MARX ENGELS MŰVEI

29

KARL MARX
ÉS
FRIEDRICH ENGELS
MŰVEI

29. KÖTET
LEVELEK 1856–1859

BUDAPEST 1972

KARL MARX
ÉS
FRIEDRICH ENGELS
MŰVEI

29. KÖTET
LEVELEK 1856–1859

BUDAPEST 1972

Marx és Engels Műveinek magyar kiadása
az MSZMP Központi Bizottságának
határozata alapján jelenik meg

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Előszó a huszonkilencedik kötethez

Marx és Engels műveinek huszonkilencedik kötete az 1856 és 1859 között írott leveleiket foglalja magában.

Ebben az időszakban lezárul Európában az 1848–49-es forradalmak leverését követő politikai reakció évtizede. 1859-ben a proletár és a demokratikus mozgalom és az elnyomott népek nemzeti felszabadító harca újra fellendült.

Marx és Engels számára ezekben az években, mint a reakció évei alatt mindvégig, a forradalmi publicisztika volt a legfontosabb eszköze a proletár mozgalommal való kapcsolat fenntartásának. Újságírói tevékenységüket felhasználták arra, hogy a proletariátust osztályöntudatra neveljék, a proletár stratégia és taktika alapjait és a soron levő feladatokat megvilágítsák. Fő munkájuknak azonban a forradalmi elmélet továbbfejlesztését, mindenekelőtt a marxizmus önálló gazdasági tanításának megteremtését tekintették.

A marxizmus három alkotórésze közül abban az időben a politikai gazdaságtan volt a legkevésbé kidolgozva. Marx és Engels a tudományos kommunizmus elméletének éppen ezt a részét tartották különösen fontosnak. Arra törekedtek, hogy a proletariátust felfegyverezzék a tőkés társadalom keletkezésére és fejlődésére vonatkozó objektív törvények ismeretével, kimutassák a tőkés rend bukásának elkerülhetetlenségét és a szocialista társadalom megteremtéséért való harc történelmi szükségszerűségét. Marx és Engels a legközelebbi gazdasági válsággal kapcsolatban új forradalmi fellendülésre számítottak, és ezért tartotta Marx a proletár politikai gazdaságtan kidolgozását a legfontosabb pártpolitikai feladatnak.

A közvetlen indítékot Marx intenzív gazdaságtani munkájához az 1857. évi nemzetközi gazdasági válság adta (lásd Marxnak 1857 december 21-i és 1858 február 22-i Lassalle-hoz írt leveleit). Már 1856 őszén, amikor a válság első jelei mutatkoztak, hozzáfogott Marx az elmúlt tizenöt év folyamán gyűjtött gazdasági anyagok rendszerezéséhez és általánosításához, s amikor a válság 1857 augusztusában elérte csúcspontját, azonnal megkezdte gazdaságtani munkájának kidolgozását. 1857 december 8-án ezt írta Engelsnek: „Veszettül dolgozom éjszakákon át gazdasági tanulmányaim összefoglalá-

sán, hogy legalább az alapvonalakat tisztázzam a vízözön előtt" (v. ö. 213. old.). 1857 december 18-i, ugyancsak Engelshez írott levele is rendkívül intenzív elméleti munkájára utal: „Roppant sokat dolgozom, többnyire reggel 4 óráig. A munka ugyanis kettős: 1. A gazdaságtan alapvonalainak kidolgozása. (Ez feltétlenül szükséges: a közönségnek, hogy a dolog mélyére hatoljon . . .); 2. *A mostani válság*" (v. ö. 219. old.). – Elkészítette gazdaságtani művének első tervét (lásd Engelshez írott 1858 április 2-i levelét) és megírta az úgynevezett „nyersfogalmazványt" a hat könyvre tervezett műnek a tőkéről szóló **első** könyvéhez. Ezt a kéziratot a moszkvai Marxizmus–Leninizmus Intézet 1939-ben „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf) 1857–1858" (A politikai gazdaságtan alapvonalai (Nyersfogalmazvány)) címmel adta ki. Magyarul 1972 folyamán jelenik meg „A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai (Nyersfogalmazvány) 1857–1858" címmel és mint Marx és Engels Műveinek 46. kötete (két részben).

Az 1857–58-as gazdaságtani kézirat, amely lényegében a későbbi „Tőke" anyagát tartalmazza, fontos állomás a marxizmus gazdasági tanításának kidolgozásában. Ebben a kéziratban Marx főbb vonásaiban már kifejtette az értéktöbbletelmélet és a pénzelmélet alapjait, a tőke körforgásának kérdéseit és a marxizmus gazdasági elméletének számos más fontos problémáját.

1858 augusztusától egészen az év végéig Marx az első füzet kéziratának sajtó alá rendezésén dolgozott. Ezt a füzetet, amely gazdaságtani műve első könyvének egy része volt, és „A politikai gazdaságtan bírálatához" címmel 1859 júniusában jelent meg Berlinben (lásd 13. köt. 1–147. old.), Marx csak bevezetésnek tekintette a tőkéről szóló fő fejezethez.

Engelshez írt 1858 január 29-i és 1858 március 2-i és 5-i levelei azt mutatják, hogy munkájának különböző kérdéseit Marx megvitatta Engelsszel, s a gyári termelés stb. gyakorlatából kiegészítő anyagot kért tőle. Engels segítsége példa volt arra a szoros együttműködésre, mely a tudományos kommunizmus megalapítói közt minden téren fennállt.

Levélváltásuk arról tanúskodik, hogy más tudományokat is alaposan tanulmányoztak ebben az időszakban. Tanulmányaik eredményeit nem mindig szánták közlésre, egyes részek csak sokkal később nyerték el nyomdakész formájukat. Marxnak írt 1858 július 14-i leveléből kitűnik, hogy Engels ebben az időben hozzáfogott a természettudományok – fizika, kémia, biológia – rendszeres tanulmányozásához. A természettudományok fejlődésében számos jelentős felfedezés eredményeként a XIX. század közepén új, fontos szakasz kezdődött. Engels arra törekedett, hogy a természettudományos felfedezéseket a dialektikus materializmus szempontjából át-

gondolja és általánosítsa, s tanulmányai azokkal a problémákkal való foglalkozás kezdetét jelentik, amelyeket később „A természet dialektikájá"-ban világított meg.

Ugyanebben az időben Marx kezdett rendszeresen matematikával foglalkozni. E tanulmányok eredetileg gazdaságtani munkájához kapcsolódtak, mint 1858 január 11-i Engelshez írt leveléből kitűnik. A továbbiak során matematikai tanulmányai önálló jelleget öltöttek, és a hetvenes években ezen az alapon Marx eljutott a differenciál- és az integrálszámítás dialektikus materialista felfogásához.

Az 1856 és 1859 közti levélváltásból látható, hogy Marx a British Museum könyvtárában forrásműveket keresett Engelsnek a szláv nyelvekkel, a szláv népek történetével és irodalmával kapcsolatos tanulmányaihoz. Ebben az időben ismerte meg Marx és Engels az „Igor ének"-et is, az óorosz irodalomnak ezt a remekművét (lásd Marxnak 1856 február 29-i és március 5-i Engelshez írott leveleit, valamint Engelsnek 1856 március 7-i Marxhoz írott levelét).

Engels figyelemmel kísérte a hadviselés elméletét és történetét is. Különösen érdekes ezzel kapcsolatban Marxnak 1857 szeptember 25-i Engelshez írott levele a „Hadsereg" c. cikkről, amelyet Engels az „Új Amerikai Enciklopédia" részére írt. Ebben a levélben – mint Lenin a Marx–Engels levelezésről írt konspektusában kiemeli – Marx hangsúlyozta a hadsereg történetének összefüggését a termelési viszonyokkal és a termelőerők fejlődésével, s azt írta, hogy Engelsnek a hadsereg történetéről írt fejtegetése igazolja a történelmi materializmust, amelyet először alkalmaztak ezen a területen. Materialista álláspontról közelített meg Engels az amerikai enciklopédia részére írt cikkekben más katonai és hadtörténeti problémákat is. Ezekkel a kérdésekkel sokat foglalkoznak a levelek, amelyekből látható, hogy Engels katonai tanulmányai nem csupán elméleti jellegűek voltak, hanem az elkövetkező forradalmi harcok előkészítéséül is szolgáltak (lásd pl. Engelsnek 1857 november 15-i Marxhoz írt levelét).

Marx és Engels az 1857–58. évi válság előestéjén és a válság tetőfokán úgy látták, hogy a nemzetközi gazdasági válság olyan körülményei között, amikor a kapitalizmus ellentmondásai általánosan kiéleződtek és a polgári forradalom végigvitele számos országban még hátra volt, forradalmi megrázkódtatásnak és általános európai forradalmi válságnak kell bekövetkeznie.

„Egyébként a dolog ezúttal olyan európai méreteket öltött, mint még soha", írta Marx 1856 szeptember 26-án Engelsnek, „és nem hiszem, hogy nézők maradhatunk itt még sokáig . . . Közeledik személy szerinti »mozgósításunk«" (lásd 65. old.). Engels pedig, ugyanígy vélekedve, 1856 novem-

ber 17-én ezt írta Marxnak: „Ilyen szép tabula rasa, mint ezúttal, nem egykönnyen akad megint a forradalomhoz" (lásd 74. old.).

Az 1856 és 1859 közti levélváltás az egyes országokban kibontakozó válság lefolyásáról sok tényanyagot, valamint igen fontos elméleti következtetéseket tartalmaz. Marx fáradhatatlanul gyűjtötte a válságra vonatkozó anyagot, s a „New York Daily Tribune" részére írt számos cikke ennek a munkának csak egy részét képezi (lásd Marxnak 1857 december 18-i Engelshez írott levelét). Marx javasolta Engelsnek, írjanak együtt pamfletot a válságról, „hogy *újból emlékeztessük* a német publikumot: ismét és még mindig itt vagyunk, s azok vagyunk, akik voltunk" (lásd 219. old.). Ez a terv azonban nem valósult meg.

Engels, aki üzleti tevékenysége révén kapcsolatban állt a kereskedelmi világgal, leveleiben részletesen tájékoztatta Marxot az angol iparvidékeken, mindenekelőtt Manchester körzetében, az angol pamutipar központjában észlelt válságjelenségekről, s adatokat küldött Marxnak a Németországban, Franciaországban és más országokban fellépő válság lefolyásáról is (lásd pl. Engelsnek 1857 november 15-i, december 7-i, 9-i, 11-i, 17-i, 31-i és 1858 április 9-i Marxhoz írt leveleit, valamint Marxnak 1857 december 18-i Engelshez írt levelét).

Marx és Engels az európai országok minden politikai jelenségének elemzésénél és megítélésénél ezekben az években is a proletár forradalmárok álláspontját képviselték és mindenkor az általános európai forradalom érdekeit tartották szem előtt.

Különösen nagy figyelmet szenteltek Angliának, amely akkor a gazdaságilag legfejlettebb tőkésország volt. Proletariátusa a lakosság túlnyomó többségét alkotta és a chartista tömegmozgalomban már jelentős harci tapasztalatokra tett szert. Az 1857–58-as válságnak az angol gazdaságra gyakorolt befolyását elemezve Marx és Engels arra a következtetésre jutottak, hogy Angliában kialakulhatnak egy forradalmi helyzet keletkezéséhez szükséges feltételek. Minthogy a nemzetközi gazdasági válság az ipart – Anglia gazdasági hatalmának tulajdonképpeni alapját – megrendítette, feltételezték, hogy az angol proletariátus és a burzsoázia közti ellentmondások kiéleződnek és a tömegek elégedetlensége növekedni fog. Ugyancsak feltételezte Marx, hogy Angliában az uralkodó pártok – a whigek és a toryk – folyamatos bomlása következtében belpolitikai válság robban ki. „Anglia súlyos válság elébe néz", írta Marx 1857 március 31-én Engelsnek, „s ha a kontinensen újból elkezdődik a mozgolódás, John Bull nem tud majd az 1848-as előkelően közömbös álláspontra helyezkedni. Pam [Palmerston] győzelmével elérték csúcspontjukat azok az események, amelyek 1848 júniusával kez-

dődtek" (lásd 105. old.). Számításba vette továbbá Marx azt az ellenállást is, melyet az ázsiai gyarmati és függő országok népei az angol gyarmattartó urak fokozott terjeszkedésével szemben tanúsítottak, s ami hozzájárul majd az angol uralkodó osztályok pozíciójának gyöngítéséhez. „India az embereknek és nemes fémnek azzal a lecsapolásával, amelybe az angoloknak kerülni fog, most a mi legjobb szövetségesünk", írta egyebek közt Marx 1858 január 16-án Engelsnek (lásd 242. old.).

A gyarmati országok nemzeti felszabadító mozgalmát Marx és Engels az európai forradalom szövetségesének tekintették, s ezeknek a leigázott országoknak a felszabadulását összefüggésbe hozták az európai országok proletár forradalmának perspektíváival. Az ötvenes évek második felében került sor az angol–perzsa háborúra, nagy nemzeti felkelésre Indiában és a második ópiumháborúra Kínában. Marx és Engels levelei és cikkei tüzetesen bírálták a kapitalizmus gyarmati rendszerét, elsősorban Angliáét. 1858 október 8-án Engelsnek írt levelében Marx az angol burzsoázia meggazdagodásának egyik legaljasabb forrásaként említi a Kínába irányuló ópiumcsempészést, s megjegyzi, hogy az ópium Anglia fő exportcikke Kínába. Ugyanebben a levélben a tiencsini szerződést, melyet Anglia 1858-ban, a második ópiumháború után kényszerített Kínára, Marx „elejétől végig szemfényvesztésnek" minősíti (lásd 340. old.).

Az 1857–59-es indiai nemzeti felkelést Marx és Engels igazi forradalomnak tartották, melyet az indiai nép a brit uralom ellen vívott. Leveleikben megvitatták a hadműveletek lefolyását, a felkelők erőit és taktikáját, a felkelés kilátásait és más idevonatkozó kérdéseket (lásd pl. Marxnak 1857 július 14-i, szeptember 23-i, október 20-i Engelshez írt leveleit, valamint Engelsnek 1857 szeptember 24-i és október 29-i Marxhoz írt leveleit). Ezekkel a problémákkal Marx és Engels az indiai felkelésről a „New York Daily Tribune" részére írott számos cikkben foglalkozott.

Anglia írországi politikája is gyakran szerepel Marx és Engels leveleiben. Engels 1856 május 23-i Marxhoz írt levelében Írországot „az első angol gyarmatnak" nevezi (lásd 48. old.). 1856 tavaszán beutazta Írországot és az utazás során szerzett benyomásaival kapcsolatban megállapította, hogy az ír népet az angolok évszázados hódító háborúi, az ír ipar teljes hiánya és a földbérlők erőszakos előzése „tökéletesen lezüllött nemzetté tette" (lásd 49. old.). Az éhínség, kivándorlás és módszeres elnyomás következtében elnéptelenedett országot zsandárok, papok, ügyvédek, hivatalnokok, nagybirtokosok árasztották el, „úgyhogy alig lehetne megérteni, miből élnek mindezek a paraziták, ha a parasztok nyomora nem mutatná meg ennek a megfelelő ellenképét". Írország példáján Engels arra a felismerésre jutott, hogy

„az angol polgárok ún. szabadsága a gyarmatok elnyomásán alapszik" (lásd 48. old.).

Marx és Engels leveleinek egyik központi témája Németország. Németországban a feudális maradványok megsemmisítésének és a nemzeti szétforgácsoltság megszüntetésének történelmi feladatát az 1848–49-es forradalom nem oldotta meg. Marx és Engels szerint ezt a még mindig napirenden álló feladatot forradalmi demokratikus úton kell megoldani, egységes demokratikus köztársaság megteremtésével. Ezért a válság előestéjén és a válság alatt feszülten figyelték a németországi helyzetet. A németországi tőkés termelési mód rohamos növekedésével, a kereskedelem és az ipar jelentős fejlődésével kapcsolatban Marx és Engels megállapították, hogy az ötvenes évekre jellemző spekulációs láz, amely elsősorban a bonapartista Franciaországban bontakozott ki, Németországban és főképp Poroszországban igen kedvező talajra talált (lásd Marxnak 1856 április 10-i, szeptember 26-i, október 30-i és 1858 január 7-i Engelshez írt leveleit, valamint Engelsnek 1856 április 14-i és 1857 november 15-i Marxhoz írt leveleit).

Leveleikben Marx és Engels megvitatták Poroszország belpolitikáját és a németországi osztályerők lehetséges megoszlását egy elkövetkező forradalom esetén. Élesen bírálták a porosz liberális burzsoáziát, leleplezték alkotmányos-monarchista illúzióit, a porosz monarchiával szembeni gyöngeségét és határozatlanságát, s a porosz junkerok iránti békülékeny magatartását (v. ö. Marx levelét Engelshez 1856 március 5-ről). Engels a német burzsoáziáról 1858 március 17-én ezt írta Marxnak: „A burzsoázia és a nyárspolgárság mindenesetre még hitványabb lett 1848 óta . . . A német Michel az 1848. évi súlyos megerőltetés után nyilván még mindig téli álmát alussza" (lásd 285. old.).

Ami a gazdasági válság forradalmi kihatását illeti, úgy látszott, hogy forradalmi kitörések leginkább a bonapartista Franciaországban fognak bekövetkezni (lásd Marxnak 1857 január 20-i, december 8-i, 25-i és 1858 március 29-i leveleit Engelshez, valamint Engelsnek 1858 március 17-i Marxhoz írt levelét).

A bonapartizmusban mint az ellenforradalmi burzsoáziának a hadseregre támaszkodó diktatúrájában Marx és Engels az európai reakció sarkpillérét látták. Cikkeikben és leveleikben elemezték a diktatúra e sajátos formáját, melyre az osztályok közti lavírozás politikája, a gátlástalan demagógia, a hazug demokrata jelszavak hirdetése jellemző. Az ötvenes évek vége felé a bonapartizmus nemzetközi jelenséggé vált, minthogy a reakciós kormányzási módszerekkel egybekötött szociális demagógia politikáját más európai államok uralkodó körei is utánozták. A bonapartizmus igyekezett az euró-

pai demokrácia ingadozó elemeit maga mellé állítani és kihasználni. Ez szakadást idézett elő az európai forradalmi mozgalom táborában, ami veszélyt jelentett az elkövetkezendő európai forradalom szempontjából. Ezért Marx és Engels a bonapartizmus elleni harcot a proletár forradalmárok egyik fő feladatának tekintették. És ebből a szempontból illették bírálattal a magyar 48-as emigráció egy részét, azokat, akik a bonapartizmussal szövetkeztek, közöttük Kossuthot is (lásd pl. Marxnak Engelshez 1859 október 10-én és november 19-én, valamint Lassalle-hoz 1859 február 4-én, továbbá Szemeréhez írott leveleit).

Marx elemezte a bonapartista Franciaországban elharapózott spekulációs hullám sorozatos megnyilvánulásait. E pénzügyi szédelgés középpontjában a Crédit mobilier állt, egy francia részvénybank, mely összefonódott a császárság kormányával, nagyarányú hálózatot épített ki Európa más országaiban is, s nagyarányú tőzsdemanipulációkat és spekulációs üzleteket bonyolított le (lásd Marx 1857 április 9-i, május 8-i és 22-i, július 11-i, december 8-i és 25-i, valamint 1858 január 7-i leveleit Engelshez). 1857 december 18-i levelében Marx megjegyzi, hogy „eltekintve a csődbe ment állam általános rothadtságától – magában a kereskedelemben is különösen rohadt helyzet van Marseille-ben és Bordeaux-ban" (lásd 219. old.). Engels is tanulmányozta a bonapartista kormány belpolitikájának eszközeit és módszereit (v. ö. pl. 1857 augusztus 25-i és 1858 március 17-i leveleit Marxhoz), figyelemmel kísérte a francia társadalom különböző rétegeiben erősbödő ellenzéki hangulat minden rezdülését, s pl. 1858 március 17-i levelében felhívta Marx figyelmét a párizsi munkások között mutatkozó elégedetlenségre, s a bonapartista hadseregnek, a diktatúra támaszának állapotát taglalva arra a következtetésre jut, hogy „magában a hadseregben is csak a vezetők igazán bonapartisták" (lásd 284. old.). 1858 végén Marx és Engels úgy látták, hogy a liberális burzsoázia körében, az úgynevezett „törvényes oppozíción" belül is fokozódott az ellenzéki hangulat.

Marx és Engels várakozásával ellentétben az 1857–58-as nemzetközi gazdasági válság nem vezetett a forradalom közvetlen kitörésére, de következményeként újjáéledt a politikai aktivitás Európában, fellendült az európai proletár és demokratikus mozgalom, valamint az elnyomott népek nemzeti felszabadítási harca. 1858 október 8-án Marx kifejti Engelsnek azokat a következtetéseket, melyekre a küszöbönálló új forradalmi fellendülés előestéjén Nyugat-Európában és Oroszországban fennálló helyzet alapján jutott. 1858 november 29-i levelében azt írja Engelsnek, hogy nagyon jónak találta „Európa 1858-ban" című cikkét (lásd 12. köt. 610–614. old.), melyben Engels kimutatta, hogy majdnem minden európai országban a társadalmi-

politikai élet újjáéledésének jelei láthatók. Kiemelte, hogy „Európa valamennyi nemzete közül elsőnek Oroszország ébredt fel abból a politikai letargiából", amely az ötvenes években az európai társadalmat elfogta.

A cári Oroszországot Marx és Engels az európai reakció bástyájának, a feudalizmus és az abszolutizmus erődjének tekintették, de egyúttal várták, hogy Oroszországban megkezdődik a forradalmi mozgalom és a legnagyobb figyelemmel kísérték a jobbágyság eltörléséért megindult parasztmozgalmat, valamint az ellenzéki hangulatok minden fellobbanását. „A világkereskedelem pillanatnyi optimista fordulatát tekintve", írta Marx 1858 október 8-án Engelsnek, „legalább az a vigasztaló, hogy Oroszországban *megkezdődött a forradalom*" (lásd 339. old.), s ezt a folyamatot az 1853–56. évi krími háború kihatásával hozta összefüggésbe. Ez a háború „mégis nyilván siettette Oroszországban a dolgok mostani fordulatát" (lásd 339. old.). „Az oroszországi jobbágy-emancipáció mozgalmát fontosnak tartom", írta Marx 1858 április 29-én Engelsnek, „amennyiben kezdetét jelzi az országban egy belső történiének, amely keresztezheti az ország hagyományos külpolitikáját" (lásd 302–305. old.). Egy ilyen fordulat, jegyezte meg Marx, bizonyosan kedvezően hatna az európai forradalmi mozgalomra, különösen a németek forradalmi kezdeményezőkészségét ösztönözné (v. ö. Marx levelét Engelshez 1858 október 8-ról).

1858 második felében Európa előtt, Marx szavai szerint, ez az alternatíva állt: forradalom vagy háború. Európa ellenforradalmi kormányai, mindenekelőtt a bonapartista kormány, a háborúban látták a kiutat. A titokban előkészülő itáliai háború kitörését Marx és Engels már hónapokkal előre jelezték, elemezték a felek gazdasági és katonai helyzetét, feltárták az események mögött meghúzódó gazdasági és politikai okokat, majd a háború kitörése után a hadműveleteket és a különféle diplomáciai manővereket.

Nem volt egyszerű meghatározni a proletárpárt álláspontját az 1859. évi háborúval kapcsolatban. Erre Lenin is rámutatott. (V. ö. Lenin: „Idegen lobogó alatt", Lenin Összes Művei, 26. köt. 126. old.)

„Ami a »kormányokat« illeti", írta Marx 1859 május 18-án Engelsnek, „nyilvánvalóan minden szempontból, már Németország *létezése* érdekében is, azt a követelést kell velük szemben támasztani, hogy *ne* maradjanak *semlegesek*, hanem, mint helyesen mondod, *hazafiasak* legyenek" (lásd 411. old.). Marx és Engels abból indultak ki, hogy az esetben, ha a Német Szövetség államai részt vesznek a Franciaország elleni háborúban, a III. Napóleonnal titkos szövetségben álló cári Oroszország majd beavatkozik a háborúba. Oroszország beavatkozása, Marx és Engels következtetése szerint, végeredményben a bonapartizmus vereségéhez, az európai népellenes kor-

mányok bukásához vezetett volna, ösztönzést adott volna Közép-Európa elnyomott népeinek az osztrák Habsburgok igája elleni harcához, Németországban pedig azokat az erőket juttatta volna túlsúlyra, amelyek az uralkodóházak és bel- és külföldi támaszaik eltávolításáért, egységes demokratikus német köztársaság megteremtéséért szálltak síkra.

Leveleikben Marx és Engels nagyobb nyíltsággal fejthették ki a proletár forradalmárok álláspontját a háború kérdésében, valamint Németország és Itália egyesítésének módját illetően, mint a polgári „New York Daily Tribune"-ban megjelent cikkeikben, vagy Engelsnek „A Pó és a Rajna", „Szavoja, Nizza és a Rajna" c. brosúráiban, amelyeket legálisan nyomtattak ki Németországban (lásd 13. köt. 237–277., 553–589. old.). Felfogásuk éles ellentétben állt Ferdinand Lassalle idevonatkozó nézeteivel. Lassalle, aki nem hitt abban, hogy Németország egyesítése alulról, forradalmi népmozgalom útján lehetséges, valójában támogatta azt a tervet, mely szerint Németország egyesítésének fölülről, a porosz állam hegemóniája alatt kell megtörténnie. Ezért 1859 tavaszán megjelent brosúrájában („Az itáliai háború és Poroszország feladata") a német államoknak az itáliai háborúban tanúsítandó semlegességét mellett foglalt állást azon az alapon, hogy ha a német államok nem avatkoznak be a háborúba, III. Napóleon megverheti Ausztriát, amely Németország porosz hegemónia alatt megvalósítandó egyesítésének kérdésében Poroszország legfőbb ellenfele volt. Lassalle brosúrájára vonatkozó véleményét Marx nemcsak Engelsnek fejtette ki (v.ö. elsősorban 1859 május 18-i levelét), hanem kifogásait Lassalle-lal is közölte (lásd 609–611. old.).

Lassalle politikai magatartását és személyi tulajdonságait – határtalan hiúságát, diktátori hajlamait, az uralkodó osztályok képviselőivel való kacérkodását és a munkásokkal szembeni gőgös viselkedését – Marx és Engels több levélben bírálták (v. ö. pl. Marx 1856 március 5-i és Engels 7-i levelét). „Mindig is olyan ember volt", írta Engels 1856 március 7-én Marxnak, „akire pokolian kellett vigyázni . mindig készen állt arra, hogy pártürügyekkel mindenkit kihasználjon magáncéljaira . . . Egyi.ünk sem bízott soha Lassalle-ban . . ." (lásd 27. old.).

A Lassalle történeti drámájáról („Franz von Sickingen") Lassalle-nak írt bírálatban Marx is (1859 április 19-i levél) és Engels is (1859 május 18-i levél) főképp a parasztmozgalom ábrázolását kifogásolták. Az 1525-ös parasztháború előestéjén kitört lovagi (kisnemesi) felkelésről szóló dráma értékeit kiemelve rámutattak a darab alapvető hibájára, mely Marx szavai szerint abban állt, hogy Lassalle „a lutheri-lovagi ellenzéket a Münzer-féle plebejusi ellenzék fölébe" helyezte (lásd 568. old.). Ez azzal függött össze,

hogy Lassalle általában lebecsülte a néptömegek, kivált a parasztság forradalmi lehetőségeit, s a parasztságban a polgársággal együtt „csupán reakciós tömeget" látott. Lassalle az 1848–49-es forradalom vereségének okairól vallott felfogásában is a személyiség történelmi szerepének szubjektív idealista koncepciójából indult ki és mindent az egyes vezetők hibáiból vezetett le, míg Marx és Engels a vereség fő okát a proletariátus és a parasztság szilárd szövetségének hiányában látták. A „Sickingen"-drámáról írott levelek szépirodalmi kérdéseket is érintenek. Ezekből a megjegyzésekből kitűnik, hogy Marx és Engels a művészeti alkotásban a realizmust tartották a valóság visszatükrözésére legalkalmasabb módszernek.

Az 1856-tól 1859-ig terjedő évek nehéz időszakot jelentettek az alakuló proletárpárt történetében éppúgy, mint Marx és Engels életében és működésében. A politikai emigránsok túlnyomó többsége, köztük Marx is, kemény harcot vívott a létért. A nagy anyagi nélkülözés, amelyben a Marx család élt, a kínzó napi gondok, a magánélet kicsinyes bajai ebben az időszakban súlyosan kihatottak Marx egészségére és munkájára. Tetejében a politikai emigránsok angliai tartózkodása egyre bizonytalanabbá vált. Orsini 1858 januárjában merényletet követett el III. Napóleon ellen, ami Angliában is indítékot szolgáltatott a politikai emigránsok fokozott rendőri zaklatására (v. ö. Marx 1858 március 2-án és 5-én Engelshez, valamint Engels 1858 március 4-én Marxhoz írott levelét).

Marx és Engels levelei írásos bizonyítékai törhetetlen barátságuknak, rávilágítanak arra a nagy morális támogatásra és önzetlen anyagi segítségre, amelyet Marx e nehéz napokban Engelstől kapott. Engels ezekben az években is kénytelen volt az „átkozott kereskedelemmel" foglalkozni, hogy lehetővé tegye Marxnak a forradalmi elmélet további kidolgozását.

A forradalmi apály időszaka elkerülhetetlenül veszteségeket okozott a proletár forradalmárok soraiban. Egyesek elpusztultak, mert nem tudták elviselni a bebörtönzés következményeit (Roland Daniels) vagy az emigránsélet nehézségeit (Georg Weerth, Konrad Schramm). Mások, akikre a viszonylag hosszú gazdasági fellendülés és politikai tespedés demoralizálóan hatott, feladták a forradalmi harcot. Mindamellett továbbra is maradtak állhatatos forradalmárok és elvhű harcostársak a proletariátus nagy vezetői mellett, elsősorban a Kommunisták Szövetségének egykori tagjai: Wilhelm Wolff (Lupus), Friedrich Lessner, Georg Eccarius, Joseph Weydemeyer, Wilhelm Liebknecht, Wilhelm Pieper, Peter Imandt. A proletár forradalmároknak ezt a magját igyekezett Marx és Engels a reakció hosszúra nyúló időszakában megtartani, nevelni és vezetni. „Tanulni! Tanulni! Ez volt az a kategorikus imperatívusz, melyre Marx oly gyakran figyelmeztetett ben-

nünket, amely azonban már benne rejlett az ő példájában, sőt ennek a hatalmas alkotó szellemnek puszta látványában is", írta Wilhelm Liebknecht később, visszaemlékezve a londoni száműzetés éveire.

A német munkásosztály haladó erőivel a kapcsolatot Marx a reakció éveiben sem szakította meg soha. A düsseldorfi munkások képviselőjének, Gustav Levynek a látogatása Marxnál, amelyről Marx 1856 március 5-i levelében beszámol Engelsnek, tanúskodik arról a tekintélyről, melyet a proletariátus nagy vezetői a Rajna-tartomány munkásai körében élveztek. E látogatás megvitatása során Marx és Engels kifejtették nézeteiket a német munkásmozgalomban követendő taktikáról, a különböző országok proletariátusa között szükséges szolidaritásról, s azt tanácsolták a német munkásoknak, hogy mindenáron támogassák a párizsi proletariátust, ha ott felkelés törne ki: „Ha Párizs megadja a jelt", mondta Levynek Marx, „akkor helyes minden körülmények közt mindent kockáztatni, mert akkor még egy pillanatnyi vereség is csak pillanatnyi rossz következményekkel járhat" (lásd 24. old.). A németországi forradalmi mozgalom perspektíváját vizsgálva fogalmazta meg Marx a munkásosztály és a parasztság szövetségéről szóló nagy jelentőségű elméleti tételét, mely a szocialista forradalomról szóló marxista tanítás egyik alapja: „Németországban minden attól függ majd, hogy lehetséges-e a proletárforradalmat a paraszthábornak valamiféle második kiadásával támogatni" (lásd 38. old.).

Az eljövendő európai szocialista forradalom perspektíváival kapcsolatban Marx és Engels az angol proletariátusnak sajátos jelentőséget tulajdonítottak. Azt remélték, hogy az angol proletariátus forradalmasításában döntő szerepe lesz a chartisták balszárnyának, melynek élén Ernest Jones állt. Az ötvenes években a chartizmus már nem volt tömegmozgalom. Már csak politikai irányzatként létezett. Ennek ellenére Marx és Engels még az ötvenes évek második felében is bíztak abban, hogy Ernest Jones csoportja, melynek saját lapja volt – a „People's Paper" –, magja lehet egy önálló angol proletárpártnak. Ezért Marx és Engels minden tekintetben támogatták Jonest, tanácsokat és a követendő taktikára vonatkozó útmutatásokat adtak neki, s igyekeztek őt letéríteni a politikai ingadozás és a burzsoáziának tett megalkuvó engedmények hibás útjáról (v. ö. Marxnak 1856 április 10-i, 1857 november 24-i és december 22-i, 1858 január 16-i, szeptember 21-i és október 8-i Engelshez, valamint Engels 1858 február 11-i és október 7-i Marxhoz írt leveleit). Weydemeyerhez írt levelében Marx így jellemzi Jones magatartását: „Ernest Jonesszal szakítottam. Annak ellenére, hogy ismételten figyelmeztettem és noha pontosan megmondtam neki előre azt, ami bekövetkezett – nevezetesen, hogy tönkreteszi magát és szétzülleszti a

chartista pártot –, belebocsátkozott a polgári radikálisokkal való megegyezés kísérletébe. Most tönkrement ember, a kár pedig, melyet az angol proletariátusnak okozott, szerfölött nagy. A csorbát természetesen ismét ki fogják köszörülni, de egy cselekvéshez igen kedvező pillanatot elszalasztottak. Képzelj el egy hadsereget, amelynek a tábornoka az ütközet napján átszalad az ellenség táborába" (lásd 546. old.).

Ernest Jones politikai pályafutásával kapcsolatban Marx és Engels fontos következtetésekre jutottak az angol munkásmozgalomban ötven év alatt bekövetkezett változásokról. A forradalmi irányzatot háttérbe szorította egy új, opportunista tendencia, amely az ötvenes években az angol munkásosztály nagy részének mély politikai passzivitásában fejeződött ki (v. ö. Engels 1857 november 15-i és december 17-i leveleit Marxhoz, valamint Marx 1858 január 16-i levelét Engelshez). Ennek az új jelenségnek a gazdasági gyökereit Marx és Engels Anglia világpiaci és gyarmati monopóliumában látták, ami az angol kapitalista gazdaság rendkívüli növekedéséből következett. „A hosszú prosperitás szörnyen demoralizálóan hatott", írta Engels a proletariátus passzivitásával kapcsolatban (lásd 218. old.), 1858 október 7-én pedig klasszikus formában fogalmazta meg ezt a felismerést: „Az angol proletariátus ténylegesen egyre inkább elpolgáriasodik, úgyhogy ez a mind között legpolgáribb nemzet végül, úgy látszik, odáig akarja vinni a dolgot, hogy a burzsoázia *mellett* legyen polgári arisztokráciája és polgári proletariátusa. Olyan nemzetnél, amely az egész világot kizsákmányolja, ez persze bizonyos fokig indokolt" (lásd 337. old.). Lenin megjegyezte, hogy Marx és Engels, amikor a modern munkásmozgalomnak azt a két irányzatát, melyek később az egész világon olyan élesen elváltak egymástól, megfigyelték és elemezték, „világosan és határozottan rámutattak arra, hogy az opportunizmusnak az angol munkásmozgalomban aratott (ideiglenes) győzelme ezzel *összefüggésben* van" (lásd „Az imperializmus és a szakadás a szocializmus táborában", Lenin Művei, 23. köt. 114. old.).

Az 1848–49-es forradalmak veresége után bekövetkezett európai reakció időszakában Marx és Engels vállalta azt a hálátlan és népszerűtlen feladatot, hogy a proletár mozgalmat a polgári és kispolgári ideológia befolyásától megóvja. Idegőrlő harcot folytattak a londoni kispolgári emigráció vezetői ellen. Leveleikben kíméletlenül bírálják a kispolgári emigránsok álforradalmi tevékenységét, ostorozzák a politikai kalandorságot, az önreklámozás hajszolását, a számkivetés német „nagyjainak" (Ruge, Heinzen, Hess, Meyen, Ludwig Simon, Kinkel stb.) forradalmi fecsegését (v. ö. Marxnak 1856 február 29-i, augusztus 1-i és szeptember 22-i, 1858 január 7-i, november 2-i, 24-i, 29-i és december 11-i Engelshez írott leveleit). Kigúnyolta Marx

a francia kispolgári emigránsok „forradalomcsinálóit" is, Félix Pyat, Talandier és mások helytelen akcióit, akik a konkrét történeti adottságokat semmibe véve mindenféle zajos politikai tüntetések rendezésével, dagályos, üres politikai pamfletok kiadásával stb. foglalkoztak (v. ö. pl. Marx 1856 április 16-i, 1857 január 20-i, 1858 augusztus 13-i leveleit Engelshez).

A politikai élet általános megélénkülésének időszakában Marx és Engels, amellett hogy továbbra is dolgoztak a „New York Daily Tribune" számára, kapcsolatba akartak lépni egy olyan lappal, mely a proletár forradalmárok fórumává fejleszthető és egy új forradalmi fellendülés időszakában a proletárpárt szócsöve lehet. Ezért közreműködtek a „Volk" c. londoni német munkáslap kiadásában. *„Jöhet olyan pillanat is,* mégpedig igen hamarosan, *amikor döntően fontos, hogy nemcsak ellenségeink, hanem mi magunk is* kinyomathassuk nézetünket egy londoni lapban", írta ezzel kapcsolatban Marx 1859 május 18-án Engelsnek (lásd 414. old.). 1859 július elején Marx a „Volk" tulajdonképpeni szerkesztője és üzletvezetője lett. A levélváltás rávilágít arra, mennyit fáradozott és mennyi áldozatot hozott Marx e lap érdekében.

Egyidejűleg más lehetőségeket is keresett a sajtópropagandára, s ezért tárgyalásokat folytatott Max Friedländerrel, a bécsi „Presse" szerkesztőjével. A lapban való közreműködésére vonatkozó ajánlattal kapcsolatban 1859 március 28-án ezt írta Lassalle-nak: „Elfogadom az ajánlatot . . . mert megváltoztak az idők, és most lényegesnek tartom, hogy pártunk, ahol csak lehet, pozíciót foglaljon el, még ha egyelőre csupán azért, nehogy mások vegyék birtokba a területet. Egyelőre, természetesen, csak óvatosan használható ki, de a legfontosabb az, hogy a befolyást különböző pontokon döntőbb időpontokra megszerezzük" (lásd 562., 563. old.). Ezzel összefüggésben említésreméltó Marxnak 1859 május 16-i Friedländerhez írt levele (lásd 575. old.), amely ebben a kötetben kerül először nyilvánosságra.

A levélváltás betekintést nyújt a „New American Cyclopaedia" részére végzett munka részletkérdéseibe. Marx 1857 tavaszán ajánlatot kapott Ch. Danától, az enciklopédia és a „New York Daily Tribune" egyik szerkesztőjétől (v. ö. Marxnak Engelshez írott 1857 április 21-i levelét és Engelsnek 1857 április 22-i válaszlevelét). Ebben az időben, amikor a Marx család amúgy is súlyos anyagi gondokkal küzdött, a „New York Daily Tribune" a válság miatti pénzügyi nehézségeire hivatkozva csökkentette a külföldi tudósítások közlését, s ebből kifolyólag Marx honoráriuma a felére zsugorodott (v. ö. Marx Engelshez írott leveleit 1857 március 24-ről és 1858 január 16-ról). Az amerikai enciklopédia részére teljesített munka pótlólagos megélhetési forrást nyújtott a Marx család számára, de Marx és Engels egyúttal fel-

használták arra, hogy forradalmi materialista eszméiket terjesszék, amennyire csak egy polgári mű és egy lexikon keretei ezt megengedték. E cikkek tartalmáról, az általuk felhasznált nagyszámú forrásról folytatott véleménycseréjük és a leveleikben egymásnak küldött terjedelmes kivonatok tanúsítják, milyen tudományos alapossággal dolgozták ki ezeket a cikkeket. Mivel a cikkek az enciklopédiában aláírás nélkül jelentek meg, a levélváltás egyes esetekben egyetlen forrásul szolgál a cikkek szerzőjének megállapításához. Marx főleg a hadvezérek és politikusok életrajzát állította össze, a legtöbb cikket azonban, mindenekelőtt a hadtörténeti és haditechnikai témákhoz tartozókat, Engels írta.

E kötet nyomtatásban először közzétett levelei közül különösen figyelemreméltó Marxnak feleségéhez írt 1856 június 21-i levele, amelyben Marx jellemének egész tisztasága és nagysága feltárul, s kifejezésre jut felesége iránti mélységes szeretete. A levélben az egyéni és a társadalmi, a szellemi és a hétköznapi materiális dolgok harmonikus egyesítéséről, s a szerelemről, a barátságról és a hűségről kifejtett gondolatai mély filozófiai értelműek és rokonvonásokat mutatnak a világirodalom nagy gondolkodóinak és kimagasló képviselőinek megnyilatkozásaival.

Ebben a kötetben kerülnek először nyilvánosságra azok a levelek is, amelyeket Marx írt 1856 augusztus 8-án Jenny Marxnak, 1856 június 21-én Isaac Ironside-nak, 1859 május 16-án Max Friedländernek, 1859 szeptember 26-án és október 8-án Szemere Bertalannak, valamint hat levele Franz Dunckerhoz (1859 február 23-i, március 17-i, május 21-i és 28-i, június 2-i és 22-i levél), továbbá Engels 1857 szeptember 11-én vagy 12-én Marxhoz írt levele is először jelent meg itt nyomtatásban.

Mellékletben közöljük Jenny Marx több levelét, amelyeket nagyrészt Marx megbízásából írt. E levelek közül öt most jelenik meg először. Jenny Marx levelei képet adnak arról, milyen nehéz életet élt a Marx család az emigrációban. De Marx társadalmi-politikai tevékenységére és gazdasági tanulmányaira vonatkozóan is további utalásokat tartalmaznak.

*

A levelek közlésénél az előző kötetek szerkesztési elveit követtük.

Első rész

Marx és Engels egymáshoz írott levelei

1856 január — 1859 december

1856

1

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1856 január 18.
28, Dean Street, Soho[1]

Kedves Frederic,

Ma kiürítettem a 6. és utolsó orvosságosüveget. Nagyjából ismét talpra álltam, már csak a fölöttébb álnok aranyérrel kínlódom.

Cobden pamfletját[2] nem érintettem a cikkeimben, hiszen csupán a dunai tartományok és Svédország históriájával is már sok unalmas hasábot töltöttem meg.[3] Nagyon örülök, ha te foglalkozol Cobdennal.

Még egy kis kiegészítést írok majd a cikkedhez[4], mihelyt láttam a „*Times*" 2. kiadását. Tegnapi közleménye a „*feltétel nélküli* elfogadásról"[5] tiszta tőzsdeszédelgés volt, amely sok pénzt hozott neki. „A fejedelemségek függetlenségét az európai nagyhatalmak közös védnöksége alatt" II. Katalin már 1772-ben javasolta a törököknek a focşani kongresszuson.[6] A könyvtárban ráakadtam Herrmann egy írására, amely 1843-ban jelent meg Németországban. Herrmann egy német könyvtárban felkutatta Münnich tábornagynak az Anna idején folytatott krími hadjáratról[7] szóló kéziratát, és előszó kíséretében közzétette. Ha érdekel téged, készítek belőle kivonatokat neked.

Talán láttad az „Augsburger"-ban[8], hogy Fallmerayer nagyon dícséri a Muralt-t (a pétervári akadémia által jutalmazott pályamű), amely Bizánc VI–XVI. századi történetéről szól.[9]

Brunót többször láttam. A romantika egyre inkább a kritikai kritika „előfeltételének" mutatkozik. Bruno a gazdaságtanban a fiziokratákért rajong, akiket félreért, és hisz a földtulajdon sajátos csodatevő hatásában. Azonkívül nagyra becsüli a német romantikus Adam Müller gazdaságtani álmodozá-

sait.[10] A hadtudományban szerinte a summus princeps* a „zseniális" Bülow. Megmondtam neki, hogy ezen legújabb felvilágosításai számomra teljes fényt derítenek keserves agymunkájára. Oroszországot illetően kijelenti: Nyugaton a régi állapotot meg kell dönteni; ez csak Keletről történhetik, mert csak a keleti emberben van valódi gyűlölet, mármint a nyugati iránt, és Oroszország a Kelet egyetlen kompakt hatalma, azonkívül az egyetlen ország Európában, ahol még létezik „kohézió". Ami pedig a mi belső osztályharcokról táplált illúzióinkat illeti, hát 1. a munkásokban nincs „gyűlölet"; 2. ha van is bennük valamilyen gyűlölet, azzal sohasem jutottak semmire; 3. a munkások „csőcselék" (nem érdeklődnek a szinoptikusok[11] iránt), amely csak erőszakkal és csalafintasággal fékezhető meg és vezethető; 4. egy ezüstgarasnyi emeléssel „minden" rendben van náluk. Aki egyébként nem tartozik a „hódítók ivadékaihoz", az egyáltalában nem játszhat világtörténeti szerepet – kivéve elméleti téren. S e téren az utóbbi 16 évben kétségtelenül történt valami, kizárólag Németországban, éspedig csupán Bruno jóvoltából. Neki köszönhető, hogy a „tudományos" teológia megszűnt létezni Németországban, az egyetlen helyen, ahol létezett, s hogy „Tholuck már nem ír". Íme egy óriási eredmény. Máskülönben Bruno kellemes öreg úr. Egy évig Angliában akar maradni. Azt hiszem, arra spekulál, hogy a „tudományos teológiát", amely Németországban megszűnt, Angliában bevezeti. Humboldtot éppenséggel szamárnak nyilvánítja, mert csalárdul eltulajdonítja külföldön az őt illető dicsőséget.

A füled miatt írnod kell az öreg Harveynak. Linát is távolból kezeli, sőt egyetlen centime-ot sem fogadott el tőle, amikor hallotta, hogy csupán governess in spe**. Mellékelem Lina első beszámolóját, amelyet vissza kell küldened.

Küldök neked egy Urquhart-irományt[12], a lap megjelenése előtt küldték el nekem. A chartizmus történetére vonatkozó „leleplezések" valóban igen naivak, itt Urquhart angol rendőrügynöknek mutatkozik, azzal az illúzióval, hogy Cicero szerepét játszotta Catilina ellen. A berlini „Nationalzeitung"-ból[13] látom, hogy Bucher, porosz miniszter in spe, még az Urquhart-féle „filozófiát" is magáévá tette és szóról szóra utánakérődzi. Ez már mégiscsak sok egy németnek.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – legnagyobb fejedelem; legfőbb mintakép – *Szerk.*

** – leendő (reménybeli, jövendőbeli) nevelőnő – *Szerk.*

2

Engels Marxhoz

Londonba[14]

Manchester, 1856 február 7.

Kedves Marx,

Bizonyára nagyon haragszol rám, hogy olyan sokáig nem írtam. De amíg el nem készülök egy csomó irodai munkával, ami még kb. 14 napig lefoglal, aligha tudok másra gondolni. Amellett az öregem rémesen zaklat a számára lebonyolítandó fonalvásárlással stb., és hetente legalább kétszer magánjelentést kell küldenem neki.

Mellékelve a pánszlávizmus Nr. II, amelyben a hiányos tartalmat legalább némileg ellensúlyozza a szólam hosszúsága. A Nr. III-mal aztán végre in medias res* jutok.[15]

Most rendszeresen olvasnod kell a „Guardian"[16] párizsi tudósítóját, Párizsban igen furcsa dolgok történnek. Az „Examiner and Times"[17] tudósítója néhány nap óta még több és jobb részletet ad; meg akartam neked venni a legutóbbi számokat, de mind elfogytak. Talán megszerezhetem őket Belfieldtől.

Bonaparte szénája egyre rosszabbul áll. Bizonyára láttad, hogy Drouyn de Lhuys hiányzik az ez évi hivatalos szenátusi jegyzékből, azt viszont aligha tudod, hogy amikor nemrégiben egy orléanistánál (ha nem tévedek, Rémusat-nál) valamely eklatáns ellenzéki megnyilvánulással kapcsolatban ott hagyta a névjegyét, azon a vice-président du Sénat** titulus vastagon át volt húzva. Mostanában meg, amikor a Nisard úr lakásához vonuló diákok ellen gyalogságot vezényeltek ki, Vive la ligne!*** kiáltásukra a katonák lábhoz tették a fegyvert, és sürgősen el kellett távolítani őket, nehogy a fraternizálás befejezett ténnyé váljék. A legutóbbi, délnyugaton szervezett összeesküvésnek, ami miatt *5000* embert tartóztattak le (*bonapartista* adat szerint), nagy elágazásai voltak a hadseregben, a La Flèche-i altisztképző iskolát tel-

* – a dolgok közepébe – *Szerk.*

** – a szenátus alelnöke – *Szerk.*

*** – Éljen a sorkatonaság! – *Szerk.*

jesen szétrobbantották, majdnem valamennyi növendéket, minthogy bele voltak keveredve, vissza kellett küldeni az ezredeikhez, nyilván nagy fáradságba kerülhetett *biztos* ezredeket találni, ahová beoszthatták őket. Amikor Bonaparte nemrég feleségével* az Odéonban volt, a földszintet betöltő diákok egész este a „Sire de France Boissy"-t énekelték, különösen néhány fatális részt harsogva. Párizsban a munkások egy dalocskát énekelnek, amelynek ez a refrénje:

"Voilà qu'il part, voilà qu'il part,
Le petit marchand de moutarde,
Voilà qu'il part pour son pays
Avec tous ses outils.**

És hogy ne legyen semmi kétség afelől, ki értendő a kis mustáráruson, a rendőrség betiltotta a dalt.

Az ellenzéki és nyíltan antibonapartista érzületek egész kihívó jelentkezése, valamint Bonaparte úr megfelelő gyengesége azt bizonyítja, hogy nagy fordulat megy végbe. A coup d'état-rendszabályok[18] már nem segítenek, a bátorság sincs meg többé az alkalmazásukhoz. Azt bizonyára láttad, hogy a „Times" is, 2 egymást követő napon, először úgy véli, hogy Bonaparte személy szerint tiszta szükségmegoldás Franciaország számára – mert nem akadt egyetlen férfiú sem, akibe a nemzet a bizalmát és megbecsülését vethette volna – s aztán egész vezérkarát, minisztereiket stb. mint szélhámosokat és csirkefogókat jellemzi. A mai „Guardian" ismét egy szép történettel szolgál a gazember Fiorentinóról, erről a bonapartista udvari tárcaíróról és a becsületrend lovagjáról. Espinasse úr is meglépett Párizsból, olyan botrányok közepette, amelyekről csak 1–2 nap múlva tudhatok meg közelebbit. Úgyszintén de Morny körül is zajlik valami, a fickó többé-kevésbé összeveszett bátyjaurával*** és megint saját szakállára intrikál.

Ez a Bonaparte, akinek azelőtt minden, még a legostobább, a leggyávább és a leggyalázatosabb dolog is oly szerencsésen sikerült, most észre fogja venni, hogy ezentúl minden szerencsétlenül üt ki neki. A háború- és békehistóriával kapcsolatban[19] most már észreveheti; mindenki őt okolja a

* Eugénie. – *Szerk.*

** – Ott vonul, ott vonul
A kicsi kis mustárárus,
Haza vonul, hazájába
Vele van a szerszámláda. – *Szerk.*

*** III. Napóleon. – *Szerk.*

háború miatt, ám senki sem mond neki köszönetet a békés fordulatért. Egyébként a békével még koránt sincs rendben a dolog. Az előfeltételek előfeltételei[20] a besszarábiai cikkelyen kívül alapjában véve semmit sem tartalmaznak, ezt viszont ellensúlyozza Karsz[21] teljes mellőzése. A többi csak látszatengedményeket tartalmaz, semmi egyebet. Bonap-nak különben már egyáltalában nem fontos, milyen feltételek mellett köt békét; nála most kenyérre megy a játék, mint hajdan az öreg Dolleschallnál, és meggyőződésem szerint az oroszok ezt még jobban tudják, mint ő maga. Olyan teljes közönyt, mint ezúttal, a franciák még sohasem tanúsítottak a gloire-juk* iránt, látszik, hogy 1848 óta mégis mással foglalkoztak a fickók, mint a régi gloire-ral vagy a parlamenti szédelgéssel.

Az idegen-törvénytől[22] tehát szerencsésen megmenekültünk – ahogy a dolgok mennek Franciaországban, nemsokára Palmerstonnak és társainak a szándékai nem fognak minket izgatni többé. Ezen a nyáron a Bonaparte-féle kártyavár nyilván ugyanúgy össze fog omlani, akár a Lajos Fülöp-féle a botrányokkal teli 1847-es évben, s hogy aztán mikor jön az a szélroham, amely a falakat végképp ledönti, az csupán a véletlentől függ. Én most nagyon józan életet élek, de azon a napon leiszom magam, Manchesterben nyilván utoljára.

Mesélj hamarosan megint valamit az öreg Brunóról, a fickó új romantikus fordulata igen mulatságos. Szívélyes üdvözletem feleségednek és a gyerekeknek.

Barátod
F. E.

* – dicsőségük – *Szerk.*

3

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1856 február 12.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic,

Még mindig elég sokat gyötör a dicső aranyér, következésképpen többékevésbé nyomott hangulatban vagyok. Ráadásul Pieper éppen most játszott nekem valamit a jövő zenéjéből[23]. Szörnyű, s félelmet kelt a „jövőtől" zenepoézisével egyetemben.

A Museumban* néhány történeti felfedezést tettem a XVIII. század első évtizedeire és a XVII. század végére vonatkozóan, az I. Péter és XII. Károly közti harccal és azzal a döntő szereppel kapcsolatban, amelyet *Anglia* játszott ebben a drámában. A toryk és a whigek[24] külpolitikája akkor egész egyszerűen abban különbözött, hogy az előbbiek Franciaországnak, az utóbbiak Oroszországnak adták el magukat. Az eladás magától értetődött, és a korabeli írók mint „magától értetődőt" tárgyalják és kimondják. III. Vilmosnak kezdettől fogva aggályai voltak Őfelségével a cárral** kapcsolatban, amint azt XII. Károllyal kötött véd- és dacszövetsége bizonyítja. Miniszterei az ő irányzata *ellen* cselekedtek. I. Györgytől kezdve a whigeknek könnyű dolguk volt, mivel a hannoveri választófejedelmek már ostoba dinasztikus politikát folytattak és Verdent meg Brémát tartották az európai érdekek gyújtópontjainak. Talán kevésbé érdekes az, hogy főként Anglia nyújtott segédkezet Oroszország balti hatalommá válásához, mint az, hogy ezt a politikát már a XVIII. század elején leleplezték és a muszka birodalom jövendő növekedését figyelemreméltó pontossággal megjósolták. Péter a példátlan engedékenység és közvetlen segítség ellenére, amelyben a hivatalos britek részesítették, egyidejűleg összejátszott a trónkövetelővel***. Há-

* British Museum. – *Szerk.*
** I. Péter. – *Szerk.*
*** Jakab Eduárd (III. Jakab). – *Szerk.*

ziorvosa (Erskine), Mar grófjának egyik rokona, volt a közvetítő. Ennek az egész titokzatos históriának a fő forrásai a következők:

a) „*Truth is Truth, as it is timed, or Our Ministry's present Measures against the Muscovite vindicated by Plain and Obvious reasons, tending to prove that it is no less the interest of Our British trade, than that of Our State that the Czar be not suffered to retain a Fleet, if needs must that he should* [*have*] a *Sea Port in the Baltick*" etc. *London 1719.*

A szerző* 1710-től 1715-ig követ volt Pétervárott s mint mondja: „menesztettek a szolgálatból a cár kívánságára; ugyanis tudomására jutott, hogy úgy tájékoztattam ügyeiről udvarunkat, ahogy az ebben az írásban foglaltatik" stb.

b) „*Mémoire présenté à Sa Maj. Britannique par M. Wesselowsky,* Ministre de Sa Maj. Czar." London 1717.

Az oroszok védőirata a trónkövetelővel való összejátszásuk miatt – különösen azért figyelemreméltó, mert már egészen Pozzo di Borgo és társai stílusában íródott[25] (bár még nem egészen olyan sima), s így azt bizonyítja, hogy I. Péter óta nincs minőségi haladás az orosz diplomáciában.

c) „*The defensive treaty concluded in the year 1700 between His late M. King William of Glorious Memory and His Present Swedish Maj. King Charles XII*" etc., melyhez néhány kérdés csatlakozik függelékként. (1716.)

d) „*The Northern Crisis, or Impartial Reflections on the Policies of the Czar . . .*" „Parvo motu primo mox se attolli tin auras"**. *London 1716.*

A legrendkívülibb pamfletok egyike, amelyet valaha írtak. Lényegtelen változtatásokkal megjelenhetett volna 1853-ban. Akárcsak az a) és c), bizonyítékokat tartalmaz az angol árulásról. Az *utóiratban* ezt mondja a névtelen szerző:

„Remélem, ez a kis leírás jellegénél fogva annyira sajátos, és olyan eddig észre nem vett dolgokkal foglalkozik, hogy büszkén tekinthetem értékes újévi ajándéknak a jelen világ számára; s hogy az utókor is annak fogja még évek múltán felfogni, az évfordulón újból elolvassa és neki szóló *figyelmeztetésnek* minősíti. Nekem is kell Exegi monumentum[27] éppúgy, mint másoknak."

e) „*An Inquiry into the Reasons of the Conduct of Great Britain with Relation to the present State of Affairs in Europe.*" *London 1727.*

Ez csak azért érdekes, mert kiderül belőle, hogy Ripperda, a spanyol dip-

* George Mackenzie. – *Szerk.*

** – „Kicsi kezdetben, csak várj, nekilendül úgy, hogy jóllehet itt lenn jár, felhőkben az arca"[26] – *Szerk.*

lomata-szerencselovag és későbbi miniszter, „igen sajátos bizalmas kapcsolatban állt az orosz miniszterrel" stb. Ugyanígy az akkori diplomáciai világ másik fő szélhámosa, Görtz báró is.

f) „*Tagebuch Peters des Grossen vom Jahre 1698 bis zum Schlusse des Neustädter Friedens, aus dem russischen Original übersetzt, so nach denen im Archive befindlichen und von Seiner kaiserlichen Majestät eigenhändigen ergänzenden Handschriften gedruckt worden.*" Az orosz kiadó, Mihail Scserbatov herceg (Щербатов) előszavával (Pétervár, 1770 augusztus 2.), németül *Berlin és Lipcse 1773.*

Noha II. Katalin ezt a naplót kinyomatása előtt természetesen cenzúráztatta, mégis vannak benne mindenféle dolgok, amelyek igazolják az említett pamfletokban közölt tényeket.

g) „*Copies and Extracts of several letters written by the King of Sweden and his Ministers relating to the Negociations of Baron Görtz etc., published at Copenhagen by order of the King of Denmark.*" *London 1717.*

h) „*Letters which passed between Count Gyllenborg, the Baron Görtz, Sparre etc.*", megjelent hivatalos engedéllyel. *London 1717.*

A g) és h) természetesen minden történész előtt közismert, de nincs meg a kulcsuk azok megértéséhez. Mindkét kiadványban főleg XII. Károlynak arról az Anglia elleni bosszúvágyból fogant tervéről van szó, hogy svéd hadsereggel partra szálljon Angliában és a trónkövetelőt királlyá kiáltsa ki.

E pamfletokon kívül még sok más írás van, amelyek hellyel-közzel utalnak a svéd–angol–orosz históriára, illetve olyan angol pamfletok, amelyeket bebizonyíthatóan Gyllenborg svéd követ sugallt, mint például a „Remarks on Mr. Jackson's Memorial etc."

Hogy milyen eszközökhöz folyamodtak a whigek, azt abból a hírresztelésükből láthatod, mely szerint „a svéd király római katolikus, a cár pedig jó protestáns". Bizonyára mindenkinek feltűnik, milyen nevetséges lármát csaptak az angolok akkoriban az Indiai Társaság miatt, amelyet Ausztria Ostende-ban alapított, közben pedig hivatalosan Péter rendelkezésére bocsátották flottájukat és segítségére voltak abban, hogy megépítse kikötőit a Keleti-tengeren. Ráadásul a korabeli *angol keleti-tengeri kereskedők panaszleveleiből* az is kiderül, hogy Péter úr egyáltalában nem bánt velük valami szelíden. Ugyancsak Anglia volt az első európai nagyhatalom, amely Péter *császári* címét elismerte stb. A fent említett pamfletok mindenekelőtt azt bizonyítják, hogy korántsem illúzió vagy tudatlanság okából cselekedtek így.

A Péterről szóló alábbi anekdotákon, amelyek „Nagy Frigyes nővérének

emlékiratai"-ból valók, bizonyára jót fogsz mulatni. Péter és a cárné látogatása Potsdamban.

„A cárné azzal kezdte, hogy kezet csókolt a királynénak, akit a cár át akart ölelni, de ezt a királyné elhárította. Aztán bemutatta a királynénak a mecklenburgi herceget és hercegnét, akik elkísérték őket, valamint a kíséretéhez tartozó 400 úgynevezett hölgyet. Ezek nagyrészt német szolgálók voltak, akik udvarhölgyek, szobalányok, szakácsnők és mosónők teendőit látták el. E teremtések közül majdnem mindegyik díszes öltözékű gyermeket tartott a karján, s amikor megkérdezték tőlük, hogy övék-e a gyermek, orosz módra mélyen meghajolva azt felelték: *A cár volt olyan kegyes ezzel a gyermekkel megajándékozni engem.* A királyné nem akarta üdvözölni ezeket a perszónákat" stb.

Potsdamban az egyik szobában egy Priaposz[28] állt „fölöttébb illetlen pozitúrában. A cár nagyon megcsodálta ezt a szobrot és megparancsolta a cárnénak, hogy csókolja meg. Ez tiltakozni akart, a cár azonban dühös lett és tört németséggel ezt mondta neki: *Kop ab**... A cárné annyira megijedt, hogy mindent megtett, amit a cár kívánt. A cár minden teketória nélkül elkérte ezt a szobrot és még néhányat a királytól, aki nem mondhatott nemet" stb.

A Museumban felfedezett kuriózumokat szeretném mielőbb elsütni. Újság számára túlságosan retrospektívak. Ezért a „*Putnam*"-hoz[29] akarok fordulni. De *előbb meg kell írnod nekem, mikorra* készülhet el az „újítások a modern hadviselésben", mert Putnam természetesen előbb a megrendelt árut fogja kérni, mielőtt az új ajánlatról tárgyalásba bocsátkozik.

A francia históriák nagyon érdekelnek, és arra kérlek, küldd el nekem az „*Examiner*"-t, amikor ilyesmit tartalmaz. A „*Guardian*" megvan itt Wyldenál. Az újságírás most nagyon terhes, mivel magában Angliában *semmi* sem történik, a gazdasági viszonyokban pedig a fordulat még nagyon homályos. Pillanatnyilag e téren a tőzsdeszédelgések a döntők, ehhez azonban nincs meg a szükséges anyagunk.

Brunót azóta egyszer vagy kétszer láttam. A fiúnak nyilván van valami terve, mert egyetlen fillér nélkül jött kedves fivéréhez**. Ízig-vérig agglegény, féltő gonddal ápolja és óvja magát, s a jelenhez való viszonyát illetően van benne némi titkos aggodalom. Lassacskán kezdi felfedezni, hogy London furcsa hely, hogy itt is vannak „ellentétek szegények és gazdagok kö-

* *Helyesen: Kopf ab (lefejeztetik) – Szerk.*
** Edgar Bauer. – *Szerk.*

zött", és még más efféle „felfedezéseket" tesz. Előkelősködés és a világtól való elfordulás egyfelől, gyermekded kíváncsiság és falusias elámulás mindenen és bármin másfelől – ez a kontraszt cseppet sem üdítő. Most főleg angolt magol. Mihelyt megint találkozom vele, beszámolok neked róla.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

4

Marx Engelshez

Manchesterbe

1856 február 13.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Fred,

Mint Imandt írja nekem, Heise az élete lámpására öntött túlságosan sok „olaj" miatt lassan kialvóban van. Imandt maga erősen morog a skótok miatt, akiket lehetetlenség 12 óránál több ideig németre tanítani, bármiféle fortélyt alkalmazzon is az ember. A fickók fösvénységből hajlanak a „megértésre".

Ám a nagy esemény, az az esemény, amely miatt első episztolámat ilyen gyorsan követi a második, a *Seiler-história*. Te tudod, milyen kilátásai voltak ennek a Sebastian Nothankernak[30] ittléted idején. Az öreg zöldségárus meglehetősen kérlelhetetlennek mutatkozott, és Seiler a rá jellemző szerencsés ösztönnel csakhamar maga is rájött, hogy egyáltalában balgaság közel 200 £-et a múlt letörlesztésére költeni, ahelyett hogy ezzel inkább a jövő kerekeit kenné meg. Tehát hősi elhatározásra jut és közli apósával, hogy *egyetlen hitelezőnek* se fizessen, sőt akkor is maradjon nyugton, ha őt bezárnák. Akkor ő majd a csődbíróság elé kerül, és ekként megtisztulva, az öreg segítségével új életet kezd. Az öreg ezt nagyon praktikusnak találta. Közben Seiler azzal a reménnyel is kecsegtette magát, hogy a Queen's Bench[31] ledér társaságába felvéve, felesége és anyósa bőséges szállítmányaival ellátva nyílt házat vihet s amellett befejezheti II. Sándorról szóló halhatatlan művét, mely az augsburgi „A Zg"-ból vett és általa a kétértelműség szirupjával bekent kivonatokból áll. A dolgot tehát tüstént elindították. Elkezdődött a semmittevés és a városba tett ún. „üzleti utak" aranykora. Ekkor az a különös zavar jött közbe, hogy a kiadott letartóztatási parancsok ellenére és jóllehet becses személye London utcáin feltűnően közszemlére volt téve, egyetlen hitelező sem tett intézkedést Sebastian elfogatására. Az öreg zöldségárus, akinél ez a sérthetetlenség egyáltalában nem növelte veje „személyiségének" ázsióját, azt mondta neki, hogy itt az ideje eltakarodni és feleségével visszavonulni egy távoli házikóba. Költözködés közben szemfüles hite-

lezők még lefoglalták a bútorok egy részét, valamint egyebek között Sebastian 7 pár cipőjét. Sebastian maga gondoskodott róla, hogy a „házikó" se maradjon titok, mivel esze ágában sem volt, hogy hitvesével, Burgonya asszonnyal visszavonult csendéletet éljen. Egyszóval addig mesterkedett Burgonyával, az anyóssal meg a zöldségárussal, amíg határozat nem született, hogy elküldik az „új világba" – természetesen New Yorkba –, ahová, mihelyt „pozíciót" teremt magának, majd a felesége is utána megy. Most az a kérdés – e héten kell elutaznia – ‚hány £-et vigyen magával az útra. Ő 60 £-et kér. A zöldségárus elegendőnek tartja a felét. Sebastiannak az a terve, hogy Amerikából majd az egyik 5 fontos bankjegyet a másik után préseli ki drága hitveséből, ápolja a hasát, kiadja a „Kaspar Hauser"-jét és II. Sándorját, és szalmaözvegyként sose veszíti el a Burgonyától való elválás édes fájdalmát. Érdekes lenne, ha végül mégiscsak elcsípné még egy hitelező. Azt mindenesetre elérte, hogy Angliát is „pénzügyi" menekültként hagyja el, csak tiszteletreméltóbb körülmények között, mint Németországot, Belgiumot és Svájcot. Úgy tervezte, hogy Pieper társként elkíséri. Pieper csak látszólag ment bele a tervbe, hogy a 7 pár cipő közül megkaparintson néhányat, de ebben a végrehajtók megelőzték.

Valamelyik este Pieper épp itt volt nálunk és órát adott a gyerekeknek, amikor lent zörgetett a postás. Női kézzel írt levelet hozott Piepernek. Találkára kérték. Mivel Pieper nem ismerte sem a kézírást, sem az aláírást, nagy reményekben ringatódzott, és odaadta a levelet a feleségemnek, hogy olvassa el. Feleségem azonnal felismerte az aláírásról a kövér öreg ír szajhát, egykori dajkánkat, aki maga nem tud írni, ezért a levelet mással íratta. Gondolhatod, mennyire kinevettük Fridolint[32]. Pieper mindamellett megtartotta találkáját a „tehénnel". Szóval ilyenek az ő „kalandjai". Ó, rettentő ökör vagy, Viszvámitra király![33]

Ne feledkezz meg a pánszlávizmusról[15].

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

5

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1856 február 29.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

Egész héten itt volt látogatóban G. Levy Düsseldorfból, akit az ottani munkások megbízottként küldtek ide. Csak tegnap utazott el és annyira lefoglalta minden szabad időmet, hogy a legjobb akarattal sem jutottam hozzá a levélíráshoz. Alább beszámolok neked azokról a részben fontos hírekről, amelyeket Levy hozott.

A 3 könyv közül, amelyet kértél, Norgate and Williamsnél egy sem volt kapható. „*Igor győzelmi dalát*"[34] *megrendeltem*, de előbb a két másikról akartam neked beszámolni.

Dobrowský „Slavin"-ja, *Hanka* kiadásában, egyáltalában nem felel meg a cím keltette várakozásnak. A könyv 2 részre oszlik, ha szerkezetileg nem is, de tartalmilag, mégpedig: 1. Kis esszék a szláv nyelvtudományról, amelyek az újabb kutatások után legfeljebb már csak antikvitásként tarthatnak érdeklődésre igényt (pl. szemelvény a vend Újtestamentumból, ószláv deklináció, az Ótestamentum ószláv fordításáról stb.).

2. Minden polemikus élnek híján levő kísérlet a szláv népek karakterének teljes rekonstruálására. Ez különböző művekből, többnyire *német* írásokból készített kivonatok útján történik. Alább a könyv gerincét alkotó eme dolgozatok felsorolása[35]:

Szláv népek. (*Herder* „*Ideen*" stb.-jéből.)

A horvátok szokásai. (Von *Engel* „Geschichte von Dalmatien, Croatien, Slavonien"-jából, Halle 1798.)

Az illírek, a morlákok stb. szokásai és hagyományai. (*Ugyanonnan.*)

Az illírek karaktere. (*Taube* „Beschreibung des Königreichs Slavonien"-jából, Lipcse 1777.)

Az illírek viselete. (*Hacquet* „Beobachtungen auf einer Reise nach Semlin"-jéből.)

Prokopiosz leírása a szlávokról és az antokról. (*Stritter* „Geschichte der

Slawen nach den Byzantinern"-jéből, megjelent *Schlözer* „Allgemeine Nordische Geschichte" c. művében.)

Kivonatok B. Hacquet professzor úr „Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Slawen"-jából.

Orosz népélet. (*Dupré de St. Maure* „Observations sur les moeurs et les usages russes"-jéből, Párizs 1829., 1–3. köt.)

A szlávok karaktere és kultúrája általában. (*Schaffarik* „Geschichte der slawischen Sprache" stb.-jéből, Buda 1826.)

Ez körülbelül minden. Van egy függelék cseh nyelven: „*A cseh Cato*", „egy régi kéziratból, amelyet a megboldogult Voigt az »Acta literariá«-ban ismertetett".

Dobrowský nehézkesen-kedélyes és naiv stílusban ír, a legnagyobb szívélyességgel „megboldogult" vagy még élő német kollégái iránt. Az egyetlen dolog, amit a „Slavin"-ban érdekesnek találtam, az a néhány hely, ahol a németeket egyenesen a szláv történet- és nyelvtudomány úttörőinek ismeri el.

A nyelvtudományra vonatkozóan többek közt idézi *Schlözer*: „Vorschlag zu einer allgemeinen vergleichenden slawischen Sprachlehre und Wörterbuch"-ját[36]. Továbbá *Schlözer*: „Vorschlag das Russische vollkommen richtig und genau mit lateinischer Schrift auszudrücken"-jét. Egyáltalában „Schlözer udvari tanácsos úr" úgy jelenik meg, mint a pátriárka, akit a többiek mesterüknek vallanak. „Schlözer »*Nestor*«-a nélkülözhetetlen mű mindenki számára, aki meg akar ismerkedni általában a szláv történelem és különösen az orosz annalesek kritikai vizsgálati módszerével." *Voigt „Geschichte Preussens"*-járól: „*Ő volt az első*, aki a *cseheket* az ősi múlt emlékeivel megismertette."[37]

Idézi még az alábbi műveket:

„*Johann Leonhard Frisch: Programmen von der slawischen Literatur*", 1727–1736, „aki több szláv nyelvjárás történetéhez szolgált magyarázattal".

„*Slawischer Bücherdruck in Würtemberg im 16ten Jahrhundert. Ein literarischer Bericht von Chr. Friedr. Schnurrer*, Prof. in Tübingen, 1799" – „fölöttébb becses könyv, amely a legszebb és legfontosabb adalékokat tartalmazza a vend és a horvát könyvészet történetéhez".

Azonkívül még: *Schlözer*: „Allgemeine Nordische Geschichte", *Joh. Christoph de Jordan*: „*De originibus Slauicis opus* etc.", Bécs 1745., 1–2. köt., *P. P. Gelasius Dobner*, ad *Hajek*: „*Annales Bohemorum*", Prága 1761. és 63. (Schlözer ezt mondja róla: az első, aki felhagyott a fantaziálással), *Stritter*: „Memoriae populorum ad Danubium e Script. Byzantinis", Pétervár 1774., *Gercken*: „Versuch in der ältesten Geschichte der Slaven", Lipcse 1771.,

Gatterer: „Einleitung in die synchronistische Universalhistorie", Göttingen 1771, és *Gebhardi*: „Allgemeine Welthistorie", 1789.

Mindezen művekből *csak* a címek, kivéve a fentebb kivonatolt véleményeket. Hát ez a „Slavin".

Ami a 3. művet illeti, a címe *Dr. M. W. Heffter*: „Der Weltkampf der Deutschen und Slaven seit dem Ende des 5ten Jahrhunderts", 1847 (ára 7 sh.). A szerző az előszóban maga bevallja, hogy pontos és eredeti ismeretei tulajdonképpen csak annyiban vannak a szláv történelemről, amennyiben ez a porosz „hazára" vonatkozik. A 481 könyvoldalnak több mint $^3/_4$ része az V. század végétől 1147-ig terjedő időszakot öleli fel. A fennmaradt részben csak hellyel-közzel és egészen futólagosan a XIII., sőt a XIV. század utáni idővel is foglalkozik.

A fenti két írásról adott tájékoztatásom után most várom utasításodat, hogy megrendeljem-e őket vagy sem. Hefftertől megjelent még: „*Das Slawentum*", Lipcse 1852. (Úgy 45 oldal körül.) Ez a Brockhausnál megjelenő „Unterhaltungen, Belehrungen etc." 10. kötete. A szláv történelem népszerű összefoglalása. Ebből a könyvecskéből megtudtam, hogy Miklós 1849-ben rendelettel „minden alattvalójának a legszigorúbban megtiltotta a pánszlávizmusban való részvételt".

A Museumban 5 fólió-kötetnyi *kéziratot* kutattam fel és kivonatoltam Oroszországról (csak a XVIII. századra vonatkozóan). E kéziratok a gyűjtőszenvedélyéről híres Coxe főesperes hagyatékához tartoznak. A pétervári angol követnek az itteni kabinethez intézett sok eredeti (eddig még kiadatlan) levelét tartalmazzák, néhány közülük valóban igen kompromittáló. Van köztük 1768-ból egy követségi attasé kézirata „az orosz nemzet karakteréről". Küldök majd belőle néhány kivonatot. Pitt egyik unokafivérétől*, aki követségi káplán volt, ugyancsak egy érdekes jelentés az orosz „artelekről".

A legújabb francia írások kevés kivétellel majdnem mind pánszláv színezetűek, ámbár oroszellenesek. Így Desprez, de különösen Cyprien Robert, aki 1848-ban Párizsban „La Pologne. Annales contemporaines des peuples de l'Europe orientale etc."[38] címmel folyóiratot adott ki. Ugyancsak tőle jelent meg többek közt: „Les Slaves de Turquie, édition de 1844, précédée d'une introduction" etc. 8°, Párizs 1852. Továbbá: „Le Monde slave, son passé, son état présent et son avenir", Párizs 1852. Kivétel az a párizsi író**, akinek *Edmond* az álneve, de állítólag lengyel, ő ugyanis egy rendkívül epés írást tett közzé a szocializmusra támasztott orosz pretenziók ellen, kommu-

* L. K. Pitt. – *Szerk.*

** Karol Edmund Chojecki. – *Szerk.*

nájukról stb. Eddig még nem tudtam az írást felhajtani. Majd utánanézek a „Revue des deux Mondes"-ban[39], az állítólag hoz belőle kivonatokat.

Ma azzal a szándékkal fogtam hozzá a levélíráshoz, hogy töménteln pletykát írok neked. Minthogy azonban mellékútra kanyarodtam, az idő pedig sürget, így ezt holnapra hagyom, mára beérem annyival, hogy Heise (mint Imandt írja) a szeszes italok miatt gyorsan közeledik a véghez; hogy a dohányos- és menekült-Oswald, aki egyetlen szót sem tud franciául, a francia nyelv tanáraként alkalmazást nyert a londoni University college-ban; hogy Rugénak a barátai híresztelése szerint „vízkórja" van, holott valószínűleg csak vízfeje van; hogy néhány derék német férfiú (Faucher, Meyen, Frank, Tausenau stb.) holnap összegyülekezik Kerb vendéglősnél, hogy entente cordiale-ra* jussanak arra vonatkozóan, mire van szüksége a hazának, s hogy „Meyen" kifejezte abbeli „reményét", hogy rá tudja venni Buchert a tanácskozáson való „részvételre"; végül, hogy Proudhon csász. és kir. francia vasútigazgató lett.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – szíves (baráti) egyetértésre – *Szerk.*

6

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1856 március 5.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic,

Jövő héten majd alaposabban átnézem a Hefftert. Ha van benne anyag, megrendelem. *Eichhoff*: „*Histoire de la langue et de la littérature des Slaves*", Párizs 1839. – igen pocsék könyv. A nyelvtani részen kívül, amelyet nem tudok megítélni (de feltűnik nekem, hogy a litvánokat és a letteket szlávoknak minősíti. Nem nonsense ez?), a többi nagyrészt plágium Schaffarikból. A fickó szemelvényeket is közöl a szlávok nemzeti költészetéből eredeti nyelven és francia fordításban. Ezek közt találtam Igor hadjáratát[34] is. A költemény lényege, hogy az orosz fejedelmeket egyetértésre szólítja fel, éppen a tulajdonképpeni mongol bandák betörése előtt. Különös a költemény egy helye: „S ímé, a szép gót leányzók dalba kezdenek a Fekete-tenger partján." Eszerint a géták vagy gótok ünnepelték a török polovecok[40] győzelmét az oroszokon. Egészében keresztény hősi dal, jóllehet a pogány elemek még erősen átcsillannak. Ezzel szemben egészen polemikus és fanatikusan németellenes a cseh hősi dal, a „Zaboj" (Samo?), a csehek hőskölteményeinek gyűjteményében, amelyet *Hanka és Svoboda* adott ki német fordításban.[41] Úgy látszik Dagobert egyik német főembere ellen irányult, akin a csehek elverték a port. De éppannyira bosszúkiáltás a kereszténység, mint a németek ellen, akiknek egyebek közt igen naiv-költői formában szemükre vetik, hogy arra akarják kényszeríteni a derék cseheket, érjék be egyetlenegy feleséggel. Népköltészetből – amijük a lengyeleknek a Szűzanyához intézett „Adalbert-ima"[42] kívül nincsen – még a következőket találtam:

Götze: „Fürst Wladimir und seine Tafelrunde"[43], 1819. „Stimmen des russischen Volkes", 1828.

Kapper (Siegfried): „Slavische Melodien", Lipcse 1844. Ugyanettől: „Die Gesänge der Serben", 1852. (Teljesebb a Jakob-félénél[44].) Végül pedig Vuk *Stefanović*: „Serbische Hochzeitslieder". Németre fordította E. Weselý. Pest 1826.

Még néhány munka tűnt fel nekem, ezeket *Cyprien** és *Desprez* művein kívül a jövő héten még átnézem számodra: „Südslavische Wanderungen im Sommer 1850", 1–2. köt., Lipcse 1851[45]. (Angolra is le van fordítva.) „Betrachtungen über das Fürstentum Serbien", Bécs 1851., „Die Serbische Bewegung in Südungarn", Berlin 1851., „Slawismus und Pseudomagyarismus. Von aller Menschen Freunde, nur der Pseudomagyaren Feinde", Lipcse 1842., „Die Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn", Lipcse 1843.

Nem emlékszem, akad-e „Neue Preussische Zeitung"[46] Manchesterben. Most nagyon érdekes. A porosz kormány, akárcsak régebben XVIII. Lajos, most megtalálta a maga chambre introuvable-ját[47], s a bürokrata kormány most kezd rettegni a krautjunkeroktól**, akik győzelmüket komolyan veszik. A vidéki községi, törvénykezési és földtulajdon-viszonyok tárgyalásánál, amikor – mint az öreg Dolleschall mondja – „kenyérre megy a játék", az összeütközések a porosz kamarában komollyá válnak. Egyebek között bizonyára azt is olvastad, hogy Pfeil gróf a földbirtokosok számára igényt támasztott arra a kiváltságra, hogy megfenyíttethessék embereiket, sőt azzal dicsekedett, hogy ő maga is véghezvitt ilyen hőstetteket. A balszárny most kiásott 1848-ból származó olyan falragaszokat, amelyeket ugyanez a Pfeil írt alá 1848-ban, s amelyek egészen a „bolond esztendő"[48] hangnemében íródtak. A két oldal közt párbajokra került sor, és a „Neue Preussische Zeitung" mai vezércikke kereken kimondja: pártjában bizony vannak „elvetemült gazemberek", mint ahogyan vannak igen „nemes" emberek a liberális pártban. „Szelídséget", „megbékélést", „személyeskedés nélküli, elvi harcot" prédikál. A balszárny gondoljon arra, hogy „a Hegy mindig felfalja a Gironde-ot"[49]. Mérlegelje, hogy „akár béke van, akár nem, Poroszország igen nagy belső vagy külső zűrzavarnak néz elébe", és hogy „pártszakadás" e pillanatban „öngyilkosság". Nem pompás ez? S amellett a varjú se károg Poroszországban a kamara és szakadásai után. Annál fontosabb a félelemnek ez a bevallása. Leo atya előadást tartott a király*** előtt *Münzerről* (egy része megjelent nyomtatásban a „Neue Preussische Zeitung"-ban). Az ember azt mondaná, hogy egyenesen a „Revue der Neuen Rheinischen Zeitung"-ban megjelent tanulmányod ellen irányul.[50] A reformációt természetesen meg kell szabadítani attól a szemrehányástól, hogy a forradalom szülő-

* Cyprien Robert. – *Szerk.*

** – kurtanemesektől – *Szerk.*

*** IV. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

anyja volt. Münzer „rajongó" volt, aki ezt mondta: „intelligo ut credam"*. Luther ezt mondta: „credo ut intelligam"**. A „Spenersche"[51] ezt válaszolta: Luther a későbbi években megbánta azt a gyalázatos szerepet, amelyet politikailag játszott stb. Láthatod, hogy az erjedés még a hivatalos körökben is keresztültör.

Ami a reformációt illeti, Ausztria kezdettől fogva lerakta az alapját annak, hogy veszélyessé váljanak a szlávok, akik közt minden törzs, kivéve az oroszokat, a reformáció felé hajlott. A reformációval együtt járt a Biblia lefordítása minden szláv nyelvjárásra. Ezzel persze a nemzetiség ébredése. Másrészt mély szövetség a protestáns német Északkal. Ha Ausztria nem nyomta volna el ezt a mozgalmat, akkor a protestantizmus alapot nyújtott volna a német szellem túlsúlyához és megannyi gátat a görög katolikus Oroszország ellen. Ausztria minden mocsokba belerántotta a németeket és Németországban, akárcsak Keleten egyengette az utat az oroszok előtt.

Olvastál a múlt pénteki parlamenti ülésről?[52] Ezen Evans szemrehányást tesz Palmerstonnak, mondván, hogy ő $3^1/_2$ hónappal azelőtt figyelmeztette őt Karsz[21] miatt, Palmerston azonban úgy tett, mint aki nem hisz neki; Evans meg elbeszéli, hogy Panmure a Simpsonnak küldött táviratához: „Önt kinevezték Raglan utódává", még hozzátette: „Take care of Dowb!"*** A szerencsétlen Simpson visszaírt: „Ismételje meg táviratát", mire Panmure, „*Lord Carnot*", ahogy Evans nevezi: „Ügyeljen Dowbigginre", egyik unokaöccsére; végül pedig Lord Hamilton megrója *Evanst*, amiért az inkermani csata[53] után azt tanácsolta Raglannak, hagyja ott az ágyúkat és a futóárkokat és hajózza be az angol hadsereget. Tegnapelőtt a szegény Evans „nyilvánosan bocsánatot kért".[54] Hogy Karszban árulás történt, az úgy látszik, meglehetősen világosan kitűnik egy bizonyos Swan írásából[55], aki most tért vissza Keletről; árulás nem az utolsó napokban, hanem előzőleg, hogy azt a helyzetet előidézze.

Most térjünk rá *Seilerre*. Mintegy 3 héttel ezelőtt, mivel a seriff üldözni kezdte, a Southampton gőzössel Amerikába hajózott azzal az eltökélt szándékkal, hogy a „New Yorker Staatszeitung"-nak[56], amelynek régebben munkatársa volt, Halifaxból ezt táviratozza: „Sebastian Seiler, a »Kaspar Hauser« hírneves szerzője, szerencsésen megérkezett az Atlanti-óceán nyugati partjára." A nagy ember ideát hagyta II. Sándorát – 55 oldal, jobbára kivonatok az augsburgi „AZ"-ból –, amelynek másolatát azonnal utána

* – „értek, hogy higgyek" – *Szerk.*
** – „hiszek, hogy értsek" – *Szerk.*
*** – „Ügyeljen Dowbra!" – *Szerk.*

kellett küldeni. Ugyanis az óceán mindkét partján meg akarja jelentetni. Ennek a zagyvaléknak nagy feneket kerített, másoltatta a feleségével, a sógornőjével stb., úgyhogy mindannyian megzavarodtak a szegény Sebastian „vas" szorgalmától. A londoni könyvkiadókkal erről a II. Sándorról folytatott tárgyalásai arra voltak jók, hogy tudományos mázzal vonja be londoni „üzleti útjait", melyeken naponta alapos vizsgálatnak vetette alá a homár és más lényegek, egyebek közt a francia „omelette" minőségét. E Sándoron kívül még más bűzt is hagyott maga után. Emlékszel arra, hogy Liebknecht aláírta egy váltóját, abban a balga hitben ringatózva, hogy Seiler majd juttat neki néhány fontot a leszámítolásból. A váltó esedékes lett, de nem mutatták be. Seiler verte a mellét, hogy ő kifizette. Holott csak megújította. Két nappal Seiler elutazása után Liebknecht levelet kapott egy City-beli ügyvédtől: fizesse ki a váltót. Piepert, akinek üveges szemébe beleszeretett Seiler zöldszemüveges sógornője, elküldték a zöldségárushoz. Rémület a családban. Sebastian ugyanis már megkapta a pénzt a váltó kifizetéséhez, de leöblögette a torkán. Ám a szerelem mindent legyőz, és Seiler felesége meg van arról győződve, hogy csak *egyszer*, mégpedig csakis Sebastiantól várhat szerelmet. Tehát igyekszik elrendezni a dolgot. A zöldségárus azonban komor és zord, napról napra jobban belelát kedves veje üzelmeibe. A dolog még függőben van. Közben pedig naponta befutnak új, állítólag beváltott váltók.

Levy.[57] A düsseldorfi munkások küldték ide *kettős* megbízatással. 1. *Lassalle denunciálása. Nagyon alapos* vizsgálat után, azt hiszem, *igazuk van.* L, amióta a grófné* megkapta 300 000 talléri át,[58] teljesen megváltozott; a munkásokat szándékosan elriasztja, szibarita, kacérkodik a kékekkel. Szemére vetik továbbá, hogy állandóan kihasználja a pártot *piszkos magáncélra*, s hogy a munkásokat a per érdekében még *magánvétségekre* is rá akarta venni. A per így ért véget: Hatzfeldt gróf ügyvivője, Stockum, akiről tudod, hogy később az esküdtszék 5 évi fegyházra ítélte, összeveszett a gróffal. Tudtára adta Lassalle-nak, hogy olyan dokumentumok vannak a birtokában, amelyek a grófot hamis eskü, hamisítás stb. miatt börtönbe juttatnák. Lass 10 000 tallért ígér neki. Másrészt meg rábeszéli Kösteritz főügyészt (aki e miatt az ügy miatt kénytelen volt lemondását benyújtani), közölje Hatzfeldt gróffal, hogy vádiratot nyújtottak be ellene. Hatzfeldt már szökésben van Párizs felé, amikor L a grófnéval való *megegyezés aláírása* fejében átadja neki a kompromittáló papírokat, és visszavonja a vádiratot. (Kösteritz persze csupán az ő eszközeként cselekedett.) Tehát nem az ő *jogászi* éleselméjűsége,

* Sophie von Hatzfeldt. – *Szerk.*

hanem egy egész közönséges fondorlat következtében ért hirtelen véget a per. A 10 000 tallért L nem fizette meg Stockumnak, és a munkások joggal mondják, hogy az ilyen hitszegés csak akkor menthető, ha a pénzt a pártnak adja át, nem pedig a grófné részére csalja ki. Egész sereg magánaljasságáról beszélnek, ezeket nem tudom elismételni, mert egyiket a másik után elfelejtettem. Többek közt: Lassalle idegen állampapírokkal spekulált a düsseldorfi Scheuerral együtt, aki neki ehhez a pénzt előlegezte. Vesztettek. Scheuer közben csődbe ment. L megnyeri a pert. Sch kéri a pénzt, amelyet L-nak előlegezett. Mire az gúnyosan a törvénykönyv bizonyos 6. cikkelyére utal, amely tiltja a játékot idegen tőzsdéken. A munkások azt mondják, mindent elnéztek volna L-nak azon az alapon, hogy hát becsületből már belekeveredett a perbe. Most, miután megnyerte a pert, ahelyett hogy megfizettetné a munkáját a grófnéval és függetlenítené magát, szégyenletes módon, minden indok nélkül, kitartott férfiként él a nő igája alatt. Mindig azzal kérkedett, hogy mi mindent csinál majd, ha megnyeri a pert. Most mindnyájukat fölösleges eszközökként szándékosan kihívó módon félredobja. Újévkor még részt vett egy (magán)összejövetelen, mert azon jelen volt egy francia ezredes. Általános csodálkozásra 60 munkás előtt semmi másról nem beszélt, mint a „civilizáció harcáról a barbárság ellen", a nyugati hatalmakéról Oroszország ellen. Az volt a terve, hogy Berlinbe megy, ott a nagy urat játssza és szalont nyit. Onnan visszatérve, Levy jelenlétében megígérte a grófnénak, hogy „irodalmi udvart" teremt neki. Ugyancsak Levy jelenlétében állandóan „diktátori vágyait" nyilvánította (úgy látszik, ő egészen másként látja önmagát, mint ahogyan mi látjuk őt; ő világhódítónak tartja magát, mert kíméletlen volt egy személyi fondorlatban, mintha egy valóban jelentős ember képes lenne 10 évet áldozni ilyen bagatellra) stb. stb. Egyébként mennyire veszedelmes: hogy a munkáspárt egyik emberét mint látszatkémet becsempészhesse a rendőrségre, *odaadta neki egyik levelemet* azzal, hogy ez az ember a rendőrségen – magát igazolandó – azt mondja, hogy a levelet tőle lopta. A munkások azt mondják továbbá, hogy a diplomatikus modorú Lassalle bizonyára nem lépett volna fel ellenük ilyen nyersen, ha nem lenne közvetlen szándéka átlépni a polgári pártba. Mindemellett elég befolyásosnak hiszi magát ahhoz, hogy egy felkelés pillanatában lyukat beszélhet a hasukba, ha feláll az asztalra, szónokol a tömegeknek stb. Annyira gyűlölik, mondja Levy, hogy bármit határoznánk is el, a munkások agyonütnék, ha a megmozdulás pillanatában Düsseldorfban lenne. Egyébként meggyőződésük, hogy kellő időben máshová távozna, ha valami gyanú a fülébe jutna.

Mindezek csak itt-ott hallott és hellyel-közzel megjegyzett részletek. Az

egész rám és Freiligrathra *definitív* benyomást tett, bármennyire elfogult voltam is L iránt és bármilyen bizalmatlansággal viseltetem is a munkáspletykák iránt. Ezt mondtam Levynek: Természetesen nem lehet egyetlen fél jelentése alapján határozatot hozni; a gyanakvás minden körülmények közt hasznos; tartsák szemmel továbbra is emberünket, egyelőre azonban minden nyilvános feltűnést kerülni kell; talán lelünk rá alkalmat, hogy Lassalle-t egyértelmű állásfoglalásra kényszerítsük stb. stb.

Mi a véleményed erről? Lupus nézetét is szeretném tudni.

2. Levy küldetésének második célja az volt, hogy tájékoztasson engem a Rajna-tartomány munkásviszonyairól. A düsseldorfi munkások összeköttetésben vannak még a kölniekkel, akik között már „nincsenek urak". A fő propaganda azonban most *Solingen, Iserlohn és környéke, Elberfeld* és a vesztfáliai hercegség gyári munkásai közt folyik. A vasas kerületekben a fickók erőnek erejével oda akarnak vágni és csak egy francia forradalom kilátásával tarthatók vissza, meg azzal, hogy „a londoniak még nem látják elérkezettnek az időt". Ha még soká húzódik a dolog, Levy azt hiszi, hogy aligha lehet megakadályozni egy zendülést. De minden körülmények közt egy párizsi felkelés adná meg a jelt. Az emberek, úgy látszik, abban a szilárd hitben vannak, hogy *mi és barátaink mindjárt az első pillanatban hozzájuk sietünk majd.* Természetesen szükségét érzik politikai és katonai vezetőknek. Ezt semmiképpen nem lehet rossz néven venni tőlük. De attól félek, hogy fölöttébb naturalista terveiket tekintve, négyszer is földhöz vágják őket, mielőtt mi még csak el is indulhatnánk Angliából. Mindenesetre tartozunk nekik azzal, hogy katonai szempontból pontosan megvilágítsuk, mit lehet tenni és mit nem. Persze kijelentettem, hogy mi, *amennyiben a viszonyok engedik,* meg fogunk jelenni a rajnai munkások között; hogy minden zendülés, amelyet saját szakállukra, Párizs vagy Bécs vagy Berlin kezdeményezése nélkül robbantanak ki, esztelenség; hogy ha Párizs megadja a jelt, akkor helyes minden körülmények közt mindent kockáztatni, mert akkor még egy pillanatnyi vereség is csak pillanatnyi rossz következményekkel járhat; hogy barátaimmal komolyan megtanácskozom, mit csinálhatna a Rajna-tartományban közvetlenül a munkáslakosság, és hogy némi idő elteltével ismét küldjenek valakit Londonba, előzetes megbeszélés nélkül azonban *semmit* ne tegyenek.

Az elberfeldi (vagy barmeni?) cserzővargák, akik 1848-ban és 49-ben teljesen reakciósak voltak, most különösen forradalmi hangulatban vannak. Levy biztosított róla, hogy a wuppertali munkások téged személy szerint a „maguk" emberének tekintenek. Egyébként úgy látszik, hogy a Rajnánál meglehetősen elterjedt a franciaországi forradalomba vetett hit, és még a

filiszterek is ezt mondják: Ezúttal másképp lesz, mint 1848-ban. Ezúttal olyan emberek, mint Robespierre stb., fognak jönni az 1848-as fecsegők helyett. A demokraták tekintélye – legalábbis a Rajnánál – igen mélyre süllyedt.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

7

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1856 március 7.

Kedves Marx,

Hálásan köszönöm részletes leveledet ad slavica*. Eichhoffot, ezt a filológus szélhámost, aki szélhámosságban túltett még Klaprothon is (aki mégis csak tudott valamit), már régebbről ismerem. A gótokkal kapcsolatos históriának az „Igor"-ban[34] majd utánanézek, mihelyt a könyvet megkapom, de megállapított tény, hogy a gótok egy része a X., sőt talán a XI. századig a Krímben maradt; legalábbis a bizánci forrásokban gótokként szerepelnek. Megtudakolnád nekem Hanka és Svoboda cseh gyűjteményének[41] a címét és az árát? Bár valószínűleg igen kritikátlan az egész, hiszen mind a kettő nagy szamár. – Lengyel népdalokat valahol kinyomtattak a 40-es években. – A Götze „Wladimir" stb.-jéből[43] találtam idézetet Vuk „Szerb nyelvtan"-ának Grimm-féle fordításában, ezzel a megjegyzéssel: „sajnos az orosz szöveg nélkül". Kapper prágai zsidó, ő írta az 1848–49-es cseh konstitucionalista lapba a „*Südslavische Wanderungen*"-t; belletrista; hogy fordításai érnek-e valamit, azt nem tudom, mindenesetre kételkedem benne. A szerb lakodalmi dalokat Jakob mind lefordította.[44] A magyar- és törökországi szerbekről szóló politikai írásokat, amelyeket említettél, bizonyára érdemes lenne megnézni, ha megvannak a Museumban.

A „Neue Preussische Zeitung" nincs meg Manchesterben, de a Pfeil-féle históriát a „Kölner"-ből[59] és az „Augsburger"-ból nyomon követtem, és jót mulattam rajta. Ellenben a „Neue Preussische" bűnbánó vezércikke természetesen új volt számomra; túlságosan is szép az a hirtelen felismerés, hogy nemesség és polgárság minden feudális flitter ellenére ma alapjában véve egyek.

Amit Ausztriáról a szlávokkal és a protestantizmussal kapcsolatban mondasz, egészen helytálló. Szerencsére Szlovákiában igen erősen megkapaszkodott a protestantizmus, amely nagymértékben hozzájárult a szlovákok-

* – szlavisztikai kérdésekről – *Szerk.*

nak a magyarokkal szembeni tétlenségéhez, s Csehországban minden komoly nemzeti mozgalomhoz a proletár elemen kívül még erős huszita-reminiszcenciájú elemek is vegyülnek majd, úgyhogy a sajátosan nemzeti ezáltal gyengül. Kár a szlovén parasztokért, akik a XV. században olyan pompásan verekedtek.

A Karsz-históriát majd átfutom, mi a címe Swan írásának?[55]

A seileriáda olyan fordulatot ölt, amely mindenkinek kívánatos, csak Liebknechtnek és a zöldségárusnak nem. Egy renyhe pillantást a mocsárba stb.

Lassalle. Kár lenne a fickóért, nagy tehetsége miatt, de ez már mégiscsak sok.* Mindig is olyan ember volt, akire pokolian kellett vigyázni; mint igazi, a szláv határról való zsidó mindig készen állt arra, hogy pártürügyekkel mindenkit kihasználjon magáncéljaira. Meg ez a lázas igyekezet betörni az előkelő világba, felkapaszkodni; ha csak látszatra is, elkendőzni a szutykos breslaui zsidót mindenféle pomádéval és mázzal, ez mindig ellenszenves volt nekem. De mindez csupán olyasmi volt, ami miatt csupán erősen résen kellett lenni. Ha azonban ilyen dolgokat művel, amelyekből a pártot illetően egyenest pálfordulás következik, akkor semmiképp nem vehetem rossz néven a düsseldorfi munkásoktól, hogy így meggyűlölték. Ma este elmegyek Lupushoz és előadom neki a dolgot. Egyikünk sem bízott soha Lassalleban, de az olyan ostobaságokkal szemben, mint amilyenek H. Bürgerstől származtak, természetesen védelmünkbe vettük. Nézetem szerint hadd menjen minden úgy, ahogy a düsseldorfiaknak előírtad. Ha odáig juthatna, hogy egyenest nyíltan fellépjen a párt ellen, akkor a kezünkben van. De erre még, úgy látszik, nem került sor, a botrány meg amúgy is egyáltalán nem lenne helyénvaló.

A Hatzfeldtnéval és a 300 000 tallérral kapcsolatos história egészen új volt nekem, azt hittem, a grófnénak csak havi vagy évi járadéka van. Hogy Lassalle Hatzfeldtet megmentette a csíkos zubbonytól, az megbocsáthatatlan. A többi históriára majd visszatérek.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 22–24. old. – Szerk.*

8

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] kedd [1856 március 25].

Kedves Engels,

Egyik következő levelemben válaszolok legutóbbi soraidra. Ma csak egy kérdés, szeretném, ha erre lehetőleg *postafordultával* válaszolnál. Ma *nem* küldtem cikket a „Tribune"-nak, mert nem végeztem a *Karszra vonatkozó Kékkönyv*[60] elolvasásával – csak tegnap késő este került a kezembe. A cikkemet pénteken kell elküldenem, azzal együtt, amelyet tőled várok.[61] Most pedig *ad rem**:

A Kékkönyv nagy része tisztán katonai jellegű; később majd meglátod, lehet-e használni. De egy pontra vonatkozóan kérem a te kritikai véleményedet, mert az lényeges a dolog politikai-diplomáciai oldalát illetően is, és nekem erről *már* a pénteki cikkben beszélnem kell. A törökök június végén azt javasolták, küldjenek segélyhadsereget Redut Kaléba, hogy onnan Kutaiszi stb. irányában tevékenykedjen. Az angol kormány viszont Trapezunton keresztül Erzerumba akart felmentő csapatokat küldeni, mert, úgy látszik, Karszt lényegtelen pontként fel akarták adni és Erzerumot tekintették az ellenállás központjának. Ezzel a vitás kérdéssel mindenesetre visszavonhatatlanul elszalasztották a cselekvéshez kedvező időpontot. Hogy e kérdésben teljesen tájékozva légy, idézem itt a döntő kivonatokat:

Stratford de Redcliffe Clarendonnak, 1855 június 28.

„A török miniszterek, akik arról beszéltek, hogy 10 000 embert küldenek Batumból Erzerumba, szorult helyzetükben most egy másik terv felé hajlanak. Azt javasolják, létesítsenek Redut Kalénál egy megerődített tábort, és ott összpontosítsák Vivian tábornoknak a bulgáriai hadseregből átvett 10 000 emberrel kiegészített hadtestét, Beatson tábornok hadtestét és a 7000 főre csökkentett batumi különítményt. Ezeknek az egyesített erőknek az összlétszáma körülbelül 30 000 fő lenne, valamennyi fegyvernemből. Erről az állomáshelyről kiindulva elterelő hadmozdulatokat végezhetnének a karszi vagy

* – *a dologra* – *Szerk.*

erzerumi hadsereg érdekében; Kutaiszin vagy Grúzián át előrenyomulva hátba támadhatnák az oroszokat, vagy visszavonulásra kényszeríthetnék őket."

Ugyanaz ugyanannak, 1855 június 30.

„Az általam már előzőleg jelzett találkozásra ma reggel sor került a nagyvezér Boszporusz-parti házában. Őfenségén* kívül jelen volt még a szeraszker** és Fuad effendi. Én Mansfield dandártábornok kíséretében mentem oda... Úgy látszik, hogy a Gumri felől 20–30 000 főnyi haderővel előrenyomuló oroszok megjelentek Karsz előtt; hogy részleges lovascsatára került sor, ezt két nappal később az ellenség részéről támadás követte, melyet visszavertek, és hogy a várost ostrom fenyegette... Minden jelenlevő előtt világos volt, hogy akár megostromolják az oroszok Karszt, akár bekerítik, felmentéséhez a török hadseregnek a lehető legsürgősebben erőfeszítést kell tennie, s hogy a cél érdekében lehetséges 3 cselekvési mód közül csupán a Kutaisziból Grúziába küldendő expedíció látszik eredményesnek. A Trapezunton át küldött erősítések a legjobb esetben is csak átmeneti könnyítést jelentenének. Megerődített tábor létesítése Redut Kalénál ebben az egészségtelen évszakban pusztulásra kárhoztatná a csapatokat. A tulajdonképpeni kérdés az volt, vajon idejében összpontosítható-e Kutaisziban olyan megfelelő létszámú és minden tekintetben bevetésre alkalmas haderő, amely Grúziába benyomulva veszélyeztethetné az orosz hadsereg összeköttetéseit... A török miniszterek azt javasolták, hogy az expedíciós haderőt így állítsák össze: 12 000 ember Batumból és a szomszédos állomáshelyekről; a Vivian tábornok parancsnoksága alá helyezett minden fegyvernembeli csapatok, amelyek létszámát 10 000 főre becsülik; Beatson tábornok irreguláris lovassága; a bulgáriai hadseregből a török kontingens kiegészítésére kivonandó 10 000 fő; további 5000 ember ugyanabból a forrásból; egy most itt levő egyiptomi lovasezred, és egy másik ezred, amelyet Tuniszból várnak. A szeraszker kiegészítésül még 2000 albán lövészt javasolt. E különböző erők... összesen 44 000 főnyi hadsereget jelentenének, óvatos becsléssel talán nem többet, mint 36 000 bevethető katonát."

Ugyanaz ugyanannak, 1855 július 1.

„... a Redut Kale-i elterelő hadmozdulat javaslata a Portától indult ki."

Clarendon Stratford de Redcliffe-nek, 1855 július 13.

„... Őfelsége kormánya azon a véleményen van, hogy bölcsebb lenne *a török hadsereg hátába* erősítéseket, mintsem az orosz hadsereg hátába expedíciót küldeni. Az erősítések Trapezuntba mehetnének, onnan pedig Erze-

* Omer pasa. – *Szerk.*

** – hadügyminiszter (Mehmed Rüsdi pasa.) – *Szerk.*

rumba irányíthatnák őket. A Trapezunt és Erzerum közti távolság kisebb, mint a Redut Kale és Tiflisz közti, és baráti, nem pedig ellenséges területen kellene átvonulni; Erzerumban segítőkész barátok, nem pedig szembeszegülő ellenség, és készletek, nem pedig éhínség várna a hadseregre. Ha a karszi hadsereg nem képes tartani ezt az állást az oroszok ellen, akkor is könnyebb lesz megverni őket az egész összegyűjtött haderővel, mint annak különvált részeivel; és annál döntőbb lenne a vereség, minél távolabb Törökország határain belül kerülne rá sor. Trapezunt olyan hely, ahol mindenfajta szállítmányt ki lehet rakni stb."

Ugyanaz ugyanannak, 1855 július 14. (*Táviratilag.*)

„A karszi hadsereg megerősítésére vonatkozó terv, amelyet június 30-i és folyó hó 1-i táviratai tartalmaznak, nem nyert jóváhagyást. A hadműveleti bázisnak Trapezuntnak kell lennie, és ha a karszi és az erzerumi török hadsereg nem tud kitartani ez utóbbi helyen az oroszok ellen, *visszavonulhat Trapezunt felé*, ahol könnyűszerrel megerősíthető."

Ugyanaz ugyanannak, 1855 július 16.

„Ha Omer pasa valóban . . . elhatározná, hogy saját hadseregének egy részét tunéziaiakkal és albániaiakkal Redut Kaléba viszi, akkor Őfelsége kormányának nem lenne semmi szava ez ellen az eljárás ellen, ami azonban a Vivian tábornok parancsnoksága alatti kontingenst és Beatson tábornok lovasságát illeti, Őfelsége kormánya ragaszkodik ahhoz a véleményéhez, hogy ezeket Trapezunton vagy Erzerumon át kell felvonultatni."

Lord Panmure Vivian tábornoknak, 1855 július 14.

„. . . Teljes bizalommal vagyok az Ön szakmai képességei iránt és így nem félek attól, hogy Ön vállalkoznék olyan esztelen és meggondolatlan expedícióra, mint amilyet a Porta tervbe vett. . . Más dolog a coup de main*, amellyel hirtelen a partvidékre dobnak egy hadsereget, hogy fenyegessen vagy akár meg is támadjon egy ellenséges erődöt, és megint egészen más egy átgondolt expedíció, amelynek célja az ellenség országába való betörés és az ellene saját területén viselt háború!"

Bevallom, szerfelett furcsának találom Clarendon stratégiáját és azt a finom megkülönböztetést, amelyet Lord Panmure-Carnot a szevasztopoli „coup de main" javára tesz a grúziai stratégiai hadmozdulatra vonatkozó török tervvel szemben.

Tehát lehetőleg *postafordultával* válaszolj ezekre a pontokra vonatkozóan.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – merész csíny; rajtaütés – *Szerk.*

9

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1856 április 10.

Kedves Frederic,

Legfőbb ideje, hogy újból írjak. Mindenféle házi dolog tartott vissza. Mellékelten 1 levél, amelyet Levy írt nekem Düsseldorfból. A levélben említett Touroute egy volt francia ezredes. Tegnap a távollétemben volt itt nálunk, s így néhány napig nem fogom látni, mert Liverpoolba utazott. Hosszabb beszélgetést folytatott a feleségemmel, s ennek lényege, Madame saját szerkesztésében, a 2. *mellékletben*[62] található. A Levy levelében említett M = Miquel.

Néhány napon belül megkapod a beérkezett orosz–német „Igor"-t[34]; a Kékkönyvet[60]; *Destrilhes* „Confidences sur la Turquie"-t és egy kivágást a „L'Homme"-ból[63], ezt azonban elraktam valahová s ezért ma nem tudom elküldeni. Ez a kivágás – egy Cayenne-ba deportált, Tassilier nevű férfi levele a tengerészeti miniszterhez, és Boustrapának[64] a deportáltak ellen elkövetett szörnyű disznóságai vannak benne feltárva.[65] A Kékkönyvet már rég megkaphattad volna, de először is a napi események nyomására több ízben arra kényszerültem, hogy az e tárgyra vonatkozó cikkeimet[61] abbahagyjam és más témákról írjak, úgyhogy a könyvet nem tudtam nélkülözni. Aztán jöttek az általad ismert barátok, akik legalább *egy* napra kérték az újdonságot és egy hét múlva sem adták még vissza.

Ami ezeket a karszi dokumentumokat illeti, hát a *„Times"* 3 dörgedelmes vezércikkben kiszónokolta azt a részt belőlük, amely 1854 augusztusától körülbelül 1855 februárjáig terjed, vagyis a valóban érdekes és döntő időszakot *egyáltalában nem érinti*. A cél természetesen az, hogy a miniszteriumról minden felelősséget áthárítson Redcliffe-re és az ázsiai török pasákra. A legszebb az, hogy az angol kormány, amint azt Destrilhes-ből látni fogod, erőszakkal uralmon tartotta a Redcliffe-féle koszos török minisztériumot, amely részben pártolta, részben előidézte azokat a disznóságokat, amelyek miatt Williams panaszkodik. De mindez mellékes. Hasonló eljárással, mint amilyet Stiebernél alkalmaztam – azaz hamisított dátumok

és koholt részletek kimutatásával[66] –, nézetem szerint a tervet és annak következetes végrehajtását – Karsz feladását – megcáfolhatatlanul rábizonyítottam a brit kormányra, amelynek ezúttal még az a szerencséje is megvolt, hogy Bonaparte-tal szemben úgy tüntethette fel magát, mintha buzgólkodna „az ügyért". A tulajdonképpeni katonai mozzanatra, vagyis Karsz védelmére, természetesen nem tértem ki részletesen, de vannak némi kétségeim Williams „nagyságát" illetően. Jones, akivel kéziratomat[61] ismertettem, előadást tervez Karsz elestéről az erre vonatkozó parlamenti vita kezdete előtt, ha lesz rá mód, vagyis ha elő tudja teremteni a pénzt a Martin's Hall[67] kibérlésére.

Jelenleg elkeseredett vita folyik a chartisták és az urquhartisták között Newcastle upon Tyne-ban, Londonban, Birminghamben és több más helységben.[68] Bizonyára tudod, hogy Jones – árnyékával, Finlennel – a chartizmus diktátorává kiáltotta ki magát és egy új szervezetet létesített, amely valóban növekvőben van, másrészt viszont a felháborodás nagy viharát támasztotta ellene.[69]

Úgy látszik, a Rajna-tartományban és Berlinben a Franciaországból behatolt „spekuláció a spekulációra" – nem eszmékben, hanem részvényekben – ugyanolyan súlyosan grasszál, mint a Rajna túlsó oldalán. Siránkozások erről a társadalmi mételyről és szédítésről kifejezésre jutnak a miniszteriális „Preussische Korrespondenz"-ban[70]. Komoly és nyomatékos célzások hangzanak el benne a legközelebbi jövőben „elkerülhetetlen" általános pénzválságra.

Azt tudod, hogy Heine halott, de azt nem tudod, hogy Ludwig Simon von Trier lehúgyozta a sírját – akarom mondani vizeletével a teuton nemzet Stuckertba visszavonult parlamentje hajdani oroszlánjának[71] lapjában, a New York-i „Neue Zeit"-ban[72] eláztatta. A majna-frankfurti Nagyszarizházi vagy -hársi zsidónő udvari költője vagy lovagi dalnoka természetesen úgy találja, hogy Heine nem volt költő. Nem „vót kadélye", tele „vót kaumiszsággal" és megrágalmazta nemcsak I. Kóbit, hanem még Berne barátnéját is, a nagy Berne múzsáját, mucsáját vagy micsáját, a Straussnét[73].

Van itt egy társaság, mely a kiskereskedők védelmére alakult, s ugyanezen célból heti férclapot* ad ki. Ebben a hetilapban mint „svindler" díszeleg Seiler barátunk neve „hitvesével együtt".

Ám nagyobb dolgokról is szól a krónika. Pieper, aki zsenialitásból január óta újfent kalóz módjára élt és a nem jelentéktelen juttatások ellenére, amelyet tőlem kapott, napjait a háziasszonyától való rettegésben töltötte, hir-

* „Protection for Trade"[74]. – *Szerk.*

telen azt képzeli, hogy csak egy kis tőkére van szüksége ahhoz, hogy nagy ember legyen belőle. Seiler sógornője, a zöldségárus 2. leánya, egy zöldszemüveges faggyúgyertya, régóta halálosan szerelmes a szóban forgó Pieperbe. Az egész nőszemély zöld, mint a rézrozsda, még csak nem is mint a főzelék, s amellett ehhez a zöldséghez nincs semmiféle hús. Pieper csúfságos csúfnak jelenti ki, azt azonban mégis fölfedezte, hogy nincs minden értelem híján, amit a leány vitathatatlanul be is bizonyított azzal, hogy a mi hannoveri rackánkat kallódó német Byronnak tartja. Szóval Pieper, akihez ez a nőszemély ragad nemcsak mint a bogáncs, hanem mint a hernyó – nos, Pieper negyednapja elhatározta, hogy feltárja szívét Seiler apósa előtt. Nem akarta ezt a „kedves" előtt tenni, mert attól félt, hogy meg kell csókolnia őt, ez pedig valóban keserves dolog lenne egy nyugati ember számára, aki még nem szokott hozzá ahhoz, hogy faggyúval táplálkozzék. De minthogy igazi Pieper, a szerelmi vallomás egybeesik nála – kölcsönkérési kísérlettel. Úgy nyitotta meg a szívét a zöldségárus előtt, hogy tőle pedig zsebeinek megnyitását kérte, és előleget pumpolt. Neki ugyanis szüksége van egy kis tőkére, mondjuk 20–40 fontra, hogy előkelő óraadói állást kreáljon magának. Ezenközben „kedvesét" már mint menyasszonyt az özvegység örömeinek élvezetében szándékozik részesíteni és ezért részvétből *sohasem* fogja nőül venni. Az egész ügynek a sok „zöld" ellenére is szaga van, bár Pieper azt képzeli, hogy tisztességes emberként fog kimászni a dologból, vagyis a „pumpolt" előleget valamikor a távoli jövőben az utolsó fillérig visszafizeti apósjelöltjének, sőt nagylelkűen ráadásul még a leányát is meghagyja neki. A végzetes nap óta egyszer volt nálam, egy percre, amikor nem voltam otthon. Azt mondta magáról, hogy „szerencsés ember". Jennyke pedig így nevezte: „Benedek, a házasember"[75], Laurácska azonban úgy vélte, Benedek elmés ember, ő meg csak „bohóc", méghozzá „közönséges bohóc". A gyerekek állandóan olvassák a Shakespeare-jüket.

Liebknechtnek sikerült végre valami, tudniillik egy ifjú Liebknecht.

Feleségem „Őfelsége legmagasabb különparancsára" útlevelet kapott Berlinből. Májusban az egész családdal Trierbe utazik *3–4 hónapra.*

Salut*. Üdvözlet Lupusnak is.

K. M.

* – Üdvözlet. – *Szerk.*

10

Engels Marxhoz

Londonba[76]

Manchester, 1856 április 14.

Kedves Marx,

A Kékkönyv[60] szerfölött érdekel. De mivel nincs időm elvégezni azt az időrendi összehasonlító processzust, amelynek te alávetetted, alkalmilag közölhetnél velem néhány támpontot ahhoz, hol keressem főként a bökkenőket; én csak a katonai részre szorítkozhatom, s azon pontosan végigmegyek, lehetőleg Sandwith könyvével is összehasonlítom. Jones coup d'état-járól* és a további históriákról itt nem tudunk semmit, mégiscsak újból hozatnom kell a „People's Paper"-t.[77]

Németországban valóban úgy virágzik a szédelgés, mint még soha. Mevissen a Rajna-tartomány királya, Mornyval együtt megveszi az „Indépendance"-ot[78] és Luxemburgban (!) nemzetközi (hurrá!) bankot alapít. A „Preussische Korrespondenz" jajveszékelő cikkét olvastam. Eközben gondoskodás történik arról, hogy Manteuffel és von der Heydt a szédelgést el ne fojtsák; Hannoverban, Lipcsében és mindenütt Crédit mobilier-k[79] létesülnek, s amit ezek nem tudnak véghezvinni, azt suttyomban mégis kisvindlizik. Most a szédelgés utolsó szakasza kezdődik: Oroszország tőkét és spekulációt importál, és e távolságokon és százmérföldes vasutakon úgy kibontakozik majd a szédelgés, hogy csakhamar nyakát töri. Ha aztán a nagy irkutszki fővonalról és pekingi stb. szárnyvonalairól is hallunk, akkor itt lesz az ideje, hogy szedjük a sátorfánkat. Ezúttal a krach olyan hallatlan lesz, mint még soha; valamennyi tényező adva van: intenzitás, általános kiterjedtség és az összes birtokos és uralkodó társadalmi elemek belekeveredése. A legmulatságosabbak az angol urak, akik abban a meggyőződésben élnek, hogy tekintve az itt uralkodó „egészséges" kereskedelmet, ilyesmi egyáltalán nem fordulhat elő. Az persze elég világos, hogy az ipari *termelésben* nincs nagy szédelgés, mert köztudomású, hogy csekély tőkebefektetéssel a közvetlen termelésben egy éven belül elő lehet idézni az

* *V. ö. 32. old. – Szerk.*

összes piacok telítettségét, és különösen addig nincs, amíg ilyen óriási a tőkekereslet a közlekedés terén. De a közlekedésben uralkodó szédelgés folytán az ipari termelést is jelentősen túlméretezik, csak lassabban, mint például 1833–36-ban és 1842–45-ben. Ebben az évben rohamosan emelkednek a gyapotárak, tekintve az eddig példátlan 3 500 000 bálányi termést, amely ebben az évben nem látszik nagyobbnak, mint amekkorának például 2½ millió bála látszott volna 1850-ben. Amellett a kontinens ebben az évben, Angliához viszonyítva, majdnem 3-szor annyit vesz át, mint 5 évvel ezelőtt, ezt a következő táblázat bizonyítja, amely az Amerikából mindegyik év szeptember 1-től április 1-ig exportált mennyiségeket tünteti fel (ezer bálában):

Kivitel Angliába	1856	1855	1854	1853
7 hónap alatt	1131	963	840	1100
Franciaországba				
7 hónap alatt	354	249	229	255
Egyéb európai kikötőkbe				
7 hónap alatt	346	167	179	204

Tehát a kontinens, amelynek behozatala 1853-ban $^{45}/_{110}$ = az Angliába irányuló kivitel $^{1}/_{3}$-a volt, 1856-ban $^{70}/_{113} = {}^{5}/_{8}$. Ehhez ezután még hozzájön az, amit a kontinens Angliából szerzett be. Látod, hogy a kontinens ipara az angol iparhoz képest egészen aránytalanul emelkedett, és a brit uraknak, akik inkább hanyatlóban vannak, minden okuk megvan arra, hogy pamutiparukban kerüljék a túltermelést. De legjobban 1853 és 1856 hasonlítható össze, mert mindkét évben a termés igen nagy volt – 3 300 000 és 3 500 000 bála. A Franciaországba irányuló nagy export csak látszólagos, mert egy része Havre-ból Svájcba, Badenba, Frankfurtba és Antwerpenbe megy. Ám a kontinens iparának e hatalmas fellendülésében rejlik az angol forradalom legéletképesebb csírája.

A „Protection for Trade" nevű férclap időnként a kezembe kerül, Sebastian barátunkat azonban sajnos nem csodálhattam meg benne.

A pieperiáda hovatovább ízléstelenné válik. E történetkének vannak megint igen mulatságos oldalai, de undorító mozzanatai is, és a mindig érvényesülő hiúság fatális benyomást tesz. Ez a fickó mihelyt két percre nincs ellenőrzés alatt, a pusztán számára látható zsenialitás leple alatt azonmód ostobaságokat művel. Remélem, a faggyúgyertyát el kell majd vennie feleségül, a kis összeget pedig *nem* kapja meg – megérdemelné!

A kegyért, amelyben feleséged a legmagasabb különparancs folytán része-

sült, alkalomadtán ki kell fejeznünk hálánkat.* Őmagasságának** a börtönben majd mindenesetre meg kell kapnia az adag pezsgőjét.

A lassalliádákon[62] jót mulattam, a göndör zsidófej bizonyára igen elragadó látvány lehet a vörös hálóköntös fölött és az előkelő drapériában, aholis minden mozdulatnál előbukkan a lengyel Móricka. A szemtanúkban a fickó bizonyára fenemód visszatetsző benyomást kelt.

Levy levelét itt tartom, és, lehetőleg holnap, írok egyet-mást a munkásügyekről. Egyébként jó lenne az ilyen tartalmú leveleket pecsétviasszal is lezárni. Aztán majd visszakapod Levy levelét is.

Azt már írtam, ugye, hogy újból hallok, egymás után három kelés fakadt fel a fülemben, ez segített.

Szívélyes üdvözlet a feleségednek és a gyerekeknek.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 33. old. – Szerk.*
** IV. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

11

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1856 április 16.

Kedves Frederic,

Ma az általad ismert csomagszállító társaság útján csomag ment részedre a következő tartalommal: 1. Karszi dokumentumok[60]. 2. „Igor"[34]. 3. Destrilhes: „Confidences sur la Turquie". 4. A „L' Homme" 2 száma. Az egyikben a cayenne-i levél, a másikban Pyat litániája a Marianne-hoz[80], amelyet ez év február 25-én a francia forradalom megünneplésére rendezett chartista összejövetelen olvasott fel. A derék férfiú persze azt remélte, hogy ezúttal megismétlődik a királynőhöz szóló levelével kapcsolatos botrány.[22] Ám tévedett. Ebből egyszersmind azt is láthatod, milyen alárendelt viszonyban vannak az itteni francia forradalomcsinálók a „Marianne"-nal. 5. 2 kivágás a „People's Paper"-ből, az első 2 cikk, amelyeket a karszi dokumentumokról írtam.[61] A folytatást és a befejezést is elküldöm majd. Mivel az I. cikk eredetije elveszett, az idő – s még inkább Ernest Jones – pedig sürgetett, fejből kellett a „Tribune"-cikket összecsapnom, úgy sebtében, s így több ostobaság becsúszott, amelyeket te finom szimatoddal persze azonnal észre fogsz venni. De sebaj! Ezt csak azért mondom el, hogy tudd, miért nem küldtem el neked a dolgot mindjárt.

Tegnapelőtt egy kis bankett volt a „People's Paper" évfordulója alkalmából. Ezúttal, minthogy úgy láttam, az idők ezt követelik, elfogadtam a meghívást, annál is inkább, mert (mint a „Paper"-ben bejelentették) az egész emigrációból *egyedül* engem hívtak meg és az első pohárköszöntő is reám jutott, tudniillik nekem kellett tartanom a világ proletárjainak szuverenitására. Mondtam hát egy kis angol beszédet, amelyet azonban nem fogok kinyomatni.[81] A kívánt célt elértem. Talandier úr, akinek 2½ shillingért meg kellett vennie a belépőjegyet, és a többi francia és egyéb emigrációs banda meggyőződött arról, hogy mi vagyunk a chartisták egyetlen „intim" szövetségesei és – bár nyilvános demonstrációktól tartózkodunk és átengedjük a franciáknak, hogy nyilvánosan kacérkodjanak a chartizmus-

sal – mindenkor hatalmunkban áll, hogy a minket már történelmileg megillető helyet újra elfoglaljuk. Ez annál is szükségesebbé vált, mert a Pyat elnökletével tartott február 25-i említett gyűlésen felállott a német mesterlegény, *Scherzer* (öreg fickó) és valóban szörnyű straubinger-stílusban[82] denunciálta a német „tudósokat", a „szellemi munkásokat", akik őket (a mesterlegényeket) cserbenhagyták és így arra kárhoztatták, hogy a többi nemzet mellett szégyent valljanak. Hiszen ismered Scherzert még Párizsból. *Schapper* barátunkkal ismét találkoztam néhányszor és igen töredelmes bűnösre leltem benne. Két éve tartó visszavonultsága mintha élesebbé tette volna az eszét. Nyilván megérted, hogy minden eshetőségre számítva, jó, ha ez az ember a kezünk ügyében van és még inkább, ha eltávolítjuk Willich keze ügyéből. Schapper most szörnyen dühös a windmilli mesterlegényekre.[83]

Leveledet Steffenhez* majd eljuttatom. Levy levelét ott kellett volna tartanod. Egyáltalán tedd ezt minden levéllel, amelynek visszaküldését nem kérem. Minél kevesebbet mennek át a postán, annál jobb. A Rajnatartományt illetően teljesen egyetértek veled. Számunkra a fatális az, hogy olyasmit látok derengeni a jövőben, aminek „hazaárulás"-íze lesz. Nagyon is a berlini dolgok fordulásától függ majd, nem kényszerülünk-e hasonló helyzetbe, mint a régi forradalomban a mainzi klubisták[84]. Ez nehéz dolog lesz. Mi, akik olyannyira tisztában vagyunk derék Rajnán túli testvéreinkkel! Németországban minden attól függ majd, hogy lehetséges-e a proletárforradalmat a paraszthábornúnak valamiféle második kiadásával támogatni. Akkor remek lesz a dolog.

Stieberről nem hallottam semmit. Írd meg, mit tudsz róla.

Most pedig térjünk rá a botránykrónikára.

A Pieper-féle komédia éppoly gyors, mint keserű véget ért. Egyrészt Pieper kapott egy levelet, amelyben az öreg zöldségárus kereken elutasítja őt és kitiltja a házából. Másrészt megjelent nálunk a zöldszemüveges kuvik – leírhatatlanul csúf kalapskatulya –, hogy meglelje az „ő" Pieperjét. Azt indítványozta neki, hogy szökjenek meg. Pieper ezt nagy tapintattal a leghatározottabban megtagadta. Így ért véget a komédia. Remélhetőleg ezen keserű tapasztalat valamelyest kigyógyítja majd a csábos ifjút ellenállhatatlanságának képzetéből.

Mellékelten egy levél Seilertől. Ez a Falstaff, mihelyt megérkezett New Yorkba, találkozott Edgarral, amikor az éppen készült elvitorlázni Texasba.

* *V. ö. 505. old. – Szerk.*

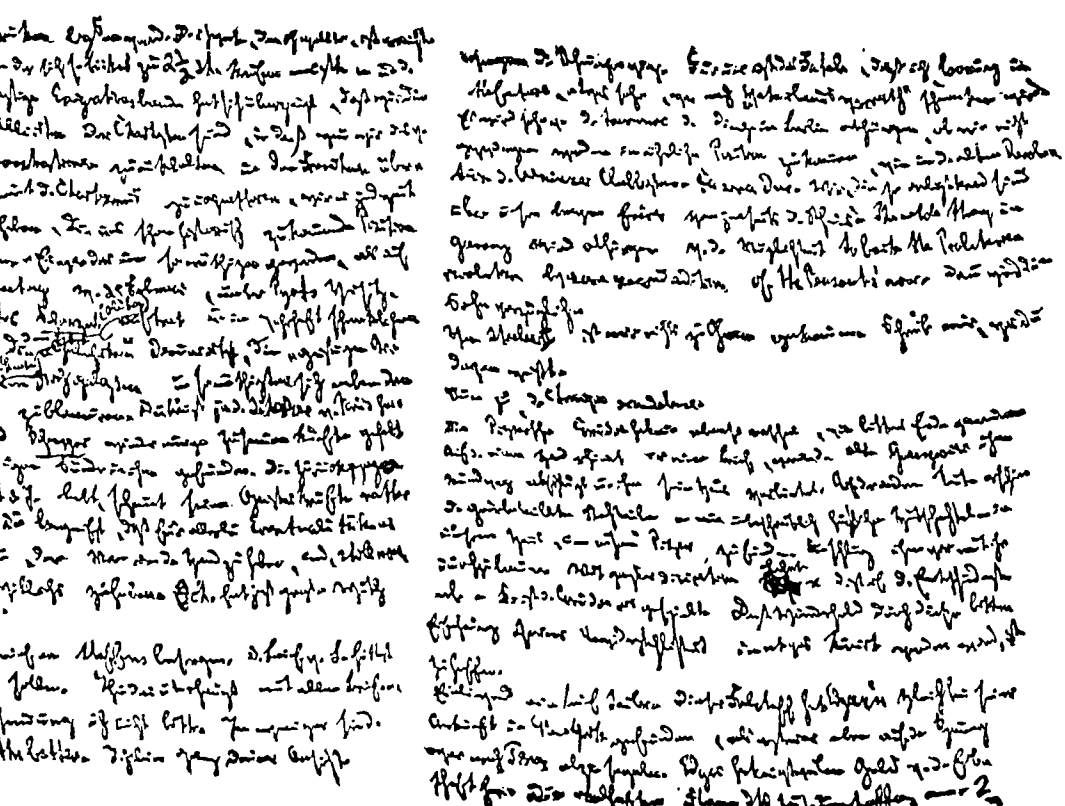

Marx 1856 április 16-án Engelshez írt levelének második és harmadik oldala

Edgarnak egyelőre van pénze az örökségből. A Seilerrel való találkozás utálatos következményei kiderülnek a levélből.

Szép kis társaság – Seiler és Konrad Schramm!

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

12

Marx Engelshez

Manchesterbe

1856 április 26.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Frederic,

Mellékelve a következők:

1. 2 Karsz-cikk, folytatás és befejezés.[61]

2. Egy cikk, amelyet Jonesnak adtam a yorki hercegről.[85] Ebben jól-rosszul az öreg Cobbett modorát követem és kiváltképpen Lupus részére küldöm.

3. Az öreg chartista Frost New York-i beszéde.

4. Egy levél Miqueltől. Ezt *küldd vissza*. Ugyanis még nem válaszoltam rá, mert a válasz előtt a te részletes „véleményedet" szeretném hallani. Kissé kényes dolog. A kérdés „fogós is gyakorta"[86], és nehéz a válaszban a kellő mértéket megtartani.[87]

Mit szólsz Walewski úr beszédéhez?[88] Londonban általános a harag a kormány ellen, s még a boltosok is forradalmi szólamokat hangoztatnak.

Ha tudsz, küldj valamit Piepernek. Most van rá lehetőség, hogy korrektorként elhelyezkedjék a „People's Paper"-nél. Én most csak természetbeni ellátást tudok neki nyújtani. Buta csínyjei miatt, amelyek következtében ismét az utcára került, alaposan lehordtam. Az itteni politikáról tudnék veled egyet-mást közölni. De kockázatos lenne ezt posta útján tenni.

A mai „Advertiser"[89] a párizsi tudósításban röviden, de érdekesen számol be egy perről, amely a Marianne[80] hívei ellen folyik, akik pompásan viselkednek.

A „Presse"-ben[90] (Párizs) épületes kötekedés Bonaparte législateur poète-je* – Belmontet – ellen Pelletantól, aki annyira megsértette ebben a „császárt", hogy valószínűleg száműzik.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – törvényhozó költője – *Szerk.*

13

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1856 május 7.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic,

Ismét el kell küldenem neked egy levelet, amely Németországból érkezett. Minthogy eddig nem jelezted sem a csomag *kézhezvételét*, sem a *levélét*, amelyhez Miquel sorait mellékeltem, így nem tudom, hogy a dolgok eljutottak-e hozzád. Válaszolj erre postafordultával. Kényes leveleknél szükséges megbizonyosodni a kézbesítésről.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

14

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1856 május 8.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic,

Leveledet megkaptam. Tegnapi levélbeli sürgetésem először is azzal magyarázható, hogy feleségem egy régebbi csomagja *nem* érkezett meg Manchesterbe, noha posta útján küldte. Másodszor pedig tudod, milyen hangulatban van az olyan ember, akit az aranyér megtáncoltat. *S én ilyen ember vagyok.*

Örülök, hogy te és Lupus teljesen az én nézetemen vagytok Miquel levelét illetően – bensőmben „nyavalyásan" éreztem magam, amikor ezt az „okosságot" meg kellett emésztenem.[87]

Családom legkésőbb 10–14 nap múlva elutazik, feltéve, hogy az általam foganatosított pénzügyi intézkedések nem ütnek ki balul. Kár, hogy annyira be vagy fogva. Tehettünk volna egy kis túrát Skóciába.

Mihelyt ismét bemegyek a Museumba, elintézem a megbízásaidat.

Mellékelten

2 levél, 1. Imandttól; 2. Kölnből. Ugye, az lesz a legjobb, ha a feleségem útján válaszolok a kölnieknek? Van némi féltékenység Köln és Düsseldorf között a proletár mozgalom vezetését illetően. Amellett azt sem tudom, vajon a kölniek tudják-e, hogy a düsseldorfiak teljesen szakítottak Lassallelal, akinek náluk általában rossz híre van.

Sheffieldből tegnap az alábbi komikus üzenet futott be:

Council Hall, Sheffield,
[18] 56 május 6.

„Doktor!

A sheffieldi Külügyi Bizottság[91] megbízásából forró köszönetemet fejezem ki azért a nagy szolgálatért, amelyet Ön a köznek tett a karszi dokumentumokról a »People's Paper«-ben megjelent csodálatos *expozéjával*[61]. Maradok tisztelettel stb.

Cyples, titkár."

Ez aztán lelki nagyság, hiszen halálos küzdelem dúl a „People's Paper" és a „Free Press" között, egyáltalában a chartizmus és az urquhartizmus között.[68] A nagy Ironside még egy lépéssel tovább ment és kijelentette, hogy „az ország köszönettel" tartozik dr. M-nak stb. Sokkal jobb lenne, ha a fickók a pénzt küldték volna el nekem, amelyet a Palmerston-cikkek utánnyomásával („Story of the Life etc." címmel pamflet formájában) kerestek.[92]

Seiler elküldi nekem New Yorkból – ma érkezett meg – a „Democrat"-ban[93] megjelent cikket: „Das Recht deutscher vereinigter Staatenbürger in Europa" [„Az Egyesült Államok német polgárainak jogai Európában"]. Sohasem lesz elolvasva, legalábbis nem ezen a világon.

Amióta Piepernek átadtam a te 2 £-edet, nem láttam őt. Ráadásul, mint ezt Jones üzenetéből tudom, *tegnap estig* nem küldte el a „People's Paper"-nek megígért munkát. Majd meglátjuk. Ha ezúttal ismét merő szeszélyből elszalasztja az alkalmat, akkor vigye el az ördög. Most volna lehetősége a szamárnak.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Apropó! Láttam Heine végrendeletét![94] Visszatérés az „élő Istenhez" és „bocsánatkérés Istentől és az emberektől", ha valaha valami „erkölcstelent" írt!

Touroute ezredessel nem találkoztam Németországba való elutazása előtt.

A mellékelt leveleket *ne* küldd vissza. Üdvözlet Lupusnak.

15

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1856 május 23.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

A család tegnap elutazott. E héten munkaképtelen voltam, részben az itthoni zűrzavar, részben az ebben a formában eddig még nem érzett hátreumám miatt.

Mellékelve Bazancourt – a krími história „napóleoni" elbeszélése. Nem lehetne ebből valamit csinálni a „Putnam"-nak?[95] Nagy szükségem van rá, hogy ezt a céget igénybe vegyem, mert az utazási költség és felszerelés arra kényszerített, hogy Zitschke közvetítésével egy 30 £-ről szóló, 3 hónapi lejáratra rám intézvényezett váltót írjak alá. A „Putnam's"-tól járt valaki Freiligrathnál, s ők hajlandók cikkeket közölni.

A Bazancourt-ból csak a francia lapokban megjelent kivonatokat olvastam. Ezekből ítélve úgy látom, sok anyagot nyújt a csipkelődésre. Másként, mint frivol hangnemben, szerintem a dolog nem tárgyalható. Ha megcsináljuk, nem szabad túl rövidre fogni, hanem azzal a fix szándékkal, hogy helyet töltsünk ki vele.

Trübner, aki 2 hónappal ezelőtt, úgy látszott, elfogadja tőlem a svéd vacakot[96], de aztán nem hallatott magáról, tegnap írt nekem, és kedden találkozni akar velem a dologgal kapcsolatban. Ez 20 íves munkát jelentene.

Erősen töprengek azon, tegyek-e most egy túrát vagy sem. Egyrészt gürcölnöm kell, hogy pénzt teremtsek elő. Másrészt az orvos azt mondta – s azt hiszem, igaza van –, hogy egy kis utazásra és levegőváltozásra van szükségem, mert a májam megint rendetlenkedik. Még nem döntöttem, mit tegyek. Az itteni tartózkodás sem olyan túl olcsó, mert Pieper is a nyakamon van. De ami a legfőbb – a munka.

Ami Bazancourt-t illeti, írd meg, szükséged van-e az első részre is. Ha meg nem lehet a dologgal semmit sem kezdeni, akkor jobb, ha nem vásároljuk meg.

Ma úgyszólván képtelen vagyok írni, de egy filológiai skrupulussal kap-

csolatban mégis muszáj felvilágosítást kérnem tőled. Shakespeare „IV. Henrik"-jében Syrene* helyett Hiren áll, s a pedáns Johnson egyik jegyzete szerint ez az alak – Hiren – más régi angol íróknál is előfordul. A H és az S felcserélése rendben is van. De nem lehet, hogy a Hiren összefügg a Hure** szóval és ezért a Syrene is? Vagy talán a hoeren, auris*** stb.-vel? Láthatod, milyen nyomott kedélyállapotban vagyok ma, hogy ez a kérdés ennyire érdekel.

Ruge tragédiájáról, a „Neue Welt"-ről, melyben „a szerelem tragédiája a szerelem komédiájába csap át", szerfölött furcsa dolgokat hallottam. Erről majd legközelebb.

Herzen Svájcba megy. Várom közléseidet Írországról.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – szirén – *Szerk.*
** – szajha – *Szerk.*
*** – hallani, hallás – *Szerk.*

16

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1856 május 23.

Kedves Marx,

Írországi utunkon[97] Dublinből a nyugati parton levő Galwayba mentünk, majd 20 mérföldnyire észak felé az ország belsejébe, onnan Limerickbe, a Shannonon lefelé Tarbertbe, Tralee-be, Killarneybe és vissza Dublinbe. Egészben mintegy 450–500 angol mérföldet tettünk meg az országban magában, tehát az egész országnak kb. $^2/_3$-át láttuk. Dublin kivételével – amely úgy viszonylik Londonhoz, mint Düsseldorf Berlinhez, és egészen a hajdani kis rezidensi székhely jellegét viseli magán, egészen angol módra is épült – az egész ország és különösen a városok olyanok, mintha Franciaországban vagy Felső-Itáliában volnánk. Zsandárok, papok, ügyvédek, hivatalnokok, nagybirtokosok örvendetes tömegben és mindenfajta ipar teljes hiánya, úgyhogy alig lehetne megérteni, miből élnek mindezek a paraziták, ha a parasztok nyomora nem mutatná meg ennek a megfelelő ellenképét. A „megrendszabályozás" lépten-nyomon érezhető, a kormány mindenbe beleüti az orrát, úgynevezett önkormányzatnak nyoma sincs. Írország az első angol gyarmatnak tekinthető, éspedig olyannak, amelyet közelségénél fogva még közvetlenül a régi módon kormányoznak, és itt észrevehető már, hogy az angol polgárok ún. szabadsága a gyarmatok elnyomásán alapszik. Egy országban sem láttam ennyi zsandárt, és a pálinkás porosz zsandárkülső ebben a karabéllyal, szuronnyal és kézibilincsekkel felfegyverzett rendőrlegénységben a legnagyobb tökélyre emelkedett.

Sajátosságai az országnak a romok, a legrégibbek az V. és a VI., a legújabbak a XIX. századból, minden közbülső fokozattal. A legrégibbek kizárólag templomok; 1100-tól templomok és kastélyok, 1800-tól parasztházak. Az egész nyugaton, de különösen Galway környékén, az egész vidéket ellepik ezek a düledező parasztházak, amelyek nagy része csak 1846 óta elhagyatott. Sohasem hittem volna, hogy egy éhínségnek ilyen kézzelfogható realitása lehet.[98] Egész falvak néptelenedtek el, s köztük meg ott pompáznak a kisebb földesuraknak a remek parkjai, akik e vidéknek szinte

már egyedüli lakosai: többnyire ügyvédek. Éhínség, kivándorlás és a birtok-megtisztítás [clearances][99] együttesen vitték ezt végbe. Amellett még jószág sincs a mezőkön; a föld teljes pusztaság, amely senkinek sem kell. Clare grófságban, Galwaytól délre, kissé jobb a helyzet, ott legalább van jószág, és Limerick felé a dombvidéket kitűnően megművelik a nagyobbára skót farmerek, a romok el vannak takarítva és a vidéknek civilizált képe van. Délnyugaton sok a hegység és a mocsár, de csodálatosan buja erdőségek is vannak, aztán ismét szép legelők, különösen Tipperaryben, és Dublin felé a földeken meglátszik, hogy lassanként nagyfarmerek kezébe kerülnek.

Az országot az angolok hódító háborúi 1100-tól 1850-ig (valójában eddig tartottak és eddig az ostromállapot is) teljesen tönkretették. A legtöbb romról megállapították, hogy a háborús pusztítás következménye. Ezáltal a nép is sajátos jelleget kapott, és a fickók minden ír nemzeti fanatizmusuk ellenére érzik, hogy nincsenek már otthon a saját hazájukban. Ireland for the Saxon!* Ezt most megvalósítják. Az ír tudja, hogy a minden tekintetben fölényesebb eszközökkel rendelkező angollal nem konkurrálhat; a kivándorlás addig fog folytatódni, amíg a lakosság túlnyomóan, sőt szinte kizárólag kelta jellegét megette az ördög. Hányszor nekirugaszkodtak az írek, hogy vigyék valamire, de mindannyiszor eltiporták őket politikailag és iparilag. Mesterségesen, következetes elnyomással tökéletesen lezüllött nemzetté tették őket, és most tudvalevőleg azt a hivatást töltik be, hogy Angliát, Amerikát, Ausztráliát stb. ellátják ringyókkal, napszámosokkal, selyemfiúkkal, zsiványokkal, szélhámosokkal, koldusokkal és más senkiháziakkal. A senkiházi jelleg az arisztokráciában is benne lakozik. A földbirtokosok, akik mindenütt másutt elpolgáriasodtak, itt teljesen lezüllöttek. Kastélyaikat roppant nagyságú csodaszép parkok övezik, de körös-körül pusztaság van, és semmi nyoma annak, miből folyna itt pénz. Égetnivaló fickók ezek. Kevertvérű, többnyire nagy, erős, jóképű legények, óriási bajusszal hatalmas római orruk alatt, mind olyan katonásan viselkednek, mintha nyugalmazott ezredesek volnának, összevissza utazgatnak az országban, mindenféle szórakozást kergetve, de ha az ember érdeklődik, egy fityingjük sincs, nyakig úsznak az adósságban, és állandóan rettegnek az Encumbered Estates Court-tól[100].

Arról, hogy Anglia hogyan kormányozza ezt az országot, az elnyomásról és a korrupcióról, ami jóval megelőzte Bonaparte ilyen kísérletét – majd legközelebb, ha nem jössz ide hamarosan. Hogy áll ez?

Barátod
F. E.

* – Írországot az angolszászoknak! – *Szerk.*

17

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

Mellékelten a cikk[15], amelyet azonban előbb át kell nézned, én az iroda miatt ma sem jutottam hozzá.

Bazancourt felhasználható valamire,[95] Bonaparte Békaegérharca[101]. Az I. kötetre azonban okvetlenül szükség van, holnap küldök neked erre 6 sh.-es bélyegeket, vagy inkább máris mellékelem őket.

Azt tanácsolnám neked, csomagolj azonnal, hozd magaddal a legszükségesebb iratokat, akkor dolgozhatsz itt is, meg Skóciában is, legalábbis bizonyos dolgokon. A Bazancourt-on ± * együtt dolgozhatnánk. Persze a munka nagyja neked jutna, mert a kereskedelem a gyorsan bővülő üzlet miatt most annyira igénybe vesz, hogy rendszeres és végigvitt munkára nem gondolhatok. Ha elkészül itt az a dolog (természetesen 1 cikk elég lenne), akkor még mindig írhatsz parlamenti cikkeket, vagy kirándulhatsz Skóciába, és aztán visszatérőben ismét itt robotolhatsz egy kicsit. Amíg a pánszlávizmus[15] nincs készen, addig nem szívesen akasztanék a nyakamba túl sok egyéb ígéretet, amelyeket végül nem tudok betartani; viszont a te egészséged is figyelembe veendő, és itt, úgy hiszem, van valami jó ital részedre: mégpedig könnyű bajor sör és hozzá kb. egy tucat flaskám bordeaux-i borral, ez levegőváltozással együtt még mindig jobb, mint a half-and-half** stb.

Ha lehet, holnap megint írok egypár sort; majd közöld, mit határozol.

Barátod
F. E.

Manchester, 1856 május 26.

---

* – többé-kevésbé – *Szerk.*

** – fele-fele (világos és barna sör keveréke; Angliában így keverik az ale-t és a portert) – *Szerk.*

18

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 56* május 29.
28, Dean St, Soho

Kedves Engels,

A *jövő* hét vége előtt aligha tudok innen elutazni, mert a Trübner-féle dolog csak addigra dől el és azonkívül még Zitschkével is beszélnem kell, aki a megadott időpont előtt nemigen tér vissza Londonba. Mindenesetre előzőleg megírom neked, mikor utazom el innen.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *Az évszám Engels kézírása. – Szerk.*

19

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1856 június 5.
28, Dean Street, Soho

Kedves Frederic,

E hét végén utazom Skóciába; onnan hatnapi tartózkodás után hozzád megyek, természetesen majd értesítelek. Ez alatt a hét alatt, ha írsz, így címezd a levelet: C. Marx, P. Imandt leveleivel, 29, Cowgate, Dundee. Erre az elhatározásra, vagyis hogy Skócián át utazom hozzád, kettős ok késztetett:

1. *Gyógyászati*, mert tudom, hogy a tengeri út talpra fog állítani, s a reumám csak tegnapelőtt múlt el. Amellett erősen véres széklet és egyéb kellemetlenségek. Természetesen tanácsot kértem az orvosomtól is.

2. *Pieper*. Ő elkísér Skóciába és aztán visszatér Londonba. Ha nem egyeztem volna bele ebbe a megoldásba, akkor a fiú – egykori tanítványától, A. Rothschildtól kapott pénzt az útra –, mint ezt szilárdan eltökélte, hamis útlevéllel Párizsba ment volna, állítólag azzal a szándékkal, hogy onnan gyalog Genfbe megy. Gondolhatod, milyen fura és kompromittáló véget ért volna, minden valószínűség szerint, ez a vállalkozás.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

20

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1856 június 6•

Kedves Engels,

A terv ismét megváltozott. Hogy miért, arról majd szóban. Pieper elkísér engem Hullba, aztán visszautazik Londonba. Hullból megyek hozzád.[102]

Barátod

K. M.

21

Marx Engelshez

Manchesterbe

1856 július 28.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Frederic,

Feleségem levele, amelyet Manchesteren át ma kaptam meg, édesanyja július 23-án bekövetkezett haláláról tudósít. Ez gyorsítja a Londonba való visszatérést.

Egyidejűleg levél Miqueltől, aki 8–10 napon belül készül idejönni. E pillanatban nagyon rosszkor.

Pieper már 2 hete elvesztette az állását. Ezúttal nem az ő hibájából. Ameddig Lupus itt volt, titokban tartotta a dolgot. A szedők konspiráltak, hogy behozzanak egy fickót, aki az ő segélyegyletükhöz[103] tartozik.

Sheffielddel a következő a helyzet:

A fickók a legutóbbi számban gyalázatosan sokat húztak. Erre Pieper ezt írta Cyplesnak: „Dr. Marx megbízásából közlöm Önnel, hogy egyáltalán nincs elragadtatva a javításoktól stb."[104]

Mire a következő levél jött Ironside-tól:

„Free Press Office, Sheffield,
1856 július 19.

Kedves Doktor,

Sem az Ön, sem a mi számunkra nem lenne kielégítő megoldás, ha az Ön cikkét azon a hirtelen módon fejeznénk be, mint ahogyan azt Ön most javasolta. Sajnálom, hogy olyan balszerencsésen rövidítettem meg az Ön múlt heti cikkét, és bizonyára nem szántam volná rá magam, de sajnos valóban nem volt más választás. Ironside úr közlésére vonatkozóan szeretném megjegyezni, hogy ő egy másik levelében, amely azóta érkezett tőle, sajnálkozását fejezi ki azért, hogy Ön olyan értelmet adott az ő kiragadott szavainak, amely neki nem állt szándékában, és felmerül benne a gyanú, vajon nem *én* sértettem-e meg Önt valamilyen módon? Nem látom be, hogy szakmai kapcsolatunk miért ne folytatódhatna és miért ne lehetne továbbra is kellemes; és merem remélni, hogy a következő heti számhoz megkapom a szoká-

sos kéziratcsomagot. Szíves elnézését kérem, hogy késve írok, de nagyon el voltam foglalva. Az Ön stb. *Cyples.*"

Válasz.

„1856 július 22.

Tisztelt Uram,

Újból magam írok Önnek, bebizonyítandó, hogy a legkevésbé sem neheztelek Önre, amire valóban nem is volna okom. Július 19-i levelében Ön ezt mondja: »Nem lenne kielégítő stb.« Nos, ami az én saját elégedettségemet illeti, kérem, azzal egyáltalán ne foglalkozzék. Ami meg Ironside úr »elégedettségét« illeti, szó szerint fogom idézni a »közlését«. Miután azt mondta Önnek, hogy már az első cikk is »*túl erős dózis*« volt neki, így folytatja:

»(Dr. Marx cikkei) sírba viszik a lapot. Ennek nem szabad bekövetkeznie. *Azonnal le kell őket állítani.* Nem szabad többet átvenni, legfeljebb még két dózist – e héten és a jövő héten. Legjobb, ha mindjárt *ebben a szellemben* ír neki.« *Semmiképp* sem vagyok hajlandó az emberölés bűnét magamra venni azzal, hogy még egy »dózist« adok be Isaac Ironside úrnak és hogy őt saját újságja lapjai közé »temessem«.

Az Ön stb.
Dr. K. M."*

Ezzel egyelőre vége a levélváltásnak. De *pénznek* még nyoma sincs. Jones azt mondja, hogy mindjárt az elején beperelhettem volna a fickókat az egész dolog miatt.

Gondolhatod, hogy tűkön ülök. Lakásról kell gondoskodnom, mire a család megjön, és azt sem tudom, hogyan jutok ki a régiből és jutok az újba, mert nincs pénzem, sem bármiféle közeli kilátásom pénzre. Az elektromos kefe hiába igyekszik feketíteni a hajamat, ha az atra cura** jobban fehéríti, mint valaha. Zitschke kereket oldott, és így legalább a neki való fizetés alól mentesülök a bizonytalan jövőig.

Espartero és Pucheta a spanyol komédiában – remekebbül a történelem még soha nem állította szembe a liberális polgár hősét és a „csőcselék" hősét.[106]

Üdvözlet. Barátod
K. M.

Freiligrathnak most nincs más felettese, csak egy igazgató tanács, amely minden szombaton ülésezik.

* *V. ö. 513. old. – Szerk.*
** – sötét gond[105] – *Szerk.*

22

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1856 augusztus 1.
28, Dean Street, Soho

Kedves E.,

Az 5 £-es bankjegyet megkaptam, hálásan köszönöm, az ígért levél azonban még nem érkezett meg. Mellékelek egy levelet a bolond Mirbachtól, Berlinen át jött!

Sheffieldből még semmi pénz. Ma Pieper útján sürgető levelet küldtem. Közben a következő történt: tegnap megjelent nálam *Urquhart* bulldogja – a híres Collet. Azzal, hogy ő magának a Nagykoftának[107] a megbízásából jön. Urquhart nagyon sajnálja, valóban nagyon bántja őt, hogy Ironside úr egyáltalában hozzányúlt az én cikkeimhez stb., amelyeket ő, Urquhart rendkívül értékeseknek tart stb. Majd arra kért, mondjam el neki, hogyan történt a dolog. Urquhart úr úgy véli, hogy a nézeteltérés fő oka a kézirat bizonyos részeinek elhagyása stb. Én aztán elmondtam neki a történteket és megmutattam neki az írásos bizonyítékokat. Akkor azt kérdezte, hajlandó lennék-e némi kompromisszumra, amire én kereken nemet mondtam, kijelentettem, hogy én nem vagyok zugíró, és velem nem lehet úgy bánni, mint a londoni firkászokkal. Mintha csak erre a kijelentésre várt volna, mert rendkívül ünnepélyesen azt mondta, hogy Urquhart nem tartja kielégítőnek a „Free Press"-t. Ironside úr kutyaszorítóban van, mert a „Free Press" tulajdonképpen csak a „*Sheffield* Free Press" kivonata – ez a lap egyébként kétszer akkora terjedelmű, mint a „Free Press" –, s ami megfelel a „Sheffield Free Press" olvasóinak, az egyáltalán nem tetszik a „Free Press" olvasóinak és fordítva. Urquhart úr ezért úgy határozott, hogy körülbelül egy hónapon belül diplomáciai folyóiratot indít Londonban. Reméli, hogy abban majd közzéteszem a „Revelations"[96] egész sorozatát és hogy nem nehezítelek rá. Határozatlan választ adtam, amelyet igenlőnek lehetett felfogni, nekem viszont nyitva hagyta a visszakozás lehetőségét, ha a feltételek túl rosszak lennének, vagy a lap túl esztelennek bizonyulna. Minden a lap jellegétől függ. Londonban más a helyzet, mint Sheffieldben, és ha Urquhart az

ő ellenforradalmi badarságával úgy lépne fel, hogy közreműködésemmel kompromittálnám magam az itteni forradalmárok előtt, akkor persze, bármennyire nehezemre esnék is ez a jelenlegi nyomorúságos körülmények között, elutasítóan kellene döntenem. De majd meglátjuk. Mindenesetre írói becsületem most kellő elégtételt kapott – hiszen a főnök egyenesen dezavuálja a helytartóját. Már csak Bucher és a demokrata csőcselék miatt is kívánatos ez a megoldás.

Magában az Urquhart-táborban is jókora veszekedésre kerül majd sor. Úgy tűnt, mintha szándékos rosszindulattal a szegény Cyplest akarnák megtenni bűnbaknak. Collet például azt mondta, kételkedik benne, hogy Ironside levelét Cyples az előbbi tudtával küldte volna el nekem. Erre én azt válaszoltam, hogy Cyples, aki derék embernek látszik, annyi dörgedelmes kirohanást hallott a „titkos diplomácia" ellen, hogy természetesen feltételezi, miszerint az „F P" hivatali helyiségeiben „nyílt diplomácia" uralkodik.

Ma levelet kaptam a feleségemtől. Úgy látszik, nagyon megviselte őt az öregasszony* halála. 8–10 napot Trierben kell majd töltenie, hogy az öregasszony igen jelentéktelen hagyatékát elárvereztesse és ami befolyik, azt megossza Edgarral. A következő tervet közli velem: utána néhány napra még Trier környékén lakó barátnőjéhez megy. Majd Párizsba utazik s onnan egyenesen *Jerseyre*, ott töltenénk – így tervezte ki – a szeptembert és az októbert. Egyrészt saját megerősödése végett, másrészt ott olcsóbb és kellemesebb az élet, mint Londonban, végül a gyerekek megtanulnának franciául beszélni stb. Ő persze nem tud semmit az itt történt eseményekről. Egyelőre azt írom neki, hogy a terv kitűnő, bár valójában nem tudom, hogyan lehetne keresztülvinni. Tegnap megint láttam a „New York Tribune"-t (egy hetit). Az egész lapban nincs másról szó, csak választási csibészségről, s ez még így lesz hónapokig. Majd csak akkor tudjuk megint komolyan megmarkolni a „N Y T"-t, ha az elnökválasztási disznóság véget ért.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

P. S. Blindnél láttam Simon von Trier emigrációs jeremiádáinak 2 kötetét. Hígabb lére eresztett idétlenség, minden szava zagyvaság, iskolás kontárkodás, hivalkodó nyúlszívűség, finomkodó naivságtettetés, koldusleves belefőtt Grün-féle zsidócseresznyével[108], terjengős laposság – ehhez fogha-

* Karoline von Westphalen. – *Szerk.*

tót nem nyomtak még soha. Már csak ez hiányzott ahhoz, hogy a „német parlament" megkapja az utolsó seggberúgást, ez, hogy egyik hőse így pőrére vetkőzzön. Persze, csak belelapoztam. Éppoly örömest ihatnék szappanos vizet, vagy koccinthatnék a nagy Zoroasterral forró tehénhúgyot, mint ezt a vacakot elolvasnám. Folyvást üldözi őt és társait a mi kísértetünk. L. Blanc, Blanqui, Marx és Engels az ő pokoli szentnégyessége, amelyről soha nem feledkezik meg. Többek között azt állítja, hogy mi ketten – a „gazdasági egyenjogúság" tanítói – „a tőke *fegyveres* (!) elsajátítását" prédikáltuk. Azok az élcek is „felháborítják", amelyeket a „Revue"-ben Svájcról faragtunk. „Nincs civillista, nincs állandó hadsereg, nincsenek milliomosok, nincsenek koldusok" – „Marx és Engels azt remélik, hogy Németország soha nem fog a lealacsonyodásnak ilyen fokára jutni."[109] Fölöttébb furcsa, ahogyan ez a fickó kettőnket *egyes számnak* tekint, „Marx és Engels azt *mondja*" stb.

23

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1856 aug. 4.

Kedves Marx,

A levél, amely nem érkezett meg, nyilván elolvadt a hőségben. Nem tudom, hogy nálatok is hirtelen ilyen trópusi hőség támadt, hőség, amelyben az állandó fürdésen és mosdáson kívül – külsőleg vízzel és belsőleg mindenféle egyéb folyadékkal – minden megszűnik. Tegnap teljesen használhatatlan voltam és arra is alig tudtam rávenni magam, hogy elmenjek hazulról, csütörtök óta szakadatlanul izzadok, még fürdésnél is, és a legtetvesebb irodai munka úgy megviseli az embert, hogy utána nincs jártányi ereje. Ráadásul éjszaka ugyanolyan fülledt meleg van.

Nagyon örvendetes, hogy Urquharttal így folyt le a dolog. A mi határozott fellépésünk imponál mégiscsak a legjobban ennek a söpredéknek. Remélem, lesz rá mód, hogy a cikkek Urq lapjában megjelenjenek[96], majd meglátjuk.

Mindennap várom anyám levelét, amelyben Londonba hív. Úgy rendezem a dolgot, hogyha hív, szombaton elmehessek. Szombaton elköltözöm, új lakásom még nincs, azt sem tudom, béreljek-e egyáltalán, vagy pedig 8 napig csavarogjak, tekintve, hogy visszatérésem után mindenféle bolondságot szándékozom csinálni.

Itt volt a sógorom*, rendes fickó, meggyőződése szerint kommunista, érdeke szerint burzsoá, mint ezt igen naivul ő maga mondja, kommunista dolgokról azonban mindig per *mi* beszél; rá akart beszélni, hogy próbáljak a poroszoknál amnesztiát kérni, amire persze nagyon határozottan válaszoltam, és végül ő is belátta, hogy 1. ezt nem tehetem, és 2. a poroszok úgyis azt válaszolnák, hogy tehetek nekik egy szívességet stb. – Úgy tűnt, kevés illúziója volt kedélyállapotomat illetően és biztosan még jóval kevesebbel távozott innen, mindenesetre nagyon csodálkozott, hogy ennyire vidámnak talált.

---

* Karl Emil Blank. – *Szerk.*

Mirbachnak írok, mihelyt egy kissé hűvösebb lesz, most ez nem kívánható tőlem. 24 fok Réaumur nem tréfadolog, pláne ha az embernek tőzsdeképes öltözékben kell mászkálnia.

Ha a jerseyi tervet meg lehetne valósítani – aminek biztosan meglenne a jó oldala és nem is egészen kivihetetlen –, feleséged érdeklődje meg pontosan Párizsban, mi a helyzet az útvonallal és a közlekedéssel, különben nagyon megjárhatja. Azt hiszem, Saint-Malo az egyetlen francia kikötő, ahová Jerseyről gőzös megy. Kérj felvilágosítást néhány crapaud-tól[110] az ottani viszonyokról. Hiszen ismersz többeket, akik ott jártak.

A nagy Piepert biztosíthatod afelől, hogy megszűrt nagy cikkét Spanyolországról olvastam a „People's Paper"-ben, még mielőtt az eredeti megjelent volna a „Tribune"-ban,[111] „az ördögbe is!", remek! A „People's Paper" egyébként érdemes az árnyékszékre, micsoda disznóságok vannak benne: sajnálattal értesültünk arról, hogy Lord ez és ez megvágta az ujját stb.; szólj Jonesnak, hordja le alaposan a szerkesztőjét az efféle hülyeségért.

Csak ne hagyd ott a pénzt a sheffieldi söpredéknek – minden körülmények közt fizetniök kell.

Barátod

F. E.

24

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1856 szeptember 22.
28, Dean Street, Soho

Kedves Engels,

Legutóbbi leveledet már hamarabb nyugtáztam volna, de körülbelül két hete minden napom reggeltől estig lakáskereséssel ment el. A régi lyukban semmi körülmények között sem maradhattunk tovább. Végre találtunk lakást – egy egész házat, amelyet magunknak kell bebútoroznunk. Címe: 9, Grafton Terrace, Maitland Park, Haverstock Hill, Hampstead Road. Bére: 36 £. Szeptember 29-én akarunk beköltözni; ezen a héten be kell bútorozni. Némileg zavarban vagyunk, mert körülbelül 26 £-et ki kell fizetnünk a városban és jóval többet az új berendezésért. Vagyis 10–15 £-re lenne szükségünk – erre is csak pillanatnyilag, mert feleségemnek a trieri örökségből még egy nagyobb összeget kell kapnia berlini fivérétől*. Tegnap a fivére azt írta, hogy még nem küldheti a pénzt, mert az alsó-sziléziai vasúti kötvényeket, amelyekben a feleségemnek járó tőke be van fektetve, jelenleg csak nagy veszteséggel lehetne eladni. Ehhez a miniszter úr a következő mélabús megjegyzést fűzi: „Persze, most éppen kedvezőtlen az időpont, mert minden ilyen valódi értékpapírnak az árfolyama a Crédit mobilier[79] és a betéti társaságok eszeveszett szédelgése folytán erősen esett."

Ha a hiányzó összeg egy részét pótolni tudnád, azt hiszem, a többit a zálogházból megszerzem, amíg a berlini küldemény megérkezik. A baj az, hogy nincs vesztenivaló idő.

Weerth halálhíre borzasztóan hatott rám és alig tudtam elhinni. Freiligrath is írt már nekem a nekrológ miatt. De megfelelő lapot nem találok Németországban. Az egyetlen lehetőség lenne talán egyelőre a „Tribune"-ban közzétenni egy nekrológot, mígnem az idők változásával majd mód lesz többre és jobbra! Mi a te véleményed?

---

* Ferdinand von Westphalen. – *Szerk.*

Ma meg vagyok híva vacsorára Putnam emberéhez*, megint itt van a fickó. Nem tudom, elmegyek-e. Rossz angolságommal felsülhetnék.

A „*Tribune*" visszaküldte a *nem közölt* cikkeket. Ezek – mindent összevéve – a pánszlávizmus[15] és a dunai fejedelemségekről szóló cikkeim[3]. Dana úr azt írja, hogy ha nem tudom a dolgokat másutt elhelyezni, akkor jog szerint őket terheli a „veszteség", mert ellenvetésüket nem közölték idejében. Ellenkező esetben viszont szeretnék költségeik egy részét visszakapni. Majd meglátjuk.

Bruno Bauer 2 kötetet publikál Angliáról.[112] Bizonyára részletesen foglalkozik majd azzal a disznóóllal, ahol kedves fivére** lakik. Nem tudom, mi egyebet látott Angliából.

Pieper, akinek feleségem megérkezésekor kitettem a szűrét, 2 nappal utóbb ismét beállított és beszállásolta magát nálam, ami éppen most csöppet sem kellemes. Ha az új lakásba költözöm, az általad ismert kis Dean Street-i lyukban hagyom, jól elhelyezve és az én kezességem mellett.

Porosz amnesztiát várnak október 15-re. Otto édesanyja meghalt, 2000 tallért hagyott hátra, ezt a porosz kormány elkobozta „a kölni per költségeinek" fedezésére.[113]

Strohn járt itt a múlt pénteken. A fickó roppantul elterebélyesedett, s úgy látszik, ennek következtében elméssége rovására némileg javult a közérzete. Már a szája sem olyan ferdén lefelé görbülő, inkább jóindulatú.

Heinéről mindenfélét hallottam, Reinhardt mesélte a feleségemnek Párizsban. Erről majd máskor részletesebben. Most csak annyit, hogy ez nála szó szerint bekövetkezett:

„Sie aber schon um achte
Trank roten Wein und lachte"***

Teteme még a halottasházban volt – a temetés napján –, amikor az angyali szelídségű Mathilde° stricije már az ajtó előtt állt és valóban elvitte a nőt magával. A derék „Meissner", aki Heinével kapcsolatban oly puha tehéntrágyával traktálta a német közönséget[115], készpénzt kapott „Mathilde"-tól, hogy felmagasztalja ezt a szajhát, aki a szegény Heinét halálra kínozta.

---

* Frederick Olmsted. – *Szerk.*

** Edgar Bauer. – *Szerk.*

*** – „de a nő nyolckor már vígan ivott, vörösbort ivott és kacagott"[114] – *Szerk.*

° Mathilde Heine. – *Szerk.*

De van még egy történetem Moses Hessről. Ezen ifjú a hírneve nagy részét Szazonovnak köszönhette. Nos, ez az orosz, amikor Hess és Mosesné* Párizsba jöttek, nagyon rosszul állt, nagyon lerongyolódott, pénz- és hitelszűkében szenvedett, következésképpen nagyon plebejus és forradalmár volt és fogékony a világfelforgató eszmék iránt. Meghallotta, hogy Mosesnak van némi „dohánya". Hát Mosesnak utána és Mosesnénak fölébe vetette magát. Az utóbbival lefeküdt, az előbbit kikürtölte nagy irodalmi lumennek, s bevezette folyóiratokhoz és lapszerkesztőségekbe. Vlagyimirnak** természetesen mindenhová elér a keze és mindenhová bejáratos. Így a zsugori Mosesból elegendő pénzt csikart ki ahhoz, hogy megint „ragyoghasson" és csalétket vethessen ki újabb hitelre. Így akadt Szazonov horgára egy gazdag öreg zsidónő, akivel emberünk kóser frigyre lépett. Ettől fogva azonban ismét előkelő lett, hátat fordított Mosesnak, akit most már igen közönséges és alantas fickónak nevezett. Mosesnét pedig hűtlenül elhagyta, s az most szitkozódva s dühöngve jár-kel Párizsban és mindenkinek, aki meghallgatja, elmeséli a hitszegő moszkovita árulását. Nagyjából ez a Moses-ház tündöklésének és hanyatlásának története.

Láttad már Golovin Londonban megjelenő lapját: „*Russia*" etc.[116]?

A „*L'Homme*" anyagi eszközök híján pillanatnyilag szünetel. A „*Nation*"[117] megszűnt. Ilyen irányzatú már csak egy van, a „*National*"[118], de ez még sokkal rosszabb.

Lupust szívélyesen üdvözlöm.

Barátod
K. M.

* Sibylle Hess. – *Szerk.*
** Ny. I. Szazonov. – *Szerk.*

25

Marx Engelshez

Manchesterbe

1856 szeptember 26.
28, Dean Street, Soho, London

Kedves Frederic,

Először is köszönettel nyugtázom a pénz átvételét. Ez már tegnap megtörtént volna, de a költözködés miatt teljes nálunk a felfordulás. Amellett még kérdéses, hogy hétfőn tudunk-e egyáltalán költözni, mert a tőled és a zálogba tett holmikért kapott pénzzel együtt sem hoztuk még egészen össze a szükséges összeget. A mostani kontinentális tőzsdekrízis nekünk személy szerint rosszkor jön.

Újság semmi, azon kívül, amiről talán már amúgy is tudsz, hogy *Stirner* meghalt. Meg amit Freiligrathtól tudok, hogy Stirner „exkedvesétől"* ide, Londonba Ausztráliából levél jött, melyben tudatja, hogy újból férjhez ment, de ugyanakkor vallásos lett, és a „magasabb túlvilági életre" való utalással sikerült új férjét a „bolondokházába" juttatni. Ez utóbbi *szó szerint* értendő.

Mint tudod, együtt vacsoráztam Putnam emberével**. Rajtam kívül csak Freiligrath és egy öreg jenki volt még jelen. A Putnam embere csöndes, fesztelen lény, a másik jenki pedig eleven, szellemes fiú. Putnam azt kívánja, hogy a Bazancourt[95] után lehetőleg újra a „Hajókkal erődök ellen" kérdésével foglalkozzunk, mert ez Amerikát – tekintettel a legutóbbi háborúra[19] – különösen érdekli. Valamint az úszó ütegek és ágyúnaszádok, könnyű- vagy nehézlövegek stb. kérdésével is. Minderre, úgy látszik, Amerikának Anglia elleni közeli vagy távolabbi háborúja szempontjából gondolnak. E katonai dolgokon kívül írjak aztán Heinéről. Egyszóval, most rendszeres kapcsolatba léphetünk ezzel a nagyon „jó" céggel.

A ház, amelyet béreltem, az árához képest nagyon szép, és aligha adnák ki ilyen olcsón, ha közvetlen környezete, az utak stb., nem lennének még némileg befejezetlenek. Ha Londonba jössz, most igazi otthon vár rád.

* Marie Wilhelmine Dähnhardt. – *Szerk.*
** Frederick Olmsted. – *Szerk.*

Hogyan vélekedsz *te* a pénzpiac helyzetéről? Kétségtelen, hogy a kontinensen bekövetkezett leszámítolási kamatláb-emelkedés részben azzal függ össze, hogy a kaliforniai és az ausztráliai arany következtében az ezüst ára emelkedett az aranyéhoz képest és (a belga bank már csak 19 fr. 40 c.-ot (ezüstöt) ad egy Napóleon-aranyért), a bullion-kereskedők* ezért mindenütt, ahol az arany és az ezüst törvényes valutaalap, az utóbbit elvonják a bankoktól. De bármi legyen is a leszámítolási kamatláb-emelkedések oka, mindenesetre meggyorsítják a roppant spekulációs ügyletek bukását és nevezetesen a nagy párizsi zálogház[119] összeomlását is. Nem hiszem, hogy a nagy pénzügyi válság kitörése későbbre tolódhatna 1857 telénél. Ezek az ostoba brit szamarak azt képzelik, hogy ezúttal náluk, ellentétben a kontinenssel, minden egészséges. Eltekintve attól a bizalmas kapcsolattól, amely az Old Lady of Threadneedle Street[120] és a párizsi konszern közt van, a szamarak nem veszik figyelembe, hogy az angol tőke nagy része a kontinentális hitelekben fekszik és hogy az ő „egészséges" túlhajtott kereskedelmük (ebben az évben az export állítólag eléri a 110 millió £-et) a kontinens „egészségtelen" spekulációján alapszik, akárcsak az 1854–56-os civilizációs propagandájuk az 1851-es coup d'état-n[18]. A régebbi válságoktól eltérően Franciaország ezúttal kétségtelenül megtalálta azt a formát, amelyben a szédelgést kiterjeszthette és ki is terjesztette egész Európára. A saint-simonizmus welsch agyafúrtságával[121], a részvényspekulációval és a császári politikával szemben a belföldi angol spekuláció, úgy látszik, visszatért az egyszerű és legteljesebb *csalás* kezdetleges formájához. Például a Strahan, Paul & Bates; a Sadleir emlékét őrző Tipperary Bank; a Davidson, Cole & Co. nagy City-csalásai; most a Royal British Bank; és végül a Kristálypalota-história[122] (4000 hamis részvényt dobtak a forgalomba). Hogy a britek külföldön kontinentális színekben spekulálnak, belföldön pedig visszatérnek az egyszerű csaláshoz – ezt nevezik a fickók „a kereskedelem egészséges állapotának".[123]

Egyébként a dolog ezúttal olyan európai méreteket öltött, mint még soha, és nem hiszem, hogy nézők maradhatunk itt még sokáig. Még abból is, hogy végre ott tartok, hogy megint berendezhettem egy lakást és idehozathattam a könyveimet, arra következtetek, hogy közeledik személy szerinti „mozgósításunk".

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – nemesfémrúddal kereskedők – *Szerk.*

26

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1856 szeptember 27 után]

[. . .]* Weerth miatt írni akarok Berlinbe [. . .]**-nek, ő talán el tud helyezni valamit egy lapba, mindegy melyikbe, csak megjelenjen. Lupus Londonból való visszaérkezésem után több mint 10 napig egyetlen szóval sem említette a hírt, és csak az öregem megérkezése előtti napon, jó későn, este 11 óra tájt hozakodott elő vele. Gondolhatod, mennyire megrendített a hír és hogy mérgelődtem emiatt a buta eljárás miatt. A következő 8–14 nap alatt egyetlen órára sem voltam a magam ura, még annyira sem, hogy elmenjek Steinthalhoz és valami közelebbit megtudjak, nemhogy nekrológra és más effélére gondoljak. Valószínűleg hagyott hátra valami irodalmi dolgot, majd gondom lesz rá, hogy láthassam.

A pánszlávizmust[15] alkalomadtán elküldhetnéd nekem, mihelyt ráérek, át akarom dolgozni és használható állapotba hozni – a „Putnam" (?) részére vagy máshová, bizonyára adódik valami közben. A fejedelemségeket[3] *éppen most*, amikor még tart a hűhó, felajánlanám egy angol lapnak vagy a „Monthly"-nak***. Hogy áll a dolog Urquharttal [. . .]**, erősen kételkedem benne, [. . .]** ez ideig semmilyen lehetőséget sem látok. Az amnesztia minket semmi esetre sem fog érinteni.

A Moses- és Mosesné-históriák° itt bennünket nagy nevetésre fakasztottak. Tehát akárcsak Ewerbeck[124], ő is helyet vásárolt magának a francia irodalom Père Lachaise-ében[125].

Golovin lapját, a „Russiá"-t nem láttam, küldj nekem egy vagy 2 számot, majd meglátom, miféle, itt egyáltalán nem ismerik.

A Bazancourt-on még dolgozom,[95] úgy gondolom, kb. 10–14 nap alatt

---

* *A levél eleje hiányzik. – Szerk.*

** *A papír sérült. – Szerk.*

*** – „havi folyóiratnak" – *Szerk.*

° *V. ö. 63. old. – Szerk.*

elkészülök vele. Mint látod, nem megy olyan gyorsan, semmilyen előkészítő munkát nem tudtam végezni. Legalább a háborúról[19] szóló „Tribune"-cikkeim itt volnának! Minden anyagot újból kell összeszednem. Utána felajánlhatjuk a „Hajókkal erődök ellen"-t is, és aztán gondunk lesz rá, hogy a kapcsolat folyamatos maradjon.

Hogy az arany ára az ezüstéhez viszonyítva esett, most már nem is kétséges. Ám az is tény, hogy az ezüst *eltűnt*, de hogy hová, az nem egészen világos előttem. Kínában a zűrzavaros állapotok miatt nyilván sokat elástak és elrejtettek. Továbbá az utóbbi időben a kereskedelmi mérleg igen kedvezően alakult India és Kína javára, szemben Angliával, a kontinenssel és Amerikával együttvéve. Mindenesetre nagyon kellemes lehet John Bullnak[126], hogy már most 6 pennyvel fontonként kevesebbet ér.

A pénzpiac fölött nagyon komor fellegek gyülekeznek, és a „Constitutionnel" régi „horizon politique"-ja[127] nyilván megint becsbe kerül. Jellemző a múlt keddi eset a Bankban, amikor is 1 milliónyi aranyat vittek el. Majdnem úgy fest a dolog, mintha már most kirobbanna az egész, de az is lehet, hogy ez csupán előjáték. Elméletileg Oroszországnak előbb teljesen bele kell sodródnia a szédelgésbe, mielőtt összeomlásra kerülhet a sor, csakhogy ez nyilván nem várható, és talán jobb is. Ami itt szintén még nagyon akadályozza a spekulációt, az az összes nyersanyagok, különösen a selyem, a gyapot és a gyapjú magas ára; egyáltalában nem biztonságos a legcsekélyebbet is tenni ezen a téren. Az angol urak azonban furcsán fogják mereszteni a szemüket, amikor jön a krach. Igazán szeretném tudni, hogy a kontinentális szédelgésnek hány részvénye fekszik Angliában – azt hiszem, egész halom. Ezúttal olyan dies irae[128] lesz, amilyen nem volt még soha, az egész európai ipar a tönk szélén, a piacok mind túltelítettek (Indiába most már semmit sem küldenek), a vagyonos osztályok mind belesodródtak, a burzsoázia teljes csődje, háború és feslettség a legnagyobb fokban.[129] Nekem is az a véleményem, hogy az 1857-es évben mindez beteljesedik, s amikor láttam, hogy te megint bútort veszel, rögtön biztosra vettem a dolgot és fogadást ajánlottam fel rá.

Mára búcsúzom, szívélyes üdvözletem feleségednek és a gyerekeknek.

Barátod
F. E.

27

Marx Engelshez

Manchesterbe

1856 október 16.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Engels!

A pénzesutalvány vétele után megtörtént a költözködés, és az első 2 hétben rettentő sokat szaladgáltunk oda-vissza a városba, hogy a lakást némiképpen rendbehozzuk. Ez hallgatásom oka.

Mellékelten kivonat Mierosławski egyik könyvéből. Tudod, hogy nem szellemtelen; de sok a gyatra szellemesség is ebben a munkájában, főleg sok az a ködös és kicsavart stílus, amelyet a franciák magukra gyötörtek, amióta „mélyek" lettek és többé már nem felszínes voltairiánusok. Sok a lelkesült kenetteljesség is, amellyel a „félreismert" nemzetiségek a múltjukat dicsőítik. Gyűlölet Oroszország ellen, még több Németország ellen; a pánszlávizmus ellen; ellenben szláv *nemzetek* szabad konföderációja Lengyelországgal mint arkhimédészi néppel[130]. Határozottan kiemeli, hogy szociális forradalom Lengyelországban a politikai forradalom alapfeltétele; ám olyan történeti dedukcióval, amely éppen ennek az *ellenkezőjét* bizonyítja, azt igyekszik kimutatni, hogy a régi földközösség (gmina – az orosz obscsina *latinosítva)* visszaállítása az igazi.

Az elmúlt hetekben alaposabban tanulmányoztam az ezüsthistóriát is és alkalomadtán beszámolok neked róla.

Véleményem szerint Bonaparte aligha kerülheti el a készfizetés felfüggesztését[131] s akkor va la galère!*

A „Guardian"-t megkaptam. Legközelebb többet. Otto kegyelmet kapott.

Barátod
K. M.

Az urquhartistákkal (akik az utolsó előtti hétig még mindig – közben megszakításokkal – újranyomták régi, általam módosított firkálmányomat[96])

* – ússzál, gálya! (jöjjön, aminek jönnie kell! lesz ahogy lesz!) – *Szerk.*

Londoni ház
(9. Grafton Terrace, Maitland Park, Haverstock Hill), ebben lakott Marx 1856 októberétől 1868-ig

mostanáig egyetlen lépéssel sem jutottam előre. A dolognak azonban még ezen a héten el kell dőlnie. Urquhart a „Morning Herald"-ban[132] a számára nagyon is új dolgokat általa már rég ismert titkokként orákulum módjára adta tovább. A nagy Bucher a „Nationalzeitung"-ban beszélt – szó szerint tőlem átvéve – az „érdekes leleplezésekről", a nevemet azonban elhallgatja és azt a látszatot kelti, mintha a leleplezések *angol* részről történtek volna. Láthatod, milyen irigy és bosszús ez a söpredék.

28

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1856 október 30.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Frederic,

Éppen egy cikket diktálok Perzsiáról[133]. Ezért csak néhány sort. Az 5 £-et megkaptam. Nem tudnál küldeni még ezen a héten *némi katonai dolgot Svájcról*, mert nem jutok hozzá, és nem haladok a cikkeimmel. Legközelebb részletes levél megy.

Barátod
K. M.

Ruge kiadja:

1. „Vadásztörténet gyermekek részére";

2. Filozófiai elmélkedések a régi egyiptomi vallásról. Beszélt erről Blindnek, aki ekkor azonnal rájött, hogy Ruge papa még névről sem ismeri Röth művét.

29

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1856 okt. 30.
Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Engels,

A Bazancourt-ról szóló cikk[95] remek. Mellékelten a Mierosławski befejezése. Hogy olyan ritkán írtam neked, annak főként az az oka, hogy feleségem néhány hónap óta beteg.

A Mierosławskiban magad is észre fogod venni: 1. hogy ugyanaz az ember, aki szerint Lengyelországban lehetetlen egy royaume diplomatique*, ugyanott egy *révolution diplomatique*** előidézésére törekedett, ti. Louis Bonaparte és Palmerston védnöksége alatt; 2. hogy a „demokratikus" lechita gmina[134] sorsa szükségszerű: a voltaképpeni dominiumot*** a Korona, az arisztokrácia stb. bitorolja; a dominium és a parasztközösségek közötti patriarchális kapcsolatok a jobbágyságot idézik elő; a fakultatív parcellázás afféle *paraszti középrendet* alakít ki, az *ordre équestre-t*[135], amelybe a paraszt csak addig emelkedhetik fel, amíg a hódító háború és a kolonizáció tart, ez a kettő azonban hanyatlását is meggyorsítja. Mihelyt ezt a határt elérik, ez az ordre équestre, amely képtelen egy valóságos középrend szerepének betöltésére, az arisztokrácia lumpenproletariátusává válik. Hasonló a dominium és a paraszt sorsa Moldva, Havasalföld stb. román lakosságánál. Érdekes a fejlődésnek e fajtája, mert itt a jobbágyság kialakulása merőben gazdasági úton, a hódítás és a faji dualizmus közbeeső láncszeme nélkül kimutatható.

A ti „*Manchester Guardian*"-tok lám abban a különös megtiszteltetésben részesül, hogy benne látják a közvetlen indítékát annak a nyilatkozatnak, melyet Bonaparte az angol sajtó ellen tett. Küldd el nekem időnként az X-

---

* – diplomatikus királyság – *Szerk.*
** – *diplomatikus forradalom – Szerk.*
*** – birtoklást, birtokot – *Szerk.*

et[136]. Palmerston, minthogy fölfedezte, hogy Bonaparte számára az 1847-es év köszöntött be, minden erővel azon dolgozik, hogy őt teljesen Lajos Fülöp helyzetébe tolja, Oroszországgal való szövetségbe Anglia ellen, mint Lajos Fülöpöt a Sonderbund-háború idején[137]. Miközben egyfelől a nápolyi szarban Bonaparte-ot Ausztria ellen a maga uszályába húzza, ő maga Ausztriával szövetkezik Törökországban Bonaparte ellen.[138] A francia lapok megint tele vannak aggályokkal a hitszegő Albion üzelmei miatt. A kereskedelmi válságra, úgy látszik, most mégis az orosz vasutak teszik fel a koronát. A „Világiparpalota"[122] építési vállalkozóinak csődje bepillantást enged abba, hogy milyen részük van az angol tőkéseknek a kontinentális vállalatokban. Németországban ipari részvénytársaságok és részvénybankvállalatok alapítása fürgén folyik. A berlini „Nationalzeitung"-ban hosszú hasábokat tölt meg csupán e vállalatok neveinek a felsorolása.

A „Putnam" emberétől, Olmstedtól és egy amerikai útitársától, aki nála volt, megtudtam, hogy Gurowski (a lengyel) nagy befolyásra tett szert Danánál, s ugyanakkor ezek az urak azt is elmondták nekem, hogy ez a derék férfiú rendszeresen pénzt kap közvetlenül a washingtoni orosz nagykövetségtől. Ez a Gurowski a pánszlávizmust képviselte velünk szemben, és ő az egyedüli oka annak, hogy a te cikkedet[15] elvetették. Dana úr, amikor visszaküldte a dunai fejedelemségekről szóló kéziratomat[3], elfelejtette kitörölni ugyanennek a Gurowskinak egy franciául ráírt megjegyzését. A román lakosságra vonatkozó statisztikai adataimnál ugyanis Gurowski megjegyzi: „Ezek a számok mind túlzottak, hogy felfújják a román nemzetiség gondolatát. A tények, a történelem és a logika meghazudtolják e számokat." Tehát abban a megtiszteltetésben részesülünk, hogy cikkeink közvetlenül az orosz nagykövetség ellenőrzése és cenzúrája alatt állnak, vagyis jobban mondva *álltak*. Dana állítólag most végül szintén rájött Gurowski szerepére.

Ma levelet kaptam Collettól, akinek újabb adagot[96] küldtem. A fickó mindenbe belemegy. Csak a pénzügyi feltételekről nem beszél, noha legutóbbi kísérőlevelemben e pontra vonatkozóan kérdést intéztem hozzá. Ezért kénytelen vagyok újból nyomást kifejteni, mert engem ez az egyetlen pont érdekel ezekkel a Calibanokkal[139] való érintkezésemben.

Írj hamarosan, magadról és környezetedről. Szívélyes üdvözlet feleségemtől és a gyerekektől.

A gyerekek igen jól vannak,

Barátod
K. M.

30

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1856 nov. 17.

Kedves Marx,

Napról napra visszatartott az írástól ez az átkozott üzlet. Most három ifjoncot kell kordában tartanom, és így se vége, se hossza az ellenőrzésnek, helyreigazításnak, szidásnak és parancsolgatásnak. Ráadásul még harcolni kell a gyárosokkal is a rossz fonal vagy a lassú szállítás miatt, és aztán saját munkáim. Bárcsak Bonaparte úrnak kedve kerekednék Franciaországot önmagától, engem pedig ettől a forgatagtól megszabadítani.

Ez a Bonaparte egyébként átkozottul mélyen ül a pácban. A plakátokról és a munkások közti izgalomról szóló históriák, amelyeket a „Times" tudósítója halomszámra hozott, amikor a „Moniteur"-cikk miatt ráparancsoltak, hogy jobban nyissa ki a száját, óriási hatást keltettek itt az angol filiszterek között.[140] Mindenki hisz Bonaparte gyors bukásában. Azt a váratlan felfedezést, hogy ez a fickó tulajdonképpen mégiscsak szamár, mégpedig egészen közönséges fajta, így magyarázzák: azelőtt lángész volt, ledér életmódja következtében azonban annyira tönkrement, hogy az agya meg van támadva. Ebben lehet is valami, de egészében véve a fickó mégis teljesen hű maradt önmagához, és csupán az angol filiszterek láthatnak minőségi különbséget egykori és mostani mivolta közt.

A „Guardian" ma érdekes statisztikát közöl a franciaországi csődökről; elküldöm neked.

Úgy látszik, a pénzügyi válság némi ingadozással és fokozatosan növekvő intenzitással krónikusan egész télen át tart majd. Ez tavaszra sokkal súlyosabbá tenné a válságot, mint amilyen lett volna, ha most akut kitörés következik be. Minél több befizetést eszközölnek az eddig nagyrészt papíron létező társaságokba, minél több szabad tőkét kötnek le, annál inkább. Ameddig a leszámítolási kamatláb nem megy 7% alá — s a legutóbbi emelkedés bizonyítja, hogy még jobban meg kell emelni —, nincs kilátás arra, hogy három-négy befizetés eszközölhető a svindli társaságoknak akár csak a felére is. Az osztrák Crédit mobilier[79] már nem kaphatja meg a második befizetést,

és amellett az osztrák kormány szerződéseket köt, amelyekkel a készfizetés újrafelvételére kényszeríti a bankot! – Nem bánnám, ha a zsebemben lenne a pénz, amelybe Bonaparte-nak kerülhetett az, hogy a járadékot 6 hét óta 66% fölött tartja; éppen az ennek érdekében tett nagy erőfeszítések miatt tartom fordulópontnak azt a napot, amikor a járadék majd 66 *alá* megy.[141]

Minél tovább tart ez a krónikus feszültség, annál több disznóságnak kell kiderülnie a bonapartista klikkről és szükségképpen annál nagyobb lesz a munkások dühe, akik eddig nem ismerhették a részleteket. Ez a Morny valóban a pazarló mintapéldánya, a fickónak, úgy látszik, nincs is kedve visszatérni Párizsba, s az orosz vasutak és állampapírok az *ő számára* bizonyára pénze befektetésének a legmegfelelőbb módját jelentik.

Ilyen szép tabula rasa*, mint ezúttal, nem egykönnyen akad megint a forradalomhoz. A „szocialista" cselfogások tára kimerült, a munkások erőltetett foglalkoztatását 6 éve anticipálták és kudarcba fulladt, újabb kísérletekre és szólamokra nincs lehetőség. De a nehézségek a másik oldalon is egészen nyilvánvalóak és leplezetlenek; a bikát egyenest a szarvánál kell megragadni, és én szeretném látni, hogy törik bele ebbe a legközelebbi francia ideiglenes kormány bicskája. Szerencsére ezúttal csak a legkíméletlenebb bátorsággal lehet valamit csinálni, mert olyan gyors apálytól, mint amilyen 1848-ban volt, nem kell többé tartani.

A napokban itt járt Strohn, különféle dolgokat hallott a Kicsiről**; ez az ember (köztünk maradjon) komolyan arra gondol, hogy saját számlájára önállósítja magát! Azt képzeli, hogy szóvirágocskáival elcsábíthatja a vevőket jelenlegi főnökétől.

Most elővettem James munkáját: „Naval History of England" 1792–1820, főleg a „Hajókkal erődök ellen" végett. Ebből kitűnik, hogy az angoloknak tengeri fölényüket a franciákkal és különösen a spanyolokkal szemben igen fáradságosan kellett kivívniok. A háború első éveiben a franciák és a spanyolok egyenlő erők esetén majdnem minden alkalommal megbirkóztak az angolokkal, és rengeteg hajót vettek el tőlük. Még csak 1796-nál tartok; de annyit máris látok, hogy a francia flotta Napóleon alatt a *legmélyebb* szinten volt, és ebben valószínűleg ő is hibás volt. – Az angolok legfőbb fölénye abban rejlik, hogy jobban *lőnek* a tengeren; a franciák mindig túl magasra lőttek, a spanyolok már sokkal jobban. Az a história a „Vengeur"-rel, amely 1794 június 1-én állítólag Éljen a köztársaság! kiáltások közepette süllyedt el, egyébként mese. A „Vengeur" *megadta* magát az angoloknak,

* – tiszta lap, üres lap; tiszta helyzet – *Szerk.*
** Ernst Dronke. – *Szerk.*

de mielőtt azok valóságosan birtokba vették volna, ismét közelebb került hozzá néhány francia hajó; erre a „Vengeur" ismét felvonta a francia zászlót, a segélyakció azonban nem sikerült, az angolok megközelítették a hajót, amely süllyedt, de a legénység legnagyobb részét megmentették. A hajó 4–6 órával a csata befejezése után süllyedt el.

Szívélyes üdvözletem feleségednek és a gyerekeknek.

Barátod
F. E.

31

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1856 december 2.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Frederic,

A feleségem még folyvást gyógykezelés alatt áll, ezért még mindig nagy a zűrzavar a házban, úgyhogy nehezen jutok íráshoz.

A Mierosławskival*, úgy látszik, gondviselésszerű „megosztás" forgott fenn, amennyiben a neked szánt kivonatok (körülbelül 2 írott ív) legnagyobb részét valaki feltehetőleg fidibusz céljára leszakította a kéziratról. De nem sokat veszítesz vele. Később elolvastam Lelewel „Considérations"-ját – megkülönböztetendő népszerű történelemkönyvétől. Tulajdonképpen ez képezi – Maciejowski (?) mellett (emlékezetből idézem a nevet) – az anyagot, ami alapján Mierosławski kiöntötte szellemét. Egyébként újabb lengyel történelmi tanulmányaim során az a történelmi tény hangolt döntően Lengyelország javára, hogy 1789 óta minden forradalom intenzitása és életképessége eléggé biztosan lemérhető Lengyelország iránti magatartásán. Lengyelország e forradalmak „külügyi" hőmérője. Ez részletesen kimutatható a francia történelemben. Szembeszökő a mi rövid német forradalmi korszakunkban, akárcsak a magyarban. Valamennyi forradalmi kormány közül, I. Napóleont is beleértve, a comité du salut public[142] csak annyiban képez kivételt, hogy az nem gyöngeségből, hanem „bizalmatlanságból" tagadta meg a beavatkozást. 1794-ben maguk elé rendelték a lengyel felkelők képviselőjét** és a következő kérdéseket tették fel ennek a „polgártárs"-nak:

„Hogyan lehet az, hogy az önök Kościuszkója népi diktátor és mégis megtűr maga mellett egy királyt, akiről méghozzá tudnia kell, hogy Oroszor-

* *V. ö. 68., 71. old. – Szerk.*
** Franciszek Barss. – *Szerk.*

ság ültette a trónra? Hogyan lehet az, hogy az önök diktátora nem meri végrehajtani a parasztok tömeges mozgósítását, mert fél az arisztokratáktól, akik nem akarják, hogy elvonják tőlük a »munkáskezeket«? Hogyan lehet az, hogy kiáltványai olyan mértékben veszítenek forradalmi színezetükből, ahogyan ő menetközben eltávolodik Krakkótól? Hogyan lehet az, hogy Varsóban a népfelkelést *rögtön* akasztással büntette, az arisztokrata »hazaárulók« pedig szabadon járkálnak vagy hosszadalmas törvényszéki formaságok mögé bújnak? Feleljen!"

Erre a lengyel „polgártárs" kénytelen volt hallgatni.

Mit szólsz Neuchâtelhez és Valanginhoz?[143] Ez az eset arra indított, hogy pótoljam fölöttébb hézagos porosz történelmi ismereteimet. Való igaz, ennél hitványabb dolgot nem produkált még a világtörténelem. Az a hosszadalmas história, ahogy Franciaország névleges királyai valóságos királyokká váltak, szintén tele van kicsinyes harcokkal, árulásokkal, fondorkodásokkal. De ez egy nemzet keletkezésének története. Az osztrák történelem, ahogy a német birodalom egyik vazallusa megalapítja házának hatalmát, érdekessé válik azon körülmény által, hogy a vazallus becsapja önmagát mint császárt; érdekessé válik a Kelettel, Csehországgal, Itáliával, Magyarországgal stb. való bonyodalmak által és végül azáltal, hogy e ház hatalma olyan méreteket ölt, hogy Európa egy egyetemes monarchia veszélyét látja benne. Minderről szó sincs Poroszországban. Egyetlen erős szláv nemzetet sem igázott le, még az sem telt ki tőle, hogy 500 év alatt megszerezze Pomerániát, végül is „csere" útján kapta meg.[144] Egyáltalán tulajdonképpeni *hódításai* a brandenburgi őrgrófságnak – mióta a Hohenzollernok átvették – sohasem voltak, *Sziléziát* kivéve. Minthogy ez a hódítása *egyedülálló*, nyilván ezért hívják II. Frigyest „Egyedülállónak"! Kisszerű tolvajlások, vesztegetés, nyílt megvásárlások, örökséghajhászás stb. – ilyen hitványságokból áll az egész porosz történelem. Mindaz, ami különben érdekes a feudális történelemben, a fejedelem harca a vazallusokkal, a városokkal való összejátszás stb. – mindaz itt törpe karikatúra, mert a városok kicsinyesen unalmasak, a feudálisok ripőkül jelentéktelenek, maga a fejedelem pedig – kis senki. A reformáció idején, akárcsak a francia forradalom alatt, ingatag hitszegés, semlegesség, különbéke, kapkodás némi konc után, amelyet Oroszország az általa végrehajtott felosztások folyamán odavet neki – így Svédország, Lengyelország, Szászország esetében. Amellett az uralkodók sorában mindig csak ez a 3 jellemálarc – a szenteskedő, a bakakáplár és a paprikajancsi –, amelyek úgy követik egymást, mint az éjszaka a nappalt, olyan szabálytalanságokkal, melyek csak a sorrendet változtatják meg, de sohasem jelentik új jellem fellépését. Ami az államot mindamellett fenntartotta, az a *középszerű-*

ség – aurea mediocritas* –, pontos könyvelés, szélsőségek kerülése, a katonai szabályzat precizitása, bizonyos házi sütetű aljasság és „egyházi ediktum".[146] Undorító!

Hogy megy mostanában az üzlet Manchesterben? Tudsz nekem néhány részletet megadni az ipari kerületek üzletmenetéről?

Még nem közöltem veled, hogy Heise papa Utrechtből jövet átutazóban itt volt. Most megint Imandtnál van. Egészségesebbnek és teltebbnek látszik, mint valaha.

Götz szintén hirtelen megint felbukkant itt. Ugyanolyan hirtelen megint eltűnt. Freiligrath nagyon meg van elégedve az állásával és önmagával. Itt van látogatóban a trieri Valdenaire – a szerencsétlenül járt kiegyező[147]. Céljáról legközelebb.

Végül még egy lelkiismereti kérdést kell feltennem neked. *December végén* meglehetősen nagy összegeket kell kifizetnem. Tudnál addig valamit előteremteni? Feleségem pénze nagyrészt ráment a lakás berendezésére és az igen nagy bevételkiesések fedezésére.

Mikor jössz ide? Mit csinál Lupus?

Barátod
K. M.

* – arany középszerűség[145] – *Szerk.*

32

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1856 december 22.

Kedves Engels,

Ha még ezen a héten el tudnád küldeni nekem a pénzt, nagyon lekötelezne. Éppen most voltam Freiligrathnál megérdeklődni, hogy tudna-e valamennyit előlegezni az Amerikára csak 2 vagy 3 hét múlva intézvényezhető váltómra – de lehetetlen! Mára vártam Putnamtól a pénzt; nem jött meg. Azzal a nyomorult Urquhart-bandával meg – amelynél követeléseim vannak – még mindig levegőben lógnak a tárgyalások. Ha a háztulajdonosomnak az első alkalommal nem fizetek pontosan, teljesen diszkreditálva vagyok.

Sebtében írok.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

P. S. Tudnál nekem néhány katonai elmésséget küldeni a porosz–neuchâteli konfliktusról[143]? Nagyon időszerű lenne. A diplomáciai részt már én feldolgoztam.[146]

A vörös Wolf a yorkshire-i Blackburnben van családjával együtt, iskolamester 60 £ fizetéssel.

1857

33

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1857 jan. 10.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Frederic,

Mindenekelőtt boldog új évet, ha utólag is. A híg tinta és a sok éjszakai írás miatt annyira gyulladásos az egyik szemem, hogy nehezemre esik az írás.

Megkaptam az 5 £-et (a 2. küldeményt) és a „Hegyi hadviselés"-t[148] is. Mindkettőért hálás köszönet.

Igaz, hogy Lupust ismét megtámadták és kifosztották manchesteri rablólovagok? Vagy az itt keringő kósza hír csupán a régi história kritikátlan reprodukciója?

Az öreg Hill legjobban tenné, ha visszavonulna vagy a paradicsomba, vagy egy idilli svájci hillre*, hogy végérvényesen más kerüljön a helyére az irodátokban és „ideiglenes" betegségeinek hamis ürügyén ne varrjanak neked kétszer annyi munkát a nyakadba.

A neuchâteli história[143] még korántsem tekinthető annyira elintézettnek, ahogyan egyes újságok állítják. Mindkét fél talán már túl messzire ment a hetvenkedésben. Fel is sültek már mindketten. Hohenzollernunk** Bonaparte iránti *szolgálatkészségével*, a svájciak pedig „méltóságteljes" magatartásukkal. Így a gazemberek több száz gyári munkást kiutasítottak Piemontba propagandisztikus tüntetések rendezése miatt. A „borgerek"***

---

* – dombra – *Szerk.*

** IV. Frigyes Vilmos [Hohenzollern (hoch = magas, zollen = adózni)]. – *Szerk.*

*** – borger = kölcsönző (francia, kivált elzászi gyárosok adósai voltak a svájci bankoknak), bürger = polgár – *Szerk.*

– így vélik Bonaparte, valamint Ausztria megbecsülését biztosítani maguknak. Mit szólsz ahhoz, hogy Lamoricière és Bedeau felajánlották kardjukat a svájci polgároknak? Ez nyilvánvalóan puszta demonstráció Bonaparte ellen, minthogy a fickók biztosra vették, hogy a svájci borgerek nem fogják szavukon őket.

Nagy az izgalom a kis demokráciában. Olyan összeütközés ez, amilyet éppen kívánnak. Amellett a délnémet hazafi a svájci embert természetesen törzsrokonának tekinti és a mostani összeütközésben csak az 1849. évi alkotmány-hadjárat[149] folytatását látja. Azonkívül a schwarzwaldiak stb. felkeléseire számítanak. A poroszok a maguk részéről kétségtelenül mindent elkövetnek, hogy egy „békebontásnak" elejét vegyék. A Dagadt* írt hát a pétervári komájának**, mint az a férfi, aki arra kérte a feleségét, fogja meg, különben kiugrik az ablakon. „Fogj meg" az a szó, melyet a mi örökletes uralkodónk sorjában odakiáltott valamennyi nagyhatalomnak. Az a kérdés, akarják-e őt „megfogni" és vajon Nyugat és Kelet nem szítja-e egyforma kárörömmel a tüzet. Akárhogy dől is el a dolog, a felsülés nem fog elmaradni.

Proudhon most egy „gazdasági bibliát" ad ki Párizsban.[150] Destruam et aedificabo.*** Az első részt, mint mondja, a „Philosophie de la misère"-ben kifejtette. A másodikat most fogja „felfedni". Németül ez a firka Ludwig Simon fordításában jelenik meg, aki most jól fizetett alkalmazott Königswärternél (valahogy így hívják, a „National"[152] ismert bankárja) Párizsban. Itt van nálam Proudhon egyik tanítványának újabban megjelent munkája: „De la réforme des banques", *írta Alfred Darimon*, 1856. A régi nótát fújja. Az arany és az ezüst pénzjellegének megszüntetése [démonétisation], vagyis az összes áruk átváltoztatása az arannyal és ezüsttel egyenrangú csereeszközzé. A könyv Emil Girardin bevezetésével jelent meg és az Isaac Péreire iránti csodálat jegyében íródott. Ezért némiképp látható belőle, hogy milyen szocialista államcsínyek azok, amelyekhez utolsó pillanatban folyamodni Bonaparte még mindig képesnek tartja magát.

Egész halom röpirat van itt nálam Bruno Bauertól, az orosz háború idején írta őket.[153] Gyenge és nagyhangú írások. Ez a derék férfiú most Egbert fivérével együtt 50 holdnyi földet vett bérbe Berlin közelében a berlini községtanácstól. A Londonban levő Edgar öreg anyósa – öreg mosónő vagy valami efféle – intézi majd a „piaci ügyeket". Ez a „függetlenséghez" vezető

* IV. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

** II. Sándor. – *Szerk.*

*** – Rombolok és építek[151]. – *Szerk.*

út, írja Bruno Edgarnak. 5 birodalmi tallér bérleti díjat fizet holdanként, vagyis 250 birodalmi tallért évente. Régi ugar. Bruno ennek a földnek a haszna és terméke révén akar olyan helyzetbe jutni, melyben nyugodtan megírhatja az „Őskereszténység történeté"-t, hogy az „történeti" igazolásul szolgáljon evangélium-kritikájához[154]. Takaros kritikai fantazmagóriák ezek, és Brunót valamelyest befolyásolhatta az a reminiszcencia, hogy Faust a 2. részben földtulajdonos lesz. Csak arról feledkezik meg, hogy Faust ehhez az átalakuláshoz az ördögtől kapta a pénzt.

Lallerstedt „La Scandinavie, ses craintes et ses espérances"-ja Mierosławski könyvének svéd hasonmása. Néhány érdekes tényt tartalmaz. Lallerstedt egyebek közt felismeri, hogy Anglia a múlt században minduntalan a bolondját járatta Svédországgal az oroszok javára. Elmondja, hogy Norris tengernagyot, akit az angolok XII. Károly halála után tüntetően az oroszok *ellen* küldtek, I. Péter egy értékes drágakővel megvesztegette. Bernadotte viselkedését is néhány újabb adalékkal illusztrálja.

Itt semmi újság. Ritkán megyek el hazulról és ritkán hallok valamit.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Faucher úr, a berlini, a „Morning Star"[155] egyik vezető szerkesztője lett. Lupusra illik, amit Horace Mayhew a „London Illustrated News"-ban[156] egyebek közt ír: „A megrögzött agglegénység szimptómái: Ha valaki sehová se megy ernyő nélkül, ez szimptóma. Ha valaki azt hiszi, hogy mindenki becsapja, ez szimptóma. Ha valaki minden bevásárlást maga intéz stb."

34

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1857 január 14.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Engels!

Edgar von Westphalen egy embert küldött ide a mellékelt címmel és két levéllel, az egyik nekem, a másik neked szól. Ez az Erich kapcsolatba szeretne lépni londoni kereskedőkkel, aztán megint visszamegy New Yorkba. New York-i ajánlólevelei vannak, de angolok nincsenek. Edgar levele alapján – rád és rám hivatkozott, rád mint angol kereskedőre, rám mint a „New York Tribune" tudósítójára. Mondtam neki, hogy mi semmiképpen nem adhatunk információt az ő vagyoni viszonyairól, mivel azokat egyáltalán nem ismerjük. Válasz: ezt nem is kívánja, csupán annyit, hogy ha érdeklődnek róla, igazoljuk, miszerint ő az „Erich" New Yorkból és onnan „ajánlották" hozzánk őt. Egészében véve buta egy história, jellemző Edgarra. A fiú rendes fickónak látszik, és én természetesen nem mondhattam meg neki, hogy a sógorom ajánlása inkább árt, mintsem használ valakinek, még nálunk is. Rád vonatkozóan természetesen nem ígértem semmit, csak azt vállaltam, hogy Edgar levelét elküldöm neked és egyúttal megírom, hogy ha „ajánlást" kérnének, az alapjában véve csupán a személyazonosság igazolása legyen.

Cornelius rövidesen elhagyja Londont. Egy bányarészvénytársaság igazgatója lesz Nassauban. Roesgen unokafivérének Havre-ban állást (kivándorlási üzlet) ajánlott, állítólag jót. A „Guardian"-számokat megkaptam. Az árvízzel kapcsolatos dolog[157] érdekes.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

35

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1857 január 20.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Engels,

Hát én ízig-vérig szerencsétlen flótás vagyok. Körülbelül 3 hét óta naponta küldi nekem Dana úr a „*Tribune*"-t, bizonyára csak azzal a szándékkal, hogy lássam, miszerint már *semmit* sem közölnek tőlem. A Francia Bank manipulációiról szóló mintegy 40 sor[141] kivételével egyetlen sort sem hoztak tőlem. Hétről hétre halasztottam a „*Tribune*"-ra való intézvényezést, mert azt hittem, hogy a cikkeket utóbb kinyomják, de sehol semmi. Poroszországról, Perzsiáról, Ausztriáról írott cikkeimet[158] – mind, mind elvetették. Miután ezek a disznók körülbelül 4 éven át minden írásomat (és a tiéidet is) a maguk nevében nyomtatták ki, sikerült nekik ilymódon elfelejttetni a jenkikkel a nevemet, amely már kezdett ismertté válni és lehetővé tette volna számomra, hogy egy másik lapot találjak vagy őket egy másik laphoz való átlépéssel fenyegessem. Mit tegyek? Ilyen körülmények között bizony elkelne a jó tanács. Ha intézvényezek rájuk, felhasználják az alkalmat arra, hogy végérvényesen felmondjanak, s hetente kétszer cikket küldeni arra az eshetőségre, hogy 10 cikk közül *talán* egyet kinyomtatnak és megfizetnek – ezzel túlontúl rosszul járok, semhogy tovább folytassam. S hogyan intézvényezhetek rájuk, ha semmit sem jelentetnek meg?

Hozzá még más pech is. Átnéztem a novemberi, decemberi és januári „Putnam"-számokat. A Bazancourt-cikk[95] nincs bennük. Vagy elveszett (noha magam vittem a főpostára), vagy csak később fog megjelenni. Hogy a fickók megkapták ugyan, de nem akarják kinyomtatni s engem nem értesítenek róla, ez túlságos pimaszság lenne, semhogy feltételezhetném.

Az urquhartistákkal még nem tudtam határozott feltételekig eljutni, azonkívül lapjuk parányi és egy hónap alatt kis részecskéket közöl egy cikkből, melyet gyakran csak 5–6 hét alatt fejez be. Legjobb esetben is csak kis mellékforrásként használható. A „*Tribune*" az igen nyomorúságos és híg vezér-

cikkeiben amellett többnyire ellenkező nézeteket vall mindarról, amiről én írok nekik. Az orosz befolyás félreismerhetetlen.

Így hát teljesen megfeneklettem, itt ülök egy lakásban, amelybe kevés készpénzemet beleöltem s amelyben nem lehet úgy máról holnapra eltengődni, mint a Dean Streeten[1] – kilátások nélkül és növekvő családi kiadásokkal. Végképp nem tudom, mihez kezdjek, és valójában kétségbeejtőbb helyzetben vagyok, mint 5 évvel ezelőtt. Pedig azt hittem, hogy a moslék sűrűjét már lenyeltem. De nem. Emellett a legrosszabb az, hogy ez a válság nem átmeneti. Nem látom, hogyan vergődhetnék ki belőle.

A svájci hetvenkedés nyomorúságos összeomlása előre látható volt.[159] Pedig a fickókat erőfölény nem kényszerítette a megalázkodásra. A zúgolódás ugyanis, mint erről Cornelius maga meggyőződött Párizsban, olyan erős volt, mégpedig nemcsak a párizsiak közt, hanem a hadseregben is, hogy Bonaparte semmi esetre sem engedhetett volna meg a poroszoknak komoly katonai műveleteket, legkevésbé a francia határon. Ezért törekedett a dolog elsimítására. A svájciak felsüléséhez csak Bonaparte felsülése ér fel, aki először a poroszokkal szemben garanciát vállal Svájcért és zsémbelődik a „Moniteur"-ben, amikor Svájc elutasítja mint illetéktelent; azután Poroszországért vállal garanciát Svájccal szemben, most pedig félhivatalos cikkecskékben kénytelen bevallani, hogy Poroszország ő iránta semmiféle kötelezettséget sem vállal. Bonaparte a cáfolatot, amelyet a „Neue Preussische Zeitung"-tól kapott, formálisan ellenjegyezte.[160] Ilyen mélyre süllyedt a fickó, féltestvére, Morny pedig ezalatt gondoskodott arról, hogy állást biztosítson magának az orosz állami szolgálatban.

Nem tudom, láttad-e, hogy Ledru-Rollin úr nyilvánosan felszólította a francia „republikánusokat", hogy vegyenek részt Boustrapa[64] törvényhozó testületének választásain. Vagyis törvényes ellenzékké alacsonyodott le. Ez egyrészt arra vall, hogy Ledru-Rollin feladta a nagyszájú pretendens álláspontot, másrészt viszont kétségtelenül arra is, hogy magában Franciaországban ismét lehetségesnek tartanak ellenzéket és a polgári republikánusok sietnek az orléanistákkal[161] együtt megint parlamenti pozícióba kerülni, hogy elsinkófálhassák a következő forradalmat.

Azt hiszem, megírtam már neked, hogy a brüsszeli „Nation" megszűnt, és most konkurrens lapja, a „*National*" pótolja, egy gyengécske, érdektelen belga pletykalap. A jeles „*L'Homme*" is kimúlt. Helyette megjelent a „*Journal des Proscrits*"[162], ez két hétnél tovább nem tudott eltengődni. Időről időre megjelenik még egy-egy aprócska röpirat – a Pyat-féle „Ave Maria" formájában –, ezeket francia menekültek adják ki – csupa felfújt, üres szó-

cséplés, nyomtatott krinolinok, csak az a különbség, hogy kisebb a termelési költségük és nehezebb eladni őket.

A „*Tribune*" felfedezése szerint Franciaország az utóbbi 30 év alatt (1851-ig) sokkal többet gazdagodott, mint Anglia és ezért *most* is politikailag túlszárnyalja. *Bizonyíték*: A francia földtulajdon értékben (azaz *névlegesen*) kétszeresére emelkedett, az angol csak kis mértékben. Bár a franciák ebbe a házakat is beleszámították, az angolok meg nem; de minthogy az angol lakosság az adott területen csupán $33^0/_0$-kal nőtt, nyilván csak ennyivel nőtt a házak *száma* is (ez a „*Tribune*" számára, úgy látszik, egyet jelent azok árával).

Erich elérte itt a céljait, anélkül hogy további referenciákra szorult volna.

Barátod
K. M.

Katonai fejtegetésed[163] remek volt. Az „Augsburger" közölt egy dolgozatot, írója szerint az átkelés Konstanznál nagyon nehéz. Csak felületesen olvastam el.

36

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1857 január 22.]

Kedves Marx,

Leveled úgy ért, mint derült égből a villámcsapás. Azt hittem, most már végre minden a legjobb mederben halad. Rendes lakásban vagy és üzleti ügyeid rendeződtek; most pedig kiderül, hogy minden kérdésessé vált. Ezek a jenkik mégiscsak átkozottul hitvány fickók, úgy látszik, a „Tribune" emberei abban a hitben vannak, hogy kifacsartak, mint egy citromot és most újat kell keresniök hasonló célra. De az a mód, ahogyan szakítani akarnak, egészen sajátosan gyáva és aljas, téged akarnak kezdeményezésre kényszeríteni. Ráadásul amióta Cluss különös módon elhallgatott, egyetlen megbízható emberünk sincs egész Amerikában.

Mit tegyünk hát? Mivel a „Tribune" ezúttal határozott szándékot mutat a szakításra, azt hiszem, a legjobb lenne egy másik New York-i lappal kapcsolatot keresni. Nem lehetne a „Herald"-dal[164] vagy a „Times"-szal[165] valamit kezdeni? Én a te helyedben azonnal lépéseket tennék és a „Trib" fickóit addig capliztatnám, amíg minden el nincs intézve. Ilyen gyalázatos eljárással szemben csak a saját érdekedet kell nézned, rájuk való tekintet nélkül. Ha úgy gondolod, hogy *közvetett* lépések célszerűbbek lennének, akkor szólj nekem, szívesen tárgyalok velük a *saját* nevemben, így nem lennél kompromittálva; megírhatnám nekik, hogy okom van azt hinni, miszerint te a „Trib" embereivel már nem harmonizálsz úgy, mint azelőtt, s talán meg lehetne egyezni stb. Egyszóval, mindent, amit akarsz, csak tegyünk valamit.

A „Trib" embereitől szerintem kitelik, hogy Putnamnál is áskálódtak. Rögtön írnék is Putnamnak felvilágosításért. Hiszen még azt sem tudjuk, megírjuk-e a parti erődről szóló cikket vagy sem. Mindenesetre fontos lenne, hogy ezt a forrást is nyitva tartsuk.

Február első napjaiban küldök neked 5 £-et, s egyelőre minden hónapban számíthatsz ennyire. Még akkor is, ha emiatt nyakig eladósodva kez-

dem el az új mérlegévet, c'est égal*. Csak jobb lett volna, ha 14 nappal előbb írod meg nekem a dolgot. Az öregem karácsonyi ajándékul pénzt adott nekem egy lóra, s mivel találtam egy megfelelőt, a múlt héten megvettem. Ha tudtam volna ügyeidről, akkor még néhány hónapot várok és megtakarítom a tartási költségeket, de annyi baj legyen, ezt sem kell mindjárt kifizetni. Mégis nagyon bosszant, hogy én itt lovat tartsak, miközben te Londonban a családoddal bajban vagy. Egyébként magától értetődik, hogy a havi 5 £-re vonatkozó ígéret ne tartson vissza attól, hogy nehéz helyzetekben ettől függetlenül is írj nekem, mert amit csak lehet, megteszek. Amúgy is új életet kell kezdenem, az utóbbi időben túlontúl sokat lumpoltam.

Szívélyesen üdvözlöm feleségedet és a gyerekeket, és írd meg hamarosan, mit szándékozol tenni s hogy állnak a dolgok.

Barátod
F. E.

* – mindegy, nem számít – *Szerk.*

37

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1857 jan. 23.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Engels,

Először is hálás köszönet baráti leveledért.

Olmstednak körülbelül 10 nappal ezelőtt írtam; tehát várom a választ. Azt hiszem, Dana afölötti bosszúsága, hogy Freiligrath kifecsegte a titkát,[166] némileg összefügg a „*Tribune*" viselkedésével, vagy jobban mondva azzal, hogy Dana nem érvényesítette a befolyását.

A „*New York Herald*"-nak lehetetlen dolgozni; a „*New York Times*"-t meg kell próbálni. Titokban akarok hozzájuk fordulni, dr. Abraham Jacobi útján, aki legalább titoktartó, s úgy látszik, általában imponál a jenkiknek csöndes modorával. Jövő kedden írok neki, de ugyanakkor Danának is, olymódon, hogy az mindenesetre kellemetlenebb összeütközésbe fogja sodorni, mint képzeli. Szeretném, ha keddre – kedd után valószínűleg felfüggesztem a tudósítást a „*Tribune*" részére, míg hírt nem kapok New Yorkból – küldenél egy katonai cikket *Perzsiáról*[167]. Alaposságra ezúttal nincs szükség. Csak néhány általános stratégiai szempontra. A „*Tribune*" valószínűleg azt képzeli, hogy én – ha ők elküldenek – belenyugszom abba, hogy az amerikai tábort egészen elhagyjam. Az a kilátás, hogy „katonai" és „pénzügyi" monopóliumuk átmegy egy másik laphoz, aligha tetszene nekik. Ezért *ma* küldtem nekik egy „pénzügyi" cikket.[168] A *perzsa háború* bevezetése, akármilyen felszínes is, fontos lenne, mert ezzel jelezzük, hogy még mindig van „háború", amellyel más lapokat hozzásegíthetünk a hencegéshez. Az oroszok és az angolok (katonai) esélyeire természetesen csak utalni kellene.

A nyílt szakítást tehát elhalasztanám addig, amíg megtudom, bejuthatok-e másvalahová New Yorkban. Ha ez nem sikerül, és a „*Tribune*" viselkedése nem változik, természetesen mégis szakítanom kell velük. De az a véleményem, hogy az ilyen hitvány harcban fontos az időnyerés. Úgy látom, a „*Tribune*" arra a véleményre jutott, hogy az amerikai „nagy fordulat" óta[169]

az extraköltségeket (legalábbis az európaiakat) megtakaríthatja. Igazán undorító, hogy az ember kénytelen szerencséjének tekinteni, ha egy ilyen rongy lap a szekerére veszi. Csontot zúzni, megőrölni és levest főzni belőle, mint a pauperok a dologházban – főként erre korlátozódik az a politikai munka, amelyre az ember efféle vállalkozásban kárhoztatva van. És én szamár, még annak is tudatában vagyok, hogy ha az utóbbi időben nem is, de éveken át, túlságosan is sokat nyújtottam ezeknek a fickóknak a pénzükért.

Pieper iskolamesteri állást vállal valahol Portsmouth és Brighton között; már hónapok óta járt valami ilyesmi után.

Mi is volt Lupus kalandja? Erről elfelejtettél nekem egy szót is írni.

Barátod
K. M.

P. S. Irigylem azokat a fickókat, akik értenek a bukfencezéshez. Ez nyilván pompás eszköz arra, hogy az ember kiűzze a fejéből a bosszúságot és a polgári élet szennyét.

A „*Morning Advertiser*"-ben láttam egy stratégiai tartalmú kivonatot a „Grenzboten"-ből[170] a perzsa disznóságról.

38

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1857 febr. 6.

Kedves Engels,

Sebtében nyugtázom a ma érkezett fontokat.

Mellékelten egy levél Miqueltől. Azonnal írtam neki. A „Tribune"-nal úgy alakult a dolog, ahogyan megjósoltam. Ismét egyetlen sort sem közöltek. Ezért ma határozottan írtam a fickóknak, ahogy eredetileg szándékomban volt, azt azonban *nem* írtam meg, hogy addig is – amíg nem jön válasz – cikkeimet teljesen leállítom.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

39

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1857 febr. 16.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, N. W.

Kedves Engels,

Mellékelve egy levél Olmstedtól, válasz az én érdeklődésemre. Ezt a cikket[95] tehát nem fogadták el. Ám még ez után a levél után is azt hiszem, hogy a „Hajókkal erődök ellen"-t örömmel hozzák majd. Kérdés, van-e időd megírni? Egy kísérlet még a „Putnam"-nál, mielőtt teljesen feladnánk, bizonyára kellene. Persze fölöttébb nagy szemtelenség volt ettől az úrtól, hogy csak 4 hónap után értesített a tényállásról. Mivel mindenképpen írnom kell Olmstednak, próbáld meg kibetűzni a *keresztnevét* a levélből, hátha neked sikerül.

Miquel levelét nyilván megkaptad. Freiligrath mondja, hogy Rugén és Hessen kívül még Oppenheim és hasonló hitvány söpredék ír a „Jahrhundert"-ba[171].

Freiligrath arra kér téged, ne hagyd elaludni a Weerth-ügyet. Feltéve, hogy a zsidó Steinthal megkaparintotta Weerth naplóit (amelyek miatt a nemes Campe már írt is Weerth bátyjának*), fennáll az a másik veszély, hogy Weerth rokonai, amennyiben megkapják az írásokat, in usum delphini[172], helyesbítve és cenzúrázva nyomatják ki. Jó lenne, ha Weerth bátyja közvetlenül hozzád fordulna. Ha a naplók még előkerülnének, akkor aztán egyúttal a lelkükre beszélhetsz a filisztereknek. Mellesleg igen gyalázatos dolog Steinthaltól, hogy az idős asszonnyal** szemben Weerth halálának száraz közlésére szorítkozott, minden részletet mellőzve, bevezető és zárószavak nélkül. Ez a mézes vigyorú kufár.

Újból elolvastam a pánszlávizmusról[15] szóló cikkeidet (még nem végig), részint saját épülésemre, részint azért, hogy megjelöljem magamnak azokat

* Karl Weerth. – *Szerk.*

** Wilhelmine Weerth, a költő anyja. – *Szerk.*

a helyeket, melyekkel kapcsolatban német feldolgozás esetén még olyan forrásokhoz kell folyamodnod, amelyek a londoni Museumon kívül nehezen hajthatók fel Angliában. Ez alkalommal fölfedeztem, hogy ugyanaz az idegen kézírás – (melyet egyelőre bátorkodom a lengyel renegát Gurowski tollából származónak tartani) –, amely az én visszaküldött dunai fejedelemségek-cikkeimre[3] rájegyezte: „Tout ces chiffrés sont éxagérés"* stb. stb. (szép franciaság!), a pánszlávizmus-cikkeket is széljegyzetekkel ékesítette, mégpedig:

Az I. cikkhez. A végén: C. *C'est ni bon.*** (Mi akar lenni az a C (német C?), nem tudom.) (Szép francia mondat. C'est ni bon. Punktum.)

A IX. cikkhez. Felül ráírva: *Changéz l'introduction**** és címként: „*Southern Slavi*"°.

Azután ehhez a mondathoz „E logika szerint stb. az következnék, hogy a hinduk a legfiatalabb nép stb." megjegyzés: „this deduction is illogical"°°.

A szerb fajtára vonatkozó statisztikai áttekintésnél: „german (German helyett) influences destroyed them in other branches under Austrian dominion"°°°. (Szép angolság!) Továbbá a montenegróiak megbélyegzett banditizmusára vonatkozóan: „this ('tis helyett) not true"+.

Továbbá ehhez „Horvátország stb. évszázadok óta Magyarországhoz van csatolva" a következő megjegyzés: „But Hungary is a compound of those various lands."++

A mohamedán bosnyákokra vonatkozó passzust – „rájuk kiirtás vár, ehhez kétség sem fér" – valódi orosz módon meghamisítja azáltal, hogy kihúzza az utána következő mondatot: „Ezek azonban csak a belső nehézségek, amelyek egy délszláv birodalom létrehozásának útjában állnak stb."

Hogy mindezek a megjegyzések orosz szellemre vallanak, az világos. Ugyanúgy az is, hogy ilyen ékezetekkel és ilyen hibákkal egyetlen francia sem írhatta őket; mint ahogyan egy jenki sem mondaná azt, hogy „Southern Slavi", egyáltalán egészen másképp írna. Azt hiszem tehát, hogy e megjegyzések eredete kétségtelen. És ha – mint a magam, valamint Freiligrath és Olmsted jelenlétében Olmsted (jenki-) útitársa állította – Gurows-

---

* – „Ezek a számok mind túlzottak" – *Szerk.*

** – *Ez nem jó.* – *Szerk.*

*** – *Változtassák meg a bevezetést* – *Szerk.*

° – „*Délszlávok*" – *Szerk.*

°° – „ez a következtetés illogikus" – *Szerk.*

°°° – „német befolyások tönkretették őket más ágakban az osztrák uralom alatt" – *Szerk.*

\+ – „ez nem igaz" – *Szerk.*

++ – „De Magyarország e különböző országok elegye." – *Szerk.*

kit közvetlenül a washingtoni orosz nagykövetség fizeti, akkor az egész válság a „*Tribune*"-nál tökéletesen megmagyarázható. Egyébként a jegyzetekből és a kihúzásból kiderül, hogy eredetileg (körülbelül a 9. számig bezárólag) még az a terv uralkodott, hogy módosítva kinyomtatják a pánszlávizmusról szóló cikkeket, és erről csak akkor tettek le végérvényesen, amikor a fickó megértette a cikksorozat célzatát. Ezzel magyarázható azután Dana késői döntése is.

Minthogy a mostani saját válságomban természetesen igen épületes dolog számomra válságokról hallani, ezért tájékoztass pár szóval, mi a helyzet az ipari kerületekben. A londoni lapok jelentései szerint nagyon rosszul áll az ügy.

Megjelent *Tooke* „History of Prices" 2 legutóbbi kötete, 1849-től kezdődően. Természetesen kár, hogy az öregúr a currency-fickók és a Peel-féle banktörvények ellen[173] vívott lankadatlan harcában kizárólag a forgalommal szarakodik. Mindamellett pillanatnyilag érdekes.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

40

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1857] február 24.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Engels,

Sírsz-e tán vagy kacagsz, alszol tán vagy virrasztsz? Különböző levelekre, amelyeket 3 hete küldök Manchesterbe, semmi válasz. Feltételezem azonban, hogy megérkeztek. Küldd vissza nekem a legutóbbi levél mellékletét – Olmsted levelét –, mert így vagy úgy, de válaszolnom *kell*.

Barátod
K. M.

41

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1857 március 11.

Kedves Marx,

Mintha Isten és a világ összeesküdött volna ellenem, hogy ne tudjak neked írni. Mihelyt úgy gondolom, kikerültem kissé az üzleti forgatagból, azonmód egész halom váratlan restanciát találok, felek rohannak meg, száz üzleti kérdésre kell válaszolnom az öregemnek, Gottfr* úr újabb rigolyáit kell végrehajtanom. És hogy a világért se kecmereghessek ki az efféléből, Freiligrath a nyakamra küld értékpapírspekuláns porosz exhadnagyokat, akik naphosszat pumpolással kísérleteznek (amire Freiligrath maga is szükségesnek vélte, hogy figyelmeztessen) s akik elutazásuk után zálogcédulákat küldenek nekem, hogy váltsam ki az órájukat az én pénzemen! Ezért a hozzám utasított erőszakos fráterért** egy cseppet sem vagyok hálás Freiligrathnak, egyébként ma megírtam neki kalandjaimat ezzel a ripőkkel, egye meg ő, amit főzött.

Múlt pénteken Glasgow-ból jövet egész váratlanul Ernst Dronke úr keresett fel az irodában. Mindössze néhány órát töltött itt üzleti ügyben. Úgyszólván csak Charles*** társaságában találkoztam vele, s így nem volt módom vitázni vagy gorombán bánni vele. Amellett olyan váratlanul jött, hogy nem is volt időm összes viselt dolgait emlékezetembe idézni. Hűvösen kezeltem, ahogyan egy pusztán felületesen ismert közönséges kereskedelmi alkalmazottal viselkednék, csupa semmiségről beszéltem vele, s ő nagyon óvakodott attól, hogy bármiféle kérdést tegyen fel a pártra vonatkozólag. Délután elpályázott, állítólag májusban ismét eljön, akkor én már bizonyára Londonban leszek. Remélem, kereskedő lesz élete végéig; legalábbis egészen úgy fest, és a gondtalan egzisztencia láthatóan nagyon is ínyére van.

Remélem, megkaptad azt az 5 £-es bankjegyet, amelyet múlt pénteken (vagy csütörtökön?) küldtem neked?

* Gottfried Ermen. – *Szerk.*

** Hugo von Selmnitz. – *Szerk.*

*** Charles Roesgen. – *Szerk.*

A tory, szabadkereskedő és peelista urak[174] nem tehettek volna nagyobb szívességet Pamnak, mint hogy *ebben* a kérdésben kisebbségbe szorítsák.[175] Milyen szerencséje van és milyen ostoba ellenfelei vannak ennek a fickónak! Itt most nagy agitáció folyik, de mivel 4000 új szavazó van a listán, akik mind kiskereskedők, alkalmazottak és felügyelők, vagyis többségükben Bright mellett vannak, nyilván mi sem változik. Itt Bob Lowe-t és Sir J. Pottert (született városatya és hajdanában nagy szoknyapecér) fogják jelölni.[176] Nem fognak bejutni. Bob Lowe régebbi ausztráliai és egyéb kalandjairól közölhetnél néhány részletet velem, itt most jó hasznát lehetne venni.

Mibe kerül Mierosławski Lengyelországról szóló vastag könyve? Egy ilyen kézikönyvre mégiscsak szüksége van az embernek – és mibe kerül Lelewel alapul vett műve, megtudhatnád?

Apropó, ismét küldök neked egypár „Guardian"-t, igen mulatságos mókákat találhatsz bennük. A legutóbb küldött hat darabot remélhetőleg megkaptad? (2 tételben ment.) Morny egészen jól megszimatolta a bajt; ez a felvásárlás, amit a fickó Oroszországban művel, bizonyára halálosan boszszantja Bonaparte-ot. A Docks Napoléonnal, az ifjabb Berryer-vel és a Fox Henderson & Co.-val kapcsolatos história is szép volt – nyilván olvastad a „Times"-ban![177]

Nagyon kíváncsi vagyok, hogyan alakult a továbbiakban a „Tribune"-ügy, s arra is, hogy mit írtál Olmstednak. Gondolom, rövidesen megint tudok némileg dolgozni, majd meglátom, lehet-e valamit kezdeni Kínával. Valamiféle katonailag érdekes dolgot talán mégiscsak kifacsarhatunk ebből a szélhámosságból.[178] De ameddig naponta 8-ig kell robotolnom az irodában és 10 óra előtt, mire elkészülök a vacsorával stb., nem tudok munkához fogni, addig semmire se jutok. Most legkésőbb reggel 10 órára az irodában kell lennem, tehát ennek megfelelően egy óra tájban le is kell feküdnöm – ez bosszantó! Amikor épp a legjobban megy a munka, le kell feküdni, így nem megy. No, majd meglátjuk. Ezen a nyáron másképp osztjuk be, különben botrány lesz az üzletben. Én arra akarok berendezkedni, hogy 10-től 5-ig vagy 6-ig dolgozom, de akkor aztán elmegyek, ha a fene megeszi is az üzletet.

Szívélyes üdvözletem feleségednek és a gyerekeknek – remélem, mindnyájan jól vagytok!

Tout à toi*
F. E.

* – Szolgálatodra készen, igaz híved, leghívebb híved (egészen a tiéd) – *Szerk.*

42

Marx Engelshez

Manchesterbe

[1857,] március 18.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Engels,

Elnézésedet kell kérnem, hogy nem értesítettelek hamarább az 5 £ és leveled kézhezvételéről. Feleségem igen rosszul érzi magát, és az itthoni körülmények mind olyan válságosak, hogy túlságosan is kóválygo a fejem ahhoz, hogy írni tudjak.

A „Guardian"-okat ma megkaptam. A „New York Tribune"-tól még semmi válasz. Olmstednak természetesen nem írhattam mást, mint hogy küldje vissza a cikket[95], ha nem tudja elhelyezni Harpernál.

Proudhon új gazdaságtani könyve[150], mely még nem jutott el hozzám, már 7 kiadást ért meg.

Nem értem, hogy gondolhatott Miquel arra, hogy én a „Jahrhundert"-nak dolgozzam – egy olyan szemét hetilapnak, amelynek munkatársai: Ruge, L. Simon, Meyen, B. Oppenheim, M. Hess stb. A lapot ugyan nem olvastam, de megvan nekem a „Második évfolyam" 1. számának borítója, rajta a következő *tartalom*jegyzék: „Háború után, döntés előtt. IV. Írta Arnold Ruge". „Párizsi, svájci és londoni levelek" (név szerint L. Simon, Kolatschek, Meyen tollából). „Korunk szelleme; újévi üdvözletként. Írta Arnold Ruge". „Természettudomány és társadalomtan. V. Írta M. Hess". „Hitre nevelés és humanitásra nevelés". „Jegyzet".

Edgar Bauer könyvet ad ki *„Englische Eindrücke"*[112] címmel. Remek lesz.

Mierosławski és Lelewel könyvének árát (az utóbbinak az első kötete tisztára gyermekmese[179]) majd megérdeklődöm.

Ami azt a disznó frátert – Bob Lowe-t – illeti, pillanatnyilag nincsenek róla adataim. Talán e hét folyamán még felhajtok valamit. Olyan fickó ez, aki beleillett volna a December 10-i Társaságba[180].

Pam „liberális" külpolitikájáról naponta új leleplezések kerülnek nap-

világra. Először a „titkos szerződés" Ausztriával.[181] Most meg az, hogy felajánlotta Bonaparte-nak, hogy Nápolyban minden forradalmat elfojt. Bonaparte ezt azonban csak abban az esetben akarta, ha a „Murat-féle" restaurációt nem sorolják a „forradalom" kategóriájába. Ezen a „félreértésen" bukott meg a nápolyi expedíció.[182] Pam tegnap nagyon „kétértelmű módon" cáfolta a dolgot az Alsóházban. De valószínűleg még ezen a héten megjelennek majd további írások, amelyek meghazudtolják őt.

Az oroszok ezúttal a szokásosnál kisebb óvatossággal jártak el. Az első lap a kontinensen, mely a parlamenti válság óta Palmerstont mint truly British ministert[183] védelmébe vette, a „*Nord*"[184], amely egyébként állandóan fanatikus gyűlöletet színlel Pam iránt. Még a „Neue Preussische Zeitung" is az „elvtelen koalícióról" beszél.

A *perzsa* história, mint gyanítottam, rosszul sült el: az angolok – néhány tisztán névleges koncessziót leszámítva – nem kaptak *semmit*, sőt a fő pontban inkább még engedtek is a perzsa udvarnak. Oroszország viszont kapott egy darabka területet, mint azt Layard tegnapelőtt közölte a szájtátó cockneykkal[185]. Ahhoz persze nem volt bátorsága, hogy a két tényt valódi okozati összefüggésükbe hozza. Azt a kijelentést is megismételte – amelyet Disraeli már az Alsóházban megtett, anélkül hogy Pam arra egy szóval is válaszolt volna –, hogy Pam az Oroszország elleni háború idején *megtiltotta* a perzsáknak, hogy offenzívát kezdeményezzenek, amit ők tenni kívántak. A fickók ugyanis akkoriban azt remélték, hogy a tőlük elragadott tartományokat ismét visszafoglalhatják. Ugyanezt az intelmet juttatta hozzájuk Pam a lengyel forradalom idején (1830).

A perzsa és a kínai hajcihők helyes megítélése végett össze kell azokat hasonlítani Pam e régiókban végzett első munkálkodásaival, minthogy mindkét dolog csak ismétlés. Ameddig ő volt kormányon, addig úgy vezették az első kínai háborút[186], hogy az akár 100 évig is eltarthatott volna anélkül, hogy más eredménye lett volna, mint az orosz szárazföldi teakereskedelem és a pekingi orosz befolyás növekedése. Csak Sir R. Peel idején adott Ellenborough e háborúnak „angol" fordulatot.

Remélhető – és valószínű is –, hogy ezúttal olyan parlamentet választanak, amely a Pam iránti passzív engedelmességen kívül semmire sem kötelezi magát. A régi pártoknak egy olyan *koalíciós kormányban* kifejezett felbomlása, mint amilyen Aberdeené volt,[187] a középosztályban inkább azt az érzést keltette, hogy most nyugodtan megpihenhet babérain, semminthogy nyugtalanította volna. Ugyanez a felbomlás, *Pam diktatúrájában* kifejezve, bizonyára nemcsak a legörvendetesebb felsülésekhez és bonyodalmakhoz fog vezetni külföldön, hanem nagyon erős belföldi nyugtalan-

sághoz is, sőt talán még forradalomhoz is. Az öreg fiú, akinek még része volt a manchesteri „massacre en miniature"-ben és segített megfogalmazni a 6 szájkosártörvényt[188], nyilván egy csöppet sem fogja feszélyezni magát. Mutatis mutandis* Pam diktatúrája úgy viszonylik a koalíciós kormányhoz, mint a legutóbbi francia nemzetgyűlésben koalícióra lépett royalisták uralma Bonaparte uralmához. A dolgok Angliában végre kiéleződnek.

Apropó *Bangya*. Ugyanez a Bangya 1855 óta Szefer pasa *segédtisztje*. Nőül vette egy cserkesz főnök leányát (ami törvényes pesti és törvénytelen párizsi feleségének egyaránt örvendetes lehet) és most maga is cserkesz főnök. Londoni kapcsolatai révén összetoborzott 300 lengyelt, és lőszerkészletekkel stb. együtt a Fekete-tengerre vitette őket; ezek – az újságok tudósítása szerint – az orosz cirkálók ellenére szerencsésen megérkeztek Szefer pasához. Mit szólsz ehhez? A fickó, aki Nyugaton már eljátszotta a szerepét, most újat kezdett Keleten. Hogy megint demokrata spicliként vagy bona fide**, az más kérdés.

Írj hamarosan, mert a leveleidre most nagy szükségem van, hogy lelket öntsenek belém. A helyzet förtelmes.

Üdvözletem (Lupusnak is).

Barátod
K. M.

* – a szükséges változtatásokkal (a megváltoztatandók megváltoztatásával) – *Szerk.*
** – jóhiszeműen – *Szerk.*

43

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1857 március 20.

Kedves Marx,

Már gondoltam, hogy megint eléggé benne vagy a pácban. Ami tőlem telik, megteszem. Hacsak lehet, küldök neked a jövő héten még egy ötfontost, s ha nem tudnám felhajtani, akkor egy pénzesutalványt. Az utóbbi esetre számítva írd meg, melyik postahivatalra állítsam ki. Ebben a hónapban nagyon súlyos adósságokat kellett kifizetnem, az emberek egyenest az irodába jöttek, nem volt más hátra, mint leszurkolni a pénzt. Különben azonnal menne az ötfontos. Egyébként szerencse, hogy bekövetkezett ez a parlamenti história és hozzá még a kínai[175], most a „Tribune"-nak megint segítségre lesz szüksége és kénytelen lesz egyezkedni velünk.

Tapogatództam a „Guardian" emberénél, nem lehetne-e itt folyóiratokhoz és lapokhoz bejutni. De úgy látszik, a fickó maga is állásra vadászik, ezért nem sokat lehet kiszedni belőle. De majd meglátom. Minthogy Palmerstonra vonatkozó véleményemet ismeri és abszurdnak nyilvánítja, hát politikai dolgokban végképp nem fog ajánlani minket. Ennek ellenére van némi befolyásom a fickóra, azt azonban még nem sikerült kideritenem, hogyan vehetem hasznát.

Ami Palmerstonnak az új parlamenttel kapcsolatos szándékait és esélyeit illeti, egy nézeten vagyok veled. Pam bonaparte-i despotizmusa és egy Corps législatif[189]. No, majd meglátjuk, mi lesz ebből.

Bangyát még az augsburgi „Allgemeine Zeitung" szerint is a cserkeszek (melyek? ezt nem mondja) kinevezték „főparancsnokká" és mint külföldit szándékosan választották meg erre a posztocskára, nehogy a hazai főnökök valamelyike is mellőzésre panaszkodhasson. Mi lett Szefer pasából (ez másvalaki, nem Kościelski), nem deríthető ki. Én az egész dolgot zseniális orosz cselfogásnak tartom, és a 300 polyák spártairól nyilván hamarosan nem hallunk semmi többet.

Úgy látszik, a „Nord" megint fordított egyet a köpönyegén. A „Guardian" brüsszeli tudósítója Palmerston elleni dühös kirohanásokat idéz.

Meg tudnád adni nekem a legpregnánsabb részeket? Ilyesmi itt nem kerül a kezembe, márpedig minden vitánál rögtön kell a chapter and verse*.

Amikor legutóbb régi újságjaimat rendeztem, kiderült, hogy hiányzik közülük egy jelentékeny köteg *angol* lap és kivágás a „Guardian"-ból, a „Free Press"-ből stb. Szerencsére nem olyan dolgok, amelyek pártirattárunkra tartoznak – azok jó helyen vannak. De kevés kivétellel *minden, ami Palmerstonra vonatkozik*, a Tucker-féle pamfletok[190], a te kivágott cikkeid, amelyeket megküldtél nekem (ezek közül egyébként néhány ott ragadt Lupusnál stb.). Szükségem volt rájuk és éppen azért kerestem őket, hogy a részleteket megint felfrissítsem. Van még néhány másodpéldányod, melyeket elküldhetnél nekem, és egy teljes példányod a *londoni* Urquhart-lapban közzétett cikkeidből[96]? Az utóbbi ott bizonyára könnyen megszerezhető. Ezeknek a dolgoknak éppen most igen jó hasznát venném.

Bob Lowe-nak itt nem sok esélye van. A nyárspolgárok egy része Bright ellen nyilatkozott, azt hiszem azonban, ezúttal még befut. Lowe felsül, ha idejön. Csodálatos lenne azonban, ha mégis bejutna.[176]

Szívélyes üdvözlet feleségednek és a gyerekeknek. Írj hamarosan újra feleséged hogylétéről.

Barátod
F. E.

* – fejezet és vers a Bibliában; pontos utalás, hivatkozás a forrásra – *Szerk.*

44

Marx Engelshez

Manchesterbe

1857 március 24.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Engels,

Mellékelve néhány anti-palmerstoniáda, mégpedig: 1. *„Betrayal of England"*[191], 2 példány. (*NB.* Ugyanaz a Coningham, aki itt kivonatokat tesz közzé Anstey beszédéből, most ultra-palmerstoniánus jelölt Brightonban.) 2. *A Tucker-pamfletok*[190], 8 példány. 3. *Anstey beszéde*[192]. 4. *„Palmerston for Premier"*. 5. *„Palmerston in three epochs"*[193]. (A *magyar* história kivételével, amelyet Urquharttól másolt le, a többit Wilks úr – természetesen a maga módján – az én „Tribune"-cikkeimből[194] másolta.) Az 1. és 2. pont alatt felsorolt dolgokat nem kell megőrizned; a 3., 4. és 5. pont alatt felsoroltakat azonban igen. Holnap, ha megtalálom őket, küldök még néhány más pamfletot. Ami a *„Nord"*-ot illeti, megjegyzem, a *„Post"*[195] maga is közölte (a március 4–9 közötti számok valamelyikében) az általam említett cikket. Később persze megváltoztatta a hangnemét.

Most pedig magánügyekről. Először is: levél érkezett a *„Tribune"*-tól, mihelyt megválaszoltam, elküldöm neked. Fenyegetőzésemnek, hogy majd egy másik lapnak fogok írni, mégis megvolt a hatása, legalábbis némileg. Az *igen barátságos* hang ellenére íme a bizonyíték, hogy nem értettem félre az urakat. Az indítvány ugyanis ez: Hetente *egy cikket* fizetnek akár kinyomják, akár nem; a *másodikat* saját szakállamra küldöm és akkor intézvényezek rá, *ha* kinyomtatják. Vagyis tulajdonképpen a felére szállítanak le. Mégis *belemegyek* a dologba, s *muszáj belemennem*. Azonkívül, ha úgy alakulnak az események Angliában, ahogy gondolom, bizonyos idő múltán csak feltornászom magam újból a régi bevételhez.

Nagyon sajnálom, hogy egyelőre még téged kell szipolyoznom, de annyira eladósodtam, hogy ami csak elzálogosítható, már elzálogosítottam, s a jövedelemkiesést csak akkor pótolhatom, ha új forrásokra teszek szert. Ráadásul – hisz mégsem titkolhatom el a tényt előtted – feleségem előre-

haladott másállapotban van. Legutóbbi levelemmel azonban *semmi más* célom nem volt, mint hogy megmagyarázzam neked hosszas hallgatásomat. Bizonyára megérted, hogy a leghiggadtabb emberek is – és én valóban ebben a pácban is nagyon higgadt vagyok – elvesztik néha a türelmüket, és főleg barátok előtt nem fékezik magukat.

Nagyon örülnék, ha küldenél néhány „humoros" sort, mondjuk 50-et vagy 100-at, arról az Orlando-hősiességről[196], amelyet az angolok Perzsiában és Kantonnál tanúsítottak. A Busir-expedíció[197], mint nyilván észrevetted, főképp bizonyos Jones kapitány kémkedésén dőlt el, akit koholt ürügyekkel politikai ügynökként Busirba küldtek. Holnap valószínűleg többet, mert ma el akarom küldeni neked a pamfletokat.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

NB. Mégiscsak különbség, hogy valaki előbb csinál egy coup d'état-t* és aztán a választásokat, vagy előbb csinálja a választásokat és utána készül coup d'état-ra. Palmerston kétségtelenül túl messzire ment, legalábbis újságaiban. Olvasd el például a nyakig mocsokban vájkáló „Advertiser"-t. Ennek persze volt némi visszahatása.

* – államcsínyt – *Szerk.*

45

Marx Engelshez

Manchesterbe

1857 március 31.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Engels,

Az 5 £-et megkaptam.

Ha tudsz, küldj nekem néhány „*Manchester Examiner*"-t. Érdekelnének most a Bright-párt magyarázkodásai. Hiszen csak az ő vereségük adott a választásnak történelmi jelentőséget. Palmerston helyzete most lesz csak igazán veszélyes, amikor uralkodó többsége van a parlamentben, a parlamenten kívül viszont – az Anti-Corn-Law League[198] óta először – ismét erőteljes kormányellenes agitáció fog lábra kapni. Anglia súlyos válság elébe néz – a „*Times*" máris jelzi, amikor sűrűsödő felhőkről ír – s ha a kontinensen újból elkezdődik a mozgolódás, John Bull[126] nem tud majd az 1848-as előkelően közömbös álláspontra helyezkedni. Pam győzelmével elérték csúcspontjukat azok az események, amelyek 1848 júniusával kezdődtek. A londoni intelligensebb közönség körében bizonyos megdöbbenéssel fogadták a manchesteri hírt, már ahogyan azt Pam arcátlan üzenete és beszéde kommentálta. Helyi szempontból Manchester – és erről egyhangú vélemény uralkodik – szégyent vallott, mégpedig alaposan szégyent vallott. Ha Pam nem vásárolta volna meg a „*Punch*"-ot[199] – a lap egyik főszerkesztőjének, *Taylornak*, 1000 £-es állása van az egészségügyi minisztériumban –, akkor Potter, Turner és Garnett a jövő szerdán mindenesetre szerepelnének a lapban. Írj valami közelebbit ezekről a fiúkról és szándékaikról.

Dronke úr írt Freiligrathnak, hogy „szakít a zsidójával és önálló ügynökként fog működni".

Bangyáról – Konstantinápollyal és Cserkeszfölddel való kapcsolatairól – feljegyzéseket juttattam el Urquharthoz.[200]

Mellékelve egy kivágás a „Reynolds"-ból[201] a „*Morning Advertiser*" szerkesztőjéről – Mr. Grantről. Szó szerint igaz.

Úgyszintén Dana levele. Küldd majd vissza nekem. A kinyomott cik-

kek felsorolásában csak az utolsókat említi,[158] és még ezek közül is néhányat csak 5–6 héttel New Yorkba érkezésük után nyomatott ki, amikor látta a dolgok új fordulatát. Fizetési javaslata mutatja a legjobban, hogy nem tévedtem ennek az úrnak a szándékát illetően. A cikkek hosszúságára vonatkozó megjegyzése kapóra jön nekem. Annál kevesebbet kell küldenem. Csak az feltűnő, hogy most hónapok óta 2–3 hasábot szán a legunalmasabb londoni pletykákra.

Poroszországban is van egy kis parlamenti válság. Úgy látszik, ott újból igaznak bizonyult, hogy „pénzkérdésekben nem ismerünk tréfát"[202].

A svájciak minden valószínűség szerint belemennek abba, hogy az összes menekülteket kiutasítsák.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Felfigyeltél a múlt héten kirobbant szédelgésekre (Australian Agricultural Company, London and Eastern Bank és a North of Europe Steam Company, ahol Peto úr ül az igazgatóságban)?

46

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1857 március 31.

Kedves Marx,

A K/S 84562 sz. 5 £-es bankjegyet ma reggel bizonyára megkaptad. Az én „szipolyozásom" miatt ugyan egy hajad szála se őszüljön meg; rossz néven is venném tőled, ha *nem* fordulnál hozzám, amikor szükséged van a sovereignok* fegyveres intervenciójára. Majd meglátom, hogy s mint alakulnak áprilisban a pénzügyeim, úgy gondolom, a hó második felében valamit még mindenesetre kiszoríthatok.

A „Tribune" indítványa nagyon fifikus, s mivel a fickók úgyszólván *biztosan* csak egy cikket nyomnak ki hetenként, hát én is csak jelentős alkalmakkor, mint most a választás stb., küldenék kettőt hetente. De a körülmények majd segítségedre jönnek, s a jenki urak minden valószínűség szerint a nyár és az ősz folyamán nem vádolhatják egyhangúsággal az európai politikát, saját szédelgésük viszont hovatovább lecsillapodik.

A perzsa és a kínai háborús kalandokat** úgyszólván egyáltalában nem kísértem figyelemmel, különben is nagyon gyérek voltak az adatok. Jones kapitányról nem tudok semmit. Most teljes lehetetlenség lenne összeszedni a dolgokat, de ha megjönnek a részletes hírek a Perzsiában végrehajtott legutóbbi nagy lovasrohamról, majd meglátom, lehet-e valamit csinálni.

A pamfletokat*** megkaptam. Csak megkaphatnám a te régi „Tribune"-cikkeidet[194], hiszen azokban a legtöbb dolog benne van; Wash. Wilks és „Palmerston for Premier" csak általánosságokat tartalmaznak, Chish Anstey beszéde[192] pedig, bár nagyon fontos, különösen a személyi históriák miatt, a „Portfolió"-t[203] illetően és helyenként a tartalom miatt is, ám szörnyen összefüggéstelen. Csak a te két Tucker-pamfletod[190] ér valamit, különösen a „Hunkjar Szkeleszi". Ha még több anyaggal tudsz ellátni, annál jobb. Gondoskodtam arról, hogy ez most jobban legyen megőrizve.

* – uralkodók; egyfontsterlinges angol aranypénzek – *Szerk.*

** *V. ö. 104. old.* – *Szerk.*

*** *V. ö. 103. old.* – *Szerk.*

Az a nyolcezer filiszter, akik Manchester legkövérebb emberére (Potter) szavaztak, mert egy csepp esze sincs, viszont annál nagyobb a feneke, máris szégyenkeznek győzelmük miatt. Ennek ellenére a választásnak itt óriási hatása volt, s a „Manchester"-párt[174] kezdi az elmúlt 6 év alatt tanúsított magatartását felülvizsgálni és felfedezni, miben hibázott. Azt hiszem, egyelőre nem túl sok békepárti fecsegést[204] fogunk hallani, ellenben Bright (*ha* megint megerősödik) és még mások biztosan síkraszállnak majd szélesebb körű választási reformért, és Jones csakhamar kaphat ezektől a burzsoáktól néhány ajánlatot. Pam számára kétségtelenül a Bright, Gibson, Cobden, Miall, Fox (Oldham) fölött aratott győzelem a legörvendetesebb; szinte biztosra veszem, hogy a fickó 60–100 főnyi elégséges többséget kap. De mindenesetre színtiszta Palmerstonunk lesz, több is a kelleténél.

Találtam a „Nord"-ból egy passzust a „Morning Post"-ban, de abban csak a tehetségét dicsérik. Ahol mint truly British minister[183] szerepel, azt nem találom.

Az itteni palmerstoniánusok és burzsoák felajánlották Bob Lowe-nak, hogy ha itt vereséget szenvedne, 2000 £-et fizetnek neki, hogy abból fedezhesse választási költségeit valamely másik fészekben. A szamár ezt visszautasítja, hogy Kidderminsterben biztosra menjen, s ott verést kap. Manchesterbe azonban soha többé be sem teheti a lábát, nagyon közönségesen viselkedett – először hagyja, hogy a filiszterek kompromittálják magukat az ő érdekében, aztán visszalép és *ugyanakkor megírja* azt a cikket a „Times"-nak, amelyben kijelenti, hogy szégyenletes lesz, ha Manchester *nem* választja meg Brightot!

A nyárspolgárok ezúttal rettentően meg voltak osztva. Bright és Gibson ellen a burzsoázia nagy többséggel, a nyárspolgárság csekély többséggel szavazott. A kvékerek és a katolikusok egy emberként álltak Bright mellett; a görögök szintén; a *megtelepedett* németek ellene voltak. Egy részeg Bright-ellenző ezt ordította: Nem kell nekünk belpolitika, nekünk külpolitika kell! Az itteni választásnak körülbelül ez a veleje: A pokolba az összes reformkérdésekkel és osztályhistóriákkal. Végtére is mi nyárspolgárok alkotjuk a választók többségét, ez elég. Az arisztokrácia stb. elleni kiabálás unalmas és nem vezet látható eredményre. Mindezekért nagyon szeretünk egy lordot. A szabadkereskedelem és ami a *polgári* szociálreformokból nekünk kell, az megvan. Őrülten jól érezzük magunkat, különösen, amióta Pam csökkentette a háborús jövedelemadót. Tehát helyezkedjünk mindnyájan arra az alapra, amelyen mind egyenlők vagyunk, és legyünk angolok, John Bullok[126], a truly British minister, Pam vezetése alatt. Ilyen hangulatban van most a nyárspolgárok zöme.

Az itteni történet csattanója az Anti-Corn-Law League[198] eltemetése; Smith P. Robinsont (hon. sec.*) és George Wilsont „e tisztes régi bútordarabot" kidobják a Newalls Buildingsből[205] és a Nagy Liberális Párt új szervezetet keres. G. Wilson elveszti kisded állását és pozícióját, melyek segítségével a lancashire-i és yorkshire-i vasutak elnöki tisztségéig vitte évi 1000 £-gel – ez az állás is nemsokára füstbe megy; s Wilson megint keményítőt gyárthat, mint a védővám idején. De a manchesteri filiszter – még Bright pártjában is – szabadon fellélegzik, hogy ez az ósdi lidérc, a liga, végre szertefoszlott![176]

Apropó, azt hiszem, a Ch. Anstey-pamflet Pam válaszának csak egy kis részét tartalmazza – a vita 4 napig tartott –, a többit nem lehet megszerezni? És nem tudnál megküldeni nekem egy példányt az új Urquhart-férclapból, a „Free Press"-ből vagy hogy is hívják?[206] Mi van benne tőled?

NB. Alkalomadtán megküldhetnéd nekem a címeit a Pam-ügyre vonatkozó egyéb *használható* dolgoknak is, akkor már magam meg tudom őket itt szerezni.

Szívből gratulálok a családi reményekhez. Mit csinálnak a kislányok? Már bizonyára egész nagyok; igen örülök, hogy pünkösdkor láthatom őket. Szívélyesen üdvözlöm őket és a feleségedet.

Barátod
F. E.

* – tiszt(eletbeli) titk(ár) – *Szerk.*

47

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]57 április 2.

K[edves] M[arx],

Potter egy rettentő nagydarab, roppant kövér fickó, kb. 46 éves, haja-bőre vörös, 3-szor volt Manchester polgármestere, igen vidám, esze nincs, hasa és feneke viszont nagy, ő honosította meg a talárt az itteni városi tanácsban a királynő látogatása alkalmából, ezért lovaggá ütötték, egész életében nagy kurafi volt (még agglegény), különösen a híres Miss Chesterrel (alias* Polly Evans) állt intim viszonyban, kétszer bútorozta be a kupleráját és állítólag 50 £-gel járult hozzá a hölgy bírósági költségeihez, amikor az magzatelhajtás miatt Liverpoolban esküdtszék elé került és felmentették. Olyan férfiú, aki nagyon fog tetszeni a vidéki birtokos nemeseknek, s akinek az egész tekintélye azon alapszik, hogy apja, Sir Thomas Potter, lovag, annak idején az itteni liberális mozgalom feje volt és Milner Gibsont itt bevezette. Ő meg nagy népszerűségnek örvend a szajhák, bérkocsisok, kocsmárosok, utcagyerekek és egyáltalában a kevésbé szolíd nyárspolgárok körében. Amikor polgármester volt, a szajhákat nem háborgatta a rendőrség. Nézetei enyhén liberálisak.

J. A. Turner szolid filiszter, aki még mindig emlékszik arra, hogy egyszer csődbe ment, s aki a maga korlátolt hatókörében mint a kereskedelmi társulatnak (a liberálisabb kereskedelmi kamara riválisának) elnöke többé-kevésbé hasznossá teszi magát. Lehet, hogy kereskedelmi részletkérdésekben az Alsóházban is némi befolyásra tesz szert. Tory[24] (enyhén) és nagyon gazdag. Legidősebb fia, Jack Turner – rendszerint csak úgy emlegetik, hogy a dagadt fickó – nagy iszákos és jó biliárdjátékos; második fia meg egy pökhendi fráter, rókavadász és nagyon szeretné, ha jó lovasnak tartanák, egyébként utálatos pofája és vörös bajusza van. Családja rémületére elvette feleségül Annie Payne balett-táncosnőt.[176]

Barátod

F. E.

* – másképpen; azaz igazi nevén – *Szerk.*

48

Marx Engelshez

Manchesterbe

1857 április 9.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Engels,

Ne haragudj, hogy ilyen sokára válaszolok. Feleségem az elmúlt 2 hétben még rosszabbul érezte magát, mint az utóbbi hónapokban, és nagy volt az izgalom a házban. Légy szíves, küldd vissza Dana levelét.

Csomagszállító társaság útján küldök neked egy kis üveg szemcsöppet. Cornelius hozott nekem egy üveggel Párizsból, ahol szembetegségen esett át. Az intenzív éjszakai munka miatt egypár hétig nekem is szemgyulladásom volt. Ez a folyadék néhány nap alatt rendbe hozott és bizonyára neked is jó szolgálatot tesz majd. Csak felkeléskor és lefekvéskor kell néhány cseppet a beteg szembe csöppentened.

Konrad Schramm Philadelphiában tüdőbajban elhunyt. A New York-i „Neue Zeit" állítólag a halálhír közlésével egyidejűleg valami nekrológot hoz róla, én még nem olvastam.[207]

A javulás látszata a tőzsdéken ismét eltűnik. A kamatláb megint emelkedik. A Crédit mobilier[79] és a francia járadékok ismét esnek, miközben kereskedelmi részvénytársaság-szédelgéseket mind sűrűbben lepleznek le Londonban és Párizsban. Szerencsére Párizsban a kormány közvetlenül részes bennük. Nyilván olvastál a Péreire és Féline közti botrányról? Leírtam volna neked, ha nem tételezném fel, hogy a „*Manch G*" tudósítónője minden effélét közöl. Most időnként kezembe kerül a párizsi „*Figaro*"[208], a császárság egyetlen *igazi* lapja, amelyben minden respektábilis látszat megőrzésétől eltekintenek.

Nem tudom, felhívtam-e már a figyelmedet a két újabb Pam-ellenes tanúbizonyságra. Az egyik Herbertnek *dél-wiltsi* választói előtt mondott beszéde: Ő parancsot adott Odessza bombázására; Pam pedig hivatalától való megválása után saját kezű parancsot küldött a város megkímélésére. A másik: Russell kijelentése a londoni City választói előtt: A bécsi kongresszuson

tanúsítandó magatartását illetően Palmerston saját kezűleg írt utasításokat adott neki, amelyek nyilvánosságra hozatalát Clarendon neki megtiltotta, s amelyek végrehajtása miatt little John* olyan fényesen megbukott. Jellemző az öreg Pamra, hogy *saját* lapjaiban állandóan lovagol Russell bécsi árulásán, valamint Herbert odesszai árulásán (Herbertről Pam demagóg lapjában, az „Advertiser"-ben hangoztatták először, hogy sógorság fűzi Voroncovhoz).[209]

Majd keresek neked még más anti-palmerstoniádákat is. Pamnak Anstey ellen mondott beszéde (vastag füzetnyi) biztosan megvan nekem, ha ugyan Pieper nem csente el. A nagyobb írások közül: *Parish*: „*Diplomatic History of Greece*" és *Urquhart*: „*Central Asia*". Az előbbihez még el kell olvasni Thiersch és Maurenbrecher[210] fejtegetéseit, amelyek 1836-ban (?) jelentek meg (rég voltak a kezemben). Az összes *Kékkönyv* közül a 2. szír–török háborúról szóló[211] tette rám a legerősebb benyomást.

Cikkem a „*Free Press*"-ben csak 5 van.[96] Liebknecht stb. elvitték. De azért majd összeszedem őket neked. Az utolsóban szó szerint felhasználtam egyik cikkedet, melyben I. Péterről van szó.[212] Most csak a bevezetést fejeztem be. De a fickók először hónapokig elhúzták a dolgot. Később aztán gyorsabban nyomták. De most, hogy itt az ideje az első fizetésnek, hiába sürgetem őket. Ha ebben a tekintetben nem teljesítenek többet, mint eddig, akkor egészen meg kell szakítanom velük a kapcsolatot. Új szerződést kötöttek velem. De mit érek a szerződéssel, ha in puncto puncti** nem tartják be.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Üdvözlöm Lupust. Mondd meg neki, hogy a Grimmben megtaláltam a kölnivízkészítő Farina nevének tudományos eredetét, mégpedig *szanszkritban*: vâri***, birtokos eset vârinas.

---

* John Russell. – *Szerk.*
** – legfőbb pontját – *Szerk.*
*** – víz – *Szerk.*

49

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1857 április 21.

Kedves Engels,

Légy szíves, írd meg *postafordultával*, mit válaszoljak Dana mellékelt levelére.[213] A válasznak a pénteki postával el kell mennie.

A krisztusi parancsolatnak engedelmeskedve – „ha a te fogad megbotránkoztat téged, tépd ki azt"[214] – végre nyugalomhoz jutottam: egyúttal fölfedeztem, hogy ez az átkozott fog volt a gyökere minden egyéb nyavalyának, amely hónapok óta gyötört. A lakásunkat jól felfedezted. Edgar* úr könyvének címe nem „Englische Eindrücke [benyomások]", hanem „Englische Freiheit [szabadság]". Állítólag $^1/_4$-e a mormonizmusról szól. Az egész a nemzeti karakter fiziognómiája, vagy ha úgy tetszik, fiziológiája akar lenni. Egy szót sem olvastam belőle. Néhány napon belül levél megy.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* Edgar Bauer. – *Szerk.*

50

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1857 április 22.]

Kedves Szerecsen,

Ez a lexikonügy[213] egészen kapóra jön nekem, valószínűleg neked is. Végre kilátás nyílik a kiesések pótlására, nekem pedig arra, hogy estéimet rendszeres elfoglaltsággal tölthetem. A nyugalmasság kezdett züllesztően hatni rám; amióta nem kellett cikkeket írnom a „Trib"-nak, túl sokat lumpoltam, amire itt bőven nyílt alkalmam. Ami a katonai témákat illeti, Dana azonnal válaszoljon a következő kérdésekre.

1. Körülbelül hány kötetre tervezik az egészet, és meddig akarnak eljutni az 1. vagy 1. és 2. kötetben?

2. A katonai cikkek főleg arra szorítkozzanak-e, hogy megmagyarázzák a szakkifejezéseket, mint pl. tüzérség, tábortan, hadoszlop, történeti széljegyzetekkel és a hadtudomány egyes ágainak rövid tartalmi ismertetésével – tehát pl. tüzérség: 1. magyarázat, 2. történet és jelenlegi helyzet, 3. összefoglalása a modern tüzérségi tudomány ágainak (lövészet, lövegkezelés, fogatolás, a lövegek használata harcmezőn és erődök előtt stb.).

3. Vagy legyenek benne ezenkívül még hadtörténeti cikkek is, pl. Austerlitz, Arbéla[215] stb. címszó alatt, e csaták rövid leírása, és Nagy Sándor, Caesar, Carnot stb. alatt katonai életrajzok, a mindenkori korszakalkotó vívmányok megjelölésével.

Aztán írj *rögtön* Steffennek, adja meg nekünk egy lehetőleg teljes és rövid hadtudományi lexikon címét vagy szerzőjét, azét, amely a legtöbb, de legrövidebb cikkeket tartalmazza, mert ez pusztán arra kell, hogy rögtön tudjam, milyen cikkeket kell írnom, és hogy az alfabetikus adatok minél bőségesebben kéznél legyenek. Mihelyt ez megvan, hozzáfoghatok az A és a B betűk feldolgozásához, talán már hamarább, mert csupán a „Brockhaus"-ból is sok cikket csinálhatok, és egyeseket nélküle is.

A fizetség akkor is megéri, ha 2 dollárt adnak egy nagy oldalért; a dolog tetemes része csak másolás vagy fordítás, és a nagyobb cikkekkel nem lesz túl sok munka. Nyomban meg is nézek néhány angol lexikont, hogy lás-

sam, *milyen* katonai cikkek vannak benne, aztán pedig különösen a „Brockhaus"-t, amely mégiscsak jobb támpont marad, teljesebb, és úgy látszik, Dana is ezt tekinti mintának.

Ha lehetne bizonyos filológiai fejezeteket elcsípni – pl. a germán nyelvekről, a középfelnémet, az ófelnémet stb. irodalomról (ugyanígy a román nyelvekről, különösen a provanszálról) –, az nem ártana. A szláv dolgokat bizonyára Jakob[44] vagy Gurowski vállalta; az előbbi jobban is ért ezekhez a nyelvekhez, mint én.

Milyen cikkeket vállalsz te? Mindenesetre a német filozófiát – korunkbeli angol és francia államférfiak életrajzát? Néhány pénzügyi cikket? Chartizmus? Kommunizmus? Szocializmus? Arisztotelész – Epikurosz – Code Napoléon[216] – és ilyesmiket. Ezeket a témákat persze nehezebb valamiféle párttendencia nélkül tárgyalni, mint a derék katonai témákat, ott az ember magától értetődően mindig a győztes pártján van.

Vállalj annyi cikket, amennyit csak kaphatsz, és szervezz lassacskán irodát. Pieper úr is gürcölhet, életrajzokhoz egész jól használható, és egyidejűleg néhány egészséges rideg tény is bejut zseniális koponyájába. Talán Lupus is hajlandó lenne óklasszikus területen működni, majd meglátom!

Bár a munka nem lesz túl érdekes (legalábbis nagyrészt), mégis végtelenül örülök neki, mert számodra roppant segítség lesz. Ezúttal valóban pokolian aggódtam, hogyan végződik majd a dolog a „Tribune"-nal és különösen, amikor Dana megpróbált téged félzsoldra szorítani, de most már ismét menni fog minden, s ha a fizetés nincs is olyan közel, ez mégis nagyon biztos állás, és az ember mindig nyugodtan elkészíthet előre néhány betűt, hisz a pénz idővel befut.

Nem hallottál semmit Olmstedtól a „Putnam"-ot illetően? A Bazancourt-cikket[95] nagyon szeretném megkapni, esetleg Acton révén tudok vele valamit kezdeni. Talán egyébként is lehetne a „Putnam"-mal még valamit kezdeni – fejlődés a hadművészetben, tökéletesítések a tüzérségben, kis fegyverek stb., hajókkal erődök ellen; én mindent megcsinálok, de a fickóknak kötelezettséget kell vállalniok, hogy *ki is nyomtatják*, amit csinálok. Dana ezt bizonyára elintézné, hogy kevésbé légy csak a „Trib"-ra utalva; egyébként hagyd, hogy a „Putnam" szerkesztője *maga írjon*, úgy jobb.

Azt is mondja meg Dana, hogy a cikkek általában több vagy kevesebb helyet foglaljanak el, mint pl. a „*Brockhaus*"-ban, s hogy az egészet a „Brockhaus"-nál nagyobb vagy kisebb terjedelműre tervezik-e. – Akkor legalább tudjuk, mihez tartsuk magunkat. Azt is, hogy *mikor* fizetnek – és mennyi idő múlva lenne kész az egész. Mindezt jó tudni.

A helyedben felajánlanám neki, hogy az egész lexikont megcsinálod egyedül, meg tudnánk oldani. Mindenesetre amit megkaphatsz, mindent fogadj el, ha 100–200 oldalunk van minden kötetben, az nem túl sok, ennyi „tiszta" tudományt könnyedén szállítunk, ameddig a kaliforniai tiszta arany befut érte.

Most azonban add át szívélyes üdvözletemet feleségednek és a gyerekeknek és hallass magadról nemsokára.

Barátod
F. Engels

A szemcsöppért nagyon hálás vagyok. Még mindig nem vagyok egészen rendben, de azt hiszem, ennek az az oka, hogy az utóbbi időben a szokásosnál több portóit ittam – spongyát rá!

51

Marx Engelshez

Manchesterbe

1857 április 23.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Fred,

Holnap mindjárt írok Danának. A dolog éppen jókor jött nekem, azt gondolhatod. Feleségemet is megnyugtatja, ami az ő mostani állapotában fontos. Mindjárt írok Steffennek (a fickó lakást változtatott, anélkül, hogy engem erről értesített volna, de még Brightonban van). Pieper, mint erre bizonyára emlékszel egyik régebbi levelemből*, karácsony óta iskolamester Bognorban, és felőlem biztosan ott is marad. Napról napra unalmasabb, züllöttebb, haszontalanabb lett és egyre többe került. Ha a pap, aki mellett most működik, ráncba szedi, majd újból megembereli magát. Ráadásul épp olyan pillanatban hagyott itt a fickó, amikor úgy vélte, hogy feleségem állapota miatt nem nélkülözhetem és úgy látszott, hogy amennyiben jobb feltételekkel kecsegtetem, hajlandó maradni. De én nem kecsegtettem semmivel, hanem csak kifejeztem afölötti elégedettségemet, hogy végre állást talált. Valójában kiderült, hogy az ő „szükséges volta" csak önnön képzeletében létezett. Feleségem ellátja a titkári teendőket a nemes ifjú bosszantó sürgése nélkül. A lányok tanítására egyáltalán nem volt alkalmas. Így a változás mindkét félnek jót tett, és ha a fickó ismét használható lesz, amiről meg vagyok győződve, erőt ad neki majd az a tudat, hogy én semmiképpen nem *szorulok* rá.

Tehát valamiféle iroda létesítéséről itt Londonban szó sem lehet. Nincsenek itt használható emberek. Lehetséges – ezt egypár napon belül megtudom –, hogy Dana közvetlenül felszólította Freiligrathot. A mi Freiligrathunk megint elégedetlen az állásával, noha igen kényelmesen 300 £-et keres ott, és semmi érdemlegeset nem kell tennie. Ami bosszantja, az a részvényesek dohogása, zsörtölődése, akik rajta töltik ki a rosszkedvüket,

* *V. ö. 90. old. – Szerk.*

másrészt az a kétségtelenül fonák helyzet, mely sok felelősséget rak a vállára, viszont az önrendelkezésnek csak a látszatát hagyja meg neki. Legalábbis ő így magyarázza kedvetlenségét. Szerintem valójában az rejlik a dolog mögött, hogy a felelősségtől egyáltalában viszolyog. Az ő eszménye mindig is egy alkalmazotti állás, amely ettől a felelősségtől mentesíti – olyan állás, amilyen Hoodnál volt. Aztán a költői dicsőség és a váltóárfolyam közötti összeütközés is kínozza őt. Annyit kiveszek alkalmi vallomásaiból, hogy a Crédit mobilier[79] mindezen embereit titokban balsejtelmek gyötrik. Egy öreg londoni tőzsderóka bizonygatta neki, hogy ilyen krónikus válság, mint amilyen most uralkodik, az ő 40 éves gyakorlatában példátlan. Még nem jutottam hozzá, de egyszer mégiscsak egészen pontosan meg kell vizsgálnom a váltóárfolyam és a bullion* közötti viszonyt. Az a szerep, amelyet a pénz mint olyan a kamatláb és a pénzpiac meghatározásában játszik, meglepő dolog és teljesen ellentmond a politikai gazdaságtan minden törvényének. Fontos Tooke *„History of Prices"*-ának 2 most megjelent kötete. Kár, hogy az öreg, attól a közvetlen ellentéttől indíttatva, amely közte és a currency principle[173] fickói között fennáll, minden vizsgálódásnak egészen egyoldalú jelleget ad.

A Bazancourt-od[95] visszaküldése miatt már 14 nappal ezelőtt írtam Danának.

Az urquhartisták törlesztésképpen – küldenem kell nekik egy pontos számlát – 10 £-et fizettek, ami kapóra jött, minthogy csupán a péknek és a mészárosnak legalább ekkora összeggel tartoztam. A lányok gyorsan nőnek, és neveltetésük is egyre többe kerül. A leánynevelő intézetben, ahová járnak, magánórákat vesznek egy olasztól, egy franciától meg egy rajztanártól. Most még egy zenészt is kell szereznem. Rendkívül gyorsan tanulnak. A legkisebb – a baby – bámulatos tréfacsináló s azt állítja, hogy neki két esze van.

A magam részéről a legszívesebben Ricardóról, Sismondiról stb. írnék cikkeket Danának. Az ilyesmit mindenesetre meg lehet írni objektívan, a jenki szellemben. A német filozófiát nehéz angolul ismertetni. Ettől függetlenül majd mindenfélét javasolok Danának és rábízom a választást.

Feleségemnek immár 6 hónapja állandóan orvosra van szüksége. Valóban nagyon legyengült.

Apropó. Dr. Freund átcsúszott a csődbíróságon 200 £ aktívával 3000 £ adósság mellett.

A Bright- és Cobden-párt biztosan fellendül majd, mert londoni lap-

* – nemesfémrúd – *Szerk.*

juknak, a „*Morning Star*"-nak Faucher a külső szerkesztője. Mostanában beszélő viszonyban vagyok a fickóval, mert elkerülhetetlen volt, hogy esetenként ne találkozzam vele Edgar Bauernál. A fickó a világ első emberének tartja magát. „Bruno Bauer elvesztette az önbizalmát. Érzi, hogy nem ő, hanem én fogom meghódítani Poroszországot." Amellett furcsa egy free-trader[174], aki még azt sem tudja, mi a középosztály [middle classes]. Poroszországban mindig is „a tiszt és a diák" uralkodott, és ennek így is kell lennie. „Minden angol gyűlés hallgatóságát leveszem a lábáról beszédeimmel." „Én történelmet csináltam. Én voltam az, aki Cobden Kantonra vonatkozó javaslatát[217] megfogalmaztam." Ez néhány díszpéldány szóvirágaiból. A fickó a hazudozás igazi Münchhausene, igazi hetvenkedő Pistol zászlós[218], és hat hónaponként egyszer szórakoztató meghallgatni a felvágásait.

Nem hallottál – vagy esetleg Lupus – valamiféle „Római történelem"-ről, amely állítólag valahol Heidelberg táján jelent meg és sok újat tartalmaz?[219]

Mit csinál az Arany Oroszlán fogadósa?

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

52

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1857 május 8.

Kedves Frederick,

Az 5 £-et megkaptam.

Mellékelem Lassalle levelét, amelyet – miután Lupusnak megmutattad – légy szíves a jövő hét elején visszaküldeni. Hogy viselkedjek a fickóval? Válaszoljak-e neki vagy sem? Komikus hiúsága, ahogyan erőnek erejével híres akar lenni és minden ok nélkül 75 ívet ír görög filozófiáról[220], bizonyára mulattatni fog.

Danának mindent megírtam, úgy, ahogy tanácsoltad. Ami a Bazancourt-odat[95] illeti, már régebben sürgettem a visszaküldését. Steffen nem ismer olyan könyvet, amilyenre neked szükséged van; ő maga, úgy látszik, Rüstow „*Cäsars Heerwesen*"-jének angolra fordításával van elfoglalva.

Pieper készen áll arra, hogy visszaessen régi bolondságába. Írt nekem egy „zseniális" levelet. A lelkesedés, amellyel ugyan nem ő fogadta új állását, hanem inkább új állása, az álláshoz tartozó principálist beleértve őt, úgy látszik, mint rendszerint, most is alábbhagyott. – Az a szándéka, hogy mint „futár" Svájcba menjen, *vagy* nyár közepén szakítson a principálisával és 20 £-gel a zsebében megint Londont boldogítsa. Következő levelemben majd lehűtöm őzseniségét. Hogy ismét „elviselhető" legyen, az ifjúnak még hosszabb ideig ki kell tartania a papi kancsuka alatt.

Olvastad a Crédit mobilier[79] legutóbbi jelentését? A „*Times*" közölte. Hanyatlásra mutat.

Pam mint reformer! No, majd alaposan megreformálja a fickókat!

Ha módját ejtheted, írj a jövő héten valami katonai dolgot Perzsiáról vagy Kínáról.[221] Feleségem mindjobban közeledik a végkifejlethez, s ezért az írnoki teendő egyre inkább nehezére esik.

Ami a fogfájást illeti, azt tanácsolom, folyamodj ugyanahhoz a megoldáshoz, amihez én másfél évi fontolgatás után. Húzasd ki a bitangot. Én is

abban a hitben voltam, hogy fogfájásom reumatikus eredetű. Végül mégis ráleltünk a corpus delictire*. Mikor jössz ide?

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Tavasszal mindig jelentkezik egy és más betegség a gyerekeknél. Ezúttal először a legkisebbnél és Lauránál. Most Jennykén a sor.

* – bűntárgyra, bűnjelre – *Szerk.*

53

Engels Marxhoz

Londonba

Szeretett Szerecsenem,

Mellékelten visszaküldöm Lassalle levelét. Ízig-vérig a sekélyes zsidócska. Szép históriák lehetnek, amiket összefirkált, meg az a dolog is, amely szerinte „gyújtani" fog s amelyről úgy titokzatoskodik.[222]

Hogy a fickóval semmire nem megyünk, azt persze tudjuk, mégis nehéz olyan konkrét okot találni, ami miatt egyenesen szakíthatunk vele, különösen minthogy a düsseldorfi munkásoktól nem hallottunk azóta semmit.* Úgy látszik – e levélből ítélve –, hogy egészen visszahúzódott tőlük, vagy inkább ők tőle, hiszen nem tud semmi konkrétumot mondani arról, mi a helyzet a munkások közt Németországban. Hogy nem kérkedik-e majd előttük megint egy tőled kapott levéllel, az más kérdés. A helyedben írnék neki, ez jószerivel elkerülhetetlen, de egyenesen megkérdezném, hogy áll a munkásmozgalom a Rajnánál és különösen Düsseldorfban, s akkor úgy fogalmazhatod meg a levelet, hogy nem teszi a kirakatba, s hogy többékevésbé színt kell vallania, vagy elmegy a kedve attól, hogy veled levelezzen. Lupus jót mulatott a levélen, de ezzel kapcsolatos tanácskozásunkat megzavarták. Egyébként én mégis megkérdezném tőle azt is, mi igaz abból, hogy leveleidet a rendőrség kezére játssza.

Perzsiáról egyáltalán nincs mit mondani, hitvány hadjárat volt, de a tudósítások még hitványabbak. Kínáról kétségtelenül lett volna mit mondani a legutóbbi posta érkezésekor és még van is mit, de *most*, tíz nappal a legutóbbi posta után már késő; megvárom tehát, amíg megjön a legközelebbi posta, akkor mindjárt hozzálátok úgy, hogy a cikk[221] péntekre vagy a rá következő keddre befut. Szóval lehetőleg ehhez igazodj, úgy gondolom, a posta e hét végén érkezik.

---

* *V. ö. 22–24., 27. old. – Szerk.*

Mi van a gyerekekkel? Remélem, Jennyke már ismét all right*! Szívélyes üdvözletem mindannyiuknak és feleségednek.

Barátod
F. E.

[Manchester,] 1857 május 11., hétfő.

* – rendben van, jól van – *Szerk.*

54

Engels Marxhoz

Londonba

Kedves Marx,

A mellékelt cikken[221] bizonyára ismét észreveszed majd, hogy nehézségek közepette keletkezett. Valahányszor egy „Trib"-cikket szándékozom írni, ez úgy látszik, testem összes rosszindulatú rejtett nedveit felszínre hozza. Pillanatnyilag itthon ülök, lenmagborogatással az ábrázatom baloldalán, hogy jobb belátásra bírjak egy csúf kelést, sovány kosztra szorítva és sör nélkül, de szerencsére egy pohár bort előírtak. Állítólag túl sok roastbeefet ettem, mindenesetre 4 hete folyvást az arcommal vagyok elfoglalva, először fogfájás, aztán megdagadt a képem, aztán megint fogfájás, most végül az egész egy furunkulusban bontakozott ki, ahogy a kis Heckscher nevezi a dolgot. Azonkívül ásványvizet kell vedelnem és reggel 7-kor ki az ágyból, ez is roppant kellemes.

Itt most mindenki műbarát és a kiállítás képeiről fecseg. A dolog többékevésbé, anyagilag azonban mindenképpen, kudarc lesz. Egyébként nagyon szép képek vannak itt, de a jobb és a legjobb festőktől többnyire csak másodrendű darabok. A legszebbek közé tartozik Tizian remek Ariosto-portréja. Az újabb német és francia iskola nagyon gyöngén, szinte egyáltalán nincs képviselve. Az egész anyag $^3/_4$ része angol szemét. A spanyolok és a flamandok vannak a legjobban képviselve, azután az olaszok. Igazán el kell jönnöd ide a nyáron, hogy megnézd a dolgot a feleségeddel együtt, ha van rá mód. Hogy a „Tribune"-nak írjak valamit erről a históriáról, az nem megy, nem is tudnám, hol kezdjem el, a szokásos fecsegést a „Tribune" az összes lapokban megtalálhatja.

Lupus, aki, mint ezt úgy hiszem, megírtam neked, elköltözött, újfent harcban áll a háziasszonyával. Hogy teljes legyen a balszerencse, új háziasszonya 8 nappal az ő beköltözése után lebetegedett. A szomszédban egy fickó nemcsak hogy hegedül, rosszul, hanem a vadászkürtöt is fújja, egészen hamisan. A pedagógiai tudományok tanulmányozása tehát roppant nehézségekbe ütközik, s emiatt az öreg a Chatsworthhoz is a szokásosnál gyakrabban betér.

2–3 héten belül Londonban leszek, vagy pünkösd hetében, vagy az utána következő héten.

Szívélyes üdvözletem feleségednek és a gyerekeknek.

Barátod
F. E.

Manchester, [18]57 május 20.

55

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1857 május 22.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Engels,

Vigasztalásodra közölhetem veled, hogy 3 hete és mind a mai napig régi és, úgy hiszem, öröklött májbajom miatt elárasztottak orvosságokkal és pirulákkal. Csak a legnagyobb erőfeszítéssel voltam képes ellátni a „piacot" – a „*Tribune*"-ra gondolok –, különben teljesen munkaképtelen voltam. Hogy mégse menjen az egész idő veszendőbe, jobb híján elsajátítottam a dán nyelvet és megnyitottam egy óriási politikai-történelmi aranyeret, Ørsted (az exminiszter) „Af mit Livs og min Tids Historie"-ját. Osztrigát nyitogatni mindenesetre szórakoztatóbb lett volna. De az orvos azzal az ígérettel biztat, hogy a jövő hétre ismét ember lesz belőlem. Egyelőre még sárga vagyok, mint egy birsalma és sokkal élvezhetetlenebb.

Ami pedig a te panaszodat illeti, nos, szilárd meggyőződésem, hogy az egész egy lyukas fogtól származik, amelyet ki kell húzni és amely közvetítések láncolata útján valamennyi többi kellemetlen tünet alapja. Heckscher ezzel persze nem fog egyetérteni. De ha idejössz, aminek nagyon örülök, akkor semmi esetre sem árthat, ha egyszer elkísérsz egy valóban kiváló fogorvoshoz, aki megvizsgálja a fogaidat. Véleményemet arra alapozom, hogy két évvel ezelőtt teljesen hasonló dolgokkal kínlódtam; hogy dr. Freund szintén azt hangoztatta, hogy túl sok húst ettem, s hogy végül néhány hónappal ezelőtt, a fogorvoshoz tett bátor kirándulás alkalmával fény derült a garázdaság forrására. Természetesen főleg a periodikus fogfájásokat veszem számításba.

Feleségem lebetegedését e hó végére várjuk, és ezúttal nem éppen kellemes körülmények között. A „*Tribune*"-ra, ahol most sokáig eltart, amíg egy intézvényezhető összeget elérek, a legjobb esetben sem állíthatok ki váltót 3 hét leforgása előtt. Kísérletem, hogy a közbeeső időre saját magamra állítsak ki váltót, fényes kudarcba fulladt. A tulajdonképpeni háztartási

adósságokat elhalasztom, de az adókkal ez csak bizonyos pontig megy, azonkívül ilyetén körülmények közt szükség van bizonyos előkészületekre, amelyekért le kell szurkolni a pénzt.

Bizonyára láttad az újságokban, hogy a Crédit mobilier[79] egy második igazgatója – Place volt az első –, név szerint Thurneyssen bankár oldott kereket körülbelül 30–40 millió frank adósságtömeggel. A híres intézmény legutóbbi jelentéséből[223] – kelt ez év április 28 – kiderül, hogy bár tiszta nyereségük még mindig 23%, az 1855. évivel összehasonlítva mégis körülbelül a felére esett. Ennek az esésnek az okait Péreire úr azzal magyarázza, hogy 1. a „Moniteur" 1856 márciusi számában közölt rendelettel Bonaparte megtiltotta a Crédit-nek, hogy lefölözze az akkori francia túlspekulációt; 2. a „fennkölt bölcsesség" e rendelete tévedés folytán csak a részvénytársaságokra vonatkozott, és így a Crédit-nek a betéti társaságok formájában fölöttébb tisztességtelen konkurrenciát hozott a nyakára[224]; 3. az 1856-os esztendő három utolsó hónapjában válság lépett fel. A Crédit igyekezett ugyan ezt a válságot néhány pénzügyi cselfogásra felhasználni, de a „hazafias" munkában megakadályozta a Francia Bank korlátolt önzése és a bankárok Rothschild vezetése alatt álló párizsi szövetsége; 4. Bonaparte még mindig nem engedte meg nekik, hogy alapszabályaiknak megfelelően kibocsássanak 600 millió értékben saját találmányú papírpénzt. Ez a kibocsátás még mindig ködlik a jövőben. Péreire, úgy látszik, erős nyomást gyakorol Bonap-ra. Ha Bonap nem merne ehhez meghatalmazást adni, arra az esetre, úgy látszik, valami középmegoldást keresnek, mégpedig azt, hogy a Francia Bankot felsőbb úton, az új törvényjavaslat révén, a Crédit segédeszközévé tegyék. A jelentésből az is kitűnik továbbá, hogy még mindig óriási az aránytalanság a Crédit műveletei és a tőkéje között, s hogy a közönségtől kölcsönzött tőkét a Crédit kizárólag a tőzsdejáték elősegítésére fordította. Egyfelől a Crédit mobilier – mintegy Bonap állami intézményeként – hivatásának tekinti, hogy az állampapírok, részvények, kölcsönkötvények, egyszóval minden nemzeti tőzsdepapír árfolyamát szinten tartsa olymódon, hogy a közönségtől kölcsönzött pénzt tőzsdespekuláns társaságoknak vagy egyéneknek tőzsdeműveletekhez előlegezi. Másfelől, „magánintézményként" üzlete főképp abból áll, hogy a tőzsdei értékpapírok emelkedésére *és* esésére spekulál. Péreire olyasvalamivel oldja fel ezt az ellentmondást, amit Moses Hess képes lenne „szociálfilozófiának"[225] nevezni.

Kínáról és Perzsiáról szóló cikkedből[221] csupán néhol hagytam ki valamit és néhol változtattam meg egy-egy fordulatot. Mindennel egyetértek, csak abban nem hiszek, hogy a Perzsiában állomásozó csapatokat olyan

hamar Kínába expediálják. A szerződésben határozottan leszögezték, hogy a csapatok mindaddig nem hagyják el Perzsiát, amíg a perzsák ki nem vonulnak Herátból. Pam nem fogja őket megkímélni az egészségtelen évszaktól. Az, hogy India főkormányzója – Canning – a felmentését kérte, s egyidejűleg az angol tábornok és a tengernagy* öngyilkos lett, arra mutat, hogy Pam e vonatkozásban ismét fölöttébb „érthetetlen" utasításokat adott. Eközben – mint a *bécsi* lapok jelentik – a fő célt elérték. Perzsia két földsávot átengedett Oroszországnak.

Mickel** írt. A napokban elküldöm neked a levelét. Remélem, nemsokára azt hallom tőled, hogy megint lendületben vagy.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* F. Stalker és Etheridge. – *Szerk.*
** Johannes Miquel. – *Szerk.*

56

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1857 május 23.

Kedves Engels,

Ma reggel érkezett Danától a mellékelt írás. Hogyan képzelheti ez a jenki, hogy a dolgok az I. kötethez[213] már július elején New Yorkban legyenek, amikor csak május végén ad nekünk megbízást – ez rejtély számomra.

Vedd még egyszer fontolóra, hogy a katonaiakon kívül milyen cikkeket ajánljunk fel. A filozófiai dolgokat valóban nagyon rosszul fizetik és amellett nehéz őket angolul megírni. Nem tudod, létezik-e nagyiparosok életrajzáról valamilyen német vagy francia könyv?

Éppúgy az is rejtély számomra, hogyan lehet esztétikát, 1 oldalon, fundamentally*, Hegel alapján tárgyalni?

Van Lupusnak kedve valamit elvállalni?

Mellékelten még egy levél Miqueltől. Elméletét, amely szerint „nem túltermelés" van, hanem „hiány a termeléshez szükséges fizetési eszközökben", valóban nem értem: hacsak nem arról van szó, hogy a legesleggyatrább currency-fickók[173] legesleglaposabb fecsegése honosodott meg Németországban.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – alaposan, alapvetően, lényegileg – *Szerk.*

57

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1857 május 28.

Kedves Marx,

Dana bolond, ha az esztétikát 1 oldalon akarja elintézni. A katonai dolgokról sincs a fickónak fogalma. Túloldalt találod a csak a „Brockhaus"-ból és emlékezetből felmerült cikkek jegyzékét. De mivel előbb össze kell hasonlítanom egy *angol* katonai lexikonnal, ez a jegyzék nem tekinthető véglegesnek, ki is emlékezhetne az összes technikai kifejezésekre, amelyek az angolban A-val kezdődnek. Apropó, létezik egy efféle lexikon, szerzője J. H. Stocqueler, egy sokat író alak a leghitványabb fajtából, meg tudnád érdeklődni az árát, terjedelmét stb.?

Még szebb az, hogy a cikkeket – a kívánt alapossággal és rövidséggel! – július 1-ig meg akarja kapni. Ez is a jenkire vall. Mindenesetre azt bizonyítja, hogy többet adnak a küllemre, mint a valóságos tartalomra, amit már az oldalankénti 2 $ is bizonyít.

Küldd el Danának a jegyzéket – *mint ideigleneset* – és közöld vele, hogy ilyen fizetség mellett nem lehet találomra dolgozni, jelölje meg, mit kíván. (Éppen ezek az összeollózott cikkek, amelyek a legkönnyebbek, teszik a fizetséget elfogadhatóvá.) Egy 2. jegyzék az A betűs *technikai* kifejezésekről nemsokára következik. Mihelyt ezek el vannak intézve, megkaphatja a listát felőlem akár D-ig, E-ig vagy G-ig, hogy aztán előre lehessen dolgozni.

Airey (tábornok) korábbi pályafutásáról nem tudok semmit. Nézz utána egy katonai évkönyvben, ott legalább a váz megvan. *Spanyol Armada*: erről sem tudok semmit, de ezt fel lehet hajtani – úgyanígy az *Ayacuchót* is.

Még nem tartok ott, hogy holnap utazhassak, szombaton akarok indulni.[226] Lehet a Camden Stationtől (ahol a jegyeket szedik) kocsit bérelni a lakásodig? és milyen messze van odáig?

Miquel levelét magammal viszem; betegségem miatt Lupust egy hete nem láttam.

Majd szóban többet. Gondolhatod, hogy tele vagyok restanciával stb.

Barátod
F. E.

Abensberg (csata, 1809) ..... $^1/_4$ old.
Abukir ditto ..... $^1/_4$ old.
Axle [tengely] (tüzérség) ..... $^1/_8$ ditto
Acre [Akkó, Akkon] (St. Jean d'Acre – ostroma) ..... $^1/_4$ ditto á $^1/_2$
Actium (csata) ..... $^1/_8$–$^1/_4$
Adjutáns ..... $^1/_4$–$^1/_2$
Afganisztán (angol invázió) ..... 2 old.
Åland szigetek lásd Bomarsund
Albuera (csata) ..... $^1/_4$
Aldenhoven ditto 1797 ..... $^1/_4$
Alessandria (erőd és ostrom) ..... $^1/_4$
Algéria (francia hódítás és angol bombázás) 2–3
Almeida (ostroma a spanyol háborúban) ..... $^1/_4$
Amusette (tüzérség) ..... $^1/_{10}$
Anglesey (márki) ..... $^1/_2$
Attack [támadás] (csatában és ostromban) ..... $^1/_2$
Antwerpen (erőd és ostromok) 1
Approaches [futóárkok] ..... $^1/_2$ teljes
Arbéla (csata) ..... $^1/_4$
Arquebuse ..... $^1/_8$
Aspern és Essling (csata 1809) ..... $^3/_4$
Augereau (marsall) ..... $^1/_2$
Advanced guard [előőrs] ..... $^1/_2$

58

Engels Marxhoz

Londonba

[London,] péntek reggel
[1857 június 12.]

Kedves Szerecsen,

Ahelyett hogy hozzád mennék, négy napig ismét forró borogatásokra vagyok kárhoztatva. Az arcom megint nagyon pocsék, és az egész história megint elölről kezdődött. Ezúttal azonban tisztességesen ki akarom kezelni. Elutazásom Manchesterbe ezáltal természetesen a végtelenségig eltolódott. Ha a dolog gyorsan lebonyolódik, talán hétfőn már megint kimehetek.

Ha közben valami újság történne nálad, írj 2 sort. A címemet tudod, 7, Grove Hill, Camberwell.[227]

Meglehetősen bosszant a dolog, ezt gondolhatod, de mit lehet tenni?

Szívélyes üdvözletem a feleségednek és a gyerekeknek.

Barátod
F. E.

59

Marx Engelshez

[Londonba]

[London,] 1857 június 15.

Kedves Engels,

Sírsz-e tán vagy kacagsz,

Alszol tán vagy virrasztsz? Mi itt komolyan aggódunk érted. Írd meg, hát hogy állsz az egészségeddel. Remélem, már nem raknak rád meleg borogatást, ami *teljesen ósdi* és többé-kevésbé *rossz hírűvé* lett gyógymód. De ha csak belső szereket használsz – ez az ésszerű és modern –, úgy nem látom be, miért kell olyan félősen bezárkóznod.

Feleségem nagyon rosszul érzi magát. De túl korán fújt riadót, és még nem történt semmi.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

60

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1857] június 29.

Kedves Engels,

A mellékelt levélből[228] láthatod, hogy Dana nemsokára várja a kéziratot. Mit írjak neki? Nem hivatkozhatom betegségre, hiszen a „*Tribune*"-nak továbbra is küldök cikkeket. Az ügy nagyon kényes.

Feleségem még status quóban* van. Hozzá még erős köhögés és háztartási gondok, súlyosak. Remélem, szépen gyógyulsz. Tegnap itt volt Steffen.

Barátod
K. M.

* – az előbbi állapotban – *Szerk.*

61

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1857] július 3., péntek
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Engels,

Holnap írok. Ma csak annyit, hogy a bankjegy 2. fele ma estig még nem érkezett meg. Amilyen pechem van egy idő óta, akár el is veszhetett. Williamshez nem mehettem, mert feleségem állapota nem tette lehetővé – körülbelül elutazásod óta –, hogy eltávozzam tőle.

Barátod
K. M.

62

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1857] július 3.

Kedves Frederic,

Ismét írok, hogy visszavonjam az előbbi cédulát. A bankjegy 2. fele megérkezett, pont 6-kor. Mivel eddig még soha nem érkezett levél ilyen későn, azért írtam, hogy egy esetleges kárt elhárítsak. Üdvözlet.

Barátod

K. M.

63

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1857 július 6.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Engels,

A Rüstow nem kapható Williamsnél. Steffennek, tekintve bizalmatlanságát, minthogy ő maga a könyv angol nyelvű átdolgozásával foglalkozik, nem szeretnék írni ebben az ügyben. Azt hiszem, az ókorra vonatkozóan teljesen elegendő lenne néhány általánosságra szorítkoznod és rögtön közölnöd – magában a cikkben[229] –, hogy e témák tárgyalása a „Greek Army" és a „Roman Army"* címszók alatt lesz található. Ezzel időt nyerünk. Időközben pedig nemcsak a Rüstow szerezhető meg, hanem én is küldhetek neked egy csomó egyéb adatot, mivel most, hosszas keresés után, a Museumban teljes forrásgyűjteményt találtam az ókor hadtörténetére vonatkozóan. Pillanatnyilag azonban minden a gyorsaságon múlik. Azt tudod, hogy a te tanácsodra még egy második listát is küldtem Danának[213]; milyen mentséget hozhatok hát fel ennek az embernek? Betegségre nem hivatkozhatom, hiszen akkor a „Tribune"-tudósításokat teljesen be kellene szüntetnem, miáltal amúgy is nagyon szűkös jövedelmem egészen elesne. Szükség esetén Dana ahhoz az emberhez fordulhat, aki a katonai cikkek egy részét már készíti neki. Ebben az esetben én kiesnék. Hogy ezt megakadályozzam, pénteken írnom kell. Csak azt szeretném tudni, mit.

Gondolhatod, hogy semmi sem kínosabb nekem, mint hogy betegségedben szorongassalak, és amikor innen elutaztál, valóban sejtelmem sem volt arról, hogy ilyen állapotban azonnal újból hozzáfogsz az irodai munkához, méghozzá ennyire komolyan.

Jómagam pedig olyan helyzetben vagyok, hogy minden attól függ, rá tudom-e beszélni e héten a kis Bambergert, hogy egy önmagamra szóló vál-

* – „Görög hadsereg" és a „Római hadsereg" – *Szerk.*

tót leszámítoljon. Itt van a negyedév vége, és most boldog-boldogtalan megrohan.

Freiligrath írt nekem néhány sort – a Crédit mobilier[79] -rémület tűnik ki belőlük. Az hogy az értékpapírok, a jó terméskilátások ellenére, állandóan esnek a párizsi tőzsdén, valóságos pánikot idézett elő a pénzemberek közt.

Az indiai história[230] nagyon kedves. A Mazzini-puccs[231] teljesen a régi recept szerint történt. Legalább Genovát ne rántotta volna bele a szamár.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Létezik egy olcsó „Dictionary of military science" Campbelltől.

64

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1857 július 8.

Kedves Frederic,

Feleségem végre szült. A gyermek azonban nem volt életképes, mindjárt meghalt. Ez önmagában véve nem szerencsétlenség. De részben olyan körülmények kapcsolódtak ezzel közvetlenül össze, amelyek rettenetes hatással voltak a fantáziámra; részben azok a körülmények, amelyek ezt a következményt előidézték, olyan természetűek, hogy gyötrelem visszaemlékeznem rájuk. Levélben nem lehet ilyesmiről beszélni.

Üdvözlet. Köszöntsd Lupust nevemben és közöld vele a hírt.

Barátod

K. M.

65

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester,
[18]57 július [11], szombat[232]

Kedves Marx,

Soraidat csak ma reggel kaptam meg az irodából; a raktári szolga, aki itt rendszerint a leveleket hozza, kényelmesebbnek találta, ha előző este helyett csak reggel intézi el nálam a kézbesítést. Leveled tartalma nagyon megrendített, a rejtélyesség ellenére, mert tudom, nehéz lehetett a szíved, ha így írsz. Te felfoghatod sztoikusan a gyermek halálát, feleséged aligha. Az *ő* hogylétéről nem írsz – ebből arra következtetek, hogy jól van, de ezt szeretném *határozottan* tudni, addig nem vagyok egészen nyugodt, rejtélyes célzásaid ebben a vonatkozásban sok találgatásnak engednek teret. Ha ő jól van, akkor végül mégis az a legjobb, hogy túl van rajta.

A Danának küldendő kéziratokat[213] ma *határozottan* megígérhetem neked péntekre, vagyis az „Alma", „Abensberg", „Adjutáns", „Ammunition"[233] címszavakat és még más efféle kisebb dolgot, ami („Algéria" és „Afganisztán" kivételével) Ap-ig és Aq-ig nagyjából minden A-t lezár. Mindehhez együtt van az anyagom, és mivel betegségemben – miután kezdtem újra szabad levegőre járni – hirtelen kedvező fordulat állt be, s ezzel minden valószínűség szerint le is zárul a dolog, zavartalanul tudok majd dolgozni. Ez a fordulat *tegnap este* következett be, és mivel az előírás részemre az, hogy a városon kívül a szabadban sétáljak, csütörtökig nem megyek be az irodába. Mihelyt ezeket az első cikkeket elintéztem, hozzáfogok az „Army"-hoz[229] (az újkorra vonatkozóan, 1300–1850) és az „Artillery"-hez[234] – az „Army" elejét aztán utoljára csinálom meg, és ugyanakkor megkapod a B-re vonatkozó listát. Az „Artillery" 8 nap múlva mehet a pénteki postával, talán az „Army" is. A kisebb dolgok közül néhányat talán már holnap elküldhetek neked a keddi postához.

Lupus egypár nappal ezelőtt Franciaországba és Svájcba utazott. Az itteni francia alkonzul, egy kereskedő, minden további nélkül adott neki útlevelet. Visszafelé bizonyára felkeres majd téged (kb. 3 hét múlva).

Nem mutatkozhatom az irodában, de mihelyt ismét megjelenhetek ott, küldök neked újra pénzt.

Feleségedet szívélyesen üdvözlöm és tolmácsold neki legőszintébb együttérzésemet. A lányokat üdvözlöm, ügyelj rá, hogy egészségesek maradjanak.

Öreg barátod

F. E.

66

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1857 július 11.

Kedves Frederic,

Most természetesen az a legfontosabb, hogy egészségileg rendbe jöjj. Majd meglátom, hogyan tartsam még Danát. Emiatt ne legyenek skrupulusaid. Jövő héten küldök neked egyet-mást az ókori hadügyről.

Mint hallom, *Hastings* az *egyetlen* olyan fürdő Angliában, amely igazán használna a te bajodnak. Tehát menj el *oda*, mert a betegségedet végre komolyan kell venni. A *vas használata* megelőző szerként a baj további kifejlődése ellen mindenesetre ésszerű, bármit gondol is róla Heckscher úr. Ezt is meg kellene beszélned egy 3. orvossal. Feltevésem, hogy a fickók közül mindegyik csak félig érti a dolgát; ezért jó, ha az egyiket ellenőrizzük a másikkal.

A feleségem jobban van, de olyan állapotban, hogy még mindig nehéz elmennem hazulról.

A forradalom közeledik, mint a Crédit mobilier[79] üzletmenete és általában Bonaparte pénzügyei mutatják.

Mielőbbi gyógyulást kíván és szívből üdvözöl

barátod
K. M.

67

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1857 július 14.

Kedves Engels,

Biztosíthatlak arról, hogy én és feleségem (aki mellesleg szemmelláthatóan a gyógyulás útján van) a bennünket ért összes balszerencse ellenére kevesebbet aggodalmaskodtunk saját ügyeink miatt, mint a te legutóbbi beszámolódban jelzett egészségi állapotod miatt. Annak rendkívül örülök, hogy jobban vagy, de valóban aggaszt az, hogy ismét be akarsz járni az irodába, mégpedig már ezen a héten. Hiszen azt tapasztalnod kellett betegséged egész lefolyásából, hogy szervezetednek erősödésre, pihenésre van szüksége, arra, hogy egy időre lerázd magadról az iroda porát. Minél hamarabb a tengerhez kell menned. Ha e döntő pillanatban olyan gyerekesen viselkedsz – bocsáss meg a kifejezésért –, hogy megint be akarsz zárkózni az irodába, akkor újból és újból visszaesel, és egyúttal folyton gyöngül ellenállóerőd e betegséggel szemben. Az ilyen visszaesések során a betegség végül is megtámadhatja a tüdőt, s akkor hiábavaló lenne minden gyógyítási kísérlet. Bizonyára nem pályázol arra a dicsőségre, hogy feláldozd magad az Ermen–Engels cég oltárán? Sajnálatraméltó lenne a te betegségeddel egy olyan ember, akit helyzete arra kényszerít, hogy egészségének helyreállítása helyett újból az üzlethez láncolja magát. A te esetedben azonban pusztán csak erélyes elhatározásra van szükség, hogy azt tedd, ami orvosilag szükséges. Gondold meg, milyen régóta húzódik már ez a betegség, hányszor visszaestél, és akkor majd belátod, mennyire szükséges, hogy egy időre magára hagyjad Ermen urat, s tengeri levegő meg viszonylagos tétlenség segítségével összeszedd magad. Remélem, komolyan veszed a dolgot és lemondasz arról a régi rossz rendszerről, hogy a gyógykezelést az irodával váltogasd. Megbocsáthatatlan lenne ragaszkodni ehhez.

Azokról a körülményekről, amelyek feleségem szülését kísérték és amelyektől néhány napra egészen összeroppantam, csak személyesen beszélhetek. Leírni ezeket a dolgokat nem tudom.

Cikkeidet megkaptam.* Hálás köszönet értük.

Az indiai lázadás[230] némileg zavarba hoz. A „Tribune"-nál katonai ügyekben kitűnő meglátásokat várnak el tőlem; ha tudnál nekem néhány általános szólamot írni, akkor az általam összegyűjtött anyagból könnyűszerrel összeüthetnék egy olvasható cikket.[235] Pillanatnyilag csupán a felkelők helyzete Delhiben és az angol hadsereg hadmozdulatai azok a pontok, amelyekről néhány katonai szólam szükséges. A többi mind tényanyag.

Bamberger úr hamis találkozókkal – amelyeket soha nem tartott be – 2 hétig hitegetett. Most természetesen lemondok az ifjúról.

Jones felesége áprilisban meghalt, ő maga, úgy látszik, viszonylag jól megvan.

Ma levelet kaptam Imandttól. Kilátása van valami állásra, amelyet 300 £-re becsül. Dronkéról azt írja, hogy közös háztartásban él egy nőszeméllyel, akit teherbe ejtett. De nem Miss Smithről van szó.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 140. old. – Szerk.*

68

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1857] július 16.

Kedves Frederic,

Ma elküldtem neked a Rüstowot, mihelyt lehet, küldd vissza, mert Steffen éppen ezzel foglalkozik. *Saját részemre* kértem tőle.

A mellékelt jegyzetek[236] nem sokat érnek, kivéve talán néhány idézetet. Belenéztem ugyan az „Encyclopaedia Britannicá"-ba, de arra nem volt időm, hogy rendesen elolvassam. Ezért attól tartok, hogy a jegyzetek aligha tartalmaznak számodra valami újat. Felhasználtam ehhez Ersch és Gruber: „Encyclopédie universelle"[237]; Pauly: „Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft" (1844–52). Hogy magukat a műveket is elolvassam, arra éppen most nem vagyok képes. Kár, hogy előbb nem láttam neki. Az „Ency Brit" meglehetősen szó szerint a német és a francia művekből van átvéve, és ezért nehéz a dolgot megúszni a vonatkozó speciális munkák elolvasása nélkül.

Feleségem fizikailag jobban van, bár még fekszik; rendkívül lehangolt, amit szívem mélyén, a jelenlegi körülmények közt, nem veszek tőle rossz néven, jóllehet bánt.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Remélem, egészséged javulóban van.

69

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]57 július 24.

Kedves Engels,

Az enciklopédia-anyagot[238] ma megkaptam.

Ha módodban van, küldj nekem némi pénzt. Hétfőre a végrehajtó látogatása fenyeget adó- és házbérügyben. Azonkívül a két hét óta tartó teljes pénzhiány miatt nem tudom előteremteni feleségemnek – aki nagyon lassan lábadozik, sőt napról napra gyengébb – az orvos által előírt erősítő szereket.

Közben mindenfelé hasztalanul próbálkoztam, hogy egy váltót leszámítoltassak, vagy, ami Londonban nagyon szokásos, egy loan-societytól[239] kölcsönt vegyek fel. Az utóbbi művelethez 2 tekintélyes kezesre van szükség, s ilyen irányú kísérleteim teljességgel kudarcot vallottak.

A „Tribune"-nál olyan csekély követeléseim vannak, hogy 2 hét leforgása előtt gondolni sem lehet arra, hogy váltót intézvényezzek rájuk. Kinnlevőségem nagyobb lenne, ha egyrészt nem lettem volna kénytelen már előzőleg túllépni az intézvényezésnél a járandóságomat, másrészt, ha az itthoni zűrzavarok nem okoztak volna bizonyos kieséseket.

Mindennél kínosabb számomra, hogy betegségedben még az én bajaimmal is terhellek, de teljes elszigeteltségemben nincs semmilyen más lehetőségem.

Remélem, hogy a tengernél hamarosan összeszeded magad. El ne felejtsd azonnal megírni a címedet.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Az Imandt részére mellékelt levelet elintéztem.

70

Engels Marxhoz

Londonba

Waterloo Liverpool mellett
1857 július 30 (szerda).

Kedves Marx,

Tegnapelőtt este óta végre itt vagyok a tengernél[240], 3 mérföldnyire Newbrightontól, de a Mersey északi oldalán; sajnos alapos hűléssel érkeztem ide, ami pillanatnyilag még ront a mirigyhistórián, sok fájdalmat okoz és zavar az alvásban. A legnagyobb baj az, hogy pár napja úgyszólván teljesen képtelen vagyok dolgozni, napi jelentésem Heckschernek és egyéb kis cédulák, amelyeket meg kell írnom – ez minden, amit meg tudok csinálni. Esténként annyira elővesznek a fájdalmak és a kimerültség, hogy mostanáig még olvasni sem tudtam. Hogy ennek az átkozott dolognak is most kellett jönnie! Péntek este, illetve szombat reggel óta a zűrzavar, most pedig a betegség miatt egész időmet el kellett vesztegetnem. Valóságos gyászvitéz vagyok, görnyedt, béna és gyenge, és most például megint nem tudok hová lenni a fájdalomtól.

Manchesterből küldettem neked egy kosár bort, jót fog tenni a feleségednek, 6 üveg bordeaux-it, 3 portóit, 3 sherryt. Azóta már ott kell lennie, ha a dolgot rendesen intézték. Majd írd meg, milyen színű a pecsét a portóin és a sherryn, hogy ellenőrizhessem a borkereskedőmet. A sherryn *sárga*, a portóin meg, úgy hiszem, zöld pecsétnek kell lennie. A bordeaux-i boron Co. Destournel feliratú címke van, mostanában hozattam.

Mihelyt lehet, kapsz katonai cikkeket.[213] Sajnos, nem tudom, hogy a posta 1 nap alatt megy-e Londonba, ezt csak néhány nap múlva fogom kitapasztalni.

Remélem, a tengeri levegő hatására nemsokára olyan állapotban leszek, hogy tisztességesen robotolhatok, a mostani helyzetben halálosan unatkozom.

Szívélyes üdvözletem feleségednek és a kislányoknak.

Barátod
F. E.

Az ötfontost már bizonyára megkaptad.

Cím: F. E., Mr. Swingwood leveleivel
Bath St., Waterloo Liverpool mellett

71

Marx Engelshez

Waterlooba

[London,] 1857 augusztus 9.

Kedves Engels,

Ma különféle akadályok miatt csak néhány sort tudok írni. Annyit, hogy mielőbbi gyógyulást kívánok. Úgy aggódom testi hogyléted miatt, mintha én magam volnék beteg, talán még jobban.

Mi van a „köhögés" tekintetében? Leveleidből ítélve, legalább az nem kínoz.

Az orvosom, aki nagyon sok olyan esetet kezelt, mint a tiéd, azt mondja, hogy amikor a betegek állapota nem engedte meg a tengerben való fürdést, akkor ő eredményesen alkalmazott melegített (langyos) tengervizet az egész test lemosására, úgy, hogy fokozatosan egyre kevésbé langyos vízre tért át.

Írd meg, kapsz-e vasat? A vas ilyenkor, mint sok más esetben is, megszüntette a bajt.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

72

Marx Engelshez

Waterlooba

[London, 18]57 augusztus 15.

Kedves Frederick,

Nagyon örülök, hogy a tenger, mint ez várható is volt, jót tesz neked. Mihelyt állapotod megengedi a fürdést, a hatás majd még gyorsabban mutatkozik.

Természetesen maga a tenger a fő gyógyszer. De azért néhány belsőleg ható gyógyszerre is szükség van, részben megelőzés céljából, részben pozitíve azért, hogy hiányzó anyagokat juttassanak a vérbe, és a legújabb francia, angol és német irodalomra támaszkodva, amelyet most a betegségedről egészében elolvastam, azokkal az állításokkal szemben, amelyeket feleségemhez írt leveled[241] tartalmaz, tehát a következőket állítom, s e megállapításokat ellenőrzés céljából bármely orvos- vagy gyógyszerészkollégiumnak előadhatod:

1. Ahol a csukamájolajjal 3 hónap alatt érnek el hatást, ott a vas 3 hét alatt hat.

2. A csukamájolaj és a vas nem zárják ki, hanem kiegészítik egymást a gyógykezelés folyamán.

3. A fellépő időleges *vashiány* a *vérben*, betegséged alapjellege. A tengeri fürdő mellett még vasat kell szedned, akkor is, ha a betegség minden külső nyoma eltűnt.

4. Számodra a csukamájolajban a jód a gyógyító elem, minthogy a csukamájolaj hizlaló tulajdonsága a te esetedben nem fontos. A *ferrojodid* tehát egyesíti magában mindkét elemet, amelyekre szükséged van, s amelyek közül a csukamájolaj csak az egyiket nyújtja. Ugyanakkor ezzel a szerrel elkerülöd a gyomor fölösleges megterhelését, amit a csukamájolaj jelent.

Íme, ezek az én téziseim, és remélem, komolyan megvizsgálod őket, nehogy a gyógyulást később ismét visszaesések kövessék, melyek állítólag rendkívül kellemetlenek.

A Delhi-afférra vonatkozóan az a véleményem, hogy az angoloknak nyilván vissza kell vonulniok, mihelyt komolyan beáll az esős évszak. Minthogy

egyelőre a „Tribune" katonai tudósítójaként helyettesítenem kellett téged, saját felelősségemre megkockáztattam ezt az állítást.[242] NB. feltéve, hogy az eddigi jelentések megfelelnek a valóságnak. Az is lehet, hogy felsülök. Némi dialektika azonban mindig kihúzza az embert a csávából. Persze, állításaimat úgy fogalmaztam meg, hogy ellenkező esetben is igazam legyen. A Delhi elestéről állandóan keringő híreszteléseket a kalkuttai kormány maga terjeszti India-szerte s ezek, mint az indiai lapokból látom, a Madrasi és a Bombayi Elnökség[243] fékentartásának fő eszközéül szolgálnak. Időtöltésül küldök neked mellékelten egy Delhiről készült térképet, *ezt azonban vissza kell küldened.*

A Francia Bank legtöbb jelentéséből máris kiderül, hogy d'Argout helyett egy bonapartista* áll a kormányrúdnál, aki leszámítolással és bankjegykibocsátással nem sokat teketóriázik. Franciaországban bizonyára óriási méreteket ölt majd a pénzügyi krach, hiszen minden oldalról a legveszettebb módon ezen munkálkodnak.

Imandt erősen zavart itt a munkámban. Tulajdonképpen a söröskorsó az egyetlen olyan médium, amely által az ember érintkezésbe léphet ezekkel a spirit-rapperekkel[244].

Feleségemmel együtt mielőbbi teljes gyógyulást kívánunk.

Barátod
K. M.

* Ch.-G. Le Bègue, comte de Germiny. – *Szerk.*

73

Engels Marxhoz

Londonba

Waterloo, 1857 aug. 21.

Kedves Szerecsen,

A cikkeket[245] ma reggel bizonyára megkaptad.

Téziseid* szerintem némileg vitathatóak. Az, hogy vassal 3 hét alatt érhető el az a hatás, amely a csukamájolajjal 3 hónap alatt, nyilván nem szó szerint értendő. 3 hetes kúráról ilyen betegség esetén egyáltalán szó sem lehet, ellenkezőleg, én inkább amondó vagyok, hogy vas ide, vas oda – több az olyan eset, amikor a kúra 3 évig, mint az olyan, amikor csak 3 hétig tartott.

Az mindenesetre újdonság számomra, hogy a vérben kimutatható vashiány a görvélykór *okozója*. De mindenféle irodalomtól függetlenül biztos, hogy egy idő óta elterjedt divat minden betegséget a vér vashiányára visszavezetni, s ez a divat máris kezd ellenhatást kiváltani; arról a betegségről, amelyre még a *leginkább* érvényes, hogy vashiány az okozója, a sápkórról, újabban néhány francia azt állítja, hogy nincs semmiféle összefüggésben a vassal. Hogy mi a görvélykór *okozója*, azt szerintem még sűrű homály fedi.

Hogy a csukamájolajban *többek között* a jód is egyike a legfontosabb hatóanyagoknak, az biztos. De korántsem az egyetlen. A jód más alakban nem ér ennyit. Azonkívül klórt és brómot is tartalmaz, s ezek közvetlenül vagy közvetve, de hatnak a bajra, s hogy milyen szerepük van ezenkívül az epe alkotó részeinek meg az illó zsírsavaknak, azt még nem állapították meg. Én csak annyit tudok, hogy a norvég csukamájolaj, amelynek keserű epeíze van, jobban használt nekem, mint az új-fundlandi vagy az angol, amelyeknek nincs ilyen íze.

Vasjodidot egész idő alatt, míg Manchesterben voltam (London és Waterloo között) a csukamájolajjal egyidejűleg szedtem, és a gyulladás folyvást fokozódott, s végül krónikussá vált. Amióta itt vagyok, *nem* szedek vasjodi-

* *V. ö. 149. old. – Szerk.*

dot, de abban már rég megállapodtunk Heckscherrel, hogy *utókúraként* vasjodidot vagy quéveni vasat szedek csukamájolajjal.

A csukamájolaj zsiradéktartalma pillanatnyilag egyáltalán nem felesleges ballaszt számomra. Mióta újból erőre kaptam, a zsírképződés is megint folyamatban van. Kész állati zsiradék természetesen csak nagyon csekély mértékben engedhető meg az étrendemben; ennek az a következménye, hogy több keményítőlisztet kell fogyasztanom, és tényleg, időnként valóságos kenyéréhség fog el; kétszer annyi húst eszem, mint máskor, de négyszer annyi kenyeret. A csukamájolaj zsírtartalma éppen kapóra jön nekem ebben a hízókúrában, mivel igen ártalmatlan formában jutok hozzá, és nem hat olyan zavaróan, mint a zsíros hús vagy akár a zsírosan készített ételek.

Láthatod, hogy a vasat sohasem ejtettük el egészen, és noha több mint 3 héten át eredménytelenül szedtem, sőt, a fennálló körülmények közt talán még ártott is, utókúra céljára mégis tervbe vettük. Heckscher, akinek a múlt vasárnap megemlítettem a vasat, határozottan ellenezte, hogy az eddigi tapasztalatok után már most kezdjek megint vasat szedni, és igazat kell neki adnom. Később természetesen szedhetek. Egyébként ismétlem, hogy az irodalom azon egyöntetű álláspontjával szemben, mely szerint minden betegség vashiányra vezethető vissza, nagyon bizalmatlan vagyok, amíg a vérben levő vas állapotáról, sőt annak normális mennyiségéről nem tudunk valamivel többet, mint most. *Nekem* mindenesetre elég vas volt a véremben, amikor ez a história elkezdődött – ezt minden orvos tanúsíthatja, aki engem akkor látott. Hogy határozottan görvélykóros alkatú, sápadt, átlátszó bőrű stb. emberekben valóban vashiány alakult ki, azt készséggel elhiszem.

De feltéve, hogy betegségemnek ez az okozója, ebből még korántsem következik a vas megkülönböztetés nélküli és rögtöni alkalmazása. A vas nagyon nehezen juttatható a vérbe másképp, mint olyan kis mennyiségekben, ahogy a szokásos élelmiszerekben előfordul. Feltéve tehát, hogy betegségem jellegénél fogva a vér már nem képes az élelmiszerekben levő vasat asszimilálni, akkor azt még kevésbé asszimilálja az orvosságból. A tengeri levegő és a tengerben való fürdés annyira erősíti a szervezetet, hogy a vér ismét visszanyeri ezt a képességét. Tehát újból asszimilál vasat a húsból és a kenyérből, és mivel most sokkal többet eszem, mint máskor, tehát még több vasat is. Ilyen esetekben, amikor ez a képesség visszatér, használhat az orvosság formájában szedett vas, bár én azt hiszem, hogy ennek $^{9}/_{10}$ része haszon nélkül távozik a testből, és még a vasteória alapján sem bizonyult helyesnek a vas alkalmazása a betegség *minden* időszakában. Továbbá figyelembe kell venni az egyes esetek és alkatok különbözőségét is. Én pl., úgy látszik, minden fém iránt különösen érzékeny vagyok; még a külsőleg

alkalmazott higany is – mellyel a gyulladás helyi terjedését kellett megakadályozni – igen gyors hatást váltott ki nálam, és egyáltalán nem lehetetlen, hogy a vasjodid alkalmazása olyan időpontban, amikor a vérem túlságosan dezorganizált volt asszimilálására, még inkább fokozta a gyulladást.

Mindenesetre nem látom be, mennyiben döntenének meg a te téziseid, még ha elfogadjuk is a vasteóriát, valami lényegeset korábbi levelem[241] állításai közül, melyekben egyébként csak a vas azonnali alkalmazásáról volt szó általában, a csukamájolaj kizárásával.

Ma vettem az első tengeri fürdőt, pompásan esett és pokoli étvágyam lett tőle. Egyelőre csak minden második nap szabad fürödnöm.

De itt a postaidő. Az „Army"[229] munkában van.

Sokszor üdvözlöm feleségedet és a gyerekeket.

Barátod

F. E.

74

Engels Marxhoz

Londonba

Waterloo, 1857 aug. 25.

Kedves Marx,

Legutóbbi levelemet hirtelen abba kellett hagynom, hogy a posta elvihesse. Még Lupus franciaországi kalandjairól akartam neked beszámolni. Pénz és idő híján nem maradhatott Londonban, csak átutazott a városon és 2 shillinggel a zsebében érkezett meg Manchesterbe. Lille-ben rábukkant a francia rendőrség és ettől kezdve nyomon követték. Amilyen szerencséje van – éppen belepottyant a választások és a szép gyilkossági összeesküvés kellős közepébe.[246] Egy kis fogadóban szállt meg, a Louvre közelében, aztán Versailles-ba akart menni. Útközben a nyomába szegődött 2 spicli, menet és jövet betolakodtak az ő kocsijába, s állandóan szemmeltartották. A fogadóba visszatérve vacsorához ül az étteremben, mire asztalához telepedik két spicli, egyikük elzászi zsidó, és megjegyzéseket tesznek németül, franciául és tört angolsággal: „Un was der Kerl noch mit einem Appetit fresse kann, un sei Kopp is doch nit e Pfennig wert." „That chap eats with much appetite and his head is not worth a farthing. The telegraphic despatch has just arrived" stb.* Miután Lupus ezt kiállta szó nélkül – persze, rossz politikai lelkiismerete kényszerítette erre, különben nyakon csípték volna, s aztán a rendőrségen igazolhatta volna, hogy miféle Wolf [Farkas] is ő. Miután mérgében becsiccsentett, felment a szobájába és kinézett az ablakon – az első emeleten. Hát a kapualjban nem fölfedezi az ő versailles-i barátait? A csoport egyre növekszik, megjegyzéseket kiáltanak fel neki, és a főnök a fogadósnéval tárgyal. Aztán a fickók megszállják az egész házat, isznak és randalíroznak fél éjszaka, bekvártélyozzák magukat a Lupustól jobbra és balra s a fölötte levő szobákba – gondolhatod, milyen szép kis pácban főtt a fiú – és ráadásul dögleszto hőség volt. Korán reggel fölzavarják álmából a fickók. Jobbról és balról kopognak a falon, fölötte asztalt, ágyat stb. tologatnak,

* – „Hogy micsoda étvággyal tud zabálni ez a fickó, mikor a feje nem ér már egy fillért sem. Épp most jött a távirat" stb. – *Szerk.*

úgyhogy Lupus már azt sem tudja, fiú-e vagy lány. Végül minden bátorságát összeszedve kimegy az árnyékszékre. A lépcsőn ott ül a zsidó meg a cimborája s a zsidó jó hangosan így szól: „Most megy szarni a fickó." Lupus a reggelit a szobájába kéri és megkérdezi, mikor megy a strasbourg-i vonat. A fickók aztán lassacskán eltűnnek, minthogy ez már az utóválasztások napja volt, s ők teljesítették feladatukat: előzték Lupust Párizsból. A vonaton megint ott van versailles-i barátja, ugyanabban a kocsiban és négy-öt állomásnyira kíséri, ahol egy másik váltja fel. A fickók mindig olyan feltűnően furakodnak végig a zsúfolt kocsin, hogy egy francia filiszter tréfásan meg is jegyzi: „Talán valami bűnöző van köztünk?" Így kísérik Lyonig; Châlons sur Saône-tól megint ott van a gőzhajón a versailles-i. Lyonban Lupus bemegy az első fogadóba, de észreveszi, hogy a pincértől kezdve mindenki a rendőrség szolgálatában áll, jelzi, amikor ő jön és értesíti a fickókat. Mihelyt kilép a szobából, a pincér fütyül, s az irodában ülő pasas felkiált: „Le voilà!"*, mire Lupusnak a válogatott spiclik sorfala közt kell elvonulnia. Ez az üldözés a seysseli vonaton is tartott, egészen odáig, ahonnan egy elágazás visz Plombières felé, ahol Bonaparte úr éppen időzött. Innen L már szabad volt, mivel látták, hogy nem megy Plombières-ba. Visszafelé már nyoma sem volt üldözésnek.

Ebből is látható, mit művelt Bon úr a December 10-i Társasággal[180]. A csibészek félreismerhetetlenek, különösen a kocsmázást és azt a komikus modort illetően, ahogyan a gyanús embereknek megkeserítik a párizsi tartózkodást. Ha L nem ment volna el, egyikük valószínűleg verekedést kezdett volna, hogy ennek ürügyén bevihessék a rendőrségre. Vajon hány fickó lehet szolgálatban, ha egy egész sereg jutott a viszonylag ismeretlen Lupus követésére? Hozzá még a fogadósok, pincérek, szolgák stb. beszervezése cinkostársi segédletre.

Éppen az imént fürödtem megint, ami általában nagyon erősítőleg és frissítőleg hat rám, bár, úgy látszik, kezdetben kissé fokozza a gyulladást. Ez várható volt. Most egészben véve nagyon jól érzem magam és a sebek nemigen zavarnak. Az öregem már bizonyára Manchesterben van, ezt holnap pontosan megtudom, s akkor aztán rögtön Manchesterbe megyek, majd néhány nap múlva egy hatásosabb tengeri fürdőbe, talán a Man-szigetre. Szóval egyelőre írj Manchesterbe. Mihelyt teljesen rendbe jöttem és nem lesz szükségem ilyen rendszeresen a tengeri fürdőkre, szeretnék tengeri útra menni, valószínűleg egyszer gőzhajóval Dublin érintésével Ports-

* – „Itt van!" – *Szerk.*

mouthba és a Wight-szigetre, ahol aztán tarthatunk együtt egy haditanácsot. De ez még a körülményektől függ.

Az „Army"[229] halad, az ókor készen van, a középkor rövid lesz, aztán az újkor. De csupán az ókor is 6–7 oldal, majd meglátom, mit lehet még húzni belőle; viszont pontosan nem köthetjük magunkat Dana úrhoz. Péntekig semmi esetre sem tudom küldeni, mert közbejön a találkozás az öregemmel, remélhetőleg azonban keddig sikerül beküldeni. Apropó, hát Dana egyáltalán nem ír a kéziratok vagy a B betűs lista ügyében? Hogy lehet ez? Mégiscsak furcsa lenne, ha nem jelentkezne. Szívélyes üdvözlet.

Barátod
F. E.

75

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]57 aug. 26.

Kedves Engels,

Mellékelem Schramm hozzád írott levelét. Írj neki néhány szót. Nem hiszem, hogy állapotához sok reményt lehetne fűzni.

Lupus kalandja nagyon mulatságos.

Miért nem mész Hastingsbe – ez a fürdő híres arról, hogy jótékony hatással van a tiédhez hasonló bajokra. Ez az egyetlen ilyen jellegű fürdő Angliában. A Man-sziget, már amennyire szerencsém volt veled együtt láthatni – az igaz, hogy csak egy kis darabkáját –, inkább bűzével tűnik ki.

Danával nem túlzottan jól áll a dolog. Nem tartottam illőnek, hogy rossz egészségi állapotodban ennek az ügynek a részleteivel terheljelek. Már régebben elküldte Dana nekem a mellékelt B betűs jegyzéket (csak 2 nem katonai jellegű cikk van benne: „Blum" és „Bourrienne"). Ugyanakkor azt írta, hogy minél gyorsabban jönnek be a cikkek a soron következő kötetekhez, annál kellemesebb nekik. Én pedig a cikkek beküldése után minden esetben rögtön megkaphatom a honoráriumot. Mit tehettem volna akkor, amikor az A betűs cikkeket nem tudtam elküldeni, az viszont csak gyanút keltett volna, ha ilyen sürgető felszólításnak – és ráadásul számomra ennyire előnyös feltételek mellett – nem teszek eleget? Nem maradt más hátra, mint egy ideig egyáltalában nem írni New Yorkba, és azután is csak nagyon ritkán, úgy kéthetente, miáltal nyitva állt számomra az a lehetőség, hogy később a valószínűség látszatával hivatkozhassam saját betegségre és itthoni gondokra, amelyek miatt nagyon nehezemre esett az írás, mint a lapnak [„Tribune"] gyéren küldött tudósításaim is bizonyítják. Ilyen körülmények között teljesen célszerűtlen lett volna elküldeni Danának a te B betűs listádat, sőt ez még fonákabbá tette volna a helyzetemet. Közben azt is megtudtam, hogy most Ripley őrnagy a „Tribune" társkiadója, tehát Danának szükség esetén van egy kiútja a „Cyclopaedia" számára.

Nos, július 24-én továbbítottam a te első küldeményeidet[238]. Jött az augusztus, és a te állapotod a jelek szerint megint rosszabbodott. Augusztus

11-én jött tőled egy további küldemény[247]. Ösztönöm azt súgta, hogy most befuthat egy levél New Yorkból, mely engem nagy zavarba hoz, tekintettel arra, hogy a te betegséged eleve kizárta a munka meggyorsítását. Ezért, hogy nyitva tartsak magamnak egy hátsó ajtót, elküldtem Danának a szállítmányt egy levél kíséretében[248], melyben először is jeleztem, hogy a cikkek zömét augusztus 7-én útnak indítottam (így ő kénytelen feltételezni, hogy a kézirat elveszett) és egyúttal a késlekedésnek és elhúzódásnak egy még nem teljesen kihevert betegséggel adtam okát. Ezt a lépést azért tettem, mert ezáltal minden eshetőségre gondoskodtam mentségről. Ha befut Dana reklamációja (valószínűleg szeptember elején), addigra az A betűs kézirat vagy készen van, vagy nem. Az első esetben vagy tudja még használni, vagy nem. Az első esetben nincs semmi elveszve. A második esetben a felelősség a postára terelődik. Ha pedig egyáltalán nincs készen, akkor annál szükségesebb volt a megtévesztés.

Augusztus 17-én a mellékelt levelet kaptam Danától.

Ami a B-t illeti, hát most szó sem lehet arról, hogy a listát kiegészítsük, hanem hogy a lehető leggyorsabban elkészítsük. Ha ez nem lehetséges, akkor le kell mondani az egész dologról.

Az eredmény: gazdasági helyzetem teljesen tarthatatlan, sőt még a „Tribune"-nál is megingott a helyzetem.

Légy szíves, küldd vissza nekem Delhi térképét és írd meg, mi a véleményed az indiai ügyről.*

Barátod
K. M.

* *V. ö. 149–150. old. – Szerk.*

76

Engels Marxhoz

Londonba

Kelston Cottage, Trinity St.
Ryde, Isle of Wight
1857 szept. 8.

Kedves Marx,

Ma végre szörnyű felhőszakadás közepette megérkeztem új lakásomba és holnap mindjárt ismét hozzáfogok az „Army"-hoz[229]. Tegnap Portsmouthban a katonai látnivalókat letudtam, s így már csak a „flotta" van hátra, mely pillanatnyilag nagyon ösztövérnek látszik. Egészségileg egyenletesen jól vagyok, s ha az idő megjavul, remélhetőleg nemsokára teljesen meggyógyulok. Portsmouthból fél óra az út idáig, nagyon arisztokratikus fészek ez, a lakások azonban nem olyan drágák, mint Waterlooban. Hogy hogy áll a dolog az élelmiszerekkel, azt a hét végére nyilván megtudom. A hotelek stb. azonban gyalázatosan drágák.

Portsmouthban az ember valósággal szép hazánkban érzi magát. A flottából nem sokat látni a városban, ellenben dominál a hadnagy, a hamis méltóság, affektált tartózkodás és a kifacsart angolság, amiből a tiszt meg a gentleman összetevődik. A népség is szinte mindig egyenruhában futkos. Láttam a 47. ezredet gyakorlatozni, csupa érmékkel ékített régi krími katona, az imént érkeztek a Földközi-tengerről. Az egyszerűbb felfejlődések tűrhetően mennek, de a kacifántos „ideális" manővereket, amelyekből az angol szabályzatban olyan sok van, nagyon rozzantan hajtják végre. Az a kísérlet, hogy a ferdén menetelő nyílt hadoszlopból négyszögalakzatot formáljanak, teljes kudarcba fulladt, pokoli zűrzavar keletkezett. Viszont a vonalban végrehajtott frontmenet, felfejlődött zászlóalj igen jó. A vezénylő tiszt nagyon nyugodt volt, de az egyes századokban szitkozódtak és káromkodtak, akárcsak nálunk. Az összes mozdulatokat a mi lépésnemünkben hajtják végre, a lépés talán kissé nyújtottabb, de gyors, a katonák maguk pedig igen szenvtelenül mozognak. Egy porosz hadnagy azt mondaná: a kutyák nem táncolnak a füttyre. A futólépés még nagyon gyatrán megy, a csatárláncba fejlődés tisztára úgy, mintha alva csinálnák. Végeredmény: a szabályzat nagyon

rossz, a csapatok jobbak, mint a szabályzat, a franciáktól a Krímben eddig édeskeveset tanultak, a modern dolgokat vagy nem vezették be, vagy rosszul hajtják őket végre.

Mihelyt készen van az „Army", küldöm neked. Szívélyes üdvözletem feleségednek és a gyerekeknek.

Barátod
F. E.

77

Engels Marxhoz

Londonba

[Ryde, 1857] szept. 10., csütörtök.

Kedves Marx,

Mellékelve „Bennigsen" és „Barclay". A napóleoni tábornokokkal még kissé alaposabban foglalkozom, holnap vagy holnapután azokat is küldöm. Az „Army"[229] nemsokára kész.

Barátod
F. E.

78

Engels Marxhoz

Londonba[249]

[Ryde, 1857 szeptember 11 vagy 12.]

[. . .] Berthier vérbeli hivatalnok volt, minden ötlet híján, de rettentően ügybuzgó és pontos; amikor Napóleon 1809-ben Bajorországba küldte, hogy rendezze a csapatokat, mielőtt ő maga megérkezett, parancsokkal és ellenparancsokkal 3 részre osztotta a sereget. Davout-t a francia erők felével Regensburgnál, Massénát a másik felével Augsburgnál, a bajorokat kettőjük közt Abensbergnél állította fel, úgyhogy Károly főherceg gyors előrenyomulással egyenként megverhette volna a csapattesteket. Csak Napóleon megérkezése és az osztrákok lassúsága mentette meg a franciákat.

Bernadotte 1813-ban nem is tábornok volt, hanem diplomata. Megakadályozta, hogy a parancsnoksága alatt álló tábornokok támadást indítsanak, s amikor Bülow a parancs ellenére kétszer – Grossbeerennél és Dennewitznél – legyőzte a franciákat, leállította az üldözést. Állandó összeköttetésben állt a franciákkal. Amikor Blücher, hogy végre cselekvésre kényszerítse, az Elbához vonult és vele egyesült, Bernadotte még vonakodott, mígnem Sir Ch. Stewart (a táborában tartózkodó angol megbízott) kijelentette, hogy ha most sem vonul fel, többé egyetlen pfenniget sem fizet. Ez használt – ennek ellenére a svédek Lipcsénél csak honoris causa* jelentek meg a tűzvonalban és az egész hadjárat folyamán ütközetben 200 embert sem vesztettek. – Bernadotte 1798-ban francia követ volt Bécsben, ekkor az osztrákok fölött aratott egyik francia győzelem évfordulóján felvonatta a trikolórt, a nép erre megrohamozta a palotáját és elégette a zászlót. Emiatt Bernadotte elutazott, ám Napóleon nem adott neki igazat és rávette a Direktóriumot, hogy ejtse el az ügyet.

Ki tudnád nyomozni, hogy mi a bakhid (ponts à chevalets) angol elnevezése? Kellene az osztrák Birago-pontonok leírása is és egy rövid kivonat – csak utalások – arra vonatkozóan, hogy milyen pontonokat használnak a

* – tiszteletbelileg; a látszat kedvéért – *Szerk.*

különféle hadseregeknél (lásd Sir Howard Douglas, „Military Bridges"), vajon az oroszok és a poroszok még mindig vászonpontonokat alkalmaznak? Itt nincs anyagom, s ami Manchesterben van, az is nagyon régi. Az angol pontonokról van valamim [. . .]

79

Marx Engelshez

Ryde-ba

[London, 1857] szeptember 15.

Kedves Engels,

Bocsásd meg hallgatásomat és különféle küldeményeid nyugtázásának elmaradását. Először is a sok munka, aztán a sok időtrabló szaladgálás, amire korántsem „belső szükségletből" vállalkoztam. Remélem, a rossz idő ellenére *egészséged javul*, és még mindig nem mondok le arról a gondolatról, hogy vasat is fogsz végül szedni. Csak attól félek, hogy a sok írás árt neked.

Pénteken levelet várok Danától. Ma elküldtem neki a „Barclay", „Berthier", „Blum", „Bourrienne" címszavakat és a te írásaidat.[250] Fontos számomra, hogy a jövő héten elküldjem a második B betűs adagot. Az egyes kérdéseket, amelyeket a legközelebb feldolgozandó francia tábornokokkal kapcsolatban kell feltennem neked, a legközelebbi levélben küldöm. Bem lengyelországi tetteiről a következőket találtam.

„Kitüntette magát az Iganie melletti ütközetben, ahol 12 könnyű- és 4 nehézlöveggel vette fel a harcot 40 orosz nehézlöveg ellen; majd az osztrolenkai csatában. Itt galoppban nyomult előre ütegével egészen az orosz csatárok vonaláig, megsemmisítő tűz alá vette a Narewen átkelt csapatokat, állta 80 löveg golyózáporát, és visszavonulásra kényszerítette az ellenséget. E csata után ezredes, röviddel azután az egész tüzérség főparancsnoka, s amikor a lengyel haderőt Varsónál összevonták, tábornok. Szeptember 5-én és 6-án egész ütegállományát harcba vetette, s a tábori lövegeket a külső vonal elkülönített erődítményei között felállítva, 6-án 40 üteggel előrenyomult az oroszok által már elfoglalt Woláig, de mivel sem gyalogság, sem lovasság nem támogatta, vissza kellett vonulnia. Amikor a lengyel hadsereg 7-én éjszaka Praga ellen vonult, 40 üteggel megszállta a hidakat, 8-án reggel azonban értesült az oroszokkal kötött megállapodásról és Małachowski parancsáról, hogy a tüzérséggel vonuljon Modlinba. Lásd emlékiratát, „Allgemeine Augsburger Zeitung" 1831, melyben az utóbbi eseményeket tárgyalja és elmarasztalja Krukowieckyt."[251]

Mivel a fenti forrásban nem bízom meg vakon, kérlek, nézz utána, és röviden – legjobb volna mindjárt angolul – helyesbítsd a vonatkozó passzust.

A kért jegyzeteknek holnap utánanézek a Museumban.[252]

Barátod
K. M.

80

Marx Engelshez

Ryde-ba

[London, 1857] szeptember 17.

Kedves Engels,

„*Bernadotte*"-ot nehéz tárgyalni. Azok a francia tábornokok, akik Lajos Fülöp idejében írtak, nagyobbrészt feltétlen hívei; a mostani írók Boustrapa[64] uralma alatt éppoly feltétlen ellenfelei. A legvitásabb pontok, amelyekről felvilágosítást kérek tőled, a következők:

1. Részvétele az austerlitzi csatában[215] az általa e csata előtt végrehajtott hadműveletek révén.

2. Magatartása a jénai csatában; és az eylaui csata *előtt*.[253]

3. Magatartása a wagrami csatában.[254]

Ami pedig bécsi követségét illeti, hát ez a dolog nem egészen úgy áll, ahogyan te leírod.* *Bebizonyították* (többek között *Schlosser*, „*Zur Beurteilung Napoleons*"), hogy a párizsi bonapartista lapok azzal vádolták Bernadotte-ot, hogy royalista, mert *nem* tűzi ki a francia zászlót. Ezzel olyan lépésre késztették, amelyet Bonaparte utólag dezavuált.

Bona egyáltalában sejtette, hogy tábornokai közül Bernadotte az „államférfiú", aki „saját terveit" követi. Ő és kivált fivérei kicsinyes és hitvány intrikáikkal jelentősebb pozícióhoz juttatták Bernadotte-ot, mint amilyent egyébként betölthetett volna.

Napóleon egyáltalában gyalázatosan viselkedett mindenkivel, akiről feltételezte, hogy „saját céljai" vannak.

Barátod
K. M.

*Blücher*rel kapcsolatban írnod kell legfontosabb csatáiról, általános katonai jelleméről, végül a Griesheim által annyira hangsúlyozott taktikai érdeméről.[255]

* *V. ö. 162. old.* – *Szerk.*

Bessières, Brune, Brown, Bugeaud ditto*.

Bosquet a krími hadjáratban[19].

Küldd el nekem Dana B betűs jegyzékét, mert én elvesztettem a másolatomat.

* – (detto) ugyanaz, szintén, ugyancsak – *Szerk.*

81

Engels Marxhoz

Londonba

Ryde, 1857 szept. 18., péntek.

Kedves Marx,

Leveledet tegnap délután kaptam meg, túl későn ahhoz, hogy még valamit a B-hez elkészítsek, ráadásul éppen Portsmouthban voltam, amikor a levél megérkezett, ez is elvett az időből, különben lefordíthattam volna neked a Bem-féle históriákat.* Úgy látszik, nálatok rossz az időjárás, itt folyton nagyon szép az idő, csak túl meleg van; a múlt héten olykor-olykor nagy zápor volt, de közben az idő mindig meleg és szép maradt. Az éghajlat itt valóban igen kellemes, s a növényzet, minden, ami nem kíván forró napsütést, majdnem olyan délies, mint Nápolyban. A sövények babérból vannak. Igazán szépen javulok, a tulajdonképpeni betegség *elmúlt*, már egyetlen mirigyem sincs gyulladásban, és most már csak foltozó-munkával foglalkozom, a sebeim gyógyításával, ami persze, hosszadalmas folyamat – no, meg a hús és a háj pótlásával. A fürdés nagyon jót tesz, megint frissen tudok úszni – ez bizonyítja, hogy mennyit javultam a gyógykezelés során. Meglátogattam Piepert Bognorban; egész csinos kis hely, bár Ryde-hoz képest semmi; kíváncsi vagyok, meddig bírja ki ott – vannak lehetőségei, de éppen ezért megint túlteng benne a zsenialitás, a véletlent saját érdemének tudja be, és már félig Bognor királyának tekinti magát. Vasárnap eljön ide, talán Steffen is. Jövő hét folyamán Brightonba megyek és onnan hajóval Jerseybe, Schramm is oda készül, mint írja. Akkor aztán átugorhatnál Brightonba, sőt, ha a munka lehetővé teszi, velem jöhetnél Jerseybe is, a tengeri út neked is jót tenne. Mit szólsz hozzá? Keddig még mindenféleképpen itt maradok, talán valamivel még tovább is, majd meglátom.

Bemről csak az alábbiakat mondanám:

Az iganiei csatában, ahol a tüzérség parancsnoka volt, feltűnt ügyessége és kitartása, amellyel a túlerőben levő orosz ütegek ellen harcolt. Osztrolenkánál szintén ebben a minőségben vezényelte a tüzérséget; amikor a lengyel

---

* *V. ö. 164–165. old. – Szerk.*

hadsereg támadásait a Narewen átkelt oroszok végleg visszaverték, összes ágyúival végrehajtott merész előnyomulással fedezte a visszavonulást. Ekkor ezredessé, röviddel ezután tábornokká nevezték ki és az egész lengyel tüzérség főparancsnokává tették. Amikor az oroszok megrohamozták a varsói védőműveket és elfoglalták Wolát, Bem 40 ágyúval vonult fel az egész vonal e legfontosabb védőműve ellen, a vele szemben álló orosz tüzérség túlereje azonban megakadályozta a lengyel gyalogságot az újbóli támadásban, és Bemet visszavonulásra kényszerítette.[256]

A többi egészen hétköznapi. Iganieről itt nincs anyagom, nem volt nagyon jelentős ütközet, egy töltés védelme, amely, mint rendszerint, megkerülés folytán hasztalanná vált – a 40 *nehéz*ágyú feltétlenül hazugság, hasonlóképpen az oroszok osztrolenkai *visszavonulása*, ami legfeljebb csatárokra és tartalékokra vagy néhány exponált zászlóaljra vonatkozhat. Amit fentebb írtam, az a legkedvezőbb, Dibics ugyanis *megtiltotta* az üldözést.

Hálás köszönet a hídhistóriáért. Teljesen elegendő. Vasárnap vagy hétfőn elküldöm neked az „Ütközet"-et [Battle], az „Üteg"-et [Battery] s amivel a „B"-ből még elkészülök, a többivel pedig igyekszem gyorsan haladni. A napokban Blücherről is küldök valamit, mihelyt a Müfflinget átolvastam.

Milyen francia tábornokokról és miféle hőstetteikről akarsz még közelebbi vizsgálódást? Adj nekem lehetőleg több időt, mert 2 óránál tovább nemigen tudok egyfolytában dolgozni.

Barátod

F. E.

82

Marx Engelshez

Ryde-ba

[London, 18]57 szept. 21.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Engels,

Egészséged javulása a legkedvesebb hír számomra.

Danától múlt pénteken kaptam levelet, hűvös volt és rövid. Azt válaszoltam neki, hogy azonnal megreklamálom a dolgot a postánál. Azonkívül, mivel nálam volt az „*Algéria*" és a „Lőszer" [*Ammunition*], elküldtem neki azzal a megjegyzéssel, hogy erről van még **másolatom**; a „*Hadsereg*" [*Army*] megvan még *eredetiben*, majd újból leíratom és azonnal elküldöm (ezt azért tettem, mert legutóbbi leveleidben ismételten jelezted, hogy az „Army" majdnem készen van); különben a „*Tüzérség*" [*Artillery*] legnagyobb része az ágyú [Cannon] történetéhez kerül, és egyébként *már nincs meg* a kézirat. Egyáltalában jószerencsére – és bár valószínűleg most már túl későn – *A-ból csak* „Army", „Armada", „Ayacucho" címszavakat küldeném *még* el. A 2 utóbbit azért jeleztem, mert ezeket *egészen rövidre* foghatod, ámbár abban az anyagban, amelyet elküldtem neked, az Armadához és Ayacuchóhoz (Esparterót illetően) találsz majd némi eredetit. Hát így áll a dolog.

Holnap ismét küldök 3 életrajzot.[257]

Körülményeim nem teszik lehetővé, hogy Brightonba menjek, s még kevésbé, hogy Jerseybe elkísérjelek.

A B betűs tábornokokra vonatkozóan, miután alaposabban megnéztem a dolgot, nem kell tőled más, csak válasz a Bernadotte-tal kapcsolatos kérdésemre és Blücherről, Bugeaud-ról, Bosquet-ről (a krími háborúban[19]) a lényeges. A többi franciáról elég anyagom van. És végül Sir *G. Brown*, akiről semmit sem tudok. Sok erről a férfiúról nem szükséges.

Elküldtem Danának B és C jegyzékedet.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

83

Engels Marxhoz

Londonba

Ryde, 1857 szept. 21.

Kedves Marx,

Steffen és Pieper voltak itt, és velük P egyik barátja, a két utóbbi csak az imént ment el, így postazárás előtt már aligha van időm arra, hogy a mellékelt cikket[258] kissé átfussam és neked „Bernadotte"-ról írjak.*

Austerlitz[215]. Bernadotte-ot Napóleon Iglauba** küldte, hogy onnan megfigyelje Ferdinánd főherceget Csehországban, majd N-től idejekorán parancsot kapott, hogy menjen Brünnbe, amit meg is tett, hadtestével Soult és Lannes közé (a centrumba) helyezték, ahol segített meghiúsítani a szövetséges jobbszárny átkaroló hadműveletét. Arra nem emlékszem, hogy Bernadotte ezúttal valami különösebben fontos akciót hajtott volna végre, a Jominiban sem találok semmit.

Jéna[253]. Ezzel kapcsolatban megállapított tény, hogy Bernadotte Napóleontól kétségtelenül azt a parancsot kapta, hogy vonuljon Naumburgból Dornburgba, ugyanakkor Davout-nak, aki szintén Naumburgban volt, Apoldába kellett vonulnia. A Davout-nak szóló parancsban az állt, hogy ha Bernadotte már egyesült vele, *együtt* vonulhatnak Apoldába. Davout ezt akarta tenni, miután ő maga felderítette a poroszok hadmozdulatait és meggyőződött arról, hogy Bernadotte Dornburg irányában nem fog ellenséggel találkozni. Sőt felajánlotta, hogy *hajlandó Bernadotte parancsnoksága alá helyezni magát.* Bernadotte azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a *neki* szóló parancsban nincs szó Apoldáról, és elvonult. Következésképpen 14-én egész nap menetelt, anélkül, hogy ellenséggel találkozott volna. Davout-nak viszont egyedül kellett felvennie a harcot Auerstedtnél; ha Bernadotte ott lett volna, vagy ha legalább 14-én elindul az ágyúdörgésre, akkor ez az alapjában véve nem döntő győzelem ugyanolyan döntővé válhatott volna, mint a jénai. Csupán az auerstedti porosz hadseregnek a jénai menekülőkkel való

* *V. ö. 166. old. – Szerk.*

** Jihlava. – *Szerk.*

találkozása és Napóleon stratégiai előkészületei a csatára tették az ügyet következményeiben mégis döntővé. *Miért* tette ezt Bernadotte, az sohasem derült ki. Jomini túl skrupulózus pontosságról beszél. Bernadotte valószínűleg örült, hogy a szó szerinti végrehajtással blamálja Napóleont, minthogy az ebben az esetben kétségtelenül téves feltevésekből indult ki.

Eylau[253]. Amikor Bennigsen elindult, hogy megverje Ney csapatait, amelyek túlságosan előre merészkedtek, és amelyektől balra hátul Bernadotte csapatai helyezkedtek el, Napóleon csapdát állított neki; Ney délre, Bernadotte délnyugatra visszavonult, és azt a parancsot kapta, hogy csalja Bennigsent a Visztulához, miközben Napóleon Lengyelországból északnak Bennigsen összeköttetési vonalai ellen vonult. A kozákok elfogták a Bernadotte-nak írásos parancsokat vivő segédtisztet, s ezáltal Bennigsen értesült a fenyegető veszélyről, amelytől épp hogy csak megmenekült. Bernadotte viszont, ugyanezen véletlen folytán, nem kapta meg az utasítást, ennélfogva az arcvonal mögött maradt. Nem hiszem, hogy ezúttal bármit is a szemére lehetne vetni.

Wagram[254]. A csata első napján „Eugène* előrenyomult Wagramnál; de minthogy itt az ellenséges tartalékok közepébe ütközött, és nem kapott támogatást Bernadotte-tól, aki nem avatkozott be idejében és határozottan, Eugène-t elölről és oldalról megtámadták és erélyesen visszaverték egészen az én gárdámig".[259] Ami a csata 2. napját illeti, nem találok Bernadotte-ról semmi különöset.

Bernadotte úr mindenesetre nem volt valami nagy tábornok, úgy igazából sohasem tüntette ki magát sehol, és ha mint politikust nézzük, erősen kiütközik belőle a gascogne-i – a szép ötlet, hogy Napóleon után ő legyen a császár![260]

Bessières-ről nem tudok semmi mást mondani, mint hogy többnyire a gárdát, kivált a lovasságot vezényelte, erre a posztra pedig nemigen kellett sok ész. Bátor fickó volt, ez minden.

A B-vel szeretnék lehetőleg e héten elkészülni, legalábbis jócskán előrejutni ebben a betűben, s akkor neked is megírom Blücherről a szükséges adalékot. Most pedig postazárás.

Sokszor üdvözlöm feleségedet és a gyerekeket.

Barátod
F. E.

* Eugène Beauharnais. – *Szerk.*

Mi van az utazással?

Úgy látszik, Havelock a legügyesebb fickó Indiában, és 8 nap alatt 126 mérföldet menetelni olyan éghajlat alatt, ráadásul 5–6 ütközetet megvívni, roppant nagy dolog. Hogy ennek általános kolerával kellett végződnie, az előre látható volt.

Itt úgyszólván nem is látom a „Times"-t, különben részletesebben írhatnék neked Indiáról, de itt igen nagy nehézségekbe ütközik az újságok beszerzése.

84

Engels Marxhoz

Londonba

Ryde, 1857 szept. 22.

Kedves Marx,

Bernadotte-ról Wagrammal kapcsolatban* még a következőt: Amikor július 5-én a franciák támadása kivált az ő lagymatag viselkedése miatt megtört, B megszállta a centrumban és valamivel a franciák vonala előtt fekvő Adlerklaa falut, s 6-án reggel, amikor az osztrákok koncentrált támadásra indultak, ő ott állt a nyílt síkságon Adlerklaa *előtt*, ahelyett hogy a falut erősen megszállva bevonta volna frontvonalába. Amikor az osztrákok felvonultak, ezt a hadállást túlságosan kockázatosnak ítélte (csapatai előző nap, az ő lagymatag viselkedése miatt végül is súlyos veszteséget szenvedtek) és visszavonult egy Adlerklaa *mögötti* fennsíkra, de anélkül, hogy a falut *megszállva tartotta volna*, mire azt Bellegarde osztrákjai azonnal erősen megszállták.

Mivel a francia centrum ezáltal veszélybe került, ennek parancsnoka, Masséna, egy hadosztályt küldött előre, mely a falut ismét elfoglalta; ezt a hadosztályt azonban d'Aspre gránátosai megint kivetették állásaikból. Ekkor maga Napóleon odaérkezett és átvette az irányítást, új csatatervet készített, és ezáltal meghiúsította az osztrákok hadműveleteit. Bernadotte itt egész vitathatatlanul baklövéseket követett el – ha Jomini leírása csak valamelyest is megfelel a valóságnak.[260]

Az „Army"[229] a történeti részt illetően, készen van, egészen a francia forradalomig. A későbbi korszakokat és az általános szervezeti részt, amelylyel befejezem, most már hamarosan elkészítem, és mihelyt lehet, ismét valami B-t is, hogy folyamatosan menjenek a küldeményeid, ami Dana úr hangulatát majd megint megváltoztatja. Közben újra kaptam némi pénzt és így mellékelek egy 5 £-es bankjegyet. Talán mégiscsak el tudsz jönni egy vagy 2 napra Brightonba, én még egypár napig itt maradok és értesítelek arról, mikor megyek oda.

---

* *V. ö. 172. old. – Szerk.*

Bugeaud. Java részére már az „Algéria" cikkben utaltam. Középszerű tábornok volt, Algériában és Marokkóban aratott győzelmeinek nincs túl nagy jelentőségük. Hogy 100 000 emberrel meghódította Algériát, a hadviselést az országhoz és az ellenséghez hozzászabta, s megtörte vagy jobban mondva elfojtotta az arabok ellenállóképességét (a kabilokét nem), azt nem tartom nagy érdemének, mert nem hiszem, hogy ő csinálta a terveket. Inkább kardcsörtető volt, és a Tafnánál[261] bebizonyította, hogy nemcsak megvesztegethető, hanem nehéz helyzetekben határozatlan is. 100 000 emberrel és a tízéves háború folyamán kiképződött alvezérekkel, mint Lamoricière, Changarnier, Cavaignac, Négrier, Duvivier, minden különösebb tehetség nélkül is produkálhatott valamit, kivált mivel a francia vezérkar *nagyon jó*; amellett tevékenysége többnyire a haderő elosztására (s itt nem tudni, mit tett *helyette* a vezérkar) és a tartalék vezetésére szorítkozott, tekintve, hogy egy helyen csak egyes hadosztályok és dandárok tevékenykedtek.

Bosquet. Az Almánál[262] a francia jobbszárny átkaroló támadását az orosz balszárny ellen az oroszok által is elismert eréllyel és gyorsasággal hajtotta végre, sőt tüzérségét a járhatatlannak tartott úttalan szakadékokon át feljuttatta a fennsíkra. Ezért nagy dicséret illetné meg, ha nem számszerűleg sokkal gyengébb ellenféllel állt volna szemben. – Balaklavánál[263] rögtön az angol jobbszárny felmentésére sietett, úgyhogy csapatainak fedezete alatt az angol könnyűlovasság maradványa vissza tudott vonulni, és az oroszoknak elment a kedvük a további előnyomulástól. Inkermannál[53] már kora reggel kész volt 3 zászlóaljjal és 2 üteggel beavatkozni a csatába, de ajánlatát elutasították, ekkor 3 dandárt állított fel tartalékként az angol jobbszárny mögött (a Csornaja lejtőjén) és 2 dandárral 11 órakor előnyomult a harcvonalba, mire az oroszok megkezdték a visszavonulást. Az angolok összes csapataikat bevetették, az oroszoknak még 16 zászlóalj állt rendelkezésükre, s ha nincs Bosquet, az angoloknak vége. A 16 érintetlen orosz zászlóalj fedezte a visszavonulást, üldözésről itt nemigen lehetett szó, 3000 lépésnyire a csatatértől véget ér a fennsík. Bosquet tehát minden alkalommal gyors, éber, aktív, egyszóval mintaszerű hadtestparancsnoknak bizonyult, ahogy az volt azon egész idő alatt is, amikor a Csornaja lejtőjén a fedezetet ellátó hadtestet vezette. Hogy parancsnokló tábornoknak alkalmas-e, arról nem sokat lehet mondani – jó néhány tulajdonsága megvan ehhez, s aki olyan kitűnő elővéd-tábornok, mint ő, annak szinte már csak *stratégiai* képességét kell bizonyítania, amire viszont az egész szevasztopoli hadjárat folyamán nem sok alkalma volt.[264]

Blücher. 1794-ben, a pfalzi hadjárat során kitüntette magát mint előőrs-

tábornok és mint könnyűlovassági vezető. Erre vonatkozóan közzétett naplója a legjobb bizonyíték; ez rossz németsége ellenére még mindig klaszszikus műnek számít. Állandó riadalomban tartotta a franciákat, s a főhadiszállást az ellenség hadmozdulatairól a legjobb értesülésekkel látta el; folyton rajtaütéseket és támadásokat hajtott végre és többnyire sikerrel. 1806-ban Auerstedtnél lovassági rohama balul sikerült, azt a tanácsát, hogy a rohamot teljes haderővel ismételjék meg, elvetették (*ezt emlékezetből*). Visszavonulása Lübeckbe és a város végsőkig való védése egyike a ritka tiszteletreméltó epizódoknak ebben a történetben, noha stratégiai manőverei ennek során gyakran meglehetősen huszárosak, s amikor végül fogságba esett, az nem az ő hibája, mivel, akárcsak az egész porosz hadsereg, el volt vágva és neki ráadásul még a legnagyobb kerülőt kellett tennie a hátvéd miatt. Az 1813-ig terjedő időben Scharnhorst és a Tugendbund[265] (Gneisenau volt tudvalevőleg a Tugendbund egyik vezetője, s ezért a királynak* élete végéig gyanús maradt), mint az egyetlen szóba jöhető és számukra használható vezetőt, hősnek nyilvánították, olyan módon, mint Blind és társai Heckert[266], s nagyon jól választották ki emberüket. Mint Müffling írja, a katona mintaképe volt, amellett a legnagyobb mértékben buzgott benne a Napóleon és a franciák iránti népi gyűlölet, népszerű volt plebejus szenvedélyei, tájszólása, beszédmódja és modora, valamint azon hallatlan tehetsége folytán, mellyel a közkatonákban lelkesedést tudott kelteni maga iránt; mint katonát bravúros vakmerőség, a terepet felmérő éleslátás, gyors elhatározás jellemezte, elég eszes volt ahhoz, hogy egyszerűbb esetekben *maga* megtalálja a leghelyesebb eljárást, nehezebbekben pedig Gneisenaura és Müfflingre hagyatkozzék. A stratégiához szemernyit sem értett.

„Nem volt titok Európában, hogy Blücher herceg, aki ekkor, 1815-ben elmúlt 70 éves, semmit nem értett a hadvezetéshez; annyira nem, hogy ha tervet terjesztettek elé jóváhagyásra, akár ha jelentéktelen hadműveletre vonatkozott is, nem tudott világos képet alkotni róla és nem tudta megítélni, jó-e vagy rossz."[267]

Blücher ugyanis nem tudott térképet olvasni, és ebben a stratégiai tudatlanságban osztozott vele Napóleon marsalljainak majdnem a fele. Ehhez ott volt neki Gneisenau, akiben maradéktalanul megbízott. Blücher nélkül egészen másképp végződött volna az 1813-as és 1814-es hadjárat, egyetlen akkori tábornok sem tudta volna véghezvinni azt, amit ő: hogy a legengedetlenebb elemekből (Langeron és York nyíltan fellázadtak ellene) egy győzelem és egy ügyes üldözés (Katzbach) révén egységes sereget for-

* III. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

máljon, amely azután mindenre képes volt és amellyel megkockáztathatta, hogy saját felelősségére végrehajtsa azt a katonailag rendkívül merész, de politikailag Bernadotte miatt szükséges menetelést Wartenburg és a Saale felé, amellyel minden összeköttetési vonalát feladta és a rest főseregét is (amelyet Sziléziában a drezdai csata után megmentett azzal, hogy a franciákat Bautzenig üldözte, s így Napóleon kénytelen volt őellene fordulni) kényszerítette a lipcsei csata kockázatára. Akkor egyáltalában kissé rebellis módon mentek a dolgok, és Blücher az északi hadsereg $^3/_4$ részével (Bülow, Tauentzien, Wintzingerode) megállapodott abban, hogy ha Bernadotte nem vonul fel, akkor Blücherhez csatlakoznak – saját felelősségükre. A lipcsei csata után Bl volt az egyetlen, aki tett is valamit az üldözés érdekében, jóllehet ez korántsem volt az, aminek lennie kellett volna – akadályozta őt a fejedelmek jelenléte. 1814: azok a stratégiai baklövések, amelyekért Montmirail térségében olyan súlyosan kellett megfizetni, Gneisenau és Müffling számlájára írandók, az az elhatározás viszont, hogy mindenáron Párizs ellen kell vonulni – ami eldöntötte a hadjáratot – Blüchert dicséri; 1815: a waterlooi mars[268], a lignyi csata után, Blücher igen nagy érdeme és úgyszólván páratlan tett, mert Blücheren kívül egyetlen tábornok sem vette volna rá katonáit ilyen erőfeszítésekre – rögtön utána a mintaszerű üldözés Párizsig, amely párja annak az ugyancsak klasszikus példának, amikor Jénától Stettinig üldözték a poroszokat. Hogy Blücher jobb tábornokoknak is tudott imponálni, azt Langeronhoz (aki nagy hadsereget vezényelt a törökök ellen és művelt francia emigráns volt), valamint Yorkhoz való viszonya bizonyítja; mindketten kezdeti ellenszegülésük dacára nemcsak hogy hamarosan engedelmeskedtek neki, hanem teljesen az ő oldalára álltak és a legjobb alvezérei lettek. Bl tulajdonképpen lovassági tábornok volt, ez volt a szakterülete, s itt kitűnt, mert ez tisztán taktikai szakma, nem kíván stratégiai ismereteket. Nagyon sokat követelt csapataitól, de azok mindent meg is tettek, méghozzá készségesen, és nem hiszem, hogy Napóleonon és újabban Radetzkyn kívül a XIX. század bármelyik tábornoka képes lett volna annyit kihozni belőlük, mint Bl. Azt is el kell ismerni, hogy soha és sehol nem vesztette el a fejét és a bátorságát, és hogy éppoly szívós volt a védekezésben, mint amilyen erélyes a támadásban, s nehéz helyzetekben gyorsan határozott. Végül, az 1813–15-ös háborúban, amely félig inszurrekciós háború volt, megfelelőnek bizonyult és törzskara jól kiegészítette; és ilyen pozícióban *nagyon veszélyes* ellenfél volt.[269]

Barátod
F. E.

Bankjegy: O/H *06012*, Manchester, *1857 jan. 15.*

85

Marx Engelshez

Ryde-ba

[London, 1857 szept. 23.]

Kedves Engels,

Hálás köszönetem a levélért és a mellékletért.

Természetesen nagyon szeretnélek még elutazásod előtt látni. *Hacsak lehet*, elmegyek Brightonba. A bökkenő az, hogy a negyedév végére az egész nyáron át elodázott nehézségek összegyűlnek. A legfőbb dolog és az egyetlen, ami kiránthat ebből, az, ha gyorsan haladok a „Cyclopaedia"-vel. Ha beköszönt az ősz, egyet-mást ki is kell váltanunk a zálogházakból.

Gondolom, az életrajzokkal (az összessel) készen leszek a jövő hétre.[270] (Arról a szamár *Sir G. Brownról* kell mondani valamit?)

A „*Tribune*"-ban cikksorozatot kezdtem a bonapartista rendszer pénzügyi intézkedéseiről és viselt dolgairól[271], ezzel töltöm ki majd azokat a közbeeső napokat, amikor nincsenek indiai hírek. Indiáról is szívesen elbeszélgetnék veled személyesen, térképpel a kezünkben. Eddig ösztönösen mindig eltaláltam a helyes álláspontot. De most már hamarosan itt lesz az ideje, hogy valami *általános* katonai összefoglalót írjak az egész disznóságról.

Néhány nappal ezelőtt, amikor a Museumba mentem, olyan szépen orra buktam, hogy a homlokom még azóta is sajog.

Remélem, szedsz vasat. Néhány nappal ezelőtt beszéltem dr. Lichtenberggel a német kórházban, nagyon okos kis fickó. Kijelentette, hogy a vas utókúraként elengedhetetlen.

Barátod

K. M.

86

Engels Marxhoz

Londonba

Ryde, 1857 szept. 24.

Kedves Marx,

Amit itt fentebb látsz, az az a kastély[272], ahová Cromwell egy időre bezárta I. Károlyt. Vasárnap majd közelebbről inspiciálom.

Indiával kapcsolatos óhajod találkozott azzal a bennem felmerült gondolattal, hogy talán szívesen meghallgatnád véleményemet az egész vacakról. Egyúttal alkalmam volt a legutóbbi posta tartalmának a lényegét térképpel a kezemben áttanulmányozni, és íme, az eredmény.

Az angolok helyzete a középső és a felső Gangesz térségében annyira eltérő, hogy katonailag az lenne az egyetlen helyes dolog, ha a Havelock-hadoszlopot és a Delhiben állomásozót lehetőleg Ágrában egyesítenék, miután mindegyik összevonta, amennyire csak lehetséges, a környéken kikülönített és körülzárt helyőrségeit; ha Ágrán kívül csak a Gangesztől *délre* levő közeli állásokat tartanák megszállva, főleg Gválíjart (a középindiai fejedelmek miatt), míg a Gangesz mentén lejjebb fekvő állásokat, Allahabadot, Benareszt, Dinapurt az eddigi helyőrségekre és kalkuttai utóvédekre bíznák; közben a nőket és a nem harcolókat fedezettel elszállítanák a folyón lefelé, hogy a csapatok ismét mozgóképesek lehessenek; és mozgó hadoszlopokkal sakkban tarthassák a környéket és készleteket gyűjthessenek be. Ha viszont Ágrá nem tartható, akkor vissza kellene térni Kánpurba, illetve Allahabadba, ezt az utóbbit pontot pedig *a végsőkig tartani*, mert ez a Gangesz és Dzsamna közti terület kulcsa.

Ha *Ágrá* tartható és a bombayi hadsereg diszponibilis marad, akkor a bombayi és a madrasi hadseregeknek megszállva kellene tartaniok a tulajdonképpeni félszigetet Ahmadabad és Kalkutta vonaláig, és az összeköttetést helyreállítandó hadoszlopokat kellene küldeniök északra, a bombayi hadsereget Indoron és Gválíjaron át Ágrába, a madrasi hadsereget Szaugoron és Gválíjaron át Ágrába és Dzsabalpuron át Allahabadba. Pandzsábból, amennyiben ez tartja magát, és Kalkuttából Dinapuron és Allahabadon át menne aztán a többi összeköttetési vonal Ágrá felé, ilymódon 4 össze-

köttetési vonal és – a pandzsábi kivételével – 3 visszavonulási út, Kalkutta, Bombay, Madras felé, helyre lenne állítva. Tehát a déli irányból történő ágrái csapatösszevonás folytán egyúttal a közép-indiai fejedelmeket uralmuk alá hajthatnák és a felvonulási vonal mentén levő lázadó kerületeket leigázhatnák.

Ha Ágrá nem tartható, akkor a madrasi hadseregnek előbb az allahabadi összeköttetést kell helyreállítania és aztán az allahabadi csapatokkal Ágrába vonulnia, miközben a bombayi hadsereg Gváljár felé nyomul előre.

Úgy látszik, a madrasi hadsereget kizárólag aljanépből toborozták és ennyiben megbízható. Bombayban 150 és ennél több hindusztáni van egy-egy zászlóaljban, és ezek veszélyesek, mert a többit feltüzelhetik. Ha a bombayi hadsereg fellázad, akkor egyelőre minden katonai számításnak vége; akkor többé semmi sem bizonyos, csak a szörnyű mészárlás Kasmírtól a Komorin-fokig. Ha Bombayban olyan a helyzet, hogy a hadsereg továbbra sem használható a felkelők ellen, akkor legalább a madrasi hadoszlopokat kell megerősíteni – ezek most már Nágpuron túl tartanak előnyomulásukban – és az allahabadi vagy benáreszi összeköttetést kell a lehető leggyorsabban helyreállítani.

Az angolok jelenlegi helyzetének abszurditását – mely minden valódi felső vezetés teljes hiányának köszönhető – főként 2 egymást kiegészítő mozzanat tanúsítja: 1. hogy erőiket szétforgácsolva, rengeteg kicsi, egymástól távol eső állásban hagyják magukat körülzárni, miközben 2. egyetlen mozgó hadoszlopukat Delhi előtt lekötik, ahol az nemcsak hogy semmit sem tud csinálni, hanem még el is pusztul. Elbocsátást és akasztófát érdemel az az angol tábornok, aki a Delhi elleni menetet elrendelte, mert neki tudnia kellett azt, amiről mi csak most értesülünk, azt, hogy a régi erődítményeket maguk az angolok annyira megerősítették, hogy a várost csak szabályos ostrommal lehet bevenni, amihez legkevesebb 15–20 000 emberre van szükség, és még sokkal többre, ha a helyet *jól* védik. Most, hogy ott vannak, *politikai okokból ki kell ott tartaniok*, az elvonulás vereség lenne, és mégis nehezen lesz elkerülhető.[273]

Havelock csapatainak teljesítménye óriási. 8 nap alatt 126 mérföldet meneteltek, ráadásul 6–8 ütközetben vettek részt olyan éghajlat alatt és abban az évszakban – ez emberfölötti. De tönkre is mentek, Havelock sem fogja elkerülhetni a körülzárást, miután Kánpur körül rövidebb sugarú expedíciókkal még jobban kimerítette magát – vagy pedig vissza kell vonulnia Allahabadba.

A visszahódítás tulajdonképpeni vonala a Gangesz völgyében felfelé halad; a tulajdonképpeni Bengáliát könnyebben tudják tartani, annyira

leromlott a nép, a tulajdonképpeni veszélyes vidék Dinapurnál kezdődik. Ezért a dinapuri, a benáreszi, a mirzapuri és különösen az allahabadi állások szerfölött fontosak; Allahabadtól kiindulva először a Doabot (a Gangesz és a Dzsamna között) és a két folyó melletti városokat kellene elfoglalni, majd Audhot, aztán a többit. A Madrastól és Bombaytól Ágráig és Allahabadig vezető vonalak csak másodlagos hadműveleti vonalak lehetnek.

A fődolog, mint mindig, a koncentráció. A Gangeszen felfelé küldött erősítéseket teljesen szétforgácsolták, Allahabadig még egy ember sem jutott el. Talán elkerülhetetlen volt ezeknek az állásoknak a biztosítása végett, de talán nem.[274] Mindenesetre azt kellene tenni, hogy a tartandó állások számát a minimumra csökkentsék, az erőket tábori hadműveletekre összpontosítsák. Ha C. Campbell, akiről eddig csak annyit tudunk, hogy bátor fickó, ki akarja tüntetni magát mint tábornok, akkor mozgó hadsereget kell teremtenie mindenáron, akár elesik Delhi, akár nem. És ahol mindent összevéve 25–30 000 európai katona van, a helyzet nem lehet olyan kétségbeejtő, hogy ne lenne mód ebből legalább 5000-et egy hadjárathoz összehozni, ezek pedig veszteségeiket az állomáshelyekről bevont helyőrségekből megint pótolhatnák. Csak *ezután* láthatja majd Campbell, hogy áll a szénája és milyen ellenséggel is van tulajdonképpen dolga. Mindazonáltal valószínűleg megáll majd esztelenül Delhi előtt, ahol emberei naponta 100-ával fognak elpusztulni, és akkor aztán még „vitézibb" lesz addig ott maradni, míg csak szerencsésen el nem viszi az ördög mindet. A bátor ostobaság most is napirenden van.[275]

Északon az erők tábori összpontosítása, Madras és lehetőleg Bombay erőteljes támogatása – ez minden. Ha a Narbadánál levő marátha fejedelmek le is szakadnak, az a példát kivéve nem sokat számít, mert csapataik már a felkelőknél vannak. Mindenesetre a legtöbb, ami elérhető: feltartóztatás, amíg október végén megérkeznek Európából az első erősítések. De ha még egypár bombayi ezred fellázad, akkor minden taktikának és stratégiának vége; ez dönti el a dolgot.[276]

Legkésőbb kedden megyek Brightonba és onnan szerdán este 10 órakor Jerseybe, de addig még részletesebben írok és remélem jössz. Holnap nekilátok az „Üteg"-nek [Battery] stb. Ma körülutaztam a szigetet, és mivel tegnap megint keményen robotoltam 3 óráig, ma ki akarom aludni magam.

Barátod
F. E.

87

Marx Engelshez

Ryde-ba

[London, 18]57 szept. 25.

Kedves Engels,

Tegnapelőtti levelemet az 5 £ nyugtázásával ma bizonyára megkaptad. Nem értem a késedelmet, minthogy a levelet én magam adtam idejében postára.

Az „Army"-cikked[229] nagyon szép; a terjedelme azonban valósággal fejbe kólintott, mert ez a sok munka bizonyára árt neked. Kivált ha tudtam volna, hogy éjszakákon át dolgozol, inkább hagytam volna az egészet a fenébe.

Az army [*hadsereg*] története mindennél szemléletesebben kiemeli a termelőerők és a társadalmi viszonyok összefüggéséről alkotott szemléletünk helyességét. Egyáltalában az army fontos a gazdasági fejlődés szempontjából. Pl. a munkabér először a hadseregben fejlődik ki teljesen az ókoriaknál. Ugyanígy a rómaiaknál a *peculium castrense*[277] az első jogi forma, amelyben a nem-családatyák ingó tulajdonát elismerték. Éppígy a céhesség a faberek[278] korporációinál. Ugyanígy itt van a gépi berendezés első nagybani alkalmazása. Még a fémek különös értéke és pénzként való használatuk is, úgy látszik, eredetileg – Grimm kőkorszakának elmúltával – hadi jelentőségükön alapult. A munkának egy ágazaton *belüli* megosztása szintén a hadseregekben valósult meg először. Továbbá a polgári társadalmak egész története nagyon frappánsan van benne összefoglalva. Ha egyszer időd lesz, ki kell dolgoznod a kérdést ebből a szemszögből.

Az egyedüli pontok, amelyek felett kifejtésedben nézetem szerint elsiklottál, a következők: 1. a zsoldosrendszer első kész jelentkezése nagyban és egyszerre a karthágóiaknál (magánhasználatunkra utánanézek egy berlini szerzőnek a karthágói seregekről írott munkájában, melyről csak később szereztem tudomást[279]); 2. a hadügy fejlődése Itáliában a XV. században és a XVI. elején. Mindenesetre taktikai fortélyok itt alakultak ki. Egyúttal Machiavelli igen mulatságosan írja le (ezt majd kivonatolom neked) „Firenze történeté"-ben, hogyan verekedtek a condottierék[280]. (Ha azonban elmegyek hozzád Brightonba (mikor?[281]), inkább elviszem neked a Machia-

velli-kötetet. „Firenze története" mesterműű.) Végül 3. az ázsiai hadügy, ahogyan az először a perzsáknál jelenik meg, azután pedig, bár igen különbözőképpen módosulva, a mongoloknál és a törököknél stb.

Az életrajzaimhoz stb. természetesen át kellett néznem különféle lexikonokat, többek közt németeket is. Hát azt találtam, hogy a „Munka", „Osztályok", „Termelés" stb. címszavak alatt jócskán merítettek belőlünk, de ostobán. Ezzel szemben valamennyien óvakodnak minket megemlíteni, még ha Edgar Bauer úrnak és hasonló nagyságoknak hasábokat szentelnek is. Annál jobb nekünk. A német lexikonok életrajzai 8 éven aluli gyerekeknek íródtak. A franciák elfogultak, de legalább elegánsak. Az angol lexikonok becsülettel kimásolják a franciákat és a németeket. Magukban a németekben úgy látszik, hogy ugyanazok a fickók a legkülönbözőbb könyvkiadóknál ugyanazt a szemetet rakják le. Az Ersch és Grubernak[237] csak a későbbi kötetei jók, amelyekben sok a tudományos munka.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Pauly: „Realenzyklopädie des Altertums" — megbízható.

88

Engels Marxhoz

Londonba

3, Edward Place, St. Hélier, Jersey
1857 október 6.

Kedves Marx,

A Harney-ügy úgy oldódott meg, hogy a nemes férfiú tegnap este eljött Schrammhoz, amikor én is ott voltam. Nagy szurokfekete szakálla furcsa külsőt kölcsönzött neki, ahhoz a maszatos zsidóhoz hasonlít némileg, aki velünk utazott a csónakban a gőzöstől a partra; kétségtelenül haladás. Jerseyi politikáját[282] a derűs oldaláról szemlélte, mondván, kedvét leli benne stb.; hogy neki mi a komolyabb felfogása, mert bizonyára van ilyen, az nyilván csak később derül ki. Aztán még egy darabig együtt iddogáltam vele és meséltettem az itteni állapotokról stb., a múltról nem beszéltünk. Egyelőre, úgy látszik, átkozottul örül annak, hogy a nagypolitikától visszahúzódott az ő kis birodalmába, ahol a vakok között ő mint félszemű, királya az ellenzéknek[283], jobbján a város első szatócsával és balján első gyertyaöntőjével. A csatákat a Royal Square-en vívják meg, ahol a szatócs leütötte a jerseyi „Impartial"[284] főszerkesztőjét, egy Lemoine nevű bonapartista kémet, emiatt egy év óta per folyik, melyben jövő hétfőn lesz a döntés. A párizsi pénzválság kezdetétől fogva az „Impartial" fel van függesztve. Harney szempontjából az egész jerseyi história 2 periódusra oszlik: a hedzsra[285] előtt és után, ill. a crapaud-k[110] kiűzése előtt és után. Mindkettő azzal tűnik ki, hogy leforgásuk alatt nem történt semmi.

Schramm sokat foglalkozik egy új lakásra vonatkozó tervvel, de végül bizonyára ott fog maradni, ahol van. Erősen rábeszéltem, hogy költözzék délebbre, de ő is olyan, mint a legtöbb ember az ő állapotában, szeret más véleményen lenni, aztán azt mondja, hogy ez pénzkérdés, és a rokonai már megtették, amit tehettek. Harney elbeszélése szerint keleti szél esetén télen itt gyakran erős hideg van, és Schr az északnyugati szeleknek leginkább kitett városrészben lakik. Ha, mint mondja, már 3 év óta olyan állapotban van, mint most, hogy járni sem tud, akkor a betegség persze még elhúzódhat egy darabig; hogy egyébként itt is kaphat az ember tüdővészt és bele is

halhat, azt bizonyítja egy eset itt a házban, kövér háziasszonyom leánya ebben halt meg. Már nem is akarom többet előhozni neki a délre való költözést, ez kötekedővé teszi, hiszen nagyon ingerlékeny, ami érthető is. Munkához ilyen körülmények közt még nem jutottam, egész halom levelet is kell írnom, de holnap kezdődik a hajrá.

Tegnap elgyalogoltam az északi partra – 5–6 mérföldnyire innen, az utak nagyon jók, helyenként szép fasorok, pompás földiszeder, rengeteg, és néhány nagyon szép kis öböl a part mentén. A sziget tulajdonképpen fennsík, s ha az ember fenn van a tetején, az oldala lankásan ereszkedik le majdnem egészen az északi partig, és a patakvölgyek mélyedése is csekély. Az északi oldalról jó hosszú csíkot látni Franciaországból (La Manche département nyugati partját), és Sercq szigetét. Guernsey innen nem látható.

Schrammnak jelezte a fivére*, hogy egy barátja, valami Berger nevű jogász** (valószínűleg porosz), kb. 50 éves, a napokban érkezik és télen át itt marad. Ismered ezt az egyént? A fickó nyilván Londonban lakik, és mindig jó, ha az ember a Rudolf Schramm úr ismeretségéhez tartozó emberekről valamelyest tájékozva van. Halványan emlékszem, mintha Londonban egyszer összeakadtunk volna ezzel a fickóval.

A Steffen elgondolásának – kis háború a bergi és a marki vidéken – szintén nyomára akadtam: Holleben, „Militärische Betrachtungen aus den Erfahrungen eines preussischen Offiziers". Ez a könyv az első számú tekintély az ő számára és véleménye szerint a Mark- és a Cleve-vidék egy részének bozótos-szurdokos területe a Vendée-ra emlékeztet és szinte népi háborúra van teremtve. Sajnos, az ott lakó emberek nem – ez a Mark síksági, földművelő része. A könyv egyébként jó, de nagyon alkalmas arra, hogy Steffent a csatározás és a kis háború iránti előszeretetében megerősítse, ebben a tekintetben túloz.

Mellékelten a C lista, széljegyzetekkel.

Szívélyes üdvözlet a feleségednek és a gyerekeknek.

Barátod
F. E.

* Rudolf Schramm. – *Szerk.*

** Hermann Buckról van szó. – *Szerk.*

89

Engels Marxhoz

Londonba

[St. Hélier] 3, Edward Place, Jersey
1857 október 19.

Kedves Marx,

Mellékelve régi mulasztásaim kiegyenlítése, valamint az Armadára vonatkozó eredeti jegyzetek[286], egyes neveket nem tudtam pontosan elolvasni, e hézagokat neked kell majd kitölteni. Most fogok hozzá az ágyú [cannon] történetéhez.

Úgy látom, Schramm kissé rosszabbul van, bár állapota napról napra változik. Most itt van nála az a Berger nevű filiszter, akit a fivére küldött hozzá.* Ugyanabban a házban bérelt szállást, és Schramm angolra tanítja; disznólkodó vén porosz, folyton szellemtelen trágárságokat mesél az egész berlini udvari csürhéről, hogy az ördög vinné el. Harney barátunkat 8 napja nem láttam, szörnyen ostoba ez az ember és fölöttébb kellemesen érzi magát a nyárspolgár szerepében, holott nyilván még a lapjánál is a tulajdonos cenzúrájának van alávetve.[282] Természetesen számít arra, hogy az angol munkások előbb vagy utóbb csinálnak valamit, de szerinte az minden lesz, csak nem chartizmus, és egyáltalában minden csupán elméleti szólam nála, s bizonyára roppant kellemetlenül érintené, ha megzavarnák itteni kis nyárspolgári agitációjában. Nagyon tevékeny, de úgy tevékenykedik, hogy semmit sem csinál. Barátját, a szatócsot, aki megverte a francia kémet,** 5 £-re ítélték.

A cannon történetén kívül még írok és időközönként küldök neked néhány kisebb dolgot, így Dana látja, hogy folyamatosan megy a dolog. De küldd el nekem azt a néhány jegyzetet is, amelyek miatt írtam neked, és a D betűs katonai cikkek jegyzékét. Bizonyára megkaptad a C betűs jegyzék másolatát tartalmazó levelet, és a később küldött „Katonai hidak" [„Military Bridges"] cikket.

---

* *V. ö. 185. old. – Szerk.*
** *V. ö. 184. old. – Szerk.*

Szilárd elhatározásom, hogy 14 nap múlva visszamegyek Manchesterbe. Az üzleti viszonyok ott nagyon utálatos fordulatot vettek, és fontos, hogy ott legyek. Amellett egészségileg jól vagyok, tegnap 7 órát ültem lovon, és az erénynek is búcsút mondtam.

Barátod
F. E.

90

Marx Engelshez

St. Hélier-be, Jersey szigetén

[London, 18]57 október 20.

Kedves Frederick,

Bizonyára megbocsátod hosszabb hallgatásomat. Először 8 napig látogatónk volt, az ifjabb Imandt (13 éves) Trierből útban a nagybátyjához, s kalauzolnom kellett a fiút. Másodszor sok munka.

Mindenekelőtt tervezett manchesteri visszatérésedről. Neked kell tudnod, szükséges-e a jelenléted. Jót bizonyára nem tesz majd neked, minthogy az időjárás itt förtelmes. Allen úgy véli, tartozol magadnak azzal, hogy sokkal tovább pihenj olyan éghajlat alatt, amely kedvezőbb, mint a manchesteri, mert minden visszaesés életveszélyes lenne. De feltehetően megbeszéled a dolgot az orvosoddal, mielőtt határozol.

Az amerikai válság – az 1850 novemberi szemlében[287] előre megmondtuk, hogy New Yorkban fog kitörni – remek. A francia iparra azonnal kihatott, mert a selyemárut most olcsóbban vesztegetik New Yorkban, mint amennyiért Lyonban előállítják. Eredeti és mulatságos az angol pénzügyi cikkíróknak az a siráma, hogy az ő angol kereskedelmük egészséges, de külföldi ügyfeleik betegek. Mi a helyzet a manchesteri gyárosokkal? A glasgow-iak, mint most kiderül, sokat küldtek bizományba.

Mi a véleményed az angolokról Indiával kapcsolatban? Disznó szerencséjük van a fickóknak, mint mindig, ha szorul a hurok. Egészen részletes jegyzékem van most a június 18 óta küldött csapatokról, valamint az időpontokról, amikor a kormány számítása szerint meg *kell* érkezniök, továbbá a rendeltetési helyről. Lásd az alábbi összefoglalást:

Megérkezés napja		Összesen	Kalkutta	Ceylon	Bombay	Karacsi	Madras
Szeptember	20	214	214				
Október	2	300	300				
	15	1 906	124	1782			
	17	288	288				
	20	4 235	3 845	390			
	30	2 028	479	1549			
Október		8 757	5 036	3721			
November	1	3 495	1 234	1629		632	
	5	879	879				
	10	2 700	904	340	400	1056	
	12	1 633	1 633				
	15	2 610	2 132	478			
	19	234				234	
	20	1 216		278	938		
	24	406		406			
	25	1 276					1276
	30	666		462	204		
November		15 115	6 782	3593	1542	1922	1276
December	1	354			354		
	5	459			201		258
	10	1 758		607		1151	
	14	1 057			1057		
	15	948			647	301	
	20	693	185		300	208	
	25	624				624	
December		5 893	185	607	2559	2284	258
Január	1	340			340		
	5	220					220
	15	140					140
	20	220					220
Január		920			340		580
Szept.—Jan.		30 899	12 217	7 921	4441	4206	2114

Megérkezés napja	Összesen	Kalkutta	Ceylon	Bombay	Karacsi	Madras
	Szárazföldi úton küldött csapatok					
Október 2	235 árkász	117			118	
12	221 tüzér	221				
14	244 árkász	122			122	
Október	700	460			240	

A 30 899 emberből:
Gyalogos: 24 739
Tüzér: 2 334
Lovas: 3 826

Októberben a tüzérekből csak 100 fő érkezik meg Kalkuttába. Voltaképpen csak november 15-től érkeznek. Az első lovasok november 10-én érkeznek meg.[288]

Ha már egyszer a számoknál tartok, íme még néhány adat Bonaparte gazdálkodásáról. A *konszolidált adósság* hiteles. A *függő adósság* 1856-ra és 1857-re átlagos becslés szerinti; a többi év a „Moniteur" alapján. (A franciák szerint ez a függő adósság 2000 millió, ami meglehetősen egyezik.)

Konszolidált adósság

Lajos Fülöp (18 év)

Év	millió frank
1831	162½
1832	150
1841	187½
1844	325
1847	87½
Összesen	912½

18 év átlaga 50 millió

Bonaparte (6 év 1852–57)

Év	millió frank
1852 áprilisi dekrétum	100
1853 márciusi	250
1854 decemberi	500
1855 júliusi	750
1855 augusztusi (a jegyzés túllépéséből származott)	31¼
1857 (A Francia Bank érméje)	100
Összesen	1 731 250 000

6 év átlaga: Közel 300 millió

Függő adósság

Lajos Fülöp kb. 1000 millió frank
Köztársaság, 1851 végén még csak ... 700

Bonaparte-i növekedés millió frank

1852	50
1853	262¼
1854	205¾
1855	152¼
1856	335⅛
1857	

Összesen 1005 és egy töredék
Hozzáadva a köztársaság idejéből ... 700
1705 millió

Ehhez még az összes községi département-pénztárak, de szintén teljesen eladósodva, a főmufti* parancsára.

Ha meggondoljuk, hogy a fickó hatalomrajutásakor a konszolidált adósság körülbelül 4000 millió frank – tehát az első köztársaság Tiers consolidéjától[289] kezdve, s hogy ő ezt 6 év alatt körülbelül 2700 millió konszolidált és függő adóssággal növelte, akkor nem is vitás, hogy londoni tartózkodása gyümölcsöző volt. Amellett az *ő függő adósság*-számításaiban olyan furcsa mesterkedések történtek a *törlesztési alappal* stb., hogy a mérlegkészítés fölöttébb kétértelmű. De a fickónak van bizonyos hazardőr-humora. 1852-re ugyanis – mint a császári millennium[290] 1. esztendejére – *egyáltalán nem* számít sem deficitet, sem függő adósságot. Az 1851-es év terhére ugyanis 50 millió frankot írt a jelentésben (a nevetséges francia módszer szerint az 1851. évi költségvetést 1850 augusztusában állították össze, de csak 1854-ben zárták le), a többit pedig az 1853-as év terhére írta. Miután Lajos Fülöppel ellentétben uralmát a *nincs deficit* jelszóval hirdette meg, egy csöppet sem restellte, hogy 1853-ban rögtön olyan nagy függő adósággal álljon elő, amilyenre Franciaországban 1800 óta nem volt példa. Amikor Passy, a pénzügyminisztere, 1849-ben azt javasolta neki, hogy a függő adósságot limitálja és fundálja, akkor azonnal elbocsátotta és Achille Fould-t nevezte ki helyette. Pénzügyi rendszere, ha jól megnézzük, megegyezik Lajos Fülöpével, csak gátlástalanul, a szokásos bűvészmutatványok kíséretében és a végsőkig hajtva alkalmazza.

Mihelyt hozzájutok, küldöm a „Cyclopaedia"-hez a szükséges anyagot.

Barátod
K. M.

Köszönet a küldött cikkért. Az egyik ember, akinek a nevét nem tudtad kibetűzni, Lord Burleigh volt.

Szívélyes üdvözletem Schrammnak.

---

* III. Napóleon. – *Szerk.*

91

Engels Marxhoz

Londonba

[St. Hélier,] 3, Edward Place, Jersey
1857 okt. 29.

Kedves Marx,

Mához 8 napra visszamegyek Manchesterbe, azt még nem tudom, milyen útvonalon. Heckscher válaszából – akit leveled alapján még utólag kikérdeztem a visszaesések életveszélyességét illetően (természetesen előzőleg már véleményt kértem tőle a visszautazást illetően) – arra kell következtetnem, hogy szerinte életveszély abban az egyetlen esetben áll fenn, amikor a tüdő van megtámadva; nálam pedig erről szó sem lehet, ezért kezeskedik. Úgy véli, Jersey most már úgysem sokat használ, és vagy elmúlt a dolog, vagy délebbre kell mennem; mindenesetre térjek vissza Manchesterbe, ha csupán kísérletképpen is; bármikor újra elmehetek onnan is. Most már csak pénzre várok, aztán indulás. Addigra elkészülök az ágyú [cannon] történetével, a többit inkább Manchesterben csinálom, ahol megvannak hozzá a könyveim – talán egy-két kisebb dolog kivételével. A D betűs jegyzéket szeretném hamarosan megkapni; különben Mr. Dana ismét megelőz bennünket. Egyébként mit ír a nemes férfiú, nem hallat magáról semmit?

A vas olyan rettenetes hatással volt a véremre, hogy a pulzusom vadul ver és a vér folyton a fejembe száll; mintha berúgtam volna tőle és a fejem is egészen zavaros; amellett a felindulástól nem tudok aludni éjjel. Ezért megint abba kellett hagynom. Ha Manchesterben újból elkezdem, nagyon korlátoznom kell majd az adagokat.

Schramm az évszak előrehaladtával egyre rosszabbul érzi magát. Persze, most csak nagyon keveset járhat ki és igen ritkán és nehezen tud bejönni a városba. Az öreg filiszter*, akit a bátyja** küldött hozzá, nagy disznólkodó, tud egy csomó berlini pletykát, de különben unalmas és ostoba. Konrad érdekében azonban noszogathatja a bátyjaurát, s ezt nekem meg is

* Hermann Buck. – *Szerk.*
** Rudolf Schramm. – *Szerk.*

ígérte. Schramm ajtót vágatott magának a hálószobája és a lakószobája közötti falba, így a hálószobáját is bemelegíti valamelyest a másikkal, és télen nem kell kimennie az előszobába. Ezzel vége is lett a lakáskeresésnek. A szegény ördög aligha fogja megérni a tavaszt.

Harney egyre ostobább lett. Ezek az itteni feudális históriák[282] valóban olyanok, hogy nagy politikai tőkét kovácsolhatna belőlük, ő azonban meg sem érti őket, és annak a kis ügyvédnek – aki az anyaggal, sőt a kész cikkekkel is ellátja – ráadásul még el is rontja a legjobb csattanóit. Egyébként nagyon sok humoros dolog van ebben az itteni elkésett feudális vircsaftban, és az egész szemétdomb végtelenül nevetséges. Egy modern ügyvéd* mint hűbérúr, és a saint-hélier-i szatócsok mint vazallusok – a maskarádé egészen mulatságos. Ezek a fickók most feudális módra törvényt ülnek, a hűbérúr ügyintézője egy fafaragó és aranyozó, aki egy szót sem tud franciául, és noha ő a második számú főszemélyiség, egyáltalán nem érti, mi történik. A hűbérúr azzal fenyegeti engedetlen vazallusait, akik az egész lakosságnak kb. 60–70 százalékát teszik ki, hogy elkobozza a házaikat, a vazallusok – posztókereskedők és gyertyaöntők – pedig azzal fenyegetőznek, hogy erőszakra erőszakkal válaszolnak. Íme, a jelenlegi helyzet.

Ha hétfőn írsz, de még időben, hogy a levél elérje a postát, akkor leveled még itt talál; hogy csütörtökön itt leszek-e még, nem tudom biztosan.

Szívélyes üdvözletem a feleségednek és a gyerekeknek.

Barátod
F. E.

A szipojok[230] nyilván rosszul védték Delhi körfalát, a legkeményebb dió a házról házra vívott harc volt, melynek során valószínűleg a bennszülött csapatokat küldték előre. Tehát a tulajdonképpeni ostrom 5-től 14-ig tartott; ami ezután következett, az már nem volt ostrom. Ez az idő elég volt ahhoz, hogy 300–400 yard távolságból, ennyire voltak már 5-én vagy 6-án, a nehéz hajóágyúkkal réseket üssenek a fedezetlen falakba. Úgy látszik, a falakon elhelyezett lövegek nem voltak valami túl jól kiszolgálva, különben az angolok nem tudtak volna olyan gyorsan közeljutni.

Az amerikai krach remek és még korántsem ért véget. Az importcégek tömeges bukása még várható, úgy látszik, eddig csak néhány ment tönkre. Angliára való kihatása is úgy látszik megkezdődött a liverpooli Borough Bank esetével. Annál jobb. A kereskedelemnek most 3–4 évre megint befellegzett, most vannak esélyeink.

Nincs a házban egyetlen bélyeg sem, és éjjel 12 óra van.

* François Godfrey. – *Szerk.*

92

Marx Engelshez

St. Hélier-be, Jersey szigetén

[London, 1857] október 31.

Kedves Frederic,

Két levelet kaptam Danától. *Először*, hogy az „Army"[229] még időben érkezett. *Másodszor*, hogy a kereskedelmi válság miatt rajtam és Bayard Tayloron kívül az összes európai tudósítóknak felmondtak; de nekem is szigorúan heti egy cikkre kell szorítkoznom. Az utóbbi időben megpróbáltam ezt a korlátot áttörni; egyelőre kizárólag az indiai háborúról és a pénzügyi válságról kell írnom.

Ha a cannon történetét[291] még péntekig megkaphatnám, az nagy jótétemény lenne. Mihelyt a következő posta megérkezik Indiából, kell hogy egy kissé részletesebben írj nekem a Delhi-históriáról, vagy inkább, ha lehet, egészen elkészítsd a cikket[292], minthogy ezúttal tisztán technikai jellegűnek kell lennie.

A „Blücher" címszóhoz körülbelül 8 nyomtatott oldalnyit küldtem a fickóknak, mégpedig „A sziléziai hadsereg a hadjáratokban stb." alcím alatt. Mivel időt kellett szánnom Clausewitz, Müffling stb. elolvasására, némileg kárpótolnom kellett magamat.

Manchesterrel kapcsolatos elhatározásodat a Heckscher által előírtak betartása mellett teljesen ésszerűnek találom. Allen is azt mondja, hogy az életveszélytől csupán a tüdő megtámadtatása esetén kell tartani, bár egy efféle ügy után eleinte mindenkinek vigyáznia kell magára.

Lehet, hogy a vas adagolása egy kissé túl erős volt. De utóhatása szervezetedre mindenesetre pompás lesz. Az időjárás itt néhány napja javul.

Nagyon szeretnélek látni, öreg fiú, mielőtt visszatérsz Manchesterbe. Némiképp a sors iróniája az, hogy az átkozott válságok engem személyileg kikészítenek. Micsoda elégtétel lenne Heinzennek, ha tudná.

Híreid Schrammról egyre nyomasztóbbak, bár ez előre látható volt. Mit szólsz Cavaignac halálához és hazánk atyjának* elmebajához?

Az egész család szívélyes üdvözletével

Barátod
K. M.

* IV. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

93

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1857 nov. 13.

Kedves Engels,

Múlt hét csütörtökjén[293] a két megadott helyen, egyik kétségtelenül fölösleges volt, vártam 11 órától 3 óráig. Akkor csüggedten lemondtam a dologról.

Csak néhány sort írhatok, mivel a cikk[294] után csak pár percem maradt postazárásig. Írd meg végleg, mikor kaphatom meg a „Cannon"-t[291]. Ugyanis arról van szó, hogy egy (számomra) döntő pillanatban „árut" küldjek Amerikába.

Egyelőre semmit sem írtam Indiáról. Némi pontos katonai anyagot kell kapnom erről, mert az események bizonyos mértékben blamáltak engem és a „*Tribune*"-t.

Bármennyire magam is pénzügyi szorultságban vagyok, 1849 óta nem éreztem magam ilyen pompásan, mint ennél a kitörésnél. Azonkívül Lupust megnyugtatandó elmondhatod neki, hogy a ma írt alapos „*Tribune*"-cikkemben, most, hogy az egész tényállás szemünk előtt van, de még pusztán az 1848–54-es leszámítolási kamatlábak táblázata alapján is bebizonyítottam, hogy a válságnak szabályszerűen 2 évvel korábban kellett volna bekövetkeznie. A késedelmek is most olyan ésszerűen magyarázhatók, hogy maga Hegel is nagy megelégedésére újból fellelné a „fogalmat" a „véges érdekek világának empirikus széthúzásában".

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Küldj nekem most, mint ahogy el is kezdted, lehetőleg sok manchesteri lapot. Nem csupán a „*Tribune*" miatt. Úgy gondolom, hogy hazánk részére írok majd a válságról.

94

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1857 november 15.

Kedves Marx,

Sajnálom, hogy múlt hétfőn vártál – csak 6 után érkeztem a Euston Square-re, hála a brightoni vasúttársaság rossz szervezésének, és még aznap éjjel továbbutaztam Manchesterbe.

Egészségileg jól vagyok, mindenki csodálkozik – Heckscher is –, hogy így összeszedtem magam. Az emlékezetem még gyenge, egy kis bágyadtság is előfordul, és az alkoholt már nem bírom. Az utolsó sebhely szépen gyógyul. A lovaglás és a csökkentett irodai munka majd hozzásegít a teljes gyógyuláshoz; ami a munkát illeti, gyárunkkal egyetértésben rövidített munkaidőre álltam át.

A „Cannon"-t[291] biztosan megkapod a következő pénteki postáig. Hamarabb nem lehetséges. Kb. 10 hosszú oldal lesz. Nemsokára követi a C többi része, ezek jobbára kis vacakok, amelyeket itt a könyveim segítségével gyorsan elintézhetek.

Mihelyt kissé tisztábban látok saját pénzügyi viszonyaimban (ezek most nagyon zavarosak), küldök neked pénzt.

A válság ezúttal sajátságosan bontakozik ki. A részvényszédelgés Franciaországban és Németországban már egy éve úgyszólván előzetes válságban volt; csak most omlott össze a New York-i főrészvényszédelgés, s ez mindent eldöntött. A legfurcsább az, hogy a jenkik bár, mint mindig, külföldi tőkével, de ezúttal főként kontinentális tőkével spekuláltak. A bürokraták és a járadékosok, akik Németországban mindent felvásároltak maguknak, ami csak amerikai volt, szép kis vérveszteséget fognak elszenvedni. A kontinentális részvényszédelgés előzetes válsága, és az, hogy kevés közvetlen érintkezési pontja volt az amerikaival, késlelteti az amerikai szédelgési históriák azonnali pusztító visszahatását a kontinentális szédelgésekre, de ami késik, nem múlik.

A spekuláció a részvényeken kívül mindenféle nyerstermékre és gyarmatárura kiterjedt, tehát minden olyan ipari árura is, amelynek árába még erő-

sen belejátszik a nyerstermék ára; tehát minél közelebb van még a nyerstermékhez és minél drágább ez a nyerstermék, annál inkább. A fonalra inkább, mint a nyersszövetre, az utóbbira inkább, mint a nyomott és a tarkán szőtt árura, a selyemárura inkább, mint a pamutárura. Selyemben augusztus óta előzetes válság volt itt, kb. 20 gyáros ment csődbe, akkora csődtömeggel, amelyet nemigen becsülnék 200 000 £-nél kevesebbre és amelyből a legjobb esetben 35–40%-ot fognak kihozni. Mi 6000 £-gel vagyunk benne, az én részemre esik 300 £!!! vagy az osztalékok kifizetése után a legkedvezőbb esetben is még mindig 180 £. Ilyen körülmények között új megállapodást kell majd kötnöm az öregemmel. Ezt csak úgy mellékesen. A selyemválság még folytatódik. Bennoch, Twentyman & Rigg csődje (Blank konkurrensei) Coventryben 5 selyemszalaggyárost ránt magával 100 000 £ erejéig, ebből a legnagyobb 40 000 £-gel, a legkisebb 6000 £-gel van benne. Ezenkívül T. S. Reed & Co., Derbyben – jelentős selyemfonók, cérnázók és szövőgyárosok – mindjárt Bennoch után és Bennoch miatt csődbe mentek. Glasgow-ban a lapokban felsoroltakon kívül még közepes és kis emberek egész sora bukott meg anélkül, hogy valaki is érdeklődne vagy beszélne róluk. Hogy az Ernst Dronke cég is közöttük van-e, nem tudom. Talán nem volt meg hozzá a sütnivalója, hogy felhasználja az időpontot a tisztes távozásra.

Hogy hogyan festett ebben az évben a gyapotpiac, azt a mellékelt rajzból* láthatod, amelyet ügynökünk hivatalos nyomtatott jelentései alapján én készítettem. *Ahol a vízszintes* fekete vonal a két nyolcad közötti középvonalba esik, az azt jelenti, hogy az ár a közbeeső $^1/_{16}$ volt, tehát ha pl. $7^3/_8$ d. és $7^1/_2$ d. között van, akkor ez $7^7/_{16}$ d.-t jelent.

Ami magát az ipari termelést illeti, úgy látszik, a legnagyobb készletek Amerikában főleg Nyugaton vannak, a keleti kikötőkben az ipari áruk készlete, minden hír szerint, amelyet kaptam, nagyon csekély. De hogy már ez is eladhatatlan, bizonyítja egész hajórakományok visszaküldése New Yorkból Liverpoolba. Itt a fonodák $^3/_4$ része raktárra dolgozik, *legfeljebb* $^1/_4$-nek ha van még néhány folyamatos szerződése. A rövidített munkaidő majdnem teljesen általános. Egy itteni nagyon aktív fonalbizományi cég, amelynek 3 héttel ezelőtt még 45 000 £-re voltak szerződései, most már csak 3000 £-re vannak, olyan gyorsan tudtak a fonodák szállítani, még a rövidített munkaidő mellett is.

A madrasi és bombayi sajátságosan kedvező hírek (eladás nyereséggel – ez 1847 óta nem fordult elő) élénkebbé teszik az indiai üzletet. Mindenki,

* *V. ö. 201. old. – Szerk.*

aki csak teheti, erre veti rá magát. S. Mendel indiai ügynök hatalmas raktárházában, a többi bizományos bosszúságára, este 10 óráig világosság van és szállít rogyásig. Az kétségtelen, hogy fonodák és szövödék százai küldik oda bizományba áruikat. Ott tehát tartalékválság van készülőben arra az esetre, ha ez az első lökés nem képes elsöpörni a régi szennyet.

Az itteni tőzsde általános képe a múlt héten roppant mulatságos volt. Az itteni fickókat pokolian bosszantja hirtelen különösen emelkedetté vált hangulatom. Valóban, a tőzsde az egyetlen hely, ahol mostani bágyadtságom rugalmasságba és vidámságba csap át. Amellett persze mindig sötét jóslatokba bocsátkozom, ez kétszeresen bosszantja ezeket a szamarakat. Csütörtökön volt a legsiralmasabb a helyzet, pénteken azt latolgatták az urak, milyen hatása lehet a banktörvény felfüggesztésének[295], és minthogy a pamut ára megint emelkedett 1 pennyvel, megállapították, hogy túl vagyunk a legrosszabbon. Tegnapra azonban megint a legörvendetesebb csüggedés állt be; az egész dicsőség üres szólam volt és úgyszólván senki sem akart vásárolni; így az itteni piac továbbra is olyan rossz, mint azelőtt volt.[296]

Ami e válság fényes kibontakozásával kecsegtet, az éppen az, hogy mindjárt az *első lökésnél* szükségessé válik a banktörvény felfüggesztése. Ez közvetlenül belesodorja magát a Bankot. 1847-ben mégiscsak lehetséges volt, hogy a dolgot 1845-től hagyják húzódni és csak a legvégső és legsötétebb pillanatban folyamodtak ehhez az intézkedéshez.

A válság elterjedéséről és folyamatosságáról is gondoskodás történt. Már csupán a selyemválság, amely a (kézi) selyemszövők zömét megfosztotta kenyerétől, és a rövidített munkaidő is elegendő ahhoz, hogy a belkereskedelmet, mely október végéig még jól ment, a tél tartamára teljesen tönkretegye. Az amerikai válság mélyen belerántja a pácba a barmeni és az elberfeldi rövidárugyárosokat, az elberfeldi, a krefeldi és a lyoni selyemgyárosokat, a német, a francia és a belga posztógyárosokat. A barmeni rövidárugyárosok helyzete még különösen súlyos Bennoch, Twentyman miatt. Draper, Pietroni & Co. meg Itáliát, főleg Milánót, a hercegségeket*, Bolognát stb. sodorja válságba.

Ha a gyapot fontja nem esik 6 pennyre, akkor itt a pamutipar semmiféle, még pillanatnyi feléledésére sincs remény. És az ára ma még 7–7 $^1/_4$ pennyn áll. Ebből láthatod, hogy korántsem érte el itt a dolog egy fordulatnak még a lehetőségét sem. Ennek ellenére tavasszal lehetséges, sőt valószínű egy pillanatnyi fordulat, ami nem a „jó üzletmenetet" jelenti, hanem csak azt,

* Toszkána, Parma és Modena. – *Szerk.*

hogy ismét lehet üzleteket kötni, hogy a kereskedelmi gépezet működésben marad és nem rozsdásodik be. Eddig még egy válság sem tombolta ki magát gyorsan és egy csapásra, s a mostani, amely 10 évi virágzás és szédelgés után következett be, a legkevésbé sem alkalmas erre. Azonkívül nincs újabb Ausztrália és Kalifornia sem menekvésül, Kína pedig 20 évre benne van a szarban. De ennek az első csapásnak hevessége mutatja, milyen óriási méreteket ölt a dolog. A roppant aranytermelés és az ipar ennek megfelelő koloszszális terjeszkedése után ez nem is lehet másként.

Kívánatos lenne, hogy először ez a krónikus válsághoz vezető „javulás" következzék be, mielőtt egy második és döntő fő csapás sújt le. A krónikus nyomásra egy ideig szükség van, hogy megpuhítsa a lakosságot. Akkor a proletariátus jobban, szakavatottabban üt és összehangoltabban; mint ahogyan egy lovasroham is sokkal jobban sikerül, ha a lovaknak előzőleg 500 lépést ügetniök kell ahhoz, hogy rohamtávolságra közelítsék meg az ellenséget. Nem szeretném, ha túl korán történne valami, még mielőtt a dolog egész Európát teljesen megragadja, különben az utána következő harc keményebb, hosszabb és ide-oda hullámzóbb lenne. Május vagy június még szinte túl korai lenne. A tömegek a hosszú virágzás következtében nyilván átkozottul egykedvűvé váltak. Barátaink, Kinkel & Co. azonban most forradalomra kiállított, látra szóló váltót fognak nálunk fizetés végett bemutatni, ez várható; nem tesz semmit, még elég korán kifizetjük az uraknak.

Az, hogy erről a válságról anyagot gyűjtesz, nagyon jó. Ma ismét küldök 2 „Guardian"-t, ezután rendszeresen fogod kapni, az „Examiner and Times"-t pedig időnként. Azonkívül lehetőleg gyakran beszámolok majd mindenről, amiről értesülök, hogy jócskán legyen tényanyagunk a raktáron.

Egyébként úgy állok ezzel, mint te. Azóta, hogy a nagy New York-i krach beütött, nem volt többé nyugtom Jerseyn, és mondhatom, remekül érzem magam ebben az általános összeomlásban. Az elmúlt hét év polgári szemetje mégiscsak némileg rám ragadt, ez most lemosódik, megint más legény lesz belőlem. A válság éppolyan jót tesz majd nekem testileg, mint egy tengeri fürdő, ezt máris tapasztalom. 1848-ban ezt mondtuk: most eljön a mi időnk, és bizonyos értelemben el is jött, de most a maga teljességében fog eljönni, most élet-halálra megy a dolog. Katonai tanulmányaim ezáltal rögtön gyakorlatibbá válnak, haladéktalanul rávetem magam a porosz, osztrák, bajor és francia hadseregek fennálló szervezetére és taktikájára, s ezenkívül már csak a lovaglásra, illetve rókavadászatra — ez az igazi iskola.

Szívélyesen üdvözlöm feleségedet és a gyerekeket. Bizonyára ők is jókedvűek, a nehézségek ellenére is, melyekből hogy nem tudlak kiragadni téged, az éjjel-nappal bosszant.

Barátod
F. E.

Failsworthben, 4 mérföldnyire innen, tegnap egy Liddle nevű gyárost in optima forma* és gyászszertartás mellett, melyet egy papi ruhába öltözött takács tartott, in effigie** felakasztottak. Az imában ahelyett, hogy „Adj Uram örök nyugodalmat neki", a takács ezt olvasta: „Adj Uram örök kárhozatot neki". – Most eljött Jones ideje, kérdés, ki tudja-e használni.

* – annak rendje-módja szerint – *Szerk.*
** – képletesen, jelképesen – *Szerk.*

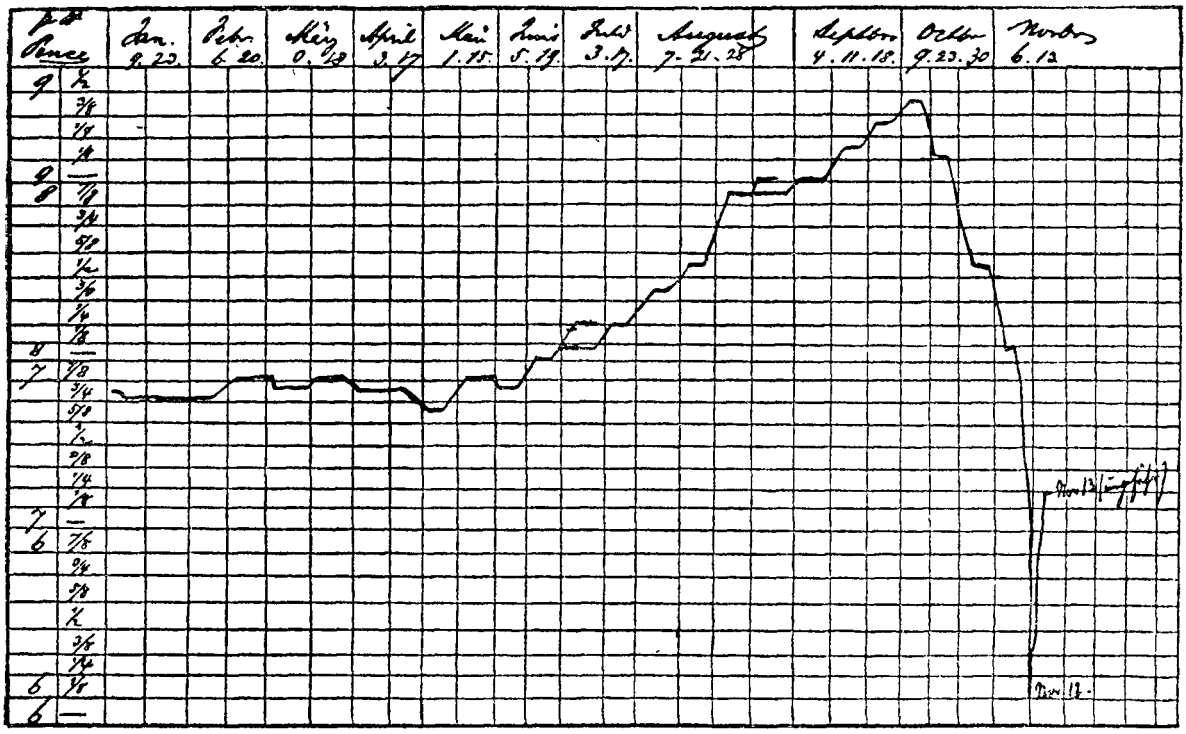

A közepes minőségű orleans-i gyapot árának alakulása 1857 január 1 óta

Július végéig havonta 2 dátum, később havonta 3 dátum van megadva. A legmélyebb pontot nov. 12. képviseli, amikor a Western Bank of Scotland a készleteit bármi áron eladásra bocsátotta. Nov. 13-án kb. 7 pennyn állt, az alkuszok nem jegyezték. *[Engels magyarázó szövege]*

95

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 7, Southgate,
1857 november 16.

Kedves Marx,

Mellékelem a tegnap elfelejtett táblázatot*. Éppen most látom, hogy Delhiről minden benne van a mai „Guardian"-ban. Most hazamegyek (6 óra) és tőlem telhetően azon leszek, hogy átfussam, és ha röviden is, összeállítsam számodra a cikket[292], a második postával elmehet, azt hiszem, még 12 óra előtt elkészülök vele. Rendbeszedésre és stilizálásra ilyen rövid határidőnél gondolni sem lehet.

Hogy ilyen körülmények közt el tudom-e küldeni neked csütörtökig a „Cannon"-t[291], az nagyon kétséges. Csak két estém marad, és nem tudok minden este írni, mert attól megkergülök. Tehát valószínűleg mától számított nyolc napig halasztást szenved.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 197., 201. old. – Szerk.*

96

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 7, Southgate,
[18]57 nov. 17.

Kedves Marx,

Hogy a cikk[292] tegnap még időben érkezett-e meg, kétlem. Amikor a postára értem, éppen 12 óra volt, és a postaláda le volt zárva. Ezért az extra ládába dobtam, tehát reggel 9.15-kor mehetett el innen és 3.45-kor kellett Londonba megérkeznie, tehát úgy 6 óra felé bizonyára megkaptad.

Bécsben kb. 4 héttel ezelőtt krach volt az értékpapírokban – ennek következtében állítólag 105 cég ment ott csődbe 14 000 000 forinttal, azaz 1 400 000 £-gel.

Itt ma nem történt semmi. Holnap kapsz tőlem egy egész csomó „Guardian"-t és remélhetőleg némi pénzt is.

Barátod
F. E.

97

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London] 1857 nov. 24.

Kedves Frederick,

Bizonyára megbocsátod, hogy sem a pénz, sem a cikk[292], sem a különféle levelek kézhezvételét nem jeleztem. Itthoni ügyek ide-oda szaladgálással annyira igénybe vették az időmet, hogy a munkához szükséges időt is alig tudtam kiszorítani.

Az utóbbi napokban valamelyest enyhült a pénzpánik Londonban, ám hamarosan újból elkezdődik, s ehhez többek között hozzá fog járulni Fould, aki egy francia bankigazgató kíséretében ide érkezett, hogy az Angliából Franciaországba irányuló aranyexportot rendezze. A banktörvény felfüggesztése[295] egymagában természetesen csak annyira hathatott, hogy a törvény okozta mesterséges pánik-többletet csökkentette. A bankosztálynak másnap be kellett volna jelentenie a fizetésképtelenséget, a tartalékalap ugyanis már csak 4–500 000 £ volt, a betétek pedig – köz- és magánbetétek együttesen – több, mint 17 millióra rúgtak. Másrészt ezt a veszélyt egyes-egyedül maga a törvény idézte elő, minthogy a jegykibocsátó osztály fémkészlete nem süllyedt a kibocsátott bankjegyek egyharmada alá. A törvény meggyorsította a pénzpánik kitörését és ezáltal talán csökkentette annak intenzitását. Viszont másrészt az, hogy a Bank maximálisan 10%-ért kölcsönt nyújt (elsőrendű papírokra), rengeteg olyan tranzakciót fog folyamatban tartani, amelyek végül mégis egy újabb összeomláshoz vezetnek. Például a gabona, a cukor stb. árát most még tartják azáltal, hogy tulajdonosaik az ezekért rájuk intézvényezett váltókat leszámítoltatják, ahelyett hogy az árukat eladnák. Mivel szerintem e cikkek ára elkerülhetetlenül esni fog, azt hiszem, ezek a fickók csak súlyos csődöt készítenek elő maguknak. Pontosan ez volt az eset 1847 májusában. Ami Londonban, a régebbi válságoktól eltérően, az úgynevezett pénzpiacot még úgy-ahogy fenntartja, azok a részvénybankok, amelyek tulajdonképpen csak az utóbbi 10 évben fejlődtek ki. Ezek az Angol Bank hivatalos kamatlábánál 1%-kal kevesebb kamatot fizetnek a filiszteréknek, a kis járadékosoknak stb. A 9% csábítása túl

nagy ahhoz, hogy komoly ellenállásra találjon. Ilymódon a City-banda most minden eddiginél nagyobb mértékben rendelkezik a filiszterek kis tőkéje fölött. Ha most e bankok közül csak egy is összeomlana, általános lenne az izgalom. Ezért nagyon sajnálatos, hogy a Royal British Bank túl korán robbant.

Amerikában majdnem biztosra vehető, hogy a védővámosok felülkerekednek a válság következtében. Az angol uraknak ez tartós balszerencsét fog okozni.

Nem tudom, Steffen közölte-e már veled, hogy elhagyja Angliát. Nővére ugyanis a válság következtében elvesztette kis vagyonát. (Hogy hogyan, azt nem tudom.) Magához akarja venni a nővérét – ketten talán jobban boldogulnak, ezért Németországba megy. Azt hiszem, ez nagyon helytelen lépés. Biztos forrásból tudom, hogy Rugéné (aki csak szász tájszólást beszél) az egyetlen német nyelvtanárnő Brightonban, és a kereslet annyira meghaladja a kínálatot, hogy most már a leányát* is bevezeti ebbe a szakmába. Steffen nővére tehát Brightonban jó megélhetésre találna, ha maga Steffen bánni tudna az emberekkel. Apropó Ruge. A vén szamár hónapokkal ezelőtt ismertetést küldött szét azzal, hogy ismét kiadja a néhai „Deutsche Jahrbücher"-t[297]. Fő rendeltetése az lenne, hogy harcoljon a természettudományos és az indusztriális materializmus ellen; úgyszintén a most dühöngő összehasonlító nyelvtudomány stb. ellen, egyszóval minden ellen, amihez egzakt ismeretekre van szükség. A megvalósításhoz 1000 előfizetőre van szüksége, fejenként 10 tallérral. 2 hónap leforgása alatt a „szellemi szabadság" összesen 40, írd és mondd, 40 rajongója jelentkezett. Eszerint híveinek seregszemléje Németországban csúnya felsüléssel végződött.

Dronke úrról csak annyit tudok, hogy hónapokkal ezelőtt Freiligrathot kérte, hogy a középső láncszemet (a leszámítolót) játssza egy váltónyargalásban, amelyet az öreg Nauttal szándékozott lebonyolítani. Freiligrath természetesen elutasította. Kevéssel ezután Dronke azt írta neki, hogy bár „egészen jól" áll, hajlandó kereskedelmi alkalmazottként valahol 200–250 £ fizetésért állást vállalni. Freiligrath keressen neki valami efféle állást. Mindez arra enged következtetni, hogy hamarosan búcsút mond a kereskedelmi világnak.

Beckert kiengedték a börtönből; Bürgerst viszont újabb korlátozásoknak vetették alá.

Egyik leveledben** azt írod, hogy a gyárosok csak 6 pennys gyapotár ese-

* Hedwig Ruge. – *Szerk.*

** *V. ö. 198–199. old.* – *Szerk.*

tén tudnak boldogulni. De vajon nem fogja-e a termelés nagyarányú korlátozása a gyapot árát szükségképpen nemsokára erre a szintre süllyeszteni?

Jones igen együgyű szerepet játszik. Tudod, hogy – minden más határozott szándék nélkül, csakhogy ebben a lanyha időben legyen valamelyes ürügye az agitációra – jóval a válság előtt chartista konferenciát hívott össze, ahová egyúttal burzsoá radikálisokat (nemcsak Brightot, hanem még olyan alakokat is, mint Cunningham) akartak meghívni.[298] Egyáltalában kompromisszum készült a burzsoákkal olymódon, hogy *azok* megkapják a titkos szavazást, ha a munkásoknak megadják minden felnőtt férfi választójogát. Ez a javaslat szakadásokhoz vezetett a chartista pártban, mire Jones még jobban belehajszolta magát a tervébe. Ahelyett, hogy most a válságot felhasználva egy rosszul megválasztott agitációs ürügyet az igazi agitációval cserélne fel, ragaszkodik badarságához; a burzsoákkal való együttműködés hirdetésével elriasztja a munkásokat, míg a burzsoákban korántsem kelti a legcsekélyebb bizalmat sem maga iránt. Néhány radikális lap agyba-főbe dicséri, hogy egészen tönkretegye. Saját lapjában* Frost, a vén szamár, akit ő maga kiáltott ki hősnek és akit konferenciája elnökévé nevezett ki, fenemód goromba levelet közölt ellene[299], amelyben többek között ezt mondja: Ha ő, Jones a középosztállyal való együttműködést szükségesnek tartja – és szerinte *enélkül semmit sem* lehet elérni –, lépjen fel jóhiszeműen. Ki adta neki azt a jogot, hogy a konferencia programját a szövetségesek *nélkül* állítsa össze? Ki hatalmazta fel, hogy Frostot kinevezze elnöknek, maga pedig a diktátort játssza stb.? Így hát most benne van a csávában és először játszik nemcsak *együgyű*, hanem *kétértelmű* szerepet. Régen nem láttam, de most meglátogatom. Becsületesnek tartom, és mivel *közéleti férfi* Angliában butaságokkal stb. nem teheti magát lehetetlenné, a fontos csak az, hogy mielőbb kivergődjék a maga állította csapdából. A szamár *alakítson* előbb pártot, ehhez pedig a gyári kerületekbe kell mennie. Akkor majd a radikális polgárok jönnek hozzá kompromisszumokért.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* „The People's Paper". – *Szerk.*

98

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1857 dec. 7.

Kedves Marx,

A válság, örökös áringadozásaival és halmozódó készleteivel a múlt héten sok irkálásra kényszerített, ezért csak a „Guardian"-okat tudtam neked elküldeni, levelet azonban nem.

Legutóbbi leveledben van egy csekély tévedés. Azt írod, „a gabona, a cukor stb. árát most még tartják azáltal, hogy tulajdonosaik az ezekért rájuk intézvényezett váltókat leszámítoltatják, ahelyett hogy az árukat eladnák". Ők, mint *intézvényezettek*, nem számítoltathatják le a váltókat; nekik a váltókkal nincs más dolguk, mint elfogadni és lejáratkor kifizetni őket. Az áruk tulajdonosai csak úgy menekülhetnek meg a kényszereladásoktól, hogy előlegeket vesznek fel az árura. Ez a jelen körülmények között nehéz lesz, amellett az ilyen előlegek összege föltétlenül csökken az áruk árának roppant esése következtében (cukornál 35%!) és amiatt is, hogy, mihelyt csak *néhány* kényszereladás mégis szükségessé válik, az áruk ára biztosan még inkább fog esni. Ha tehát a tulajdonosoknak azelőtt a *magasabb* érték $^2/_3$ vagy $^3/_4$ részét előlegezték, most a *csökkent* értéknek legföljebb a felét kapják meg, tehát az azelőtt elérhető előlegnek kb. a felét. Ennek hamarosan robbanáshoz kell vezetnie. De az is lehetséges, hogy a Mincing Lane-i és a Mark Lane-i[300] kereskedelem még egy ideig lassú ütemben hanyatlik tovább, és csak azután következik be néhány nagy fizetésképtelenség. Hogy ezek bekövetkeznek, mint ahogy Liverpoolban és más kikötőkben is sor kerül fizetésképtelenségekre, az biztos. Óriási a veszteség cukron, kávén, gyapoton, bőrökön, festékanyagokon, selymen stb. Ha az 1857. évi gyapottermést 3 millió bálára becsüljük ($3\ ^1/_4$ lesz), az egész tétel most 15 000 000 £-gel ér kevesebbet, mint szeptemberben. Egy itteni cégnek 35 000 zsák kávéja van vízen, s minden zsákon egy font sterlinget veszít. A kelet-indiai gyapoton a veszteség ugyanilyen nagy – 33%. Ahogyan fokozatosan esedékessé válnak az ezen árukra intézvényezett váltók, úgy be kell következniök a fizetésképtelenségeknek is.

Az a nagy amerikai cég, amely nemrég 2 napi tárgyalás után egymilliós előleget kapott az Angol Banktól és ezáltal megmenekült, Peabody úr, a július 4. évfordulói bankettrendező cége.[301] Újabban *állítólag* még a rendíthetetlen Suse & Sibeth is – Frühling & Göschenen kívül az egyetlen cég, amelynek váltói Kelet-Indiában 1847 után az áru fuvarlevelének biztosítékként való felmutatása nélkül is forgathatók voltak – kénytelen volt a Banknál segítségért könyörögni. Ez a S & S a legnagyobb garasoskodó és annyira aggályoskodó, hogy inkább semmilyen üzletet sem kötne, ha lehetne, nehogy valamit is kockáztasson.

Itt még mindig úgy állnak a dolgok, mint azelőtt. 8–10 nappal ezelőtt váratlanul megjelentek az indiai és a levantei vevők a piacon, a legalacsonyabb áron felvásárolták, amire szükségük volt, és így néhány gyárost, akiknek nyomasztóan nagy gyapot-, fonal- és szövetkészletük volt, kirántottak a legmélyebb kátyúból. Kedd óta (nov. 4.?)* megint minden csöndes. A gyáros költségei továbbra is ugyanazok, szén, kenőolaj stb. egészen változatlan, akár rövidített, akár teljes a munkaidő, csak a béreket csökkentették $^1/_3$–$^1/_2$-del. Amellett nem adnak el semmit, fonó- és szövőgyárosaink legnagyobb részének szabad tőkéje pedig nagyon szűkös, és sokan teljesen hitelképtelenek. 8 vagy 9 kis cég már kitörte a nyakát a napokban, de ez csak az első tünete annak, hogy a válság elérte ezt az osztályt. Ma hallottam, hogy Cookék, az Oxford Road-i hatalmas gyár (Oxford Road Twist Comp.) tulajdonosai, eladták vadászlovaikat, kopóikat, agaraikat stb., egyikük pedig elbocsátotta cselédeit és kiköltözött a palotájából, *hogy bérbe adja.* Még nem buktak meg, de bizonyára hamarosan beadják a kulcsot. Még 2 hét, és javában áll a tánc itt.

Sewell és Neck fizetésképtelensége Norvégiát erősen meg fogja viselni; ez ideig még nem volt érintve.

Hamburgban pompás a helyzet. Ulberg & Cramernek (Svédország), akik 12 000 000 banko-márka[302] adósággal váltak fizetésképtelenné (ebből 7 millió rájuk intézvényezett váltó!), *nem volt több a tőkéjük 300 000 márkánál*!! Rengeteg fickó csak azért került kutyaszorítóba, mert egyetlen esedékes váltó kifizetéséhez nem tudtak készpénzt előteremteni, pedig pénztáraikban ennek az összegnek talán a százszorosa hevert pillanatnyilag értéktelen váltókban. Soha pánik olyan komplett és klasszikus még nem volt, mint ez most Hamburgban. *Minden értéktelen,* abszolúte értéktelen, kivéve az ezüstöt és az aranyat. Christ Matth Schröder, egy nagyon régi, gazdag cég, a múlt héten szintén fizetésképtelenné vált. J. H. Schröder & Co., Lon-

* *Marx megjegyzése. – Szerk.*

don (a fivére) azt táviratozta, hogy ha 2 millió banko-márka elég, elküldi ezüstben; válasz: 3 milliót vagy semmit. 3 milliót a londoni nem nélkülözhetett, és Christian Matthias csődbe ment. Nekünk is vannak adósaink Hamburgban, és fogalmunk sincs, hogy léteznek-e még vagy tönkrementek. Az egész hamburgi história a legnagyobb szabású váltónyargaláson alapszik, amely valaha is létezett. Hamburg, London, Koppenhága és Stockholm között űzték ezt a legvadabbul. Az amerikai krach és a termékek esése aztán napvilágra hozta az egész ügyet, s a jelen pillanatban Hamburg üzletileg megsemmisült. A német gyárosok, különösen a berliniek, szászországiak, sziléziaiak ezt megint alaposan megérzik.[303]

A közepes minőségű gyapot most $6\,^{9}/_{16}$ d. és alkalmasint nemsokára 6 d. lesz. Az itteni gyárak azonban csak akkor dolgozhatnak majd megint teljes idővel, ha az ezáltal fokozott termelésük nem hajtja nyomban az árat ismét 6 d. *fölé*. Most pedig nyomban ez történne.

Az itteni filiszterek körében a válságnak erősen ivásra ösztönző hatása van. Senki sem bírja ki otthon egyedül a családdal és a gondokkal, benépesülnek a klubok, s erősen növekszik a szeszfogyasztás. Minél mélyebben ül valaki a pácban, annál görcsösebben igyekszik felvidulni. Másnap reggel aztán az erkölcsi és fizikai macskajaj legékesebb példáját nyújtja.

A héten megint nekilátok az Enciklopédiának és a C betűs cikkekben a lehetőséghez képest továbbjutok. Sokat és kitartóan most nem tudok dolgozni, de amit lehet, azt megteszem.

Szívélyesen üdvözlöm feleségedet és a gyerekeket.

Barátod
F. E.

Lupus is belekeveredett a válságba, de ez szerencséje lesz. Samsonja fizetésképtelen lett, ezáltal reggeli órái felszabadulnak.

99

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1857 dec. 8.

Kedves Frederick,

Mialatt a felső emeleten legutóbbi levelemet írtam neked, feleségemet az alsón csupa éhes farkas ostromolta, a „nehéz idők" ürügyén pénzt akarván kicsikarni tőle, aminek híján volt. (Szerencsére néhány nap múlva jött 15 £ Németországból, ami lehetővé tette, hogy egy vagy két héttel kitoljuk a végzetes napot.) Nos, ilyetén körülmények közt meglehetősen zavarban írtam, de mégsem annyira zavarban, hogy aznap este, a levél elküldése után ne jutott volna eszembe, amit összezavartam; el is mondtam a feleségemnek, hogy megnyúlik majd az ábrázatod, ha olvasod, hogy pénzt vétetnék fel az adósokkal azokra a váltókra, amelyeket nekik maguknak kell kifizetniök stb. Feleségemet, akit nagyon megviselt a mindenféle gyülevész népséggel folytatott „kis háború", egész idő alatt azoknak a variációknak a találgatásával vidítottam fel, melyekkel ezt a legfinomabb módon tudtomra fogod adni. De odáig aligha terjedtek a feltevéseim, hogy a nevetséges baklövést „csekély tévedéssé" fogod tompítani. My best thanks for this grace, Sir.*

Ami mármost a dolog lényegét illeti, az *„Economist"*[304] szerint a Mincing Lane-i és a Mark Lane-i[300] fickók csakugyan ismét kölcsönt kaptak a termékeikre, de ez a játék körülbelül múlt *szerda* óta megszűnt. Sajátlag a gabona egypár napig még emelkedő tendenciát is mutatott, de aztán esett (tulajdonképpen a liszt) 280 fontonként 3 shillinggel, a francia dekrétumok következtében, amelyek a gabona és a liszt exportját felszabadítják, tegnap pedig a baltikumi gabonaárak zuhanása következtében jelentős mértékben. (Notabene: Bonaparte intézkedésének csak átmeneti hatása volt Franciaországban; az árak kissé emelkedtek Franciaországban, de az emelkedés nyomban megnövekedett készleteket idézett elő, amelyeket eddig még nem dobtak a francia piacra.) Itt néhány gabonakereskedő fizetésképtelen lett, de ezek még jelentéktelen cégek voltak és csak hosszú lejáratú szállításokkal

* – Hálás köszönet ezért a kegyért, uram. – *Szerk.*

foglalkozó gabonaspekulánsok. Tavasszal megérkeznek a nagy amerikai hajórakományok; a franciák Angliát ostromolni fogják gabonával, bármely áron, mihelyt a nyomás náluk komolyabb lesz. Véleményem szerint – ha a régi szabálynak megfelelően most néhány jó termés követi egymást – a gabonatörvények eltörlésének[198] hatása a földtulajdonosokra és a bérlőkre *csak most* fog Angliában érvényesülni, s az egykori mezőgazdasági válság a legszebben meg fog ismétlődni. Az ipari virágzásnak köszönhető jó belkereskedelem és sok rossz termés nem hagyta az 1847–57-es kísérletet kifutni és a gabonatörvények eltörlését írott malaszttá tette.[305]

A „*Tribune*"-nál elégtételben részesültem. November 6-i cikkemben[306], amelyben az 1844-es banktörvényt[295] fejtegettem, azt írtam, hogy a felfüggesztés komédiája néhány napon belül bekövetkezik, azonban ebből a pénzpánikból nem kell olyan nagy esetet csinálni. Az igazi ügy a küszöbönálló ipari összeomlás. A „*Tribune*" ezt vezércikként közölte. A „*New York Times*" (amely hűbéres viszonyba került a *londoni* „*Times*"-szal) 3 nappal később azt válaszolta a „*Tribune*"-nak, hogy először is a Bank *nem* fog felfüggeszteni, dicsőítette a törvényt a Printing House Square[307] pénzügyi cikkíróinak modorában és az angliai „ipari összeomlásra" vonatkozó szóbeszédet „merő képtelenségnek" nyilvánította. Ezt tette 24-én. Másnap az „Atlantic"-ról táviratilag hírt kapott arról, hogy a Bank *felfüggesztett* és egyidejűleg híreket kapott az ipari válságról. Egyébként szép, hogy Loyd Overstone most kirukkolt az 1844-es törvény iránti fanatizmusának igazi okával – ez ugyanis lehetővé teszi a „józan számítóknak", hogy 20–30%-ot srófoljanak ki az üzleti világból.

Szép, hogy a tőkések, akik olyannyira lármáztak „a munkához való jog" ellen, most mindenütt „hivatalos támogatást" kérnek a kormányoktól és Hamburgban, Berlinben, Stockholmban, Koppenhágában, sőt Angliában is (a törvények felfüggesztésének formájában), tehát a „profithoz való jogot" közköltségen érvényesítik. No meg az is, hogy a hamburgi nyárspolgárok vonakodtak további alamizsnában részesíteni a tőkéseket.

A legkülönösebb az egész históriában a franciaországi dolog és az, ahogyan az angol lapok többsége tárgyalja. Míg az amerikai összeomlás után John Bullt[126] mint a nyugodt, fegyelmezett kereskedőt állították szembe Jonathan testvérrel[308], úgy most Jacques Bonhomme-ot[309] John Bull-lal. A londoni „Economist" párizsi tudósítója erről igen naivan megjegyzi: „A legcsekélyebb *hajlandóság* sem mutatkozott *pánikra*, noha a körülmények ezt minden bizonnyal igazolhatták volna, és noha a franciák eddig módfölött készek voltak arra, hogy a legkisebb ok miatt pánikba essenek." Az a pánik, amely a francia burzsoáziát most, szangvinikus vérmérséklete

A londoni British Museum

ellenére, a pánik puszta gondolatára elfogja, mutatja bizonyára a legjobban, mit jelent ezúttal egy pánik Franciaországban. A párizsi burzsoák erényes hajlandósága sem lesz azonban hatásosabb, mint a pánik leszámítolása céljából alakult hamburgi egyesület.[310] A múlt vasárnapi „Observer"[311] elmondja, hogy amikor riasztó hírek terjedtek el a Crédit mobilier-ről[79], mindenki a tőzsdére rohant, hogy bármi áron túladjon a részvényein. A francia tőke – jóllehet Péreire úr *kozmopolita* jelleget fedezett fel benne – a tulajdonképpeni kereskedelemben csak olyan aggályoskodó, szűkmarkú és óvatos maradt, amilyen mindig is volt. A szédelgés (amely persze a maga részéről megint a *szolid* kereskedelem és ipar előfeltétele lett) voltaképpen csak olyan üzletágakban létezik, ahol közvetlenül vagy közvetve az állam a *valódi vállalkozó*. De hogy még egy magán-valóan, mint Hegel mondaná, csődbe jutott tőkés is, ha olyan formátumú, mint a francia kormány, valamivel tovább tudja húzni, mint egy magántőkés, az biztos. A nemesfém-exportnak Franciaországban most gyakorlatilag teljes erővel folyó rendőrségi megakadályozása, de még inkább az új gabona-, selyem-, bortermés stb. termékeinek bármely áron történő kivitele, néhány hétre meggátolta a nemesfém kiáramlását a Francia Bankból. Mindezek ellenére a kiáramlás be fog következni, s ha csak olyan mértékben is, mint 1856-ban (októberben), akkor az egész históriát megette a fene. Eközben a francia gyárosok olyan kíméletlenül bánnak a munkásaikkal, mintha sohasem lett volna forradalom. Ez jót fog tenni. Másrészt Bonaparte úr a Bankot a megrekedt vasútépítkezések vállalkozójává teszi. Nyilván asszignáták kibocsátása lesz a következő lépés, mihelyt a kiáramlás megkezdődik. Ha a fickónak nem száll inába a bátorsága, s ameddig a hadsereget *tudja* tisztességesen fizetni, szép előfejleményeknek leszünk még tanúi.

A manchesteri állapotokra vonatkozó közléseid rendkívül érdekesek számomra, minthogy az újságok ezekre fátyolt borítanak.

Veszettül dolgozom éjszakákon át gazdasági tanulmányaim összefoglalásán[312], hogy legalább az alapvonalakat tisztázzam a vízözön előtt.

Barátod
K. M.

Hogy állsz *egészségileg*? Már régen nem küldtél jelentést.

Mivel Lupus állandóan naplót vezetett *válság*jóslatainkról, mondd el neki, hogy a múlt szombati „Economist" közleménye szerint 1853 utolsó hónapjaiban, egész 1854 folyamán, 1855 őszén és „az 1856-os hirtelen változások" idején Európát úgyszólván csak hajszál választotta el a fenyegető krachtól.

100

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1857 dec. 9.

Kedves Szerecsen,

Sebtében még néhány részlet a válságról. Hamburgban, ahol a sokat magasztalt öreg Girobank a válságot a vaskalaposságával a legesztelenebbül ki is élezte, a következő történt: Schunck, Souchay & Co. itteni cég váltókat intézvényezett Hamburgra. Bár a váltókat áruk stb. ellenében állították ki, hogy *egészen* biztosra menjenek, az intézvényezetteknek hétnapos Angol Bank-váltókat küldenek. Ezeket óvatolva kapták vissza, mint megannyi makulatúrát; a váltókat rendesen megóvatolták. Csupán az ezüst ér még valamit! A S, S & Co. meg 2 másik, éppoly szolid cég forgatmányával ellátott váltókat, 2 hónapos lejáratra, a múlt héten nem lehetett 12 $^1/_2$% alatt leszámítoltatni.

NB. Az említett cégek neve magától értetődően köztünk marad. Pokoli kalamajkába kerülnék, ha kiderülne a bizalmas közlésekkel való ilyetén visszaélés.

A liverpooli és londoni terménykereskedők hamarosan felbukfenceznek. Liverpoolban szörnyű a helyzet, a fickók teljesen készek, és már alig van energiájuk a fizetésképtelenség bejelentéséhez. Az ottani tőzsdén, mesélte valaki, aki hétfőn ott járt, 3-szor hosszabbra nyúlt ábrázatok láthatók, mint itt. Egyébként nálunk is mindinkább tornyosulnak a viharfelhők. A fonó- és szövőgyárosok kifizetik munkabérre és szénre azt a pénzt, amit árukért kapnak, s mihelyt ez elfogy, bukniok kell. A tegnapi piac nyomottabb és lehangoltabb volt minden eddiginél.

Valaki azt mondta nekem, 5–6 indiai cégről tud, amelyeknek a napokban tönkre *kell* menniök, mert nem tudják eladni termékeiket.

A fickók csak most veszik észre, hogy a pénzszédelgésnek volt még a legcsekélyebb része a válságban, és minél inkább rájönnek erre, annál savanyúbb lesz az ábrázatuk.

Egészségem rendben. Holnap vagy holnapután többet. Mellékelten egy köteg „Guardian". Nézd csak át a kis helyi híreket, igen szép esetek akadnak köztük.

Barátod

F. E.

101

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1857 dec. 11.

Kedves Szerecsen,

Még mindig nagyon sok a dolgom a kétes követelésekkel és az árleszállítással.

Ennél a válságnál a túltermelés olyan általános volt, mint még soha; tagadhatatlan a gyarmatárukban is és éppúgy a gabonában. Ez pompás, s hallatlan következményekkel kell járnia. Amíg a túltermelés csak az iparra korlátozódott, addig még csak hagyján, de mihelyt a mezőgazdaságra is átterjed, mégpedig a trópusokon éppúgy, mint a mérsékelt égövben, nagyszerűvé válik a dolog.

Az a forma, amely mögé a túltermelés rejtőzik, mindig többé-kevésbé a hitel kiterjedése, ezúttal azonban egész sajátosan a *váltónyargalás*: Pénzt csinálni – bankárra vagy „váltóüzleteket" folytató cégre intézvényezett váltókkal és ezeket lejárat előtt fedezni, vagy még ezt sem, aszerint, hogy a dolgot miképpen szervezték meg –, ez az eljárás a kontinensen és az Angliában levő kontinentális cégeknél *szabállyá* lett. Az itteni bizományos cégek ezt mind megteszik. Ezt az eljárást a legszédületesebb mértékben Hamburgban űzték, ahol több mint 100 millió banko-márkányi[302] váltó forgott. De másutt is rettentő váltónyargalás folyt, és Sieveking, Sillam, Karr, Josling & Co., Draper, Pietroni & Co. meg más londoni cégek ezen mentek tönkre. Ők főleg az *intézvényezettek* voltak ezen a vonalon. Itt az angol gyáriparban és a belkereskedelemben úgy csinálták a dolgot, hogy az emberek, ahelyett hogy egy hónapra készpénzzel fizettek volna, az esedékességtől számított 3 hónapos váltót intézvényeztettek magukra, és fizették a kamatot. Ez a selyemiparban abban a mértékben terjedt, ahogyan a selyemárak emelkedtek. Egyszóval, mindenki erején felül dolgozott, *túlfeszítette az üzletet* [overtraded]. Ez ugyan nem egyértelmű a túltermeléssel, de lényegét illetően azonos. Ha egy kereskedelmi társaságnak 20 000 000 £ tőkéje van, ezáltal adva van termelő-, forgalmi és fogyasztóképességének bizonyos mértéke. Ha ezzel a tőkével váltónyargalás révén olyan üzletet csinál, amelynek

előfeltétele 30 000 000 £ tőke, akkor termelését 50%-kal növeli; a fogyasztás a prosperitás következtében szintén emelkedik, de korántsem ugyanolyan mértékben, hanem mondjuk 25%-kal. Egy bizonyos időszak végén szükségképpen 25%-os árufelhalmozódás keletkezik *még a prosperitás* jóhiszemű, azaz átlagos szükséglete fölött is. Ennek egymagában is válság kitörésére kellene vezetnie, még akkor is, ha a pénzpiac, a kereskedelem barométere, már előre nem jelezné. Tehát ha bekövetkezik a krach, akkor ezen a 25%-on kívül a létfenntartási eszközök készletének még legalább másik 25%-a eladhatatlan. A jelenlegi válságon minden részletében tanulmányozhatjuk, hogyan jön létre a túltermelés a hitel kiterjedése és az overtrading révén. Magában a dologban nincs semmi új, de új az a feltűnően tiszta forma, amelyben a dolog most lejátszódik. 1847-ben és 1837–42-ben ez korántsem volt ilyen tiszta.

Manchester és a pamutipar most a következő szép helyzetben van: az árak elég alacsonyak ahhoz, hogy lehetővé tegyék azt, amit a filiszter józan üzletnek nevez. Mihelyt azonban a termelés a legcsekélyebb mértékben is emelkedik, a gyapot ára a magasba szökik, mert Liverpoolban nincs. Tehát továbbra is rövidített munkaidőben kell dolgozni, még akkor is, ha volnának megrendelések. Most megrendelések vannak ugyan, de olyan *helyekről, amelyek még nem érezték meg a válság intenzitását*, s a bizományosok ezt tudják, tehát nem vásárolnak; csak vég nélküli bosszúságokat és kétes követeléseket vásárolnának be.

A piac ma megint hanyatlik. A fonalat, amely 14–14 1/2 pennyt ért, 11 1/4-ért kínálják, s aki 10 3/4 pennyt ígér, megkapja. Az indiaiak eltűntek a piacról. A görögök megfeneklettek a gabonával, majdnem valamennyien ezzel kereskednek, ez a fő térti rakományuk (Galaţiból és Odesszából). A németek a fent vázolt okokból nem tudnak vásárolni. A belkereskedelmi cégek a legkisebb vásárlást is *megtiltották* beszerzőiknek. Amerika szóba sem jön. Itália valamennyi nyerstermékének esését nyögi. Még 4 hét és javában áll itt a tánc. A kis fonó- és szövőgyárosok egymás után mennek csődbe.

Merckék Hamburgban csak a 15 milliós állami előleg segítségével tartották magukat, és itteni cégük *egy* napon legalábbis fonógyárosokat, akiknek számlái esedékesek voltak, elutasított. Merckék főnöke Hamburgban dr. Ernst Merck, a volt birodalmi miniszter, jogász, de cégtárs.

Szíves üdvözlet feleségednek és a gyerekeknek. Franciaországról stb. szóló leveledre ma nincs időm kitérni, túl sokat kellene rajta gondolkodni.

Barátod
F. E.

102

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1857 dec. 17.

Kedves Marx,

A válság pokoli feszültségben tart engem. Napról napra esnek az árak. Ráadásul egyre jobban szorongat minket. Az öregem a napokban megszorult, nekünk kellett pénzt előlegezni neki. Mindamellett nem hiszem, hogy komolyra fordul a dolog, de ez most közömbös.

Manchester egyre mélyebben süllyed a válságba. A piacra nehezedő állandó nyomásnak szörnyű hatása van. Senki nem tud eladni. Napról napra alacsonyabb árajánlatokról hallunk, akiben még némi önbecsülés van, már nem is kínálja áruját. A fonó- és szövőgyárosok között kétségbeesés uralkodik. Egyetlen fonalügynök sem ad el többé szövésre fonalat a gyáraknak másként, csak készpénz vagy biztosíték ellenében. Néhány kis cég már megbukott, de ez még semmi.[313]

Merckék teljesen zátonyra futottak, itt csakúgy, mint Hamburgban, a 2-szeri jelentős szubvenció ellenére. Várható, hogy a napokban csődbe mennek. Csak rendkívüli véletlenek menthetik meg őket. A hamburgi cégnek, mint mondják, 4–5 millió banko-márka[302] tőke mellett 22 milliónyi fizetési kötelezettsége van (13 márka = 1 £). Más jelentések szerint a válság a tőkét már 600 000 márkára zsugorította össze.

Még 4 különböző válságban lesz részünk: 1. a gyarmatáruk, 2. gabona, 3. fonó- és szövőgyárosok, 4. belkereskedelem – az utóbbira legkorábban csak tavasszal kerülhet sor. A gyapjúkörzetekben már most kezdődik, mégpedig egész csinosan.

Ne felejtsd el feljegyezni magadnak a fizetésképtelenek zárszámadásait – Bennoch Twentyman, a derbyi Reed, Mendes da Costa, Hoare Buxton stb. Mind nagyon épületes.

Franciaországra vonatkozó nézetedet a lapok azóta úgyszólván szó szerint igazolták. Az ottani krach biztos, és ez rántja majdcsak be a közép- és északnémet szédelgőket.

A Macdonald, Monteith, Stevens (London and Exchange Bank) ügyé-

ben tartott bírói tárgyalásokra nyilván felfigyeltél? A L and E Bank a kölcsönvett bankjegyekkel, amelyek biztosítékként szerepelnek, ez a legnagyszerűbb, amit valaha is olvastam.

Észak-Németországot – Hamburgot kivéve – majdnem teljesen megkímélte eddig a válság. Most ott is kezdődik. Elberfeldben Heimendahl (selyemcérnázó és kereskedő), Barmenban Linde & Trappenberg (rövidárugyáros) lett fizetésképtelen. Mindkettő tisztes cég. Az északnémeteknek eddig még szinte csupán veszteségeik voltak; náluk, akárcsak itt, nem a pillanatnyilag felborult pénzpiac a legnagyobb baj, hanem az áruk krónikus eladhatatlansága.

Bécsre is sor kerül még.

Lupus most szerényen beismeri: igazunk volt.

A bajok a proletariátus körében is kezdődnek. Egyelőre még nem sok forradalmi jel észlelhető; a hosszú prosperitás szörnyen demoralizálóan hatott. A munkanélküliek az utcán eddig még csak koldulnak és csatangolnak. A rablógyilkosságok szaporodnak, de nem túlzottan.

Rengeteget kell most szaladgálnom az emberek között, hogy a válságot nyomon kövessem, s így átkozottul kevés időm marad arra, hogy Dana részére dolgozzam. Pedig ezt is el kell intézni. Mit ír Dana? És hogy áll a dolog a fizetéssel?

Szívélyes üdvözlet feleségednek és a gyerekeknek.

Barátod
F. E.

A manchesteri piaci jelentések mindig a szombati és a szerdai „Guardian"-ban vannak. Egy egész csomagot küldök ma neked. A maiban ismét van egy munkásstatisztika is.

Gratulálok a banktörvénnyel kapcsolatos jóslathoz.*

* *V. ö. 212. old. – Szerk.*

103

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]57 dec. 18.

Kedves Frederick,

Sebtében írom ezt a néhány sort. Éppen most kaptam a *3. és utolsó figyelmeztetést* attól a tetves adóbeszedőtől, hogyha hétfőig nem fizetek, akkor hétfő délután végrehajtót küldenek a nyakamra. Ezért, ha lehet, küldj nekem hétfőig néhány fontot. Most még nagyobb pénzhiányban vagyok, mint egyébként, mert körülbelül 3 hét óta mindent *készpénzben* kell fizetnem és mindennemű hitel megszűnt, ugyanakkor a pénzből, amit kapok, $^2/_3$ mindig rögtön eltűnik függő adósságok fedezésére. Amellett a bevételek nagyon csekélyek, mert a „*Tribune*"-nak már nem küldhetek egy cikknél többet. Ennyit a magánügyekről.

Roppant sokat dolgozom, többnyire reggel 4 óráig. A munka ugyanis kettős: 1. A gazdaságtan alapvonalainak kidolgozása.[312] (Ez feltétlenül szükséges: a közönségnek, hogy a dolog mélyére hatoljon, és nekem személy szerint, hogy megszabaduljak ettől a lidércnyomástól);

2. *A mostani válság.* Erről – a „*Tribune*"-nak írt cikkeken kívül – csak könyvet vezetek, ami azonban tetemes időt vesz igénybe. Arra gondolok, hogy tavasztájt *együtt* pamfletot írunk a dologról[314], s ezzel *újból emlékeztetjük* a német publikumot: ismét és még mindig itt vagyunk, s azok vagyunk, akik voltunk. 3 nagy könyvet nyitottam – Anglia, Németország, Franciaország. Amerikára vonatkozóan minden anyag megvan a „*Tribune*"-ban. Ezt később össze lehet állítani. Egyébként szívesen látnám, ha a „*Guardian*"-t lehetőleg *naponta* küldenéd nekem. Ha mondjuk egy egész hetet kell egyszerre átnéznem, megkétszerezi a munkát és zavart okoz.

Franciaországban (a kereskedelemben) a „németek" – akiket mostantól egyáltalában figyelembe kell venni – fogják megnyitni a táncot, különösen *Havre*-ban. Azonkívül – eltekintve a csődbe ment állam általános rothadtságától – magában a kereskedelemben is különösen rohadt helyzet van Marseille-ben és Bordeaux-ban, mindenütt, ahol a tetves crapaud-k[110] idegen elemek belekeveredésétől és beavatkozásától ostorozva kicsinyes, tetves

zsugoriságukból és félénkségükből kilépni kényszerültek. Alapjában véve csak egy ilyen mozdulatlan országban volt lehetséges és szükséges egy Crédit mobilier[79]. Minél jobban megismered a „nemzetek messiását", annál kevésbé kedveled.

Amikor csak időd engedi, írj nekem, minthogy utólag elfelejted a válság olyannyira szükséges egész „botránykrónikáját"; leveleidből kivonatokat készítek és ezeket bevezetem a főkönyvekbe.

Üdvözlet. Meleg üdvözletem Lupusnak. Piepernek megvan az az elégtétele, hogy volt főnöke, Saalfeld, akinek a feleségével akkora csetepatéja volt, tönkrement.

Barátod
K. M.

104

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]57 dec. 22.

Kedves Frederick,

Győzelmesen kiragadtál a fiskus karmaiból, és dicsértessék a te neved – halleluja!

Csatoltan egy levél (egy melléklettel együtt) a nagy Lassalle-tól[315], aki ezennel határozottan tudtomra adja, hogy dicsősége révén valóban komolyan kezd ismertté válni Berlinben. Ezeken a széplélek-ömlengéseken bizonyára elszórakozol Lupusszal együtt. A derék Lassalle úgy kezelte a filozófiát, a Hérakleitoszt[220], mint a Hatzfeldt-féle pert[58], és végül ezt a „perét" is megnyerte, ha hihetünk neki. Valóban úgy látszik, az öregeket – filológusokat és hegeliánusokat – meglepte, hogy egy elmúlt korszak ilyen *posztumusz* virágát ismét megérték. No, majd magunk is szemügyre vesszük a dolgot, és bár ajándék lóról van szó, mégis alaposan megnézzük a fogát – feltéve természetesen, hogy a Hérakleitosz nem fokhagymaszagot áraszt. Képzeld csak el ezt a fickót, amint fel és alá jár Berlin utcáin és feszítve, mint egy páva, talapzatot és szószéket kér magának; az ajkát harapdálva, „politikai tekintettel", mintha csak mondaná: „Ez az az ember, aki a Hérakleitoszt írta." Talán hasznunkra lehet a fiú könyvkiadók felhajtásában, ha ugyan nem fél attól, hogy a dicsőség, amelyet gazdasági téren is keres, esetleg megsínyli a konkurrenciát és így a „pert" elveszíti. Friedländernek Lassalle úr útján azt válaszoltam, hogy én is „franciaellenes" vagyok, de legalább annyira „angolellenes" is és „Lord Pam" érdekében a legeslegkevésbé sem tudok írni. Szóval visszautasítottam a dolgot. Ha Friedländer előbb elküldi nekem a „Pressé"-t, hogy lássam, milyen szellemben fogant, s ha a fickók csupán egy hetenkénti *pénzügyi cikket* kívánnak tőlem, amiért természetesen fizetniök kell, akkor éppenséggel vállalhatom a dolgot. Politikáról ebben az esetben szó sem lehet.

Lassalle-nak röviden és hűvösen írtam.* Azt, hogy a levelet Freiligrath-

* *V. ö. 521–522. old. – Szerk.*

tól csakugyan megkaptam, de nem válaszoltam rá, olyan okokból, amelyeket nehéz írásban közölni. Különben csak egypár szót fűztem hozzá.

Schramm Jerseyből írt a feleségemnek; rendkívül szellemes levelet. Kosmos Leident utolérte a büntetés: 3 gyermekét vesztette el; 2 leánya (köztük Mevissenné) tüdővészben hunyt el, egyik fia pedig a Pacificon vízbe fúlt.

A „Reynolds" a múlt vasárnapi számban heves támadást intéz az aposztaták ellen, akik a középosztállyal való szövetséget prédikálják. Ez Jonesra vonatkozik. Régen láttam a fickót. Úgy látszik, kerül engem, és erre bizonyára oka van. Azért egy szép napon majd meglepem.

Üdvözlöm Lupust.

Barátod

K. M.

105

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1857 dec. 25.

Kedves Frederick,

Mivel most első feladatunk, hogy világosan lássuk a francia állapotokat, ismét átnéztem összes jegyzeteimet a francia kereskedelemről, iparról és válságokról, s néhány következtetésre jutottam, amelyeket röviden közölni akarok veled:

1. Angol, északi és amerikai válságok *sohasem* idéztek elő Franciaországban **közvetlenül** „francia válságot", hanem csak *passzív* hatásokat – krónikus szorult helyzetet, termeléskorlátozást, kereskedelmi stagnálást és általános bizonytalanságot. Okok: Franciaországnak aktív kereskedelmi mérlege van az Egyesült Államok, a Hanza-városok, Anglia, Dánia viszonylatában. Passzív a mérlege Svédország és Norvégia viszonylatában, de ez kiegyenlítődik, sőt túlkompenzálódik Hamburg révén. Ennélfogva e válságok sohasem idézhetnek elő Franciaországban *nemesfém-kiáramlást*, tehát *a szó tulajdonképpeni értelmében vett pénzügyi pánikot*. Ha a Bank mégis felemeli a kamatlábat, mint ezúttal tette, ez csak azért történik, mert a tőkéseket meg akarja akadályozni abban, hogy pénzüket előnyösebben a fönti országokban helyezzék el. De ameddig a nemesfém-export nem a kereskedelmi mérlegnek a szükségszerű következménye, hanem csak a profithajhászók nyereségvágyának, addig eredményesen meg is akadályozható csendőrökkel, mint Bonaparte most ismét megmutatta. Ha a kedvező kereskedelmi mérleget felmutató ország nem nyújtott hosszú lejáratú hiteleket és nem halmozott fel exportárukat a válságok központjai számára – és mindkettő ellenkezik a francia gyáros és kereskedő házalószatócs természetével –, akkor veszteségeket szenved majd stb., de *akut* válságot nem. A jó szerencse látszata, amellyel Franciaország az általános válság *első* fázisát ilymódon megúszta, Lajos Fülöpöt is megtévesztette. A kamarákhoz intézett trónbeszédében, a februári forradalom előtt, szerencsekívánatait fejezte ki „a szép Franciaországnak" e kiváltsághoz.

2. Ennek ellenére nem tagadható, hogy a válság első fázisa máris erőseb-

ben kihatott a francia iparra és kereskedelemre, mint bármikor azelőtt[1] hasonló esetben.

3. A válság első hatása Franciaországban – a crapaud[110] természetének megfelelően – a kiadások és az üzlet legaggályosabb korlátozása. Ebből következik a pénz felhalmozódása a Francia Bankban, ugyanakkor a forgalom óriási csökkenése a Bank leszámítolásaiban. Ezért szállították le a kamatlábat decemberben – összefüggésben azzal a körülménnyel, hogy a válságok mindig *ősszel* következnek be, s hogy minden francia kormány az év végén politikai nyugtalanságtól fél, ha a kamatláb a számlák kiegyenlítésekor magasan áll. Lajos Fülöp 1847 decemberében utasította a Bankot, hogy szállítsa le a kamatlábat 4 %-ra.

4. Tőke szabaddá válása a kereskedelemben és az iparban egyszersmind emelkedő irányzatot idéz elő a tőzsdén. Boustrapa[64] alatt ez még inkább így áll, mint Lajos Fülöp idején, mert Boustrapa egy 1852. évi dekrétummal arra kényszerítette a Bankot, hogy nyújtson előleget vasúti értékpapírokra, állampapírokra, a Crédit foncier[316] részvényeire és újra leszámítolja a *Comptoir National d'escompte*[317] által leszámított spekulációs váltókat, továbbá, hogy azokra az értékpapírokra, amelyekre előleget nyújtott, adjon neki ismét előleget. Innen ered pl. a francia vasúti részvények és kötvények magas árfolyama, jóllehet a francia vasutak bevételei az angol válságok kitörése óta összehasonlíthatatlanul jobban estek, mint az angolokéi. Pl. az orléans-i vonal bevétele október 29-től november 26-ig 24 %-kal esett és azóta még mélyebbre. Az Orléans-részvényeket december 22-én mégis 1355 frankkal jegyezték, holott október 29-én 2985 frankon álltak. A Francia Bank december havi jelentéséből ugyancsak az tűnik ki, hogy bár a leszámítolások decemberben októberhez képest 94 236 520 frankkal, novemberhez képest pedig 49 955 500 frankkal csökkentek, a vasúti részvényekre nyújtott előlegek megnőttek.[318]

5. A tulajdonképpeni francia válság csak akkor tör ki, amikor az általános válság Hollandiában, Belgiumban, a Zollvereinban[319], Itáliában (Triesztet beleértve), a Levantéban és Oroszországban (Odessza) elért egy bizonyos szintet; mert ezekkel az országokkal kapcsolatban a kereskedelmi mérleg erősen *kedvezőtlen* Franciaországra nézve, tehát a nyomás közvetlenül pénzügyi pánikot idéz elő Franciaországban. Amikor aztán Franciaországban megindul a lavina, ez valóban csodálatos módon hat vissza azokra az országokra. *Svájccal* ugyanúgy áll Franciaország, mint az Egyesült Államok Angliával. Az időleges kereskedelmi mérleg mindig Franciaországra nézve kedvező. De Franciaország annyira *el van adósodva* Svájccal szemben, hogy válságok idején Svájc mindig erős nyomást gyakorolhat rá.

6. Ha kitör a tulajdonképpeni francia válság, akkor megette a fene az értékpapírpiacot és e piac biztosítékát, az államot. (Ez ki fog hatni Angliára is, amely pillanatnyilag megint gyönyörűen spekulál külföldi értékpapírokkal.) A szédelgést, amelyet Hamburgban, Angliában, az Egyesült Államokban magántőkések űztek, Franciaországban maga az állam űzte, és a francia kereskedelmi házalók valamennyien tőzsdejátékosok voltak. Már az angol–amerikai válság visszahatása holtpontra juttatta a vasutakat. Mit tett Bonaparte úr? Arra kényszeríti a Bankot, hogy szerződéses alapon tényleges vasúti vállalkozóvá váljék és pénzelőlegeket nyújtson a fickóknak azokra a kötvényekre, amelyek kibocsátására az 1856 november 30-i megegyezés értelmében jogosultak. Ezek a kötvények 1858-ra körülbelül 9 millió £-re rúgnak. A Crédit mobilier[79], amely december 3-án már nyakig benne volt a pácban, szintén előkészületeket tesz, hogy összeolvadjon a Crédit foncier-vel és a Comptoir National d'escompte-tal. Miért? Mert az utóbbiak a törvény értelmében jogosultak arra, hogy a Banktól előleget kapjanak értékpapírjaikra és leszámítolásaikat visszleszámítoltassák. Tehát Boustrapa terve nyilvánvalóan az, hogy a Francia Bankot nem a saját tőkéjével, hanem a nála csupán deponált tőkével – amely a szomszéd országokban adott első jelre kiáramlik – összes szédelgéseinek fő vállalkozójává tegye. Ez valóban nagyon jó arra, hogy a Bankot is tönkretegye. Ami egyébként még Bonaparte úrnak sem juthat eszébe, az az, hogy a Francia Bankkal fizettessen a *részvénytulajdonosok calljaira**. Ezek a callok 1858-ban, csupán a *francia* vasutak esetében, az 1856 november 30-i megegyezés szerint meghaladják a 10 millió £-et. Legkevesebb 30 millió £-re rúgnak az összes spekulációs konszernek esetében, mint pl.: Madridi Kereskedelmi és Ipari Társaság (Rothschildék), Francia-Amerikai Hajózási Társaság, Viktor Emánuel Vasút, Herserange-i Vasművek, Osztrák Vasút, Zaragozai Vasút, Francia–Svájci Vasút, Lausanne–Fribourg Vasút, Nassau Társaság, Általános Bőrgyár Társaság, Szénkokszoló Társaság, Chimay–Marienbourg Vasút, Lombard–Velencei Vasút, Dél-Amerikai Gőzhajózási Társaság stb. Ördögöt lesznek képesek a franciák ezeket a callokat kifizetni. Azonkívül a németek, a hollandok, a svájciak – a francia értékpapírok nagybani tulajdonosai – e papírokat az első riasztóbb jelre, akár Franciaországban, akár odahaza mutatkozik nyomás, a párizsi tőzsdére dobják majd, hogy bármi áron pénzzé tegyék. Úgy látszik, Boustrapa 1858-ban nehezen fogja megúszni a dolgot, hacsak nem úgy, hogy hosszabb ideig az ostromállapottal és az asszignáták-

* – (a jegyzett részvények esedékes részletének befizetésére vonatkozó) felszólításaira – *Szerk.*

kal tartja fenn magát. Az egész ócska szar megfeneklett és az eddigi nevetségesen merész lendület, amelyet az értékpapírpiac Angliában stb. vett, ugyancsak ijedelmes véget fog érni.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Pieper ma meglátogatott.

A *Comptoir National d'escompte de Paris-ról* még annyit, hogy ezt az intézetet – amelyet az ideiglenes kormány azért létesített, hogy a csupán 2 aláírással ellátott és egyébként gyönge minőségű váltókat leszámítolhatóvá tegye – 1851-ben, mindjárt pár nappal az államcsíny után Boustrapa felhatalmazta, hogy francia járadékpapírokra, ipari vagy hitelintézetek részvényeire és kötelezvényeire előlegeket folyósítson. 1854–55-ben az ezen értékpapírokra nyújtott előlegek 940 000 £-re, 1855–56-ban közel 1 500 000 £-re rúgtak. Azonkívül a Comptoir National 1851-ben megkapta a jogot, hogy egy vasúti alvállalatot [„Sous Comptoir des Chemins de Fer"] alapítson, amelynek egyetlen funkciója, hogy előlegeket adjon vasútrészvényekre és kötvényekre. Előlegei: 1852 június végén 520 000 £, 1852 végén 1 240 000 £, 1852–53-ban 3 600 000 £, 1854 végén 4 560 000, tehát az 1851. évi előlegeknek körülbelül 9-szerese. Ez ugyanaz a szép üzlet, amelyen a *Scotch Exchange Banks* 1846–47-ben kitörte a nyakát.

Dr. Borchardt még nem szüntette be a fizetéseit?

Remélem, hogy a manchesteri izgalmak és az ünnepek alatt nem lumpolsz túl sokat és kellőképpen ügyelsz az egészségedre. Szívélyes üdvözletem Lupusnak.

Mi van Charley* barátunkkal? és az öreg Hill-lel?

* Charles Roesgen. – *Szerk.*

106

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1857] december 30.

Kedves Frederick,

A Lakhnú–Audh-ügyről péntekig (január 1-ig) mindenképpen írnom kell. Tudsz erről holnaputánig valamiféle cikket küldeni? Ha mégoly rövid lenne is – nagyon jól jönne.

Boldog új évet!

Barátod
K. M.

A mellékelt jókívánságokat *Lupusnak* csak újév napján add át.

107

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1857 december 31.

Kedves Szerecsen,

Az egész várost felkutattam az indiai híreket[230] tartalmazó újságokért, az én „Guardian"-példányaimat erről tegnapelőtt elküldtem neked. Ezeket a számokat sem a „Guardian"-nál, sem az „Examiner & Times"-nál nem tudom megkapni, és Belfieldnél sincsenek már meg. Azt hittem, ezt a históriát már kedden elintézted. Ilyen körülmények között nem tudom megírni a cikket[320], ami annál is inkább bosszantó, mert 4 hét óta ez az egyetlen délután, amikor elkészíthetném, anélkül hogy sürgős ügyeket félretennék. A jövőben katonai cikkeket illető szándékaidat minél előbb tudasd velem, 24 órai idő éppen most sokat számít nekem.

Egyébként a részletek olyan rettentően gyérek és minden olyannyira a Kánpurból Kalkuttába menő táviratokon alapszik, hogy a kritikai megítélés majdnem lehetetlen. Az egyedüli támpontok a következők. Kánpurból Lakhnúig (Álam-bág) 40 mérföld – Havelock erőltetett menetelései bizonyítják, hogy 15 mérföld Indiában, huzamosabb időn át, már nagyon erős ütem. Eszerint Colinnak, minthogy csupán 2–3 napi menetelés várt rá, a Kánpurból való elindulásától számított 3. napon mindenesetre Álam-bág előtt kellett lennie, még elég nappali világosságban a rögtöni támadáshoz. Eszerint kell Colin menetelését megítélni, az adatok nincsenek a fejemben. 2. Volt kb. 7000 embere (sokkal többre számítottak, tehát a Kalkutta és Kánpur közti menetelés nyilván szörnyen rosszul ütött ki és sok ember fűbe harapott), és ha ő körülbelül 7000 emberrel (beleértve az Álam-bág-i és lakhnúi helyőrséget) megverte az audhiakat, úgy ez egyáltalában nem nagy dolog. Egy 5–7000 angolból álló hadsereget eddig mindig teljesen elegendőnek tartottak ahhoz, hogy Indiában bárhova eljusson és nyílt terepen bármit véghezvigyen. Ez máris jellemzi az ellenfeleket. Amellett figyelembe kell venni, hogy az audhiak, noha ez a Gangesz völgyének legharciasabb törzse, de éppen mert sohasem álltak közvetlenül európai szervezés alatt, fegyelem, összetartás, fegyverzet stb. dolgában jóval elmaradtak a szi-

pojok mögött. Ezért a fő küzdelem mozgó harc, vagyis csatározás volt, amelyben az audhiakat állásról állásra visszaűzték. Az igaz, hogy az oroszokon kívül a britek rendelkeznek a legrosszabb könnyűgyalogsággal Európában, de egyet és mást megtanultak a Krímben, az audhiakkal szemben pedig mindenesetre megvolt az a nagy előnyük, hogy csatárláncukat rendezetten és szabályosan előőrsök és sorkatonaság támogatta, az egész egységes parancsnokság alatt állott és együttműködött egy közös cél érdekében; ellenfeleik viszont a szokásos ázsiai módon, rendezetlen rajokra oszolva tolongtak előre, mindegyik raj külön, ilymódon hatszorosan is célpontot szolgáltatva a briteknek, és szabályszerű támogatás vagy tartalék híján, mindegyik raj saját törzsfőnökének parancsnoksága alatt, minden más törzstől függetlenül cselekedett. Ismétlem, eddig egyetlen olyan esetről sem hallottunk, hogy egy felkelő hadsereg Indiában rendezett módon egy elismert főnök vezetésével szerveződött meg. Az ütközet jellegéről a táviratok egyéb utalással nem szolgálnak, ráadásul minden terepleírás hiányzik, a csapatok felhasználására vonatkozó részletek úgyszintén, ezért többet (méghozzá emlékezetből), abszolúte nem tudok mondani.

Ami Franciaországot illeti, amennyire meg tudom ítélni, minden tekintetben igazad van. Eddig ott is normális a lefolyás. Itt a belkereskedelemben most kezdődik a tánc; az a két londoni cég, amely Manchesterrel kereskedik, ehhez a kategóriához tartozik. De ez csak a kezdet; a cégeknek ez a fajtája csak akkor sodorható be jelentős mértékben, amikor a nyomás már 8–12 hónapja tart. Úgy látom, hogy az egész válság lefolyása inkább az 1837–42. évire emlékeztet, mint bármelyik másikhoz – eltekintve a mostani válság remek általánosságától és átfogó jellegétől. Az emberek itt pillanatnyilag azzal áltatják magukat, hogy a válság elmúlt, mert az első fázis, a pénzválság, a maga közvetlen következményeivel, megszűnt. Hiszen alapjában véve minden egyes burzsoá mindig azt hiszi, hogy az *ő speciális* üzletága és nevezetesen az ő saját üzlete teljesen egészséges volt, és mivel összehasonlításul olyan remek mintaspekulánsok állnak előttük, mint Monteith, Macdonald stb., így természetesen rendkívül erényesnek képzelik magukat. Ez mégsem fogja Troost urat kárpótolni azért, hogy 35 000 zsák kávéján vagyonának $^2/_3$–$^3/_4$ részét elveszti, sem Merck szenátor urat azért, hogy rakományai és 22 millió banko-márkára[302] rúgó egyéb tranzakciói egész tőkéjét felfalják majd. John Pondunek, ennek a Skóciából való fickónak, aki az utóbbi 5 évben gomba módjára szökkent kolosszális magasságba, 5 másikkal együtt, hajón úszik 7000 bála selyme, amelyen 300 000 £ vesztesége lesz. Mindez majd csak márciusig és áprilisig bonyolódik le, és a termékpiac élénkítését célzó nagy erőfeszítések a beérkező hajók miatt sorra csődöt fog-

nak mondani. Úgy látszik, most fagy van és keleti szél, ezért a hajók nem tudnak befutni. Ha ez 8–14 napig tart, akkor a termékek árai bizonyára mind felmennek, de azután az első nyugati széllel, mely egy egész flottát hoz majd magával, annál eszeveszettebben fognak lemenni. Így fest a kínálat és kereslet válság idején. A gyapotkészlet is kezd felhalmozódni Liverpoolban – 400 000 bála a mai felvevőképesség mellett, ez jóval több az átlagos készletnél. Lesz ez még cifrább is és a gyapot tavasz felé bizonyára még lejjebb megy, most megint $^1/_2$ d.-vel emelkedett, mert az itteni Jersey & Co., amely majdnem az egész orosz piacot ellátja, múlt héten azt a hírt kapta, hogy az összes amerikai megrendeléseire vonatkozó törlése még idejében megérkezett, és aztán Liverpoolban kb. 6000 bálát vásárolt. Ez felélénkítette a piacot, és azok a fonógyárosok, akiknek pénzük volt, odamentek és vásároltak valamit, hogy az alacsony árakon lássák el magukat. Emiatt itt is néhány cég aggodalmaskodni kezdett, illetve inkább nekibátorodott, és szintén vásárolt fonalat és szövetet, nehogy elmulassza a „legalacsonyabb pillanatot". Sokáig nem fog ez tartani; én legalábbis azt hiszem, hogy itt enyhe emelkedések és esések lesznek, egészében süllyedő tendenciával, talán némileg emelkedővel is, ezt nem lehet pontosan tudni, amíg valahol újból be nem csap a ménkü. Mindenesetre rossz évük lesz a fonó- és szövőgyárosoknak, már a kereslet hiánya és a kínálat túltengése miatt is. Stagnáló nyomás, ez a legveszélyesebb az itteni burzsoákra nézve. A pénzválságok itt nem sokat jelentenek, mert minden hitel rendkívül rövid lejáratú (14 naptól 6 hétig).

Szombaton rókavadászaton voltam, 7 órát nyeregben. Ilyesmi pár napra mindig csodásan felpezsdít, ez a legnagyszerűbb fizikai élvezet, amit ismerek. Az egész mezőnyben csak ketten voltak, akik jobban lovagoltak, mint én, de nekik jobb lovuk is volt. Ez majd helyrebillenti az egészségemet. Legalább 20 fickó esett le a lóról vagy bukott fel, 2 ló ment tönkre, 1 rókát terítettek le (ott voltam a leterítésekor); más balszerencse nem történt. Egyébként az igazi rókavadászok nem voltak velünk, ők természetesen sokkal jobban lovagolnak, mint én. A Lupusszal kapcsolatos megbízást elintézem.

Most pedig boldog új évet az egész családnak az 1858-as lármás esztendőre.

Barátod
F. E.

1858

108

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1858 január 1.

Kedves Engels,

Mivel ma nem jött tőled cikk, *egyet sem* küldtem New Yorkba, ezért jövő héten majd kettőt küldök. Most remélem, hogy keddig egyet megírsz.[320] Okvetlenül szükséges ugyanis, hogy Indiáról írjunk, mert a „*Tribune*" katonai dolgokban éppúgy, mint kereskedelmiekben, nagy harcban áll a „New York *Times*"-szal. Az amerikai „*Times*" ugyanis támogatja a londoni „*Times*"-t.

Mellékelten:

1 „Star",

1 „Daily News"[321],

1 „Overland Mail"[322] (az újabb keletű még nem jelent meg).

Ez bizonyára elegendő lesz.

Barátod

K. M.

109

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1858] január 5.

Kedves Engels,

Megkaptam soraidat. Nem említed, hogy megkaptad-e a levelemet a *Lassalle- és Friedländer*-melléklettel*. Szeretném, ha mindkettőt megőriznéd.

A C betű miatt valóban nagy zavarban vagyok. November 27 óta semmi sem ment Danának[323], mivel a rám eső résszel (vagyis a nem katonaival) rég elkészültem. Ha a manchesteri ügyek miatt nem áll módodban e hónapban komolyan előrejutni a dologgal, akkor az egész ügynek véget kell vetnem és Danának valamilyen ürüggyel fel kell mondanom a „Cyclopaedia"-t. Végül is gyanús lesz majd neki, engem pedig kompromittálni fog, hogy hosszú új listákat küldök be, a régieket meg nem intézem el. Ezért nem is válaszol és nem küld semmi újat. De jövedelmező sem lehet az ilyen munka, ha állandóan hónapok esnek ki.

Eddig kerültem, hogy veled erről beszéljek, mert semmiképp sem akarnálak az egészségedre káros megerőltetéssel terhelni. Mégis, néha úgy látom, hogy ha pár naponként mindig elintéznél egy-egy *kis* részt, akkor ez némiképpen gátolna a kocsmázásban, mely – ismerve Manchestert és tekintettel a jelenlegi izgalmas időkre – úgy látom, „elkerülhetetlen", számodra pedig egy cseppet sem előnyös.

Hogy én vállaljam a katonai cikkeket, amihez sok időt kellene töltenem a Museumban és mégsem hoznék össze semmi rendeset, arról most szó sem lehet, mert okvetlenül el kell készülnöm a többi munkával – s ez *minden időmet* lefoglalja –, még ha összedől is a ház a fejem fölött!

Tehát igyekezz végleges elhatározásra jutni, kedves öregem – így vagy amúgy.

Szívélyes üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 221–222. old. – Szerk.*

110

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1858 január 6.

Kedves Szerecsen,

A cikket[320] bizonyára még idejében megkaptad, hétfőn *éjjel 12 óra előtt dobtam be*, tehát 12 és 1 óra között el kellett mennie.

Lassalle levelét megkaptam és egyik levelemben meg is írtam neked, hogy Lupus meg én milyen jót mulattunk a férfiún, aki a Hérakleitoszt írta. Elveszett volna a levél?

Az akut válság idején egyszerűen képtelen voltam az általános krachon kívül másra gondolni. Sem olvasni, sem írni nem tudtam, azonkívül a betegség miatt még nagyon izgulékony voltam. Aztán jöttek az ünnepek, a rókavadászat és egyéb bolondság, most ezen is túlestem, és a nyugodtabb életmód és tevékenység szükségét újra érzem. Ilyen körülmények között, melyeket egy kiadós hurut is támogat, éppen kapóra jön nekem a C betű, s ma este elkezdem. Gondolom, nem fog soká feltartani, mindenesetre igyekszem haladni vele, amilyen gyorsan csak lehet, és te minden héten küldhetsz majd valamit. Egyébként, ha az „Army"[229] októberben még idejekorán érkezett az I. kötethez[213], akkor a C januárban biztosan még idejében érkezik a III. kötethez. Ebben a válságban az emberek olyan nagyon nem fognak sietni a nyomtatással, különben Dana már rég írt volna. Ha kapsz tőle hírt, mindenesetre értesíts.

A válságban egyébként most nyugalmi állapot van és új fordulat, legalábbis, ami Manchestert és a pamutipart illeti. Hétfőn egy sereg fonógyáros elment Liverpoolba és vásárolt 12 000 bálát, hogy valamennyire újból ellássák magukat, mivel sokan egészen üresen álltak. Ez felhajtotta a gyapot árát, s egyidejűleg a görögök megjelentek itt a piacon és elég sokat vásároltak, ami itt megfelelő mértékű áremelkedést eredményezett. Itt és Liverpoolban $^3/_4$ d.-vel (fontonként) a legalacsonyabb árszint fölé emelkedtünk. Most a vevők megint haboznak, de ha a keleti szél tart, még jobban leapad a gyapot és a fonal, míg február és március felé befutnak a nagy szállítmányok. Micsoda ötlet felhajtani a fonal és a gyapot árát a gyárak rövidített munka-

ideje mellett! Ennek mindenképpen az lesz a következménye, hogy még jobban leszorítja a keresletet, amelynek csökkenése egyelőre csak azért nem hat az árakra, mert a termelés a kereslettel *együtt* növekszik és csökken. A közepes minőségű gyapot ismét $6^1/_4$ à $^3/_8$, ma nyilván $6^1/_2$ d., a zárójelentést azonban még nem láttam.

A késztermékekben is, úgy látszik, sikerül a fickóknak a pénzbefektetési nehézség következtében pillanatnyilag megint egy kis áremelkedést elérni, s ez addig fog tartani, amíg megjön a nyugati szél.

A piacon mutatkozó roppant tömegű többlettőke egyébként fölöttébb csodálatos jelenség és újabb bizonyíték arra, hogy milyen óriási méreteket öltött minden 1847 óta. Egyáltalán nem csodálkoznék, ha a szabad tőkének ez a fölöslege már azt megelőzően, hogy a válság többi fázisa lebonyolódott, újabb részvényszédelgést hozna létre. A rendelkezésre álló tőkének ez a fölöslege szintén feltétlenül hozzájárult a francia szédelgés fenntartásához és azt eredményezte, hogy a Crédit mobilier[79] most, az átélt pánik után, a világ legszolidabb intézményei közé sorolhatja magát.

A Lassalle-lal kapcsolatos levelet biztosan megkaptad, nézz még egyszer utána. 2 vagy 3 nappal azután írtam, hogy a Lass-levelet megkaptam.

A tegnapelőtti cikkhez mellékeltem Lupusnak feleségedhez és a lányokhoz írt sorait. Add át nekik szívélyes üdvözletemet.

Barátod
F. E.

Schramm ma írt néhány sort: rosszabbul volt, de most megint jobban érzi magát. Úgy látszik, kedves fivérei most a válság ürügyén nagyon cserbenhagyják. Azt írja, hogy vagy Krefeldbe megy, vagy Virginiába, mert nem akarja, hogy élelmezési gondjai legyenek! Küldök neki öt fontot.

111

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]58 január 7.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten a C eleje.[324] Holnap este megpróbálok néhány további cikket írni. Csak 2 olyan cikkem van, amelyhez nehéz lesz anyagot szereznem, elegendőt talán nem is lehet, mégpedig: gyutacs (csappantyu)[325] és „Tábor" [Camp] (római, héber, görög). A Caesar táborára vonatkozó jegyzeteim a Rüstowból úgyszólván *semmit sem* tartalmaznak, a Rüstowot ugyanis megrendeltem, a könyvkereskedő azonban egészen más könyvet küldött. A gyutacsnál főleg két dologra lenne szükség: a túlsavasított klórsavas kálium és robbanékonysága felfedezésének története, valamint évszámok arra vonatkozóan, hogy mikor vezették be a csappantyús puskát a különböző hadseregekben. Ha alkalomadtán egyszer be tudnál menni a British Museumba és felkutatnál erről nekem valamit, akkor ezek a cikkek is nemsokára elkészülhetnének, különben bajosan lesz meg, az itteni könyvtárakban nincs erről semmi.

Egyébként, ha Monsieur Dana sajnálja a fáradságot, hogy a neki beküldött listáinkra válaszoljon, akkor csak magára vessen. A D.-ről már régen küldhetett volna listát, most én fogom itt összeállítani. Úgy látszik, a fickó amúgy is nagyon félvállról kezeli az egész dolgot, de remélem, már küldött neked valamit az eddigiekért, különben ideje lenne lármát csapni.

Charley* Hollandiában van és Svájcba megy. Szerencsére megrendelések hiánya lehetővé teszi számomra, hogy a folyó évzáró munkákat nagyrészt a fiúkkal végeztessem el, úgyhogy nincs túlzottan sok munkám. Ez örvendetes.

A mellékelt mai „Guardian"-ból majd láthatod, hogy a rövidített munkaidő itt még nagyon elterjedt. Jövő héten bizonyára megint valamelyest csökkenni fog. Most már csak azokat a „Guardian"-okat küldöm el neked, amelyekben van valami kereskedelmileg érdekes.

---

* Charles Roesgen. – *Szerk.*

Most olvasom többek közt Clausewitztől a „Vom Kriegé"-t. Furcsamód filozofál, de ami a lényeget illeti, nagyon jó. Arra a kérdésre, hogy hadművészetről vagy hadtudományról kell-e beszélni, úgy válaszol, hogy a háború leginkább a kereskedelemhez hasonlít. A háborúban az ütközet az, ami a kereskedelemben a készpénzfizetés: ha mégoly ritkán kell is előfordulnia a valóságban, mégis minden erre irányul, a végén pedig mégis be kell következnie, s el is dönti az ügyet.[326]

Sok üdvözlet feleségednek és a kicsiknek.

Barátod
F. E.

112

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]58 január 7.

Kedves Frederic,

Cikkedet[320] kedden délután 5 órakor megkaptam. Fölöttébb mulatságos és a jenkiket szórakoztatni fogja. Különben az indiai hírek már nem olyan nagyon kedvezőek az angol urak számára. Szegény Havelock!

Lassalle-lal kapcsolatos leveledet egész biztosan nem kaptam meg.* Tehát vagy Manchesterben elakadt, vagy itt sikkasztották el.

Lupus levele a családhoz, melynek tagjai szívélyes üdvözletüket küldik neked, nagy szenzációt keltett.

A karácsonyi ünnepek alatt itt volt Pieper, másnaposan érkezett, és ízetlenebb és unalmasabb volt, mint valaha. Minél inkább öregszik a fickó, annál rosszabb. Úgy látszik, most az a kellemes szokása van, hogy mindjárt felkelés után gyarmati italok helyett egy pint stoutot** kebelez be, ettől aztán egész nap maflán bámul a világba. A léhaság és az iskolamesteri hajlam, az ízetlenség és a pedantizmus elegyével valóban egyre nehezebb őt elviselni. Amellett, ami az ilyen fickóknál gyakori, látszólagos vidámságuk mögött sok rosszkedv, szeszély és macskajajos tudat rejlik. A gyerekeket 2 darab, bájos személyiségét ábrázoló daguerrotypiával tisztelte meg, amelyek valóban minden pénzt megérnek, s amelyeket így nevezhetnénk: a „föltárult arculatú Pieper". Mindkettő azon a reggelen készült, amikor a vasútállomásról Londonba befutott. Az egyik még félig álomittas, a szellemi és erkölcsi letörtség szerfölött siralmas képe: széles száj, ernyedten beeső orcák; szélesen elmosódó vonások; elképesztően üres tekintet. A 2.-on barátunk már összeszedte magát és eszébe jutott, hogy ő a szép és szeretetreméltó Pieper. Ez a kép az önelégültség felébredése és diadalmaskodása a teljes lealacsonyodás fölött. Az első képmás – Pieper amilyen a *valóságban*, a 2. pedig amilyennek őt saját maga és átalában a világ *látja*. Joggal jegyezte

* *V. ö. 233. old. – Szerk.*

** – erős barna sört – *Szerk.*

meg Jennyke, hogy ha még a „What is the matter"* című drámája is a birtokunkban volna, akkor az egész fickó mindenestül előttünk állna.

Mellékelek egy érdekes iratot, amelyet az urquhartisták rendíthetetlen erőszakosságukkal a kereskedelemügyi minisztériumtól kicsikartak.[327] Majd meglátod, milyen rossz állapotban volt az angol kereskedelmi mérleg az utóbbi 3 évben, s többek közt azt is, milyen sok pénzt szerzett *Poroszország* az orosz háború idején; továbbá azt, hogy *Hanza-városaink* az élen járnak ama vidékek közt, amelyeknek a kereskedelmi mérlege Angliára nézve *kedvező*.

A pillanatnyi szélcsend a válságban, úgy vélem, érdekeink, mármint pártérdekeink szempontjából nagyon üdvös. 1848-ban is az első szélcsendet Angliában 2 vagy 3 intervallumban még nagyon jelentős csapások követték, holott akkor a kráter már 1847 áprilisa óta mozgásban volt stb.

A „nápolyi kérdés"[138], amely a mélyenszántó politikusoknak oly sok gondot okozott, a földrengés következtében most igen örvendetes módon megoldódott. Legalábbis ezt mondják a „*Morning Advertiser*" politikus csizmadiái.

Ugye nem felejted el a „*Guardian*"-t küldeni?

Mindenekelőtt arra kérlek, bánj óvatosan az egészségeddel. Jobb idők jönnek és erősen igénybe fogják venni a fizikumodat. Tehát acélozd meg és ne engedd, hogy kárt szenvedjen.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Apropó. Heinzen a „Pionier"[328] legutóbbi számában azt mondja, az még csak érthető volt, hogy Németországban 2 szofista a részedett német munkásoknak bebeszélte, hogy *külön osztályt* alkotnak, *mert gyalut* forgatnak; de hogy most az osztálykiáltozás a munkások közt egész Amerikában minden gyűlésen felhangzik, az már több a soknál! Heinzen méltatlankodik azon, hogy elbutítják a tömegeket, amelyeknél a bölcsesség süket fülekre talál. A „szellemi forradalmat" hirdeti és az osztályprófétákkal szembeállítja az új triumvirátust: *Goethét, G. St.-Hilaire-t és Karl Heinzent*!!!

A *Crédit mobilier*[79] az utóbbi hetekben különösen magasra hajtotta részvényeinek árfolyamát azzal, hogy 25%-os osztalékot jelentett be, amelyet ezúttal kétségtelenül a tőkéből fizet.

* – „Mi történt?", „Mi a baj?" – *Szerk.*

113

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1858] jan. 11.

Kedves Frederick,

A „Hadjárat"-ot [„Campaign"] stb.[324] megkaptam. A napokban elmegyek a Museumba, hogy utánanézzek a kérdezetteknek.*

Az indiai ügyek – a hős Windham – megint érdekes fordulatot vesznek. Ha e héten, mondjuk szerdáig, még részletesebb adatok érkeznek, akkor küldenem kell valamit ezekről a „Tribune"-nak.

A gazdaságtani alapelvek[312] kidolgozásánál átkozottul feltartanak a számítási hibák, ezért kétségbeesésemben megint nekiláttam, hogy gyorsan átvegyem az algebrát. Az aritmetika mindig idegen volt nekem. Az algebra kerülőútján át azonban majd ismét gyorsan belejövök.

Egészségi jelentéseid túlságosan futólagosak. Szerettem volna részleteket is megtudni. Pl. van-e még mindig begyógyulatlan sebhely?

A következő levélben részletesebben.

Barátod
K. M.

Blücherrel kapcsolatban nagyjából átrágtam a Clausewitzet. A fickóban van bizonyos józan ész, amely elmésséggel határos.

* *V. ö. 235. old. – Szerk.*

114

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 7, Southgate,
[18]58 jan. 14.

Kedves Marx,

Mellékelten a cikk[329], mellyel kapcsolatban épp most jut eszembe, hogy egy nevetséges hiba folytán *Inglis* helyett mindig Wilsont írtam, légy szíves, változtasd meg, mert most már nincs erre idő.

Keddig még csinálok néhány C-t és befejezem a „Lovasság"-gal [„Cavalry"], amely jó cikk lesz és valamivel hosszabb is.

Apropó. Megcsináltad „Coehoorn"-t (báró)? Ha nem, nekem remek anyagom van hozzá.

NB. A „*Katapultá*"-hoz [„Catapults"] *semmi* anyagom – az Ersch és Gruberban[237] állítólag van.

A lakhnúi helyőrség legnagyobb hősiessége abban állt, hogy naponta meg kellett birkózniok a „rágós marhahússal", amelyet a hölgyek főztek, „*minden segítség nélkül*". Bizonyára átkozottul rosszul volt elkészítve. Windhamről közöl ugyan valamit a „Daily News", de ez nem elég.

Szívélyes üdvözlet feleségednek és a gyerekeknek.

Barátod
F. E.

Egészségem jó. A lyukak már 6 hete mind begyógyultak. Heckscher nagyon elégedett a dolog menetével, de még korlátoz evésben-ivásban, nem a mennyiséget, hanem a minőséget illetően.

115

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 18]58 jan. 15.

Kedves Marx,

Harney mellékelt leveléből úgy tűnik, hogy Schramm már aligha van életben. Rögtön írtam H-nak. Mihelyt közelebbit tudok, értesítelek.

Barátod
F. E.

116

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]58 jan. [16].[330]

Kedves Frederick,

Bizonyára te is kaptál levelet Harneytól Schramm barátunk* miatt. Nem volt remény a felgyógyulására. Csak az a kár, hogy pénzgondok – és ez a dagadt londoni filiszter** bűne – zavarták utolsó napjait.

Cikked[329] ragyogó, és stílusában meg jellegében egészen a „Neue Rheinische Zeitung"[331] legjobb napjaira emlékeztet. Ami Windhamet illeti, lehet, hogy nagyon rossz tábornok, de a fickónak ezúttal az volt a balszerencséje, ami a Redannál szerencséje, hogy újoncokat vezényelt.[332] Egyáltalán azon a véleményen vagyok, hogy ez a második hadsereg, amelyet Anglia az indiaiaknak áldozott – és egyetlen ember sem fog belőle visszatérni –, merészség, önérzet és állhatatosság tekintetében korántsem veszi fel a versenyt az elsővel, amely, úgy látszik, szinte teljes egészében eltűnt. Ami az éghajlatnak a csapatokra gyakorolt hatását illeti, arról különböző cikkekben – amíg helyetted ideiglenesen a katonai részleget vezettem – pontos számításokkal bebizonyítottam, hogy a halálozás aránytalanul nagyobb volt, mint amennyit a hivatalos angol jelentések közöltek. India az embereknek és nemes fémnek azzal a lecsapolásával, amelybe az angoloknak kerülni fog, most a mi legjobb szövetségesünk.

Hétfőn újból elmegyek a Museumba, és akkor a katapultát [Catapult] – meg amit még kértél – a legjobb forrásokból küldeni fogom neked. A „*Coehoorn*"-t *nem* csináltam meg, mert részemről sok időbe került volna a megfelelő források felkutatása.

Annak, hogy egészséged szépen javul, rendkívül örülök. Jómagam 3 hétig megint szedtem az orvosságot és csak ma hagytam fel vele. Nagyon túlhajtottam az éjszakai munkát – s bár egyfelől csak limonádéval éltem, más-

* Konrad Schramm. – *Szerk.*

** Rudolf Schramm. – *Szerk.*

felől azonban óriási mennyiségű dohányt szívtam el. Egyébként szépen fejlődnek nálam a dolgok. Pl. a profitról szóló egész tanítást, úgy ahogy eddig volt, halomra döntöttem. A feldolgozás *módszerében* nagy szolgálatot tett nekem az, hogy puszta véletlenségből – Freiligrath talált néhány Hegel-kötetet, amely eredetileg Bakunyiné volt, és elküldte nekem ajándékba – újra átlapoztam Hegel „Logiká"-ját. Ha valaha megint eljön az ilyen munkák ideje, nagy kedvem lenne 2 vagy 3 nyomtatott íven a közönséges emberi értelem számára hozzáférhetővé tenni azt, ami a Hegel által felfedezett, de ugyanakkor misztifikált módszerben *racionális*.

Valamennyi újabb közgazdász közül Monsieur Bastiat „Harmonies économiques"-jában a legkirívóbb a terjengős laposság. Csak egy crapaud[110] volt képes ilyen harmonikus levet összekotyvasztani.

Mit szólsz Jones barátunkhoz? Hogy a fickó eladta magát, azt még nem akarom elhinni. 1848-as tapasztalata nagyon megfeküdhette a gyomrát. A saját magába vetett nagy hitével talán képesnek tartja magát arra, hogy kihasználja a középosztályt, vagy azt képzelje, ha Ernest Jones ilyen vagy olyan módon bekerülne a parlamentbe, a világtörténelem feltétlenül új fordulatot venne. A legérdekesebb, hogy Reynolds a lapjában* most a középosztály és mindenfajta kompromisszum dühödt ellenzőjeként lép fel – természetesen Jones elleni gyűlölködésből. Éppúgy lett most B. O'Brien úr mindenáron fékezhetetlen chartista. Jones egyetlen mentsége az a tespedt légkör, amely most Angliában a munkásosztályt áthatja. Bárhogy legyen is, a mostani úton vagy a középosztály rászedettje, vagy renegát lesz belőle. Az a tény, hogy engem – akit egyébként minden vacak miatt aggodalmasan megkérdezett – most éppilyen aggodalmasan kerül, a legkevésbé sem mutat jó lelkiismeretre.

Mellékelten egy levél Lupusnak Laurától és Jennytől. A két lány persze azt képzeli, hogy te talán rossz néven veszed és úgy látod, mintha levelükkel Lupust előnyben részesítenék. Ezért nyomatékosan a lelkemre kötötték, közöljem veled, hogy legközelebb te kerülsz sorra.

Most még várok 3 hétig, amíg a viszonyok valamivel jobban kiéleződnek, aztán megírom Dana úrnak, hogy nem dolgozhatok tovább a „Tribune"-nak, ha csak *4 cikket közölnek havonta*; 6 a legkevesebb. Most valóban kénytelen vagyok 2 cikkre való anyagot mindig egybe sűríteni, tehát dupla munkát szállítok fele áron. Ez nem járja.

* „Reynolds's Newspaper". – *Szerk.*

A Lassalle-lal kapcsolatos elveszett leveledben* benne volt Lassalle és Friedländer levele[315] is? Politikai okokból fennmaradásuk kívánatos lenne.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 233., 237. old. – Szerk.*

117

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1858 január 23.

Kedves Engels,

Megkaptam: 1. A „Guardian"-példányokat; 2. C-t („Karabély" [„Carabine"]) stb.[333] Nem jelezted, hogy megkaptad-e a levelemet, amelyet 8 nappal ezelőtt küldtem el, egy Lupusnak szóló melléklettel együtt.

Csatoltan egy levél Danától, ezt vissza kell küldened, mert még nem válaszoltam rá. Az a kellemetlen dolog derül ki belőle, hogy jelentős mértékben tartozom a fickóknak, mert hibásan számítottam ki a követeléseimet és a „Cannon"[291] elküldése után újból intézvényeztem egy váltót. Egyébként a fizetség még egy penny sincs soronként.

Ami mármost a Dana által által kért újabb B betűs cikkeket illeti – és nekem az a fő, hogy gyorsan ledolgozzam neki azt, amennyivel többet intézvényeztem Appletonra, különben nem intézvényezhetek a *„Tribune"*-ra és így egészen kátyúba szorulok –, nos ezek a cikkek *egy* kivételével mind a te listádról valók. Ami pedig az *egy kivételt* illeti – *A bengáliai felkelés története* –, azt hiszem, erre vonatkozólag célszerűbb egyenesen nemet mondani Danának. Honnan vegyem a forrásokat ilyen rövid határidőig? Mivel „azonnal szállítandó" és „a lehető legrövidebben", a munka egyáltalán nem állna arányban a fizetéssel, és csak akadályozná a többi cikk kidolgozását. Mi a véleményed? A fődolog katonai, de az egészet, katonait és politikait együttesen, még nem látom elég érettnek ahhoz, hogy „azonnal szállítható" legyen.

Az „albuerai" csatában előforduló tévedésre[334], amelyet Dana említ, nem emlékszem.

Mint Freiligrath nekem írja, a nagy Ernst Dronke megérkezett *Párizsból* Londonba; először hagyván el helyét a merénylet[335] miatt.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Az általad küldött „Manchester Guardian" párizsi tudósításában csinos dolgok voltak. Hogy megy az üzlet Manchesterben? Úgy látszik, minden jobban megy, mint várható volt.

118

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1858 jan. 25.

Kedves Marx,

A levelek mind rendben megérkeztek. A bengáliai felkelést* a kívánt idő alatt teljesen lehetetlen elkészíteni, és én azt tanácsolnám neked, hogy ezzel kapcsolatban jegyezd meg Dana úrnak, hogy ha javaslatainkat és a beküldött listát hamarabb elfogadja, már régen megkapta volna mindezeket a cikkeket. Hiszen a bengáliai felkelést hindusztáni felkelés vagy egyéb címszó alá is elhelyezheti. Ami az állítólagos baklövést illeti, ennek most nem tudok utánanézni, mert nincs időm, de holnap majd megtörténik. A cikk forrása a „Brockhaus"[334], tehát bizonyára helyes.

A Lassalle-levél még itt van.

„Blindheim"-hez, „Borogyinó"-hoz és sok máshoz kész az anyag, és pénteken jó csomót kapsz, hacsak az indiai posta nem kényszerít egy cikk megírására, amire – a távirati közleményekből ítélve – úgy látszik, nem kerül sor. „Bidassoa" stb., ezeknek előbb utána kell néznem. De mit jelentsen az, hogy Dana azt mondja, *ezeket a cikkeket* ő már régebben kérte? Erről semmit sem tudok.

A szegény Schramm pénteken 8 napja, hogy meghalt, ezt Harney bizonyára megírta neked. Részleteket még nem tudok. Írtam Harneynak, ha a te kézírásoddal vagy az enyémmel írott dolgokat talál, azokat vegye magához, és őrizze meg a számunkra – még csak az kellene, hogy ilyesmi Rudolf úrnak**, aki komplett porosz lett, a kezébe kerüljön. Nem gondoltam volna, hogy Schrammnak tavasz előtt komoly rohamai lesznek. A szegény fickó, amíg ott voltam, vitézül küzdött a betegség ellen, és úgy látszik, mindvégig. Régi gárdánk nagyon megcsappan a hosszan tartó békeidőben!

Az üzletmenet itt nagyon ingadozó. Kéthetenként megkísérlik, hogy felhajtsák a gyapot árát; kihasználják azt a pillanatot, amikor néhány fonó-

* *V. ö. 245. old. – Szerk.*

** Rudolf Schramm. – *Szerk.*

gyárosnak vásárolnia kell. Ez 3–4 napig megy, aztán megint esnek az árak. Mindent összevéve most $^5/_8$ d.-vel vagyunk a legalacsonyabb pont fölött. Itt hasonló a helyzet. Amikor az árakat kéthetes pangás alaposan lenyomta, az indiai és a levantei vásárlók megjelennek a piacon és ezzel mindennek felhajtják az árát; aztán már senki sem akar vásárolni és az árak lassanként megint esnek. Ez még mindig nem az igazi. A fonógyárosok áttérnek a teljes munkaidőre, nem mintha valóban kereslet volna, hanem mert mások is ezt teszik, s mert torkig vannak a rövidített munkaidővel. Mindent összevéve a fonógyárosok helyzete azért rosszabbodott, mert csökkent a nyers gyapot és a fonal ára közti különbség. A németek még nagyon keveset vásárolnak. Ragyogónak itt még korántsem mondható a helyzet, nap nap után pangást idéz elő a kereskedelemben a magasabb árak kikényszerítésére irányuló próbálkozás, s ha ez nem üt be, akkor máris azt mondják, hogy megjavult a hangulat a piacon. Ördögbe a javulással!

A Lupusnak szóló melléklet* igen büszkévé tette az öreg urat és nagyon mulattatta. A levél íróit szívből üdvözli. Egyébként a múlt héten úgyszólván nem is láttam, elkerültük egymást, aztán meg fellépett nála némileg az a fájdalmas arcrángás.

Sokszor üdvözlöm a családot.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 243. old. – Szerk.*

119

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1858 jan. 28.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten 3 B cikk.[336] Szerettem volna lehetőleg ma még a Windhamet[337] is elkészíteni, de először is a részletek még nagyon zavarosak, és okvetlenül szükséges, hogy megvárjam hozzá a hivatalos jelentést, mivel eddig mindent eltussoltak – és másodszor, nem volt időm ma délután –, a 3 cikket is alig tudtam újból átnézni; ahhoz pedig túlságosan meg vagyok fázva, hogy ma éjjel 12-kor megkockáztathatnék egy sétát a városba és akkor adjam fel a levelet. Mondd meg Danának, hogy az anyag még nem teljes.

Elküldted Danának a C listámat? Ha nem, akkor küldd el *most*, hogy időben válaszolhasson, az ő C-je megint nevetségesen hiányos.

A „Borogyinó"-t, sajnos, nem tudtam rövidebbre fogni, minthogy a csatát eddig egészen hibásan írták le.

Barátod

F. E.

120

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1858] jan. 28.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Frederick,

Az itt betört nagy hideg és a *háztartásunkban* mutatkozó *tényleges szénhiány* arra kényszerít – noha a világon ez a legkínosabb számomra –, hogy megint szorongassalak. Csak erős külső nyomásnak engedve szántam rá magam. Feleségem bizonygatta nekem, hogy egy jerseyi küldemény folytán, amely a szokásosnál korábban futott be, te bizonyára elszámítottad magad és ezért ebben a hónapban, ha nem írok neked külön, nem fogsz küldeni semmit; hogy a vállkendőjét stb. stb. zálogba tette, hogy nem tudja mitévő legyen. Egyszóval *muszáj* írnom – hát ezért teszem. Valóban, ha ez az állapot tovább tart, szívesebben feküdnék 100 öl mélyen a föld alatt, mint hogy így tengődjek tovább. Hogy az ember mindig terhére legyen másoknak s amellett maga folyvást a legkicsinyesebb gondokkal kínlódjék, ez idővel elviselhetetlen. Ami engem illet, én belevetem magam a munkába, s általános dolgokkal foglalkozva túlteszem magam a nyomorúságon. A feleségemnek természetesen nincsenek ilyen erőforrásai stb. stb.

Ma megérkezett Lassalle könyve[220], 2 sh. költség volt rá, nem a könyv ára, hanem a szállítási költség. E körülmény folytán rossz fogadtatásban részesült. 2 kötet, mindegyik 30 ív. Csak belepillantottam. A fickó az előszóban azt hazudja a közönségnek, hogy 1846 óta hordozta magában. Egészen óhegelinek látszik. Egyes helyek értelmezésénél és összehasonlításánál bizonyára segítségére volt a hermeneutika[338] jogászi megszokása. No, majd meglátjuk, bár a holmi túl vaskos ahhoz, hogy végig tudjam olvasni.

Pieper úr is írt, és azt az érdekes titkot közölte velem, hogy ittléte alatt „altesti panaszai" voltak, s ezért „talán" unalmasnak tűnhetett.

Lehet, hogy az Orsini stb. összeesküvés[335] meghiúsítja a porosz amnesztiát.[339] Tegnapelőtt az itteni rendőrség *éjfélkor* erőszakosan Orsini lakásába tört, a szolgálót elcsalta a Scotland Yardra, ahol Richard Mayne úr és

francia rendőrspiclik kihallgatták. Ez a Pam urat kompromittáló fogás már csak azért sem volt eredményes, mert az összes levelek, melyeket Orsini letartóztatása óta londoni címére írtak, Martin Bernard birtokában vannak, a többit pedig Orsini *elégette*, mielőtt Londonból elutazott.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

121

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1858 jan. 29.

Kedves Frederick,

Megkaptam a 3 B cikket.[336] Hogy „Borogyinó"-t hosszabbra csináltad, nagyon jó. Mivel a fickók hasábjai olyan óriásiak, fizetségük pedig olyan hitvány, az egyetlen ellenszer, ha a cikkeket megnyújtjuk. Remélem, ha a „Lovasság"-hoz [„Cavalry"] érsz, lehetőleg bő lére ereszted, hogy letudjam tartozásomat azoknak a kutyáknak.

Franciaországban szépen állnak a dolgok. A hűvösség, amellyel a szatócsok a merényletet[335] fogadták, felbőszítette a fickót*. A szatócsok hűvösségének titka nyilván az, hogy sokan titkon azt kívánják, bárcsak valamely hirtelen politikai esemény kihúzná őket a csávából. A fickók zömének a váltóját meghosszabbította a Bank, a Leszámítoló Iroda[317] stb., amelyek Boustrapa[64] rendeletére cselekedtek. De ami késik, nem múlik. A francia burzsoák nagy része, ilyen biztos kereskedelmi bukás lebegve a szeme előtt, félelemmel tekint a lejárat napja felé. Körülbelül ugyanabban a helyzetben vannak, amelyben Boustrapa volt a coup d'état[18] *előtt*. Következésképpen az átkozott fickók mohón megragadnak bármiféle politikai ürügyet egy tisztes kiútért – egészen úgy, mint 10 évvel ezelőtt. Boustr ezt megjegyezte, és most a „despotát" mint olyant akarja eljátszani. Majd meglátjuk. Ha Magnanra, Castellane-ra stb. hagyatkozik, el van hagyva.[340]

Gazdaságtani munkámban[312] most olyan ponthoz értem, amelynél némi gyakorlati felvilágosítást szeretnék kapni tőled, mivel erről semmi sem található az elméleti írásokban. Mégpedig a tőke *körforgásáról* – a különböző üzletágakban való különbözőségéről; a profitra és az árakra gyakorolt hatásáról. Örömmel venném, ha valami keveset közölnél velem erről.

Lassalle úr

„Az epheszoszi Homályos Hérakleitosz filozófiája" előszavában többek közt ezt mondja:

---

* III. Napóleon. – *Szerk.*

„Ez" (a mű) „egy kis rész kivételével, már 1846 elején ki volt dolgozva, és éppen hozzá akartam fogni a befejezéshez, amikor hirtelen egy másfajta érdeklődés – mert *minden* tekintetben igaz Szophoklész szava: *Πολλὰ τὰ δεινὰ κοὐδὲν ἀνδρώπου δεινοτερον πελέ** – gyakorlati harcok tengerébe vetett és majdnem 10 éven át megakadályozott abban, hogy e mű befejezésének szenteljem magam."

Szophoklész verssorának L német átültetésében ezt kellene jelentenie: „De a Hatzfeldt *némbernél* mi sem borzalmasabb!"

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – Sok van, ami csodálatos,
De az embernél nincs semmi csodálatosabb[341] – *Szerk.*

122

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1858 jan. 30.

Kedves Marx,

Ma reggel egyszerre kaptam meg két leveledet, és mellékelten küldök neked egy ötöst. Sajnos, magam is nagyon szűken vagyok pénz dolgában és Schramm január elején kölcsönkért tőlem öt fontot – tekintettel a körülményekre, ezt semmiképpen sem tagadhattam meg tőle, a pénzem viszont még jobban megcsappant. A „Windham"[337] csütörtökre elkészül.

Apropó, küldj nekem egy új másolatot a Dana által kért B-cikkekről (az eredetiekről, valamint a most utólag megrendeltekről), az enyémet valahová elraktam.

Hogy áll a „Tábor" [Camp], „Katapulta" [Catapults] és a gyutacs (csappantyu) [Caps (percussion)][325]?

Nos hát a merényletnél[335] Bonaparte-ot ugyan elhibázták, de K. Heinzent eltalálták. Emlékszel, amikor 1848-ban halálos pusztítással fenyegetődzött, miközben a modern tudománynak általa természetesen nem is ismert megsemmisítő fegyvereivel hencegett. Kossuth nagy ember, de Kossuth megfeledkezett a durranóhiganyról stb.[342] Nos, ez után a história után nem fogunk többet hallani a durranóhiganyról. Én mindjárt mondtam, hogy a rengeteg sebesült és kevés halott arra enged következtetni, hogy a gránátok túl voltak töltve, és ezért sok kis – önmagában erőtlen – szilánkra hullottak szét. A szamarak nagyon ostoba fifikával operáltak. Közönséges puskaporral megtöltve a gránátok sokkal hatásosabbak lettek volna. Ehelyett megtömték durranóhigannyal, amennyi csak belefért, és apró, kevéssé ártalmas repeszek záporát produkálták. Dr. Larrey megerősítette a nézetemet. Ennyit Heinzenről.

E hó 21-én ismét merényletet kíséreltek meg Bonaparte ellen a Bois de Boulogne-ban, pisztollyal; a fickót elfogták, mielőtt még meghúzhatta volna a ravaszt. A dolgot eltussolták. Mihelyt nélkülözni tudom a vonatkozó „Guardian"-t, megkapod.

Meg fogom hozatni Charras „Cent jours"-ját[343]. Nem jelentethetnénk meg Amerikában irodalmi kritikát? Egy cikk erről biztosan érdekes lenne és megírása is könnyen menne.

Sok üdvözlet feleségednek és a gyerekeknek.

Barátod
F. E.

123

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1858 febr. 1.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Frederick,

Az 5 £ megérkezett. A két levél egyidejű vétele, holott az egyiket csütörtökön, a másikat pénteken küldtem el, arra enged következtetni, hogy a posta a menekültek leveleit visszatartja, inspiciálja stb.

Új *B-k*: „*Bidassoa*" (melletti csata), „*Blindheim*" (ditto), „*Burma*" (háború), „*Bomarsund*" (ostrom), „*Borogyino*" (csata), „*Brescia*" (ostromlás), „*Hídfő*" [Bridge-head], „*Bülow*"[344], „*Buda*" (ostroma), „*Beresford*", „*Párkány*" [Berme]. Ha Dana szerint „most of them I asked you before"*, akkor téved. Összetéveszti a *te* B betűs összeállításodat az *övével*. Ő csak az alábbiakat rendelte:

„Barbette", „Bástya", „Szurony" [Bayonet"], „Barclay de Tolly", „Üteg" [Battery], „Ütközet" [Battle], „Bem", „Bennigsen", „Berthier", „Bernadotte", „Bessières", „Szabadtábor" [Bivouac], „Védőfal" [Blindage], „Blücher", „Blum", „Bolívar", „Bomba", „Bombamester", „Bombázás", „Bomba (Bombázógálya, Bombabiztos, Bombázóhajó)", „Mellvédsüveg" [Bonnet], „Bosquet", „Bourrienne", „*Híd*" [Bridge] (ponton), „Brown" (Sir George), „Brune", „Bugeaud". (Ezt mind megkapta a szamár.)

A „*Katapulta*" [Catapult] készen van számodra (nem sok). Szintúgy a „*Tábor*" [Castrum] legnagyobb része (de a görög táborra vonatkozóan még utána kell néznem *Wachsmuth* „Hellenische Altertumskunde"-jában, a zsidó táborra vonatkozóan pedig de Wette-nél). A gyutacs (csappantyu)[325] terjedelmes história a sok különféle puskazárfajta stb. miatt, amelyeket ennél fel kell sorolni. Már elkészültem volna ezzel a vacakkal, ha Dana új rendelése nem jött volna közbe. Majd egyszerre küldöm neked az egész kacatot. Ahányszor csak a Museumban vagyok, ezeken kívül még olyan

* – „legtöbbjüket már előzőleg kértem" – *Szerk.*

sok dolognak kell utánanéznem, hogy épp csak körülnézek, máris letelt az idő (most csak 4 óráig van). Aztán az út oda. Így sok idő vész el.

A világos Lassalle „Homályos Hérakleitosza" alapjában véve nagyon gyerekes tákolmány. A sok kép mindegyikénél, ahol Hérakleitosz az állítás és tagadás egységét kimunkálja, előáll Lassalle és az alkalommal élve előadja nekünk, mindig igen terjengősen, Hegel „Logiká"-jának valamelyik fejezetét, amelynek ez az eljárás nemigen használ – mint egy iskolásfiú, akinek egy dolgozattal kell bizonyítania, hogy elsajátította annak a „lényegét", a „jelenségét" és a „dialektikus folyamatot". Ha az iskolásfiú az efféléket fejébe gyömöszölte, biztosak lehetünk abban, hogy a gondolati folyamatot pontosan csak az előírt recept szerint és a megszentelt formák között tudja elvégezni. Pontosan így a mi Lass-unk. Úgy látszik, a fickó Hérakleitosszal igyekezett világossá tenni magának Hegel logikáját és ezt a folyamatot fáradhatatlanul mindig újrakezdi. Ami a tudományosságot illeti, hát ennek roppant mutogatása folyik itt. De minden hozzáértő tudja, milyen olcsó dolog az ilyen idézetfitogtatás, ha az embernek van ideje és pénze és – mint Lassalle úr – tetszés szerint egyenesen házhoz szállítva kapja a bonni egyetemi könyvtárat. Látható, milyen különlegesen nagynak érzi magát a fickó ebben a csillámló filológusi pompában és pontosan olyan kecsesen mozog, mint aki életében először visel előkelő öltözéket. Minthogy a legtöbb filológustól *idegen* a spekulatív fogalom, amely Hérakleitosznál uralkodik, tehát minden hegeliánus rendelkezik azzal a vitathatatlan előnnyel, hogy megérti, amit a filológus nem ért meg. (Egyébként furcsa is volna, ha valaki, azáltal, hogy megtanult görögül, filozófussá lenne, amikor *görögül* beszél, holott nem az, amikor *németül* beszél.) Lassalle úr azonban ahelyett, hogy ezt egyszerűen magától értetődőnek tekintené, mintegy lessingi modorban traktál minket. Bőbeszédű jogász-modorban fejti ki a hegeli magyarázatot a filológusok hamis, szakismeret híján hamis, értelmezéseivel szemben. Úgyhogy abban a kettős élvezetben részesülünk, hogy először tanúi leszünk olyan dialektikus dolgok megkonstruálásának és terjengős feltálalásának, amelyeket már szinte el is felejtettünk, másodszor pedig azt látjuk, hogy Lassalle úr ezt a „spekulatív örökséget" mint különös filológiai-jogi körmönfontságot és tudományosságot érvényesíti a nemspekulatív filológusokkal szemben. Egyébként a fickó, minden hetvenkedése ellenére, hogy Hérakleitosz eddig hétpecsétes titok volt, lényegében *abszolúte semmi újat* nem tett hozzá ahhoz, amit Hegel a „Geschichte der Philosophie"-ban mond. Csak részletesen kifejti, amit természetesen 2 nyomtatott íven teljesen kielégítően megtehetett volna. Még kevésbé jut eszébe a fiúnak, hogy valamiféle kritikai gondolatot kockáztasson meg magáról

a dialektikáról. Ha Hérakleitosz valamennyi töredékét együtt kinyomtatják, azok aligha töltenek meg többet fél nyomtatott ívnél. Csak egy olyan fickó, aki a borzalmas „némber"* költségére nyomat ki könyveket, engedheti meg magának, hogy ezzel az ürüggyel 2 kötetet tegyen közzé 60 ív terjedelemben.

Előfordul benne a „Homályos Hérakleitosz" egy mondása, amelyben, hogy minden dolognak ellentétébe való átcsapását megmagyarázza, ezt mondja: „Így az arany átváltozik minden dologgá, és minden dolog átváltozik arannyá." Az arany, mondja Lassalle, itt pénz (ez helyes) és a pénz érték. Tehát az ideális, az általánosság, az Egy (érték), s a dolgok: a reális, a különösség, a sokaság. Ezt a meglepő felismerést arra használja fel, hogy egy hosszabb jegyzetben ízelítőt adjon a politikai gazdaságtan tudományában tett felfedezéseiből. Minden szó baklövés, de bámulatos nagyképűséggel előadva. Ebből az egy jegyzetből látom, hogy a fickónak az a szándéka, hogy második nagy opusában[345] a politikai gazdaságtant adja majd elő hegeli módon. Saját kárán fogja megtanulni, hogy egészen más dolog kritika révén egy tudományt elsőnek addig a pontig vinni, hogy dialektikusan legyen előadható, és más dolog a logika egy elvont, kész rendszerét alkalmazni éppen egy ilyen rendszernek a sejtéseire.

De, mint mindjárt első öndicsőítő levele után megírtam neked, az óhegeliánusok és a filológusok bizonyára igen örültek, hogy ilyen régies dolgot látnak egy fiatalembernél, aki nagy forradalmárnak számít. Hozzá még mindenfelé hízeleg és hajbókol, hogy kedvező fogadtatást biztosítson magának. Mihelyt átlapoztam a holmit, elküldöm neked.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* Sophie von Hatzfeldt. – *Szerk.*

124

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1858 febr. 8.

Kedves Szerecsen,

A múlt héten időnként nem voltam jól, úgy látszik, előző betegségemnek még maradt némi egészen minimális nyoma, ez azonban túl gyenge ahhoz, hogy komolyan megtámadjon, és most mindenféle kis hitványsággal zaklat – úgymint különösen érzékeny bőr, rosszul hegedő sebek, meggyűlt ujjak és más efféle bosszantó szamárságok. Szerencsére a mirigyek gennyesedésére már a legcsekélyebb hajlam sem mutatkozik, úgyhogy ettől nem kell félni. Ezek a hitványságok, amelyek hűlés alkalmával jelentkeznek, nyilván kínozni fognak még hébe-hóba, míg csak nem megyek ismét tengeri fürdőbe. Mindenesetre addig vigyáznom kell még magamra. Elterelőül szolgál egyébként a hazatérésem óta meglehetősen kifejlődött aranyerem, ez pillanatnyilag mindig segít, de azután pár napig egyáltalán nem tudok ülni, csak lovon. Ezért hallgattam a múlt héten és ezért nem küldtem semmit hétfő óta. Esténként többnyire csak *feküdni* tudtam. De a hűlés most már szűnőben van, olyannyira, hogy tegnap megint 28 mérföldet tudtam lovagolni, s így holnap megint nekiláthatunk.

A Homályos Hérakleitoszt Lassalle úr, úgy látszik, alapjában véve elég könnyedén kezelte. Lupus jót mulatott azon, ahogyan a módszerét leírtad, elégtétel volt számára, hogy az illető úr görög tudománya mégsem olyan veszélyes. A könyvet, ha megjön, majd odaadom neki tanulmányozásra.

Belfield barátunk ma ismét városi tanácsosnak jelöltette magát és fényesen megbukott. 196 szavazattal 143 ellenében.

Van még egynéhány „Guardian"-om itthon csinos párizsi tudósításokkal, a napokban elküldöm neked őket.

Sok üdvözlet a családnak. Péntekre megint lesz egy-két dolog az „Enciklopédia" részére.

Barátod

F. E.

125

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1858] február 10.

Kedves Engels,

Ez a szamár Dana (egy levélben, amelyet később majd elküldök neked, s amelyben eldöntetlenül hagyja, hogy a december végén intézvényezett váltómat honorálják-e vagy sem) többek közt ezt is írja: „In the article »*Artillery*« in speaking of the equipment of the Prussian army, you use the words *seam*-horses; what are they? I do not find them in any dictionary."* Válaszolj erre postafordultával, hogy még pénteken megírhassam a szamárnak.

Sejtettem, hogy nem vagy egészen rendben. Csak vigyázz magadra. Túlságosan eleresztetted a kantárt a manchesteri „forrongó időszakban" [Sturm- und Drangperiode]. Legközelebb többet.

Barátod
K. M.

Neked is megküldte a dear** Harney a maga „Independent" [független] badarságát? Ki hazudta vajon össze Schramm élettörténetét? Harney a celebrated poet*** Freiligrathot – emellett Engels Esq.° komikusan fest – teszi meg a „Revue der Neuen Rheinischen Zeitung" kiadójává.

---

* – „A »*Tüzérség*« c. cikkben, a porosz hadsereg felszereléséről szólva, Ön a *seam*-lovak szavakat használja; mi ez? Nem találom semelyik szótárban." – *Szerk.*

** – kedves, drága – *Szerk.*

*** – híres költő – *Szerk.*

° Esquire (a. m. nemes) rövidítése; kb. az „úr"-nak megfelelő címzés levélen stb. – *Szerk.*

126

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1858 febr. 11.

Kedves Szerecsen,

Dana nem tud olvasni – *team*-lovakról, azaz fogatoslovakról van szó, a lövegek vagy járművek elé fogott vontató lovakról. A team* szó különben is gyakran előfordul a cikkben, s ha kútfőt akar, olvassa el, mi áll „Tüzérség" címszó alatt az Encycl Britben.

Sajnos, ma sem tudok küldeni semmit. Tegnap hagytam magam elcsábítani, részt vettem egy hajtóvadászaton, amelyen agarakkal hajtják a nyulat, és 7 órát ültem nyeregben. Ez ugyan általában remek jót tett nekem, a munkában azonban megakadályozott, és a megkezdett dolgokkal – „Burma" stb. – még nem tartok ott, hogy arra gondolhatnék, hogy ma este idejében elkészülök velük. A „Burma" nagyon utálatos, hosszú könyveket kell átolvasni hozzá és mégsem tud az ember semmi tisztességeset csinálni belőle, mert meglehetősen rövidnek kell lennie. Ellenben a „Lovasság"-nál [Cavalry] majd kárpótolom magam, Dana megkapja az egész Griesheimet, már amennyi a tárgyra vonatkozik.

Lupus, úgy látszik, vissza akar vonulni a kocsmázástól, 4 eset közül csak egyszer találtam őt törzskocsmájában, a Chatsworthban. Mivel én csak őmiatta megyek oda, ez nagy időveszteség nekem, s változtatni kell rajta.

A dear** Harney badarságát nekem is megküldték. Bizonyára Harro Harring, aki Jerseyben van (bár én sohasem láttam), a főbűnös ebben. Krefeld leírása isteni. Egészen a régi Harney. Schramm halálából megint nagy melodrámai színjátékot csinált, amelyben természetesen G. J. H.*** játssza a főszerepet. Az egész kacat, temetés és minden, levelei ilyen feliratokkal: Gyorsan! Haladéktalanul! amellett a velem szemben támasztott követelés, hogy menjek Jerseybe, hogy szintén szerepeljek a crapaud-k[110] és a waschlap-

* – fogat – *Szerk.*

** – kedves, drága – *Szerk.*

*** George Julian Harney. – *Szerk.*

skik[346] közt, az egész kacat ellenszenves nekem. Koszos kis csirkefogó, aki Jerseyben éppen neki való helyen van, azonkívül túláradóan boldog, mert Fr. Godfreynek, Jersey hűbérurának megrágalmazása miatt sajtópert indítottak ellene.

Úgy látszik, Jones is szép dolgokat művel. A kövér Livesay, akit konferenciája[298] elnökévé tett, nyomorult kis polgár, aki Miallra esküszik és aki már 1842-ben létrehozta Sturge-dzsel és társaival a Complete suffrage Secessiont, amikor a kispolgárok mind különváltak.[347]

De sebaj! Bonaparte úr nekünk dolgozik. Jobbat nem is kívánhatunk magunknak annál, ahogyan ő gazdálkodik. Espinasse a belügyminiszter – ez minden cirkuszt felülmúl. Amellett azt az ostobaságot is elkövették, hogy a feliratokat kinyomtatták.[348]

Különben, hogy ne legyenek téves elképzeléseid testi állapotomról, még el akarom neked mondani, hogy tegnap a lovammal átugrattam egy 5 láb és néhány hüvelyk magas földgáton és egy sövényen, a legmagasabb ugrás, amelyet valaha is tettem. Az ilyenfajta erőfeszítések fesztelen végrehajtása mégiscsak meglehetősen egészséges végtagokat tételez fel. Egyáltalában lesz mit bemutatnunk a porosz lovasságnak, ha egyszer megint Németországba kerülünk. Nehéz lesz az uraknak utolérni engem, most nagy gyakorlatom van és napról napra javulok, lassanként a reputációm is megalapozódik. A tulajdonképpeni nehézségeket azonban, amelyek nehéz terepen adódnak a lovaglásban, csak most ismerem meg, ez szerfölött bonyolult história.

Sok üdvözlet feleségednek és a gyerekeknek. Hétfőig mindenesetre megy néhány cikk. Indiával, gondolom, várjunk meg még egy postát, hacsak előbb nem kapunk nagyon érdekes részleteket.

Barátod
F. E.

Az Engels Esq.* valóban nagyon komikusan fest. Soha nem szabadna elfelejtenem Harneynak, hogy a legjobb, amit mondani tud rólam, az Esq.-ra korlátozódik. Micsoda barom!

---

* *V. ö. 260. old. – Szerk.*

127

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1858 febr. 14.

Kedves Engels,

Megígérted, hogy elküldöd a „*Guardian*"-t. Ezért mára vártam, mert most Franciaország a tudósítás egyetlen anyaga, és ezek a fickók jobban örülnek néhány pletykának és anekdotának, mint megannyi ideának. Gondolom, holnap megérkeznek az ígért számok, de nagyon kérlek, a jövőben mindig csütörtökre vagy legkésőbb péntekre küldd meg a dolgokat. A tudósítási nap *után* természetesen már nem tudom őket felhasználni a tudósításhoz.

Most 3 napig tűkön fogok ülni, amíg meg nem tudom, hogy a váltómat, amelyet, úgy látszik, csak néhány héttel az intézvényezése után küldtek el innen, kifizetik-e vagy sem. A legjobb esetben is addig nem tudok majd a „*Tribune*"-ra intézvényezni a szállított cikkekért, amíg Appletonnal nem rendeződött a dolog. Teljesen elszámítottam magam a neki küldött „áru" becslésénél. Azonkívül Dana aggályoskodik a „*Bolívar*"-ról szóló hosszabb cikk miatt, mondván, hogy az tendenciózusan íródott, és kéri a forrásaimat. Az utóbbiakat persze megadhatom neki, bár ez a kívánság furcsa. Ami a tendenciózus stílust illeti, hát az kétségtelen, hogy némiképp kiestem az enciklopédikus hangnemből. Hogy a leggyávább, legaljasabb, legnyomorultabb gazfickót I. Napóleonnak kiáltják ki – ez kissé sok volt nekem. Bolívar az igazi Soulouque.[349]

Gratulálok a lovasmutatványaidhoz. Csak mellőzd a túlságosan nyaktörő ugrásokat, mert nemsokára lesz fontosabb alkalom arra, hogy a nyakadat kockáztasd. Úgy látom, kissé túlzottan is meglovagolod ezt a vesszőparipát. Mindenesetre nem hiszem, hogy a lovaglás az a specialitás, amelyben rád Németországnak a legnagyobb szüksége van. Továbbá engedtessék meg nekem kifejezni azon halk aggályomat, vajon jót tesz-e az egészségednek a túlerőltetés, bármely vonatkozásban is? Nekem legalábbis orvosi részről azt mondták, hogy egy ideig mindenféle megerőltetést illetően az arany középúthoz kell tartanod magadat.

A Bonaparte-história[335] a tervezett porosz amnesztiának[339] is ijedelmes véget vetett. Egyébként Louis csak állítólagos nagybátyját[350] utánozza. Ő valóban nemcsak abban az értelemben Kis Napóleon [Napoléon le petit], ahogyan Victor Hugo a Nagy Napóleonnal szembeállítja,[351] hanem annyiban is, hogy bámulatos módon megtestesíti a nagy Napóleon kicsinységét. Utánanéztem Cobbettben (1802–03-as évfolyam) és úgy látom, hogy az „orgyilkosok barlangja" és mindez betű szerint szerepel az akkori „Moniteur"-ben.[352] A „Moniteur" 1802 augusztus 9-i számában egyebek közt szó szerint ez áll:

„Az angol kormány vagy jóváhagyja és tűri ezeket a politikai és magánbűncselekményeket, amely esetben nem lehet azt mondani, hogy ez a magatartás összeegyeztethető a brit nagylelkűséggel, civilizációval és becsülettel; vagy pedig a kormány nem tudja ezeket megakadályozni, s ebben az esetben nem érdemli meg, hogy kormánynak nevezzék; kivált ha nincsenek meg az eszközei arra, hogy elnyomja a *gyilkosságot* és a rágalmazást és megvédje a *társadalmi rendet.*"

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Ha még nem küldted el a „Guardian" *elmaradt* számait, intézd úgy, hogy hétfőig megkapjam őket, s a következőket péntekig.

128

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 18]58 febr. 18.

Kedves Szerecsen,

E hét minden egyes napján akartam neked írni és nem jutottam hozzá az árak folytonos emelkedése miatt. Emlékezz rá, mit mondtam neked*, 6 d. a középminőségű Orleans gyapotra a teljes munkaidővel összeegyeztethető legmagasabb ár. Most az összes fonógyárosok $^7/_8$-a a középminőségű Orleans $5^3/_4$ pennys ára mellett áttért a teljes munkaidőre, s ennek az ostobaságnak az a következménye, hogy puszta türelmetlenségből 6 hét alatt $7^3/_4$ d.-re hajtották fel a középminőségű Orleans árát! Természetesen a fonal és a szövet ára nem követte ugyanilyen mértékben; a gyáros számára a különbözet a nyersterméknek és kész árujának ára közt a termelési költség alá süllyedt, és most a szamarak megint be akarják vezetni a rövidített munkaidőt, amitől nem kellett volna eddig sem eltérniök!

A „Guardian"-okat egyidejűleg ma küldöm el.

A váltódat remélhetőleg kifizetik. Mivel te amúgy is sokkal előbb jelezted, már régen írniok kellett volna neked, ha egyáltalán szándékukban állna visszaszármaztatni.

Mellékelten Dana részére megint egy kis vacak.[353] Ha a fickó netán szarakodni kezd a rongyos 2 dollárjáért, akkor gorombaságot érdemel. Mindenesetre nem várhat többet, mint amit szállítunk neki – nagyon sok esetben önálló munkákat a silány kompilációk helyett, amelyeket máshonnan kap. Sürgesd, hogy fizessen többet és aztán majd meglátjuk. Badajoz esetében valóban félrevezetett az a nyomorult „Brockhaus".[334]

„Burma" nagyon fáradságos cikk. Nem tudnád „Bülow"-ot[344] és „Beresford"-ot átvenni? Nekem itt nincs meg a váz az életrajzokhoz, a katonai fő momentumokat viszont megadhatom neked.

A lovaglásról majd máskor írok neked. Lényegében ez az anyagi bázisa az én egész katonai studiumomnak, mit akarsz hát? Az a csibész Bonaparte

* *V. ö. 210. old. – Szerk.*

a crapaud-k[110] szemében hősnek tűnik, mert tűrhetően, de mutatósan lovagol, amellett itt elég tanú van arra, hogy ugratni nagyon közepesen tud csak és nem egy olyan akadály elől kitért, amelyen a te alázatos szolgád szemrebbenés nélkül átvágtat. Azonkívül a lovaglás az egyetlen testi készség, amelyben legalább a középszerűségig vittem, s amellett a hajtásnál és az ugratásnál épp egy olyan csekély veszélye van (a valószínűség 1 : 10 000), hogy a csábítás ellenállhatatlan. Egyébként légy nyugodt, nem úgy fogom kitörni a nyakam, hogy lebukom a lóról. Számtalanszor üdvözlöm az egész családot.

Barátod
F. E.

129

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1858 febr. 22.

Kedves Engels,

Mellékelten egy levél Lassalle-tól; a Rudolf Schrammra vonatkozó rész miatt érdekes. Amit a fickó az én „logikámról" ír, egyszerűen azt jelenti, hogy nem *akar* engem megérteni. Én ugyanis kertelés nélkül tudtára adtam, hogy azért *nem* írtam neki, mert a dolgok olyan pontra érkeztek el, amikor szóbeli magyarázat vált szükségessé ahhoz, hogy fenntartsuk az írásbeli kapcsolatot. Ezt a kényes passzust valóban nagyon diplomatikus stílusban fogalmaztam meg.

Természetesen azt válaszoltam neki, hogy nézzen körül a berlini könyvkiadóknál. Az a szándékom, hogy a dolgot *füzetekben* adjam ki,[354] mert sem időm, sem pénzem, hogy nyugodtan az egészet kidolgozhassam. A formának a füzetes kiadás árthat, de terjesztésre mindenesetre alkalmasabb. S kiadót is könnyebb így találni.

Ami a csirkefogó jenkiket illeti, persze a legnagyobb gyönyörrel írtam volna Dana és Appleton uraknak, hogy mindketten tehetnek nekem... De a tényállás röviden a következő:

Az Appletonra intézvényezett váltóim 20 £ többletet mutatnak. Az én számításom szerint legföljebb 5 £ volt a többlet. De kényszerültem erre, mert a számlák egy részét, amely december végén volt esedékes, ki kellett fizetni. Nos. Dana úr most 20 £-et – amelyet éppen holnap intézvényezhettem volna a „*Tribune*"-ra – egyelőre a „*Tribune*" folyószámlájára írt s így teljesen elvágott minden jövedelmi forrástól, amíg az Appletonnak küldött kézirat nem fedezi ezt a vacakot. Addig tehát kutyaszorítóban vagyok. Mihelyt ez az Appleton „áruban" ki van fizetve, s ennélfogva ismét megnyithatom a zsilipet a „*Tribune*" felé, amellett vagyok, hogy az egész Appletont ejtsük el – különösen akkor, ha a bécsi „Presse" a heti egy pénzügyi cikkre vonatkozó javaslatomat elfogadná.[315] Mindenesetre az a véleményem, hogy még a szállítás beszüntetésével való fenyegetődzés is meggondolkoztatná és arra késztetné Danát és Appletont, hogy jobb fizetést kínáljanak fel.

Ez a sakkhúzás azonban csak akkor hajtható végre, ha a mostani kutyaszorítóból kikerülök. Ha a disznók elfogadták a „Bolívar"-t, akkor számításom szerint még körülbelül 30–32 hasábot kell küldeni. Addig a szó szoros értelmében a levegőben lógok. Azonkívül tudják a kutyák, hogy most a hatalmukban vagyok. Tehát most arra kell törekedni, hogy lehetőleg minél kevésbé tömörítsünk – anélkül, hogy unalmassá válnánk.

Ami a „Bülow"-ot[344] és a „Beresford"-ot illeti, megírhatom az életrajzi részt, de *a katonait* írd meg *te egészen, angolul*, hogy ezek a cikkek ne üssenek el a többitől. Azonkívül itt puszta utalásokkal én nem érek semmit, mert kidolgozásukhoz mégiscsak tanulmányokat kellene végeznem, ami most lehetetlen. Mihelyt kész vagy a B-vel, fogj hozzá a „Lovasság"-hoz [Cavalry], mert ezzel is ledolgozunk valamit.

Ez a helyzet, barátom. Szerencsére sok felpezsdítő dolog történik most a külvilágban. Különben, a magánéletben, úgy hiszem, az elképzelhető legzaklatottabb életet élem. De sebaj! Emberek, akikben általános törekvések vannak, nem követhetnek el nagyobb szamárságot annál, hogy egyáltalán megházasodnak, és így kiszolgáltatják magukat a háztartás és a magánélet kicsinyes nyomorúságainak.

Mit szól most majd a derék „*Guardian*"? Milner Gibson és Bright bosszúja valóban klasszikus.[355] Magunk közt szólva, úgy vélem, Pamnak megvolt az *oka* arra, hogy saját kormányát robbantsa, s hogy mindazokat a látszólagos baklövéseket, amelyek ehhez az eredményhez vezettek, szándékosan követte el.

A „*Moniteur*" egyik nemrég megjelent összeállításából kiderül, hogy a francia vámraktárakban az 1856. és 55. évhez viszonyítva roppant árumennyiségek halmozódtak fel, az „*Economist*" tudósítója pedig kereken kimondja, hogy Bonaparte utasította a Bankot, folyósítson előlegeket ezekre az árukra, és ilymódon a birtokosaiknak lehetővé tette visszatartásukat. De ahogy közeledik a tavasz, ezeket az árukat piacra kell dobni, s akkor – ehhez nem fér kétség – kitör a *krach* Franciaországban, ezt követően pedig Belgiumban, Hollandiában, a porosz Rajna-tartományban stb.

Itáliában a gazdasági helyzet valóban pocsék. Az ipari válság mellett mezőgazdasági válság. (Az utóbbi egy franciaországi mezőgazdasági kongresszus megállapításai szerint Franciaországban szintén súlyos. A kongresszus megállapította, hogy hektoliterenként 17 frankos búzaár mellett tönkre kell menniök.)[356]

Mindent összevéve, a válság derék vén vakandként áskált.[357]

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

130

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1858 febr. 24.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten egy ötfontos* – ehhez tegnap, sajnos már nem tudtam hozzájutni, különben 24 órával előbb kaptad volna meg – és egy cikk: „Brescia". A B-ből most már csak a „Burma" (félig kész – a legutóbbi háborúra vonatkozó hírek felhajszolása hosszadalmas dolog) és a „Bomarsund" van hátra, aztán a 2 életrajz. Ami az utóbbiakat illeti, a „Beresford"-hoz szükséges anyagot hamarosan fel tudom hajtani, de „Bülow" miatt zavarban vagyok, mert a felszabadító háborúkról egyetlen jó könyvet sem tudok szerezni. Grossbeerennél tanúsított határozottsága elismerésreméltó (megverte a franciákat Bernadotte akarata ellenére), és a dennewitzi győzelem is igen kiemelkedő – 40 000 porosz megvert 70 000 franciát. De majd még egyszer körülnézek. Mihelyt kész vagyok a B-kacattal, hozzálátok a „Lovasság"-hoz [Cavalry].

Nekem nem az a véleményem, hogy Appletont esetleg feladjuk, legfeljebb ha át kellene mennünk a kontinensre. Ez az enciklopédiai tanfolyam nagyon hasznomra van, s végül is olyan lassan megy a dolog, hogy ha a pénzviszonyok kevésbé sürgetnének, egész kényelmesen végezhetnénk. A kabinetkérdést azonban mindenesetre fel kell vetni, mihelyt a körülmények megengedik; én is azt hiszem, hogy azonnal segíteni fog.

Ilyen körülmények közt a nagy Lassalle nagy hasznunkra lehet. Remélem, a Gazdaságtant illetően elintézi a teendőket, és a bécsi „Pressé"-nél is. Az utóbbit nyilván nagyon ellazsálta, hiszen te már régebben írtál neki a pénzügyi cikk miatt. A levelét még itt tartom, hogy megmutassam Lupusnak, hiszen te már úgyis válaszoltál rá.

A történelem iróniája, hogy Gibson és Bright késztetik Pam urat lemondásra, igen szép. Hogy mit szól hozzá a „Guardian", azt rögtön látni fogod, mert ma küldök neked 3 példányt. Egyébként, úgy látszik, Pam egészen el

---

* *Az eredetiben kihúzva*: R/J 56641, Manchester, 1857 jan. 16. – *Szerk.*

akarja vágni visszatérésének lehetőségét – a szerencsétlen kis londoni nyomdász* üldözése, a birminghami pince-hajsza (lásd a tegnapelőtti „Sun"-t[358], fölséges móka) és a Bonaparte előtti hajbókolás egyéb, naponként előforduló példái előbb-utóbb mégiscsak meg fogják vadítani John Bullt[126].

Itáliában mégsem lehet olyan rossz a helyzet. Bár azt panaszolják, hogy lassan folynak be a kinnlevőségek, de mindent egybevetve ez nem rosszabb, mint itt a belkereskedelemben. Nekünk nincs sokkal több lejárt tételünk, mint amennyi máskülönben Itáliában kifizetetlenül függőben van. Azonkívül ezek a fickók megint elég jócskán rendelnek. A mi árucikkünk ugyan nem döntő kritérium, azért mégis mindig ad némi jelzést. Persze, az üzletmenet ott még mindig *rossz*, de nem olyan túlzottan. Ez azonban még mind bekövetkezhet.

A bonapartisták félelme most bizonyára óriási. Fould álarcosbálján 75 rendőr volt jelen, dominó jelmezbe öltözve! Lásd a „Guardian"-t.

Szívélyesen üdvözlöm egész családodat.

Barátod
F. E.

* Edward Truelove. – *Szerk.*

131

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1858 március 1.

Kedves Marx,

Február 24-én, szerdán küldtem neked egy ajánlott levelet, benne egy ötfontos bankjegy: R/J 56641, Manchester, 1857 jan. 16. Remélem, megkaptad, ha nem, azonnal zároltasd a kifizetést a Banknál. Ma este küldök „Guardian"-példányokat is, múlt szerdán egy köteget a levéllel együtt postára adtam. A maiban érdekes dolgokat fogsz találni Orsiniről.

Az az alávalóság, amellyel Pam a távozásakor itt mindenféle politikai üldözést indított el – Bernard, Allsop és most a kiadó*, e szegény ördög ellen, valóban szép dolog; John Bullt[126] azonban még ez sem fogja eltántorítani az ő truly British ministerétől[183], legfeljebb ha morognak itt-ott egy keveset a 2 civis Romanus nápolyi dolgáról.[359] Valóban, ez a fickó nagy bűzzel vonult el.

A mai „Guardian"-ból is látod, hogy Prestonban stb. a rövidített munkaidő még napirenden van. Nemsokára megint általános lesz. A szövőgyárosok a mostani árak mellett a legtöbb dolgon veszítenek, a fonógyárosok még épp hogy tartani tudják magukat, néhány árucikkben jól állnak. Mihelyt az emelkedés gátolja a keresletet (eddig a *még* magasabb áraktól való félelem pillanatnyilag gyorsította), ez is megszűnik, és kezdődik elölről a szósz.

Barátod
F. E.

* Edward Truelove. – *Szerk.*

132

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1858 március 2.

Kedves Frederick,

Postafordultával közöltem veled néhány sorban az 5 £ kézhezvételét. Az iromány egy-két politikai széljegyzeten kívül nem tartalmazott semmit, az egész nem volt több 20 sornál. Mégis rendkívül bosszant, hogy az itteni postahivatal, úgy látszik, határozottan törődik a levelezésemmel. Múltkor eltűnt egy levél, amelyet az igen tiszteletreméltó Colletnak írtam, és a reklamáció sem használt. Most majd figyelemmel kísérem a postahivatal beavatkozásának további menetét. Ha még egy 3. eset is előfordul – akkor névaláírással közzéteszem az ügyet a londoni újságokban. Amit politikáról írok, azt annyiszor olvashatja ez a banda, ahányszor csak akarja. A magánügyeim azonban nem olyanok, hogy valamelyik német besúgó a postahivatalban beleüsse az orrát – állítólag 50 ilyen különböző nemzetiségű gazfickó van rendszeresen alkalmazva fordítói minőségben a londoni fekete kabinetnél[360]; legalábbis az urquhartisták ezt állítják.

Amit neked nemrég az itáliai, főleg a milánói kereskedelem helyzetéről írtam, azt a torinoi újságokból vettem, amelyeknek kiterjedt tudósítói hálózata van a környéken. Igaz ugyan, hogy Torinónak érdekében áll az osztrák Itália állapotát mentől feketébbre festeni. A milánói levelek azonban olyan részletekre térnek ki, amelyek, úgy látszik, mindenben megfelelnek az igazságnak. – Ami a francia kereskedelem helyzetét illeti, erre vonatkozóan nézd meg a „Times" párizsi tudósítójának mai cikkét. A fickó ugyan Orsini és a francia ezredesek nyakába akarja most varrni a dolgot, de ez nevetséges.

Mellékelek neked egy mizerábilis marhaságot Pyat, Talandier és társai tollából.[361] A fickókat nem hagyta nyugodni Ledru-Rollin, Mazzini és Bernard hírneve, míg róluk a francia kormány láthatóan teljesen megfeledkezett. Abban a hitben vannak, hogy forradalom közeledik, és valóban lesújtó volt a nagy emberek számára, hogy egész londoni „működésük" után – Talandier olyan rekedtre ordította magát, mint egykor Bornstedt – más események elterelték róluk a forradalmi Európa figyelmét. Ezért, éppen jókor,

közzétették a mellékelt zagyvalékot. Sem stílus, sem ötlet, még csak nem is francia, töviről hegyire a „Charivari" egykori munkatársának és kis tósztok szerzőjének Porte St. Martini kurtizán-modora.[362] Hogy ez a publikáció *célt* ne tévesszen, minden újságnak elküldték firkálmányukat. A *„Morning Post"* – ez a Persigny-Palmerston Jenkins[363] – tüstént lépre ment. Saját vezércikkében denunciálta a fickókat és tákolmányukat a tiszteletreméltó Walpole úrnál, s nagyobb gondoskodás okából lefordította az egész pamfletot rossz angolsággal. Sőt mi több. Derby a megnyitó beszédében bejelenti a Lordok Házának, hogy a koronaügyészeket megbízták, vizsgálják meg, lehet-e jogi eljárást indítani ez ellen. Így Talandier, Pyat és Besson polgártársak hülye agyszüleményükkel teljes mértékben elérték hetvenkedő szándékukat, olyannyira, ahogy aligha remélhették.

Ami Bernardot illeti, hát egy ideig még bizonyára ülnie kell.

Az az arcátlanság és szemérmetlenség, amellyel Pam a liberális oppozíció élére helyezkedett és önmagának a honourable gentleman opposite[364] nevet adományozta, valóban csodálatos, de az önmaga fabrikálta Alsóházzal szemben természetesen mindent merészelhet.

Apropó. Meg tudod-e mondani nekem, hogy a ti gyáratokban pl. milyen időközökben újítjátok fel a gépi berendezést? Babbage azt állítja, hogy Manchesterben a gépi berendezés alapvető részét átlagosan minden 5 évben felújítják.[365] Ezt az adatot kissé meghökkentőnek és nem egészen megbízhatónak vélem. Az átlagos idő, amely alatt a gépi berendezést felújítják, *egyik* fontos mozzanata ama több éves ciklus magyarázatának, amelyet az ipari mozgás befut, amióta a nagyipar megszilárdult.

Mit csinál Lupus? Üdvözlöm.

Barátod
K. M.

Ma ismét érkezett egy köteg „Guardian". Múlt héten a „Bidassoá"-t is megkaptam.

133

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1858 március 4.

Kedves Szerecsen,

A fekete kabinet[360] tehát ismét megtisztelt figyelmével. Erre számítottam is, de hogy leveleket egyszerűen elsikkasztanak, mégiscsak sok. Azt hiszem, jobban teszed, ha mással íratod a címzést, akkor valószínűleg csak a *neked szóló* leveleket fogják kinyitni. Mivel vártam értesítésedet, nem mulasztottam el kifutónkat mindennap sürgősen megkérdezni, van-e levél a részemre – mindig nem-mel válaszolt. S erre az a szamár Félix Pyat azt kürtöli világgá, hogy Angliában nincs is a szó szoros értelmében vett politikai rendőrség. Ehhez fogható szemét tákolmány[361] – nyelvezet és minden – ritkán került a kezembe. Még mindig a régi hit az 1848-as alkotmányban; mintha a mi birodalmi alkotmány-szamaraink állnának előtted. És micsoda szörnyű nyelvezet! Végeredményben a majmok elérték a céljukat és talán olcsó mártírdicsőségre tesznek szert. Hogy ez a marha Derby rögtön lépre megy és teljesíti a kívánságát ennek a népségnek!

A gépi berendezés kérdéséről nehéz valami határozottat mondani, mindenesetre Babbage[365] súlyosan téved. A legbiztosabb ismérv az a százalék, amelyet minden gyáros kopás és javítás címén gépi berendezéséből évente leír, úgyhogy bizonyos idő múlva teljesen amortizálja gépeit. Ez rendszerint $7^1/_2{}^0/_0$; eszerint $13^1/_3$ év alatt a haszonból való évenkénti leírás fedezi a gépi berendezést, tehát azt veszteség nélkül egészében fel lehet újítani. Pl. 10 000 £ értékű gépi berendezésem van. Egy év eltelte után, amikor

mérleget készítek, leírok a	10 000 £-ből
kopás címén $7^1/_2{}^0/_0$-ot	750 £
	9 250 £
javításokra kiadok	100 £-et
a gépi berendezés kerül nekem	9 350 £-be

A 2. év végén leírok $7^1/_2{}^0/_0$-ot 10 000 £ után,	
$7^1/_2{}^0/_0$-ot 100 £ után	757 £ 10 sh.
	8 592 £ 10 sh.
javításokért fizetek	307 £ 10 sh.-et
most az egész gépi berendezés kerül	8 900 £-be

stb. Nos, $13^1/_3$ év mindenesetre hosszú idő, amely alatt sok csőd fordul elő és sok minden megváltozik; új termelési ágakra vetik magukat és eladják a régi gépi berendezést, új tökéletesítéseket vezetnek be; mégis ha ez a számítás nagyjában-egészében nem volna helyes, akkor a gyakorlat rég megváltoztatta volna. Az áruba bocsátott régi gépek sem lesznek mindjárt ócskavassá, vevőkre találnak kis fonóvállalkozók stb. körében, akik még felhasználják őket. Működik nálunk olyan gép, amely bizonyára megvan 20 éves; s ha alkalma nyílik valakinek néha bepillantani itteni öreg, rozoga üzemekbe, egészen ósdi masinákat láthat, amelyek legkevesebb 30 évesek. Mivel a legtöbb gépnek csak kevés alkatrésze kopik el annyira, hogy 5–6 év múltán fel kell újítani, sőt, ha a gép működési elve nem avult el új találmányok következtében, az elkopott részeket még 15 év múltán is elég könnyen fel lehet újítani (itt speciálisan a fonó- és előfonógépekről beszélek), ezért az ilyen gépek életképességének nehéz pozitív határt szabni. Mármost az utóbbi 20 év tökéletesítései a fonógépek terén nem voltak olyanok, hogy ne lehetett volna majdnem mindet a gépek meglevő *keretébe* beilleszteni; többnyire egy-egy apróságból állnak. (Igaz, a kártolásnál a kártolódob megnagyobbítása alapvető tökéletesítés volt, amely a *jó* minőségű fajtáknál a régi gépi berendezést kiszorította, de közönséges fajtáknál a régi gépi berendezés még jó ideig kielégítő.)

Babbage állítása olyan képtelen, hogy ha igaz lenne, akkor az ipari tőke Angliában folytonosan csökkenne, és a pénzt egyenesen az ablakon hajítanák ki. Eszerint egy gyárosnak, akinek össztőkéje 4 év alatt 5-ször, tehát 5 év alatt $6^1/_4$-szer térül meg, a $10^0/_0$-os átlagprofiton kívül évente meg kellene még keresnie tőkéje körülbelül $^3/_4$-ének (a gépi berendezésnek) $20^0/_0$-át, hogy régi gépi berendezésének elhasználódását veszteség nélkül pótolhassa – tehát $25^0/_0$-ot kellene nyernie. De hiszen ezáltal minden árucikk költségára rendkívül megnőne, majdhogynem többel, mint a munkabér révén, s mi lenne akkor a gépi berendezés előnye? Az évente kifizetett bérek a gépi berendezés árának talán $^1/_3$-ára rúgnak – egyszerű fonodákban és szövödékben bizonyára még kevesebbre, a kopás meg $^1/_5$ legyen –, ez nevetséges. Biztos, hogy nincs Angliában egyetlen szabályszerű nagyipari vállalat

sem, amely 5 évenként felújítaná gépi berendezését. Aki ilyen ostoba volna, az az első felújításnál tönkremenne; a régi gépi berendezés, még ha sokkal rosszabb is, előnyhöz jutna az újjal szemben és sokkal olcsóbban termelhetne, mert a piac nem azok után igazodik, akik kopás címén $15^0/_0$-ot csapnak hozzá minden font cérnához, hanem azok után, akik csak $6^0/_0$-ot csapnak hozzá (kb. $^4/_5$-ét az évi $7^1/_2{}^0/_0$-os kopásnak), tehát olcsóbban adnak el.

Tíz-tizenkét esztendő elegendő ahhoz, hogy a gépi berendezés alapvető részének jellegét megváltoztassák, tehát azt többé-kevésbé felújítsák. A $13^1/_3$ éves periódust természetesen csődök, a lényeges géprészek törései, melyek a javítást túl drágává teszik stb., valamint hasonló esetlegességek módosítják, úgyhogy ezt az időt valamivel rövidebbnek kell venni. De 10 évnél kevesebbnek biztosan nem.

A „Burma" már kész volt, amikor más forrásból különféle szükséges kiegészítéseket kellett végeznem. Ezzel még nem készültem el, keddig várnod kell erre a vacakra. Majdnem 3 oldalt fog megtölteni. A „Bomarsund"-hoz részleteknek még utána kell néznem. Ehhez ki kell fognom az időt, a könyvtári órák ugyanis egybeesnek az üzleti órákkal, úgyhogy nem mindig tudok elmenni. Mihelyt ezeken a vacakokon, valamint a „Bülow"-on és a „Beresford"-on túljutottam — ezekkel ugyanilyen bajom van — ismét nyílt terepen nyargalhatok és gyorsan nekigyürkőzhetek a „Lovasság"-nak [Cavalry] stb.

Sokszor üdvözlöm a feleségedet és a gyerekeket.

Barátod

F. E.

134

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1858 március 5.

Kedves Frederic,

A mellékletet[366] illetően, mely nyilvánvalóan késve érkezett, légy szíves Lupusszal megbeszélni, milyen választ láttok megfelelőnek. *Ne* küldd vissza (de őrizd meg), mert ezek a dolgok most biztonságosabb helyen vannak nálad, mint nálam. London most valamennyi nemzet rendőrspiclijeinek központja. Ámde alig múlik el nap, hogy a kutyákat többé-kevésbé meg ne lincselnék.

Hálás köszönet a gépi berendezésről adott felvilágosításaidért. Számszerűen a 13 év, amennyire ez szükséges, megfelel az elméletnek, mivel olyan *mértékegységet* ad az ipari újratermelés egy-egy korszaka számára, amely többé-kevésbé egybeesik azzal a periódussal, amelyben a nagy válságok megismétlődnek; ez utóbbiak menetét újratermelődésük idejének szempontjából természetesen még egészen más mozzanatok is meghatározzák. A fontos számomra az, hogy a nagyipar közvetlen anyagi előfeltételeiben találjam meg a ciklusok meghatározásának *egyik* mozzanatát. A gépi berendezésnek a forgótőkétől különböző újratermelésével kapcsolatban az embernek akaratlanul is a Moleschotték jutnak az eszébe, akik szintén túl kevéssé veszik tekintetbe a csontváz újratermelődési idejét, s inkább, a közgazdászok módjára, megelégszenek az egész emberi test megtérülési idejének átlagával. Egy másik kérdés, amelyhez szintén csak egy hozzávetőleges illusztrációra van szükségem, az, hogyan oszlik meg pl. a ti gyáratokban, illetve gyárüzletetekben a forgótőke nyersanyagra, munkabérre, és átlagosan mekkora részét tartjátok a bankárnál? Továbbá, hogyan *számítjátok ki* a megtérülést a könyveléstekben? Az elméleti törvények itt nagyon egyszerűek és magától értetődőek. De mégis jó, ha az embernek van fogalma arról, hogyan fest a dolog a gyakorlatban. A kereskedők számításmódja természetesen részben még nagyobb illúziókon nyugszik, mint a közgazdászoké; másrészt azonban azok elméleti illúzióit gyakorlatiakkal helyesbíti. Te 10 % profitról beszélsz. Felteszem, hogy nem számolod hozzá a kamatot, pedig ez a

profit mellett szerepel. A „First Report of the Factory Commissioners" átlagos példaként a következő kimutatást hozza[367]:

Épületbe és gépi berendezésbe fektetett tőke	10 000 £
Forgótőke	7 000 £
500 £ kamat 10 000 £ állótőkére	
350 £ kamat forgótőkére	
150 £ járadékok, adók, illetékek	
650 £ $6^1/_2{}^0/_0$-os törlesztési alap az állótőke kopásáért	
1650 £	
1100 £ előre nem látott kiadások (?), szállítás, szén, olaj	
2750 £	
2600 £ bérek és fizetések	
5350 £	
10 000 £ mintegy 400 000 font nyersgyapotért 6 d.-jével	
15 350 £	

16 000 363 000 font megfont fonalért. Érték 16 000 £
Profit 650, azaz kb. $4{,}2^0/_0$.

A munkások bére itt tehát kb. $^1/_6$ rész.

Itt az összprofit, igaz, csak kb. $10^0/_0$, beleszámítva a kamatot. Senior úr viszont, aki mégiscsak a gyárosok érdekében írt, $15^0/_0$-ot ad meg manchesteri átlagprofitként (a kamatot beleszámítva).[368] Nagy kár, hogy a fenti kimutatásban nincs megadva a munkások *száma*; sem pedig az arány a tulajdonképpeni *bér* és aközött, ami *fizetésként* szerepel.

Hogy egyébként a legjobb közgazdászok, még maga Ricardo is, merőben gyermekes fecsegésbe kezdenek, amikor a polgári gondolat taposómalmába jutnak, az megint erősen a szemembe ötlött Ricardo következő passzusánál, amely tegnap véletlenül akadt a kezembe. Mint emlékszel, A. Smith, aki még nagyon régimódi, azt állítja, hogy a külkereskedelem, összehasonlítva a belkereskedelemmel, csak feleannyi ösztönzést ad egy ország termelő munkájának stb. Erre Ricardo a következő példával felel:

„Smith érvelését tévesnek látom: mert bár, ahogy Smith előfeltételezi, 2 tőkét alkalmaznak, egy portugált és egy angolt, egy a külkereskedelemben alkalmazott tőke mindig a duplája lesz annak, amit a belkereskedelemben alkalmaznának. Tegyük fel, hogy Skócia 1000 £ tőkét alkalmaz vászon termelésében és ezt a vásznat cseréli az angol selyemgyártásban alkalmazott ugyanakkora tőke termékére. A 2 országban 2000 £-et és arányos mennyi-

ségű munkát alkalmaznak. Ha Anglia felfedezi, hogy a selyemért, amelyet azelőtt Skóciába vitt ki, több vásznat kaphat Németországtól, és ha Skócia felfedezi, hogy vászna ellenében több selymet kaphat Franciaországtól, mint azelőtt Angliától, akkor Anglia és Skócia azonnal felhagy az egymás közti kereskedelemmel és lemond a fogyasztási cikkek belkereskedelméről azok külkereskedelméért. De noha két további tőke lép be ebbe a kereskedelembe, Németországé és Franciaországé, nem ugyanolyan összegű skót és angol tőkét alkalmaznak-e továbbra is, és nem ugyanolyan mennyiségű iparkodást hoznak-e mozgásba, mint azelőtt a belkereskedelemben?"[369] Annak előfeltételezése, hogy az adott viszonyok közt Németország a selymét Franciaország helyett Angliától, Franciaország pedig a vásznát Németország helyett Skóciától veszi, olyan fickótól, mint Ricardo, mégiscsak kissé sok.

Meghalt Thomas Tooke barátunk, és vele az utolsó angol közgazdász, aki ért valamit.

Az egyik „Guardian"-ban, amelyet nekem küldtél, nem kerülte el a figyelmedet az a hely, ahol David Urquhart mint gyermekgyilkos szerepel? Ez az őrült ugyanis török fürdővel kezelte a bébijét, s ezzel azután a 13. hónapban szerencsésen agyvértoluláshoz segítette, aminek következtében meghalt. A halottkém 3 napig vizsgálta ezt az esetet, és csak hajszálon múlt, hogy Urquhartot nem mondták ki emberölésben bűnösnek. Micsoda diadal Pam számára!

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

135

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 18]58 március 11.

Kedves Szerecsen,

Mellékelem, amit „Beresford"-ra vonatkozóan Napierból össze tudtam állítani. Arról a hadjáratról, amelyet az évszázad elején Buenos Airesbe vezetett,[370] semmit sem találtam, de dicsteljes hadjárat volt, és érdemes lenne utánanézni. Beresford kapitulált, szőröstül-bőröstül, valamennyi angol csapattal.

„Bülow" munkában van. Hasonlóképpen a „Lovasság" [Cavalry]. A „Bomarsund"-ot illetően még néhány speciális kérdésnek utána kell néznem. Indiában ismét érik egy cikkre való, majd résen leszek.

Charras „Campagne de 1815" című műve Brüsszelben már nem kapható, állítólag szétkapkodták, és bizonytalan, vajon újból kinyomják-e. Tehát Bonaparte megvásárolta a kiadót. Ha Londonban talán fel tudnál hajtani olcsón (vagyis nem túl drágán) egy példányt, örülnék, ha tudatnád velem, éppen most tanulmányozom ezt a hadjáratot.

Az a gyanúm, hogy Dana barátunk jelentősen megkurtítja a cikkeinket, különben nem számíthattad volna el magadat annyira. Alkalomadtán nézd meg Trübnernél az „Enciklopédiát".

Különben más újság nincs, hacsak az nem, hogy itt borzalmas tél van; az időjárás naponta x-szer változik. Egészségileg nagyon jól vagyok. Vasat is szedek.

Szívélyesen üdvözlöm a feleségedet és a gyerekeket.

Barátod
F. E.

Egy köteg „Guardian"-t ma feladok. A tudósítások most gyakran elmaradnak. A maiban ismét egy statisztika a munkanélküliekről.

136

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1858] március 15.

Kedves Frederick,

Megkaptam a „Burmá"-t, a „Beresford"-ot és a „Manchester Guardian"-okat. Nem közölted, hogy megkaptad-e azt a levelemet, amelyben egy levél volt New Yorkból[366] stb. A mostani postaviszonyoknál fontos ezt tudni. Ezért írj legalább két sort.

Legközelebb részletes levél megy.

Barátod

K. M.

137

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1858 március 16.]

Kedves Szerecsen,

A levél a New York-i melléklettel[366] épségben megérkezett – amikor múlt héten elküldtem a „Beresford"-ot, annyira siettem, hogy egészen elfelejtettem nyugtázni a vételt.

Ebben a dologban még nem tudtam Lupusszal találkozni, s pillanatnyilag megint olyan sok átkozott üzleti üggyel van tele a fejem, hogy alig tudom az eszemet némileg összeszedni, s amellett még az Appleton-históriákon dolgozni. A „Bomarsund"-ot és lehetőleg a „Bülow"-ot[344] is péntekre szerettem befejezni, azaz a „Bülow"-ot lehetőleg holnap elküldöm, hogy legyen időd megírni hozzá az életrajzi részt; más forrásom egyébként nincs csak Siborne és Jomini. A „Bomarsund"-ot az újságokból kell megint összeszednem, az irományaim erről nem tartalmaznak semmi többet.

Aztán alaposan nekilátok a „Lovasság"-nak [Cavaryl]. Sajnos, a 7 éves háborúról semmit nem tudok előteremteni, ez a lovasság fénykora. De majd meglátjuk.

Bosszant, hogy nem készülök el hamarább a dolgokkal, de az utólagos kiegészítés a B-ből valóban nagyon fáradságos munka volt, és határozottan nem szabad késő éjszakáig dolgoznom, különben több napos álmatlanság következik. Két este egymás után, ez a maximum, amit kibírok, de most már jobban megy, mint kezdetben.

A „Guard"-ban szombat óta *egyáltalában* nincsenek már párizsi tudósítások.

Barátod
F. E.

138

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1858 március 17.

Kedves Szerecsen,

Ha ez a levél, és a vele együtt elküldött mai „Guardian" megérkezik, add oda a feleségednek a párizsi tudósítást, olvassa el. Valóban egészen különös érzéseket ébreszt az emberben, amikor egy bonapartista és hivatalnok elbeszéléséből arról értesül, hogy 100 000 munkás a Faubourg St. Antoine-on Orsini kivégzésére[335] „Éljen a Köztársaság!" felkiáltással válaszolt. A deportálások és letartóztatások à tort et à travers* tehát éppoly kevéssé használtak, mint a nagymérvű munkástelepülések és állami műhelyek; s olyan időben, amikor közeledik a nagy tánc, az ember örül, amikor azt hallja, hogy ilyen seregszemlét tartottak és 100 000 ember válaszolta: *Jelen*! Csak azt sajnálom, hogy Orsini ezt a kiáltást már nem hallhatta.

Egy itteni filiszter, aki nemrég Párizsban járt, azt a hírt hozta, hogy Orsini óta megint 2 merényletet követtek el Monsieur Boustrapa[64] ellen. Az elsőt angol lapokban is megemlítették: a fickót a Bois de Boulogne-ban elcsípték abban a pillanatban, amikor ráfogta a pisztolyt; a második új volt számomra, állítólag a Tuileriák kertjében akarta a fickó lelőni vagy leszúrni és a testőrök azonnal agyonlőtték az 1848 júniusa óta ismertté vált parti terasz alatti galériában[371].

Az összes megkopott patrióta előkelőségek nevetségessétételére kellett ma a vén megkergült Landornak beküldenie levelét a „Times"-hoz.[372] Most már csak az hiányzik, hogy Venedey tiltakozzék Orsini ellen.

Boustrapa azonban csakugyan szép helyzetben van, és rettentő kár, hogy a „Constitutionnel"-nek már nem áll módjában kijelenteni: a politikai látóhatár sötétül[127]. Hiszen jobb viccet képzelni sem lehet, mint hogy a „Moniteur" maga beszéli el, hogy a tisztek Chalonban először az alprefektushoz szaladnak és megbizonyosodnak afelől, nem kiáltották-e ki valóban Párizsban a köztársaságot, mielőtt bőrüket és rangjukat a császárért kockáztatják.

* – válogatás nélkül, összevissza, vaktában – *Szerk.*

De azt is látni, hogy magában a hadseregben is csak a vezetők igazán bonapartisták, mert ők már kompromittálták magukat és mert a valóban fényes jutalmak reménye vonzza őket. De a hadnagyok tömegének mit is nyújthat Boustrapa? A gazember valószínűleg ugyanolyan jól tudja, mint mi, hogy a gárdán kívül kevés csapatban bízhat. A gárda, sajnos, erős, és tudja, hogy *minden* más kormány alatt ismét beolvasztanák a sorkatonaságba vagy feloszlatnák. A gárda gyalogsága 4 ezred gránátosból, 2 ezred voltigeurből*, 1 ezred csendőrből, 1 ezred zuávból és 1 zászlóalj vadászból áll (összesen 17 gyalogzászlóaljból), van továbbá 2 ezred vértes, 2 ezred dragonyos, 1 ezred lovasgránátos, 1 ezred huszár és 1 ezred vadász – 21 lovasszázad és erős tüzérség. Összesen 18–20 000 fő 40–50 ágyúval, elég erős mag ahhoz, hogy a némileg ingadozó sorkatonaságnak meglehetős tartást adjon. Amellett mindent elrendeztek a vidéki csapatok gyors összpontosítására (nézd csak meg Franciaország vasúti térképét), úgyhogy egy *várt* megmozdulás bizonyosan 60 000–80 000 fővel találja magát szemben. E tömeggel szemben csak 2 eszközzel lehet győzni: vagy titkos társaságok magában a hadseregben – s ezek állítólag nagy számban vannak –, vagy a burzsoázia határozottan antibonapartista fellépése, mint februárban. Nem hiszem, hogy az egyik vagy akár mindkét feltétel nélkül győzelem lehetséges. Hogy a hadsereget az alsóbb rétegekben a vörösök, a felsőbbekben az orléanisták[161] és a legitimisták[373] aláaknázzák, az biztos, és ugyanúgy az is, hogy a loi des suspects[374], egyéb rendszabályokkal együtt, a burzsoáziának lehetetlenné teszi az életét. Boustrapát növekvő kellemetlenségei napról napra kétségbeesettebb históriákba hajszolják bele; egy Poroszországgal való háborút nem szabad kockáztatnia, Itáliában elrontotta a dolgát; a Boustr-féle szocializmusban már senki sem hisz; Algériában már nincs mód hadjáratokra. Mindenfelől elvágva az útja – marad a fokozódó elnyomás, azaz a burzsoáziát egyenesen belekényszerítik a forradalomba. Az orléanistáknak és a legitimistáknak bizonyára már most az alkotmányos köztársaság közös uralom alatti megújítása dereng fel legközelebbi kiútként a jövőben, hacsak nem úgy alakulnak a körülmények, hogy az egyik párt számára valószínűvé teszik egy azonnali győzelem lehetőségét. Ha jön a felkelés, márpedig ebben az évben jönnie kell, akkor minden esélye megvan annak, hogy 1848 februárját utánozzák, azzal hogy a csapatokat később a külvárosok ellen vetik be. És akkor tudjuk, mi következik. Mihelyt az ő Bonap-tól való félelmük olyan ingadozóvá tette a csapatokat, hogy a felkelésnek győznie *kell*, a proletároktól való félelmük megint megdolgozza majd a csapatokat, hogy verjék le a

* – könnyűgyalogosból – *Szerk.*

felkelést – de akkor már túl késő lesz! – az ár átzuhog rajtuk, a csapatok tátott szájjal nézik – s akkor majd meglátjuk, mekkora területet nyert a víz az 1848-as legutóbbi szökőár óta.

Franciaországban a kereskedelem most szerencsére olyan helyzetben van, amely addig nem javul*hat* meg, amíg a krónikus válság el nem érte a csúcspontját egy politikai forradalomban. Lehetetlennek tartom, hogy Franciaországban megjavuljon a kereskedelem helyzete, amíg Boustr van hatalmon. Az afféle szólamok, hogy Orsini, Espinasse stb. megzavarják a „bizalmat", a válság idején semmit érő szépítgetések maradnak; ha megszűnnek azok a körülmények, amelyek a válságot megszabják, akkor igazsággá lesznek egy ilyen rezsim mellett. Egyébként most már teljesen elfogadom azt a nézetedet, hogy a Crédit mobilier[79] Franciaországban nem véletlen szédelgés, hanem egy fölöttébb szükséges intézmény volt, s hogy a rajta hintázó Mornyféle tolvajlások éppúgy elkerülhetetlenek voltak, mert az ilyen gyors meggazdagodás reménye nélkül Franciaországban nem is jött volna létre semmiféle Crédit mobilier. Hogy e körülmények közt melyik bukik meg egy nappal hamarább – Boustrapa vagy a Crédit mobilier, az aztán tiszta lutri. A váltóprolongációk okvetlenül óriási veszteségekre vezetnek. A válság leküzdésének ilyenfajta eszköze csak akkor segíthet, ha az üzletmenet újraéledése az iparban is *valóságos*, az olcsó pénzpiac egymagában azonban nem segít azon, akinek nincs hitele – s én azt hiszem, Franciaországban most már nem adnak hitelt senkinek, legfeljebb meghosszabbítják a korábban adottat.

Poroszországban, úgy látom, igen rohadt a helyzet. Az a kis parlamentesdi erősen emelte ott a filiszterek porosz lokálpatriotizmusát, s attól tartok, a nyárspolgár is abban reménykedik, hogy az angol házassággal[375] bizonyára küszöbönáll egy angol alkotmány, csak demokratizálva. Bárcsak az altiszt* még idejében felsülne! Attól félek, Poroszországban nem lesz nagyon könnyű megszabadulni a királyi családtól, hacsak a proletariátus nem tett meg óriási haladást. A burzsoázia és a nyárspolgárság mindenesetre még hitványabb lett 1848 óta. Úgy látszik, Német-Ausztriában sem sok történik. A német Michel[376] az 1848. évi súlyos megerőltetés után nyilván még mindig téli álmát alussza. Egyébként Magyarország és Itália elszakadása és a szláv felkelések majd megteszik a magukét Ausztriában, azonkívül a nagy városokban és az ipari körzetekben meglesz a válság utóhatása, amelyet innen és most nem lehet megítélni. Végül is erős táncra van kilátás.

De mi lenne, ha Boustrapa leverné az első nagy felkelési kísérletet? Ezt

* I. Vilmos (akkor régensherceg). – *Szerk.*

az esetet majdnem lehetetlennek tartom, éppen azért, mert Boustrapa olyan rendszabályokat foganatosított, hogy csak egészen nagy alkalommal kerülhet sor valami komoly dologra. De ha sikerülne is neki, akkor még szorosabbra fogná a gyeplőt. Pélissier császár lenne. A sorkatonaságot, amelyben kétségtelenül gyengeség és ingadozás jelei mutatkoznának, a sarokba állítanák, csak a gárdát dédelgetnék és még jobban, mint eddig. Biztos eszköz ahhoz, hogy a hadseregben összeesküvéseket idézzenek elő. B akkor kénytelen lenne az orléanistákat és a legitimistákat egyenest lerohanni, és Thiers sem úszná meg azzal, hogy Mazas-ban néhány napig saját kezűleg mossa ki az éjjeliedényét.[377] Biztos eszköz a kereskedelem teljes tönkretételére. Ha B győzne, annál biztosabb lenne a veszte.

Csak azt remélem, hogy a fickót nem gyilkolják meg. Ebben az esetben azt hiszem, az történne, amit Morny mondott neki: Azzal kezdenénk, hogy az összes Jérôme-okat kihajítanánk az ablakon, majd megpróbálnánk úgyahogy megegyezni az Orléans-okkal. Mielőtt a külvárosok észbe kapnának, Morny már végrehajtaná palotaforradalmát, és bár ezáltal egy alulról jövő forradalom csak rövid időre halasztódna el, a bázis mégis más lenne.[378]

Visszatérve a saját magánüzletünkre, „Bülow"-ról[344] úgyszólván semmit sem találtam Jominínál és Cathcartnál, majd meglátom, fel tudok-e hajtani még egy másik forrást. A „Bomarsund"-ot igyekszem ma este befejezni. Ez a két cikk nagyon megfekszi a gyomromat.

Mihelyt az indiai posta részleteket hoz Campbell Lakhnú ellen folytatott hadjáratáról (kb. 8–14 napon belül), küldj meg nekem minden felhajtható anyagot, hogy *haladéktalanul* nekiláthassak. A „Times"-t majd meg tudom itt venni, de más londoni lapokat *nem*, illetve egyes számokat nem.

Szívélyesen üdvözlöm a feleségedet és a gyerekeket. Szívesen küldtem volna neked még némi pénzt, de előbb tényleg látnom kell, milyen kiadásaim lesznek még ebben a hónapban; mihelyt tisztán látok ebben, megteszek minden tőlem telhetőt, erre számíthatsz.

Barátod

F. E.

A dicső New York-i história Lupusnál van.[366] Vajon Kamm nem az a Kinkel-féle „proletár", akinek egy bordélyháza volt? F. Jacobi meg egy nevetséges münsteri referendárius, akivel Svájcban mindenütt a bolondját járatták.

139

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1858] március 19.

Kedves Engels,

A tudósítás[378] miatt ma nincs időm írni. Csak ennyit. Hagyd a „Bülow"-ot[344] – róla elég anyagom van *egy szokásos* (rövid) *életrajzhoz* –, ha az anyag keresése téged hosszabb ideig feltart, és inkább folytasd a „Lovasság"-ot [Cavalry]. Periculum in mora.* Másodszor küldök neked a „Star"-ból egynémely pompás dokumentumot az itáliai kongresszus-blöffről[380].

A levelet** ma igen bőségesen felhasználtam a tudósításomban.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – A késlekedés veszéllyel jár.[379] – *Szerk.*

** *V. ö. 283–286. old.* – *Szerk.*

140

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1858 március 26.]

Kedves Szerecsen,

Mellékelten egy ötfontos bankjegy, a lenti számjegyekkel.* A „Lovasság" [Cavalry] halad, megint egész csinos kis anyagot találtam Mommsen „Röm Geschichte"-jében (Hannibál lovassága). Sajnos, a 7 éves háborúról nehéz valamit felkutatni.

A tegnap küldött „Guardian"-okat bizonyára megkaptad. Ezek voltak az egyedüliek, amelyek párizsi tudósításokat vagy egyáltalában valami érdekeset tartalmaztak.

Sietek – fél nyolc van – a fiúk várnak a zárásra.

Barátod
F. E.

* *A bankjegy száma nem maradt fenn az eredeti levélben. – Szerk.*

141

Marx Engelshez

Manchesterbe

British Museum,
[London,] 1858 március 29.

Kedves Frederic,

Az 5 £-et megkaptam, hálás köszönet.

Ma levél jött Lassalle-tól. Duncker a következő feltételekkel vállalja a Gazdaságtanom[354] kiadását. Pár hónaponként 3–6 íves füzeteket szállítok. (Ezt a javaslatot én magam tettem.) Dunckernak joga van a 3. füzet után abbahagyni. Egyáltalában csak akkor kötünk végleges szerződést. Egyelőre 3 Frigyes-aranyat fizet ívenként. (Lassalle azt írja, hogy a berlini professzorok csak 2-t kapnak.) Az első füzetnek, mármint a kéziratnak, május végére kell készen lennie.

Következő levelemben már közölnöm kell veled az első füzet vázát, hogy megmondd a véleményedet. 2 hete ismét nagyon beteges vagyok és a májamat kezeltetem. Az állandó éjszakai munka, nappal meg a sok kicsinyes bosszúság, melyek háztartásom gazdasági körülményeiből erednek, az utóbbi időben gyakran idéznek elő visszaesést.

Remélem, te már teljesen rendben vagy. Írj erről.

Ma levelet kaptam Harneytól, amelyben visszaküldi – ez kellemesen érintett – feleségemnek Schrammhoz intézett levelét*. A Kicsi, úgy látszik, ingerült, hogy nem írok. Már nem nevez kedves Marxnak, hanem dr. Marxnak. Nos jó! Talán majd írok neki 4 sort, hogy megvigasztaljam a hitvány kis fickót.

Franciaországban szépen folytatódik a tánc. Aligha marad a nyáron át nyugalom. Mi a véleményed az 5 pasalikról?[381] Eredetileg Pélissier-t akarták legfelső főnökként az élükre állítani. Alaposabb megfontolás után Bonaparte úgy találta, hogy ez az ő részéről ténylegesen a hatalomról való lemondást jelentené. Így a rendelkezés csak felemás és Franciaországban teljesen a „főkapitányságok"[382] spanyol intézményét vezette be. Vajon nem a cent-

* *V. ö. 625–627. old. – Szerk.*

ralizáció megbontása ez és valójában a hadsereg hatalmának gyengítése? Reméljük, a francia történelem nem vesz spanyol fordulatot, és ez a decentralizáció csak az ellenállást csökkenti, amelybe a forradalom ütközni fog.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Megfigyelted, hogy az utóbbi időben a Crédit mobilier[79] mintájára létesült francia társaságok legnagyobb része büntetőbíróság elé kerül?

142

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1858 április 2.

Kedves Frederick,

A „Guardian"-históriák rendkívül mulatságosak. A „*Daily Telegraph*"[383] tudósítója (közvetlenül Pam védnöksége alatt) azt írja, hogy nagyon veszélyes Párizsban „süket"-nek lenni. A rendőrség minden „süket angolban" Allsopot üldözi. Továbbá azt, hogy az angolok tömegesen elhagyják Párizst, részben a rendőri zaklatások miatt, részben valami kitöréstől való félelmükben. Az utóbbi esetben ugyanis, ha a bonapartisták győznének, a John Bullok[126] attól félnek, hogy a megvadult katonák lemészárolják őket, és a tudósító maga is olyan naiv, hogy azt írja, szívesebben lenne ilyen esetben bárhol másutt, csak nem Párizsban. A Bullok e dezertálása a kereskedelmi depresszió jelenlegi állapotában keservesen érinti a párizsi szatócsokat és háztulajdonosokat, meg a szajhákat stb. Bizonyára láttad, hogy most *bevallottan* 300 millió frank „eltűnt" a költségvetésből, és senki sem tudja, mi lett vele. Lassanként más leleplezések is napvilágra kerülnek majd a bonapartista pénzügyekről, s azok a szamarak a „*Tribune*"-nál majd meglátják, milyen bölcsek voltak, amikor *nem* nyomtatták ki azokat a gondosan kidolgozott cikkeket, amelyeket fél évvel ezelőtt küldtem nekik erről.[271] A fickók szamarak, s ami nem „napi kérdés" a szó legbutább értelmében, azt hajlamosak mint érdektelent félretolni, hogy aztán ugyanarról a tárgyról, ha már napirenden van, a legbárgyúbb dolgokat hordják össze.

Notabene, az itteni katonai klubokban azt suttogják, hogy Raglan hátrahagyott iratai között bizonyítékokat találtak, miszerint 1. az almai ütközetben[262] *ő* azt a helyes javaslatot tette, hogy az oroszokat ne a tenger felől támadják meg, hanem az ellenkező szárnyon, és szorítsák őket a tengerbe; 2. hogy az almai csata után Szimferopol felé nyomuljanak előre; 3. Inkermannál[53] ő csak a legsürgetőbb kérésekkel és fenyegetésekkel erőszakolta ki Canrobert-től a parancsot Bosquet részére, hogy segítséget nyújtson. Még azt is hozzáfűzik, hogy ha a Csatornán túl folytatódnának a hetvenkedések, akkor nyilvánosságra hozzák ezeket a dokumentumokat és bebizonyítják,

hogy a franciák mindig készek voltak elárulni drága szövetségeseiket. Bizonyos célzások, amelyeket de Lacy Evans tett az Alsóházban, szintén ilyesmire utaltak.

Annyira rosszul érzem magam az epe-história miatt, hogy e héten sem gondolkodni, sem olvasni, sem írni, sem bármi mást nem tudok csinálni, kivéve a „*Tribune*"-cikkeket. Ezek, természetesen nem maradhatnak el, mert *amint lehet*, intézvényeznem kell a kutyákra. A rosszullét azonban fatális, mert addig nem kezdhetem el a kéziratot kidolgozni Duncker számára,[354] ameddig jól nem vagyok és nem érzek ismét erőt az ujjaimban a tollforgatáshoz.

Az első rész rövid vázlata a következő. Az egész vacak 6 könyvre oszlik: 1. A tőkéről. 2. Földtulajdon. 3. Bérmunka. 4. Állam. 5. Nemzetközi kereskedelem. 6. Világpiac.

I. A *tőke* 4 szakaszra oszlik. a) A tőke általában. (*Ez az első füzet anyaga.*) b) A *konkurrencia*, vagyis a sok tőke hatása egymásra. c) A *hitel*, ahol a tőke az egyes tőkékkel szemben általános elemként jelenik meg. d) A *részvénytőke* mint a legkiteljesedettebb (a kommunizmusba átcsapó) forma, minden ellentmondásával együtt. Az átmenet a tőkéről a földtulajdonra egyszersmind történelmi átmenet, mert a földtulajdon modern formáját a tőkének a feudális stb. földtulajdonra gyakorolt hatása hozza létre. Ugyanígy a földtulajdon átmenete a bérmunkára nemcsak dialektikus, hanem történelmi átmenet is, mert a modern földtulajdon utolsó terméke a bérmunka általános tételezése, amely aztán az egész kacat bázisaként jelenik meg.

Nos (ma nehezemre esik az írás), térjünk rá a corpus delictire*.

I. *Tőke. Első szakasz. A tőke általában.* (Ebben az egész szakaszban előfeltételezem, hogy a munkabér mindig a minimumával egyenlő. Magának a munkabérnek a mozgása és a minimum esése vagy emelkedése a bérmunka vizsgálatához tartozik. Továbbá a földtulajdont 0-val egyenlőnek veszem, azaz a földtulajdont mint különös gazdasági viszonyt itt még nem veszem figyelembe. Csakis ilyen módon érhetem el, hogy ne kelljen mindig minden viszonynál valamennyiről beszélni.)

1. *Érték*. Tisztán munkamennyiségre redukálva: az idő mint a munka mértéke. A használati érték – akár szubjektíve mint a munka hasznosságát, akár objektíve mint a termék használhatóságát tekintjük – itt csak az érték anyagi előfeltételeként jelenik meg, amely egyelőre egészen kiesik a gazdasági formameghatározásból. Az értéknek mint olyannak nincs más „anyaga", mint maga a munka. Az értéknek ez a meghatározása – először jelzésszerűen

* – bűnjelre – *Szerk.*

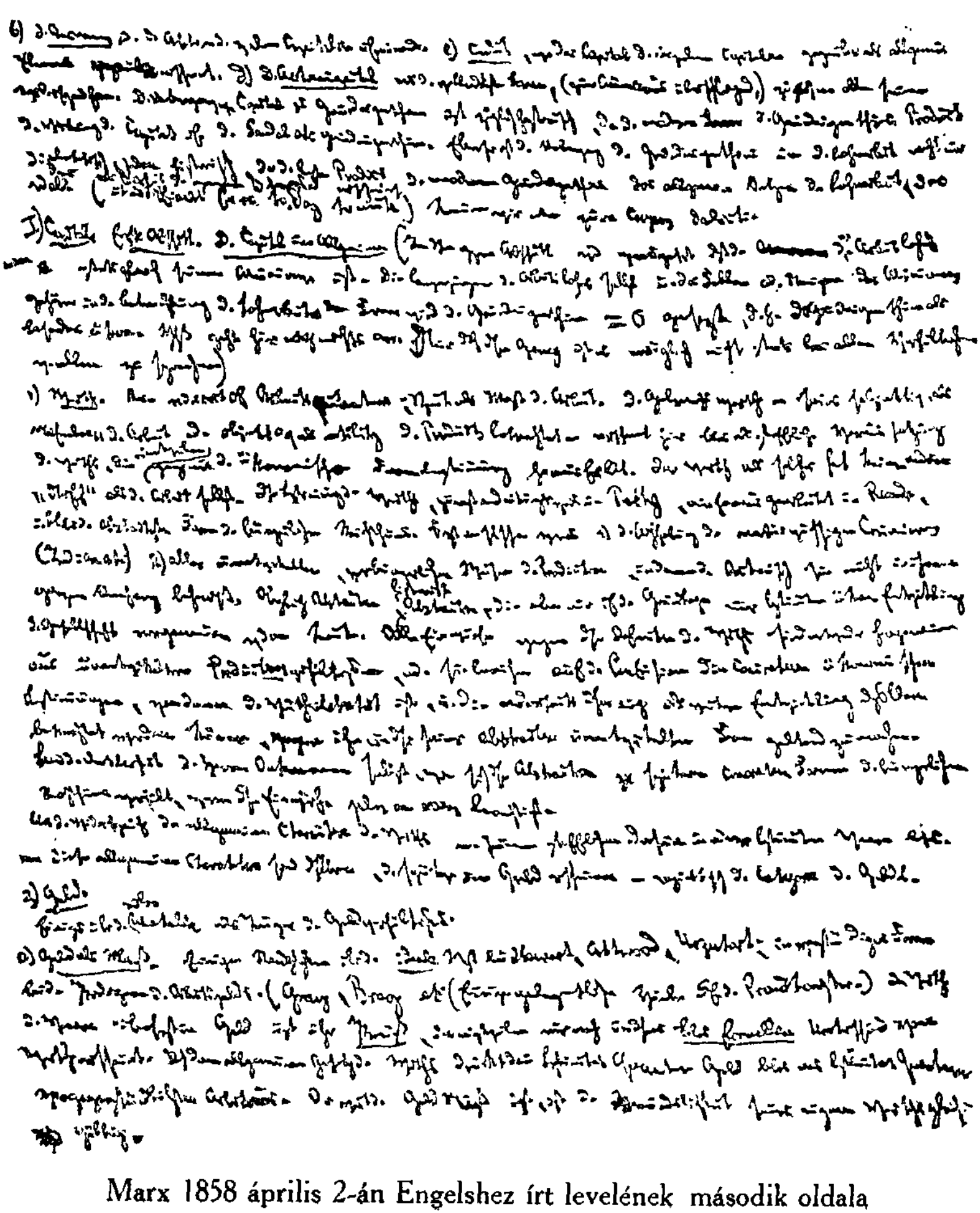

Marx 1858 április 2-án Engelshez írt levelének második oldala

Pettynél, tisztán kidolgozva Ricardónál – csupán a polgári gazdaság legelvontabb formája. Ez az értékmeghatározás magán-valóan már előfeltételezi 1. a természetadta kommunizmus (India stb.) megszűnését, 2. az összes fejletlen, a polgárit megelőző termelési módok megszűnését, amelyekben a csere a termelést még nem egész terjedelmében hajtotta uralma alá. Absztrakció ugyan, de történelmi absztrakció, amely éppen a társadalom egy meghatározott gazdasági fejlődése alapzatán jöhetett csak létre. Minden ellenvetés az érték e meghatározásával szemben vagy fejletlenebb termelési viszonyokból fakad, vagy azon a zavaron nyugszik, hogy a konkrétabb gazdasági meghatározásokat, amelyekből az értéket elvonatkoztatták, és amelyek ezért másfelől az érték további fejlődéseként is felfoghatók, szembeállítják az értékkel ebben az elvont kifejletlen formájában. Minthogy maguk a közgazdász urak sem látták tisztán, hogyan viszonylik ez az absztrakció a polgári gazdaság későbbi konkrétabb formáihoz, ezek az ellenvetések többé-kevésbé jogosultak voltak.

Az érték általános jellemvonásai és egy meghatározott áruban stb. való anyagi létezése közötti ellentmondásból (ezek az általános jellemvonások ugyanazok, amelyek később a pénzben jelen nek meg) adódik a pénz kategóriája.

2. *Pénz.*

Egy és más a nemes fémekről mint a pénzviszony hordozóiról.

a) *A pénz mint mérték.* Néhány széljegyzet az *eszmei* mértékről Stewartnál, Attwoodnál, Urquhartnál; értelmesebb formában a munkapénz hirdetőinél. (Gray, Bray stb. Néhány alkalmi vágás a proudhonisták felé.) Az áru pénzre lefordított értéke az áru *ára*, amely egyelőre csak az értéktől való e *pusztán formai* különbségben jelenik meg. Az érték általános törvénye szerint akkor meghatározott mennyiségű pénz csupán meghatározott mennyiségű tárgyiasult munkát fejez ki. Amennyiben a pénz mérték, annyiban saját értékének változékonysága közömbös.

b) *A pénz mint csereeszköz vagy az egyszerű forgalom.*

Itt magának e forgalomnak csak az egyszerű formája vizsgálandó. A forgalmat tovább meghatározó összes körülmények rajta kívül esnek, tehát azokat csak később kell tekintetbe venni (fejlettebb viszonyokat előfeltételeznek). Ha az árut *Á*-val, a pénzt *P*-vel jelöljük, akkor, bár az egyszerű forgalom ezt a két körmozgást vagy lezáródást mutatja *Á–P–P–Á* és *P–Á–Á–P* (ez utóbbi átmenet a c-hez), de a kiindulópont és a végpont semmiképpen nem esik egybe, vagy csak véletlenül. A legtöbb úgynevezett törvény, amelyet a közgazdászok felállítottak, a pénz forgását nem saját határain belül vizsgálja, hanem magasabb mozgásoknak alávetetten és azoktól meg-

határozottan. Mindezt ki kell rekeszteni. (Részint a hitelről szóló tanításba tartozik, részint azonban olyan pontokon is szemügyre kell venni, ahol a pénz újra felbukkan, de további meghatározottságban.) Itt tehát a pénz mint forgalmi eszköz (*érme*) szerepel. De egyszersmind mint az árnak a (nem pusztán tovatűnő) *realizálása* is. Abból az egyszerű meghatározásból, hogy az áru, *árként* tételezve, már eszmeileg pénzre cserélődött, mielőtt reálisan arra kicserélődött volna, önként adódik az a fontos gazdasági törvény, *hogy a forgalomban levő közeg tömegét az árak határozzák meg, nem megfordítva.* (Itt néhány történelmi megjegyzés az erre a pontra vonatkozó polémiáról.) Adódik továbbá az is, hogy a sebesség pótolhat tömeget, de egy *meghatározott tömeg* szükséges az egyidejű csereaktusokhoz, amennyiben ezek maguk nem úgy viszonylanak egymáshoz, mint + és −; ez azonban olyan kiegyenlítődés és olyan szempont, amely ezen a ponton csak anticipációszerűen érintendő. Itt nem térek ki e szakasz további kifejtésére. Még csak azt jegyzem meg, hogy az *Á–P* és *P–Á* szétesése a legelvontabb és legfelszínesebb forma, amelyben a válságok lehetősége kifejeződik. Annak a törvénynek a kifejtéséből, mely szerint a forgalomban levő [pénz-]tömeget az árak határozzák meg, adódik, hogy itt olyan előfeltételekkel dolgozunk, amelyek korántsem léteznek minden társadalmi állapotban; ezért bárgyúság pl. a pénznek Ázsiából Rómába való beáramlását és az ottani árakra gyakorolt hatását egészen egyszerűen párhuzamba állítani a modern kereskedelmi viszonyokkal. A legelvontabb meghatározások, ha pontosabban megvizsgáljuk őket, mindig további, konkrét meghatározott történelmi bázisra utalnak. (Természetesen, hiszen abból vannak elvonatkoztatva ebben a meghatározottságban.)

c) *A pénz mint pénz.* Ez a *P–Á–Á–P* formának a kifejtése. A pénz mint az értéknek a forgalommal szemben önálló létezése; az elvont gazdagság anyagi létezése. Már a forgalomban megmutatkozik, amennyiben nemcsak mint forgalmi eszköz jelenik meg, hanem úgy is, mint az ár realizálója. E c minőségében, ahol *a* és *b* csak mint funkciók jelennek meg, a pénz a szerződések általános áruja (itt válik fontossá értékének, a munkaidő által meghatározott értékének változékonysága), a kincsképzés tárgya. (Ez a funkció, mint látjuk, Ázsiában még most is fontos, az ókorban és a középkorban pedig általánosan fontos volt. Manapság már csak alárendelt formában létezik a banküzben. A válságok idején a pénz megint ebben a formában válik fontossá. A pénz ebben a formában vizsgálva, kapcsolatban a világtörténelmi illúziókkal, amelyeket szül stb. Destruktív tulajdonságai stb.) Mint realizálása valamennyi magasabb formának, amelyben az érték fel fog lépni; végső formák, amelyekben minden értékviszony külsőleg lezáródik. De e

formában rögzítve a pénz már nem gazdasági viszony többé, ez utóbbi kihuny a pénz anyagi hordozójában, az aranyban és ezüstben. Másrészt, amennyiben a pénz belép a forgalomba, és ismét kicserélődik *A*-ra, annyiban a zárófolyamat, az áru elfogyasztása esik ki megint a gazdasági viszonyból. Az egyszerű pénzforgalomban nincs benne az önújratermelés elve, s ezért túlmutat magán. A pénzben – mint meghatározásainak kifejlése mutatja – tételezve van a forgalomba bekerülő és magát benne megtartó, egyúttal magát a forgalmat tételező értéknek a követelménye – azaz tételezve van a *tőke*. Ez az átmenet egyúttal történelmi. A tőke özönvízelőtti formája a kereskedelmi tőke, amely mindig pénzt fejleszt. Egyúttal a valóságos tőke keletkezése a pénzből vagy a kereskedőtőkéből, amely hatalmába keríti a termelést.

d) Ez az egyszerű forgalom magáért tekintve – márpedig az egyszerű forgalom a polgári társadalom felszíne, amelyen nem látszanak a mélyebben zajló műveletek, amelyekből a forgalom keletkezik – nem mutat semmi különbséget a csere alanyai közt, legfeljebb csupán formai és elenyésző különbségeket. Ez *a szabadság, az egyenlőség és a „munkán" alapuló tulajdon birodalma*. A felhalmozás, ahogyan ez a kincsképzés formájában itt megjelenik, nem egyéb, mint a nagyobb takarékosság stb. Mármost egyrészt a gazdasági harmónia hirdetői, a modern free-traderek[174] (Bastiat, Carey stb.) idétlensége, hogy a fejlettebb termelési viszonyokkal és antagonizmusaikkal szemben ezt a legfelszínesebb és legelvontabb viszonyt az *előbbiek* igazságaként érvényesítik. A proudhonisták és hasonszőrű szocialisták idétlensége, hogy az egyenértékek (vagy azoknak feltételezettek) e cseréjének megfelelő egyenlőségi stb. eszméket szembeállítják ama egyenlőtlenségekkel stb., amelyekre ez a csere vezet és amelyekből kiindul. Az elsajátítás törvényeként ebben a szférában a munka révén való elsajátítás, egyenértékek cseréje jelenik meg, úgy, hogy a csere csak ugyanazt az értéket adja vissza más anyagiasulásban. Röviden itt minden „szép és jó", de azonnal ijedelmes véget ér, mégpedig az egyenértékűség törvénye következtében. Most ugyanis jön

3. *A tőke*.

Ez tulajdonképpen a fontos ebben az első füzetben, és erről kell leginkább ismernem nézetedet. De ma már képtelen vagyok tovább írni. Az epenyavalya miatt alig tudom a tollat tartani, a papír fölé hajlástól pedig szédülés fog el. Tehát legközelebb folytatom.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

143

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1858 április 9.

Kedves Szerecsen,

Az első fél füzet[354] kivonatának [abstract] tanulmányozása erősen igénybe vett, ez az abstract valóban nagyon absztrakt, ami persze a rövidség miatt elkerülhetetlen, és gyakran fáradságosan kell keresnem a dialektikus átmeneteket, mert nagyon elszoktam minden absztrakt gondolkodástól. Az egésznek ez a 6 könyvben való elrendezése a lehető legjobb és szerfölött tetszik nekem, noha a földtulajdonról a bérmunkára való dialektikus átmenetet még nem látom világosan. A pénzhistória kifejtése is igen jó, egyes részletekkel itt sem vagyok még tisztában, mivel gyakran előbb össze kell keresgélnem a történelmi alapzatot. De azt gondolom, hogy mihelyt „A tőke általában" vége előttem lesz, jobban látom majd a gondolatmenetet, és akkor részletesebben írok róla. Ennek az összefoglalásnak az absztraktan dialektikus hangja a kidolgozáskor természetesen eltűnik.

Tegnap ismét elküldtem neked 2 „Guardian"-t, úgy látszik, amióta a lapot 1 d.-re szállították le, a fickók minden költséget, mint a tudósításokat stb. redukálják. Kísérletük, hogy egy elsőrendű vidéki lapot csináljanak, teljesen csődöt mondott. Ezért olyan soványak a külföldi hírek és ritkák a párizsi tudósítások. A história Fould-lal a tegnapi „Guardian"-ban nem rossz. De még szebb a Cotton Supply Association[384] jelentése. Remek, hogy a szabadkereskedők 10 évvel a szabadkereskedelem bevezetése után azt a leghatározottabban megtagadják. Ez az egész Cotton Supply Association voltaképp olyan intézmény, melyet maguk a szabadkereskedők létesítettek, hogy mindenütt a világon, ahol a talaj és az éghajlat nem teljesen alkalmatlan, a gyapottermesztést, az egész szabadkereskedelemmel egyenes ellentétben, jutalmak, előlegek, vetőmag ajándékozása, gépek kölcsönzése stb. stb. útján szorgalmazza. Ha az állam tesz ilyesmit, az rossz, de ha ezt a manchesteri pamutfonógyárosok teszik, akik pedig az afrikai négerekkel, beduinokkal stb. még sokkal idegenebbül állnak szemben, mint saját királyuk, akkor minden rendben van. Nincs is szebb szatírája a mindenfajta

laissez faire-szólamoknak[385], mint ez a jelentés. Nagyon szép az a beismerés is, hogy az amerikai gyapotból készült angol áruk behozatala úgyszólván valamennyi többi ország gyapottermesztését tönkretette, s ezt most mesterséges úton kell ismét megteremteni! Ezek a nyomorult angolok az ő pamutfonó- és szövőmonopóliumukat valami olyan nagyszerű és természetes dolognak találják, amely ellen senki sem emelheti fel a szavát; ám az Egyesült Államok gyapotültetvény-monopóliumát, amelyet ugyanaz a világpiac hozott létre, még szabadkereskedelem-ellenes intézkedések árán is le kell törni! A dolgot így kellene nevezni: Egyesülés, amely az egyes fonógyárosoknak lehetővé teszi, hogy a legdrágább piacon vásároljanak gyapotot, azáltal, hogy a fonógyárosok kollektívája megfizeti a termelőnek a különbséget a piaci érték és az ő termelési költsége között. Persze, ez csak addig menne így, ameddig a szubvencionált gyapottermesztés meg nem tud állni a saját lábán; de hiszen éppen ezt akarja elérni List úr is az ő védővámjaival! A dolog talán anyagul szolgálhatna neked egy cikkhez, minthogy a jenkiket ez közvetlenül érdekli és a „Trib" is szabadkereskedelem-ellenes.

Jóslataim – hogy a termékek áringadozásai teljesen a keleti és nyugati széltől függnek majd, és hogy amíg a középminőségű Orleans gyapot 6 d. fölött van, rendszeres és élénk üzletmenetre gondolni sem lehet* – jelesen beigazolódtak. Ami a gyapotot illeti, az első jóslat beteljesedése látható annak a táblázatnak a mellékelt folytatásából, amelyet előzőleg a középminőségű Orleans eddigi árairól küldtem.** A cukorral, a kávéval és a teával hasonló volt a helyzet, csak hogy a még mindig igen nagy készletek nem tették lehetővé a pillanatnyi erős áremelkedést, amely a gyapotnál a kis készletek miatt lehetséges volt. Ami a második jóslatot illeti, még mindig meglehetősen sok a rövidített munkaidő, a sztrájk és az üzemszünet nem kifizetődő termelés miatt, és mivel a termés 3 millió bála, a teljes termeléshez pedig most legkevesebb $3\ ^1/_2$ millióra van szükség (a többi gyapottermelő országban a megfelelő arányban), így ez év végéig, még a politikai konvulzióktól eltekintve is, a pamutipar minden talpra állási kísérletét akadályozni fogják az emelkedő nyersanyagárak, ahogyan ez február végén és március elején (lásd a táblázatot) valóban történt. Az árak általában – még ha először nyilván esés következik is be – emelkedni fognak, de ezt az emelkedésnek megfelelő mértékben kíséri majd a termelés visszaesése. Ez a helyzet, feltéve, hogy a kontinensen nem lesz haddelhadd, amely azonban úgyszólván biztosra vehető.

---

* *V. ö. 198–199., 210., 230., 233–234. old. – Szerk.*

** *V. ö. 201. old. A táblázat folytatása nem maradt fenn. – Szerk.*

Egy hét alatt, február 19-től 26-ig, *csak 62 bála* különféle fajta gyapot érkezett Liverpoolba! Máskor mindig ezrével jön.

Hogy áll a dolog a 300 millió frank bevallott eltűnésével? Csak arra emlékszem, hogy olvastam, hogy Magne 40 milliós többlet helyett deficitet produkál, pontosat azonban nem tudok. Ez a história túl szép. Most állítólag a „prince impérial"* is saját udvartartást és dotációt kap – a készpénz pokoli gyéren csordogálhat.

Remélhetőleg most jobban vagy az epéddel. Nyilván a válság izgalma okozta a bajt. Én mostanában esténként néha fogfájással kínlódom az időjárás miatt; ennél nagyobb bajom azonban nincs.

Szívélyes üdvözletem a feleségednek és a gyerekeknek.

Barátod
F. E.

* – „császári herceg" (Eugène, III. Napóleon fia) – *Szerk.*

144

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1858 április 22.

Kedves Szerecsen,

Múlt héten írtam a feleségednek*, és másnap küldtem egy cikket Lakhnúról, „Guardian"-példányokat is (vagy kivágásokat, nem emlékszem pontosan). Remélhetőleg minden rendben megérkezett. Ma ismét feladok 2 „Guardian"-t. A keddi „Times" Russell-féle tudósításából[386] nem lehetett cikket csinálni, de elteszem magamnak a következő postáig, amelynek a lakhnúi história végét kell hoznia, úgyhogy akkor – remélhetőleg a Campbell-féle jelentések is segítenek – egyszerre elintézhető lesz az egész. Közben újból nekiláttam a „Lovasság"-nak [Cavalry] – a történeti részben egyet s mást egyelőre nyitva hagyok, amíg az idevágó forrásokat felkutatom és addig a taktikai résszel haladok előre. A cikk valószínűleg 10–12 hosszú dupla oldalra terjed, talán még többre.

A Bernard-ügy[387] nagyon fogja bántani Bonaparte urat és bizonyos mértékben imponálni fog a londoni crapaud-menekülteknek[110]. Egyébként James gyengén és összefüggéstelenül beszélt, s az öreg Campbell, mint mindig, a vádlott ellen mormogott. A vén szamarat bosszantja, hogy az érdekes jogi eset, amelyben a 15 bíró fölött elnökölt volna, füstbe ment.

A tiszta republikánusokat illetően érdekesek Cavour és La Marmora leleplezései Cavaignackal folytatott tárgyalásukról és az utóbbinak Ausztriától való félelméről.[388] Minél több kerül napvilágra a „National" uralmi időszakáról, annál siralmasabbnak látszik az az időszak.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 529–530. old. – Szerk.*

145

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1858 április 29.

Kedves Frederick,

Hosszú hallgatásomra egyetlen szóval adhatok magyarázatot – képtelen voltam írni. Mégpedig nemcsak képletesen, hanem a szó szoros értelmében így volt (és bizonyos fokig még mindig így van). A néhány elkerülhetetlen „Tribune"-cikket[389] tollbamondtam a feleségemnek, de erre is csak erős izgatószerek használatával voltam képes. A májbaj még soha nem tört rám ilyen hevesen, és egy ideig a máj megkeményedésétől is tartani lehetett. Az orvos azt akarta, hogy utazzam el, de ezt először is pénzügyi helyzetem nem tette lehetővé, másodszor pedig napról napra reméltem, hogy ismét hozzá tudok fogni a munkához. Az állandó törekvés, hogy nekilássak a munkának, s aztán az, hogy erre képtelen voltam, még csak súlyosbította állapotomat. Egy hét óta azonban jobban vagyok. De még nem tudok dolgozni. Ha néhány órára leülök írni, akkor utána néhány napig egészen parlagon kell hevernem. Az ördögbe is, alig várom, hogy ennek az állapotnak a jövő héten már vége legyen. Soha sem jöhetett volna rosszabbkor, mint most. Úgy látszik, a télen túlzásba vittem az éjszakai munkát. Hinc illae lacrimae.*

Leveleid és a „Guardian"-ok rendben megérkeztek.

Louis Blanc-tól megjelent egy könyv az 1848-as forradalomról; a „petit"** – mint mondja, a munkások így nevezték őt – egyenes felmagasztalásával íródott. Egyébként, ha az ember figyelmesen olvassa, megszégyenítő a fickóra nézve, mert azt mutatja, hogy a munkások minden döntő pillanatban az ő tudta és akarata nélkül cselekedtek, egyáltalában „érzelmet" érzelemmel viszonoztak, de ezzel, úgy vélték, a Luxembourg orákulumát[391] teljes áron ki is fizették.

Az oroszországi jobbágy-emancipáció mozgalmát fontosnak tartom, amennyiben kezdetét jelzi az országban egy belső históriának, amely kereszt-

---

* – Innét hát a könnyek.[390] – *Szerk.*

** – „Kicsi". – *Szerk.*

221

Lond. 29 April 1858.

Dear Friedrich,

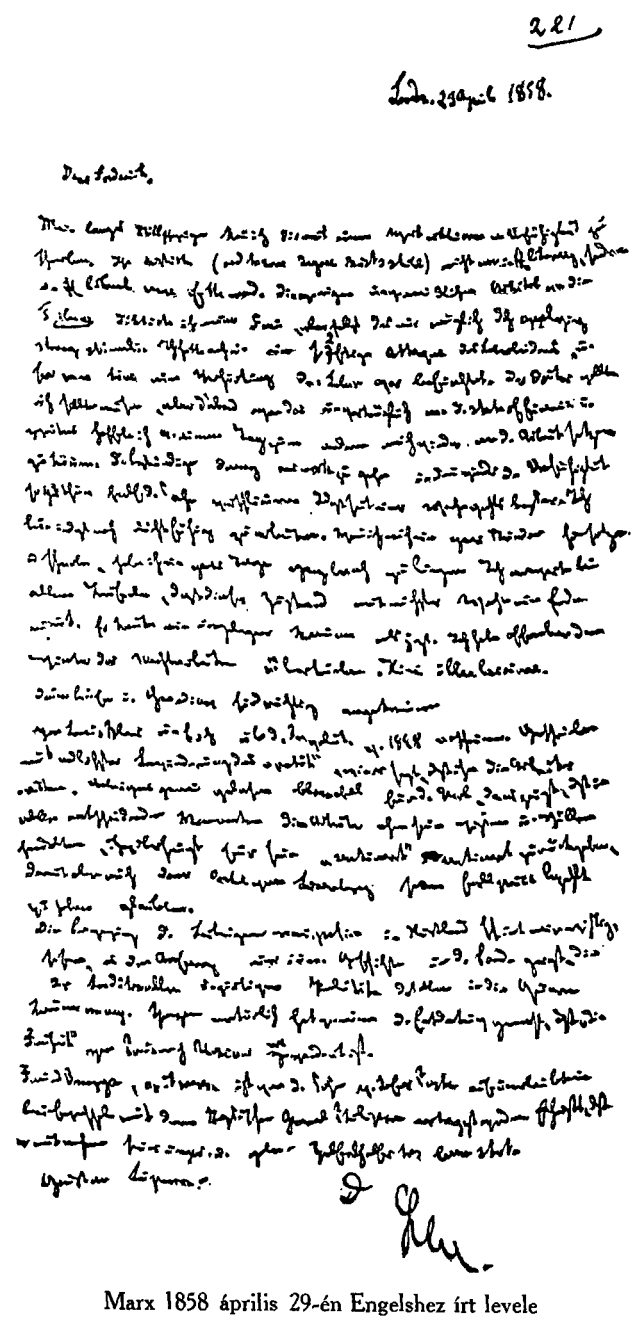

Marx 1858 április 29-én Engelshez írt levele

tezheti az ország hagyományos külpolitikáját. Herzen természetesen ismét fölfedezte, hogy „a szabadság" Párizsból Moszkvába vándorolt.

Bangya barátunkat, úgy látszik, Szefer pasa fia* rajtakapta, hogy meg nem engedett levelezést folytat Philipson orosz tábornokkal. Azt mondják, több magyar és lengyel cinkosával együtt agyonlőtték.

Üdvözlet Lupusnak.

Barátod
K. M.

* Ibrahim Karabatir herceg. – *Szerk.*

146

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 7, Southgate,
[18]58 április 30.

Kedves Szerecsen,

Ha utaznod kell, akkor legalább utazz Manchesterbe, ez elég könnyen megoldható. Ha a tegnap küldött bankjegy esetleg már tovatűnt volna, ami könnyen lehetséges, akkor értesíts; 21 sh.-ért most kaphatsz egy 9 napig érvényes első osztályú retúrjegyet, amit aztán visszafelé természetesen nem veszel igénybe. Majd gondoskodom arról, hogy legyen egy szabad szoba itt a házban, ami pár napra *mindenesetre* megjárja. A többi majd kialakul. Ha még van útiköltséged, akkor gyere azonnal, a feleségednek rögtön megküldjük azt az összeget, amelyet elveszel tőle, csak ma nem volt időm arra, hogy egy pénzesutalványt beszerezzek. Ma este intézkedem otthon; gyere mindjárt a *Thorncliffe Grove* 6-ba, Oxford Road. Ha nem utazol el mindjárt holnap este (kb. 5 órakor van egy vonat), akkor hétfő reggel értesíts, mikor jössz, és én érted megyek az állomásra – de írd meg, hogy a North Western vagy a Great Northern Railway vonalán jössz-e.

Ha vasárnap akarsz jönni, akkor holnap táviratozz – 2 sh. 6 d.-be kerül –, 20 szó, a cím ezen kívül. A táviratot címezd a lakásomra.

Barátod
F. E.

147

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1858] május 1.

Kedves Frederick,

Csütörtökön a Great Northernnel utazom, amely fél 3-kor indul Londonból és este 7 órakor ér Manchesterbe.

Barátod
K. M.

Tegnap óta megint sokkal jobban vagyok, és tulajdonképpen az volt a szándékom, hogy hétfőtől komolyan nekilátok a munkának. De miután beszéltem az orvossal, aki úgy véli, egy heti ténfergésre még mindig szükségem van, szögre akasztottam a kötelességet.[392]

148

Marx Engelshez

Manchesterbe

[18]58 május 31.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Frederick,

Az első héten megint akklimatizálódnom kellett, és a lovaglás hirtelen abbahagyása eleinte szintén nem tett jót. Pontosan máig tartott, míg végre talpra álltam, és megint olyan erőben vagyok, mint azon a napon, amikor elhagytam Manchestert. Most munkaképesnek érzem magam, és rögtön megkezdem az anyag nyomdakész kidolgozását.[354] Az elmúlt héten csak 2 „Tribune"-cikket[393] írtam. Különben mindig szaladgáltam, mert a fejemben érzett nyomás és a székelési nehézségek miatt attól féltem, hogy visszaesem.

Ad vocem Cluss.* Ez az ifjú elutazása előtt még egyszer felkereste Schappert. A derék férfiú, amikor lakásomról hazatért, rémületére azt tapasztalta, hogy Párizsból magával hozott valamit, tudniillik lágyfekélyt, mindenféle rosszindulatú mellékkörülménnyel. Ágynak dőlt és Schappernak ezzel indokolta, miért vonult vissza a civilizált világból.

Ad vocem Pélissier. Amit Manchesterben tréfásan feltételeztünk, hogy P azonnal összeadja magát az orléanistákkal[161], most a legkomolyabban megtörtént, és állandó beszédtéma Londonban.

Mit szólsz Bona elkobzási törekvéseihez?[394]

Távollétem alatt Londonban megjelent egy könyv Maclarentől a currency** teljes történetéről, amely az „*Economist*"-ban közölt kivonatokból ítélve elsőrangú. A könyv még nincs meg a könyvtárban, mint ahogy egyáltalában a dolgok ott csak hónapokkal megjelenésük után bukkannak fel. Természetesen el kell olvasnom, mielőtt tárgyalom ezt a kérdést. Ezért elküldtem feleségemet a Citybe a kiadóhoz. Rémületünkre kiderült azonban, hogy a

---

* – *illetően – Szerk.*
** – forgalmi eszköz – *Szerk.*

könyv 9 sh. 6 d.-be kerül, ami több, mint amennyi egész hadipénztárunkban található. Ezért nagyon örülnék, ha feladnál nekem egy ilyen összegű pénzesutalványt. Valószínű, hogy számomra semmi újat nem mond a könyv, de a hűhó miatt, amit az „*Economist*" csap körülötte, és a kivonatok miatt, amelyeket magam olvastam, elméleti lelkiismeretem nem enged tovább haladnom anélkül, hogy ne ismerném.

Nincs-e esetleg elég anyagod ahhoz, hogy péntekre valami általánosat írj az Indiában állomásozó brit haderők helyzetéről és valamit a feltehető jövőről? Nagy szolgálatot tennél vele nekem, mivel saját kéziratom[312] átolvasása majdnem egy hetet fog igénybe venni. Az a feneség ugyanis, hogy a kéziratban (amely kinyomtatva vastag kötet lenne) minden egymás hegyénhátán van, sok olyasmi, amit csak jóval későbbi részbe szántam. Így mutatót kell csinálnom magamnak arról, hogy melyik füzetben és melyik oldalon található futólagosan az a vacak, amelyet elsősorban kell munkába vennem.

Végre írtam Lassalle-nak.* Feloldozásban kell engem részesítened a dicséretek miatt, amelyekkel a Homályos Hérakleitosznak adóznom kellett. Néhány jelentéktelen mellékes megjegyzésben – hiszen a dicséret csak bíráló árnyalattal vehető komolyan – némileg utaltam halkan, igen halkan arra, ami valóban fogyatékos a vállalkozásban.

Holnap vagy holnapután új Bangya-számokat kapok,[395] és akkor 2-t Manchesterbe küldök, egyet neked, egyet Lupusnak. Apropó. A „Tribune" egyik számából azt látom, hogy Pulszky elébe akar vágni a kellemetlen leleplezéseknek, amennyiben Bangyát mint *Metternich* kémjét állítja be és mint olyan embert, aki Stein tábornokot elárulta. Blind államférfiú ezután mégiscsak kényszerítve érezte magát az „Advertiser"-ben – szegénységi bizonyítványt állítván ki Kossuthnak, „Magyarország híres kormányzójának" – őt „ellennyilatkozatra" felszólítani. Kossuth, persze, tartotta a száját.[396]

Hogy halad Gumpert a nemes lovaglóművészetben? Nálam az a pech, hogy mindig akkor marad abba a dolog, amikor megint eljutok odáig, hogy érdekelni kezd a história.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 534–535. old. – Szerk.*

149

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1858 június 7.

Kedves Frederick,

Mellékelten 2 Bangya-szám[395], az egyik neked, a másik Lupusnak.

Megkaptam 1. a levelet a pénzesutalvánnyal; 2. a második levelet; 3. cikket a „*Tribune*" részére (méghozzá nagyon érdekeset).[397] A vételt azért nem jeleztem előbb, mert naponta vártam a 2 B-számot; azonkívül magánbajok elvették az időmet.

Mellékelek egy levelet Lassalle-tól. Fölöttébb furcsa história.[398] Addig nem válaszolhatok, ameddig a te véleményedet és Lupusét nem ismerem. Ezért szeretném, ha azonnal megvitatnátok a dolgot és postafordultával közölnétek nézeteteket. Véleményem az, hogy Lassalle ne álljon ki azzal a szamár Fabrice-szal, s hogy a „tartományi bírósághoz" tartozó két úr támadása folytán még a párbajkódex álláspontjából sem lehet szó semmilyen párbajozásról. Azt eldönteni, hogy a párbaj *magán-valóan* összeegyeztethető-e „*az* elvvel" vagy sem, természetesen nevetségesnek tartom, de általában az a véleményem, hogy a jelenlegi körülmények közt, ebben a sajátos helyzetben stb. stb. korunkban a forradalmi párthoz tartozók ám válaszoljanak bottal, ököllel és rúgással személyes ellenségeiknek, de ne álljanak ki párbajra. Még helytelenebbnek tartanám azonban, ha Lassalle, miután már határozottan mindenfajta párbaj ellen nyilatkozott, most kereszteslovagi szóbeszédtől megfélemlíteni hagyná magát.

Tegnap Schapper volt nálam. Többek közt elmondta, hogy Caussidière barátunkat, aki New Yorkban este részegen egy rossz hírű utcába tévedt és, úgy látszik, botjával ráhúzott egy emberre, annak kiáltozására azonnal megtámadta egy fél tucat csavargó és majdnem agyonverték. A kövér fajankót másnap hajnalban eszméletlenül szedte fel a rendőrség és 6 hetes kúrára volt szüksége a fickónak ahhoz, hogy ismét járó- és életképes lehessen.

Seilernek paralitikus rohama volt: 10 hétig életveszélyben forgott; de

csalánba nem üt a ménkü. Heise állítólag megint igen súlyos állapotban van.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

150

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester,] 1858 június 9.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten visszaküldöm Lassalle levelét.[398] Hogy a mi Braun zsidócskánk verekedésbe keveredett, Borchardt már szombaton közölte velem diadalittas ábrázattal. E részleteket tehát fölöttébb hasznos tudni. Ami a mi véleményünket illeti, világos, mint a nap, hogy a két úr, a hadbiztossági tanácsos és fogalmazó ezzel az aljas merénylettel teljesen a furkósbot álláspontjára helyezkedtek, s hogy az egyetlen párbaj, amelyre efféle fiúkkal egyáltalán ki lehet állni, már magával a verekedéssel *megtörtént*. Ha 2 fickó megles egy harmadikat és *mindketten* rárohannak, akkor nem hiszem, hogy létezik a világon olyan párbajkódex, amely *megengedi*, hogy efféle népséggel még párbajozzanak. Ha Fabrice úr a lovaglóostor-história révén erőszakkal párbajt akart provokálni, akkor Bormann úrnak merőben passzívan, *tanúként* kellett volna asszisztálnia, vagy egyáltalában fölösleges volt. De ahol ketten egyszerre támadnak meg *egyet*, ott csőcselékről van szó, akikkel szemben nem kötelez a becsület és a fair play*, s akik bebizonyították, hogy becsületes párviadal, fair duel nem vívható velük. Hiszen így az ember kitenné magát annak, hogy orvul meggyilkolják.

Ez az én véleményem és Lupusé, amennyiben a párbajkódex szabályait jogalapnak feltételezzük.

Eltekintve ettől, a mi nézetünk egyezik a tiéddel, hogy 1. párbajozni forradalmároknak most egyáltalában időszerűtlen dolog és 2. Lassalle, miután „elvben" a legmerevebben a párbajozás ellen nyilatkozott, nagyon blamálná magát, ha most párbajozna.

Ami tehát a mi véleményünket illeti, nyugodtan megírhatod a mi okos Efraimunknak, ne verekedjen, hanem kedélyesen poharazva nyerje vissza „rendíthetetlen határozottságát" és minél hamarább ostromolja meg ismét az eget és százegyedszer is kockáztassa a megsemmisítést. Ahhoz a felfede-

* – tisztességes játék; becsületes eljárás – *Szerk.*

zéshez, hogy, úgy látszik, kellő mennyiségű hiúsággal rendelkezik, azt hiszem, legjobb, ha hallgatólag gratulálunk neki.

Olvastad Fould fiának az esetét? Mademoiselle Valérie-val a Gymnase-tól* és 1 600 000 frankkal Londonba szökött. Az öreg írt Pélissier-nek, miszerint szükség esetén éljen hivatali hatalmával. Pélissier meghívja a párocskát villásreggelire, ezt mondja nekik: Áldásomat adom rátok, majd ezt írja az öregnek: Mit lehet itt tenni? Fiatalság bolondság! És egész Párizs az öreg Fould-on nevet.

Barátod
F. E.

* Gymnase-Dramatique (párizsi színház). – *Szerk.*

151

Marx Engelshez

Manchesterbe

1858 július 2.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Engels,

Hogy „Lovasság"-od[399] nyugtázásával megkéstem, annak nagy családi aggodalom volt az oka. A legkisebb gyereknek* hetek óta szamárköhögése van, amely nagyon aggasztó betegség, és a feleségem is nagyon rosszul érzi magát. Ez és sok más házi bonyodalom átkozottul akadályozott a munkában.

Azt tudod, hogy Jerseyben Schramm barátunknak amerikai tudósítói megbízatást szereztem. Most, halála után, és miután ő többször sürgette, megérkezett a tiszteletdíja, körülbelül 6 font, és természetesen Rudolf úrnak** jut zsebpénzül.

Különben nincs itt semmi újság. Azt hiszem, az a londoni német lapocska, amelyet Gumpert adott ki, „Neue Welt"[400] címmel a nagy Blind égisze alatt az „egyesült demokráciára" szállt át.

Feltételezem, hogy olvastad Türr úr, valamint a konstantinápolyi magyar emigráció nyilatkozatát a „Star"-ban. Ha nem, elküldöm neked a „Free Press"-t. Kossuth egyelőre még makacs hallgatásba burkolózik.[396] A Bangya-históriából készült kivonatunk megjelent a „*Tribune*"-ban.[401] A New York-i botrány majd szóra bírja Kossuthot. Lehet, hogy ilyenformán még közvetlenül is nyilatkoznom kell a históriával kapcsolatban. Pulszky már régen kibúvót készített elő magának a „*Tribune*"-ban, amikor is Bangyát régi *Metternich*(!)-kémnek nevezte. Klapka, akivel egy pillanatra találkoztam Freiligrathnál, Bangyával kapcsolatban szárazon ennyit mondott: „finis coronat opus"***. Kossuthot illetően nagyon blazírtnak látszik. Egyelőre török részvényszédelgésekben ügyködik.

---

* Eleanor Marx. – *Szerk.*

** Rudolf Schramm. – *Szerk.*

*** – „a vég koronázza meg a művet"[402] – *Szerk.*

Mellékelten két levél New Yorkból.[403]

Az okos Efraimról 2 hete nem hallottam semmit. Mivel természetesen meg voltam róla győződve, hogy levelemet* korántsem diszkrét használatra igényelte, igen óvatosan fogalmaztam, úgyhogy rendkívül nehezen élhet vissza vele. Eltekintve az eset sajátos körülményeitől, melyekre nézve nagyjából szó szerint ismételtem neki a te véleményedet, a párbajt csak annyiban támadtam, amennyiben azt egy kasztprivilégium jegyében olyan fickók veszik igénybe, akik azt hiszik, hogy az ő sérelmeiket másképp *muszáj* megtorolni, mint egy szabóét, suszterét stb. Ilyen ostoba pretenziókkal és ilyen fickókkal szemben forradalmi dolog a „bugris álláspontra" és a „furkósbot szokásjog" alapjára helyezkedni. Másfelől Efraimnak elveken való lovaglására azzal válaszolok, hogy a bárbaj azon dolgok közé tartozik, amelyeket Arisztotelész „indifferenseknek" nevez – megtehetők és mellőzhetők. Persze igaza van abban, hogy a párbaj egy letűnt fejlődési fok maradványa, de a „*polgári* viszonyok egyoldalúsága és korlátoltsága mellett az egyéniség olykor csak feudális formában tud érvényre jutni".[398]

Számítok rá, hogy a jövő héten minden körülmények között küldesz cikket Indiáról. Az anyag mindig elegendő egy cikkhez a „Tribune" részére, amely különben a „*Times*"-t stb. nyomtatja le. Egyáltalában csak az a fontos, hogy cikkeket küldjünk.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Üdvözlet Lupusnak.

Humboldt nagyon „hízelgő" levelet tett közzé a „*Tribune*"-ban[404] Fröbelhez adresszálva, aki amerikai utazásainak anyagát összesítve kiadta.

* *V. ö. 536–538. old. – Szerk.*

152

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1858 július 14.

Kedves Szerecsen,

Javában készítjük a mérleget, és ezért nem volt egy nyugodt percem arra, hogy részletesebben írjak neked. Remélem, Tussikád* már jobban van. Gumpert azt mondta nekem, hogy a szamárköhögés az angol éghajlat alatt ritkán veszélyes, rendszerint krónikus, de jóindulatú. A kórházban eddig minden eset jó lefolyású volt. Ideadta nekem e kórház eddig kibocsátott két jelentését (Mareitől), nagyon tudományosak, bárcsak akkor lett volna ilyen anyagom, amikor a könyvemet[405] írtam. Részedre is vannak példányaim, majd elküldöm őket; egy és más talán hasznos lesz neked a bérmunkáról szóló fejezethez. Marei nagyszabású tervezetén és vérmes reményein némileg derülni fogsz.

Türr úr stb. nyilatkozatait nem láttam és hallani sem hallottam róluk semmit, a „Star"-t itt nemigen olvassák. Tehát küldd csak a „Free Press"-t, ha lehet, egy példányt Lupusnak is, aki még Buxtonban van, ahová Borchardt küldte, s ahol Lupus unalmában valószínűleg többet fog mászkálni, mint amennyi jót tesz a lábának.

A két New York-i levél[403], amelyeket legutóbbi leveledben említesz, *nem* volt mellékelve.

Apropó. Ugyan küldd el Hegel „Naturphilosophie"-jét, amelyet megígértél. Most némi fiziológiával foglalkozom és összehasonlító anatómiával fogom egybekötni. Ezekben a tudományokban módfelett spekulatív dolgok vannak, amelyeket azonban csak legújabban fedeztek fel; nagyon kíváncsi vagyok rá, hogy az öreg nem szimatolt-e meg valamit belőlük. Annyi bizonyos: ha *ma* írna „Természetfilozófiát", mindenfelől csak úgy röpködnének feléje ezek a dolgok. Egyébként az embernek nincs is fogalma arról a haladásról, amelyet a természettudományok az utóbbi 30 évben tettek. A fiziológia szempontjából döntő volt 1. a szerves kémia óriási fejlődése, 2. a

* Eleanor Marx. – *Szerk.*

mikroszkóp, amelyet csak 20 év óta használnak igazán. Ez az utóbbi még fontosabb eredményekre vezetett, mint a kémia; a legfőbb pedig, ami az egész fiziológiát forradalmasította és az összehasonlító fiziológiát egyáltalán lehetségessé tette, az a sejtek felfedezése – a növényeknél Schleiden, az állatoknál Schwann által (kb. 1836). Minden – sejt. A sejt a hegeli magánvaló lét, és fejlődésében pontosan végigmegy a hegeli folyamaton, míg végül ki nem fejlődik belőle az „eszme", a mindenkori kiteljesedett organizmus.

Egy másik eredmény, amelynek az öreg Hegel örült volna, az erők korrelációja a fizikában, vagyis az a törvény, hogy adott feltételek között a mechanikai mozgás, tehát a mechanikai erő (pl. dörzsölés által) hővé változik, a hő fénnyé, a fény kémiai rokonsággá, a kémiai rokonság (pl. a Volta-oszlopban) elektromossággá, ez pedig mágnességgé. Ezek az átmenetek másképpen, előre vagy hátrafelé is történhetnek. Egy angol, akinek a neve nem jut eszembe,* kimutatta, hogy ezek az erők teljesen meghatározott mennyiségi viszonyokban mennek át egymásba, úgyhogy pl. az egyiknek, mondjuk az elektromosságnak bizonyos mennyisége megfelel mindegyik másik – pl. a mágnesség, a fény, a hő, a (pozitív vagy negatív – egyesítő vagy bomlasztó) kémiai rokonság és a mozgás – bizonyos mennyiségének. A latens hőről szóló badar elméletnek ezzel vége. De vajon nem remek anyagi próbája-e ez annak a módnak, ahogyan a reflexiós meghatározások egymásba feloldódnak?

Annyi bizonyos, hogy az összehasonlító fiziológia alapján csúfosan megvetendőnek tűnik, hogy az embert idealisztikusan fölébe helyezzék a többi állatoknak. Lépten-nyomon belebotlunk a többi emlősökkel való legteljesebb alkati egyezésekbe, alapvonalaiban ez az egyezés minden gerincesnél, sőt – elmosódottabban – a rovaroknál, rákféléknél, galandférgeknél stb. is végigvonul. A hegeli história a mennyiségi sorban bekövetkező minőségi ugrásról itt is nagyon szépen érvényesül. Végül a legkezdetlegesebb ázalékállatoknál eljutunk az ősalakhoz, az egyszerű, önálló életet élő sejthez, amely azonban megint semmi észrevehető dologban nem különbözik a legalacsonyabbrendű növénytől (az egyszerű sejtekből álló gombáktól – a burgonya- és a szőlőbetegség gombáitól stb.) és a magasabb fejlődési fokok csíráitól, beleértve az emberi petét és spermatozoidot, és pontosan úgy fest, mint az önálló sejtek az élő testben (vértestecskék, bőrhám- és nyálkahártyasejtek, a szekréciós sejtek a mirigyekben, a vesében stb.).

Alkalomadtán azt is közölheted velem, milyen betegség a dyspepsia

* James Joule. – *Szerk.*

crapulosa*. Ez ugyanis nem rossz vicc, hanem tudományosan elfogadott megnevezés.

Ha holnap a „Times" részleteket közöl Indiáról, akkor majd meglátjuk, mit lehet írni a „Trib" részére, különben nem megy a dolog. Tehát a holnapi „Times"-ból már valamennyire látni fogod, mi várható.

Szívélyes üdvözletem a családnak.

Barátod
F. E.

Az elfogadvány-ügy szerencsésen elintéződött.

* – iszákosság okozta emésztési zavar – *Szerk.*

153

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1858 július 15.
9, Grafton Terrace, Maitland Park

Kedves Engels,

Először is arra kérlek, ne ijedj meg e levél tartalmától, melynek egyáltalán nem az a célja, hogy a te már amúgy is mértéktelenül igénybe vett pénztárcádhoz folyamodjon. Szükséges azonban, hogy közösen megfontoljuk, található-e valamiféle kivezető út a mostani helyzetből, mert ez egyáltalán nem mehet így tovább. Egyenes következménye máris az, hogy teljesen munkaképtelen vagyok, részben mert a legjobb időt elpocsékolom azzal, hogy ide-oda futkosok és próbálok – hasztalanul – pénzt felhajszolni, részben mert elvonatkoztató képességem, talán leromlottabb testi állapotom miatt, az otthoni nyomorúsággal szemben már elveszti az erejét. Feleségemet idegileg nagyon megviselte a sok baj, és dr. Allen, aki, bár sejti, hol szorít a cipő, természetesen mégsem ismeri az igazi tényállást, most ismételten és határozottan kijelentette, hogy agyvelőgyulladás vagy valami hasonló következhet be, ha nem küldjük feleségemet hosszabb időre valamilyen tengeri fürdőbe. Én a magam részéről tudom, hogy még ha lenne is rá mód, a mostani körülmények között a tengeri fürdő sem használna neki, ameddig a mindennapos nyomasztó gond és egy elkerülhetetlen végső katasztrófa kísértete üldözi. Ez utóbbi azonban sokáig már nem hárítható el, s még ha sikerül is pár hétig elodázni, akkor is fennáll az elviselhetetlen mindennapi harc a puszta létfenntartásért, s nem változik meg az általános helyzet, mely miatt mindennek muszáj tönkremennie.

Mivel Londonban van több úgynevezett loan-society[239], amelyek *biztosítékok nélkül*, pusztán referenciákra is nyújtanak 5–200 £ kölcsönt, én is megpróbálkoztam egy efféle művelettel, úgy, hogy Freiligrath és egy szatócs ajánlkoztak kezesnek. Az eredmény az volt, hogy körülbelül 2 £ ráment a költségekre. A végső elutasító választ tegnapelőtt kaptam meg. Nem tudom, tegyek-e még egy efféle kísérletet.

Hogy bepillantást nyerhess tényleges helyzetünkbe, feleségemmel elszá-

molást készíttettem a tőled előlegbe kapott 20 fontról és a 24 £-ről, amelyet június 16-án a „Tribune"-ra intézvényeztem (s amely 2 £-gel már meghaladta a járandóságomat). Ebből majd meglátod, hogy mihelyt ehhez fogható nagyobb összeg érkezik, egyetlen fillér sem marad, még a legsürgősebb napi kiadásokra sem, nem is beszélve valamiféle élvezeti cikkről; s hogy másnap ismét elölről kezdődik pontosan ugyanaz az undorító harc, és a csak igen szűkösen kielégített hitelezők nagyon rövid idő alatt a közben ismét megnőtt követeléseikkel megint pontosan ugyanazt a nyomást fejtik ki. Ugyanakkor látni fogod, hogy feleségem a saját részére például egy fityinget sem költ ruhákra stb., a gyerekek nyári ruháinak színvonala pedig a proletárokét sem éri el. Szükségesnek tartom, hogy átnézd ezeket az adatokat, mert különben lehetetlen az esetet helyesen megítélni.

Elszámolás május 19-én 20 £-ről. Ebből kifizetve:

adók (víz, gáz) ..... 7 – £
zálogházi kamat ..... 3 – £
zálogházból való kiváltás ..... 1 £ 10 sh.
bér ..... 2 – £
tallyman* (akinek egy kabátért és nadrágért hetenként fizetendő) ..... 18 sh.
cipő és kalap a gyerekeknek ..... 1 £ 10 sh.
pék ..... 1 – £
mészáros ..... 1 £ 10 sh.
szatócs ..... 1 – £
sajtkereskedő ..... – 10 sh.
szén ..... – 10 sh.

Elszámolás június 16-án a „Tribune"-tól kapott 24 £-ről

iskola (a február – március–áprilisi negyedre) ..... 8 – £
Schappertől kölcsön 4 héten át napi kiadásokra, visszafizetve 3 – £
Fehérnemű kiváltása a zálogházból 2 – £
Bér 1 – £
tallyman ..... 1 £ 4 sh.
mészáros ..... 2 – £
szatócs ..... 2 – £
zöldséges ..... 1 – £
ingek, ruhák stb. a gyerekeknek ..... 2 – £
pék ..... 2 – £

* – részletre eladó textilkereskedő – *Szerk.*

Tehát június 17-e óta megint egy fillér sem volt a házban, és hogy 4 héten át fedezni tudjuk a készpénzben fizetendő napi kiadásokat, Schappertól kölcsönöztünk 4 £-et, ebből azonban 2 £ ráment a balul sikerült kölcsönzési ügylet költségére.

A jelenleg Londonban fennálló adósságunk alábbi összesítéséből látni fogod, hogy annak nagy részével kis szatócsoknak tartozunk, akik hitelnyújtásuk végső határáig mentek el.

házbér, esedékes július 25-én	9 – £
iskola, esedékes augusztus 2-án	6 – £
újságos (egy évre)	6 – £
tallyman	3 £ 9 sh.
mészáros	7 £ 14 sh.
pék	6 – £
szatócs	4 – £
zöldséges és szén	2 – £
tejes	6 £ 17 sh.
tartozás a régi sohoi tejesnek és péknek	9 – £
Dr. Allen (7 £ törlesztve az utolsó előtti „Tribune"-pénzből)	10 – £
Lina Schöler	9 – £
Schapper	4 – £
zálogház	30 – £

Ezek közül az adósságok közül csak az nem sürgős, amivel dr. Allennak, Lina Schölernek és a régi sohoi hitelezőknek tartozunk, meg a zálogház egy része.

Az egész história tehát akörül forog, hogy a gyér bevétel sohasem az elkövetkező hónapra szól, hanem mindig csak arra elég, hogy az adósságokat – a háztartásra, iskolára, adókra és zálogházra fordított állandó kiadások levonása után – annyira csökkentse, hogy ne kerüljünk egyenest az utcára. 4–5 hét alatt mintegy 24 £-et intézvényezhetek a „Tribune"-ra. Ebből mindjárt lemegy 15 csak a ház- és lakbérre. Ha a többi adósságra csak minimumot törlesztek is – és nagyon kérdéses, vajon a mészáros stb. hajlandók-e ilyen soká várni –, ennek ellenében a nyavalya megint növekszik a 4 hét alatt, amelynek folyamán így vagy úgy mégiscsak élni kell. A háziurat szintén zaklatják a hitelezők és ő eszeveszetten sürget engem. Nem tudom, mitévő legyek, ha nem tudok egy loan-societytől vagy életbiztosítási társaságtól kölcsönt szerezni. Még ha a kiadások végletes csökkentésére szánnám is rá magam – pl. a gyerekeket kivenném az iskolából, egy valódi pro-

letárlakásba költöznék, elküldeném a szolgálókat, krumplin élnénk –, az ingóságaimat elárverezve sem lenne annyim, hogy csupán a környékbeli hitelezőket kielégítsem és akadálytalanul elvonulhassak valami zugba. A tiszteletreméltóság látszata, amelyet eddig még fenntartottunk – ez volt az egyetlen eszköz ahhoz, hogy megakadályozzuk az összeomlást. A magam részéről fütyülnék rá, ha a Whitechapelben[406] kellene laknom, csak végre megint egy órányi nyugalmam lenne és végezhetném a munkámat. Feleségem szempontjából azonban a mostani állapotában ilyen változás veszélyes következményekkel járhatna, és serdülő lányaim számára is aligha lenne megfelelő.

Most könnyítettem a lelkemen, és biztosíthatlak, hogy ez nem csekély küzdelmembe került. De végül is, legalább egyvalakinek nyíltan el kellett mondanom mindent. Tudom, hogy te személy szerint nem segíthetsz a dolgon. Csak azt kérem, közöld velem, hogy véleményed szerint mit lehetne tenni. A legnagyobb ellenségemnek sem kívánom, hogy olyan mocsáron gázoljon keresztül, amilyenben én 8 hete vergődöm, méghozzá azon dühöngve leginkább, hogy szellemileg kikészítenek a hitványnál hitványabb bajok és megtörik a munkaképességemet.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

A kért dolgokat elküldöm neked.*

* *V. ö. 316. old. – Szerk.*

154

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1858 július 16.

Kedves Szerecsen,

Nagyon derék dolog tőled, hogy tiszta képet adtál nekem a nehézségeidről. Itt kétségtelenül azonnali beavatkozásra van szükség. Számításom szerint tehát körülbelül 50–60 £ sürgős, a többi még halasztható. Ebből az összegből 30 £-et egy új elfogadványomra azonnal fel lehetne venni, ha a fickó belemegy abba, hogy az elfogadvány a *keltezéstől számítva legkevesebb 4 hónapra* legyen kiállítva, különben nem tudnám a pénzt felhajtani. Ha hajlandó, 20 £-et lehetne intézvényezni a kelettől számított 4 hónapra és másik 20 £-et a kelettől számított 6 hónapra (a kamatokat hozzáadva), ilymódon nekem novemberben és januárban kellene fizetnem, és ezáltal azonnal tisztán 40 £ lenne a kezedben. Tehát menj azonnal Freiligrathhoz, és kérdezd meg, mit lehet tenni. Természetesen *az elfogadványoknak okvetlenül a leszámítoló tárcájában kell maradniok, különben tönkretehetnének.* Továbbá a kalkulált 20%-nál többet a gazembernek nem szabad elvennie, ez is már majdnem 5 £ veszteség.

Ezzel, gondolom, legalább annyira fedezve lennél, hogy szükség esetén ki tudnád várni a következő váltó idejét. A feleséged egészségi állapotát tekintve azonban kétségtelenül még többre van szükség, és sajnos, ezt nem tudom előteremteni. Még csak Wattshoz sem mehetek el itt a Provident Institution[407] végett, mert összevesztem a fickóval. Amellett itt csak egy fiókirodája van, a főiroda Londonban működik, ezt minden címjegyzékben megtalálod. Így hívják: People's Provident Assurance Society and Life & Equitable Institution. Freiligrath könnyen szerezhet neked prospektust a feltételekről stb., s ha lehet valamit csinálni, amit azonban kétlek, elindíthatja a dolgot.

Más módszert arra, hogy itt Angliában pénzt teremtsünk elő, nem tudok, bármennyit töröm is a fejem. Azt hiszem, itt lenne az ideje, hogy anyádnál vagy valamelyik hollandusnál* próbálkozz. Végül is a régi adósságok eltör-

* Marx hollandiai rokonai, Philipsék. – *Szerk.*

lése és egy új kezdet a fontos, mindenféle kölcsönügylet csak még jobban kitolja a dolgot és végső fokon csak súlyosbítja a válságot, eltekintve a sok pénztől, amit a költségek stb. és a sok időtől, amit a próbálkozások felemésztenek. Azonkívül az elfogadványozás részemről előlegezi azokat a pénzösszegeket, amelyeket neked különben kisebb tételekben fokozatosan küldhetnék, és bár neked a pénz egy összegben többet ér, mint az egyes ötfontosok, amelyek esetenként befutnak, a folyó bevételekben ezáltal mégis megfelelő kiesés következik be.

Itt valóban félre kell tenned esetleges megfontolásokat – ha volnának ilyenek – és meg kell kísérelned egy huszárvágást. Arról van szó, hogy felhajts még kb. 50 £-et és nem tudom elképzelni, hogyan lehetne ezt másképp elérni, mint a rokonaid által.

Addig is még néhány napig rágódom a dolgon, hátha eszembe jut még valami. *Ezt* a levélváltásunkat mindenesetre elégetjük, hogy a dolog köztünk maradjon.

Barátod
F. E.

Végszükség esetén elfogadok 20 £-es váltót 3, és 20 £-eset 6 hónapra is, rövidebb időre azonban nem megy. A kamatok ezen felül, úgyhogy 40 £-ed legyen tisztán.

155

Marx Engelshez

Manchesterbe

1858 július 20.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Engels,

Amikor leveled szombaton megérkezett, nem írtam azonnal, mert előbb be akartam várni a választ egy újabb „próbálkozásra", mielőtt élnék az általad adott felhatalmazással. Hétfőn azonban elutasító választ kaptam. További halogatás tehát bajosnak látszott. Ezért Freiligrathhoz fordultam. Ő ma írásban arról értesített, hogy a dolog az általad javasolt feltételekkel keresztülvihető, de csak augusztus 3-tól, mivel az ő uzsorásának előbb nincs rá módja. Tehát írni fogok neki, hogy augusztus 3-ig indítsa el a dolgot.

Anyámtól szombaton kaptam egy hosszú levelet. Liebknechtnével ugyanis, aki Németországba utazott, küldtem neki egy fényképet legkisebb gyermekemről* egypár sor kíséretében, melyben megemlítettem ismételt gyengélkedésemet, egyéb körülményekről azonban nem tettem említést. Anyám levele arra enged következtetni, hogy talán néhány héten belül találkozunk. Ebben az esetben megbeszélem vele a dolgokat. Sürgetnem azonban nem szabad semmit e tekintetben. Különben azonnal visszahúzódik.

Köszönet a „Tribune"-cikkért.[408] Holnap többet.

Barátod
K. M.

* Eleanor Marx. – *Szerk.*

156

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1858] július 25.

Kedves Engels,

Freiligrath mellékelt leveléből látni fogod, hogy újabb nehézségek jelentkeztek. Az „új" feltételek azonban nekem alapjában jobbnak tűnnek, mint a régiek, mivel, jóllehet névlegesen 3, ténylegesen csak 6 hónap után kell fizetni és $10^0/_0$-kal kevesebbet.

Légy szíves, válaszolj azonnal, ilyen vagy olyan értelemben. A dolog sürgős. Ha így el lehet intézni, mindenképpen azonnal elküldöm a feleségemet néhány hétre egy közeli tengeri fürdőbe, és közben meglátom, mit érek el az anyámnál, persze, miután a legsürgetőbb követeléseknek eleget tettem.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

157

Marx Engelshez

Manchesterbe

1858 augusztus 8.*
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Engels,

Levelem késlekedésének az az oka, hogy csak tegnap dőlt el a dolog *végleg*, mégpedig pozitívan. X-szer leültem, hogy neked írjak; aztán újra jött egy levél a Cityből, hogy megint semmi és a tranzakciót ismét meg kell kísérelni valaki mással. Én viszont már – így vagy úgy – valami biztosat akartam közölni veled. Freiligrath, miután 6 különböző uzsorással tárgyalt s látta, hogy a fickók, ígéretük ellenére, a döntő pillanatban mindig cserbenhagyják, a váltót végül is saját szabójával számítoltatta le, miután ő társkezességet vállalt. Már eleve úgy intézte, hogy a *váltó saját bankjában fizetendő*. Az öreg nagyon sokat fáradozott a dologban, sőt még a saját „üzleti" pozíciójával nem egészen összeegyeztethető lépéseket is tett. Tehát ha egyszer alkalomadtán írsz neki, veregesd meg kissé a vállát, ezzel a gesztussal szemben ő nem teljesen érzéketlen. A váltó is nála van letétben. A szabó kijelentette, hogy hajlandó a váltót *minden körülmények közt* megújítani. De jobban szeretné, ha novemberben kapna 20 £-et és új váltót ilymódon csak a hátralevő 20 £-re kellene januárig kiállítania. (Leveled vétele után azonnal közöltem Freiligrathtal, hogy a dolgot *csak* úgy lehet nyélbe ütni, ha *a megújítás biztosítva van*.)

Leveledből ijedten láttam, hogy megint beteg vagy, és annál kínosabb volt nekem, hogy ilyen körülmények között terhedre voltam. Kérlek, *postafordultával* írj egészségi állapotodról magad, vagy bízd meg dr. Gumpertot ezzel.

A pénz kézhezvétele után mindjárt kifizettem annyit, amennyit csak lehetett, és még tegnap elküldtem a feleségemet Ramsgate-be, minthogy a dolog egy nap halasztást sem tűrt. Valóban nagyon beteg. Ha Ramsgate

* *Az eredetiben:* 4. – *Szerk.*

nem túl drága és ő néhány hétig tengeri fürdőket vehet, akkor, azt hiszem, nemsokára ismét rendben lesz minden. Közben majd meglátom, mit tudok elintézni anyámmal. Nagyon kényes pont, hogy mit válaszoljak neki a Poroszországhoz való viszonyomat illetően. *Lehet*, hogy ideadja a pénzt, ha azt hiszi, hogy az örökségemet veszély fenyegeti a hatóság részéről. De az is *lehet* – mivel úgy látom, végrendeletét készíti –, hogy akkor mindent a hollandus* védnöksége alá helyez, ami sehogy sem felelne meg nekem. Mit tegyek ebben a helyzetben? Anyám azt írja, hogy napjai meg vannak számlálva. Ezt azonban szólásmódnak tartom. Valószínűleg azt akarta, hogy meghívjam Londonba, s én ezt tényleg megtettem volna, de éppen most szükségem van az időmre. Az elmúlt 2 hónapban alig tudtam dolgozni, és a dolog Dunckerral egyre sürgetőbbé válik.[354]

Az utóbbi időben sokat írtam a „*Tribune*"-nak, hogy a folyószámlámat kissé felhajtsam, de az anyag átkozottul fogy. India nem hozzám tartozik. Cherbourg-ról[409] írhattam volna különféle politikai elmélkedéseket; de katonailag túlságosan is tudatlan vagyok ahhoz, hogy a dolognak alapot adjak. Úgy látom – ez azonban egészen szubjektív ítélet, talán pusztán előítélet –, hogy Cherbourg merő csalafintaság, mint ahogy Boustrapa[64] minden nagy tette merő szemfényvesztés. Legalábbis még a „*Moniteur*"-ben is volt néhány fatális utalás arra, hogy a katonai szaktekintélyek korántsem tartják szerencsésnek a hely megválasztását és számos konkrét ellenvetést tettek maguknak a védműveknek a konstrukciójára vonatkozóan is. Azonkívül a munka még távolról sincs készen és jelenlegi állapotában inkább arról ad fogalmat, aminek lennie *kellene*, mintsem arról, ami megvan. Az egyetlen dolog, ami teljesen elkészült, az Napóleon nagy lovasszobra. Közép-Indiában, úgy látom, Gválijar elestével a dolog elintéződött. Az indiai lapok mind nagyon ellenségesek Campbell-lel szemben és lebecsülik a „taktikáját".

Mellékelten egy levél Lassalle-tól. Az okos Efraim furcsa fickó. Miközben tőlem a legnagyobb diszkréciót kéri és végtelenül titokzatosan viselkedik, lényegében az egész vacak megjelenik a „Kölner Zeitung"-ban. Valami nevetséges hencegés vonul végig e férfiú levelein. „Ekkor egy metszően éles memorandumot intéztem stb." „Mozgósítottam Böckhöt és Humboldtot." Humboldt „dörgedelmes levelet" írt. „Én magam **szerfelett** *szókimondó* panasszal fordultam közvetlenül a herceghez**." „Valósággal megsemmisítő vádak a miniszter*** ellen." „Sürgős kérés." „Egészen bizalmas."

---

* Lion Philips. – *Szerk.*

** A porosz herceg, a későbbi I. Vilmos. – *Szerk.*

*** Ferdinand von Westphalen. – *Szerk.*

„Az én nagyágyúm." „Menthetetlen." „A **legmélyebb** hallgatás *és* diszkréció." „Ha ez nem jó a tetűnek stb."

Bürgersünk most már hamarosan kijön a börtönből. Úgy látszik, az a legfőbb elgondolása, hogy apaszerepet töltsön be Daniels gyermekeinél és e célból először is átvegye a férji szerepet D-né ágyában. D-né azonban azt írta Linának, hogy B össze sem hasonlítható a férjével.

Apropó. Lupust érdekelni fogja, hogy Jennyke megkapta az általános első díjat az első osztályban (ebben a díjban az *angol* nyelvért járó is benne van), és Laurácska dicséretet. Ők a legfiatalabbak az osztályban. Jennyke azonkívül a franciában is elnyerte a díjat.

Üdvözlet. Remélem, *jó* híreket hallok egészségi állapotodról.

Barátod
K. M.

A „*Telegraph*" (mellékelve) szintén megőrzendő.

158

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 7, Southgate,
1858 aug. 10.

Kedves Szerecsen,

Tegnap óta megint munkában. Egyébként nem voltam beteg, csak sebesült, sebészetileg, a seb még nem gyógyult be teljesen, a célt azonban elértük. A jövő hét előtt semmi esetre sem leszek annyira, hogy egy „Tribune"-cikket írjak.

Mi van az Appleton-históriával? Egyszer 2 amerikai levelet akartál nekem mellékelni, de elfelejtetted – erre vonatkoztak? Két hét múlva valószínűleg tengeri fürdőbe megyek, és ott egyet és mást csinálhatnék ahhoz.

Efraim levele valóban csodálatos. Hogy lehet egy ember ilyen ostoba, hogy effélét írásban ad. Hiszen ez azt jelenti, hogy örökre bolondnak bélyegezteti magát.

Lupus és én szívből gratulálunk a két lánynak sikerükhöz. Az öreg nagyon örült. A lába még mindig rakoncátlankodik. Borchardt biztosan rosszul kezelte, és Lupus túlbuzgó kötelességtudással és fölösleges gyalogolással még inkább rontott rajta. A dolognak még lehet további, ha nem is komoly, ám kellemetlen következménye. Volt Buxtonban, majd Devonshire-ben, ahol megint rettenetes, mit szenvedett rossz hotelek miatt, vedelni semmit se kapott és hallatlanul becsapták.

Remélhetőleg most már a feleséged is jobban érzi magát. A szabó megkaphatja az összeg felét októberben.

Barátod
F. E.

159

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1858 augusztus 13.

Kedves Engels,

Rendkívül örültem, hogy aggodalmaim egészségedet illetően alaptalanok. A 2 levél közül, amelyeket neked küldeni akartam, az egyik Weydemeyertől (Milwaukee, Wisconsin) jött, a másik pedig egy bizonyos A. Komptól (New York), mindkettő egy borítékban érkezett.[403] Az asztalra tettem őket (az íróasztalomra), hogy beletegyem a neked írt levélbe, de megfeledkeztem róluk, utóbb pedig nem találtam őket. Valószínűleg belekeveredtek a sok szanaszét heverő füzet valamelyikébe, és átlapozásukkor majd ismét előkerülnek.

A „Cyclopaedia"-ről nem tudok semmit. Csak olvastam a „Tribune"-ban a második kötet hirdetését. Tehát folyamatosan megjelenik, s ha ráérsz, alkalomadtán folytathatod a C-t. Csak 2 probléma van: 1. pillanatnyilag nem tudok bejárni a Museumba; 2. nekem közvetlenül előnyösebb, ha a „*Tribune*"-nal szembeni követelésem növekszik. Az utóbbiban, feleségem távolléte óta, már van némi kiesés, és most egyáltalán nem tudok nekik 2-szer írni, mert az olyan témákat, mint India, Montenegro, Kína, valamint Bonaparte katonai vasút- és Cherbourg-szisztémája[409], nem tudom tárgyalni. Ezért mihelyt időd engedi (és, természetesen, ha fizikai állapotod nem sínyli meg), nekem az lenne a legjobb, ha egyelőre gyakrabban írnál a „*Tribune*"-nak bármely témáról.

Feleségemnek nagyon jót tesz a tenger; e hét elején Lenchennel odavitette a gyerekeket. Ez eddig rendben van. A baj csak az, hogy ilyen körülmények között aligha tudom a jövő hétnél tovább ott tartani őket. Feleségem lelkileg nagyon felfrissült, de testileg (eltekintve attól, hogy idegileg megerősödött) még nincs olyan jól, mint ahogyan lennie kellene. Ramsgateben ismeretséget kötött finom és, horribile dictu*, szellemes angol nőkkel.

* – még kimondani is szörnyű – *Szerk.*

Az egyívású emberekkel való érintkezés, miután éveken át csak rossz vagy éppen semmilyen társasága sem volt, láthatóan kedvére való.

Olvastad a „*Times*"-ban a kritikát Gladstone Homéroszról szóló könyvéről? Van benne (a kritikában) néhány mulatságos dolog. Egyébként az efféle mű, mint amilyen Gladstone-é is, jellemző arra, hogy mennyire képtelenek az angolok a „filológia" művelésére.

Manchesterben nyilván megint fellendülőben van a kereskedelem? Az utóbbi hetekben a világ egyáltalában ismét átkozottul derűlátó lett.

Pyat úr, akit még mindig gyötör a bánat, amiért a legutóbbi politikai üldözéseknél neve nem kapott kellő teret, újabb „levelet" tett közzé[410] a parlamenthez intézett „leveléről", melyben védelmébe vette a „fejedelemgyilkosságot". Hogy bűnvádi eljárásra kényszerítse a kormányt, rendőri kihágást követett el, az iromány̆t ugyanis a nyomdász neve nélkül jelentette meg. Ám a kormány kérlelhetetlen. Pyat-ból ne legyen mártír, sőt még 2 sh. 6 d. és a költségek megfizetésére sem ítéli el a rendőrbíróság. Szegény pasas!

Lupust szívélyesen üdvözlöm.

Barátod

K. M.

160

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]58 augusztus 18.

Kedves Engels,

Hacsak lehet, küldj péntekig 1 cikket Indiáról *vagy* Cherbourg-ról. *Egyáltalában nem tudok tovább haladni* ilyen közbeeső fogás nélkül. Hogy menynyire megfeneklettem, abból is láthatod, hogy tegnap (visszafelé Ramsgateből, ahol a munka[354] másolása történik) a kubai rabszolgakereskedelemről írtam.[411] Másrészt éppen most fontosabb nekem, mint valaha, hogy a hitelemet kissé felsrófoljam.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Apropó! Nem közvetlenül, hanem Liebknecht útján, aki ismét egy másik közvetítés útján továbbította, Kinkel hirdetését a tavakhoz való utazásáról eljuttattam a „Neue Zeit"-hoz (londoni német lapocska).* A dolog botrányt okozott. Kinkel most tagad. Fontos, hogy erről írj nekem.

* *V. ö. 539–540. old. – Szerk.*

161

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]58 szept. 21.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Frederick,

Hosszú hallgatásomat szokott béketűréseddel meg fogod nekem bocsátani. Az a rosszullét, amely már Manchesterből való elutazásom előtt is kínozott, ismét – egész nyáron át – krónikussá vált, úgyhogy az írás rendkívüli erőfeszítésembe kerül. Ez az oka annak is, hogy kéziratom[354] csak most megy el (2 héten belül), de 2 füzet egyszerre. Noha nem kellett mást tennem, mint a már megírtat stilizálni, gyakran mégis órák telnek el, amíg néhány mondattal elboldogulok. Egyébként körülbelül 8 napja sokkal jobban vagyok és egyáltalán a hidegebb évszak kedvezőbb számomra. Azonkívül sok reményem van arra, hogy anyám segítségével teljesen rendezni tudom az otthoni viszonyokat és a lovaglást is megint elkezdhetem. A lovaglás lesz az első, amihez hozzáfogok, mihelyt rendeződnek az üzleti ügyek.

Ezenközben nagyon rendszeresen írtam a „*Tribune*"-nak, mert nem akarok pénzt ajándékozni ezeknek a fickóknak.

Érdeklődj egyszer Lupusnál vagy (közvetlenül vagy közvetve) Borchardtnál, hogy ismernek-e egy v. Paula asszonyt (talán Paulawnak írja a nevét), aki Breslauban lakott? Ha igen, akkor valami érdekes dolgot fogok veletek közölni.

Bangyát illetően kezemben voltak (sajnos, csak egypár órára) rá vonatkozó levelek Konstantinápolyból, valamint lapkivágások a konstantinápolyi újságokból. A „*Free Press*"-ben levő kivonatokból a dolog nem ilyen világos. Megint ugyanaz az ügy a „főparancsnokkal".* Kossuth, úgy látszik, közvetlenül kompromittálva van. Most felszólítottam a „*Tribune*"-ban, hogy nyilatkozzék![412]

Apropó. A „*Tribune*"-nal remek esetem volt. A legutóbbi válságról szóló

---

* *V. ö. 101. old. – Szerk.*

„Bizottsági jelentés" bírálataként több cikket küldtem, nevezetesen a bankügyre, pénzforgalomra stb. vonatkozóan, amelyek a lapban vezércikként jelentek meg.[413] Hát erre egy bankszakember, aki dicsekvően „bullionistának"[414] vallja magát, levéllel jelentkezik a „*Tribune*"-ban, és 1. azt mondja, még sohasem írtak az egész tárgyról ilyen átfogó összefoglalást stb. 2. de mindenféle ellenvetést tesz és felszólítja a szerkesztőséget, válaszoljon neki. A szegény ördögöknek tehát válaszolniok kellett, és bizony nagyon siralmas munkát végeztek. Az efféle incidensek azonban számomra kedvezőek.

Jones barátunk kétségkívül eladta magát (de a lehető legalacsonyabb áron) a Bright-klikknek. A szamár politikailag tönkretette magát, anélkül hogy kereskedelmileg megmentette volna magát. A róla szóló írásokat ki fogom vágni a „Reynolds"-ból és elküldöm neked. Hogy azonban a hitehagyás – a burzsoázia és a munkásosztály szövetségét prédikálja a fiú – milyen kevéssé volt hasznára (a „People's Paper"-t eladta a „Morning Star" embereinek; neki magának már csak 2 hasábja van a lapban; egyébként már ki is tört a civakodás az új szövetségesekkel a pénzügyi feltételek miatt), azt abból is láthatod, hogy tegnapelőtt Freiligrathnak egy német levelet adott át elolvasás végett, amelyben 4 £-et kérnek tőle, mert különben „becsukják". Freiligrath azt mondta neki, forduljon „Gilpin barátunkhoz". Ez a Gilpin ugyanis ügyvezető igazgatója a Svájci Banknak és annak a lapnak, ahová Jones betársult.

Ha van időd, írj valamit péntekre. A kínai szerződésről tegnap írtam.[415]

Lina most nálunk lakik, mert megint elvesztette az állását.

Salut. Üdvözlet Lupusnak.

Barátod
K. M.

Minden körülmények közt úgy kell intézned, hogy karácsonykor vagy újév táján néhány napra ide jöjj.

Az „*Economist*" utolsó jelentése szerint a francia kereskedelem az utóbbi hónapokban inkább rosszabbodott, mintsem javult.[416] (*A mellékeltet add át Lupusnak.*)

162

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1858 október 7.

Kedves Szerecsen,

Holnap bizonyára a Canning-sürgönyről[417] fogsz írni; a dolog teljesen kívül esik az én szélességi körömön; az utóbbi időben nagyon rendszertelenül olvastam az újságokat és sok a dolgom, mivel Ermen 14 napja odaát van, és most az egész tészta egyedül az én nyakamon van. Az üzlet itt rendkívül jól megy, 6 hete a fonógyárosok a durva- és középminőségű fonalnál fontonként 1–1 1/4 d.-vel többet keresnek, mint amennyit az utóbbi 3 évben, és megtörtént az a hallatlan dolog, hogy a fonalpiac itt 1 d.-vel emelkedett, mielőtt még a liverpooliak 1/4 d.-vel többet kaphattak volna a gyapotért. 10–12 nap óta némi pangás mutatkozik az emelkedésben, de valamennyi fonógyárosnak hosszabb időre van megrendelése, és a kereslet még mindig elég erős ahhoz, hogy teljes mértékben tartsák az árakat. Ha ez még egy ideig így folytatódik, akkor megkezdődnek a béremelési mozgalmak. Egy idő óta Franciaországban is többet keresnek a pamutfonógyárosok, mint az utóbbi években (ez biztos, egy gyapotügynöktől tudom, aki maga volt odaát); hogy milyen a helyzet ott a kereskedelem egyéb területein, azt nem tudom pontosan, de a tőzsde állása jelentős javulásról tanúskodik. Mindez átkozottul optimistának látszik, és tudja az ördög, meddig tart ez még, ha Indiára és Kínára építve nem történik alapos túltermelés. Indiában a kereskedelem most nyilván pompásan virágzik, az utolsó előtti bombayi posta közleménye szerint 14 nap alatt – 320 000 vég pamutszövet kelt el, és a legutóbbi szerint megint 100 000. A fickók már mindent eladtak majdani szállításra, olyan árut, amelynek éppen csak manchesteri megvásárlásáról tudtak, de amely még hajóra sem került. Úgy látom, az itteni filiszterek szóbeszéde és a piac helyzete alapján, hogy India és Kína lesz a legközelebbi indíték a túltermelésre, s ha jó lesz a tél, akkor biztosra vehető, hogy tavasszal majd újból élénken megindul a fiktív hitelnyújtás és a váltónyargalás.

A Jones-história igen undorító. Tartott itt egy gyűlést és egészen az új szövetség szellemében beszélt.[418] Ez után a história után valóban szinte azt

hinné az ember, hogy az angol proletármozgalomnak régi hagyományos chartista formájában előbb egészen tönkre kell mennie, mielőtt új, életképes formában kifejlődhet. Az azonban még beláthatatlan, milyen lesz ez az új forma. Szerintem egyébként Jones új sakkhúzása, akárcsak az előző többé vagy kevésbé sikeres kísérletek ilyen szövetség létrehozására, valójában azzal függ össze, hogy az angol proletariátus ténylegesen egyre inkább elpolgáriasodik, úgyhogy ez a mind között legpolgáribb nemzet végül, úgy látszik, odáig akarja vinni a dolgot, hogy a burzsoázia *mellett* legyen polgári arisztokráciája és polgári proletariátusa. Olyan nemzetnél, amely az egész világot kizsákmányolja, ez persze bizonyos fokig indokolt. Itt csak néhány vészesen rossz év segíthet, és ezek az aranymezők felfedezése óta mintha nem egykönnyen akarnának újra beköszönteni. Egyébként meg kell jegyeznem, hogy egyáltalán nem látom világosan, milyen módon szívódott fel az a túltermelésből előállott árutömeg, amely a válságot előidézte; ilyen erős dagálynak ilyen gyors apályára még nem volt példa.

Jones mesterkedése következtében Reynolds kimagasló személyiséggé válik; ő az egyetlen „művelt" (vulgo*„tanult") ember, aki még tüntetően a proletariátus képviselőjévé tolja fel magát – alapjában véve éppolyan polgári, mint most Monsieur Jones, csak másként. Számára ez a fordulat az égből pottyant. Küldd el nekem az ígért kivágásokat a lapjából**.

Lupus lába még mindig nincs rendben, a gyors járás még mindig kellemetlen következményeket okoz, de azért mégis már tűrhetően tud járni.

A kis német fűzfapoétát, aki múlt nyáron az „Augsburger"-ban leírta Kinkellel és Freiligrathtal kapcsolatos kalandjait, Isaak Levinek, alias Julius Rodenbergnek hívják, és Gumpert iskolatársa.

Ha csak tudok, átmegyek karácsonykor. Pompás, hogy anyáddal rendezni tudod a pénzügyeket. Remélhetőleg ez közben már meg is történt, vagy legalább megállapodtatok a dologban. Ma írok Freiligrathnak a váltó miatt.

Szívélyes üdvözlet feleségednek és a kislányoknak.

Barátod
F. E.

Elment a kézirat?[354]

* – közönségesen, közszóval; azaz, tudniillik – *Szerk.*
** „Reynolds's Newspaper". – *Szerk.*

163

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]58 péntek, okt. 8.*

Kedves Frederick,

Ma 2 küldeményt kapsz egyszerre, mert az egész kacat nem fért bele egy levélbe. Tartalma:

1. A Jonesra vonatkozó kivágás a „Reynolds"-ból. Te magad is látni fogod, hol közöl R tényeket és tényekre alapított ítéletet és hol engedi szabadjára a mérgét. R sokkal nagyobb gazember, mint Jones, de gazdag és jó spekuláns. A puszta tény, hogy ízig-vérig chartista lett, azt mutatja, hogy ez a pártállás nyilván még mindig „jövedelmező". Jones Manchesterben tartott beszédét[418] olvastam. Minthogy te nem hallottad azokat a beszédeket, amelyeket előzőleg Greenwichben és másutt tartott, nem is tűnhetett fel neked, hogy itt újabb fordulatot tesz és arra törekszik, hogy a „szövetséget" megint jobban összehangolja régebbi fellépésével.

2. Pyat újabb „levele"[410] egy vagy 2 érdekes tényt tartalmaz, de különben a régi nótát fújja. A papír szélén a vonalakat a kicsikém** firkálta oda, tehát a tartalmat illetően nincs jelentőségük.

3. Mazzini úr újabb kiáltványa.[419] Éppolyan szamár, mint azelőtt. Csak most olyan kegyes, hogy a bérmunkarendszert már nem tekinti abszolút és végső formának. Nincs semmi komikusabb annál az ellentmondásnál, miszerint egyrészt azt mondja, hogy Itáliában a forradalmi párt az ő szellemében van megszervezve, másrészt a „maga" módján bebizonyítja, hogy nemcsak a nemzet áll mögötte, hanem a siker összes külső feltétele is adva van – és végül *nem magyarázza* meg, hogy miért marad Itália nyugodt a „Dio e Popolo"[420] és ráadásul Mazzini ellenére.

4. Egy kis kivágás a cincinnati „Hochwächter"-ből[421], amely Willich „tábornok" egy levelét tartalmazza.

---

* *Az okt. 8. dátumot Engels írta be. – Szerk.*

** Eleanor Marx. – *Szerk.*

A világkereskedelem pillanatnyi optimista fordulatát tekintve (noha a roppant pénzfelhalmozódás a londoni, párizsi és New York-i bankokban azt bizonyítja, hogy a dolog még korántsem lehet egészen rendben), legalább az a vigasztaló, hogy Oroszországban *megkezdődött a forradalom*, mert ennek kezdetét látom a „notable"-ok Pétervárra való összehívásában.[422] Poroszországban ugyancsak rosszabbul állnak az ügyek, mint 1847-ben, és a nevetséges illúziók a porosz hercegnek a burzsoázia iránti vonzalmait illetően dühös csalódásban fognak szétfoszlani.[423] A franciáknak nem fog ártani, ha látják, hogy a föld nélkülük is mozog („mov't", ahogy Pennsylvaniában mondják). Egyidejűleg rendkívüli a mozgolódás a szlávok között, főleg Csehországban, ezek ugyan ellenforradalmiak, de mégis erjesztői a mozgalomnak.[424] Az 1854–55-ös orosz háború[19], bármily rühes volt is, és bármily kevéssé ártottak folyományai az oroszoknak (sokkal inkább csak Törökországnak), mégis nyilván siettette Oroszországban a dolgok mostani fordulatát. Az egyetlen körülmény, amely a németeket forradalmi mozgalmukban egészen Franciaország csatlósává tette, Oroszország magatartása volt. A Moszkóviában végbemenő belső mozgolódással ennek a rossz tréfának vége. Mihelyt a dolog ott kissé láthatóbban kibontakozik, meggyőződhetünk arról, hogy a derék Haxthausen kormánytanácsos mi mindent hitt el a „hatóságoknak" és a hatóságoktól dresszírozott parasztoknak.[425]

Nem tagadhatjuk, hogy a polgári társadalom másodszor élte át a maga XVI. századát, olyan XVI. századot, amelytől remélem, hogy éppúgy megkondítja fölötte a lélekharangot, ahogyan az első annak idején életre hívta. A polgári társadalom tulajdonképpeni feladata, hogy létrehozza, legalábbis körvonalaiban, a világpiacot és egy ennek bázisán nyugvó termelést. Minthogy a föld kerek, Kalifornia és Ausztrália gyarmatosításával és Kína meg Japán feltárásával ez a feladat nyilván befejeződik. A súlyos probléma számunkra ez: a kontinensen küszöbön áll a forradalom és nyomban szocialista jelleget is fog ölteni. Vajon nem fogják-e szükségszerűen eltiporni ebben a kis zugban, mikor sokkal nagyobb területen a polgári társadalom mozgása még emelkedő irányú?

Ami sajátlag Kínát illeti, a kereskedelem 1836 óta végbement mozgásának pontos elemzése meggyőzött arról, hogy *először* is az angol és az amerikai kivitel 1844–46-os fellendülése 1847-ben merő szédelgésnek bizonyult és hogy a következő 10 évben is az átlag csaknem változatlan maradt, míg a behozatal Kínából Angliába és Amerikába rendkívül megnőtt; *másodszor* az 5 kikötő megnyitásának és Hongkong birtokbavételének csak az volt a következménye, hogy a kereskedelem Kantonból Sanghajba ment át. A

többi „empórium"* nem számít. Úgy látszik, e piac be nem válásának fő oka az ópiumkereskedelem, mert a Kínába irányuló exportkereskedelem minden növekedése valójában folyvást erre szorítkozik; de aztán az ország belső gazdasági szervezete is, kisszerű mezőgazdasága stb., aminek a lerombolása rengeteg időbe fog kerülni. Anglia mostani szerződése Kínával,[426] amelyet nézetem szerint Palmerston a pétervári kabinettel karöltve dolgozott ki és amelyet Lord Elginnek elutazása előtt átadtak, elejétől végig szemfényvesztés.

Meg tudod adni nekem forrásaidat az oroszok közép-ázsiai előnyomulására vonatkozóan? A cikket[427] mindenesetre fel fogom használni a „Free Press" részére.

Anyám hirtelen és váratlanul számomra megmagyarázhatatlan hallgatásba süllyedt vissza. Majdhogynem arra gondolok, hogy mások ártották bele magukat. De majd tisztázódik a dolog.

Üdvözlet Lupusnak.

Barátod
K. M.

* – „kereskedelmi gócpont"; „nagy, központi piac" – *Szerk.*

164

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1858 október 21.

Kedves Szerecsen,

Az elmúlt két hétben sok minden alaposan kizökkentett a rendes kerékvágásból, mindenféle lappáliák és bosszúságok, torzsalkodás a lakásomat illetően, aminek következtében el kell költöznöm, s ami ezzel együtt jár, tetejében egy csomó más hitvány dolog. Még nem is találtam új lakást, és a jövő hét vége előtt nemigen kászálódom ki ebből a zűrzavarból.

A Jonesra, Mazzinira és Pyat-ra, valamint a „lelkes tábornokra"* vonatkozó históriákat nagyon köszönöm. Az utóbbit, úgy látszik, teljesen magával ragadta a szokásos német–amerikai szédület, habeat sibi** akár el is merülhet benne. Ami Jonest illeti, a „Reynolds" a tényeit mégiscsak kissé szűken közli, és feltételezi a történtek közelebbi ismeretét. Miután Monsieur Jones már régóta oly közönségesen viselkedett, ez a végső fordulat aligha meglepő. De hogy ilyen olcsón odadobta magát! Duncombe legalább kifizettette az adósságait és azonkívül jó állást biztosíttatott magának.

Pyat és Mazzini valóban még a múlthoz képest is meglepő szellemi szegénységről tesznek tanúságot.

Rudolf Schramm úr kilátásai, úgy látszik, nagyon rosszak. Az altiszt továbbra is elkoboztatja az újságokat, és a táviratokból ítélve, még tegnap sem esküdött fel az alkotmányra. Mindenesetre az az örömmámor, amellyel a porosz burzsoák kölcsönösen áltatták magukat, igen gyorsan eloszlik majd, de én is a te véleményeden vagyok, hogy a dolognak ezzel még koránt sincs vége.[423] A história menetével azonban még nem vagyok tisztában. A burzsoázia szerintem még nem nyugodott meg olyan nagyon 1848-at és 1849-et illetően, hogy elég bátorsága lenne egyrészt az arisztokrácia és a bürokrácia, másrészt a proletár megmozdulások ellen egyidejűleg frontot alkotni. Mind-

* August Willich. – *Szerk.*

** – legyen meg neki, tulajdonítsa magának; úgy kell neki; miattam – *Szerk.*

azonáltal lehetséges, hogy ameddig Franciaországban csönd van, a proletármozgalom egy ideig még nem látszik elég fenyegetőnek ahhoz, hogy nagy félelmet keltsen; de akkor nyilván átkozottul lassan is halad. Ha Franciaországban semmi nem történik, s a Crédit mobilier[79] részvényeinek állását tekintve most nem is várható, attól még Poroszországban kialakulhatna az 1846–48-as itáliaihoz hasonló mozgalom, proletár háttérrel, különben azonban attól tartok, hogy a burzsoák megint idejekorán beadják a derekukat.

Az orosz história[422] nagyon jól alakul. A fickók most délen is zajonganak. Apropó. Meg tudod nekem szerezni Tchorzewskytől vagy attól, aki most Herzen ügynöke, néhány legújabb kiadványát? Ezek biztosan tartalmaznak egyet s mást, például a „Голоса из России" (Hangok Oroszországból) és a „Колокол" (Harang)[428]. Ezekben talán lelhetnék anyagot, bár sokat aligha – de talán itt-ott a tudósításokban stb.

Forrásom a közép-ázsiai vacakhoz[427] a Brockhaus-féle „Unsere Zeit"[429] új füzete (a „*Preuss Wochenblatt*"-ból[430] másolva) és Petermann földrajzi közleményei[431]. A dolgok mind orosz hivatalos közleményekből valók. Ha kívánod, írhatok a kínai–orosz szerződésről (micsoda szégyen Angliára és Franciaországra nézve!), mondjuk, keddre egy cikket,[426] hacsak nem jön közbe a kihurcolkodásom. Tudasd ezt velem és adj még nekem néhány gloszszát arról, hogy feltevésed szerint milyen összefüggésben van az Elgin-szerződés Pammal. Vagy talán ezt már magad feldolgoztad?

India most egészen kívül esik az én szakterületemen. Katonailag nincs is már mit mondani róla. Még áttekintést sem adhatunk egy hónap eseményeiről, annyira zavaros minden. Egyáltalán nem is tudom, miről küldjek neked cikket.

Hogy állsz a Duncker-féle kézirattal?[354] Most eljött a te időd. Az új kormány, amely mindenesetre jön, valószínűleg mégiscsak óvakodni fog attól, hogy egy *tudományos* mű elkobzásával *mutatkozzék be*. Remélem, a kézirat már elment. Mégis írd meg, hogy tudjuk, Lupus megnyugtatására is. Múlt vasárnap volt nálam, erősen becsípve, de biztonságos kísérettel ment haza. A lába azóta megint valamivel rosszabb, biztosan megütötte magát.

A kereskedelemben itt 4 hete pangás állt be, s ezalatt a fonodák a fonal árcsökkenése és a gyapot áremelkedése következtében fontonként $^1/_2$ d.-t vesztettek profitjukból. De még mindig jól megy az üzlet, s ha a gyapot ára megint egy kicsit esne, ami lehetséges, akkor a kereslet legcsekélyebb növekedése révén visszanyerhetik régi helyzetüket. Itt-ott már mutatkoznak is béremelést követelő munkásmegmozdulások nyomai, s ha tovább tart a jó üzletmenet, akkor ezek még inkább megerősödnek.

Hogy áll a dolog az anyáddal? Szívélyes üdvözlet feleségednek és a gyerekeknek.

Barátod
F. E.

165

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1858 október 22.,] péntek

Kedves Engels!

Ma nincs egy percnyi időm sem, mivel már 2 óra és a cikket[432] még el sem kezdtem. Csak azért írom e sorokat, hogy közöljem veled: a jövő héten valamit küldened kell. Heti két cikk rengeteg időmet veszi el az anyag felhajtására. Írj Kínáról. Aztán van egy másik anyag: a mai „*Times*" nevetséges cikke a vontcsövű ágyúkról.

Tegnap éveken át tartó hallgatás után levelet kaptam Piepertől – a *dalstoni kórházból* (London).

Anyám kelletlen levelet írt. A megbeszélést *eltolja* arra az időpontra, amikor *én* „fogom" őt meglátogatni. Nyilván mások beleavatkoztak a dologba.

A kézirat[354] még nem ment el és Lupus kívánsága ellenére még hetekbe telik, amíg elmehet.

Barátod

K. M.

166

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]58 november 2.

Kedves Frederick,

„*Montalembert*" jó lesz. Én tegnap Quasimodo portugál históriájáról írtam.[433]

Mellékelten küldöm a nagy Blind műveit, aki most egyesült népbarátként működik, 100 £-et is kapott Kinkeltől. Őrizd meg ezt a paksamétát. Meglátod, hogy Pyat és Mazzini stílus stb. tekintetében milyen toronymagasan állnak még e teuton demokrata fölött. Egyúttal Blind itt is elkezdte a „Mannheimer Abendzeitung"-ban[434] kitanult mesterséget. Néhány hamburgi ismerős útján (általa fogalmazott) leveleket küld az *angol lapoknak* arról, hogy milyen feltűnést keltenek névtelenül megjelent röpiratai.[435] Utána barátai megint a német lapokat tudósítják arról, hogy az angol újságok milyen nagy feneket kerítettek nekik stb. Hát látod, ilyen a tett embere.

A „szerencsétlen" Piepert meglátogattam a kórházban. Szifilitikus kelevények vannak a homlokán. Különben a régi. December vége előtt nemigen jön rendbe. Aztán Hannoverba szeretne utazni.

Pokolian fáj a fogam, ezért ma nem tudok többet írni.

Üdvözlöm Lupust.

Barátod

K. M.

167

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]58 november 10.

Kedves Frederick,

10 napja szörnyű fogfájásom van és fisztulákkal tele a szám, illetve fogínygyulladás stb. Ezért nagyon rossz a hangulatom, mivel ez még a többi kellemetlenséget tetézi.

A cikkedet[433] tegnap küldtem el *péntek helyett*, mivel aznap nem küldtem cikket; én magam az új porosz kormányról írtam. Most már körülbelül 6 cikket küldtem Poroszországról, Berlinből keltezve, a „Tribune"-nak.[436] Ezért nem hiszem, hogy jövő keddre Poroszországra vonatkozóan valami új anyagot tudsz szerezni. Volna egy dolog, amiről kellene írni: az ipar fejlődése Poroszországban a legutóbbi 10 évben, ehhez azonban, attól félek, közös anyagunk nemigen elegendő. De honnan vegyük az „anyagot"? Japánról a jenkik, gondolom, többet tudnak, mint mi, noha valójában ismereteik mindig nagyon sekélyesek. A nagy politikusok (például Pulszky úr a „*Tribune*"-ban) mindenfélét összefecsegnek egy esetleges itáliai háborúról, melyet Ausztria ellen viselne Bonap és Piemont. Én ezt az egészet hülyeségnek tartom. De talán jó lenne egyszer valami értelmeset mondani Bonaparte Németországgal szembeni *katonai* pozíciójáról egyáltalában. Ha neked nem tetszik a téma, válassz valami mást, Franciaországot vagy Oroszországot, vagy bármi egyebet.

Elfelejtettem mellékelni részedre Blind „röpiratait".[435] Sajnos, a leghülyébbet, a „Felhívás Schleswig-Holsteinhez" címűt, nem találom. De mégis, most végre előkerült. Azonkívül kapsz egy beszédet, amely a londoni „Neue Zeit"-ban jelent meg attól a clown Edgar Bauertól.[437] Tedd el ezeket a dolgokat.

Jövő héten több mint egy font kamatot kell fizetnem a zálogházban. Mivel lehetetlen, hogy most rögtön intézvényezzek a „*Tribune*"-ra, szeretném, ha elküldenéd nekem ezt az összeget.

Szakvéleményedet E. Bauer úr „történelemfilozófiájáról" írd meg nekem határozottan.

Salut. Üdvözlöm Lupust.

Barátod
K. M.

168

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]58 november 24.

Kedves Frederick,

Tegnap Poroszországról írtam.[438] Tehát péntekre az egész többi világ rendelkezésedre áll.

Az 1 £-et megkaptam. Az a „specifikus" pác, amelyben pillanatnyilag vagyok, onnan ered, hogy kénytelen voltam azonnal több mint 8 £-et fizetni az újságosnak, aki több mint egy éven át hitelezett nekem. Így itt állok megfürödve, ami ebben az időjárásban nem kellemes. Trierben, úgy látszik, a húgom* ezúttal keresztülhúzta anyám egészen racionális szándékait, vagy legalábbis bizonytalan időre elodázta megvalósításukat.

Tegnapelőtt itt volt Blind a feleségével. Ezt a családot több mint egy éve nem láttam. Tőlük aztán különféle pletykákat hallottam.

1. Kinkelné a múlt hétfőn, 8 nappal ezelőtt, kiugrott az ablakon, azóta el is temették. Gottfried, jellemző fennköltségével, ott volt a felesége boncolásán és „beszédet" tartott a sírjánál. Freiligrath annyira meg van hatva, hogy engem mint „frivolt" legalább 14 napig kerülni fog.

2. Fröbel itt van. Gazdag nőt vett feleségül. Visszatér Amerikába. Oroszország és Amerika szerinte fel fogják osztani egymás közt a világot. Ezen az álláspontón nagyon fennköltnek érzi magát, rajongással tölti el az amerikai „luxus" és gentlemanlikeness**, megveti a németeket és ezt tényekkel is bebizonyítja nekik, azáltal, hogy Közép-Amerikába irányuló német rabszolgakereskedelmet űz. Isteni, hogy egy ilyen rudolstadti, mert a polgári társadalom a maga amerikai realitásában imponál neki, azt hiszi, „előbbre" van, mint „Európa többi része". Ezek a kutyák, mihelyt sikerült mindennapi kenyerüket megtalálniok, csak tetszetős ürügyet keresnek, hogy búcsút mondjanak a harcnak.

3. Ez a barom Ruge bebizonyította Prutz lapjában[439], hogy „Shakespeare

---

* Emilie Marx. – *Szerk.*

** – úri szellem, úriemberekhez méltó magatartás – *Szerk.*

nem drámai költő", mert „nincs filozófiai rendszere", Schiller viszont iagzi „drámai költő", mert kantiánus. Prutz erre írt egy „Shakespeare-rehabilitációt!"[440] Továbbá Ruge az amerikai lapokban Moleschottot „buta szamárnak" nevezte, mire Heinzen kidobta őt a „Pionier"-tól, de most Börnstein lapja, az „Anzeiger des Westens"[441] részesül az öreg szószátyár hülyeségeiben.

4. A hülye Ewerbeck 2 év óta ismét Párizsban van, állandó levelezésben Blinddel. Ribbentrop rávette arra, hogy cselédlányát vegye feleségül, aztán rájött, hogy R a leányzót már megizélte, mire válás, per stb. Segéd volt egy párizsi könyvtárban, a papok kidobták. Azt írja, hogy már csak 1200 frankja van, s fenyegetőzik, hogy Angliába jön, mert az „*Univers*"-től[442] stb. hallotta, hogy Angliában virágzik „a szocializmus és az ateizmus".

5. Dr. Freund állítólag annyira lecsúszott, hogy az utcán 1 sh.-et kért az emberektől.

6. A léhűtő Landolphe, aki mint koldus ismét feltűnt Angliában, Blind közvetítésével dr. Bronnertól állást kapott egy bradfordi német iskolában.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

169

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]58 november 29.

Kedves Frederick,

A cikket[443] megkaptam. Nagyon jó. Én Bonaparte-ot illetően újabban 2 dologról írtam, Anglia látszatprovokálásáról a portugál históriában[433], s hogy a fickó Waterloot egyáltalán csak annyira bosszulja meg, amennyire látszatdemonstrációk útján, „az angol szövetség határain belül", tehát tulajdonképpen az angol kormány engedélyével lehetséges, valójában azonban Anglia szolgája. Másodszor a gabonaraktárakra vonatkozó rendeletéről, amellyel ez a „szocialista" a romlásba döntő és a parasztság morgása miatt veszélyes alacsony gabonaárakon akar segíteni, olymódon, hogy a pékek rovására mesterséges keresletet teremt.[444] Egyáltalán, nagyon veszélyes kísérlet ez, kormányrendeletekkel emelni a gabona árát. A kenyér drágítása jobban ártana népszerűségének a városokban, mint amennyit használhat a vidéken.

Az európai burzsoázia általános felemelkedéséről nem írtam. A Poroszországban természetesen céloztam rá. Az orosz parasztmozgalomról 6 hónap alatt körülbelül 2-szer írtam.[445] Másodszor csak azért, hogy bebizonyítsam, miszerint először helyesen állapítottam meg a diagnózist.

Az angliai reformmozgalommal kapcsolatban újabban csupán Bright birminghami gyűlését tárgyaltam, s a lényeg az volt, hogy az ő programja a Népcharta redukálása a középosztály szintjére.[432] Régebben, körülbelül 8–12 héttel ezelőtt, arról írtam (azt hiszem, a parlament még ülésezett is), hogy a whig pártnak fel kell oszlania és egyesülnie kell a torykkal az arisztokrácia pártjává.[446] Ez minden.

Feleségem másolja a kéziratot[354], és e hónap vége előtt aligha tudom elküldeni. A késedelem okai: időnként hosszan tartó fizikai rosszullét, ami most a hideg időjárásban megszűnt, túlságosan sok itthoni és anyagi természetű baj. Végül: az első szakasz terjedelmesebb lett, mivel az első két fejezetet, amelyek közül az *első*, *Az áru*, a nyersfogalmazványban egyáltalán nem, és a *második*, *A pénz vagy az egyszerű forgalom*, csak egészen vázlato-

san volt megírva, részletesebben dolgoztam ki, mint ahogy eredetileg szándékomban állt.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Most Edgar Bauer úr a londoni „*Neue Zeit*" tényleges, a mesterlegény és weitlingiánus Scherzer úr pedig a lap névleges szerkesztője. Edgar úr természetesen sokat beszél Edgar úrról és a munkásoknál tartott előadásairól, miközben minden Edgar úrra vonatkozót saját maga ír. Ez a clown szükségesnek tartja, hogy forradalmi fordulatot tegyen. Ő elnökölt a Robert Blum-emlékünnepségen. A legutóbbi szám egyik cikkében a clown felfedezi, hogy Poroszországban most az „imperializmust" alkotmányos formában bevezették. Ugyanez a szám nem érdektelen egy Struve „Soziale Republik"-jából átvett cikk miatt,[447] amelyet azonban itt írt egy bizonyos Feibel és amelyben Freiligrath – verseinek amerikai kiadása alkalmából – a proletárpárt igazi hőseként ünnepelteti magát.

170

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]58 december 11.

Kedves Engels!

Tudnál keddig valami tudósítást küldeni Bright gyűléséről, mégpedig úgy, hogy lássák, a szerző ott volt Manchesterben?

Mellékelem a kinkeliádát. Úgy látszik, Freiligrath azt hiszi, hogy mert Kinkelné a nyakát törte, Kinkel, a férj, nagy ember vagy legalábbis nemes lett. A temetést Kinkel olyan melodramatikusan rendezte meg – „reszkető kézzel" és „babérkoszorúval" stb. –, hogy Freiligrath, aki egyetlen fájdalmas húrt sem talált a lantján azoknál a „tragikus" eseményeknél, amelyek akár a saját pártjában (mint Daniels halála), akár a nagyvilágban történtek (Cayenne, Orsini stb.), ezt a nyomorúságos humbugot sietve megénekli.[448] A „Daily Telegraph"-ból kivágott közleményből láthatod, hogy a klikk éppúgy kiaknázza az utálatos „boszorka" halálát (mert az volt ez az affektált, minden hájjal megkent, lényegében nyers teremtés; aljassága kirívóan megmutatkozott pl. hálátlanságában Strodtmann iránt, Brüningk báróné iránt, miután annyi pénzt préselt ki a bárónéból, amennyit csak lehetett stb.), mint ahogy maga az a némber kiaknázta annak idején „Kinkel szitává lőtt kalapját", és Londonból ezt írta Németországba: „El tudják-e képzelni, mit jelent az, hogy az összes emigránsok úgyszólván anyjuknak tekintenek?" S ezt abban az időben írta a némber, amikor ő és Gottfried úgyszólván koldulni jártak az összes zsidókhoz a Cityben.

Freiligrath hozzám írt szépítgető levelében van még valami, ami nem tetszik nekem. Szerinte forradalmi álláspontnak kellene tartanom, hogy ő ellene van az amnesztiáznak, azaz valójában a Rudolf Schramm-féle idioszinkráziának. De hát a mi Freiligrathunk néhány héttel ezelőtt *honosíttatta magát* Angliában és csakugyan bolond lenne, ha, ameddig a kellemes Crédit mobilier-k[79] fennállnak, visszavágyódna Németországba rosszul fizetett kereskedősegédnek. Élénken emlékszem még, hogy akkoriban, amikor már amnesztiáról fecsegtek, a Svájci Általános Bank azonban még nem foglalt helyet a Royal Exchange Buildings-ben,[449] Freiligrathné nagyon komolyan

igyekezett a lelkemre beszélni, hogy ne tiltakozzam az amnesztia elfogadása ellen.

Az emberek érzik, hogy megint van valami a levegőben. És természetesen szabadságzászlókkal akarnak a színre lépni.

A mellékelt verset és levelet őrizd meg.

Itthon szomorúbb és vigasztalanabb a helyzet, mint valaha. Mivel feleségem még karácsonyestet sem tud rendezni a gyerekeknek, ehelyett minden oldalról felszólító levelekkel zaklatják, s amellett kéziratot[354] másol, közben pedig a városba kell szaladgálnia a zálogházakba, a hangulat rendkívül komor. Ráadásul a feleségemnek teljesen igaza van, amikor azt mondja, hogy a sok nyomorúság után, amelyet végig kellett szenvednie, a forradalomban még rosszabb lesz és ő majd gyönyörködhet abban, hogy mind az itteni széltolók odaát megint diadalt ülnek. Az asszonyok már ilyenek. És Freiligrathék stb. meg más ismerősök jellemtelen viselkedése joggal keseríti el. Azt mondja, à la guerre comme à la guerre*. De itt nincs háború. Itt minden polgári.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – a háború az háború – *Szerk.*

171

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1858 december 16.

Kedves Engels,

Hálás köszönetem. Hogy milyen jókor jött a pénz, azt láthatod a mellékelt írásból, amely ugyanakkor érkezett. Azt hiszem, Schapper és én és százan mások jobban tudjuk, mit jelent Londonban „viaskodni", mint az öreg szipirtyó* sírjánál megjelent „szétszórt emberek". A Heckscher-féle históriát tovább kell vizsgálni. Szép Freiligrathtól, hogy megfújta a harsonát Németországban a Kinkel-feltámadáshoz. Lupus szórakoztatására kivágtam neki a „Tribune"-ból és mellékelem néhány berlini pletykacikkemet és a te Montalembert-ről szóló cikkedet, amelyet Dana a párizsi tudósítások közé sorolt, úgyhogy a „Tribune"-nak *ebben* a számában egyszerre egész Európát képviseljük.[450]

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Lupus nemsokára hallani fogja, hogy a kézirat[354] elment, de vigyen el engem az ördög, ha másvalaki ezzel a hitvány májjal, az ismert körülmények között, ilyen hamar elkészült volna.

* Johanna Kinkel. – *Szerk.*

172

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1858] dec. 17.

Kedves Frederick,

A 2£-et köszönettel megkaptam.

Erről a Blind-féle machinációról (teljesen az a módszer, amelyről ő maga azt mondta nekem, hogy Hecker alkalmazta) tudtam, noha, természetesen, a kellemes részletek mindegyikét nem ismertem. Először is ezt a „*Telegraph Morning Express*"-t[451] néhány angol Seiler szerkeszti és távirati jelentéseit, legalábbis többségüket, londoni reggeli lapokból *veszi át*. Azt a tényt bizonyíthatom, hogy Blind a „*Morning Advertiser*"-be egy hamis „*távirati jelentést*" (Brüsszelből keltezve) csempészett be. Ezt a „*Tel M Exp*" persze azonnal kisajátította. Másodszor: Dr. Bronner nemcsak Blind *egyik* ügynöke, hanem *az* ügynöke Blindnek [minthogy]* „nincs második" neki, akit kiküldhetne. Sőt azt hiszem, hogy az [üzeneteket]* egyenesen ő „irányította" Lupushoz, mivel Bronner egyetlen lépést sem tesz felsőbb engedély [nélkül]*. *Ma* a „*Daily Telegraph*"-ban is olvashatod a berlini tudósításban: „Hasonló petíciókat nyújtottak be a (holsteini) kamarához a Bradfordban és a Liverpoolban lakó német kereskedők." Megható ezeknek a demokratikus trágyaléből kikelt badeni kis bolháknak a serénysége. Már az ókoriak is mindenféle épületes gondolatokat fejtettek ki a bolhaugrásokról.

A „*Tribune*"-nal kapcsolatban egy elégtételben részesültem. Ez a hitvány lap hónapokon át vezércikként hozta minden Kínáról szóló cikkemet (az angol–kínai kereskedelem teljes története stb.), sőt még dicséreteket is íratott róluk. Amikor azonban végül a kínai–angol szerződés *hivatalos* szövege megjelent, cikket írtam[426], amelyben egyebek közt azt mondtam, hogy a kínaiak „most törvényesíteni fogják az ópium behozatalát, azaz behozatali vámot fognak kivetni az ópiumra és végül valószínűleg a mák termesztését is megengedik Kínában", s így „a második ópiumháború" előbb-utóbb halálos csapást fog mérni az angol ópiumkereskedelemre és kivált az indiai

* *A papír sérült. – Szerk.*

államkincstárra. Nos! Dana úr ezt a cikket egy londoni „alkalmi tudósító" cikkeként nyomatta ki, ő maga pedig egy híg lére eresztett vezércikket írt, amelyben *megcáfolja* „alkalmi" tudósítóját. Nos* (inkább *hétfőn*) az Alsóházban Fitzgerald és Stanley a kormány nevében *szóról szóra* megerősítik az én jövendölésemet. Tehát kedden „alkalmi tudósítóként" írtam és, persze tapintatosan, kissé kigúnyoltam „helyreigazítómat".[452]

Apropó. Sógorom**, egy derék, hórihorgas és unalmas hollandus, üzleti ügyekben Manchesterbe jön. Nevezetesen azért is, hogy meggyőződjék bizonyos egyének fizetőképességéről. Küldd el nekem a *magáncímedet*, mert hozzád akar fordulni. Ne tégy azonban semmilyen célzást az én magánügyeimre.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

A filiszter Freiligrath lassanként mindenfélét kitereget Gottfriedról. 1. Gottfried elküldi Gerstenberget a Citybe különböző kereskedőkhöz, hogy fizessenek elő a „Hermann"-ra[453]. Hiszen a szegény embernek mégiscsak „élnie" kell és pótolnia azt a „*kiesést*", amelyet felesége halála okozott. 2. Továbbá elmondja nekem, hogy Gottfried mindjárt a Mockel halála után érdeklődött tőle, hogy lehet-e (és mekkora) *üzletet* csinálni a felesége hagyatékával Cottánál? „Hiszen bírom", mondja G, „a közönség *jóindulatát*."

Lehet, hogy Blind megint megtéveszti a „*Morning Advertiser*"-t és *Schütz* barátja útján hamis távirati jelentéseket küldet Brüsszelből.

Cluss házasságot kötött egy nőszeméllyel, akit dr. Wissnél ismert meg Baltimore-ban.

Apropó. Bronner Blind ajánlására azt a léhűtő Landolphe-ot elhelyezte iskolamesternek Bradfordban.

Liebknecht úr bevezette Edgar Bauert a munkásegyletbe. Figyelni fogom.

---

* *Az eredetiben törölve*: tegnapelőtt – *Szerk.*

** Johann Carl Juta. – *Szerk.*

173

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]58 december 22.

Kedves Engels,

Tegnap Buchanan üzenetéről[454] írtam – átnéztem az angol lapok erre vonatkozó bírálatát. Nagyon jól jönne, ha péntekre tudnál egy cikket küldeni, mondjuk Campbell legutóbbi hadjáratáról vagy valami egyébről. Minthogy Dunckernak ez év vége előtt meg kell kapnia a kéziratot[354], most minden időveszteség pótolhatatlan számomra.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

174

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [18]58 dec. 28.

Boldog új évet!
Lupusnak szintén.
Mi a helyzet Szerbiában?[455]
Üdvözlet.

K. Marx

175

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]58 dec. 30.

Kedves Frederick,

Hodges ezredesről megállapították – s ez kellőképpen bizonyítja, hogy Pamnak része van a szerb ügyben[455] –, hogy ő amolyan palmerstoni Bangya volt.

Most egy ideig megint gazdasági cikkeket írok a „Tribune"-nak, továbbá Poroszországról, úgyhogy a világ többi része rendelkezésedre áll. Azonkívül tegnap Írországról írtam és az ottani összeesküvésekről meg kormányfondorlatokról.[456] Ha a fent megnevezett 2 témán kívül mást is feldolgoznék, akkor mindig jelezni fogom neked.

Légy szíves, küldd el nekem Lupus lakáscímét.

Üdvözlet, és 2.-szor, ezúttal időszerűen, boldog új évet.

Barátod

K. M.

1859

176

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1859 jan. 6.

Kedves Engels,

Légy szíves, küldd el nekem Lupus címét.

Ha Szerbiával végeztél, máris vár egy új anyag, a (tervezett) poroszországi Landwehr-reformról, amelyről tudósítanom kell.[457] A mai „*Times*", Bécsből keltezve, részletesen beszámol a legfrissebb szerbiai nyavalyáról.[458]

Miközben Edgar Bauer úr Scherzer védnöksége alatt szerkesztősködik, és még az „osztályellentéteket" is elfogadja és elberliniesíti, Gottfried Kinkel úr, aki nem hagyhatta kihasználatlanul a Kinkel-feltámadást, egy „Hermann"-ról (valószínűleg nem a cheruszk Hermannról, hanem a Goethe-féle mamlaszról) elnevezett hetilapot ad ki Londonban.[459] Freiligrath, amint az néhány hozzám intézett sorból *látszik*, már megbánta az elkövetett baklövéseket.* Ha írsz neki, akkor mondd meg neki (de persze *nagyon udvariasan*, mert panaszkodik *leveleid faragatlan vagy szabados hangjára*), hogy Manchesterben a németek között sok szó esik az *ő* Kinkellel kötött szövetségéről, és egyszersmind, hivatkozva informátorodra, beleszőheted a Heckscher-féle anekdotát. *Ebben a pillanatban fontos számunkra*, hogy Freiligrath a leghatározottabban szakítson azokkal a disznókkal.

Apropó. Willich most a tornászlapot** szerkeszti Cincinnatiban. „Megválasztották" ott szerkesztőnek. A megbízatást (amelyet valószínűleg Cluss szerzett neki, hogy megszabaduljon tőle) pompázatos körlevélben fogadja el,

---

* *V. ö. 352. old. – Szerk.*

** „Die Turnzeitung"[460]. – *Szerk.*

melyben kijelenti, hogy elérkezett az az idő, amikor a propaganda élére kell állnia, mert a népnek egyelőre nincs szüksége katonai vezetésre.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

177

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1859 jan. 8.

Kedves Frederick,

Mellékelve egy levél Freiligrathtól. (Írtam neki egy s mást a Kinkel-ügyről.) A „Hermann" prospektusa.[461] Willich úr levele.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

178

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1859 január 13 és 15 között.]

Kedves Engels,

Ha tudnál keddig egy cikket küldeni (*a következő pénteket* akkor én vállalnám), ez nagyon *fontos* lenne, mert szeretném, ha szerdáig el tudnám küldeni a kéziratomat[354] Dunckernak, s ez lehetetlen, ha a kedd nem áll rendelkezésemre.

A kézirat körülbelül 12 nyomtatott ív (3 füzet) és – el ne ájulj – noha a címe: „A tőke általában", ezekben a füzetekben még **semmi** sincs a tőkéről, hanem csak ezt a két fejezetet tartalmazzák: **1.** *Az áru*, **2.** *A pénz vagy az egyszerű forgalom*. Mint látod, az a rész, amelyet részletesen kidolgoztam (májusban, amikor hozzád mentem), még egyáltalán nem jelenik meg. Ez két szempontból jó. Ha a dolognak sikere lesz, akkor hamarosan következhet a 3., a tőkéről szóló fejezet.[462] Másodszor, minthogy a közzétett résszel kapcsolatban a kutyák az ügy természeténél fogva nem korlátozhatják bírálatukat puszta tendenciózus ócsárlásra, és minthogy az egész rendkívül komolyan és tudományosan fest, arra kényszerítem ezt a csőcseléket, hogy később a tőkéről való nézeteimet meglehetősen komolyan vegyék. Egyébként úgy vélem, hogy minden gyakorlati céltól függetlenül is, a pénzről szóló fejezet a hozzáértők számára érdekes lesz.

A cikkedet Bonaparte-ról és Itáliáról kissé módosítanom kellett, mert én kedden *ugyanerről* a témáról írtam. A Bonát sarkaló hatóerők közül te kifelejted *Oroszországot*. Pam sem ok nélkül járt Párizsban, és az orosz sakkhúzások Itáliában sem voltak jelentőség híján, no meg az oroszok kacérkodása sem Bon-tal a párizsi béke óta. Ha Oroszország Bon révén az osztrákokat csak arra kényszeríti, hogy Buol minisztert félreállítsák és egy orosz pánszláv ügynököt állítsanak a helyére, máris sokat ért el.[463]

Mint berlini tudósító bejelentettem egy cikket a *porosz hadseregről*, ezt tehát a napokban megcsinálhatod.

Ruge az amerikai lapokban a porosz herceg fanatikus előharcosaként lép fel.

Schramm* megkapta az engedélyt (az ellene kibocsátott körözőlevelet visszavonták), hogy Poroszországba visszatérjen és előzetes letartóztatás nélkül új esküdtszék elé álljon.

Barátod
K. M.

* Rudolf Schramm. – *Szerk.*

179

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1859] január 21.

Kedves Engels,

A szerencsétlen kézirat[354] elkészült, de nem tudom elküldeni, mert nincs egy vasam sem, hogy bérmentesítsem és biztosítsam. Az utóbbira azért van szükség, mert nincs róla másolatom. Ezért meg kell hogy kérjelek, küldj hétfőig valami pénzt (a Tottenham Court Road sarkán levő postahivatalba). Ha 2 £-et tudnál küldeni, az nagyon jó lenne, mert néhány kisember már föltétlenül rendezendő követelésének kielégítését hétfőre ígértem. Megérted, hogy egy cseppet sem kellemes számomra, hogy most, amikor kifizetted vagy ki kell fizetned a váltót Freiligrathnak, ismét szorongatlak. De szükség törvényt bont. Majd meglátom jövő héten – minthogy 8 napi szabadságot adok magamnak a kézirat *folytatása* előtt –, vajon sikerül-e valamilyen pénzügyi trükköt nyélbeütnöm. Nem hiszem, hogy valaha is írtak volna a „pénzről" ilyen pénzszűkében, mint én vagyok. Az ezzel a tárggyal foglalkozó szerzők többnyire a legbékésebb viszonyban voltak kutatásuk tárgyával.

Ha a dolognak sikere lesz Berlinben, akkor lehet, hogy kikerülök minden pácból. Legfőbb ideje.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Ha a dolognak Berlinben sikere lesz, talán lehetne egy londoni könyvkiadóval *angol* fordításra üzletet kötni, s itt sokkal jobban fizetnek, mint Berlinben. Azonkívül egy ilyen esemény halálosan bosszantaná derék ellenségeinket. Ez a csőcselék azt hitte, hogy mindketten meghaltunk – hát még most, amikor a clown „Edgar Bauer" úr, mint Gottfried Kinkel a Cityben széltében-hosszában meséli, „kiszorított" minket „a munkásoknál". Majd csodálkozik ez a csőcselék, amely minden egyes kinyomatott szóval saját halotti bizonyítványát állítja ki, hogy miféle „életet" őriztünk mi meg.

Azon töprengek, hogy ne nyomassam-e rá a füzetre: „A szerző a fordítás jogát fenntartja magának." (Nyilván ismered az utánnyomásra vonatkozóan Poroszország és Anglia között fennálló kartellszerződést.) Az ellenszenv, mellyel mindenfajta humbug iránt és a hiúságnak vagy az önhittségnek még a látszata iránt is érzek, nem-et válaszol erre. Az érdekem viszont ezt kívánja, minthogy éppen ezzel a pénz-ganéjjal kapcsolatban majdnem hetente jelenik meg valami vacak Angliában. Mi a véleménye erről, uram? Erre a kérdésre postafordultával kell válaszolnod, mert hétfőn döntenem kell.

180

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1859 január 26.]

Kedves Frederick,

A 2£-et rendben megkaptam; a kézirat[354] elment; tegnap a „Tribune"-nak gazdasági szemlét írtam.[464]

Holnap többet és valami nagyon mulattatót is.

Barátod
K. M.

181

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 18]59 jan. 27.

Kedves Szerecsen,

Az ígért érdekességet izgalommal várom. Addig is alább néhány párizsi pletyka.

Tegnap írtam Freiligrathnak Kinkel miatt. A jóember maga adott erre alkalmat. A váltóügyletekkel kapcsolatban néhány széljegyzetet adtam neki a politikai és gazdasági világhelyzetre vonatkozólag, s ezek a következő lelkes nyilatkozatra ragadtatták őt: „A »*Hermann*«-t egyszer még bizonyára egy »Neueste Rheinische Zeitung« fogja követni." Hogy jutott eszébe az a Kinkel-féle vacak, fel nem foghatom, hacsak nem akart nyilatkozatra bírni Johann Gottfriedról – ezt aztán meg is kapta. Megvallom, az a mód, ahogyan ezt a hitvány kis lapot bárminemű összefüggésbe hozta velünk, nagyon felbosszantott. Tegnapelőtt két levelet is írtam neki, de mindkettő túl gorombára sikerült, túl dühös voltam, így tegnapig félretettem az egészet. *Vele* nagyon rendesen bántam, Gottfried úrral viszont nagyon nyersen. Megírtam, hogy Kinkel őt költői referencia gyanánt használja ki, mivel saját költői dicsősége, amelyet felesége kolduló reklámja révén lopkodott össze, különben nem tartható, s hogy a „Hermann" még fokozta bennem azt a megvetést, amelyet kezdettől fogva éreztem ez iránt az üres, szenvelgő, kikent-kifent majom iránt, és hogy nem felejtettem el azokat az alávalóságokat, amelyeket ez a „kutya" ellened és ellenem Amerikában elkövetett, s amelyekért helytállni túl gyáva.[465] A levél 3 oldalra terjed, s mint mondottam, Freiligrathnak nem lehet kifogása az ellen, ahogyan *őt* kezelem, de közvetve és virágnyelven alaposan megkapja a magáét. Kíváncsi vagyok, mit fog tenni.

Mostanában megint bebotlott hozzám egy wuppertali költő, távoli rokonom*, aki Londonban természetesen azonmód tisztelgett Freiligrathnál. F azt írta nekem róla, hogy rendes fickónak látszik. Erre azt válaszoltam

* Karl Siebel. – *Szerk.*

neki, hogy legalábbis erős, egészséges és sem hiúnak, sem szenvelgőnek nem mondható, ezek pedig olyan tulajdonságok, amelyek a mostani német költőknél egy jókora adag tehetséggel felérnek. Ennek a fickónak Freiligrath azt mondta, hogy ezer font fizetése van.

A „Hermann" becsempészése Fr levelébe szörnyűmód bosszantott, de ilyen tréfát soha többé nem fog velem űzni, erre mérget vehetsz.

Sokszor üdvözlöm feleségedet és a gyerekeket.

Barátod
F. E.

Mulatságul mellékelem neked a Freiligrathnak szóló levelem eldobott fogalmazványainak egyikét.*

* *V. ö. 543–544. old. – Szerk.*

182

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 jan. 28.

Kedves Engels,

Különféle zavaró körülmények miatt tegnap nem tudtam írni neked. Ma cikk-nap.[61] Tehát majd holnap. A „mulatságot" azonban mellékelem.

Ma az angyali szelídségű Klotildról írok.[466] Keddre várok tőled egy cikket. Nem tudnál a manchesteri gyapotgazdálkodásról, ipari kilátásokról stb. írni?[467] A keddi gazdasági cikkemben[464] szándékosan nyitva hagytam ezt a mezőnyt.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Freiligrath a neki írt leveledet megmutatta nekem. *Remekül* van megírva.

183

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1859 febr. 2.

Kedves Frederick,

A „*Constitutionnel*"-t illetően nagyon jól áll a dolog, minthogy a „*Times*" szerint Boustrapa úr maga a szerző.[468]

Ma kaptam levelet Lassalle-tól (később majd elküldöm), hogy a kézirat[354] *még nem* érkezett meg. Nos figyelj: kedden (25-én) ment el; január *30-án* már értesítést kaptam az itteni csomagszállító társaságtól, hogy a kézirat megérkezett Berlinbe. L levele január 31-én kelt. *Tehát* a kormány legalább 3–4 napig (ha Duncker L. levelének elküldése *után* megkapta a kéziratot) *visszatartotta* a kéziratomat. Talán Stieber úr vizslatott benne vagy von Patow úr igyekezett magának futtában egynémely gazdasági ismeretet szerezni. Azonnal írtam L.-nak.* *A te filisztereid* a nekem szánt soraidat (keddre) *elsikkasztották*. Nem érkeztek meg. Délután 3 óráig vártam.

Akkor összecsaptam még egy cikket.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 549. old. – Szerk.*

184

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 febr. 8.

Kedves Engels,

Ma *van 14 napja*, hogy a kéziratot[354] elküldtem Berlinbe; azóta 2 levél ment Lassalle-nak*; mind ez ideig még nem kaptam átvételi értesítést. Az *előszó* elküldését ettől az „átvételi értesítéstől" tettem függővé. Gondolhatod, hogy az ember elveszti a türelmét, ha minden ilyen balul üt ki. Szinte beteg vagyok a bosszúságtól.

Mellékelem Lassalle levelét. *Majd küldd vissza.*

Ma írtam Bonaparte szarbeszédjéről és pamfletjáról.[469]

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 549., 550–552. old. – Szerk.*

185

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 febr. 9.

Kedves Engels,

Ma végre levél jött Dunckertól. *Ő* csak február 1-én kapta meg a kéziratot[354]. *Ezen* a héten még nem nyomják, mert éppen Lassalle egyik írását[222] fejezik be, nem tudom, melyiket.

Mellékelten Eccarius és Pfänder levele, amelyből majd megtudod, hogy szegény Eccarius tüdővészt kapott. Ez a legtragikusabb dolog, amit eddig itt Londonban megéltem.

Pieper, akit gyógyultan elbocsátottak, Bognorból ismét visszatért a német kórházba. Ezúttal éhezéssel kúrálják. Úgy kell neki.

Weydemeyer és Komp mellékelt leveleit már régen el akartam neked küldeni; végre válaszoltam rájuk.[403]

Dronke Bonnban volt, haldokló fivérét látogatta meg. Engedélyt kapott Flottwelltól, és részt vett Bonnban diákegyesületének a bálján. A Kicsi* írt Dingelstedtnek (a *fuldai*), akivel elő akar adatni egy *drámát*, melyet ő maga alkotott. Továbbá „glasgow-i leveleket" ír a Prutz-féle „Museum"-ba**. Mindezeket a híreket a filiszter Freiligrathtól kaptam.

Nevezettől, aki tegnap nálam járt (én magam torokfájás miatt házhoz vagyok kötve), tudtam meg azt is, hogy Gottfried, vagyis Hermann olyan nevetségesen viselkedik hölgytársaságban (a pojáca azt hiszi, most már csak kacsintania kell), hogy általános visszatetszést kelt. Most már Freiligrath is rájött, hogy Gottfried rendkívül „szabadnak és fesztelennek" érzi magát Mockel halála óta, és – ez a legfurcsább – *most derül ki*, hogy a filiszter Freiligrath és neje már *a temetés előtt* felfedezték Hermann testvér „közömbösségét".

A „Hermann"-nak – postai terjesztését, mint a berlini „Nationalzeitung"

---

* Ernst Dronke. – *Szerk.*

** „Deutsches Museum". – *Szerk.*

jelenti, a porosz kormány engedélyezte – kell fedeznie azt a „*kiesést*", mondja Gottfried, amelyet pénztárában a felesége halála okozott.

Danielsné idővel nyilván Bürgersné lesz. Azt írja Linának, hogy „Bürgers *még* erélyesebb és öntudatosabb" lett. Ezen „öntudatot" bizonyítandó írja Linának: „*mi* el *vagyunk* ragadtatva Freiligrathnak Kinkelnéről írott költeményétől[448], amelyet az »álnok« »Kölnische Zeitung« megcsonkított".

Steffen írt Freiligrathnak és kérte a címünket, mivel mindkettőnkét elvesztette. Steffen címe: *W. Steffen, Harrison Square near Boston, Mass. U. St.*

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

186

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]59 febr. 10.

Kedves Szerecsen,

Az Eccarius-história nagyon megrendítő. Micsoda heroikus levelet írt neked! És egy ilyen pompás fickónak kell nyomorúságosan elpusztulnia. A legjobb embereink mennek tönkre ebben a nyomorult békeidőben, és az utánpótlás nagyon gyatra.

Lassalle levelét mellékelem. Örülök, hogy a kézirat[354] megérkezett.

Mit szólt Freiligrath a Kinkellel kapcsolatos levelemhez?* Nekem azt írta: all right, all right**, és *neked* válaszolt rá. Tehát még tartozol nekem ezzel a válasszal.

Most hazamegyek és a II. postáig írok egy cikket az osztrák és a német szövetségi hadseregről.[470]

Barátod
F. E.

* *V. ö. 368., 543–544. old. – Szerk.*

** – minden rendben, minden rendben – *Szerk.*

187

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1859 febr. 14.

Kedves Marx,

Elfelejtettem neked megírni: a könyveden[354] tartsd csak fenn magadnak a fordítás jogát. Már csak azért is, nehogy valamilyen szamár vagy gyáros elfuserálja neked a dolgot. Azonkívül ez most pusztán jogi formaság, amit bárki minden további nélkül megtehet.

Blind államférfiúnak van egy barátja a távíróhivatalban, aki a vidéki lapoknak olykor szép csodabogarakat táviratoz. Erről majd többet.

Barátod

F. E.

188

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London] 1859 febr. 15.

Kedves Engels,

Mellékelten:

1. Levél a sógoromtól* (a fokvárositól), amelyből értesülsz arról, hogy a fiú holnap Londonba érkezik. Minthogy nekem egy fillérem sincs (szombaton még feleségem utolsó „szabad" szoknyáját is elzálogosíttattam, hogy Eccariusnak némi szíverősítőt küldhessek), ezt az embert pedig, aki Trierbe megy és az anyámmal esedékes tárgyalások szempontjából fontos, tisztességesen kell fogadnom, ezért ismét kénytelen vagyok téged szorongatni, küldj nekem postán legalább 1 £-et. Szerencsére ún. mumszom van, ezért a férfiút csak itthon kell fogadnom, és betegségemre hivatkozva minden kódorgást elháríthatok.

2. Levél Eccariustól. Azt mondtam neki (úgy látszik, kissé jobban van), ha borra van szüksége, tudassa velem. Tehát mintegy 2 üveg portóit kellene neki küldened.

3. A 2 melléklet a „Free Press"-ből (annál is inkább fontosak, mert a „*New York Herald*"-ból vannak átvéve)[471] betekintést nyújt majd neked a kínai háborúba és Palmerston úr politikájába.

*Ad vocem Freiligrath.*** Látogatásom kapóra jött neki, aznap mentem el hozzá, amikor a leveledet megkapta***. Ideadta, hogy olvassam el. Azzal mentegetődzött, hogy ha a vers[448] nem volt politikus, gondoljunk arra, hogy ő „költő". Ami pedig a „*Hermann*"-t illeti, azt csak „tréfából" írta neked. Ez után a fölöttébb sovány magyarázat után azt mondta, hogy írni fog neked, és megírja, hogy velem rendezte a dolgot. A leveled egyébként erősen „felbirizgálta". Én azt mondtam, hogy a levél „nagyon jól van megírva", s ezen, természetesen, nevetnie kellett – hogy én ilyen esetben min-

* Johann Carl Juta. – *Szerk.*

** – Freiligrathot illetően. – *Szerk.*

*** *V. ö. 368., 543–544. old.* – *Szerk.*

denekelőtt a „formát" nézem. A tényállás a következő: F belátja, hogy Kinkel *kihasználta* őt, sőt, miután kihasználta, még pimasz is kezd lenni hozzá. (Így például Freiligr legnagyobb bosszúságára a *„Hermann"*-ban nagy betűkkel ez áll a hirdetések között.: „Gottfried és Johanna Kinkel írásai", s e cím alatt apró betűvel: F. Freiligrath költeményei – az egész úgy fest, hogy F. F költeményei Gottfried és Johanna írásainak a függeléke. S ez szerfölött bosszantja a mi derék nyárspolgárunkat.) Másrészt Freiligrath nagyon le van kötelezve Kinkelnek, hogy, úgy látszik minden várakozás ellenére, újból *politikai ürülési lehetőséghez* segítette hozzá, s ez mellesleg, ha nem tévedek, nagy dicshimnuszokat, sőt, úgy mondják, még ajándékokat is eredményezett németországi filiszterektől. *Notabene*: Danielsné ezt írja Linának (válaszként néhány élcre, amelyeket Lina írt neki a Kinkel-esetről): *„Mi"* (ő és a Csendes Heinrich*) *„el vagyunk ragadtatva és rajongunk* F költeményéért", és a töprengő Heinrich, aki „még öntudatosabb és még erélyesebb lett", még azt is kiszimatolta, hogy az „álnok" „Kölnische Zeitung" elsikkasztotta a csak Heinrich olümposzi koponyájában létező „legjelentősebb versszakokat".

Mi az a Blind-história?

Apropó. Láttátok Lupusszal az újságokban (talán 4–6 hete), hogy *Madame* Bangyát Párizsban strichelésért 6 hónapra börtönbe zárták?

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Megint elvesztettem Lupus címét. Nem 59, Boundary Street, Greenteys? Legalábbis erre a címre küldtem neki levelet.

Schapper felesége fiút hozott a világra, és az a vén ökör, aki most koponyatannal foglalkozik, fölfedezte, hogy 7 napos csemetéje szangvinikus-kolerikus típus.

* Heinrich Bürgers. – *Szerk.*

189

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1859 február 21.]

Kedves Frederick,

Sógorom* csütörtökön Manchesterbe utazik és pénteken bizonyára felkeres téged. A pontos címet azonban meg kell küldened. Juta egyébként, amint azt a közelebbi ismeretségnél tapasztalom, egyáltalán nem olyan [egészséges]** fickó. Átkozottul sok baja van a májával és ezért Karlsbadba [kell]** mennie. Szeretném, ha Gumpert megvizsgálná és, minthogy éppen most is májbántalmai vannak, tenne valamit e fájdalom csillapítására. *Ha a dolog netán súlyos, G ne áruljon el semmit.*

Holnap írok a gyárfelügyelői jelentésről[472] és biztosan számítok egy cikkre tőled, annál is inkább, mert most a „Tőké"-n[462] dolgozom.

Barátod
K. M.

Notabene.

Írtam Danának, nem tudna-e szerezni nekem egy jenkit a Politikai gazdaságtan[354] angol kiadásához. Ebben az esetben, ha a dolog *jövedelmező*, néhány hétre Manchesterbe kellene mennem, hogy veled együtt angolosítsam a dolgot.

---

* Johann Carl Juta. – *Szerk.*

** *A papír sérült.* – *Szerk.*

190

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 febr. 22.

Kedves Engels,
E sorok átadója Juta, a sógorom, akit melegen figyelmedbe ajánlok.

Barátod
K. Marx

Eccarius szombaton megkapta a bort és úgy *hiszi*, hogy már most érzi jótékony hatását. Lehet, hogy a bor segítségére lesz.

191

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 febr. 25.

Kedves Engels,

A „Pó és a Rajna" kitűnő ötlet, amelyet azonnal meg kell valósítani.[473] **Mindjárt** hozzá kell fognod *a dologhoz*, mivel itt az idő *minden*. Még ma írtam Lassalle-nak* és biztos vagyok benne, hogy Braun zsidócska keresztülviszi a dolgot.

A pamfletnak először *névtelenül* kell megjelennie (hány ív? az utóbbi kérdésre válaszolj *postafordultával*), hogy a közönség azt higgye, egy nagy tábornok a szerző. A *második* kiadásnál, amelyet feltétlenül megélsz, ha a dolog idejében megjelenik, egy 6-soros előszóban majd megnevezed magad. Ez aztán diadal lesz a mi pártunknak. Én az „előszóban"[474] írtam rólad néhány méltató szót, s így annál jobb, ha mindjárt utána magad is színre lépsz.

A demokrata kutyák és liberális gazfickók majd meglátják, hogy mi vagyunk az egyedüli fickók, akik nem butultak el ebben a borzalmas békeidőszakban.

A *„Tribune"-számokat* mindig meg fogod kapni. A katonai cikkek közül eddig még *egyet sem* nyomtak ki. Az elsőt, amelyet már jó régen írtál, Dana úr *nem* közölte, de most nyilván meg fogja tenni. Én is mindig így járok. Gyakran csak 3 hónap múltán jönnek rá a szamarak, hogy az eseményeket már előre megmondtuk nekik, és akkor aztán kinyomják a szóban forgó cikkeket.

A sógorom** címe pontos. Csak elfelejtette hozzátenni: City (a főpostánál). De gondolom, most már Manchesterben van és ő maga fog neked felvilágosítással szolgálni saját magáról.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

---

* *V. ö. 555–556. old. – Szerk.*

** Johann Carl Juta. – *Szerk.*

192

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 febr. 25.

Kedves Engels,

Ma este újból írok neked, mert az idő sürget. Szilárd meggyőződésem, hogy Duncker, *Lassalle-nak írott levelem* után*, vállalja a brosúrát[473]. Braun zsidócska ugyan nem írt nekem, amióta kéziratom[354] megérkezett, és ennek már több, mint négy hete. Egyrészt egyik saját halhatatlan „gyújtóhatású" művének[222] kiadásával volt elfoglalva (mindazonáltal a zsidócska, még a „Hérakleitosz"-a is, bár förtelmesen van megírva, jobb, mint bármi, amivel a demokraták dicsekedhetnek), aztán meg valószínűleg el kell vállalnia az én firkálmányom utolsó korrektúráját. Másrészt közvetve az én pénzelemzésem révén rettentő ütést kapott a fejére, amely kissé elkábíthatta. Ugyanis a „Hérakleitosz"-hoz a következő jegyzetet fűzte, amelyet, noha végtelen hosszúra nyújtotta, szó szerint leírok neked (de el is kell olvasnod):[475]

„Ha fentebb azt mondtuk, hogy Hérakleitosz e töredékben megjelölte a pénz igazi nemzetgazdasági természetét és funkcióját" (Hérakleitosz ugyanis ezt mondja: *πυρὸς τ' ἀνταμείβεσθαι πάντα καὶ πῦρ ἁπάντων ὥσπερ χρυσοῦ χρήματα, καὶ χρημάτων χρυσός***), „alkalmasint fölösleges megjegyezni, hogy ezzel őt magát nem akarjuk nemzetgazdásszá avatni, és ennélfogva korántsem akarjuk azt állítani, hogy felfogta az e töredékből adódó további konzekvenciák bármelyikét is. De habár ez a tudomány akkoriban egyáltalán nem létezett és nem is létezhetett, tehát nem is volt tárgya a hérakleitoszi gondolkodásnak, mégis helytálló az, hogy Hérakleitosz – éppen mert sohasem halad a reflexiós meghatározások, hanem csak a spekulatív fogalom útján – e töredékben a pénz lényegét valódi mélységében és sok modern közgazdásznál helyesebben felismerte, és talán nem teljesen

* *V. ö. 555–556. old. – Szerk.*

** – a tűz pedig mindenre átváltódik és minden a tűzre, mint ahogy aranyra a javak és javakra az arany – *Szerk.*

érdektelen, és nem is esik olyan messze a tárgytól, mint első pillantásra látszhatnék, ha megvizsgáljuk, hogy e gondolat egy puszta konzekvenciájából miképp *adódnak maguktól az e területen tett modern felfedezések**." (Notabene. Lassalle-nak halvány gőze sincs ezekről a felfedezésekről.)

„Ha Hérakleitosz a pénzt mint csereeszközt a cserére kerülő minden reális termék *ellentétévé* tette, és csupán ebben látja *valódi létezését*" (aláhúzom, ahol L. aláhúzta), „akkor tehát maga a pénz mint olyan nem önálló anyagi értékkel felruházott termék, nem *áru* más áruk mellett, aminek a Say-iskola" (szép kontinentális tévhit, hogy létezik egy Say-iskola) „a fémpénzt mindmáig csökönyösen felfogja, hanem csak a forgalomban levő reális termékek eszmei *képviselője, értékjele*, amely csak *jelenti azokat*. És ez csupán részben a töredékből levezetett következtetés, részben magának Hérakleitosznak a gondolata, amely benne foglaltatik e töredékben.

Ha azonban az *összes* pénz csak az eszmei egysége, vagyis az értékkifejezése az összes forgalomban levő reális termékeknek, és *valóságos létezése* csak *ezekben a termékekben* van, amelyek egyszersmind ellentétét alkotják, akkor e gondolat puszta konzekvenciájából következik" (Ez aztán a stílus! Következik a „puszta következményből"), „hogy egy ország értékeinek összegét vagy gazdagságát csak a valóságos termékek szaporításával lehet megnövelni, de sohasem a pénz szaporításával, hiszen a pénz, mivel összege nem alkotja a gazdagság és az érték semmilyen mozzanatát sem" (most gazdagságot *és* értéket ír; az imént értékek összegét *vagy* gazdagságot írt), „mindig csak a termékekben fekvő" (ez is szép fekvés)[476] „és csak *bennük valóságos* értéket fejezi ki elvont egységként. Következik tehát a kereskedelmi mérlegrendszer tévedése." (Ez Rugéhoz méltó.) „Következik továbbá, hogy az *összes* pénz értékben mindig egyenlő az összes forgalomban levő termékekkel, mivel csak ezeket fogja össze az eszmei értékegységbe, tehát csak *ezek* értékét fejezi ki; hogy tehát a meglevő pénzösszeg növekedése vagy csökkenése ennek az egész pénzösszegnek az értékét sohasem érinti, és ez mindig is egyenlő marad az összes forgalomban levő termékekkel; hogy szigorúan véve nem is lehet beszélni az összes pénz *értékéről*, szembeállítva az összes forgalomban levő termékek *értékével*, mert egy ilyen szembeállításban a pénz értékét és a termékek értékét *két* magáért véve önálló értéknek tételezzük, holott csak *egy* érték létezik, az érzéki termékekben konkrétan realizált és a pénzben mint elvont értékegységben kifejezett érték, vagy jobban mondva az *érték* maga semmi más, mint a valóságos dolgokból, amelyekben *mint olyan* nem létezik, kiabsztrahált egység, amelynek

* *Marx aláhúzása. – Szerk.*

a pénzben van adva a maga különös kifejezése; tehát az összes pénz értéke nem pusztán *egyenlő marad* az összes termékek értékével, hanem, helyesebben, az összes pénz **nem egyéb, mint** az összes forgalomban levő termékeknek az **értéke**." (Ez a kétszeres kiemelés a szerzőé.) „Ebből tehát következik, hogy a pénzdarabok számának növelésekor, mivel az összeg értéke változatlan marad, az egyes pénzdarab értékének mindig csak esnie, és a pénzdarabok számának csökkentésekor éppígy megint csak emelkednie kell. Következik továbbá, hogy mivel a pénz csak az érték nem-valóságos gondolati absztrakciója és a *valóságos termékek* és anyagok *ellentéte*, a pénznek mint olyannak önmagában semmilyen *valósággal* nem kell bírnia, azaz nem kell valóban értékes anyagból állnia, hanem éppúgy papírpénz is lehet, és éppen akkor felel meg legjobban fogalmának. Mindez és sok más még korántsem általánosan elfogadott eredmény, amelyhez csak *Ricardo* kutatásai óta, egész más úton jutottunk el, már a Hérakleitosz által felismert spekulatív fogalom puszta következményeképp adódik."

Természetesen a legcsekélyebb tekintettel sem voltam e talmudista bölcsességre, hanem alaposan megtépáztam Ricardót pénzelmélete miatt, amely, mellékesen megjegyezve, nem tőle, hanem Hume-tól és Montesquieutől ered. Így Lassalle személy szerint találva érezhette magát. Ebben önmagában véve nem volt semmi, hiszen Proudhon elleni írásomban[477] magam is elfogadtam Ricardo elméletét. De Braun zsidócska régebben írt nekem egy nagyon nevetséges levelet, amelyben azt mondta, hogy „érdekli az írásom mielőbbi megjelenése, *bár* maga is egy nagy nemzetgazdaságtani művön[345] dolgozik" és „két évet szán rá". De ha „túl sok újat vennék el tőle, akkor talán felhagyna az egész dologgal". Nos jó! Azt válaszoltam rá, hogy nem kell vetélkedéstől tartani, mert ebben az „új" tudományban elfér ő is, én is, meg még egy tucat más ember is.* Abból, ahogy én a pénzt ábrázolom, most látnia kell vagy azt, hogy én nem értek semmit a dologhoz, bár akkor velem együtt a pénzelméletek egész története vétkes, vagy pedig azt, hogy ő szamár, aki egynéhány olyan elvont frázissal, mint „absztrakt egység" és hasonlók, ítéletet merészel mondani empirikus dolgokról, amelyeket tanulmányozni kell, méghozzá hosszasan, hogy az ember hozzá tudjon szólni. Ez okból lehet, hogy pillanatnyilag a szíve mélyén nem nagyon lelkesedik értem. De, és ez a lényeg, ahová ki akartam lyukadni, Lassalle-nak először is valóban túl nagy érdeke fűződik „az ügyhöz" és másodszor, túlságosan is „okos Efraim" ő ahhoz, hogy ne tartson velünk

* *V. ö. 542. old. – Szerk.*

mindenáron, amire a düsseldorfiakkal történt összezördülése* miatt még inkább szüksége van. Egyúttal berlini tartózkodása meggyőzte őt arról, hogy a burzsoá párttal egy olyan energikus fickó, mint ő, semmire sem mehet.[478]

Tehát okos bánásmód mellett ez az ember szőröstül-bőröstül hozzánk tartozik, ha mégannyi „gyújtó" bakugrást csinál is és ha Hérakleitoszt azért, mert a legszűkszavúbb filozófus volt, a leghosszadalmasabb kommentárral bünteti is. Ugyanezen okból *biztos* vagyok benne, hogy brosúrádat szükség esetén *rá* fogja *kényszeríteni* Dunckerra. Egyébként levelemet úgy fogalmaztam meg, hogy teljes egészében megmutathatja Dunckernak. Levelem valójában Dunckernak, nem pedig Lassalle-nak íródott, bár Efraim ezt minden okossága ellenére aligha fogja észrevenni.

Tehát *biztosra* veszem, hogy D elfogadja a brosúrát, és így csak az a fontos, hogy te *azonnal* hozzáfogj az elkészítéséhez, mert ez olyan, mint egy újságcikk. Ennél nincs vesztenivaló idő. Ugyanezen oknál fogva, a közvetlen hatás miatt, úgy gondolom, nem kell meghaladnod a 4–5 ívet (ha ennyi szükséges). Ezért a „Tribune"-nál való közreműködésed alól tekintsd magadat teljesen fölmentve (hacsak nem előzi meg a brosúrádat valamely hadiesemény, ami nem valószínű), amíg nem vagy készen a dologgal. Az lenne a *legokosabb*, ha hirtelen megbetegednél és nem járnál be az irodába, hogy a dolgot egyfolytában megírhassad.

Amicus Engels Senior, amicus Ermen (Gotofredus!), sed magis amicum *τὸ φρονεῖν***

„φεῦ, φεῦ, φρονεῖν ὡς δεινόν, ἔνθα μὴ τέλη
*λύει φρονοῦντι"****

Ezt mondhatná neked az öreged, mint Teiresziasz Oidipusz királynak, amire azonban te azt válaszolod majd, hogy ő

„ἐν τοῖς κέρδεσι
μόνον δέδορκε, τὴν τέχνην δ' ἔφυ τυφλός."°

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 22–24., 27. old.* – *Szerk.*

** – Barátom az idősb Engels, barátom (Gottfried!) Ermen, de még nagyobb barátom a tudás[479] – *Szerk.*

*** – „Ó jaj! keserves átok tudni azt, amit
Nem-tudni jobb!" – *Szerk.*

° – „. . . nem lát mást, csak a
Saját hasznát; de igazi jóslásra vak"[480] – *Szerk.*

193

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 március 3.

Kedves Engels,

Lassalle mellékelt leveléből[481] láthatod, hogy ismerem az embereimet és tudom, hogyan kell velük bánni.

A levélre vonatkozóan mármost a következő megjegyzéseim vannak:

1. Valóban meg kell fogadnod a tanácsomat és *egypár napig teljesen el kell maradnod az irodából.* Természetesen úgy adtam elő a dolgot, mintha már olvastam volna a kéziratodat. Egypár nappal több vagy kevesebb, ezen nem múlik, de ha csak az esti munkára szorítkozol, nem leszel *idejében* kész.

2. A te pozíciódban nem fogadhatod el a kis honoráriumot, hanem már csak honoris causa* is a tiszta nyereség fele mellett kell határoznod.

3. Ésszerű Lassalle-nak az a kívánsága, hogy személy szerint neki (F. Lassalle, 131, Potsdamer Strasse, Berlin) küldd el a *címet* (tehát a címet *ne* írd rá a kéziratra), az előszót (azt tanácsolom, ne írj ilyet) és a tartalomjegyzéket. A csomagokat ugyanis a postán felnyitják, és a kormány ne ismerje a címet, mert ezáltal rájönne az egész titokra.

A kéziratot pedig én fogom innen L[udmilla] A[ssing] kisasszony címére ugyanolyan módon elküldeni Dunckernak, mint ahogyan az én kéziratomat[354] küldtem el (tehát biztosítással). Csak éppen *Pfändert* nevezem meg feladóként.

4. Valóban valami nemzetien bonapartista-elleneset kell belevinned a dologba, de óvatosan, előkelően. Efféle színt annál is inkább alkalmazhatsz, mert brosúrád irányzata tulajdonképpen nagy győzelem Mazzininak az 1848-as nemzetgyűléssel szemben (Radowitz-Mincio)[482] és először

* – tisztesség okából, a presztízs kedvéért, a tekintély miatt – *Szerk.*

teszed lehetővé a németeknek, hogy nyugodt lelkiismerettel pártolják Itália felszabadulását.

Hát viszontlátásra öreg fiú.

Barátod
K. M.

Gottfried úr legutóbbi „Gottfried"-jában Suse-Sibethnek mint mintaszerű kereskedőnek és a hitvány Trübner könyvkereskedőnek, aki egy rossz amerikai katalógust írt, szintúgy kinyalja a fenekét.[483] Macte puer virtute!*

* – „Jól **van**, a tett, fiú, nagyszerű volt: ez a mezsgye visz égbe . . ." (*Szó szerint*: üdv vitézségednek, fiú!)[483] – *Szerk.*

194

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 18]59 március 4.

Kedves Szerecsen,

Braun zsidócska jól ügyködött, a tiszta nyereség felével egyetértek.* A munka meglehetősen gyorsan halad, 9 hosszú dupla oldalam, olyan, amilyeneket a „Trib" részére küldök neked, már készen van, 2–3 továbbiban végzek a Póval, aztán jön a Rajna, az meg nem lesz ilyen hosszú. Az egész alig 3 ív. Ma este, szombat és vasárnap el kell készülnöm a zömével, szerdáig elküldöm neked az egész históriát, ha minden simán megy. Mindamellett résen kell lennem, mert alighanem az egész hivatalos katonai irodalmat magamra fogom bőszíteni, s ha valahol belém köthetnek, bizonyára nem fogják elmulasztani. Ezért jobb túl röviden, mint túl hosszan írni, a történelmi illusztrációkat rövidre foghatom. Egyébként, ha a kézirat a jövő hét végén Berlinben lesz, még korántsem késő, hiszen a háború aktuális.[485] Ezért ne nyugtalankodj az idő miatt. Hogy néhány napig ne menjek be az üzletbe, ez most *lehetetlen*. Nincs is rá szükség és nem sokat segítene. Ami feltart, az a térkép fölötti töprengés, és ennek staccato** *kell* történnie, különben belehülyül az ember.

Előszó nem lesz, még csak az hiányozna.

Barátod
F. E.

---

* *V. ö. 386. old. – Szerk.*

** – megszakításokkal – *Szerk.*

195

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 március 10.

Kedves Engels,

A brosúrát[473] megkaptam. Körülbelül 4 nyomtatott ív lesz, ha ugyan nem több, tekintve a brosúrák nyomásának módját. Elolvastam: rendkívül ügyes; a politika tárgyalása is remek, ami átkozottul nehéz volt. A pamflet-nak nagy sikere lesz.

Csak egyetlen kis mondatot húztam ki Reuss-Schleizzel kapcsolatban; nem ott, ahol ennek az államnak a „természetes határairól" van szó, hanem az első helyen, ahol ez fölösleges ismétlés volt és csökkentette a hatást.

Azt tanácsolom, hogy a „Katonai tanulmányok" alcímet hagyd ki a cím-ből, mert leszűkíti a dolgot.

Ha holnap írsz Lassalle úrnak, kérlek, tégy meg valamit a te nevedben, amit én nem tehetek a magamében. A következőről van szó: hétfőn (március 7) jött valami Berlinből! Mit gondolsz, mi volt az? *Az első korrektúraív*, és mindmáig nem jött második. A kéziratomat[354] tehát, *Duncker úr egyértelmű levele ellenére*, 6 hétig elfektették, és úgy látszik, most hetenként egy ívet nyomnak. Ha a te kéziratod befut, akkor talán megint abbahagyják, s így még hónapokig elhúzódhat a dolog. Szerintem ez nagyon keserves így, és elejthetnél a nevedben néhány szót erről Lassalle-nak.* Csak nem akar-ják a fickók a háború kitöréséig elhúzni a munkámat, hogy biztosan kútba-essen és Duncker úrnak ürügye legyen a folytatást visszautasítani?

Egyébként ez a késedelem, minthogy a pénzre számítottam, amúgy is gyötrelmes életmódomat tűrhetetlenné tette. Freiligrath ezúttal olyan tisz-tességes volt (mindenféleképp igyekszik kiköszörülni a csorbát**), hogy itt Londonban váltókkal próbálkozott az érdekemben. A dolog azonban nem sikerült.

Apropó „Tribune". 6 hét óta nem hozott cikket sem tőled, sem tőlem.

---

* *V. ö. 557. old. – Szerk.*

** *V. ö. 352., 360. old. – Szerk.*

Már kezdődnek az elnökválasztási üzelmek. Tapasztalatom szerint a cikkek elhagyása előzetes manővernek tekinthető, hogy tudtomra adhassák, miszerint egyelőre már csak heti 1 cikkre van szükségük.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Azt hiszem, lesz háború.[485] De diplomáciai közjáték vált szükségessé részben a németországi lárma, részben a francia burzsoázia hangoskodása, végül az angol parlament miatt és talán azért is, hogy Oroszország közben mindenféle engedményeket préselhessen ki Ausztriától. Egyik fő céljukat elérték az oroszok. 1846-ban, amikor az osztrák pénzügy először volt deficitmentes, a krakkói história[486] révén Oroszország ismét a legocsmányabb pénzügyi szorultságba sodorta Ausztriát. Mivel 1858-ban úgy látszott, hogy Ausztria bizonyos mértékben rendezi pénzügyeit és bejelentette a Bank készfizetését, azonnal mozgósították Bonaparte-ot, és az osztrák pénzügy most ott tart, ahol 1848-ban volt. A parlament feloszlatása itt, a közbeeső időben a kormánynélküliség, később Palmerston külügyminisztersége szintén olyan sakkhúzások, amelyekre Oroszországnak a háborúhoz szüksége van.[487]

196

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1859 március 16.

Kedves Frederick,

Az 5 £-et megkaptam. Köszönöm.

Tegnap megjött a II. korrektúraív[354]. Ha ez így megy tovább, három hónapra lesz szükségük. Biztosan nem foglalkoztatnak egy szedőnél többet ennél a históriánál.

Nem tudom, miről írjak pénteken. Tudsz valamit írni, talán az Armstrong-féle lövegről?

Úgy hallom, Bruno Bauer úr pamfletot írt a „korkérdésről" Oroszország és Franciaország mellett, Ausztria és Anglia ellen. Most Manteuffel szövetségese, az utóbbi időben már mellette foglalt állást a „Zeit"-ban*.

Elküldöm neked a clown Edgar Bauer lapját*. Ez a férfiú, aki nagy kommunista és munkáspárti lett, lapocskájával az utolsókat rúgja. Az első cikk, a „Zank", egyenesen ellenem irányul. Nekem ugyanis szó nélkül Edgar úrhoz kellene csatlakoznom és ki kellene lépnem „mord" és „bizalmatlan" magányomból. A clownból tisztára erkölcsprédikátor lett. A „Hermann"-t nem meri támadni, mert attól fél, hogy a fickók fölfedik a „múltját".

Kinkel lapja nagyon jó üzleteket csinál. Ő maga óvatosságból már nem is ír. A pénzt részben egy bizonyos dr. Juchtól, részben a portugál zsidó Castellótól (régi portugál pénzintézet) kapta, akit a nagy Gerstenberg vett rá erre.

* „Die Neue Zeit". – *Szerk.*

197

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1859 március 22.]

Kedves Engels,

Mellékelten egy levél Eccariustól. Sajnos, újból vissza kellett mennie a szabó-pokolba, amire, véleményem szerint, egészségileg még korántsem alkalmas.

Én ma a Reform Billről írtam[488]; neked (ha a szemed, mint remélem, rendbejön – különben természetesen szó sem lehet róla) a háború valószínűségéről kell írnod. Ezt azért tartom szükségesnek, hogy azok a kutyák ott a „*Tribune*"-nál ne folyamodjanak lemásoláshoz.[489] Berlinből nem hallottam semmit. *8* hét alatt csak 3 korrektúraívet kaptam.[354]

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

198

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1859] március 25.

Kedves Engels,

Azt hiszem, félreértetted L[assalle] levelét.

Ő csak ezt írja:

„A brosúra[473] *tartalmára* nagyon kíváncsi vagyok. M[arx] műve[354] *szintén* hamarosan megjelenik stb." Ezzel azt mondja, hogy a brosúrádat nem *olvasta*. Voilà tout.* Ugyanaz a szenvelgés, mint az én kéziratommal, amelyet állítólag *nem olvasott*. Ma reggel kaptam tőle egy levelet, amelyet később elküldök neked. Ha a kéziratod nem érkezett volna meg, ezt mindenesetre közölte volna velem.

Londonból a kéziratod *ugyanazon a napon* elment, amelyen ideérkezett. Pfänder kapott egy átvételi elismervényt. Egyébként biztosan *megérkezett* már oda. Duncker egy *álomszuszék*. A mai napig (8 hét) csak 3 korrektúraívet kaptam.

Barátod
K. M.

* – Ez minden. – *Szerk.*

199

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 április 1.

Kedves Engels,

Mellékelten Lass[alle] levele. Mellékelten Dana levele[490], amelyet vissza kell küldened. A válasszal megvárom, hogy mit írsz erről nekem.

Cikket a Reform Billről, a kormányról írtam.[488] A következő hétre cikkem: *Indiai pénzügyek*.[491] A világ valamennyi többi része tehát rendelkezésedre áll.

Palmerston tehát, amint azt Compiègne-ben (de mögötte Pétervárott) elhatározták, ismét bekerül a kormányba, nem fontos, milyen minőségben. Nélküle Oroszország nem bocsátkozhatott háborúba. Bright és Russell, akárcsak 1852-ben és 1855-ben, most is kikaparták neki a gesztenyét a tűzből.[492]

Egyébként a parlamenti vita nagyon mulatságos volt. A torykat főleg mint forradalmárokat támadták a whigek és a radikálisok. Ennek során Bright és Gibson nagyon nyomorúságos szerepet játszott. (Sőt az utóbbi romantikus módon még a választókerületek *ellen* is szót emelt.[493]) Másrészt az a komédia, hogy a toryk a középosztály nevében, a whigek és a középosztály pedig a munkásosztály nevében saját piszkukat képviselik egymással szemben. Ez nagy haladást mutat Angliában.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

200

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 április 9.

Kedves Frederick,

Írtam Danának, megkaphatja a cikkeket, ha jobban fizet.[490]

Pieper végre (súlyos visszaesés után) gyógyultan kikerült a kórházból, Brémába ment. Förtelmes égési heg van a homlokán.

Figyelemmel kísérted Palmerston felsülését az olasz kérdésben (1848)?*

Anstey visszatért Hongkongból, és bosszúval fenyegeti Palmerstont. Anstey nem veszélytelen ellenfél Palmerstonnak, mindenesetre rosszabb, mint Urquhart.[494]

Az indiai pénzügyi zűrzavarokat az indiai felkelés[230] reális következményének kell tekinteni. E pénzügyek teljes összeomlása elkerülhetetlennek látszik, ha csak nem adóztatják meg azokat az osztályokat, amelyek eddig Anglia legszilárdabb hívei voltak. Egyébként még ez sem fog alapvetően segíteni. Az a bökkenő, hogy John Bullnak[126] most évről évre 4–5 milliót kell majd készpénzben kifizetnie Indiában ahhoz, hogy mozgásban tartsa a gépezetet és államadósságát ezen a szép kerülőúton megint a kellő progresszív arányban növelje. Kétségtelenül el kell ismerni, hogy a manchesteri pamutáruk indiai piacát átkozottul drágán fizetik meg. A katonai bizottság jelentése szerint Indiában sok évig 80 000 főnyi európai haderőt és 200 000–260 000 főnyi bennszülött haderőt kell tartani. Ez körülbelül 20 millió £-be kerül, az egész nettó jövedelem pedig csak 25 millió £-re rúg. Ezenkívül a felkelés ezt 50 millió £ állandó adóssággal vagy, Wilson számítása szerint, évi 3 millió állandó deficittel növelte. Továbbá a vasutakra adott garancia évi 2 millió £, amíg üzembe nem helyezik őket, és állandóan egy kisebb összeg, ha nettó jövedelmük nem éri el az 5%-ot. Mind ez ideig India (azon kevés számú vasútvonal kivételével, amely elkészült) nem nyert egyebet a dologból, mint azt a megtiszteltetést, hogy 5%-ot fizet az angol tőkéseknek a tőkéjükért. De John Bull önmagát is becsapta, vagy jobban

* *V. ö. 407. old. – Szerk.*

mondva becsapták saját tőkései. India ugyanis csak névlegesen fizet, John Bull azonban ténylegesen. Pl. a Stanley-féle kölcsön[495] nagy része csak azt a célt szolgálta, hogy az angol tőkéseknek a még meg nem kezdett vasutakért is 5%-ot fizessenek. Végül az ópiumból származó eddigi évi jövedelem, közel 4 millió £, a kínai szerződés[496] következtében komoly veszélybe került. A monopóliumnak mindenesetre meg kell buknia, s a máktermesztés magában Kínában hamarosan virágozni fog. Az ópiumjövedelem éppen azon alapult, hogy csempészáru volt. A mostani indiai pénzügyi katasztrófa, véleményem szerint, komolyabb ügy, mint az indiai háború volt.[497]

Mit szólsz Dunckerhoz? Micsoda álomszuszék ez a kutya!

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

201

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 18]59 április 11., hétfő

Kedves M.,

Itt a cikk péntekre a háborúról.[489] Az osztrákok, úgy látszik, mégis magukhoz akarják ragadni a kezdeményezést. Nagyon okosan. A haditervet, ha nem tévedek, már elküldtem a „Tri"-nak[498]: az osztrákok támadnak, hogy először a piemontiakat, majd a Mont Cenis-n, a Mont Genèvre-en, a Col di Tendán és Bocchettán át behatoló franciákat külön-külön megverjék – nem igaz? már nem emlékszem pontosan. A dolog nagyon vígan halad.

Hogy micsoda szarakodó álomszuszékok azok a berliniek. Még egy brosúrát[473] sem tudnak kinyomni! Azóta nem hallottam semmit, valóban őrjítő!

Addig is, éljen a háború! 10 napon belül remélhetőleg megütköznek Alessandriánál vagy Casalénál, és ki tudja, milyen rókákra fogok a következő idényben vadászni!

Barátod

F. E.

202

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 április 12.

Kedves Engels,

A te brosúrádról[473] ezt írta nekem tegnap Lassalle: „E brosúrája 3 nappal ezelőtt megjelent. Ma küldök neki két példányt keresztkötésben, és 6 napon át egymás után naponta kettőt. Ez ugyanis az egyetlen mód, amelyet ki tudtunk okoskodni (!), hogy *elkerüljük* a nagy postaköltséget és másrészt azt is, hogy *bizonyos személyek rájöjjenek, ki a brosúra szerzője*. Írd meg ezt neki."

Láttál már valaha ehhez fogható abderita cselt[499]? Hogy *elterelj*ék rólad a figyelmet, „6 napon át egymás után" küldenek neked keresztkötésben példányokat!

Magáról a dologról L ezt írja: „A brosúra valóban imponálóan hat a benne kifejtett stratégiai ismeretek élességével és alaposságával." (Az „ismeretek élessége" lapsus pennae-nek* tekintendő.)

Az én ügyemre vonatkozóan ezt írja L: „Duncker azt mondta nekem, hogy a füzetek[354] május közepéig elkészülnek." (Tehát megint egy újabb hónap halasztás.) „Bizonygatja, hogy ő a nyomást tőle telhetően sietteti. Mindenesetre az a gyanúd, hogy szándékosan húzza a dolgot, *egészen* téves. Minden meglehetősen lassan megy nála." Mindenesetre tudom, hogy 10 napig megint nem kaptam korrektúraívet.

Apropó. A „Neue Zeit" a végét járja. Edgar úr, aki végül még egy saját készítményű novellával[500] is gazdagította, egy hete – mivel látta, hogy a világ teljes közönnyel viseltetik az ő géniusza iránt – lelépett. Múlt szombaton egy fél szám jelent meg, és ezen a héten megszűnik. Azt rebesgetik, hogy nemsokára a „Hermann" is búcsút mond az árnyékvilágnak. Jó, hogy ezek a kutyák olyan buzgón megragadták az alkalmat arra, hogy semmisségüket ilyen szégyentelenül feltárják a világ szeme előtt. Kinkel saját kezűleg ütötte agyon a Kinkel-blöfföt. A clown** pedig meggyőződött arról,

* – tollhibának, elírásnak – *Szerk.*

** Edgar Bauer. – *Szerk.*

hogy milyen „könnyű" elfoglalni a mi helyünket a kommunista irodalomban.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Az osztrákok támadási tervét, úgy, ahogy közlöd*, kifejtetted a „Tribune"-ban.[498]

Pas trop de zèle!**

* *V. ö. 397. old. – Szerk.*

** – Csak semmi túlbuzgóság![501] – *Szerk.*

203

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [1859] április 16.

Kedves Engels,

Föltételezem, hogy mire e sorok megérkeznek, fogfájásod már elmúlt. Pokoli história.

Közben olyan intézkedéseket tettem, amelyek rövid időn belül meg fogják kétszerezni a jövedelmemet és ezzel vége lesz az idült nyavalyakórságnak. Lassalle unokafivére, Friedländer (azelőtt a „N Oderzeitung"[502] szerkesztője Elsnerrel és társával), most a bécsi „*Presse*" szerkesztője (amelynek mellesleg 24 000 előfizetője van), 1858 januárjában tudósítói állást ajánlott fel nekem a lapjánál. Akkor visszautasítottam, mert kikötötte, hogy Palmerstont nem szabad támadni, csak Bonaparte-ot.[315] Most, *minden kikötést félretéve*, megújította ajánlatát. Ez azonban mellékes, mert *rendszeresen* csak heti 1 cikkről (20 frank) van szó. De ezzel egyidejűleg táviratilag is tudósítom (francia nyelven), táviratonként 10 frankért és ez, bár időtrabló, jövedelmező számomra.

Az egyetlen kérdés, amely még függőben van, egy londoni bankház utalványozása, minthogy a sürgönyözés sok költséget jelent. A tárgyalások – amíg a feltételekben megállapodtunk – több mint 3 hétig tartottak. Csak tegnap küldtem végleges választ az aznap kézhez vett bécsi levélre. Tehát 8–10 napig fog tartani, amíg a dolog megindul.

Közben jövő kedden esedékes a kamat a legfontosabb ezüsttárgyainkra, óráinkra stb. Feleségem a zálogkölcsönzővel folytatott magántárgyalások útján már 3 héttel elhalaszttatta a lejárati napot, de kedd az utolsó terminus. Arra kérlek, küldj néhány fontot, remélve, hogy ezúttal a dolognak egyszer s mindenkorra vége s a te megadóztatásod véglegesen megszűnik.

Légy szíves, küldj nekem egy példányt[473]. Mihelyt több példányod lesz, Freiligrathnak és Pfändernek is kell kapnia egyet-egyet.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

204

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1859] április 19.

Kedves Engels,

1. Az 5 £ megérkezett. Hálás köszönet.

2. A „Tribune"-okat összekeresem és a hét folyamán elküldöm neked.

3. A ma érkezett „*Tribune*"-ban (*ápr.* 5-*i* sz.) egy támadás van, mellékelem, valószínűleg egy magyar szamár tollából, erre *már pénteken* válaszolnod kell. Az „e hó 14-i" válasz, amelyre a szamár céloz, nincs meg nekem. De önmaga ismétléséből mindent megtudhatsz, amit „rövid válaszában" mondott.[503]

4. Mit írt az augsburgi „A Z" a te „Tribune"-cikkeddel kapcsolatban?[504]

5. Tegnap láttam a „Hamburger Korresp"-ban[505] Duncker hirdetését a „Pó és a Rajná"-ról.

6. Eddig 8 korrektúraívet[354] kaptam. Tehát a dolog a végéhez közeledik, Duncker azonban 2 hétig nyilván megint nem küld semmit.

7. Lassalle-ról holnap, amikor egyáltalában részletesebben írok.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

205

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 ápr. 22.

Kedves Frederick,

Cikkedet a legújabb híreknek megfelelően módosítottam.[506]

Gondolom, nem pazaroltad az idődet arra (én kénytelen voltam rá), hogy a hétfői parlamenti vitán átrágd magad. A lényeg ez volt:

1. Angliát a tárgyalások folyamán mindvégig becsapták;

2. Anglia határozottan Ausztria mellett van.

ad 1. Az angol miniszterek már egyszer bejelentették, hogy minden rendben van. Ez akkor volt, amikor Róma kiürítésének[507] híre minden lapban megjelent. A Felsőházban elhangzott kijelentésekből ez következik: A pápa* valóban kívánta területének kiürítését. Franciaország állandóan panaszkodott Angliának, hogy római pozíciója fonák. Kivonulna, ebben azonban megakadályozták egyrészt a pápa aggályai, másrészt az, hogy az osztrákok nem hajlandók ugyancsak kivonulni. Sőt, éppen ez volt a *hivatalos* ürügy, amellyel Anglia előtt Boustrapa[64] az osztrák követtel január 1-én lejátszódott jelenetet igazolta.[508] Nos, a pápa semmivé tette ezt az ürügyet. Ausztria *ténylegesen* kivont 2 zászlóaljat Bolognából és parancsot adott a többi csapat elindulására. Ekkor Bonaparte kifogásokat talált, hogy *ne* vonuljon ki, s így az egész dolog meghiúsult. Ez Derby urat nagyon felingerelte, és Bonaparte, hogy lecsillapítsa, kiöntötte szívét az „olasz kérdést" illetően Lord Cowleynak, aki sürgönyzött Londonba és követeléseit „kielégítőnek" találta. Erre Cowleyt – Bonaparte-nak *Anglia részéről* elfogadott követeléseivel – Bécsbe küldték. (Ez a Cowley ugyanaz a disznó fráter, aki 1848–49-ben Bécsben a német forradalom ellen intrikált.) Ez február végén volt. Ausztria, amely csak nehéz szívvel határozta el magát a háborúra és akkor még közel sem tartott ott a fegyverkezéssel, mint március közepén, *mindent elfogadott*. Amikor Cowley, visszatérőben Párizsba, átutazott Londonon, „ő" és a „kormány", mondja maga Derby, teljesen meg volt arról győződve,

* IX. Pius. – *Szerk.*

hogy minden rendben van, s egy ilyen értelemben fogalmazott újabb nyilatkozattal ismét *blamálták magukat* a parlament előtt. Cowley tehát vérmes reményekkel utazik Párizsba. Ott megtudja, hogy szembekötősdit játszottak vele, s hogy *Oroszország indítványára* Boustrapa beleegyezett egy általános kongresszusba, amelyen, ugyancsak *Oroszország indítványára*, csak az 5 nagyhatalom képviselteti magát, tehát Szardíniát kizárnák. Derby egyenest azt mondja, hogy egyes-egyedül *Oroszország intervenciója* (jóllehet Franciaországgal megállapodtak; *Bonaparte* azonban természetesen nem utasíthatott el olyan feltételeket, amelyeket Anglia az *ő* nevében szabott Ausztriának) az oka annak, hogy a béke nem jött létre. Palmerston ugyanaznap kijelentette az Alsóházban, hogy *ő* nem hibáztatja Oroszországot (természetesen). Ha az angol közvetítés sikerül, Oroszország nem játssza azt a szerepet, amelyet egy kongresszus neki biztosít s amely őt európai kérdésekben megilleti. Derby, bár nagyon kelletlenül, elfogadta az orosz indítványt, bizonyos feltételek mellett, amelyek közül a legfontosabb az volt, hogy az 1815. évi bécsi szerződés területrendezéseihez nem szabad hozzányúlni. Ausztria, amely már azt képzelte, hogy minden elintéződött, most világosan látta, hogy háború mellett *döntöttek*, s hogy őt csak az orránál fogva akarták vezetni. Ezért az angolok új indítványára azzal az arcátlan követeléssel válaszolt, hogy Szardíniának a kongresszuson való részvétel előzetes feltételeként le kell szerelnie. Erre Derby azt javasolta Bonapartenak, vegye rá Szardíniát erre a blamázsra, de úgy, hogy ugyanakkor Anglia és Franciaország együttesen szerződésileg kezeskedjenek arról, hogy Ausztria a kongresszus idején nem szegi meg a békét. A szamár Bonaparte ezt elutasította. Ha elfogadja, akkor ügynökei révén valahogy csetepatét idézhetett volna elő az osztrák–piemonti határon, és akkor a Franciaországgal ésSzardíniával létrejött támadási szerződés kötelezte volna Angliát, hogy Ausztria ellen forduljon, Palmerston pedig kényszerítette volna a torykat, hogy állják a szavukat. Az osztrákok viszont megrettentek attól, hogy Anglia milyen könnyen hajlandónak mutatkozott bizonyos feltételek mellett támadási szövetségbe belemenni ellenük. Ezért tehát azonnal állást foglaltak az angol javaslat mellett és Szardínia leszerelését általános leszerelésre változtatták. Ekkor következett a botrány amiatt, hogy vajon, mint Ausztria mondta, a kongresszus összeülése előtt, vagy mint Bonaparte mondta, utána történjék-e meg a leszerelés, továbbá, hogy Szardínia részt vehet-e a kongresszuson vagy sem stb. Egyszóval minden újabb nehézség Bonaptól indult ki, 1. a leszereléssel kapcsolatos csűrés-csavarás, 2. hiszen *ő* és *Oroszország javasolták*, hogy Szardíniát rekesszék ki a kongresszusból. Derby olyan dühös volt múlt hétfőn, hogy állítólag valósággal kiabált,

amikor kijelentette, hogy Anglia most még egy *utolsó* javaslatot tesz; ő azonban már belefáradt a játszadozásba, s ha most sem jár sikerrel, többé nem lép fel közvetítőként stb.

ad 2. Bonaparte ezeket az utóbbi javaslatokat elfogadhatta, mert ezek csupán Ausztriára nézve voltak *hátrányosak*, tekintve hogy Ausztria már messzibb tartott a fegyverkezéssel. El *kellett* fogadnia a javaslatokat, hogy Derbynek ne lehessen ürügye egyenesen őellene fordulni. Ausztriának el kellett őket utasítania, ha nem akarta valamennyi előnyét elveszíteni stb. Bonaparte, aki Derby bukására és Palmerston hatalomralépésére számított, rosszabb helyzetben volt, mert Derby és Disraeli beszédeikben kereken kijelentették, már unják, hogy Bonap és Oroszország becsapja őket, azonkívül egyenesen Ausztria pártját fogták. Malmesbury azt mondta, nem érti, *milyen ürüggyel* avatkozik be Bonap az itáliai zavarokba. Derby azt mondta, Anglia először a fegyveres semlegesség álláspontjára helyezkedik, ám azután az ellen a hatalom ellen fordul, amely „hamis ürüggyel" előidézi a háborút. Derby azt mondta, hogy Angliának az Adriai-tengerhez fűződő érdeke nem engedi meg, hogy ölbe tett kézzel üljön; egy Trieszt elleni támadást úgyszólván casus bellinek* nyilvánított. Disraeli azt mondotta, Ausztria „méltóságteljes tartózkodással" viselkedett, Szardínia „kétértelműen, nyugtalanítóan, sőt követelődzően". Végül mindnyájan azt mondták, hogy az 1815. évi szerződésekhez ragaszkodni kell, és éppen az itáliai területrendezésre vonatkozóan ezek a szerződések – mint ismételten hangsúlyozták – „megfékezni szándékoztak Franciaország terjeszkedési becsvágyát".

Annyi bizonyos: az a trükk, hogy Derby lemondás helyett a pokolba küldte a parlamentet s így Palmerstont egyelőre száműzte a magánéletbe, komoly dilemmába juttatta az orosz–francia játszmát.

Csak 2 eset lehetséges.

Vagy Ausztria megijed a Londonból és Berlinből érkező fenyegető táviratoktól és visszavonja Gyulay Piemontnak küldött ultimátumát[509]. *Ebben* az esetben Bonaparte-on az Isten sem tud segíteni. Akkor valóban *le* kell *szerelnie*, és a hadsereg mint Soulouque-kal fog vele bánni. Párizsban a munkások amúgy is feldühödtek Blanqui gyalázatos cayenne-i száműzetése miatt[510]. Vagy pedig Ausztria megelégeli a diplomáciai játékot és Torino ellen vonul. Ebben az esetben Bonap úr diplomáciai győzelmet arat, mert Ausztria üzen először háborút: ezért a diplomáciai győzelemért azonban

* – háborús oknak – *Szerk.*

csúfos katonai vereséggel fizet. Ebben az esetben nem adok 4 hónapot koronájának és dinasztiájának.

Holnap elküldöm neked a „Tribune"-okat.

Apropó.

A nagy birodalmi Vogt [helytartó][511] episztolát intézett Freiligrathhoz, melyben bejelenti, hogy ez a birodalmi banda új lapot ad ki Zürichben (vagy Bernben, ezt elfelejtettem).[512] Felszólítja Freiligrathot, hogy írjon a tárcarovatba és nyerje meg a mélyenszántó Buchert politikai tudósítónak.

A program, amelyre birodalmi Vogt egy új „pártot" akar alapítani, s amelyet, mint ő maga mondja, A. Herzen nagyon jóindulatúan fogadott, a következő: Németország lemond a nem-német birtokairól. Nem támogatja Ausztriát. A francia zsarnokság átmeneti, az osztrák maradandó. Mindkét zsarnokot engedik elvérezni. (Sőt Bonaparte iránt bizonyos vonzalom is észlelhető.) Németország fegyveres semlegességet tanúsít. Németországi forradalmi mozgalomra, amint azt Vogt „a legjobb forrásból tudja", a mi életünkben nem lehet számítani. Ennélfogva, mihelyt Bonap tönkretette Ausztriát, magától megindul a hazában egy birodalmi régenstanácsilag mérsékelt liberális-nemzeti fejlődés és Vogtból talán még porosz udvari bolond is lehet. Vogt leveléből látható, hogy azt hiszi, Freiligrath már egyáltalán nem áll velünk kapcsolatban. Hogy ez a birodalmi helytartó [Reichs-Vogt] mennyire nem tud semmit azokról az emberekről, akikkel dolga van! Bucher, mint urquhartista, *osztrákpárti*. A nagy Blind viszont abban a dilemmában, hogy Bonap ellen van mint német és Ausztria ellen mint Rotteck, jelen pillanatban „német parlamentet" hív össze,[513] amit a távíró nemsokára jelenteni fog Manchesternek. Üdvözlet

Barátod

K. M.

206

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 május 6.

Kedves Frederick,

Megkaptam a cikkedet.[514] Egy távirati jelentésből bizonyára értesültél arról, hogy Hess Gyulay terve (értsd, valószínűleg, *tervszerűtlensége*) ellen foglalt állást.[515] A mi szempontunkból, vagyis forradalmi szempontból, még kívánatos is, ha Ausztria először vagy vereséget szenved, vagy, ami morálisan ugyanaz, ismét visszavonul Lombardiába. Ezáltal a viszonyok sokkal jobban kifejlődnek, és meglesz a kellő idő ahhoz, hogy a dolgok Párizsban megérlelődjenek. Egyáltalán úgy állnak a dolgok, hogy bármelyik oldalon követnek is el baklövéseket, azoknak a mi malmunkra kell hajtaniok a vizet. Ha Ausztria már az elején kiporolja a piemonti hadsereget, beveszi Torinót, megveri a franciákat, ahogy átjutnak az Alpokon, akkor Oroszország talán azonnal Bonaparte ellen fordulna – mindenesetre még nem kötötte le magát *ténylegesen* Németország ellen[516] –, és a mi hitvány porosz kormányunk kikerülne az egyetlen dilemmából, amely a nyakát fogja szegni. Továbbá: ilyen döntő vereség, mindjárt az elején, francia katonai zendülést és párizsi forradalmat idézhetne elő Bonap ellen. És akkor? *Ebben* a pillanatban az lenne a következmény, hogy a Szent Szövetség[517] győzedelmesen fellép egy esetleges párizsi fegyveres forradalmi kormány ellen, amit biztosan nem kívánunk. Még Radetzky vérét is tüzelte az 1848-as forradalom. Ezzel szemben úgy vélem, hogy most mindkét részről, mind az osztrák, mind a francia oldalon reakciós középszerűséggel fognak hadat viselni.

Helytelen, hogy nem küldtél ide legalább még két pamfletot[473], Pfändernek, aki a kéziratodat a maga neve alatt elküldte, és Freiligrathnak. Illő lenne, hogy P. Imandtnak is küldj egy példányt. (*Dundee*, Dundee Seminary.) Némi tekintettel kell lenni a pártviszonyokra és tartani az emberekben a jó hangulatot.

Apropó. Múlt pénteki cikkedből[518] az egész bevezető részt kihúztam, először is, mert aggályaim voltak az osztrákokkal szemben; másodszor,

mert a mi ügyünket abszolúte nem szabad azonosítanunk a mostani német kormányokéval.

Véleményem szerint a derék Palmerston igen rövid időn belül ismét a kormányrúdnál lesz mint külügyminiszter vagy mint hadügyminiszter. Azok az ökör toryk valóban túl könnyűvé teszik neki a játszmát. Először elrontják a fickók az osztrákoknak a játszmát nyavalyás közvetítés-színlelésükkel. Aztán, mihelyt a francia–porosz szerződés kitudódik, erőnek erejével igyekeznek letagadni ezt, hogy bebizonyítsák, hogy őket nem érte meglepetés. Ez aztán alkalmat ad a „*Times*"-nak, hogy kinevesse őket és patrióta magatartást tanúsítson Oroszországgal szemben. A dolognak azonban az a nyitja, hogy a „*Times*"-ban, mint valamennyi többi Palmerston-lapban (noha ezek, a köztük felosztott szerepnek megfelelően, a különböző érdekelt hatalmak mellett vagy ellen lépnek föl), utalnak arra (a „Morning Adv" és a „Daily Telegraph", amelyek a tömegnek írnak, ezt nyíltan ki is mondják), hogy a truly British Ministert[183] újból kormányra kell ültetni. A nyavalyás toryknak ehelyett „hinniök" kellett volna az orosz–francia szerződésben és ez alkalommal rohamra menniök Pam ellen. Többször is volt erre jobbnál jobb alkalom. Először is Pam Compiègne-ben volt,[463] amikor az egész tervet kiagyalták. Másodszor Whiteside úr a kormány nevében már tudtára adta az ostoba John Bullnak[126] – ami a Kékkönyvekből régóta ismeretes volt[519] –, miszerint Ausztria 1848-ban felajánlotta Palmerstonnak, hogy *teljesen feladja Lombardiát*, Velencében pedig egy osztrák főherceg vezetésével olasz kormányzatot iktat be, ha ő hajlandó közvetíteni. Ugyanakkor Piemont is hozzá fordult, Franciaország szintén. Mit tett Pam? Elutasította az indítványt azzal az ürüggyel, hogy Velencéről is teljesen le kell mondani. Ezt a választ 3 heti hallgatás után adta. Mihelyt Radetzky győzött, felszólította az osztrákokat, hajtsák végre a vele közölt tervet. A magyar ügyben (ezúttal azokra a feltételekre vonatkozóan, amelyeknek a már kétségbeesett magyarok hajlandóak voltak alávetni magukat) ugyanezt a fogást alkalmazta. A fickó visszatérése a kormányba – reális veszély. Egyébként Németországban már akadnak, akik értik őt. Egy könyv, melynek a hamburgi Wurm professzor a szerzője (Geschichte des Orientalischen Kriegs) és egy Miklósról szóló könyv egy másik németnek a tollából, akinek a nevét elfelejtettem, egyenes támadást tartalmaz Pam mint orosz ügynök ellen.

*Ad vocem business.** Az a szamár Friedländer április 12-i kelettel írt nekem, de megfeledkezett a fő dologról, mégpedig arról, hogy egy bank-

* – Ami az üzletet illeti. – *V. ö. 400. old.* – *Szerk.*

háznál utalványozzon. Ehelyett „előlegről" beszélt. Ez képtelenség. Hetenként 8–10, gyakran 15 £-re van szükség a táviratokhoz. Ezt megírtam a szamárnak. Eddig még nincs válasz, jóllehet rendszeresen megküldi a *bécsi „Pressé"*-t (most, mint magából az újságból látom, 26 000 előfizetője van). Tegnap egy dörgedelmes levelet írtam Lassalle-nak*. A „Pressé"-ből látom, hogy Lassalle, nagy buzgalommal, bár kevés tehetséggel, megkezdte távirati és levélbeli tudósítását a „Pressé"-nek. Ezt az állást azonban csak akkor fogadta el, amikor én írásban „megadtam neki az engedélyt"**, mert, mint írja, ezt politikai szempontból az én beleegyezésem nélkül nem akarja megkockáztatni. Nem lenne komikus história, ha az egész tranzakció csak arra menne ki, hogy L elhelyezkedjen? Lehetséges azonban, hogy a késedelem abból adódik, hogy Friedländer a mostani zavaros helyzetben nehezen tudja Bécsben a pénzügyeket elintézni. Közben türelmetlenségemben algebrával foglalkozom.

Üdvözlet.

Lupus Manchesterben van?

Barátod

K. M.

* *V. ö. 573. old. – Szerk.*

** *V. ö. 563–564. old. – Szerk.*

207

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 május 16.

Kedves Engels,

Lassalle mellékelt leveléből, amelyet *postafordultával* vissza kell kapnom, láthatod, hogy állnak a dolgok a bécsi üzlettel kapcsolatban. Azonnal írtam Friedländernek.* Lassalle ugyanis nem tudja, hogy én a „Pressé"-t, amelyből néhány kivonatot küldök neked, naponta megkapom és ebből láttam, hogy ő a levelemig** folyvást küldte a tudósításokat, a lap azonban leállította az ő berlini táviratait, mert tapintatlanul hosszúak voltak; tudósítása is ügyetlen és *minden* újság számára inkább zavaró volt. Lehet, hogy az egész históriából nem lesz semmi, de az is lehet, hogy a bécsi kereskedelmi pánik miatt, amely csak a hamburgival hasonlítható össze,[520] az illetők mostanáig nem tudtak intézkedni. Majd meglátjuk.

Legközelebb többet és valami nagyon mulatságosat. Ma csak ennyit: Korffot, egykori felelős kiadónkat, váltóhamisításért New Orleansban 12 évi fegyházbüntetésre ítélték.

Vogt hajdani birodalmi régens[511] eladta magát Bonap-nak.[521]

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 575. old. – Szerk.*
** *V. ö. 562–564. old. – Szerk.*

208

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 május 18.

Kedves Engels,

Lassalle levele több olyan pontot tartalmaz, amelyek miatt meg fogom mosni a fejét. Először arról beszél az ifjú, hogy „mit tegyen értem". Én azonban nem kértem tőle semmit, csak azt, hogy ő, aki az egész dolgot elindította, és akinek a tudósításait folytonosan látom szerepelni a „Pressé"-ben, magyarázza meg nekem a bécsiek rejtélyes hallgatását.* Ez az ő dolga volt. Másodszor úgy tesz, mintha csak nehéz harcok után, az „én" unszolásomra tudósítaná a „Pressé"-t. Egyszer azonban bevallja – ugyanabban a levélben –, hogy ő már az én állásfoglalásom *előtt* kezdett tudósításokat küldeni Bécsbe. De aztán megfordítja az „összefüggést". Amikor közölte velem Friedländer ajánlatát, két oldalt fecsegett arról, hogy írjon-e Bécsbe vagy sem és a dolgot az én döntésemtől tette függővé. Először is magától értetődő volt, hogy ha én a „Presse" tudósítását jónak tartom a magam számára, akkor nem tartanám rossznak L[assalle] részére sem. Azonkívül a leveléből láttam, hogy mohón kívánja a beleegyezésemet. Mire való hát most az okozati összefüggésnek ez a nagyképű kiforgatása? Amit a „tendenciáról" mond, ami miatt, mint írja, „lehordta" Friedländert, az nonszensz. A bécsi „Presse", osztrák lap létére, az adott körülmények között ügyesen és tisztességesen van szerkesztve, sokkal több tapintattal, semhogy L kifogásolhatná. Végül pedig én nem kértem az ifjútól, hogy kioktasson, mi „méltó" hozzám és mi nem méltó. Elég arrogánsnak találom, hogy erre vonatkozóan nekem intelmeket ad. Ha Friedländer rendezni tudja a pénzügyeket, határozottan kitartok az elhatározásom mellett, melyet egyáltalában nem zavar az, hogy L tudósítása, úgy látszik, F-nek nincs ínyére. A „Presse" legutóbbi számaiból látom, hogy előfizetőinek száma 27 000-re emelkedett.

L pamfletja[522] óriási balfogás. A te „anonym" pamfletod[473] megjelenése nem hagyta őt nyugodni. A forradalmi párt helyzete Németországban

---

* *V. ö. 573. old. – Szerk.*

e pillanatban kétségtelenül nehéz, ám a körülmények némi kritikai elemzése alapján világos. Ami a „kormányokat" illeti, úgy nyilvánvalóan minden szempontból, már Németország *létezése* érdekében is, azt a követelést kell velük szemben támasztani, hogy *ne* maradjanak *semlegesek*, hanem, mint helyesen mondod, *hazafiasak* legyenek. A dolog *forradalmi* élét pedig egyszerűen azzal kell megadni, hogy az ellentétet *Oroszországgal szemben* még erősebben hangsúlyozzuk, mint Boustrapával[64] szemben. Ezt kellett volna L-nak a „N[eue] Pr[eussische] Z[eitung]"[46] franciaellenes handabandázása ellen tennie. Azonkívül *ez* az a pont, amely a gyakorlatban a háború folyamán a német kormányokat hazaárulásba fogja sodorni, s ahol majd nyakon lehet csípni őket. Egyébként, ha L a párt nevében bátorkodik beszélni, akkor a jövőre vonatkozóan vagy fel kell készülnie arra, hogy mi nyíltan dezavuáljuk őt, mivel a viszonyok túlságosan komolyak, semhogy bármire is tekintettel legyünk, vagy pedig ahelyett, hogy a tűz és logika[523] vegyes inspirációit követné, előbb szót kell értenie azokkal az emberekkel, akik talán más nézeten vannak, mint ő. Most nagyon kell vigyáznunk a pártfegyelemre, különben az egészet megeszi a fene.

A fejekben a zűrzavar bámulatos méreteket öltött. Először is itt van a hazaáruló „birodalmi régens"[511], aki készpénzt kapott Párizstól.[521] Meyen úr a hamburgi „Freischütz"-ben dicséri Vogt írását.[524] A vulgárdemokraták egy fajtájának (a néhány becsületes közülük azt hiszi, hogy Ausztria veresége, amelyet kiegészít egy magyarországi + galíciai stb. forradalom, Németországban forradalmat idézne elő. A marhák elfelejtik, hogy *most* forradalom Németországban, amely egyenlő hadseregeinek felbomlásával, nem a forradalmároknak, hanem Oroszországnak és Boustrapának kedvezne) természetesen nagy örömére szolgál, hogy a decembristáskodó[525] magyarokkal (csupa Bangya) és lengyelekkel (Cieszkowski úr néhány nappal ezelőtt a porosz kamarában Miklóst a lengyelek „nagy szláv szövetségesének" nevezte) meg olaszokkal egy nótát fújhatnak. Egy másik banda, mint például Blind, amely össze akarja kötni a patriotizmust és a demokratizmust, azzal a követeléssel teszi nevetségessé magát (így az öreg Uhland is), hogy Ausztriával *együtt* indítsanak háborút Bonap ellen és egyszersmind létesüljön birodalmi parlament. Ezek a szamarak először is nem látják, hogy ennek az utálatos kívánságnak a teljesüléséhez hiányzik minden feltétel. Másodszor pedig annyira nem törődnek a valóságos folyamatokkal, hogy fogalmuk sincs arról, hogy Németországnak abban az egyetlen részében, amelynek döntő szava van, *Poroszországban*, a burzsoák büszkék a maguk kamaráira, melyeknek hatalma a kormány szorult helyzete esetén bizonyára nő; hogy ezek a burzsoák (amint ezt a legutóbbi kamarai tárgyalások mutat-

ják) nem hajlandók eltűrni, és teljes joggal, hogy „parlament" cégére alatt badeniak és württembergiek diktáljanak nekik, mint ahogyan a porosz kormány sem akarja „Bundestag"[526] cégére alatt Ausztria uralmát; hogy ezek a burzsoák 1848 óta tudják, hogy egy parlament, amely az ő kamaráik mellett működik, megtöri az utóbbiak hatalmát, ő maga pedig puszta fantazmagória marad. Valóban sokkal több forradalmi támaszték található a porosz kamarákban, amelyek költségvetéseket hagyhatnak jóvá és amelyek mögött bizonyos esetekben a hadsereg egy része és a berlini tömeg áll, mint egy „birodalmi parlament" cégért viselő vitaklubban. Az, hogy badeniak, württembergiek és más apróvadak a saját fontosságukat illetően ellenkező véleményen vannak, magától értetődik. Saját elvbarátaink és más becsületes forradalmárok komolyan félnek attól, hogy egy Boustrapa elleni háború 1813–15-höz vezet vissza. Végül a Crédit mobilier[79] képviselői Németországban („*Kölnische Zeitung*", Fould–Oppenheim stb.) természetesen csatlakoznak a demokrata aggályokhoz és a hagyományosan rövidlátó porosz-dinasztikus hitszegésre (bázeli béke[527] stb.) spekulálnak. Másfelől a demokrata és forradalmi párt egy része azt hiszi, hogy patriotizmusból Jahn- és Arndt-féle húrokon kell játszania. Tekintettel minderre a zűrzavarra, s mivel véleményem szerint Németország sorsa forog kockán, szükségesnek tartom, hogy mi ketten egy pártkiáltványt tegyünk közzé.[528] Ha a bécsi dolog rendeződik, pünkösdkor ehhez ide kellene jönnöd. Ha nem, én megyek Manchesterbe.

Most ezekről az általános dolgokról áttérek a londoni (német) pártügyek állására, s itt egyet és mást pótolnom kell, amelyek közlésével, ameddig a dolog még csak alakulóban volt, nem akartalak untatni.

Bizonyára emlékszel, hogy Liebknecht úr a clown E. Bauert, éppen abban az időben, amikor nyíltan szakítottam az utóbbival, bevezette az ún. kommunista egyletbe[529], s hogy a clown átvette a „Neue Zeit"-ot, ahol a tudatlan fajankó a Scherzertől eltanult néhány kommunista szólam túlhajtásával nevetségessé tette pártunkat. Nekem nagyon kellemetlen volt a dolog, nem a miatt a pár londoni mesterlegény miatt, hanem a demokrata banda káröröme miatt, a hamis látszat miatt, amelyet e szennylapnak Németországba és az Egyesült Államokba ügyesen eljuttatott néhány példánya előidézett, s amiatt, hogy a clown megismerte a párt nyomorúságos állapotát; végül azok miatt a kapcsolatok miatt, amelyekbe az itteni Nemzetközi Bizottsággal[530] került. Liebknecht úr egész idő alatt, amíg a clown a „Neue Zeit"-ot szerkesztette és az egyletben előadásokat tartott, tagja maradt az egyletnek, azonkívül mindenféle ostobaságot fecsegett össze arról, hogy engem meg kell védenie azzal a nagy gyűlölettel szemben, ame-

lyet a munkások (vagyis a mesterlegények) ellenem táplálnak stb. Nos, amikor pénzhiány miatt a „N Z"-nak csupán fél száma jelent meg (ezt elküldtem neked), Liebknecht elnökölt egy gyűlésen, amelyre a lapot megmentendő meghívták a különböző egyleteket.[531] Az eredmény persze nulla volt. E jelenet után összehívtam az embereket (egy kis csoportot: Pfändert, Lochnert stb. és néhány új embert, akiket Liebknecht réges-rég, azóta, hogy elköltöztem a városból[532], magánklubjaként kezelt), s ez alkalommal úgy megtépáztam Liebknechtet – számára csöppet sem örvendetes módon –, hogy végül megtört bűnösnek vallotta magát. Elmondta, hogy megkísérlik a „Neue Zeit"-ot újra kiadni, de az ő erélyes közbelépése ezt megakadályozta. Ezért meglepődtem, amikor néhány nappal később „Das Volk" név alatt kezembe került a „N Z" látszólagos folytatása. A dolog azonban érdekes módon megvilágosodott az alábbiak szerint: (Lásd a mellékelt levelet is.)

A clown úr végül megírta Biskampnak (kezedben van egy levél B[iskamp]tól hozzá), hogy Kinkel fondorlatokkal tönkretette a „Neue Zeit"-ot, csak úgy tajtékzott a bosszúszomjtól stb. Nos, Bisk Londonba jött és döbbenten látta megjelenni egyik *saját*, a „N Z"-nak szánt cikkét, valamelyest megszelídítve, a „Hermann"-ban. Elrohant a clownhoz, aki láthatóan csöppet sem örült megjelenésének, betegnek adta ki magát, a világfájdalmast játszotta és végül kijelentette neki, hogy minden szemét, Bisk ne keverje bele magát ebbe a disznóságba, Kinkel túlságosan hatalmas stb. Biskamp azonban, akinek feltűnt, hogy Kinkel a „N Z" nyomdájába helyezte át a „Hermann"-ját, régi nyomdáját pedig feladta, s hogy az *ő* [Bisk] kéziratait nyomja, berohant Hirschfeldhez a szedőterembe és ott találta – *Edgar Bauer* kézírásában a másolatokat és a példányok korrektúráját. Egyszóval Edgar úr arra használta fel a „N Z"-ot, *hogy eladja magát Kinkelnek*, és ez alkalommal – e férfiú termékenységének bizonyítéka – Biskamp kéziratait *saját* cikkeiként nyomassa ki. Micsoda barom ez a Kinkel! Hogy tönkretegye a „N Z"-ot, megvásárolja a clownt, aki egész szerkesztői tevékenysége során került minden polémiát, ahelyett hogy pénzt adott volna a clownnak és hagyta volna, hogy továbbra is a „N Z" szerkesztőjeként szerepeljen. De Gottfried azt hitte, hogy így egyszer s mindenkorra kiküszöböl egy konkurrenciát, még ha az kicsiny is. Még egy szót ennek a Gottfriednak a működéséről. Megjelent itt egy harmadik német lap, először „Londoner Deutsche Zeitung", majd „*Germania*" címmel.[533] Ez a lap, amelyet egy bizonyos Ermani szerkesztett, osztrák irányzatú volt. Gottfried kiszimatolja, hogy a szerkesztő valamiféle bűntényt követett el, dr. Juch által megfenyegeti, potom áron megveszi tőle a lapot és a nyomdát (hogy a forradalmi

alapból vagy a porosz szövetségi pénzekből-e, azt nem tudni), és, mint mondják, Juch vezetése alatt más címmel jelenteti meg a lapot. Kinkel lapjának 1700 előfizetője van, bevételi forrássá válik, és a fickó meg akarja óvni minden konkurrenciától és polémiától.

A clown árulása után Bisk stb. megalapították a „*Volk*"-ot; és ő, valamint a mesterlegények először közvetve, Liebk útján hozzám fordultak. Aztán Bisk eljött hozzám.

Kijelentettem, *mi* közvetlenül nem működhetünk közre semmiféle *kis* lapnál, egyáltalán *semmiféle* pártlapnál, melyet *nem mi magunk szerkesztünk*. Az utóbbi lépéshez azonban pillanatnyilag minden feltétel hiányzik. Ezzel szemben *Liebknecht úr* tevékenykedjen Bisk javára. Én mindenesetre nagyon helyeslem, hogy Gottfriednak nem engedik át a terepet és keresztülhúzzák mocskos számításait. Mindaz, amire kötelezem magam, a következő: időnként adok nekik „nyomtatott" „Tribune"-cikkeket, amelyeket felhasználhatnak; felszólítom az ismerőseimet, hogy járassák a lapocskát; végül *szóban* tájékoztatom őket arról, amiről értesülök, s egyről-másról „útmutatásokat" adok nekik. Másrészt Biskampnak azonnal (ez a következő számban megtörténik) bizonyító adatokkal ki kell nyomtatnia a Bauer–Kinkel-féle disznóságot.[534] (Így 2 legyet ütök egy csapásra, még ha a lapocska meg is szűnik.) A clown objektív magaslatát le kell dönteni és minden tekintetben támadóan és polemikusan, mégpedig lehetőleg mulatságos hangnemben kell eljárni.

Ennélfogva arra kérlek, hogy te, Lupus, Gumpert és akit még rá tudtok venni (egyébként a dolgot úgy állítsátok be, mint egy különben tőlünk távol álló Kinkel-ellenes ügyet), fizessetek elő a „*Volk*"-ra. Hivatal: 3, Litchfield Street, Soho. (Negyedévenkénti előfizetés, ingyenes kézbesítéssel, 3 sh. 6. d.) Gumpert és Biskamp mindketten kurhesseniek, és minthogy Gumpertnak hébe-hóba van talán egy jó ötlete, megküldheti a földijének. Végül nevezz meg nekem egy manchesteri fickót (könyvkereskedőt), akinek a „Volk"-ot terjesztés végett megküldhetik. (Írj a bradfordinak* is.)

A „Volk"-ot olyan vicinális-lapocskának tekintem, mint a mi „brüsszeli" és „párizsi" lapunkat.[535] De suttyomban, egyenes beavatkozás nélkül, halálra bosszanthatjuk vele Gottfriedot stb. stb. *Jöhet olyan pillanat is*, mégpedig igen hamarosan, *amikor döntően fontos, hogy nemcsak ellenségeink, hanem mi magunk is* kinyomathassuk nézetünket egy londoni lapban. Biskamp ingyen dolgozik és annál is inkább támogatást érdemel.

* Wilhelm Strohn. – *Szerk.*

A legszebb, hogy a clown a „*Hermann*" 18. számában egy módfelett ostoba beszari cikket írt, amelyben „bebizonyítja", hogy „Anglia semlegessége" „zugháborúvá" kárhoztatja a jelenlegi háborút. „Lezáró" tettek már nem lehetségesek a szerencsétlen kontinensen, s a magasztos Anglia *ezért* „semleges". A 19. számban Blind felháborodott demokrata-patrióta, Bucher pedig urquhartista álláspontról úgy leteremtette a clownt[536], hogy az csakhamar, minden párt által megrugdosva, ki fog repülni még a „Hermann"-ból is.

Igen szép leckét kaptak így a mesterlegény urak. Az óweitlingiánus szamár Scherzer azt hitte, hogy *ő* kinevezhet pártképviselőket. Amikor *én* találkoztam a mesterlegények egy küldöttségével (azt elutasítottam, hogy valamelyik egyletbe elmenjek, de az egyikben Liebknecht, a másikban a lappföldi* az elnök[537]), kereken megmondtam nekik: a proletárpárt képviseletére megbízatásunkat mi *saját magunktól* kaptuk, senki mástól. Ezt a mandátumot azonban ellenjegyzi az a kizárólagos és általános gyűlölet, amelyet a régi világ és a régi pártok összes frakciói velünk szemben táplálnak. Gondolhatod, hogy elképedtek a marhák.

Ha a „Pó és a Rajna"[473] példányaiból már nincs neked, rendelned kell néhányat. Steffen, Weydemeyer és több itteni szemle részére is szükség van még példányokra.

Tudnál a szegény Eccariusnak, aki ismét összeroppan a szabópokolban, egy újabb kollekció portóit küldeni?

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Levelet kaptam Weydemeyertől és Komptól. Legközelebb elküldöm neked. Általuk már mintegy 100 példányt rendeltek „Gazdaságtan"-omból[354] Dunckernál az Egyesült Államokból.

Mondd meg Lupusnak: Beta (Bettziech), a „How do you do"[538] szerkesztője, kezdettől fogva Gottfriednak is a tulajdonképpeni szerkesztőségi tótumfaktuma.

* Anders. – *Szerk.*

209

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1859 május 23.

Kedves Szerecsen,

A kiáltványt illetően* teljesen egyetértek. De hogy csináljuk a nyomtatással, nyilván Londonban kell majd kinyomatni; érdeklődj a költségek és egyéb részletek felől, hogy a megfogalmazás után mindjárt kibocsáthassuk.

A „Völkchen"-história** nagyon mulatságos, nagyon örvendetes és igen hasznos lehet. Az itteni terjesztésre vonatkozóan a következő megjegyzésem volna: angol könyvkereskedőt ugyan könnyen találhatnék, annak azonban még arra sem lenne esélye, hogy egyetlen alkalmi előfizetőt felhajtson. Hogy ezeket megfoghassuk, a külföldi könyveket árusító itteni kereskedőket, a Princess Str.-i Dunnill és Palmert és az ugyancsak Princess Str.-i Franz Thimmet, kell bevonni. Lupus majd Dunnill és Palmernál fog előfizetni, Gumpert és én pedig Thimmnél, aki a mi könyvkereskedőnk. A „Hermann" itt egyre kevésbé fogy, egy egész rakomány régi szám fekszik itt, és Thimm helybeli üzletvezetője, aki úgy látszik nem nagyon szíveli Kinkelt, azt mondja, hogy az előfizetők száma hétről hétre csökken. Küldjetek tehát az első számokból, különösen azokból, melyekben a Kinkel-maszatot tárgyalják[534], egy tucatnyi példányt Thimmnek és kb. 6-ot D & P-nak is; majd mozgósítom a pletykahordó Heckschert, mihelyt ez meglesz, ő a históriát olyan biztosan forgalomba hozza itt, mint $2 \times 2 = 4$. De a Thimmnek szóló dolgokat *egyenesen* az itteni Th-nek kell küldeni, a londoni fickó képes lenne a vacakot elsikkasztani. Mihelyt így itt néhány példányra előfizettek Thimmnél, a cég itteni képviselőjét már jobban fogja érdekelni a dolog.

A casteggioi ütközetet jövő pénteken tárgyalom, a dolog túl jelentéktelen ahhoz, hogy 2-szer írjak róla, a táviratok meg túl bizonytalanok, sem-

* *V. ö. 412. old. – Szerk.*

** „Das Volk". – *Szerk.*

hogy valami használhatót mondjanak.[539] A te régi térképed Lombardiáról most nagyon jól jön nekem, lépték kb. 1:160 000, tehát már jó nagy. Sajnos a szintjelzés nagyon rossz.

Sok üdvözlet.

Barátod
F. E.

210

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 május 24.

Kedves Engels,

Ha tudnál némi „dohányt" küldeni, *nagyon* leköteleznél. Ez a csirkefogó Duncker, akire számítottam, úgy látszik, a kéklő messzeségbe tolja ki a dolgot[354]. 11 napja megint nem küldött semmit a barom. Tudod, ki állja el az utamat? Senki más, mint Lassalle. Először az én írásomat 4 hétre leállítják az ő „Sickingen"-je miatt. Most hogy a dolog befejezéséhez közeledett, megint közbe kell jönnie a bolondnak azzal az „anonym" pamfletjával[522], amelyet csak azért írt, mert a te „anonym" pamfletod[473] nem hagyta nyugodni. Nem kellene-e belátnia a kutyának, hogy még a tisztesség is azt követeli, hogy előbb az én dolgomat hozzák ki? Még néhány napig várok, de aztán fene goromba levelet írok Berlinbe.

A megrendeléseket Manchester részére elintéztem. Ha időd engedi, írj nekem holnap németül 20–30–40 sort a háborús ügyekről, nem a te kézírásodban akarom odaadni annak a pipogya Liebknechtnek, hanem majd lediktálom[540]. Nincs vesztenivaló idő, mivel a „Volk" csak *egy* szedővel dicsekedhet és péntek reggelig mindennek kész kell lennie.

Ne tévesztd szem elől ezt a pontot: ha valami eredetibbet hozunk a hadszíntérről, legalább 50 vásárlóval többre tudunk szert tenni Londonban. Úgy intézem a dolgot, hogy te és én egyelőre ne legyünk közvetlenül felelősek.

Gottfried mesterkedéseiről ítéletet alkothatsz magadnak abból, hogy ez a pap múlt héten fél pennyért árulta az ő „Hermann"-jait az East Endben a Whitechapel[406] lakosságának csak azért, nehogy a „Volk" elkeljen. Honnan veszi a pénzt? Schapper azt mondja, hogy *Willich* itt volt. A fickók aztán valószínűleg elosztották a pénzt és a láncos kutya Heinzennek is vetettek a koncból, mert a kutya abbahagyta az ugatást. Majd megtudjuk, mi történt.

A kiáltványunk kiadása ügyében* majd körülnézek.
Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Imandt nőül veszi háziasszonyának a leányát, egy skót nőt. Ez is „szép tájék"[476].

* *V. ö. 412., 416. old. – Szerk.*

211

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1859 május 25.

Kedves Fred,

Ahogy a dolgok most itt állnak, nem valószínű, hogy elhagyhatom Londont, jövő hét elején biztosan nem.

Mint egyik naplófeljegyzésemből látom, ma van kerek két hete annak, hogy az a kutya Duncker megkapta tőlem az *utolsó 3 korrektúraívet* (tudniillik a 9–11. ívet). A dolog[354] tehát már *kész* volt, és a fickónak nem kellett volna mást tennie, mint az *utolsó 3 ív* tiszta levonatát a *sajtóhibák jegyzékének* összeállításához elküldeni. Ehelyett ma megkapom – mit gondolsz, mit? Lassalle brosúráját[522], és minthogy nem volt otthon pénzünk, és többé-kevésbé már minden elzálogosítható holmi a zálogházban van, az utolsó hordható ruhadarabot is el kellett küldenem a zálogházba, mert 2 sh.-et kellett fizetni ezért a vacakért, amely Berlinben talán 8 d.-be kerül. De amire tulajdonképpen ki akartam lyukadni:

Most tehát nyilvánvaló, hogy az én munkámat megint két hét embargóval sújtották azért, hogy helyet csináljanak Lass úrnak. Az a munka, amelyet az én írásomon még el kellett végezni, legföljebb 3 órába telhetik. De az az átkozott hiú bolond elrendelte az embargót, hogy a közönség figyelme ne oszoljon meg. A gaz Duncker meg boldog, hogy újabb ürügye van a honoráriumom kifizetésének elhalasztására. Hát ezt a csínytevést nem bocsátom meg a zsidócskának. Az a gyorsaság, mellyel a maga szemét írását kinyomatta, mutatja, hogy nagy része van a dolgaink elhúzásában. Amellett a barom úgy el van telve önnön izzadmányaitól, hogy magától értetődőnek tartja, miszerint én is égek a vágytól, hogy az *ő* „Anonym"-ját lássam és elég „objektív" vagyok ahhoz, hogy az én dolgom félrelökését rendjén levőnek találjam.

Az az átkozott bécsi zsidó* sem ír.

Lupus nagyon félreismeri Liebknechtet, ha azt hiszi, hogy ez a jóember

* Friedländer. – *Szerk.*

maga össze tud hozni egy afféle firkálmányt, mint a „Reichsregent". Biskamp írta a dolgot (én adtam neki az adatokat)[541] és Biskampnak kell *mindent* megírnia. Liebknechttől semmi más nincs, csak a „Politische Rundschau", Londonból, *II* jelzéssel, és még ez sem egészen az ő munkája. Liebk éppoly használhatatlan mint író, amennyire megbízhatatlan és gyenge jellemű, erről majd megint lesz közelebbi mondanivalóm. A fickót ezen a héten véglegesen fenékbe rúgtam volna, ha bizonyos körülmények nem kényszerítenének arra, hogy egyelőre még felhasználjam madárijesztőként.

Személyes körülményeim, valamint a Dunckerra való várakozás valószínűleg lehetetlenné teszik, hogy jövő héten Manchesterbe menjek, ehhez még az is hozzájárul, hogyha innen elmozdulok, tekintve azt az állandó intrikálást, amelyet az emigrációs demokraták, camberwelli* kereskedők, weitlingiánusok stb. stb. széltében-hosszában kifejtenek, és tekintve azoknak az embereknek a rendkívüli gyengeségét, akiknek itt képviselniök kellene bennünket, könnyen kátyúba süpped minden. Egyébként tegnap Pfänder útján kategorikusan megüzentem annak a lajhár Schappernak, hogyha nem lép be azonnal újból a Munkásegyletbe (az ún. kommunista egyletbe[529]) és nem veszi ott át a vezetést, akkor mindenfajta „kapcsolat" megszűnik vele. Az egyetlen területet, ahol ezt a hippopotamust** használhatjuk, a bolond túl csekélynek tartja a maga számára. Hát majd meglátjuk. Ilyen rossz törzskarunk soha nem volt. Piepernek most nagy hasznát vennénk. Ehelyett Brémában van és még csak nem is ír.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* Londoni városnegyed. – *Szerk.*
** – vízilovat – *Szerk.*

212

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1859] május 27.

Kedves Engels,

Az 5 £-et megkaptam.

A háborús cikkeidet egy kicsit színesebbé kell tenned, minthogy népszerű lapnak, nem pedig tudományos katonai folyóiratnak írsz. Valamivel több leíró és egyéni mozzanatot könnyen be lehet dobni a *„Times"-tudósításból* stb. Én ezt nem írhatom bele, mert akkor egyenetlenné válik a stílus. Dana egyébként a legnagyobb hülyeséget írja bele nekünk a saját szakállára.

Ma próbaképpen elküldöm neked a „Presse" (legutóbbi) 2 számát, majd meglátod, tudod-e használni a lapot.

Tegnap este 7 órakor megjelent nálam Liebknecht úr 6 sorral a „Volk" részére, miután távolmaradásával (és a szamár mindig mindenfélére vállalkozik) az egész nyomdában zavart okozott, mint Biskamp mondja. Pontosan megmondtam a baromnak, hogy mit kell még lenyomatni a brosúrádból[473]. Ehelyett vezércikket akar belőle csinálni, amelyet természetesen nem tudott összehozni. Bürgers redivivus*, de sokkal rosszabb, mert Bürgerst legalább támadásra lehetett használni az egyletekben.

Véleményem szerint Garibaldit szándékosan küldték olyan hadállásba, ahol el kell vesznie.

Kossuthtal ellentétben, aki Klapkával együtt „Konstantint" már „elismerte" Magyarország orosz királyának, Mazzini (nyilván nagyobb tekintély olasz patriotizmus dolgában, mint Lassalle úr) nagyon derekasan viselkedik.[542] Megpróbálom majd felhajtani a „Pensiero ed Azione" utolsó számát.[543] Küldd el nekem az utolsó „Pó és a Rajna"[473] példá-

* – újjáéledve, visszatérve; új kiadásban – *Szerk.*

nyodat *Mazzini* részére. Majd írok hozzá néhány kísérő szót, vagy *inkább írj te.*

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Ma ismét semmi Berlinből. Tehát 16 nap, hogy az utolsó 3 ív[354] sajtóhibáit kijavítsák.

213

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1859] május 28.

Kedves Engels,

Mellékelten egy levél Danától. Mit válaszoljak?

Apropó. Most tudtam meg Biskamptól, akinek informátora maga a clown*, hogy Bruno Bauert Oroszország ténylegesen megfizette. 300 Frigyes-aranyat kapott Budberg orosz követtől. A pojácát bűnsegédként alkalmazták. Bruno szakított, mert Budberg nem kezelte „tisztelettudóan" és hagyta őt az előszobában várakozni. Angliai utazásának az volt a célja, hogy a testvérpár – par nobile fratrum** – megpróbáljon üzletet kötni az angol kormánnyal. Természetesen pórul jártak. Mit szólsz hozzá?

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

* Edgar Bauer. – *Szerk.*

** – nemes fiúsarjak[544] – *Szerk.*

214

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1859 június 1.

Kedves Engels,

Mellékelten a „Presse" 1 száma, néhány részlete talán érdekelni fog téged. A Friedländer fiú persze nem válaszol. A dolgot most így magyarázom magamnak: Lassalle persze nemcsak a maga nevében prédikált Friedländernek a tendenciáról*, hanem az enyémben is. F azt hiszi, hogy én egy test, egy lélek vagyok a Homályos Hérakleitosszal**. Ilyenformán persze nem gondolhatja, hogy a jelenlegi körülmények között egy bécsi lap részére írhatok. A bécsi „Presse" naponta rejtett polémiát tartalmaz a berlini főokos ellen. Így pl. egy május 29-i vezércikkben ezt mondja: „De hogy is kívánjunk nemzeti önérzetet azoktól a spekulatív koponyáktól, akik III. Napban a történelem bosszuló karját látják és akik az ő állítólagos népfelszabadító zsenialitásában önelégülten bámulják saját kategorizáló értelmük tehetetlenségének, pedantériájának és terméketlenségének tükörképét." Már az az erőszakosság, amellyel L felszólított, hogy ne írjak többet az unokafivérének***, azt bizonyítja, hogy a fickó *az én nevemben is* hamiskodott. Így meghiúsította ez a barom a legkecsegtetőbb nyári reményeimet. Azonkívül bizonyos eshetőségekre jó lett volna, ha fél kézzel benne vagyok a bécsi „Pressé"-ben.

Ha ismét írsz Garibaldiról, bármi legyen is a sorsa, gúnyolódj ezen a kizárólag „a nagybácsi unokaöccse"° esetében lehetséges fordulaton, hogy mellette a szabadcsapatvezér a hős.[545] Képzelj el ilyesmit az öreg Napóleon idején! Egyébként a „*Times*" párizsi tudósítója ma azt írja, hogy a bonapartisták már erősen morognak Garibaldi „dicsősége" miatt, s hogy alakulatába becsempésztek „néhány kiválasztott rendőrt", akik pontos jelenté-

* *V. ö. 410. old.* – *Szerk.*

** Ferdinand Lassalle. – *Szerk.*

*** Max Friedländer. – *Szerk.*

° III. Napóleon. – *Szerk.*

seket adnak róla. Mazzini útmutatását szó szerint követve G *nem* említette meg Bonap nevét a nyilatkozatában[546]. Mellesleg Mazzini legutóbbi írása nem olyan jó, mint gondoltam.* Csak kivonatokat olvastam belőle futólag. A régi gáncsoskodás a szocializmus ellen. *Mi* közvetlenül semmit sem tudunk kezdeni vele. De tekintélyként hasznosan alkalmazható Kossuth stb. ellen. Különben a legutolsó számból**, amelyet a hét végén elküldök neked, újból megismerheted Karl Blind úr fontosságát.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Egyébként Blind már nincs a „Hermann"-nál, ám nagyon téved, ha arra spekulál, hogy bejuthat a „Volk"-hoz. Bármilyen gyenge is ez a lapocska, az egész itteni emigrációt tajtékzó dühbe hozta. Többek közt Tausenaut és társait, akiket Kossuth-Bonap megfizet, hogy német „közvéleményt" alakítsanak ki Londonban.

* *V. ö. 422. old. – Szerk.*
** „Pensiero ed Azione". – *Szerk.*

215

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1859] június 7.

Kedves Frederick,

Bocsáss meg, hogy csak most írok, és csak néhány sort. A munka, valamint a személyi és pártügyek miatti szaladgálás teljesen lefoglalta az időmet.

Először is nagyon örültem, hogy az első füzet[354] tetszik neked, mert csakis a te véleményed fontos nekem ebben a dologban. Feleségem nagy mulatságára némi szorongással vártam a véleményedet.

Ad vocem „Volk". A helyzet kétségtelenül nagyon zilált, mert csak egy szedő van, nincs kifutófiú stb., azonkívül mind ez ideig egyetlen „gyanún felül álló" expeditőr sem, mindenekelőtt pedig nincs pénz. A legutóbbi számok nagyjából mégis mind elkeltek, és ha előteremtik az anyagi eszközöket ahhoz, hogy egy valamennyire megbízható expeditőrt alkalmazzanak, akkor menni fog a dolog. Amellett a „lapocska", jóllehet csak közvetve irányítjuk, az egész demokráciát izgalomba hozta. Nemcsak itt, hanem Svájcban is, ahol Vogt-Kinkel a „Handelskurier"-ben elhelyezett egy ellenem irányuló aljas cikkecskét, tudod, milyet. A legközelebbi számban kinyomatom.[547]

Biskamppal beszélni fogok a manchesteri dolog miatt. *Ő* viszont tegnap arra kért meg, hogy *neked* írjak, hogy Manchesterből *nem* rendeltek egy példányt sem. Úgy tűnik nekem, *Hollingert* (a nyomdászt) Kinkel már megvesztegette. Majd meglátjuk.

Kinkel, miután audiencián volt Kossuthnál és pénzt kapott Vogttól, átállt a birodalomáruló táborba. Mire Bucher és Blind „felháborodva" kiléptek. Kinkel munkatársai most a következők:

Bamberger, Ed. Bauer, Beta („How do you do") és Born* (a mi Ex-Bornunk** fivére). Szép kis banda. És még 1 vagy 2 vén szajha.

---

* David Born. – *Szerk.*

** Stephan Born. – *Szerk.*

Ad vocem Freiligrath. Köztünk szólva, szarházi. Most, amikor úgy látja, hogy forradalmi fordulat közeleg (hiszen hallottál a berlini munkástüntetésről[548]) és Kinkel már nem áll becsben, kezdi szidalmazni. De Amerikában kiadott Összes Műveinek 6. és utolsó kötetét (ennek $^3/_4$ része szennyirodalmi fordítás), amelyet éppen most kapott meg és küldött el nekem, a Johanna Mockelról írt verssel zárja le, míg a Kinkel *ellen* írt verset kihagyta.[549] Ez disznóság, s mentegetőzését nagyon szkeptikus arckifejezéssel hallgattam végig. Hogy az ördög vinné el ezt a dalnokcéhet!

Ad vocem Vogt. A „Volkszeitung"-ban (Berlin)[550] Poroszország „rendelkezésére" bocsátotta magát.

Ad vocem Duncker. D, ez a barom, akinek a késlekedés miatt fenemód gorombán írtam, egy levélben egyenest bevallja, hogy az utolsó 3 hetes késedelem oka (miután a sajtóhibajegyzéken kívül *minden* kész volt) a „verejtékből, tűzből és logikából" összekotyvasztott „Anonym"[522] *megjelenése* volt. *Szándékosan* hagytam, hogy az újságok elárulják, hogy te vagy a „Pó és a Rajna" szerzője, mert alapos gyanúm volt, hogy az „Anonym" szerzője suttyomban „összecseréli" magát veled. Enyhe túlzásnak tartom, hogy L úr tetszése szerint embargóval sújt engem. A firka[354] e héten fog Berlinben megjelenni, mármint az 1. füzet.

Végül, mihelyt meglesznek hozzá az anyagiak, minden körülmények közt elmegyek néhány napra Manchesterbe, mert mindenfélét el kell intéznünk.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Üdvözlet Lupuskának.

A „Pressé"-ket (az „Anonym" ott végleg elrontotta nekem a boltot) holnap elküldöm neked.

Biztosítalak, hogy nem gyerekjáték itt ezzel a silány törzskarral valamit csinálni. Biskamp legalább gyorsan ír és talpraesett. Liebknecht valóságos istencsapása. Az ő szarakodó sakkhúzásai miatt a Kinkelről és Bauerről szóló pletyka csak egészen felhígítva kerülhetett a lapocskába.[534]

A cikkedet[540] még megérkezése napján kinyomták a „Volk"-ban. Az utolsó számban közölték az én firkálmányom előszavát[474], de néhány – Biskamp úrnak tetsző – kihagyással.

216

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1859 június 10.

Kedves Frederick,

Ma két kéziratot kaptam. Az *egyik*, a tiéd, *remek* – a „Fortification"[551] –, de emiatt valóban lelkiismeret-furdalásom van, hogy a kevés szabad idődet ennyire igénybe vettem. A *másik groteszk*, mégpedig Lassalle nekem és neked szóló válasza az ő „Sickingen"-jéről.* Egész kazalnyi sűrűn teleírt oldal. Érthetetlen, hogy egy ember ebben az évadban és ilyen világtörténeti körülmények közt nemcsak maga talál időt, hogy ilyesmit papírra vessen, hanem még rólunk is feltételezi, hogy van időnk elolvasni.

Ad vocem „Volk". Te és Lupus meg fogtok lepődni – ha könyvkereskedőitek valóban kézbesítik a lapocskát, amit kétlek – a holnap megjelenő szám egyik hirdetésén, amely szerint „kilátás" van a mi közreműködésünkre stb.[552] A diplomáciai okokról, amelyek erre a lépésre késztettek, majd élőszóval.

Duncker: Még semmit sem kaptam, sem pénzt, sem példányokat.[354] Mondd meg az utóbbit Lupusnak, aki különben már kapott volna egyet.

*Ad vocem Schramm***. Ez a nagy ember Berlinben megbukott. Ezért felesége rokonainak tanácsa úgy döntött, hogy foglaljon el valamilyen kis kereskedelmi állásocskát Krefeldben. A „szerencsétlen" erre hosszú irományt küldött a miniszteriek berlinbe, miszerint ő politikai kötelességének tartotta, hogy megvívja tusáját a gyűlölt Manteuffel miniszterrel. Most azonban, miután ezt a kötelességét teljesítette, és mivel Poroszország nem áll a helyzet magaslatán, elbocsátását kéri az alattvalói kötelékből. Ez megtörtént, és Schramm cókmókostul megérkezett Londonba. Most pedig – a Hohenzollern kabinetet így fenyegette meg – fölveszi az angol állampolgárságot. A legsúlyosabb csapás, amely Poroszországot a jénai ütközet[553] óta érte.

---

* *V. ö. 566–569., 576–581. old. – Szerk.*

** Rudolf Schramm. – *Szerk.*

Ad vocem Lassalle.

Óriás kéziratára – ebben mellesleg szót ejt az „Anonym"-ról[522] is, amelyet „a párt nevében" írt – válaszoltam (ma) olyan terjedelemben, mely e levelemnek körülbelül $^1/_3$-a.* A pamfletra vonatkozóan csak ennyit jegyeztem meg: „Egyáltalában nem felel meg a mi nézetünknek. Fölösleges írni róla, mert nyomtatásban nyilvánosan ki fogjuk fejteni a miénket."

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 585. old. – Szerk.*

A régi Chetham-Könyvtár Manchesterben, itt dolgozott Engels és időnként Marx is

217

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 július 14.

Kedves Frederick,

Bizonyára csodálkoztál hosszú hallgatásomon, de a dolog igen természetes módon esett meg. Az első héten őrült sok szaladgálnivalóm volt, hogy némi rendet teremtsek a „Volk"-nál, e héten pedig magánügyek árasztottak el.[554]

Nos, amikor idejöttem, a „Volk" helyzete a következő volt: Kinkelnek legutóbbi élceink megadták a kegyelemdöfést. (Azóta folytattam a *Gatherings*-et[555]. Ebben a számban egyedül írom ezt a rovatot. Hacsak nem ad Biskampnak valamely újdonság okot arra, hogy még egy pár mókát beiktasson.) De ugyanakkor a „Volk" teljes felbomlással küszködött, s kérdéses volt, megjelenik-e továbbra is. Távollétemben több, mint 6 £ adósságot csináltak, mivel az „ügynökök", a nyomdász*, boldog-boldogtalan sejtették, hogy visszatértemmel vége lesz a cirkusznak. Bisk igen letört állapotban volt. A „Kölnische" (amelynél egy konkurrens följelentette) felmondott neki; az, hogy Specktől jótéteményeket fogadjon el, nem volt ínyére, és így több éjszakán át a „parkban" táborozott. Végül jelentkeztek a nyomdásznál „igazi demokraták, akik szocialisták *is*, de mérsékeltek és ellenségei minden személyi politikának (Blind?)", ezek hajlandók voltak a lapot kezükbe venni és a szükséges anyagi támogatást megadni. Így festett az általános helyzet, amikor Londonba érkeztem. Először is adtam 3 £-et Bisknak és egyúttal rábeszéltem, hogy fogadjon el egy iskolamesteri állást Edmontonban; *ez lehetővé teszi számára, hogy annyit írjon a lapnak, mint eddig*, tekintve hogy nem bennlakó, a felügyelet nem tartozik rá és csak 4 órát kell adnia. Máskülönben a balszerencse és a lézengés csakhamar harcképtelenné tenné. Augusztus elsején megy oda. Így valójában nincs messzebb Londontól, mint én. Másfelől jobban szeretem, ha *nincs itt személyesen*, amikor majd én magam – mint ez hovatovább szándékomban áll – többet fogok a lapocs-

* Fidelio Hollinger. – *Szerk.*

kával foglalkozni. A lap részére (adósságok) csak 1 £ 5 sh.-et adtam, s kényszerítettem Garthét, Specket és néhány iparoslegényt, szedjenek össze 3 £ 15 sh.-et, hogy törleszteni tudjunk Hollingernek. Továbbá Liebknecht úrnak vissza kellett fizetnem 16 sh.-et, amelyet távollétemben Hollingernek előlegezett. Tehát 5 £ 1 sh.-et kellett kiadni, még mielőtt a „folyó" munkák megkezdődtek. Ezekre 15 sh.-et fizettünk Carstensnek*, 5 sh. bért az expedíciós helyiségért, 4 sh.-et bélyegre, $2^1/_2$ sh.-et Hollinger úrnak előlegeztünk a 9. számra. Láthatod tehát, hogy meglehetősen végére értem a tudományomnak, még mielőtt hozzákezdtem volna a dologhoz. De minden reményünk megvan arra, hogy ha még néhány hétig kitartunk, a „*Hermann*" kimúlik és egészen átengedi nekünk a terepet. Azonkívül az újfajta terjesztéssel a dolog rentábilis lesz. Határozott véleményem, hogyha a lapocska röptét még egy ideig alacsonyabbra szabjuk is, bizonyos pillanatban jelentős irányt kell adnunk neki. Ha a „Hermann" kimúlik, átvesszük Hirschfeld nyomdáját. (Olcsóbb, több hitelt ad, gyorsabb.) Pillanatnyilag azonban okvetlenül szükséges, hogy még némi támogatás érkezzen Manchesterből.

Napóleon békéje[556] minden várakozásomat fölülmúlja. Tegnap az egész francia forradalmár banda ujjongott Londonban, Louis Blanc ide-oda szaladgált, mint egy őrült, de az olaszok a fogukat csikorgatják. Még Mazzini is – ámbár ő 6 héttel a háború vége előtt *előre megjósolta* az eredményt – utóbb mégis abban az illúzióban ringatta magát, hogy Bonaparte legalább kiűzi az osztrákokat Itáliából. Olvastam egy írnek a levelét (*magán*levél), akinek Párizsban viszonya van a páduai hercegnővel. Ez az ember azt írja, hogy a szerződés titkos cikkelyei a következők: két török tartomány Ausztriának; a porosz Rajna-tartományt Belgiummal egy „katolikus" állammá egyesíteni vagy jobban mondva ennek az „új birodalomnak" az ürügyén bekebelezni a legjobb falatokat.

A porosz nagyokosság, Lassalle stb. támogatásával[522], olyan pácba juttatta Németországot (és Poroszországot), amelyből *nincs* más menekülés, mint egy bősz forradalom.

Felhívom a figyelmedet a „*Free Press*"-nek, amelyet elküldök neked, az első cikkére.[557]

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* Friedrich Lessner. – *Szerk.*

218

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 18]59 július 14., péntek.

Kedves Szerecsen,

Írtam volna valamit a békéről[556] a „Volk"-nak, de nem hallok és nem látok semmit arról, mi történik, s ebből arra következtetek, hogy te magad dolgozod fel ezt a témát, az én cikkem tehát fölösleges lenne.

A háború folytatásán kívül semmi sem lehetett volna kívánatosabb számunkra, mint *ez* a béke. Poroszország felsült, Ausztria felsült, Bonaparte felsült, Szardínia és a vulgáris olasz liberalizmus felsült, Anglia felsült, Kossuth levitézlett, Vogt és Tsa felsült, senki sem nyert az oroszokon és a forradalmárokon kívül; ezt nevezné Braun zsidócska „tiszta forradalmi helyzetnek"[558]. Ám okos Efraim őexcellenciája még inkább felsült.

Barátod
F. E.

219

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 július 18.

Kedves Frederick,

Mivel a „Volk" legutóbbi száma olyan véznára sikerült, e héten írni akarok bele valamit Oroszországról. De nagyon szeretném, ha lenne egyúttal benne egy cikk tőled. Nem lehetne valami katonai végszót mondani a hadjáratról vagy egy kicsit élcelődni az egészen?[559] Csütörtökig azonban itt kellene lennie a dolognak. Ha a lapocska nem jelenik meg pénteken, az mindig nagy kiesést jelent a jövedelemben, amely legutóbb is azért csökkent olyan jelentősen, mert hirtelen ki kellett cserélni az *egész ügynökszemélyzetet*, többek közt Scherzert is el kellett távolítani. A clown Edgar Bauer (Bonaparte csodálója) azzal a roppant fenyegetéssel állt elő, hogy a következő „Hermann"-ban megtámad *minket*. Majd meglátjuk...

Láttál már valahol hirdetést a könyvemről[354]?

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Jennyke megkapta az általános első díjat. Laura két különdíjat kapott.

220

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1859 július 18.

Kedves Szerecsen,

Holnap vagy holnapután elküldöm neked a „Volk" részére a még hátralékos 5 £-et. Ma már túl későre jár, azonkívül itt van nálam a „Kicsi", mármint Dronke, aki a tőzsdén hozzám sündörgött. Úgy látszik, jól megy az üzlet az emberkének, az aktuális napi pletykákon kívül, amelyben kávéházi politikusként viselkedik, láthatóan nem szívesen beszél politikai kérdésekről, főképp a múltat kerüli, s ebben én támogatom, minthogy mégiscsak kívülállónak tekintem. Ismeretei azonban nem gyarapodtak, s politikájának mélysége abban áll, hogy az olaszoknak „*most* neki *kell* vágniok, különben szart sem érnek".

A Kicsitől visszatérve a „Volk"-hoz, azonnal meg kell vitatnunk a teendőket. Ha a 7 £, amelyet magaddal vittél, olyan gyorsan elpárolgott, sőt még az iparoslegényektől kapott 3 £ 15 sh. is, akkor a nálam még tartalékolt 3 £-nek ugyancsak hamarosan vége lesz. Mit tegyünk? Strohn visszatéréséről még semmi hír. Borchardttal már nem sokat lehet kezdeni. Mihelyt Lupus visszajön – de ki tudja, hol van –, mindenesetre rögtön elküldöm őt felderítésre. Addig nem szívesen próbálkoznék nála személyesen. Nem is találkoztam vele többé, noha többször úgyszólván lestem rá az Oxford Roadon.

Mindenesetre tájékoztass egyszer pontosan, milyen a pénzügyi helyzet az új vezetés alatt, hogy válaszolni tudjak esetleges kérdésekre. Hány példány kel el jelenleg? Leszorítottátok a kihordókat stb. példányonként $^1/_2$ pennyre? Mennyit tesznek ki az összes heti költségek és mennyit a bevételek – tehát mennyi a deficit?

Thimm urat szépen betörtük. A „Volk" most feltűnő helyen pompázik a kirakatában, sokkal feltűnőbb helyen, mint a „Hermann" és a „Κολοχολ", amelyek oldalra kerültek. Még néhány „Gatherings" – és az előbbi teljesen kimúlik. Az a mód, ahogyan Kinkel hirtelen megfutamodott, nagyon mulatságos.[560]

A békéről szóló jövő heti vezércikket neked kellene megírnod. Mégiscsak

nagyon fontosnak tartom, hogy miután a titkos cikkelyekről olyan szépen tudomást szereztünk*, ezt a pontot kellően kiaknázzuk. Mivel amúgy is írsz belőle egy „Trib"-cikket[556], nem fog nehezedre esni. Ez a pont emelheti a „Volk" jelentőségét és pozíciót *kényszeríthet* ki számára a sajtóban. Ezt fontold meg.

Írd meg azt is *postafordultával*, miről írjak e héten cikket nektek, akkor szerda este megcsinálom.

Meghozattam a „Portfolió"-t[203], már tanulmányozom és még más orosz aktákat és Palmerston-féle dokumentumokat is, megszerzem a „Free Press" minél több régi számát is, most egyszer át kell rágnom ezt a szemetet, a dolog túlságosan is fontossá válik. Meg tudod nekem mondani, honnan származik az orosz politikával foglalkozó orosz memorandum, és melyik porosz minisztérválságnak köszönheti megjelenését?[557] Nekem a belső evidencia és a klasszikus megfogalmazás természetesen több mint elég, a filiszterekkel folytatandó vitához azonban szükségem van ezekre a tényekre, amúgy is ostoba dolog Urquharttól, hogy ott is titkolózik, ahol nem szükséges.

Ki lehet szedni valamit Blindből Vogtra vonatkozóan?[521] A „Kicsi" természetesen nem hiszi el a dolgot, hát miért „nem gondoskodtunk róla *mi*, hogy a dokumentumokat kinyomják"?

Általában a „Portfolio" 1. kötetében levő dokumentumok nem a legfontosabbak, bár akadnak köztük szép dolgok, kivált a Pozzo di Borgo-félék és a német kormányokhoz intézett memorandum.[561] Micsoda szamarak ezek, és milyen jót nevethetnek rajtuk az oroszok!

A memorandum a „Free Press"-ben igazán remek, még az az úgyszólván komikus mód is, ahogyan a diplomata urak a fejedelemgyilkosságot egyszersmind önfeláldozásnak és republikánus erénynek tüntetik fel. De az már mégiscsak kissé erős, hogy Miklós** ilyen leckét ad a fiának*** saját apja meggyilkolásáról, ezt a részt szerintem megváltoztatták.[562]

Nem lehet ezt a dokumentumot teljes terjedelmében megszerezni? Dronke azt mondja, hogy Glasgow-ban egy Love nevű könyvkereskedő a St. Enoch Square-en terjeszti a „Hermann"-t és hogy igen alkalmas lenne a „Volk" terjesztésére. Néhány példányt és egy levelet célszerű lenne küldeni neki.

---

* *V. ö. 432. old. – Szerk.*

** I. Miklós. – *Szerk.*

*** II. Sándor. – *Szerk.*

Amerikába küldtetek már példányt? Ideje lenne. Weydemeyernek, Steffennek és annak a New York-i fickónak, aki egyszer kommunistaság ügyében írt neked.[366]

Szívélyesen üdvözlöm feleségedet és a kislányokat.

Barátod
F. E.

221

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 július 19.

Kedves Frederick,

Szívesen megírtam volna a békéről szóló cikket, tekintve, hogy csak a múlt pénteki *és a mai* „Tribune"-cikkemet[556] kellett volna összefoglalnom. Azonkívül, minthogy ira facit poetam*, jók voltak a cikkeim. De mivel Biskamp *elkezdte* a dolgot és már cikkének II. részét is *jelezte*,[564] s mivel tényleg vagy legalábbis névleg, ő a parancsnok, *tisztesség* okából nem lehet ilyenformán belenyúlni. Mihelyt Edmontonban lesz, már a távolságból kifolyólag is, anélkül hogy sérelem érné hiúságát – hiszen egyebe nincs a dologból –, lehetőség nyílik arra, hogy ilyen döntő pillanatokban kivegyük a *vezércikket* a kezéből.

Annyit azonban mindketten *megtehetünk*, hogy őt a jobb- és a balszárnyon támogassuk, s így a következő számot tartalmasabbá tegyük. Azzal az ürüggyel, hogy az Urquhart-féle dokumentumról írok, röviden összefoglalom, milyen része volt Oroszországnak ebben a tragikomédiában, egyszersmind lerántom Bonaparte-ot.[565] Neked, azzal az ürüggyel, hogy katonailag egy lezáró cikket[559] írsz, szintén neki kell menned Bonaparte-nak (egyúttal Poroszországon is ütve egyet) stb. Véleményem szerint *morálisan* szerfölött fontos, hogy a Bonaparte nagyságába vetett hit a németek közt *ne kaphasson lábra*. Ami Ausztriát illeti, az eddig alkalmazott irányvonal, miszerint mindenért a hon atyját** marasztaljuk el, elégséges.

Ad vocem dokumentum[557]. A régensségi válság során, Manteuffel hirtelen eltávolításakor a „porosz herceg" kezébe került. Többet nem lehet kiszedni az urquhartista szamarakból. Egyes passzusok *hamisítva vannak*, mert az *egész dokumentumot* nem kapták meg. Az egésznek a *valódiságát* éppen az a sajátos modor bizonyítja, mely minden orosz dokumentumra, még a „titkosakra" is jellemző, hogy még egymásnak is bizonyos állandó konvencionális

---

* – harag teszi a költőt[563] – *Szerk.*

** I. Ferenc József. – *Szerk.*

hazugságokat mondanak. Még Pozzo di Borgo is ebben a modorban ír. Őszinte szót orosz manőverekről csupán olyan orosz ügynökök alkalmilag közzétett dokumentumaiban találhatunk, akik nem állnak közvetlenül orosz állami szolgálatban. Pl. Theyls (holland) és *Patkul* (1796-ban jelent meg Berlinben) memoárjai és levélváltása.

„*Portfolio*"[203]. Meg fogom szerezni neked (és magamnak is) Párizsból a dokumentumok ottani teljes kiadását, mert a „Portfolio" csak azokat nyomathatta ki, amelyeket Palmerston jóváhagyott.

„*Volk*". Az ügynökök bérét $^1/_2$ d.-re csökkentettük. A nagy kiadásokat az okozta, hogy Biskampot személy szerint támogatni kellett; hogy az én távollétemben a fickók egymás közti veszekedése folytán a legfejetlenebb gazdálkodás folyt; hogy jelenlétem óta az egész személyzet kicserélődött. E hét végén *teljes elszámolást* fogok kapni. Ez nagy munka, tekintve a módot, ahogyan a dolgokat eddig vezették. E héten még 4–5 £-nyi hirdetésre kell szert tennünk, hogy Hollingernek kifizethessük tartozásunkat a 9. és 10. számért.

Biskamp rövid ismertetést akart írni a „Gazdaságtan bírálata" stb.-ről. Lebeszéltem róla, mert egyáltalán nem ért hozzá. De mivel bejelentette (a „Volk"-ban), hogy beszélni fog róla, arra kérlek, írd meg helyette (mondjuk a következő héten, nem e héten).[566] Röviden a módszerről és arról, ami új a tartalomban. Ezzel egyszersmind megadnád a hangot az itteni tudósítóknak. És ellene dolgoznál Lassalle agyonhallgatási tervének is.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

222

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1859 július 20.]

Kedves Szerecsen,

Mellékelten a cikk[559]. Ha túl hosszú, valahol szakíttasd meg és aztán küldd vissza nekem a még *ki nem nyomott* rész kéziratát, hogy kapcsolódni tudjak hozzá.

Továbbá a nevedre kiállított pénzesutalvány a három fontról a „Volk" részére.

A Kicsi* holnap odébb áll. Megvette magának az egész 1859. évi „Free Press"-t, én szintén, az 1858. évit is. A Piccolónak* ebbe beletörhet a bicskája, sokat nem ért belőle. Megkérdeztem tőle, nem lehetne-e Glasgow-ban némi pénzt felhajszolni a „Völkchen" részére, szerinte *nem*, én ezt szándékosan csak úgy mellékesen említettem meg neki, egyébként, ha gondolod, hogy ez hasznos, akkor írok neki, s mivel éppen most félig-meddig ismét kegyeinkbe fogadtuk, talán gyümölcsözni fog, s ő maga leszurkolhat legalább néhány fontot. De nem akarom ezt megtenni, amíg veled meg nem vitattam, sohasem lehet tudni, nem henceg-e később a kis fickó, ha efféle levél van a zsebében. Egyébként Freiligrath papa is kirukkolhatna egy 5 £-es bankjeggyel. Ha az iparoslegények tudnak fizetni, akkor ő is tud, s ha pártunknak egyelőre saját pénzéből kell fenntartania a lapot, akkor a kövér filiszter sem bújhat ki ez alól.

Sok szívélyes üdvözlet a családnak.

Barátod
F. E.

* Ernst Dronke. – *Szerk.*

223

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1859 július 22.

Kedves Engels,

Megkaptam a 3£-et. Mindjárt kifizettem belőle 2£-et Hollingernek, 15 sh.-et Lessnernek. A külső előfizetések száma nő (most már 60), de a fizetés csak a negyedév végén esedékes, viszont minden héten kiadás van a bélyegekre. Most meggyőződtem arról, 1. hogy volt kb. 7£ adósság, amelyről nem tájékoztattak Manchesterbe való elutazásom előtt[554]; 2. hogy a hirdetések (5 font helyett kb. 20 sh. folyt be) és előfizetések Londonban, amelyeket Scherzer úr intézett, akit elkergettem, puszta személyi blöffön alapultak. Rendes vezetés mellett – ez most már elkezdődött, de eredményei csak hetek múlva éreztethetik hatásukat – a lapocska pusztán a hirdetésekkel fenntartható. Minthogy pénzre azonnal szükség van, írj Dronkénak. Ha megmondod az emberkének, hogy a lap egyelőre csak a párt áldozatvállalásával tartható fenn, és ezért *minden* párttagtól áldozatot várunk, akkor a levelet – ha akarja – ki is nyomathatja. Meggyőződésem, hogy 6 héten belül rendeződik a dolog. De most szó sem lehet arról, hogy feladjuk, pláne amikor Gagern és társai, egyszóval az egész 1848-as banda ismét a színre lép. Thimm felszólított bennünket, hogy a lapban nevezzük őt meg mint manchesteri expeditőrünket. E héten nem tudtam megvalósítani a szándékomat, mert a hőség következtében koleraféle betegség tört ki rajtam. Reggeltől estig hánytam. Ma megint munkaképes vagyok, megírtam Ferenc József és Bonaparte kiáltványaira támaszkodva katonai cikked dicsőséges igazolását a „*Tribune*" részére.[567] A lap annyira meg volt félemlítve, hogy egy ideig minden cikkedet félretette. *Blind* intrikált távollétemben, hogy a „Volk"-ot megkaparinthassa. Fenemód goromba levelet írtam neki, ezt beszélgetés követte. De ezek után egyelőre nem fordulhatok hozzá pénzért. A filiszter Freiligrath *még* az előfizetését *sem* egyenlítette ki, noha *kétszer* is felszólítottuk. Ehelyett Juch úrnál az orrát fintorgatta a „Volk" „méltatlan" hangja miatt, jóllehet nálunk *el volt tőle ragadtatva*. Előbb-utóbb bosszút állunk ezeken a diplomatikus fickókon.

Elfelejtetted megírni, hogy akarod-e röviden ismertetni írásomat[566]. A fickók itt nagyon ujjonganak. Azt hiszik, megbukott a dolog, *mert* nem tudják, hogy Duncker eddig még meg sem hirdette. Ha írsz valamit, akkor ne felejtsd ki, 1. hogy a proudhonizmust gyökerében megsemmisítettem, 2. hogy mindjárt a legegyszerűbb formában, az áru formájában a polgári termelés *sajátosan* társadalmi, semmiképp sem *abszolút* jellegét elemeztem. Liebknecht úr kijelentette Biskampnak, hogy „még soha könyvben így nem *csalódott*", maga Biskamp pedig azt mondta nekem, hogy nem látja „mire jó ez". Lupus már visszaérkezett?

A háborúról szóló 2. cikkedben[559] bizonyára nem felejted el hangsúlyozni a győzelem utáni üldözés gyöngeségét és Bonaparte siralmas vinnyogását, amiért végül is olyan pontra jutott, amelyen Európa már nem engedte meg neki – mint a forradalomtól való félelmében eddig tette –, hogy bizonyos határokon belül az öreg Napóleont *játssza*. Ezzel kapcsolatban fontos lenne visszatérni az 1796–97-es hadjáratra, amikor is Franciaország nem tudott minden eszközzel, teljes nyugalomban felkészülni egy „lokalizált háborúra", hanem egészen zilált pénzügyi helyzetben harcolnia kellett mind túl a Rajnán, mind túl a Minción és az Adigén. Bonaparte csakugyan arról panaszkodik, hogy „erkölcsi sikerei" nem adattak meg neki továbbra.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Heckscherből semmit sem lehet kipréselni?
Írtál *Dunckernak*?
Dronkét szólítsd fel a közreműködésre is.

224

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]59 július 25.

Kedves Szerecsen,

Dunckernak írtam. Amiatt is, hogy könyvedet[354] eddig egyáltalán nem hirdették meg az augsburgi „A Z"-ban és a „Kölnische Zeitung"-ban. *E héten* semmiképpen sem tudom megírni a cikket róla, ez *munka*, és ehhez valamivel előbb kellett volna értesítést kapnom*. Azonkívül elkezdtem a katonai cikket[559] és gyorsan le akarom tudni. A jövő hétre ellenben kötelezem magam, hogy elkészítem a cikket.

Előző cikkembe némi értelmetlenséget beleszerkesztettek. Én azt mondtam, hogy az 5. hadtest a Paviából történő menetelés során 3-án és 4-én annyira megfeszítette erőit, hogy ha a megállással elveszített $4^1/_2$ órát felhasználják is, ez sem vezetett volna nagyobb eredményre és a hadtestet nem juttatta volna észrevehetően korábban a csatatérre. A nyomtatásban az áll, hogy csakis a megállás tette a hadtest számára lehetővé ezt az erőfeszítést, ami 1. az ellenkezője és 2. értelmetlenség. Először is a csapatok 3-án reggel 6 órakor egyáltalán nem voltak fáradtak, minthogy épp akkor *indultak*, a megállás tehát mit sem használhatott nekik, másodszor pedig a megállás miatt veszendőbe mentek a hűvös reggeli órák és a katonák kénytelenek voltak a legnagyobb déli hőségben menetelni. Ezen a mondaton, úgy, ahogy ott áll, minden katonai személy bízvást fennakadhat.[568] Egyébként mit érek minden stílus-szépítéssel, amíg sajtóhibák útján a legelképesztőbb hülyeségek kerülnek a szövegbe, pl. *Stoss*** helyett: *Rest****! és hasonlók. Az én cikkeimben különösen hemzsegnek az efféle hülyeségek, a többi egész tűrhetően van korrigálva.

Egyébként hogyan engedhetted meg, hogy Herwegh nyavalyás verse belekerülhessen![569]

---

* *V. ö. 439. old. – Szerk.*

** – roham – *Szerk.*

*** – többi – *Szerk.*

Ami a pénzt illeti, Dronke két héten belül ismét idejön (vagyis *mától* számítva kb. 10 nap múlva), tehát addig mindent el kell halasztanom. Lupusról ugyancsak semmi hír. Hogy a közbeeső időben honnan hajtok fel pénzt, az nehéz kérdés. Heckschernél megpróbálom, de most *nyakig vagyok munkával*, a könyvedről szóló cikk igen sok időmet veszi igénybe. Csak legalább Strohn itt volna! Gumpert betegen fekszik otthon, gégefőgyulladása van, néma. De majd meglátom; hacsak lehetséges, e héten Heckschernek kell a lapot életben tartania. A fukar Freiligrathot mégis kényszeríteni kellene arra, hogy a zsebébe nyúljon.

Szép dolog, hogy Liebknecht úrnál is ilyen kedves megítélésre találsz. Ezek aztán az igaziak. Az urak annyira hozzá vannak szokva ahhoz, hogy mi gondolkodunk helyettük, hogy a dolgokat mindig és mindenütt nemcsak tálcán akarják megkapni, hanem szájbarágva is, s elvárják, hogy a legkisebb terjedelemben nemcsak a lényeg, hanem a részletes kivitelezés is fogyasztásra teljesen készen kerüljön eléjük. Csodát tegyünk – sem többet, sem kevesebbet! De mit is kíván tulajdonképpen egy ilyen szamár? Mintha nem lehetne világos előtte már az előszó első 3 sorából, hogy ezt az első füzetet még legalább 15-nek kell követnie addig, amíg eljut a végeredményekhez. Természetesen a kényes pénzkérdések stb. megoldásai puszta szavak Liebknechtnek, mert e kérdések az ő számára nem is léteznek. De annyit mégiscsak meg lehetne kívánni, hogy egy ilyen barom legalább azokat a pontokat észrevegye, amelyek kicsi látóhatárába is belefférnek. De hát mit ért a tyúk az ábécéhez?

Az orosz dokumentumot nem ilyen kis adagokban kellene kinyomni, így senki sem érti az összefüggést. Petersen úr szellemi erőfeszítései idővel szintén unalmassá válnak.[570] Persze, a múlt héten meg voltatok szorulva.

Bonap úr beszédei egyre komikusabbak lesznek. Az, amelyet a diplomáciai testület előtt tartott, már túl mulatságos is.[571] Amellett a fickó folyton a kardját markolászta! De a bolond, úgy látszik, most egész komolyan az „öreg"* minőségében akarja a világra tukmálni magát, legalábbis ami a külsőségeket illeti.

Kossuth azt híreszteltette magáról, hogy Lussin-Piccolóba volt elutazva![572]

Sok üdvözlet.

Barátod
F. E.

* I. Napóleon. – *Szerk.*

225

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 augusztus 1.

Kedves Frederick,

Először is nyugtázom a 2 £ 10-et. A cikked[559] korrektúráját ezúttal én magam csináltam. Ha még lesznek benne sajtóhibák, azért csak a nyomdász felelős. Herwegh szemét verse[569] az én hozzájárulásom nélkül került a lapba. Magyarázatra kényszerítettem tehát Biskampot a legutóbbi számban és tetejében közöltem a Landwehr-dalt (illő folytatásul Herweghhez).[573]

Fatális számomra, hogy Biskamp nem megy Edmontonba, hanem (úgy látszik) házitanítói állást vállal Bibránál (a fogadósnál) a West End kellős közepén. Ebben az esetben írásbeli megállapodást fogok szorgalmazni ezzel az úrral. Mert, mint minden hivatásos humorista, ő is szeszélyes, hisztériás nőszemélyhez hasonlít, és mi nem azért akarjuk kihúzni a szekeret a kátyúból, hogy később aztán mások utazzanak benne. Biztosítani kell magunknak a *tulajdont*.

Lina visszatért Kölnből. Bürgers egész „nemes" lett kiszabadulása óta. A „Volk"-ban hibáztatja „megint" a régi modort, miszerint „rossz élcekkel" megosztják a „pártot". A „párt" szerinte, úgy látszik, mindenki, aki „nem" hivatalos személy, nevezetesen Vogt és Kinkel is. Természetesen csupán „irántam" való gyengéd gondoskodásból „figyelmeztet" erre. Az írásomból[354] „egy" példány, a tucatnyi kölni elvbarátunk részére, megérkezett Bermbachhoz. Bürgers természetesen nem olvasta és nem is fogja elolvasni, „de az én érdekemben" felháborodását fejezte ki afölött, hogy a dolog ismét ennyire „szétdarabolva" jelenik meg és nem mindjárt 60 ív egyszerre. Különben házitanító egy bizonyos „kereskedőnél", ahol csak reggelenként néhány óra hosszat van elfoglalva. Azonkívül van még egy órája. Összesen 700 tallért keres. „Munkája" a délelőttre korlátozódik. Ebéd után kezdi magát „kipihenni" a félnapi munka után, heverész és órákig fecseg Danielsnénál, ahol azonban dr. Kleinben félelmetes vetélytársra lel. Esténként pedig siet Löllchenhez, hogy ott nagy méltósággal késő éjszakáig irányítsa a kölni vitát. „Tiszteli" Lassalle tevékenységét,

de nem „olvasott" tőle semmit, még a „Franz von Sickingen"-t sem. Az a hamis kifogás, hogy a várfogság óta súlyos tüdőbaja van, jelesen kendőzi hagyományos lustaságát. A „nemes férfiú" ezenkívül még zeneegyletekben forgolódik. A kölni perrel[66] kapcsolatban néhány igen gyalázatos hazugságot, amelyekről nagyon is tudta, hogy azok, ismételt meg még Linánál is. Pl. hogy *mi*, nem pedig *ő* és a többi kölni szamár küldte azt a szamár Nothjungot megbízottként németországi körútra.[574] Bürgers állítólag „még szebb" lett, mint azelőtt. *Mellesleg:* Georg Jung kártyázik és állítólag már meglehetősen nyakára hágott a vagyonának. Hatzfeldt grófné a közelmúltban ismét Berlinbe tette át a székhelyét.

Ha lesz néhány szabad órád, jó lenne, ha a „Gyalogság"-gal [„Infantry"] előrejutnál. Pénzügyeim szoros összefüggésben vannak ezzel. Szeretném a feleségemet néhány hétre elküldeni a tengerhez. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha *Amerikára* soron kívül intézvényezhetek.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

226

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 7, Southgate,
1859 aug. 3.

Kedves Szerecsen,

Mellékelten a könyvedről szóló cikk eleje.[566] Nézd át alaposan, és ha egészében nem tetszik neked, akkor tépd szét és írd meg a véleményedet. Gyakorlat híján annyira elszoktam az effajta írogatástól, hogy a feleséged bizonyára jót nevet majd az ügyetlenségemen. Ha rendbe tudod hozni, tedd meg. Néhány csattanós példa a materialista szemléletről igen jól jönne a februári forradalom sántító példája helyett.

Mihelyt elkészültem ezzel a históriával, nekilátok a „Gyalogság"-nak [„Infantry"], ez azonban némi fáradságba és időbe fog kerülni, a Rüstow[575] ellenére, melyet mégiscsak bizonyos kritikával kell kezelni.

Tudsz nekem valami közelebbit mondani a „Free Press" július 27-i számában közzétett Crawshay-levélnek az orosz dokumentumra vonatkozó adatairól? Talán csak nem Bucher úr az a „német"? És melyik német lap közölte a dolgot?[576]

Amikor Blinddel találkoztál, beszéltél vele a Vogt-féle dokumentumokról?[577] Semmit sem lehetett kezdeni vele?

A szelíd Heinrich* jól fest új megjelenésében. Komor, mint mindig, de annál lustább, s bátor és intelligens dörmögésével váltja meg a világot.

Lupusnak ismét volt valami kalandja egy pappal, aki elcserélte az övével az útizsákját. Az eset szörnyű komolyságát azonban enyhítette az, hogy az elcserélt útizsákban volt a pap szűzbeszéde, amelyet másnap kellett volna elmondania. Ez némi humoros színnel mentette az ügyet. Különben Lupus ismét azon a ponton volt, hogy felkiáltson: Annyi csirkefogó van ebben az országban, de nem a munkásosztályban, hanem a középosztályban.

Barátod
F. E.

* Heinrich Bürgers. – *Szerk.*

227

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 augusztus 8.

Kedves Engels,

A hányástól, amely most két napig tartott, gyönge vagyok, mint egy őszi légy, ezért csak néhány sort tudok írni.

Nem tudnál *szerda reggelig* némi pénzt felhajtani a „Volk" részére?

Múlt hétfőn (mindig hétfőn van az elszámolás, tehát ma 8 napja) az *egész deficit* már csak körülbelül 2 £-re rúgott. (Természetesen nem számítva a 13. számot, amelyről csak ma készül el az elszámolás, és még kevésbé a 14.-et, amely csak mához 8 napra fizetendő. Az egyes számokról természetesen mindig csak a kiadásukat követő hét végén készül elszámolás.) Tehát a dolgok jól állnak. Ma azonban újabb hiányt kell fedezni. Azonkívül mindig 1 £ különkiadás van (15 sh. Lessnernek, 5 az irodának). Én magam annyira szorult helyzetben vagyok, hogy pillanatnyilag *egyetlen fillért sem* tudok előlegezni, ráadásul a kelleténél több időmbe kerül a história. Ami a filiszter Freiligrathot illeti, szerinte az ő „érzületét" elegendően bizonyítja az, ha köztünk és a „Hermann" között „semleges" magatartást tanúsít.

Ledru-Rollin és L. Blanc társultak egy „Union Républicaine" kiadása céljából.[578] Ez a lap a jövő hónap elején jelenik meg ugyanabban a nyomdában, mint a „Volk" és az utóbbi számára azzal az előnnyel jár majd, hogy Hollinger attól kezdve géppel fog nyomtatni, nem pedig kézzel, mint eddig. Egyébként annál fontosabb, hogy a „Volk" fennmaradjon.

Később (ha kissé megint talpra állok) majd írok ebben az ügyben Németországba. Borchardtnak is írjak?

Hogy a dolog gyorsabban kifizetődjék, egy olyan városban, mint London, új kiadásokra lenne szükség, Lessner mellett kifutófiúkra stb.

Strohn még nem jött vissza?

Duncker, ez a disznó fráter, még nem válaszolt?

Üdvözlet Lupusnak és Gumpertnak.

Salut.

Barátod

K. M.

228

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1859 aug. 10.

Kedves Szerecsen,

Pillanatnyilag olyan szorult helyzetbe juttatott az új üzleti évre felgyülemlett személyi adósságok törlesztése, hogy csak a legsürgősebb szükség esetén tudok a következő hetekben további összegeket adni a „Volk"-nak. Strohnról semmi hír, azt azonban rögtön megtudnám, ha ismét Bradfordban lenne. Ha minden kötél szakad, még mindig írhatsz Borchardtnak, nem értem, miért ne írnál. Aztán tudatnád velem, s ha szükséges, akkor Lupus is véletlen látogatást tehetne nála. Én Borchardtról nem tudok és nem is hallok semmit.

Tegnap este, amikor a 2. cikket akartam írni a könyvedről[566], annyira megzavartak, hogy képtelen voltam tovább dolgozni. Ma már nem tudom ezt időre behozni, s így a cikket a jövő hétre kell halasztanom, bármennyire bosszant is a dolog.

Szombattól hétfőig nem voltam a városban, hétfő este Duncker mellékelt cetlije várt otthon.[579] A „Pó és a Rajna" 6 példányát a mellékelt sorokra megkaphatod, azokat a példányokat, amelyekre nincs szükséged, küldd el nekem. *Freiligrath kapott egyet.* Ezt a tökfilkót azonban végre mégis kényszeríteni kellene, hogy határozottabban foglaljon állást, vagy legalább *fizessen.*

Duncker alaposan be akar engem csapni. Lassalle 2000 példányról írt, most meg szerinte csak 1000-et nyomtak. Siebel, aki megint itt van, azt mondja, annak alapján, amit a könyvkereskedői sikerről saját maga tapasztalt, hogy ez nyilván hazugság. Mit tegyünk?

Mit szólsz ahhoz a szép kifogáshoz, mellyel könyved hirdetésének elmulasztását mentegeti?

Mazzini tehát végül valami szörnyű lével fölerősztve hozta be a „Times"-ba diplomáciai felfedezéseit. A tények azonban mindamellett fontosak és megerősítik a mi értesüléseinket és következtetéseinket. Urquhart most

nyilván mégiscsak meg fog inogni abban a hitében, hogy Mazzini orosz.[580]

Üdvözlet.

Barátod
F. E.

229

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 aug. 13.

Kedves Engels,

A mellékelt firkálmányt[581] csütörtök délután kaptam. Tehát a városba siettem. A dolog csak úgy volt rendezhető, hogy Garthétól kölcsönkértem 4 £-et, amelyet *vissza kell adnom*! Hétfőn írok Borchardtnak. A lapot ejteni most szerintem a következő okokból ostobaság lenne: 1. mert a süllyedő „Gottfried"* ezáltal fennmaradna; 2. mert a porosz király** halálával fordulat következik be Németországban, és akkor kell, hogy *nekünk* lapunk legyen; 3. mert az előfizetők száma nő (jóllehet anyagilag ez *egyelőre* csak árt, minthogy hetente egyre több bélyegre van szükség, a pénz viszont csak a *negyedév végén* fut be). A „Volk"-nak máris jelentős befolyása van az Egyesült Államokban. Pl. az írásom előszavát[566] a „Volk"-ból átvették különböző kommentárok kíséretében a német lapok New Englandtól Kaliforniáig.

Nem tudnád úgy intézni, hogy a cikked, mivel ezúttal teljesen független az „időtől", már szerdán itt legyen?

Nem lehetne az unokafivéred, Siebel útján némi pénzt felhajtani a manchesteri német kereskedelmi alkalmazottak körében?

Berlinből és New Yorkból bizonyára fogok pénzt szerezni. De a következő 6–8 hetet fedezni kell.

Ami Freiligrathot illeti, gyere ide és próbáld meg, ki tudsz-e préselni belőle akár csak egyetlen shillinget is!

Egyébként, magunk közt szólva, többre jutottunk volna a pénzzel, ha újabb lopások következtében nem keletkeztek volna mindig újabb deficitek. De ezek a lopások a régi ügynököktől származnak. Én *mindazokat*, akik *kompromittálták* magukat, Scherzertől kezdve, kidobtam. De ami még megmaradt a kovászból, az sem ért semmit, és ha ezek a csirkefogók máig még

* „Hermann". – *Szerk.*

** IV. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

tisztességesek, pályafutásukat valami csalással *fejezik be*. Végre múlt héten kidobtam *az utolsót*: Lange urat. Viszonylag sokkal könnyebb lett volna egy teljesen új lapot alapítani, mint – ahogyan Bisk és Liebkn tették – *folytatni*, ha csak névleg is, egy velejéig romlott intézményt.*

Mellékelten Dana levele.

Nem írhatna a rokonod, Siebel – bár nem sokat tartok a költészetéről – valami kis versikét a „Volk"-nak? De ne legyen fellengzős. Hogy Freiligrathot bosszantsuk, okvetlenül fel kell dobnunk valamilyen költőt, még ha mi magunk írjuk is helyette a verseket.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

A „Pó és a Rajna"[473] a jövő héten.

* *V. ö. 412–414. old. – Szerk.*

230

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [1859] aug. 26.

Kedves Fred,

A „Volk"-nak vége. Azt a 2 £-et, amelyet múlt hét végén küldtél, már előlegeztem Hollingernek, különben a múlt pénteki szám (8 nappal ezelőtt) nem jelent volna meg. Visszafizettem tehát magamnak. Azonkívül 4 £-gel tartozom Garthénak (a lapért) és körülbelül 2 £-gel még Lessnernek, ez *összesen* 6 £. Amellett a deficit Hollingernél felhalmozódott, ami természetesen nem érint bennünket olyan közvetlenül, de növelni nem volt szabad. Ezt csak akkor lehet elszámolni, ha az előfizetési díjak befutottak. A *francia* lap* az amnesztia[582] következtében nem jelenik meg.

Borchardt, a szájhős, azt írta, hogy Manchesterben semmit sem lehet csinálni. Először is a béke miatt; aztán az amnesztia miatt. Főleg pedig mivel a „Volk" gyalázkodó lap hírében áll, s ezt *ő maga* sem tudta megcáfolni (ó te szamár filiszter!). Vagyis nem elég finom a Steinthaloknak és más mózsiknak. Lupustól viszont egyidejűleg levelet kaptam, s ő nagyon dicséri a „Volk"-ot. Az azonban tény, hogy amilyen mértékben jobb lett a lap, olyan mértékben nőtt a veszteség és csökkent az olvasók száma. Azonkívül a szamár Biskamp, akit valószínűleg mindenféle személyek megdolgoztak, úgy látszik, féltékeny lett, amiért csökkent a szerepe a lapnál.

Végül (minthogy a lapot nem is annyira az iparoslegények, mint inkább a londoni német *diplomatikus* haute-volée** vásárolta) egyre nagyobb szükség lett volna arra – tekintve Liebknecht alkalmatlanságát és Biskamp ingatag gyengeségét –, hogy közvetlenül beleszóljak a szerkesztésbe. Az itteni távolságok miatt a dolog már amúgy is túl sok időmet vette igénybe, saját ügyeim pedig olyan siralmas állapotban vannak, hogy muszáj azokkal törődnöm.

---

* *V. ö. 448. old. – Szerk.*

** – előkelő társaság; felső tízezer – *Szerk.*

Dronke Lumpácius 1 példányra sem fizetett elő. Unokafivéred, Siebel pedig, mint a mellékletből láthatod, a „Hermann" költője lett, Beta vezetése alatt.[583]

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

231

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1859 szeptember 5.]

Kedves Engels,

Tudnál péntekig valami katonai dolgot küldeni Kínáról?[584] Ma (múlt péntek kiesett, mert egy terhes látogatóm volt) Itáliáról és Magyarországról írtam.[585] A tisztán politikai anyagnak vége, egészen a parlament megnyitásáig.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

232

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 7, Southgate
[1859 szeptember 8.]

Kedves Szerecsen,

A cikket ma sajnos nem szállíthatom.* Most 7 óra van, és még legalább félórányi munkám van az irodában, $^1/_2$ óra, míg hazaérek, azonkívül a „Times"-t még nem is láttam és nem is tudnám estére sehol kölcsönkapni. Legkésőbb $^1/_2$ 12-ig mindennel el kellene készülnöm ahhoz, hogy a dolgot még elküldhessem – ez tisztára lehetetlen, különös tekintettel a hibásan táviratozott nevekre, melyeket előbb még hosszan kell megfejtenem térképpel a kezemben. De keddig feldolgozom az anyagot, és ha hétfőig befut a kalkuttai posta, annak alapján helyesbítek.

Barátod
F. E.

* *V. ö. 455. old. – Szerk.*

233

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 szept. 21.

Kedves Engels,

Leveledet a melléklettel együtt megkaptam. Egyébként az itthoni ügyek ismét az elkerülhetetlen válságponthoz értek, és ezúttal még rosszabb a helyzet, mint bármikor azelőtt, mert nem látok kiutat. Próbálkozásom a sógoromnál* eredménytelenül végződött. Freiligrath üzlete felszámol. Hogy a svájciak létesítenek-e 1860-ra új ügynökséget London és az ő részére, az még kétséges. Ezért most még jobb kifogásokkal utasíthat vissza mindenfajta váltóügyletet, mint azelőtt. Dana figyelmeztetett, hogy ne intézvényezzek többet, mint amennyi jár. Tehát a legnagyobb kutyaszorítóban vagyok. Eltekintve a kis veszélyektől (pl. a héten a gáz és a víz lezárásával fenyegetnek), az összes nagyobb követelések is felhalmozódtak, és jelentős részük tovább már nem halasztható. Így pl. házbér, iskola stb.

Mivel a napokban a 2. füzet miatt írnom kell Dunckernak, írd meg, hirdette-e az első füzetet az újságokban. Úgy látom, szívesen ejtené az egész ügyet.[586]

Az a feneség, hogy Londonban már nincs olyan emberem, mint Bamberger volt. Különben biztosan kieszközölhetnék néhány szívességi váltót, amelyeket később az amerikai pénzből ki tudnék fizetni. Ilyen körülmények közt mindig csak szükségmegoldásokról lehet szó.

Megbocsátasz, hogy ezt a nyavalyát elmondtam. De itt egyáltalán nincs senkim, akivel akárcsak nyíltan kibeszélhetem magam.

Mint Lupusnak már írtam, néhány nap múlva érdekes politikai botrányokról fogok beszámolni nektek.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* Johann Carl Juta. – *Szerk.*

234

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]59 szept. 22.

Kedves Szerecsen,

Éppen most hozta Lupus a leveledet. Csak tegnapelőtt este jöttem haza az öregeimmel egy skóciai utazásról, majd útnak indítottam őket megint hazafelé.

Egypár nappal azelőtt, hogy az öregem ideérkezett, átkozott balszerencse ért. Egy italos társaságban egy ismeretlen angol inzultált; ernyő volt nálam, amivel feléje suhintottam, s az ernyő hegye a fickót szemén találta. Ez rögtön átadta az ügyet az ügyvédjének, én is megtettem a szükséges ellenintézkedéseket, de mivel az illető szeme nem sérült meg tartósan és már rendbe jött, kezdetben úgy látszott, hogy az ügyet el lehet simítani, bár persze a költséget vállalnom kellett. Most azonban a disznó fráter hirtelen meggondolta magát és perrel fenyeget; ha pedig per lesz, akkor több mint kétszáz fontba kerülne a história, ráadásul a nyilvános botrány és a veszekedés az öregemmel, akinek a pénzt le kellene szurkolnia. De még remélem, hogy sikerül kicsúsznom a zsaroló ügyvédek kezéből; ám ha *nagyon jól* megy, akkor is belekerül nekem negyven vagy ötven fontba ez a kocsmai perpatvar. A legnagyobb baj az, hogy egészen a disznó fráter és az ügyvédje kezében vagyok, nem állhatok a sarkamra és mindent el kell tűrnöm, csak hogy elkerüljem a botrányt – mert különben a költségek csak még nagyobbak lennének. Ezek az átkozott angolok természetesen nem akarnak lemondani arról az élvezetről, hogy egy *bloody foreignert** megtáncoltassanak.

Tehát ezúttal a baj valóban nem jár egyedül. Egyáltalán nem tudom, mitévő legyek, amíg valamennyire nem látom tisztán az ügy lefolyását. Angol ismerőseim nagyon tisztességesen viselkednek és azonnal kezükbe vették a dolgot, de fizetnem kell, az biztos, és nem tudom, mennyit.

De mindenesetre küldök neked szombaton vagy hétfőn egy ötfontos bankjegyet, hogy a legnagyobb pácból kikerülhess; addigra átírathatom az

---

* – *rohadt külföldit* – *Szerk.*

októberi elszámolásra. Biztos lehetsz benne, hogy minden tőlem telhetőt megteszek, de te magad is láthatod, hogy pillanatnyilag magam sem tudom, hogyan állok.

Szívből üdvözlöm feleségedet és a gyerekeket.

Barátod
F. E.

235

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [1859] szept. 23.

Kedves Frederic,

Rossz hírek. Nem tudom, ezúttal hogyan tudok megbirkózni a dologgal. *Nagyon undorító* nehézségekkel küzdök.

A te ügyedet sem látom tisztán. *Eltekintve a botránytól* – ha a fickó szeme rendbejött, és ha bebizonyítható, hogy ő sértett meg először, és azonkívül a te egyezségedet már elfogadta stb. –, nem hiszem, hogy az angol jog alapján valami sokat elérhet. Londonban a legrosszabb esetben 2–5 £ büntetésre ítélnének. Úgy látszik, arra utaznak, *hogy hamis ürüggyel pénzt csikarjanak ki tőled.*

Hogy az itteni állapot ne forduljon *még rosszabbra*, nagyon fontos lenne, hogy a „Gyalogság"-ot [Infantry] körülbelül 8–10 napon belül elküldhessem Danának. Bár szeptember 15-ét mondott, még biztosan jókor lesz, és mindenesetre látnia kell az igyekezetet. Ennél a dolognál nem az a fontos, hogy milyen mély, hanem az, hogy milyen hosszú.

Ha miután Manchesterbe megérkeztél és informálódtál az „angolról", nyomban újra elutaztál volna, *mondjuk Londonba*, a disznó fráterrel pedig harmadik személy útján tudattad volna, hogy átmentél a *kontinensre*, akkor *bármilyen* egyezséget elérhettél volna. Talán *még mindig van erre lehetőség*, most ugyanis, ezt Allennál stb. is tapasztalom, az angolok azt hiszik, hogy a kontinensen általános amnesztia lesz, és ezért attól félnek, hogy adósaik elhagyják az országot. (A porosz amnesztia egyébként október 15-én lép érvénybe.) Ilyen fickóval szemben minden hadicsel megengedhető.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

236

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 7, Southgate
[1859 szeptember 23 és 27 között.]

Kedves Szerecsen,

Mellékelten az ötfontos B/B 95 281 Manchester, 1859 január 1.

A többiről legközelebb.

Most még csak egy dolog, amire lehetőleg postafordultával válaszolj:

1. Mennyi pénzre van szükség ahhoz, hogy a „Volk" azon előfizetőinek, akik közvetlenül fizettek, visszaküldjétek azt a pár fillért, ami a le nem szállított számokért jár nekik?

2. Milyen megállapodás történt erre vonatkozóan Thimm-mel és társaival? Levonták-e a könyvkereskedők azt, amit nem szállítottatok, vagy hogyan jártak el? Vagy még egyáltalán nem is fizettek?

Erről a dologról lehetőleg *azonnal* felvilágosítást kell kapnom, s ha lehet, előteremtem ezt a nyilván nem nagy összeget, hogy a közvetlen előfizetőkkel végezzünk. A polgárok itt éktelenül kiabálnak, hogy becsapták őket, s Lupusnak meg nekem mindezt le kell nyelnünk. Tehát erre vonatkozóan azonnal válaszolj. Lupusnak tegnapelőtt egy botránya volt emiatt, és nekem a lehető leghamarabb látnom kell a „harmadik felet".

A „*Gyalogság*" [„*Infantry*"] munkában van és ha csak lehet, még e héten elkészül.

Ami az itteni históriámat illeti, bizonyára feltételezed rólam, van annyi eszem, hogy én is átadtam a dolgot egy ügyvédnek és meghallgattam a véleményét. Nem rendőrbíróság előtti potom megleckéztetésről van szó, hanem kártérítési keresetről, amely esetben csupán a *költségek* 200 £-ig terjedhetnek. Feltételezheted rólam, hogy nem hagyom magam minden további nélkül becsapni, ami pedig a megfutamodást illeti, magától értetődik, hogy az én körülményeim között erről még 14 napra sem lehet szó; s ha valaki olyan közismert Manchesterben, mint én, senki sem hinné itt el, hogy otthagyom az üzletet stb., hogy egy efféle pertől megmeneküljek.

A fő bökkenő az az alkalom, amelyet egyáltalában valamiféle tárgy hasz-

nálata ad az ügyvédnek, hogy erkölcsi felháborodást keltsen egy brit esküdtbíróságnál a bloody foreignerek* ellen, akik nem az öklüket használják stb. Ilyenkor olyan biztosan elmarasztalják aztán a külföldit, mint $2 \times 2 = 4$, és tetejében a költségeket is viselnie kell. Hogy én egyébként nem fizetek többet, mint amennyit muszáj, arra mérget vehetsz, a dolog még egy lépéssel sem jutott előbbre, de remélem, nemsokára rendeződik, hogy legalább már világosan láthassam, mit tehetek itt, hogy neked a válságos helyzetben segítséget nyújtsak.

Sokszor üdvözlöm feleségedet és a kislányokat.

Barátod
F. E.

* – rohadt külföldiek – *Szerk.*

237

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1859 szeptember 27.]

Kedves Engels,

A levelet a melléklettel megkaptam.

Mihelyt a levelet elküldtem, máris tudtam, hogy néhány megjegyzésem ostobaság volt.

Jómagamnak is van egy kerületi-bírósági perem a „Volk" miatt. Ami a manchesteri „közvetlen" előfizetőket illeti, az csak Lupus volt és egy „suszter", aki a lapot már megszűnte *előtt* lemondta.

Thimm *még nem* fizetett és a neki küldött fizetési felszólítás is csak az átvett számokra vonatkozott. Hogyan károsíthattuk volna meg a manchesteri nyárspolgárokat, amikor még *egy árva fillért* sem fizettek?

Írd meg, kik azok a fickók, akik igényt támasztanak. Mondd meg Thimmnek (Biskamp nevében), ne küldjön ide egy fillért sem addig, amíg nem kap újból levelet. Esetleg olyan utasítást kap, hogy a „jogos" reklamálókat fizesse ki Manchesterben.

Biskamp most itt telepedett le Hampsteadben – az én költségemre. A szegény ördög valami mellhártyaoperáción esett át a német kórházban, ahol 1 $^1/_2$ hétig feküdt – fillér nélkül. Ugye, szép kis állapotok!

Ma cikknap.[61] Ezért befejezem.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

238

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [1859] szept. 28.

Kedves Engels,

Tegnap este még eljött Lessner, akiért elküldtem a „Volk" manchesteri előfizetői miatt.

Ő, akárcsak Biskamp, biztosított arról, hogy (Lupuson kívül) a „*Volk*"-nak nem volt egyetlen közvetlen előfizetője sem. És eddig nem is küldött senki egyetlen fillért sem Londonba.

Thimm a „Volk" megszűnte után írt Lessnernek a számláért. L azt válaszolta neki, hogy ő csak arra az időre tud neki számlát küldeni, amikor ő, L volt a terjesztő. Aztán számlázta neki az *egyes számokat*. Tegnapig még nem érkezett válasz Thimmtől.

Szeretném tehát tudni, milyen fickók és milyen ürüggyel csapnak lármát Manchesterben?

Nekünk (különösen nekem) épp elég kellemetlenségünk van itt a „Volk" miatt – enélkül is.

A „*Free Press*"-ben a „Particulars über Kossuth" tőlem van. (A „*Tribune*"-ban 2 cikket írtam belőle, majd meglátom, elfogadja-e.)[587] Részben élőszóval, részben írásban Szemerétől kaptam az adatokat. Szemere néhány héttel ezelőtt itt járt.

Salut. Üdvözlet Lupusnak.

Barátod
K. M.

Kérdéses, vajon Biskamp megússza-e. A szegény ördög teljesen odavan. Úgy látszik, a pokol minden kénköve ránk zúdul.

239

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, [18]59 okt. 3.

Kedves Szerecsen,

Nagyon örültem annak, amit a „Volk"-ról írtál. Kiderült, hogy a filiszter, aki a lármát csapta, végtére is Thimmnél fizetett elő.

Miféle pered van a kerületi bíróságon?

A „Gyalogság" [„Infantry"] bal szemem gyulladása miatt, mely gátol abban, hogy gáznál sokat írjak (egyébként azonban jelentéktelen), továbbá különféle zavarok miatt nem készült el teljesen. Péntekre biztosan megkapod.

Botrányügyem még nincs lezárva, s átkozottul soká elhúzódhat. Azért némileg a markomban van a kutya, és azt hiszem, meglehetősen nyugodtan nézhetek a dolog elébe, persze sok pénzbe fog kerülni, ez a legbosszantóbb, és tekintve az itteni szép törvényeket, mégsem lehet az ember biztos a dolgában. De mindenesetre sokkal jobban áll az ügy.

A „Free Press" tegnapelőttig még nem érkezett meg ide, mindjárt utánanézek újból. Miféle fiókvállalatot alapított Urquhart Berlinben?

Most tehát kiderül, hogy az orosz memorandum a „Preussisches Wochenblatt"-ban jelent meg![588] (Csak most láttam a „Free Press" augusztusi számát.) Tudsz a „Free Press"-ben közölteken[587] kívül még valami botrányosat nagyjainkról?[589]

Barátod

F. E.

Állíttasd össze mielőbb Thimmnek a teljes elszámolást, tehát a Lessner előtti időről is, a fickó, úgy látszik, zsebre akarja vágni a pénzt. Nekem pedig küldjetek egy pontos listát azokról, akik Thimm útján fizettek elő, hogy ellenőrizni tudjam a visszafizetést, ill. körlevélben értesíthessem az embereket arról, hogy a pénzük Thimmnél rendelkezésükre áll.

A Siebel-féle rossz verseket[583] egy Németországban élő fickó, akinek levélben elküldte a verseit, küldte be Siebel háta mögött a „Hermann"-nak. A fiú azonnal írt a szerkesztőségnek és csak a válaszból tudta meg ő maga is, hogyan történt a dolog.

240

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1859] október 5.

Kedves Engels,

Tekintettel arra a vircsaftra, ami itt uralkodik (Speck csődbe ment és eltűnt; Garthe, a pénztáros, Brightonban van) és mindig is uralkodott a „Volk"-nál, lehetetlen pontos elszámolást kapni a Lessner előtti időről a külső előfizetőket illetően. Biskamp azt állítja, hogy a legelső számokat kivéve, Thimmnek mindig egy tucat példányt küldtek.

Hollinger beperelt 12 £ és néhány shillingre a „Volk" hátralékáért, valamint az utolsó, meg nem jelent szám szedési költségeiért. Ez a disznó fráter egyszeriben „tulajdonossá" akar engem átváltoztatni, noha az egész mocsok éppen azért szűnt meg deficittel, nem akarom azt mondani, hogy ezért bukott meg (hiszen az itteni filiszterrel mit sem lehet kezdeni), mert *nem* én voltam a tulajdonos és bármennyi időt is pazaroltam rá, sohasem tudtam rendbeszedni ezt a hanyag gazdálkodást. Éppúgy nem adtam a fickónak soha semmiféle jogi garanciát. A számlát hamisnak tartom, mivel a fickó – eltekintve a többi bevételtől – *csupán tőlem* 7 £-et kapott *a 3 utolsó előtti* számért (az ő számlája csupán a 2 utolsó számot tünteti fel). (A 15 sh. Lessnernek nem Hollinger kezén ment keresztül, azt én fizettem ki közvetlenül.) Erről azonban nem vitatkozom, különben azonnal elismerném azt a jogát, hogy *engem* pereljen. A disznó fráter meg fog esküdni és egyik szedőjét is megesketi, hogy én garanciát vállaltam. (Még ebben az esetben is előbb Biskampot kellett volna perelnie.) Biskampot stb. ellentanúként fogom felvonultatni. Ha volna rá módom, akkor minden *nyilvános* eljárást elkerülendő, nem fizettem volna ugyan Hollingernek, de megvásároltam volna egy vele szemben fennálló adósságkövetelést bizonyos Lisle-től, Hollinger háziurától és a nyomda *tulajdonosától*. Hollinger 60 £-gel tartozik neki és még soha nem fizetett egy vasat sem.

A mostani körülmények között azonban ilyesmiről szó sem lehet.

Ha nem csinálok valami huszárvágást – márpedig egyáltalán nem tudom hogyan csináljak – a helyzet itt *egészen* tarthatatlanná válik. Freiligrath is-

mét megkísérelt egy váltóügyletet. Tegnap este azonban levelet kaptam tőle, hogy a dolog végleg füstbe ment, ugyanakkor fenyegető levelek érkeztek a háziúrtól stb. stb. Lassalle mellékelt levelét, amelyre postafordultával válaszoltam*, jó hírnek tekintem. Úgy látszik, a dolog[354] a conspiration de silence** ellenére is eladható. Különben nem érkezett volna Dunckertól az a *közvetett* felszólítás. Egyébként teljesen képtelen vagyok tovább írni a dolgot[586], amíg valami módon nem rendezem a legszorongatóbb polgári nyavalyát. A munkámról írt *cikkeidet*[566] a német lapok New Yorktól Kaliforniáig mind kinyomták (azzal a csöpp „Volk"-kal kezünkben tartottuk az egész amerikai német sajtót). Szemléltetésül, micsoda szemét jelenik meg Németországban, mellékelem a következő hirdetéskivágást a bécsi „Pressé"-ből. Elég elolvasni a tartalomjegyzéket. (Mellesleg előadásokat tartok az 1. füzetről iparoslegények *válogatott* körének. Úgy látszik, nagyon érdekli az embereket.)

Végül pedig két „nagyról"[589] akarok beszámolni.

Ad vocem R. Schramm. Ez a bánatos barom kevéssel ezelőtt Ostende-ban volt és onnan tudósítást küldött a „*Hermann*"-nak.[590] Ezt a szennylapot én nem olvasom; a dolgot Freiligrath közölte velem. E tudósításban R. Schramm azt írja, hogy már abból is megítélhetjük a németek lezüllését, ha végighallgatjuk beszélgetéseiket a tengerparton. Ő pl. két hölgyet hallgatott végig, akik színtiszta wuppertali nyelvjárásban fecsegtek, és akik közül az egyik „Engelsnének" szólította a másikat. Ez tehát ennek a nyomorultnak a bosszúja! De a barom büntetésül nemrégiben veszített 2000 £-et (teste*** Freiligrath). A bolond ugyanis „drágakőkereskedésbe" kezdett. Ez aztán meg is hiúsította azt a tervét, hogy Londonban egy saját német újságot alapítson (e hónapban kellett volna megjelennie). Én a tényeket – az újság megjelenésének elmaradását, az ékszerkereskedést és a pénzveszteséget – a fickó nagy bosszúságára és feleletképpen gyermeteg rosszindulatára Biskamp útján közzétettem a „*Weserzeitung*"-ban[592].

Ad vocem K. Blind. Ezzel az homme d'état-val° kapcsolatban egy kissé részletesebben kell írnom.

Körülbelül két héttel azután, hogy Manchesterből visszatértem Londonba, Biskamp elmondta nekem, hogy Hollinger útján Blind azt javasolta neki, hogy ő (mármint a „Volk") egyesüljön Blinddel és társaival, de én és

---

* *V. ö. 592–593. old.* – *Szerk.*

** – a hallgatás összeesküvése; agyonhallgatás – *Szerk.*

*** – tanú rá[591] – *Szerk.*

° – államférfival – *Szerk.*

egyáltalában a kommunista elem kiküszöbölendő. Ehelyett ésszerű szocializmus. – Én akkoriban néhány mókán kívül[555] – mint tudod – semmit sem írtam a „Volk"-ba. Blindnek viszont azonmód írtam, nem levelet, hanem egy körülbelül 10-soros közlést, amelyben őt többek között „homme d'état"-nak és „fontos embernek" nevezem és az ő hűséges „Fidelió"-járól (vagyis Hollingerről) is megemlékezem. Másnap jön Liebknecht és mondja, hogy a sarki kocsmában ott ül Blind és Hollinger. Az előbbi rám vár. Hát elmentem oda Liebknechttel. Blind becsületszavát adta, hogy *semmi* sem igaz a dologból, a disznó Hollinger szintén. Így hát el kellett hinnem. Ez a találkozó azonban alkalmat adott arra, hogy Blind más csalárdságaira is rátérjek. Többek között Vogtra terelődött a szó. Blind *becsületszóra* tagadta (Freiligrathnál becsületszó nélkül is tagadta a dolgot), hogy ő fogalmazta és küldte volna széjjel az anonym „*Zur Warnung*"-ot. Mondtam, ezen csodálkozom, mert az csupán azt tartalmazza, amit ő velem *szóban* közölt a május 9-i Urquhart-féle gyűlésen.[577] Emlékezetébe idéztem, hogy ő akkor azt állította, *bizonyítékok vannak a kezében*, tudja annak az embernek a nevét, akinek Vogt 30 000 vagy 40 000 forintot ajánlott fel, ám „sajnos" nem nevezheti meg stb. Ezt most nem merte Blind letagadni, hanem határozottan és ismételten beismerte, Liebknecht és Hollinger jelenlétében.

Nos! Néhány héttel ezelőtt az augsburgi „A Z" írt Liebknechtnek, aki a „Zur Warnung"-ot beküldte a laphoz. Liebknecht eljött hozzám.[593] Azt mondtam neki, menjen el Blindhez. Én majd „a kocsmában, a Blind-féle sarkon" várok az homme d'état-ra. Blind üdült, azt hiszem, St. Leonardsban. Liebknecht írt neki; írt egyszer, írt kétszer. Végre levél érkezett az *homme d'état-tól*, aki a leghűvösebb és „legdiplomatikusabb" formában fejezi ki afölötti sajnálatát, hogy „én" hiába tettem meg hozzá az utat. Liebknechtnek meg kell értenie, hogy neki (Blindnek) nincs kedve ahhoz, hogy egy számára „teljesen idegen újság" ügyeibe és egy számára teljesen idegen ügybe beavatkozzon. Ami Liebknechtnek azokat a célzásait illeti, amelyek „magánbeszélgetésekben" elejtett „megjegyzésekre" vonatkoznak, azok nyilván „egészen" puszta félreértéseken alapulnak. Így ezzel az „homme d'état" mindent elintézettnek vélt.

Ekkor Liebknechtet elvittem Collethoz. Eszembe jutott, hogy a „*Free Press*" *május 27-i* számában (The Grand Duke Constantine stb. 53. old.)[542] van egy szakasz, amely nekem azonnal Blind-féle gyártmánynak tűnt és amely, azzal együtt, amit Liebknecht, Hollinger és az én jelenlétemben Blind *szóban* beismert, az Anonym egész tartalmát alkotta, tetejében még azt is *bizonyította*, hogy Blind nemcsak mellékesen, „magánbeszélgetésekben", érintette a számára különben „teljesen idegen ügyet". Tehát Collet-

hoz mentünk, aki *azonnal* kijelentette, hogy Blind a szerző. Még megvolt neki Blind levele, amelybe az utóbbi beletette a névjegyét, de arra kérte őt, hogy a *nevét* ne közölje. Ez már bizonyíték volt.

Különféle manőverekkel, amelyeket itt elmondani túl hosszadalmas volna, kicsikartam továbbá azt, amit itt mellékelek (s *amit postafordultával vissza kell küldened.* Freiligrathnak is megmutattam). Most láthatod, milyen a „becsületszava"! e jóembernek.

Múlt szombaton aztán Liebknecht egy levelet küldött az *homme d'état*-nak (a fogalmazás Liebknechthez írt levelemen* alapszik, amelyben a dolgot kissé élesen foglaltam össze). A választ várjuk és akkor további értesítést kapsz.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 587–589. old. – Szerk.*

241

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, [18]59 okt. 10.

Kedves Frederick,

A pénz szombaton valóban „megmentőként" érkezett, a hitelező banda egy része ugyanis aznap általános támadást indított. Hálás köszönet. Úgyszintén a kéziratért.[594]

Mellékelem a Kossuthról szóló „Tribune"-cikkemet.[585] Mutasd meg Lupusnak is. *Aztán küldd vissza nekem.* Nagy botrány lesz, ugyanis Pulszky a „*Tribune*" londoni tudósítója. Az *idézett* szavak – „Austrian sympathies", „Anti-Napoleonic rage"* stb. – Pulszkynak a „*Tribune*"-ban megjelent tudósításából valók,[595] amelyben igyekszik Kossuthot és társait megvédeni. Igazán csodálkozom, hogy a „*Tribune*" ilyen körülmények között és Kossuth iránti közismert gyengéje mellett kinyomta a cikkemet. Bár én a cikkhez mellékelt kis német jegyzettel bátorságot öntöttem Danába.

Collet a „*Free Press*" legutóbbi számából Kossuthnak 5 példányt küldött. Az *augsburgi* „*A Z*" utánnyomta a dolgot.[596] A „Weserzeitung" szintúgy.

Tegnap fölkeresett Collet. Nála járt Blind államférfi és nagyon panaszkodott, hogy ő (Collet) a szerkesztői titkot megsértette velem szemben. Ő (Collet) jöjjön el hozzám és akadályozza meg, hogy további bajt okozzak. Szerinte az augsburgi „Allg Zeit" „orosz(!) orgánum". Ezért nem akarja ő (Blind) kisegíteni.[593] Collet ezt mondta nekem: „kezdettől fogva nagyon alamuszi fickó benyomását tette rám". Blind államférfi, az előkelő férfiú, Liebknechtnek nem válaszolt, engem pedig, azt hitte, Collet útján megbéníthat. A marha! Egyidejűleg meg akarta tudni Collettól, ki írta azt Kossuthról a „Press"-ben.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – „Ausztria iránti rokonszenv", „Napóleon-ellenes dühroham" – *Szerk.*

242

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 okt. 26.

Kedves Engels,

Remélem, nem vagy beteg és más egyéb baj sem ért, de kérlek, minden körülmények közt írj néhány sort, mert hosszas hallgatásod nyugtalanít.

Légy szíves, küldd vissza a „*Tribune*"-ból kivágott cikkemet, amelyet „legutóbb" mellékeltem.*

Duncker most végérvényesen kijelentette, hogy hajlandó kiadni a második füzetet[586]. Lassalle az ő „itáliai" taktikájáról quasi re bene gesta** beszél és nógat, hogy nyilatkozzam, miközben szerényen arra céloz, hogy talán elálltam az „én" nézetemtől.[597]

Freiligrath „mint német poéta" nem tudta megállni, hogy ne csatlakozzék az itteni Kinkel-, ill. Schiller-ünnepélyhez, amely egyébként nagyon silánynak ígérkezik; részt vesz benne, noha figyelmeztettem, hogy csak staffázs lesz Gottfried mellett.[598]

A „Volk" ügyében elkerültem a kerületi-bírósági eljárást azzal, hogy körülbelül 5 £-et áldoztam a dologra, másrészt az ennek fejében kapott nyugtán elismertettem Hollingerrel, hogy Biskamp a tulajdonos, aki (B) ilyenformán minden egyébért felelős, de mivel mentes mindennemű tulajdontól, nem felel semmiért. Ezt az adott körülmények között igen kellemetlen lépést meg kellett tenni, mert a Kinkel-banda csak erre az alkalomra várt, hogy nyilvános botrányt rendezzen, és az egész személyzet, amely az újság körül sündörgött, nem volt alkalmas bíróság előtti mutogatásra.

Az „Augsburger Zeitung"-nak (két nagyon alázatos és bánatos levélben foglalt) kérésére megküldtem a Blindre vonatkozó dokumentumot.[599] A fickó ezt annál is inkább megérdemelte, mert Collethoz futott s őt 1. fondorkodásra akarta felhasználni, 2. Colletnál „a kommunista párthoz tarto-

* *V. ö. 470. old. – Szerk.*

** – mint jól véghezvitt dologról – *Szerk.*

zónak" denunciálta Liebknechtet, s végül, hogy egész rossz színben tüntesse fel, 3. az augsburgi „A Z"-ot „orosz" orgánumnak minősítette.

Emlékeztesd *Thimm*et, hogy egyenlítse ki az itteni adósságát.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

243

Engels Marxhoz

Londonba

[. . .]* A Blind-história fölöttébb mulatságos; mindig különösen kellemes színjáték, ha egy diplomatáskodó főokos rajtaveszt. A fickó szörnyűmód felsülhet most. A „becsületszavát"** természetesen csak a szó diplomáciai értelmében adta neked, mint ahogy nem sértés valakit parlamenti értelemben disznó fráternek nevezni. A nyelv ily gazdagítása Blindnek érdeméül tudható be. Egyébként a legszebb az lenne, ha kiderülne, hogy Blind úr „bizonyítékai" csak hetvenkedésen alapultak, és én ezt ennél a sötét honmentőnél[600] nagyon is lehetségesnek tartom.

Lupus kétségbe van esve, mert a keserű sör rosszabb lett, és ezért kénytelen portert és half-and-half-ot*** inni, egyébként meglehetősen jól érzi magát és változatlanul a Chatsworthban él.

Siebel nemrégiben levelet kapott egy nevetséges német tollnoktól°, aki pénzszűke miatt el akarta adni magát a forradalomnak és arra kérte őt, közvetítse az üzletet, s én legyek a vásárló. Egyúttal fenyegetődzött, hogy ha a forradalom nem akarja őt megvásárolni, akkor a jezsuiták karjaiba veti magát. Ezeknek azonban ingyen sem kell, mert hogy a fickó ménkü nagy barom, azt nem is kell mondanom.

Szívélyesen üdvözlöm feleségedet és a gyerekeket.

Barátod
F. E.

Manchester, [18]59 okt. 28.

---

* *A levél eleje hiányzik. – Szerk.*

** *V. ö. 468. old. – Szerk.*

*** – fele-fele; angol sörfajta, világos és barna (ale és porter sör keveréke) – *Szerk.*

° Hugo Oelbermann. – *Szerk.*

244

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 november 3.

Kedves Frederick,

Lessner nem tudja azoknak a nevét, akiknek megküldték a „Volk"-ot. Ő csak azoknak a példányoknak a számát tudja (12), amelyeket rendszeresen elküldött Thimmnek.

Biskamp azt állítja, hogy a könyveket Thimmnél nem az ő számlájára, hanem annak a papnak a számlájára rendelte meg, akinél iskolamester volt. Egyébként Thimm erről soha nem szólt egy szót sem. Írni fog neki a dolog miatt. Panzer eltulajdonítási vágyai miatt szintén. Most néhány nap óta havi 50 tallérért a „Weserzeitung"-nál van leszerződve.

A munkám nagyon gyatrán halad.[586] Túl sok otthoni zavarás és túl sok vacak ügy van a nyakamon. Az itteni „na-a-gy" Schiller-ünnepélyről bizonyára hallottál már. Freiligrath és Kinkel, jobban mondva Kinkel és Freiligrath lesznek a nap hősei. Mivel ezt az egész dolgot itt a Kinkel-klikk kezdeményezte, sőt még a bizottság megalakítására szóló meghívóleveleket is Gottfried tótumfaktuma, az a nyavalyás Beta küldte szét, írtam néhány héttel ezelőtt Freiligrathnak, hogy remélem távol tartja magát ettől a Kinkel-demonstrációtól. Erre a dagadt filiszter egy némileg homályos levéllel válaszolt, amelyben többek között ezt írta: „Ha Kinkel el is ragadja az ünnepi beszéd Briszeiszét, az még nem ok az Akhilleuszoknak arra, hogy duzzogva visszavonuljanak sátraikba." Tehát Kinkel mint Agamemnón és Freiligrath mint Akhilleusz![601] Egyébként az ünnepélynek *„még más* jelentősége is van" (hogy milyen, az rögtön kiderül). Végül pedig a bostoniak (Egyesült Államok) felkérésére írt egy Schiller-verset.

Később olvasom a „Hermann"-ban,[602] hogy Freiligrath a bizottság tagjaként szerepelt, s hogy szó volt egy Schiller-kantáta megírásáról is (a zenéjét Pauer szerezte); a filiszter tehát valamit eltitkolt előttem.[603] Később kaptam tőle egy második levelet, ebben kijelenti, hogy úgy látszik, mégis igazam volt, viszont az ő részvétele a bizottságban bizonyos mértékig keresztezte Gottfried terveit.

Amikor aztán találkoztam emberünkkel, izgatottan elmesélte a dolog egész lefolyását. Beta és Juch, Kinkel ügynökei, hírét vették Amerikából, hogy Freiligrath írt egy Schiller-poémát Bostonnak. Gottfried a beszéden kívül még az ünnepi kantáta megírását is fenntartotta magának. De mivel úgy gondolta, hogy non bis in idem*, s hogy Freiligrath bevonása nem vihető keresztül, ha a dolog költői részét nem engedik át, vagy jobban mondva nem ajánlják fel neki (de arra számítottak, hogy az ajánlatot vissza fogja utasítani), ezért Juch és Beta a Kinkel-féle bizottság nevében felkérték Freiligrathot, hogy vegyen részt a bizottságban és írja meg a kantátát. F határozatlanul válaszolt, mondván, hogy már megírt valamit a bostoniaknak, de a bizottságban való közreműködését megígérte. A bizottság viszont az ajánlatot pusztán formaságnak tekintette és többet nem is tért rá vissza. F azonban nagy sietve nekiült (most nem voltak olyan nehézségei, mint a „*Volk*" esetében, amelynek soha 3 sort sem *tudott* összehozni) és írt egy kantátát (Schiller ditirambusainak versmértékében; fel is olvasta nekem a dolgot – dagályos zengzetek), elrohant vele Pauerhoz, rávette, hogy írjon zenét hozzá, majd segítségül véve barátait a Schiller-ünnepély dalnokai közül, kikényszerítette Kinkeltől és társaitól a felkérés megismétlését. Ezután elküldte nekik ezt a szemetet, amely „egy anakronizmus révén" már teljesen kész, nemcsak költemény, hanem még zene is van hozzá, episztolája végén pedig ahhoz a „szolgához" hasonlítja magát, aki, még mielőtt parancsot kapott volna, szolgálatára volt „urának" (Kinkel, Beta, Juch és társai uraknak)! (És mindezt ő maga még el is mondja nekem.)

De ezzel még nincs vége a „feszültségnek" közte és Gottfried között. Freiligrath fölkeresi a bizottságot, aholis Gottfried nagyon hűvösen kezeli. Nos Freiligrath – mint mondotta, „egészen véletlenül" – beleszőtt kantátájába egy olyan részletet, amely „szükségessé tette", hogy Schiller mellszobrának *leleplezése* ennél a résznél történjék. Gottfried, ugyancsak véletlenül, a „leleplezés pillanatára" tartogatta szónoklatának fénypontját. Hosszú harc után, mialatt a filiszter F némán ült, de barátait (mindenféle söpredék) beszéltette, végre megegyeztek abban, hogy Freiligrathé legyen a „leleplezés", mire Gottfried kebeléből nehéz sóhaj tört fel, hogy szónoklatát immár folyvást a „fátyolos képhez"[604] kell intéznie. Erre felszólal F cimborái közül az egyik és azt mondja, ezen lehet segíteni, ha Kinkel a beszédét a kantáta *után* tartja meg. Ez ellen azonban Gottfried határozottan tiltakozott és mélyen felháborodva kijelentette, hogy „ebben a dologban már

* – nem (szabad) kétszer ugyanazt (csinálni) – *Szerk.*

annyi áldozatot hozott, de ezt igazán nem kívánhatják tőle". Erre mindenki elnémult. Így a szónoklat jön előbb.

És ezt az egész szirszart F igen komolyan és fontoskodva beszélte el nekem; viszont egészen természetesnek találja, hogy egy szóval sem tiltakozott a bizottságban a Kinkel-bandának az ellen az eljárása ellen, hogy az ő (F) állítólagos „elvbarátait" magától értetődően nem hívták meg a bizottságba, és így azt Kinkel-demonstrációvá változtatták. Tudta, hogy én biztosan úgysem mennék el, de nem lett volna szabad ilyen „osztrakizmoszt"[605] megengednie egy olyan bizottságban, amelyben ő maga ott ül. Blind persze ott van.

Freiligrath azóta, hogy verset írt Mockelról[448], „egészen titokban" barátainak tekint minket, nyilvánosan viszont karöltve jár ellenségeinkkel. Qui vivra verra*.

Ad vocem Blind: A szarházi most Hollingernél volt. Az augsburgi „A Z" ugyanis azt írta neki, ha továbbra is konokul hallgat, megcsúfolva kerül a nyilvánosság elé. Dokumentum van a birtokukban ellene.[599] Felrója Hollingernek, hogy elárulta nekünk a dolgot. H, joggal, azt mondja, hogy ez nem igaz, de miért nem akarja Blind beismerni a dolgot? Blind erre azt mondja, hogy a kéziratot csakugyan ő írta, ám egyik barátja fogalmazta. A dolog úgy áll: Blind írta és fogalmazta, de a legterhelőbb pontokat Goegg sugalmazta. A derék polgár, Goegg azonban „látszólagos" barátja Vogtnak és kénytelen is az lenni, minthogy Fazynak a Svájci Bank révén 25 000 frank részvénye van az ő tükörgyárában, és egyáltalában Fazy a bankárja. Ezért Goegg csupán csendben nyilváníthatja ki felháborodását a „hazaárulás" miatt. Hát ezek a „komoly republikánusok".

Nem tudnál nekem egy cikket írni a porosz hadseregben végrehajtott új változtatásokról?[606]

Üdvözlöm Lupust.

Salut.

Barátod

K. M.

* – Aki megéli, meglátja (a jövő fogja eldönteni) – *Szerk.*

245

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1859 nov. 4.

Kedves Szerecsen,

Ez a Freiligrath igazán megérdemelne már egyszer valami komoly dorgálást, és remélem lesz erre alkalom, még mielőtt vége lenne ennek a Schiller-ízének (illetve utózöngéinek). Ez a talpnyalással egybekötött poéta-hiúság és literátor-tolakodás már igazán tűrhetetlen – és ráadásul az „Augsburger" még politikai erényekkel is felruházza!

Bizonyára olvastad a Vogt-pert az augsburgi „A Z" 297. és következő számaiban?[607] A dolog egész jól folyt le, Biskamp levele azonban csúfosan szégyenletes. Hiszen a fickó egész nyugodtan mellékelhetett volna egy külön cédulát a személyes ügyeiről, de így fölöttébb visszataszító, hogy a „Volk" szerkesztője bizonyítványt állít ki az augsburgi „A Z"-nak és ugyanakkor tudósítói megbízatásért könyörög és ezt az egészet kinyomják.[608] Vogt majd szép lármát csap erről. Hogy mindig ilyen tapintatlan szamarak lebzselnek körülöttünk!

Igen szép viszont Blind felsülése. A leveledben[609] foglalt nyilatkozat s a dokumentum most arra kényszeríti a derék diplomatát, hogy színt valljon, ha nem akarja még jobban blamálni magát. Bizonyítékokkal hencegett és közönséges hazugnak bizonyul, ha befogja a száját.

Éppily szép pácban van Vogt is. Mit tehet most, hogy illetéktelenség miatt elutasították, az összes költség megfizetésére ítélték és esküdtbírósághoz utasították.

Vagy az augsburgi „A Z"-ot kell beperelnie egy bajor esküdtbíróság előtt – és akkor már eleve vesztett –, vagy a „Volk"-ot – és akkor Blindet büntetik meg –, vagy perelheti magát Blindet. Mindenféleképpen rosszul jár, és szerintem bármit tesz, még jobban blamálni fogja magát.

Mindez nagyon vigasztaló.

Úgy látszik, Garibaldi némileg kétértelmű szerepet játszik. Az ilyen tábornok rossz helyzetben van. Kénytelen volt az ördögnek a kisujját nyújtani, és úgy látszik, az már az egész kezét bekapta. Viktor Emánuelnak természetesen telitalálat, ha Garibaldit előbb kizsákmányolja, aztán tönkreteszi.

Újabb példa arra, mit ér el az ember a forradalmakban „praktikus fellépéssel". Egyébként kár a fickóért. Másrészt kitűnő, hogy Piemont nem játszhatja ezentúl az itáliai egység képviselőjének hamis szerepét.[610]

A németországi katonai reformokról majd írok neked egy cikket, ha a dolog kissé jobban kibontakozott. Nem csupán Poroszországban, hanem másutt is, Ausztriában stb. szörnyű zajlás van a hadügyben. Mindenütt bevezetik a francia egyenruházatot stb. és ezáltal sok tekintetben még határozott visszalépést is tesznek. De mostanáig még minden bizonytalan, tisztázatlan; mihelyt valamivel tisztábban látok, megírom a cikket.[606]

Szintúgy remélem, hogy Kínában és általában Kelet-Ázsiában hamarosan megint lesz valami, amiről tudósíthatok. Marokkóban szintén.[611] De még semmi sem érett meg. Marokkóról talán a jövő héten. Írtál már róla, vagy van néhány politikai adalékod Pammal kapcsolatban, amit közölhetnél velem, hogy tájékozott legyek?

Most mélyen belevetettem magam az Ulfilasba[612], egyszer már végére kellett járnom ennek az átkozott gótnak, amellyel eddig mindig csak elvétve foglalkoztam. Meglepődve tapasztalom, hogy sokkal többet tudok, mint gondoltam volna; ha még valami segédeszközre szert teszek, akkor azt hiszem, két hét alatt teljesen elkészülök vele. Akkor nekilátok az óskandinávnak és az angolszásznak, amelyekkel szintén mindig csak úgy félkézzel foglalkoztam. Mindmáig szótár vagy más segédeszköz nélkül dolgozom, csupán a gót szöveggel és a Grimm-mel[613], de az öreg fickó valóban remek.

Most nagy szükségem lenne Grimmtől a „Geschichte der deutschen Spraché"-ra, át tudod nekem megint küldeni?

Azt hiszem, ma este találkozni fogok Lupusszal.

Schiller-ünnepség itt is van (mellékelem a programot). Nekem természetesen semmi közöm az egészhez. Alfr. Meissner úr küld egy prológust, Siebel írja az epilógust, persze közönséges deklamáció, de tisztességes formában. Azonkívül a „Wallensteins Lager" színrevitelén ügyködik ez a léhűtő, 2 próbára elmentem – ha a fickók összeszedik magukat, egész tűrhető lesz. A bizottság kivétel nélkül csupa szamárból áll; Borchardt játssza az ellenzéket a közönségben, ő negatíve éppúgy fontoskodik, mint a többiek pozitíve, csakhogy negativitása ugyanazon az álláspontón nyugszik, mint a többiek pozitivitása, s így bevallja, hogy lényegében hozzájuk tartozik.

Üdvözlet. Barátod

F. E.

Nil novi ab Ephraimo Gescheit?*

* – Semmi újság az okos Efraimról? – *Szerk.*

246

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1859 nov. 7.

Kedves Engels,

A Grimmet* el fogom küldeni neked.

Marokkóról[611] *még semmit sem írtam*, a Kaukázusról sem[614], és Ázsiáról sem írtam katonai jellegű dolgot. Marokkóról nincsenek diplomáciai adataim. Ezért szükséges, hogy megint írj. A körülményeim nemigen teszik lehetővé, hogy dolgozhassak a 2. füzeten[586], amelyet döntően fontosnak tartok. Ez valójában a veleje az egész polgári izének.

Biskamp levele végtelenül szégyenletes**; a helyzetéből megmagyarázható, de nem menthető. Az egész vulgáris demokrácia igyekszik a német sajtóban a Blind-ügyet eltussolni és rám veti magát. Így Meyen úr, aki most a „Freischütz"-öt szerkeszti. Ezért most csípős nyilatkozatot írtam az augsburgi „A Z"-ba és a hamburgi „Reform"-ba.[615] Vogtot és Blindet össze fogom ugrasztani, még ha ágyúkkal kellene is a fickókat egymás ellen vontatni.

Az a nyomorult Pulszky a „*Tribune*"-ban röviden pár sorral intézi el a cikkemet, amely szerinte az „ütődött" Urquhart táborából jön.[616] A fickók nem merik kinyitni a szájukat. Nem tudják ugyanis, milyen bizonyítékok állnak a rendelkezésünkre. Kossuth ugyanis, mint Szemere írja nekem, a villafrancai szerződés után titokban elfutott, anélkül, hogy Klapkának és a többi tisztnek egy szót is szólt volna. Attól félt ugyanis, hogy kiszolgáltatják az osztrákoknak.[617] Ezért módfelett haragszanak rá a magyar táborban. Pulszkynak majd alaposan megmosom a fejét.

Barátod
K. M.

---

* *V. ö. 478. old. – Szerk.*
** *V. ö. 477. old. – Szerk.*

247

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 18]59 nov. 16.

Kedves Engels,

Remélem, pénteken megjelenik tőled egy Marokko-cikk.[611] Eltekintve minden egyébtől, most van az elnökválasztás ideje, és amúgy is attól félek, hogy ismét korlátozni fogják a szállítandó cikkek mennyiségét. Ezt a sorsot még csak meggyorsítja, ha – tekintve a mostani témahiányt – nem írok a fickóknak ilyen őket érdeklő kérdésekről.

Aztán írnod kell nekem valamit, természetesen magánhasználatra és nem a „Tribune" részére, a manchesteri Schiller-cirkuszról is, én meg legközelebbi levelemben az itteni Schiller-ünnepségről. Freiligrath most mélységesen haragszik Gottfriedra. Egyelőre olvasd el a „Hermann" utolsó számát és lásd saját szemeddel, hogyan tömjénez a saját orra alá ez a „bájpap"[618] [„Pfaffe Wunderhold"].

Az augsburgi „A Z" nem közölte a nyilatkozatomat[615], úgy látszik azért, mert azt a Blind által küldött nyilatkozat után fölöslegesnek vélték. Most választ küldtem nekik e ravasz badeni kópé írására, s – a tőlük kapott levelekre* hivatkozva – *határozottan* követeltem, hogy válaszomat nyomassák ki.[619]

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. – 471. old. – Szerk.*

248

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1859 november 17.]

Kedves Engels,

Ha Marokkóról[611] holnapig még nem készültél el semmivel, akkor *szombatig* ráér (ugyanis via Cork). Ma (mivel kedden nem írtam) írok a szuezi kérdésről.[620] A Marokko-história okvetlenül kell. Különben kénytelenek a „Times"-tól átvenni.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

249

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 1859 nov. 17.

Kedves Szerecsen,

Azon az oroszon kívül, aki a nyakamon lóg, ma még egy genfi is jött, s Ermen kezdi a cég képviseletének *terhes* részét egyre inkább rámsózni. Mindamellett ma reggel még azt hittem, hogy lesz időm egy cikk megírásához, de teljesen lehetetlen. Jövő kedden azonban kapsz egyet Marokkóról[611], *ez biztos*. Lehetőleg hamarosan követi majd még más is: az önkéntes lövészek mozgalmáról[621], a porosz katonai reformról[606] és más egyebekről.

A tettlegességi história* el van intézve. Harminc £ kártérítés és huszonöt £ költség. Ki is fizettem – részben kölcsönből. A dolgot Londonban tették folyamatba, és az itteni botrányon kívül csinos kis falat lett volna Kinkelnek és társainak ezt a históriát a „Times"-ból a német lapokba átvinni.

Schiller-ünnepély. A programot mellékelem, szintúgy az eredeti költői termékeket, amelyek, mint látni fogod, a következők:

Meissner prológusa,
Samelson katalógusa,
Siebel epilógusa.

A pro-t és epi-t csak az ellentét mentette meg, melyet a katalógussal szemben képeztek.

Az első rész iszonyú bukással végződött. Dr. Marcus úr (csődbe jutott gyapjúkereskedő és erlangeni doktor à 66 tallér 20 ezüstgaras) nyafogó hangon felolvasta a bizottság jelentését, Siebel elszavalta a prológust tűrhetően, de nem jólérthetően, Theodores mondott egy csomó bődületes baromságot, egyáltalán nem érthetően, nem lehetett mást hallani belőle, csak rrrrr – a kórus kitűnően énekelt –, Morell angol közhelyeket mondott, de hallhatóan és folyékonyan – „Ibükosz darvai"[622] álomba ringatták az egész közönséget. Közben aztán szerencsére olyan késő lett, hogy a program teljes előadása eltartott volna éjjel 1 óráig is, tehát Samelson stanzái a lomtárba

* *V. ö. 458. old. – Szerk.*

repültek. Ezután az „*Armadá*"-t[623] szavalta el egy bizonyos Link igen jól, majd a darab következett. A színpad egész szépen festett, de az akusztikája rossz volt. A tömegjelenetek nagyszerűen sikerültek, folyvást mozgás, szinte túl sok mozgás volt a háttérben. A fiúk egészében véve jól játszottak, nehezen lehetett megérteni őket a szájukat eltakaró túl nagy szakáll miatt, s mert nem fordultak eléggé a közönség felé. A kapucinus jó volt (Dolch játszotta, egyesületi öregdiák, szerzője egy „Geschichte des deutschen Studentums" című műnek, szamár és bolond). Siebel epilógusát Link szavalta mértéktartóan és kellemes hangon, sikert aratott. Egyszóval a 2. rész mentette meg az egész históriát, a második részben és az első rész kihagyott számaiban a fiatalok voltak a hangadók (közvetve az én „suttyomban" gyakorolt jókora befolyásom is érvényesült, így a „Wallensteins Lager" előjátékát az én utasításaim szerint állították össze, mégpedig igen jól), az első részben viszont a főokosok meg a tolakodó filiszterek és iskolamesterek domináltak.

Most a többletbevételből még egy Schiller Intézetet[624] akarnak alapítani, csakhogy a többlet 150 £ deficit!

Szombaton ünnepi evészet volt, amelyen nem vettem részt. Elhangzott rengeteg pohárköszöntő és az összes el nem fogadott ünnepi beszéd.

Pénteken este még az énekesek és a színjátszók ivászata hajnali négyig — emelkedett hangulatban.

Barátod
F. E.

Hogyan történt az a verekedés a Kristálypalotában?[625]

250

Marx Engelshez

Manchesterbe

1859 nov. 19.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Engels,

Ma különféle érdekességeket kapsz tőlem: 1. a filiszter Freiligrath nekem írott levelét; 2. Orges (az augsburgi „A Z" -tól) Biskampnak írott levelét; 3. a Lipcsében megjelenő „*Gartenlaube*" egy számát (43.)[626] és 4. Imandt nekem írott levelét, valamint egy lapkivágást a trieri „Volksblatt"-ból[627]. Végül azt tanácsolom neked, vedd meg a mai „*Hermann*"-t, mert az tartalmazza az itteni Schiller-ünnepségnek Beta úr által lejegyzett történetét és különös fényt vet Freiligrath barátunk viselkedésére.

Még mielőtt rátérnék ezekre a históriákra, megemlítem, nehogy elfelejtsem, hogy a magyarok New Yorkban, Chicagóban, New Orleansban stb. gyűléseket tartottak, ahol határozatot hoztak, miszerint levelet küldenek Kossuthnak, amelyben felszólítják, hogy a „*New York Tribune*"-ban megjelent cikkemre vonatkozóan[587] tisztázza magát. Ha nem, akkor felmondják neki a hűséget. Nem tudom, megírtam-e már neked a Szemerétől kapott legfrissebb híreket.* Először is azt, hogy Kossuth a villafrancai békekötés után elfutott Itáliából, anélkül hogy a tiszteknek, beleértve Klapkát is, egyetlen szót szólt volna. Félt, hogy Bonaparte kiszolgáltatja őt Ferenc Józsefnek. Ugyanez a jóember, mint most Szemere írja, *eredetileg* nem volt bevonva a Bonaparte-féle históriába. Klapka, Kiss és Teleki a saját szakállukra beszélték meg Plon-Plonnal, hogy forradalmat szítanak Magyarországon. Kossuth megneszelte a dolgot és *megfenyegette* őket Londonból, hogy *leleplezi* őket az angol sajtóban, ha nem vonják be őt a szerződésbe. Hát ilyenek ezek a nagyemberek.

Kissé irigyellek, amiért a békaegérharctól[101] elzártan élhetsz Manchesterben. Nekem át kell gázolnom az egész mocskon, méghozzá olyan körül-

* *V. ö. 479. old. – Szerk.*

mények között, amelyek amúgy is eléggé elveszik az időt elméleti tanulmányaimtól. Másrészt meg örülök neki, hogy mindezt a mocskot csak másodkézből kell elszenvedned.

Múlt csütörtökön a mellékelt levelet kaptam Freiligrathtól. Hogy egész elvetemült kicsinyességében megérthesd, a következőt kell mondanom: Blind akkoriban, amikor olyan álnokul viselkedett velünk, a legmeghittebb viszonyban állt Freiligrathtal. Ügyvivője volt – a nagy Kinkel–Freiligrath-konfliktusban – a Schiller-ünnepély előkészítő bizottságában. Az ünnepi előadáson is szorosan egymás mellett ült a Freiligrath és a Blind család. Másnap reggel* a „*Morning Advertiser*" beszámolt az ünnepélyről, „above mediocrity"** jelzővel illetve F versét. Ugyanaz a kritikai érzék (igaz, nem kell hozzá sok, hogy az anonym álarc mögött felismerhessük a studiosus Blindet), amely annak idején megsúgta nekem, hogy Blind és csakis Blind írhatta a „*Free Press*"-ben a Vogt elleni cikket[542], most is elárulta nekem, hogy ő e cikk szerzője. Csak azon csodálkoztam, honnan vette ez a talpnyaló áruló a bátorságot ahhoz, hogy ilyen hűvösen írjon Freiligrathról. A kivágott cikket elküldtem Freiligrathnak. Erre kaptam tőle a mellékelt levelet, amelyből többé-kevésbé kitetszik, hogy Freiligrath *engem* azzal gyanúsít, mintha én hamisítást – F[reiligrath] elleni élt – csempésztem volna bele a studiosus Blind stílusgyakorlatába. Szombaton elmentem Freiligrathhoz. Akkor még nem tudtam, hogy nyilatkozatot tett közzé az augsburgi „A Z"-ban (miszerint ő nem lép fel vádlóként Vogt ellen és *soha, egyetlen sort sem írt a „Volk"-ba*).[628] Mindenesetre óvakodott attól, hogy erről nekem egy szót is szóljon. Megmondtam neki mindenekelőtt, hogy egyáltalán nem tartom bűnnek Blind részéről, ha az ő versét „a középszerűnél jobbnak" tartja. Ez esztétikai vélemény. Azt viszont igenis őrültségnek tartom, ha elhiszi Blindnek, hogy én egy titokzatos személy útján kijavíttattam a dolgozatát és becsempésztettem az őt, F-ot sértő megállapítást. A filiszter erre szörnyű zavarba jött és először is bevallotta, hogy *ő* megmutatta Blindnek az *én* levelemet, és megmutatta nekem Blind 2 levelét. Az elsőben a studiosus Blind leírja azt az egyént, akit május 9-én, az Urquhart-féle gyűlésen[521] állandóan mellettem láttak, és aki a Kristálypalotában (november 10-én) *körülötte settenkedett.*[625] A második levélben (Freiligrath kegyeskedett Blindnek megírni, hogy nem tudja elhinni, miszerint *én* csempésztem volna be az ellene irányuló passzust) B kijelenti,

* 1859 november 11. – *Szerk.*
** – „középszerűnél jobb" – *Szerk.*

hogy nem is akarta egyenesen ezt mondani. Én aztán elmondtam a filiszternek, hogy az a két német és egyáltalán az a két egyén, aki május 9-én az emelvényen több ízben megszólított engem, Blind és Faucher volt, senki más. Blind azonban *ismeri* Fauchert, bemutatták őket egymásnak a Schiller-bizottságban és Freiligrath nevében megköszönte neki, hogy a „beszéd" ellenében Freiligrath „kantátája" mellett foglalt állást.* A ravasz badeni kópé megint nem említette Faucher nevét. (Az utóbbival azonnal közöltem a dolgot.) Faucher ugyanis ismeri Grantet, a „Morning Advertiser" szerkesztőjét, és elősegíthetné, hogy Blindet repítsék a jogosítványos kocsmárosok lapjából[629], ha személyesen nyilatkozatra szólítaná fel, vajon ő (Faucher) megbízta-e Grantet, hogy valamit is becsempésszen Blind cikkébe, ezért a studiosus Blind vissza tud emlékezni arra, milyen ábrázata volt Fauchernak május 9-én. Emlékszik arra, hogy ugyanilyen ábrázatú ember *settenkedett körülötte* november 10-én a Kristálypalotában. Azt azonban elfelejti, hogy ez az általa olyan jól ismert egyén azonos Fauchernal.

Ez az egész história annyira tetves – kusza – és annyira jellemző a derék nyárspolgárokra, Freiligrathra és Blindre, hogy kénytelen voltam az egész ocsmányságot ilyen hosszadalmasan elmondani. Egyáltalán jellemző a derék Freiligrathra, hogy nem is gondolt arra, hogy számadással tartozik *nekem*, amiért Kinkellel és társaival együtt lépett fel a nyilvánosság előtt, amiért megírta azt a nyilatkozatot az augsburgi „A Z"-nak, amiért kacérkodott a „Hermann"-nal, amiért akkor is fenntartotta a kapcsolatot Blinddel, amikor már tudta, mit ér ennek a csibésznek a „becsületszava"** stb. – hanem mindig csak oda lyukadt ki, hogy valaki a versét (azt is mellékelem) „a középszerűnél jobbnak" merte találni, ahelyett hogy a szépség és a fenség valódi megtestesüléseként dicsőítette volna.

Mondtam neki, hogy engem *ez* az ügy tökéletesen hidegen hagy. Sokkal fontosabb dolgokról van itt szó köztem és Blind között stb.

Ami pedig Kinkel stb. ellene szőtt „fondorlatait" illeti, ezt csak saját magának köszönheti. Miért adja össze magát ilyen fajankókkal?

Végül tudni akartam, mit tartalmaz a „Gartenlaube" 43. száma. Ekkor aztán kiderült, hogy Freiligrath úr igen meghitt viszonyban állt Beta úrral, vendégül látta őt saját lakásában és „eltűrte", hogy Beta dicsőítő életrajzot írjon róla és egekig magasztalja a családját, s csak azért dühöngött, hogy a

* *V. ö. 475. old. – Szerk.*
** *V. ö. 468. old. – Szerk.*

végén Beta (természetesen Kinkel megbízásából) Freiligrath költészetét jellemével egyetemben megsemmisítteti – *általam*. Én vagyok az oka annak, hogy Freiligrath úr, aki eredeti alkotásokban sohasem volt valami termékeny, már évek óta bankügyletekkel foglalkozik versügyletek helyett. Freiligrath úr nem is szégyenkezett előttem, hogy lealacsonyodik ehhez a rongy Betához, a Louis Drucker-féle „How do you do?" hajdani segédszerkesztőjéhez. Sőt ennek az aljas fráternak az otromba hízelgéseit sem szégyellte. Azon megütközött, hogy a nyilvánosság előtt az én „befolyásom" alatt állónak tűnjön. Fontolgatta, nem kell-e neki erről nyilatkoznia. Pusztán az én ellennyilatkozatomtól való félelem tartja vissza ettől. A fickó „természetesnek" tartja, hogyha szellent egyet, üdvrivalgásban törjenek ki; hogy egyrészt a Mammont szolgálja, másrészt „a múzsák papja" legyen; hogy gyakorlati jellemtelenségét elméletileg „politikai erényként" tömjénezzék. A legkisebb tűszúrásra is érzékeny. A kulisszák mögött Gottfrieddal folytatott csip-csup ripacs-perlekedéseit fontos cselszövényekként tárgyalja. Másrészt a dolgok rendjének tartja, hogy az én családom beletörődjön abba, ha átgondolt munkáimat, mint pl. a pénzről szóló füzetet[354], nemcsak elismerésre, hanem még *említésre* sem méltatják; hogy politikai kérlelhetetlenségem miatt sok nyomorúságot kell elszenvednie és valójában örömtelen tengődés az élete. Ez az ember úgy gondolja, hogy az én feleségemnek a nyilvánosság előtt ellenem elkövetett *aljasságokat* még hálásan kell zsebre vágnia, abban a tudatban, hogy Freiligrathnét dicsőítik és ünneplik, sőt még Kätchenjét* is, ezt az ostoba libát, aki egy kukkot sem tud németül, beajánlják a német filisztereknek. A baráti együttérzésnek még a szikrája is hiányzik ebből az emberből. Különben észrevenné, mit szenved a feleségem, és hogy neki és feleségének is mennyi része van ebben. Milyen hamisan és kétszínűen viselkedik pártszempontból és egyénileg is.

Mindenek ellenére nem vihetem és nem szabad törésig vinnem a dolgot a fickóval. Elintézi a „Tribune"-váltókat, és ezt mindig is szívességnek kell tekintenem (bár ezáltal *magának* és *nem nekem* szerzett hitelt Bischoffsheimnél). Különben megint szorongatna a régi gond, hogy miképp jussak hozzá a „Tribune"-pénzhez. Másrészt Kinkel és társai – az összes vulgáris demokraták (*beleértve Freiligrathnét is*) – semmit sem óhajtanak forróbban, mint azt, hogy ez a botrány kitörjön. Már csak ezért sem szabad ennek *most* még megtörténnie. Persze, nehéz lesz tiltakozás nélkül lenyelnem mindezt az alávalóságot.

* Freiligrath leánya. – *Szerk.*

A Kristálypalotában és később a Schiller-bizottságban történtekről a legközelebbi levélben.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

A tetves „Hermann" legutóbbi számában is megfigyelheted, mint ajánlkozik Blind úr prófétának.[630]

A „Hermann"-ban megjelent berlini Stieber-leleplezések egész „folyománya" most az, hogy az öreg rendőr, Duncker, próbálja ismét *elfoglalni* ellenségének és vetélytársának (1848 óta), Stiebernek a *helyét*. A „Hermann" utolsó előtti számában Duncker rendőrtanácsos visszahelyezését a berlini tudósító az újabbkori világtörténelem tulajdonképpeni céljának nyilvánítja.[631]

251

Marx Engelshez

Manchesterbe

[18]59 nov. 26.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Engels,

Hétfőn részletes levelet küldtem neked az itteni marakodásokról. Kedden elküldtem neked a „*Gartenlaubé*"-t és Beta cikkét.[632] Aztán naponta vártam a leveledet, mert az efféle ügyekben csupán a *te leveleid* tartják a lelket a feleségemben. Az efféle szemét egyszerűen nevetséges, ha az ember egyébként tűrhetően él. Az én körülményeim között azonban mindez súlyosan nehezedik a családra.

Ma a következőket kapod:

1. Egy nekem szóló *levelet Lassalle-tól.*[633] A „Nyilatkozat", amelyet a „*Volkszeitung*"-nak megküldtem, ugyanaz, amely az augsburgi „A Z" 325. számában megjelent. (Egy másik, két hasáb terjedelmű, a vulgáris demokráciához való viszonyomról stb. a hamburgi „*Reform*" 139. számában jelent meg.[615] Felhasználtam az alkalmat, hogy megnevezzelek téged mint a „Pó és a Rajna" szerzőjét, amit ugyanez a vulgáris demokrácia makacsul eltitkol.) Lassalle leveléből láthatod, hogy ő, aki valójában egy követ fúj Vogttal, egyáltalán nem akarja, hogy a berlini közönség értesüljön ellentétemről Vogttal és a propagandájával szemben.

Ugyanabból a levélből megtudod, hogy Lassalle végre hozzá akar fogni az ő „*Nemzetgazdaságtanához*"[345], ám bölcsen még 3 hónapig vár vele, míg az én második füzetem[586] a kezében lesz. Az indítékok, hogy még e „baráti" fél is miért követ el mindent, hogy a hallgatás összeesküvése meg ne törjön, most világosak.

Felhasználtam az alkalmat, hogy Lassalle-nak egészen röviden megírjam a véleményemet az itáliai ügyről* és közben megjegyezzem: Ha valaki a jövőben ilyen kritikus pillanatban a párt nevében akar fellépni, akkor csakis

* *V. ö. 609–611. old. – Szerk.*

a következő alternatíváról lehet szó. Vagy tanácskozik előbb a többiekkel, vagy a többieknek (eufemisztikus kifejezés „neked és nekem" helyett) joguk van, tekintet nélkül az illetőre, saját véleményüket a nyilvánosság előtt érvényre juttatni.

2. Egy levél Liebknechttől Freiligrathnak. Bizonyára láttad az augsburgi „A Z"-ban, hogy Freiligrath először kijelenti, hogy őt „akaratán és tudtán kívül" Vogt vádlójává tették; másodszor, hogy „ő soha egy sort sem írt a »Volk«-nak" (egyáltalában nem ír). Kolb úr, aki *tévesen* értelmezte Liebknechtnek egy hozzá írott magánlevelét és Freiligrath ezen nyilatkozata *után* megrovásban részesült Cottától, természetesen Liebknechtet áldozza fel bűnbakként.[634] A felháborodott Freiligrath azonban, akinek Fazy a főnöke, vadgoromba levelet írt Liebknechtnek. A mellékelt levél Liebknecht erre írt válasza.

Nos, Freiligrathnak Liebknechthez írott levelében a következő passzus található:

„Vogttól csupán *egy* levél van a birtokomban, 1859 április 1-i keltezéssel. Ez a levél, mint azt Marx még múlt szombaton *elismerte*" (az én aláhúzásom), „egyetlen olyan szót sem tartalmaz, amelynek alapján vádat *lehetne* emelni Vogt ellen. Hogy jövök én tehát ahhoz, hogy megvesztegetési kísérleteket akarjak rábizonyítani."

Noha Freiligrath egyrészt *nélkülözhetetlen* számomra a New York-i váltók intézvényezése miatt, másrészt politikai meggondolásokból nem akarom vele kenyértörésre vinni a dolgot, s végül személy szerint összes hibáival együtt is kedvelem, mégsem hagyhattam annyiban – mindenképpen szükséges volt, hogy az idézett sorokra vonatkozóan *szabályszerű tiltakozást* küldjek neki. Hiszen ki kezeskedik nekem azért, hogy nem írja-e ugyanazt Vogtnak is, s az nem nyomatja-e ki?

Az általa elferdített dolog ugyanis a következő:

Találkozásunkkor*, amikor is Blindről beszéltünk és nem Vogtról, megmondtam neki (*vitáról* szó sem volt; még kevésbé vont *ő* engem felelősségre, amire ebből a mondatból: „Marx – *elismerte*" következtetni lehetne), hogy *ő maga is* Blindet tartotta a pamflet szerzőjének, mert Blind neki is elmondta azt, amit nekem; hogy Blinddel történt május 9-i találkozásom[521] *előtt* Vogt tevékenységéről egyáltalán semmit sem tudtam Freiligrathhoz írott levelén kívül[635] – amelyből én, mint *Freiligrath* nyilván emlékszik, nem következtettem megvesztegethetőségre, csupán a számomra korántsem meglepő sekélyes liberális politikus csizmadiaságot leltem fel újra benne. Ez

* *V. ö. 485–487. old. – Szerk.*

mégiscsak egészen másvalami, mint az, hogy én „*elismertem*, hogy a levél egyetlen olyan sort sem tartalmaz, amelynek alapján vádat *lehetne* emelni". Ezt kifejtem neki, és egyúttal csodálkozásomat fejezem ki afölött, hogy miért nem vonta felelősségre Blindet, aki ilyen leveleket (beleértve Freiligrathét is) corpus delictiként* tárgyal a „*Free Press*"-ben?[542] Levelemre eddig nem válaszolt, noha egyébként azonnal szokott válaszolni. Lehetséges, s ez fatális lenne, hogy felhasználja ezt az alkalmat arra, hogy szakítson a számára, úgy látszik, terhessé vált régi pártkapcsolataival. Bármiképp legyen is – nekem a fenti beállítás ellen tiltakoznom kellett.

De elég ebből az ocsmányságból.

Tegnap azt mondta nekem egy tory-újságíró, hogy jövő héten egy tory-hetilapban (azt hiszem, a „Weekly Mail"-ben[636]) *ő* bizonyítékot fog szolgáltatni arra vonatkozólag, hogy Garibaldi már akkor pénzt kapott Bonaparte-tól, amikor kereskedelmi hajósként Dél-Amerikában kóborolt. Majd meglátjuk.

Üdvözlet Lupusnak.

Barátod
K. M.

Apropó. Tegnapi „Tribune"-cikkemben[637] említettem, hogy legközelebb az itteni önkéntes lövészek mozgalmáról fogok írni. Vagyis szeretném, ha te írnál erről.[621]

* – bűnjelként, bűntárgyként, bizonyítékként – *Szerk.*

252

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 7, Southgate,
1859 nov. 28.

Kedves Szerecsen,

A múlt héten azért nem írtam, mert az összes iratokat odaadtam Lupusnak és csak jó néhány nappal később kaptam vissza őket, minthogy a közbeeső időben nem sikerült találkoznom vele. Lupusszal együtt azon a véleményen vagyunk, hogy Freiligrath viselkedése aligha teszi lehetővé a további pártkapcsolatok fenntartását vele, neked viszont teljesen igazad van abban, hogy – eltekintve személyi viszonyaidtól – már csak pártszempontokból is most, ha van rá mód, el akarod kerülni a szakítást vele – ez Kinkelnek és társainak olyan diadal lenne, amelyet nyilván nagydobra vernének és alaposan kiaknáznának. Ezt a viselkedést azonban a gyönge jellemű szamárnak nem fogjuk elfelejteni. Az augsburgi „A Z"-nak adott nyilatkozatát, ha Fazyhoz való viszonya miatt egyáltalában rákényszerült, meg kellett volna beszélnie *veled*, így bizonyára másvalami sült volna ki belőle, mint az a badarság, amelyet az augsburgi „A Z"-ban kinyomatott.[628] Úgy látszik, nagyon dühönghet benne az amnesztiavágy, hogy annyira tiltakozik a „Volk"-ban való közreműködés ellen. Azt azonban, hogy személyesen érintkezik Bettziech úrral, fogadja otthonában, azt Lupus, aki annak idején a „How do you do"-ügyben *Freiligrathtal* Bettziechhez ment,[638] soha nem fogja megbocsátani neki. Ez már igazán aljasság. Ahogy a dolgok most állnak, mindenesetre kérdéses, el lehet-e még sokáig kerülni a nyílt szakítást Freiligrathtal – az irodalmár viszketegség egyre erősebb lesz nála, és Madame* sem fogja elmulasztani, hogy éjjel-nappal figyelmeztesse, miszerint Beta úr, Kinkel és társai legalább a nyilvánosság előtt dicsérik, míg tőlünk még a magánéletben is csak mérsékelt elismerésben részesül, és sohasem számíthat arra, hogy mi őt „hírnevessé" tesszük. De azt is jól tudja, hogy ha Kinkelék hasznosak is számára békeidőkben, háborús bonyodal-

* Freiligrathné. – *Szerk.*

mak esetén nélkülünk semmire sem megy és sohasem szövetkezhet ellenünk anélkül, hogy mindenféle kellemetlenségeknek ki ne tenné magát. Azt hiszem, óvakodni fog attól, hogy túl messzire menjen, és végül is a mi elnézésünkön fog múlni a dolog.

Az augsburgi „A Z"-ban megjelent nyilatkozatod nagyon kínos helyzetbe hozza majd Blind urat. Hogy fogja magát kihazudni ebből a hazug helyzetből, anélkül, hogy blamálná magát – ezt nem tudom.

A feleséged kétségtelenül nagyon szenvedhet ezektől a hitványságoktól. De majd csak vége lesz ennek a disznóságnak is, és remélhetőleg hamar. Freiligrath urat néhány hét múlva nyilván megint kutyába se kell venni és át lehet engedni saját pletykáinak. Most azonban búcsúzom mára, most hazamegyek és küldök egy cikket az önkéntes lövészek mozgalmáról[621] az éjszakai postával. Mindenesetre lesz erről több cikk is.

Szívélyesen üdvözlöm feleségedet és az ifjú hölgyeket.

Barátod

F. E.

253

Marx Engelshez

Manchesterbe

London, 1859 december 10.

Kedves Engels,

A cikket[639] megkaptam. Remélem, egészségi állapotod javult.

A Freiligrathtal kapcsolatos históriáról a továbbiakban. Bizonyára láttad a 8 nappal ezelőtti „*Hermann*"-t is, amelyben „Vorletzte Sitzung des Schillerfest-Komités" című cikkel a Gottfried Kinkel köré csoportosuló lumpenproletár csibészbanda magamagát ábrázolja. A cikket a nagyérdemű Beta fogalmazta.

Mit szólsz ahhoz, hogy Lassalle úr egyszerre csak bejelentette nekem „Nemzetgazdaságtanát"[345]? Nem válik-e most már világossá először is az, hogy miért halogatták írásom[354] megjelentetését, másodszor az, hogy miért hirdették olyan gyatrán? Lassalle *Duncker házában lakik*, ezt most hallottam a berlini Fischeltől (néhány napig Angliában volt; a berlini „Portfolio" (urquhartista kiadvány) szerkesztője, az 1. és a 2. szám kivonatokat tartalmaz az én Palmerston-ellenes plamfletjaimból Lengyelországról és Hunkjar-Szkelesszirőll[640]). Úgy látszik, feltűnt (Lassalle) Berlinben a hiúsága miatt. A bot, amellyel helyben hagyták*, *a sajátja* volt – egy Párizsban vásárolt ereklye, *Robespierre botja*, rajta e jelszóval: liberté, égalité, fraternité!**

Írtam Lassalle-nak, hogy nem tudna-e nekem pénzt szerezni (váltóra, amelyet az én nevemre kiállítva átadnék neki).*** Erre azt írta, hogy júliusig ő maga is hitelre él és Duncker szabad pénzkészletét magának kisajátította. Továbbá, hogy intézvényezzek rá (Lassalle-ra) egy váltót, leszámítoltassam itt és a lejárati idő előtt küldjem meg neki a pénzt. De persze, a Lassalle név itt nem ér egy fityinget sem. Az utóbbi időben különféle egészen kis fickók, mint például a tejesember stb., a kerületi bíróság elé idéztek, és valóban semmilyen lehetőséget nem látok arra vonatkozóan, hogyan kerülhetnék ki a válságból, amely már $^1/_2$ esztendeje növekvőben van. Igaz, hogy az olyan

* *V. ö. 310., 312. old.* – *Szerk.*

** – szabadság, egyenlőség, testvériség! – *Szerk.*

*** *V. ö. 601–602. old.* – *Szerk.*

mellékkiadások, mint az a körülbelül 5 £, amelyet a tetves „Volk"-ügyre és Biskamp úrra költöttem, akit 3 hónapja etetek (s még most sem szabadultam meg tőle), kicsiben még fokozták szorult helyzetemet. Lényegében azonban egyre ment. Az a feneség, hogy már nincs Bambergerem Londonban, váltóügyletekkel ugyanis most sokra lehetne menni. Ha a kövér filiszter Freiligrath akarta volna, kölcsönt is tudott volna nekem szerezni, s a filiszternek a biztosíték a kezében volt. De a fiú azt hitte (sőt hencegett vele), hogy sokat tett értem, ha 8 nappal előbb, mint ahogy a váltót a „*Tribune*"-ra intézvényeztem, 2 £-et 8 napra előlegezett nekem. Egyébként még másfelé is próbálkoztam, hogy uzsoráshoz jussak. De mindeddig eredménytelenül.

Tudom, hogy legutóbbi pered miatt* magad is kutyaszorítóban vagy, tehát csak azért írom meg neked a tényállást, mert szükségét érzem, hogy valakivel beszélhessek. Remélem, hogy a bennünket üldöző balszerencse nem fog visszatartani attól, hogy *néhány napra ide jöjj*. Nagy szükség van arra, hogy lányaim végre megint „embert" lássanak a házban. A szegény gyermekeket túlságosan korán gyötri meg a polgári élet szennye.

Most pedig ad vocem Freiligrath.

A filiszter, miután 8 napot várt, a következő levelet írta:

„Kedves Marx,

E hó" (november) „23-i leveledet**, valamint Liebknechtnek ugyanarról a napról keltezett levelét megkaptam, és az egyszerűség kedvéért mindkettőre neked válaszolok.

Ami Liebknecht levelét illeti, az sem fennhéjázó és szemtelen hangjával, sem tartalmával – azzal a balul sikerült kísérlettel, hogy saját fegyveremet ellenem fordítsa – nem tudott meglepni! Nagyon szép, valóban: az augsburgi »A Z« londoni tudósítója a nevemet tetszése szerint és anélkül hogy engem előzőleg értesítene róla, rendelkezésére bocsáthatja Kolb úrnak; de nekem, ha ez ellen a visszaélés ellen tiltakozom, akkor először köteles bejelentést kell tennem!! Liebknechtnek e fényes doktrína melletti érvelése olyan iskolás, hogy részemről komoly cáfolatra nem szorul. Ehhez csak egyszerűen megjegyzem, hogy semmilyen körülmények között, és sem személyekre, sem pártra való tekintettel nem tűrök el efféle önkényeskedéseket!

Ennyit Liebknechtről és Liebknechtnek!

És most térjünk rá a te leveledre.

Liebknechtnek írott (november 21-i) levelemben előforduló »elismerte«

* *V. ö. 458., 461–462., 465., 482. old. – Szerk.*

** *V. ö. 612–614. old. – Szerk.*

kifejezés elleni tiltakozásodat készséggel tudomásul veszem. Nem tulajdonítok fontosságot ennek a kifejezésnek. Nem rejlett mögötte semmiféle célzatosság, és éppen úgy mondhattam volna ezt is: »megjegyezte« vagy »kijelentette«. Tehát az »*elismerés*«-t ellentmondás nékül *elismerem* neked. Ha kezdettől fogva egyazon véleményen voltunk, annál jobb!" (Ez a ravasz kópé nem veszi észre, hogy ezzel *elismeri* az *én* Vogtra és Blindre vonatkozó nézetemet.)

„Beta elleni nyilatkozatoddal kapcsolatban természetesen egészen saját megítélésed szerint kell eljárnod. Bár úgy vélem, az első impulzusod, hogy nem veszel a dologról tudomást, jobb és hozzád méltóbb volt! Most, hogy a 2-szer 24 óra megfontolási időn jóval túl vagy, bizonyára döntöttél már így vagy úgy. Akár így, akár úgy, nekem teljesen mindegy!

Hogy Beta elleni nyilatkozatodról, »mint barátok között helyénvaló«, előre értesíteni akartál, azt hálásan köszönöm. Egyébként, ahogyan én értem, nyilatkozatod *Beta* ellen, nem pedig *ellenem* irányulna, ezért szándékod előzetes közlésére aligha lett volna szükség.

Viszonzásképpen mindenesetre megemlítem, hogy valószínűleg én is még egy nyilatkozatot teszek közzé, amelyben ismételten és egyszer s mindenkorra kikérem magamnak, hogy nevemet belekeverjék a Vogt-ügybe.

Híved

F. Freiligrath"

Erre az oly sok felkiáltójellel ékesített és „haragosnak" szánt levélre természetesen, az adott körülmények között, csak nagyon mérsékelt hangnemben válaszolhattam. Postafordultával ezt írtam tehát:

„Kedves F,

Nem vagyok Liebknechtnek sem postása, sem ügyvédje. Mindamellett eljuttatom hozzá leveled rá vonatkozó részének másolatát.

A nyilatkozatról, amely egy pillanatig szándékomban állt, letettem, tekintettel arra, hogy »odi profanum vulgus et arceo«*.

A nyilatkozat kétségtelenül Beta *ellen* irányult, de éppen ezért elkerülhetetlenül – mint azt a tartalomból látod – egyszersmind *rád* is vonatkozott. Már csak ezért is értesítettelek róla, eltekintve attól az intimitástól, amely a te családod és a Betáé között az ő opusculuma** szerint fennállni látszik.

---

* – »Gyűlölöm a profán tömeget és távol tartom magamat tőle«[641] – *Szerk.*

** – művecskéje – *Szerk.*

Kellemetlen neked, hogy neved belekeveredik a Vogt-ügybe. Ördögöt törődöm Vogttal és a bieli »Handelskurier«-ban közölt gyalázatos hazugságaival[547], de nem adom oda a nevemet álarcul demokrata ravaszdiknak. Ha valaki kénytelen tanúkat megnevezni, akkor – ezt tudod – senki sem »kérheti ki« magának, hogy tanúként megidézzék. Régi angol jogszokás szerint vonakodó tanúkat – horribile dictu* – még halálbüntetés terhe mellett is kényszeríteni lehetett a tanúskodásra.

Ami végül a pártszempontokat illeti, megszoktam, hogy a sajtóban az egész pártért sárral dobáljanak meg és magánérdekeim pártszempontok miatt állandóan kárt szenvedjenek, másrészt azt is megszoktam, hogy ne számítsak arra, hogy magánszempontjaimra tekintettel legyenek.

Üdvözlet.

Híved

K. M."**

Erre F nem válaszolt, és most valóban nem tudom, hányadán is állunk egymással.

Üdvözlet Lupusnak.

Barátod

K. M.

* – kimondani is szörnyű – *Szerk.*

** *V. ö. 615. old.* – *Szerk.*

254

Engels Marxhoz

Londonba

[Manchester, 1859 december 11 vagy 12.]

Kedves Szerecsen,

Mellékelten egy 5 £-es pénzesutalvány, kifizetés: Camden Town. Beta a legnagyobb gazfickó, akivel valaha is találkoztam. Ocsmány cikkétől[626] valóságos dührohamot kaptam. Sajnos, a fickó már olyan nyomorék, hogy nem lehet még laposabbra verni; de ezen a kutyán egyszer mégis személyi bosszút kell állni. Megelégedéssel tölt el azonban mindenesetre az, hogy a széplélek Kinkel óhatatlanul egy ilyen sündisznóban találja meg a kiegészítését. A darwini természetes kiválogatódás által a ganajtúró életképesség legmagasabb fokára elérkezett, a ganajt éltető elemükül választó nyomorék vakondokoknak milyen hosszú sora kellett ahhoz, hogy egyetlenegy Bettziech létrejöhessen. Pimasz ganaj-hazugságok és tehetetlen rosszindulat — ezek azok a segédeszközök, amelyekkel a hazug pap, Kinkel, rossz lelkiismerete igyekszik fenntartani magát. Kerüljünk csak egyszer megint szemtől szembe ezekkel a fickókkal, és majd meglátod, mivé lesz ez a rongy népség.

Egyébként Darwin, akit éppen most olvasok, egészen remek.[642] A teleológiát egyik vonatkozásában még nem döntötték meg, ez most megtörtént. Amellett eddig még sohasem tett senki ilyen nagyszabású kísérletet a természetben végbemenő történeti fejlődés kimutatására, még kevésbé ilyen sikeresen. Persze, az otromba angol módszerbe bele kell törődni.

Szívélyesen üdvözlöm feleségedet és a gyerekeket.

Barátod
F. E.

255

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London], 1859 december 13.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Engels,

Hálás köszönetem az 5 £-ért. Gondolhatod, milyen jól jött, minthogy feleségemnek néhány nap múlva határidős fizetést kell eszközölnie a kerületi bíróságon egy fickó részére. Tegnap megkíséreltem egy végső family coup-t*, talán sikerül. Akkor ismét fellélegezhetnénk.

Oroszországban jobban halad a mozgalom, mint Európa összes többi részében. Egyrészt a nemesség alkotmánypárti mozgalma a császár ellen, másrészt a parasztok mozgalma a nemesség ellen. Végre Sándor is fölfedezte, hogy a lengyelek tudni sem akarnak a szláv-orosz nemzetiségbe való beolvadásról, s nagyon dohogott. Azokat a rendkívüli sikereket, amelyeket az orosz diplomácia az utóbbi 15 évben és főleg 1849 óta elért, ez ilyenformán nagyon is ellensúlyozza. A következő forradalom alkalmával Oroszország szívesen csatlakozik a forrongókhoz.

Nyilván olvastad Bonaparte-nak a prefektusokhoz intézett aggodalmas hangú dokumentumát, amelyben többek között azt kívánja, hogy hajszálpontosan sorolják fel neki az összes tekintélyes orléanistákat, legitimistákat, republikánusokat, szocialistákat, de különösen a „megbízható" bonapartistákat?

A mellékelt cédulából látod, hogy a rühes Juch, a „*Hermann*" tulajdonosa — most tud hozzám fordulni a Stieber-ügyben.[643] A rühes kutyák Eichhoffnak a Stiebert denunciáló cikkeiből a „*Hermann*"-ban mindent kihúztak, ami a mi perünkre vonatkozott, és csak *mellesleg* beszéltek a „kis jelentéktelen pártról". Majd alaposan megmosom a fejét ennek a rühes fráternak, de természetesen minden tőlem telhetőt megteszek, hogy a kutya Stiebernek ártsak. Egyébként Eichhoff csak eszköz volt ezekben a Stieber-leleplezésekben. A dolog a berlini exrendőr Dunckertól indult ki, akinek

* — rajtaütést a rokonságon — *Szerk.*

1848. évi eltávolítását főleg Stieber eszközölte ki a demokratikus táborból hallatott ugatásával. Ettől fogva Duncker a magánrendőrségével lépésről lépésre figyeltette Stiebert, míg csak megfelelőnek nem találta a pillanatot arra, hogy belerúgjon. Eichhoff, a szamár, szintén elég buta volt ahhoz, hogy a „Hermann"-ban megjelent utolsó berlini tudósításában hagyta kilógni a lólábat, amikor – mit gondolsz, mivel fejezte be Stieber elleni leleplezéseit? Az erényes Duncker rendőrtanácsos restitutio in integrum-jának* követelésével.

Csirkefogók és szamarak ezek a fickók mind, akiktől Freiligrath *nem* veszi rossz néven, ha „önkényeskedéseket" engednek meg maguknak az ő nevével.**

Minden körülmények között remélem, hogy néhány napig itt láthatlak.

Üdvözlet Lupusnak.

Salut.

Barátod

K. M.

Jennyke neked szánt egy általa lemásolt Raffael-madonnát, 2 sebesült francia katonát pedig Lupullusnak.

* – visszahelyezésének a korábbi érintetlen állapotba; rehabilitációjának – *Szerk.*

** *V. ö. 495. old.* – *Szerk.*

256

Engels Marxhoz

Londonba

Manchester, 7, Southgate
[1859 december 19.]

Kedves Szerecsen,

Egész nap robotoltam, hogy a délutánt a cikkhez szabaddá tehessem, és ahogy meggyújtom a gázt, olyan homályosan ég, hogy az egész irodának abba kell hagynia a munkát. A lakásomban majdnem egy hete még roszszabb, a hosszan tartó hideg és köd olyan mérvű nappali gázfogyasztással jár, hogy este egyáltalán nincs nyomás, tehát világítás sem. Ez lehetetlenné teszi számomra, hogy ma megírjam a cikket, amelynek egyébként, mivel Céutából kiindulva bármely nap megkezdődhet a Tetuán elleni hadmozdulat, talán jót is tesz, ha holnapután ig vagy csütörtökig várok.[611] Persze, számodra fatális lesz, mert akkor holnap robotolnod kell és bizonyára számítottál rám.

Siebel Hamburgban volt és ott hallotta a csellengő irodalmároktól, hogy „Freiligrath szakított Marxszal". Amiből láthatod, hogy Kinkel úr a tudósító, reklám- és pletykaügyletet Mockel halála után is folytatja. Strodtmann úr is, aki a hamburgi „Freischütz"-nél van, úgy látszik, megint hű tanítványa lett Johann Gottfriednak.

Fáj a szemem, abbahagyom az írást. Szívélyes üdvözlet feleségednek és a gyerekeknek. Karácsonykor nem mehetek. G. Ermen ismét változtatásokat vezetett be az irodában, ami miatt igen nagy felelősséget vennék magamra, ha éppen az évzárlatkor elmennék. Húsvétkor vagy pünkösdkor biztosan jövök.

Barátod
F. E.

257

Marx Engelshez

Manchesterbe

[London,] 1859 dec. 20.

Kedves Engels,

Úgy látszik, nem olvastad Freiligrath *és* Blind nyilatkozatait az augsburgi „A Z"-ban (melléklet, a december 8-i, 9-i, 10-i vagy 11-i számban kell lennie).[644] Ennélfogva az a híresztelés, hogy „Freiligrath szakított Marxszal", Kinkel közreműködése nélkül is elterjedhetett.

Juch, akivel a Stieber-féle berlini per miatt találkoztam (az Eichhoff elleni vád csak a kommunista-perrel kapcsolatos kijelentéseire vonatkozik, úgyhogy – 22-én kerül sor a dologra – ez az egész per 2. kiadásban a nyilvánosság elé kerül Berlinben. Elküldtem Eichhoffnak a pamfletomat[66]. Ha Schneider, Bürgers stb. nem volnának olyan pipogya fráterek, akkor most szép revansot vehetnének), megkérdezett engem e Blind–Freiligrath-féle szövetség felől is, amelyről akkor még semmit sem tudtam. Sajnos, egyelőre kénytelen vagyok (anyagi és „talán" politikai okokból) még tekintettel lenni a fickóra. Studiosus Blind a „Hermann" legutóbbi számában „Borkheim" útján kinyilatkoztatta, hogy ő (Blind) Dél-Németország Kinkelje.[645]

Most hozzá kell fognom a cikkem megírásához. Még nem tudom, miről. Üdvözlet.

Barátod

K. M.

Második rész

Marx és Engels másokhoz írott levelei

1856 április—1859 december

1856

1

Engels Wilhelm Steffenhez

Brightonba

Manchester, 1856 április 15.

Kedves Steffen,

Tudnál ajánlani nekem Németországról egy jó, katonailag használható és nem túl drága térképet – körülbelül 1 : 100 000 vagy még inkább 1 : 80 000, 1 : 60 000 stb. léptékben. Továbbá egy még speciálisabb térképet (persze 1 : 60 000–1 : 40 000 léptékű megfelelne) a Rajna-tartományról és Vesztfáliáról, de jót és nem túl drágát, a porosz vezérkari térképek, gondolom, szörnyen drágák és még nem teljesek. Németország térképe talán 1 : 150–200 000 léptékben is megfelelne, de nem is annyira ez a fontos, hanem az, hogy a térkép jó és valóban használható legyen. Ha egy csatatér, pl. a jénai vagy az austerlitzi csatatér *általános vonásai* külön melléktérkép nélkül is felismerhetők rajta, akkor ez kielégítő számomra, a Rajna-tartományt és Vesztfáliát ábrázolónak persze azt kell nyújtania, amit az angol vezérkari térkép nyújt, melyen 1 hüvelyk 1 mérföld (kb. 1 : 60 000).

Itt nincs sok újság. Lupusnak most sok a dolga, hamarosan számára is rossz idők következnek – az iskolai szünet. Nem jársz nyáron egyszer errefelé?

Barátod
F. Engels

A címem a régi:
Ermen & Engels urak leveleivel

2

Marx Jenny Marxhoz

Trierbe[646]

1856 június 21.
34, Butler Street, Greenheys,
Manchester

Drága Szívem,

Ismét írok neked, mert egyedül vagyok és mert zavar, hogy gondolatban állandóan veled beszélgetek, anélkül hogy te tudnál róla vagy hallanál, vagy válaszolni tudnál nekem. Bármilyen rossz is az arcképed, a legjobb szolgálatot teszi nekem, és most megértem, hogy még „a fekete madonnák" is, a Szűzanya eme legcsúfabb ábrázolatai is, rendíthetetlen tisztelőkre tudtak találni, sőt még több tisztelőre, mint a jó képek. Mindenesetre e fekete madonnaképek közül egyet sem halmoztak el annyi csókkal, egyet sem nézegettek olyan imádattal, mint én a te fényképedet, amely feketének nem fekete ugyan, de sanyarú, és a te kedves, édes, csókolnivaló, „dolce" arcodat egyáltalán nem adja vissza. De én kijavítom a napsugarakat, amelyek hibásan festettek, és úgy találom, hogy az én szemem, bármennyire elromlott a lámpafénytől és a dohánytól, mégis tud festeni, nemcsak álomban, hanem ébren is. Itt vagy előttem teljes életnagyságban, karomban tartalak, végigcsókollak a fejed búbjától a lábad hegyéig, térdre hullok előtted és felsóhajtok: „Asszonyom, szeretem önt."[647] És szeretem valóban, jobban, mint ahogyan a velencei mór valaha is szeretett. A hamis és felszínes világ hamisan és felszínesen ítél meg minden jellemet. Sok rágalmazóm és kígyónyelvű ellenségem közül ki vetette valaha is a szememre, hogy hivatott vagyok elsőrendű hősszerelmes szerepet játszani egy másodrendű színházban? És mégis így van. Ha a gazemberekben lett volna humor, akkor az egyik oldalra „a termelési és érintkezési viszonyokat" festették volna, másikra meg engem a lábaid előtt. Nézzétek ezt a képet, és amazt – írták volna alája. De ostoba gazemberek és ostobák maradnak in seculum seculorum*.

* – mindörökké (századok századain át) – *Szerk.*

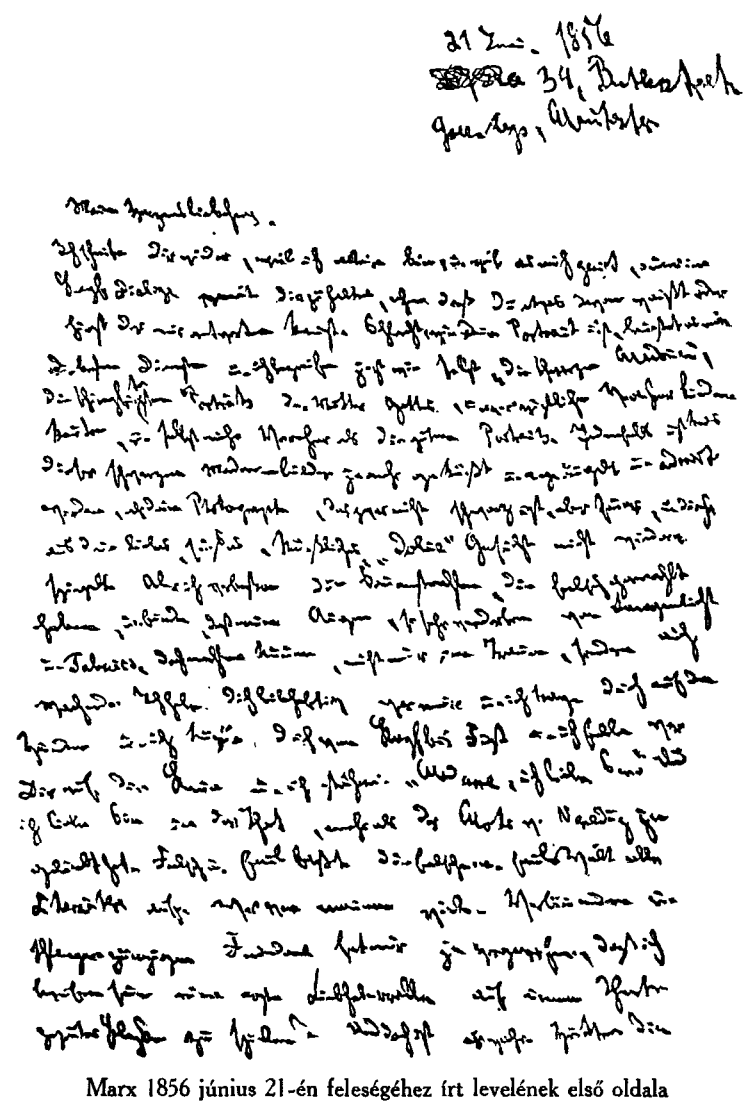

Marx 1856 június 21-én feleségéhez írt levelének első oldala

A pillanatnyi távollét jó, mert a jelenlétben a dolgok túlságosan egyformának látszanak ahhoz, hogy meg tudjuk őket különböztetni. Közelről még a tornyok is törpényinek tűnnek, míg a kicsi és köznapi dolog közelről tekintve túlságosan megnő. Így van ez a szenvedélyekkel is. Jelentéktelen szokások, ha a közelség folytán az embert erősen érintik, szenvedélyes formát öltenek, de eltűnnek, mihelyt közvetlen tárgyuk nincs a szemünk előtt. Nagy szenvedélyek, amelyek tárgyuk közelsége folytán jelentéktelen szokások formáját öltik, a távolság varázslatos hatása révén megnőnek és ismét természetes nagyságukat öltik fel. Így van ez az én szerelmemmel. Nem kell más, mint hogy a puszta tér elválasszon tőlem, s én rögtön tudom, hogy az idő csak arra szolgált szerelmemnek, amire a nap és az eső a növényeknek – növekedésre. Irántad való szerelmem, ha távol vagy, igazi valójában jelenik meg – óriásként, egyesítve magában szellemem és szívem összes energiáit. Ismét férfinak érzem magam, mert nagy szenvedélyt érzek, és az a sokrétűség, amelybe a tanulás és a modern műveltség sodor bennünket, és a szkepticizmus, amellyel szükségképpen minden szubjektív és objektív benyomást kritizálgatunk, éppen arra való, hogy mindannyiunkat kicsivé és gyöngévé, siránkozóvá és határozatlanná tegyen. De a szeretet – nem a feuerbachi ember, nem a Moleschott-féle anyagcsere, nem a proletariátus iránt, hanem a kedves iránt, mégpedig irántad, ez teszi a férfit ismét férfivá.

Mosolyogni fogsz, édes szívem, és azt kérdezed, miért lettem egyszerre ilyen szónokias? Ám ha szívemhez szoríthatnám édes tiszta szívedet, akkor hallgatnék, nem szólnék egy szót sem. Nem csókolhatlak az ajkammal – ezért szavaimmal kell csókolnom tégedet és szavakat formálnom neked. Sőt még verseket is faraghatnék, és Ovidius „Libri Tristium"-ának mintájára német versekbe önthetném a Keservek Könyveit. Őt csak Augustus császár küldte száműzetésbe. Én azonban tőled száműzettem, s ezt Ovidius nem értette.

Valóban sok nő van a világon, és közülük néhányan szépek is. De hol találok olyan arcot, amelyen minden vonás, sőt minden redő életem legfőbb és legédesebb emlékeit ébreszti fel? Még végtelen fájdalmaimat, pótolhatatlan veszteségeimet* is ott olvasom édes homlokodon, és édes arcodat csókolva legyűröm a fájdalmat. „Eltemetve karjaiban, feltámadva csókjaitól" – vagyis a te karjaidban és a te csókjaidtól, s nem kell nekem a brahmanok és Püthagorasz tana az újjászületésről, sem a kereszténységé a feltámadásról.

* Gyermekei, Guido, Franziska és Edgar halála. – *Szerk.*

Végül néhány tény. Ma elküldtem Isaac Ironside-nak a sorozat első részét[96] és hozzá (azaz a jelentések szövegéhez) jegyzeteket a saját kézírásommal és saját angolságommal.* Természetesen nem volt egészen ínyemre, hogy Frederic kissé kritikusan összeráncolt ábrázattal olvasta nyugodtan végig a dolgot, mielőtt elküldtem volna. De először egészen meg volt lepve és kijelentette, hogy ezt a fontos művet más formában kellene közreadni, és mindenekelőtt német nyelven. Az első számot majd elküldöm neked és az öreg történész-Schlossernak** Németországba.

Apropó. Az „Augsburgi"-ból, amely közvetlenül kapcsolódik a kölni kommunista-perben[66] szerepelt körleveleinkhez[648], látom, hogy „állítólag" ugyanabból a londoni forrásból egy újabb körlevelet tettek közzé.[649] Ez a körlevél hamisítvány, hitvány kompiláció a mi dolgainkból, Stieber úr fogalmazásában, aki, minthogy Poroszországban az utóbbi időben nem kellően méltányolják, most Hannoverban óhajt nagy emberként feltűnni. Engels és én ellennyilatkozatot jelentetünk meg az augsburgi „A Z"-ban.[650]

Isten veled édes szívem. Ezerszer csókollak téged és a gyerekeket.

A te
Karlod

* *V. ö. 511–512. old. – Szerk.*

** Schlosser neve magyarul: lakatos. – *Szerk.*

3

Marx Isaac Ironside-hoz

Sheffieldbe

(Fogalmazvány)

1856 június 21.
34, Butler St., Greenheys,
Manchester

Tisztelt Uram,

F. é. június 14-i levelét csak ma reggel kaptam meg, mert utánam kellett küldeni ide Manchesterbe, ahol néhány hétig tartózkodni fogok.

Behatóan mérlegeltem az Ön javaslatát és általában egyetértek vele.[96] Ilyen dologban nem lehet minden csekély részletre pontosan kitérni, a betűtípusban megállapodni stb., és azt sem láthatom előre, hogy nem adódhatnak-e nehézségek ebből, vagy azokból a fenntartásokból, amelyeket a „felhasznált kéziratot" illetően tenni kell. Ezért idejekorán küldök majd Önnek a következő, második szombati szám részére két teljes hasábra való anyagot, és minden héten bőségesen ellátom Önt ilyen terjedelmű anyaggal.

Számomra a legmegfelelőbb az lenne (amennyiben az Ön üzleti szokásai ezt lehetővé teszik), ha honorárium-átutalást mondjuk minden heti megjelenés után kapnék.

A cikkeknek az Önök által kiadott „Serials"-ben való újranyomása[651] ellen semmi kifogásom, fenntartva magamnak természetesen azt a jogot, hogy ezeket az anyagokat később bármi módon tetszőlegesen felhasználjam.*

Minthogy biztos vagyok abban, hogy Ön a történeti igazságot előítéletből vagy pártos elfogultságból eredően nem fogja eltitkolni. . .**

Az utóbbi pontot illetően Ön nyilván jogosultnak fogja elismerni, ha meggyőződésem szerint döntő történeti fontosságú részek kihúzása esetén kénytelen leszek a közlést leállítani.

---

* *A fogalmazvány eddigi része Engels kézírásában maradt fenn Marx változtatásaival. A következő részt Marx írta. – Szerk.*

** *A mondat nincs befejezve. – Szerk.*

Köszönetet mondva Önnek a „Serials"-ért, amelyet szíveskedett elküldeni nekem, egyúttal sajnálkozásomat kell kifejeznem, amiért nem találta helyénvalónak, hogy a „Story of the Life of Lord Palmerston"[92] kefelevonatát eljuttassa hozzám. Egyes mondatok, történeti adatok, Palmerston beszédeiből vett idézetek – sok minden olyan eltorzított formában jelent meg *sajtóhibák* következtében, hogy véleményem szerint a pamflet mostani formájában nemcsak hogy hasznavehetetlen, hanem egyenesen káros is.

Ami az egész közlésre vonatkozó tervet illeti, elegendő lesz néhány szó. Nem alkalmazom azt a szokásos módszert, hogy az egész témát általános fejtegetésekkel vezessem be, hanem ellenkezőleg, tényekkel kezdem.

A történetírók szokásos eljárásával ellentétben ezt a közleményt nem általános fejtegetésekkel, hanem tényekkel fogom kezdeni. Az első fejezet az évszázad különböző korszakaiból való jelentésekből fog állni, kimutatandó a XVIII. századi angol diplomácia orosz szellemét.*

Remélem, nem szükséges közölnöm Önnel, hogy nem vagyok „kommerciális" író és hogy. . .**

Eredeti nyelve: angol

* *Ezután a kéziratban törölve*: „Következik majd néhány angol pamflet I. Péter korából; . . .miután az olvasó ilyképpen megismerkedett 1. az angol diplomácia becstelenségével, 2. a tiltakozással. . . E jelentések egyikéből látni fogja, miképpen esküdött össze Anglia Oroszországgal, hogy szétzúzza. . . Ezek a jelentések meggyőzőbb bevezetést fognak képezni. . ." – *Szerk.*

** *A mondat nincs befejezve.* – *Szerk.*

4

Marx William Cypleshoz

Sheffieldbe*

[London,] 1856 július 22.

Tisztelt Uram,

Újból magam írok Önnek, bebizonyítandó, hogy a legkevésbé sem nehéztelek Önre, amire valóban nem is volna okom. Július 19-i levelében Ön ezt mondja: „Nem lenne kielégítő stb." Nos, ami az én saját elégedettségemet illeti, kérem, azzal egyáltalán ne foglalkozzék. Ami meg Ironside úr „elégedettségét" illeti, szó szerint fogom idézni a „közlését". Miután azt mondta Önnek, hogy már az első cikk is[96] *„túl erős dózis"* volt neki, így folytatja:

(„Dr. Marx cikkei) sírba viszik a lapot**. Ennek nem szabad bekövetkeznie. *Azonnal le kell őket állítani.* Nem szabad többet átvenni, legfeljebb még két dózist – e héten és a jövő héten. Legjobb, ha mindjárt *ebben a szellemben* ír neki."[652] *Semmiképp* sem vagyok hajlandó az emberölés bűnét magamra venni azzal, hogy még egy „dózist" adok be Isaac Ironside úrnak és hogy őt saját újságja lapjai közé „temessem".

Az Ön stb.
Dr. K. M.

Eredeti nyelve: angol

* *V. ö. 55. old. – Szerk.*
** „The Sheffield Free Press". – *Szerk.*

5

Marx Jenny Marxhoz

Trierbe

[London,] 1856 augusztus 8.
28, Dean St., Soho

Édes, drága, egyetlen szívem,

Ma reggel leveleddel egyidejűleg kaptam néhány sort Frederictől, 15 tallérral Lenchen részére. *Nyugtázd*, mert ő *nagyon pontos* ilyen dolgokban. Holnap többet írok; ma itt van nálam a „halhatatlan Collet", akit azzal tartok sakkban, hogy „írnom kell egypár sort Mrs. Marxnak".

A liliomfehér Sandy *valóságosan* van elintézve, nem *képzeletben*.

Bármennyire vágyom is utánad és a gyerekek után – márpedig ez *úgyszólván leírhatatlan* –, azt szeretném, hogy *egy héttel tovább* maradjatok *Trierben*. Ez rendkívül jót fog tenni neked és a gyerekeknek. Holnap többet.

A te
Karlod

P. S. Az urquhartisták átkozottul rám szállnak. Ez anyagilag jó. De *politikailag* nem tudom, helyes-e ennyire összeboronálkoznom ezekkel a fickókkal. Ezer csók, kedves édes szívem.

P. S. II. Lina megkapta azt a remek állást. Csak néhány héttel *később foglalja el.*

Szörnyű nekem, hogy Liebknechtéknél most a dendit kell játszanom. Az ördögbe is! Amellett Pieper nálam alszik, helyetted. Borzasztó! Legalább-is ugyanabban a szobában. *Engels jövő héten jön.*[653] Ez megváltás. 3 hét óta pokolian hipochondriás vagyok.

6

Marx Charles Dobson Collethoz

Londonba

1856 aug. 11.
28, Dean St., Soho, London

Tisztelt Uram,

Természetesen helyeslem azokat a javaslatokat, amelyeket Ön e hó 8-i levelében a „fejezetek" címére és a szöveg alatti jegyzetek számozására vonatkozóan tett.[96] Ami a fejezetek részekre osztását illeti, Ön – a helybeosztás stb. követelményeinek megfelelően – természetesen saját belátása szerint járhat el. A II. fejezetben szükségesnek tartott változtatásokat e hét folyamán küldöm.

Tisztelettel
K. M.

C. D. Collet, Esq.

Eredeti nyelve: angol

7

Marx Charles Dobson Collethoz

Londonba[654]

(*Fogalmazvány*)

[London, 18]56 okt. 23.

Tisztelt Uram,

Mivel a múlt hónapban nem voltam Londonban, s mivel olvastam a bejelentést, hogy újságjában helyszűke van, elhalasztottam cikkeim[96] folytatását máig. Amikor a mellékelt új kéziratot megküldöm, úgy vélem, hogy a régi és az új „Free Press"[206] közti terjedelemkülönbségre való tekintettel kívánatos lenne, ha új megállapodásra jutnánk azokra a feltételekre vonatkozóan, amelyek mellett cikkeim az Ön lapjában helyet kapnak.

Legutóbbi levelére válaszolva le kell szögeznem, hogy nekem mindegy, hogy a régi *pamfletokat* nagy vagy kis betűkkel nyomja-e, de ami az eddig még soha közzé nem tett dokumentumokat illeti, véleményem szerint elrontaná a dolgot, ha kis betűkkel nyomnák őket. Ami azt a kifejezett kívánságát illeti, hogy saját kommentárjaimat ne jegyzetek formájában adjam meg, láthatja, hogy ez csak ott történt, ahol valóban célszerű volt, s hogy azok, a különböző fejezetekhez írt bevezetések formájában, már a szövegben foglalnak helyet. Végül azon javaslatát illetően, hogy vonjak párhuzamot a tárgyalt korszak és a jelen között, ezt bizonyos mértékben eleve megtettem az Ön által közzétett fejezetekben. Ha ezeket a párhuzamokat szisztematikusan gyakrabban megvonnám, ez megváltoztatná a tervemet, amely inkább arra irányul, hogy új anyagokat szolgáltassak új történetíráshoz, mintsem arra, hogy közismert anyagokról új megjegyzéseket tegyek. Ebben a tekintetben azt hiszem, inkább a szerkesztő feladata olvasóinak igényeit kielégíteni.

Eredeti nyelve: angol

1857

8

Marx Charles Dobson Collethoz

Londonba

(*Fogalmazvány*)

[London,] 1857 március 25.

Tisztelt Uram,

Mellékelten a diplomáciai kapcsolatok V. fejezete.[96] Lekötelezne, ha elküldené a kívánt cikkekért járó tiszteletdíjat. Amennyiben ideje engedi, lekötelezne, ha felkeresne bármely napon, kivéve pénteket. Igen fontos híreim vannak az Ön számára.*[655]

Mrs. Marx betegsége miatt nem tudom Önt felkeresni az Ampton Place-en.

Tisztelettel stb.

Mr. D. Collet

Eredeti nyelve: angol

* *Az eredetiben törölve*: Cserkeszföldre vonatkozóan... – *Szerk.*

9

Engels Jenny Marxhoz

Londonba[656]

[Manchester, 1857 április 16 körül.]

Kedves Marxné,

Mellékelten a cikk[657] és egyidejűleg 4 „Guardian". Most végre sikerült London egy új térképén kinyomoznom lakhelyüket, a Grafton Terrace-t. Hiszen ez már egészen vidéken van és a Hampstead Hills lábánál, s ha a térképen helyes a hegyrajz, igen romantikus tájon. De ha ennek következménye csupán gyengélkedés, fogfájás, dagadt ábrázat és emésztési zavarok, akkor baj van a falusi levegővel és a romantikával. Mindenesetre remélem, hogy azóta Szerecsennel együtt már sokkal jobban érzik magukat.

Lupus szerint Szerecsen Farina-etimológiája* egyáltalán nem helyes, ugyanis a szanszkrit vârinas inkább a varinakanaster gyöke. Szerecsen bizonyára számított erre a válaszra, s ezért ne is hallgassuk el előle. Az öreg megint életének új szakasza előtt áll. Ne ijedjen meg – nem házasságról van szó. Ellenkezőleg – válásról, ugyanis elköltözik a háziasszonyától, akinél három évig lakott és közelebb jön hozzám. Az öregúr most nagy népszerűségnek örvend német kereskedelmi alkalmazottak egy csoportjánál, akik hébe-hóba összejönnek Chatsworthnál, s akiknek körében vasárnap esténként nagy méltósággal elnököl. Lupus nélkül már élni sem tudnak, sőt az ebbe a kocsmába járó angol filiszterek sem.

Most minden szem itt a kövér Potter felé fordul, várva, hogyan támogatja majd a feliratot a parlamentben; csinos história lesz.

Még egyszer javulást kívánok. Szívélyesen üdvözlöm a lányokat – nekik biztosan jobbat tesz majd a városon kívüli levegő. Mennyire megnőhettek!

Szívélyes üdvözlet.

Híve

F. Engels

---

* *V. ö. 112. old. – Szerk.*

10

Marx Konrad Schrammhoz

St. Helier-be, Jersey szigetén[658]

London, [1857] december 8.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Hampstead

Kedves Schramm!

Tudasd velünk mielőbb, hogy érzed magad Jerseyn. Engelsszel nem találkoztam, amikor hazafelé utazott Londonon át, mert tévesen adta meg nekem pályaudvari találkozónk időpontját.* Válaszolt neked az a szamár Reventlow? Nem azért kérdezem, mintha az egész dolog a legkevésbé is fontos volna, tekintve, hogy ezek az amerikaiak most amúgy is fizetésképtelenek; csak érdekel a viselkedése ennek az óriás daliának. És Faucher úr, ő végre is fizetett? Ez az őrült berlini napról napra ostobább lesz. Tanúskodnak erről a külföldi hírek a „Morning Star"-ban, amely a nevét ugyancsak a lucus a non lucendo analógiájára viseli.[659] Az egész angol sajtó valóban napról napra rosszabb lesz, német közreműködés nélkül is. Egészen eltekintve az általános válság földrengésszerű hatásaitól, amelyek bizonyára minden hozzáértőt gyönyörködtetnek – valóban szinte megváltás itt az, hogy az embernek nem kell naponta végighallgatni az angolok öndicséretét arról, milyen „derekasan" is viselkednek „az ő angoljaik Indiában". Valóban idegekre megy az a mások bátorsága körüli túlzott buzgólkodás az angol „Paterfamilias"** és firkász részéről, aki békésen él otthonában és módfelett idegenkedik mindattól, ami őt a legtávolabbról is a katonai dicsőség megszerzésének esélyével fenyegeti.

Eltekintve a családi körtől itt most úgyszólván teljesen elszigetelten élek. Azt a néhány ismerőst ritkán látja az ember, és általában nem is veszít vele semmit. Aligha élhetsz ennél csöndesebben Jerseyn. Attól tartok, hogy idővel unalmas lesz neked az ott-tartózkodás, vagy talán szert tettél valamiféle

---

* *V. ö. 195., 196 old. – Szerk.*

** – „Családatya" (a „Times"-ban megjelent levélsorozat aláírása) – *Szerk.*

ismeretségre? Harney ugyan egész kedélyes fickó, de toujours perdrix*, az sem élvezet. Remélem, tavasszal viszontlátlak, hacsak nem leszel valahol délebbre. Mindenesetre írj néhány sort.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – mindig fogoly (madár); mindig ugyanaz – *Szerk.*

11

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Düsseldorfba

1857 december 21.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Lassalle,

Az általad említett levelek közül csak egyet kaptam meg, azt, amelyik Freiligrath útján érkezett. Nem válaszoltam, jobban mondva a válaszhoz magánjellegű alkalomra vártam — s ez nem adódott —, olyan okokból, amelyeket nem lenne célszerű írásban közölni. Csak úgy mellesleg jegyzem meg, hogy te szakítottad meg *először* a levelezést, amikor egy Manchesterből írt levelemre[660] egy teljes évig nem válaszoltál.

Köszönet a „Hérakleitosz"-ért[220]. Mindig nagy vonzalmat éreztem az utóbbi filozófus iránt, akinél az ókoriak közül csak Arisztotelészt tartom többre. A [későbbi]* filozófiát – Epikuroszt (kivált őt), a sztoát és a szkeptikusokat *speciálisan* tanulmányoztam,[661] de inkább [politikai]*, mint filozófiai érdeklődéstől vezettetve. Köszönetemet [kifejezve]* egyúttal [megjegyzem]*, hogy a művet még *nem* kaptam meg. [Nutt]* bizonyára elküldi majd, mihelyt [. . .]* [. . .ami]* [. . .kor]* mányról írni. Ismered Palmerstonra vonatkozó nézeteimet, ezek nem változtak meg. Azonkívül egyáltalán nem ismerem a lapot, mivel itt sehol nincs osztrák lap, tehát semmit sem tudok általános irányzatáról. Minden körülmények között érdekelne, ha egypár számot láthatnék belőle.[315]

Én itt nagyon elszigetelten élek, mivel Freiligrathon kívül minden barátom elhagyta Londont. Egyébként nem is kívánkozom társaság után. Freiligrathnak mint a Svájci Bank ügyvezetőjének viszonylag tűrhetően megy, s ő változatlanul ugyanaz a szeretetreméltó derék fickó. Lupus és Engels továbbra is Manchesterben vannak. Weerth elvesztését még mindig siratjuk.

A jelenlegi kereskedelmi válság arra ösztökélt, hogy most már komolyan

* *A papír sérült; szögletes zárójelben a feltehető szavak szerepelnek. – Szerk.*

nekilássak a gazdaságtan alapvonalainak kidolgozásához[312] és a jelenlegi válságról is előkészítsek valamit. Kénytelen vagyok a nappalt [. . .]* kenyérkereső munkára feláldozni. A *valódi* munkákra tehát [csak]* az éjszaka marad meg nekem, ilyenkor pedig gyakran rosszullét zavar [. . .]*. Könyvkiadó után [. . .]* még nem néztem, mivel tapasztalatból, amely [. . .]* onnan származik [. . .]* amikor [. . .]*. Újdonságokat nem írhatok neked, mert úgy élek, mint egy remete. Feleségem a múlt télen és nyáron nagyon beteg volt, de most valamennyire helyrejött.

Ha tudod dr. Elsner címét, add át neki üdvözletemet.

Mint hallom, az a vén szamár Ruge megpróbálta a „Deutsche Jahrbücher"-t megint fölmelegíteni. Annyira nem fog visszafordulni a történelem kereke, hogy ez újra lehetővé váljon.

Barátod
K. M.

* *A papír sérült. – Szerk.*

1858

12

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Düsseldorfba

1858 február 22.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Lassalle,

Nutt most küldte el nekem a „Hérakleitosz"-t[220]. Mihelyt elolvastam, közlöm veled a véleményemet. De egy ideig türelemmel kell lenned, mert éppen most rendkívül kevés szabad időm van. A sztoikusok viszonyát Hérakleitoszhoz természetfilozófiai vonatkozásban magam nem vizsgáltam meg, mert úgy láttam, hogy iskolásan komolykodó magatartást tanúsítanak ebben a tudományágban. Viszont Epikurosznál részletekben kimutatható, hogy, jóllehet Démokritosz természetfilozófiájából indul ki, a lényeget mindenütt visszájára fordítja. Cicerótól és Plutarkhosztól aligha vehető rossz néven, hogy ezt nem értették meg, hiszen még olyan szellemes emberek sem szimatolták meg, mint Bayle, sőt ipsissimus* Hegel sem. Az utóbbitól egyébként, aki a filozófia egész történetét először fogta fel, nem kívánható, hogy részletekben ne kövessen el hibákat.

Bizonyára olvastad az újságokban, hogy Palmerston megbukott. Akik a vén gazembert a legjobban ismerik, azok többnyire arra a feltevésre hajlanak, hogy a legutóbbi hibák, amelyeket elkövetett, *szándékosak* voltak, hogy egy időre elvonulhasson. Azt mondják, életének legfőbb célja az volt, hogy háborút robbantson ki Anglia és Franciaország között, s most úgy véli, hogy ezt el is érte, hogy egyelőre mások foglalkoznak az *ő* tervének végrehajtásával s hogyha a zűrzavar már eléggé megindult és kibontakozott, a nemzet majd kénytelen lesz megint őt hívni. Ez a nézet talán túlságosan körmönfont,

* – maga; legsajátabb személyében – *Szerk.*

de hogy Pam semmi esetre sem *akarata ellenére* lépett le, azt biztosra veszem.

Ami mármost az unokafivéredet* illeti,[315] nos, én hajlandó lennék valamire, amire azonban feltehetően a „Presse" nem hajlandó. Ugyanis mindaz, amire vállalkozhatnék, heti *egy* cikk lenne kereskedelemről, pénzügyekről stb., a három országról, attól függően, hogy melyik érdekes, Angliáról, Franciaországról és az Amerikai Egyesült Államokról. Ez a *leginkább lehetséges* forma arra is, hogy Bonaparte-ot támadhassam. Továbbá ez az a forma, amelyben politikailag egyáltalában semmi közöm sem lenne a „Pressé"-hez. Úgy látom, pillanatnyilag nagy tudatlanság uralkodik éppen a *francia* pénzügyi állapotokat és egyáltalában a francia gazdasági viszonyokat illetően. Kérdés, vajon a dolog eléggé érdekli-e a „Pressé"-t vagy inkább az olvasóit. Ezt természetesen nekik kell a legjobban tudniok. Egy ilyen cikkért hetenként 1 font sterlinget kérnék. Azonkívül még előzőleg meg kellene kapnom a „Presse" néhány számát, hogy lássam, vajon elveim egyáltalán megengedik-e, hogy a lapnak dolgozzam. Akárhogy is lesz, tolmácsold köszönetemet az unokafivérednek, hogy olyan kedves volt és ezzel kapcsolatban rám gondolt.

Elmondom neked, hogyan áll a dolog a gazdaságtani munkámmal[312]. Ténylegesen már néhány hónap óta a végső kidolgozással foglalkozom. A dolog azonban igen lassan halad, mert olyan témák, amelyeket hosszú évek óta tanulmányaim fő tárgyává tettem, mihelyt végleg le akarok számolni velük, folyton új oldalról mutatkoznak meg és új megfontolásokra késztetnek. Amellett időmnek nem ura, hanem inkább szolgája vagyok. Csak az éjszaka marad meg a magam számára, és májbajom igen gyakori rohamai és visszaesései ezt az éjszakai munkát is zavarják. Ilyen körülmények között az lenne nekem a legalkalmasabb, ha időhöz nem kötött füzetekben adhatnám ki az egész munkát. Ennek talán az az előnye is megvolna, hogy hamarább akadna kiadó, mert így csak kevés forgótőkét kellene befektetni a vállalkozásba. Természetesen leköteleznél, ha körülnéznél, lehet-e Berlinben egy vállalkozót felhajtani. A „füzeteken" olyasféléket értek, mint azok, amelyekben Vischer „Esztétikája" jelent meg folytatólagosan.

A munka, amelyről itt elsősorban szó van, a *gazdasági kategóriák kritikája*, vagy ha úgy tetszik, a polgári gazdaság rendszere kritikai előadásban. Azaz a rendszer előadása és az előadás által egyúttal kritikája is. Még korántsem látom tisztán, hány nyomtatott ívre terjed majd az egész. Ha volna időm, nyugalmam és pénzem, hogy az egészet végig kidolgozzam, mielőtt a

* Max Friedländer. – *Szerk.*

közönségnek átadom, nagyon tömöríteném, mert mindig szerettem a tömörítés módszerét. Így azonban, ha egymást követő füzetekben jelenik meg, a dolog szükségképpen kissé hosszúra nyúlik – talán könnyebben érthető a közönség számára, de a forma feltétlenül megsínyli. *Notabene*: Mihelyt tisztáztad, hogy az ügy Berlinben nyélbe üthető-e *vagy sem*, írd meg nekem, légy oly szíves, mert ha ott nem megy, Hamburgban fogok próbálkozni. Egy másik kérdés az, hogy a kiadónak, aki vállalja a dolgot, *fizetnie* kell nekem – ez pedig olyan követelmény, amelyen Berlinben esetleg megfeneklik a dolog.

Az előadás, már ti. a módja, egészen tudományos, tehát nem esik rendőri tilalom alá a szokásos értelemben. Az egész 6 könyvre oszlik. 1. A tőkéről (ez néhány bevezető fejezetet is tartalmaz). 2. A földtulajdonról. 3. A bérmunkáról. 4. Az államról. 5. A nemzetközi kereskedelem. 6. A világpiac. Természetesen nem kerülhetem el, hogy itt-ott kritikai megjegyzéseket ne tegyek más közgazdászokra, nevezetesen, hogy Ricardóval ne polemizáljak, amennyiben még ő is, mint polgár, *még szigorúan közgazdasági szempontból is* hibákat kényszerül elkövetni. A politikai gazdaságtannak és a szocializmusnak a kritikája és története a maga egészében azonban egy másik munka tárgyát képezné. Végül pedig a gazdasági kategóriák, illetve viszonyok fejlődésének rövid *történelmi vázlata* egy harmadik könyvbe kerülne. Egyébként úgy sejtem, hogy most, amikor 15 évi tanulmányok után ott tartok, hogy hozzáláthatok a dologhoz, viharos külső mozgalmak valószínűleg megakadályoznak ebben. Sebaj. Ha túlságosan későn készülök el ahhoz, hogy a világ az effélékre még figyeljen, nyilván csak magamra vethetek.

A Rudolfus Schrammra vonatkozó megjegyzésen* jót mulattam. Sajnos, egy nála különb Schramm és egyik legjobb barátom, Konrad Schramm, Rudolf fivére, körülbelül 4 héttel ezelőtt tüdővészben meghalt Jersey szigetén. Weerth, Schramm és dr. Daniels halála az utóbbi években súlyosan érintette barátaikat, akik közé nekem is szerencsém volt tartozni.

Viharos idők várnak ránk a közeljövőben. Ha csupán egyéni hajlandóságomat tekinteném, azt kívánnám, hogy ez a felszíni nyugalom tartson még néhány évig. Tudományos vállalkozásokra ez mindenképp a legalkalmasabb idő, s végül, az utóbbi 10 év tapasztalatai alapján, minden értelmes lényben a tömegek és az egyének iránti megvetésnek annyira meg kellett növekednie, hogy az „odi profanum vulgus et arceo"** úgyszólván élet-

* *V. ö. 267. old. – Szerk.*

** – „gyűlölöm a profán tömeget és távol tartom magamat tőle"[641] – *Szerk.*

bölcsességként tolul fel. De ezek csak filiszter-hangulatok – az első szélvihar mindet el fogja söpörni.

Barátod
K. M.

Hogy mennyire összefüggnek a legutóbbi franciaországi események a kereskedelmi válsággal, azt talán kevés ember látja világosan. De nyilvánvalóvá válik, ha tekintetbe vesszük 1. a tényleges gazdasági helyzetet, amelyet a legutóbbi válság Franciaországban előidézett; 2. ha feltesszük és lelkiismeretesen megválaszoljuk azt a kérdést, miért váltott ki a merénylet[335] olyan hatást, amely kétségtelenül sem arányban, sem semmiféle szükségszerű kapcsolatban nem állt az állítólagos okkal.

13

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

1858 március 11.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Lassalle,

Leveled érkezésekor ágyban fekvő beteg voltam, [ezért]* késett a válasz. Most ismét all right** vagyok. Először is, akárhogyan végződik is az általad [megindított]* tárgyalás, eredménnyel vagy anélkül, a legmelegebb köszönetemet kell kifejeznem fáradozásodért, melynek értékét még legalább 100 százalékkal növeli rossz egészségi állapotod. Remélem, azóta megint teljesen talpra álltál. Pétervár és Madrid után Európa legegészségtelenebb fővárosa Berlin, mint azt Quételet barátunk kiszámította,[662] amit egyébként jómagam, aki öt évig laktam Berlinben – Londonnal, Brüsszellel és Párizzsal összehasonlítva – személyesen is megerősíthetek.

Mármost ami az üzleti ügyet[354] illeti, engedd meg, hogy a hozzám intézett kérdésekre válaszolva a 4.-nél kezdjem és fordított sorrendben haladjak előre.

1. A kiadónak legyen joga ahhoz, hogy *már a 2. füzetnél* beszüntesse a kiadást. Csak erről időben értesítenie kell engem. Tényleges szerződést csak akkor kössön velem, ha *egynél több* füzetet akar kinyomatni, vagyis a 3. füzetnél.

2. Ami a honoráriumot illeti, úgy az 1. füzetért szükség esetén a minimumot = 0 fogom számítani, mert hát nem írhatom meg az egész művet ingyen, azt azonban még kevésbé szeretném, ha a kiadás pénzügyi nehézségek miatt meghiúsulna. A német szerzői honoráriumokat én egyáltalán nem ismerem. De ha úgy gondolod, hogy ívenként 30 tallér nem túl sok, akkor kérj annyit. Ha túl magasnak találod az összeget, akkor csökkentsd.

---

* *A papír sérült. – Szerk.*

** – rendben – *Szerk.*

Ha a dolog már megindult, akkor majd kiderül, milyen feltételek mellett tudja és akarja folytatni a kiadó.

3. A füzetek minimuma kb. 4 ív; maximuma 6. Természetesen kívánatos, hogy minden füzet önmagában is viszonylagos egészet alkosson. Az egyes részek terjedelme azonban egészen különböző.

Az első füzetnek minden körülmények közt viszonylagos egészet kell alkotnia, és minthogy ez a füzet az egész kifejtés alapzatát tartalmazza, aligha lehet úgy megírni, hogy 5–6 ívnél kevesebb legyen. De ezt majd a végleges kidolgozásnál látom meg. Tartalma: 1. érték, 2. pénz, 3. a tőke általában (a tőke termelési folyamata, a tőke forgalmi folyamata, a kettő egysége, azaz tőke és profit, kamat). Ez egy önálló brosúrát alkot. Gazdaságtani tanulmányaid során nyilván magad is észrevetted, hogy Ricardo a profit kifejtésénél ellentmondásokba bonyolódik saját (helyes) értékmeghatározásával, ami iskolájánál az alapzat teljes feladásához, illetve a legutálatosabb eklekticizmushoz vezetett. Azt hiszem, én tisztáztam a dolgot. (Mindenesetre a közgazdászok, ha közelebbről belepillantanak, meg fogják látni, hogy mindent egybevetve ez kemény dió.)

4. Ami mármost az egész ívterjedelmet illeti, valójában nagyon bizonytalan vagyok benne, mivel füzeteimben a könyv anyaga csak monográfiák formájában van meg, amelyek sokszor nagyon is belemennek a részletekbe, de ez az összeállításkor el fog tűnni. Különben sem szándékozom mind a 6 könyvet, amelyre az egészet osztom, egyenlő mértékben kidolgozni; a 3 utolsóban inkább csak az alapvonalakat adom meg, míg a 3 elsőben, amely a tulajdonképpeni gazdaságtani alapkifejtést tartalmazza, a taglalás nem mindenütt kerülhető el. Alig hiszem, hogy az egész 30–40 íven alul megoldható.

Szívélyes üdvözlettel.

Barátod
K. M.

P. S. Ha a kiadó belemegy a dologba, az első füzetet körülbelül május végén kaphatja meg.

14

Engels Jenny Marxhoz

Londonba[663]

Manchester, 1858 április 14.

Kedves Marxné,

Remélem, Szerecsen végre a javulás útján van és nemsokára ismét serényen dolgozhat a gazdaságtanon[354]. Múlt héten én is fogfájással kínlódtam, vasárnap megszűnt, ma este azonban növekvő hevességgel ismét jelentkezett, éppen amikor nekiláttam, hogy Lakhnú elfoglalásáról valami előzetes anyagot a „Tribune" részére összetákoljak.[386] Hogy ez ilyen körülmények között sikerül-e majd, az nagyon is kétséges. De mindenesetre igyekszem ma este tanulmányozni a dolgot és ha lehet holnap délben az irodában összecsapok valamit, még ha nem is lesz hosszú. Az azonban jó volna, ha Szerecsen minden eshetőségre készenlétben tartana egy témát, hogy végszükség esetén küldhessen valamit nekik.

Az esti munka még mindig nagyon megvisel, s ha huzamosan folytatom vagy egymás után két este is dolgozom, nagyon nyugtalan és álmatlan leszek, különösen akkor, ha napközben sok volt az írnivalóm. Azonkívül este nagyon butának és bágyadtnak érzem magam, míg csak az egy tárgyra való erőszakos koncentrálás föl nem pezsdít. Emlékezőképességem egészében jobb, de még nap mint nap megesik, hogy bizonyos dolgokat, amelyeket előző nap tettem vagy hallottam, úgy elfelejtek, mintha sohasem történtek volna meg, és csak akkor jutnak ismét eszembe, ha visszaemlékszem az *egyes részletekre*. Különben testileg megint erős és egészséges vagyok, s fáradalmakat és – a fogfájást kivéve – minden egyéb viszontagságot is kibírok.

Lupus még mindig igen erősen sántít, és egy hét alatt többet kell bérkocsira költenie, mint máskor egész évben. De láthatóan jobban van, és egy hét múlva valószínűleg megint némileg bírni fogja a gyaloglást. Mindannyiukat szívélyesen üdvözli.

Mit szól a Bernard-perhez?[387] A francia spiclik és méltó kollégájuk, Mr. Rogers jól mutatnak. A „Morning Post" tegnap csinos leírást adott a per fiziognómiájáról. Estien lovagot nagyon jól ecsetelték.

A drága Harney ma megint küldött nekem 3 „Independent"-et, melyekből kiderül, hogy esküdt ellensége, Seigneur Godfrey, még egy sajtópert zúdított a nyakába.[282] Ez az ember nemsokára éppoly na-a-gynak fogja érezni magát, mint a na-a-gy Lassalle.

„Hűséges szövetségesünk"* most lidércnyomásként nehezedik az angol kereskedelemre. Senki sem akar spekulálni vagy többet vásárolni, mint amennyi máról holnapra kell, mert az egész filisztérium háborúra, forradalomra vagy még vadabb dolgokra számít Franciaországban.

Szívélyesen üdvözlöm a lányokat és Szerecsent.

Híve
F. Engels

* III. Napóleon. – *Szerk.*

15

Engels Rudolf Schrammhoz

Londonba
(Fogalmazvány)

Manchester, 1858 május 6.

R. Schramm úrnak Londonba,

Az imént kaptam meg 3-án kelt sorait.

Barátom, Konrad Schramm halála után megbíztam Harney urat, hogy a barátom iratai között fellelhető, Marxtól és tőlem származó leveleket *nekünk* küldje vissza, nem pedig Önnek, mivel e levelek nem Önnek szóltak. Ez meg is történt.

Nem látok semmiféle indítékot arra, hogy Önnel olyan viszonyokról tárgyaljak, amelyek csupán elhalt barátomat és elvtársamat s engem érintettek. Amikor Konrad még élt, az Ön saját barátai is csodálkoztak a közömbösségen, melyet Ön az ő pénzügyi viszonyait illetően tanúsított.

Ami mondanivalóm volt Konrad hagyatékának felhasználásával kapcsolatban, azt megmondtam a hagyaték egyetlen lehetséges végrehajtójának, Harney úrnak.

„Igazságosságommal", amelynek ehhez a dologhoz egyáltalán semmi köze – talán egyszer Németországban alkalma lesz megismerkedni.

Van szerencsém ajánlani magamat.

F. E.

16

Engels Jenny Marxhoz

Londonba

Manchester, 1858 május 11.

Kedves Marxné,

Szerecsen ma két órát lovagolt és olyan jól érzi magát utána, hogy kezd lelkesedni a dologért. A városból hazament és megbízott, hogy írjak Önnek pár sort a bolond Cluss miatt. Úgy véli, nagyon jó lenne, ha Ön elmenne Pfänderhez, ő majd kiszed belőle egyet és mást. De a fő az, hogy monsieur Cluss* *eljöjjön ide*, mert tudnunk kell, hányadán állunk vele, és vagy kielégítő módon magyarázatot kell adnia, vagy szakítunk. Mi hasznunk lehet egy ilyen megbízhatatlan szamárból, aki előbb túláradó, teli szívvel eljön Önhöz, 3 óra hosszat vár, láthatóan nem kíván egyebet, mint felújítani a régi kapcsolatot, s aztán hirtelen egy Önhöz intézett éppoly neveletlen, mint zavart levélben visszavonul. Csak azt sajnáljuk, hogy éppen *Önnek* egy rózsásnak korántsem nevezhető időszakban még kellemetlenségei vannak efféle fajankókkal.

Hacsak lehet, mégis küldje nekünk ide ezt az embert – legalább az az elégtételünk legyen meg, hogy végül alaposan megmondjuk neki a véleményünket.

Remélem, Szerecsen szorgalmasan kitart a lovaglás mellett, akkor egy hét múlva bizonyára megint munkaképes lesz. Lupus lába is sokkal jobban van.

Odaadó híve

F. Engels

---

* *V. ö. 545–546., 630. old. – Szerk.*

17

Engels Jenny és Laura Marxhoz

Londonba

Manchester, 1858 május 11

Kedves Jenny és Laura,

Ezt a Mamának írt néhány sort nem küldhetem el anélkül, hogy meg ne köszönjem nektek a két kedves arcképet, amelyeket Szerecsennel küldtetek nekem. Egyelőre még a kandallópárkányon állnak a tükör előtt, de néhány nap múlva pompás helyet kapnak a falon.

Remélem, hogy Schleiden úrral nem jártok rosszul, ez a férfiú sokkal komolyabb, mint ti; de remélem ebben nem utánozzátok.

A fényképekből örömmel látom, hogy mindketten alaposan megnőttetek, és jóllehet most felnőtt hölgyek vagytok, arcotok még mindig a régi nyílt és őszinte arc; s higgyétek el, hogy én is számotokra mindig maradok a régi

Engels

18

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

1858 május 31.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Lassalle,

Post tot discrimina rerum* végre megint életjel. Életem folyása – a feleségem hozzád írott levele óta – egyszerűen a következő volt:

Miután hetekig teljesen képtelen voltam az írásra, nemcsak átvitt értelemben, hanem a szó szoros értelmében is, és hiába volt minden erőfeszítésem a betegség leküzdésére; továbbá, miután el voltam árasztva gyógyszerrel és egyik sem használt semmit, az orvosom határozottan kijelentette, hogy levegőváltozásra van szükségem, azonkívül egy időre abba kell hagynom minden szellemi munkát, és végül lovaglást írt elő fő gyógymódként. Betegségem – májnagyobbodás – önmagában véve nem volt veszélyes, de ezúttal különösen förtelmes tünetekkel lépett föl, azonkívül családomban rossz hírben áll, mert apám halálos betegségének kiindulópontja volt. Nos, végül vonakodva, de engedtem az orvos és a család unszolásának, elutaztam Manchesterbe Engelshez[392], lovagolni kezdtem és más testgyakorlatokat végeztem, és négyheti ott-tartózkodás után végre visszatértem Londonba, teljesen gyógyultan. A betegség – az én körülményeim között egyáltalán nagyon költséges fényűzés – annál is inkább rosszkor jött, mert éppen nekiláttam az első füzet[354] nyomdai előkészítéséhez. Most nagy buzgalommal fogok dolgozni ezen. Barátságodat tekintve számítok rá, hogy a kiadót** pontosan tájékoztatod ezekről a viszontagságokról. Könnyen elképzelheted, milyen kedélyállapotban voltam e betegség folyamán, ha meggondolod, hogy ezek a májbajok már eleve hipochondriára teszik hajlamossá az embert, s ehhez még mindenféle itthoni körülmény, valamint a publikáció fennaka-

* – annyi viszontagság után[664] – *Szerk.*
** F. Duncker. – *Szerk.*

dása is hozzájött, hogy megkeserítse az életemet. Most újból visszatért szokásos humorom.

Betegségem alatt áttanulmányoztam a „Hérakleitosz"-odat és mesterinek találom a rendszernek a szétszórt maradványokból való helyreállítását, nem kevésbé tetszett a polémia éleselméjűsége. Kivetnivalót főként csak formai tekintetben találok. Úgy vélem, hogy a kifejtést jobban lehetett volna sűríteni, anélkül hogy ez a tartalmat veszélyeztette volna. Továbbá szerettem volna magában a könyvben *kritikai* utalásokat találni a hegeli dialektikához való viszonyodat illetően. Jóllehet ez a dialektika feltétlenül minden filozófia utolsó szava, mégis szükséges, hogy megszabadítsuk attól a misztikus színezettől, amelyben Hegelnél megjelenik. Végül, nem értek egyet némely részletekben, pl. a démokritoszi természetfilozófia felfogásában. Mindezek azonban mellékes kérdések. A nehézségek, amelyeket a munkánál le kellett küzdened, annál is világosabbak előttem, mert mintegy 18 évvel ezelőtt hasonló munkát végeztem egy sokkal könnyebb filozófussal, Epikurosszal kapcsolatban[661] – tudniillik a teljes rendszert ábrázoltam töredékek alapján, amely rendszer meggyőződésem szerint egyébként, akár Hérakleitosznál, Epikurosz írásaiban csak magánvalóan volt meg, nem pedig tudatos rendszerezésben. Hiszen még olyan filozófusoknál is, akik munkáiknak rendszerező formát adtak, mint pl. Spinoza, a rendszer valódi belső felépítése teljesen különbözik attól a formától, amelybe Spinoza tudatosan öltöztette. Egyébként nem értem, hogyan találtál időt sok más dolgod mellett arra, hogy olyan sok görög filológiát elsajátíts.

A mostani időszak egészben véve kellemes. A történelem láthatóan megint újabb rekiler di lésre készül, a bomlás mindenütt mutatkozó jelei pedig fölöttébb érvendetesek mindenki széméra, aki nem arra hajlik, hogy konzerválja a dolgokat úgy, ahogy vannak.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

19

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

1858 június 10.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Lassalle,

Leveledre postafordultával válaszoltam volna, de helyesnek tartottam – nem saját nézetem megfogalmazásához, hanem mert tres faciunt collegium[665] –, hogy a dologról Engelsnek és Lupusnak Manchesterben beszámoljak és kikérjem a véleményüket. Minthogy az ő nézeteik* és az enyéim minden pontban megegyeznek, az alábbiakat közös véleményünknek tekintheted.

1. *A párbajkódex álláspontjából.* Világos, mint a nap, hogy a két úr, a hadbiztossági tanácsos és fogalmazó, aljas utcai támadásukkal teljesen diszkvalifikálták magukat, s hogy az egyetlen párbaj, amelyre efféle fiúkkal *egyáltalán* ki *lehet* állni, már magával a verekedéssel *megtörtént*. Ha 2 fickó megles egy harmadikat és *mindketten* rárohannak, úgy nem hiszem, hogy létezik a világon olyan párbajkódex, amely *megengedi*, hogy efféle népséggel még párbajozzanak. Ha F[abrice] úr a lovaglóostor-demonstráció révén erőszakkal párbajt akart provokálni, akkor B[ormann] úrnak merőben passzívan, *tanúként* kellett volna asszisztálnia, vagy egyáltalán fölösleges volt. De ahol ketten egyszerre támadnak meg *egyet*, sőt az egyik a megtámadott háta mögött működik – hátba támad –, ott csőcselékről van szó, akik bebizonyították, hogy becsületes párviadal, fair duel nem vívható velük.

2. *A párbaj elve.* Nem hisszük, hogy, általánosságban szólva, olyan viszonylagos ügy, mint a párbaj, a *jó* vagy a *rossz* kategóriájába volna sorolható. Hogy a párbaj magán-valóan nem ésszerű, az kétségtelen. Az is kétségtelen, hogy egy letűnt kultúrfok maradványa. Mindamellett a *polgári* társadalom egyoldalúságával jár, hogy vele ellentétben az individualitás

* *V. ö. 312–313. old. – Szerk.*

bizonyos feudális formái megőrzik jogukat. A párbaj polgárjoga az Amerikai Egyesült Államokban ezt a legcsattanósabban bizonyítja. Egyének olyan elviselhetetlen összeütközésbe kerülhetnek egymással, hogy a párbaj látszik az egyetlen megoldásnak számukra. Ilyen halálos feszültség azonban valójában nem alakulhat ki egy olyan közömbös szubjektummal szemben, mint amilyen egy hadbiztossági tanácsos vagy fogalmazó, vagy hadnagy. Ehhez súlyos személyes viszony kell. Különben a párbaj tiszta komédia. S komédia is minden olyan alkalommal, amikor az ún. „közvélemény" iránti udvariasságból történik.

3. Ezért a párbajt teljesen a körülményektől tesszük függővé, úgy, hogy ahhoz csak kivételes körülmények között mint kivételes *pis aller-hez** szabad nyúlni. A szóban forgó esetben azonban minden körülmény határozottan ellene szól, még akkor is, ha az utcai támadás nem tette volna teljesen megengedhetetlenné.

4. Az első döntő körülmény az, hogy te nemcsak hogy elvből ellenzel mindenféle párbajt, hanem ezt az elvet ki is nyilvánítottad, méghozzá F[abrice] jelenlétében. Ennélfogva blamálnád magadat, ha most mégis, a „közvéleménytől" való félelmedben, párbajoznál.

5. A párbajnak a szóban forgó esetben egyáltalán nem lenne más értelme, mint eleget tenni bizonyos kiváltságos rendeknél elismert *konvencionális* formának. A mi pártunknak ezekkel a rendi ceremóniákkal határozottan szembe kell szállnia, s azt a pimasz követelést, hogy alávesse magát nekik, a legcinikusabb gúnnyal vissza kell utasítania. A korviszonyok sokkal komolyabbak, semhogy most efféle gyerekességekbe bocsátkozzunk, és teljesen gyerekes dolog lenne F[abrice] úrral párbajozni azért, mert ő „hadbiztossági tanácsos" és a párbajképes klikkhez tartozik, viszont pl. egy szabót vagy susztert, aki téged az utcán megtámadna, a „becsület" megsértése nélkül egyszerűen átadnál a bíróságnak. A szóban forgó esetben nem F[abrice]-szal, az egyénnel párbajoznál, aki neked közömbös, hanem a „hadbiztossági tanácsossal" – abszurd manőver lenne ez. Egyáltalában a fickóknak azt a követelését, hogy a velük való összeütközéseket őket megillető *privilégium-ként* párbaj útján kell elintézni – és minden fashionable** párbaj ebből a szempontból ítélendő meg –, abszolúte ki kell nevetni. Elismerése egyenesen ellenforradalmi lépés volna.

---

* – *végső megoldáshoz, kiúthoz – Szerk.*

** – elegáns, divatos; társaságban szokásos – *Szerk.*

Most in nuce* közöltem veled véleményünket. Érdekel bennünket az ügy további lefolyása is, tájékoztass róla.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* – dióhéjban, röviden – *Szerk.*

20

Marx a „Neue Zeit" szerkesztőjéhez

Londonba*

[London, legkésőbb 1858 július 12.]

Hogyan tudja egy német „népfi" és „költő" összekötni a kellemeset a hasznossal.

4 héttel ezelőtt dr. Kinkel a következő hirdetést tette közzé a „Manchester Guardian"-ban:

„**Tour through the English Lakes**. *Reading German Litterature.* A Professor of German at one of the most distinguished educational establishments in this country will Read to a Party composed of Ladies and Gentlemen: Schiller's Gedichte, »Don Carlos«, Auerbach's »Dorfgeschichten«, and Hauff's »Bettlerin vom Pont des Arts«. This Party being a select one, care will be taken to keep it so, and to connect by these means sociable and pleasant intercourse with instructive and entertaining reading. The Party to start from Kendall, Monday, July 5th. Early applications will oblige, as none will be received after June 19th. Address to the Publisher of this paper for dr. K."

Azoknak a német olvasóknak az épülésére, akik nem egészen bírják az angol nyelvet, fordításban is közlöm ezt a tákolmányt, amely már stilisztikai szempontból is kuriózum.

„**Utazás az angol tavakhoz**. *Német irodalom olvasása.* Egy tanár, aki Anglia egyik legkitűnőbb nevelőintézetében a német nyelvet tanítja, egy hölgyekből és urakból álló társaságnak fel fogja olvasni Schiller költeményeit, a »Don Carlos«-t, Auerbach »Dorfgeschichten« és Hauff »Bettlerin vom Pont des Arts« című műveit. Mivel a társaság válogatott" (micsoda republikánus és micsoda grammátikai hangzása van ennek!), „gondoskodni fogunk arról, hogy ilyen is maradjon, s hogy ilymódon" (hogyan?) „a társas és kellemes érintkezést tanulságos és szórakoztató olvasmányokkal kössük össze. A társaság hétfőn, július 5-én indul Kendallból. Kérünk mielőbbi

* *V. ö. 333. old. – Szerk.*

jelentkezést, minthogy június 19 után már nem fogadunk el senkit. Forduljanak dr. K-hez e lap kiadója címén."

Egy lapkivágást az eredeti hirdetéssel megtekintésre bemutathatunk.

Anti-Humbug[666]

21

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

1858 nov. 12.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Lassalle,

Post tot pericula!* Válaszomat legutóbbi leveledre éktelen fogfájás késleltette. Frankfurtból írt leveledre azért nem válaszoltam, mert nem adtál meg címet.

Először is: Beatus ille**, nem az, akit kösteri szemmel látnak, hanem az, aki kösteri szemmel lát. Én és Freiligrath magunk mondtuk el részletesen Kösternek, hogy úgyszólván az egész nyáron munkaképtelen voltam a legcudarabb májfájdalmak következtében. S ami „ragyogó viszonyaimat" illeti, Freiligrath és én úgy tartottuk helyénvalónak, hogy a legragyogóbb képekkel ámítsuk el ezt a német átlagpolgárt és a sötét részeket elrejtsük előle, mivel mindkettőnknek az a véleménye, hogy még az effajta jószándékú polgárok is kárörvendő elégtételt éreznének, ha valóban betekintést nyernének a „fuoruscitok"*** életkörülményeibe. Ennyit Kösterről.

Ami a kézirat[354] késedelmes elküldését illeti, először a betegség akadályozott, később pedig más, keresettel járó munkákat kellett pótlólag elvégeznem. A tulajdonképpeni ok azonban a következő: az anyaggal elkészültem; már csak a megformálás volt hátra. De bármit is írtam, éreztem a stíluson a májbajt. Márpedig két okból nem engedhetem, hogy ezt az írást egészségi kok elrontsák:

1. Ez 15 évi kutatásnak, tehát életem legjava idejének eredménye.

2. Elsőnek képvisel tudományosan egy fontos nézetet a társadalmi viszonyokról. Tartozom tehát a pártnak azzal, hogy a dolgot ne csúfítsa el az a nyomasztó, nehézkes írásmód, amely a beteg máj sajátossága.

---

* – Annyi veszély után![664] – *Szerk.*

** – boldog, ki. . .[667] – *Szerk.*

*** – „emigránsok" – *Szerk.*

Nem törekszem elegáns előadásra, csak arra, hogy átlagos stílusomban írjak, arra pedig betegségem hónapjai alatt, legalábbis ebben a tárgykörben, képtelen voltam, jóllehet ebben az időben legalább két nyomtatott kötetnyi angol vezércikket kellett írnom, tehát írtam is de omnibus rebus et quibusdam aliis*.

Úgy vélem, még ha egy náladnál kevésbé jártas egyén ismertetné is ezt a tényállást Duncker úrral, ő csak helyeselhetné eljárásomat, amely rá mint kiadóra vonatkozóan csupán arra redukálódik, hogy pénzéért a legjobb árut igyekszem neki szállítani.

Körülbelül 4 hét múlva készülök el, minthogy az írást tulajdonképpen csak most kezdtem el.

Egy másik körülmény, erről azonban csak a kézirat megérkezésekor kell tárgyalnod: valószínű, hogy az első szakasz, „*A tőke általában*", mindjárt *2 füzet* terjedelmű lesz, mert a kidolgozásnál úgy látom, hogy itt, ahol a politikai gazdaságtannak éppen a legelvontabb részét kell kifejtenem, a túlzott rövidség megemészthetetlenné tenné a dolgot a közönség számára. Másrészt azonban ennek a 2. szakasznak az elsővel *egyidejűleg* kell megjelennie. A belső összefüggés ezt megköveteli, s az egész hatás ettől függ.

Apropó. Frankfurti leveledben semmit sem írtál közgazdasági munkádról[345]. Ami a vetélkedésünket illeti, hát nem hiszem, hogy ebben a tudományágban embarras de richesses** létezne a német közönség számára. Tulajdonképpen a közgazdaságtant mint német értelemben való tudományt még előbb meg kell teremteni, és ehhez nemcsak ránk kettőnkre, hanem még egy tucat emberre is szükség van. Legalább annyi eredményt remélek az én munkámtól, hogy néhány jobb elmét a kutatásnak e területére irányít.

Rendkívül jó szolgálatot tehetnél nekem, ha időnként írnál a porosz állapotokról és vonatkozó újságkivágásokat is küldenél.

Feleségem üdvözletét küldi és attól tart, hogy Köster éppúgy tévedett „az ő szépségét", mint férje egészségét illetően.

Freiligrath is üdvözöltet. Nyakig ül a bankármunkában. Ezért ne vedd rossz néven hallgatását.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

---

* – minden dologról és más egyebekről[668] – *Szerk.*

** – bőségből fakadó zavar – *Szerk.*

1859

22

Engels Ferdinand Freiligrathhoz

Londonba

(Fogalmazvány)

Manchester, 1859 jan. 25.

Kedves Freiligrath,

Az az átkozott fickó, akinek tegnap el kellett volna intéznie a pénzesutalványt, ellebzselte az időt és így a 22 sh. csak ma érkezik meg. Hálás köszönet fáradozásodért és a pénzért.

Ami a „Neueste Rheinische Zeitung"-ot illeti,* az jó kezekben van, s nem sietős. A közben eltelt időben sokat tanultunk és semmit sem felejtettünk[669], és ez több, mint amit a többiek mondhatnak. Az utóbbit miből sem láthatod jobban, mint az éppen általad a „Rh Z" Keresztelő Jánosának nevezett „Hermann"-ból (nyilván sajtóhiba „Gottfried" helyett, mert különben a címnek nincs értelme). Rég nem olvastam ilyen unalmas, susogó, minden oldalra hajbókoló, farkcsóváló, békülékeny és bocsánatért esedező, gyalázatosan rosszul írt, stílus és tartalom dolgában csupán a camberwelli és a City-beli német nyárspolgároknak szánt és hozzájuk alkalmazkodó badarságot, mint a néhai „Maikäfer"[670] talmi nemesének ez a legújabb produktuma. Ez az ember még azt a keveset is elfelejtette, ami 1848-ban ráragadt, és most végképp polgári hólyag lett belőle. Egyébként minthogy szóba hoztad ezt a vidor pasast, aki most a „fájdalmával" házal,** nem akarom elhallgatni előtted, hogy különféle filiszterek érdeklődtek nálam a minap, miképp lehetséges, hogy te Kinkel úrral ilyen baráti szövetséget kötöttél. Azt hiszem, érthető, hogy a túlzás ellenére is meglehetősen zavarban voltam, természetesen sok mindent annak az aljas túlzásnak tulajdonítottam, amely-

* *V. ö. 368–369. old. – Szerk.*

** *V. ö. 352., 546–547. old. – Szerk.*

lyel Kinkel és klikkje egy veled történt egyszerű találkozást minden újságban ellenünk irányuló véd- és dacszövetségnek kürtölt ki; s kereken tagadtam a tényt; ami pedig a személyes társadalmi érintkezést illeti, amelyet ezzel a derék polgárral fenntartasz, rossz viccekkel igyekeztem segíteni magamon, pl. azt mondtam, hogy a költők egy külön világban élnek, hogy Kinkelnek csak az ad költői rangot, ha veled való kapcsolatára hivatkozhat stb. Elég az hozzá, hogy bár rossz diplomata vagyok, sikerült a párt pozícióját tűrhetően fedeznem. Végül az is kiderült, hogy az egyik azok közül a zsidó némberek közül, akik a szelíd Gottfriedot legutóbbi ittlétekor támogatták, állítólag a következőket mondta: ja, a Kinkel, no, jöjjön csak megint Manchesterbe ez a komisz ember – Londonban elcsábított egy tisztességes családból való leányt és kitartja mint szeretőjét, s ez az oka annak, hogy a felesége ki*

* *A levél vége hiányzik. – Szerk.*

23

Marx Joseph Weydemeyerhez

Milwaukeeba

1859 február 1.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Weiwi,

Leveled 1858 február 28-án kelt, május végén ért ide (legalábbis akkor kaptam meg) és 1859 februárjában válaszolok rá. Az ok egyszerű: a tavaszi és a nyári hónapokban állandóan betegeskedtem a májammal és a szükséges munkára is csak nehezen találtam időt. Ezért olyan írásról, amely nem volt abszolút szükséges, szó sem lehetett. A későbbi hónapokban viszont elárasztott a munka.

Mindenekelőtt szívélyes üdvözletet küld neked és a tieidnek családom minden tagja, Engels, Lupus és Freiligrath úgyszintén. Én még külön tiszteltetem kedves feleségedet.

Engels állandóan Manchesterben van; Lupus szintén, órákat ad és tűrhetően megy neki; Freiligrath Londonban a svájci Crédit mobilier[79] egyik fiókjának az ügyvezetője; Dronke bizományi ügynök Glasgow-ban; Imandt (nem tudom, ismered-e) tanár Dundeeban; a mi kedves Weerth barátunk sajnos meghalt Haitiban, ez *pótolhatatlan* veszteség.

Nekem az elmúlt 2 évben inkább rosszul ment, mint jól, egyrészt mert a derék „*Tribune*" a válság alkalmából felére csökkentette a jövedelmemet, jóllehet a prosperitás időszakaiban soha nem adtak egy garas pótlékot sem; másrészt a politikai gazdaságtannal kapcsolatos tanulmányaim (erről majd bővebben) annyi időt követeltek, hogy kénytelen voltam nagyon jövedelmező londoni és bécsi ajánlatokat (ámbár nehéz szívvel) elutasítani. De célomat ha törik, ha szakad meg kell valósítanom és nem szabad megengednem a polgári társadalomnak, hogy pénzkereső géppé változtasson.

Cluss úr tavaly májusban itt volt. Én éppen Engelsnél tartózkodtam Manchesterben. Cluss meglátogatta a feleségemet, elfogadott egy meghívást másnapra; aki másnap nem jelent meg, az Cluss volt. Eltűnt Londonból anélkül, hogy újból mutatkozott volna. Ehelyett egy cetlit küldött a

feleségemnek, amely „zavartság" folytán „goromba" színezetű lett. Manchesterben ugyancsak nem jelentkezett. Később aztán megtudtuk, hogy Willich úrral szövetkezett. Ez aztán leveleinek rejtélyes elmaradására is magyarázattal szolgált. Ha hiúk lennénk, most alaposan megbűnhődtünk volna ama tapasztalat által, hogy egy olyan bolond, mint Willich, olyan okos embernél, mint Cluss, ki tud bennünket ütni a nyeregből. Így azonban a kaland annyira komikus volt, hogy minden keserű érzést elmosott.

Ernest Jonesszal szakítottam.[298] Annak ellenére, hogy ismételten figyelmeztettem és noha pontosan megmondtam neki előre azt, ami bekövetkezett – nevezetesen, hogy tönkreteszi magát és szétzülleszti a chartista pártot –, belebocsátkozott a polgári radikálisokkal való megegyezés kísérletébe. Most tönkrement ember, a kár pedig, melyet az angol proletariátusnak okozott, szerfölött nagy. A csorbát természetesen ismét ki fogják köszörülni, de a cselekvéshez igen kedvező pillanatot elszalasztottak. Képzelj el egy hadsereget, amelynek a tábornoka az ütközet napján átszalad az ellenség táborába.

Bizonyára hallottad, hogy Kinkel úr ismét híres ember lett, mert Kinkelné kiesett az ablakon és a nyakát törte. A „vidor" pasas – aki még sohasem érezte magát olyan jól, mint amióta az öreg Mockel meghalt – rögtön elhatározta, hogy széltében-hosszában házalni fog „fájdalmával". Freiligrathot Gottfried melodramatikus jelenetei arra bírták, hogy verset írjon Johannáról[448], amit azóta már megbánt, mivel meggyőződött arról, hogy Gottfried egyrészt éli világát, másrészt pedig a verset arra használta fel, hogy rögtön úton-útfélen azt a hazugságot terjessze, miszerint Freiligrath szövetkezett vele és szakított velünk. Gottfried, aki nyomban ki akarta aknázni a felesége halálának köszönhető Kinkel-reneszánszot, egy héttel később „*Hermann*" címmel hetilapot adott ki Londonban. Ha ez nem az a „*Hermann*", amelyet Schönaich költött és Gottsched megkoronázott,[671] akkor a címnek „*Gottfried*"-nak kellene lennie. A lapocska egyrészt az Istennel és a világgal való békességet prédikálja, másrészt pedig pusztán reklámul szolgál Gottfried úrnak a londoni német City-filisztereknél. Hitványabb valami még sohasem jelent meg, és mi csak gratulálhatunk magunknak, hogy a 10 éves száműzetés ennyire teljesen felszínre hozta demokrata barátaink ürességét. A „Kölnische Zeitung" ehhez képest szellemes és bátor.

A legszebb abban, ahogy Kinkel a felesége halálát kihasználta, az, hogy ez a nőszemély, aki szívbetegségben szenvedett, azért volt kétségbe esve, mert az édes pap elcsábított egy Herz nevű zsidónőt, őt pedig egyáltalában „hidegen" kezelte. Manchesterben a zsidónők esküsznek rá, hogy ez volt

az oka annak, hogy a megboldogult Johanna Mockel kiesett az ablakon. Ez mindenesetre azt bizonyítaná, hogy ha mégoly balga is különben Gottfried, a közönség hiszékenységének kiaknázásához van benne ravaszság. De elég erről a szédelgőről.

A forradalmi levegő, amely az európai kontinensen lengedez, természetesen összes nagyjainkat[589] megint felébresztette téli álmából.

Ezzel a levéllel egyidejűleg megy egy másik is, mégpedig az első, Komphoz. A kapcsolatokat – *a szervezetteket* – feladtam. Úgy láttam, a németországi barátokat kompromittálhatják. *Itt* viszont, azok után az aljasságok után, amelyeket az iparoslegények részéről tapasztaltam, akik hagyták magukat egy Kinkel, egy Willich és más szédelgők puszta eszközeként ellenem felhasználni, a kölni per[66] óta teljesen visszahúzódtam a dolgozószobámba. Túlságosan drága volt az időm ahhoz, hogy hiábavaló erőfeszítésekre és kicsinyes civódásokra fecséreljem.

És most térjünk rá a fődologra. A „Politikai gazdaságtan bírálatához"[354] című könyvem meg fog jelenni füzetek formájában (az első füzetek 8–10 nap múlva) Franz Dunckernál Berlinben (Besser-féle könyvkiadó). Csak Lassalle rendkívüli buzgalmának és rábeszélőtehetségének sikerült rávennie Dunckert erre a lépésre. Duncker azonban biztosított magának egy kibúvót. *A végleges szerződés az első füzetek kelendőségétől függ.*

Az egész politikai gazdaságtant 6 könyvre osztom fel:

Tőke; Földtulajdon; Bérmunka; Állam; Külkereskedelem; Világpiac.

Az I. könyv – a tőkéről – 4 szakaszra oszlik.

Az I. szakasz: A tőke általában 3 fejezetre oszlik: 1. *Az áru*; 2. *A pénz vagy az egyszerű forgalom*; 3. *A tőke.* Az 1. és a 2. fejezet, körülbelül 10 ív, alkotja az elsőnek megjelenő füzetek tartalmát. Bizonyára megérted azokat a *politikai* okokat, amelyek arra indítottak, hogy a 3., „a tőkéről" szóló fejezettel várjak, amíg meg nem vetem újra a lábamat.

A megjelenő füzetek tartalma a következő:

Első fejezet: Az áru.

A. *Történelmi adalékok az áru elemzéséhez.* (William Petty (II. Károly korabeli angol); Boisguillebert (XIV. Lajos korából); *B. Franklin* (első ifjúkori műve 1729-ből); a fiziokraták; Sir James Steuart; Adam Smith; Ricardo és Sismondi.)

Második fejezet: A pénz vagy az egyszerű forgalom.

1. *Értékmérő.*

B. *Elméletek a pénz mértékegységéről.* (A XVII. század vége, Locke és Lowndes, Berkeley püspök (1750)[672]; Sir James Steuart; Lord Castlereagh; Thomas Attwood; John Gray; proudhonisták.)

2. *Forgalmi eszköz.*
a) *Az áruk metamorfózisa.*
b) *A pénz forgása.*
c) *Érme. Értékjel.*
3. *Pénz.*
a) *Kincsképzés.*
b) *Fizetési eszköz.*
c) *Világpénz* (Money of the World).
4. *A nemes fémek.*

C. *Elméletek a forgalmi eszközről és a pénzről.* (Monetárrendszer; „Spectator"[673], Montesquieu, David Hume; Sir James Steuart; A .Smith, J.-B. Say; a bullion-bizottság[674], Ricardo, James Mill; Lord Overstone és iskolája; Thomas Tooke (James Wilson, John Fullarton).)

Ebben a két fejezetben egyszersmind alapjaiban tönkrezúzom a Proudhon-féle, Franciaországban most divatos szocializmust, amely meg akarja hagyni a magántermelést, *de meg* akarja *szervezni* a magántermékek cseréjét, amely akarja az *árut*, de nem akarja a *pénzt*. A kommunizmusnak mindenekelőtt ettől a „mostohatestvértől" kell megszabadulnia. De eltekintve minden polemikus céltól, tudod, hogy az egyszerű pénzformák elemzése a legnehezebb, mert legelvontabb része a politikai gazdaságtannak.

Remélem, hogy tudományos győzelmet vívok ki pártunk számára. De a pártnak magának is meg kell most mutatnia, vajon elég nagy létszámú-e ahhoz, hogy elegendő példányt vásároljon, s ezzel eloszlassa a könyvkiadó „lelkiismereti aggályait". Az első füzetek kelendőségétől függ a vállalkozás további sorsa. Ha megkötöm a végleges szerződést, akkor minden all right*.

Üdvözlet.

Barátod
K. Marx

* – rendben – *Szerk.*

24

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

1859 február 2.
London, 9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Lassalle,

A kézirat[354] január 26-án ment el innen; január 31-én már *itt* volt az értesítés Berlinből, hogy a kézirat megérkezett. A kézbesítő vállalat ezt az értesítést a levelezőjétől kapta. Másrészt január 31-én kelt a te leveled, amelyben azt jelzed, hogy a kézirat nem érkezett meg. Tehát a porosz kormány – talán Stieber barátunk – *mindenképpen* 3 napon át vizslatott a kéziratban. Amennyire én tudom, törvényesen csupán azt nézhették meg, nincs-e brüsszeli csipke a csomagban, egyéb dolgokhoz semmi közük nem volt. Ki biztosít arról, hogy egy beosztott tisztviselő nem méltóztatott-e tréfából egy vagy két oldalt fidibusznak elhasználni?

Saját érdekében feltételezem, hogy a porosz kormány nem követett el semmi ballépést a kéziratommal. Különben pokoli vihart kavarok a londoni sajtóban („Times" stb.).

Holnap vagy holnapután *igazi levelet* írok neked. Ez csak üzleti jellegű értesítés, és a posta sürget.

Mellesleg, leveled rendkívül tetszett.

Feleségem szívélyes üdvözletét küldi; ő abban a hitben volt, hogy kedves fivérének menesztése óta[675] legalább biztonságosan lehet kéziratokat küldeni Berlinbe.

Üdvözlet.

Barátod
K. Marx

Lehet, hogy *át fogom dolgozni angol nyelvre* mindjárt az első füzeteket. Dunckernak fel kell tüntetnie a címlapon: „*A szerző a fordítás jogát fenntartja magának.*"

25

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

1859 febr. 4.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Lassalle,

Duncker úr még nem értesített, hogy megkapta küldeményemet, és így még mindig bizonytalanságban vagyok afelől, hogy a kézirat[354] a *hatóságok* kezéből kikerült-e már. A mellékelt elismervényből láthatod, hogy január 26-án hagyta el Londont.

*Ad vocem bellum**: Itt *általános* az a nézet, hogy a háború Itáliában[485] elkerülhetetlen. Annyi bizonyos: Emánuel úr komolyan veszi a dolgot, Bonaparte úr pedig komolyan vette. Ez utóbbinak az indítéka 1. *az olasz töröktől való félelem*[676]. Orsini halála óta titokban folyton trafikált a karbonárókkal, és *Plon-Plon*, „Klotild" férje volt a közvetítő. 2. *A szerfölött nyomasztó pénzügyi helyzet*: csakugyan lehetetlen már a francia hadsereget „békeidőben" tovább etetni; Lombardia zsíros falat. Amellett a háború megint módot adna „hadikölcsönökre" is. Minden más kölcsön „lehetetlen". 3. Az utóbbi két évben Bonaparte napról napra többet vesztett tekintélyéből valamennyi franciaországi párt szemében, diplomáciai műveletei pedig ugyancsak sorra kudarcba fulladtak. Történnie *kell* tehát valaminek, hogy visszaszerezze presztízsét. Vidéken is nagy a zúgolódás a végzetesen alacsony gabonaárak miatt, és Bonap úr hiába kísérelte meg a gabonaraktárakra vonatkozó dekrétumaival mesterségesen felverni a búza árát[677]. 4. Oroszország hajtja előre a Tuileriákban székelő parvenüt. A csehországi, morvaországi, galíciai, dél-, észak- és kelet-magyarországi, illíriai stb. pánszláv mozgalom és egy itáliai háború szinte bizonyossá tenné, hogy Oroszország megtörheti az ellenállást, amelyet Ausztria még mindig kifejt vele szemben. (Oroszország rettegve néz egy belső agrárforradalom elébe, s a kormánynak egy külső háború mint villámhárító talán kapóra jönne, nem is szólva min-

* – Ami a háborút illeti – *Szerk.*

denféle diplomáciai célokról.) 5. Plon-Plon úr, a vesztfáliai exkirály* fia, és klikkje (élén Girardinnal és magyar, lengyel, olasz álforradalmárokból álló nagyon vegyes csürhével) mindent elkövet, hogy a dolgot dűlőre vigye. 6. Az Ausztria elleni itáliai háború az egyetlen, amelyben Anglia, minthogy nem léphet fel nyíltan a pápa stb. *mellett* és az úgynevezett szabadság *ellen*, semleges marad majd, legalábbis kezdetben. Oroszország viszont sakkban tartaná Poroszországot, ha ez utóbbinak, amit nem hiszek, már a harc kezdetén kedve kerekedne a beavatkozásra.

Másfelől egészen bizonyos, hogy Louis Bonaparte úr pokolian fél egy valódi, komoly háborútól. 1. Ez az ember mindig tele van aggodalmakkal és mint minden játékos, korántsem határozott. El-elmászott a Rubikónig[678], de mindig a mögötte állóknak kellett őt beletaszítaniok. Boulogne-ban, Strasbourg-ban, 1851 decemberében[64] – mindig *kényszerítették rá*, hogy végre keresztülvigye terveit. 2. Az a rendkívüli hűvösség, amellyel tervét Franciaországban fogadták, természetesen nem hat serkentőleg. A tömegek közönyösen viselkednek. Viszont nyílt és komoly ellenkezést tanúsított a pénzarisztokrácia, az ipar és a kereskedelem; a papi párt; végül a magas tábornoki kar (pl. Pélissier és Canrobert). A katonai kilátások valóban nem fényesek. Vegyük akár készpénznek a „*Constitutionnel*" hencegéseit.[468] Ha Franciaország, mindent egybevetve, összehoz 700 000 embert, ebből a legkedvezőbb becslés szerint 580 000 a szolgálatra alkalmas. Lemegy 50 000 Algériára; 49 000 zsandár stb.; 100 000 (minimálisan) a városok (Párizs stb.) és a franciaországi erődök helyőrségére kell; legalább 181 000 a svájci, a német és a belga határon álló megfigyelő seregre. Marad 200 000, ez pedig, még ha hozzáveszed az aprócska piemonti hadsereget, akkor sem valami elsöprő erő az osztrákokkal szemben, akiknek megerősített állásaik vannak a Mincio és az Adige mentén.

Akárhogy van is, ha Bonaparte úr most meghátrál, a francia hadsereg tömege előtt lejáratta magát; s ez talán rábírja, hogy végül mégiscsak nekivágjon.

Úgy látom, azt hiszed, hogy egy ilyen háborúban Magyarország felkel majd. Én ebben nagyon kételkedem. Ausztria természetesen megfigyelő sereget állít majd fel Oroszország ellen a galíciai–magyar határon, és ez egyúttal Magyarországot is sakkban fogja tartani. A magyar ezredeket (ha nem osztják el őket ellenségeik, csehek, szerbek, szlovének stb. közt, amint ez nagyrészt már meg is történt) német tartományokba helyezik majd át.

A háború természetesen komoly és végül bizonyára forradalmi következ-

* Jérôme Bonaparte. – *Szerk.*

ményekkel járna. Eleinte azonban fenntartja a bonapartizmust Franciaországban, visszaveti a belső mozgalmat Angliában és Oroszországban, restaurálja a legkicsinyesebb nemzetiségi szenvedélyeket Németországban stb., és ezért nézetem szerint egyelőre minden tekintetben ellenforradalmi hatása lesz.[679]

Bárhogy van is, az itteni emigrációtól ne várj *semmit*. Mazzini kivételével, aki legalább fanatikus, csupa iparlovagokból áll, akiknek minden becsvágya arra irányul, hogy az angoloktól pénzt préseljenek ki. Kossuth úr teljesen vándorprédikátorrá züllött, aki ugyanazt az ostobaságot Anglia és Skócia különböző vidékein hirdeti és mindig új hallgatóságnak adja el.

Ezek a kutyák itt mind olyan konzervatívak lettek, hogy valóban megérdemelnék, hogy amnesztiában részesüljenek. Gottfried Kinkel úr pl. kiad itt egy „*Hermann*" nevezetű hetilapot, amelyhez képest még a „Kölnische Zeitung" is merész és szellemes lapnak tűnik. (Állítólag az édes, melodramatikus pap esztéta zsidónőkkel folytatott mindenféle kacérkodása késztette a feleségét arra, hogy kiessen az ablakból és a nyakát törje. Freiligrath, jólelkűségében, fájdalomteli jelenetektől indíttatva verset írt a megboldogult Johanna Mockelről[448], néhány nappal később azonban belátta, hogy a fájdalom csak *csinált* volt és Gottfried úr sohasem érezte magát olyan szabadnak és fesztelennek, mint felesége halála óta.) A fiú „*optimizmust*" prédikál susogó, hajbókoló, vérszegény formában. A lapot „Gottfried"-nek kellene hívni. A magam részéről valóban inkább írnék „Manteuffel" igája alatt, mint a londoni német City-filisztereké alatt. De Kinkel úrnak annál is édesebb és könnyebb ez az iga, mert valójában jellem vagy éleslátás dolgában fikarcnyival sem különb e filisztereknél. Az a tülkölés, amit „Lewald" alias „Stahr" a megboldogult Mockel körül csapott, ezt a nőszemélyt itt még utólag is kompromittálta.[680]

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Nagyon fontos lenne nekem, ha *Boroszlóban* egy nőnemű egyénről, aki ott tartózkodott és *most itt* van, név szerint (állítólagos) von Paula-Kröcherről, adatokat szereznél, s ezeket nekem *mielőbb* megküldenéd.

26

Marx Franz Dunckerhoz

Berlinbe

London, 1859 febr. 23.

Tisztelt Uram,
Mellékelve küldöm az „Előszó"-t[474].

Kész híve
Karl Marx

27

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

London, 1859 febr. 23.

Kedves Lassalle,

Ma elküldtem Dunckernak az előszót. Légy szíves gondoskodni róla, hogy *mihelyt kinyomták a kéziratot*[354], elküldjék nekem a honoráriumot. Az utóbbi miatt bizonyára nem írnék neked, ha előre nem látott körülmények miatt égető kérdéssé nem vált volna.

Remélem, nemsokára levelet kapok tőled és tartózkodásod ellenére is írsz egyet-mást a „hazai állapotokról" vagy legalábbis a velük kapcsolatos pletykáról, amely a megítéléshez lényeges.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

28

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

1859 febr. 25.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Lassalle,

Iterum Crispinus*.

Engelsnek az a szándéka, hogy – egyelőre *névtelenül* – kis brosúrát tesz közzé *„A Pó és a Rajna"*[473] címmel.

Fő tartalma: katonai, azaz hadtudományi szempontból bebizonyítja, hogy mindazok az okok, amelyeket amellett hoznak fel, hogy az osztrákoknak szükségük van a Mincio-vonalra *Németország* megvédéséhez, egyúttal amellett is szólnak, hogy Franciaországnak szüksége van a Rajna-határra önmaga megvédéséhez; továbbá, hogy *Ausztriának* ugyan fontos érdeke fűződik a Mincio-vonalhoz, Németországnak mint egységes hatalomnak viszont nem fűződik ehhez semmiféle érdeke, és hogy Itáliát Németország katonailag mindig uralni fogja, amíg egész Svájc nem válik franciává. A dolog főleg az augsburgi „Allg Zeit" stratégái ellen irányul, egyébként természetesen nemzeti szellemben Bonaparte úr ellen.

Hogy e brosúra kiadása – amely szinte semmi költséggel sem jár, mert csak néhány ív terjedelmű – a jelen pillanatban még könyvkiadói *spekuláció* is (a szó igazi értelmében), erről egész „kritikai ítélőerőmmel" kezeskedem.

Engels, amióta részt vett a badeni hadjáratban[682], a hadtudományt szakterületévé tette. Amellett, mint tudod, rendkívül meggyőzően ír.

A könyvkiadónak azonban titokban kellene tartania a szerző nevét, amíg a szerző maga föl nem fedi kilétét. Bizonyosra veheted, hogy a legnagyobb poroszországi katonai írókat fogják meggyanúsítani a szerzőséggel.

Olyan história ez, melynek megjelenése teljesen naphoz van kötve, napi kérdés. Tehát gyorsan kellene keresztülvinni. Gondolod, hogy Duncker

* – [Íme,] újra csak Crispinus![681] – *Szerk.*

belemegy a dologba? Biztos, hogy neki is érdeke lenne. Tisztán tudományos dolgoknál sohasem lehet tudni, milyen kelendősége lesz és lesz-e egyáltalán kelendősége a filiszterek között. Az ilyen napi kérdéseknél szinte matematikai pontossággal kiszámítható.

Ha Duncker rááll, úgy Engels felhatalmaz téged, hogy az ő nevében, az általad kedvezőnek tartott feltételek mellett megállapodj vele. Ha húzódozna tőle, nem lenne valami más lehetőség? Ismerek egy könyvkiadót Hamburgban, aki elvállalná. De mivel ez az ember állandóan személyes ellensége volt a „Neue Rheinische Zeitung"-nak, ahogy azt Heine barátunknak kereken megmondta, nagyon bosszantana, ha csak egy sort is kapna valamelyikünktől. Azonkívül a leggyalázatosabban bánt a mi felejthetetlen és pótolhatatlan Weerth barátunkkal.

Válaszolj minél hamarább és ne vedd rossz néven tőlem, hogy ennyire igénybe veszem az idődet és a közreműködésedet. Mentségül csupán az általános pártérdekre hivatkozom.

Barátod

K. M.

29

Engels Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

6, Thorncliffe Grove, Oxford Street
Manchester, 1859 március 14.

Kedves Lassalle,

Mindenekelőtt köszönet a Dunckernál tett jószolgálataiért, amelyek olyan jó eredménnyel jártak és majdnem tíz év óta először alkalmat nyújtanak nekem ahhoz, hogy a német közönség elé lépjek. A kéziratot múlt szerdán elküldtem Marxnak és ő csütörtökön nyilván tovább is küldte. A cím egyszerű: „A Pó és a Rajna"[473], Berlin, kiadó stb. stb. Marx és én mindketten jobbnak tartjuk, hogy a dolog előbb névtelenül jelenjék meg, speciális jellege miatt, mivel civil szerző neve először csak árthatna egy katonai írásnak. Ha sikere van a dolognak, mint azt remélem, akkor a nevet még mindig idejében ki lehet hozni. Tartalomjegyzékre nincs szükség, a fejezetek egyszerűen számozva vannak. Előszót sem írtam.

Marx úgy véli, hogy 4 ív lesz a terjedelem, én kétlem, de ez természetesen a nyomástól függ.

Ami a feltételeket illeti, a nettó nyereség fele mellett döntöttem; persze magától értetődő a szokásos számú tiszteletpéldány, amelyekből egyet Ön természetesen félretesz magának. A példányok könyvkereskedői úton küldhetők ide, egyet azonban (vagy a végleges levonatokat) szeretnék postán mindjárt megkapni. Talán megjelentetem angolul. Francia fordításra kevésbé alkalmas a tartalom, amellett nehezen is lehetne elhelyezni; de majd meglátom.

Hogy áll Marx kéziratának[354] nyomása? Úgy tudom, eddig csupán *egy* ívet nyomtak ki, és a kézirat most már több mint egy hónapja Berlinben van. Ez szerintem nagyon lassú. A lipcsei vásárra[683] mégiscsak ki kellene adni legalább 1–2 füzetet, és az idő sürget.

Az Ön „Hérakleitosz"-át Marx – noha többször is megígérte – még nem küldte el, nagyon kíváncsian várom, bár a görög nyelv és a spekulatív fogalom már nagyon idegen terület lett számomra. Hasonlóképpen kíváncsi vagyok az Ön drámájára[222], amelynek hirdetését már láttam. Hogy erre

a szakmára is ráadja a fejét, azt az Ön sokoldalúsága ellenére sem gondoltam volna.

Amióta itt vagyok, főleg katonai kérdésekkel foglalkoztam, és közben időnként régi szerelmemnek, az összehasonlító filológiának hódoltam. De ha az ember egész nap a nemes kereskedelemben munkálkodott, az ilyen rendkívül szerteágazó tudományban nem jut túl a puszta dilettantizmuson, s ha valamikor élt is bennem az a merész gondolat, hogy kidolgozom a szláv nyelvek összehasonlító nyelvtanát, erről már rég lemondtam, különösen amióta Miklosich erre olyan ragyogó eredménnyel vállalkozott.

Tehát még egyszer hálás köszönet és szívélyes üdvözlet.

Híve

F. E.

30

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

[18]59 március 16.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Lassalle,

Legújabb írásod[222] és a mellékelt levél még nem érkezett meg, s egyhamar nem is fog megérkezni. A könyvkereskedői úton feladott küldemény körülbelül úgy tekinthető, mintha a dolgokat Péterváron, Kamcsatkán és Észak-Amerikán keresztül küldenéd.

Ha még van rá idő, a neked legutóbb megküldött kéziratra[473] nyomasd rá: „A fordítás joga fenntartva." Különben néhány itteni német bohóc elfuserálhatná a dolgot.

Bizonyos körülmények miatt, amelyeket ma nem részletezhetek (ugyanis miközben neked ezt a cetlit írom, egy angol tudósítást[482] diktálok), égető pénzzavarba jutottam. Tudnál nekem Berlinben néhány hétre valamiféle váltótranzakciót nyélbe ütni, melynek fejében később a honoráriumot Dunckertól átvehetnéd?

Tegnap meglátogatott Párizsból egy férfi, akinek az ítéletére rendkívül sokat adok. A háborúra vonatkozóan ezt mondta: „A vélemények teljesen megegyeznek Párizsban – háború lesz." Az volt a határozott nézete, hogyha Bonaparte visszavonul, röpülni fog, és maga a hadsereg is elárulja, akárcsak Soulouque császárt. Még a párizsi burzsoák is, bármily dühödt békepártiak is, már morgolódnak, hogy ennek a fickónak nincs több kurázsija, mint Lajos Fülöpnek.

Egyébként egy mozzanat, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagynod: Oroszország szítja az egész dolgot, és szövetségese, Palmerston (nézd csak meg a „*Times*"-t) mindent megtesz, hogy Bonap-ot háborúba sodorja. Amellett itt nemsokára miniszterváltozás lesz, és akkor Palm közvetlenül fogja a dolgot intézni.[487] A demonstrációk, amelyeket itt Poerio stb. mellett rendeznek, teljesen tőle indulnak ki. Élükre a vejét, Shaftesbury grófot állította felelős szerkesztőként.[684]

Egyébként most mégis azt gondolom, hogy a háború talán nekünk is hoz esélyeket.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Mellesleg ne felejtsd el, hogy ha bizonyos állapotokról írsz nekem*, az óriási közönségnek válik hasznára, s közte nagyon sok a német. A „*Tribune*"-nak mintegy 200 000 állandó előfizetője van.

* *V. ö. 542. old. – Szerk.*

31

Marx Franz Dunckerhoz

Berlinbe

[London,] 1859 március 17.

Tisztelt Uram,

A korrektúraíveket[354] levélborítékban küldöm vissza, mert az itteni posta értesítése szerint Berlinből Londonba küldhetők kefelevonatok, Londonból Berlinbe azonban levélként kell megtenniök az utat.

A *32. old.* utolsó soraiban elfelejtettem az angol és francia stb. gazdaságtan közötti „mélyebb *gazdasági* ellentétet" „mélyebb *elvi* ellentétre" helyesbíteni.[685]

Lehet, hogy *emlékezetem csal*, de úgy tűnik nekem, mintha a 32. oldalon hiányzott volna a 33. oldal szövegbeli és első jegyzetbeli mondatának az eleje.

Kész híve
K. M.

32

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

[18]59 március 28.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Lassalle,

Ad vocem pénzügyi nehézségek: Mindenekelőtt hálás köszönet készségedért. De először más utat próbáltam meg; írtam ugyanis az anyámnak, hogy kölcsönözné-e nekem néhány hétre a pénzt. Majd meglátom. Itt Londonban csak Gerstenberg útján bonyolíthattam volna le váltótranzakciót. Neki azonban, aki Kinkel protektora és kicsinyes felfuvalkodott úr, ne legyen meg az az öröme, hogy én őt akár csak egy tisztán formai szívességre is megkérem.

Ad vocem Duncker: Szerdán (holnapután) majdnem 9 hete lesz, hogy ez az ember megkapta a kéziratot[354]. Még csak 3 *korrektúraívet* küldött nekem. Őszintén szólva, úgy látom, D megbánta, hogy vállalta a dolgot és ez az oka ennek a wetzlari kancelláriába illő huzavona-stílusnak.[686] Ha így folytatja, a munka még húsvétra sem jelenhet meg. Számomra ebből még egy másik zavar is adódik. Tárgyalásban vagyok egy angollal ezeknek az első füzeteknek angolra való átdolgozása ügyében. Ez természetesen a német nyelvű munka megjelenésétől függ, s mivel Londonban mindent gőzerővel végeznek, az angol kezd bizalmatlan lenni. Egy angollal abszolúte nem tudod megértetni a német üzleti modort.

Látni fogod, hogy az első szakasz a fő fejezetet, tudniillik a *tőkéről* szóló 3.-at, még nem foglalja magában. Ezt *politikai* okokból tartottam ajánlatosnak, mert a III. fejezettel indul meg a voltaképpeni csata, és tanácsosnak véltem, hogy az embereket ne ijesszem meg már eleve.

*Ad vocem távirat**: Elfogadom az ajánlatot. A dolog nem egészen olyan egyszerű, mint gondolod. A híreket megkapni semmi, de *sok idő* megy veszendőbe. Egy irodát fogok nyitni a tőzsde közelében (ahol a híreket továb-

* *V. ö. 400. old. – Szerk.*

bító távirati társaságok irodái is vannak). Az unokafivérednek* azonban tudatnia kell velem: 1. Milyen úton akarja a táviratokat? 3 társaság van, az egyik Franciaországon keresztül, a második Ostende-on, a 3. Antwerpenen át továbbít. Azt hiszem, Franciaországon keresztül csak olyan dolgokat küldenek, amelyeknek nem kell félniök a francia cenzúrától. Egyébként ez a legrövidebb vonal. 2. *Mit* akar távirati úton kapni? Különböző lapok nagyon különböző elveket követnek abban, hogy mit tartanak fontosnak. 3. Milyen gyakran kívánja a távirati értesítést? 4. Kellenek-e nekik az angol híreken kívül amerikaiak, egyszóval Európán kívüliek is? Mindezt pontosan meg kell adnia, mert a táviratozás mindenekelőtt megköveteli minden fölösleges dolog kiküszöbölését. 5. Végül tudnom kell (legalábbis Anglián belül ez különböző újságoknál megjelenésük ideje szerint különböző), melyik órában szeretné a „Presse" a híreket kapni? Rendkívüli eseményeknél természetesen nem lehet megszabni az időt, de közönséges táviratokat illetően igen. Tőzsdei hírekhez Freiligrath révén kivételes forrásaim lennének.

*Ad vocem „Presse"***: Ezt az ajánlatot szintén elfogadom: *Először*, mert nem szabnak nekem feltételeket bizonyos politikai karakterek tárgyalására vonatkozóan, mint az előző alkalommal. Nálam abszolút elv, hogy *feltételbe* soha nem megyek bele. A tudósító tapintatára viszont minden újság igényt tarthat. *Másodszor*, mert megváltoztak az idők, és most lényegesnek tartom, hogy pártunk, ahol csak lehet, pozíciót foglaljon el, még ha egyelőre csupán azért, nehogy mások vegyék birtokba a területet. Egyelőre, természetesen, csak óvatosan használható ki, de a legfontosabb az, hogy a befolyást különböző pontokon döntőbb időpontokra megszerezzük. A „Pressé"-ket, amelyeket, mint mondod, Friedländer küldött nekem, nem kaptam meg, valószínűleg hibás címzés miatt. Egyébként azonnal meg kellene kapnom néhány számot; magából a lapból kell látni nem azt, hogy *mit*, hanem azt, *hogyan* kell a bécsi közönségnek írni.

Ad vocem tudósításod a „Pressé"-nek: Nekem feltétlenül az a véleményem, hogy tudósíts. Részedről mint *porosz* részéről persze „tisztességtelen" lenne most egy *osztrák* lapban írni. Elvileg azonban azt kell tennünk, amit Luther a jó Istenről mond, „egyik gazfickót ütni a másikkal"[687], s ahol erre lehetőség nyílik, hozzájárulni az általános felbomláshoz, zűrzavarhoz. A most beállott zavarok *előtt* én magam sem írtam volna a „*Pressé*"-nek, és ezt neked sem tanácsoltam volna. De az erjedési folyamat megkezdődött, és most mindenkinek meg kell tennie, amit tud. Mérget fecskendezni be min-

* Max Friedländer. – *Szerk.*

** *V. ö. 400. old.* – *Szerk.*

denhová, ahová csak lehet, ez most ajánlatos. Ha arra szorítkoznánk, hogy olyan lapoknak írunk, amelyek *általában* a mi álláspontunkon vannak, akkor teljességgel el kellene napolnunk minden újságírói tevékenységet. Hát hagyjuk, hogy az úgynevezett „közvéleményt" csak ellenforradalmi dolgokkal tömjék?

Ad vocem „Tribune": Biztosan félreértettél, ha azt hiszed, hogy én azt kértem tőled, légy tekintettel a *„Tribune"* előfizetőire. A dolog úgy áll, hogy az én tulajdonképpeni munkám a *„Tribune"*-nál vezércikkek írása arról, amiről akarok. A főszerepet Anglia játssza ezekben a cikkekben, másodsorban Franciaország. Jó részük gazdasági tartalmú. De a poroszországi fordulat óta[423] megszereztem magamnak azt a privát élvezetet, hogy időnként „berlini" tudósítást írjak, és a hohenzollerni honnal való „benső" kapcsolat hozta magával, hogy nagy biztonsággal tudtam megítélni a viszonyokat.[688] A *„Tribune"* előfizetői között sok a német. Azonkívül az amerikai német újságok, amelyek neve légiónyi, utánnyomják ezeket az írásokat. Tehát itt fontos volt, hogy azoknak a cikkeknek, melyeket kivételesen „Berlinből" írtam, helyi színezetet adjak és polémiámat a porosz állammal az Újvilágban folytassam. Az ilyen színezethez némi pletyka elengedhetetlen. Amellett Poroszország története most lényegében botránykrónikából áll. *Hinc illae lacrimae.** Legutóbbi leveled ebben a tekintetben jó szolgálatot tett nekem.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

P. S. Éppen most kaptam levelet a Cityből, Nutt könyvkereskedőtől, hogy csomagod megérkezett. Még ma elmegyek érte.

Mi van E brosúrájával[473]. Március 10-én küldtem el. Véleményem szerint ilyesmi 5 nap alatt elkészülhetne.

* – *Innét hát a könnyek.*[689] – *Szerk.*

33

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

London, 1859 április 4.

Kedves Lassalle,

Minden kísérletem, hogy pénzt hajtsak fel, meghiúsult. Otthonról is – tudod, hogy öreg emberek nagyon ragaszkodnak „véges dolgokhoz" – elutasító választ kaptam. Bármily kellemetlen is nekem hozzád fordulni – minthogy pillanatnyilag saját erszényed is lapos –, nem marad más választás számomra. Ha 20 Frigyes-arany sok lenne, küldj kevesebbet. A pénzt pedig később vond le Dunckertól.

E brosúrája[473] megjelent?

Jövő héten részletesen írok neked innen (e héten egyáltalán nincs időm). Egyelőre köszönetem mind a drámáért[222], mind a kísérőlevélért.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

34

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

London, [18]59 április 19.

Kedves Lassalle,

Nem nyugtáztam neked külön a 14 £ 10 sh. kézhezvételét, mert a levél ajánlott volt. De már előbb írtam volna, ha nem látogat meg egy átkozott „holland atyafi"* és nem veszi a legkíméletlenebbül igénybe többletmunkaidőmet.

Végre elment, s így újból lélegzethez jutok.

Friedländer írt.** A feltételek nem olyan kedvezőek, mint a veled eredetileg közöltek, de még mindig „tisztességesek". Ha még néhány mellékes kérdést rendezünk egymás közt – s úgy gondolom, ez a hét folyamán megtörténik –, majd írok neki.

Itt Angliában az osztályharc a legörvendetesebben halad. Sajnos, ebben a pillanatban nincs már egyetlen chartista lap sem, úgyhogy mintegy 2 éve kénytelen voltam irodalmi közreműködésemet ebben a mozgalomban beszüntetni.

Most rátérek a „Franz von Sickingen"-re[222]. Elsősorban dicséretet érdemel a szerkezet és a cselekmény, s ez több, mint amennyi bármely modern német drámáról elmondható. Másodszor: a műhöz való minden tisztán kritikai viszonyomat félretéve, a dráma első olvasásra nagyon felizgatott, azokban az olvasókban tehát, akikben inkább az érzelem az uralkodó, még erősebben fogja ezt a hatást kiváltani. S ez egy második, nagyon jelentős oldala a dolognak.

De most lássuk az érem másik oldalát. *Először* – ez merőben formai kérdés –, ha már versben írtad a darabot, kissé több műgondot fordíthattál volna a jambusokra. Mégis, akárhogyan megütköznek is majd *céhbeli költők* ezen a hanyagságon, én egészében előnynek tartom, mert költő-epigonjaink fajzata mást sem őrzött meg, csak a formai csiszoltságot. *Másodszor*: a szán-

* Johann Carl Juta. – *Szerk.*

** *V. ö. 400., 562–563. old.* – *Szerk.*

dékolt összeütközés nemcsak tragikus, hanem ez az a tragikus összeütközés, amelyen az 1848–49-es forradalmi párt méltán bukott el. Tehát csak a legnagyobb mértékben helyeselhetem, hogy egy modern tragédia tengelyévé tetted. Ezután azonban megkérdezem, vajon a tárgyalt téma alkalmas volt-e ennek az összeütközésnek az ábrázolására? Balthasar valóban azt képzelheti, hogy ha Sickingen nem rejti lovagi háborúság mögé lázadását, hanem ehelyett kitűzi a császárellenesség és a fejedelmek elleni nyílt háború lobogóját, győzhetett volna. De vajon mi oszthatjuk-e ezt az illúziót? Sickingent (és vele együtt többé-kevésbé Huttent is) nem ravaszkodása vitte romlásba. Elbukott, mert mint *lovag* és mint *egy letűnő osztály képviselője* lázadt fel a fennálló, helyesebben a fennállónak az új formája ellen. Ha lehántjuk Sickingenről azt, ami az egyénnek és különös képzettségének, természetes hajlamainak stb. tudható be, megmarad – Götz von Berlichingen. Ebben az utóbbi *nyomorúságos* fickóban adekvát formában van meg a lovagság tragikus ellentéte a császárral és a fejedelmekkel szemben, ezért Goethe méltán tette hősévé. Amennyiben Sickingen – némileg maga Hutten is, noha nála, mint minden ideológusnál, aki egy osztályt képvisel, az ilyen kijelentéseket jelentősen módosítani kellene – a fejedelmek ellen hadakozik (a császár* elleni fordulat csak azért következik be, mert az a lovagok császárjából a fejedelmek császárjává változik át), annyiban tényleg csak egy Don Quijote, ha történelmileg van is létjogosultsága. Hogy a lázadást lovagi háborúság örve alatt indítja el, mindössze azt jelenti, hogy *lovagi módon* indítja el. Ha másképpen indítaná el, közvetlenül és mindjárt kezdetben a városokhoz és a parasztokhoz kellene folyamodnia, azaz pontosan azokhoz az osztályokhoz, amelyek fejlődése = a lovagság tagadásával.

Ha tehát az összeütközést nem akartad egyszerűen a Götz von Berlichingenben ábrázoltra korlátozni – s ez nem volt szándékodban –, akkor Sickingennek és Huttennak azért kellett elbukniok, mert elképzelésük szerint forradalmárok voltak (ami Götzről nem mondható el) és akárcsak az 1830-as *művelt* lengyel nemesség, egyrészt a modern eszmék szócsöveivé szegődtek, másrészt azonban a valóságban reakciós osztályérdeket képviseltek.[690] Akkor nem lett volna szabad, hogy – mint nálad történik – minden érdeklődés a forradalom *nemesi* képviselőire összpontosuljon, akiknek egységet és szabadságot hirdető jelszavai mögött még mindig a régi császárságnak és az ököljognak az álma kísért, hanem a parasztok (kiváltképp ezek) és a városi forradalmi elemek képviselőinek egészen jelentős cselekvő hátteret kellett volna alkotniok. Akkor sokkal nagyobb mértékben megszólaltathattad volna

* V. Károly. – *Szerk.*

éppen a legmodernebb eszméket és legnaivabb formájukban, míg így, a *vallási* szabadságon kívül, valójában a polgári *egység* marad a fő eszme. Akkor önkéntelenül inkább *shakespeare-izálnod* kellett volna, míg így a *schillerkedést*, az egyének átváltoztatását a korszellem puszta szócsöveivé, legjelentősebb hibádul rovom fel. – Nem estél bizonyos mértékben magad is, mint a te Franz von Sickingened, abba a diplomáciai hibába, hogy a lutheri-lovagi ellenzéket a Münzer-féle plebejusi ellenzék fölébe helyezzed?

Hiányolom továbbá a jellemzőt a jellemekben. Csak V. Károly, Balthasar és trieri Richard* kivétel. Pedig volt-e kor, amelyben a jellemek élesebben kirajzolódtak, mint a XVI. században? Hutten, úgy érzem, túlságosan a „lelkesedés" puszta képviselője, ez pedig unalmas. Nem volt-e egyben szellemes, ördöngös tréfacsináló, nem követtél-e el vele szemben nagy igazságtalanságot?

Hogy még Sickingened is, akit mellesleg szintén túlságosan elvontan rajzoltál meg, mennyire egy olyan összeütközés áldozata, amely minden egyéni számításától független, kitűnik abból, ahogyan lovagjainak kénytelen barátkozást prédikálni a városokkal stb., másfelől abból, hogy ő maga milyen kedvteléssel gyakorolja az ököljog igazságszolgáltatását a városokkal szemben.

A részletekben hibáztatnom kell az egyének helyenként túlzásba vitt elmélkedését önmagukról – ami Schiller iránti előszeretetedből ered. Így pl. a 121. oldalon, amikor Hutten elbeszéli Marie-nak élete történetét, igen természetes lett volna, ha ekkor mondatod Marie-val:

„Egész skálája annak, amit érzünk" stb., addig hogy

„S ez több tehernek, mint csupán az évek".

Az ezt megelőző sorok, attól kezdve, hogy „mondják", addig, hogy „megöregedett", *azután* következhetnének; az az elmélkedés azonban, hogy „A lányt egy éj asszonnyá érleli" (bár megmutatja, hogy Marie a szerelemnek nemcsak elvont fogalmát ismeri), egészen fölösleges; de semmiképpen sem volna szabad Marie-nak azzal kezdenie, hogy saját „öregedéséről" elmélkedik. Miután elmondta, mi mindent élt át** abban az „egy" órában, kifejezhette volna érzését általánosan az öregedéséről szóló szentenciában. Továbbá, a következő sorokban megütköztem azon, hogy: *„jogomnak* érzém" (ti. a boldogságot). Miért kell azt a naiv szemléletet, amelyet Marie, mint állítja, a világról addig táplált, meghazudtolni azzal, hogy jogi tantétellé

* Richard von Greifenklau. – *Szerk.*

** *Az eredetiben*: erzählt (mesélt); minthogy a mondatot értelmetlenné teszi, nyilvánvalóan elírás. – *Szerk.*

változtatod? Egy más alkalommal talán részletesebben kifejtem neked véleményemet.

Különösen sikerültnek találom a Sickingen és V. Károly közötti jelenetet, noha a párbeszéd kissé nagyon is perbeszéddé válik mindkét oldalon; továbbá a trieri jeleneteket. Nagyon szépek Hutten szentenciái a kardról.

De most elég ennyi.

Feleségemben lelkes hívet szereztél drámádnak. Csak Marie-val nincs megelégedve.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

Apropó. E „Pó és a Rajná"-jában csúnya sajtóhibák vannak, ezeknek a jegyzékét levelem utolsó oldalán találod.[691]

35

Engels Elisabeth Engelshez

Engelskirchenbe

Manchester, 1859 április 20.

Kedves anyám,

Végre hozzájutok, hogy egyszer megint kissé nyugodtabban írhassak neked, mindkét kedves leveledet megkaptam és örülök, hogy mindnyájan jól vagytok és Blank gyermekei szerencsésen túl vannak a kanyarón. Én nagyon jól érzem magam, a zápfogaim lassan darabokra töredeznek, de egészében különösebb fájdalmak nélkül, különben egyáltalán semmi bajom, étvágyam és emésztésem kitűnő, és a régi históriákból azóta sem éreztem a legcsekélyebbet sem.

A kis Delius tehát végül mégsem tudta megállni, hogy ne adja nálatok a bradfordit. Azt hittem, valamivel jobban fog vigyázni magára, de mivel, úgy látszik, kezdi ezeket a kis kötekedéseket, csupán azt akarom neked mondani, hogy Bradfordban a levegőben van a felvágás, és egy bradfordi egyszerűen képtelen huzamosabb ideig igazat mondani. Minthogy a kisember együtt lakik Wilhelm Kutterral, aki a földkerekség legnagyobb felvágósa, úgy látszik, egyre jobban elsajátította ezt az erényt. Ha egy bradfordi azt mondaná nekem, hogy kétszer kettő négy, rögtön kételkedni kezdenék az egyszeregy helyességében. Ezt azért mondom neked előre, hogy ne ítéld meg túl szigorúan a kicsit, a bradfordiak mind ilyenek, úgy hazudnak, mintha könyvből olvasnák. A lóhistória azon alapszik, hogy a tulajdonosnak egyszerűen azt mondtam, ha 120 fonton alul akarja eladni a lovat, akkor *értesítsen*, ennyi az egész. Ettől még nagyon messze van a megvétel. Ha most 120 £-ért kínálná, még nagyon meggondolnám, vajon adjak-e érte 100 £-et, mert ez a ló még kissé túl könnyű nekem, és ezért a pénzért már nagyon szép, erős vadászlovat kaphatok. Egyébként ami a boltba való ugratást illeti, nem olyan veszedelmes a dolog. Minden vérmes ló, ha egy hétig semmit vagy keveset mozgott, egy középszerű lovas alatt a legkülönfélébb manővereket produkálja, s hogy eközben mindketten a nyakukat törik-e, az pusztán a véletlentől függ. Engem azonban semmilyen ló sem visz be olyan könnyen egy boltba, efelől nyugodt lehetsz.

Az a másik história Karl Siebellel még inkább légből kapott koholmány. Semmi sem áll távolabb tőle, mint a kicsapongó életmód, sőt inkább minden este otthon ül, jóformán ki sem mozdul és senkivel sem érintkezik. Nem hiszem, hogy tudnék még húsz hasonló korú fiatalembert összeszámolni itt Manchesterben, akik olyan szolidan élnek, mint ő. Az igaz, hogy az első napokban néhányszor egy-egy pohárral többet ivott a kelleténél és mindenféle vidám, ifjonti csínyt követett el, de mivel együtt volt velem és néhány ismerősömmel, s látta, hogy ezekben a gyerekességekben semmi csodálatraméltót nem találunk, hát felhagyott velük. Egyáltalán félig gyerek még, rémesen éretlen, és a leghétköznapibb esetekben sem tud segíteni magán. De idővel majd megtanulja ezt. Úgy látszik, mi barmeniak mind ilyenek vagyunk, csak sokára nőjük ki a kamaszkort, biztosan én is éppilyen széltoló voltam 23 éves koromban. Egyébként a szülei nagyon furcsán foghattak hozzá, ha nem tudtak boldogulni a fiúval, mert megvan az a nagyon jó oldala, hogy ő maga is érzi a saját gyöngéit és egyáltalán nem csökönyös, ellenkezőleg, igen könnyen meg lehet győzni. Engem az nyer meg benne, hogy a verseire zúdított rengeteg dicshimnusz ellenére alapjában megmaradt abban a tudatban, hogy ezek egytől egyig éretlen, kidolgozatlan, felületes írások, és a jó fiú valósággal hálás volt, amikor ezt elég humorosan, de éppoly világosan megmagyaráztam neki, ugyanis kertelés nélkül megmondtam, amikor összes halhatatlan műveivel megtisztelt, hogy bár van bennük tehetség, ám nagyon pongyolák, s hogy mint műalkotás az egész egy hajítófát sem ér. A fiú Berlinben valóban rossz utakon tévelyeghetett, s az a veszély fenyegethette, hogy a legközönségesebb szépírói literátorságba süllyed. Ezért, amikor látom, rendszeresen leckéztetem és megmondom neki, akasszsza szögre egy időre a lantját és tanulmányozza tüzetesen a különféle népek klasszikus költőit, így legalább tisztul egy kissé a nagyon zavaros ízlése és németül is megtanul, mert eddig még nem tud. Ha mindezt megteszi, egészen rendes fickó válhat még belőle. A szüleinek egyébként lehetne annyi eszük, hogy ésszerű, számára is elviselhető viszonyba lépnek vele, illetve gondoskodnak arról, hogy lassanként megtalálja az eszközöket és az alkalmat, és valahol, itt vagy másutt, független kereskedői egzisztenciát teremtsen magának. A fiú tudja, hogy írásaival bármikor megkereshet annyit, amennyiből megélhet, s ha a kedves papának nincs annyi esze és tapintata, hogy mint felnőtt embert kezelje, akkor csakis önmagának tulajdonítsa, ha a fickó végül torkig lesz ezzel és teljesen ráveti magát az irogatásra, mely esetben holtbiztosan *egészen elzüllene*. Lehet, hogy az öreg Siebel talán azt gondolja, én tömtem tele a fia fejét mindenféle bolondsággal, pedig biztos lehet benne, hogy egész befolyásomat latba vetve igyekszem visszatartani őt

a mértéktelen irodalmárkodástól (mert ehhez a fiú még nem elég érett) és meggyőzni arról, hogy nincs szánalmasabb egzisztencia, mint szépírói jövedelemre ráutalva lenni, s mielőbb barátkozzék meg polgári prózai mesterségével (ugyanis mivel alapjában lusta tanulni, enélkül nem lenne semmi tartása és teljesen elzüllene). Ha ezt teszi és valamivel több élettapasztalatra tesz szert, s gyámoltalanságát legyőzi, nem kétlem, hogy egész rendes fickó lesz belőle, és az irodalomban is nyújthat valami jót. Én kedvelem a fiút, mert igen jó szándékú, nem beképzelt és nagyon nyíltszívű, egyenes jellemű. Általában hetenként kétszer találkozom vele.

Nem tudtam, hogy E. Blank Londonban van, remélem, a napokban egyszer eljön ide, legalábbis néhány hónappal ezelőtt megígérte. Egyébként, akár lesz háború, akár nem, ez semmiképpen se tartson vissza attól, hogy nyáron ide eljöjj, feltétlenül számítok rá, tudod, hogy ezen a nyáron Skócia az úticél, s te addig is újból belekukkanthatsz kissé a Walter Scottodba, hogy mindenütt tájékozva légy.

Most azonban be kell fejeznem, 7 óra, s még különböző üzleti leveleket kell írnom. Tulajdonképpen még szerettem volna betenni néhány sort apámnak, de ez most lehetetlen és még el kell készíttetnem számára a kivonatokat. Tehát mihelyt lehet, 2–3 nap múlva, írok neki.

Addig is szívből üdvözlöm őt és testvéreimet családjukkal együtt.

Mindig szerető fiad
Friedrich

Természetesen nem szükséges, hogy mindazt, amit neked Karlról írtam, szóról szóra elmondd Siebelnének.

Azonkívül még egész szívemből gratulálok neked a születésnapod alkalmából és remélem, hogy még gyakran, nagyon gyakran kívánhatok neked ilyen alkalommal sok boldogságot!

36

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

London, 1859 május 5.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Lassalle,

A mellékelt, április 12-én kelt levélből[692], amelynek visszaküldését kérem, látni fogod, hogy azok a feltételek, amelyeket unokafivéred, Friedländer ajánlott nekem, és azok a feltételek, amelyeket eredetileg te közöltél velem, igen lényegesen különböznek egymástól.* Mindamellett egy *postafordultával* küldött válaszban elfogadtam őket. Csupán a következőket jegyeztem meg: 1. hogy nem vállalhatom a táviratok költségét; ez egyébként magától értetődik és a te leveled eleve jelezte is.

2. hogy számomra kívánatos (ebből azonban nem csináltam conditio sine qua nont**), ha intézkednek, hogy én – mint az a „*Tribune*"-nál történik – az elküldött cikkekért stb. a pénzt egy itteni bankárnál váltóra felvehessem.

Azóta nem kaptam választ, amit furcsának tartok. Ha a szerkesztőség más elhatározásra jutott, a tisztesség úgy kívánja, hogy ezt közöljék velem. Tudod, hogy én semmiképp sem tülekedtem ezért a dologért. De miután elvállaltam, angol lapoknál stb. tettem néhány előzetes lépést, és nem óhajtok éppen ezeknél az embereknél és más ismerősöknél, akikkel a dolgot üzleti szempontokból közöltem, szégyenben maradni. Hogy a magam részéről még nem küldtem cikket, az természetes, hiszen még nincs végleges megállapodás.

A választások itt, sajnos, nem eléggé a toryk javára dőltek el.[693] Ellenkező esetben itt előbb-utóbb forradalmi mozgalom indult volna meg. Most biztosra vehető, hogy Palmerston, némi csűrés-csavarás után, visszatér a

---

* *V. ö. 400., 562–563., 566. old. – Szerk.*

** – elengedhetetlen feltételt – *Szerk.*

külügyminisztériumba, s így Oroszország megint közvetlenül irányítja majd az angol politikát.

Üdvözlet.

Barátod

K. M.

37

Marx Max Friedländerhez

Bécsbe[694]

[18]59 május 16.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Tisztelt Uram,

A bécsi „Pressé"-t rendszeresen megkaptam, s megküldéséért annál is inkább hálával tartozom, mert a lap e jelenlegi fontos pillanatban megvilágítja előttem az osztrák állapotokat.

Önhöz írt levelemre, amely már több héttel ezelőtt elment, nem kaptam választ. Ha esetleg a bécsi pénzpiac ziláltsága[520] meghiúsította volna a tervbe vett megegyezést, úgy *kérem, értesítsenek erről postafordultával*, mert a táviratozással kapcsolatban itteni lapokkal bizonyos megállapodásokat kötöttem, amelyek pénzkiadásokkal járnak, s amelyektől akkor azonnal visszalépek.

Kész híve
Dr. K. Marx

38

Engels Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

6, Thorncliffe Grove, Manchester
1859 május 18.

Kedves Lassalle!

Bizonyára furcsállotta kissé, hogy ilyen sokáig nem írtam Önnek, s annál is inkább, mert a „Sickingen"-éről való véleményemmel még adósa voltam. De éppen ez a pont tartott vissza ilyen sokáig az írástól. A mostanában mindenütt uralkodó szépirodalmi aszályban ritkán esik meg velem, hogy efféle művet olvasok, és már évek óta nem fordult elő, hogy ilyen művet *úgy* olvassak, hogy olvasásom eredménye beható bírálat, határozottan lerögzített vélemény legyen. Fércművek nem érdemlik meg ezt a fáradságot. Még az a néhány jobb angol regény, amelyet időnként olvasok – pl. Thackeray – sem tudták érdeklődésemet ennyire felkelteni, noha irodalom- és művelődéstörténeti jelentőségük vitathatatlan. Ítélőképességem a huzamos parlagon hevertetéstől azonban nagyon eltompult, és hosszabb időre van szükségem, amíg megengedhetem magamnak, hogy véleményt nyilvánítsak. Az Ön „Sickingen"-e azonban más elbánást érdemel, mint az említett irományok, ezért rászántam az időt. Amikor először és másodszor elolvastam minden tekintetben, tárgyában és feldolgozásában, német-nemzeti drámáját, az lelkileg úgy felkavart, hogy egy időre félre kellett tennem, annál is inkább, mert a sovány esztendőktől meggyöngült ízlésem – szégyenkezve vallom be – oda juttatott, hogy *első* olvasásra némiképpen hatnak rám néha csekélyebb értékű dolgok is. Ezért tehát, hogy egészen pártatlan, egészen „kritikus" legyek, félretettem a „Sickingen"-t, azaz engedtem néhány ismerősöm unszolásának (van itt még néhány irodalmilag többé-kevésbé művelt német) és kölcsönadtam. Habent sua fata libelli* – ha kölcsönadja, ritkán látja viszont az ember, s így „Sickingen"-példányomat is erőszakkal kellett visszahódítanom. Mondhatom, hogy benyomásom harmadik és negyedik olva-

* – A könyveknek megvan a maguk sorsa[695] – *Szerk.*

sásra is ugyanaz maradt, és abban a tudatban, hogy „Sickingen"-e elbírja a kritikát, itt adom hozzá a magam „borsát".[696]

Tudom, nem nagy bók Önnek, ha megállapítom azt a tényt, hogy Németország mostani hivatalos költői közül egyik sem tudna – még megközelítően sem – ehhez fogható drámát megírni. Ez azonban tény, mégpedig irodalmunkra sokkal jellemzőbb tény, semhogy elhallgathatnám. Hogy először a formai részre térjek rá, nagyon kellemesen lepett meg a bonyodalom ügyes bogozása és a darab ízig-vérig drámai volta. A verselésben ugyan sok szabadságot engedett meg magának, de ez inkább olvasás közben zavar, mint a színpadon. Szeretném a színpadi átdolgozást[697] olvasni; a darab mostani alakjában bizonyára előadhatatlan; járt itt nálam egy fiatal német költő (Karl Siebel), aki földim s távoli rokonom és meglehetősen sokat foglalkozott a színpaddal; lehet, hogy mint porosz tartalékos gárdista Berlinbe megy, akkor talán, ha megengedi, küldök vele néhány sort Önhöz. Igen jó véleménnyel volt az Ön drámájáról, de egyáltalán nem tartotta előadhatónak a hosszú tirádák miatt, amelyek során egyetlen színész ágál, míg a többi 2–3-szor is kénytelen latba vetni egész mimikai tudományát, hogy ne mint statiszta álljon ott. A két utolsó felvonás eléggé bizonyítja, hogy Ön könnyűszerrel tud gyors és eleven párbeszédet írni, és mivel úgy érzem, hogy néhány jelenet kivételével (ami minden drámában előfordul) ezt az első 3 felvonásban is megtehetné, nem kétlem, hogy a színpadi átdolgozásban számot vetne ezzel a körülménnyel. A *gondolati tartalom* persze megsínyli, de ez elkerülhetetlen, és hogy a nagyobb gondolati mélység, a tudatos történelmi tartalom, amit Ön joggal tulajdonít a német drámának, teljesen összeforrjon a cselekmény shakespeare-i elevenségével és gazdagságával, azt nyilván csak a jövőben – és talán nem is a németek – fogják elérni. Én mindenesetre ebben látom a dráma jövőjét. Az Ön „Sickingen"-e feltétlenül a helyes úton jár; a cselekvő főalakok *valóban* meghatározott osztályoknak és irányzatoknak, tehát koruk meghatározott gondolatainak képviselői, és indítóokaik nem kicsinyes egyéni vágyakban, hanem abban a történelmi áramlatban rejlenek, amely őket magával ragadja. A további kívánatos haladás azonban az lenne, hogy ezek az indítóokok inkább magának a cselekménynek a menete révén, elevenen, aktívan, úgyszólván természetadta módon táruljanak fel, viszont az érvelő vitatkozás (melyben egyébként élvezettel ismertem fel az Ön régi esküdtszéki és népgyűlési szónoki tehetségét[698]) egyre fölöslegesebbé váljék. Úgy látszik, önmaga is elismeri ezt az eszményt célnak, amikor különbséget tesz színpadi dráma és irodalmi dráma között; azt hiszem, a „Sickingen"-t át lehet alakítani a jelzett értelemben színpadi drámává, persze nem egykönnyen (mert a tökély valóban nem csekélység).

Ezzel összefügg a szereplők jellemzése. Teljes joggal lép fel Ön a most dívó *rossz* egyénítés ellen, amely merő kicsinyes okoskodásokra lyukad ki, és lényeges ismertetőjegye a homokban elfolyó epigon-irodalomnak. De úgy gondolom, hogy valamely személy nemcsak azzal jellemezhető, *amit* tesz, hanem azzal is, *hogyan* teszi; és ebből a szempontból, azt hiszem, nem ártott volna a dráma gondolati tartalmának, ha egyes jellemeket kissé élesebben, ellentétesebben elkülönít egymástól. Az *ókoriak* jellemzési módja manapság már nem elegendő, s itt – úgy vélem – nem ártott volna, ha Shakespeare jelentőségét a dráma fejlődéstörténetében egy kissé jobban figyelembe veszi. Ezek azonban mellékes dolgok, amelyeket csak azért említek meg, hogy lássa, törődtem drámájának formai oldalával is.

Ami mármost a történelmi tartalmat illeti, nagyon szemléletesen és a további fejlődésre való jogos utalással ábrázolta az akkori mozgalomnak Önt leginkább érdeklő két oldalát: a Sickingen képviselte nemzeti nemesi mozgalmat és a humanista elméleti mozgalmat teológiai és egyházi területen való továbbfejlődésével, a reformációval. Nekem itt legjobban Sickingen és a császár*, valamint a pápai követ és a trieri érsek** közötti jelenet tetszik (ebben egyúttal sikerült Önnek a világfi, esztétikai és klasszikus műveltségű, politikailag és elméletileg széles látókörű pápai követ és a korlátolt német papfejedelem ellentétében szép egyéni jellemzést adni, amely mégis közvetlenül a két szereplő *reprezentatív* jellemeből folyik); a Sickingen és Károly közötti jelenetben is nagyon frappáns a jellemzés. Hutten önéletrajzában, melynek *tartalmát* Ön méltán tartja lényegesnek, csakugyan kényszeredett eszközt választott, hogy ezt a tartalmat beleillessze a drámába. Nagyon fontos a Balthasar és Franz közti beszélgetés is az 5. felvonásban, ahol Balthasar elébe tárja urának a *valóban forradalmi* politikát, amelyet követnie kellett volna. Itt lép előtérbe a tulajdonképpeni tragikum; s éppen ennél a jelentőségénél fogva, úgy vélem, kissé nyomatékosabban kellett volna erre utalni már a 3. felvonásban, ahol többször is van rá alkalom. De ismét mellékes dolgokra térek ki. – A korabeli városok és fejedelmek állásfoglalását több helyen szintén nagyon világosan ábrázolja, s ezzel az akkori mozgalom úgyszólván *hivatalos* elemei meglehetősen ki vannak merítve. De aminek nézetem szerint nem adott kellő hangsúlyt, az a nem-hivatalos, plebejusi és paraszti elem és annak vele együtt haladó elméleti képviselete. A parasztmozgalom a maga módján éppúgy nemzeti volt, éppúgy a fejedelmek ellen irányult, mint a nemességé, s annak a küzdelemnek roppant méretei, mely-

* V. Károly – *Szerk.*

** Richard von Greifenklau. – *Szerk.*

ben elbukott, nagyon jelentősen elütnek attól a könnyedségtől, amellyel a nemesség, Sickingent cserbenhagyva, beletörődött történelmi hivatásába, a tányérnyalásba. Ezért a parasztmozgalom még az Ön drámafelfogása alapján is – amely az én szememben, mint látta, kissé túl elvont, nem eléggé realisztikus – szerintem behatóbb tárgyalást érdemelt volna; a parasztjelenet, amelyben Joss Fritz szerepel, jellemző ugyan és e „bujtogató" egyéniségét igen helyesen ábrázolja, de ez a jelenet nem képviseli elég erőteljesen a nemesi mozgalommal szemben a paraszti agitáció akkor már magasra felcsapó áradatát. Az *én* drámafelfogásom szerint azonban, mely megköveteli, hogy az eszményi kedvéért ne hanyagoljuk el a reálist, Schiller kedvéért Shakespeare-t, az akkori oly csodálatosan tarka plebejusi társadalmi szféra bevonása még egészen más anyagot is nyújtott volna a dráma élénkítésére, megfizethetetlen háttere lett volna a színpad előterében játszódó nemzeti nemesi mozgalomnak, s ez maga éppen ezáltal kapott volna csak helyes megvilágítást. Milyen csodás kifejező jellemképeket ad a feudális kötelékek felbomlásának ez a kora a kóborló kolduskirályokban, kenyértelen zsoldosokban és mindenféle kalandorokban – falstaffi háttér ez, amely egy *ilyen* értelemben történelmi drámában még hatásosabb volna, mint Shakespeare-nél! Ám ettől eltekintve is úgy látom, hogy éppen a parasztmozgalomnak ez a háttérbeszorítása az a pont, amely rávitte Önt arra, hogy a nemzeti nemesi mozgalmat is – szerintem – az egyik vonatkozásban helytelenül ábrázolja, ugyanakkor pedig szem elől tévessze a *valóban* tragikus elemet Sickingen sorsában. Nézetem szerint az akkori, közvetlenül a birodalomnak alárendelt nemesség tömege nem gondolt arra, hogy a parasztokkal szövetséget kössön: a parasztok elnyomásából húzott jövedelmektől való függése ezt nem engedte. A városokkal való szövetkezésre inkább meg lett volna a lehetőség, de ez sem jött létre, vagy csak igen kis részben. Márpedig a nemzeti nemesi forradalom keresztülvitelét csak a városokkal és a parasztokkal, különösképpen az utóbbiakkal kötött szövetség tette volna lehetővé; és a tragikus mozzanat nézetem szerint éppen abban rejlik, hogy ez az alapfeltétel, a parasztokkal való szövetség, lehetetlen volt, hogy a nemesség politikájának ezért szükségképpen kicsinyesnek kellett lennie, s hogy abban a pillanatban, amikor a nemzeti mozgalom élére akart állni, a nemzet *tömege*, a parasztság, tiltakozott a vezetése ellen és ilymódon szükségszerűen el kellett buknia. Mennyiben megalapozott történelmileg az Ön feltevése, hogy Sickingennek valóban volt némi összeköttetése a parasztokkal, nem tudom megítélni, de ez nem is fontos. Egyébként úgy emlékszem, hogy Hutten írásai, ahol a parasztokhoz fordulnak, a nemességet érintő kényes ponton könnyedén átsiklanak és a parasztok dühét különösen a papokra igyekeznek

összpontosítani. De korántsem akarom Öntől elvitatni azt a jogot, hogy Sickingent és Huttent úgy fogja fel, mintha ők a parasztok felszabadítását tervezték volna. Ezzel azonban nyomban adódik az Ön számára az a tragikus ellentmondás, hogy mindketten egyfelől a nemesség – mely ezt határozottan *nem* akarta – és másfelől a parasztok között állottak. Itt volt, nézetem szerint, a tragikus összeütközés a történelmileg szükségszerű követelmény és annak gyakorlatilag lehetetlen keresztülvitele között. Azáltal hogy Ön ezt a mozzanatot elejti, a tragikus konfliktust csekélyebb méretekre korlátozza, arra, hogy Sickingen, ahelyett hogy rögtön a császár és a birodalom ellen indulna, csupán egy fejedelemmel húz ujjat (bár Ön helyes érzékkel itt is beleviszi a parasztokat), s egyszerűen a nemesség közömbösségén és gyávaságán veszejti el Sickingent. De ez sokkal jobban volna motiválva, ha már előbb erősebben kidomborítja a morajló parasztmozgalmat és a nemességnek a korábbi Bundschuh és a Szegény Konrád[699] miatt föltétlenül konzervatívabbá vált hangulatát. Egyébként ez csak az egyik pont, ahol a paraszti és plebejusi mozgalmat a drámába be lehetett volna vonni, és legalább még tíz más mód képzelhető el, amely mind éppily jó vagy még jobb.

Mint látja, igen magas mércével mérem az Ön művét, tudniillik a *legmagasabbal* mind esztétikai, mind történelmi szempontból, és mert így kell mérnem, hogy itt-ott ellenvetést tehessek, ebben elismerésem legjobb bizonyítékát fogja látni. Hiszen *magunk között* a bírálat, magának a pártnak az érdekében, évek óta szükségképpen a lehető legnyíltabb; egyebekben nekem és valamennyiünknek mindig örömet okoz, ha újabb bizonyíték merül fel arra, hogy pártunk, bármilyen területen lép is fel, mindig fölényben van. S ezt bizonyította Ön is most.

Egyébként a világesemények, úgy látszik, nagyon örvendetesen alakulnak. Egy alapos német forradalom számára alig képzelhető el jobb alapzat, mint amilyet egy francia–orosz szövetség teremt. Nekünk németeknek a nyakunkig kell hogy érjen a víz ahhoz, hogy tömegesen elfogjon minket a furor teutonicus*; és ezúttal, úgy látszik, elég közel van a megfulladás veszélye. Annál jobb. Ilyen válságban minden fennálló hatalomnak tönkre kell mennie és minden pártnak sorra fel kell őrlődnie a „Kreuzzeitung"-tól Gottfried Kinkelig és Rechberg gróftól „Struve, Blenker, Zitz, Blum és Hecker"-ig[701]: Ilyen harcban el kell jönnie annak a pillanatnak, amikor csak a legkíméletlenebb, legelszántabb párt képes megmenteni a nemzetet, s egyszersmind meg kell lenniök azoknak a feltételeknek, amelyek közt egyedül lehetséges az egész régi limlomot, egyrészt a belső megosztottságot, más-

* – teuton düh[700] – *Szerk.*

részt az Ausztria által adott lengyel és olasz kölöncöt mindenestül sutba dobni. A porosz Lengyelországból egy hüvelyknyit sem szabad feladnunk és ami*

* *A levél vége hiányzik. – Szerk.*

39

Marx Franz Dunckerhoz

Berlinbe

London, [1859] május 21.

Tisztelt Uram,

Észak-Amerikából kaptam egy levelet[702], melyből kitűnik, hogy az első füzetből[354] mintegy 100 példányt elvbarátaim köréből megrendeltek. Nem tudom, vajon megkapta-e már a megrendelést. Egyidejűleg azonban közlik velem, hogy ugyanezekből a körökből további 100 példányra lehet számítani, mihelyt az *árat* megtudják. Kérem tehát, hogy ezt velem *postafordultával* közölje. Természetesen ez nem zárja ki, hogy a művet később Észak-Amerikában a nagyközönség részére meghirdessék.

Az a lassúság, mellyel a dolgot intézik, úgy látom, nem szolgálja az Ön saját érdekét. Az enyémet bizonyára nem.

A hozzám juttatott ívek sajtóhiba-jegyzékében szíveskedjenek még feltüntetni:[703]

40

Marx Franz Dunckerhoz

Berlinbe

London, [18]59 május 28.

Tisztelt Uram,

Arra a levelemre, melyben megkértem, hogy írja meg nekem a füzet[354] árát, Ön illőnek tartotta nem válaszolni: minthogy Amerikába csak kétszer hetenként megy posta, így megakadályozott engem abban, hogy barátaimnak válaszolhassak.[702]

Amikor kéziratomat kézhez vette, 14 napig tartott, amíg a vételről értesítést kaptam. Ebben az állt, hogy egy hét múlva megkezdődik a nyomás. Az egy hétből több mint 3 hét lett. Mintegy 8 héttel ezelőtt Lassalle azt írta, hogy május közepén a dolog kész lesz. Több mint 3 héttel ezelőtt kaptam a 3 utolsó korrektúraívet. A változtatásokat, melyeket tenni kellett, kényelmesen *egy* nap alatt végre lehetett hajtani. Ehelyett az egész idő alatt, habár a nyomás *kész* volt, úgy látszik, megint teljes szünet állt be. Ezennel kijelentem Önnek, hogy ebbe a *rendszeres és tervszerű* halogatásba belefáradtam és ezennel felszólítom Önt, mégpedig kategorikusan, hogy vessen véget ezeknek a manővereknek, amelyek célja nekem szerfölött gyanúsnak tűnik. Minden angliai ismerősöm osztja nézetemet és ennek az utolsó lépésnek a megtételére ők maguk sürgősen felszólítottak engem.

Híve

Dr. K. Marx

41

Marx Franz Dunckerhoz

Berlinbe

London, 1859 június 2.

Tisztelt Uram,

Valóban sajnálom, hogy sértő levelet írtam Önnek. Engedje meg ezért, hogy mentségem okait néhány szóval közöljem. Először is valóban túl régen távol vagyok Németországtól és túlságosan hozzászoktam a londoni viszonyokhoz, semhogy a német üzletmenetet kellően méltányolhassam. Másodszor azonban – mint Lassalle körülbelül 8 héttel ezelőtt már értesült tőlem* – tárgyalást folytatok egy londoni könyvkiadóval az első füzet[354] angol nyelvű megmunkálása ügyében. A folytonos hamis felvilágosítás, melyet én a magam folytonos hamis feltételezéseim alapján a mű megjelenéséről ennek az embernek adni kényszerültem, teljesen elegendő volt ahhoz, hogy e John Bull[126] szemében közönséges széltolónak tűnjek fel. Barátaim állandó türelmetlen kérdezősködése, végül pedig egy *itteni* berlini klikknek – nem tudom, milyen indítékokból – gondosan terjesztett ama híresztelése, miszerint a dolog egyáltalán nem is fog megjelenni, türelmem utolsó csöppjét is kimerítette.

Végül remélem, hogy Ön ezeket az okaimat mérlegelve, levelemben csupán a különféle körülmények által előidézett ingerültség hirtelen kifejezését látja és minden olyan szándéktól, hogy Önt bármiképp is megsértsem, fel fog engem menteni.

Kész híve
Dr. K. Marx

* *V. ö. 562. old. – Szerk.*

42

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

[London,] 1859 június 10.

Kedves Lassalle,

Amióta nem írtam neked, 15 nyomdai ívet kellett elkészítenem a New Yorkban megjelenő angol-amerikai enciklopédia részére.[213] Egyéb munkáim mellett ez nem tréfadolog. Ma pedig esedékes a cikk a „*Tribune*" részére.[61] Tehát semmi időm. Ennélfogva csak azért írok, hogy tudd, leveleidet a pamflettal együtt[522] megkaptam.

Most csak ennyit:

Ad vocem „Sickingen"[704]: Mihelyt időm lesz, elolvasom és válaszolok.

Ad vocem pamflet: Korántsem egyezik az én nézetemmel és angliai elvbarátaiméval. Egyébként valószínű, hogy nézetünket nyomtatásban fejezzük ki.

Ad vocem Duncker: Írtam neki, hogy sajnálom, ha a levél megsértette. Egyébként az elhúzódás hallatlan. Már 5 héttel ezelőtt megkaptam az utolsó korrektúraívet. Nem kívánhatod, hogy – *miután szerződést kötöttünk* – úgy viselkedjek a könyvkiadóval szemben és olyan viselkedést tűrjek el tőle, mintha csak irántad való „szívességből" nyomná ki a dolgot[354]. Annyi hasznom már volt belőle, hogy az *angol* kiadót* egyelőre elvesztettem.

Ad vocem Vogt (Reichs-Vogt[511]): *Bizonyítékok a kezünkben*, hogy ez az ember nemcsak saját részére kapott pénzt Bonap-tól, hanem még arra is, hogy németeket vásároljon meg a francia–orosz propaganda céljára.[521] Ez eddig csupán a politikai negatív nagysággal, Gottfr Kinkellel sikerült neki.

Ad vocem Proudhon: Állítólag megőrült és egy brüsszeli őrültekházába dugták.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

* *V. ö. 562. old. – Szerk.*

43

Marx Franz Dunckerhoz

Berlinbe

Manchester[554], 1859 június 22.

Igen tisztelt Uram,

Kérem, hogy munkámért[354] a hátralékos honoráriumot küldje el *közvetlenül* a feleségemnek Londonba.

Május végén kelt levelében azt írta, hogy *„jövő héten"* a könyv megjelenik és a honorárium kifizetésre kerül. Máig, június 22-ig, sem az egyik, sem a másik nem történt meg. Úgy látszik, Önnek elve az, hogy egy „szigorúan tudományos mű" nem jelenhet meg elég későn és főképp meg kell várni azt az időszakot, amikor a háború[485] általánossá válása a „szigorúan tudományos" érdeklődést föllendíti.

Ugyanazok a körülmények, amelyek Önt az újabb halasztásra rábírták, talán az 1860-as évre elhúzódó halasztást is indokolhatnák, főleg, mivel Ön azt írja nekem, hogy a német könyvkiadóknál divat tudományos írások esetében, *melyeknél a megjelentetés időpontja nincs kikötve*, kiadásukat embargóval sújtani, ahányszor ez aktuális írások megjelenése miatt kényelmesnek látszik.

Minthogy e késlekedésre vonatkozóan hozzám intézett kérdésekre nem áll módomban privátim válaszolni, elhatároztam, hogy – miután még néhány napig várok – *nyilatkozatot*[705] fogok ez ügyben *közzétenni*.

Kész híve

Dr. K. Marx

44

Marx Wilhelm Liebknechthez

Londonba

London, 1859 szept. 17.

Kedves Liebknecht,

Blind szeptember 8-i levelét, amelyet átadtál nekem*, hamarabb visszaküldtem volna, ha néhány benne foglalt passzus nem tette volna *szükségessé*, hogy a tényállás megállapítása végett további lépéseket tegyek.

Blind azt állítja a levélben, hogy „*egyáltalán semmi része*" sem volt „*a dologban*" (vagyis Vogt *nyilvános* denunciálásában)[521]. Azt állítja továbbá, hogy az általa „*magánbeszélgetésben*" (tehát csak „privátim" nyilatkozott Vogtról) tett „megjegyzéseket . . . *egészen hamisan* fogták fel".[706] A hamisítás kifejezés *rám* vonatkozik. *Én* Blind „*magánbeszélgetésben* előforduló megjegyzéseit *egészen hamisan*" fogtam fel és következésképpen neked és Biskampnak „*egészen hamisan*" adtam tovább. Itt nem *tudatos*, *szándékos* hamisításról van szó, hanem olyan hamisításról, amelynek oka vagy a Blind-féle kifejtés immanens nehézsége, vagy az én felfogóképességem gyengesége és természetadta elferdítő hajlama.

Erre a következőket jegyzem meg:

1. Vogt Bonaparte korrumpáló szerve volt a németországi liberálisok és a külföldön élő német forradalmárok irányában. Vogt továbbá egy bizonyos, Németországban élő liberális írónak 30 000 forintot ajánlott fel, hogy megnyerje őt a bonapartista propagandának. – Ezt a két híresztelést Blind a legkomolyabb hangnemben közölte *velem* május 9-én, az első Urquhart-gyűlés napján. Közölte Freiligrathtal. Közölte *másokkal*. Megismételte, illetve újból *megerősítette* a te jelenlétedben, Hollinger jelenlétében, az én jelenlétemben, azon a napon, amikor közös megbeszélésünk volt vele.** E két pontot illetően tehát nem lehet szó felfogásról, sem hamisról, sem helyesről. Ezek beismert dolgok. Tanúvallomással bizonyíthatók. Tények, amennyiben Blind *kijelentéseit tényeknek* tekinthetjük.

---

* *V. ö. 468–469. old. – Szerk.*

** *V. ö. 468. old. – Szerk.*

2. Mármost ami Blind „felfogását" illeti, ez – kivéve Vogtnak mint bonapartista korrumpáló ügynöknek a *nevét* és a 30 000 forintos históriát – benne van a május 27-i *londoni „Free Press"* egyik cikkében, ezzel a címmel: *„The Grand Duke Constantine to be King of Hungary"*. Blind **valóban** szerzője ennek a cikknek, amelyben azt mondja, hogy „tudom egy svájci szenátornak a nevét, akinek (Jérôme-Napoléon herceg) kifejtette ezt a témát", sőt azt is tudja, mit mondott Plon-Plon a svájci szenátornak; tudja továbbá, hogy „kísérleteket tettek. . ., hogy az orosz–napóleoni tervnek megnyerjenek mind néhány számkivetett német demokratát, mind pedig befolyásos németországi liberálisokat"; *tudja* továbbá: *„Megvesztegetésükre nagy pénzbeli előnyöket ajánlottak fel nekik"*; végül „örömmel" mondhatja, „hogy ezeket az ajánlatokat felháborodottan visszautasították". Ez a „felfogás" *nyomtatásban megjelent* és ennélfogva nemcsak *„magánbeszélgetésben* fordult elő". Eszerint Blindnek, úgy látszik, nemcsak hogy nem volt semmilyen, hanem éppenséggel kezdeményező „része" volt „a dologban".

3. Foglald össze az 1. pontban Blind által elmondott, és beismerésszerűen elmondott *tényeket* és a 2. pontban Blind által *kinyomtatott* és *bíróilag bebizonyíthatóan* kinyomtatott „felfogást", s mi az eredmény?

A „Zur Warnung" című névtelen pamflet[577], néhány irreleváns frázis nélkül. Ezért *teljesen közömbös*, hogy Blind-e a szerzője ennek a röplapnak vagy sem. Ő a *felelős kiadója* a benne foglalt elemeknek.

A Vogt *nevet* és a 30 000 forintos históriát „magánbeszélgetésben" árulta el. Nemcsak nekem, hanem Freiligrathnak és másoknak is. És nem mint *„titkos"* magánügyet, hanem mint politikai denunciációt. A „felfogást" e két ponthoz ő *maga* nyomatta ki.

Mennyire közömbös tehát, hogy ő fogalmazta-e a később megjelent röplapot vagy sem! Az csak a szóbeli Blindnek és a kinyomtatott Blindnek az összefoglalását tartalmazza. *Valóban* az összefoglalt Blind. Ezért nemcsak *én* tartottam őt a röplap szerzőjének. Freiligrath szintén. Meg is kérdezte őt efelől.

Tehát szerző vagy sem, *mit sem változtat* a dolgon. A felelős *értelmi szerző* ő.

Emlékszel, hogy az előzőleg említett találkozó alkalmával *becsületszavát* adta, hogy a röplapot nem ő *fogalmazta*. *Fogalmazás* és *írás* valóban két különböző dolog. Most *dokumentáris*, *bíróságilag érvényes* bizonyítékok vannak a kezemben (*rendelkezésedre állnak*), hogy a röplapot F. Hollingernél nyomták, Blind adta át, Blind *kézírásával* volt írva és F. Hollinger Blind termékének tekintette.[599] Marad tehát az *én* nemcsak „hamis", hanem „egészen hamis" felfogásom.

Ami az augsburgi „A Z"-ot illeti, én és az „A Z" mindig határozottan *ellenséges* viszonyban voltunk és vagyunk még most is. A perben[593] azonban, amelyet október 28-án nyilvánosan fognak tárgyalni Augsburgban, nem az „A Z" és Vogt közötti viszályról van szó, hanem bírósági döntésről Vogt volt német birodalmi régens[511] és Louis Bonaparte francia császár közti viszonyt illetően. Tehát véleményem szerint *minden* német forradalmár számára, még ha nem tartozik is a „*Honbarátokhoz*"[600], itt *nem* „egy számára *teljesen* idegen újság ügyeiről" van szó, hanem az *ő saját* ügyéről. Ez azonban ízlés dolga. De gustibus stb.*

Üdvözlet.

Barátod
K. Marx

* – De gustibus non est disputandum (Az ízlésről nem lehet vitatkozni). – *Szerk.*

45

Marx Szemere Bertalanhoz

Párizsba[707]

London, 1859 szept. 26.

Kedves Franck,

Szept. 23-i levelére válaszolva leszögezem a következőket:

1. Amikor megérkezett Londonba a „N[ew] Y[ork] T[ribune]" P[ulszky] nyilatkozatával, amelyre nem merte a nevét aláírni[595], küldtem a „N Y T"-nak két levelet a tényállás teljes leírásával. Egyúttal írtam egy *magánlevelet* a szerkesztőnek, s ebben hangsúlyoztam a nagyszájú sarlatán* manőverei és intrikái leleplezésének szükségességét. *Idővel meg fogunk győződni arról, hogy leveleimet a „N Y T" közölte-e vagy sem.*[708]

Ami a nagy londoni napilapokat illeti, teljesen reménytelen rávenni őket arra, hogy helyt adjanak K teljes leleplezésének a nyilvánosság előtt. A közlés először is *rágalmazási pört* vonna maga után, amelytől a kiadók félnek vagy legalábbis ezt hangoztatják, mert nehéz efféle megvesztegetési vádakat bizonyítani és tanúkat idézni egy brit bíróság elé. Másodszor K túl hírhedt svihák ahhoz, hogy ne élvezné a megvásárolható londoni sajtóbanda titkos rokonszenvét. Én azonban írtam egy összefoglalást a „Free Press" számára (urquhartista lap, mely minden hónap utolsó szerdáján jelenik meg).[587] Felhatalmaztam őket, hogyha szükségesnek vélik, a saját szájuk íze szerint „tálalják" a salátát, s azt hiszem biztos lehetek abban a feltevésemben, hogy ez a „dolog" *még e héten* meg fog jelenni. Ebben az esetben küldök Önnek egy példányt. A „*Free Press*", bár igen exkluzív közönség körében forog, megtalálja az utat Európa minden kabinetjéhez és fővárosához. Jól ismerik Konstantinápolyban is. Azonkívül, ha a közlemény már megjelent a „*Free Press*"-ben, akkor egyes londoni tudósítók, akik kapcsolatban állnak a német sajtóval, s akikre én többé-kevésbé befolyást gyakorolok, könnyebben át tudják majd plántálni a dolgot teuton földre.

Csatolom Asbóth nyilatkozatát a „N Y T"-ból.[709] K eljárását most úgy állítják be, hogy a „kiváló" hazafi csupán megkísérelt megakadályozni „egy

* Kossuth Lajos. – *Szerk.*

idő előtti *felkelést* M[agyarország]on", s hogy az okos „államférfiú"-nak egészében véve sikerült ezt a „nehéz" feladatot megoldani.

Urquhart a K.-tal folytatott levelezését (melyre, mint bizonyára emlékszik, utaltam Önnek) régebben lefordította olaszra és elárasztotta vele egész Itáliát.[710]

2. *A borüggyel kapcsolatban* az Ön Londonból való elutazása után csakhamar értesítést kaptam, hogy a sógorom* október előtt nem tér vissza Amszterdamba. Ezért *még nem* írtam neki erről az üzletről.

Angliát illetően még két ember között ingadozom – mindketten, bár különböző módon, alkalmasnak látszanak a feladat vállalására. Az egyik német, akinek nincs tőkéje, de nagyon erélyes, spekulatív és szorgalmas. A másik angol, aki francia és német borokkal kereskedik, *„respektábilis"* kereskedő, bár nem nagy. Mindenesetre sikerült neki borüzletét fellendíteni és rövid 6–7 év alatt, ámbár igen kicsiben kezdte, viszonylag meggazdagodni. Az előbbi jelölt kizárólag a szóban forgó üzlettel foglalkozna; az utóbbinak az az előnye, hogy nagyobb pénzeszközökkel rendelkezik, megalapozott vállalata van és kiépített üzleti kapcsolatai. Ha – ami néhány napon belül eldől – a német jelenleg nem hajlandó az üzletbe beszállni (és okom van ezt feltételezni), feltételes ajánlatot teszek az angolnak. Azután informálni fogom Önt a feltételeiről és önmaga dönthet a dologban.

Híve

*A. Williams***

P. S. E percben kaptam meg második levelét. Azt hiszem, fenti soraimmal máris válaszoltam rá.

Szept. 27. A „dolog" *„Free Press"*-beli kefelevonata befutott hozzám.

* Johann Carl Juta. – *Szerk.*

** Marx fedőneve. – *Szerk.*

46

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

London [1859 október 2].
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill

Kedves Lassalle,

Nagyon rendes tőled, hogy az ellenem szóló rossz látszat dacára elsőnek ragadtad meg újból a tollat, mégpedig az én érdekemet érintő ügyben.

Ami a hallgatást illeti, erről röviden a következőt:

Először is a te két leveledet csak több héttel elküldésük után kaptam meg, tudniillik miután visszatértem Londonba, Manchesteren át Skóciába tett utazásomról, amelyre bizonyos ügy érdekében vállalkoztam.[554] Közben az események olyan gyorsan követték egymást, hogy vitánknak* úgyszólván elvették az élét. A szóban forgó kérdés ugyanis nem vonatkozott – és köztünk nem is vonatkozhatott – a nemzetiségi kérdésre, hanem arra, hogy melyik a legmegfelelőbb politika, amelyet német forradalmi részről a saját kormánnyal és a külfölddel szemben követni kell. Mindamellett válaszoltam volna, ha elkésve is, de újabb halasztó ok merült fel. Egyik leveledben bizonyítékokat kértél Vogtra vonatkozóan. Ezek a bizonyítékok Karl Blind kezében voltak.[521] A „derék demokrata" azonban, bár csöndben meg akarta játszani az erkölcsi felháborodást, sőt még botrányt is akart kavarni, de minden rábeszélés ellenére vonakodott kirukkolni a dologgal. Következésképp szakítottam vele. (Még azt is tagadta, hogy ő a szerzője a Vogt ellen irányuló, Londonban névtelenül megjelent és az „Augsburger"-ban utánnyomott „Zur Warnung" című röplapnak.[577] Ebben a kérdésben azonban dokumentáris bizonyítékokat szereztem ellene (Blind ellen),[599] melyekre „megfelelő időben és megfelelő helyen" visszatérek.) Ez újabb indítékot adott hallgatásom meghosszabbodására. És „mert a gonosz tett átka éppen az, hogy nemzéséből új gonosz terem"[711], így a hallgatás maga szülte megtörésének újabb akadályát. Ehhez hozzájárult még – és kérlek, ne tekintsd ezt pusztán szó-

* *V. ö. 585. old. – Szerk.*

noki fogásnak – számos magánjellegű, még korántsem teljesen kiküszöbölt zűrzavar, amely valóban minden kedvemet elvette az írástól. Ennyit a hallgatásról, amely mögött azonban, minden ellenkező látszat dacára, nem volt rossz szándék.

Mármost ami Dunckert illeti, amikor visszatértem Londonba, egy levelet találtam itt tőle, amely szinte lehetetlenné tette számomra, hogy a folytatás miatt megint közvetlenül hozzá forduljak. Másrészt, mivel olyan sokáig nem írtam neked, nem kezdhettem azzal, hogy egyszerre a saját ügyeimben írjak. Így elejtettem a dolgot azzal a hallgatólagos feltétellel, hogyha Duncker egy bizonyos időpontig nem hallat magáról semmit, akkor egy másik könyvkiadóhoz kell fordulnom.

Egyik régebbi leveledből persze azt vettem ki, mintha Duncker 2 füzetet vállalt volna, vagyis azt, hogy az első részt („A tőke általában") teljes egészében kinyomja. Másrészt azonban az első füzet[354] sokkal terjedelmesebb volt, mint amilyennek az eredeti terv szerint lennie kellett volna, s éppoly kevéssé akartam, hogy egyáltalán „publisher malgré lui"* legyen. Persze kívánatos lenne, ha legalább a két első füzet – minthogy egy egészet alkotnak – ugyanannál a kiadónál jelenne meg.

Most a munkát megint teljesen át kell dolgoznom, minthogy ennek a második füzetnek a kézirata[462] már egyéves; és minthogy viszonyaim e pillanatban nem engedik meg, hogy sok időt szenteljek ennek a dolognak, aligha hiszem, hogy december vége előtt elkészülök vele. Ez azonban az *utolsó terminus*.

Az első füzet *angol* nyelvű átdolgozásával vagyok elfoglalva, amelyet ugyancsak magánjellegű viharok zavartak meg. Angliában mindenesetre írásom jobb fogadtatására számíthatok, mint Németországban, ahol, amennyire tudom, eddig a kutya sem ugatott sem utána, sem róla. Csak azt szeretném, hogy legalább ezt az *első részt* teljes egészében a német publikum elé terjeszthessem. Ha továbbra sem vesz tudomást a munkáról, akkor az a szándékom, hogy a későbbi részeket mindjárt angolul írom és azontúl nem törődöm többé a derék német polgárokkal.

Vale faveque.**

K. M.

* „kiadó akarata ellenére" – *Szerk.*

** – Élj boldogul és tarts meg jóindulatodban. – *Szerk.*

47

Marx Szemere Bertalanhoz

Párizsba[707]

London, 1859 október 8.

Kedves Franck,

Megkaptam legutóbbi levelét, melyben feltételezni látszik, hogy még nem történt semmi a K[ossuth]-ügyben. Nos, ez teljességgel tévedés.

1. Csütörtökön (szept. 29) küldtem egy példányt a *londoni „Free Press"* szept. 28-i számából, mely *„Particulars of K[ossuth]'s Transactions with L[ouis] N[apoleon]"* címmel egy közleményt tartalmaz.[587] Már a megjelenés napján a „F[ree] P[ress]"-nek ezt a számát elküldték *valamennyi* londoni lapszerkesztőségbe. A „Times" csak *azután* tette közzé K melletti cikkét[712], miután a *„F P"*-ből megbizonyosodott arról, hogy K ugyanolyan megvásárolható fickó, mint a *„Times"* írói.

Arra az esetre, ha a *„F P"* Önnek küldött számát a francia posta elsikkasztotta volna, mellékelem a fenti cikket e levelemhez.

2. A *„F P"* közleményét átvették angol, skót és ír vidéki lapok. Szó szerinti fordítását barátaim betették az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-ba[596] és a brémai „Weserzeitung"-ba. Egy másik német fordítás állítólag megjelent a berlini „Nationalzeitung"-ban.

3. Az Ön levelével egyszerre kaptam meg ma a *„New York Tribune" szeptember 24-i* számát, mely „K[ossuth] and L[ouis] N[apoleon]" címmel részletes cikkemet közli, két és fél hasában, mégpedig a lap prominens helyén. Mivel a *„Tribune"*-nak mindig *gyöngéje* volt K[ossuth] s mivel P[ulszky], a londoni levelezője, ez a publikáció valóságos siker, annál is inkább, mert P[ulszky] név szerint szerepel a cikkben, és a *„New Y[ork] T[ribune]*-hoz intézett saját levelének[595] apologetikus passzusai nevetségessé vannak téve. Van legalább néhány száz, angol nyelven megjelenő kisebb amerikai lap, amelyek a *„Tribune"*-tól kapják *jelszavukat*, és ezért átveszik majd ezt a cikket. Az amerikai német sajtó, New Yorktól San Franciscóig, időközben már valószínüleg lefordította a cikket teuton anyanyelvére.

Arról sem szabad megfeledkezni, hogy New York az amerikai magyar emigráció központja.

Ha nem tudná megkapni a „*Tribune*" szept. 24-i számát, elküldöm Önnek a cikket azzal a *feltétellel, hogy visszaküldi*, minthogy nincs több példányom és kelleni fog nekem, ha P[ulszky] válaszol rá.

4. K[ossuth] Mac Adamhoz intézett levelét, melyet a „*Times*" vezércikke említ, a londoni lapok széltében-hosszában nevetségessé tették, olyannyira, hogy K[ossuth] rávette Mac Adamot, tegyen közzé ugyanezekben a lapokban nyilatkozatot arról, hogy a levél magánlevél volt és nem szánta nyilvánosság elé.[713] Hogy szemléltessem azt a módot, ahogyan K[ossuth] levelét kezelték, csatolom a londoni „*Daily Telegraph*" vezércikkét.

5. Ha tudna további részleteket közölni K[ossuth] magyarországi proklamációiról és intrikáiról, örömmel fogadnám őket és biztos vagyok benne, hogy utat találnak a sajtóhoz.

6. Az én újságárusom nem tudta megszerezni az Ön által kért „*Times*"-példányokat. A londoni napilapok megjelenésük után néhány nappal már általában nehezen szerezhetők meg.

7. A „FP"-cikkben szereplő, *Perczelre* vonatkozó megjegyzés[714] az ő nyilvánosság előtt tett nyilatkozatán alapul. Azért tartottam célszerűnek utalni rá, hogy K[ossuth] híveinek soraiban zavart keltsek az információ forrását illetően.

8. A mellékelt sorokból látni fogja, hogy az angol kereskedő, további megfontolás után nem hajlandó beszállni a borüzletbe. Az a német, akiről beszéltem, visszatért a kontinensre.* Több lehetőséget nem látok arra, hogy ezt az üzletet Angliában elősegítsem.

Ami a sógoromat** illeti, írtam neki, de még nem kaptam tőle választ.

Híve
*Williams****

* *V. ö. 591. old.* – *Szerk.*
** Johann Carl Juta. – *Szerk.*
*** Marx fedőneve. – *Szerk.*

48

Engels Jenny Marxhoz

Londonba[715]

Manchester, 1859 nov. 5.

Kedves Marxné,

Sokszorosan bocsánatot kell kérnem feledékenységem miatt, amely olyan nagy volt, hogy Szerecsen végül Önt mozgósította, hogy a szóban forgó cikket tőlem visszaszerezze.[585] De sejtelmem sem volt arról, hogy az nem csupán a Pulszky úr részéről várható esetleges botrány elhárításához kell és ezért egyáltalában nem siettem a visszaküldéssel. Ezúttal azonban tényleg mellékelem.

Freiligrath, a hájas filiszter valóban gyalázatosan viselkedik, és méltó fenyítést érdemel, amire, remélem, hamarosan lesz is alkalom. S amellett micsoda mulatságos trójai háborút viselnek abban a fontos kérdésben, hogy kié legyen a kantáta és kié az ünnepi beszéd, melyik kerüljön előbb sorra, a kantáta-e vagy a beszéd.* Itt a filisztereket rémesen bosszantja, hogy sem Lupus, sem én nem veszünk részt ebben a Schiller-sürgésben; tegnap este szép kis jelenetem volt három lelkes Schiller-férfiúval. Az emberek egyáltalán nem tudják felfogni, hogy egy ilyen szép reklámkeltési alkalomnál akadhatnak, akik nem tolakszanak oda. Itt „Schiller Intézetet" akarnak alapítani,[624] azaz német klubot, ahol lehet majd olvasni, enni-inni, előadásokat tartani, tornászni, színielőadásokat tartani, muzsikálni és az ördög tudja, még mit. Borchardt elég ostoba volt ahhoz, hogy elmenjen az előkészítő gyűlésre és a terv ellen beszéljen (engem is rá akart venni, hogy menjek el vele, de én éppen ezért távol maradtam), és amikor szavazásra került a sor, csak Hoyoll, a sánta festő és még egy ember szavazott mellette, s Borchardt természetesen csúfosan megbukott. Azután négy font 10 sh.-et jegyzett az intézetre, aminek fejében 3 évre megvan a tagsága. De kedves Marxné, hogy ez alkalommal egy csapásra hány tudós német bukkant fel az ismeretlenségből, el sem tudja képzelni. Van itt egy dr. Götze, egy dr. Marcus, egy dr. Dolch, egy dr. Samelson, csupa olyan fickó, akikről azelőtt sohasem

* *V. ö. 475–476. old. – Szerk.*

hallott az ember. Ezek és néhány esztetizáló zsidó tartja kezében az egész dolgot, a tudós urak viszont házitanítóskodnak a zsidóknál, Samelsonon kívül, aki orvos, és négy év óta mindig „éppen mostanában telepedett le Manchesterben". Csupa reklám és pletyka, és ebben vegyen az ember részt!

Amint látja, egyébként én magam is belejövök a pletykálkodásba és ezért a legjobb, ha egészen abbahagyom. Adja át szívélyes üdvözletemet a lányoknak, Szerecsenről sem feledkezve meg.

Híve

F. Engels

49

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

London, 1859 nov. 6.

Kedves Lassalle,

Előbb kaptál volna tőlem választ, ha egy csomó kellemetlen családi ügy nem veszi teljesen igénybe a szabad időmet.

1. Köszönet azért, hogy fáradoztál Dunckernál.[716] Egyébként tévedsz, ha azt hiszed, dicsérő elismerést vártam a német sajtótól, vagy egy fikarcnyit is törődöm vele. Támadásokat vagy kritikát vártam, csak teljes semmibevevést nem, ami a kelendőségnek is erősen fog ártani. Hiszen az emberek különböző alkalmakkor olyan derekasan szidták a kommunizmusomat, hogy most joggal elvárhattam, hogy a kommunizmus elméleti megalapozása fölött szabad folyást engednek bölcsességüknek. Hiszen léteznek gazdasági szaklapok is Németországban.

Amerikában New Yorktól Orleansig az egész német sajtó kimerítően megtárgyalta az első füzetet[354]. Csak attól tartok, hogy az ottani munkásközönség számára a fejtegetés túlságosan elméleti.

2. *Ad vocem Vogt.*

Bizonyára csodálkoztál az augsburgi „A Z"-nak a Vogt-perről megjelent közleményein[593] és azon a furcsa társaságon, amelyben ott szerepelek.

A dolog röviden a következő:

A „Hermann" mellett volt itt egy úgynevezett munkáslap, a „Neue Zeit", amelyet utoljára Edgar Bauer szerkesztett. E lapnál dolgozott Biskamp is, aki vidéken iskolamesteri állást töltött be. A lap úgynevezett elvi ellentétben állott a „Hermann"-nal. Edgar Bauer ugyanis azt hitte, itt az ideje, hogy a kommunistát *játssza*. Nekem természetesen *semmi* közöm sem volt hozzá. Hogy egy konkurrenst eltegyen az útból, írta Bauer Biskampnak, Kinkel a maga lapját átvitte a „Neue Zeit" nyomdászához, az utóbbi lap pedig e nyomdász* hitelétől függött, teljesen az ő hatalmában volt. Bauer levelére Biskamp Londonba rohan és nemcsak azt tapasztalja, hogy Kinkel

* Fidelio Hollinger. – *Szerk.*

e nyomdai áthelyezés folytán tönkreteszi a „Neue Zeit"-ot, hanem azt is, hogy Edgar Bauer, az úgynevezett „munkáslap" szerkesztője is belépett a „Hermann" szerkesztőségébe és átment Kinkelhez.

Erről a Biskampról röviden a következőt: azelőtt a „Hornisse"[717] társkiadója volt. Szerkesztette továbbá a „Bremer Tageskronik"-ot[718], Dulonnal és Rugéval együtt. Svájcban belépett a Kommunisták Szövetségébe[719]. Rugéhoz való viszonyából következett, hogy londoni tartózkodása idején sohasem találkoztunk. Én nem vettem róla tudomást, de ő esetenként polemikus formában tudomást vett rólam. Ez az ember nemes ösztönök, természetes gyengeség (testi is), aszketizmus és kocsmázás, kanti erkölcsi tudat és tapintatlan szeszélyesség furcsa keveréke. Ideges ingerlékenysége folytán képes minden pozícióját „elvből" feláldozni, magát váratlanul a leggyámoltalanabb helyzetbe dönteni, egy ideig passzívan és sztoikusan kitartani ebben a helyzetben, aztán hirtelen az aljassággal határos ostobaságokat elkövetni. Én persze nem úgy ismertem meg őt, ahogyan itt neked leírom. Úgy írom le, ahogy a képe a tapasztalat alapján lassanként kialakult bennem.

Tehát térjünk vissza a történet elbeszéléséhez. Biskamp azonnal feladja iskolamesteri állását, s hogy felvegye a „munka harcát a tőke ellen" (azaz Kinkel ellen), megalapítja a „Volk"-ot minden anyagi eszköz nélkül, kivéve egy munkásegylet járulékait stb. Amíg ez a história tartott, természetesen éhkoppon tengődött. Azt a néhány laptudósítói állást, amelyet Németországban megszerzett, elvesztette, amint híre ment új funkciójának. Néhány magánóra lehetővé tette, hogy szűkös bohéméletet folytasson.

Elöljáróban még meg kell jegyeznem, hogy 1851 óta nem állok semmilyen kapcsolatban a nyilvános munkásegyletek *egyikével sem* (még az úgynevezett kommunistával[529] sem). Az egyedüli munkások, akikkel összejövök, 20–30 kiválasztott ember, akiknek *magánjellegű* előadásokat tartok politikai gazdaságtanból. Liebknecht azonban elnöke annak a munkásegyletnek, amelynek a segítségével Biskamp a „Volk"-ot alapította.

Néhány nappal e lap alapítása után Biskamp eljött hozzám Liebknechttel és felkért a közreműködésre. Én ezt akkor határozottan elutasítottam, részben időhiány miatt, részben azért, mert hosszabb időre el akartam hagyni Londont. Csak annyit ígértem, hogy angliai barátaimtól némi pénzbeli támogatást szerzek, ami meg is történt. Ugyanezen a napon elmondtam kettőjüknek, amit Blind az előző napon a legnagyobb erkölcsi felháborodással közölt velem Vogtról, s meg is neveztem forrásomat. Biskamp ebből cikket gyártott[541], mint később láttam. Távollétemben kinyomatta a „Volk"-ban a Blind-féle névtelen röplapot, amelyet ugyanannál a nyomdásznál szedtek

ki, mint a „Volk"-ot. Ugyanakkor Liebknecht a röplap egy példányát elküldte az augsburgi „A Z"-nak, amelyet ő lát el angol cikkekkel. (Az utóbbi körülményre vonatkozóan megjegyzem, hogy az itteni menekültek válogatás nélkül minden lapba írnak. Azt hiszem, én vagyok az egyetlen, aki ebben kivétel, mert én *egyetlen* német lapba sem írok. Egyébként megjegyzem, hogy Palmerston, a *porosz* követség útján – amely viszont *Williams* angol könyvkereskedőt használta fel eszközül – Liebknechtet, kormányellenes irányzata miatt, igyekezett eltávolítani az augsburgi „A Z"-ból.)

Londonba való visszatérésem után[554] a „Volk" néhány cikket kapott tőlem és Engelstől[720], ezekben említés sem történt a Vogt-ügyről. Eltekintve néhány támadástól, melyeket Schleinitz diplomáciai sürgönyei ellen intéztem,[721] én csak néhány tréfás széljegyzetet küldtem be – *grammatikai* álláspontról – Kinkelnek a „Hermann"-ban közölt esztétikai prédikációiról[555]. Az élet túl kemény itt Londonban, hogy minden 8 évben egyszer meg ne engedhetne magának az ember ilyesfajta szórakozást.

A lap, főleg pénzhiány miatt, hirtelen megszűnt. Biskamp, aki minden létfenntartási eszköznek híján volt, ráadásul még fájdalmas betegséget is szerzett; a német kórházba kellett mennie. Amikor onnan kijött, a szó szoros értelmében éhen halt volna, ha én nem törődtem volna vele. Ebben az időben több német újságnak írt, tudósítónak ajánlkozott, de hiába. Ekkor levelet kapott az augsburgi „A Z" szerkesztőségétől, és erre – természetesen barátai háta mögött – elküldte neki azt a csúfosan szégyenletes levelet.* Ő persze azt hitte, hogy magánlevelet ír. A szamár most magánkívül van a bűnbánattól, napok óta se nem eszik, se nem alszik. Nem tudom, mi lesz vele. Mindezt nem azért írtam meg neked olyan részletesen, hogy ennek az embernek a viselkedését igazoljam, hanem hogy megmagyarázzam. Ha olyan megvásárolható fickó lenne, mint az itteni „demokraták" többsége, akkor nem sodorta volna magát olyan helyzetbe, amellyel megbirkózni túlságosan gyenge volt.

Ami pedig az augsburgi „A Z"-ban tett nyilatkozatomat illeti[609], ezzel a következőképpen áll a dolog:

Tudod, hogy Blind kinyomatta a Vogt elleni denunciációját. Ugyanakkor megjelent tőle egy névtelen cikk a londoni „Free Press"-ben (Urquhart lapjában), lényegében ugyanazzal a tartalommal (a cikket ebben a levélben mellékelem), de Vogt nevének és néhány részletnek az elhagyásával.[542] Amikor aztán Vogt megindította perét az augsburgi „A Z" ellen, és a lap Liebknechthez folyamodott, az utóbbi, aki felelősséggel tartozott az „A Z"-nak,

* *V. ö. 477., 479. old. – Szerk.*

természetesen hozzám fordult, én meg Blindhez. Blind nem akart helytállni kijelentéseiért. Szerinte minden félreértéseken alapszik. Az egész dolog nem tartozik rá. Sőt odáig ment, hogy *becsületszavát* adta: neki a névtelen röplaphoz semmi köze. Ismételt felszólítások mit sem használtak. Ez a viselkedés annál gyalázatosabb volt, mert a jóember tudta, hogy Vogt Londonban magánbeszélgetésben, Svájcban pedig nyilvánosan *engem* tüntetett fel a denunciálás forrásaként, az egész dolgot úgy akarván beállítani, mint ami egy kommunistának a „nagy demokrata" és a „birodalmi exrégens"[511] iránti gyűlölködő rosszindulatából eredt. Én ezért először Collethoz fordultam, aki minden további nélkül kijelentette, hogy *Blind* írta a „Free Press"-beli cikket. Másodsorban megszereztem annak a szedőnek* a nyilatkozatát, aki a röplapot kiszedte.[599] Blind szószegése fenyítést érdemelt. Én semmiképpen sem akartam a gesztenyét ennek a „republikánusnak" kikaparni a tűzből. És csakis úgy derül ki az igazság, ha kényszerítem Vogtot és őt, hogy egymást támadják. Végül, az augsburgi „A Z" megérdemelte – mint minden lap, amely ilyen denunciációt közöl –, hogy a tényállásra vonatkozóan minden lehetséges felvilágosítást eljuttassanak hozzá.

Az egész németországi vulgáris demokrácia most bizonyára nekem fog rontani, amit Biskamp hülyesége még megkönnyít. Persze, eszem ágában sincs, hogy mindezekkel a kis kutyákkal kis lapokban marakodjak. De szükségesnek tartom, hogy *egy* példát statuáljak, éspedig Eduard Meyen úron, a „Freischütz" munkatársán, hogy bátorítsam a többieket.[615] E nyilatkozatom egy példányát beküldöm az augsburgi „A Z"-nek, egyet a hamburgi „Reform"-nak, és örülnék, ha a neked küldött példány egy berlini lapban megjelenhetne.[722]

Az itáliai háborúra[485] vonatkozó fejtegetésemet – s e dologban korántsem változtattam meg a nézetemet – félre kell tennem a következő (mielőbbi) levelemig.**

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

P. S. Bármilyen kínos is nekem erről a kérdésről beszélni: anyagi viszonyaim nagyon veszélyes válságban vannak, olyannyira, hogy alig jut időm a „Tribune"-cikkeimhez, még kevésbé a „Politikai gazdaságtan"-hoz[586].

---

* A. Vögele. – *Szerk.*

** *V. ö. 609–611. old.* – *Szerk.*

Igaz, hogy 8–10 hét múlva több mint 40 £ bevételre számíthatok. De a fontos, a döntő pont számomra, hogy ezt a bevételt *előre* felvehessem. Tudnál nekem ebben a dologban egy váltóügylet révén segítségemre lenni? 8, legfeljebb 10 héten belül 50 £-et vissza tudok fizetni.

50

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

[18]59 nov. 14.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Kedves Lassalle,

E pár sorban postafordultával válaszolok.

Nem arról van szó, hogy *te* teremtsd elő a pénzt, hanem egy váltóügyletről. Megengeded, hogy 3 hónapra rád intézvényezzek? *Ebben az esetben* megkapnád a *fedezetet* (amelyet nemcsak én garantálnék, *hanem Engels is), mielőtt* még a váltó esedékessé válik. Tehát szívességi váltóról, vagyis durván szólva váltónyargalásról van szó. Természetesen még nagyon kérdéses, *vajon* sikerülne-e nekem itt egy ilyen váltót leszámítoltatni, de ez mégis egy *lehetőség*. Engels előteremtette volna a szükséges összeget, ha nem venné igénybe minden rendelkezésre álló pénzét az a per, amelyet egy angol ellen elkövetett testi sértés miatt indítottak ellene.* A história több mint 100 £-be kerül, és Londonból Manchesterre szívességi váltók csak üzletemberek közt lehetségesek.

Szerintem most már késő a Meyen elleni nyilatkozatot[615] valahová betenni. Ha a „Reform" és az augsburgi „A Z" közli, túl későn jönne Berlinbe.[723] Ha meg ezek nem közlik, akkor egyáltalában késő lenne reagálni a nagy Meyennek egy akkor már elavult cikkére.

Vogtot illetően a mi pártunk érdeke – ellentétben a vulgáris demokráciával – őt arra kényszeríteni, hogy vegye fel a kesztyűt Blinddel szemben. Mindkét úr, úgy látszik, egyaránt aggályosan igyekszik egymástól távolmaradni. Vogt nagyon ügyes volt, amennyiben engem tett meg a denunciáció forrásává, másodszor pedig a londoni „Volk" helyett az augsburgi „A Z"-ot választotta támadásának célpontjává. Engem illetően áskálódásnak tüntetheti fel a dolgot; először is a „Neue Rheinische Zeitung" vele szembeni régi ellentéte miatt. (Bizonyára tudod, hogy Lupus, amikor a nemzet-

* *V. ö. 458., 461–462. old. – Szerk.*

gyűlésre Frankfurtba jött, fellépett Uhland proklamációja ellen, mely János birodalmi kormányzónak köszönetet fejezett ki. Vogt megragadta az alkalmat, hogy mérgét szétfröcskölje. Szidalmazó beszédet tartott a „N Rh Z" ellen általában és Lupus ellen különösen.[724] Lupus ekkor párbajra hívta ki. De Vogt kijelentette, hogy a hazának sokkalta nagyobb szüksége van az ő irhájára, semhogy így veszélyeztetné. Lupus erre azzal fenyegette meg, hogy nyilvánosan az utcán pofonokkal fog elégtételt venni. Vogt ettől fogva csak úgy mutatkozott, hogy egyik oldalán a nővére, a másik oldalán pedig nővérének egy nőismerőse haladt. S Lupus túl udvarias volt stb.) Aztán meg Vogt úr tudta, hogy a német vulgáris demokrácia bennem a maga bête noire-ját* látja. Ha továbbá az „A Z" helyett a „Volk"-ot perelte volna, akkor Blindet stb. a bíróság eskű alatti vallomásra kényszerítette volna és a dolognak tisztán ki *kellett* volna derülnie. Végül pedig egészen másvalami közvetlenül egy forradalmi lappal csatázni, mint a reakciós „A Z"-gal. Az a mód, ahogy a „nemes" Vogt (a „kikerekített" Vogt, mint védője nevezte[725], sokkal találóbb) az ő bieli „Handelskurier"-jában engem megtámadott[547], szívderítő volt. Hogy „a rendőrséggel" állok összeköttetésben, a munkások költségére élek és más efféle ostobaságok.

Ami Kossuthot illeti, Bonaparte-tal való tranzakciójára vonatkozóan minden részletet Szemerétől (volt magyar miniszterelnök, most Párizsban él) kaptam meg.[726] Elküldtem neki a Kossuth elleni „Tribune"-cikkemet[585] és neked is el fogom küldeni, mihelyt Szemere Párizsból visszaküldi az újságkivágást. A legszebb a dologban, hogy Kossuth ügynöke, Pulszky a „Tribune" londoni tudósítója.

Az itteni Schiller-ünnepély Kinkel-ünnepély volt.[598] Most Freiligrath, aki figyelmeztetésem ellenére részt vett az ünnepélyen, maga is belátja, hogy Gottfried őt puszta eszközül használta. Elmondta nekem, hogy Kinkel melodramatikus előadása igazi majomkomédia volt, el sem hiszi, aki nem nézte végig. Sokat nevetnél, ha elmondanám neked, mi történt Kinkel és Freiligrath között a kulisszák mögött, mielőtt a nyilvános előadásra sor került.** A „N Rh Z" idején Gottfried attributuma a sajtóban mindig az útitáska volt. Később a muskéta, majd a lant, azután a rokka. A pap most már nem adja alább a fekete-vörös-arany zászlónál.[727] Az úgynevezett „munkások", akiket maga köré csoportosított, céhlegények, akiknek szervezeti szabályzatában az 1. cikkely így hangzik: „A szabályzat értelmében

* – fekete állatát, fekete bárányát, mumusát – *Szerk.*

** *V. ö. 475–476. old.* – *Szerk.*

minden politika ki van rekesztve a társaság vitáiból." Ugyanezek a legények 1848 előtt Bunsen oltalma alatt álltak.

De elég a fecsegésből, hiszen ezeket a sorokat csupán pénzkérdések tárgyalására szántam.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

51

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

[London, 18]59 nov. 15.

Kedves Lassalle,

El tudnád helyezni a „Volkszeitung"-ban a következő írást, amely válasz Blindnek az augsburgi „A Z" 313. számában megjelent nyilatkozatára?[619] Ha igen, küldj belőle 2 példányt nekem. Mellesleg felhívom a figyelmedet a himnuszra, melyet Gottfried Kinkel a „Hermann" legutolsó számában szólaltatott meg önmagáról a londoni németek általános örömrivalgására.[618]

Sebtében ennyit.

Barátod

K. M.

52

Engels Emil Engelshez

Engelskirchenbe

Manchester, 1859 nov. 16.

Kedves Emil,

Eljárásunk és berendezésünk egyszerűen a következő: Kiveszik a hengereket, ráhelyezik a fonalat, aztán megint beakasztják őket, amikor is a felső hengert csavarokkal (a gép mindegyik végén egy) szorítják felfelé, mindaddig, amíg a fonal elég feszes nem lesz.

1. A hengerek vasból vannak, négyszögletes csapokkal a végükön, amelyek négyszögletes lyukakba illenek (a tengelyben). Ez azonban csak az alsó hengerre vonatkozik, amelyet a gép forgat, a felső egyszerű aljazatban nyugszik és magától együtt fut a másikkal.

2. A csavarok, mint mondottam, a felső henger két végén vannak és megszorításukat gép végzi el, nem kézzel történik.

3. A kefehenger tengelyének szilárd nyugvópontjai vannak, úgyhogy a henger mindjárt a megfelelő helyzetben van, mihelyt a fonal be van akasztva és megfeszül. Ha nem nagyon finom szálakat fonnak, akkor most ugyanazon a hengeren mindig váltakozva kefék és fasínek vannak, amelyek a fonalhoz súrlódnak.

4. Utolsó kérdésedet: hogyan hozzák létre a betett henger kapcsolatát a forgó darabbal – nem értem, gondolom, erre az 1. pont már megadta a feleletet.

A gépről nem tudok neked vázlatot készíteni, a kerekeket nem tudom fejben tartani. De ti magatok is igen könnyen tudtok egyet készíteni, mivel – tudomásom szerint – az összes lényeges részek tökéletesen megegyeznek a tieitekkel, és mi ugyanazt a gépet használjuk durva és finom szálakhoz egyaránt, legfeljebb a tárcsákat változtatjuk, hogy csökkentsük a sebességet. A tárcsák átmérője rendszerint 20 hüvelyk a kefékhez és 14 hüvelyk a hengerekhez, és a nyüst sebessége 163,90 fordulat percenként. *Egész* finom szálak esetén a hengereknél 18 hüvelykig növeljük a tárcsák átmérőjét. A csavarokat egy „egyenes és egy keresztezett szíj" hajtja.

Gépeinket részben mi magunk készítjük, részben a Wren & Hopkinson

cég; egy egész gépet vagy egyes részeket nem kaphatnátok innen anélkül, hogy ne fordulnátok G. Ermenhez.

Mondd meg apának, hogy Linkenbachot illetően körül fogok nézni, bár ez aligha jár sikerrel, míg ő maga ide nem jön. Fiatalemberek, akik jó ajánlásokkal jönnek ide (*lehetőleg* sok ilyen ajánlást kellene magával hoznia különböző cégekhez), többnyire hamarosan beérkeznek, viszont senki sem érkezik be, ha még odaát ül. De mindig kockázatos csak úgy találomra idejönni.

Szívélyes üdvözlet Lottchennak*, apának és anyának, Elise-nek**, Adolfnak*** és mindkét családnak, valamint az összes koleramenekülteknek, ha még vannak, akiket nektek kell elszállásolnotok. Az új lovam pompásan fut.

Friedriched

* Charlotte Bredt. – *Szerk.*

** Elise von Griesheim. – *Szerk.*

*** Adolf von Griesheim. – *Szerk.*

53

Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe

[London, 18]59 november 22.

Kedves Lassalle,

Egyrészt ma van a postanap Amerikába[61]: másrészt gyógyszer van bennem. Tehát minden tekintetben nehezen írok. Ezért egészen rövidre fogom:

1. Köszönet utolsó előtti leveledért. Valószínűleg mégis sikerülni fog itt Londonban egy *saját magamra szóló* uzsoraváltót nyélbe ütnöm.

2. Jobb, ha Vogt elleni nyilatkozatod most elmarad, miután a „*Reform*" már közölt tőlem egy nyilatkozatot[615]. Nekem különösen az a fontos, hogy Vogt urat kényszerítsük arra, hogy a dolgot Londonban vigye tovább.*

3. Elmondtam Freiligrathnak, hogy dicsérted Schillerről írt verssorait és nehezményezted viselkedését veled szemben.[728] Majd ír neked. Olvasd el a „*Gartenlaube*" 43. számát, amelyben Kinkel csatlósa, Beta úr (azelőtt szerkesztője a „How do you do"-nak, amelyet *Louis Drucker* adott ki itt, most pedig főkolompos a „*Hermann*"-nál, amelynek szerkesztőit teljes egészében az irodalmi lumpenproletariátusból toborozták) felfedezi, hogy Freiligrath „már ritkán énekel, amióta" én „leheletemmel megfertőztem"**. Freiligrath az utóbbi években túl sokat enyelgett a babiloni istenségekkel, mert sóvárog a népszerűségre. Felesége talán nem a legelőnyösebben befolyásolja ebben a tekintetben. Nem akarok jobban belemerülni ebbe a témába, csak megjegyzem, hogy régi személyes és pártbeli barátaim irányában elnézőbb vagyok, mint azt pártunk nem egy igen derék tagja helyesnek tartja.

4. *Ad vocem Bonaparte.* Ahogy én látom, az itáliai háború[485] Bonaparte-ot Franciaországban pro tempore*** megszilárdította; az itáliai forradalmat a piemonti doktrinérek és segédeik kezére játszotta; Poroszországot Haugwitz-szerű politikájáért kiváltképp a liberális vulgus° előtt népszerűsítette;

* *V. ö. 603–604. old.* – *Szerk.*

** *V. ö. 486–487. old.* – *Szerk.*

*** – időlegesen, ez idő szerint, jelenleg – *Szerk.*

° – tömeg, nép, köznép, népség – *Szerk.*

Oroszország befolyását Németországban fokozta; végül hallatlan demoralizációt, a bonapartizmus és a nemzetiségi szólamok legvisszataszítóbb kombinációját terjesztette el. A magam részéről nem látom, mennyiben kellett pártunk tagjainak a liberális nyárspolgárok ezen undorító, ellenforradalmi illúzióit dialektikusan támogatniok. Attól a pillanattól fogva, amikor Disraeli nyilvánosan beismerte a Bonaparte és Oroszország közti szövetséget[516], és még inkább attól a pillanattól fogva, amikor Oroszország kibocsátotta a német udvarokhoz intézett arcátlan köriratot[729], véleményem szerint ki kellett volna adni a harci felhívást az *orosz*–francia szövetség ellen. Az Oroszországgal szembeni ellentét folytán azonnal kiküszöbölődött minden antiliberális illúzió, amely a Franciaország elleni fellépéshez tapadni látszott.

Schleinitz sürgönyei[721], amelyeket tüzetesen tanulmányoztam, azok mellett a nyilatkozatok mellett, melyeket az itteni miniszterek részben közvetlenül a parlamentben, részben a sajtóban tettek, azt bizonyítják nekem, hogy *Poroszország* nem gondolt közbelépésre mindaddig, amíg a német határt meg nem sértették. Bonaparte, orosz–angol pártfogás alatt, akkor engedélyt kapott „lokális" háború viselésére, hogy őt Franciaországban uralmon tartsák. Poroszország az ujját sem merte volna megmozdítani, s ha mégis megtette volna, máris kitört volna a háború Németország és Oroszország között – s ez lett volna minden esemény közül a leginkább kívánatos. Ám valójában nem volt erről szó, mert Poroszországnak *soha* nem lett volna bátorsága ilyen lépéshez. Inkább arról volt szó, hogy egyrészt feltárják a porosz kormány siralmas gyengeségét, másrészt és mindenekelőtt leleplezzék a bonapartista ámításokat. A játék nem is volt olyan nehéz, mert Mazzinitól kezdve Louis Blanc-ig, Ledru-Rollinig, sőt Proudhonig a forradalmi párt minden képviselője csatlakozott volna. Ezáltal a Bonaparte csalása elleni polémia nem kelthette volna az Itáliával vagy Franciaországgal szembeni ellenségesség látszatát.

Természetesen nem mélyedek el itt a dologban, csak felvetek néhány kérdést. De engedj meg nekem egy megjegyzést: a dolgok esetleg hamarosan ismét válságba torkollnak. Ebben az esetben pártunkban csakis erről az alternatíváról lehet szó: Vagy senki sem lép fel a párt nevében anélkül, hogy ne tanácskozott volna a többiekkel, vagy mindenkinek joga van a véleményét kifejteni anélkül, hogy a többiekkel törődne. Az utóbbi kétségtelenül nem lenne ajánlatos, mivel a nyilvános vita semmi esetre sem válna használára egy ilyen kis létszámú pártnak (amely azonban remélhetőleg energiával pótolja, aminek létszámban híján van). Csak azt mondhatom, hogy (nyári) angliai és skóciai utazásom folyamán[554] – és régi elvbarátaink itt élnek szét-

szórtan – nem találkoztam senkivel, aki ne kívánta volna, hogy bár módosítottad volna sok pontban a brosúrádat[522]. Én ezt egészen egyszerűen abból a körülményből magyarázom, hogy különösen a külpolitika nagyon is másként fest angol földről avagy a kontinensről nézve.

Üdvözlet.

Barátod
K. M.

54

Marx Ferdinand Freiligrathhoz

Londonba

[London,] 1859 november 23.

Kedves Freiligrath,

Éppen most kaptam kézhez Liebknechthez írott leveled másolatát, amelyben a következő passzus szerepel:

„Vogttól csupán *egy* levél van a birtokomban, 1859 április 1-i keltezéssel. Ez a levél, mint azt Marx még múlt szombaton *elismerte*, egyetlen olyan szót sem tartalmaz, amelynek alapján vádat *lehetne* emelni Vogt ellen."*

Mivel ilyesféle dolgokban igen célszerű a pontosság, szabályszerű tiltakozást kell bejelentenem e kitétel ellen.

Először is: nem ismertem el semmit. Valamit elismerni (concedere) olyan vitát tételez fel, amelynek során az ember visszavonja eredeti állítását és elfogadja az ellenfél nézetét. Ilyesmiről köztünk szó sem volt. Az egészet én kezdeményeztem. Elmondtam valamit anélkül, hogy bármit elismertem volna. A dolog a következőképpen folyt le:

Emlékeztettelek arra, hogy te magad kérdezted meg Blind úrtól, vajon ő-e a névtelen pamflet szerzője[619], minthogy szóbeli elbeszélése hangnemben és tartalomban teljesen megegyezett a röplapéval. Hangsúlyoztam, hogy *mielőtt* Blind úrral a május 9-i Urquhart-féle gyűlésen[521] találkoztam, semmit sem tudtam arról, milyen tevékenységet folytatott Vogt az itáliai bonyodalomban, semmit az ő hozzád intézett levelén kívül[635]. Emlékezetedbe idéztem, hogy azon az estén, amikor nekem erről a levélről beszéltél, a legtávolabbról sem gondoltam arra, hogy e levélből Vogt megvesztegetésére és hasonlókra következtessek. A levélben csak a számomra cseppet sem ismeretlen liberális-lapos politizálgatást tapasztaltam. Mindezt azért emeltem ki, hogy – à tout seigneur tout honneur** – Blind úr érdemét Vogt hazaárulásának fölfedésében semmiképp se kisebbítsem.

---

* *V. ö. 490. old. – Szerk.*

** – tisztelet adassék mindenkinek, akit illet – *Szerk.*

Másodszor azonban eszembe sem jutott azt mondani, hogy „Vogt levele *egyetlen olyan szót sem tartalmaz*, amelynek alapján ellene vádat *lehetne* emelni". Én csak azt mondtam, hogy a levél elolvasása után *bennem* nem merült fel efféle következtetés. Az a szubjektív benyomás azonban, amelyet a levél közvetlenül rám gyakorolt, mérhetetlenül különbözik egy *objektív ítélettől*, mely a levél tartalmára vonatkozik, s még inkább az olyan feltevésektől, amelyeket arra alapozni *lehetne*. A levél kritikai vizsgálatához, mely az ilyen objektív ítélethez szükséges, soha nem volt sem indítékom, sem alkalmam. Azt, hogy Blind úr pl. Vogtnak a hozzád, hozzá stb. írott leveleit másképpen értelmezte, azt tudod és tudtad is. A „Free Press" (május 27-i számában) megjelent cikkében[542] pl. *ezeket* a leveleket kimondottan corpus delicti* gyanánt hozza fel, még ha neveket nem is említ. Ugyanez áll az augsburgi „A Z"-ban közzétett nyilatkozatára is.[619]

Vogt úrról most áttérek Beta úrra: lapjának 43. számát leveled nyomán megvettem.** A „mű" elolvasása után elhatároztam, hogy most is csak azt fogom tenni, amit 10 év óta teszek – vagyis figyelemre sem méltatom az effélét. Ma azonban két közeli barátomtól (nem londoniak) sürgető felszólítást kaptam, hogy a párt érdekében tegyek közzé nyilatkozatot. Előbb kétszer 24 órát szánok rá, hogy a pro és kontra érveket megfontoljam. Ha alapos megfontolás után beszélni fogok, nyilatkozatom[730] lényegében a következőket fogja tartalmazni:

1. Ha *tévesen* úgy vélik, hogy valamiképp a befolyásom alatt állsz, úgy ez legföljebb a „Neue Rheinische Zeitung" rövid fennállása idején lehetett, amikor igazán remek és bizonyára legnépszerűbb verseidet írtad.

2. Néhány mondatban *életrajzi vázlatot írok Betziege*[731], *alias Hans Beta úrról*, attól az időtől kezdve, amikor Berlinben egy színházi zsarolólapot csinált, folytatva a kocsmáros és bohóc Louis Drucker „How do you do"-jával (a „How do you do" barlangjában tett látogatásomról szintúgy[638]), a későbbi lipcsei tevékenységéről, amikor engem a „Gartenlaubé"-ban megrágalmazott, vagyis reprodukálta a „How do you do"-beli mocskot és egyidejűleg eltulajdonította a Palmerston elleni pamfletjaimat[194], egészen mostanáig, amikor mint Gottfried Kinkel faktótuma*** szerepel. Talán hasznos lenne, ha bemutatnánk a német közönségnek, micsoda lumpenproletár csirkefogóbanda az, amelyik most a leghangosabban kuruttyol a német sajtó poshadt mocsarában.

---

* – bűnjel – *Szerk.*

** *V. ö. 486–487. old.* – *Szerk.*

*** – mindenese, jobbkeze – *Szerk.*

3. Közzéteszem Heine két hozzám írott levelét, amelyek alapján a közönség dönthet Heine és Beta illetékessége között.

4. Végül nyilvánosságra hozok néhány levelet, amelyeket Johann Kinkel és Johanna Kinkel írt nekem a „N Rh Z" idején. Ezekkel majd leszállítom a melodrámai papot arról a magas lóról, melyen ez a Brey atya (erre kell helyesbíteni az általad elfogadott goethei olvasásmódot[732]) a „Gartenlaube" rá oly jellemző arénájában ellenem kilovagol.

Mindezt pedig azért írom meg neked, hogy amennyiben nyilatkozatra szánnám el magam, előre tájékozva légy, ahogy ez barátok között helyénvaló.

Ami Liebknechtet illeti, Kolb nyilvánvalóan igyekszik magát Cotta előtt tisztára mosni olymódon, hogy Liebknechtet a te leveled alapján a saját, nem pedig Liebknecht tévedéséért, bűnbakként feláldozza.[634] Peccant reges, plectuntur Achivi* – ez mindig igaz marad.

Hogy minden félreértésnek elejét vegyem, e hozzád írt soraimmal egyidejűleg Liebknechtnek másolatot küldtem e levelemnek a Vogt-ügyre vonatkozó passzusairól.

Híved
K. M.

* – Ha királyok vétkeznek, a görögség szenvedi meg[733] – *Szerk.*

55

Marx Ferdinand Freiligrathhoz

Londonba*

[London, 1859 november 28.]

Kedves F,

Nem vagyok Liebknechtnek sem postása, sem ügyvédje. Mindamellett eljuttatom hozzá leveled rá vonatkozó részének másolatát.

A nyilatkozatról, amely egy pillanatig szándékomban állt, letettem, tekintettel arra, hogy „odi profanum vulgus et arceo"**.

A nyilatkozat kétségtelenül Beta *ellen* irányult, de éppen ezért elkerülhetetlenül – mint azt a tartalomból látod – egyszersmind *rád* is vonatkozott. Már csak ezért is értesítettelek róla, eltekintve attól az intimitástól, amely a te családod és a Betáé között az ő opusculuma*** szerint fennállni látszik.

Kellemetlen neked, hogy neved belekeveredik a Vogt-ügybe. Ördögöt törődöm Vogttal és a bieli „Handelskurier"-ben közölt gyalázatos hazugságaival[547], de nem adom oda a nevemet álarcul demokrata ravaszdiknak. Ha valaki kénytelen tanúkat megnevezni, akkor – ezt tudod – senki sem „kérheti ki" magának, hogy tanúként megidézzék. Régi angol jogszokás szerint vonakodó tanúkat – horribile dictu° – még halálbüntetés terhe mellett is kényszeríteni lehetett a tanúskodásra.

Ami végül a pártszempontokat illeti, megszoktam, hogy a sajtóban az egész pártért sárral dobáljanak meg és magánérdekeim pártszempontok miatt állandóan kárt szenvedjenek, másrészt azt is megszoktam, hogy ne számítsak arra, hogy magánszempontjaimra tekintettel legyenek.

Üdvözlet.

Híved
K. M.

---

* *V. ö. 496–497. old.* – *Szerk.*

** – „gyűlölöm a profán tömeget és távol tartom magamat tőle"[641] – *Szerk.*

*** – művecskéje – *Szerk.*

° – kimondani is szörnyű – *Szerk.*

56

Engels Jenny Marxhoz

Londonba

Manchester, 1859 dec. 22.

Kedves Marxné,

Bátorkodom ma este egy tucat palack bort küldeni Önöknek az ünnepekre, remélem ízlik majd és hozzájárul a család felvidításához.

A pezsgő és a bordeaux-i (Château d'Arcins) mindjárt élvezhető, a portóinak azonban még kissé állnia kell és csak újév felé lesz megfelelő állapotban.

A freiligrathiáda* alaposan felbosszantott. De hát régi história ez már – ez az irodalmárbanda állandóan azt lesi-várja, hogy a lapok tömjénezzék őket, hogy nevük állandóan közszájon forogjon, és faragjanak bármilyen hitvány kis versikét, fontosabb az nekik a leghatalmasabb történelmi eseménynél is. S mivel ez klikkszervezet nélkül nem érhető el, magától értetődik, hogy az ilyen szervezet elsőrendű szükségletté válik, és sajnos, mi szerencsétlen kommunisták erre teljesen alkalmatlanok vagyunk, sőt, ami még rosszabb: ismerjük az egész szédelgést, kigúnyoljuk ezt a sikerszervezést és majdhogynem bűnös módon idegenkedünk attól, hogy népszerű alakok legyünk. S bár nagy korlátoltságra vall, ha egy efféle poéta emiatt rosszul érzi magát egy ilyen pártban, hiszen itt aztán egyáltalán nem kell konkurrenciától félnie, amellyel máshol mindenütt biztosan találkozna – és még nagyobb korlátoltságra vall, ha olyan társaság karjaiba veti magát, ahol már eleve szembekerül Kinkel konkurrenciájával. Mais que voulez vous?** A költőnek tömjénre, nagyon sok tömjénre van szüksége létezéséhez, a költőné asszony pedig még többet fogyaszt. Akár van konkurrencia, akár nincs, a költőné asszony mindig azért az oldalért fog rajongani, amely nap nap után bemutatja a közönségnek az ő nemes, zseniális Ferdinandját, őt magát, érdekes [illegible] macskáikat, kutyáikat, nyulaikat, kanárimadaraikat és egyéb [illegible], mégpedig bengáli tűzzel, érzelmességgel és romanti-

* *V. ö. 485–487., 490–491., 495–497. old. – Szerk.*

** – De mit lehet itt tenni? – *Szerk.*

kus hazugságokkal körítve. És amit a költőné asszony akar, azt a költő úrnak is jószerivel akarnia kell, annál is inkább, mert hiszen Madame szavai igazában a szíve szerint valók. Nos igen, itt van a „Volk"! De hát a „Gartenlaube" mégiscsak más lap, és a mocskos Bettziech mégiscsak más ember, mint a kommunisták.[626] A „Gartenlaubé"-ban mégiscsak úgy foglalkoznak velünk, ahogyan egy költő családjával illik, és minden héten beszélnek rólunk, a csámpás Bettziech pedig egyetlen alkalmat sem mulaszt el, hogy el ne helyezzen a lapban valami kis bókot vagy reklámot. – Persze, Kinkel költészetét, holott az messze elmarad a miénk mögött, még sokkal jobban dicsérgetik, anekdota is sokkal több jelenik meg róla, de hát ez az ember Bettziech kenyéradó gazdája, és idővel majd meglátjuk. No és a Schiller-ünnepély! Hiszen ezek a kommunisták megvetik és kigúnyolják Schillert – hogy is lehetne ilyenekkel Schiller-ünnepélyt tartani! A Schiller-ünnepély pedig minden egyéb világtörténeti eseménynél fontosabb, s minek jött volna Schiller világra 100 évvel ezelőtt, ha nem azért, hogy most kantátát írjunk róla?*

Ehhez járul még, hogy a nemes Ferdinand a költészetével évek óta meglehetősen kátyúban van, és ami keveset agyvelejéből mégis ki tud sajtolni, az gyalázatosan rossz. Így azután összkiadásokkal stb. kell mesterkednie, de ezt sem lehet mindennap. Hogy tehát el ne felejtsék, napról napra nagyobb szüksége van a reklámra. Valóban, ki beszélt Freiligrathról 1849-től 1858-ig? Senki. Csak Bettziech fedezte fel újra ezt a klasszikust, akit már úgy elnyelt az enyészet, hogy csak karácsonyi és születésnapi ajándékul használták még fel, és csak az irodalomtörténetben szerepelt, az irodalomban már nem. Mindennek persze egyes-egyedül Karl Marx az oka, aki „leheletével megfertőzte". De ha egyszer F. F. a Gartenlaube tömjénjétől megint átmelegszik, akkor majd meglátjátok, micsoda költészet patakzik belőle újra!

Milyen kicsinyes, hitvány, nyomorúságos hercehurca van ezekkel a költőkkel! Akkor már jobban szeretem Siebelt, aki ugyan pokolian rossz költő, de aki tudja is, hogy ízig-vérig sarlatán és nem kíván többet, csak hogy engedtessék meg neki a reklámipar, mint manapság szükséges eszköz, mert enélkül senki és semmi lenne.

Azért ne vegye túlságosan a szívére mindezeket a viszálykodásokat. Freiligrath „jelleme" fog olyan sebezhető pontokat mutatni, hogy a megfelelő pillanatban nem lesz nehéz elkapni őt. Egyelőre lehetőleg ne vigyük kenyértörésre a dolgot.

---

* *V. ö. 474–476 old. – Szerk.*

Nagyon sajnálom, hogy pénteken nem mehetek át, de itt olyan változások mennek végbe, hogy pl. tegnap este $^3/_4$ 10-ig kellett gürcölnöm, és szó sem lehet elmenésről. Tehát szívélyesen üdvözlöm Szerecsent és az ifjú hölgyeket.

Híve
F. Engels

MELLÉKLETEK

1

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1856 március 28.]

Kedves Engels úr,

Szerecsen szeretné tudni, vajon eljön-e Ön húsvétkor, aminek mindnyájan nagyon örülnénk. Ebben az esetben nem küldené el a Kékkönyveket[60]. Kérem, írjon néhány sort jöveteléről. Akkor elvihetnénk a dolgot hétfőn a kézbesítő vállalathoz. Éppen most adtam postára az Ön cikkét.[15] Chaley* nagyon el van foglalva a Karsz-cikkel[21] és a kissé beszeszelt Piepernek diktál. Mit szól a berlini botrányhősökhöz? Olvasta a mai „Times"-ban a berlini tudósító jelentését? Most már megvan a magyarázat a „Kreuzzeitung" jajveszékelő vezércikkeire.

Pillanatnyilag nekem is van némi elszámolnivalóm a belügyminiszterrel** az én kis örökség-históriám miatt. Bizonyára emlékszik arra, hogy a nagybátyám*** hagyatékában megtalálták nagyapámnak°, aki a braunschweigi herceg hadügyminisztere volt, egy csomó levelét és kéziratát. Ez utóbbiakkal kapcsolatban – melyek a hétéves háborúra vonatkozó hadtörténeti anyagot tartalmazzák – a porosz állam, von Scharnhorst úr közvetítésével, már apámnak°° bejelentette *vásárlási szándékát.* Most jön a fivérem – és az örökségi ügyről készült végelszámolásban a következő különös tételek találhatók: A hagyatékban talált könyveket az államminiszter úr „kegyeletből" tíz tallérért átvette. A könyvek hasznavehetetlenebb részét Braunschweigban tizenegy tallérért elárvereztette, s most, kegyeletből, anélkül hogy megkérdezne, átveszi az értékesebbeket, amelyeket tíz tallérra becsültet, viszont levonja tőlem a Braunschweigból Berlinbe való *szállításuk* költségeit. Furcsa kegyelet! De most jön a tulajdonképpeni casus belli°°°. Florencourt ügyvezetővel a következőket íratja nekem:

„A könyveken kívül még tetemes mennyiségű irat is előkerült, köztük a megboldogult von Westphalen helytartó több – részben hadtörténeti tartalmú – kézirata.

---

* Charly (Marx keresztnevének becézett angol alakja). – *Szerk.*

** Ferdinand von Westphalen. – *Szerk.*

*** Heinrich Georg von Westphalen. – *Szerk.*

° Christian Heinrich Philipp von Westphalen. – *Szerk.*

°° Ludwig von Westphalen. – *Szerk.*

°°° – háborús ok – *Szerk.*

Az utóbbiak azonban általában nagyon hézagosak és hiányosak, és tulajdonképpeni irodalmi értéket aligha képviselhetnek."

Így anélkül hogy nekem bírói leltárt küldenének és anélkül hogy az iratokat megbecsültetnék, azt hiszik, hogy egy coup de main* révén eltulajdoníthatják őket. Erősen gyanítom, hogy fivérem lángoló hazafias buzgalmában a kéziratokat mindjárt az államnak ajándékozta, annál is inkább, mivel anyám** azt írja nekem, ő már írt nekik a dokumentumok értéke ügyében és megkérdezte, mi a szándékuk velük. A hallgatás nagyon furcsa. A fivérem azt hiszi, hogy az egészet minden további nélkül átengedem neki, a hatalmas „családfőnek", ahogy azt többi alázatos nővérem tette. De ebben alaposan téved.

Először „halkan érdeklődtem", hogy aztán fokozatosan előálljak „tulajdonosi" igényeimmel.

Kíváncsian várom a választ. A jelenleg Berlinben uralkodó izgatott hangulatban most igen könnyen botrányt csinálhatnánk. Anyámra való tekintettel azonban eleinte még kissé csöndesebben akarunk fellépni.

Remélhetőleg jövő héten látjuk Önt.

Szívélyes üdvözlettel
Jenny Marx

* – rajtaütés, merész támadás – *Szerk.*
** Karoline von Westphalen. – *Szerk.*

2

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1857 április 12 körül.]

Kedves Engels úr,

Az egyik invalidus írja a másiknak per ordre du mufti*. Chaleynak** fáj a fél feje, szörnyű fogfájása van, fáj a füle, a feje, a szeme, a torka és az Isten tudja még mije. Nem segít sem ópiumpirula, sem kreozot. A fogat ki kell húzni, ő pedig nem akarja rászánni magát. Most kérek Öntől egy kisegítő cikket péntekre. A tárgy teljesen mindegy. Például csapatok és hajók küldése Kínába, továbbá változtatások az orosz hadsereg szervezetében, de írhat Bonaparte-ról vagy Svájcról, vagy csevegjhet bármi egyébről. Egy hasáb elég. Természetesen feltéve, hogy saját szembaja már elmúlt. Ha lehet, közölje néhány sorban, meg tudja-e írni a cikket. Segített valamennyire a szemvíz?

Szívélyes üdvözlet
Jenny Marxtól

* – a mufti (Marx tréfás elnevezése) rendeletére – *Szerk.*

** Charly (Marx keresztnevének becézett angol alakja). – *Szerk.*

3

Jenny Marx Engelshez

Waterlooba[734]

[London, 1857 augusztus 11 és 13 között.]

Kedves Engels úr,

Mindannyian nagyon örülünk annak, hogy Ön ismét jobban van és erősebbnek érzi magát. Szerecsen azonban mégis kitart amellett, hogy az Ön betegségére az igazi gyógyszer a vas hosszabb használata lenne. A Museumban lelkiismeretes orvosi tanulmányokat folytatott, s a modern orvosok mind alkalmazzák a vasat és jobbnak tartják a csukamájolajnál, teljesen egybehangzóan azokkal az angol orvosokkal, akik sokévi gyakorlat alapján ugyanerre a véleményre jutottak. Egyébként *nyomatékosan* kéri Önt, hogy szellemileg ne erőltesse meg magát túlságosan a Dana-féle munkákkal. Lődörgésre, szunyókálásra és semmittevésre éppoly szükség van, mint a vasra.

Azt a két levelet, amelyet Szerecsen még Manchesterbe címzett Önnek*, bizonyára megkapta. Az egyik a hadseregekre, a másik az „Armadá"-ra vonatkozó jegyzeteket tartalmazott.

Néhány nappal ezelőtt egy este nálunk volt a clown Edgar Bauer; belőle aztán igazán minden csukamájolaj nélkül „Stockfisch"** lett, aki ráadásul még *szellemes* is akar lenni. Erőfeszítései oly szörnyen megviseltek bennünket, hogy én közel voltam az ájuláshoz, Karlnak pedig – nem átvitt értelemben, hanem ténylegesen felfordult a gyomra.

Jones elvesztette a feleségét és most vígan él; minden indiaiban egy Kossuthot lát és ünnepli az indiai hazafiakat. Ellenfele, az erkölcsös Richard Hart, fizetett urquhartista, most ügyvéd a Coalhole-ban. Karl hallotta ott az egyik védőbeszédét.

Remélhetőleg következő levele megint jó híreket hoz – mindannyian nagyon aggódunk Önért.

A bor remek, jót tesz nekem. A sherry egészen kiváló. A portói talán nem annyira, nekem azonban, különösen édes íze miatt, igen ízlik. Ez majd ismét talpra fog állítani.

Szívélyes üdvözlettel
Jenny Marx

---

* *V. ö. 145–146. old. – Szerk.*

** – „szárított tőkehal"; „ostoba fráter" – *Szerk.*

4

Jenny Marx Konrad Schrammhoz

Jerseybe

[London, 1857] december 8.
9, Grafton Terrace, Maitland Park,
Hampstead

Kedves Schramm úr!

Olyan régen nem hallottunk Önről semmit, hogy mindnyájan nagyon szeretnénk hírt kapni hogylétéről. Igen gyakran emlegetjük, s mit sem sajnálunk jobban, mint hogy nem áll módunkban a hosszú, magányos téli napokat és órákat az Ön számára kissé megrövidíteni és felvidítani.

Ha nem esik túlságosan nehezére, adjon életjelt magáról. – Mit szólt az általános krachhoz? A régi szennynek ebben az általános recsegés-ropogásában és összeomlásában az ember mégiscsak örömét leli, nem igaz? Remélhetőleg, az Ön rokonai a válság ürügyén még nem hanyagolták el Önt, s így Ön gyakorlatilag még nem sínylette meg a helyzetet. Jóllehet mi az amerikai válságot nagyon is megérezzük az erszényünkön, mert Karl most már nem hetenként kétszer, hanem csupán egyszer írhat a „Tribune"-nak, amely Bayard Taylor és Karl kivételével *összes* európai tudósítóinak kiadta az útját, gondolhatja, Szerecsen milyen jó hangulatban van. Egész korábbi munkaképessége és könnyedsége visszatért, szellemi frissesége és vidámsága szintén, amely pedig már évek óta megtört, azóta a nagy bánat óta, amióta elvesztettük drága gyermekünket*, akit szívem örökké gyászolni fog. Karl nappal azért dolgozik, hogy megkeresse a mindennapi kenyeret, éjszaka pedig azért, hogy befejezze gazdaságtanát[312]. Most hogy ezt a munkát igényli a kor és szükségletté vált, talán akad rá majd egy nyomorult könyvkiadó is. Rajtunk kívül már Lupus és Steffen is közvetlenül megsínylette a válságot. Az előbbi elvesztette legfontosabb óráit, mivel a cég tönkrement, az utóbbi pedig az indiai história[230] miatt nem maradhatott tovább Brightonban, mivel az indiai kadétok oktatása hirtelen véget ért. Tetejében a nővére egy bankár csődbejutása folytán elvesztette kis vagyonkáját. A kis Dronke a saját szakállára egy üzleti vállalkozásba kezdett Glasgow-ban. Azt hiszem, hogy az egész glasgow-i újságpolémia azon „lelkiismeretlen emberek ellen, akik minden tőke nélkül fognak üzleti vállalkozásba", erre a kis emberkére vonatkozik. Freiligrath egyelőre még biztosan ül miniatűr Crédit mobilier-jén[79], ám ha igaznak bizonyulnak a sötét hírek a párizsi Crédit mobilier-vel, hogy az napról napra mé-

* Edgar Marx. – *Szerk.*

lyebbre zuhan, akkor nemsokára ő is utána bukfencezik és kénytelen lesz szögre akasztani az igazgatóskodást. A mi stramm, érdemes Liebknecht barátunkra, úgy látszik, még nem tett mélyebb hatást a válság, legalábbis testi kondíciójára még nem, még teljes birtokában van közismert fatálisan pompás, mesés étvágyának és a füstölt szalonna iránti ifjúi szerelmének. Engels tegnap ezt írta Manchesterből:*

Az itteni filiszterek körében a válságnak erősen ivásra ösztönző hatása van, senki sem bírja ki otthon egyedül a családdal és a gondokkal, benépesülnek a klubok, s erősen növekszik a szeszfogyasztás. Minél mélyebben ül valaki a pácban, annál görcsösebben igyekszik felvidulni. Másnap reggel aztán az erkölcsi és fizikai macskajaj legékesebb példáját nyújtja. Manchesterben a legutóbbi napokban már 8–9 gyáros ment csődbe.

De sehol sem látszik a dolog olyan nagyarányúnak, mint Hamburgban. Soha pánik még nem volt ilyen komplett és klasszikus. Az Ulberg & Cramer cégnek, amely 12 000 000 banko-márka[302] adóssággal ment csődbe (ebből 7 millió összegű rájuk intézvényezett váltó!), csupán 300 000 márka volt a tőkéje!! Most ott *minden értéktelen*, abszolúte értéktelen, kivéve az ezüstöt és aranyat. Christian Matthias Schröder szintén csődbe ment a múlt héten. A londoni J. H. Schröder Com. azt táviratozta, hogyha 2 millió márka elég, elküldi ezüstben. Válasz: 3 milliót vagy semmit, 3 milliót a cég nem nélkülözhetett, és Christian Matthias csődbe ment. Az a nagy amerikai cég, amely nemrég kétnapi tárgyalás után egymillió előleget kapott az Angol Banktól és ezáltal megmenekült, Peabody úr volt. Erről a július 4. évfordulói bankettrendező férfiúról[301] eszembe jut a fajankó Heinzen. Noha „Pionier"-ja (a legnagyobb forradalmi államférfiú, a studiosus Karl Blind közreműködése ellenére) a válság következtében a felére zsugorodott össze, a ripők még mindig azt állítja, hogy „a válságok csupán Marx-féle kitalálások és agyrémek". Erről a kommunistafalóról viszont eszembe jut a vörös Becker, aki most szabadult ki és így Önnek, kedves Schramm úr, nolens volens** óriási ugrásokat kell tennie velem az óceánon át Európából Amerikába és onnan ismét vissza, mivel a vörös Beckerrel újra elérkeztünk édes hazánkba, az ibolyaszerénységűbe – amely ezúttal szintén nem ússza meg egykönnyen –, sőt éppenséggel a kedves Kölnbe, mégis el kell mondanom valamit Önnek régi barátunkról, Mevissenről és családjáról. Az öreg Leiden nemrégiben 2 gyermekét vesztette el, akik tüdővészben haltak meg, utána Mevissennét, egyik fia pedig elpusztult a Pacificon, amely hajótörést szenvedett.

Gondolhatja, hogy szorongnak és lapítanak most ezek a demokraták. Hiszen amióta ez az átkozott kés- és villakérdés ismét napirendre került és nem mindennek a fejedelmek és a zsarnokok az okai, azóta vége a régi politikai locsogásnak és szószátyárkodásnak.

De most már annyit fecsegtem Önnek, hogy ideje búcsút mondanom. Én és a lányok, akik igen kedvesek és bájosak s szépen serdülnek, szívből üdvözöljük.

Jenny Marx

* *V. ö. 209–210. old. – Szerk.*

** – akarva, nem akarva – *Szerk.*

Apropó. Freiligrathról és Engelsről van fényképünk. Ha nem okoz Önnek fáradságot, csináltasson egyet Ön is magáról nekünk. Karl örülne, ha legjobb barátainak a képeit maga körül láthatná.

5

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1858 április 9.]

Kedves Engels úr!

Karl 8 napja olyan rosszul érzi magát, hogy képtelen írni. Úgy véli, hogy legutóbbi, nehézkes levelén* Ön már bizonyára észrevette, hogy az epéje és a mája ismét mozgolódik. Remélhetőleg végül is hatni fognak az orvosságok. Állapota rosszabbodásához sokban hozzájárul a lelki nyugtalanság és izgalom, amely most, miután megkötötte a szerződést a könyvkiadóval**, még nagyobb, és naponta növekszik, mivel egyszerűen képtelen a munkát[354] befejezni. Éppen most akarok még írni a berlini zsidócskának***, aki ezúttal ügyesen intézte a dolgot. A gyerekek jól vannak. Sajnos, a húsvéti ünnepek alatt állandóan otthon kellett ülniök. Az időjárás olyan szörnyű volt, és a folytonos eső annyira fellazította és iszapossá tette a mi agyagos talajunkat, hogy az embernek az egész sárkolonc a cipőtalpára tapad. A „Guardian"-ok a Franciaországról szóló két nagyon érdekes cikkel ma megérkeztek. Ebből látjuk, hogy Ön is Manchesterben maradt és nem vállalkozott húsvéti kirándulásra. De talán rókavadászat volt?

Mindannyian szívből üdvözöljük.

Híve

Jenny Marx

---

* *V. ö. 291–297. old. – Szerk.*

** Franz Duncker. – *Szerk.*

*** Ferdinand Lassalle. – *Szerk.*

6

Jenny Marx Ferdinand Lassalle-hoz

Berlinbe[735]

London, 1858 április 9.

Kedves Lassalle úr!

Karl legutóbbi levele* óta májbaja, amely már akkor is kínozta, s amely sajnos, minden tavasszal visszatér, annyira rosszabbodott, hogy állandóan gyógyszert kellett szednie, s ma annyira képtelennek érzi magát az írásra, hogy engem bízott meg, fejezzem ki Önnek legmelegebb köszönetét az érdekében tett sok baráti fáradozásáért. Én sem mulaszthatom el, hogy ne közöljem Önnel örömömet, amiért a szerződés szerencsésen létrejött, és látom ebből, hogy Ön még nem süllyedt el teljesen az elméleti munkákban és a „Hérakleitosz"-ba való elmerülés mellett (a könyvet hellyel-közzel én is tanulmányozom) megőrizte gyakorlati érzékét is, és, ahogy az angolok mondják „a clever manager"** maradt. Karl már réges-rég írt volna hosszabban az Ön művéről; de minden írás olyan nehezére esik. A lelki nyugtalanság és izgalom amiatt, hogy nem tudja munkáit gyorsan egyvégtében elkészíteni és befejezni, természetesen nagyban hozzájárul állapotának rosszabbodásához; szintúgy a mindennapi kenyérért végzendő terhes munkák, amelyek szintén nem halaszthatók. Mindamellett reméljük, hogy időre szállítani tudja majd a kéziratot[354]. Mihelyt Karl kissé jobban érzi magát, írni fog Önnek, egyelőre érje be e néhány sorral és fogadja szívélyes üdvözletemet.

Jenny Marx

* *V. ö. 527–528. old.* – *Szerk.*

** – „ügyes üzletember (ügyintéző)" – *Szerk.*

7

Jenny Marx Marxhoz

Manchesterbe

[London, 1858 május 9 előtt.]

Szívem Karl,

Sajnálom, hogy nem tudok neked kellemesebb mellékletet csatolni, mint Sch. Koller levelét*; tegnap még visszatartottam, de talán mégis szükséges, hogy elolvasd.

Remélem, hogy Friedländerrel megállapodásra jutsz, sokat egy német lapból sohasem lehet kipréselni, s nem értem, hogyan kérdezhetted tőle, vajon írj-e *egynél* több cikket azért az *óriási* 1½ £ összegért, főként amikor a tulajdonképpeni munkára van egy tudósítójuk; egynél több „ékítményre" biztosan nincs szükségük. A legtöbb, ami a „Pressé"-ből átlagos maximumként kipréselhető, az 2 £ lesz, efelől ne áltasd magad. Engels bizonyára azt mondja, hogy „legalább 10 £-et kereshetsz egy héten", az ilyen önáltatások pillanatnyilag nagyon kellemesek, de a valóságban roszszul ütnek ki. A poroszországi forradalom menetén fölségesen szórakozom; főként a pálinkás Prince-Smithnek a Keleti-tengeri választókörzetében tartott, tomboló tetszéssel fogadott „hajó, vitorla, árboc és hullámok"-beszédén. Hát még azon, hogy a „Kölnische Zeitung" el van ragadtatva von der Heydttől, és hogy még a „Presse" is csodálattal adózik a demokratikus berlini sajtó erélyes viselkedésének és szilárd magatartásának??!!

A lányok már rég írtak volna neked, de Jennyke azt mondja, gyűlöli a 3-szoros cenzúrát magánlevelek esetében, ezért hallgat.

Kedves Karl, szörnyen sajnálom, hogy minden gyötrődésed mellett még én is zaklatlak téged; de mivel húsvét a küszöbönáll, a fickók rabiátusak. Nem tudnál valamit kiszorítani legalább Witherék részére. Ők a legrosszabbak...

A többiek jobbak – és még lehet náluk halasztást elérni, tegnap Miss Mortonnál voltam és megmagyaráztam neki a dolgot.

Isten veled.

Jennyd

---

* Adolph Cluss (*v. ö. 545–546. old.*). – *Szerk.*

8

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1859 augusztus 13 után.]

Kedves Engels úr!

Szerecsen az imént ment el a Museumba és megbízott, hogy köszönjem meg Önnek az oly gyorsan elküldött 5 £-es bankjegyet. Minden balszerencséhez most még hozzájárul a County Court*. A dolog annál is inkább bosszantó, mivel csak 5 perccel késtem, különben a bíró biztosan most is engedélyezte volna – mint az első esetben –, hogy havonta fizessek. Nem is hiszi, kedves Engels úr, milyen kínos Karlnak és nekem Önt folyvást terhelni és minden levelünkben egy-egy újabb Hiób-hírrel barátságára és jóságára apellálni.

Karl már rég megkapta a „Pó és a Rajna"[473] 6 példányát. Elfelejtette Önnel tudatni. A 6 példányból 3-at ismerősöknek (Imandt, Juta és Cavanagh) ajándékozott. A többit a jövő héten küldöm Önnek.

A lányok, akik éppen egy duettet gyakorolnak és egész jól énekelnek, szívélyesen üdvözlik Önt, amihez én is meleg üdvözleteimmel csatlakozom.

Híve

Jenny Marx

* – kerületi bíróság – *Szerk.*

9

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe

[London, 1859 november 4.]

Kedves Engels úr!

Szemere nem hagy békét Szerecsennek a neki megígért „Tribune"-cikk[587] miatt. Ma reggel megint jött egy sürgető levél. Karl, aki a pénteki cikkel[61] küszködik, arra kéri, hogy mielőbb küldje vissza a Kossuth-cikket.

A lányok és én a legszívélyesebben üdvözöljük.

Híve

Jenny M.

10

Jenny Marx Engelshez

Manchesterbe[736]

[London, 1859 december 23 vagy 24.]

Kedves Engels úr!

Szívből köszönöm Önnek a karácsonyi ajándékkosarat. A pezsgő pompásan át fog segíteni minket a különben bánatos ünnepen és derűs karácsonyestét fog nekünk szerezni. A pezsgő gyöngyöző habjánál a kedves gyermekeknek nem fog hiányozni a karácsonyfa, amely ebben az évben elmarad, s mindenek és mindenek ellenére[737] vidámak és jókedvűek lesznek.

A hájas filiszter Freiligrath és vesztfáliai egyenessége és derekassága rettenetesen felbosszantott; viszont amit Ön írt a kövér férfiúról és a sovány asszonyról*, azon ma remekül mulattam, s nem értem, hogyan is vehettem gyakran annyira a szívemre ennek a népségnek a viselkedését. Ha ebben az évben jobb helyzetben lettünk volna, akkor az egész vacakot humorosabban tudtam volna felfogni; a humornak azonban befellegzett, ha az ember folyvást a legkicsinyesebb nyomorúsággal kénytelen küszködni, és ez még sohasem nyomasztott annyira, mint most, amikor oly bájosan kiviruló édes kislányaimnak is szenvedniök kell miatta. Ehhez még az is hozzájárult, hogy a Karl könyvével[354] kapcsolatban régóta táplált titkos reményeink meghiúsultak a németek részéről tapasztalt conspiration de silence** miatt, amelyet csak néhány nyomorúságos szépirodalmi tárcacikk tört meg, s ezek is csak az előszóra és nem a könyv tartalmára vonatkoztak. A 2. füzet[586] talán majd felébreszti letargiájukból az álomszuszékokat, s akkor annál inkább támadják majd a tendenciát, mivel a mű tudományosságáról hallgattak. Majd meglátjuk. Mindenekelőtt kíváncsi vagyok, mit fog kiagyalni okos Efraimka***. Az ő viselkedése sem egészen világos a dologban; a Berlini Kéket és a Tiszta Ferdinandot° természetesen egyelőre nagyon kímélni kell, és az utóbbival való hivatalos szakítást még el kell napolni. Blinddel ő csak azért van ilyen kebelbarátságban, mert ez kiszolgálta a nagy Kinkel-históriában és az ő jogait képviselte az elázott Schiller-bizottságban. Mert Blind segítette őt hozzá ahhoz, hogy az ő kantátája közben leplezzék le Schiller mellszobrát°° (a zöld szerzshuzat

---

* Ferdinand és Ida Freiligrath. – *Szerk.*

** – (a) hallgatás összeesküvése; agyonhallgatás – *Szerk.*

*** Ferdinand Lassalle. – *Szerk.*

° Ferdinand Lassalle és Ferdinand Freiligrath. – *Szerk.*

°° *V. ö. 475. old.* – *Szerk.*

semmiképpen sem akart lejönni; 4 fickónak kellett ráncigálnia és húznia), nem pedig a ripacskomédiás* hadonászása közben, ezért kell most nyilvánosan az agyafúrt hazudozó oldalán állnia s annak hazug mivoltát és gyávaságát az ő politikai hűségével és tisztaságával takargatnia. A szánalmas Fazy-lakáj! De elég ezekből a sunyi emberekből. Elküldöm Önnek Chaplin útján fivérem könyvét[738]. Talán érdekli Önt és anyagot ad egy kritikához. Az én drága fivérem voltaképp egyenesen meglopott bennünket a hagyatéknál, és szemenszedett hazugság volt, amikor több évvel ezelőtt azt írta, hogy csak egészen összefüggéstelen, hézagos, használhatatlan papírok kerültek elő, amelyekkel mit sem lehet kezdeni, s amelyeknek tulajdonképpen nincs is „csereértékük".** Persze jócskán összerúghatnám vele a patkót és mi sem lenne könnyebb, mint őt a mostani kényes politikai állásában alaposan kompromittálni. A Schleinitzek és a Dunckerok örömmel kapnának a dolgon. Múlt héten azonban Karl tudta nélkül pénzért fordultam hozzá. Mivel Karl próbálkozásai, hogy pénzt hajtson fel, mind csődöt mondtak, a legnagyobb szükségben elszántam magam erre a kellemetlen lépésre, amelyet eleddig még a legnagyobb nyomorúságban sem tettem meg. Noha Ferdinand megtagadta az „előleget", „minthogy ő maga is a nyugdíjára van utalva", a levél miatt most mégis fonák helyzetben vagyok vele szemben és én magam kötöttem meg kezemet, lábamat. Egyelőre arra kell majd szorítkoznom, hogy szemrehányást teszek neki a miatt a furcsa mód miatt, ahogyan apámat az előszóban kezelte. Még azzal az őrült, önző fivérrel is***, aki apám életét megkeserítette és anyámtól élete utolsó évéig kis özvegyi nyugdíjából évjáradékot csikart ki, jobban, tisztességesebben és részletesebben foglalkozik, mint humánus, igazán nemes és nagylelkű apánkkal. Persze apánk csak „Shakespeare-t búj ta, nem a Bibliát"; ez olyan vétek, amelyet pietista fia még a sírban sem tud neki megbocsátani. Módfelett furcsa az is, hogy – ha már egyáltalán érintette a családi viszonyokat – meg sem említette apám második házasságát s nem nevezte meg a második anyát, aki apám életének boldogsága volt s aki mostohagyermekeit olyan hűséggel, szeretettel és önfeláldozással ápolta és gondozta, amilyen gyakran a saját gyermekeknek sem igen jut osztályrészül. Edgar fivéremet és engem Ferdinand ilymódon ügyesen meg tudott fosztani az ő számára zavaró létezésünktől. Ez az utóbbi dolog azonban közömbös nekem és aligha bánt, csak apát és anyát nem lett volna szabad így kezelni és mellőzni – ezért lakolnia kell. Kíváncsi vagyok, mit szól Ön majd a könyv katonai részéről. Jennyke másolja ma le helyettem a cikket[739]. Azt hiszem, lányaim csakhamar szolgálaton kívül helyeznek engem, és én akkor az „ellátásra jogosultak" listájára kerülök. Kár, hogy sokévi titkári szolgálataimért nincs kilátás nyugdíjra. Mára búcsúzom. Szívélyes üdvözlet mindannyiunktól.

Híve

Jenny Marx

* Gottfried Kinkel. – *Szerk.*

** *V. ö. 621–622. old.* – *Szerk.*

*** Heinrich Georg von Westphalen. – *Szerk.*

FÜGGELÉK

Jegyzetek*

[1] London „Soho" nevű városrészében, a Dean Streeten, lakott Marx a családjával 1850 decemberétől 1856 szeptemberéig. – *3 85*

[2] A „What next and next?" c. pamfletban Richard Cobden az angol kormánynak a krími háború idején (v. ö. 19. jegyz.) követett külpolitikáját bírálta és elítélte az Oroszországgal kötendő békeszerződésre vonatkozó javaslatokat (v. ö. 20. jegyz.), minthogy a feltételek a szerző véleménye szerint nem biztosítottak tartós békét. – *3*

[3] Utalás Marxnak a „New York Daily Tribune" részére írt cikkeire. A dunai fejedelemségekről (Moldva és Havasalföld) szóló cikkeit a lap szerkesztősége nem közölte; a kéziratok nem maradtak fenn. Ami a svédországi históriát illeti, Marx megjegyzése nyilván azzal a szerződéssel kapcsolatos, amelyet a Svéd Királyság és Norvégia 1855 nov. 21-én kötött Angliával és Franciaországgal, s amely Oroszország ellen irányult. – „New York Daily Tribune" – amerikai angol polgári napilap, 1841-től 1924-ig jelent meg, alapította H. Greeley. Az 50-es évek közepéig az amerikai whigek balszárnyának, majd a republikánus pártnak a lapja; az egyik legtekintélyesebb és legelterjedtebb amerikai újság. A 40–50-es években haladó, rabszolgaságellenes nézeteket képviselt. Munkatársai között számos jelentős amerikai író és újságíró volt. Az utopikus szocializmussal rokonszenvező Ch. Dana volt a 40-es évek végétől a lap egyik szerkesztője. Marx 1851 augusztusától 1862 márciusáig a lap munkatársa volt; a Marx által beküldött cikkek egy részét Engels írta. A „Tribune" szerkesztősége több ízben önkényes változtatásokat hajtott végre a cikkeken, egyeseket pedig aláírás nélkül, szerkesztőségi cikként közölt. 1855-től kezdve a lap Marx és Engels valamennyi cikkét aláírás nélkül közölte. A szerkesztőség eljárása ellen Marx ismételten tiltakozott. 1857 őszétől, a lap helyzetére is kiható amerikai gazdasági válság miatt, Marx kénytelen volt csökkenteni a „Tribune"-nak beküldött cikkek számát. Munkatársi minősége az amerikai polgárháború kitörésekor véglegesen megszűnt; ebben döntő szerepe volt annak, hogy a szerkesztőség összetétele megváltozott és a lap irányzata egyre inkább hajlott a rabszolgatartó államokkal való kompromisszum felé. A későbbiekben a lap mindinkább jobbra tolódott. – *3 62 66 72 93*

[4] Utalás Engelsnek „Az európai háború" c. cikkére. – *3*

[5] „The Times" – a legtekintélyesebb angol konzervatív irányú napilap; 1785-ben alapították Londonban „Daily Universal Register" címmel. 1788 óta jelenik meg „The Times" címmel. – 1856 jan. 17-i számában a „Times" közölte bécsi tudósítójának egy táviratát, miszerint Oroszország *„feltétel nélkül* elfogadta" azokat a közvetítő javaslatokat, melyeket Ausztria a szövetséges hatalmak nevében 1855 dec. közepén a béketárgyalások feltéte-

* Csak azokhoz a nevekhez, művekhez stb. adtunk jegyzetet, amelyekről a mutató egymagában nem adna kellő tájékoztatást. A jegyzettel nem magyarázott nevek és művek közvetlenül a mutatóban keresendők, ugyanígy a jegyzetekben említett személyek és források részletesebb adatai is.

leként előterjesztett (v. ö. 20. jegyz.). Erre az értesülésre hivatkozva 1856 jan. 18-i vezércikkében a „Times" igen agresszív hangon „kemény" politikát követelt Oroszországgal szemben. Hangsúlyozta, hogy Angliának fokoznia kell katonai előkészületeit, mert ez esetben Oroszország nem meri majd visszautasítani a vele szemben támasztott követeléseket. – *3*

[6] A focşani kongresszust 1772 júl. 27-től aug. 28-ig tartották az 1768-ban megkezdődött orosz–török háború idején. Oroszország a dunai fejedelemségek függetlenségét ezúttal az európai nagyhatalmak védnöksége alatt követelte. Törökország nem fogadta el a feltételeket és folytatta a háborút. – *3*

[7] Anna Ivanovna orosz cárnő a törökök elleni 1735–39-es krími hadjáratban meg akarta hódítani a Krímet, de vállalkozása nem járt sikerrel. – *3*

[8] „Allgemeine Zeitung" – német napilap, 1798-ban alapították; 1810-től 1882-ig Augsburgban jelent meg, az 50–60-as években támogatta Németországnak Ausztria uralma alatti egyesítését. – *3*

[9] Jakob Philipp Fallmerayer az „Allgemeine Zeitung" 1856 jan. 11-i és 12-i számában recenziót tett közzé Édouard de Muralt „Essai de chronographie Byzantine pour servir à l'examen des Annales du Bas-Empire et particulièrement des chronographes slavons de 395 à 1057" c. művéről. – *3*

[10] Célzás Adam Heinrich Müller német közgazdásznak, a romantikus iskola egyik képviselőjének nézeteire. Fő művei: „Die Elemente der Staatskunst" (Az államtudomány elemei), Berlin 1809, „Versuche einer neuen Theorie des Geldes mit besonderer Rücksicht auf Grossbritannien" (Egy új pénzelmélet kísérletei különös tekintettel Nagy-Britanniára), Lipcse és Altenburg 1816. – *4*

[11] Valószínűleg célzás az ifjúhegeliánusokra, kivált Bruno Bauer „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker" c. művére. – *4*

[12] A „Free Press" 1856 jan. 19-i számáról van szó, melyben „The Chartist Correspondence" cím alatt dokumentumok jelentek meg a chartisták 1839–1841-ben kifejtett tevékenységéről. A dokumentumok között szerepelt D. Urquhart levélváltása Lord Melbournenel, Anglia akkori miniszterelnökével, Lord Normanby belügyminiszterrel és más személyekkel. E levélváltásból kiderül, hogy Urquhart visszaélt a chartisták bizalmával, amennyiben az angol kormányt részletesen tájékoztatta a chartista vezetők terveiről és szándékairól. – „The Free Press" – angol havilap, 1855-től 1865-ig jelent meg Londonban; urquhartista; Marxnak is jelentek meg benne cikkei. Marx azonban egyértelműen elhatárolta magát Urquhart antidemokratikus nézeteitől. Több cikkben és levélben bírálta Urquhartot mint a forradalmi mozgalom ellenfelét. Urquharthoz való viszonyáról Lassalle-hoz írt 1854 jún. 1-i levelében ezt írta: „. . . nem akarom, hogy ennek az úrnak a követői közé számítsanak; vele csak egy pontban közös a nézetünk: Palmerstont illetően. Minden másban homlokegyenest szembenállok vele, ami mindjárt első találkozásunk alkalmával ki is derült." (Lásd 28. köt. 577. old.) – *4*

[13] „Nationalzeitung" – német napilap, 1848 ápr. 1-től 1915-ig jelent meg e címmel Berlinben; az 50-es években liberális irányzatú. – *4*

[14] Azokat a tényeket, melyeket Engels e levélben a Franciaországban előfordult ellenzéki megnyilvánulásokra vonatkozóan közöl, Marx felhasználta a „Tribune" 1856 febr. 25-i számában megjelent cikkének („Az amerikai konfliktus – Franciaországi ügyek") második részében (lásd 11. köt. 576–578. old.). – *5*

[15] Engels 1856 januártól áprilisig a „New York Daily Tribune" részére cikksorozatot írt a pánszlávizmusról. E cikkeket Marx elküldte New Yorkba, de a lap szerkesztősége nem közölte őket; kéziratuk nem maradt fenn. – *5 14 50 62 66 72 92 621*

[16] „The Manchester Guardian" – angol napilap, 1821-től jelenik meg; a szabadkereskedők, majd a liberális párt lapja. 1959 óta „The Guardian" címmel jelenik meg. – *5*

[17] „Manchester Daily Examiner and Times" – angol liberális újság; 1848-ban jött létre a „Manchester Times" és a „Manchester Examiner" egybeolvasztásából. A 40–50-es években a szabadkereskedőket támogatta; 1894-ig jelent meg, különböző címekkel. – *5*

[18] A coup d'état Louis Bonaparte 1851 dec. 2-i államcsínye (v. ö. Marx: „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája"; lásd 8. köt. 101–196. old.). A coup d'état-rendszabályokon azok az erőszakos rendszabályok értendők, melyekkel az államcsínyt keresztülvitték. – *6 65 252*

[19] Utalás az 1853–56-os krími háborúra, mely Oroszország és az Anglia, Franciaország, valamint Szardínia által támogatott Törökország között folyt. A béketárgyalások 1856 febr. 25-én kezdődtek Párizsban. Az 1856 márc. 30-án aláírt párizsi békével a krími háború befejeződött (v. ö. Marx és Engels cikkeit a krími háborúról, 9–11. köt.). – *6 64 66 167 170 339*

[20] A krími háború (v. ö. 19. jegyz.) folyamán, 1855 dec. közepén Ausztria a szövetséges hatalmak nevében 5 pontból álló közvetítő javaslatot terjesztett Oroszország elé, mint a béketárgyalások feltételeit. Ez a javaslat az 1854 aug. 8-án Oroszország elé terjesztett, de a cári kormány által elutasított előfeltételek konkretizálását jelentette: 1. A dunai fejedelemségek fölötti orosz védnökséget megszüntetik és az összes tárgyaló hatalmak védnökségével helyettesítik, Oroszország beleegyezik a besszarábiai határ megváltoztatásába, vagyis lemond a Duna mentén fekvő területről; 2. a Dunán és a folyó torkolatában a hajózás szabad; 3. a Fekete-tengert semlegesítik, a tengerszorosokat lezárják mindennemű hadihajó előtt, megtiltják, hogy Oroszország és Törökország fegyverraktárakat létesítsen a Fekete-tenger partjain és hogy hajóhadat tartson a Fekete-tenger térségében, bizonyos számú kisebb hajó kivételével; 4. a nagyhatalmak közösen gyakorolnak védelmet Törökország keresztény alattvalói fölött; 5. e pont szerint a hadviselő felek fenntartják maguknak a jogot, hogy a béketárgyalások folyamán a fenti 4 ponton kívül még további feltételeket terjesszenek Oroszország elé. A cári kormány elfogadta az ultimátum formájában eléje terjesztett 5 pontot; ezek a pontok képezték a párizsi béketárgyalás alapját. – *7*

[21] Karsz török erődöt az angolok építették és védelmét a krími háborúban angol tisztek irányították. Az angol kormánynak, amely titokban a szövetséges Törökország gyengítésén dolgozott, nem volt ellenére, hogy Karszt átadják az oroszoknak, és az erőd 1855 novemberében orosz kézre is került. Karsz elfoglalása volt a krími háború (v. ö. 19. jegyz.) utolsó nagyobb eseménye és nagy mértékben siettette annak befejezését. V. ö. Marx cikkét: „Karsz eleste". – *7 21 621*

[22] Idegen-törvényt (Alien Billt) az angol parlament első ízben 1793-ban, majd 1802-ben, 1803-ban, 1816-ban, 1818-ban és 1848-ban hozott, ez utóbbit az 1848 ápr. 10-i chartista tüntetés és az európai kontinens forradalmi eseményei kapcsán. Az 1848. évi idegen-törvény, mely felhatalmazta a kormányt, hogy idegeneket Nagy-Britannia területéről bármikor kiutasíthasson, 1850-ig volt érvényben. – Engels utalása arra vonatkozik, hogy Palmerston az Alsóházban 1856 febr. 1-én elhangzott kérdésre, vajon szándékozik-e az angol kormány újabb idegen-törvényt a parlament elé terjeszteni, nemmel felelt. A kérdés előzménye az volt, hogy a „L'Homme" (a francia emigránsok lapja) 1855 okt. 10-én az

angol királynőhöz intézett nyílt levelet közölt, melyet Félix Pyat Viktória királynő franciaországi látogatásával kapcsolatban írt. Ezt a provokációs levelet az angol kormány indítékul használta fel arra, hogy több francia emigránst (köztük Victor Hugót) kiutasítson Jersey szigetéről, ahol a „L'Homme" c. újságot kiadták. – *7 37*

[23] Az utalás valószínűleg Richard Wagner zenedarabjaira vonatkozik. A múlt század második felében Wagner írásai alapján – „Das Kunstwerk der Zukunft" (A jövő műalkotása) (1850) és „Zukunftmusik. Brief an einen französischen Freund" (A jövő zenéje. Levél egy francia barátunkhoz) (1861) – szerzeményeit a jövő zenéjének nevezték. De alkalmazták ezt a megjelölést más zeneszerzők, például Liszt Ferenc és Hector Berlioz műveire is. – *8*

[24] A toryk és a whigek az angol uralkodó osztály két nagy pártja. A tory eredetileg a II. Jakab trónrajutását pártoló ír katolikusok gúnyneve volt; whignek nevezték ellenfeleiket. A továbbiakban a torykból lett a földbirtokos- és finánccarisztokrácia pártja, a whigekből a városi ipari tőkések pártja. Az 1830-as évektől kezdve hivatalos nevük konzervatív párt és liberális párt. – *8 110*

[25] Utalás Pozzo di Borgo franciaországi orosz követnek Nesselrode orosz kancellárral folytatott diplomáciai levélváltására, melyet Marx a „Portfolio; or a Collection of State Papers" (v. ö. 203. jegyz.) és a „Recueil de documents relatifs à la Russie etc." (Oroszországra vonatkozó dokumentumok gyűjteménye stb.), Párizs 1854, közleményeiből ismert. – *9*

[26] Vergilius: „Aeneis", 4. ének (A Hír) 176–177. sor. – *9*

[27] V. ö. Exegi monumentum aere perennius... (Ércnél maradandóbb emléket állítottam magamnak...). V. ö. Horatius: „Carmina", III. könyv 30. ének 1. sor. – *9*

[28] Priaposz – a görög mitológiában mezei és kerti istenség, a termékenység istene, később az érzéki élvezet istenét is tisztelték benne. – *11*

[29] „Putnam's Monthly Magazine" – amerikai havi folyóirat, 1853-tól 1857-ig jelent meg New Yorkban. E folyóiratban jelent meg 1855 második felében Engels cikksorozata: „Európa hadseregei" (lásd 11. köt.). – *11*

[30] Sebastian Seilert csúfolja Marx Nothankernek; Sebaldus Nothanker Christoph Friedrich Nicolai német író „Leben und Meinungen des Herrn Magisters Sebaldus Nothanker" (Sebaldus Nothanker magiszter úr élete és véleményei) c. regényének hőse; egy felvilágosító pap. – *13*

[31] Queen's Bench – londoni fogház, ahol túlnyomóan adósok voltak bebörtönözve. – *13*

[32] Piepert Marx itt Fridolinhoz hasonlítja. Fridolin – Schiller „Der Gang nach dem Eisenhammer" (A vashámorba menetel) c. balladájának hőse; jószívű és szerény szerelmes ifjú. – *14*

[33] V. ö. Heine: „Die Heimkehr", 45. („Den König Wiswamitra") – *14*

[34] Az „Igor-ének" orosz hősköltemény, ismeretlen szerző alkotása. Témája a novgorodi Igor Szvjatoszlavics fejedelem 1185. évi hadjárata a polovecek ellen. Németül több kiadása jelent meg, különböző címekkel; 1854-ben Berlinben A. Boltz kiadásában „Lied vom Heereszuge Igors" (Ének Igor hadjáratáról) címmel. Francia nyelven „Expédition d'Igor" (Igor hadjárata) címmel megjelent F. G. Eichhoff „Histoire de la langue et de la littérature des Slaves etc." c. művében. – *15 19 26 31 37*

[35] Marx a következőkben Dobrowsky „Slavin" c. könyvéből idézi a legfontosabb fejezetcímeket és egyes helyeket a szövegből. – *15*

[36] Dobrowsky a „Slavin" 261. oldalán idézi Schlözernek ezt a tervezetét, ill. útmutatását, mely Schlözer „Allgemeine Nordische Geschichte" c. művének 330. oldalán szerepel. – *16*

[37] Ez az értékelés, mely Dobrowsky „Slavin"-jában szerepel, nyilvánvalóan nem Johannes Voigtra és „Geschichte Preussens" c. művére vonatkozik, hanem a Mikuláš Voigt (Adauctus) által kiadott „Acta litteraria Bohemiae et Moraviae" c. gyűjteményre. – *16*

[38] „La Pologne. Annales contemporaines politiques, religieuses et littéraires des peuples de l'Europe orientale" – pánszláv hetilap, 1848-tól 1850-ig jelent meg Párizsban, C. Robert szerkesztésében. – *17*

[39] „Revue des deux Mondes" – francia félhavi történelmi, politikai, irodalmi és művészeti folyóirat; 1829-től jelent meg Párizsban (e címmel 1945-ig). – *18*

[40] A polovecek (kunok) török nyelvű nomád nép, amely a IX. században tűnt fel Nyugat-Szibéria pusztáin. 1055-ben nyomultak be a délorosz sztyeppre. A XIII. század közepén, a mongol betörés után a kunok nyugati törzsei a magyar királysághoz csatlakoztak. – *19*

[41] Nyilván a „Königinhofer Handschrift" c. gyűjteményről, az 1819-ben megjelent „Königinhofi kézirat" (Rukopis Kralodvorský) német fordításáról van szó. Az ócseh epikai és lírai költeményeket tartalmazó kéziratot írása és nyelve után ítélve a XIII. sz. végéről vagy a XIV. sz. elejéről valónak tartották. Később Dobrowský hamisnak nyilvánította, ami élénk vitára adott alkalmat; a vita eredményeként ma általánosan hamisnak tekintik. A „Zaboj, Szlavoj és Ludiek" c. költemény arról szól, hogyan szabadítja fel a cseh népet egy idegen király uralma alól a hős Zaboj és Szlavoj. – *19 26*

[42] „Adalbert imája" (Bogurodzica) – Szent Adalbert püspöknek tulajdonítják; tulajdonképpen Mária-dal, amelyet a lengyelek hosszú ideig nemzeti himnuszként énekeltek. Az eredeti szöveg a századok folyamán új versszakokkal bővült, cseh elemeket is tartalmaz. Legrégibb írott példányai a XV. század elejéről valók. – *19*

[43] Az 1819-ben Lipcsében megjelent „Fürst Wladimir und dessen Tafelrunde" címlapján sem a kiadó, sem a fordító neve nincs feltüntetve. Tartalmilag óorosz mondák gyűjteményének nevezhető. Újabb kutatások szerint a fordítás nem P. O. Götze, hanem von Busse udvari tanácsos munkája. – *19 26*

[44] Therese Albertine Luise Robinson (szül. von Jakob) – írásait Talvj néven tette közzé. Szóban forgó könyvének címe: „Volkslieder der Serben. Metrisch übersetzt und historisch eingeleitet von Talvj". – *19 26 115*

[45] A „Südslavische Wanderungen im Sommer 1850" szerzője S. Kapper. – *20*

[46] „Neue Preussische Zeitung" – német napilap, 1848-tól 1938-ig jelent meg Berlinben; az ellenforradalmi udvari kamarilla és a porosz junkerok érdekeit képviselte. „Kreuzzeitung"-nak is nevezték, mert címlapján rajta volt a Landwehr-vaskereszt. – *20 411*

[47] „Chambre introuvable" (megtalálhatatlan kamara) – az 1815 okt. 7-től 1816 szept. 5-ig ülésező ultraroyalista francia képviselőház, mely szolgalelkűen szentesítette a legreakciósabb rendszabályokat. A „megtalálhatatlan" jelző XVIII. Lajostól származik, s arra utal,

hogy 1815-ben Napóleon leverése után a képviselőket csak nagy üggyel-bajjal lehetett egybehívni, annyira féltek Napóleon újabb visszatérésétől. A porosz kamarára vonatkozó hasonlatával Marx a porosz képviselőházban kirobbant és a junkerok főhatalmával összefüggő konfliktusokra céloz (v. ö. Marx: „Poroszország"; lásd 11. köt. 619–623. old.). – *20*

[48] A „bolond esztendőnek" („Tolljahr") nevezték reakciós német írók és történészek az 1848-as évet. A kifejezés eredetileg Johann Heinrich von Falckenstein 1739-ben megjelent erfurti krónikájában az 1509-es évre vonatkozott, amikor Erfurtban számos felkelés zajlott le. Ludwig Bechstein 1833-ban „Das tolle Jahr" címmel regényt írt az 1509. évi erfurti zavargásokról. – *20*

[49] Az utalás a Hegypártra és a Gironde-ra vonatkozik. A Hegypárt (Montagne) a francia forradalom idején (1792 szept.-ben) összeült konvent forradalmi csoportjának neve. Az elnevezés onnan ered, hogy tagjai az ülésterem legfelső padsorait foglalták el. Vezetőik G. J. Danton, J. P. Marat és M. Robespierre voltak. (1848–51-ben a „Réforme" c. lap körül csoportosuló republikánusok elnevezése.) – A girondisták a francia forradalomban az ipari és kereskedelmi burzsoázia megalkuvásra és kiegyezésre hajló pártja (nevüket onnan kapták, hogy hangadó képviselőik Gironde département küldöttei voltak). A girondisták 1793 nyarán a département-ok autonómiára és föderációra való jogának jelszavával ellenforradalmi lázadást szítottak a jakobinus kormány ellen. A lázadás leverése után sok girondista vezetőt a forradalmi törvényszék elé állítottak és kivégeztek. – *20*

[50] Utalás Engels „A német parasztháború" c. munkájára, mely először a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"-ben jelent meg 1850-ben. – „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" – német folyóirat, melyet Marx és Engels 1849 decemberében alapítottak és 1850 novemberéig adtak ki. A folyóirat a „Neue Rheinische Zeitung" folytatása volt. 1850 márciusától novemberig összesen 6 füzet jelent meg, az utolsó kettős számként. A folyóiratot Londonban szerkesztették és Hamburgban nyomtatták, borítólapján New Yorkot is feltüntették, mert Marx és Engels azt remélték, hogy kelete lesz az amerikai emigránsok körében. A folyóirat azt a feladatot tűzte maga elé, hogy történelmi materialista elemzés alapján levonja az 1848–49-es forradalom következtetéseit, meghatározza az új történelmi helyzet jellegét és kidolgozza a forradalmi proletárpárt további taktikáját. A lapban megjelent cikkek, irodalmi kritikák stb. nagy részét Marx és Engels írták, de harcostársaikat – W. Wolffot, J. Weydemeyert és G. Eccariust – is bevonták a munkába. Egyebek között megjelent a folyóiratban Marxtól az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig", Engelstől „A német birodalmi alkotmányhadjárat" és „A német parasztháború", valamint több más munka. A folyóirat a németországi rendőri megtorlások és a pénzhiány miatt kénytelen volt beszüntetni megjelenését. – *20*

[51] „Spenersche Zeitung" azaz „Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen" – alkotmányos-monarchista irányzatú napilap, kiadójáról kapta rövidített nevét; 1740-től 1874-ig jelent meg Berlinben, a 40-es évek elején félhivatalos kormánylap. – *21*

[52] Hivatkozás a „Times" 1856 márc. 1-i cikkére. – *21*

[53] Az inkermani csata 1854 nov. 5-én folyt le az orosz hadsereg és az angol–francia csapatok között a krími háborúban (v. ö. 19. jegyz.). A csata az orosz csapatok vereségével végződött, de az oroszok meg tudták akadályozni Szevasztopol azonnali magrohamozását, és a szövetségesek az erőd hosszadalmas ostrom alá vételére kényszerültek (v. ö. Engels cikkét: „Az inkermani csata"; lásd 10. köt. 547–551. old.). – *21 175 291*

[54] Lásd „The Times", 1856 márc. 4. – *21*

[55] Az utalás H. Sandwith írására vonatkozik: „A Narrative of the Siege of Kars and of the Six Months' Resistance by the Turkish Garrison under General Williams to the Russian Army etc." – *21 27*

[56] „New Yorker Staatszeitung" – német demokrata napilap; 1834-ben alapították; később az Amerikai Egyesült Államok demokrata pártjának lapja. – *21*

[57] G. Levy 1856 febr. végén érkezett Londonba. Az 1848–49-es forradalom után ezúttal másodszor kereste fel Marxot a düsseldorfi munkások megbízásából. Az első látogatás időpontja 1853 dec. második fele volt. Mindkét látogatás tanúskodik arról, hogy a Rajna-tartomány német munkásai a Kommunisták Szövetségének (v. ö. 719. jegyz.) 1852-ben történt feloszlatása után is vezetőjüknek ismerték el Marxot és Engelst, s igyekeztek velük fenntartani a kapcsolatot. Levy meg akarta győzni Marxot arról, hogy Németországban szükségszerű egy felkelés és a Rajna-tartomány gyári munkásai erre készen állnak. Marx azonban abból indult ki, hogy Németországban politikai reakció uralkodik, Franciaországban és Angliában nincs forradalmi helyzet, a gazdasági életben pedig általános a kedvező konjunktúra, s ilyen helyzetben nincs kilátás arra, hogy egy felkelés sikerrel járjon, s hogy a Kommunisták Szövetsége Németországban felújíthassa tevékenységét. – *22*

[58] F. Lassalle 1846-ban elvállalta Hatzfeldt grófné válóperét. 1851 júliusában kimondták a válást. A később elért vagyoni egyezkedésnél a grófné 300 000 tallért kapott. – *22 221*

[59] „Kölnische Zeitung" – német napilap, e címmel 1802-től 1945-ig jelent meg Kölnben; a XIX. sz. 30-as éveiben és a 40-es évek elején a katolicizmust védelmező, ugyanakkor a liberalizmussal kacérkodó újság; az 1848–49-es forradalom idején és azt követően a porosz liberális burzsoázia gyáva politikáját védelmezte; dühödt ellenfele volt a „Rheinische Zeitung"-nak, majd a „Neue Rheinische Zeitung"-nak. – *26*

[60] Kékkönyvek (Blue Books) – az angol parlament időszakos dokumentumközlő kiadványai. E kék borítólapjukról elnevezett könyveket Angliában a XVII. század óta adták ki. A szóban forgó Kékkönyv: „Papers relative to Military Affairs in Asiatic Turkey, and the Defence and Capitulation of Kars", amely 1856 tavaszán került az angol parlament elé. – *28 31 34 37 621*

[61] Marx kétszer egy héten, kedden és pénteken küldött cikket a „Tribune"-nak. – Karsz elestéről Marx a „Tribune" számára egy cikket írt, mely a lap 1856 ápr. 8-i számában jelent meg. Feldolgozta ugyanezt a témát egy cikksorozatban is, melyet 1856 ápr.-ban 4 folytatásban a „People's Paper" közölt (lásd 11. köt. 585–618. old.). A Marx aláírásával a „Sheffield Free Press", illetve a „Free Press" 1856 máj. 3-i számában „Kars Papers Curiosities" (Furcsaságok a karszi iratokból) címmel megjelent cikkek a „People's Paper"-ben közölt írás második és harmadik folytatásának kivonatai. – *28 31 32 37 42 44 370 463 585 609 632*

[62] A „2. melléklet" Jenny Marx fennmaradt feljegyzése Touroute ezredessel folytatott beszélgetéséről. Az ezredes kompromittáló tényeket közölt vele Lassalle tevékenységéről és magánéletéről. Elmondta, hogy Lassalle fényűző életmódja Hatzfeldt grófné házában, a grófné pénzével űzött tőzsdespekulációi, a munkások iránt tanúsított gőgös diktátori magatartása és fösvénysége felháborította a düsseldorfi munkásokat. Touroute kijelentései alátámasztották G. Levynek Lassalle-ra vonatkozó közléseit (lásd 22–24. old.). – *31 36*

[63] „L'Homme. Journal de la démocratie universelle" – francia nyelvű hetilap, 1853-tól 1856-ig jelent meg Jersey szigetén és Londonban; a francia kispolgári demokrata emigráció orgánuma. – *31*

[64] Boustrapa – Louis-Napoléon Bonaparte gúnyneve, Boulogne, Strasbourg és Párizs nevének első szótagjaiból képezve; utalás strasbourg-i (1836 okt. 30.) és boulogne-i (1840 aug. 6.) puccskísérletére, valamint az 1851 dec. 2-i párizsi államcsínyre (v. ö. 18. jegyz.). – *31 85 166 224 252 283 328 402 411 551*

[65] Tassilier politikai deportáltnak a „L'Homme"-ban megjelent leveléből Marx anyagot merített „A Kis Bonaparte Franciaországa" c. cikkéhez (lásd 11. köt. 579–584. old.). Ebben Marx ecseteli azokat a szörnyű körülményeket, melyek között a politikai száműzöttek Cayenne-ban sínylődtek. Cayenne-t (város a dél-amerikai Francia-Guayanában) „száraz guillotine"-nak és „pörkölőnek" nevezték, mert a kényszermunka és a trópusi klíma következtében a foglyok ott tömegével pusztultak. – *31*

[66] Marx a „Leleplezések a kölni kommunista-perről" c. pamfletjára céloz (lásd 8. köt. 389–452. old.). A kölni kommunista-pert (1852 okt. 4–nov. 12) a porosz kormány rendezte meg. Bíróság elé állították a Kommunisták Szövetsége (v. ö. 719. jegyz.) 11 tagját, akiket hazaárulással vádoltak. A vádirat alapjául a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének üléseiről készült „eredeti jegyzőkönyv" szolgált, amelyet más hamisítványokkal együtt porosz rendőrügynökök tákoltak össze, továbbá okiratok, amelyeket a rendőrség a Kommunisták Szövetségéből kizárt Willich–Schapper-frakciótól lopott el. A hamisított okiratok és hamis tanúvallomások alapján hét vádlottat háromtól hat évig terjedő várfogságra ítéltek. A per kezdeményezőinek provokációit és a porosz rendőrállamnak a nemzetközi munkásmozgalom ellen alkalmazott becstelen módszereit Marx a fenti pamfleton kívül a „Vogt úr"-ban (lásd 14. köt.), Engels „A nemrég lefolyt kölni per" c. cikkében (lásd 8. köt. 382–387. old.) leplezte le. – *32 446 502 510 547*

[67] St. Martin's Hall (Long Acre, London) – gyűlésterem, ahol angol munkásegyesületek is tartottak gyűléseket. 1864 szept. 28-án itt zajlott le az a nagy nemzetközi munkásgyűlés amely határozatot hozott a Nemzetközi Munkásszövetség (I. Internacionálé) megalapításáról. – *32*

[68] A chartisták (v. ö. 69. és 298. jegyz.) és az urquhartisták közti ellentét a „Chartist Correspondence" (lásd 12. jegyz.) megjelenése után kiéleződött. Az urquhartisták – Urquhart hívei, Palmerston politikáját ellenző angol publicisták – rágalmazták a chartistákat, demagógoknak és az orosz cárizmus ügynökeinek tüntették fel őket. A chartisták viszont a reakció szószólóinak és a levitézlett középkori rend híveinek tekintették az urquhartistákat és leleplezték munkásellenes magatartásukat. A chartisták és az urquhartisták közötti ellentét egyik központi kérdése az angol parlamenttel kapcsolatos álláspont volt. A chartisták a parlament demokratikus megreformálásáért küzdöttek, hogy az ilyen alapon átalakult parlamentet forradalmi szociális változtatásokra használhassák fel. Az urquhartisták viszont a parlament és mindenfajta képviseleti rendszer megszüntetését követelték és a régi patriarchális kormányzási formákhoz akartak visszatérni (v. ö. Marx „A Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság"; 11. köt. 258–261. old.). – *32 45*

[69] E. Jones 1856 február–márciusban kísérletet tett az 1840-ben alapított Nemzeti Charta-Szövetség (National Charter Association) – a munkásosztály történetében az első tömegpárt – tevékenységének megreformálására. Egyebek közt azt indítványozta, hogy a szervezet vezetőségének időszakos megválasztása helyett őt és J. Finlent a végrehajtó bizottság állandó tagjainak ismerjék el. Remélte, hogy az újjászervezés következtében a chartista szervezet eredményesebben működhet, s újra feléled az 1848-ban elszenvedett vereség után (v. ö. 9. köt. 226. jegyz.) ellanyhult tömegmozgalom a Népcharta követeléseiért (általános választójog 21 éven felüli férfiaknak; évenkénti parlamenti választások; titkos szavazás; a választókerületek kiegyenlítése; a képviselőjelöltek vagyoni cenzusának eltörlése; napidíj fizetése a képviselőknek). Számszerűleg átmenetileg valóban megnőtt a szer-

vezet és vidéken bizonyos mértékben föllendült a chartista agitáció, de ugyanakkor Manchesterben a chartisták, akikben Jones diktátori hajlama elégedetlenséget keltett, a javasolt szervezeti változtatásokat a demokratikus elvekkel összeférhetetlennek tartották. Marx és Engels, akik szoros kapcsolatot tartottak fenn a forradalmi chartistákkal, nem bíztak abban, hogy az akkori helyzetben ilyen mesterséges eszközökkel sikerül a chartista mozgalmat föllendíteni. Ezért Jonest igyekeztek meggyőzni arról, hogy az angol gyári munkások közt kell következetes és türelmes munkát folytatni és ilymódon előkészíteni a talajt Angliában egy forradalmi proletárpárt megteremtéséhez. (V. ö. még 298. jegyz.) – *32*

[70] „Preussische Lithographische Korrespondenz" – német kőnyomatos újság, Berlinben jelent meg; a porosz külügyminisztérium félhivatalos lapja. – *32*

[71] Célzás Wilhelm Löwére (Löwe magyarul oroszlánt jelent), a New York-i „Neue Zeit" szerkesztőjére, aki 1848–49-ben tagja volt az 1849-ben Stuttgartba visszavonult frankfurti nemzetgyűlésnek. – *32*

[72] „Neue Zeit" – német nyelvű hetilap, 1855 ápr. 14-től 1858 ápr. 3-ig jelent meg New Yorkban; kiadta és szerkesztette: Paul Bernhard. – *32*

[73] I. Kóbi (Kobes I.) – Jakob Venedey csúfneve, amelyet Heine ragasztott rá ilyen című költeményében. Heine ebben a szatirikus költeményében Venedeyt a filiszter mintaképeként csúfolja ki. (Kobes a kölni dialektusban Jakob; Venedey Köln szülöttje volt.) – Ludwig Börne és Jeanette Wohl-Strauss viszonyát Heine az 1840-ben megjelent „Ludwig Börne" c. publicisztikai munkájában ecsetelte. – *32*

[74] „Protection for Trade" – angol hetilap, Londonban jelent meg; kiskereskedői társaság orgánuma. – *32*

[75] „Benedek, a házasember" (Benedick the Married Man) – v. ö. Shakespeare: „Much Ado about Nothing", V. felv. 4. szín. – *33*

[76] A levélben foglalt és Poroszország gazdasági helyzetére vonatkozó adatokat Marx „Poroszország" c. cikkében (lásd 11. köt. 619–623. old.) dolgozta fel. – *34*

[77] „The People's Paper" – a chartisták (v. ö. 69. jegyz.) hetilapja, E. Jones alapította Londonban, 1852 májusában. Marx és Engels cikkeket írtak a lap számára, amely a „New York Daily Tribune"-ban megjelent fontosabb cikkeiket is átvette. 1852 októberétől 1856 decemberéig működtek közre a lapban, mely ebben az időszakban következetesen képviselte a munkásosztály érdekeit. 1858 júniusában a lap polgári üzletemberek kezébe ment át. – *34*

[78] „L'Indépendance Belge" – belga polgári napilap, 1831-ben alapították Brüsszelben; a 40–50-es években a liberálisok lapja. – *34*

[79] Société générale du crédit mobilier (Általános ingóhiteltársaság) – francia részvénybank, 1852-ben alapították a Péreire fivérek; az 1852 nov. 18-i dekrétum törvényesen elismerte a bankot. A Crédit mobilier fő célja a hitelközvetítés és ipari és egyéb vállalkozások alapítása volt. A bank nagy arányokban belefolyt a franciaországi, ausztria–magyarországi, svájci, spanyolországi és oroszországi vasútépítkezésekbe. Legnagyobb bevételi forrása az általa alapított részvénytársaságok értékpapírjaival folytatott tőzsdespekuláció volt. Szoros kapcsolatban állt III. Napóleon kormányával és nagy spekulációs üzleteket folytatott. A bank 1867-ben csődbe ment és 1871-ben felszámolták. (Marx 1856–57-ben több cikket

írt a bank spekulációs üzleteiről a „People's Paper"-be és a „New York Daily Tribune"-ba; lásd 12. köt.) A Crédit mobilier példájára néhány közép-európai országban is alakultak hasonló intézmények. – *34 61 73 111 118 120 127 138 142 213 220 225 234 238 285 290 342 352 412 545 625*

[80] „Marianne" – 1850-ben alakult franciaországi republikánus titkos társaság; a második császárság idején antibonapartista. – *37 42*

[81] Marx beszédét a „People's Paper" 1856 ápr. 19-én közzé tette („Beszéd a »People's Paper« évfordulóján Londonban, 1856 április 14-én"). – *37*

[82] Straubinger a német vándorló kézműves-mesterlegény gúnyneve. Az elnevezés eredete Karl Müller „Der Bruder Straubinger" (Straubinger testvér) c. verse. Engels és Marx az idejétmúlt céh-előítéletekhez és -hagyományokhoz ragaszkodó maradi német kézművesekre alkalmazták, akik abban a reakciós kispolgári illúzióban ringatták magukat, hogy a kapitalista nagyiparról vissza lehet térni a kisipari munkára. – *38*

[83] Utalás Schapper és Willich szakadár tevékenységére, amely 1850 szeptemberében a Kommunisták Szövetsége (v. ö. 719. jegyz.) Központi Vezetőségében szakadásra vezetett (v. ö. 7. köt. 513–516. old.). A szakadás oka a taktika kérdéseiben felmerült elvi ellentétek kiéleződése volt. Marx és Engels, mivel látták, hogy tekintettel a kibontakozó gazdasági fellendülésre a közeli jövőben nem várható újabb forradalom, azt az álláspontot képviselték, hogy ebben a helyzetben a fő feladat a tudományos kommunizmus eszméinek propagálása és proletár forradalmárok kinevelése az eljövendő harcokra. Willich és Schapper ellenben ragaszkodtak szektás, kalandor taktikájukhoz, s az Európában uralkodó politikai helyzetre való tekintet nélkül egy forradalom haladéktalan kirobbantása mellett kardoskodtak. A Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének szektás kisebbsége, mely a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott, támogatásra talált a londoni Német Munkás Művelődési Egylet tagjainál. Ezt az egyletet 1840 febr. 7-én alapították K. Schapper, J. Moll, H. Bauer és az Igazak Szövetségének más tagjai. Amikor a Kommunisták Szövetsége megalakult, e Szövetség tagjai vitték a vezető szerepet az egyletben, melynek munkájában 1847-ben és 1849 szeptemberétől Marx és Engels is tevékenyen részt vettek. 1850 szept. 17-én Marx, Engels és több harcostársuk kilépett az egyletből, amelynek többsége a Willich–Schapper-frakciót támogatta. Az 50-es évek végétől Marx és Engels ismét részt vettek az egylet tevékenységében. A Nemzetközi Munkásszövetség megalapításával az egylet az Internacionálé egyik londoni német szekciója lett. 1918-ig működött, ekkor az angol kormány feloszlatta. – Az 1850-es években az egylet helyisége a Great Windmill Streeten (Nagy szélmalom utca), London Soho nevű negyedében volt. – *38*

[84] Mainzi Klubnak nevezték a Szabadság és Egyenlőség Barátainak Társaságát, mely a francia jakobinus klub mintájára alakult meg 1792 októberében, miután a francia csapatok elfoglalták Mainzot. 1793 februárjában Mainzot a környező területekkel köztársasággá nyilvánították. Az akkori német politikai és gazdasági helyzetben a francia forradalmi hadsereg segítsége nélkül nem lehetett a fiatal köztársaság polgári demokratikus vívmányait a németországi feudális reakciótól megvédeni. Ezért a mainzi klub azt követelte, hogy csatolják a területet a forradalmi Franciaországhoz. 1793 márciusában a konvent proklamálta a Mainzi Köztársaságnak Franciaországhoz való csatolását. A mainzi klub tagjait emiatt a nemesi reakciósok, sőt a polgári erők is „hazaárulással" vádolták. A mainzi klub és a konvent a parasztság és az iparosok részéről sem kapott kellő támogatást. A francia nemzeti konvent eltörölte ugyan a feudális függőséget, a nemesség és a klérus előjogait, valamint az addigi szolgáltatásokat és adókat, de az a rendelkezése, hogy a Mainzi Köztársaság tartozik adót fizetni Franciaországnak, általános elégedetlenséget keltett. Amikor a porosz hadsereg 1793 júliusában elfoglalta Mainzot, a Mainzi Köztársaság megdőlt, s a Mainzi Klub tagjaira kegyetlen üldöztetés és börtön várt. – *38*

[85] Lásd Marx: „A Lordok Háza és a yorki herceg szobra". – *42*

[86] Heinrich Heine: „Deutschland. Ein Wintermärchen", XX. fej. – *42*

[87] 1856 ápr. 6-án J. Miquel azzal a kérdéssel fordult Marxhoz, milyen lesz a proletárpárt viszonya a polgári pártokhoz egy jövendő németországi forradalom esetén. Levelének tartalmából kitűnik, hogy abban az időben elhajlott a forradalmi álláspontról és az általa felvetett kérdésben lényegében polgári demokratikus álláspontot képviselt. Nem vette figyelembe egy forradalom eredményeként bekövetkező alapvető szociális változások jelentőségét, és csak egyetlen politikai célt: „egy nagy egységes nemzeti állam (centrálköztársaság) megteremtését" tartotta szem előtt. Nézete szerint a forradalom alatt a proletariátusnak nemcsak a kispolgársággal kell szoros szövetségre lépnie, hanem a radikális burzsoáziával is. „A harc napjaiban" a proletariátusnak a „nemzeti, politikai-forradalmi szédelgés" taktikáját kell alkalmaznia és hosszabb ideig mindent kerülnie kell, ami a „szövetségeseit meghökkenthetné". – *42 44*

[88] Walewski francia külügyminiszter 1856 ápr. 8-án a párizsi békekongresszus plenáris ülésén kijelentette, hogy Anglia és Franciaország a megszállást Görögországban, ahol nemzeti szabadságmozgalom bontakozott ki, haladéktalanul nem szüntetheti meg, hanem „kénytelen az ott uralkodó anarchiára csapatok küldésével" válaszolni. Ilyen értelemben nyilatkozott Walewski a pápai területnek francia és osztrák megszállására vonatkozóan is. Felhívta továbbá a kongresszusi tagok figyelmét a III. Napóleont támadó belga sajtóközleményekre, amelyek nyíltan támogatják a „Marianne" francia republikánus titkos társaságot (v. ö. 80. jegyz.), s „felkelésre és gyilkosságra" buzdítanak. Szembe kell szállni ezzel a belga sajtóval, mondta Walewski, mert „valamennyi európai nagyhatalom érdekeit veszélyezteti". – *42*

[89] „The Morning Advertiser" – angol napilap, 1794-től 1914-ig jelent meg Londonban; az 50–70-es években a radikális burzsoázia lapja. – *42*

[90] „La Presse" – francia polgári napilap, 1836-tól 1929-ig jelent meg Párizsban, 1857-ig Girardin szerkesztésében; 1848–49-ben a polgári republikánusok lapja, később a bonapartistákat támogatta, majd ellenük fordult. – *42*

[91] Külügyi Bizottság (Foreign Affairs Committee) – a 40–50-es években e néven alakítottak társaságokat az urquhartisták több angol városban a Palmerston politikája elleni küzdelemre. – *44*

[92] A „Sheffield Free Press" által „The Story of the Life of Lord Palmerston" (Lord Palmerston életének története) címmel kiadott pamflet a „Free Press Serials" V. számaként jelent meg. Ez a kiadvány utánnyomása volt Marx „Lord Palmerston" c. munkájának (lásd 9. köt.), amely cikksorozatként 1853 okt. 22-től dec. 24-ig jelent meg a „People's Paper"-ben. – „The Sheffield Free Press" – angol havi folyóirat, 1851-től 1857-ig jelent meg; urquhartista. – *45 512*

[93] „New Yorker Democrat" – német nyelvű demokratikus napi-, később hetilap; 1848-tól jelent meg. – *45*

[94] Az utalás Heinrich Heine harmadik végrendeletére vonatkozik, melyet a költő 1851 november 13-án diktált Ducloux jegyzőnek. – *45*

[95] Bazancourt könyvéről Engels „Saint-Arnaud" címmel egy cikket írt a „Putnam's Monthly" részére, de a lap szerkesztősége ezt a cikket kiadatlanul visszaküldte. – *46 50 64 66 71 84 92 98 115 118 120*

[96] Az angol és az orosz diplomácia XVIII. századi történetéről van szó. Ezt a munkát Marx tervbe vette, de csak a bevezetés öt fejezetét írta meg. A bevezetés, amely lényegében csak kevéssé ismert régi diplomáciai írásokból és kiadatlan kéziratokból átvett tényanyagot tartalmazott (ezért kiadásunkban nem szerepel) és fő tárgya az Oroszország és Svédország közötti északi háború volt (1700–1721). „Revelations of the Diplomatic History of the 18th Century" címmel először a „Sheffield Free Press"-ben, majd a londoni „Free Press" 1856 augusztus–1857 áprilisi számaiban jelent meg. – *26 56 59 68 72 102 112 510 511 513 515 516 517*

[97] Engels 1856 május közepén – felesége, Mary Burns kíséretében – utazást tett Irországban. – *48*

[98] Utalás az írországi éhínségre, amelyet 1845-től a több éven át tartó burgonyavész idézett elő. Minthogy a burgonya az angol nagybirtokosok által leigázott és elnyomorodott ír paraszti lakosság fő tápláléka volt, a rossz burgonyatermés tömeges éhhalált okozott, jóllehet ezekben az években Írországban gazdag gabonatermést takarítottak be. Az éhínség és az azután kezdődő kereskedelmi és ipari válság jelentősen hozzájárult az 1847. és 1848. évi ír nemzeti szabadságmozgalom kibontakozásához. – *48*

[99] Birtok-megtisztítás (clearances) – az ír bérlők erőszakos elűzése a földről, amit az angol nagybirtokosok a XIX. sz. 40-es és 50-es éveiben hajtottak végre, amikor a szántóföldeket legelőkké változtatták (v. ö. Marx: „A tőke", 1. könyv, 24. fej.; lásd 23. köt. 682–686. old.). – *49*

[100] Encumbered Estates Court (Eladósodott földbirtokok bírósága) – rendkívüli bíróság melyet Angliában az eladósodott birtokokra vonatkozó 1849. évi törvénnyel kapcsolatban állítottak fel azzal a céllal, hogy az eladósodott írországi birtokok eladását egyszerűbbé tegyék és meggyorsítsák. A 40-es évek rossz termése következtében sok ír földbirtokos tönkrement, s birtokait adósság és jelzálogkölcsön terhelte. A rendkívüli bíróságnak joga volt az eladósodott birtokokat a tulajdonosok vagy egyik hitelezőjük kérésére, az érdekelt felek jogainak előzetes megvizsgálása nélkül, árverés útján eladni. A hitelezőket az elért összegből elégítették ki. Ez a gyakorlat hozzájárult ahhoz, hogy a föld a nemesi nagybirtokosok és a kis bérlők kezéből polgári uzsorások és nagybirtokosok kezébe ment át. Az 1849-ben 3 évre bevezetett törvényt 1852-ben meghosszabbították, s 1853-ban, 1854-ben és 1855-ben kiegészítették. 1858-ban egy másik törvénnyel váltották fel, amelynek értelmében az Encumbered Estates Court helyébe a Landed Estates Court (Földbirtokbíróság) lépett, s ennek illetékessége mindenfajta földbirtokra kiterjedt. – *49*

[101] Békaegérharc (Batrakhomüomakhia) – ismeretlen szerzőtől származó ógörög komikus-parodisztikus eposz, amelyet sokáig az „Iliasz"-szal és az „Odüsszeiá"-val együtt Homérosznak tulajdonítottak. – *50 484*

[102] Marx 1856 jún. 7-én W. Pieperrel együtt Hullba ment, majd Manchesterbe utazott Engelshez. Pieper visszatért Londonba és Marx távollétében néhány megbízását titkári minőségben végrehajtotta. Piepernek és másoknak Marxhoz írt és fennmaradt leveleiből kitűnik, hogy Marx kb. 1856 júl. 20-án érkezett vissza Manchesterből Londonba. – *53*

[103] Munkás-segélyegylet (Friendly Society) – a munkások önsegélyének formája Angliában; célja az volt, hogy tagjaik betegség esetén, öreg korban, temetési költségek céljára stb. anyagi segítséget kapjanak. Az egyletek anyagi forrása a meghatározott tagdíjakból alakított alap volt. – *54*

[104] Marxnak az angol és az orosz diplomácia XVIII. századi történetére vonatkozó munkájáról van szó, melyet a „Sheffield Free Press" közölt. (v. ö. 96. jegyz.). W. Pieper 1856 júl. 17-én kelt, Cyplesnak írt levele, amelyből Marx az első mondatot idézi, így hangzott:

„Sir! Dr. Marx megbízásából közlöm Önnel, hogy egyáltalán nincs elragadtatva a javításoktól, amelyeket Ön a szombati megjelentetésre szánt kéziratban beszúrni szükségesnek tartott. Bizonyos passzusokat, amelyek helyszűke miatt minden további nélkül elmaradhattak volna, gondosan bennehagytak a szövegben, a jellemző helyeket viszont, amelyek I. Péter politikáját elemzik, kihagyták. Ezért ő mintegy három sort beiktatott, amelyek az olvasó számára a szöveg megértéséhez feltétlenül szükségesek, és más helyen, az Ön dr. Marxnak írt levelében említett helyszűke miatt, ugyanannyi sort kihagyott."

A Pieper által említett beszúrásokat Marx a londoni „Free Press"-ben egyidejűleg megjelent „Revelations of the Diplomatic History of the 18th Century" egyik fejezetének korrektúrájában eszközölte. – *54*

[105] Post equitem sedet atra cura (A lovas mögött a sötét gond ül). – V. ö. Horatius: „Carmina". III. könyv 1., 40. sor. – *55*

[106] Utalás a negyedik spanyol polgári forradalom eseményeire (1854–1856), melyeket Marx „A spanyolországi forradalom" c. cikkeiben (12. köt.) részletesen tárgyal. – *55*

[107] Nagykofta – a XVIII. sz.-i híres kalandor, Cagliostro gróf (Giuseppe Balsamo) alapította „egyiptomi szabadkőművesség" állítólagos mindenható és mindentudó titkos főnökének (Cagliostro által kitalált) neve. – *56*

[108] Valószínűleg célzás az „igazi szocializmus" írásaira. Ez a kispolgári szocialista politikai és irodalmi irányzat a XIX. sz. 40-es éveiben keletkezett Németországban. Képviselői – Karl Grün, Moses Hess és mások – a szocializmust homályos szeretet-tanok hirdetésével, osztályharc nélkül vélték elérhetőnek. Marx és Engels számtalanszor bírálták. V. ö. pl. „A német ideológia" (3. köt. 451–538. old.), „A Kommunista Párt kiáltványa", III. fej. (4. köt. 463–466. old.). – *57*

[109] A körülírt formában idézett szavak Engels „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" c. munkájában szerepelnek, amely a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"-ben jelent meg. E szavak (lásd 7. köt. 133. old.) a német kispolgári demokraták, pl. Struve és mások ellen irányultak, akik a svájci republikánus rendszert idealizálták. – *58*

[110] Crapaud (szó szerint: „varangy") – a francia konventnek azokra a tagjaira alkalmazott gúnyos kifejezés, akiknek az ülésterem legalsóbb részében, a „Mocsár"-ban volt a helyük és rendszerint a kormányra szavaztak. Marx és Engels leveleikben gyakran használják „filiszter" értelemben ezt a kifejezést a francia kispolgárokra és nyárspolgárokra. De így nevezik a francia kispolgári emigrációnak a képviselőit is, akik az 1848-as forradalom veresége és az 1851. évi francia államcsíny (v. ö. 18. jegyz.) után Jersey-szigeten és Londonban telepedtek le, s akik közül többeket Jersey szigetéről az angol hatóságok kiutasítottak (v. ö. 22. jegyz.). – *60 184 219 224 243 261 266 301*

[111] Wilhelm Pieper „The coup d'état in Spain" c. cikke a „People's Paper" 1856 júl. 26-i számában jelent meg. A „Tribune"-ban megjelent „eredetin" Engels a „Spanyolországi forradalom" c. cikket érti, melyet Marx 1856 júl. 25-én írt és a „New York Daily Tribune" aug. 8-án tett közzé. Engels megjegyzése arra utal, hogy Pieper cikkét Marx szerkesztette. – *60*

[112] Valószínűleg Edgar Bauer „Englische Freiheit" c. könyvéről van szó, amely 1857-ben jelent meg Lipcsében. – *62 98*

[113] Karl Ottót, aki 1856 október 15-én amnesztiát kapott, 1852-ben a kölni kommunistaperben (v. ö. 66. jegyz.) 5 évi várfogságra ítélték. – *62*

[114] H. Heine: „Ein Weib"; lásd „Romanzen". – *62*

[115] Célzás Alfred Meissner „Heinrich Heine. Erinnerungen" c. könyvére. – *62*

[116] „Russia and the United States Correspondent" – liberális hetilap, 1856 aug. 16-tól nov. 19-ig jelent meg I. G. Golovin szerkesztésében Londonban, angol, orosz, francia és német nyelven. – *63*

[117] „La Nation" – belga kispolgári demokrata napilap, 1848-tól 1856-ig jelent meg Brüsszelben. – *63*

[118] „Le National" – belga kispolgári demokrata lap, az 1850-es években jelent meg Brüsszelben. – *63*

[119] Gúnyos célzás a Francia Bankra. – *65*

[120] Old Lady of Threadneedle Street (a Threadneedle Street-i öreg hölgy) – a londoni Threadneedle Streeten székelő Angol Bank gúnyneve. – *65*

[121] A saint-simonizmus welsch („welsch" – a franciák és az olaszok gúnyneve Németországban) agyafúrtsága – célzás Isaac és Émile Péreire francia bankárokra, akik a XIX. sz. 20-as–30-as éveiben a saint-simonista iskolához csatlakoztak. Minthogy ez az irányzat azt a tévhitet vallotta, hogy az osztályellentétek szükségszerűen megszűnnek, ha egy hitelrendszer révén általános jólét következik be, a Péreire fivérek erre hivatkozva 1852-ben megalapították a Crédit mobilier-t (v. ö. 79. jegyz.). Az általuk kitalált új hitelrendszer, amelyet III. Napóleon támogatott és Marx gúnyosan „bonapartista szocializmus"-nak nevezett, gyakorlati alkalmazása során a gátlástalan tőzsdespekuláció, megvesztegetés és korrupció kibontakozására vezetett. – *65*

[122] A Kristálypalota az 1851. évi londoni ipari kiállítás – az első kereskedelmi és ipari világkiállítás – számára épült, fémből és üvegből, s a technika haladását jelképezte. A kiállítás után Londonban lebontották és később kisebb méretekben Sydenhamben újból fölépítették. – *65 72*

[123] Az európai pénzpiacon uralkodó helyzettel kapcsolatban itt felvetett gondolatokat és adatokat Marx felhasználta az 1857–1858-as nemzetközi gazdasági válságról szóló cikksorozatának első három cikkéhez (lásd 12. köt. 46–58. old.). – *65*

[124] Ewerbeck éppúgy, mint Hess, mindenáron híres akart lenni. Kilépett a Kommunisták Szövetségéből (v. ö. 719. jegyz.) azzal az indokolással, hogy irodalmi tevékenysége fontosabb. Kiadta „L'Allemagne et les Allemands" (Németország és a németek) c. művét (Párizs 1851), arra a biztos veszélyre is számítva, hogy rá kell fizetnie. Mint Engels megjegyezte, emiatt még zsugoriságát is leküzdötte. – *66*

[125] Père Lachaise – párizsi temető; 1871 májusában itt vívták végső küzdelmüket a párizsi kommünárok. Az életben maradtakat az ellenforradalmárok a temető sarkában, a „Kommünárok falá"-nál (Mur des Fédérés) kivégezték. – *66*

[126] John Bull (Bika János) – költött személy, az angolok gúnyneve, az angol jellem humoros megszemélyesítője. John Arbuthnot pamfletja (1712) után terjedt el a közhasználatban. – *67 105 108 212 270 271 291 395 407 584*

[127] „Le Constitutionnel" – francia napilap, 1815-től 1870-ig jelent meg Párizsban; a 40-es években a mérsékelt orléanisták lapja, 1848–49-ben a Thiers vezette ellenforradalmi burzsoázia újsága, 1851 dec. után bonapartista. – Az 1848-as franciaországi forradalom

előtt a „Constitutionnel" „napról napra az ünnepélyes frázissal: »L'horizon politique s'obscurcit« (A politikai látóhatár sötétül) traktálta" olvasóit (Marx: „Bonaparte jelenlegi helyzete"; lásd 12. köt. 381. old.). – *67 283*

[128] A harag napja – Celanoi Tamás: „Dies irae"; a Missa de requie (halotti mise) szövegéből. – *67*

[129] V. ö. Shakespeare: „Troilus and Cressida", II. felv. 3. szín. – *67*

[130] Arkhimédészi nép – olyan nép, melynek segítségével a világot ki lehet emelni sarkaiból. – *68*

[131] A készfizetés felfüggesztése – a Francia Banknál a készpénz igen nagy kivonását tapasztalták, ami a Bank tartalékait erősen csökkentette. Fennállt az a veszély, hogy a tartalékok teljesen kimerülnek, ami a készpénzfizetések felfüggesztését vonta volna maga után (lásd Marx: „Az európai pénzügyi válság okai" és „Az európai pénzügyi válság – A pénzforgalom történetéből"; 12. köt. 54–58., 59–64. old.). – *68*

[132] „The Morning Herald" – angol napilap, 1780-tól 1869-ig jelent meg Londonban; konzervatív irányzatú. – *69*

[133] Lásd Marx: „Az angol–perzsa háború". – *70*

[134] Lechita gmina (lechita közösség) – lechitáknak neveztek több népcsoportot, amelyek a Visztula partján éltek, közösségekben. A föld köztulajdon volt, a megművelhető területet az egyes családok között, a családtagok száma szerint, használatra szétosztották. – *71*

[135] Ordre équestre (lovagi rend) – Lengyelországban azok a parasztok, akik egy lovat és egy teljes lovagi felszerelést tudtak hozni, lovasszolgálatot teljesíthettek, s e szolgálat révén nemesi rangra emelkedtek. – *71*

[136] Valószínűleg azokról a bonapartista-ellenes cikkekről van szó, amelyek a „Manchester Guardian"-ban „X" tudósítói aláírással jelentek meg. – *72*

[137] Utalás az 1847-es svájci polgárháborúra, melyet a Sonderbund (különszövetség) – a hét gazdaságilag legelmaradottabb svájci katolikus kanton 1843-ban kötött reakciós szövetsége – robbantott ki. A francia Guizot-kormány, az osztrák és az orosz kormány támogatásával, a Sonderbund és a katolikus egyház érdekében intervenciót tervezett. Palmerston azonban abban a törekvésében, hogy Franciaország pozícióját az európai politikában gyöngítse, meg akarta akadályozni a francia kormány beavatkozását és Anglia számára igyekezett a közvetítői szerepet biztosítani, mire a francia kormány Oroszországhoz közeledett. 1847 nov. 23-án a Sonderbund csapatait a svájci szövetségi kormány csapatai leverték. A győzelem után 1848-ban új alkotmányt fogadtak el, melynek értelmében Svájc államszövetségből szövetségi állammá alakult át. – *72*

[138] A nápolyi kérdés az 1856. évi párizsi kongresszuson vetődött fel. Franciaország és Anglia a kongresszuson elítélték a nápolyi kormány terrorját, mert attól tartottak, hogy az ott uralkodó reakció forradalom kitöréséhez vezet. 1856 májusában jegyzéket küldtek a nápolyi kormánynak, s ebben a nápolyi belpolitika megváltoztatását követelték. Miután elutasító választ kaptak, 1856 októberében a két hatalom harckészültségbe helyezte flottáját. III. Napóleonnak azonban, aki Nápolyban restaurálni akarta a Bonaparte-dinasztiát, nézeteltérései támadtak Angliával, s a nápolyi expedíció elmaradt. – Ami a török kérdést illeti, Marx arra céloz, hogy az angol kormány 1856 őszén nem volt hajlandó a dunai fejede-

lemségek, Moldva és Havasalföld egyesítéséhez hozzájárulni. Az egyesítés kérdését az 1856. évi párizsi kongresszuson a francia kormány megbízottja vetette fel azzal a céllal, hogy a Bonaparte-dinasztia egyik képviselőjét állítsák a dunai fejedelemségek élére. Az angol és az osztrák kormány, attól félve, hogy a fejedelemségekben az orosz befolyás növekedne, ellenezték az egyesítést, s a török kormányt támogatták, amely szintén az egyesítés ellen foglalt állást. 1857 tavaszán az osztrák kormány mégis kénytelen volt Moldvából és a Havasalföldről csapatait kivonni. 1858-ban Franciaország, Anglia, Oroszország, Ausztria és Törökország részvételével Párizsban egyezmény jött létre, mely a fejedelemségeknek nagyobb függetlenséget biztosított, majd 1862-ben Moldvát és a Havasalföldet a román államhoz csatolták. – *72 238*

[139] Caliban – Shakespeare „The Tempest" c. színművének egyik alakja; félig ember, félig szörny. – *72*

[140] Az 1856 őszén kirobbant nemzetközi gazdasági válsággal kapcsolatban, amely a munkanélküliség, a lakáshiány növekedéséhez és élelmiszerhiányhoz, valamint az adóteher emelkedéséhez és a létszükségleti cikkek drágulásához vezetett, Párizsban és Franciaország más városaiban a munkások elégedetlensége mind nagyobb mértékben megmutatkozott, amire a kormány tömeges letartóztatásokkal válaszolt. A letartóztatottakat többek közt azzal vádolták, hogy Párizs utcáin lázító plakátokat ragasztottak ki, amelyek fenyegetéseket tartalmaznak a vagyonosok, a háztulajdonosok, az uzsorások, sőt III. Napóleon császár ellen. Az Engels által említett cikk, melyet a „Moniteur universel" 1856 okt. 24-i száma közölt, tiltakozott az angol sajtónak a francia kormányt és III. Napóleon körüli személyeket támadó cikkei ellen. A „Moniteur" cikkét az angol újságok és folyóiratok bőven tárgyalták. – „Le Moniteur universel" – francia napilap, 1789-től 1901-ig jelent meg Párizsban; 1799-től 1814-ig és 1816-tól 1868-ig hivatalos kormánylap; közölte a parlamenti tudósításokat és kormányrendeleteket. – *73*

[141] Engelsnek ezeket az utalásait, valamint a „Manchester Guardian" 1856 nov. 17-i számából megküldött anyagot Marx felhasználta az „Európai válság" c. cikkéhez. – *74 84*

[142] Comité de salut public (Közjóléti Bizottság) – a nemzeti konvent 1793 áprilisában létesített, 9—12 tagú bizottsága, a jakobinus diktatúra idején (1793 jún. 2—1794 júl. 27.) Franciaország tulajdonképpeni forradalmi kormánya, melynek élén Robespierre állt. A thermidor 9-i ellenforradalmi fordulat (Robespierre és a jakobinus diktatúra bukása) után a bizottság elvesztette jelentőségét és 1795 októberében feloszlott. – *76*

[143] 1856 őszén Poroszország és Svájc közt konfliktus támadt Neuchâtel, az egykori Neuenburg és Vallendis (franciául Neuchâtel és Valangin) hercegségekből keletkezett svájci kanton miatt, mely az 1815-ös bécsi kongresszus döntése értelmében Svájchoz való csatlakozása után is hűbéres államként a porosz király fennhatósága alá tartozott. Az 1848-as republikánus felkelés után Neuchâtelban kikiáltották a köztársaságot és gyakorlatilag véget vetettek Poroszország uralmának. 1856 szeptemberében a porosz király híveit, akik puccsot robbantottak ki, a svájci kormány letartóztatta. A porosz–svájci konfliktus 1857 tavaszáig tartott, míg végül 1857 máj. 26-án a porosz király más hatalmak, kivált Franciaország diplomáciai beavatkozása következtében kénytelen volt hivatalosan is lemondani Neuchâtelről. (V. ö. Marx: „A Hohenzollernok isteni joga".) – *77 79 80*

[144] A célzás nyilvánvalóan arra vonatkozik, hogy az 1815. évi bécsi szerződés után Poroszország megkapta Dániától Pomeránia egy részét, az ún. Svéd-Pomerániát, Dánia pedig cserében megkapta Poroszországtól Lauenburg hercegséget. – *77*

[145] V. ö. Horatius: „Carmina", II. könyv 10., 5. sor. – *78*

[146] Ezeket a gondolatokat Marx „A Hohenzollernok isteni joga" c. cikkében részletesen kifejtette. – *78 79*

[147] A kiegyezők (Vereinbarer) kifejezés analógia az 1848 máj. 22-én Berlinbe összehívott porosz nemzetgyűlés tagjainak elnevezésére, akik „kiegyeztek a koronával egy alkotmányban". – *78*

[148] Lásd Engels: „Hegyi hadviselés"; a cikk első részének fogalmazványa Engels kéziratában fennmaradt. – *80*

[149] Birodalmi alkotmány-hadjárat – a frankfurti nemzetgyűlés által 1849 márc. 28-án elfogadott birodalmi alkotmány elismertetéséért vívott fegyveres harcok. Az alkotmányt a legtöbb nagy német állam (Poroszország, Szászország, Bajorország, Hannover stb.) kormánya vonakodott elismerni. A tömegek viszont a birodalmi alkotmányban látták a forradalom egyetlen még meg nem semmisített vívmányát. 1849 május–júniusában a Rajna-tartományban, Drezdában, Badenban és a Pfalzban fegyveres harcok törtek ki; a felkelések élén kispolgári demokraták álltak. A frankfurti nemzetgyűléstől a felkelők nem kaptak támogatást, a vezetőkben sok volt a határozatlanság és az ingadozás, a megmozdulások spontán és elszigetelt jellegűek voltak. A mozgalmat július közepén kegyetlenül leverték. V. ö. még Engels írásait (aki a harcokban személyesen is részt vett): „A német birodalmi alkotmány-hadjárat"; lásd 7. köt., és „Forradalom és ellenforradalom Németországban", XVII–XIX. fej.; lásd 8. köt. 86–98. old. – *81*

[150] Proudhon „Manuel du spéculateur à la bourse" c. műve 5. kiadásáról van szó. Ebben a könyvben Proudhon kifejti anarchista és kispolgári eszméit, s megkísérli tanait időszerű kérdésekkel összekapcsolni. A tárgyalt kérdések időszerűsége és a kifejtés népszerű volta elősegítette a könyv sikerét. Német fordításban is megjelent: „Handbuch des Börsenspekulanten", Hannover 1857. – *81 98*

[151] V. ö. Biblia, Jeremiás könyve 1, 10. – *81*

[152] „Le National" – francia napilap, 1830-tól 1851-ig jelent meg Párizsban, alapítói Thiers, Mignet és Carrel; a 40-es években a mérsékelt polgári republikánusok („kék republikánusok") lapja volt. – *81*

[153] Bruno Bauer a krími háború (19. jegyz.) küszöbén és folyamán a következő brosúrákat írta: „Russland und das Germanentum", „Russland und das Germanentum. Zweite Abteilung. Die deutsche und die orientalische Frage", „Die jetzige Stellung Russlands", „Deutschland und das Russentum", „Russland und England". – *81*

[154] Bruno Bauer „Kritik der Evangelien und Geschichte ihres Ursprungs" c. munkájáról van szó. Az „Őskereszténység története" csak 1874-ben jelent meg „Philo, Strauss und Renan und das Urchristentum" címmel. – *82*

[155] „The Morning Star" – angol napilap, 1856-tól 1869-ig jelent meg Londonban; a szabadkereskedelmi mozgalom lapja. – *82*

[156] „The Illustrated London News" – angol képes hetilap, 1842 óta jelenik meg. – *82*

[157] Arról az árvízről van szó, amely 1856 tavaszán a Rhône és a Loire völgyében volt; III. Napóleon népszerűséghajhászás céljából az árvíz sújtotta területekre utazott, majd a közmunkaügyi miniszterhez írt levelében intézkedéseket javasolt hasonló természeti katasztrófák megakadályozására. – *83*

[158] Marx következő cikkeiről van szó: „A Hohenzollernok isteni joga", „Az angol–perzsa háború" és „Ausztria tengeri kereskedelme". – *84 106*

[159] Marx azokra az engedményekre utal, amelyeket a svájci kormány a neuchâteli konfliktussal (v. ö. 143. jegyz.) kapcsolatban tett. A porosz király követelte letartóztatott híveinek szabadonbocsátását, s követelésének megtagadása esetére háborúval fenyegette Svájcot. A svájci kormány először kategorikusan elutasította e követelés teljesítését, s hivatalosan kijelentette, hogy porosz csapatok behatolása esetén ellenállást fog tanúsítani. Amikor azonban III. Napóleon, aki nem akart háborút a francia határon, nyomást gyakorolt a svájci kormányra, ez 1857 jan. 16-án elhatározta a letartóztatottak szabadonbocsátását. Erre a porosz király visszavonta a seregének mozgósítására és a svájci határon való felvonulására vonatkozó parancsot. Ilymódon a Poroszország és Svájc közötti háborús összecsapás veszélye elhárult. – *85*

[160] Nyilván a „Neue Preussische Zeitung" 1857 jan. 1-i számáról van szó, amely a svájci szövetségi tanácsnak a szövetségi gyűléshez intézett üzenetét ismertette. Rámutatott a neuchâteli kérdésben támadt porosz–svájci konfliktus (v. ö. 143. jegyz.) okaira, az európai nagyhatalmak állásfoglalására, s kiemelte, hogy a porosz király a francia kormány garanciális állításai ellenére semmilyen kötelezettséget sem vállalt a francia császárral szemben arra, hogy lemond Neuchâtelra és Valanginra támasztott igényeiről. – *85*

[161] Orléanisták (vagy Fülöp-pártiak) – a júliusi monarchia (1830–1848) hívei; a pénzarisztokrácia és az ipari nagyburzsoázia érdekeit képviselték. A második köztársaság idején (1848–51) a legitimistákkal (v. ö. 373. jegyz.) együtt az ún. rendpártot alkották. – *85 284 308*

[162] „Journal des Proscrits" – francia nyelvű lap, megjelent 1856 végén (mindössze két hétig) Londonban; a francia kispolgári demokrata emigráció lapja. – *85*

[163] Az utalás Engelsnek a hegyi hadviselésről szóló második cikkére vonatkozik, melyet a „New York Daily Tribune" szerkesztősége nem közölt. – *86*

[164] „The New York Herald" – amerikai napilap, a republikánus párt lapja, 1835-től 1924-ig jelent meg New Yorkban, majd egyesült a „New York Tribune"-nal („New York Herald Tribune"). – *87*

[165] „The New York Times" – amerikai napilap, 1851-ben alapították; a republikánus párt szócsöve. – *87*

[166] Azokról az értesülésekről van szó, amelyeket Marx Olmstedtól, akivel Freiligrath révén ismerkedett meg, Gurowski lengyel pánszlávistának a „New York Daily Tribune"-nal való közreműködéséről kapott. Gurowski befolyásának tulajdonította Marx, hogy a „Tribune" szerkesztősége a dunai fejedelemségekről írt tudósításait és Engelsnek a pánszlávizmus ellen irányuló cikkeit elutasította (v. ö. 72., 93–94. old.), s halogatta azoknak a cikkeknek közlését, melyeket ebben az időben a „Tribune"-nak küldött. – *89*

[167] Az 1856–57-es angol–perzsa háborúról van szó, melyről Marx 1856 okt. 30-án írta az „Angol–perzsa háború" c. tudósítását, Engels pedig Marx kérésére 1857 jan. végén–febr. elején az „Angol–perzsa háború perspektívái" c. cikket. A levél utóiratában említett „Morning Advertiser"-, illetve „Grenzboten"-cikk ugyancsak erre a háborúra vonatkozik. – *89*

[168] Marxnak ezt a cikkét a „New York Daily Tribune" szerkesztősége nem közölte. – *89*

[169] 1856-ban alakult meg az Amerikai Egyesült Államokban a republikánus párt, amely az 1856. évi elnökválasztáson majdnem győzött. Lehet, hogy Marx ezekre az eseményekre céloz. – *89*

[170] „Die Grenzboten" – német hetilap, 1841-től 1922-ig jelent meg, először Brüsszelben, majd (1842-től) Lipcsében; alapítója I. Kuranda; pályafutásának elején a lap liberális irányzatú, s különösen a flamand és osztrák liberalizmussal való kapcsolatok fejlesztését tűzte ki céljául. – *90*

[171] „Das Jahrhundert" – német hetilap, 1856-tól 1859-ig jelent meg Hamburgban; a kispolgári demokrácia szócsöve. – *92*

[172] In usum delphini (szó szerint: a dauphin (trónörökös) használatára) – „erkölcstelenségektől" mentesített, szobatisztára fésült kiadások. – *92*

[173] Currency-fickók – a „currency-principle" (forgalmi eszközelv) hívei; ez a XIX. század első felében Angliában erősen elterjedt pénzügyi elmélet a mennyiségi pénz-elméletből indult ki, amely azt állította, hogy a pénznek nincs saját, belső szubsztanciája, értékét és az áruk árát a forgalomban levő pénz mennyisége határozza meg. Currencynak (forgalmi eszköznek) tekintették az ércpénzen kívül a bankjegyeket is. Úgy vélték, hogy a bankjegyek teljes aranyfedezete útján stabil pénzforgalmat érhetnek el, tehát a papírpénz-kibocsátást a nemesfém-import és -export alapján kell szabályozni. Az angol kormány megkísérelte, hogy erre az elméletre támaszkodjék, amikor Robert Peel kezdeményezésére és a currencysták hatására elfogadta az 1844 júl. 19-i banktörvényt. Ez a törvény az Angol Bankot két egymástól független és külön készpénzalappal rendelkező főosztályra osztotta; egy bankügyletekkel foglalkozó és egy bankjegykibocsátási főosztályra (banking department és issue department). A bankjegyek szilárd fedezetéül meghatározott aranyalapnak kellett rendelkezésre állnia. Az 1847-es, 1857-es és 1866 tavaszi gazdasági válságok idején, amikor különösen nagy volt a pénzhiány, az angol kormány ideiglenesen hatályon kívül helyezte az 1844-es törvényt és felemelte az arannyal nem fedezett bankjegyek összegét. A Peel-féle banktörvény sikertelensége a currency-elmélet tudományos és gyakorlati tarthatatlanságát bizonyította. (V. ö. még Marx: „A politikai gazdaságtan bírálatához"; 13. köt. 143–147. old.) – *94 118 129*

[174] Toryk (v. ö. 24. jegyz.). – A szabadkereskedők (free-traderek), a szabadkereskedelem hívei, az angol ipari burzsoázia érdekében az állam gazdasági beavatkozását elutasították és a gazdasági élet teljes szabadságának szükségességét hirdették. Agitációjuk központja Manchester volt, ahol a XIX. sz. első felében kialakult egy szabadkereskedelmi elveket valló közgazdasági irányzat, az ún. Manchester-iskola. A mozgalom élén két textilgyáros: Cobden és Bright állt, akik 1838-ban megalapították a Gabonatörvény-Ellenes Ligát (v. ö. 198. jegyz.). A 40–50-es években a szabadkereskedelem hívei külön csoportosultak; belőlük alakult az angol liberális párt balszárnya. – A peelisták Robert Peel hívei (mérsékelt toryk). Peel politikai irányvonalának lényege az volt, hogy a földbirtokos és finánc-arisztokrácia uralmának fenntartása mellett gazdasági engedményeket kell tenni a kereskedelmi és ipari burzsoáziának. 1846-ban Peel az ipari burzsoázia érdekében keresztülvitte a gabonatörvények eltörlését (v. ö. 198. jegyz.), ami nagy elégedetlenséget keltett a védővámot támogató toryk körében, s a torypárt szakadására, valamint a peelisták elszigetelődésére vezetett. Az 50-es években a peelisták már csak egy kis parlamenti csoportot alkottak. – *97 108 119 297*

[175] Célzás arra a konfliktusra, amely 1856 októberében támadt az angol konzul és a kantoni kínai hatóságok között, s ürügyül szolgált a Palmerston-kormány által Kína ellen indított második ópiumháborúhoz (1856–1858) (v. ö. Marx: „Az angol–kínai viszály"; lásd 12.

köt. 94–99. old.). Az angol kormánynak a kínai kérdésben követett politikájáról a parlamentben viharos viták zajlottak le, amelyek 1857 febr. 26-tól márc. 3-ig tartottak és azzal végződtek, hogy az Alsóház 16 szavazattöbbséggel (263 szavazattal 247 ellenében) bizalmatlanságot szavazott Palmerston kormányával szemben, mire Palmerston feloszlatta a parlamentet. Az új választásokon többséget biztosítottak neki agresszív külpolitikájának hívei. A pártoknak Anglia kínai politikájáról folyó parlamenti harcát Marx több cikkben tárgyalta (v. ö. „Parlamenti viták a Kínában folyó ellenségeskedésekről", „A Palmerston-kormány veresége", „A közelgő angliai választások", „Az angol választások", „Cobden, Bright és Gibson veresége"; lásd 12. köt. 127–142., 146–151., 158–162. old.). – *97 101*

[176] Engelsnek a manchesteri választási kampányról és eredményéről 1857 március 11-én, 20-án, 31-én és április 2-án kelt leveleiben adott tájékoztatását Marx felhasználta „Cobden, Bright és Gibson veresége" c. cikkéhez (lásd 12. köt. 158–162. old.). – *97 102 109 110*

[177] A Docks Napoléon részvénytársaság csalásait és III. Napóleon kormányának képmutató magatartását az ifjú Berryerrel, egy ismert francia ügyvéd fiával kap solatban, aki e csalásokba bele volt keverve, Marx „Az idők jele" c. cikkében leplezte le (lásd 12. köt. 376–379. old.). Engels valószínűleg a „Times" 1857 márc. 9-i és 10-i számára hivatkozik. – *97*

[178] V. ö. Engels: „Az angolok újabb kínai expedíciója". – *97*

[179] Lelewel „Histoire de Pologne" c. könyve első kötetének alcíme: „Lengyelország története, egy nagybácsi elbeszélése unokaöccsei számára". – *98*

[180] December 10-i Társaság (Société du Dix-Décembre) – a burzsoázia lezüllött, kalandor elemeiből és lumpenproletárokból 1849-ben létrehozott szervezet, amelynek segítségével Louis Bonaparte 1851-ben államcsínyjét (18. jegyz.) végrehajtotta. Elnevezése onnan ered, hogy Louis Bonaparte-ot 1848-ban ezen a napon választották meg francia köztársasági elnöknek; v. ö. még Marx: „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" (lásd 8. köt. 150–152. old.). – *98 155*

[181] Utalás az 1856 ápr. 15-én Párizsban az ottomán birodalom sérthetetlenségének biztosításáról aláírt osztrák–francia–angol szerződésre. – *99*

[182] Nápoly királya 1806-tól 1808-ig I. Napóleon bátyja, Joseph Bonaparte volt. 1808-ban I. Napóleon Nápoly trónjára Joachim Murat-t ültette, aki 1815-ig maradt hatalmon. – A nápolyi expedícióra vonatkozóan lásd 138. jegyz. – *99*

[183] Lord Russell nevezte „truly" (igazi, vérbeli) brit miniszternek az Alsóház 1850 jún. 25-i ülésén Palmerstont, üdvözölve annak a Pacifico-ügyben elhangzott kijelentését: civis romanus sum (római polgár vagyok). – Pacifico portugál születésű angol kereskedő volt, akinek házát Athénban felgyújtották. Az angol kormány ezt ürügyül használta fel arra, hogy flottáját Görögország ellen indítsa és ultimátumot küldjön a görög kormánynak. Palmerston 1850 jún. 25-i agresszív parlamenti beszédében igazolta Anglia eljárását, és az angol polgárt, akinek tekintélyét szerinte ebben az esetben meg kellett védeni, az ókori Róma polgárához hasonlította. – *99 108 271 407*

[184] „Le Nord" – francia nyelvű napilap, 1855-től 1892-ig jelent meg Brüsszelben és 1894-től 1907-ig Párizsban; az orosz cári kormány hivatalos lapja. – *99*

[185] Az angol–perzsa háborúra vonatkozóan v. ö. 167. jegyz. – Cockney a londoniak népies elnevezése; így nevezik a londoni lakosság nyelvjárásszerű angolságát is. – *99*

[186] Az első ópiumháború (1839–42) célja az volt, hogy erőszakkal megnyissa a kínai piacot az angol kereskedelem számára, s ezzel kezdődött meg Kína félgyarmati országgá való átalakítása. – *99*

[187] Koalíciós kormány – Aberdeen whigekből, peelistákból (v. ö. 24. és 174. jegyz.) és radikálisokból álló kormánya (1852–55); ironikusan „összes tehetségek kabinetjének" is nevezték (v. ö. Marx: „A bukott kormány"; 11. köt. 35–38. old.). – *99*

[188] A manchesteri „massacre en miniature" („miniatűr mészárlás") arra a véres eseményre vonatkozik, mely 1819 aug. 16-án a Manchester melletti Petersfielden játszódott le. 60 ezer ember gyűlt itt össze, főként munkások, akik általános választójogot, jobb munkafeltételeket, magasabb bért követeltek, s a gabonatörvények (v. ö. 198. jegyz.) ellen tüntettek. A békés gyűlést vérbe fojtották, mégpedig azokkal a huszárokkal, akik Waterloonál harcoltak (ezért a mészárlás a Peterloo nevet kapta). – Szájkosártörvények; szájpecektörvények (Gagging Laws) az 1819-ben Angliában kibocsátott rendkívüli törvények. Ez a 6 törvény (Six Acts) korlátozta a szólás-, gyülekezési és sajtószabadságot. A törvényeket kibocsátó kormányban Palmerston hadügyi államtitkár (Secretary at War) volt. – *100*

[189] A Corps législatif (Törvényhozó Testület) III. Napóleon idején, 1852 márciusától 1870 szept. 2-ig állt fenn. Az 1852 januári alkotmány szerint az elnököt, aki egyedül gyakorolta a végrehajtó hatalmat, tíz évre választották. A terrorista eszközökkel megválasztott Corps législatif képviselői kizárólag a törvényekre és a költségvetésre vonatkozólag tanácskoztak és szavaztak. – *101*

[190] A Tucker-féle pamfletok („Tucker's Political Fly-Sheets") sorozatának első két számában részek jelentek meg Marx „Lord Palmerston" c. cikksorozatából, amely 1853–54-ben jelent meg a „New York Daily Tribune"-ban és teljesebb, összefüggőbb formában a „People's Paper"-ben (lásd 9. köt.). E sorozat III. cikkének tartalmát foglalja magában az első pamflet: „Palmerston and Russia" (Palmerston és Oroszország). A második pamflet: „Palmerston and the treaty of Unkiar Skelessi" (Palmerston és a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés), melynek címlapján más cím állt: „Palmerston, what has he done?" (Palmerston, milyen tetteket vitt véghez?), csekély eltéréssel a „People's Paper"-ben megjelent változat IV. és V. cikkének szövegét tartalmazta. A Tucker-sorozat többi számában ugyancsak Palmerstonra vonatkozó cikkek jelentek meg, főleg D. Urquhart tollából. (V. ö. még 9. köt. 304. jegyz.) – *102 103 107*

[191] W. Coningham szerkesztésében 1848-ban különkiadásként jelent meg a „Betrayal of England" c. pamflet, amely utánnyomásként Ansteynak 1848 február 8-án, 14-én, 23-án és március 1-én az alsóházi viták során Palmerston ellen elmondott beszédeit közölte, valamint Palmerstonnak Anstey vádjaira adott válaszát. 1857 ápr. 29-én a „Betrayal of England" a „Free Press" különszámaként újból megjelent. – *103*

[192] Valószínűleg Ansteynak 1848 február 23-án az Alsóházban tett nyilatkozatáról van szó (lásd 9. köt. 350., 366–367., 371–372., 372–374., 382., 384. old.). – *103 107*

[193] W. Wilks: „Palmerston in three epochs: a comparison of facts with opinion". – *103*

[194] Marxnak Lord Palmerstonra vonatkozó cikkeiről van szó, amelyek a „New York Daily Tribune"-ban a szerző megnevezése nélkül mint vezércikkek különböző címmel jelentek meg: a „Palmerston" 1853 okt. 19-én, a „Palmerston and Russia" (Palmerston és Oroszország) 1853 nov. 4-én, a „Chapter of Modern History" (A modern történelem egy feje-

zete) 1853 nov. 21-én és az „England and Russia" (Anglia és Oroszország) 1854 jan. 11-én. Ez a négy cikk része volt Marx „Lord Palmerston" c. cikksorozatának (v. ö. 190. jegyz.). – *103 107 613*

[195] „The Morning Post" – angol napilap, 1772-től 1937-ig jelent meg Londonban; a XIX. sz. közepén a Palmerston körül csoportosuló whig-jobbszárny szócsöve. – *103*

[196] Orlando a főhőse Ariosto „L'Orlando furioso" (Az őrjöngő Roland) c. híres eposzának, melyet Boiardo „L'Orlando innamorato" c. eposzának folytatásaként írt Ariosto. Az angolok perzsiai és kantoni haditetteit illetően v. ö. 167., ill. 175. jegyz. – *104*

[197] Az angolok Busir-expedíciójára Herát fejedelemségnek Perzsia által történt megszállása szolgáltatott alkalmat. Az angolok elfoglalták Busirt, a legfontosabb perzsa kikötőt, s ez robbantotta ki az 1856–57-es angol–perzsa háborút (v. ö. 167. jegyz.). – *104*

[198] National Anti-Corn-Law League (Nemzeti Gabonatörvény-Ellenes Liga) szabadkereskedő egyesület, Cobden és Bright gyárosok alapították 1838-ban Manchesterben. A liga teljes kereskedelmi szabadságot követelt és küzdött a gabonatörvények eltörléséért. Az Angliában 1815-ben bevezetett gabonatörvények célja a gabonabehozatal korlátozása, ill. megtiltása volt. A gabona árának csökkentése ugyanis feltétele volt a munkabér csökkentésének és a földbirtokos arisztokrácia gazdasági és politikai gyöngítésének. A gabonatörvények eltörlése (1846) után a liga bejelentette feloszlását, de valójában még 1849-ig működött. – *105 109 212*

[199] „Punch, or the London Charivari" – liberális angol szatirikus hetilap, 1841 óta jelenik meg Londonban. – *105*

[200] Lásd Marx: „Egy áruló Cserkeszföldön". – *105*

[201] „Reynolds's Newspaper" – radikális hetilap, amelyet G. W. MacArthur Reynolds alapított 1850-ben Londonban; az 50-es évek elején a chartistákat támogatta. – *105*

[202] „Pénzkérdésekben nem ismerünk tréfát" – David Justus Hansemann-nak, a rajnai liberális burzsoázia egyik vezetőjének a porosz királyhoz intézett később híressé vált replikája, mely az első egyesült Landtag 1847. jún. 8-i ülésén hangzott el. – *106*

[203] „Portfolio" – Urquhart által Londonban kiadott diplomáciai dokumentumgyűjtemény. „The Portfolio; or a Collection of State Papers" (Irattárca; avagy állami okmányok gyűjteménye) címmel 1835-től 1837-ig, „The Portfolio. Diplomatic Review" (Irattárca. Diplomáciai Szemle) címmel egy új sorozat 1843-tól 1845-ig jelent meg. – *107 436 439*

[204] Békepárt, ill. Béketársaság – polgári pacifista egyesülés, amelyet 1816-ban Londonban a kvékerek (a XVII. sz.-i polgári forradalom idején a hivatalos egyházzal szemben alakult pacifista vallási szekta) alapítottak; a társaságot a szabadkereskedelem hívei erősen támogatták, bízva abban, hogy Anglia a szabadkereskedelem segítségével békés körülmények között jobban kihasználhatja ipari fölényét. – *108*

[205] Newalls Buildings – manchesteri épület, 1838 óta itt ülésezett a Nemzeti Gabonatörvény-Ellenes Liga (v. ö. 198. jegyz.). – *109*

[206] A „Free Press" (v. ö. 12. jegyz.), amely szembenállt a Palmerston-kormánnyal, augusztus 16 óta négy oldalról nyolcra növelte terjedelmét; ezáltal a tematika sokoldalúbb és részletesebb lehetett. Marx és Engels leveleikben gyakran „új »Free Press«"-nek nevezik ezt a megváltozott újságot. – *109 516*

[207] Konrad Schramm halálának híre költött volt. – *111*

[208] „Le Figaro" – francia napilap, 1854-től jelenik meg Párizsban; konzervatív, a 60–70-es években bonapartista, majd klerikális monarchista. – *111*

[209] Az ebben a bekezdésben említett tényeket Marx felhasználta a „Választások eredménye" c. cikkében, mely a „New York Daily Tribune" 1857 ápr. 22-i számában jelent meg (lásd 12. köt. 166–169. old.). – *112*

[210] Maurenbrecher könyvének címe nem volt megállapítható. – *112*

[211] A Kékkönyvekre vonatkozóan lásd 60. jegyz. A szóban forgó Kékkönyv: „Correspondence 1839–1841, relative to the Affairs of the East, and the Conflict between Egypt and Turkey". – *112*

[212] Valószínűleg Engelsnek a pánszlávizmus ellen írt cikkei (v. ö. 15. jegyz.) egyikéről van szó. – *112*

[213] 1857 ápr. 6-i levelében Ch. Dana a „New American Cyclopaedia"-ben való közreműködésre kérte fel Marxot. A „New American Cyclopaedia"-t a „New York Daily Tribune" köréhez tartozó amerikai haladó polgári személyiségek adták ki, G. Ripley és Ch. A. Dana szerkesztésében, az Egyesült Államok és Európa sok jelentős (nagyrészt haladó) tudósának bevonásával. A „Cyclopaedia" 16 kötetben 1858-tól 1863-ig jelent meg New Yorkban, a D. Appleton and Company kiadónál; változatlan új kiadása megjelent 1868–69-ben. – Marxot a „Cyclopaedia" szerkesztősége a Marx által javasolt címszójegyzék alapján megbízta több (elsősorban katonai tárgyú) címszó megírásával. A címszók nagy részét Marx helyett Engels írta meg; az ezzel a munkával kapcsolatos kérdéseket folyamatosan megbeszélték egymással. Marx és Engels 1857 júliusától 1860 októberéig dolgoztak a „Cyclopaedia" részére. Cikkeiket lásd sorozatunk 14. kötetében. – *113 114 129 137 140 147 233 585*

[214] V. ö. Biblia, Máté 5, 29. és 30. – *113*

[215] Austerlitznél 1805 dec. 2-án a szövetséges orosz és osztrák seregek megsemmisítő vereséget szenvedtek I. Napóleontól. – Az asszíriai Arbélánál, pontosabban Gaugamélánál (400 km-re északra Babilontól) ütközött meg i. e. 331-ben makedón Alexandrosz (Nagy Sándor) serege III. Dareiosz perzsa király csapataival; a csatában az egész perzsa tábor, a málha és a perzsa államkincstár is makedón kézre került. – *114 166 171*

[216] Code Napoléon (Napóleon törvénykönyve) a francia polgári törvénykönyv (code civil); 1804-ben lépett életbe (1807 óta nevezték így). – *115*

[217] Richard Cobden 1857 febr. 26-án felszólalt az Alsóházban az angol kormánynak a kínai konfliktussal (lásd 175. jegyz.) kapcsolatban tett törvényellenes lépései ellen, s határozati javaslatot terjesztett elő, amely Anglia kínai hadműveleteit elítélte. Cobden javaslata, melyet az Alsóház hosszas viták után elfogadott, formai indokolásul szolgált a Palmerston-kormány elleni bizalmatlansági javaslat benyújtásához. – *119*

[218] Pistol zászlós – Shakespeare „IV. Henrik", „V. Henrik" és a „Windsori víg nők" c. színműveiben szereplő alak; hamisjátékos, hetvenkedő és gyáva. – *119*

[219] Feltehetőleg Theodor Mommsen „Römische Geschichte" c. három kötetes munkájáról van szó. – *119*

[220] Ferdinand Lassalle „Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos" c. művéről van szó. – *120 221 250 521 523*

[221] Marx kérésére Engels május 22-én megírta „Perzsia–Kína" c. cikkét. – *120 122 124 127*

[222] Ferdinand Lassalle „Franz von Sickingen" c. drámájáról van szó. 1857 ápr. 26-i levelében Lassalle azt írta Marxnak, hogy műve „bizonyos mértékben *gyújtani* fog". – *122 373 382 557 559 565 566*

[223] A Crédit mobilier 1857 ápr. 28-i jelentéséről, mely a „Moniteur universel" 1857 ápr. 30-i számában jelent meg, Marx a két „Crédit mobilier" c. cikkében (lásd 12. köt. 187–194. old.) részletes elemzést ad. – *127*

[224] Részvénytársaság (société anonyme, société par actions) – olyan kereskedelmi társaság, amely előre meghatározott számú és névértékű részvényekből álló alaptőkével alakul és amelynél a részvények tulajdonosai csak részvényeik erejéig felelősek. Betéti társaság (société en commandite) – olyan kereskedelmi társaság, melyben a cégtársak közül egy vagy több kültag csak vagyonbetétével, míg egy vagy több beltag korlátlanul és egyetemlegesen felelős. A francia jog ismeri a société en commandite par actions (betéti részvénytársaság) fogalmát is; ennél a hitelezőkkel szemben legalább egy (bel)tag korlátlanul felelős, a többiek csak részvényeik erejéig. – *127*

[225] „Szociálfilozófiának" nevezi Moses Hess a 40-es években írt munkáiban a francia utopista szocializmust, amelynek képviselői Babeuf, Saint-Simon és Fourier voltak. Ide sorolta Hess Proudhon kispolgári szocialista doktrínáját is. – *127*

[226] Engels 1857 jún. elején érkezett Londonba és körülbelül a hónap végéig tartózkodott ott. – *130*

[227] A szóban forgó cím Engels testvérének, Marie Blanknak a lakáscíme. Blankné ebben az időben Londonban lakott, s 1857 júniusi londoni tartózkodása alkalmával Engels valószínűleg nála lakott. – *132*

[228] 1857 jún. 11-i levelében Dana közölte Marxszal, hogy a „Putnam's Monthly" szerkesztősége által el nem fogadott „Saint-Arnaud" c. cikk kéziratát visszaküldi neki (v. ö. 95. jegyz.). Továbbá tanácsolta, hogy a „Hajók erődök ellen" c. cikket ne írja meg, mert a folyóirat szerkesztősége nem vállal semmilyen pozitív kötelezettséget. Végül azt írta, reméli, nemsokára egy „csomó anyagot" kap Marxtól a „New American Cyclopaedia" részére. – *134*

[229] Engels „Hadsereg" (Army) c. cikkéről van szó. – *137 140 153 156 159 161 174 182 194 233*

[230] Az 1857–59-es felkelés az indiai nép legnagyobb felkelése a brit gyarmati uralom ellen. Előkészítése már 1856 közepén megkezdődött. A felkelés 1857 tavaszán lángolt fel a bengáli hadsereg Észak-Indiában állomásozó ún. szipoj egységeiben és rohamosan átterjedt Észak- és Közép-India legnagyobb területeire. A szipojok (szipáhík) bennszülöttekből toborzott, angol tisztek parancsnoksága alatt álló indiai csapatok, amelyeket India és a szomszédos országok (Afganisztán, Burma) ellen folytatott hadműveletekben használtak fel. A szipoj csapatok, a felkelés katonai magva, megszállva tartotta Észak-India legfontosabb stratégiai pontjait, és az ő kezükben volt a tüzérség java része is. A szipoj hadsereg nemcsak az indiai parasztság, hanem részben az észak-indiai (főképpen az audhi)

feudális nemesség elégedetlenségét is kifejezte. A felkelésben részt vett legfontosabb pontok Delhi, Lakhnú, Kánpur, Rohilkhand, Közép-India és Bandelkhand voltak. A felkelés fő erejét a parasztok és a városi szegény kézművesek adták, a mozgalom vezetése általában a helyi földesurak kezébe került, akiknek legtöbbje azonban elárulta a felkelést, amikor 1858-ban a gyarmati hatóságok azt ígérték nekik, hogy nem bántják birtokaikat. A felkelés az egységes irányítás hiánya, a helyi szétforgácsoltság, a lakosság etnikai, vallási és kaszt-megosztottsága és az angolok katonai-technikai fölénye miatt szenvedett vereséget. Bár az angoloknak sikerült megakadályozniok, hogy a felkelés átterjedjen Pandzsábra, Bengáliára és Dél-Indiára, a mozgalom mégis egész Indiát megrázta, és az angol kormány kénytelen volt az ország igazgatási rendszerében számos változtatást végrehajtani. A felkelés kihatott Ázsia más országainak nemzeti felszabadító mozgalmaira, mert hozzájárult az angol gyarmatosítók helyzetének gyengítéséhez és évtizedekkel kitolta Anglia Afganisztánnal, Perzsiával és más ázsiai országokkal kapcsolatos agresszív terveinek a megvalósítását. – *138 144 193 228 395 625*

231 1857 jún. végén–júl. elején egy csoport olasz polgári forradalmár, Mazzini útmutatását követve, hatalmába kerített egy olasz gőzöst, amely Genovából Tuniszba tartott. A nápolyi öbölben partra szálltak azzal a szándékkal, hogy felkelést robbantanak ki Itáliában az osztrák uralom ellen. Mazzini hívei meg is próbáltak Genovában felkelést szervezni, de a kísérlet nem sikerült, s az expedíció, valamint a genovai puccs majdnem minden részvevője börtönbe került. – *138*

232 A levél válasz Marx 1857 júl. 8-i soraira. A kéziratban Engels utólag beszúrta a feltételezett „július 10 (?)" dátumot. 1857 júl. 10 azonban pénteki napra esett és az Engels által a levélen feltüntetett szombat júl. 11-re esett. – *140*

233 A felsorolt Engels-cikkek: „Alma", „Adjutáns", „Lőszer" (Ammunition); lásd 14. köt.; az „Abensberg" c. cikket a „New American Cyclopaedia" valószínűleg jelentősen megrövidítette. Ezért kiadásunkban csak egy jegyzetbe vettük fel (lásd 14. köt. 110. jegyz. 673. old.). – *140 144*

234 V. ö. Engels: „Tüzérség" (Artillery). – *140*

235 Az indiai eseményekről (v. ö. 230. jegyz.) Marx cikksorozatot írt, amely 1857-ben és 1858-ban folyamatosan jelent meg a „Tribune"-ban (lásd 12. köt.). – *144*

236 Valószínűleg azokról a feljegyzésekről van szó, amelyeket Marx a „Hadsereg" c. cikkhez készített Engels részére. – *145*

237 A szóban forgó mű az „Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste"; kiadását Ersch és Gruber kezdte meg 1818-ban, 1890-ben jelent meg a 167. kötet. Ez az enciklopédia, mely a legnagyobb német lexikon, befejezetlen maradt. – *145 183 240*

238 Marx néhány „A" címszavas katonai cikket kapott Engelstől a „New American Cyclopaedia" részére. Jegyzetfüzetébe 1857 július 24-én bejegyezte, hogy a cikkek egy része elment New Yorkba a „New American Cyclopaedia" részére. Ezek nyilván a következő cikkek voltak: „Adjutáns", „Airey", „Albuera", „Alma", „Arquebuse", „Aspern", „Támadás" (Attack). – *146 157*

239 Loan-society (kölcsönző egylet) – a Munkás-segélyegyletek (Friendly Society) (lásd 103. jegyz.) egyik válfaja. Az 1835-ben különtörvény által legalizált kölcsönző egyletek, amelyeknek pénzalapja, akárcsak a Munkás-segélyegyletek esetében, tagsági járulékokból állt, célul tűzték ki, hogy a munkásoknak alacsony százalék mellett hitelt nyújtsa-

nak, amelyet részletekben fizethettek vissza. A kölcsön rendszerint nem haladhatta meg annak az összegnek a felét, amelyet életbiztosítására az egyleti tag befizetett. Kölcsönt kaphattak kívülállók is, de aki nem volt tag, attól két megbízható kezest követeltek. – *146 319*

[240] 1857 júl. 28-tól nov. elejéig Engels tengeri fürdőhelyeken gyógyíttatta magát, a Liverpool melletti Waterlooban (szept. 8-ig), a Wight-szigeten levő Ryde-ban (kb. okt. elejéig) és Jersey-szigeten (nov. elejéig). Innen visszatért Manchesterbe. – *147*

[241] A szóban forgó levél, melyet Engels 1857 aug. 11-én Jenny Marxhoz írt, eddig nem került elő; Marx 1857 aug. 9-i levelére válaszolt benne Engels. – *149 153*

[242] Lásd 12. köt. 246. old. (Marx: „Az indiai felkelés".) V. ö. még 235. jegyz. – *150*

[243] Elnökség – közigazgatási egység Indiában; Brit-India területi felosztásában 3 elnökség volt: Bengália, Bombay és Madras. – *150*

[244] Spirit-rapperek – szellemidézők, a spiritizmus hívei; itt szójáték az angol „spirit" szóval, amelynek jelentése szellem, lélek vagy kísértet, de a szeszesitalok minden fajtájának megjelölésére is szolgál. – *150*

[245] Valószínűleg a „New American Cyclopaedia" (v. ö. 213. jegyz.) részére küldött cikkeket Engels. – *151*

[246] III. Napóleon ellen az itáliai forradalmárok több merényletet szerveztek, mert megszegte az itáliai felszabadító mozgalom támogatására tett ígéreteit. Itt nyilván arról az összeesküvésről van szó, melyet a francia rendőrség 1857 júl. 11-én fedett fel; részvevői (Grilli, Bartolotti és Tibaldi) aug. 6–7-én kerültek bíróság elé, amely a gyarmatokon töltendő kényszermunka-büntetésre ítélte őket. – *154*

[247] Az aug. 11-én Marxhoz befutott Engels-cikkek: „Torlasz" (Abatis) és „Afgan isztán". – *158*

[248] A szóban forgó levelet, amely eddig nem került elő, Marx valószínűleg 1857 aug. 11-én írta Danának, vagyis azon a napon, amelyen a szállítmányt a „New American Cyclopaedia" részére elküldte. – *158*

[249] A levél kezdete és vége nem maradt fenn. Az itt közölt töredék anyagát Marx felhasználta „Bernadotte" és „Berthier" c. cikkeiben. – *162*

[250] A Marx noteszében szereplő feljegyzés szerint 1857 szept. 15-én az Engelsszel közösen írt „Barclay de Tolly" c. cikket, az általa írt „Berthier" c. cikket, valamint Engels „Lövegpad" (Barbette), „Bástya" és „Szurony" (Bayonet) c. cikkeit küldte el Marx az enciklopédia (v. ö. 213. jegyz.) részére New Yorkba. – *164*

[251] A „Bem"-cikkhez (lásd 14. köt. 117–120. old.) készített életrajzi kivonat forrásának eddig nem sikerült nyomára jutni. – *164*

[252] Ehhez a levélhez Marx katonai hidakról szóló kézikönyvekből Engels kívánságára készített kivonatokat mellékelt. – *165*

[253] Jénánál zajlott le 1806 okt. 14-én a döntő csata az I. Napóleon vezette francia csapatok és a porosz seregek egyik része között; ugyanaznap Auerstedtnél csaptak össze Davout csapatai és a porosz fősereg. A csatában szétzúzták a porosz sereget és a vereség Porosz-

ország fegyverletételére vezetett. – A porosz-eylaui csata 1807 febr. 7–8-án zajlott le a francia és a szövetséges porosz–orosz csapatok között. I. Napóleon nagy véráldozatok árán sem tudott döntő győzelmet kivívni az oroszokkal szemben. – *166 171 172*

[254] Wagramnál 1809 júl. 5–6-án a napóleoni sereg nagy győzelmet aratott az osztrákokon; a legyőzött osztrákok 1809 októberében kénytelenek voltak súlyos feltételekkel békét kötni. – *166 172*

[255] Gustav von Griesheim: „Vorlesungen über die Taktik". – *166*

[256] Ezt az értékelést, melyet Marx kívánságára Engels angol nyelven írt, Marx a „New American Cyclopaedia" számára készített „Bem"-cikkhez részben átvette. – *169*

[257] A szóban forgó 3 életrajz: „Bennigsen", „Blum" „Bourrienne". – *170*

[258] Engels az „Ütközet" (Battle) c. cikkére utal. – *171*

[259] Lásd H. Jomini: „Vie politique et militaire de Napoléon, racontée par lui-même, au tribunal de César, d'Alexandre et de Frédéric", 3. köt., 266. old. – *172*

[260] A Bernadotte-ra vonatkozó adatok legnagyobb részét, amelyeket Engels H. Jomini könyvéből vett, Marx felhasználta „Bernadotte" c. cikke megírásához. – *172 174*

[261] Utalás a tafnai szerződésre, melyet 1837 máj. 30-án Bugeaud és Abd el-Kádir, az algériai szabadságharc (1832–47) vezetője, a Tafna folyó mellett írtak alá. Marx erről „Bugeaud" c. cikkében azt írta, hogy Bugeaud e szerződés megkötésével „kritikus helyzetbe hozta seregét". „Egy titkos cikkely, amelyet írásban nem rögzítettek, kikötötte, hogy Bugeaud tábornoknak 30 000 búcsu (kb. 12 000 $) fizetendő." (Lásd 14. köt. 215. old.). – *175*

[262] A krími háború (v. ö. 19. jegyz.) első nagy csatája az orosz hadsereg és a szövetséges angol–francia csapatok között az Alma mentén zajlott le, 1854 szept. 20-án. A csatát a szövetségesek nyerték meg, akik az orosz csapatokkal szemben katonailag és számbelileg is fölényben voltak. Az orosz csapatok ellentámadása a vezetés által elkövetett hibák ellenére is jelentékeny veszteségeket okozott a szövetségeseknek. (V. ö. Engels: „Alma"; 14. köt.) – *175 291*

[263] A krími háborúban (19. jegyz.) Balaklavánál 1854 okt. 25-én az orosz haderők súlyos vereséget mértek az angol–török–francia csapatokra; az angolok, kedvező hadállásuk ellenére, hadvezetési hibák miatt nagy veszteségeket szenvedtek és könnyűlovasságuk jelentős része megsemmisült. „A háború a Keleten" c. cikkében (lásd 10. köt. 535–542. old.) Engels részletesen leírja ezt a csatát. – *175*

[264] Bosquet-nak a krími háborúban (v. ö. 19. jegyz.) való részvételére vonatkozó adatokat Marx átvette „Bosquet" c. cikke második részéhez (lásd 14. köt. 195–196. old.). – *175*

[265] Tugendbund (Erényszövetség) – német politikai társaság, 1807-ben alakult Poroszországban. Célja a hazafias érzések felszítása, a napóleoni hódítás elleni harci összefogás és alkotmányos rend bevezetése volt. Napóleon kívánságára a porosz király, aki maga is rossz szemmel nézte a társaság tevékenységét, 1809 dec. 31-én feloszlatta a társaságot, amely azonban titokban tovább működött a napóleoni háborúk végéig. – *176*

[266] Célzás az 1848–49-es badeni forradalmi mozgalomra. K. Blind részt vett a mozgalomban, F. Hecker pedig az 1848 áprilisi badeni felkelésnek (v. ö. Engels: „A német birodalmi alkotmány-hadjárat") egyik vezetője volt. – *176*

[267] Lásd Müffling: „Passages from my Life, together with Memoirs of the Campaign of 1813 and 1814", 225. old. – *176*

[268] A belgiumi Waterloonál (Belle Alliance-i csata) szenvedte el 1815 jún. 18-án Napóleon a végső vereséget a Wellington által vezetett angol–holland és a Blücher által vezetett porosz hadseregtől. A csata eldöntötte az 1815-ös hadjárat kimenetelét és a Napóleon-ellenes koalíció végérvényes győzelméhez vezetett. Napóleon császárságát eltörölték, őt magát Szent Ilona szigetére száműzték, Franciaországban restaurálták a királyságot. – *177*

[269] A „New American Cyclopaedia" részére írt „Blücher" címszóban foglalt adatoknak, jellemzésnek és a főbb hadjáratokban véghezvitt harci cselekedetek értékelésének fő forrása Müffling könyve volt (v. ö. 267. jegyz.). E forrásműből átvett anyagot Marx és Engels további tényekkel és Blücher hadvezéri tevékenységének behatóbb ismertetésével egészítették ki. – *177*

[270] A jelzett időben Marx csak a „Bem", „Bessières" és „Bosquet" címszavakat tudta elkészíteni és New Yorkba küldeni. A „Bem" és „Bosquet" c. cikkek kidolgozásában Engels is részt vett. – *178*

[271] Bonaparte pénzügyi politikájáról Marx öt cikket írt. E cikkeket nem közölték. – *178 291*

[272] Ezt a levelet Engels olyan levélpapírra írta, amelyen egy várrom képe látható. A kép alatt ez áll: „Carisbrooke Castle, Isle of Wight". – *179*

[273] E levél kéziratában Marx ezt az egész bekezdést megjelölte. A szövegben kurzívan szedett szavakat Marx húzta alá. – *180*

[274] A kéziratban e bekezdés első három mondatát Marx megjelölte. – *181*

[275] A kéziratban e bekezdés utolsó két mondatát Marx megjelölte. – *181*

[276] Engels e levelének tartalmát Marx felhasználta az indiai felkelésről 1857 szept. 29-én és okt. 6-án írt 2 cikkében (lásd 12. köt. 281–289. old.). Engelsnek az angol gyarmati hadsereg lehetséges hadműveleteire vonatkozó katonai fejtegetését Marx kiegészítette az angol gyarmati uralom ellen vívott indiai nemzeti felszabadító harc céljainak politikai értékelésével. – *181*

[277] Peculium castrense – a római jog klasszikus periódusában bevezetett jogi forma, amely szerint az eredetileg atyai hatalom alatt álló fiú mindennel, amit a katonai szolgálatáért vagy a katonai szolgálat folyamán szerzett, saját belátása szerint rendelkezhetett. – *182*

[278] Faberek – a római hadseregben dolgozó kézművesek, akik önálló katonai egységet alkottak, és főleg hidak, ostrom- és védőművek, lövegek, fegyverek stb. készítését és javítását végezték. – *182*

[279] Nyilván W. Böttticher „Geschichte der Carthager" c. könyvéről van szó. – *182*

[280] Condottiere – itáliai zsoldosvezér a XIV–XV. sz.-ban. – *182*

[281] Valószínűleg 1857 szept. 30-án találkozott Marx Brightonban Engelsszel. – *182*

[282] G. J. Harney jerseyi politikájának előzményeihez tartozik az, hogy az 50-es évek első felében, amikor az angol proletariátus forradalmi aktivitása csökkent, a politikai reakció vidéken fokozódott és a munkásosztályban reformista ideológia terjedt el, Harney elfordult a

chartizmustól (v. ö. 69. jegyz.) és a kispolgári demokrácia felé orientálódott, 1855 őszén, amikor az angol hatóságok Victor Hugót és más francia emigránsokat kiutasítottak Jersey szigetéről (v. ö. 22. jegyz.), Harney St. Hélier-be (Jersey-sziget) utazott, hogy a külföldi ügyekkel foglalkozó newcastle-i urquhartista bizottság nevében Victor Hugónak üdvözlő levelet adjon át. Harney ezután letelepedett Jersey szigetén és 1856-ban az ott megjelenő „Jersey Independent" szerkesztője lett. Ennek a demokrata újságnak, mely 1855-től 1875-ig (1858-ig hetenként kétszer, azután naponta) jelent meg a Jersey-szigeten, Harney 1856 júliusától 1862 novemberéig volt a szerkesztője. E lap hasábjain a nyárspolgári környezet hatására átfogó jelentőségű kérdéseket úgyszólván egyáltalán nem tárgyalt, s a helyi hatóságokat és berendezéseket polgári radikális álláspontról bírálta. A szigeten a régi feudális állapotok a közigazgatási rendszerben és az ottani birtokviszonyokban is fennmaradtak. A nagybirtokosok, ügyvédek és bankárok által irányított közigazgatási intézmények és bíróságok önkényesen döntöttek örökösödési és birtokkisajátítási ügyekben, ami a földbérlők körében nagy elégedetlenséget keltett. Ezek ellen az állapotok ellen lépett fel az 1856 szeptemberében Harney által alapított polgári radikális Reformliga, valamint a „Jersey Independent". A ligához főképp helybeli kereskedők, kis hajótulajdonosok és bankhivatalnokok tartoztak. Harney a támadásait mindenekelőtt F. Godfrey ellen intézte, akinek az önkényétől a jerseyi földbérlők különösen sokat szenvedtek. – *184 186 193 530*

[283] V. ö. a francia közmondást: Au royaume des aveugles les borgnes sont rois (A vakok közt a félszemű már király). – *184*

[284] „L'Impartial" – bonapartista újság, 1857-ben a Jersey-szigeten jelent meg, Lemoine szerkesztésében. – *184*

[285] Hedzsra (hidzsra) – Mohamed próféta menekülése Mekkából Medinába, ahol az első muzulmán gyülekezet megalakult; a muzulmán időszámítás kezdete (i. sz. 622). – *184*

[286] Az „Armada" címszóhoz Marx anyagot gyűjtött, kommentálta és elküldte Engelsnek, aki ennek felhasználásával írta meg az „Armada" eredeti változatát, melyet az itt közölt levéllel együtt elküldött Marxnak. Marx ezt átnézte és változtatásokat eszközölt rajta. Egyidejűleg küldte el Engels valószínűleg a Marxszal közösen kidolgozott „Ayacucho" címszót is, amelyet Marx az „Armada" címszóval együtt 1857 okt. 23-án küldött el New Yorkba a „New American Cyclopaedia" részére. – *186*

[287] Marx az Engelsszel közösen írt és a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"-ben megjelent „Szemle, [1850] májustól októberig" c. cikkre utal; az amerikai válságra vonatkozó megállapítást lásd 7. köt. 424. old. – *188*

[288] Ez a Marx által összeállított táblázat, kissé megrövidítve, Marxnak „Az indiai felkelés" c. cikkével együtt (lásd 12. köt. 290–294. old.) a „New York Daily Tribune" 1857 nov. 14-i számában jelent meg. – *190*

[289] Tiers consolidé – francia államadósság, amelyet 1797-ben értékének egyharmadára redukáltak. – *191*

[290] Millennium (ezeréves birodalom) – misztikus vallási hiedelem, amely a Biblia különböző helyeire hivatkozva (v. ö. pl. János Jel. 20, 4.) azt hirdeti, hogy Jézus vissza fog térni és ezer évig uralkodni fog a földön. Ez az „ezeréves birodalom" lesz az igazságosság, az általános egyenlőség és jólét megvalósulása. – *191*

[291] Ami a cannon (ágyú) történetét illeti, Engels a „Tüzérség" (Artillery) címszót – mint Dana 1858 jan. 8-i Marxhoz írt leveléből kitűnik – „Cannon" címszó alatt dolgozta ki és

Marx a cikket ezzel a címmel küldte New Yorkba; a „New American Cyclopaedia"-be azonban az „A" betűnél „Artillery" címmel vették fel. – *194 195 196 203 245*

[292] A kért cikket Engels 1857 nov. 16-án megírta, s az a „Tribune"-ban „Delhi bevétele" címmel 1857 dec. 5-én jelent meg. – *194 203 204 205*

[293] A csütörtökre való utalás nyilván íráshiba, s hétfőről (nov. 9-ről) van szó, ahogy az Engels nov. 15-i leveléből látható (v. ö. 196. old.). – *195*

[294] E levél keltének napján Marx a „Brit megrázkódtatás" c. cikket írta a „Tribune" részére. – *195*

[295] Az 1844. évi banktörvény (v. ö. 173. jegyz.) felfüggesztéséről van szó. – *198 205 212*

[296] Engels adatainak egy részét Marx felhasználta az „Európai pénzügyi válság" c. cikkéhez (lásd 12. köt. 316–320. old.). – *198*

[297] A „Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst" – a baloldali hegeliánusok irodalmi és filozófiai folyóirata volt. E címmel 1841 júliusától 1843 januárjáig – betiltásáig – jelent meg Lipcsében, A. Ruge és Th. Echtermeyer szerkesztésében. – *206*

[298] Az említett konferencia egybehívását E. Jones már 1857 áprilisában javasolta, s azt remélte, hogy ha sikerül megegyezésre jutni a radikális burzsoáziával és közösen kivívni egy választási reformot, ez a chartista tömegmozgalmat fel fogja éleszteni. A közös platform kidolgozásánál azonban lényeges politikai engedményeket tett a radikális burzsoáziának és a Népcharta hat pontja közül (v. ö. 69. jegyz.) csak az általános választójog követelését tartotta fenn. Emiatt a chartista párt egyszerű tagjai körében elégedetlenség lett úrrá, s nagy részük fellépett Jones kompromisszumos politikája ellen. Ismételt elhalasztás után 1858 febr. 8-án Londonban egybehívták a chartisták és a polgári radikálisok közös konferenciáját. A polgári radikálisokhoz való közeledése miatt Marx és Engels ideiglenesen szakítottak Jonesszal és beszüntették közreműködésüket a „People's Paper"-ben. Csak néhány évvel később, amikor Jones ismét kezdett forradalmi proletár szellemben fellépni, újították fel vele a baráti kapcsolatot. – *207 262 546*

[299] John Frost a nottinghami chartista szervezet titkárának, Vardynak egy levelet írt, amelyet 1857 nov. 14-én a „People's Paper" közölt. E közlemény lényegét ismerteti itt Marx Engelsszel. – *207*

[300] A Mincing Lane és a Mark Lane – londoni utcák, ahol a gyarmatáru-, illetve a gabonatőzsde van. – *208 211*

[301] G. Peabody, a nagy amerikai pénzember, 1850 óta minden évben bankettot rendezett Londonban az angol arisztokrácia legmagasabb körei és amerikai vendégek részére az amerikai függetlenségi nyilatkozat napjának (1776 július 4) tiszteletére. – *209 626*

[302] Banko-márka – Hamburgban használatos pénzelszámolási egység; 1873-ig volt érvényben. – *209 215 217 229 626*

[303] Engelsnek a hamburgi válságra vonatkozó adatait Marx felhasználta az 1857 dec. 18-án írt „Európai válság" c. cikkéhez (lásd 12. köt. 321–323. old.). – *210*

[304] „The Economist" – angol gazdasági és politikai hetilap, 1845 szeptemberétől jelenik meg Londonban; az ipari nagyburzsoázia lapja. – *211*

[305] A válságra vonatkozóan e levélben foglalt gondolatokat Marx részletesen kifejtette az „Európai pénzügyi válság" c. cikkében (lásd 12. köt. 316–320. old.). – *212*

[306] Az utalás Marxnak „Az 1844-es banktörvény és az angliai pénzválság" c. cikkére vonatkozik. – *212*

[307] Printing House Square – londoni tér; a „Times" szerkesztőségének székhelye. – *212*

[308] Jonathan testvér (brother Jonathan) – az észak-amerikaiak tréfás elnevezése. A Jonathan név Jonathan Trumbullra vonatkozik, aki az észak-amerikai szabadságharc idején lélekjelenlétével és okosságával annyira megnyerte George Washington barátságát, hogy ez egy eredménytelenül végződő haditanácskozás után így kiáltott fel: „Jonathan testvértől kell tanácsot kérnünk!" – *212*

[309] Jacques le Bonhomme (Jólelkű v. Együgyű Jakab) – a francia paraszt gúnyneve. – *212*

[310] Utalás a hamburgi Jótállási Leszámítoló Egyesületre (Garantie-Disconto-Verein), amelyet a hamburgi pénzügyi válság idején 1857 nov. végén alakítottak meg „azzal a céllal, hogy" – mint Marx „Az európai pénzügyi válság" c. cikkében írja – „biztosítsák az Egyesület bélyegzőjét viselő váltók és bankjegyek forgalmát" (lásd 12. köt. 316. old.). – *213*

[311] „The Observer" – konzervatív irányzatú hetilap, 1791 óta jelenik meg Londonban. – *213*

[312] 1856 őszén Marx megkezdte az éveken át folytatott gazdasági kutatómunkájával összegyűjtött anyag rendszerezését és általánosítását. Olyan átfogó gazdasági munka megírását tervezte, amely a fennálló rend és a polgári gazdaságtan bírálatát tartalmazza. 1857 nyarán és őszén elkészítette művének első felépítési vázlatát, mely szerint az egész munkát 6 könyvre tervezte. A tőkéről szóló első könyv fogalmazványán 1857 augusztusától 1858 júniusáig dolgozott; e munka eredménye egy kb. 50 nagyalakú nyomtatott ívnyi kézirat, a „nyersfogalmazvány". A tervezett nagy mű felépítési vázlatának fő pontjait lefektette Engelshez és másokhoz írt leveleiben (lásd 292–297, 524–525., 547–548. old.), valamint a műhöz írt „általános bevezetés" befejezetlen fogalmazványában (lásd 13. köt. 149–176. old.). A további kutatómunka során Marx az eredeti tervét ismételten módosította, részletezte, kiegészítette, s ennek megfelelően kidolgozta a „Politikai gazdaságtan bírálatához"-t (lásd 13. köt.) és a „Tőké"-t. Az 1857–58-as gazdasági kéziratok teljes eredeti szövegét első ízben 1939–41-ben Moszkvában „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf)" (A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai (Nyersfogalmazvány) címmel adták ki. Magyar nyelven lásd 46. köt., 1. és II. rész (Budapest 1972.). – *213 219 239 252 309 522 524 625*

[313] Ezt a passzust Marx a „Tribune" részére írt „Európai válság" c. cikkében értelem szerint idézi (lásd 12. köt. 322. old.) azzal a megjegyzéssel, hogy az egy „manchesteri magánlevélből" származik. – *217*

[314] A válságra vonatkozó együttes pamflet terve nem valósult meg. – *219*

[315] Lassalle 1857 dec. 17-i leveléről van szó, melyhez Lassalle csatolta M. Friedländernek ugyancsak Marxhoz intézett levelét. Ebben Friedländer felkéri Marxot, működjön közre az általa szerkesztett „Die Presse" c. lapban. „Die Presse" – osztrák napilap, 1848-tól 1894-ig jelent meg Bécsben. Alapításakor a liberális burzsoázia mérsékelt szárnyának szócsöve volt; az 1848–49-es forradalom elfojtása után átmenetileg betiltották. 1856-tól kezdve Friedländer szerkesztette, aki előzőleg a „Neue Oderzeitung" kiadója volt, mely-

ben Marx 1855-ben mint a lap londoni tudósítója közreműködött. A bécsi „Pressé"-ben való közreműködéséről Marx csak 1859-ben, amikor Friedländertől újabb ajánlatot kapott, kezdett a változott feltételek alapján (lásd 563–564. old.) érdemileg tárgyalni, de véglegesen az ajánlatot csak 1861 októberében fogadta el, amikor a lap leleplezte a Schmerling-kormány által Ausztriában bevezetett látszatalkotmányt. Marxnak és Engelsnek 1861–62-ben a bécsi „Pressé"-ben megjelent cikkeit lásd 15. köt. – *221 244 267 400 521 524*

316 Crédit foncier de France (Franciaországi Földhitelintézet) – francia részvénybank, 1852-ben alapították a Párizsi Földbank utódaként; jelentős kormánytámogatásokban részesült. A Crédit foncier rövid- és hosszúlejáratú (50 évig terjedő határidőre) kölcsönöket folyósított ingatlanfedezetre kamatfizetés mellett. – *224*

317 Comptoir national d'escompte de Paris (Párizsi Nemzeti Leszámítoló Iroda) – 1848-ban alapították; eleinte két aláírással ellátott váltókat számolt el és hitelt adott közraktárakban őrzött árukra. 1853-tól részvénytársaságként állt fenn és előjogot nyert arra, hogy francia járadékpapírokra, ipari vállalatok vagy hitelintézetek részvényeire és kötelezvényeire kölcsönöket folyósítson. – *224 252*

318 A „Franciaországi válság" c. cikkében, mely e levél gondolatain alapszik, Marx a Francia Bank jelentésével és az Orléans-részvények jegyzésével kapcsolatos adatokat helyesbítette (lásd 12. köt. 325., 327. old.). – *224*

319 A Zollverein (Preussisch-deutscher Zollverein – Porosz-német Vámegylet) porosz vezetés alatt álló német gazdaságpolitikai egyesülés volt a belső vámok kiküszöbölésére és a behozatali vámok közös szabályozására. 1834 jan. 1-én alakult meg Poroszországból és a Német Szövetség (Deutscher Bund) 17 más államából; több mint 23 millió lakosú területre terjedt ki. Ausztria és néhány délnémet állam kívül maradt a Vámegyleten. – *224*

320 Engels 1858 jan. 4-én megírta a Marx által kért cikket (lásd „A lakhnúi fegyvertény"), s ehhez felhasználta az 1857 dec. 31-i levelében kifejtett gondolatokat. – *228 231 233 237*

321 „The Daily News" – az angol ipari burzsoázia napilapja, ezzel a címmel 1846-tól 1930-ig jelent meg Londonban; az 50-es években liberális irányzatú. – *231*

322 „Overland Mail" – angol hetilap, 1841-től 1914-ig jelent meg Londonban; kormánylap. – *231*

323 Nov. 27-én Marx, mint 1857. évi feljegyzéseiből kitűnik, két cikket küldött New Yorkba, mégpedig Engels „Tüzérség" (Artillery) és saját „Bugeaud" c. írását (lásd 14. köt.). – *232*

324 Engelsnek a „New American Cyclopaedia" részére írt C betűs címszavai közül az elsők: „Hadjárat" (Campaign) és „Kapitány" (Captain). – *235 239*

325 Gyutacs (csappantyú) [Caps (percussion)] – ez a cikk nem jelent meg a „New American Cyclopaedia"-ben. – *235 254 256*

326 Ezeket a gondolatokat Clausewitz a „Vom Kriege" második könyvének harmadik fejezetében fejtette ki. E mű először 1832-ben jelent meg Berlinben; a „Hinterlassene Werke des Generals Karl von Clausewitz über Krieg und Kriegführung"-ban; lásd I–III. köt., az említett fejezet az I. kötetben van. – *236*

327 Azokról a statisztikai adatokról van szó, amelyek Angliának a krími háború alatti (v. ö. 19. jegyz.) kereskedelmi mérlegére, valamint import- és exportértékeire vonatkoznak. A „Free Press" szerkesztősége a manchesteri bizottság (v. ö. 91. jegyz.) jelentésének

formájában ezeket az adatokat még közzétételük előtt elküldte Marxnak. A „Free Press"-ben ez a dokumentum 1858 jan. 13-án jelent meg. A jelentésben foglalt számadatokat Marx felhasználta a „Brit kereskedelem" c. cikkében (lásd 12. köt. 334–341. old.). – *238*

[328] „Der Pionier" – német nyelvű demokratikus hetilap, 1854-től 1858-ig New Yorkban, 1859-től 1879-ig Bostonban jelent meg; a német kispolgári emigránsok szócsöve; főszerkesztője Karl Heinzen volt. – *238*

[329] A levélben említett cikk Engels 1858 jan. 14-én írt tudósítása: „Lakhnú felmentése". – *240 242*

[330] Marx levelét 1858 jan. 14-ről keltezte, de az nem íródhatott január 16 előtt, mert Konrad Schramm, akinek haláláról Marx e levélben értesíti Engelst, jan. 15-én este halt meg. Továbbá nyugtázza Marx a levélben a „Lakhnú felmentése" vételét, ezt a cikket pedig Engels január 14-én írta. 1858 jan. 23-i levelében (lásd 245–246. old.) Marx érdeklődik Engelsnél, megkapta-e nyolc nap előtti levelét a „Lupusnak szóló melléklettel", ekkor az itt közölt levélre utal, amelyet eszerint 1858 jan. 16-án küldött el. – *242*

[331] „Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie" – német napilap, Marx szerkesztésében 1848 jún. 1-től 1849 máj. 19-ig adták ki Kölnben. A szerkesztőség tagjai voltak még F. Engels, W. Wolff, G. Weerth, F. Wolff, E. Dronke, F. Freiligrath és H. Bürgers. A „Neue Rheinische Zeitung" mint a demokrácia proletár szárnyának harcos orgánuma a néptömegek nevelője lett; vezércikkeit általában Marx és Engels írták. A lapot elszánt és következetes magatartása, harcos internacionalizmusa és politikai leleplező cikkei miatt a porosz kormány üldözte, s 1849 májusában, amikor az ellenforradalom általános támadásba lendült, a Marx és a többi szerkesztő ellen indított eljárások a szerkesztőséget a lap beszüntetésére kényszerítették. (V. ö. Engels: „Marx és a »Neue Rheinische Zeitung« 1848–1849"; 21. köt. 13–20. old.) Marxnak és Engelsnek a lapban megjelent cikkeit lásd 5—6. köt. – *242*

[332] A krími háborúban (v. ö. 19. jegyz.) a szevasztopoli erőd 3. bástyája, a Nagy Redan ellen indított eredménytelen szövetséges roham idején, 1855 jan. 18-án, Windham volt az angol dandár parancsnoka (v. ö. Engels: „Windham veresége"). – Ami az indiai harcokat illeti (230. jegyz.), Marx utalása az e tárgyban írt cikkei közül a következőkre vonatkozik: „Az indiai felkelés" (3 cikk azonos címmel), „Hírek Indiából" és „Az indiai felkelés helyzete" (lásd 12. köt.). – *242*

[333] Mint feljegyzéseiből kitűnik, Marx a következő „C" betűs cikkeket kapta meg Engelstől: „Karabély" (Carabine), „Gyújtólövedék" (Carcass), „Hajótarack" (Carronade), „Töltény" (Cartridge) és „Kartács" (Case shot). – *245*

[334] Engels az „Albuera" végén említi (v. ö. 14. köt. 17. old.), hogy Badajoz erőd ostromát az angolok néhány nappal az 1811 máj. 16-án lezajlott albuerai ütközet után megszüntették. Az ostrom azonban 1811 jún. elejéig tartott. Ez a kis pontatlanság az Engels által használt forrás hibájából ered. – *245 247 265*

[335] 1858 jan. 14-én az olasz Felice Orsini merényletet követett el III. Napóleon ellen. A merénylet nem sikerült és Orsinit kivégezték. – *245 250 252 254 264 283 526*

[336] Engelsnek az 1858 jan. 28-i leveléhez mellékelt cikkei: „Párkány" (Berme), „Blindheim" és „Borogyino". – *249 252*

[337] A „Windham veresége" c. cikket a „Tribune" részére Engels 1858 febr. 2 körül írta meg. – *249 254*

[338] Hermeneutika – magyarázattan, értelmezéstan; régi szövegek, műalkotások megértésének, magyarázatának elveit és szabályait vizsgáló tudományág. Arisztotelész adott először szövegmagyarázatokat. A XVIII. században ez a tudományág széleskörűen fejlődött. A teológiai, jogi, filológiai, archeológiai, irodalmi, művészettörténeti, zenei hermeneutikának különféle módszerei alakultak ki. – *250*

[339] A Marx és Engels által ebben az időben várt amnesztiát, amelyben az 1848–49-es forradalom politikai menekültjei részesültek volna, a porosz kormány csak 1861 elején bocsátotta ki. Az amnesztiában részesültek jegyzékében Engels is szerepelt. – *250 264*

[340] Ezeket a gondolatokat Marx a „Bonaparte elleni merénylet" c. cikkében bővebben kifejtette (lásd 12. köt. 360–364. old.). – *252*

[341] Szophoklész: „Antigoné", 1. epizód. – *253*

[342] V. ö. 7. köt. 138. old. (Engels: „A német birodalmi alkotmány-hadjárat".) – *254*

[343] Jean-Baptiste-Adolphe Charras: „Histoire de la campagne de 1815. Waterloo". – *255*

[344] A „Bülow"-cikk nem szerepel sorozatunk 14. kötetében, mert eredeti szövege nem maradt fenn. E címszó fennmaradt előkészítő anyagából arra következtethetünk, hogy a cikket a „New American Cyclopaedia" szerkesztősége a felismerhetetlenségig megváltoztatta. – *256 265 268 282 286 287*

[345] Ferdinand Lassalle: „Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder: Kapital und Arbeit". – *258 384 489 494 542*

[346] Waschlapski – Heine „Zwei Ritter" (Két lovag) c. versének egyik hőse; lengyel köznemes, aki Párizsba menekült és ott kicsapongó és haszontalan életet él. Itt Engels Waschlapskiknak (a „Waschlappen" német szó mosdókesztyűt, átvitt értelemben teddide-teddoda alakot jelent) gúnyolja a Jersey szigetén letelepedett kispolgári lengyel emigránsokat. – *262*

[347] A „Complete suffrage Secession" (a teljes választójog kérdésében történt különválás, szakadás) – utalás a chartista párt (v. ö. 69. jegyz.) kettészakadására. Ennek előzménye az volt, hogy 1842-ben radikális, valamint liberális szabadkereskedő burzsoá körök megkíséreltek befolyásuk alá vonni a munkásmozgalmat és a gabonatörvények eltörléséért (v. ö. 198. jegyz.) és a polgári reformokért folytatott agitáció céljaira felhasználni. Az ún. „teljes választójog" ködös, sokféleképpen értelmezhető követelésével a munkásokat el akarták vonni a chartisták társadalmi és politikai programjának megvalósításáért vívott harctól. A polgári radikálisoknak Lovettra, Vincentre és más megalkuvó chartista vezetőkre támaszkodva 1842-ben Birminghamben sikerült a burzsoázia és a chartisták képviselőit két konferencián összehívniok, és ezeken megvitatták a közös választási reformagitációt. Az 1842 dec. 27-i konferencia chartista többsége azonban határozottan elutasította azt a javaslatot, hogy a forradalmi csengésű Charta nevet hagyják el és térjenek át a „teljes választójog" követelésére. A chartisták ezért két pártra szakadtak, s bár politikai, kinyilvánított elveik megegyeztek, lényegesen eltértek egymástól. A Charta ettől kezdve kizárólag munkáskövetelés lett. – *262*

[348] Orsini merénylete után (v. ö. 335. jegyz.) III. Napóleon nagyszámú üdvözletet kapott, amelyekben a francia nemesség és katonaság képviselői hűséges odaadásukat fejezték ki. Különösen a francia ezredesek és tábornokok feliratai, amelyek a „Moniteur universel"-ben nyomtatásban megjelentek, voltak militarista-soviniszta szellemben megfogal-

mazva. Szerzőik azzal vádolták Angliát, amely szerintük mindenféle gyilkosnak és bűnözőnek menedéket nyújt, hogy része van az összeesküvésben. Követelték, hogy az Orsinihez hasonló terroristákat saját „tanyájukon" üldözzék. Ezeknek a feliratoknak a közzétételét az angol hivatalos körökben Franciaország részéről közvetett fenyegetésnek minősítették. Ez volt az oka annak, hogy 1858-ban kiéleződött a viszony a két ország között. – *262*

[349] A „Bolívar y Ponte" címszó adatait és értékelését Marx a következő forrásokból merítette: *Ducoudray Holstein*, H. L. V.: „Memoirs of Simon Bolivar etc." (Emlékiratok Simón Bolívarról stb.), London 1830., és „Histoire de Bolivar etc." (Bolívar története stb.), Párizs 1831.; *Hippisley*, Gustav: „A Narrative of the Expedition to the Rivers Orinoco and Apure, in South America" (Beszámoló az Orinoco és Apure folyóhoz indított dél-amerikai expedícióról), London 1819.; *Miller*, John: „Memoirs of General Miller, in the Service of the Republic of Peru" (Miller tábornok emlékiratai, a Perui Köztársaság szolgálatában) (1827), II. kiad., London 1829. – *263*

[350] Célzás a III. Napóleon törvénytelen születéséről keringő hírekre. Hivatalosan elismert atyja Louis Bonaparte, I. Napóleon fivére (1806-tól 1810-ig Hollandia királya) volt. – *264*

[351] Kis Napóleon – Louis Bonaparte gúnyneve, amelyet Victor Hugo ragasztott rá egy 1851-ben a francia törvényhozó nemzetgyűlésben mondott beszédében; ezt a címet adta V. Hugo az 1852-ben megjelent Napóleon-ellenes könyvének is („Napoléon le petit"). – *264*

[352] Utalás Cobbettnek az „Annual Register"-ben megjelent cikkére az angol–francia kapcsolatoknak 1802–1803-ban bekövetkezett kiéleződéséről. I. Napóleonnak az angol sajtó Napóleon-ellenes közleményei, különösen az Angliában élő francia politikai emigránsok publikációi indítékul szolgáltak arra, hogy „Nagy-Britannia belső ügyeibe beavatkozzék". Az „Annual Register"-ben megjelent cikk anyagát, valamint a „Moniteur universel" 1802 aug. 9-i számának cikkeit Marx felhasználta a „Londoni francia perek" c. tudósításához. – „The Annual Register, or a View of the History, Politics and Literature" – angol radikális hetilap, 1802-től 1835-ig jelent meg Londonban, különféle címmel. – *264*

[353] 1858 febr. 18-án Engels a „Tábor" (Camp) és a „Katapulta" (Catapult) címszavakat küldte Marxnak. – *265*

[354] Marxnak az volt a terve, hogy közgazdasági munkáját (v. ö. 312. jegyz.) egymás után megjelenő füzetek formájában adja ki. Az első füzet 1859-ben jelent meg Berlinben „A politikai gazdaságtan bírálatához" címmel. – *267 289 292 298 308 328 333 334 337 342 344 350 353 354 357 363 365 367 371 372 373 375 376 379 382 386 389 391 392 393 398 401 415 418 420 423 427 428 429 434 443 445 467 487 494 527 529 534 541 547 549 550 554 557 561 562 582 583 584 585 586 593 598 628 629 633*

[355] Orsininak III. Napóleon elleni merénylete (v. ö. 335. jegyz.) után Walewski, Franciaország külügyminisztere, 1858 jan. 20-án üzenetet intézett az angol kormányhoz, amelyben a francia kormány nevében élesen tiltakozott az ellen, hogy Anglia menedéket nyújt francia politikai emigránsoknak és nyíltan célzott a megfelelő ellenintézkedések szükségességére. Ez az üzenet Palmerstonnak indítékul szolgált arra, hogy 1858 febr. 8-án az Alsóház elé terjessze az összeesküvési törvényjavaslatot („idegen-törvény-javaslatot"), melynek értelmében mindazok a személyek, akár angolok, akár külföldiek, akik Angliában vagy más országban élő személyek élete elleni összeesküvést szerveznek vagy abban részt vesznek, angol bíróság elé állítandók és szigorúan elítélendők. E törvényjavaslat 1858 februári második olvasásakor Milner Gibson módosítási indítványt nyújtott be,

amely elítélte a Palmerston-kormányt, amiért Walewski éles hangú üzenetére nem adott méltó választ. Az indítvány tulajdonképpen bizalmatlansági szavazat volt a kormánnyal szemben; szavazattöbbséggel elfogadták, az Alsóház a törvényjavaslatot elvetette és lemondásra kényszerítette a Palmerston-kormányt. Erre céloz Marx, amikor Milner Gibson és Bright „bosszújáról" beszél, ti. az 1857 márciusi parlamenti választásokon, amikor a whigek (v. ö. 24. jegyz.), Palmerston hívei jutottak hatalomra, Milner Gibson és Bright vereséget szenvedtek, de már 1857 őszén ismét beválasztották őket a parlamentbe. – *268*

[356] A franciaországi gazdasági helyzetre vonatkozó utalásokat Marx felhasználta a „Gazdasági válság Franciaországban" c. cikkében (lásd 12. köt. 365–368. old.). – *268*

[357] V. ö. Shakespeare: „Hamlet", I. felv. 5. szín. – *268*

[358] „The Sun" – angol liberális napilap, 1798-tól 1876-ig jelent meg Londonban. – *270*

[359] A „2 civis romanus" (római polgár) (v. ö. 183. jegyz.) – célzás Louis Bonaparte-ra és Palmerstonra, akik 1856 októberében angol–francia hajórajt akartak küldeni a nápolyi partokhoz (v. ö. 138. jegyz.) azon az ürügyön, hogy a nápolyi kormány terrorját szándékoznak mérsékelni, s akik Orsini merénylete után (335. jegyz.) országukban maguk is a demokratikus elemek nyílt üldözéséhez és tömeges letartóztatásához folyamodtak. – *271*

[360] Fekete kabinet (Cabinet noir) – Franciaországban XIV. Lajos idején megalakított és a posta mellett működő titkos hivatal, amelynek révén a kormány ellenőrizte a lakosság magánlevelezését. Poroszországban, Ausztriában és más európai államokban is működött hasonló hivatal. – *272 274*

[361] Pyat, Besson és Talandier 1858 febr. 24-én levelet írtak az angol parlamentnek és a sajtónak (megjelent különkiadásként „Letter to the Parliament and the Press" címmel angol nyelven). E levélben kijelentették, hogy a politikai hatalom koronás bitorlói, amilyen III. Napóleon, erőszakos halált érdemelnek, s hogy a francia császár megölése, a francia nép és az alkotmány ellen elkövetett bűneinek megtorlásaként, teljesen jogos történelmi tett lenne. Ez a levél Anglia uralkodó köreiben és az angol sajtóban nagy felháborodást váltott ki. A francia kispolgári emigrációnak ezt a kalandor lépését minősíti Marx „mizerábilis marhaságnak". – *272 274*

[362] Célzás Félix Pyat-ra, aki a 30-as és 40-es években a „Charivari" munkatársa volt, s néhány darabot írt a párizsi St. Martin Boulevard-on levő Théâtre de la Porte Saint-Martin részére. – „Le Charivari" – francia élclap, 1832-től 1866-ig jelent meg Párizsban, munkatársai közé tartozott Daumier is; a júliusi monarchia idején élesen kormányellenes, 1848-ban a polgári republikánus kormányt és Cavaignac diktatúráját támogatta, később antibonapartista karikatúrákat közölt. – *273*

[363] Jenkins – a hízelgő és talpnyaló jellem közmondásos alakja; a XIX. század közepén Angliában Jenkinsnek nevezték a „Morning Post" c. újságot. – *273*

[364] The honourable gentlemen opposite (A tisztelt szemközti urak) – Így szólítják meg az angol parlamentnek az ellenzéki párthoz tartozó tagjait. Ez a kifejezés, melyet a képviselők parlamenti beszédeikben hagyományos formaként használnak, abból a régi hagyományból származik, amely szerint az angol parlamentben a kormány tagjai, akik a hatalmon levő párthoz tartoznak, az Alsóház speakerének (elnökének) jobbján levő padon helyezkednek el. A volt kormány tagjai, akik ahhoz a párthoz tartoznak, amely éppen az ellenzéket alkotja, a speaker balján levő szemközti padot foglalják el. – *273*

[365] A hivatkozás Ch. Babbage „On the Economy of Machinery and Manufactures" c. művére vonatkozik. – *273 274*

[366] Friedrich Kamm német emigráns 1857 dec. 19-én Marxhoz írt leveléről van szó. Kamm Amerikában élt és ebben a levélben közölte, hogy neki és barátainak sikerült New Yorkban egy 30 tagból álló kommunista közösséget szerveznie. Arra kérte Marxot, küldje el neki az egykori Kommunisták Szövetsége (719. jegyz.) néhány elméleti munkáját és hivatalos dokumentumát, s gyakorlati tanácsaival legyen segítségére abban, hogy a megalapított kommunista közösségben a munkát megindítsák. – *277 281 282 286 437*

[367] V. ö. Malthus: „Principles of Political Economy" (A politikai gazdaságtan alapelvei), II. kiad., London 1836., 269–270. old. Malthus példájának forrása: „Factories Inquiry Commission. First Report of the Central Board of his Majesty's Commissioners" (Gyári vizsgáló bizottság. Őfelsége biztosai központi testületének első jelentése), 1833., 34. old. Ugyanezt a példát idézi Marx „A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai (Nyersfogalmazvány)"-ban (lásd 46. köt., II. rész, 42. old.). – *278*

[368] V. ö. Senior, Nassau W.: „Letters on the Factory Act etc.", London 1837, 12. és 13. old. – *278*

[369] Ez az idézet Marx fordítása D. Ricardo „On the Principles of Political Economy, and Taxation" harmadik kiadásából, lásd ott 420. old. – *279*

[370] 1806-ban egy angol katonai expedíció megkísérelte Buenos Aires megszerzését, mely az akkor Napóleonnal szövetséges Spanyolországé volt. Az angol csapatok nem ütköztek komoly ellenállásba a spanyol gyarmati hadsereg részéről és Beresford parancsnoksága alatt egy csapattest bevonult Buenos Airesba, de a helyi népfelkelő csapatok ott bekerítették és megadásra kényszerítették. – *280*

[371] Föld alatti összekötő folyosó a Tuileriák és a Szajna-part között. Ide vetették a párizsi proletariátus 1848 júniusi felkelésének részvevőit a felkelés leverése után. – Tuileriák – palota Párizsban. Építését 1564-ben kezdték el. A francia forradalom idején itt ülésezett a konvent. I. Napóleon óta a francia uralkodók lakhelye. A Párizsi Kommün idején leégett és nem is építették többé fel, de kertje ma is Párizs legszebb parkjai közé tartozik. – *283*

[372] 1858 márc. 17-én a „Times" W. S. Landor angol költő egy levelét közölte; ebben Landor cáfolja azokat a tanúvallomásokat, amelyek őt Orsini merényletében való részvétellel gyanúsították. Felháborodását fejezi ki a francia császár elleni „közönséges gyilkosság" kísérlete miatt, III. Napóleont kiváló államférfiúként dicsőíti, s a nyilvánosság előtt hitet tesz a demokrácia elleni gyűlöletéről. – *283*

[373] A legitimisták az 1830-ban megdöntött, „legitim" Bourbon-uralkodóház hívei, az örökletes nagybirtok érdekeinek képviselői; a második köztársaság idején (1848–51) az orléanistákkal (v. ö. 161. jegyz.) együtt az ún. rendpártot alkották. – *284*

[374] Loi des suspects (Gyanúsak törvénye) vagy Lois de sûreté publique (Közbiztonsági törvények) – a Corps législatif (v. ö. 189. jegyz.) által 1858 febr. 19-én hozott közbiztonsági törvény, amely korlátlan jogot adott a császárnak és kormányának arra, hogy a második császársággal szemben ellenséges magatartással gyanúsított személyeket bebörtönözze, Franciaország és Algéria különböző helyeire száműzze vagy a francia területekről teljesen kiutasítsa. – *284*

[375] Célzás a porosz Frigyes Vilmos hercegnek – a régensherceg, a későbbi I. Vilmos császár fiának – Viktória Adelaide Mária Lujza hercegnővel, az angol Viktória királynő legidősebb leányával 1858 jan. 25-én Londonban kötött házasságára. – *285*

[376] A német Michel (Michael becéző alakja) a derék német polgár megszemélyesítője, ill. gúnyneve. – *285*

[377] A második köztársaság idején A. Thiers, a monarchista rendpárt (v. ö. 373. jegyz.) egyik szervezője és vezetője, támogatta Louis Bonaparte elnökjelöltségét abban a reményben, hogy Bonaparte segítségével az Orléans-dinasztia ismét trónra kerülhet. Az 1851 dec. 2-i államcsíny (18. jegyz.) során Thiers-t letartóztatták és a párizsi Mazas-börtönbe vitték. Rövid ideig tartó fogság után kiutasították Franciaországból, de már 1852 augusztusában engedélyt kapott a visszatérésre. – *286*

[378] Engelsnek a francia helyzetre vonatkozó okfejtését Marx részben majdnem szó szerint felhasználta „Bonaparte jelenlegi helyzete" c. tudósításában. – *286 287*

[379] V. ö. Livius: „Ab Urbe condita", 38. könyv 25. fej. – *287*

[380] Itáliai kongresszus-blöff – 1858 márc. elején a „Times"-ban és néhány más angol újságban hírek jelentek meg itáliai küldöttek egy londoni konferenciájáról és az ott megalapított itáliai Nemzeti Alkotmányos Ligáról. Megjelentek a konferencián elhangzott beszédek, a liga nyilatkozatai, a konferenciához intézett levelek, valamint a konferencia lefolyására vonatkozó részletek. Néhány újság, a „Morning Advertiser", a „Daily News" és más lapok azon a véleményen voltak, hogy e konferencián elhangzott beszédek és kibocsátott nyilatkozatok, sőt az egész konferencia nem egyéb merő kitalálásnál. – *287*

[381] Franciaországot az 1858 jan. 27-én kibocsátott dekrétummal öt katonai kerületre osztották be. Igazgatási központokká Párizst, Nancyt, Lyont, Toulouse-t és Tours-t jelölték ki, a kerületek élére Magnan, Baraguay d'Hilliers, Bosquet, Castellane és Canrobert tábornagyokat állították. A republikánus sajtó, e reakciós tábornagyok korlátlan hatalmára célozva, ezeket a kerületeket – a török pasák zsarnoki kormányzásának alávetett tartományokhoz hasonlítva – pasalikoknak nevezte. – *289*

[382] A XIX. században Spanyolország, gyarmataival együtt, 17 katonai körzetre volt felosztva, mindegyiknek az élén egy főkapitány állt. A főkapitányok mint a király helytartói körzeteikben polgári és katonai teljhatalommal rendelkeztek. – *289*

[383] „The Daily Telegraph" – angol napilap, e címmel 1855 óta jelenik meg Londonban; a 80-as évekig liberális, azóta konzervatív irányzatú. 1937-ben fuzionált a „Morning Post"-tal. – *291*

[384] Cotton Supply Association (Gyapotbeszerzési Egyesülés) – a szabadkereskedelem híveinek (free-traderek, v. ö. 174. jegyz.) 1857-ben Manchesterben alapított szervezete. – *298*

[385] „Laissez faire, laissez aller" (engedd tenni, engedd menni) – az „erők szabad játékának" liberalista gazdasági alapelve; a fiziokraták, az állami be nem avatkozást hirdető közgazdászok, utóbb a free-traderek (174. jegyz.) jelszava. – *299*

[386] Utalás a „Times" indiai különtudósítójának, W. H. Russellnak a lap 1858 ápr. 20-i számában megjelent „The capture of Lucknow" c. cikkére. Engels már 1858 ápr. 15-én írt egy tudósítást Lakhnú elestéről („Lakhnú bevétele"), az ápr. 22-i levelében jelzett részletes cikket pedig 1858 máj. 8-án írta meg „Részletek Lakhnú elfoglalásáról" címmel. – *301 529*

[387] Az Angliában élő francia orvos, Simon-François Bernard ellen azzal a váddal, hogy részt vett Orsini merényletének (lásd 335. jegyz.) megszervezésében, bírósági eljárást indítottak. Ez az eljárás, amely Londonban folyt le és hat napig tartott, 1858 ápr. 18-án Bernard felmentésével végződött. – *301 529*

[388] 1858 ápr.-ban a francia kormány követelésére a Piemonti Királyság kamarája elé terjesztett ún. „összeesküvési" törvényjavaslat vitájában Cavour miniszterelnök és La Marmora tábornok felidézték az 1848-as eseményeket és leleplezték az akkori francia kormány áruló politikáját. A kormány élén álló Cavaignac tábornok nem volt hajlandó a forradalmi Itáliát 1848-ban támogatni az osztrák csapatok ellen. – *301*

[389] Marxnak a „Tribune" részére készített szóban forgó cikkei: „A londoni francia perek", „Franciaország pénzügyi helyzete", „Disraeli úr költségvetése", „Az angol szövetség" (lásd 12. köt.). – *302*

[390] Szállóige; eredete Terentius: „Andria" (Az androszi lány), I. 1., 99. sor. – *302*

[391] Utalás a párizsi Luxembourg-palotában Louis Blanc elnökletével ülésező, a munkáskérdés intézésére alakított kormánybizottságra, mely 1848 febr. 28-án jött létre a munkások nyomására, akik egy munkaügyi minisztériumot követeltek. A munkások és a vállalkozók képviselőiből álló Luxembourg-bizottság lényegében csak vitás munkaügyi kérdésekkel foglalkozott, s az elnöklő Louis Blanc engedékenysége folytán gyakorta a vállalkozóknak kedvező döntéseket hozott. A párizsi munkások máj. 15-i akciója után a kormány 1848 máj. 16-án feloszlatta a bizottságot. (1848 máj. 15-én a párizsi munkások egy tüntetés alkalmával benyomultak a nemzetgyűlésbe, követelték a februári forradalom után kapott ígéretek betartását, majd pedig feloszlatták a követeléseiket megtagadó nemzetgyűlést, és ideiglenes kormányt alakítottak. A tüntetőket azonban a nemzetőrség és a katonaság csakhamar szétverte.) – *302*

[392] Marx 1858-ban kb. máj. 6-tól 24-ig Engelsnél tartózkodott Manchesterben, ahol sportolt és sokat lovagolt, hogy egészségi állapotát megjavítsa. Egyúttal közgazdaságtani munkájának a tőkéről szóló fejezetén (v. ö. 462. jegyz.) dolgozott. – *307 534*

[393] Marxnak a „Tribune" részére írt 2 cikke: „Canning kiáltványa és a földtulajdon kérdése Indiában", „Bonaparte pénzügyi manőverei – A katonai önkényuralom" (lásd 12. köt.). – *308*

[394] III. Napóleon felszólította a francia államtanácsot, hogy terjesszen elő egy törvényjavaslatot, amely voltaképpen a francia jótékonysági intézmények ingatlantulajdonának elkobzását rendeli el. Ezt a kérdést részletesen tárgyalja Marx „Bonaparte pénzügyi manőverei – A katonai önkényuralom" c. cikkében. – *308*

[395] Marx nyilván a „Free Press" 1858 máj. 12-i számából, melyben leleplezések voltak Bangya cserkeszföldi tevékenységéről, küldött Engelsnek 2 példányt. – *309 310*

[396] Bangyának Kossuth Lajossal való kapcsolatát Marx tárgyalja a „Vogt úr" X. fejezetében (v. ö. 14. köt. 510–512. old.). – *309 314*

[397] A szóban forgó Engels-cikk: „Az angol hadsereg Indiában". – *310*

[398] Lassalle 1858 jún. 4-i leveléről van szó. Ebben Lassalle az őt ért inzultussal kapcsolatban tanácsot kér Marxtól. Az eset előzménye az, hogy Fabrice hadbiztossági tanácsos Lassalle-t, akivel Duncker könyvkiadó házában ismerkedett meg, egy állítólagos sértésért párbajra hívta ki. Lassalle a kihívást visszautasította egyrészt, mert tudomása szerint soha nem sértette meg Fabrice tanácsost, másrészt mert elvi okokból helytelenítette a párbaj feudális jellegű intézményét és ezt a nézetét egyszer ki is fejtette éppen Fabrice-nak, aki tehát tudhatta, hogy Lassalle nem lesz hajlandó párbajozni. A kihívás visszautasítása utáni napon Fabrice a beosztottjával, Bormann hadbiztossági fogalmazóval együtt az utcán

orvul megtámadta Lassalle-t, lovaglóostorát suhogtatva, és szidalmazás meg zsidózás kíséretében ketten ütlegelni kezdték a rézgombos sétabotjával védekező Lassalle-t. A verekedésnek a járókelők az általuk odahívott rendőr segítségével vetettek véget. Lassalle feljelentette támadóit, akik közül Fabrice-t – mint Lassalle 1858 okt. 22-i levelében Marxnak megírta – a katonai bíróság állásvesztésre és egyévi várbörtönre ítélte. – *310 312 315*

[399] Engels „Lovasság" (Cavalry) c. cikkét Marx kb. 1858 jún. 21-én kapta meg. Jún. 22-én küldte el New Yorkba. – *314*

[400] Az utalás valószínűleg a „Neue Zeit"-ra vonatkozik. – „Die Neue Zeit" – német nyelvű újság, 1858 júniusától 1859 áprilisáig jelent meg Londonban, Edgar Bauer szerkesztésében; a német emigránsok orgánuma; demokrata irányzatú. – *314*

[401] A Bangyára vonatkozó Marx-cikk („Egy nevezetes darab történelem") a „Tribune" 1858 jún. 16-i számában jelent meg. – *314*

[402] Finis coronat opus – latin szállóige, magyar megfelelője: „Végén csattan az ostor", „Nyugtával dicsérd a napot"; eredete valószínűleg Ovidius: „Heroides", 2. könyv 8. sor. – *314*

[403] Az Engelsnek elküldött két New York-i levél: J. Weydemeyer 1858 febr. 28-i levele, melyre Marx 1859 febr. 1-én válaszolt (lásd 545–548. old.); A. Komp 1858 jún. 15-i levele. – *315 316 331 373*

[404] A. Humboldtnak J. Fröbel „Aus Amerika, Erfahrungen, Reisen und Studien" c. könyvéről írt levele a „New York Daily Tribune" 1858 máj. 27-i számában jelent meg. – *315*

[405] Engelsnek „A munkásosztály helyzete Angliában" c. könyvéről van szó. – *316*

[406] Whitechapel – városrész London keleti részében (az ún. East Enden), ahol a munkáslakosság nagy része nyomorlakásokban lakik. – *322 418*

[407] „People's Provident Assurance Society" (Népi Takarék és Biztosító Társaság) – filantróp társaság, J. Watts alapította 1853-ban Londonban; 1857-ben fiókintézete nyílt Manchesterben. – *323*

[408] Valószínűleg Engelsnek arról a cikkéről van szó, amely 1858 aug. 13-án „How the Indian war has been managed" (Hogyan vezették az indiai háborút) címmel jelent meg a „New York Daily Tribune"-ban. Ezt a cikket a lap szerkesztősége erősen elferdítette s ezért kiadásunkba nem vettük fel. – *325*

[409] Utalás az újonnan kiépített cherbourg-i hadikikötő (Franciaország északnyugati partján) ünnepélyes felavatására és a Párizs–Cherbourg vasútvonal megnyitására. A kikötő 1858 aug. 4-én történt felavatásán a francia kormány meghívására jelen volt Viktória angol királynő és férje, Albert herceg. Ezzel a fogadással III. Napóleon csökkenteni akarta azt a feszültséget, amely Anglia és Franciaország viszonyában Orsini merénylete után keletkezett (v. ö. 348. jegyz.). A francia hadiflotta cherbourg-i demonstrációja azonban, melyet az angol hadiflottával szembeni kihívásnak fogtak fel, újabb aggályokat ébresztett az angolokban a francia császár szándékait illetően. Ezért III. Napóleon kénytelen volt 1858 aug. 7-i különjegyzékével nyilatkozatot tenni, miszerint a cherbourg-i kikötő megnyitása nem irányul Anglia ellen. – *328 331*

[410] Félix Pyat szóban forgó levele 1858 júl. 14-én kelt és különkiadásként „Lettre au jury. Défence de la lettre au parlement et à la presse" címmel jelent meg. Ez kiegészítés volt Pyat, Besson és Talandier 1858 febr. 24-i leveléhez (lásd 361. jegyz.). – *332 338*

[411] Marxnak a kubai rabszolgakereskedelemről szóló cikkét a „New York Daily Tribune" nem közölte. – *333*

[412] V. ö. Marx: „Még egy furcsa fejezet a jelenkori történelemből" (lásd 12. köt. 518. old.), továbbá v. ö. még 396. jegyz. – *334*

[413] A szóban forgó „Bizottsági jelentés": „Report from the Select Committee on the Bank Acts etc." Marx erre vonatkozó cikkei: „Az 1844-es angol banktörvény", „Kereskedelmi válságok és bankjegyforgalom Angliában" (lásd 12. köt.). – *335*

[414] Bullionisták (a bullion – aranyrúd, nemesfémrúd – szóból) – Ricardo azon nézetének hívei, hogy a pénz puszta értékjel, nincs saját, belső szubsztanciája. – *335*

[415] A kínai szerződésre vonatkozó Marx-cikket a „New York Daily Tribune" nem közölte. – *335*

[416] Az „Economist" 1858 aug. 28-i számában mellékletként megjelent: „Accounts relating to Trade and Navigation for the Seven Months ended July 31, 1858." E jelentés szerint a Franciaországgal folytatott angol kereskedelem 1858 januártól júliusig 1857 megfelelő hónapjaihoz viszonyítva jelentősen visszaesett. – *335*

[417] Lord Canning, indiai főkormányzó, 1858 jún. 17-én hivatalos táviratot intézett a Kelet-Indiai Társaság igazgatói tanácsának titkos bizottságához. Ebben a sürgönyben, amely 1858 okt. 6-án megjelent a „Times"-ban, Canning az 1858 márc. 3-i proklamációjában kifejtett nézeteit védte. Márc. 3-i proklamációja értelmében az angol hatóságok a brit kormány javára elkobozták Audh királyság minden földbirtokát, beleértve a felkeléshez csatlakozott talukdárokét (feudális nagybirtokosokét). Ezt a proklamációt Lord Ellenborough, az indiai ügyeket ellenőrző testület elnöke elítélte. Erről az ügyről írta Marx a „Canning kiáltványa és a földtulajdon kérdése Indiában" c. cikket. Canning 1858 jún. 17-i táviratáról Marx nem írt cikket. – *336*

[418] Nyilván a chartisták 1858 okt. 4-én tartott manchesteri gyűléséről van szó, amelyen Ernest Jones beszélt. Jonesnak a radikális burzsoáziával való szövetségéről lásd 298. jegyz. – *336 338*

[419] Marx a „Pensiero ed Azione" 1858 szept. 14-i számát küldte el Engelsnek. Ez a szám tartalmazta Mazzini kiáltványát, melyre vonatkozóan „Mazzini új kiáltványa" c. cikkében Marx kritikai észrevételeket tett (lásd 12. köt. 539–543. old.). – „Pensiero ed Azione" – olasz folyóirat, havonta kétszer jelent meg, 1858–59-ben Londonban, 1860-ban Luganóban és Genovában; szerkesztője Mazzini volt. – *338*

[420] „Dio e Popolo" – olasz republikánus lap, 1858-ig jelent meg Genovában. – *338*

[421] „Der Hochwächter. Ein Organ des Gesamtfortschritts" – német nyelvű kispolgári demokratikus hetilap, 1850-től 1858-ig jelent meg Cincinnatiban (Amerikai Egyesült Államok). – *338*

[422] Utalás az orosz Parasztügyi Főbizottságra; így nevezték 1858 januártól a Parasztügyi Titkos Bizottságot, amelynek megalakítását II. Sándor cár 1857 jan. 3-án rendelte el. A titkos bizottság feladata a jobbágyrendszer reformjának előkészítése volt. A Parasztügyi Főbizottságot nevezi Marx a „notable"-ok pétervári gyűlésének, az Assemblée des notables-ra (Előkelők gyűlése) célozva, amelyet XVI. Lajos a francia forradalom előestéjén 1787-ben hívott össze a francia monarchia pénzügyeinek rendezésére. Marx ha-

sonlatának alapja az, hogy a parasztkérdés megoldására alakított orosz Főbizottságot éppúgy, mint a notable-ok gyűlését Franciaországban, a növekvő forradalmi mozgolódással kapcsolatban, a monarchia megmentése céljából hívták össze. – *339 342*

[423] A poroszországi régenssági válságról van szó, amelynek folyamán Frigyes Vilmos porosz herceget (a későbbi I. Vilmos királyt) nevezték ki 1858 októberében elmebeteg fivére, IV. Frigyes Vilmos helyetteseként régenssé. A herceg – akit Engels „altiszt"-nek aposztrofál (lásd 341. old.) – feloszlatta a reakciós Manteuffel-kormányt, hogy biztosítsa magának a liberális burzsoázia támogatását. – *339 341 564*

[424] Az 1848. évi forradalom után, a tőkés fejlődés nyomán, néhány szláv országban, így Csehországban is, a nemzeti mozgalom fellendülése következett be. Ennek Csehországban olyan megnyilvánulásai voltak, mint a cseh nemzeti színházért indított kampány, az osztrák–orosz viszony kiéleződése idején lezajlott oroszpárti tüntetések, a nemzeti összefogás és a cseh nemzeti függetlenség jelszavával folyó propaganda. A mozgalom élén a Nemzeti Párt állt, amely a cseh burzsoázia érdekeit képviselte. Programjában Csehországnak az osztrák császárságon belül autonómiát követelt. A nemzeti kérdés Csehországban, akárcsak más szláv országokban, ebben az időszakban része volt annak az általános harcnak, mely a feudális maradványok felszámolásáért és az 1848–49-es polgári demokratikus forradalom végigviteléért folyt. – *339*

[425] A. Haxthausen a 40-es években tett oroszországi utazásáról könyvet írt („Studien über die inneren Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands"), melyben hamis képet festett Oroszország falusi lakosságának szociális helyzetéről. Az orosz faluközösség (obscsina) fenntartása mellett foglalt állást és megpróbálta bebizonyítani, hogy az obscsina az egyetlen megbízható eszköz ahhoz, hogy Oroszországot megmentse a forradalmi proletariátustól. Haxthausen azt állította, hogy Oroszországban a jobbágyság csak lassanként szüntethető meg, mert ez az ország a szerződéses bérmunka rendszerének bevezetésére még nem érett meg. – *339*

[426] Utalás a második ópiumháború (v. ö. 175. jegyz.) befejezése után kötött tiencsini szerződésre. Tiencsinben 1858 júniusában Kína kénytelen volt egyenlőtlen feltételekkel szerződéseket kötni Angliával, valamint Franciaországgal, Oroszországgal és az Egyesült Államokkal. E szerződések értelmében Kína tartozott további kikötőket megnyitni a külkereskedelem számára, jogot adni az illető államoknak arra, hogy állandó képviseletet tartsanak fenn Pekingben, kereskedőiknek szárazon és vízen szabad mozgást, misszionáriusaiknak működési engedélyt és személyes védelmet biztosítani. V. ö. Marx: „A brit–kínai szerződés" és Engels: „Oroszország sikerei a Távol-Keleten" (lásd 12. köt. 544–548. old., 578–582. old.). – *340 342 355*

[427] Utalás Engels „Oroszország előrenyomulása Közép-Ázsiában" c. cikkére, amely vezércikként jelent meg a „New York Daily Tribune" 1858 nov. 3-i számában. Ezt a cikket Marx a „Free Press" 1858 nov. 24-i számában is közzétette „Russian State Papers respecting her Recent Advance to our Indian Frontiers" címmel; a cikk elejét és végét megváltoztatta. – *340 342*

[428] „Golosza iz Rosszii" – oroszországi cikkek és tudósítások időszaki gyűjteménye, 1856-tól 1860-ig jelent meg Londonban orosz nyelven, A. I. Herzen kiadásában. – „Kolokol" – – orosz forradalmi demokrata lap, 1857-től 1867-ig jelent meg orosz nyelven, A. I. Herzen és Ny. P. Ogarjov szerkesztésében, majd 1868-tól 1869-ig francia nyelven, orosz függelékkel; 1865-ig Londonban, utána Genfben adták ki. – *342*

[429] „Unsere Zeit. Jahrbuch zum Konversations-Lexikon" – 1857-től 1891-ig jelent meg Lipcsében, Brockhaus kiadásában; 1865-től „Unsere Zeit. Deutsche Revue der Gegenwart. Monatsschrift zum Konversations-Lexikon" (Korunk. Német szemle napjainkról. Havi folyóirat a Konversations-Lexikonhoz) címmel jelent meg. – *342*

[430] „Preussisches Wochenblatt" – német hetilap, 1851-től 1861-ig jelent meg Berlinben; konzervatív. – *342*

[431] „Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie" – német földrajzi havi folyóirat, megjelent 1855-ben Gothában A. Petermann dr. kiadásában. – *342*

[432] Valószínűleg arról a cikkről van szó, melyet John Bright beszédeiről írt Marx, s melynek lényege szerinte az volt, hogy Bright „programja a Népcharta" (v. ö. 69. jegyz.) „redukálása a középosztály szintjére" (lásd 350. old.). Ez a cikk 1858 nov. 12-én jelent meg a „New York Daily Tribune"-ban, de a „Tribune" szerkesztősége átdolgozta, s értelmét elferdítette, miértis kiadásunkba nem vettük fel. – *344 350*

[433] Montalembert – utalás Engels cikkére: „Montalembert perbe fogása". – A portugál történelem az a konfliktus értendő, mely Franciaország és Portugália között amiatt robbant ki, hogy a portugál hatóságok 1857 nov. 29-én Moçambique-ban, a délkelet-afrikai partokon elkobozták a „Charles et George" nevű francia kereskedelmi hajót, amely négerekkel a fedélzetén útban volt Réunion sziget felé. Hosszas diplomáciai tárgyalások után III. Napóleon 1858 okt. közepén ultimátumban követelte a portugál kormánytól a hajó kiadását és kapitányának szabadonbocsátását. A portugál kormány kénytelen volt teljesíteni III. Napóleon követelését, miáltal a konfliktus elsimult. – Marx itt és más írásaiban is a Victor Hugo „Notre-Dame de Paris" (A párizsi Notre-Dame) c. regényében szereplő harangozó alakjáról Quasimodónak nevezi III. Napóleont. A portugál konfliktusról írt Marx-cikket a „Tribune" 1858 dec. 1-én közölte, de elferdített formában, miértis nem vettük fel kiadásunkba. – *345 346 350*

[434] „Mannheimer Abendzeitung" – német radikális napilap, 1842-ben alapította K. Grün; 1848 végén szűnt meg. – *345*

[435] Valószínűleg a „Flugblätter des Vereins »Deutsche Einheit und Freiheit« in England" címmel Londonban névtelenül megjelent kiadványokról van szó. – *345 346*

[436] V. ö. Marx: „A porosz király elmebaja" (2 cikk), „A porosz régensség", „A poroszországi helyzet" (2 cikk), „Az új kormány" (2 cikk). (Lásd 12. köt.) – *346*

[437] Edgar Bauer a londoni Német Munkás Művelődési Egyletben (v. ö. 83. jegyz.) 1858 nov. elején előadásokat tartott az európai hatalmak politikájának történetéről a reformáció ideje óta. Marx utalása az első előadásra vonatkozik, melynek szövegét a londoni „Neue Zeit" 1858 nov. 6-i száma közölte. – *347*

[438] V. ö. Marx: „A poroszországi helyzet" (lásd 12. köt. 605–609. old.). – *348*

[439] „Deutsches Museum. Zeitschrift für Literatur, Kunst und öffentliches Leben" – demokratikus irányzatú hetilap, 1851-től 1867-ig jelent meg Lipcsében; 1852–65-ig R. Prutz adta ki. – *348*

[440] Shakespeare-re és Schillerre vonatkozó nézeteit Arnold Ruge néhány tanulmányban fejtette ki, amelyeket 1858-ban Schiller születésének közelgő századik évfordulójára írt. A tanulmányokat 1858 áprilisában és májusában „Idealismus und Realismus im Reich

des Ideals" címmel közölte a „Deutsches Museum". A Marx által említett „Shakespeare-rehabilitáció" 1858 jún. 10-én ugyanebben a folyóiratban az „Irodalom és Művészet" rovatban jelent meg. – *349*

[441] „Anzeiger des Westens" – német nyelvű hetilap, megjelent 1835-től 1898-ig Saint Louis-ban (USA); az 50-es években H. Börnstein kiadásában. – *349*

[442] „Univers" – francia napilap, 1833-tól 1914-ig jelent meg Párizsban, katolikus irányzatú, hosszú ideig Louis Veuillot volt a főszerkesztője; az 50-es években támogatta Bonaparte politikáját (1860-tól 1867-ig fel volt függesztve, helyette „Le Monde" címmel adtak ki újságot). – *349*

[443] Engels „Európa 1858-ban" c. cikkének vételét nyugtázza itt Marx. – *350*

[444] V. ö. Marx: „A kenyérár szabályozásának terve Franciaországban". – *350*

[445] Marx szóban forgó cikkei: „A poroszországi helyzet", „A politikai pártok Angliában – Az európai helyzet" és „A jobbágyság megszüntetésének kérdése Oroszországban" (lásd 12. köt.). – *350*

[446] Ezt a gondolatot „A politikai pártok Angliában – Az európai helyzet" c. cikkében fejtette ki Marx (lásd 12. köt. 469. old.). – *350*

[447] G. Struvénak a New York-i „Soziale Republik"-ból átvett „Bildung macht frei!" c. cikkét a londoni „Neue Zeit" 1858 nov. 27-i száma aláírás nélkül közölte. – „Soziale Republik" – német nyelvű hetilap, 1858-tól 1860-ig jelent meg New Yorkban; a kispolgári demokraták szócsöve; 1859-ben Struve szerkesztette. – *351*

[448] Kinkelné haláláról Freiligrath verset írt „Nach Johanna Kinkels Begräbnis" címmel. Ezt 1858 dec. 6-i levelében megküldte Marxnak. A londoni „Neue Zeit" 1858 dec. 11-i száma közölte a verset. – Cayenne – lásd 65. jegyz., Orsini – lásd 335. jegyz. – *352 374 377 476 546 552*

[449] Freiligrath a Svájci Általános Bank londoni fiókjában vezető állást töltött be. – Royal Exchange Building – a londoni tőzsdepalota. – *352*

[450] Marx „pletykacikkei": „A porosz király elmebaja" (2 cikk), „A porosz régensség", „A poroszországi helyzet" (2 cikk), „Az új kormány" (2 cikk). – A „New York Daily Tribune" 1858 nov. 24-i számában Engels „Montalembert perbe fogása" c. cikke párizsi keltezéssel és Marx „Az új kormány" c. cikke berlini keltezéssel jelent meg (lásd 12. köt. 588–592. old.). – *354*

[451] „Telegraph Morning Express" – angol napilap, 1855-től 1858-ig jelent meg Londonban. – *355*

[452] A brit–kínai szerződésről írt második cikkét, melyre Marx itt utal, a „New York Daily Tribune" szerkesztősége nem közölte. – *356*

[453] „Hermann. Deutsches Wochenblatt aus London" – a londoni német kispolgári demokrata emigráció hetilapja; 1859 januárjától jelent meg G. Kinkel, majd júliustól H. Juch irányítása alatt. – *356*

[454] James Buchanannak, az Amerikai Egyesült Államok elnökének 1858 dec. 6-i kongresszusi üzenetéről van szó, melyben az elnök áttekintést ad a kormány 1858. évi bel- és külpolitikájáról és magyarázatot az 1859-re tervbe vett kül- és belpolitikai intézkedések prog-

ramjáról. Üzenetében kifejezésre jutnak az Egyesült Államok agresszív szándékai a közép- és dél-amerikai államokat (Costa-Rica, Brazília, Paraguay stb.) illetően, valamint az a törekvés, hogy az Egyesült Államok az amerikai kontinensen hegemón szerepet töltsön be. Belpolitikai téren az elnök az 1859. évi költségvetésben a postára és a hadiflottára fordított kiadások növelését kérte, és a Csendes-óceánhoz vezető vasútvonal építését indítványozta. Marxnak Buchanan üzenetéről szóló cikkét a „New York Daily Tribune" szerkesztősége nem közölte. – *357*

[455] Az utalás a szerb fejedelemségben 1858 végén történt eseményekre vonatkozik. 1858-ban a szkupscsina (nemzetgyűlés) révén a szerb liberálisoknak, akik a fiatal szerb burzsoázia érdekeit képviselték, sikerült megfosztaniok Karadjordjević Sándort a szerb trónról. Ismét az Obrenović-dinasztia jutott trónra, melynek hívei az előző rezsim elleni gyűlöletből a parasztságot támogatták. A szkupscsina egy sor liberális reformot hajtott végre. Az oligarchikus szenátust, amely 1838 óta hatalmon volt és túlnyomórészt nagybirtokosokból állt, felszámolták, mire az oligarchák ellenforradalmat kíséreltek meg, de ezt a néptömegek felkelése meghiúsította. Jóllehet a szkupscsina megszüntette az oligarchikus rezsimet, a rendszer társadalmi bázisa megmaradt, s a dolgozó tömegek helyzete nem változott. – *358 359*

[456] Lásd Marx: „Az írországi nyugtalanság". – *359*

[457] Nem állapítható meg, írt-e Engels cikket a „Tribune" részére a szerbiai eseményekről (v. ö. 455. jegyz.) és a poroszországi Landwehr-reformról. – *360*

[458] A „Times" 1859 jan. 5-i száma közölte bécsi tudósítójának egy jelentését „The Revolution in Servia" címmel. – *360*

[459] G. Kinkel a hetilapját Hermann (Arminius) cheruszk vezérről nevezte el, akinek vezetésével a germánok 9-ben a teutoburgi erdőben megsemmisítő vereséget mértek Quintilius Varus római legióira. – Marx utalása „Goethe mamlaszára", a „Hermann und Dorothea" c. Goethe-eposz hősére vonatkozik. – *360*

[460] „Die Turnzeitung. Organ des sozialistischen Turnerbundes" – német nyelvű lap, 1851-től 1861-ig jelent meg New Yorkban német demokrata emigránsok kiadásában. – *360*

[461] A „Hermann" 1858 dec. 24-én kelt prospektusa, amelyet Marx elküldött Engelsnek, G. Kinkel aláírásával a hetilap megjelenésének reklámszerű előzetes hirdetése volt. – *362*

[462] Marx a tőkéről szóló fejezetet (lásd „A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai (Nyersfogalmazvány)") gazdasági kéziratainak (v. ö. 312. jegyz.) részeként 1857 novembertől 1858 májusáig írta. 1858 májusában, amikor Engelsnél tartózkodott Manchesterben, ezen a fejezeten dolgozott, melyet gazdaságtani művének második füzeteként (v. ö. 354. jegyz.) szándékozott közzétenni, s 1859 elején kezdte nyomtatásra előkészíteni. Ezt a szándékát azonban nem valósította meg (v. ö. 586. jegyz.). – *363 379 593*

[463] Engelsnek Marx által módosított cikke: „Az európai pénzpánik" (lásd 13. köt.); Marxnak a szóban forgó témáról írt cikke: „A háborús kilátások Európában". – A Palmerston utazásával kapcsolatos megjegyzés arra vonatkozik, hogy 1858 őszén III. Napóleon Palmerstont, aki akkor a Derby–Disraeli tory kabinet whig ellenzékének vezére volt, meghívta Compiègne-be és megkérdezte tőle, milyen állást foglalna el abban a háborúban, amely Franciaország és Ausztria között küszöbönáll. A találkozás során Palmerston nem kifogásolta, hogy az osztrákokat kiűzzék Itáliából. Oroszországnak III. Napóleon politikájára gyakorolt befolyását illetően v. ö. Marxnak „A háborús kilátások Franciaországban" c. cikkét (13. köt. 282–286. old.). – *363 407*

[464] Marxnak ezt a cikkét a „New York Daily Tribune" nem közölte. – *367 370*

[465] Engels utalása G. Kinkel 1851 szeptemberi utazására vonatkozik. Kinkel azzal a céllal tett körutazást az Egyesült Államokban, hogy ott egy úgynevezett német–amerikai forradalmi kölcsönre gyűjtést szervezzen. A kölcsön rendeltetése az lett volna, hogy segítségével mesterségesen forradalmat robbantsanak ki Németországban. A „forradalmi kölcsön" kísérlete megbukott. Az utazás során Kinkel rágalmakat terjesztett Marx és Engels ellen, akik több ízben kigúnyolták Kinkelnek e kölcsönre vonatkozó kalandorötletét, mert káros és meddő kísérletnek tartottak minden olyan akciót, amely a forradalmi mozgalom lanyhulása idején forradalom mesterséges előidézését tűzte ki célul. – *368*

[466] A szóban forgó cikk: „Louis-Napoléon helyzete" (lásd 13. köt.); ebben Marx kifejti, milyen politikai célokkal függ össze Jérôme Bonaparte hercegnek, Louis-Napoléon unokaöccsének összeházasítása Klotild főhercegnővel, II. Viktor Emánuel, szardíniai király leányával. – *370*

[467] A kért cikket Engels nem a manchesteri gazdasági kérdésekről, hanem a francia hadseregről írta (lásd 13. köt. 197–202. old.) – *370*

[468] A „Constitutionnel" 1859 jan. 30-i számában Boniface francia újságíró aláírásával megjelent egy cikk, amelyben az állt, hogy Franciaország háború esetén 500 000 főnyi hadert tudna határain túlra küldeni. 1859 jan. 31-én Engels cikket írt a „Tribune" részére (lásd „Francia hadsereg"; 13. köt. 197–202. old.), melyben saját számításai alapján bizonyította, hogy Franciaország egy itáliai támadás céljára csak 200 000 emberrel tudna rendelkezni. Egyúttal egy párizsi tudósításra hivatkozva rámutatott arra, hogy a „Constitutionnel" közleményét, az állításait alátámasztó számadatokkal együtt, maga a császár juttatta el a laphoz. Ezért közli itt Marx Engelsszel, hogy a „Times" 1859 febr. 1-i száma szerint is maga Boustrapa (v. ö. 64. jegyz.), azaz Louis-Napoléon a szerzője a „Constitutionnel" említett cikkének – *371 551*

[469] Azt a cikket, melyet Marx a „Tribune" részére III. Napóleonnak 1859 febr. 7-én a Corps législatif (v. ö. 189. jegyz.) megnyitásán mondott trónbeszédéről és a „L'Empereur Napoléon III et l'Italie" c. pamfletről írt, a „Tribune" szerkesztősége nem közölte. A pamfletot a császár sugalmazására La Guéronnière írta, s névtelenül jelent meg 1859 elején Párizsban. – *372*

[470] V. ö. Engels: „A németek háborús erőforrásai". – *375*

[471] Marx e leveléhez a „Free Press" 1858 dec. 22-i számában „Revelation by a Russian of the Object of the Chinese War and Treaty" címmel megjelent, a „New York Herald" 1858 szept. 14-i számából átvett cikket mellékelte. A kínai háborúra és a brit–kínai szerződésre vonatkozóan v. ö. 175. és 426. jegyz. – *377*

[472] Az említett következő gyárfelügyelői jelentéseket – „Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the Half Year ending 31st October 1858" – Marx a „Brit gyárak helyzete" c. két cikkhez használta fel, de ezeket nem az e levélben közölt időpontban, hanem később, mégpedig csak 1859 febr. 25-én és márc. 4-én írta. – *379*

[473] Engels 1859 februárjában (ez a levél nem maradt fenn) vetette fel Marxnak egy katonai tanulmány megírására vonatkozó szándékát, hogy stratégiai szempontból kifejtse a maga és Marx véleményét arról a háborúról, amelyet Franciaország és Piemont készül indítani Ausztria ellen. 1859 márc. 9-re elkészült a munkával, amely „A Pó és a Rajna" címmel (lásd 13. köt.) 1859 áprilisában jelent meg Dunckernál 1000 példányban. – *381 382 389 393 397 398 400 406 410 415 418 422 452 555 557 559 564 565 631*

[474] V. ö. „A politikai gazdaságtan bírálatához. Előszó" (lásd 13. köt. 5–8. old.); Marx 1859 februárjában küldte be Franz Duncker kiadónak. Némi rövidítéssel közölte a „Volk" 1859 jún. 4-i száma (v. ö. 566. jegyz.). – *381 428 553*

[475] Az idézett megjegyzés Lassalle „Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos" c. műve első kötetében szerepel (224–225. old.). – *382*

[476] Az eredeti német kifejezés: „schöne Gegend" (szó szerint: „szép táj", „szép vidék") egy szállóigéből származik (eredete: A Glassbrenner: „Berlin, wie es ist und – trinkt", 1832), amely Heine több költeménye (először: „Tannhäuser", 1836) révén vált állandó nyelvi fordulattá. – *383 419*

[477] Marx „A filozófia nyomorúságá"-ban Proudhon pénzelméletével Ricardo mennyiségi pénzelméletét állítja szembe (lásd 4. köt. 101–109. old.). – *384*

[478] Lassalle közel állt a porosz liberális burzsoáziának a berlini „Volkszeitung" köré csoportosult ellenzéki szellemű köreihez; Marxhoz írt 1859 jan. 31-i levelében panaszkodott ezeknek az embereknek a gyávasága, következetlensége és ingatagsága miatt. – *385*

[479] A parafrazált szállóige: „Barátom Platón, de inkább barátom az igazság" – állítólag Arisztotelész Szókratésznak tulajdonított mondása (v. ö. Ammóniosz: „Arisztotelész életrajza). – *385*

[480] Szophoklész: „Oidipusz király", első epizód. – *385*

[481] Lassalle 1859 febr. végén írt leveléről van szó, melyben Lassalle közölte Marxszal, hogy Duncker ki fogja adni Engelsnek „A Pó és a Rajna" c. brosúráját (lásd 473. jegyz.), s Engels választhat a Duncker által ajánlott honoráriumfizetési formák között. – *386*

[482] Utalás Radowitz tábornok 1848 aug. 12-én a frankfurti nemzetgyűlésben tartott beszédére. Radowitz azt állította, hogy a Mincio menti osztrák határ (másszóval: az osztrák uralom fenntartása Észak-Itáliában) Németország természetes katonai határát alkotja egy francia invázióval szemben. Ezt a doktrínát Engels „A Pó és a Rajna" c. brosúrájában (v. ö. 473. jegyz.) és Marx „A háborús kilátások Poroszországban" c. cikkében (lásd 13. köt.) megcáfolta. – *386 559*

[483] Utalás a G. Kinkel által kiadott „Hermann" 1859 febr. 19-i számára, melyben nagyra becsülik a londoni Suse és Sibeth nagykereskedelmi cég „kereskedelmi jelentéseit". Ugyanez a szám feldicsérte a „Trübner's Bibliographical Guide to American Literature" c. könyvet, amely 1859-ben új kiadásban jelent meg. – *387*

[484] V. ö. Vergilius: „Aeneis", IX. 641. – *387*

[485] Franciaországnak és Piemontnak (Szardínia) Ausztria ellen viselt háborújáról van szó, amely 1859 ápr. 29-től július 8-ig tartott. III. Napóleon, aki arra törekedett, hogy itáliai területeket szerezzen és egy „lokalizált" háborúval a bonapartista kormányzat belső helyzetét megszilárdítsa, mint Itália „felszabadítója" indította meg a háborút. A háború forradalmasító következményeitől megrettenve III. Napóleon a francia–piemonti csapatok néhány győzelme után júl. 8-án fegyverszünetet ajánlott Ferenc Józsefnak. A két császár 1859 júl. 11-én Villafrancában megállapodott az előzetes békefeltételekben. A háború fejleményeit illetően v. ö. 556. jegyz. Marx és Engels számos cikkben tárgyalták ezt az itáliai háborút (lásd 13. köt.). – *388 390 550 586 601 609*

[486] 1846 februárjában a lengyel területeken – elsősorban lengyel forradalmi demokraták (Dembowski stb.) – felkelést készítettek elő, amely Lengyelország nemzeti felszabadítását tűzte ki céljául. A kisnemesi árulás és a mozgalom vezetőinek a porosz rendőrség által történt letartóztatása következtében az általános felkelés meghiúsult és csak elszigetelt forradalmi zavargásokra került sor. Csupán az 1815 óta Ausztria, Oroszország és Poroszország közös ellenőrzése alá vetett Krakkói Szabadállamban sikerült febr. 22-én diadalra vinni a felkelést és nemzeti kormányt alakítani, amely kiáltványában eltörölte a feudális terheket. 1846 márc. elején osztrák, porosz és orosz csapatok leverték a krakkói felkelést. 1846 novemberében Ausztria, Poroszország és Oroszország szerződést írtak alá, melynek értelmében Krakkót Ausztriához csatolták, megszegve ezzel az 1815. évi bécsi szerződéseket, amelyek garantálták a Krakkói Szabadállamot. – *390*

[487] Az események további alakulása igazolta Marx előrelátását. 1859 áprilisában feloszlatták az angol parlamentet, 1859 júniusában, az új választások után, Palmerston, aki addig az ellenzékhez tartozott, került a hatalomra jutott kormány élére. V. ö. Marx „A háborús kilátások Franciaországban" c. cikkét (13. köt. 282–286. old.), melyben az itt felvetett gondolatokat bővebben kifejtette. – *390 559*

[488] 1859 márc. 22-én és ápr. 1-én Marx, 1859 márc. 1-én írt cikkének („Az új brit Reform Bill"; lásd 13. köt. 228–231. old.) folytatásaként, két további cikket írt az angol választási reformjavaslatról, ezeket azonban a „New York Daily Tribune" nem közölte és kéziratban sem maradtak fenn. – *392 394*

[489] Marxnak erre a kérésére Engels megírta „A háború elkerülhetetlensége" c. cikket. – A „Tribune" egyes esetekben a tudósításokat a londoni „Times"-ból másolta. – *392 397*

[490] Dana 1859 márc. 15-i leveléről van szó. Ebben Dana közölte Marxszal, hogy a „Politikai gazdaságtan bírálatához" c. munkájának angol fordítására Amerikában nem található kiadó. Azt az ajánlatot teszi Marxnak, hogy az „Erődítés" és a „Gyalogság" címszókat írja meg a „New American Cyclopaedia" részére. E címszókat Engels 1859 májustól kb. jún. 9-ig és 1859 szeptembertől kb. okt. 10-ig írta meg (lásd 14. köt.). – *394 395*

[491] Az indiai pénzügyekről írt Marx-cikk címe: „Súlyos pénzügyi zavarok Indiában". – *394*

[492] Palmerston és III. Napóleon compiègne-i találkozására vonatkozóan v. ö. a 463. jegyzetet. Az 1852-re és 1855-re való utalás nyilván arra vonatkozik, hogy a free-tradereknek (174. jegyz.) John Bright vezetésével sikerült 1852-ben a tory (24. jegyz.) Derby-kormányt lemondatni és a helyette megalakult koalíciós Aberdeen-kormányban Palmerston lett a belügyminiszter; 1855-ben pedig, amikor a krími háború (19. jegyz.) balsikerei miatt az Aberdeen-kormány megbukott és Russell lemondott a külügyminiszteri posztról, Palmerston az új whig-kormány miniszterelnöke lett. Hasonlóképpen a második Derby-kormány idején (1858–1859) Bright és Russell ellenzéki fellépése hozzájárult a Derby-kormány lemondásához és Palmerston újbóli kormányalakításához. – *394*

[493] A Derby–Disraeli tory (v. ö. 24. jegyz.)-kormány által előterjesztett Reform Bill (választójogi törvényjavaslat) 1859 márc. 31-én a második olvasásban nem kapta meg a szükséges szavazattöbbséget és így az Alsóház elvetette. Ez a kormány bukását vonta maga után. Amit Marx itt Engelsnek a leszavazást megelőző parlamenti vitákról ír, valószínűleg április 1-i cikkének (v. ö. 488. jegyz.) alapgondolata volt. Bright és Gibson márc. 24-én az Alsóházban felszólaltak a Bill ellen, s Gibson e szavakat idézte Bright egy régebbi beszédéből: „Egy Bill sem olyan forradalmi, mint egy rossz Bill." Beszédében Gibson a választókerületek javasolt új felosztása ellen foglalt állást, de részben védelmébe vette a „rothadt választókerületek" elavult rendszerének maradványait. Rothadt választókerüle-

tek (korhadt kerületek; rotten boroughs) – így nevezték a XVIII. és XIX. században Angliában azokat az elnéptelenedett községeket, amelyeknek évszázados kiváltságok alapján joguk volt parlamenti képviseletre. A „rotten boroughs" képviselőit voltaképpen a földesurak nevezték ki, akiktől a helyi lakosság függött. Az 1832., 1867. és 1884. évi reformok ezeket a kiváltságos választókerületeket megszüntették. – *394*

[494] Th. Chisholm Anstey hongkongi főállamügyész Hongkongban fellépett az angol hatóságok önkénye és korrupciója ellen, s ezért az angol kormány leváltotta. Marx megjegyzése a „Times" 1859 ápr. 9-i közleményére utal, amely szerint James alsóházi tag kijelentette, hogy Anstey visszahívásával kapcsolatban dokumentumokat fog nyilvánosságra hozni. Anstey 1847-től 1852-ig a parlamentben Urquharttal együtt bírálta Palmerston külpolitikáját. – *395*

[495] 1859 febr. 14-én Lord Stanley, az indiai ügyek ellenőrző hivatalának elnöke, az angol Alsóházban törvényjavaslatot terjesztett elő, amelynek értelmében a kormány felhatalmazást kapna arra, hogy 7 millió £ összegű kölcsönt vegyen föl Angliában az indiai angol közigazgatás különköltségeinek 1859. évi fedezésére. – *396*

[496] Utalás a tiencsini brit–kínai szerződés (v. ö. 426. jegyz.) kiegészítő megállapodására; a megállapodás magas vámokat szabott az ópiumbehozatalra és az ópium behozatalát szerződésesen megállapított kikötőkre korlátozta. Az ópiumbehozatalra ennélfogva nem terjedtek ki azok az új kereskedelmi kedvezmények, amelyeket Kínának biztosítania kellett; a megállapodást angol részről az indokolta, hogy az angol gyárosok véleménye szerint a nagymértékű ópiumbehozatal már rontotta az angol iparcikkek elhelyezési lehetőségeit. – *396*

[497] Az itt felvetett gondolatokat Marx az 1859 ápr. 8-án és 12-én írt tudósításában („Súlyos pénzügyi zavarok Indiában") fejtette ki. – *396*

[498] Engels utalása „A küszöbönálló háború esélyei" (lásd 13. köt.) c. tudósítására vonatkozik. – *397 399*

[499] Abdéra (város a régi Trákiában) lakói buták hírében állottak és az abderita gúnynév lett. Különösen Wieland regénye („Az abderiták története") tette a nevet elterjedtté. Így az abderitizmus korlátolt hóbortosságot, kisvárosiasságot jelent. – *398*

[500] Edgar Bauer „Das Kloster" c. regényéről van szó, amely 1859 márc.-ban és ápr.-ban jelent meg a londoni „Neue Zeit"-ban. – *398*

[501] Pas trop de zèle! (Csak semmi túlbuzgóság! Ne túl nagy hévvel! Csak lassan!) – Memoárok és történeti monográfiák nyomán általában Talleyrand szavainak tartják ezt az elterjedt intelmet. – *399*

[502] „Neue Oderzeitung" – német polgári demokratikus napilap, 1849-től 1855-ig jelent meg Boroszlóban. Az 50-es években Németország egyik legradikálisabb lapja volt, és a kormányszervek állandóan zaklatták. Az 50-es évek elején a szerkesztőséget a polgári demokrata M. Elsner, J. Temme és J. Stein vezették; 1855 szeptemberében Elsner lett a főszerkesztője; a kiadó M. Friedländer, Lassalle unokafivére volt. – Marx 1854 dec. végén a „Neue Oderzeitung" londoni tudósítója lett és 1855 januárjától júliusáig hetenként két-három tudósítást küldött a lapnak. – *400*

[503] A „New York Daily Tribune" 1859 ápr. 5-i száma közli Asbóth Sándor levelét; ez támadást tartalmaz Engelsnek „A küszöbönálló háború esélyei" c. tudósítása ellen, mely a „Tribune" 1859 márc. 17-i számában vezércikként jelent meg. Asbóth a fenti levelében

hivatkozik egy előző levelére, mely állítólag a „New York Daily Tribune" márc. 14-i számában jelent meg, s melyben Engelsnek a lap 1859 márc. 4-i számában névtelenül közölt „Itália osztrák marokban" c. tudósítását bírálta. Asbóth első levele azonban már 1859 márc. 11-én megjelent. – *401*

[504] Egy levélben, amely nem maradt fenn, Engels nyilván közölte Marxszal, hogy az augsburgi „Allgemeine Zeitung" 1859 ápr. 12-i száma (melléklet) egy New York-i tudósítást közölt, amely a „Tribune"-ban megjelent két cikkének – „Itália osztrák marokban" és „A küszöbönálló háború esélyei" – tartalmát ismertette. – *401*

[505] „Staats- und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen unparteiischen Korrespondenten" – 1731-től 1923-ig jelent meg Hamburgban, 1868 óta „Hamburgischer Korrespondent"; reakciós monarchista napilap. – *401*

[506] Engels cikke, melyet Marx „a legújabb híreknek megfelelően módosított": „A helyzet – Németország fegyverkezik" (lásd 13. köt. 313–316. old.). A továbbiakban Marx által ismertetett 1859 ápr. 18-i angol parlamenti vitákat a „Times" 1859 ápr. 19-i száma tette közzé. A levélben említett európai diplomáciai események lefolyását a fenti közös cikken kívül Marx a „Tervezett békekongresszus" c. tudósításában (lásd 13. köt. 308–312. old.) tárgyalta. – *402*

[507] A Római Köztársaság megdöntése idején, 1849-ben, francia csapatok vonultak be Rómába. – *402*

[508] 1859 jan. 1-én a diplomáciai testület részére a Tuileriákban (371. jegyz.) adott újévi fogadáson III. Napóleon kijelentette A. von Hübner osztrák nagykövetnek: „Sajnálom, hogy kormányomnak az osztrák kormánnyal való kapcsolatai már nem olyan jók, mint azelőtt; de kérem, mondja meg Császárának, hogy iránta táplált személyes érzületeim nem változtak." Ez a kijelentés Franciaország és Ausztria között diplomáciai konfliktust okozott, melyre III. Napóleonnak az Ausztria ellen régóta tervezett háború kirobbantásához szüksége volt. Franciaország és Piemont már 1858 júliusában Plombières-ben titkos megállapodást kötöttek, melynek értelmében az Ausztria elleni háború esetén Piemontnak nyújtandó támogatásáért Franciaország megkapja Szavoját és Nizzát. – *402*

[509] Ausztria nevében Gyulay tábornok ultimátumot nyújtott át Piemont kormányának azzal a követeléssel, hogy az itáliai önkénteseket azonnal szereljék le és bocsássák el. Ez az ultimátum jeladás volt az 1859. évi háború megindításához (v. ö. 485. jegyz.). – *404*

[510] Louis-Auguste Blanquit, akit az 1848–49-es forradalomban való részvétele miatt tízévi börtönbüntetésre ítéltek, büntetésének letöltése után 1859 áprilisában III. Napóleon kormánya Cayenne-ba (v. ö. 65. jegyz.) deportált. Blanqui az 1859 aug. 19-i amnesztia után tért vissza Párizsba. – *404*

[511] Birodalmi Vogt (Reichs-Vogt) – szójáték K. Vogt nevével, Vogt ui. helytartót, várnagyot stb. jelent. Egyben célzás arra, hogy K. Vogt tagja volt a frankfurti nemzetgyűlés „csonkaparlamentje" által 1849 júniusában választott öttagú birodalmi régenstanácsnak (a csonkaparlament elnevezés onnan eredt, hogy a frankfurti nemzetgyűlés a konzervatívoknak és a liberálisok egy részének kiválása után kb. 100 főre leapadt). A régenstanácsnak az a kísérlete, hogy az 1849-es német forradalom győzelmét parlamentáris eszközökkel biztosítsa, teljességgel kudarcba fulladt; jún. 18-án württembergi csapatok szétkergették az időközben Majna-Frankfurtból Stuttgartba költözött „csonka" nemzetgyűlést. – *405 409 411 585 589 601*

[512] A Vogt és hívei által tervezett hetilap, a „Neue Schweiz" helyett megjelent Genfben a „Neue Schweizer Zeitung", A. Brass szerkesztésében. Ez a radikális irányzatú német nyelvű hetilap 1859-től 1860-ig jelent meg Genfben. Ami Vogtnak Freiligrathhoz intézett levelét és a hozzá mellékelt „Program"-mot illeti, v. ö. Marx „Vogt úr" c. pamfletjának idevonatkozó passzusait (lásd 14. köt. 413., 478–479. old.). – *405*

[513] A „Hermann" 1859 ápr. 16-i számában megjelent K. Blindnek egy cikke („Der Befreier Napoleon") III. Napóleon és Ausztria ellen. Ebben Blind kijelentette, hogy „az egyetlen menekülés ebből a zűrzavarból egy szabadságmozgalom magában Németországban", s hogy „valamennyi néppárt vezetőinek" egyesülniök kell. – *405*

[514] Engelsnek ezt a cikkét, amely valószínűleg az itáliai háború megindulásával foglalkozott. a „New York Daily Tribune" szerkesztősége nem közölte. – *406*

[515] Annak a hadműveleti tervnek, melyet Gyulay osztrák főparancsnok dolgozott ki és Hess tábornok „keserűen megbírált", Marx nézetével egyező megítélését Engels „Az itáliai háború. Visszapillantás" c. cikke tartalmazza (lásd 13. köt. 423. old.). – *406*

[516] Utalás arra a titkos szerződésre, melyet 1859 márc. 3-án Oroszország és Franciaország írt alá Párizsban a szerződő feleknek abban az esetben tanúsítandó magatartását illetően, ha háború törne ki egyfelől Franciaország és Szardínia (Piemont), másfelől Ausztria között. A szerződésről, mely által Oroszország formálisan Franciaországhoz volt kötve, kiszivárogtak hírek a sajtóba. Marx ezt a problémát 1859 ápr. 29-én írt „A pénzügyi pánik" c. cikkében (lásd 13. köt. 321–324. old.) tárgyalta. – *406 610*

[517] Szent Szövetség – az ellenforradalmi hatalmak egyesülése Európa minden haladó megmozdulása ellen. 1815 szept. 26-án alakították I. Sándor cár kezdeményezésére a Napóleon fölött győztes hatalmakból; a szövetség magva Oroszország, Ausztria és Poroszország volt. Az uralkodók kötelezték magukat egymás kölcsönös támogatására, ha bárhol forradalom törne ki. – *406*

[518] V. ö. Engels: „A háborús kilátások" (lásd 13. köt. 317–320. old.). – *406*

[519] J. Whiteside főállamügyész 1859 márc. 25-én az Alsóházban tartott beszédéről van szó, amelyet a „Times" 1859 márc. 26-án közzétett. – A Kékkönyveket illetően lásd 60. jegyz. Itt Marx a „Correspondence respecting the Affairs of Italy" c. kékkönyvre hivatkozik (v. ö. Marx: „Vogt úr"; 14. köt. 433. old.). – *407*

[520] Arnstein & Eskeles nagy bécsi cég csődje nyomán 1859 máj. 5-én Bécsben kereskedelmi pánik tört ki. Ezt a pánikot Marx az 1857 őszén kitört hamburgi kereskedelmi pánikhoz hasonlítja (v. ö. Marx: „Az európai pénzügyi válság"; 12. köt. 316–320. old.; Marx–Engels: „Nagy fontosságú bécsi hírek"; 13. köt. 338–343. old.). – *409 575*

[521] 1859 máj. 9-én Marx jelen volt egy nyilvános gyűlésen, amelyet D. Urquhart az itáliai háború (485. jegyz.) alkalmából szervezett. A gyűlés alatt K. Blind közölte Marxszal, miszerint Vogt bonapartista pénzsegélyt kap propagandája céljára, s ebből megvesztegetéssel néhány publicistát rávenni próbált arra, hogy álljanak ki III. Napóleon mellett. – *409 411 436 485 490 585 587 592 612*

[522] Lassalle az „Italienischer Krieg und die Aufgabe Preussens. Eine Stimme aus der Demokratie" c. pamfletjában, amely 1859 máj. elején névtelenül jelent meg Berlinben, Poroszország semlegességének pártján állt, a nemzeti liberálisokkal együtt arra számított, hogy a háború meg fogja gyengíteni Ausztriát, és ezzel egyengeti az utat Németországnak porosz vezetés alatti, „felülről" való egyesítéséhez. Ebből a nézőpontból ítélte meg Lassalle az 1859. évi itáliai háborút (v. ö. 485. jegyz.). – *410 418 420 428 430 432 585 611*

[523] Az „Italienischer Krieg und die Aufgabe Preussens" c. brosúrájáról (v. ö. 522. jegyz.) Lassalle 1859 máj. közepén azt írta Marxnak, hogy „a legutóbbi napok folyamán ... logikából és tűzből olyan szövedéket igyekezett készíteni, amely a népre ... mindenesetre hatást fog gyakorolni". – *411*

[524] K. Vogt „Studien zur gegenwärtigen Lage Europas" c. brosúrájáról (v. ö. Marx „Vogt úr" VIII. fejezetét; lásd 14. köt. 430–477. old.) E. Meyen ismertetést írt az általa kiadott „Freischütz" 1859 máj. 7-i és 10-i számában „Österreich und Deutschland" címmel. – „Der Freischütz" – német politikai, irodalmi és művészeti lap, 1825-től 1878-ig jelent meg Hamburgban; kispolgári demokrata. – *411*

[525] Decembristáskodó, azaz bonapartista-barát (v. ö. 18. és 180. jegyz.). – *411*

[526] Bundestag (Szövetségi Gyűlés) az 1815. évi bécsi kongresszuson létesített Német Szövetségnek (Deutscher Bund) az egyes német államok képviselőiből álló, Ausztria elnökletével Majna-Frankfurtban ülésező közös központi szerve, mely a reakció fellegvára volt. Az 1848-as forradalom veresége után a reakciós erők megpróbálták a Bundestag tevékenységét feleleveníteni. – *412*

[527] Bázeli béke – a Franciaország és Poroszország között 1795 ápr. 5-én megkötött különbéke. Poroszország ezzel kivált az első franciaellenes koalícióból, ami részben a francia hadsereg győzelmeinek, részben a koalíción belül, főként Ausztria és Poroszország között támadt súrlódásoknak a következménye volt. – *412*

[528] A pártkiáltvány közzétételének tervét Marx és Engels nem valósították meg. – *412*

[529] A londoni Német Munkás Művelődési Egyletről van szó (v. ö. 83. jegyz.). – *412 421 599*

[530] A Nemzetközi Bizottságot E. Jones kezdeményezésére 1855-ben alapították és 1856 májusában nevét Nemzetközi Egyesületre változtatták. Ehhez a szervezethez tartoztak az első időben a chartisták (v. ö. 69. jegyz.), élükön Jonesszal, valamint a kispolgári német, francia és más londoni emigránsok képviselői. Azt a feladatot tűzte maga elé, hogy a demokratikus erők nemzetközi együttműködését erősítse. Az Egyesület 1859-ig állt fenn. – *412*

[531] A Marx által említett gyűlésen, amely Wilhelm Liebknecht kezdeményezésére 1859 máj. 1-én zajlott le a londoni „Germania" szállóban, alakult meg a „Volk" alapításával megbízott intéző bizottság. A gyűlésen a londoni német munkásegyletek vettek részt. – „Das Volk" – német nyelvű hetilap, 1859 máj. 7-től aug. 20-ig jelent meg Londonban, E. Biskamp szerkesztésében; a londoni Német Munkás Művelődési Egylet (v. ö. 83. jegyz.) lapjaként alapították. A 2. számtól kezdve Marx nem-hivatalosan részt vett a szerkesztésben, tanácsokat adott, cikkeket szerkesztett, anyagi támogatást szervezett a lapnak stb.; a továbbiak során mindinkább ő lett a lap tulajdonképpeni szerkesztője; július elejétől kezdve Marx teljesen saját kezébe vette a lap gyakorlati irányítását. A lapnak összesen 16 száma jelent meg; anyagi nehézségek miatt be kellett szüntetni megjelentetését. Marx és Engels cikkei a lapban névtelenül jelentek meg. Cikkeiket lásd 13. köt. – *413*

[532] 1856 október elején a Marx család London egyik elővárosába költözött. – *413*

[533] „Londoner Deutsche Zeitung" – német nyelvű hetilap, 1858-tól 1859-ig előbb ezzel a címmel, később „Germania" címmel jelent meg; azoknak a német emigránsoknak a szócsöve, akik Németország osztrák hegemónia alatti egyesítésének voltak a hívei; 1859-ben Ermani szerkesztette. – *413*

[534] E. Biskamp közleményét, amely leleplezte Kinkelnek a londoni „Neue Zeit" elleni fondorlatait és Edgar Bauer átállását Kinkel oldalára, a „Volk" 1859 máj. 28-i száma az „Egyesületi hírek" rovatban közölte. – *414 416 428*

[535] Az utalás a „Deutsche Brüsseler Zeitung"-ra és a párizsi „Vorwärts!"-re vonatkozik. – „Deutsche Brüsseler Zeitung" – hetenként kétszer megjelenő német lap, 1847 januárjától 1848 februárjáig adták ki Brüsszelben a német demokrata politikai emigránsok. Szerkesztője, A. Bornstedt eleinte igyekezett a lapban közös nevezőre hozni valamennyi radikális és demokratikus irányzatot. Marxnak és Engelsnek, valamint társaiknak befolyására azonban az újság 1847 nyarától kezdve mindinkább forradalmi demokratikus és kommunista eszmék hirdetőjévé vált. Marx és Engels közvetlen munkatársi részvétele a lapnál 1847 szeptemberében kezdődött, 1847 végén gyakorlatilag ők irányították az újság szerkesztését és az alakuló forradalmi proletárpárt, a Kommunisták Szövetsége (v. ö. 719. jegyz.) lapjává tették. Marxnak és Engelsnek a lapban megjelent cikkeit lásd 4. köt. – „Vorwärts!" – hetenként kétszer megjelenő német lap, Párizsban adták ki 1844 januárjától decemberéig. Marx befolyása alatt 1844 nyarától az újság mindinkább kommunista jelleget öltött és élesen bírálta a poroszországi állapotokat. Marx és Engels több cikket írtak a lapba (lásd 1. köt.). A porosz kormány kérésére a Guizot-kormány 1845 januárjában Marxot és több más munkatársát kiutasította Franciaországból. – *414*

[536] Edgar Bauernak Anglia semlegességéről írt cikke („Englische Neutralität") névtelenül jelent meg a „Hermann" 1859. máj. 7-i számában; ugyanez a lap közölte az 1859 máj. 14-i számban (a „Politika" rovatban) K. Blindnek a „Lokalisierter Krieg und die deutsche Volkspartei" c. cikkét névaláírással, s Lothar Bucher „Louis Napoleon's Laufbahn" c. cikkét L. B. aláírással. – *415*

[537] Valószínűleg a londoni Német Munkás Művelődési Egyletről (v. ö. 83. jegyz.) van szó és egy hozzá közel álló társaságról, amely 1858 novemberében alakult a londoni East End városrészben. – *415*

[538] „How do you do" – humoros német nyelvű londoni hetilap, szerkesztője H. Bettziech, kiadója L. Drucker volt. – *415*

[539] A casteggioi harcról két cikk jelent meg: „Végre harc" és a „Montebelloi csata" (lásd 13. köt.). De lehet, hogy Engels csak *egy* cikket írt, amelyet a „New York Daily Tribune" szerkesztősége aztán kettéosztott. – *417*

[540] V. ö. Engels: „Az itáliai hadjárat" (lásd 13. köt. 361–363. old.). Ezzel a cikkel kezdődött Marx és Engels közreműködése a „Volk"-ban. – *418 428*

[541] Biskamp a „Volk" 1859 máj. 14-i számában aláírás nélkül megjelent „Der Reichsregent" c. cikkében felhasználta Marx adatait a bonapartista pénzsegélyre vonatkozóan, melyet K. Blind közlése szerint K. Vogt kapott (v. ö. 521. jegyz.). – *421 599*

[542] 1859 máj. 27-én a „Free Press"-ben aláírás nélkül megjelent K. Blind „The Grand Duke Constantine to be King of Hungary" c. cikke, amelyet Marx később „Vogt úr" c. pamfletjában idézett (lásd 14. köt. 419. old.). Ez a cikk felfedi Jérôme-Napoléon hercegnek azt a tervét, hogy az orosz Konstantin nagyherceget ültessék Magyarország trónjára. Az említett cikkben az is olvasható, hogy néhány német demokratát és liberálist megvesztegetéssel próbáltak rávenni e terv népszerűsítésére. A lapnak ugyanebben a számában részek jelentek meg egy magánlevélből, amelyben Kossuth és Mazzini állásfoglalását hasonlítják össze. Nyilván ezen a közleményen alapult az a megjegyzés, melyet erre a kérdésre vonatkozóan Marxnak 1859 máj. 27-én Engelshez írt levele tartalmaz. – *422 468 485 491 600 613*

[543] A „Pensiero ed Azione" 1859 máj. 16-i számában megjelent Mazzini „La Guerra" c. kiáltványa. Ezt a kiáltványt Marx lefordította angolra és rövid bevezetéssel közzétette a „New York Daily Tribune"-ban (lásd 13. köt. 368–369. old.). – *422*

[544] V. ö. Horatius: „Satirae", II. könyv III. szatíra 243. sor. – *424*

[545] V. ö. Engels „A háború fejleményei" c. cikkében szereplő megjegyzést (lásd 13. köt. 370. old.). – *425*

[546] Arról a felhívásról van szó, amelyet Garibaldi 1859 májusában, amikor önkéntes hadtestével Lombardia területére lépett, az ottani lakosokhoz intézett. A „Mazzini kiáltványá"-hoz írt rövid bevezetésben (13. köt. 368–369. old.) Marx említi ezt a felhívást. – *426*

[547] Vogt cikke, „Zur Warnung", máj. 23-i keltezéssel a „Schweizer Handelskurier" 1859 jún. 2-i számának mellékletében jelent meg. Ezt a cikket, amely durván megrágalmazta Marxot és híveit, Marx kezdeményezésére a „Volk" 1859 jún. 11-i száma szerkesztőségi kommentárokkal ellátva közölte. – „Schweizer Handelskurier" – svájci német polgári napilap, 1853-tól 1909-ig jelent meg Bielben; az 50—60-as években bonapartista-barát; a szerkesztőség szoros kapcsolatban állt K. Vogttal. – *427 497 604 615*

[548] Az utalás valószínűleg az 1859 jún. 1-i és 4-i berlini tüntetésekre vonatkozik, amelyeket a berlini munkások állandóan rosszabbodó helyzetük javulása érdekében rendeztek. A rendőri tilalom ellenére sikerült zárt menetté alakulniok, de a rendőrség a munkásokat szétkergette, s több tüntetőt letartóztatott. – *428*

[549] Utalás Freiligrath „Nach Johanna Kinkels Begräbnis" (v. ö. 448. jegyz.) és „An Joseph Weydemeyer" c. verseire. – *428*

[550] „Volkszeitung" – német demokrata napilap, 1853-tól jelent meg Berlinben, F. Duncker kiadásában. – *428*

[551] V. ö. Engels: „Erődítés". – *429*

[552] A „Volk" szerkesztősége 1859 jún. 11-i számában nyilatkozatot tett közzé (lásd 13. köt. 593. old.), amelyben közölte, hogy Karl Marx, Friedrich Engels, Ferdinand Freiligrath, W. Wolff, H. Heise a lapot írásaikkal támogatni szándékoznak. – *429*

[553] Jénánál a porosz hadsereg 1806 okt. 14-én döntő vereséget szenvedett, melynek következtében Poroszország kénytelen volt kapitulálni a napóleoni Franciaország előtt; a vereség megmutatta a Hohenzollern-monarchia teljes társadalmi és politikai korhadtságát. – *429*

[554] Marx 1859 jún. második felében Engelsnél tartózkodott Manchesterben. Megbeszélték a „Volk" kiadásával összefüggő kérdéseket, majd Marx Skóciába utazott, hogy a Kommunisták Szövetségének (v. ö. 719. jegyz.) egykori tagjaival, Peter Imandttal és Heinrich Heisével a lap kiadásához szükséges pénz előteremtéséről tárgyaljon. 1859 júl. 2 körül tért vissza Londonba. – *431 441 586 592 600 610*

[555] A „Gatherings from the Press" (lásd 13. köt. 594–603. old.) rovatszerűen, folytatólagosan jelent meg a „Volk"-ban; célja a „Hermann" (v. ö. 453. jegyz.) nevetségessé tétele volt – ezt el is érte és nagy szerepe volt abban, hogy Kinkel kivált a „Hermann" szerkesztőségéből. A rovat összeállításában Biskamp is részt vett. – *431 468 600*

[556] III. Napóleon, attól való félelmében, hogy a háború (v. ö. 485. jegyz.) elhúzódása esetén fellángolhat a forradalmi és nemzeti mozgalom Itáliában és más országokban, 1859 júl. 11-én aláírta a villafrancai szerződést (Szardínia háta mögött), melynek értelmében Lombardia – Mantova és Peschiera kivételével – Franciaországé lett, ezt a területet III. Napóleon utóbb Szavojáért és Nizzáért cserébe Szardíniának adta. A villafrancai szerződés megerősítette az osztrák uralmat Velencében, és úgy rendelkezett, hogy a háború alatt kitört népi felkelések során elűzött toszkánai és modenai hercegeknek vissza kell adni trónjukat. Előirányozták továbbá egy itáliai szövetség létesítését a pápa elnöklete alatt. A villafrancai szerződés feltételei lényegében változatlanul alapul szolgáltak a Zürichben 1859 nov. 10-én aláírt végleges békeszerződéshez. A szerződés egyes pontjai (pl. a hercegek restaurálása vagy az itáliai szövetség létrehozása) nem valósultak meg. A békeszerződést Marx „A béke" és „A villafrancai szerződés" c. cikkekben tárgyalta (lásd 13. köt.). – *432 433 436 438*

[557] A „Free Press" 1859 júl. 13-i számában közzétett „Memoir on Russia, for the Instruction of the present Emperor" c. memorandumról van szó, amely megjelölte az orosz külpolitika fő vonásait. A „Free Press" szerkesztősége megjegyezte, hogy ezt a dokumentumot egy porosz kormányválság (v. ö. 423. jegyz. és 438. old.) során fedezték fel. Marx később kivonatokat idéz ebből a dokumentumból a „Vogt úr"-ban azzal a megjegyzéssel, hogy „kinyomatva a »Preussisches Wochenblatt«-ban 1855-ben" (v. ö. 14. köt. 438. old.). – *432 436 438*

[558] A célzás nyilván Lassalle 1859 máj. 27-én kelt, Marxhoz és Engelshez írt levelére vonatkozik, amelyben Lassalle azt állította, hogy a „*minden* vagy csaknem minden múltbeli és jövőbeli forradalomnál *mindig visszatérő* ... összeütközés ... magának a *forradalmi helyzetnek* a tragikus összeütközése". – *433*

[559] Marx kérésére Engels „Az itáliai háború. Visszapillantás" címmel cikksorozatot írt a „Volk" részére (v. ö. 515. jegyz.). – *434 438 440 442 443 445*

[560] Kinkel a „Hermann" 1859 júl. 2-i számában nyilatkozatot tett közzé, miszerint ezzel a számmal szerkesztői tevékenységét a lapnál egészségi okokból befejezi. Kiválásának valódi oka azonban főképpen a „Volk"-ban megjelent „Gatherings from the Press" (v. ö. 555. jegyz.) volt. – *435*

[561] A „Portfolio" (v. ö. 203. jegyz.) első kötetében többek közt a következő dokumentumok foglaltattak: „Despatch of count Pozzo di Borgo to count Nesselrode, dated Paris, Dec. 22. 1826"; „Copy of a very secret despatch from count Pozzo di Borgo, dated Paris, the 28th November 1828"; „Memoir on the state and prospects of Germany, drawn up under the direction of a minister at St. Petersburgh, confidently communicated to several of the German governments". – *436*

[562] A „Memoir on Russiá"-ban (v. ö. 557. jegyz.), illetve e dokumentumnak a „Free Press"-ben idézett formájában az áll, hogy Alekszej cárevics megöletése apja, I. Péter által, valamint III. Péter (a dokumentumban a „Holsteiner") megöletése Oroszország érdekében történt. – *436*

[563] V. ö. Juvenalis: „Satirae", I. szatíra 79. sor. – *438*

[564] Biskamp cikke, a „Friede von Villa Franca", a „Volk" 1859 júl. 16-i számában vezércikként jelent meg. Ebben Biskamp bejelentett egy második cikket, amely a „Volk" 1859 júl. 23-i számában jelent meg. – *438*

[565] Marx „Quid pro quo" c. cikksorozatáról van szó (lásd 13. köt.), amely azonban befejezetlen maradt, mert a „Volk" megszűnt. A megjelent részben az „Urquhart-féle dokumentumot" (v. ö. 557. jegyz.) Marx nem említi. – *438*

[566] Marx: „A politikai gazdaságtan bírálatához. Előszó" (v. ö. 474. jegyz.), megjelent a „Volk" 1859 jún. 4-i számában. A szerkesztőség a bevezető megjegyzésekben jelezte, hogy a mű alapos tanulmányozása után egy cikket hoznak róla. Marx kérésére Engels ismertetést írt, melynek első és második része megjelent a „Volk" 1859 aug. 6-i és 20-i számában (lásd 13. köt. 460–468. old.). A harmadik rész, amelyben Engels a könyv gazdasági tartalmával szándékozott foglalkozni, a lap megszűnése folytán már nem jelent meg, s kézirata sem került elő. – *439 442 447 449 451 467*

[567] Az utalás valószínűleg Engels „Történelmi igazságszolgáltatás" és Marx „Bizonyított igazság" c. cikkeire vonatkozik (lásd 13. köt.). – *441*

[568] V. ö. Engels „Az itáliai háború. Visszapillantás" c. cikksorozatának idevonatkozó passzusát (lásd 13. köt. 425. old. és a hozzá tartozó (341. sz.) jegyz.). – *443*

[569] A „Volk" 1859 júl. 23-i számában megjelent G. Herweghnek a zürichi szövetségi lövészünnepélyre írt bombasztikus hazafias verse. – *443 445*

[570] A „Free Press" közleményét: „Memoir on Russia" (v. ö. 557. jegyz.) a „Volk" átvette és „Russisches Memoir zur Belehrung des gegenwärtigen Kaisers" címmel 1859 júl. 23-i és 30-i, valamint aug. 6-i, 13-i és 20-i számában közzétette. – Petersen cikksorozata a „Volk" 1859 jún. 25-i, júl. 2-i, 9-i és 23-i, valamint aug. 20-i számában, „Munkáshangok" rovatban, „Feierstunden-Arbeit eines Arbeiters" címmel jelent meg, s olyan fejtegetéseket tartalmazott, hogy a munkások ne üljenek fel a tulajdon szentségéről, az egyetemes szeretetről („Szeressétek ellenségeiteket!") stb. terjesztett illúzióknak. A két első cikk aláírás nélkül, a három utolsó cikk „P" aláírással jelent meg; szerzőjük Petersen volt. – *444*

[571] Utalás III. Napóleonnak a diplomáciai testület előtt elhangzott 1859 júl. 24-i beszédére, amelyben a császár kijelentette, hogy az Ausztriával kötött béke (v. ö. 556. jegyz.) „Franciaország becsületét és érdekeit szolgálja". – *444*

[572] Marx ezt az értesülését számunkra ismeretlen forrásból merítette. Ma már nem állapítható meg, vajon Kossuthnak csakugyan szándékában állt-e Lussin-Piccolóba utazni, de ez az utazás a sziget 1859 júl. 6-án bekövetkezett ideiglenes francia megszállása folytán egy ideig lehetséges volt. – Lussin-Piccolo (mai nevén Mali Lošinj) az akkoriban osztrák fennhatóság alatt álló Kvarner szigetcsoport egyik tagja a dalmát tengerpart közelében. Földrajzi helyzete lehetővé tette, hogy a Habsburg birodalom központi területei ellen indítandó esetleges támadás bázisául szolgáljon. Ebben a támadásban a francia hadsereggel közösen a Kossuth által szervezett magyar emigráns-légió is részt vett volna. Kossuth lussin-piccoloi utazása ezért, ha sor került rá, e terv megvalósítása felé tett első lépésnek, vagy legalábbis e lépéssel való fenyegetődzésnek tekinthető. Történelmi tény azonban, hogy Kossuth nem utazott Lussin-Piccolóba, hanem nyomban a háború befejeződése után visszatért Angliába. Visszatérésének nyilvánvaló oka a reményeinek meghiúsulását jelentő villafrancai békekötés volt. – *444*

[573] A „Volk" 1859 júl. 30-i száma közölte egy Frankfurt an der Oder-i Landwehr-katona verssorait, melyekben a „költő" versformában magyarázta meg a gyútűs puska szerkezetét. A verset ironikus kommentár követte, ehhez csatlakozott a valószínűleg Marx által írt következő szövegű szerkesztőségi megjegyzés: „G. Herweghnek a legutóbbi számunk-

ban megjelent versét" (v. ö. 569. jegyz.) „csak azért közöltük, hogy bebizonyítsuk, mivé lehet az egykor csodált politikai-költői deklamáció, ha a svájci republikanizmus áldozati oltárára kerül. Az erre vonatkozó szerkesztőségi megjegyzés azonban tévedés folytán lapunkból kimaradt." – *445*

574 Peter Nothjungot 1851 májusában a Kommunisták Szövetségének (v. ö. 719. jegyz.) kölni Központi Bizottsága megbízottként németországi körútra küldte. 1851 máj. 10-én a porosz rendőrség Lipcsében letartóztatta. A tőle elvett dokumentumok alkalmat adtak arra, hogy a rendőrség megállapítsa a Szövetség németországi létezését és további letartóztatásokat foganatosítson. (V. ö. még 66. jegyz.) – *446*

575 Wilhelm Rüstow: „Geschichte der Infanterie". – *447*

576 G. Crawshaynek a „Free Press" 1859 júl. 27-i számában közölt „Russian Memoir of 1837" c. levelében az állt, hogy a „Memoir on Russia" (v. ö. 557. és 588. jegyz.) 1855-ben megjelent egy német lapban. Crawshay megjegyzi, hogy egy „német" e dokumentumban „az európai politika labirintusának vezérfonalát" látta és „a »Free Press« számára lefordította". A „németnek" a neve nem volt megállapítható. – *447*

577 1859 júl. elején Marx beszélgetést folytatott Blinddel, Liebknechttel és Hollingerrel a „Zur Warnung" c. névtelen röplapról, amelynek szövegét 1859 jún. 18-án a „Volk" és jún. 22-én az augsburgi „Allgemeine Zeitung" közölte. Ebben Vogt mint megvásárolható bonapartista ügynök lepleződik le. Mivel Liebknecht jún. közepén Hollinger nyomdájában látta a röplap levonatán a Blind kézírásával eszközölt javításokat, s mivel Blindnek az 1859 máj. 9-i gyűlésen tett közlései (lásd 521. jegyz.) megegyeztek a röplap tartalmával, Marx kifejezte azt a meggyőződését, hogy Blind a röplap szerzője. Blind azonban, aki nem akart nyíltan fellépni Vogt ellen, tagadta, hogy ő a röplap szerzője. – *447 468 588 592*

578 Az „Union Républicaine" nevű francia lap kiadásának terve nem valósult meg. – *448*

579 Válaszként Engels 1859 júl. 25-i levelére, amely nem maradt fenn, Duncker 1859 aug. 3-án levelet írt Engelsnek, melyben a „Pó és a Rajna" c. brosúra hat példányának elküldéséről értesítette Engelst. Továbbá közölte, hogy Marxnak a „Politikai gazdaságtan bírálatához" c. könyvét a német lapokban csak néhány héttel a megjelenése után fogják hirdetni, mert véleménye szerint ez megkönnyíti a könyv terjesztését. – *449*

580 Engels utalása Mazzininek a „Times" 1859 aug. 10-i számában megjelent „The European coup d'état" c. cikkére vonatkozik. A cikk leleplezi azt a titkos megállapodást, amelyet a három nagyhatalom, Franciaország, Oroszország és Ausztria kötött egymással s amely az európai nemzeti felszabadító mozgalom ellen irányult. Ami Urquhartnak Mazzinihez való viszonyát illeti, Engels valószínűleg az Urquhart által kiadott „Free Press" 1859 máj. 27-i számában megjelent „Kossuth és Mazzini" c. közleményre céloz, mely Mazzinit azzal gyanúsítja, hogy „orosz ügynök". – *450*

581 A Marx 1859 aug. 13-i leveléhez mellékelt írás nem maradt fenn. – *451*

582 A politikai vétség miatt elítéltek amnesztiában részesítéséről III. Napóleon 1859 aug. 16-án dekrétumot bocsátott ki, hogy kormányának megnyerje a liberális körök támogatását. – *453*

583 A „Hermann" 1859 aug. 20-i száma „Sprüche von Karl Siebel" címmel és „Für den »Hermann«" alcímmel közölte Siebel verseit. – *454 465*

[584] Az utalás valószínűleg az angolok és a franciák 1859 nyarán a Pejho folyó torkolatánál végrehajtott katonai provokációjára vonatkozik, amelyet Marx később az „Új kínai háború" c. cikksorozatban (lásd 13. köt. 498–512. old.) tárgyalt. Ezt a provokációt és a rákövetkező eseményeket ürügyül használva indította meg Anglia és Franciaország 1860 nyarán a harmadik ópiumháborút, elfoglalta Pekinget és újabb egyenlőtlen szerződéseket kényszerített rá Kínára. – *455*

[585] Az utalás Marx „Kossuth és Louis-Napoléon" c. tudósítására vonatkozik (v. ö. 587. és 616. jegyz.). – *455 470 596 604*

[586] A „Politikai gazdaságtan bírálatához. Első füzet" (lásd 13. köt. 1–148. old.) 1859 júniusi megjelenése után Marx a berlini kiadóval, Dunckerral történt előzetes megállapodás értelmében második füzetként a tőkéről szóló fejezet (v. ö. 462. jegyz.) megjelentetését javasolta azzal, hogy ez tartalmazza az 1857–58-as kézirat (v. ö. 312. jegyz.) lényegét. Ezt a munkát azonban csakhamar másfél évre abba kellett hagynia, hogy K. Vogt rágalmazó támadásait leleplezze és más sürgős munkákat nyomdába adjon. Csak 1861 augusztusában fogott megint hozzá ehhez a munkához. Ebben az időben már lemondott arról a tervéről, hogy művét külön füzetekben adja ki. – *457 467 471 474 479 489 601 633*

[587] Marx – mint Engelsnek írja és mint Szemeréhez intézett 1859 szept. 26-i leveléből is kitűnik (lásd 590. old.) – a kérdésről eredetileg két tudósítást írt a „New York Daily Tribune"-nak; nem tudjuk, hogy a szerkesztőség ezek közül csak az egyiket közölte-e, vagy pedig egy cikké egyesítette a kettőt; minthogy Marx utóbb minden megszorítás nélkül említi, hogy a tudósítás megjelent (lásd „Kossuth és Louis-Napoléon"; 13. köt. 491–497. old.), továbbá a Marx által egyidejűleg más helyekre eljuttatott anyag sem bővebb, ezért az a valószínűbb, hogy a „Tribune" egy cikké egyesítette a kettőt. A cikk anyaga némi eltéréssel és rövidítéssel megjelent a „Free Press" 1859 szept. 28-i számában „Particulars of Kossuth's Transactions with Louis Napoleon" címmel; erre a cikkre utal elsősorban Marx az Engelshez írt szept. 28-i levelében. E cikkek anyagául – mint Engelsnek több ízben is írja (lásd 464., 484. old.) – Szemere közlései szolgáltak. Ami Kossuthnak Itáliából való eltávozását illeti, ez feleségének Londonból való elutazásával függ össze. Szemere ezzel kapcsolatos közlése, miszerint Kossuth attól félt, hogy III. Napóleon Ausztriának kiszolgáltatja, azért valószínűtlen, mivel Kossuth Franciaországba utazott felesége elé. 1859 júl. 15-én utazott el Torinóból, júl. 18-án találkozott feleségével Aix sur les Bains-ben, ahonnan Svájcba mentek, s szept. 13-án Párizson keresztül tértek vissza Londonba. Félelme esetén piemonti felségterületen Kossuth nagyobb biztonságban érezhette volna magát. – *464 – 465 484 590 594 632*

[588] A „Free Press" 1859 aug. 31-i száma a „New Portfolio" (Az Új Portfolio) c. cikkben bejelentette egy dokumentumgyűjtemény Berlinben készülő kiadását; ez a régi „Portfolió"-tól (v. ö. 203. jegyz.) eltérően nem titkos, hanem feledésbe merült diplomáciai dokumentumokat fog közölni, s az új „Portfolio" első számában megjelenő dokumentumok közzétett jegyzékében szerepelt a „Memoir on Russia" is (v. ö. 557. jegyz.) azzal a megjegyzéssel, hogy ez a dokumentum megjelent a „Preussisches Wochenblatt"-ban és ebből fordították le a „Free Press" részére. – *465*

[589] „Nagyjaink"-nak nevezte Marx és Engels gúnyosan az emigrációnak azokat a vezetőit, akiknek politikai tevékenysége főképp kalandor jellegű „forradalmi" összeesküvésekre irányuló tervekben merült ki. Néhány ilyen portrét tartalmaz Marx és Engels „Számkivetés nagyjai" c. pamfletja (lásd 8. köt.). – *465 467 547*

[590] Utalás R. Schrammnak a „Hermann" 1859 szept. 10-i számában aláírás nélkül megjelent „Ostende, 31 August" c. tudósítására. – *467*

[591] V. ö. Celanoi Tamás: „Dies irae" („A harag napja" – halotti mise): „Tanú rá Dávid és Sibylla". – *467*

[592] „Weserzeitung" – német polgári liberális újság, 1844-től 1930-ig jelent meg Brémában. – *467*

[593] A „Zur Warnung" (v. ö. 577. jegyz.) közlése miatt K. Vogt 1859 júliusában az „Allgemeine Zeitung" ellen pert indított, melynek tárgyalása 1859 okt. 24-én kezdődött. Vogt rágalmazással vádolta a lapot. 1859 aug. elején az „Allgemeine Zeitung" szerkesztősége sürgősen bizonyító anyagot kért Liebknechttől a „Zur Warnung"-ban foglalt, Vogt elleni vádpontokhoz. Liebknecht Marxtól segítséget kért ahhoz, hogy Blindtől megkapják e bizonyítékokat. Marx szükségesnek tartotta, hogy Blind beismerje a röplap szerzőségét. Vogt ugyanis Marxot vádolta azzal, hogy ő a szerző és Blindben bűnbakot keres a maga számára. Marx azt is fontosnak tartotta, hogy Blind személyében leleplezze a kispolgári demokrácia képviselőit, akik gyávaságból nem voltak hajlandók a bonapartizmus és ügynökei ellen nyíltan fellépni. Mivel Blind tagadott, az „Allgemeine Zeitung"-nak nem volt lehetősége a röplapban felsorolt tények bebizonyítására. Ezzel Blind ténylegesen Vogt cinkosa lett. Noha az „Allgemeine Zeitung" a bonapartizmus ellen egészen más szempontokból lépett fel, mint Marx és harcostársai, Marx szükségesnek tartotta, hogy a szóban forgó esetben a bonapartizmus elleni harc érdekében támogassa a lapot (v. ö. Marx: „Vogt úr"; 14. köt. 409–429. old.). – *468 470 589 598*

[594] Engelsnek a „New American Cyclopaedia" részére küldött „Gyalogság" c. cikke kéziratáról van szó (lásd 14. köt.). – *470*

[595] Az idézett kijelentések Pulszkynak a „New York Daily Tribune" 1859 aug. 23-i számában megjelent névtelen tudósításából valók. A tudósító – Pulszky – nevét „Kossuth és Louis-Napoléon" c. cikkében Marx a „Kossuthtal szövetkezett és bonapartista pénzt zsebrevágó . . .személyiségek" sorában említette (lásd 13. köt. 496–497. old.). – *470 590 594*

[596] Az „Allgemeine Zeitung" átvette a „Free Press"-ből Marx „Particulars of Kossuth's Transactions with Louis Napoleon" c. írását (v. ö. 587. jegyz.), s „Ludwig Kossuth und Louis Napoleon" címmel 1859 okt. 3-i számában (melléklet) közzétette. – *470 594*

[597] Utalás Lassalle 1859 októberében Marxnak írt levelére, amelyben Lassalle újból védte az 1859. évi itáliai háborúval kapcsolatos taktikáról vallott helytelen felfogását (v. ö. 522. jegyz.). Lassalle felfogásának bírálatát illetően v. ö. 609–611. old. – *471*

[598] Utalás a Schiller születésének századik évfordulójára rendezett 1859 nov. 10-i ünnepségekre, melyek előkészítésével Londonban egy kispolgári emigránsokból álló bizottság foglalkozott, élén G. Kinkellel. Kinkel ezt az alkalmat önreklámra akarta kiaknázni. – *471 604*

[599] Vogtnak az augsburgi „Allgemeine Zeitung" ellen indított perével kapcsolatban (v. ö. 593. jegyz.) Marx 1859 okt. 19-én a lap szerkesztőségének beküldte A. Vögele szedő 1859 szept. 17-i nyilatkozatát, mely tanúsítja, hogy a „Zur Warnung"-ot (v. ö. 577. jegyz.) Hollinger nyomdájában szedték ki, hogy a szöveg Blind kézírása volt, s hogy Hollinger Blindet nevezte meg a röplap szerzőjeként (v. ö. Marx: „Vogt úr"; 14. köt. 420–422. old.). Az augsburgi „Allgemeine Zeitung" levele megjelent Marx „Vogt úr" c. munkájában, 10. melléklet, „Orges úr levelei" (lásd 14. köt. 612. old.). – *471 476 588 592 601*

[600] Célzás a „Honbarátok" (Vaterlandsfreunde) nevű londoni német társaságra (republikánus emigráns társaság az 50–60-as években), melynek tagjai közé tartozott többek között F. Freiligrath, K. Blind, F. Hollinger. – *473 589*

[601] Célzás Homérosz „Iliász"-ának egyik epizódjára (Első ének). Agamemnon és Akhilleusz görög hadvezérek közt viszály tör ki Briszeisz rabszolganő miatt. Agamemnon megkapja a rabszolganőt, és Akhilleusz vonakodik a trójaiak elleni háborúban résztvenni, de nem hagyja el a Trója elleni harcra készülő görögök táborát. – *474*

[602] A „Hermann" 1859 okt. 29-i számában megjelent „Die Sitzungen des Schiller-Komité's" c. cikkről van szó. – *474*

[603] Freiligrath a Schiller évfordulóra verseket írt „Zur Schillerfeier. 10. November 1859" címmel, „Festlied der Deutschen in Amerika" és „Festlied der Deutschen in London" alcímekkel. – *474*

[604] Célzás Schiller „Das verschleierte Bild zu Sais" c. költeményére. – *475*

[605] Osztrakizmosz – az ókori Athénban az államra nézve veszélyes személyeknek titkos szavazás útján való száműzése tekintélyük vagy vagyonuk csorbítása nélkül. A szavazás kis agyagtáblákkal (osztreikónokkal) történt. – *476*

[606] Marx kérésére Engels 1860 január végén–február elején cikket írt a németországi katonai reformról („Katonai reform Németországban"; lásd 15. köt. 16–20. old.). – *476 478 482*

[607] Nyilván az „Allgemeine Zeitung" 1859 okt. 25-i (298.) számáról van szó, amelyben „Augsburg, okt. 24." keltezéssel részletes tudósítás jelent meg a Vogt-perről (v. ö. 593. jegyz.). – *477*

[608] Biskamp levelét 1859 okt. 27-i számában az „Allgemeine Zeitung" közzétette. – *477*

[609] V. ö. Marx: „Levél az »Allgemeine Zeitung« szerkesztőjének" (lásd 14. köt. 629. old.). – *477 600*

[610] 1859 őszén felélénkült az Itália nemzeti egyesítéséért folyó mozgalom Párma, Modena, Toszkána és Romagna hercegségekben, ahol Franciaország és Piemont Ausztria elleni háborúja idején (v. ö. 485. jegyz.) ideiglenes kormányok alakultak. Ezek jelentős hadsereggel rendelkeztek, amelyeket Garibaldi egységes parancsnoksága alá akartak helyezni. Cavour azonban, aki 1859 júliusáig a piemonti kormány élén állt és félt egy erős népmozgalomtól, intrikáival elérte, hogy Garibaldit csak egy hadosztály fölötti parancsnoksággal bízták meg. – *478*

[611] 1859 októberében Spanyolország hadat üzent Marokkónak. Spanyol csapatok O'Donnell tábornok parancsnoksága alatt marokkói területre léptek; a marokkóiak szívós ellenállást tanúsítottak és a spanyolok csak csekély eredményeket tudtak elérni. A háború 1860 márciusáig tartott: az áprilisban megkötött békeszerződés értelmében Spanyolország hadisarcot és kisebb területi engedményeket kapott. Engels 1859 dec. közepén cikket írt a háborúról a „Tribune" részére („A mór háború fejleményei") és 1860 jan. közepén és febr. elején két további cikket („A mór háború" címmel) (lásd 13. köt. 534–537., 538–542 és 547–552. old.). – *478 479 480 481 482 501*

[612] Engels tanulmányozta az Ulfilas püspök által gótra fordított bibliát. Ez a legjelentősebb gót nyelvemlék. Az Ulfilas-biblia fennmaradt töredékeit német kutatók különböző kiadásokban jelentették meg. – *478*

[613] Jacob Grimm: „Deutsche Grammatik", Göttingen 1819–1837. – *478*

[614] A Kaukázus vidékén a múlt század második negyedében nagy méreteket öltött a cárizmus gyarmati politikája elleni tömegmozgalom. A legnagyobb arányú felkelések Dagesztán és Csecsnya hegyvidékein zajlottak le. A mozgalom vezetését 1834-ben Samil vette át, aki a lakosságot az általa alapított muzulmán államban (imamátusban) egyesítette. A 40-es évek végén Samil állama különböző okokból hanyatlásnak indult, katonai ereje rohamosan csökkent, s 1859-ben a Kaukázusba küldött nagy létszámú cári katonai alakulatok Samil fő erőit megsemmisítették, őt magát elfogták. A hegyilakók felkelése a Kaukázus nyugati részében az angolok és törökök támogatásával még egy ideig tartott; elfojtására a 60-as évek közepén került sor. – *479*

[615] A „Freischütz" 1859 nov. 3-i számában közlemény jelent meg Marx ellen, aláírás nélkül, „Der Prozess Karl Vogt's gegen die Augsburger Allg. Ztg." címmel. Erre Marx „A Karl Vogt kontra augsburgi »Allgemeine Zeitung« perhez" címmel (lásd 14. köt. 630–633. old.) nyilatkozatot küldött a „Reform", a „Volkszeitung" és az „Allgemeine Zeitung" szerkesztőségének. Ebben a nyilatkozatban Marx felsorolta a bizonyítékokat arra vonatkozóan, hogy Blind a „Zur Warnung" (v. ö. 577. jegyz.) szerzője. Az „Allgemeine Zeitung" ezt a nyilatkozatot nem közölte. – „Reform" – liberális német napilap, 1848-tól 1892-ig jelent meg Hamburgban. – *479 480 489 601 603 609*

[616] Utalás a „New York Daily Tribune" 1859 okt. 26-i számának „Saját tudósítónktól" jelzésű közleményére. Pulszky, a közlemény szerzője, a lap londoni tudósítója, aki Kossuth egyik bizalmasa volt, néhány sorban kétségbevonta Marxnak a „Tribune" szept. 24-i számában „Kossuth és Louis-Napoléon" címmel megjelent cikkében (v. ö. 587. jegyz.) szereplő egyes állításokat és urquhartista eredetűeknek tüntette fel őket (valójában Marx fő informátora Szemere B. volt). – *479*

[617] Az 1859. évi itáliai háború idején (v. ö. 485. jegyz.) Kossuth Itáliában tartózkodott. Az ő kezdeményezésére egy magyar légiót alakítottak azzal a céllal, hogy Piemont és a bonapartista Franciaország oldalán részt vegyen az Ausztria elleni háborúban (v. ö. 572. jegyz.). – *479*

[618] A „Hermann" 1859 nov. 12-i számának a Schiller-ünnepségekről (v. ö. 598. jegyz.) szóló cikke égig dicsérte G. Kinkelt. Kinkel lelkész volt, ezzel függ össze a „bájpap" („Pfaffe Wunderhold") gúnynév. – *480 606*

[619] Blindnek az „Allgemeine Zeitung" 1859 nov. 9-i számában közzétett nyilatkozatára Marx 1859 nov. 15-én választ írt. Blind a nyilatkozatban tagadta, hogy ő a „Zur Warnung" (v. ö. 577. jegyz.) szerzője. Marx válasza, amely megcáfolja Blind állítását, az „Allgemeine Zeitung" 1859 nov. 21-i számának mellékletében jelent meg (lásd Marx: „Nyilatkozat"; 14. köt. 634–635. old.). – *480 606 612 613*

[620] Marxnak a szuezi kérdésről, vagyis a Szuezi-csatorna építésével összefüggő eseményekről és az Anglia és Franciaország közötti ellentétek ezzel kapcsolatos kiéleződéséről írt cikkét a „New York Daily Tribune" szerkesztősége nem közölte. – *481*

[621] A „New York Daily Tribune"-ban nem jelent meg Engelstől írás az angliai önkéntesmozgalomról. Később Engels cikksorozatot írt erről a témáról, amely a „Volunteer Journal, for Lancashire and Cheshire" c. angol katonai hetilapban jelent meg (lásd 15. köt.). – *482 491 493*

[622] Schiller „Die Kraniche des Ibykus" c. balladája. – *482*

[623] Schiller: „Die unüberwindliche Armada". – *483*

[624] A Schiller Intézetet 1859 novemberében alapították Manchesterben a jubileumi Schiller-ünnepségek (v. ö. 598. jegyz.) alkalmával. Engels eleinte nem vett részt benne az intézmény porosz bürokratikus jellege miatt. Amikor 1864-ben módosították az alapszabályokat, tagja lett az igazgatóságnak, sőt később elnöke is, és jelentős befolyást gyakorolt ennek a manchesteri német kulturális központnak a tevékenységére. 1868-ban az igazgatóság Engels távollétében elhatározta, hogy K. Vogtot meghívja előadás tartására. Ez arra indította Engelst, hogy lemondjon tisztségéről. 1870-ben ismét igazgatósági taggá választották, de többé nem vett részt tevékenyen az intézet munkájában. – *483 596*

[625] A Kristálypalotában (v. ö. 122. jegyz.) rendezték 1859 nov. 10-én a Schiller-ünnepséget (v. ö. 598. jegyz.). – *483 485*

[626] A „Gartenlaube" 1859. évi 43. számában „B" aláírással egy karcolat jelent meg Betától (Bettziech) „Ferdinand Freiligrath" címmel. – „Die Gartenlaube. Illustriertes Familienblatt" – német kispolgári irodalmi hetilap, 1853-tól 1903-ig jelent meg Lipcsében, majd 1903-tól 1943-ig Berlinben. – *484 498 617*

[627] A trieri „Volksblatt"-ban 1859 nov. 7-i keltezéssel megjelent egy közlemény Vogtnak az augsburgi „Allgemeine Zeitung" elleni peréről. Ebben a közleményben Marxot és híveit azzal vádolták, hogy a szélsőséges reakcióval szövetkeztek. Marx indokait illetően, amelyek arra késztették, hogy Vogt perében az „Allgemeine Zeitung"-ot támogassa, v. ö. 593. jegyz. – *484*

[628] Freiligrath nyilatkozata az „Allgemeine Zeitung" 1859 nov. 15-i számában jelent meg. Vogtnak az „Allgemeine Zeitung" elleni perével kapcsolatban (v. ö. 593. jegyz.) Freiligrath megerősíthette volna, hogy Blind ugyanazokat a dolgokat közölte vele Vogtról, mint amelyek a „Zur Warnung" c. röplapban álltak. De kispolgári magatartást tanúsított, s tekintettel a Svájci Általános Bank londoni fiókintézetében levő jó állására, s arra, hogy e bank igazgatója – J. Fazy – Vogt közeli barátja volt, megtagadta Marxtól a támogatást, amikor Marx kényszeríteni akarta Blindet, hogy vallja be, ő a röplap szerzője. Magatartásával Blind objektíve Vogt leleplezését is megakadályozta. – *485 492*

[629] A „Morning Advertiser"-t illetően, amely – mint Marx megjegyzi – a „Jogosítványos kocsmárosok védegylete" tulajdonában volt, v. ö. Marx „A kocsmárosok és a vasárnapi ünnep – Clanricarde" c. cikkét (lásd 10. köt. 603–604. old.). – *486*

[630] Utalás Blindnek a „Hermann" 1859 nov. 19-i számában névtelenül megjelent „Prognostikon des wahrscheinlichen Verlaufes des italienischen Krieges, geschrieben kurz vor Ausbruch desselben" c. írására, mely szerint K. Blind a háború lefolyását és eredményeit egyik cikkében állítólag helyesen megjövendölte. – *488*

[631] Utalás Karl Wilhelm Eichhoffnak a „Hermann" 1859 nov. 12-i számában megjelent tudósítására, melynek Duncker rendőrtanácsosra vonatkozó passzusáról és az ugyancsak K. W. Eichhoff által írt cikksorozatról Marx az 1859 dec. 13-i levelében bővebben ír Engelsnek. Eichhoffnak „Stieber" c. cikksorozata, melyet a „Hermann" 1859 szept. 10-től okt. 29-ig megszakításokkal közölt, leleplezéseket tartalmazott W. Stiebernek, a kölni kommunista-per (v. ö. 66. jegyz.) egyik fő szervezőjének ténykedéseiről. Lásd még 643. jegyz. – *488*

[632] A Marx által említett hétfői levél nem maradt fenn. A második levél, amelyről Marx itt beszél, nyilván az 1859 november 19-i, noha november 19-e nem kedd volt, hanem szombat. – *489*

[633] Lassalle levele, mely válasz volt Marx 1859 nov. 15-i levelére (lásd 606. old.), nov. 20 körül kelt. Ebben Lassalle lebeszélte Marxot arról, hogy a „Volkszeitung"-ban közzétegye a Vogt és Blind elleni nyilatkozatot (lásd Marx „Nyilatkozat"; 14. köt. 634–635. old.). – *489*

[634] G. Kolb az „Allgemeine Zeitung" 1859 nov. 15-i számában megjelent Freiligrath-nyilatkozathoz (v. ö. 485. old.) fűzött szerkesztőségi megjegyzésében azt állította, hogy Liebknecht az újságnak írt levélben Freiligrathot megemlítette azok között a személyek között, akik Vogt vádlói lehetnének. Liebknecht azonban csak arra utalt, hogy Freiligrath Marxszal és övele együtt tanúsíthatja, hogy Blind a „Zur Warnung" c. röplap szerzője (v. ö. 577. jegyz.). – *490 614*

[635] 1859 ápr. 1-én Vogt megküldte Freiligrathnak és több más személynek politikai „programját", amelyben bonapartista propagandát fejt ki Németországnak a küszöbönálló francia–osztrák háborúban (v. ö. 485. jegyz.) tanúsítandó semlegessége mellett. Freiligrath Vogt levelét és a „programot" megmutatta Marxnak (v. ö. Marx: „Vogt úr"; 14. köt. 413. old.). – *490 612*

[636] „Weekly Mail" – angol hetilap, 1858-tól 1860-ig jelent meg Londonban; a toryk szócsöve. – *491*

[637] V. ö. Marx: „Az angliai inváziós pánik" (lásd 13. köt.). – *491*

[638] Marx 1851 aug. 19-én F. Freiligrath és W. Wolff kíséretében elment a „How do you do" nevű londoni német lap szerkesztőségébe és elégtételt követelt a kiadótól, Druckertől és a szerkesztőtől, Betától (Bettziech) egy közlemény miatt, amely azt az aljas célzást foglalta magában, hogy Marx állítólag kihasználja a porosz belügyminiszterhez, Ferdinand von Westphalenhez, Jenny Marx mostohafivéréhez fűződő rokoni kapcsolatait. – *492 613*

[639] Engels szóban forgó cikke: „A mór háború fejleményei" (v. ö. 611. jegyz.). – *494*

[640] „Das Neue Portfolio. Eine Sammlung wichtiger Dokumente und Aktenstücke zur Zeitgeschichte" – diplomáciai dokumentumok urquhartista időszaki gyűjteménye, megjelent 1859–60 Berlinben, E. Fischel szerkesztésében; 1. és 2. füzetében kivonatosan közölte Marxnak Palmerston-ellenes pamfletjait (v. ö. 190. jegyz.). – *494*

[641] V. ö. Horatius: „Carmina", III. könyv 1., 1. sor. – *496 525 615*

[642] Charles Darwin „On the Origin of Species by means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life" c. könyve akkoriban – 1859 nov. 24-én – jelent meg Londonban. – *498*

[643] Marx megküldte Engelsnek A. Petsch londoni könyvkereskedő 1859 dec. 11-i levelét, melyben Petsch közvetíti Juchnak azt a kérését, hogy Marx „határozzon meg helyet és időt egy beszélgetésre". Juch értesüléseket akart szerezni Marxtól a kölni kommunistaperről (v. ö. 66. jegyz.), mert a porosz politikai rendőrség vezetője, W. Stieber, aki ennek a pernek egyik szervezője és fő tanúja volt, egy berlini bíróságnál vádat emelt K. W. Eichhoff ellen. Eichhoff a berlini tudósítója volt a „Hermann"-nak, amely a Stieberre vonatkozó leleplezéseket (v. ö. 631. jegyz.) kinyomatta. 1860 májusában Eichhoffot egy berlini bíróság 14 havi börtönbüntetésre ítélte. – *499*

[644] Az „Allgemeine Zeitung" 1859 dec. 11-i számának mellékletében jelentek meg Freiligrath és Blind nyilatkozatai, melyekben mindketten hangsúlyozták, hogy semmi közük a Vogt-ügyhöz. Freiligrath magatartását illetően v. ö. 628. jegyz. Blind nyilatkozatát lásd Marx „Vogt úr" c. művének VII. fejezetében (14. köt. 423. old.). – *502*

[645] A „Hermann" 1859 dec. 17-i számában a szerkesztőséghez címezve, S. L. Borkheim aláírással, megjelent egy levél, mely dicséri Karl Blindet és megjegyzi, hogy Blind nevének „Mannheimban, Heidelbergben, Stuttgartban ugyanolyan politikai csengése van, mint Kinkelének Kölnben, Berlinben és Stettinben". – *502*

[646] Jenny Marx, három leányával együtt, 1856 máj. 22-én Trierbe utazott beteg édesanyjához, aki 1856 júl. 23-án meghalt; kb. szept. 10-ig tartózkodtak Trierben. Marx 1856 júniusától júliusáig Engelsnél volt Manchesterben (v. ö. 102. jegyz.). – *506*

[647] V. ö. Heine: „Die Heimkehr", 25. vers. – *506*

[648] V. ö. Marx–Engels: „A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez. 1850 március" és „A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez. 1850 június" (lásd 7. köt. 236–245., 298–304. old.). – *510*

[649] A Marx által említett „körlevél" utánnyomásban az „Allgemeine Zeitung" 1856 jún. 16-i számában közzétett hannoveri tudósításban jelent meg. – *510*

[650] Ez az ellennyilatkozat nem jelent meg. – *510*

[651] Isaac Ironside javaslatot tett Marxnak a „Revelations of the Diplomatic History of the 18th Century" (lásd 96. jegyz.) közzétételére a „Sheffield Free Press" által megjelentetett „Free Press Serials" c. kiadványban. – *511*

[652] Az idézet Ironside-nak egy Cypleshoz írt, 1856 júl. 19 előtt kelt leveléből való. Ez a levél nem maradt fenn. – *513*

[653] Engels 1856 aug. második felében Londonban tartózkodott, hogy anyjával találkozzék, aki egy időre Londonba érkezett. – *514*

[654] Ez a fogalmazvány W. Pieper kézírásában maradt fenn; a keltezést Marx írta be. – *516*

[655] Arról a cserkeszföldi tudósításról van szó, melyet néhány megjegyzéssel Marx a „Free Press" 1857 ápr. 1-i számában közzétett (lásd „Egy áruló Cserkeszföldön"; 12. köt.). – *517*

[656] Ez a levél Engels válasza Jenny Marx 1857 ápr. 12-e körül neki írt soraira (lásd 623. old.). – *518*

[657] Az Engels által küldött cikk: „Reformok az orosz hadseregben" (lásd 12. köt.). – *518*

[658] E sorokat Marx ahhoz a levélhez fűzte hozzá, melyet felesége K. Schrammnak 1857 dec. 8-án írt (lásd 625–627. old.). – *519*

[659] Lucus valamely római istenségnek szentelt berek latin neve. A lucus a non lucendo (a berek neve azért lucus, mert nem fényeskedik, non lucet) kifejezést gúnyos értelemben a fonák szómagyarázatokra alkalmazzák. Quintilianus vetette fel, azt kérdezve, hogy miért ne lehetne a berek azért lucus, mert árnyék van benne és nem lucet. Marx szójátéka: a „Morning Star" („Hajnalcsillag") azért Csillag, mert nem fényeskedik. – *519*

[660] Marx az 1855 nov. 8-án F. Lassalle-hoz írt levelére hivatkozik (lásd 28. köt.). – *521*

[661] Marx a „Démokritoszi és az epikuroszi természetfilozófia különbsége" c. doktori disszertációjára utal, amelyet 1838 elejétől 1841 márciusáig írt. – *521 535*

[662] Quételet: „Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale", Párizs 1835. Marx az 1842-ben Edinburgh-ban kiadott angol fordítást használta. – *527*

[663] Engels válasza Jenny Marx 1858 ápr. 9-i levelére (lásd 628. old.). – *529*

[664] V. ö. Vergilius: „Aeneis", I. ének 204. sor. – *534 541*

[665] Latin szállóige: Hárman alkotják a társaságot; Neratius Priscus jogtudósnak (i. sz. 100 körül) tulajdonítják. – *536*

[666] A londoni „Neue Zeit" 1858 júl. 17-i (4.) számában megjelent szöveg alapján. – *540*

[667] V. ö. Horatius: „Epodi", N 2: „Beatus ille qui procul negotiis" („Boldog, ki üzlet-gondtól távol él"; szabadabb fordításban: „Boldog az, ki távol él a világ zajától"). – *541*

[668] Voltaire gúnyosan így egészítette ki Pico della Mirandola olasz humanista és filozófus (1463–1494) XI. tételének címét. – *542*

[669] Parafrázisa a „Semmit sem tanultak, semmit sem felejtettek" szólásnak, amely Panat ellentengernagy szállóigévé vált jellemzése 1796-ban a royalistákról (Talleyrand is mondta az 1815-ös restauráció után Franciaországba visszatérő arisztokrata emigránsokról). – *543*

[670] Célzás a „Maikäfer, eine Zeitschrift für Nicht-Philister" (Maikäfer, folyóirat nem-filiszterek részére) c. kézírásos hetilapra. Ezt a lapot, valamint a Cserebogáregyletet (Maikäferverein) G. Kinkel és J. Mockel alapította Bonnban 1840-ben (v. ö. Marx és Engels: „A számkivetés nagyjai" 1. fej.; lásd 8. köt. 239–242. old.). – *543*

[671] Utalás Schönaich „Hermann oder das befreite Deutschland" c. eposzára, amely Arminius (Hermann) cheruszk fejedelem történetét dolgozza fel. 1751-ben Gottsched magasztaló előszóval kiadta az eposzt és 1752-ben Schönaichot a lipcsei egyetemen költővé koronáztatta. – *546*

[672] G. Berkeley: „The Querist, containing several Queries, proposed to the Consideration of the Public", London 1750. – *547*

[673] Mint a „Politikai gazdaságtan bírálatához" c. műből látható, Marx a „Spectator" c. angol folyóirat (1711-től 1714-ig jelent meg Londonban) 1711 okt. 19-i számára utal (lásd 13. köt. 123. old.). – *548*

[674] A bullion-bizottság jelentését (1810) illetően v. ö. Marx: „A politikai gazdaságtan bírálatához" (lásd 13. köt. 131. old.). – *548*

[675] Az 1858 októberi régensségi válság idején (v. ö. 423. jegyz.) menesztették Ferdinand von Westphalen (Jenny Marx mostohafivére) porosz belügyminisztert. – *549*

[676] Orsini merénylete (v. ö. 335. jegyz.) és letartóztatása után a carbonarók figyelmeztették Louis Bonaparte-ot, hogy ha Orsinit kivégezteti, meg fogják ölni őt. Orsini kivégzése után Bonaparte-hoz eljuttatták a carbonarók által hozott halálos ítéletét. – A carbonarók (szénégetők) titkos politikai társaság volt Itáliában; a XIX. sz. elején alakult s a nemzeti egységért, függetlenségért és szabadelvű állami reformokért szállt síkra. Hasonló társaságok alakultak Franciaországban is. – *550*

677 III. Napóleon dekrétumairól, amelyek gabonatartalékok képzésével a kenyérár szabályozását célozták, Marx cikket írt a „Tribune" részére (v. ö. 444. jegyz.). – *550*

678 A Rubikón (Rubico; ma Rugone) volt Itália és Gallia Cisalpina határfolyója; a Rubikón átlépésével kezdte meg Julius Caesar i. e. 49-ben a polgárháborút Pompeius ellen. „A Rubikón átlépése" azóta a döntő és visszavonhatatlan elhatározó lépéseket jelképezi. – *551*

679 E levélben érintett kérdéseket nagyrészt a következő cikkek tárgyalják: Marx „A háborús kilátások Európában", „Louis-Napoléon helyzete"; Marx és Engels „Az európai pénzpánik"; Engels „A francia hadsereg" (lásd 13. köt.). – *552*

680 Mint Marx 1860 márc. 3-i, Lassalle-hoz írt leveléből kitűnik, az utalás a „Daily Telegraph"-ban Johanna Kinkel halála alkalmából megjelent tudósításra vonatkozik, melynek szerzője Fanny Lewald német írónő volt. Lassalle akkoriban nagyon bizalmas kapcsolatban állt a Lewald–Stahr íróházaspárral. – *552*

681 Ecce iterum Crispinus, Juvenalis: „Satirae", IV. – (A szatíra első része Crispinusnak, Domitianus római császár egyik udvaroncának ostorozásáról szól. Átvitt értelemben e szavak azt jelentik: „megint ugyanaz".) – *555*

682 1849 június–júliusban Engels közvetlenül részt vett a Badenban és Pfalzban folyó forradalmi harcokban. Adjutánsa volt Willichnek, aki a badeni–pfalzi felkelő hadsereg önkéntes csapatát vezette. Engels Willichhel együtt dolgozta ki a katonai hadműveletek terveit és irányította a különösen bonyolult és veszélyes harci feladatok végrehajtását. Négy harcban személyesen részt vett, köztük a Rastatt melletti nagy ütközetben. V. ö. Engels 1849 júl. 25-i levelét Jenny Marxhoz (lásd 27. köt. 477–478. old.), valamint Engelsnek e felkelésről írt cikksorozatát: „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" (lásd 7. köt.). – *555*

683 Lipcsében a XII. század óta tartanak évi vásárokat. A tavaszi könyvvásáron annak idején egész Németország kiadványait mutatták be. – *557*

684 C. Poeriót és társait, akik részt vettek az itáliai 1848–49-es forradalomban, Nápoly királya éveken át tartó börtönbüntetés után száműzte Amerikába. Útban Amerika felé a hajóskapitány egy angol kikötőben szabadon engedte őket. A „Times" 1859 márc. 12-i száma közölte Shaftesbury grófnak a lap szerkesztőségéhez intézett levelét, amelyben a gróf üdvözli Poeriót és társait, s „becsületes és hősies férfiaknak" nevezi őket. Közvetlenül ezután Poerio és társai megsegítésére Londonban egy bizottság alakult, amelynek elnöke Shaftesbury volt, s Palmerston is tagjai közé tartozott. – *559*

685 V. ö. Marx: „A politikai gazdaságtan bírálatához" (lásd 13. köt. 35. old.). – *561*

686 1693-tól 1806-ig Wetzlarban volt a német birodalmi törvényszék (Reichskammergericht), amely az egyes német államok közti viszályokat, adóügyi panaszokat stb. vizsgálta. Egyúttal a legfelső fellebbezési fórum volt olyan ügyekben, amelyeket a birodalomhoz tartozó országok és városok bíróságai vizsgáltak. A Reichskammergericht ítélkezését mérhetetlen zavarosság és vontatottság jellemezte. – *562*

687 V. ö. Luther: „Von Kaufshandlung und Wucher", 296. old. – *563*

688 A szóban forgó cikkeket lásd a 12. kötetben. – *564*

689 Szállóige; eredete Terentius: „Andria", I. 1., 99. sor. – *564*

[690] Utalás a cári uralom elleni lengyel felkelésre, mely 1830 novemberében tört ki. A felkelés vezetése lényegében a lengyel nemesség kezében volt, amely csak a maga jogait akarta a cárizmussal szemben megvédeni, de nem volt hajlandó a kiváltságairól lemondani és a parasztok jobbágyi függőségét megszüntetni. Ezért nem nyerhette meg a paraszti tömegek támogatását, ami a felkelés bukására vezetett. Ezt a felkelést értékelte Engels az 1846. évi krakkói felkelés 2. évfordulóján, 1848 február 22-én Brüsszelben tartott beszédében (lásd 4. köt. 499–501. old.), valamint a „Német parasztháború"-ban, melyben párhuzamot von a lengyel és a német nemesség magatartása között: a német nemesség viszonya a parasztokhoz a Hutten és Sickingen vezette 1522. évi felkelésben ugyanaz volt, mint a lengyel nemesség viszonya a maga parasztjaihoz 1830 óta – írta Engels a „Német parasztháború" IV. fejezetében (lásd 7. köt. 364. old.). – *567*

[691] Ezt a sajtóhiba-jegyzéket nem vettük föl e kötetbe. – *569*

[692] A szóban forgó levelet M. Friedländer írta 1859 ápr. 12-én Marxnak. – *573*

[693] 1859 április végén–május elején Angliában parlamenti választások voltak. E választásokon a whigek (v. ö. 24. jegyz.) kapták a szavazatok többségét. 1859 júniusában Palmerston ismét miniszterelnök lett. – *573*

[694] Ez az egyetlen fennmaradt levél azok közül, amelyeket Marx M. Friedländernek írt, akivel ebben az időben a bécsi „Presse" c. lapnál való közreműködéséről tárgyalt (v. ö. 400., 407–410. old.). Végleges megállapodásra azonban ekkor nem jutottak (v. ö. 315. jegyz.). – *575*

[695] Szállóige; eredete Terentianus Maurus verstani költeménye – „De litteris, syllabis et metris" (Az irodalomról, a verselésről és a mértékről) – „Carmen heroicum" c. fejezetének 258. sora. – *576*

[696] A levélnek azok a részei, amelyekben Engels a művészi alkotás néhány problémáját tárgyalja, lényegében polémia Lassalle-nak a „Franz von Sickingen" c. drámája előszavában kifejtett álláspontjával és nézeteivel. – *577*

[697] Lassalle 1858 tavaszán „Franz von Sickingen" c. drámáját átdolgozta színpadra és névtelenül kinyomatta. Miután a dráma bemutatását a királyi udvari színház elutasította, Lassalle 1859 tavaszán közzétette mint könyvdrámát. – *577*

[698] Engels valószínűleg Lassalle-nak 1848 nov. 21-én Neussban (Düsseldorf mellett) egy népgyűlésen mondott beszédére céloz. Egy nappal később Lassalle-t letartóztatták és az államhatalom elleni fegyveres ellenállásra való felhívás vádjával perbe fogták. A pert a Rajna-tartomány igazságügyi hatóságai minden úton-módon halogatták. Lassalle több ízben kérte Marxot és Engelst levélben, hogy leplezzék le ezeket a mesterkedéseket, mire a „Neue Rheinische Zeitung" több cikkben tárgyalta a perrel kapcsolatos túlkapásokat és törvénytelenségeket (v. ö. 6. köt. 257–259., 310–312., 432–433., 442–446., 450–454. old.). A per tárgyalását 1849 máj. 3-án és 4-én tartották meg, az esküdtek felmentették Lassalle-t. Lehetséges, hogy Engels Lassalle-nak 1848 szept. 17-én a Köln melletti Worringenben tartott népgyűlésen elhangzott beszédére is céloz. Ezen a gyűlésen Engels részt vett és ott a gyűlés titkárává választották (v. ö. „Népgyűlés Worringenben"; lásd 5. köt. 483–484. old.). – *577*

[699] A „Bundschuh" (Bocskor) és a „Szegény Konrád" a XV–XVI. sz. fordulóján működő paraszti-plebejus összeesküvő szervezetek, amelyek a jobbágyi függőség megszüntetéséért és az egyházi földek felosztásáért harcoltak (v. ö. Engels: „A német parasztháború", III. fej.; lásd 7. köt. 349–360. old.). – *580*

[700] V. ö. Lucanus: „Pharsalia", 1, 256. – *580*

[701] „Struve, Blenker, Zitz, Blum és Hecker
Elbánik a német fejedelmekkel!"
Fenti két sor az 1849. évi német birodalmi alkotmány-hadjárat idején népszerű ún. Hecker-dal refrénjének egyik variánsa. Ezzel a refrénnel kezdi Engels a „Német birodalmi alkotmány-hadjárat" c. munkáját (lásd 7. köt. 105–190. old.). – *580*

[702] 1859 ápr. 24-én Albrecht Komp New Yorkból írt Marxnak és közölte vele, hogy a „Politikai gazdaságtan bírálatához" 1. füzetének kelendőségére az Amerikai Egyesült Államokban jó lehetőségek ígérkeznek. Leveléhez mellékelve volt Joseph Weydemeyer Milwaukeeból írt 1859 márc. 27-i hasonló tartalmú levele (lásd még 415. old.). – *582 583*

[703] E levél vége le van vágva és nem áll rendelkezésre. – *582*

[704] Hivatkozás Lassalle Marxhoz és Engelshez írt, 1859 május 27-i levelére, melyben Lassalle Marxnak és Engelsnek a „Franz von Sickingen"-ről (v. ö. 222. jegyz.) írt bírálatával foglalkozik. – *585*

[705] A nyilatkozatot Marx nem írta meg, minthogy „A politikai gazdaságtan bírálatához" (lásd 13. köt.) már 1859 jún. 11-én megjelent. – *586*

[706] K. Blindnek a Vogt-ügyben tanúsított gyáva magatartásáról Marx részletesen ír a „Vogt úr"-ban, ahol Blind 1859 szept. 8-án Liebknechthez írt levelét is idézi (lásd 14. köt. 419. old.). – *587*

[707] Marxnak Szemeréhez (konspiratív neve: Franck) írt 1859 szept. 26-i és okt. 8-i levele arról tanúskodik, hogy Marx a magyar emigráció balszárnyával igyekezett erősíteni kapcsolatait. Marx – Szemere információi alapján – keményen bírálta Kossuth ekkori magatartását, amellyel Magyarország felszabadítását III. Napóleon szövetségében kívánta elérni. A III. Napóleonnal való kapcsolatokat főként Kiss Miklós, Klapka György és Teleki kezdeményezték. Az itáliai háború (v. ö. 485. jegyz.) már megkezdődött, amikor Kossuth a tárgyalásokba bekapcsolódott. A tárgyalások során Kossuth a Magyarországon megindítandó szervezkedést egy megfelelő erejű francia sereg adriai partraszállásához kötötte. – Marx bírálata nem vonatkozik Kossuth életének legfontosabb szakaszára, az 1848–49-es forradalom idejére, amikor is Marx és Engels igen nagyra értékelték Kossuth tevékenységét. Engels pl. 1849-ben ezt írta Kossuthról: „Hosszú idő óta először találkozunk egy valóban forradalmi jellemmel, egy olyan férfiúval, aki népe nevében fel meri venni az élethalálharc kesztyűjét" (lásd „A magyar harc"; 6. köt. 157. old.). – *590 594*

[708] A „New York Daily Tribune" 1859 szept. 24-én közölt Marxtól egy cikket „Kossuth és Louis-Napoléon" címmel (lásd 13. köt. 491–497. old.). V. ö. még 587. jegyz. – *590*

[709] Asbóth Sándor 1859 aug. 25-én kelt nyilatkozata a „New York Daily Tribune" 1859 aug. 31-i számában jelent meg. – *590*

[710] A Kossuth és Urquhart közti levélváltás a „Free Press" 1858 máj. 12-i számában jelent meg. – *591*

[711] Schiller: „Wallenstein. Die Piccolomini", V. felv. 1. jel. – *592*

[712] A „Times" 1859 okt. 4-i vezércikkében egy külön bekezdés foglalkozott Kossuthtal. – *594*

[713] Az említett levélben Kossuth Mac Adamnek egyebek közt azt írta, hogy a villafrancai békekötés (v. ö. 556. jegyz.) csalódást keltett benne. Mac Adam nyilatkozata, hogy Kossuthnak ez a levele magánlevél volt, a „Times" 1859 okt. 7-i számában jelent meg. – *595*

[714] Marx a „Free Press" 1859 szept. 28-i számában megjelent cikkében (v. ö. 587. jegyz.) megjegyezte, hogy Perczel, „mihelyt beavatták a tranzakció titkaiba, visszavonult és denunciálta az orosz–francia összeesküvést". Marxnak a „Tribune"-ban megjelent „Kossuth és Louis-Napoléon" c. cikke hasonló utalást tartalmaz (lásd 13. köt. 497. old.). – *595*

[715] Ez a levél Engels válasza Jenny Marx 1859 nov. 4-i levelére (lásd 632. old.). – *596*

[716] Lassalle tárgyalt Dunckerral Marx közgazdasági munkája második füzetének kiadásáról. Duncker a második füzet kiadására is hajlandónak nyilatkozott (v. ö. 586. jegyz.). – *598*

[717] „Die Hornisse" – német élclap, 1848-tól 1850-ig jelent meg Kasselban, H. Heise és G. Kellner szerkesztésében; demokrata irányzatú. 1848–49-ben E. Biskamp e lap munkatársa volt. – *599*

[718] „Bremer Tageskronik" – német napilap, 1851 januárjától jelent meg ezzel a címmel a kispolgári demokrata Dulon által 1849-től 1850-ig kiadott „Tageskronik" folytatásaként. – *599*

[719] A Kommunisták Szövetsége, a proletariátus első nemzetközi kommunista szervezete az 1836-ban alapított Igazak Szövetsége újjászervezésének eredményeként alakult meg 1847 június elején Londonban, Marx és Engels vezetésével. A Szövetség szervezeti szabályzatát (lásd 4. köt. 527–531. old.) Marx és Engels részvételével dolgozták ki, ők írták a Szövetség programját, a „Kommunista Párt kiáltványá"-t is. A Szövetség tagjainak üldöztetése és letartóztatása következtében a Kommunisták Szövetsége 1851 májusában beszüntette tevékenységét Németországban. 1852 nov. 17-én, a kölni kommunistaper (v. ö. 66. jegyz.) befejeződése után Marx javaslatára a Szövetség kimondta feloszlását. A Kommunisták Szövetsége mint a proletár forradalmárok iskolája, mint a proletárpárt csírája, előfutára volt a Nemzetközi Munkásszövetségnek (az I. Internacionálénak). V. ö. még Engels: „A Kommunisták Szövetsége történetéhez" (lásd 21. köt. 200–216. old). – *599*

[720] Marxnak és Engelsnek a „Volk"-ban megjelent cikkeit (Engels: „Az itáliai hadjárat", „A háborús események", „A magentai csata", „Az osztrákok visszavonulása a Mincióhoz", „A Solferino melletti csata", „A solferinoi csata", „Az itáliai háború. Visszapillantás", „Karl Marx: »A politikai gazdaságtan bírálatához«. Első füzet"; „Marx: „A Spree és a Mincio", „Erfurtoskodás 1859-ben", „Invázió!", „Quid pro quo", „Politikai Szemle") lásd 13. köt. – *600*

[721] A „Neue Preussische Zeitung" 1859 júl. 24-i, 26-i és 28-i számában a porosz kormány az 1859. évi itáliai háborúra (v. ö. 485. jegyz.) vonatkozó diplomáciai dokumentumokat tett közzé, köztük Schleinitz porosz külügyminiszter néhány sürgönyét. E dokumentumokat Marx elemezte „Quid pro quo" c. cikkében (lásd 13. köt.) – *600 610*

[722] Marxnak a „Karl Vogt kontra augsburgi »Allgemeine Zeitung« perhez" c. nyilatkozatáról van szó (v. ö. 615. jegyz.). – *601*

[723] Lassalle meg akarta próbálni Marx nyilatkozatát a berlini „Volkszeitung"-ban elhelyezni. – *603*

[724] W. Wolff 1849 máj. 26-án a frankfurti nemzetgyűlésben ellenezte, hogy elfogadják a mérsékelt demokraták megbízásából Uhland által szerkesztett proklamációt. W. Wolff felszólította a parlamentet, nyilvánítsák János főherceg birodalmi kormányzót és miniszтereit népárulókká, ami ellen a polgári képviselők viharosan tiltakoztak. Vogt rosszindulatú beszédet tartott Wolff ellen. Marx a „Vogt úr"-ban (v. ö. 14. köt. 404–408. old.), Engels a „Wilhelm Wolff" c. írásában (v. ö. 19. köt. 82–85. old.) részletesen foglalkozik ezzel az eseménnyel. – *604*

[725] Hermann ügyvéd, Vogt védője az „Allgemeine Zeitung" ellen indított perben (v. ö. 593. jegyz.), „kikerekített természetnek" nevezte Vogtot. Marx a „Vogt úr"-ban e szavakat összefüggésbe hozta Vogt „kerekded" alakjával (v. ö. 14. köt. 326. old.). – *604*

[726] 1859 szept. 1-én Szemere felkereste Marxot Londonban. Látogatása alkalmával tájékoztatta Marxot arról, hogy Kossuth tárgyalásokat folytat III. Napóleonnal. E közlések alapján írta Marx „Kossuth és Louis-Napoléon" c. cikkét (v. ö. 13. köt. 491–497. old.). – *604*

[727] Kinkelnek ezeket az attribútumait Marx és Engels kigúnyolták a „Számkivetés nagyjai"-ban (lásd 8. köt. 249., 250. és 251. old.). – A fekete-piros-arany zászló (a németországi nemzeti egységmozgalom szimbóluma) jegyében agitáltak a kispolgári demokraták autonóm német államokból álló – a svájci szövetségi államhoz hasonló – szövetség megalakításáért. – *604*

[728] 1859 nov. közepén Marxnak írt levelében Lassalle dicsérte Freiligrath Schiller-kantátáját („Zur Schillerfeier"), de megbántva érezte magát, mert Freiligrath az ő „Franz von Sickingen" c. drámájára, amelyet megküldött neki, egy sort sem válaszolt. – *609*

[729] Utalás Gorcsakov orosz külügyminiszternek 1859 máj. 27-én a német államokbeli orosz diplomáciai képviselőkhöz küldött köriratára, melynek szövege megjelent a „L'Indépendance Belge"-ben, majd az „Allgemeine Zeitung" 1859 jún. 16-i számában. A „Quid pro quo" c. cikkében Marx a következőket írja erről a körsürgönyről: „Gorcsakovnak a német kishatalmakhoz intézett körsürgönye – amelyben kancsukával fenyegetődzve szigorú semlegességet parancsol rájuk – utat talált a sajtóba" (lásd 13. köt. 450. old.). – *610*

[730] Ezt a nyilatkozatot Marx nem írta meg. – *613*

[731] Betziege – ájtatos kecske; szójáték Bettziech (álnéven Beta) nevével: beten = imádkozni, Ziege = kecske. – *613*

[732] V. ö. Goethe: „Ein Fastnachtsspiel, auch wohl zu tragieren nach Ostern, vom Pater Brey, dem falschen Propheten". – *614*

[733] V. ö. Horatius: „Epistulae", I. 2. 14.: „Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi" (Ha királyok őrjöngnek, a görögség szenvedi meg). – *614*

[734] Jenny Marxnak ez a levele válasz Engels 1857 aug. 11-én Marxhoz írt levelére, amely nem maradt fenn. – *624*

[735] Ez a levél válasz Lassalle 1858 márc. 26-i levelére, amelyben Lassalle közölte, hogy F. Duncker kiadó hajlandó kiadni Marxnak „A politikai gazdaságtan bírálatához" c. munkáját. – *629*

[736] Ez a levél válasz Engels 1859 dec. 22-i levelére (lásd 616–618. old.). – *633*

[737] V. ö. Freiligrath „Trotz alledem!" c. versét. – *633*

[738] „Geschichte der Feldzüge des Herzogs Ferdinand von Braunschweig–Lüneburg", kiadta 1859-ben Berlinben Ferdinand von Westphalen. – *634*

[739] Marxnak azt a cikkét, melyről itt szó van, nem sikerült felkutatni. – *634*

Mutató

*(Nevek – idézett művek; hatóságok közleményei, újságok és folyóiratok)**

A

ABERDEEN, George Hamilton Gordon, Earl of (1784–1860) – angol politikus, tory, 1850-től a peelisták vezére; 1828–30, 1841–46 külügyminiszter; 1852–55 a koalíciós kormány miniszterelnöke. – *99* (187 492)

ACTON – Engels manchesteri ismerőse. – *115*

Adalbert imája (Prière d'Adalbert; megjelent Eichhoff „Histoire de la langue etc." c. művének részeként). – *19* (42)

Advertiser *lásd* The Morning Advertiser

AIREY, Richard, Baron (1803–1881) – angol tábornok, 1854–55 főszállásmester a Krímben, majd 1855–65 az egész brit hadsereg főszállásmestere. – *130*

ALLEN – angol orvos, a Marx család kezelőorvosa. – *194 319–321 460*

Allgemeine Augsburger Zeitung *lásd* Allgemeine Zeitung

Allgemeine Enzyklopädie *lásd* Ersch és Gruber

«*Allgemeine Zeitung*« (Általános Újság), Augsburg. – *3 13 21 26 164 337 443 468–472 476 480 495 555 589 600–601* (8)
– 1856 jún. 16. – *510* (649)
– 1857 jan. 13.: *Die örtliche Verteidigung des Bodensees* (A Bodeni-tó helyi védelme). – *86*
– 1857 márc. 4.: *Pera, febr. 20.* – *101*
– 1859 ápr. 12. (Melléklet): *Zur Zeitlage und Zeitfrage* (A korhelyzethez és korkérdéshez). – *401* (504)
– 1859 okt. 25.: *Augsburg, okt. 24.* – *477* (607)

ALLSOP, Thomas (1795–1880) – angol tőzsdei alkusz és publicista; a chartistákkal rokonszenvezett; 1858-ban pénzzel támogatta Orsini III. Napóleon ellen tervezett merényletét. – *271 291*

ANDERS (a „Lappföldi") – publicista, londoni emigráns; a Kommunisták Szövetségének tagja, 1858 végétől a londoni East End-i Német Munkások Társaságának egyik vezetője. – *415*

* Az idegen nyelvű szövegeket itt és mindenütt – nyelvi sajátszerűségeiket érintetlenül hagyva – mai helyesírásuk szerint adtuk. A művek kiadási adatait csak ott tüntettük fel, ahol Marx és Engels az általuk használt kiadást megjelölik vagy az kétséget kizáróan megállapítható.

ANGLESEY, Henry William Paget, Marquis of (1768–1854) – angol tábornok, 1846-tól tábornagy; részt vett a Napóleon elleni háborúkban; 1828–29, 1830–33 Írország főkormányzója, 1827–28, 1846–52 főtáborszernagy. – *131*

ANNA IVANOVNA (1693–1740) – orosz cárnő 1730–1740. – *3* (7)

The Annual Register, or a View of the History, Politics and Literature for the Year 1803 (Évi lajstrom, vagy történelmi, politikai és irodalmi áttekintés az 1803. évről), London 1805. – *264* (352)

ANSTEY, Thomas Chisholm (1816–1873) – angol jogász és politikus, polgári radikális; 1847–52 a parlament tagja, 1854–59 Hongkongban főállamügyész. – *103 107 112 395* (191 192 494)

»*Anzeiger des Westens*« (Nyugati Értesítő), Saint-Louis. – *349* (441)

APPLETON, William Henry (1814–1899) – amerikai kiadó; 1848 óta a New York-i D. Appleton és társa kiadóvállalat főnöke; 1858-tól 1863-ig ott jelent meg a „New American Cyclopaedia", amelynek Marx és Engels munkatársai voltak. – *245 263 267–269 282 330* (213)

ARGOUT, Antoine-Maurice-Appolinaire, comte d' (1782–1858) – francia politikus; 1830–34 több ízben miniszter; 1834–57 a Francia Bank főigazgatója. – *150*

ARIOSTO, Lodovico (1474–1533) – olasz költő a reneszánsz korában, fő műve a „L'Orlando furioso". – *104* (196)

ARISZTOTELÉSZ, sztageirai (i. e. 384–322) – görög filozófus. – *115 315 521* (338)

ARMSTRONG, William George, Baron of Cragside (1810–1900) – angol feltaláló és gyáros; ágyúcső-konstrukcióinak úttörő jelentőségük volt. – *391*

ARNDT, Ernst Moritz (1769–1860) – német romantikus író, történész és filológus, a Napóleon elleni küzdelmek aktív résztvevője, 1848–49-ben a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobbközép), alkotmányos monarchista. – *412*

ASBÓTH Sándor (1811–1868) – mérnök, honvéd alezredes, az 1848–49-es szabadságharc résztvevője, 1851-től emigráns az Amerikai Egyesült Államokban; az amerikai polgárháborúban (1861–64) az északiak tábornoka, 1866–68 az Egyesült Államok argentinai nagykövete és uruguayi követe. – *401 590*

– *The Austrian Hold on Italy. To the Editor of The N. Y. Tribune* (Itália osztrák marokban. A „N. Y. Tribune" szerkesztőjéhez); „New York Daily Tribune", 1859 márc. 11. – *401* (503)

– *The Chances of the Impending War. To the Editor of The N. Y. Tribune* (A küszöbönálló háború esélyei. A „N. Y. Tribune" szerkesztőjéhez); „New York Daily Tribune", 1859 ápr. 5. – *401* (503)

– *The Peace of Villafranca and the Hungarian Cause* (A villafrancai béke és a magyar ügy); „New York Daily Tribune", 1859 aug. 31. – *590* (709)

Aspre *lásd* d'Aspre

ASSING, Ludmilla (1821–1880) – liberális irányzatú írónő; Lassalle barátnője, Marx ismerőse. – *386*

ATTWOOD, Thomas (1783–1856) – angol bankár, közgazdász és politikus, polgári radikális; csatlakozott a chartista mozgalom reformista jobbszárnyához, majd 1839-ben szakított a chartizmussal. – *295 547*

– T. B. WRIGHT és J. HARLOW (névtelenül): *The Currency Question. The Gemini Letters* (A currency-kérdés. Az iker-levelek), London 1844. – *295 547*

AUERBACH, Berthold (1812–1882) – liberális író, később Bismarck híve; a német kisparaszti élet idealizálója. – *539*

– *Schwarzwälder Dorfgeschichten* (Falusi történetek a Fekete-erdőből), Mannheim 1843–53. – *539*

AUGEREAU, Pierre-François-Charles, duc de Castiglione (1757–1816) – francia tábornok, 1804-től tábornagy; részt vett a Francia Köztársaság és Napóleon háborúiban. – *131*

Augsburger *lásd* Allgemeine Zeitung

AUGUSTUS, Cajus Julius Caesar Octavianus (i. e. 63–i. sz. 14) – római császár i.e. 27–i. sz. 14. – *509*

B

BABBAGE, Charles (1792–1871) – angol matematikus és közgazdász. – *273–275*

– *On the Economy of Machinery and Manufactures* (A gépi berendezés és a manufaktúrák gazdaságosságáról), London 1832. – *273–275* (365)

BAKUNYIN, Mihail Alekszandrovics (1814–1876) – orosz forradalmár, 1848–49-ben részt vett a német forradalomban; később az anarchizmus ideológusa, harcolt a marxizmus és Marx politikai irányvonala ellen; 1869-ben csatlakozott az I. Internacionáléhoz, 1872-ben bomlasztó tevékenysége miatt kizárták. – *243*

Balthasar *lásd* Slör, Balthasar

BAMBERGER, Louis – német emigráns; az 50-es években Londonban élt; a „Deutsche Londoner Zeitung" szerkesztője. Banküglyletekkel is foglalkozott. – *137–138 144 427 457 495*

BANGYA János (1817–1868) – magyar újságíró, katonatiszt, részt vett a szabadságharcban; a szabadságharc bukása után Kossuth külföldi megbízottja, egyben rendőrügynök; később Mehemed bej néven a törököknél katonai szolgálatba lépett; 1855–58 a cserkeszháborúk idején török ügynök a Kaukázusban. – *100–101 105 305 309 314 334 359 411* (395 396 401)

BARCLAY DE TOLLY, Mihail Bogdanovics, herceg (1761–1818) – orosz hadvezér és katonai politikus; 1814-től tábornagy; részt vett a Napóleon elleni háborúkban és a svéd–orosz háborúban; 1810–12 hadügyminiszter, 1812-ben az első orosz hadsereg parancsnoka; 1813–14 a Napóleon ellen harcoló seregek főparancsnoka. – *161 164 256*

BASTIAT, Frédéric (1801–1850) – francia vulgáris közgazdász, a szabadkereskedelem híve. – *243 297*

– *Harmonies économiques* (Gazdasági harmóniák), II. kiad., Párizs 1851. – *243 297*

BAUER, Bruno (1809–1882) – német ifjúhegeliánus filozófus, bibliakritikus; 1866 után nemzeti liberális. – *3–4 7 11 81–82 119 391 424*

– *Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker* (A szinoptikusok evangéliumi történetének kritikája), I–III. köt., Lipcse–Braunschweig 1841–42. – *4* (11)

– *Kritik der Evangelien und Geschichte ihres Ursprungs* (Az evangéliumok kritikája és eredetük története), I–IV. köt., Berlin 1850–52. – *82* (164)

– *Russland und das Germanentum* (Oroszország és a germánok), Charlottenburg 1853. – *81* (153)

– *Russland und das Germanentum. Zweite Abteilung. Die deutsche und die orientalische Frage* (Oroszország és a germánok. Második rész. A német és a keleti kérdés), Charlottenburg 1853. – *81* (153)

– *Deutschland und das Russentum* (Németország és az oroszok), Charlottenburg 1854. – *81* (153)

– *Die jetzige Stellung Russlands* (Oroszország jelenlegi helyzete), Charlottenburg 1854. – *81* (153)

– *Russland und England* (Oroszország és Anglia), Charlottenburg 1854. – *81* (153)
– *Philo, Strauss und Renan und das Urchristentum* (Philo, Strauss és Renan és az őskereszténység), Berlin 1874. – *82* (154)

BAUER, Edgar (1820–1886) – német ifjúhegeliánus filozófus és publicista; az 1848–49-es forradalom után Angliába emigrált, 1858–59-ben a londoni „Neue Zeit"-ot szerkesztette; az 1861-es amnesztia után porosz állami tisztviselő; B. Bauer öccse. – *11 62 81–82 98 113 119 183 346–347 351 356 360 365 391 412–415 424 427–428 434 598–599 624* (400)
– *Englische Freiheit* (Angol szabadság), Lipcse 1857. – *62 98 113* (112)
– *Vorträge über die Geschichte der Politik, gehalten im Arbeiterbildungsverein zu London. Erster Vortrag* (A politika történetéről a londoni Munkás Művelődési Egyletben tartott előadások. Első előadás); „Die Neue Zeit", 1858 nov. 6. – *346–347 351* (437)
– (Névtelenül:) *Preussens constitutioneller Imperialismus* (Poroszország alkotmányos imperializmusa); „Die Neue Zeit", 1858 nov. 27. – *351*
– (Névtelenül:) *Das Kloster* (A kolostor); „Die Neue Zeit", 1859 márc. 19., 26., ápr. 2., 10., 16. – *398* (500)
– (Névtelenül:) *Englische Neutralität* (Angol semlegesség); „Hermann", 1859 máj. 7. – *415* (586)

BAUER, Egbert – charlottenburgi kiadó, Bruno és Edgar Bauer fivére. – *81*

BAYLE, Pierre (1647–1706) – francia szkeptikus filozófus. – *523*

BAZANCOURT, César Lécat, baron de (1810–1865) – francia katonai író, bonapartista. – *46 50 64–66 71 84 92 98 115 118–120*
– *L'expédition de Crimée jusqu'à la prise de Sébastopol. Chroniques de la guerre d'orient* (A krími expedíció Szevasztopol bevételéig. A keleti háború krónikája), Párizs 1856. – *46 50 64–66 71 84 92 98 115 118–120* (85)

BEATSON, William Ferguson – angol tábornok; 1854-ben egy török lovasalakulat parancsnoka a Dunánál, később a Krímben. – *28–30*

BEAUHARNAIS, Eugène, herceg (1781–1824) – francia tábornok; I. Napóleon mostohafia, részt vett Napóleon hadjárataiban; 1805–1814 Itália alkirálya. – *172*

BECKER, Hermann Heinrich, a „vörös Becker" (1820–1885) – német jogász és publicista; 1848-ban tagja a kölni Demokrata Társaságnak és vezetőségi tagja a Munkások és Munkáltatók Egyletének, beválasztják a demokraták rajnai kerületi bizottságába és a kölni biztonsági bizottságba; 1849 máj.–1850 júl. a „Westdeutsche Zeitung" szerkesztője; 1850-től a Kommunisták Szövetségének tagja; a kölni kommunista-per egyik fővádlottja; később nemzeti liberális, Köln és Dortmund főpolgármestere. – *206 626*

BEDEAU, Marie-Alphonse (1804–1863) – francia tábornok és politikus, mérsékelt polgári republikánus; részt vett Algéria meghódításában és a párizsi júniusi felkelés leverésében; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés alelnöke; az 1851 dec. 2-i államcsíny után Franciaországból kiutasították. – *81*

BELFIELD, James – Marx és Engels manchesteri barátja. – *5 228 259*

BELLEGARDE, Friedrich Heinrich, Graf von (1756–1845) – osztrák tábornagy, részt vett a Napóleon elleni háborúkban. – *174*

BELMONTET, Louis (1799–1879) – francia költő és publicista; szenvedélyes bonapartista; III. Napóleonhoz írt dagályos ódák szerzője. – *42*

BEM, József (1794–1850) – lengyel tábornok és szabadságharcos; az 1830–31-es lengyel felkelés egyik vezetője; 1848 októberében részt vett a forradalmi Bécs védelmében; 1848 novemberétől a magyar honvédsereg tábornoka, 1849 aug. 9-től főparancsnoka; a magyar szabadságharc bukása után belépett a török hadseregbe. – *164 168–169*

BENNIGSEN (Benningsen), Levin Avguszt Teofil (Leontyij Leontyevics) (1745–1826) – német származású orosz tábornok; részt vett I. Pál megölésében; harcolt a Napóleon elleni háborúkban, 1807 hadseregfőparancsnok, 1812 vezérkari főnök. – *172*

BERESFORD, William Carr, Viscount (1768–1854) – angol tábornok és politikus. – *280* (370)

BERKELEY, George (1685–1753) – ír püspök, szubjektív idealista filozófus; mint közgazdász a merkantilizmus ellenfele. – *547*

– *The Querist, containing several Queries, proposed to the Consideration of the Public* (A kérdező, tartalmaz különféle, a közönségnek megfontolásra előterjesztett kérdéseket), London 1750. – *547* (672)

BERLICHINGEN, Gottfried (Götz) von (1480–1562) – német lovag; 1525-ben a parasztháború egyik vezére; elárulta a parasztok ügyét. – *567*

»*Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen*« (Berlini hírek állami és tudós ügyekről), Berlin. – *21* (51)

– 1856 febr. 27. – *21*

BERMBACH, Adolf (1822–1875) – német jogász, demokrata; a frankfurti nemzetgyűlés tagja; a kölni kommunista-per egyik mentő tanúja, összekötő Marx és a vádlottak között, később liberális. – *445*

BERNADOTTE, Jean-Baptiste-Jules (1764–1844) – francia tábornagy; 1810-től XIII. Károly svéd király fogadott fia; XIV. Károly János néven Svédország és Norvégia királya 1818–1844; 1813-ban részt vett a Napóleon elleni háborúban. – *82 162 166 170–174 177 269* (260)

BERNARD, Martin (1808–1883) – francia forradalmár, kispolgári demokrata, az 50-es években londoni emigráns. – *251*

BERNARD (le Clubiste), Simon-François (1817–1862) – francia politikus, republikánus; Angliába emigrált; 1858-ban a francia kormány megvádolta, hogy F. Orsini bűntársa volt a III. Napóleon elleni merényletben, de az angol bíróság felmentette. – *271–273 301 529* (387)

BERRYER, Arthur – Pierre-Antoine Berryer ügyvéd fia; a francia kormány meghatalmazottja a „Docks Napoléon" részvénytársaságnál; 1857 márciusában a részvénytársaság igazgatójának csaló spekulációiban való részvételért kétévi börtönre ítélték. – *97* (177)

BERTHIER, Louis-Alexandre, prince de Neuchâtel, duc de Valengin, prince de Wagram (1753–1815) – francia tábornagy; 1805–07, 1812–14 I. Napóleon vezérkari főnöke, a császárság bukása után átpártolt a Bourbonokhoz. – *162*

Die Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn... *lásd* Štúr, Ludevít

BESSIERES, Jean Baptiste, duc d'Istrie (1768–1813) – francia tábornagy. – *167 172*

BESSON, Alexandre – francia lakatos, londoni emigráns; 1866–68 az Internacionálé Főtanácsának tagja; Belgium ügyeivel megbízott titkár, a londoni francia szekció egyik vezetője; csatlakozott Félix Pyat csoportjához; *lásd még* Pyat. – *272–273*

BETA, Heinrich *(Bettziech* álneve) (1813–1876) – német újságíró, kispolgári demokrata; emigráns Londonban. Kinkel híve. – *415 427 454 474–475 486–489 492–498 609 613–617* (538 638 731)

– (Névtelenül:) *Ferdinand Freiligrath*; „Die Gartenlaube", 1859. 43. sz. – *484–489 498 609 613 617* (626)

– (Névtelenül:) *Vorletzte Sitzung des Schillerfest-Komités* (A Schiller-ünnepség rendező bizottságának utolsó előtti ülése); „Hermann", 1859 dec. 3. – *494*

Betrachtungen über das Fürstentum Serbien (Elmélkedések a szerb fejedelemségről), Bécs 1851. – *20*

The Betrayal of England. Adressed to the Working Classes (Anglia elárulása. A dolgozó osztályok számára), London 1848. – *103 107* (191)

Bettziech *lásd* Beta

Biblia. – *21 81 102 113 191 478 634* (151 214 290)

BIBRA, L. – egy londoni német vendéglő tulajdonosa. – *445*

BIRAGO, Karl, Freiherr von (1792–1845) – osztrák hadmérnök. – *162*

BISCHOFFSHEIM, Louis-Raphael (1800–1873) – francia bankár; bankjának Londonban fiókja volt. – *487*

BISKAMP (Biscamp), Elard – német demokrata újságíró; részt vett az 1848-as forradalomban, majd Londonba emigrált, 1859-ben megindította a „Volk" c. lapot, melynek vezetését később Marx vette át. – *413–414 421–424 427–428 431 438–439 442 445 452–453 463–467 471 474 477–479 484 495 587 598–601* (531 555 717)

– (Névtelenül:) *Der Reichsregent* (A birodalmi régens); „Das Volk", 1859 máj. 14. – *421 599* (541)

– (Névtelenül:) *Vereins-Nachrichten* (Egyesületi hírek); „Das Volk", 1859 máj. 28. – *414–416 428* (534)

– (Névtelenül:) *Der Friede von Villa Franca* (A villafrancai béke); „Das Volk", 1859 júl. 16., 23. – *438* (564)

– *Brief an die Redaktion der „Allgemeinen Zeitung"* (Levél az „Allgemeine Zeitung" szerkesztőségéhez); „Allgemeine Zeitung", 1859 okt. 27. – *477–479 600* (608)

BLANC, Jean-Joseph-Louis (1811–1882) – francia történész és újságíró, kispolgári szocialista; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja; 1848 augusztusában Angliába menekült, ahol a kispolgári emigráció egyik vezetője volt; 1871-ben a versailles-iak mellé állt. – *58 302 432 448 610* (391)

– *1848. Historical Revelations: inscribed to Lord Normanby* (1848. Történelmi leleplezések: Lord Normanbynak ajánlva), London 1858. – *302*

BLANK, Karl Emil (1817–1893) – német kereskedő; a 40-es és 50-es években közel állt a szocialistákhoz; Marie Engels férje. – *59 570–572*

BLANQUI, Louis-Auguste (1805–1881) – francia forradalmár, több titkos társaságot és összeesküvést szervezett; részt vett az 1830-as forradalomban, 1848-ban a francia forradalmi proletariátus egyik vezére; utopikus kommunista, életéből 36 évet börtönben töltött. – *58 404* (510)

BLENKER, Ludwig (1812–1863) – katonatiszt, polgári demokrata, 1849-ben a badeni–pfalzi felkelésben a rajna-hesseni és pfalzi szabadcsapatok parancsnoka, majd az Egyesült Államokba emigrált, az északiak oldalán mint dandártábornok részt vett a polgárháborúban. – *580* (701)

BLIND, Friederike – Karl Blind felesége. – *348*

BLIND, Karl (1826–1907) – német író és publicista, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es badeni forradalmi mozgalomban; az 50-es években a londoni német kispolgári emigráció egyik vezetője; később nemzeti liberális. – *57 70 176 309 314 345–349 355–356 376 405 411 415 426–427 431 436 441 447 467–473 476–480 485–490 493 496 502 587–588 592 599–604 612–613 626 633* (266 521 541 600 633 645)

– *Der Befreier Napoleon* (Napóleon, a felszabadító); „Hermann", 1859 ápr. 16. – *405* (513)

– *Der lokalisierte Krieg und die deutsche Volkspartei* (A lokalizált háború és a német Néppárt); „Hermann", 1859 máj. 14. – *415* (536)

– (Névtelenül:) *The Grand Duke Constantine to be King of Hungary* (Konstantin nagyherceg mint Magyarország jövendő királya); „The Free Press", 1859 máj. 27. – *422 468–46 485 490–491 588 600–601 613* (542) 9
– (Névtelenül:) *Zur Warnung* (Figyelmeztetésül); röplap. – *447 468 476 588 592 599–601 612* (577 599 615 619 628 634)
– (Névtelenül:) *Zur Warnung* (Figyelmeztetésül); „Das Volk", 1859 jún. 18. – *447 468 588 592 599* (577)
– (Névtelenül:) *Zur Warnung* (Figyelmeztetésül); „Allgemeine Zeitung", 1859 jún. 22. – *447 468 588–589 592 600–601* (577 593)
– *Erklärung* (Nyilatkozat); „Allgemeine Zeitung", 1859 nov. 9. – *480 606 613* (619)
– (Névtelenül:) *Prognostikon des wahrscheinlichen Verlaufes des italienischen Krieges, geschrieben kurz vor Ausbruch desselben* (Az olasz háború valószínű kimenetelének előrejelzése; íratott röviddel annak kitörése előtt); „Hermann", 1859 nov. 19. – *488* (630)
– *Erklärungen* (Nyilatkozatok); „Allgemeine Zeitung", 1859 dec. 11. – *502* (644)

Blue Book *lásd* Papers relative to Military Affairs in Asiatic Turkey, and the Defence and Capitulation of Kars

BLUM, Robert (1807–1848) – lipcsei könyvkereskedő és publicista, kispolgári demokrata; 1848-ban az előparlament alelnöke és a frankfurti nemzetgyűlés baloldalának vezére; részt vett az 1848 októberi bécsi felkelésben; Bécs eleste után főbelőtték. – *580* (701)

BLÜCHER, Gebhard Leberecht, (1814-től) Fürst von Wahlstatt (1742–1819) – porosz vezértábornagy; részt vett a Francia Köztársaság elleni 1793–94-es hadjáratban; 1806-ban és 1813–15-ben vezető szerepe volt a Napóleon elleni felszabadító harcokban. – *162 166 169–172 175–177 239* (268 269)
– *Kampagne-Journal der Jahre 1793 und 1794* (Az 1793. és 1794. esztendők hadjárati naplója), Berlin 1796. – *176*

BOISGUILLEBERT, Pierre le Pesant, sieur de (1646–1714) – francia közgazdász, a fiziokraták előfutára. – *547*

BOLÍVAR y Ponte, Simón (1783–1830) – dél-amerikai politikus, a függetlenségi háború egyik vezető személyisége; a Kolumbia Köztársaság elnöke 1819–1830. – *263*

Bona *lásd* Napóleon, III.

Bonaparte *lásd* Napóleon, III.

BONAPARTE, Eugène-Louis-Jean-Joseph (1856–1879) – III. Napóleon fia; születésekor a „császári herceg" címet kapta. – *300*

BONAPARTE, Jérôme (1784–1860) – I. Napóleon legifjabb öccse; Vesztfália királya 1807–1813; 1850-től Franciaország marsallja. – *286 551*

BONAPARTE, Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul (Plon-Plon) (1822–1891) – Jérôme Bonaparte fia, III. Napóleon unokaöccse; a második köztársaság idején képviselő az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlésben; 1854-ben a krími háborúban hadosztályparancsnok; 1859-ben az itáliai háborúban hadtestparancsnok. – *484 550–551 588* (466)

BONIFACE, Louis (szül. 1796) – francia újságíró, bonapartista.
– *Paris, 29 janvier* (Párizs, január 29-e); „Le Constitutionnel", 1859 jan. 30. – *371 551* (468)

BORCHARDT, Louis – német orvos Manchesterben, Engels és W. Wolff baráti köréhez tartozott. – *226 312 316 330 334 435 448–453 478 596*

BORKHEIM, Sigismund Ludwig (1825–1885) – német újságíró, demokrata; részt vett az 1849-es badeni felkelésben, majd emigrált; 1851-től kereskedő Londonban; baráti viszonyban volt Marxszal és Engelsszel. – *502*

– *An die Redaktion des „Hermann"* (A „Hermann" szerkesztőségéhez); „Hermann", 1859 dec. 17. – *502* (645)

BORMANN – hadbiztossági fogalmazó Berlinben, 1858 májusában segített Fabrice-nak Lassalle elleni utcai merényletében, ezért katonai bíróság elé állították. – *310–312 315 536–537* (398)

BORN, David – Stephan Born fivére. – *427*

BORN, Stephan (Simon Buttermilch) (1824–1898) – német szedő; az Igazak és a Kommunisták Szövetségének tagja, részt vett az 1848–49-es német forradalomban; később polgári radikális újságíró és irodalomtörténész-professzor Svájcban, majd Londonban. – *427*

BORNSTEDT, Adalbert von (1808–1851) – német publicista, kispolgári demokrata; porosz katonatiszt; 1847–48 a „Deutsche Brüsseler Zeitung" kiadója és szerkesztője, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848-ban kizárják a Szövetségből szabadcsapatok szervezése miatt; a párizsi Német Demokrata Társaság egyik vezetője; részt vett az 1848-as badeni felkelésben; a 40-es évektől a porosz kormány titkos ügynöke. – *272* (535)

BOSQUET, Pierre-Joseph-François (1810–1861) – francia tábornagy. – *167 170 175 291* (264 381)

BOURRIENNE, Louis-Antoine Fauvelet de (1769–1834) – francia politikus és diplomata; I. Napóleon iskolatársa, 1797–1802 személyi titkára; 1804–13 hamburgi ügyvivő; átpártolt a Bourbonokhoz. – *157 164 170*

BÖCKH, August (1785–1867) – német klasszika-filológus. – *328*

BÖRNE, Karl Ludwig (Baruch Löb) (1786–1837) – német publicista és kritikus, kispolgári radikális; az „Ifjú Németország" ideológusa; élete végén a kereszténységszocializmus híve. – *32* (73)

BÖRNSTEIN, Heinrich (1805–1892) – német kispolgári demokrata; a párizsi „Vorwärts!" alapítója; 1849-ben az Egyesült Államokba emigrált, ott az 50-es években az „Anzeiger des Westens" kiadója; az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *349* (441)

BÖTTICHER, Johann Friedrich Wilhelm (1798–1850) – német filológus. – *182*
– *Geschichte der Carthager nach den Quellen bearbeitet* (A karthágóiak története a források feldolgozása alapján), Berlin 1827. – *182* (279)

Braun *lásd* Lassalle, Ferdinand

Braunschweigi herceg *lásd* Károly Vilmos Ferdinánd

BRAY, John Francis (1809–1895) – angol közgazdász; Owen követője, chartista. – *295*
– *Labour's Wrongs and Labour's Remedy; or the Age of Might and the Age of Right* (A munka bajai és a munka gyógyszere; vagy a hatalom kora és a jog kora), Leeds 1839. – *295*

BREDT, Charlotte (1833–1912) – Engels fivérének, Emilnek felesége. – *608*

»*Bremer Tageskronik. Organ der Demokratie*« (Brémai Napi Krónika. A demokrácia orgánuma), Bréma. – *599* (718)

BRIGHT, John (1811–1889) – angol gyáros és politikus; a Gabonatörvény-Ellenes Liga egyik vezetője, több ízben miniszter; a 60-as évektől a liberális párt balszárnyának vezére. – *97 102 105 108 118 207 268–269 335 350–352 394* (174 198 355 432 492 493)

Brockhaus' Konversations-Lexikon, Lipcse. – *114–115 130–131 247 265* (429)

BRONNER, Eduard – német orvos, kispolgári demokrata; 1849-ben a badeni alkotmányozó gyűlés képviselője; később Angliába emigrált. – *349 355–356*

BROWN, Sir George (1790–1865) – angol tábornok; 1854–55 hadosztályparancsnok a Krímben, 1860–65 az írországi angol csapatok főparancsnoka. – *167 170 178*

BRUNE, Guillaume-Marie-Anne (1763–1815) – francia tábornagy. – *167*

Bruno *lásd* Bauer, Bruno

BRÜNINGK, Maria, Baronin von (megh. 1853) – 1850-ben elősegítette G. Kinkel szökését a börtönből; 1851-től Londonban élt, ahol kapcsolatot tartott fenn német kispolgári emigránsokkal. – *352*

BUCHANAN, James (1791–1868) – amerikai politikus, a Demokrata Párt híve; 1831–33 szentpétervári követ; 1845–49 külügyminiszter, 1853–56 londoni követ; 1857–61 az Egyesült Államok elnöke, politikája a rabszolgatartók érdekeit szolgálta. – *357* (454)

BUCHER, Lothar (1817–1892) – porosz igazságügyi tisztviselő és publicista; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (balközép); a forradalom leverése után Londonba emigrált, ott a berlini „Nationalzeitung" tudósítója; később nemzeti liberális, Bismarck munkatársa a külügyminisztériumban; Lassalle barátja. – *4 18 57 69 405 415 427*

– *Louis Napoleon's Laufbahn* (Louis-Napoléon pályafutása); „Hermann", 1859 máj. 14. – *415* (536)

BUCK, Hermann – porosz hivatalnok és vállalkozó, Rudolf Schramm barátja. – *185–186 192*

BUDBERG, von, Andrej Fjodorovics, báró (1820–1881) – orosz diplomata; 1848-tól frankfurti ügyvivő, 1851 végétől berlini, később bécsi és párizsi követ. – *424*

BUGEAUD DE LA PICONNERIE, Thomas-Robert marquis, (1844-től) duc d'Isly (1784–1849) – francia tábornagy, orléanista; 1834-ben leverte a párizsi köztársasági felkelést; 1841–47 Algéria főkormányzója; az algériai és a marokkói hódító háború egyik szervezője; több katonai mű szerzője. – *167 170 175* (261)

BUNSEN, Christian Karl Josias, Freiherr von (1791–1860) – porosz diplomata, publicista és teológus; 1842–54 londoni követ. – *605*

BUOL-SCHAUENSTEIN, Karl Ferdinand, Graf von (1797–1865) – osztrák államférfi és diplomata, 1848–50 pétervári, 1851–52 londoni követ; 1852–59 miniszterelnök és külügyminiszter. – *363*

Burleigh *lásd* Cecil, William, Baron Burleigh

BÜLOW, Friedrich Wilhelm, Graf von Dennewitz (1755–1816) – porosz tábornok; részt vett a Napóleon elleni háborúkban. – *4 162 177*

BÜRGERS, Heinrich (1820–1878) – német publicista; 1842–43 a „Rheinische Zeitung" munkatársa; 1848-ban a Kommunisták Szövetsége kölni csoportjának tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" munkatársa; 1850-ben a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségének tagja; 1852–ben a kölni kommunista-per egyik fővádlottjaként 6 évre ítélték; 1867 után nemzeti liberális. – *27 206 329 374 378 422 445–447 502* (331)

BYRON, George Noël Gordon, Lord (1788–1824) – angol költő. – *33*

C

CAESAR, Cajus Julius (i. e. kb. 100–44) – római hadvezér és államférfi. – *235* (678)

CAMPBELL, Sir Colin, (1858-tól) Baron Clyde (1792–1863) – angol tábornok, később tábornagy; a krími háborúban dandárparancsnok; 1857–60 az indiai angol hadsereg főparancsnoka, leverte az 1857–59-es felkelést. – *181 228 286 301 328 357*

CAMPBELL, E. S. N. – angol katonatiszt; egy népszerű katonai szótár szerzője. – *138*
– *A Dictionary of the Military Science : containing an explanation of the principal terms used in mathematics, artillery and fortification ; and comprising the substance of the latest regulations on courts martial, pay, pension, allowances etc. A comparative table of ancient and modern geography ; achievements of the British army ; with an address to gentlemen entering the army* (A hadtudomány szótára: tartalmazza a matematika, a tüzérség és az erődítés alapfogalmainak magyarázatát és összefoglalja a hadbíróságokra, a fizetségre, a nyugdíjra, a járulékokra stb. vonatkozó legújabb rendelkezések lényegét. A hajdani és a modern geográfia összehasonlító táblázata; a brit hadsereg nevezetesebb tettei, valamint felhívás a hadszolgálatba lépő úriemberekhez), London 1830. – *138*

CAMPBELL, John, Baron (1779–1861) – angol jogász és államférfi, whig, a parlament tagja; 1850–59 a Court of the Queen's Bench (királyi semmitőszék) főbírája; 1859–61 lordkancellár; 1858-ban a Simon Bernard elleni per vezetője. – *301*

CAMPE, Johann Julius Wilhelm (1792–1867) – német kiadó és könyvkereskedő; 1823-tól a hamburgi Hoffmann és Campe könyvkiadó vállalat társtulajdonosa. – *92*

CANNING, Charles John, Earl of (1812–1862) – angol politikus, tory, majd peelista; 1853–55 főpostamester, 1856–62 India főkormányzója, 1857–59 részt vett az indiai felkelés leverésében. – *128 336* (417)

CANROBERT, François-Certain (1809–1895) – francia tábornok, 1856-tól tábornagy, bonapartista; a 30–40-es években részt vett Algéria meghódításában; az 1851 dec. 2-i államcsíny egyik szervezője; 1854 szept.–1855 máj. a Krímben a francia hadsereg főparancsnoka; 1859-ben az itáliai háborúban hadtestparancsnok. – *291 551* (381)

CAREY, Henry Charles (1793–1879) – amerikai közgazdász, antiricardiánus; kezdetben szabadkereskedő, majd védővámos. – *297*
– *Essay on the Rate of Wages : with an Examination of the Causes of the Differences in the Condition of the Labouring Population throughout the World* (Tanulmány a bérekről; a világ dolgozó népességének helyzetében mutatkozó különbségek okainak vizsgálatával), Philadelphia 1835. – *297*

Carnot, Lord *lásd* Panmure

CARNOT, Lazare-Nicolas-Marguerite (1753–1823) – francia matematikus, politikus és katonai szakértő, polgári republikánus; a francia forradalomban jakobinus, majd thermidorista; 1795–ben a direktórium tagja, 1800-ban I. Napóleon hadügyminisztere; Napóleon császárrá választását ellenezte, de 1814-ben Napóleon mellé állt; 1815-ben a Bourbonok elől Németországba menekült. – *114*

CASTELLANE, Esprit-Victor-Elisabeth-Boniface, comte de (1788–1862) – francia marsall, bonapartista; az 1851 dec. 2-i államcsíny résztvevője. – *252* (381)

CASTELLO – portugál bankár. – *391*

CASTLEREAGH, Henry Robert Stewart, Marquess of Londonderry, Viscount (1769–1822) – angol politikus, tory; leverte az 1798-as ír felkelést; 1799–1801 az ír ügyek államtitkára, 1805–06, 1807–09 hadügyminiszter és gyarmatügyi miniszter, 1812–22 külügyminiszter; öngyilkos lett. – *547*

CATHCART, Sir George (1794–1854) – angol tábornok és katonai író; a napóleoni háborúkban Wellington hadsegéde; 1854-ben hadosztályparancsnok a Krímben, Inkermannál elesett. – *286*
– *Commentaries on the War in Russia and Germany in 1812 and 1813* (Megjegyzések az 1812-es és 1813-as oroszországi és németországi háborúról), London 1850. – *286*

CATILINA, Lucius Sergius (i. e. kb. 108–62) – római politikus; összeesküvést szervezett az arisztokrata köztársaság ellen. – *4*

CAUSSIDIÈRE, Marc (1808–1861) – francia kispolgári szocialista; 1834-ben részt vett a lyoni felkelésben; a júliusi monarchia idején titkos társaságokat szervezett; 1848 febr.–máj. Párizs rendőrfőnöke; az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja; a júniusi felkelés leverése után Angliába, majd az Egyesült Államokba emigrált. – *310*

CAVAIGNAC, Louis-Eugène (1802–1857) – francia tábornok és politikus, mérsékelt polgári republikánus; a 30–40-es években részt vett Algéria meghódításában; 1848-ban Algéria kormányzója, májustól hadügyminiszter, jún.–dec. miniszterelnök; az alkotmányozó nemzetgyűlés által diktátori teljhatalommal felruházva véres kegyetlenséggel elnyomta a párizsi júniusi felkelést; az 1851 dec. 2-i államcsíny után ellenzékbe vonult. – *175 194 301* (362 388)

CAVANAGH – Marx londoni ismerőse. – *631*

CAVOUR, Camillo Benso, conte di (1810–1861) – olasz politikus, liberális monarchista; 1852–59, 1860–61 szardíniai miniszterelnök; a Szavojai-dinasztia alatt „felülről" egyesítette Itáliát; 1861-ben az egységes Olaszország első miniszterelnöke. – *301* (388 610)

CECIL, William, Baron Burleigh (1520–1598) – angol államférfi; 1558–98 a királynő főminisztere. – *186 191*

CHANGARNIER, Nicolas-Anne-Théodule (1793–1877) – francia tábornok, orléanista; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1848 júniusa után a párizsi nemzetőrség és helyőrség parancsnoka; az 1849 jún. 13-i párizsi tüntetés szétverésének egyik megszervezője; Louis Bonaparte riválisa; az államcsíny után száműzték; 1859-ben visszatért Franciaországba. – *175*

»*Le Charivari*« (A Zenebona), Párizs. – *273* (362)

CHARRAS, Jean-Baptiste-Adolphe (1810–1865) – francia ezredes, katonai író, mérsékelt polgári republikánus; az alkotmányozó és törvényhozó nemzetgyűlés tagja, részt vett a párizsi júniusi felkelés elfojtásában; később fellépett Louis Bonaparte ellen, az államcsíny után száműzték. – *255 280*

– *Histoire de la campagne de 1815. Waterloo* (Az 1815-ös hadjárat története. Waterloo), Lipcse 1857. – *255 280* (343)

The Chartist Correspondence *lásd* The Free Press

CHOJECKI, Karol Edmund (Charles Edmond) (1822–1898) – lengyel publicista; író és drámaíró; 1844 óta Franciaországban élt; műveit lengyel és francia nyelven írta. – *17–18*

CICERO, Marcus Tullius (i. e. 106–43) – római államférfi, író és szónok, eklektikus filozófus. – *4 523*

CIESZKOWSKI, August, Graf (1814–1894) – lengyel filozófus, közgazdász és politikus; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (baloldal). – *411*

CLARENDON, George William Frederick Villiers, Earl of (1800–1870) – angol politikus, whig, később liberális; 1847–52 Írország alkirálya, 1848-ban az ír felkelés vérbefojtója; 1853–70 között többször külügyminiszter. – *28–30 112*

CLAUSEWITZ, Karl von (1780–1831) – porosz tábornok és katonai író; 1809–12 Scharnhorsttal kidolgozzák és végrehajtják a porosz hadsereg újjászervezését; 1812–14 az orosz kormány szolgálatában állt. – *194 236*

– *Vom Kriege* (A háborúról); „Hinterlassene Werke" („Hátrahagyott Művei"), I–III. köt., Berlin 1832–34. – *236 239* (326)

– *Der Feldzug von 1812 in Russland, der Feldzug von 1813 bis zum Waffenstillstand und der Feldzug von 1814 in Frankreich* (Az 1812-es oroszországi hadjárat, az 1813-as hadjárat a fegyverszünetig és az 1814-es franciaországi hadjárat); „Hinterlassene Werke" („Hátrahagyott Művei"), VII. köt., Berlin 1835. – *194 239*

– *Der Feldzug von 1815 in Frankreich* (Az 1815-ös franciaországi hadjárat); „Hinterlassene Werke" („Hátrahagyott Művei"), VIII. köt., Berlin 1835. – *194 239*

CLUSS, Adolf (kb. 1820–1889) – német mérnök, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848-ban a mainzi Munkás Művelődési Egylet titkára; 1849-ben az Egyesült Államokba emigrált; az 50-es években levelezésben állt Marxszal és Engelsszel; több német, angol és amerikai demokrata lap munkatársa; a tengernagyi hivatal tisztviselője Washingtonban. – *87 308 356 360 532 545–546 630*

COBBETT, William (1762–1835) – angol politikus, író és publicista, a kispolgári radikalizmus képviselője; küzdött Anglia politikai rendszerének demokratizálásáért; 1802-től az „Annual Register" kiadója. – *42 264* (352)

COBDEN, Richard (1804–1865) – angol gyáros, liberális politikus, a szabadkereskedelem híve; a Gabonatörvény-Ellenes Liga egyik alapítója; a parlament tagja. – *3 108 118–119* (2 174 198 217)

– *What next and next?* (Hogyan tovább?), London 1856. – *3* (2)

Code Napoléon. – *115* (216)

COEHOORN (Coehorn), Menno, Baron van (1641–1704) – holland mérnök, tábornok. – *240–242*

Colin *lásd* Campbell, Sir Colin, Baron Clyde

COLLET, Charles Dobson – angol radikális újságíró, 1859–65 a „Free Press" szerkesztője; ez időtől közeli kapcsolatban állt Marxszal. – *56–57 72 272 468–471 514–517 601*

CONINGHAM (Conningham, Cunningham), William (szül. 1815) – angol liberális parlamenti képviselő; részt vett az 1861 decemberi brightoni gyűlésen, amelyet azért hívtak össze, hogy Angliának az Egyesült Államok elleni intervencióját megakadályozzák. – *103 207* (191)

»*Le Constitutionnel*« (Alkotmányos Újság), Párizs. – *67 283 371* (127)

Copies and Extracts of several letters written by the King of Sweden and his Ministers, relating to the Negociations of Baron Görtz etc. which letters were found in a ship driven ashore in Norway by a storm, and published at Copenhagen by order of the King of Denmark (A svéd király és miniszterei Görtz báró tárgyalásairól stb. szóló különféle leveleinek másolatai és kivonatai, mely leveleket a vihar által Norvégia partjaira sodort hajóban találtak és Koppenhágában a dán király parancsára közzétettek), London 1717. – *10*

Copy of a very secret despatch from count Pozzo di Borgo, dated Paris, the 28th November 1828 (Pozzo di Borgo gróf igen titkos jelentésének másolata, kelt Párizs, 1828 november 28); „The Portfolio", I. köt., London 1836. – *436 439* (561)

CORNELIUS, Wilhelm – radikális publicista, az 50-es években emigráns Londonban; Marx baráti köréhez tartozott. – *83–85 111*

Correspondence respecting the Affairs of Italy. From January to June 30, 1848 (Levelezés az itáliai ügyeket illetően. 1848 januárjától június 30-ig), II. rész, London 1849. – *407* (518)

Correspondence 1839–1841, relative to the Affairs of the East, and the Conflict between Egypt and Turkey (Levelezés 1839–1841, a keleti ügyeket és az Egyiptom és Törökország közötti konfliktust illetően), 4 részben. – *112* (211)

COTTA, Johann Georg, Freiherr von Cottendorf (1796–1863) – német könyvkiadó. – *356 490 614*

COWLEY, Henry Richard Charles Wellesley, Earl (1804–1884) – angol diplomata; 1852–67 párizsi nagykövet. – *402–403*

COXE, William (1747–1828) – angol történész és utazó, 1804-től wiltshire-i főesperes, egyedülálló történelmi dokumentumok gyűjtője és kiadója. – *17*

CRAWSHAY, George – angol újságíró (a XIX. sz. 50-es éveiben), urquhartista. – *447* – *The Russian Memoir of 1837* (Az 1837-es orosz memorandum); „The Free Press", 1859 júl. 27. – *447* (576)

CROMWELL, Oliver (1599–1658) – angol államférfi; az angol polgári forradalom vezetője; Anglia, Skócia és Írország lordprotektora (államfője) 1653–1658. – *179*

Cyclopaedia *lásd* The New American Cyclopaedia

CYPLES, William (1831–1882)–angol újságíró és politikus, urquhartista; 1856-ban a sheffieldi külügyi bizottság titkára, a „Sheffield Free Press" munkatársa. – *44 54–57 513* (104 652)

Cyprien *lásd* Robert, Cyprien

D

DAGOBERT, I. (602–638) – frank király 628–638. – *19*

Dähnhardt *lásd* Stirner-Schmidt, Marie Wilhelmine

»*The Daily News*« (Napi Hírek), London. – *231 240* (321)

»*The Daily Telegraph*« (Napi Távíró), London. – *291 329 352 355 407 595* (383)

DANA, Charles Anderson (1819–1897) – amerikai haladó újságíró; a „New York Daily Tribune" és a „New American Cyclopaedia" társszerkesztője. – *62 72 84 89 94 105–106 111–120 129–130 134 137 140–142 156–158 164 167 170 174 186 192–194 218 232–235 243–249 254–256 260–267 280 354–356 379–381 394–395 422–424 452 457 460 470 624* (3 213 490)

DANIELS, Amalie (1820–1895) – R. Daniels felesége. – *329 374 378 445*

DANIELS, Roland (1819–1855) – német orvos; 1850-től a Kommunisták Szövetsége kölni központi vezetőségének tagja; a kölni kommunista-per egyik vádlottja; az esküdtszék felmentette; Marx és Engels barátja. – *329 352 525*

DARIMON, Louis-Alfred (1819–1902) – francia politikus, publicista és történész, proudhonista. – *81*

– *De la réforme des banques, avec une introduction par Émile de Girardin* (A bankok reformjáról, Émile de Girardin bevezetésével), Párizs 1856. – *81*

DARWIN, Charles Robert (1809–1882) – angol természetbúvár, a fajok változékonyságát és az ember természetes leszármazását hirdető fejlődéstan megalapítója. – *498*

– *On the Origin of Species by means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* (A fajták eredete természetes kiválogatódás révén, vagy az előnyben levő fajok megőrződése az életért folyó küzdelemben), London 1859. – *498* (642)

D'ASPRE, Constantin, Baron (1761–1809) – osztrák tábornok, részt vett a Francia Köztársaság és a Napóleon elleni háborúkban. – *174*

DAVOUT, Louis-Nicolas, duc d'Auerstaedt, prince d'Eckmühl (1770–1823) – francia tábornagy. – *162 171* (253)

The Defensive Treaty concluded in the Year 1700 between His Late Majesty King William of ever Glorious Memory, and His Present Swedish Majesty King Charles the XII (A boldogult és örökké dicső emlékezetű Vilmos király Őfelsége és XII. Károly jelenlegi svéd király Őfelsége között az 1700-as évben megkötött védelmi egyezmény). – *9*

DELIUS – Engels bradfordi ismerőse. – *570*

Democrat *lásd* New Yorker Democrat

DÉMOKRITOSZ, abdériai (i. e. kb. 460–370) – görög materialista filozófus. – *523*

DEMUTH, Helene (1823–1890) – a Marx család házvezetőnője és hűséges barátja. – *331 514*

DERBY, Edward George Geoffrey Smith Stanley, Earl of (1799–1869) – angol államférfi, 1835-ig whig, majd tory, később a konzervatív párt egyik vezetője; 1852–68 több ízben miniszterelnök. – *273–274 402–404* (492 493)

Despatch of count Pozzo di Borgo to count Nesselrode, dated Paris, Dec. 22. 1826 (Pozzo di Borgo gróf jelentése Nesselrode grófnak, kelt Párizs, 1826 dec. 22); „The Portfolio", I. köt., London 1836. – *9 436 439* (25 561)

DESPREZ, Hippolyte – francia történész és publicista a XIX. sz. közepén. – *17 20*

– *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie, histoire contemporaine des Illyriens, des Magyars, des Roumains et des Polonais* (Ausztria és Törökország népei, az illírek, magyarok, románok és lengyelek jelenkori története), I–II. köt., Párizs 1850. – *17 20*

DESTRILHES, M. – *31 37*

– *Confidences sur la Turquie* (Bizalmas közlések Törökországról), Párizs 1855. – *31 37*

»*Deutsche Brüsseler Zeitung*« (Brüsszeli Német Újság), Brüsszel. – *414* (535)

»*Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*« (Német tudományos és művészeti évkönyvek), Lipcse. – *206 522* (297)

»*Deutsches Museum. Zeitschrift für Literatur, Kunst und öffentliches Leben*« (Német Múzeum. Irodalmi, művészeti és közéleti folyóirat), Lipcse. – *348 373* (439)

– 1858. jún. 10.: *Literaturgeschichte* (Irodalomtörténet). – *349* (440)

DIBICS-ZABALKANSZKIJ (Gyibics), Ivan Ivanovics, gróf (Hans Karl Friedrich Anton von Diebitsch und Narden) (1785–1831) – orosz vezértábornagy, az 1828–29-es orosz–török háborúban főparancsnok; 1831-ben a lengyel felkelést leverő cári csapatok főparancsnoka. – *169*

DINGELSTEDT, Franz, Freiherr von (1814–1881) – német költő és író, kezdetben liberális, később monarchista; eleinte a kispolgári ellenzék, majd a német klasszikus költészet képviselője; mint dramaturg működött udvari színházaknál. – *373*

»*Dio e Popolo*« (Isten és Nép), Genova. – *338* (420)

DISRAELI (D'Israeli), Benjamin (1876-tól Earl of Beaconsfield) (1804–1881) – angol politikus, író, a toryk egyik vezetője; 1852, 1858–59, 1866–68 pénzügyminiszter; 1868, 1874–80 miniszterelnök. – *99 404 610* (493)

DOBNER, Job Felix (Pater Gelasius) (1719–1790) – cseh történész. – *16*

– *Libočani Hajek: „Annales Bohemorum"* (Libočani Hajek: „Cseh krónika") (Pater Gelasius kiadásában), I–II. köt., Prága 1761–63. – *16*

DOBROWSKY (Dobrovskỳ), Josef (1753–1829) – cseh tudós, a szláv nyelvek filológiájának megalapozója; írásai a XIX. sz. első felében nagy szerepet játszottak a cseh nemzeti mozgalom fejlődésében. – *15–16* (41)

– *Slavin. Botschaft aus Böhmen an alle Slawischen Völker, oder Beiträge zu ihrer Charakteristik, zur Kenntnis ihrer Mythologie, ihrer Geschichte und Altertümer, ihrer Literatur und ihrer Sprachkunde nach allen Mundarten. Mit einem Anhange: der böhmische Cato, vollständige Ausgabe in vier Büchern* (Szláv nő. Csehországi üzenet minden szláv nép számára, avagy adalékok jellemzésükhöz, mitológiájuk, történelmük és régiségeik, iro-

dalmuk és valamennyi tájszólás szerinti nyelvészetük ismeretéhez. Függeléke a cseh Cato, teljes kiadás négy könyvben); Második javított, helyesbített és bővített kiadás, kiadta Wenceslaw Hanka, Prága 1834. – *15–17* (35 36 37)

DOLCH, Oskar – *483 596*

– *Geschichte des deutschen Studententums von der Gründung der deutschen Universitäten bis zu den deutschen Freiheitskriegen* (A német diákság története a német egyetemek alapításától a német szabadságháborúkig), Lipcse 1858. – *483*

DOLLESCHALL, Laurenz (szül. 1790) – kölni rendőrtisztviselő 1819–47; a „Rheinische Zeitung" cenzora. – *7 20*

DOUGLAS, Sir Howard (Baronet) (1776–1861) – angol tábornok, katonai író; több művet írt a tüzérségről és az erődépítésről. – *163*

– *An Essay on the Principles and Construction of Military Bridges, and the Passage of Rivers in Military Operations* (Tanulmány a katonai hidak elveiről és konstrukciójáról, valamint a folyókon történő átkelésről hadműveletek idején), London 1816. – *163*

DOWBIGGIN – angol tiszt; 1855-ben részt vett a krími háborúban; Panmure hadügyminiszter unokaöccse. – *21*

DRONKE, Ernst (1822–1891) – német publicista és író, kezdetben „igazi szocialista", majd a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; a forradalom veresége után Svájcba, majd Angliába emigrált; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Marxhoz és Engelshez csatlakozott; később visszavonult a politikai életből. – *74 96 105 144 197 206 245 373 435–436 440–444 454 545 625* (331)

DROUYN DE LHUYS, Edouard (1805–1881) – francia politikus és diplomata, mérsékelt monarchista, orléanista, 1851 után bonapartista; 1848–66 több ízben külügyminiszter. – *5*

DRUCKER, Louis – német újságíró, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es forradalomban, majd Londonba emigrált; a „How do you do?" c. humoros angol hetilap kiadója. – *487 609 613* (538 638)

DULON, Rudolph (1807–1870) – német lelkész, fénybarát; 1853-ban kivándorolt Amerikába. – *599* (718)

DUNCKER – berlini rendőrtanácsos. – *488 499–500* (631)

DUNCKER, Franz Gustav (1822–1888) – polgári politikus és könyvkiadó. – *289 292 328 342 357 363 371–373 382 385–386 389 393 396–398 401 415 418–421 428 442–443 448–449 457 467 471 494 534 542 547–550 553–562 565 582–586 593 598 628 634* (398 473 550 735)

DUNCOMBE, Thomas Slingsby (1796–1861) – angol politikus, polgári radikális, a 40-es években chartista, a parlament tagja. – *341*

DUPRÉ de Saint-Maur, Émile (1772–1854) – francia író és hivatalnok, utazásokat tett Oroszországba. – *16*

– *L'Hermite en Russie, ou Observations sur les moeurs et les usages russes au commencement du XIXe siècle* (A zarándok Oroszországban, vagy észrevételek az orosz erkölcsökről és szokásokról a XIX. század elején), I–III. köt., Párizs 1829. – *16*

DUVIVIER, Franciade-Fleurus (1794–1848) – francia tábornok; a 30–40-es években részt vett Algéria meghódításában; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja; részt vett a júniusi felkelés leverésében. – *175*

E

ECCARIUS, Johann Georg (1818–1889) – német szabó, publicista, Londonba emigrált; az Igazak Szövetségének, majd a Kommunisták Szövetségének és az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1867–71 titkára; később a trade-unionistákhoz csatlakozott. – *373–377 380 392 415* (50)

»*The Economist*« (A Közgazdász), London. – *211* (304)
– 1857 nov. 28. (Tudósítónktól:) *Párizs, csütörtök.* – *212*
– 1857 dec. 5.: *The deeper causes of the recent pressure* (A legutóbbi depresszió mélyebb okai). – 213
– 1858 febr. 6. (Tudósítónktól:) *Párizs, csütörtök.* – *268*
– 1858 máj. 15. *308–309*
– 1858 aug. 28.: *Accounts relating Trade and Navigation for the Seven Months ended July 31, 1858* (Beszámoló az 1858 júl. 31-ével végződő hét hónap kereskedelméről és hajózásáról). – *335* (416)

Edgar *lásd* Bauer

Edgar *lásd* Westphalen

Efraim *lásd* Lassalle

EICHHOFF, Frédéric-Gustave (1799–1875) – német származású francia filológus. – *19 26*
– *Histoire de la langue et de la littérature des Slaves, Russes, Serbes, Bohèmes, Polonais et Lettons, considérées dans leur origine indienne, leurs anciens monuments, et leur état présent* (A szlávok, oroszok, szerbek, csehek, lengyelek és lettek nyelvének és irodalmának története, tekintettel indiai eredetükre, régi műalkotásaikra és jelenlegi állapotukra), Párizs 1839. – *15 19* (34)

EICHHOFF, Karl Wilhelm (1833–1895) – német szocialista, az 50-es évek végén a sajtóban leleplezte Stieber provokációs kémtevékenységét, ezért perbe fogták. Az Internacionálé egyik első történetírója. – *488 499–502* (631)
– (Névtelenül:) *Stieber;* „Hermann", 1859 szept. 10., 17., 24. és okt. 8., 22., 29. – *488 499–500* (631 643)
– (Névtelenül:) *Berlin, 8. Nov.* (*Stieber.*); „Hermann", 1859 nov. 12. – *488 499–500* (631)

ELGIN, James Bruce, Earl of Elgin and of Kincardine (1811–1863) – angol diplomata; 1857–58, 1860–61 rendkívüli meghatalmazott Kínában; 1862–63 indiai alkirály. – *340–342*

ELLENBOROUGH, Edward Law, Earl of (1790–1871) – angol politikus, tory; 1842–44 indiai főkormányzó, 1846-ban az admiralitás első lordja, 1858-ban az indiai ügyeket ellenőrző testület elnöke. – *99* (417)

ELSNER, Karl Friedrich Moritz (1809–1894) – német publicista és politikus, radikális; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés tagja (baloldal); az 50-es években a „Neue Oderzeitung" egyik szerkesztője. – *400 522* (502)

EMANUEL *lásd* Viktor Emánuel, II.

The Encyclopaedia Britannica. – *145 261*

ENGEL János Keresztély (1770–1814) – magyar történész, Magyarország és a szláv országok történetét feldolgozó művek szerzője. – *15*
– *Geschichte von Dalmatien, Kroatien, Slavonien* (Dalmácia, Horvátország és Szlavónia története), Halle 1798. – *15*

ENGELS, Elisabeth Franziska Mauritzia (szül. van Haar) (1797–1873) – Friedrich Engels anyja. – *59 458 570–572 608*

ENGELS, Emil (1828–1884) – Engels fivére, az engelskircheni Ermen & Engels cég társtulajdonosa. – *143 607–608*

ENGELS, Friedrich (Sen.) (1796–1860) – Friedrich Engels apja; 1837-ben az angol Ermen-céggel közös vállalkozásként először Manchesterben, majd Engelskirchenben pamutfonodát létesített. – *5 88 96 197 217 385 458 572 608*

ENGELS, Friedrich (1820–1895).

– *Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen* (A munkásosztály helyzete Angliában. Személyes megfigyelések és hiteles forrásmunkák alapján), Lipcse 1845. (2. köt. 211–473. old.) – *316* (405)

– *Die deutsche Reichsverfassungskampagne* (A német birodalmi alkotmány-hadjárat); „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 jan.–márc. (1–3. sz.) (7. köt. 105–190. old.) – *58 254 555 580* (50 109 149 266 342 682 701)

– *Der deutsche Bauernkrieg* (A német parasztháború); „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 máj.–okt. (5–6. sz.) (7. köt. 319–401. old.) – *20 567 580* (50 690 699)

– (Névtelenül:) *The European War* (Az európai háború); „New York Daily Tribune", 1856 febr. 4. (11. köt. 569–572. old.) – *3* (4)

– (Névtelenül:) *Hegyi hadviselés*; „New York Daily Tribune", 1857 jan. 27. (12. köt. 100–107. old.) – *80* (148)

– (Névtelenül): *Az angol–perzsa háború perspektívái*; „New York Daily Tribune", 1857 febr. 19. (12. köt. 114–119. old.) – *89* (167)

– (Névtelenül:) *Az angolok újabb kínai expedíciója*; „New York Daily Tribune", 1857 ápr. 17. (12. köt. 163–165. old.) – *97* (178)

– (Névtelenül:) *Changes in the Russian Army* (Reformok az orosz hadseregben); „New York Daily Tribune", 1857 máj. 6. (12. köt. 180–182. old.) – *518* (657)

– (Névtelenül:) *Persia–China* (Perzsia–Kína); „New York Daily Tribune", 1857 jún. 5. (12. köt. 195–200. old.) – *120–124 127* (221)

– (Névtelenül:) *Delhi bevétele*; „New York Daily Tribune", 1857 dec. 5. (12. köt. 306–311. old.) – *194 203–205* (292)

– (Névtelenül:) *A lakhnúi fegyvertény*; „New York Daily Tribune", 1858 jan. 30. (12. köt. 330–333. old.) – *228 231–233 237* (320)

– (Névtelenül:) *The Relief of Lucknow* (Lakhnú felmentése); „New York Daily Tribune", 1858 febr. 1. (12. köt. 342–349. old.) – *240–242* (329 330)

– (Névtelenül:) *Windham veresége*; „New York Daily Tribune", 1858 febr. 20. (12. köt. 354–359. old.) – *242 249 254* (332 337)

– (Névtelenül:) *Lakhnú bevétele*; „New York Daily Tribune", 1858 ápr. 30. (12. köt. 407–412. old.) – *286 301 529* (386)

– (Névtelenül:) *Részletek Lakhnú elfoglalásáról*; „New York Daily Tribune", 1858 máj. 25. (12. köt. 429–434. old.) – *301 529* (386)

– (Névtelenül:) *Az angol hadsereg Indiában*; „New York Daily Tribune", 1858 jún. 26. (12. köt. 459–462. old.) – *310* (397)

– (Névtelenül:) *Az indiai hadsereg*; „New York Daily Tribune", 1858 júl. 21. (12. köt. 481–485. old.) – *315*

– (Névtelenül:) *How the Indian War has been managed* (Hogyan vezették az indiai háborút); „New York Daily Tribune", 1858 aug. 13. – *325* (408)

– (Névtelenül:) *Russian progress in Central Asia* (Oroszország előrenyomulása Közép-Ázsiában); „New York Daily Tribune", 1858 nov. 3. (12. köt. 556–561. old.) – *340–342* (427)

– (Névtelenül:) *Russian State Papers respecting her Recent Advance to our Indian Frontiers* (Orosz állami okmányok indiai határaink felé való legújabb előrenyomulásukra vonatkozóan); „The Free Press", 1858 nov. 24. (12. köt. 556–561. old., 457. jegyz.) – *340–342* (427)

– (Névtelenül:) *Oroszország sikerei a Távol-Keleten*; „New York Daily Tribune", 1858 nov. 18. (12. köt. 578–582. old.) – *340–342 355 377* (426)

– (Névtelenül:) *The Prosecution of Montalembert* (Montalembert perbe fogása); „New York Daily Tribune", 1858 nov. 24. (12. köt. 583–587. old.) – *345–346 350 354* (333)
– (Névtelenül:) *Európa 1858-ban*; „New York Daily Tribune", 1858 dec. 23. (12. köt. 610–614. old.) – *350* (443)
– (Névtelenül:) *Abatis* (Torlasz); „The New American Cyclopaedia", I. köt., 1858. (14. köt. 5. old.) – *158* (247)
– (Névtelenül:) *Abensberg*; „The New American Cyclopaedia", I. köt., 1858. – *140 144* (233)
– (Névtelenül:) *Adjutant* (Adjután); „The New American Cyclopaedia", I. köt., 1858. (14. köt. 6. old.) – *140 144–146 157* (233 238)
– (Névtelenül:) *Afghanistan* (Afganisztán); „The New American Cyclopaedia", I. köt., 1858. (14. köt. 7–14. old.) – *140 158* (247)
– (Névtelenül:) *Airey*; „The New American Cyclopaedia", I. köt., 1858. (14. köt. 15. old.) – *146 157* (238)
– (Névtelenül:) *Albuera*; „The New American Cyclopaedia", I. köt., 1858. (14. köt. 16–17. old.) – *146 157 245–247 265* (238 334)
– (Névtelenül:) *Algeria* (Algéria); „The New American Cyclopaedia", I. köt., 1858. (14. köt. 18–25. old.) – *140 170 175*
– (Névtelenül:) *Alma*; „The New American Cyclopaedia", I. köt., 1858. (14. köt. 26–28. old.) – *140 144–146 157 175 291* (233 238 262)
– (Névtelenül:) *Ammunition* (Lőszer); „The New American Cyclopaedia", I. köt., 1858. (14. köt. 29. old.) – *140 144 170* (233)
– (Névtelenül:) *Army* (Hadsereg); „The New American Cyclopaedia", II. köt., 1858. (14. köt. 33–71. old.) – *137 140 153 156–161 170 174 182 194 233* (229 236)
– (Névtelenül:) *Arquebuse*; „The New American Cyclopaedia", II. köt., 1858. (14. köt. 72–73. old.) – *146 157* (238)
– (Névtelenül:) *Artillery* (Tüzérség); „The New American Cyclopaedia", II. köt., 1858. (14. köt. 74–94. old.) – *140 170 186 192–196 203 232 245 260–261* (234 291 323)
– (Névtelenül:) *Aspern*; „The New American Cyclopaedia", II. köt., 1858. (14. köt. 95–98. old.) – *146 157* (238)
– (Névtelenül:) *Attack* (Támadás); „The New American Cyclopaedia", II. köt. 1858. (14. köt. 99–102. old.) – *146 157* (238)
– (Névtelenül:) *Barbette* (Lövegpad); „The New American Cyclopaedia", II. köt., 1858. (14. köt. 105. old.) – *164 256* (250)
– (Névtelenül:) *Bastion* (Bástya); „The New American Cyclopaedia", II. köt., 1858. (14. köt. 108–109. old.) – *164 256* (250)
– (Névtelenül:) *Battery* (Üteg); „The New American Cyclopaedia", II. köt., 1858. (14. köt. 110–111. old.) – *169 181 256*
– (Névtelenül:) *Battle* (Ütközet); „The New American Cyclopaedia", II. köt., 1858. (14. köt. 112–115. old.) – *169–171 256* (258)
– (Névtelenül:) *Bayonet* (Szurony); „The New American Cyclopaedia", II. köt., 1858. (14. köt. 116. old.) – *164 256* (250)
– (Névtelenül:) *Berme* (Párkány); „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 126. old.) – *249 252 256* (336)
– (Névtelenül:) *Bidassoa*; „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 141–144. old.) – *247 256 273*
– (Névtelenül:) *Bivouac* (Szabadtábor); „The New American Cyclopaedia", III. köt. 1858. (14. köt. 145. old.) – *256*
– (Névtelenül:) *Blenheim* (Blindheim); „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 146–147. old.) – *247–249 252 256* (336)
– (Névtelenül:) *Blindage* (Védőfal); „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 148. old.) – *256*
– (Névtelenül:) *Bomarsund*; „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 180. old.) – *256 269 276 280–282 286*

– (Névtelenül:) *Bomb* (Bomba); „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 181–182. old.) – *256*
– (Névtelenül:) *Bombardier* (Bombamester); „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 183. old.) – *256*
– (Névtelenül:) *Bombardment* (Bombázás); „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 184–185. old.) – *256*
– (Névtelenül:) *Bomb ketch* (Bombázógálya); „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 186. old.) – *256*
– (Névtelenül:) *Bomb-proof* (Bombabiztos); „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 187. old.) – *256*
– (Névtelenül:) *Bomb vessel* (Bombázóhajó); „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 188. old.) – *256*
– (Névtelenül:) *Bonnet* (Mellvédsüveg); „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 189. old.) – *256*
– (Névtelenül:) *Borodino* (Borogyino); „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 190–194. old.) – *247–249 252 256* (336)
– (Névtelenül:) *Brescia*; „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 199–200. old.) – *256 269*
– (Névtelenül:) *Bridge* (Híd); „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 201–205. old.) – *256*
– (Névtelenül:) *Bridge-head* (Hídfő); „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 206–207. old.) – *256*
– (Névtelenül:) *Buda*; „The New American Cyclopaedia", IV. köt., 1859. (14. köt. 211–213. old.) – *256*
– (Névtelenül:) *Burmah* (Burma); „The New American Cyclopaedia", IV. köt., 1859. (14. köt. 217–223. old.) – *256 261 265 269 276 281*
– (Névtelenül:) *Camp* (Tábor); „The New American Cyclopaedia", IV. köt., 1859. (14. köt. 224–226. old.) – *235 254–256 265* (353)
– (Névtelenül:) *Campaign* (Hadjárat); „The New American Cyclopaedia", IV. köt., 1859. (14. köt. 227. old.) – *235 239* (324)
– (Névtelenül:) *Captain* (Kapitány); „The New American Cyclopaedia", IV. köt., 1859. (14. köt. 228. old.) – *235 239* (324)
– (Névtelenül:) *Carabine* (Karabély); „The New American Cyclopaedia", IV. köt., 1859. (14. köt. 229. old.) – *245* (333)
– (Névtelenül:) *Carcass* (Gyújtólövedék); „The New American Cyclopaedia", IV. köt., 1859. (14. köt. 230. old.) – *245* (333)
– (Névtelenül:) *Carronade* (Hajótarack); „The New American Cyclopaedia", IV. köt., 1859. (14. köt. 231–232. old.) – *245* (333)
– (Névtelenül:) *Cartridge* (Töltény); „The New American Cyclopaedia", IV. köt., 1859. (14. köt. 233. old.) – *245* (333)
– (Névtelenül:) *Case shot* (Kartács); „The New American Cyclopaedia", IV. köt., 1859. (14. köt. 234–235. old.) – *245* (333)
– (Névtelenül:) *Catapult* (Katapulta); „The New American Cyclopaedia", IV. köt., 1859. (14. köt. 236. old.) – *240–242 254–256 265* (353)
– (Névtelenül:) *Cavalry* (Lovasság); „The New American Cyclopaedia", IV. köt., 1859. (14. köt. 237–260. old.) – *240 252 261 268–269 276 280–282 287–288 301 314* (399)
– (Névtelenül:) *Coehorn*; „The New American Cyclopaedia", V. köt., 1859. (14. köt. 261–262. old.) – *240–242*
– (Névtelenül:) *Fortification* (Erődítés); „The New American Cyclopaedia", VII. köt., 1860. (14. köt. 263–283. old.) – *395 429* (490 551)
– (Névtelenül:) *Infantry* (Gyalogság); „The New American Cyclopaedia", IX. köt., 1860. (14. köt. 284–305. old.) – *395 446–447 460–461 465 470* (490 594)

– (Névtelenül:) *Navy* (Hajóhad); „The New American Cyclopaedia", XII. köt., 1861. (14. köt. 306–317. old.) – *159*
– (Névtelenül:) *Po und Rhein* (A Pó és a Rajna), Berlin 1859. (13. köt. 237–277. old.) – *381–382 385–389 393 397–401 406 410 415 418 422–423 428 449 452 489 555–559 564–565 569 631* (473 481 482 579)
– (Névtelenül:) *Austrian Hold on Italy* (Itália osztrák marokban); „New York Daily Tribune", 1859 márc. 4. (13. köt. 209–215. old.) – *401* (503 504)
– (Névtelenül:) *German Resources for War* (A németek háborús erőforrásai); „New York Daily Tribune", 1859 márc. 12. (13. köt. 203–208. old.) – *375* (470)
– (Névtelenül:) *Chances of the Impending War* (A küszöbönálló háború esélyei); „New York Daily Tribune", 1859 márc. 17. (13. köt. 223–227. old.) – *397–401* (498 503 504)
– (Névtelenül:) *A háború elkerülhetetlensége*; „New York Daily Tribune", 1859 ápr. 30. (13. köt. 305–307. old.) – *392 397* (489)
– (Névtelenül:) *Prospects of the War* (A háborús kilátások); „New York Daily Tribune", 1859 máj. 12. (13. köt. 317–320. old.) – *406–407* (518)
– (Névtelenül:) *Der Feldzug in Italien* (Az itáliai hadjárat); „Das Volk", 1859 máj. 28. (13. köt. 361–363. old.) – *418 428 600* (540 720)
– (Névtelenül:) *Fighting at last* (Végre harc); „New York Daily Tribune", 1859 jún. 6. (13. köt. 349–353. old.) – *416–417* (539)
– (Névtelenül:) *The Battle of Montebello* (A montebelloi csata); „New York Daily Tribune", 1859 jún. 10. (13. köt. 354–356. old.) – *416–417* (539)
– (Névtelenül:) *Die Kriegsereignisse* (A háborús események); „Das Volk", 1859 jún. 11. (13. köt. 374–376. old.) – *600* (720)
– (Névtelenül:) *Die Schlacht von Magenta* (A magentai csata); „Das Volk", 1859 jún. 18. (13. köt. 381–387. old.) – *600* (720)
– (Névtelenül:) *Der Rückzug der Österreicher an den Mincio* (Az osztrákok visszavonulása a Mincióhoz); „Das Volk", 1859 jún. 25. (13. köt. 391–394. old.) – *600* (720)
– (Névtelenül:) *Die Schlacht bei Solferino* (A Solferino melletti csata); „Das Volk", 1859 júl. 2. (13. köt. 399–401. old.) – *600* (720)
– (Névtelenül:) *Die Schlacht von Solferino* (A solferinoi csata); „Das Volk", 1859 júl. 9. (13. köt. 406–409. old.) – *600* (720)
– (Névtelenül:) *Historical Justice* (Történelmi igazságszolgáltatás); „New York Daily Tribune", 1859 júl. 21. (13. köt. 402–405. old.) – *441* (567)
– (Névtelenül:) *Der italienische Krieg. Rückschau* (Az itáliai háború. Visszapillantás); „Das Volk", 1859 júl. 23., 30., aug. 6. (13. köt. 422–432. old.) – *434 438–445 600* (515 559 568 720)
– (Névtelenül:) *Karl Marx, „Zur Kritik der Politischen Ökonomie"* (Karl Marx: „A politikai gazdaságtan bírálatához", Első füzet, Berlin, Franz Duncker, 1859); „Das Volk", 1859 aug. 6., 20. (13. köt. 460–468. old.) – *439 442–443 447–451 467* (566)
– (Névtelenül:) *Progress of the Moorish War* (A mór háború fejleményei); „New York Daily Tribune", 1860 jan. 19. (13. köt. 534–537. old.) – *478–482 494 501* (611 639)
– (Névtelenül:) *Military Reform in Germany* (Katonai reform Németországban); „New York Daily Tribune", 1860 febr. 20. (15. köt. 16–20. old.) – *476–478 482* (606)
– *lásd még* Marx

Enciklopédia *lásd* The New American Cyclopaedia

EPIKUROSZ (i.e. kb. 341–kb. 270) – görög materialista filozófus. – *521–523 535*

ERMANI – német kiadó és könyvkereskedő Londonban; 1859 ápr.–máj. a „Germania" c. londoni emigránsújság szerkesztője. – *413* (533)

ERMEN, Gottfried – az Ermen & Engels cég egyik társtulajdonosa Manchesterben. – *96 143 336 385 482 501 608*

ERSCH, Johann Samuel (1766–1828) – bibliográfus, a statisztika és a földrajz professzora Halléban. – *145 183 240* (237)

– és GRUBER: *Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste* (A tudományok és művészetek általános enciklopédiája), Lipcse 1818–90. – *145 183 240* (237)

ERSKINE – I. Péter háziorvosa. – *9*

ESPARTERO, Baldomero, conde de Luchana, duque de la Victoria (1793–1879) – spanyol tábornok és államférfi, a progresszista párt vezére; 1841–43 régens, 1854–56 miniszterelnök. – *55 170*

ESPINASSE, Charles-Marie-Esprit (1815–1859) – francia tábornok, bonapartista; a 30-as és 40-es években részt vett Algéria meghódításában, 1851-ben a dec. 2-i államcsínyben; 1854-ben hadosztályparancsnok Dobrudzsában, 1854–55 dandárparancsnok a Krímben; az Orsini-féle merénylet után belügyminiszter; 1859-ben hadosztályparancsnok az itáliai háborúban. – *6 262 285*

ETHERIDGE (megh. 1857) – angol admirális; 1856–57 az angol flotta parancsnoka az angol–perzsa háborúban; öngyilkos lett. – *128*

Eugène *lásd* Bonaparte, Eugène-Louis-Jean-Joseph

Eugène, prince *lásd* Beauharnais, Eugène, herceg

EUGÉNIE-Marie de Montijo de Guzmán, comtesse de Teba (1826–1920) – francia császárné, III. Napóleon felesége. – *6*

EVANS, Sir George de Lacy (1787–1870) – angol tábornok, liberális politikus; a parlament tagja; 1854-ben hadosztályparancsnok a Krímben. – *21 292*

EWERBECK, August Hermann (1816–1860) – német orvos és író, az Igazak Szövetsége párizsi csoportjának vezetője, majd a Kommunisták Szövetségének tagja; 1844–51 szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel; 1850-ben kilép a Szövetségből, Amerikában, később ismét Franciaországban él. – *66 349* (124)

Examiner *lásd* Manchester Daily Examiner & Times

Examiner and Times *lásd* Manchester Daily Examiner & Times

Expédition d'Igor *lásd* Слово о полку Игоревь

F

FABRICE – hadbiztossági tanácsos Berlinben, 1858 májusában Bormann segédletével megtámadta az utcán Lassalle-t; Lassalle feljelentésére Fabrice-t a katonai bíróság egyévi várbörtönre és állásvesztésre ítélte. – *310–312 315 536–537* (398)

FALLMERAYER, Jakob Philipp (1790–1861) – német orientalista. – *3*

– Recenzió: *Essai de chronographie Byzantine pour servir a l'examen des Annales du Bas-Empire et particulièrement des chronographes slavons de 395 à 1057. Par M. Édouard de Muralt. St. Pétersbourg, 1855* (Edouard de Muralt: Bizánci kronográfia kísérlete a keletrómai birodalom évkönyvei és különösen a 395 és 1057 közötti szláv krónikák kutatásának céljára. Szentpétervár 1855); „Allgemeine Zeitung", 1856 jan. 11., 12. – *3* (9)

FARINA, Giovanni Maria (1686–1766) – Kölnben megtelepedett olasz kereskedő, a kölnivíz első előállítója. – *112 518*

FAUCHER, Julius (1820–1878) – német publicista és vulgáris közgazdász, ifjúhegeliánus, a szabadkereskedelem híve; 1850–61 emigráns Angliában, a „Morning Star" munka-

társa; az 50-es évek elején polgári anarchista nézeteket képviselt; 1861-ben visszatért Németországba; később haladópárti. – *18 82 119 486 519*

FAZY, Jean-Jacques (James) (1794–1878) – svájci publicista és politikus, radikális; 1846–53, 1855–61 Genf kanton kormányzatának elnöke, a Svájci Állami Bank alapítója; bonapartistabarát politikát folytatott; K. Vogt közeli barátja. – *476 490–492*

FEIBEL, Heinrich – publicista, a 40-es években a wiesbadeni Munkás Művelődési Egylet elnöke; 1851 szeptemberében letartóztatták és 1852 júliusában a wiesbadeni Királyi Bíróságon egyévi kényszermunkára ítélték; később Angliában élt. – *351*

FERDINAND von Este (d'Este), főherceg (1781–1850) – osztrák tábornagy, részt vett a Napóleon elleni háborúkban. – *171*

FERENC JÓZSEF, I. (1830–1916) – osztrák császár 1848–1916, magyar király 1848–1849 és 1849–1916 (1867-ig koronázatlanul). – *438 441 484* (485)

»*Le Figaro*«, Párizs. – *111* (208)

FINLEN, James – chartista, 1852–58 a Nemzeti Charta-Szövetség végrehajtó bizottságának tagja. – *32* (69)

FIORENTINO, Pier Angelo (1809–1864) – olasz író, újságíró és kritikus. 1835 óta Párizsban él; az 50-es években és a 60-as évek elején a bonapartista sajtó munkatársa. – *6*

FISCHEL, Eduard (1826–1863) – publicista; polgári haladópárti; 1858 óta fogalmazó a berlini városi bíróságon. 1859–60-ban a „Neues Portfolio" szerkesztője Berlinben. Élesen kritizálta Palmerston és III. Napóleon külpolitikáját. – *494* (640)

FITZGERALD, John David (1816–1889) – ír jogász és liberális politikus, a parlament tagja; az írországi angol közigazgatásban többször viselt magas tisztségeket. – *356*

FLORENCOURT, Franz von (1803–1886) – német publicista, több német folyóirat szerkesztője; pályája elején liberális, később konzervatív; Jenny Marx mostohatestvérének, Ferdinand von Westphalennek a sógora. – *621*

FLOTTWELL, Eduard Heinrich von (1786–1865) – porosz politikus; 1830–40 Posennak, 1846–48 Vesztfáliának főprezidense; 1844–46 pénzügyminiszter; 1858–59 belügyminiszter. – *373*

„*Flugblätter des Vereins »Deutsche Einheit und Freiheit« in England*" (Az angliai „Német Egység és Szabadság" egylet röpiratai), London. – *345–346* (435)

FOULD, Achille (1800–1867) – francia bankár és politikus, orléanista, majd bonapartista; 1849–52, 1861–67 pénzügyminiszter, 1852–60 államminiszter; szenátor. – *191 205 270 298 313 412*

FOX, William Johnson (1786–1864) – angol politikus és publicista, szabadkereskedő, majd liberális; a parlament tagja. – *97 108*

Franck *lásd* Szemere

FRANK (Franck), Gustav (megh. 1860) – osztrák kispolgári demokrata; az 50-es évek elején emigráns Londonban. – *18*

FRANKLIN, Benjamin (1706–1790) – amerikai politikus, természettudós és közgazdász; a Függetlenségi Nyilatkozat egyik szerzője. – *547*

– *A Modest Inquiry into the Nature and Necessity of a Paper Currency* (Szerény vizsgálódás a papírpénz természetéről és szükségességéről); „Works" („Művei"), II. köt., kiadta J. Sparks, Boston 1836. – *547*

»*The Free Press*« (A Szabad Sajtó), London. – *4 45 56–57 102 109 112 440 516* (12 206)

– 1856 jan. 19.: *The Chartist Correspondence* (A chartista levelezés). – *4 32* (12 68)
– 1858 jan. 13.: *Exports and Imports* (Export és import). – *238* (327)
– 1858 máj. 12. – *591* (710)
– 1858 máj. 12.: *Recent Treachery in Circassia* (A legutóbbi cserkeszföldi árulás). – *309–310* (395)
– 1858 jún. 30.: *Charge of Hungarian Treachery* (A magyar árulás vádja). – *314 316*
– 1858 aug. 25.: *The Russian Agent in Circassia* (Az orosz ügynök Cserkeszföldön). – *334*
– 1858 dec. 22.: *Revelation by a Russian of the Object of the Chinese War and Treaty* (Egy orosz leleplezi a kínai háború és szerződés célját). – *377* (471)
– 1859 aug. 31. – *465* (588)

»*Free Press Serials*« (A Szabad Sajtó folytatásos kiadványai), Sheffield. – *511–512* (92 651)

FREILIGRATH, Ferdinand (1810–1876) – német forradalmár költő; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője, a Kommunisták Szövetségének tagja; az 50-es években kispolgári radikális. – *24 46 55 61 64 78–79 89 92–93 96 105 117–118 138 206 221–222 243 245 260 314 319 323–327 335–337 348 351–356 360–362 365 368–370 373–378 389 400 405–406 428 440–441 444 448–452 457 466–471 474–477 480 484–487 490–497 500–502 521 541–546 552 563 587–588 596 604 609 612–617 625–627 633* (166 331 449 512 552 600 634 635 638)
– *An Joseph Weydemeyer* (Joseph Weydemeyerhez), 1852. – *428* (549)
– *Nach Johanna Kinkels Begräbnis* (Johanna Kinkel temetése után). – *352–353 374 377–378 428 476 546 552* (448 549)
– *Sämtliche Werke* (Összes Művei); teljes eredeti kiadás, VI. köt., New York 1859. – *428*
– *Zur Schillerfeier. 10. November 1859. Festlied der Deutschen in Amerika* (A Schiller-ünnepségre. 1859 november 10. Az amerikai németek ünnepi dala). – *474–476 486 596 609 617 634* (603 728)
– *Zur Schillerfeier. 10. November 1859. Festlied der Deutschen in London* (A Schiller-ünnepségre. 1859 november 10. A londoni németek ünnepi dala). – *474–476 486 596 609 617 634* (603 728)
– *Erklärung* (Nyilatkozat); „Allgemeine Zeitung", 1859 nov. 15. – *485–486 490–492 614* (628 634)
– *Erklärungen* (Nyilatkozatok); „Allgemeine Zeitung", 1859 dec. 11. – *502* (644)
– *Trotz alledem!* (Mindenek ellenére!). – *633* (737)

FREILIGRATH, Ida (szül. 1817) – F. Freiligrath felesége. – *352–353 373 475 487 492 609 616–617 633*

FREILIGRATH, Käthe (Käthchen) (1845–1904) – F. Freiligrath leánya. – *487*

»*Der Freischütz*« (A Bűvös Vadász), Hamburg. – *411 479 501* (524)

FREUND – német orvos Londonban, az 50-es években a Marx család kezelőorvosa. – *126 148 349*

FRIEDLÄNDER, Max (1829–1872) – német publicista, polgári demokrata; a „Neue Oderzeitung" és a bécsi „Presse" szerkesztője, melyeknek Marx az 50–60-as években munkatársa volt; a „Neue Freie Presse" alapítója és szerkesztője; F. Lassalle unokafivére. – *221 232 244 400 407–410 420 425 524 563 566 573–575 630* (315 502 692 694)

FRIGYES, II. (Nagy) (1712–1786) – porosz király 1740–1786. – *77*

FRIGYES VILMOS, III. (1770–1840) – porosz király 1797–1840. – *176* (265)

FRIGYES VILMOS, IV. (1795–1861) – porosz király 1840–1861. – *20 36 80–81 194 451* (143 159 160 202 423)

FRISCH, Johann Leonhard (1666–1743) – nyelvész és természetkutató; a szláv nyelvjárások történetéről szóló művek szerzője. – *16*

– [*A szláv irodalom programjai*]
1. *Origo characteris Sclauonici, vulgo dicti Cyrillici* (A közszóval cirillnek nevezett szláv írásbeliség eredete), Berlin 1727. – *16*
2–6. *Historiae linguae Sclauonicae continuatio* (A szláv nyelv történetének folytatása), Berlin 1727., 1729., 1730., 1734., 1736. – *16*

FROST, John (1784–1877) – angol szövőmunkás; az 1839-es newporti chartista felkelés vezetője, halálra ítélték, az ítéletet életfogytiglani ausztráliai száműzetésre változtatták; 1856-ban kegyelmet kapott és visszatért Angliába. – *42 207*
– *Report of the Meeting of British Residents, held at the Astor House, Broadway, on Tuesday evening, March 18th, 1856, to congratulate Mr. John Frost* (Beszámoló a helybéli brit lakosoknak a broadwayi Astor House-ban 1856 március 18-án kedd este John Frost üdvözlésére tartott gyűléséről); „The People's Paper", 1856 ápr. 26. – *42*
– *Mr. John Frost to the secretary of the Chartists of Nottingham* (John Frost a nottinghami chartisták titkárához); „The People's Paper", 1857 nov. 14. – *207* (299)

FRÖBEL, Julius (1805–1893) – német publicista és könyvkiadó, kispolgári demokrata; részt vett az 1848-as forradalomban; a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben Amerikába emigrált, 1857-ben visszatért. – *315 348*
– *Aus Amerika, Erfahrungen, Reisen und Studien* (Amerikából: Tapasztalatok, utazások és tanulmányok); II. kiad., I–II. köt., Lipcse 1856–57. – *315* (404)

FUAD, effendi, Mehmed (1814–1869) – török politikus, 1848-ban a dunai fejedelemségekbe kiküldött kormánybiztos; később külügyminiszter és nagyvezír. – *29*

FULLARTON, John (1780–1849) – angol közgazdász, a currency-elmélet ellenfele. – *548*

Fürst Wladimir und dessen Tafelrunde. Alt-Russische Heldenlieder (Vlagyimir herceg és kerekasztala. Ó-orosz hősi énekek), Lipcse 1819. – *19 26* (43)

G

GAGERN, Heinrich Wilhelm August, Freiherr von (1799–1880) – német politikus, mérsékelt liberális; 1848-ban az előparlament tagja, a frankfurti nemzetgyűlés elnöke (jobbközép); 1848 dec.–1849 márc. a birodalmi kormány elnöke; később a gothai párt egyik vezetője. – *441*

GARIBALDI, Giuseppe (1807–1882) – olasz forradalmi demokrata, az itáliai nemzeti felszabadító mozgalmak és az Itália újraegyesítéséért folyó harcok szervezője és vezére. – *422 425–426 477–478 491* (546 610)

GARNETT, Jeremiah (1793–1870) – angol újságíró, a „Manchester Guardian" egyik alapítója és 1844–61 szerkesztője. – *105*

»*Die Gartenlaube. Illustriertes Familienblatt*« (A Lugas. Képes Családi Lap). – *484–486 489 613–614 617* (626)

GARTHE – a „Volk" c. újság pénztárosa. – *432 451–453 466*

GATTERER, Johann Christoph (1727–1799) – történész; 1759 óta professzor Göttingenben. – *17*
– *Einleitung in die synchronistische Universalhistorie* (Bevezetés a szinkronikus egyetemes történetbe), Göttingen 1771. – *17*

GEBHARDI, Ludwig Albrecht (1735–1802) – történész. – *17*
– *Fortsetzung der Allgemeinen Welthistorie* (Az Általános Világtörténelem folytatása), Halle 1789. – *17*

GEOFFROY, SAINT-HILAIRE, Etienne (1772–1844) – francia természetkutató. – *238*

GERCKEN, Philipp Wilhelm (1722–1791) – történész. – *16*
– *Versuch in der ältesten Geschichte der Slawen, besonders in Deutschland* (Kísérlet a szlávok legrégebbi, különösen németországi történetének összeállítására), Lipcse 1771. – *16*

Germania *lásd* Londoner Deutsche Zeitung

GERMINY, Charles-Gabriel, comte de (1799–1871) – francia politikus és pénzember, bonapartista; 1851 jan.–ápr. pénzügyminiszter, 1854–56 a Crédit foncier igazgatója, 1856–67 a Francia Bank igazgatója. – *150*

GERSTENBERG, Isidor (megh. 1876) – londoni bankár, F. Lassalle barátja és G. Kinkel híve. – *356 391 562*

Geschichte der Feldzüge des Herzogs Ferdinand von Braunschweig-Lüneburg (Ferdinand von Braunschweig-Lüneburg herceg hadjáratainak története); Christian Heinrich Philipp Edler von Westphalen hátrahagyott kézirata, kiadta F.O. W.H. von Westphalen, I–II. köt., Berlin 1859. – *621–622 634* (738)

GIBSON, Thomas Milner (Milner-Gibson) (1806–1884) – angol politikus, szabadkereskedő, majd liberális; 1846–48 kereskedelemügyi államtitkár, 1859–66 kereskedelemügyi miniszter. – *108–110 268–269 394* (355 493)

GIRARDIN, Émile de (1806–1881) – francia politikus és publicista; 1836–57 megszakításokkal a „Presse" szerkesztője; orléanista, burzsoá republikánus, majd bonapartista. – *81 551* (90)

GLADSTONE, William Ewart (1809–1898) – angol politikus, tory, majd peelista, később a liberális párt vezetője; 1852–55 és 1859–66 pénzügyminiszter, 1868–94 között több ízben miniszterelnök. – *332*
– *Studies on Homer and the Homeric age* (Tanulmányok Homéroszról és a homéroszi korról), I–III. köt., Oxford 1858. – *332*

GNEISENAU, August Wilhelm Anton, Graf Neithardt von (1760–1831) – porosz tábornok és politikus; jelentős szerepe volt a Napóleon elleni harc megszervezésében; 1806 után részt vett a hadseregreform alapjainak kidolgozásában; 1813–14 és 1815 Blücher vezérkarának főnöke. – *176–177*

GODFREY, François – Jersey-szigeti főügyész, nagybirtokos és bankár. – *193 262 530* (282)

GOEGG, Amand (1820–1897) – német újságíró, kispolgári demokrata; 1849-ben a badeni ideiglenes kormány tagja; az emigrációban a pacifista Béke- és Szabadságliga egyik vezetője; hazatérése után a 70-es években szociáldemokrata. – *476*

GOETHE, Johann Wolfgang von (1749–1832) – német költő és tudós. – *238 360 567 614* (459)
– *Ein Fastnachtsspiel, auch wohl zu tragieren nach Ostern, vom Pater Brey, dem falschen Propheten* (Farsangi játék, jószerivel húsvét után is előadható, Brey atyáról, a hamis prófétáról). – *614* (732)
– *Götz von Berlichingen* (Götz von Berlichingen, a vaskezű). – *567*

»*Голоса из России*« (Hangok Oroszországból), London. – *342* (428)

GOLOVIN, Ivan Gavrilovics (1816–1886) – orosz liberális földbirtokos, publicista, emigráns Londonban; a 40-es és 50-es években közel állt Herzenhez és Bakunyinhoz. – *63 66* (116)

Gottfried *lásd* Kinkel

GOTTSCHED, Johann Christoph (1700–1766) – német író és esztéta. – *546* (671)

GÖRTZ, Georg Heinrich, Baron (1668–1719) – svéd államférfi; 1715 óta pénzügy- és államminiszter; kalandorpolitikát folytatott. – *10*

GÖTZ, Theodor – angliai német emigráns, demokrata, Marx baráti köréhez tartozott. – *78*

GÖTZE, Peter Otto von (Pjotr Petrovics) (1793–1880) – balti német származású orosz hivatalnok, író és tudós, szlavisztikával foglalkozott, szerb és orosz népdalokat gyűjtött és fordított német nyelvre. – *19 26* (43)

– *Stimmen des russischen Volkes in Liedern* (Az orosz nép hangja dalokban), Stuttgart 1828. – *19*

GRANT, James (1802–1879) – angol radikális publicista és író, 1850–71 a „Morning Advertiser" szerkesztője. – *105 486*

GRAY, John (1798–1850) – angol közgazdász, utopikus szocialista, Owen követője; a „munkapénz" elméletének hirdetője. – *295 547*

– *The Social System. A Treatise on the Principle of Exchange* (A társadalmi rendszer. Értekezés a csere elvéről), Edinburgh 1831. – *295*

– *Lectures on the Nature and Use of Money. Delivered before the Members of the „Edinburgh Philosophical Institution" during the months of February and March, 1848* (Előadások a pénz természetéről és használatáról. Megtartva az „Edinburgh-i Filozófiai Intézet" tagjai előtt 1848 február és március havában), Edinburgh 1848. – *295*

»*Die Grenzboten. Zeitschrift für Politik und Literatur*« (Hírnökök a határról. Politikai és irodalmi folyóirat), Lipcse. – *90* (170)

GRIESHEIM, Adolf von (1820–1894) – gyáros, az Ermen & Engels cég társtulajdonosa, Engels hugának, Elisének a férje. – *608*

GRIESHEIM, Elise von (szül. Engels) (1834–1912) – Engels huga, Adolf von Griesheim felesége. – *608*

GRIESHEIM, Karl Gustav Julius von (1798–1854) – porosz tábornok és katonai író. – *166*

– *Vorlesungen über die Taktik* (Előadások a taktikáról), Berlin 1855. – *166 261* (255)

GRIMM, Jakob Ludwig Karl (1785–1863) – német filológus, a germanisztika és az összehasonlító néprajz úttörője, a berlini egyetem professzora, mérsékelt liberális; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (közép). – *26 112 182 478*

– *Deutsche Grammatik* (Német nyelvtan), I–IV. köt., Göttingen 1819–37. – *478* (613)

– *Geschichte der deutschen Sprache* (A német nyelv története), I–II. köt., Lipcse 1853. – *112 478–479*

GRUBER, Johann Gottfried (1774–1851) – tudós és irodalomtörténész; *lásd még* Ersch. – *145 183 240* (237)

GRÜN, Karl (Ernst von der Haide) (1817–1887) – német publicista, a 40-es évek közepén az „igazi szocializmus" fő képviselői közé tartozott; az 1848–49-es forradalom idején kispolgári demokrata; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés tagja (baloldal). – *57* (108 434)

Guardian *lásd* The Manchester Guardian

Guéronnière *lásd* La Guéronnière

GUMPERT, Eduard (megh. 1893) – manchesteri német orvos, Marx és Engels barátja. – *309 314–316 327 337 379 414–416 444 448*

GUROWSKI, Adam, gróf (1805–1866) – lengyel újságíró, 1849-től emigráns az Egyesült Államokban, az 50-es években a „New York Daily Tribune" munkatársa. – *72 93–94 115* (166)

GYLLENBORG, Karl, gróf (1679–1746) – svéd államférfi, 1715–18 londoni követ, 1718-tól államtitkár és miniszterelnök. – *10*

GYÖRGY, I. (1660–1727) – Nagy-Britannia és Írország királya 1714–1727. – *8*

GYULAY Ferenc, gróf (1798–1868) – magyar származású osztrák táborszernagy, 1848–49-ben részt vett az itáliai forradalom leverésében; 1849–50 hadügyminiszter; 1859-ig (a magentai vereségig) az osztrák hadsereg főparancsnoka Itáliában és a lombard-velencei királyság főkormányzója. – *404–406* (509 515)

H

HACQUET, Balthasar (1739–1815) – osztrák természetkutató és etnográfus. – *15–16*

– *Beobachtungen auf einer Reise nach Semlin* (Megfigyelések egy zimonyi utazás során), I–II. köt., Prága 1775. – *15*

– *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slawen* (A délnyugati és keleti vendek, illírek és szlávok jellemzése és leírása), 1–5. füzet, Lipcse 1801–1805. – *16*

Hamburger Korrespondent *lásd* Staats- und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen unparteiischen Korrespondenten

HAMILTON, Claud, Lord (1813–1884) – angol arisztokrata, konzervatív; a parlament tagja. – *21*

HANKA, Václav (1791–1861) – cseh költő, filológus és történész; küzd a Habsburgok németesítő törekvései ellen; reakciós, dicsőíti a cári önkényuralmat; saját költeményeit ócseh szövegekként adja ki. – *15 19 26*

– *Königinhofer Handschrift. Sammlung altböhmischer lyrisch-epischer Gesänge, nebst andern altböhmischen Gedichten, gefunden und herausgegeben von W. Hanka. Verdeutscht mit einer historisch-kritischen Einleitung versehen von W. A. Swoboda* (Königinhofi kézirat. Ócseh lírai és epikus énekek gyűjteménye egyéb ócseh költeményekkel együtt. Megtalálta és kiadta őket V. Hanka. Fordította és történetkritikai bevezetővel ellátta V. A. Svoboda), Prága 1828. – *19 26*

HANNIBAL (i.e. kb. 247–183) – karthágói hadvezér és államférfi. – *288*

HARNEY, George Julian (1817–1897) – angol munkásvezér, a chartisták balszárnyának egyik vezetője; a „Northern Star", „Democratic Review", „Friend of the People", „Red Republican" és más chartista kiadványok szerkesztője; az 50-es évek elejéig szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel. – *184–186 193 241–242 247 260–262 289 520 530–531* (282)

HARPER, James (1795–1869) – amerikai könyvkiadó, a „Harper and Brothers" kiadóvállalat egyik alapítója és főnöke. – *98*

HARRING, Harro Paul (1798–1870) – német író, költő, kispolgári radikális; 1828-tól (megszakításokkal) emigrációban élt különböző európai államokban. – *261*

HART, Richard – angol ügyvéd, radikális újságíró, urquhartista. – *624*

HARVEY – angol orvos. – *4*

HATZFELDT (Hatzfeld), Sophie, grófné (1805–1881) – F. Lassalle barátnője. – *22–23 27 221 253 258 446* (58 62)

HATZFELDT-WILDENBURG, Edmund, Graf von (szül. 1798) – Sophie von Hatzfeldt férje. – *22 27 221*

HAUFF, Wilhelm (1802–1827) – német romantikus író és meseköltő. – *539*
– *Die Bettlerin vom Pont des Arts* (A Pont des Arts-i koldusasszony). – *539*

HAUGWITZ, Christian August Heinrich Kurt, Graf von (1752–1831) – porosz politikus; 1792–1804 és 1805–06 külügyminiszter. – *609*

HAVELOCK, Sir Henry (1795–1857) – angol tábornok; részt vett 1838–42 az első angol–afgán háborúban, 1845–46 a szikhek elleni háborúban, és 1857–59-ben az indiai felkelés leverésében. – *173 179–180 228 237*

HAXTHAUSEN, August, Freiherr von (1792–1866) – porosz kormánytanácsos, közgazdasági író; reakciós; ismertette az oroszországi paraszti földközösséget (obscsinát). – *339*
– *Studien über die inneren Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands* (Tanulmányok Oroszország belső viszonyairól, népéletéről, különös tekintettel falusi intézményeire), I–III. köt., Hannover–Berlin 1847–52. – *339* (425)

HECKER, Friedrich Franz Karl (1811–1881) – német ügyvéd, kispolgári demokrata; 1848-ban az előparlament tagja, a badeni áprilisi felkelés egyik vezetője; Svájcba, majd Amerikába emigrált és ezredesként részt vett a polgárháborúban. – *176 355 580* (266 701)

HECKSCHER, Martin – manchesteri német orvos, Engels kezelőorvosa. – *124–126 142 147–148 151–152 188 192–196 240 354 360 416 442–444*

HEFFTER, Moritz Wilhelm (1792–1873) – német történész és filológus. – *17*
– *Der Weltkampf der Deutschen und Slaven seit dem Ende des fünften Jahrhunderts nach christlicher Zeitrechnung, nach seinem Ursprunge, Verlaufe und nach seinen Folgen dargestellt* (A németek és a szlávok közötti világméretű harc a keresztény időszámítás utáni ötödik század végétől, eredetének, lefolyásának és következményeinek ismertetésével), Hamburg–Gotha 1847. – *17*
– *Das Slawentum* (A szlávság); lásd Unterhaltende Belehrungen etc. X. köt., Lipcse 1852. – *17*

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831) – német objektív idealista filozófus. – *129 195 213 243 257 316–317 523 535*
– *Wissenschaft der Logik* (A logika tudománya); „Werke" („Művei"), III–V. köt., kiadta L. Henning, Berlin 1833–1834. – *243 257*
– *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (Előadások a filozófia történetéről); „Werke" („Művei"), XIII–XV. köt., kiadta K. L. Michelet, Berlin 1833–36. – *257*
– *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (A filozófiai tudományok enciklopédiája alapvonalakban), II. Teil Naturphilosophie (II. rész: Természetfilozófia); „Werke" („Művei"), II. kiad., VII. köt., kiadta K. L. Michelet, Berlin 1842. – *316–317*
– Naturphilosophie *lásd* Enzyklopädie

HEINE, Heinrich (1797–1856) – német költő és író. – *32 45 62–64 556 614* (94 346 476)
– *Die Heimkehr* (A hazatérés); „Dalok könyve". – *14 506* (33 647)
– *Kobes I.* (I. Kóbi). – *32* (73)
– *Ludwig Börne.* – *32* (73)
– *Testamente* (Testamentumok). – *45*
– *Ein Weib* (Egy nő); „Románcok". – *62* (114)

HEINE, Mathilde (1815–1883) – H. Heine felesége. – *62*

HEINZEN, Karl Peter (1809–1880) – német publicista, kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a badeni–pfalzi felkelésben, majd Svájcba, később Angliába emigrált; 1850-ben az Egyesült Államokban telepedett le. – *194 238 254 418 626* (328)

HEISE, Heinrich (megh. kb. 1860) – német publicista, demokrata; 1848–50 a „Hornisse" egyik szerkesztője; részt vett az 1848-as forradalomban, majd Angliába emigrált. – *13 18 78 311* (552 554 717)

HÉRAKLEITOSZ, epheszoszi (i.e. kb. 540–kb. 480) – görög filozófus, a dialektika egyik megalkotója. – *257–258 382–385 523 535*

Herald *lásd* The New York Herald

HERBERT, Sidney, (1860-tól) Baron Herbert of Lea (1810–1861) – angol politikus, tory, majd peelista; 1841–45 tengerészeti államtitkár, 1845–60 több ízben hadügyminiszter, 1855–59 gyarmatügyi miniszter. – *111–112*

HERDER, Johann Gottfried von (1744–1803) – német felvilágosító, tudós, író és esztéta. – *15*

– *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (Eszmék az emberiség filozófiatörténetéhez), Karlsruhe 1792. – *15*

HERMANN (Arminius, a cheruszk) (i.e. kb. 17–i.sz. kb. 20) – a Róma ellen fellázadó germán törzsek vezére, akinek vezetésével a germánok 9-ben megsemmisítő vereséget mértek a római legiókra a teutoburgi erdőben. – *360 546* (459 671)

»*Hermann. Deutsches Wochenblatt aus London*« (Hermann. Londoni Német Hetilap). – *356 360–362 373–374 377 391 398 416–418 426 432–436 448 451 465 543 546 552 598–600 609* (453 459 461 555)

– 1859 jan. 8.: *Schriften von Johanna und Gottfried Kinkel* (Johanna és Gottfried Kinkel írásai). – *378*

– 1859 febr. 19.: *Amerikanische Literatur. Trübner's Bibliographical Guide to American Literature* (Amerikai irodalom. Trübner bibliográfiai útikalauza az amerikai irodalomhoz). – *387* (483)

– 1859 febr. 19.: *Kommerzielle Briefe* (Kereskedelmi tudósítások). – *387* (483)

– 1859 okt. 29.: *Die Sitzungen des Schiller-Komité's* (A Schiller-bizottság ülései). – *474* (602)

– 1859 nov. 12.: *Das Schillerfest in London* (A londoni Schiller-ünnepség). – *480 606* (618)

– 1859 nov. 19.: *Chronik unseres Schillerfestes* (Schiller-ünnepségünk krónikája). – *484*

HERRMANN, Ernst Adolf (1812–1884) – német történész. – *3*

– *Beiträge zur Geschichte des russischen Reiches* (Adalékok az orosz birodalom történetéhez), Lipcse 1843. – *3*

HERWEGH, Georg Friedrich (1817–1875) – német szabadságharcos költő, kispolgári demokrata; részt vett a badeni felkelésben; később F. Lassalle-hoz csatlakozott. – *443–445*

– *Zum eidgenössischen Schützenfest in Zürich* (A zürichi szövetségi lövészünnepre); „Das Volk", 1859 júl. 23. – *443–445* (569 573)

HERZEN, Alekszandr Ivanovics (1812–1870) – orosz forradalmi demokrata, materialista filozófus, publicista és író; emigráns; a „Kolokol" és a „Poljarnaja Zvezda" szerkesztője és kiadója. – *47 305 342 405* (428)

HESS, Heinrich, Freiherr von (1788–1870) – osztrák tábornagy; 1848–49 részt vett az észak-itáliai forradalom leverésében; 1849–59 vezérkari főnök, 1854–55 a magyarországi osztrák csapatok főparancsnoka, 1859-ben a magentai vereség után az osztrák hadsereg főparancsnoka Itáliában. – *406* (515)

HESS, Moses (1812–1875) – német publicista; a 40-es években „igazi szocialista", a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott; a 60-as években lassalleánus. – *57 63 66 92 98 127* (108 124 225)

– *Naturwissenschaft und Gesellschaftslehre* (Természettudomány és társadalomtan); „Das Jahrhundert", 1857. 1. sz. – *98*

HESS, Sibylle (szül. Pesch) (1820–1903) – Moses Hess felesége. – *63 66*

HEYDT, August, Freiherr von der (1801–1874) – elberfeldi bankár, porosz politikus, 1848 dec.–1862 kereskedelmi miniszter. – *34 630*

HILL – a manchesteri Ermen & Engels cég alkalmazottja – *80 226*

HIRSCHFELD – londoni nyomdatulajdonos; üzemében nyomták a „Neue Zeit" és a „Hermann" c. lapot. – *432*

»*Der Hochwächter. Ein Organ des Gesamtfortschritts*« (A Hegyi Őrszem. Az általános haladás orgánuma), Cincinnati. – *338* (421)

HODGES, George Loyd – angol ezredes, a Napóleon elleni háborúk résztvevője; 1837–39 főkonzul Szerbiában, majd 1839–41 Egyiptomban; 1849-ben schleswig-holsteini meghatalmazott, Palmerston védence. – *359*

Hohenzollern *lásd* Frigyes Vilmos, IV.

HOHENZOLLERN-SIGMARINGEN, Karl Anton, Fürst von (1811–1885) – porosz tábornok és politikus, 1858–62 miniszterelnök. – *429*

HOLLEBEN, Heinrich von (1789–1864) – porosz tiszt és katonai író; részt vett a Napóleon elleni utolsó harcokban, majd az 1848–49-es németországi forradalom leverésében. – *185*

– *Militärische Betrachtungen aus den Erfahrungen eines preussischen Offiziers* (Katonai megfontolások egy porosz tiszt tapasztalatai alapján), Berlin 1838. – *185*

HOLLINGER, Fidelio – londoni nyomdatulajdonos; üzemében nyomták a „Volk" c. lapot. – *427 431–432 439–441 448 453 466–468 471 476 587–588 598* (600)

HOMÉROSZ – legendás görög költő, akinek többek között az „Iliasz" és az „Odüsszeia" c. eposzokat tulajdonítják (keletkezési idejük i. e. kb. IX–VII. sz.).

– Ἰλιάς (Iliasz). – *474* (601)

»*L'Homme. Journal de la démocratie universelle*« (Az Ember. Az egyetemes demokrácia lapja), Jersey–London. – *31 37 63 85* (22 63)

HORATIUS Flaccus, Quintus (i. e. 65–8) – római költő.

– *Carmina* (Dalok [Ódák]). – *9 55 78 496 525 615* (27 105 145 641)

– *Epodi* (Epódoszok). – *541* (667)

– *Satirae* (Szatírák). – *424* (544)

»*Die Hornisse*« (A Lódarázs), Kassel. – *599* (717)

»*How do you do*« (Hogy vagy?), London. – *415 427 487 492 609 613* (538 638)

HUGO, Victor (1802–1885) – francia romantikus író és költő; az 1848-as forradalom után az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, Louis Bonaparte ellenfele; az államcsíny után emigrált. – *264* (22 282 433)

– *Napoléon le petit* (A kis Napóleon), London 1852. – *264* (351)

HUMBOLDT, Alexander Friedrich Heinrich, Freiherr von (1769–1859) – német természetkutató és utazó; humanista. – *4 315 328*

– *Private letter to Mr. Julius Froebel* (Magánlevél Julius Fröbel úrhoz); „New York Daily Tribune", 1858 máj. 27. – *315* (404)

HUME, David (1711–1776) – angol agnosztikus filozófus, történész és közgazdász, a merkantilisták ellenfele. – *384 548*

HUTTEN, Ulrich von (1488–1523) – német humanista költő, a reformáció egyik vezéralakja, az 1522-es lovagi felkelés ideológusa. – *567–569 578–580* (690)

I

Igor-ének *lásd* Слово о полку Игоревь

»*The Illustrated London News*« (Londoni Képes Újság). – *82* (156)

IMANDT, Peter – német tanító, demokrata; a krefeldi Munkásegylet elnöke; részt vett az 1848-as forradalomban, utána Svájcba, később Londonba emigrált; a Kommunisták Szövetségének tagja, kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel. – *13 18 44 52 78 144–146 150 188 406 419 484 545 631* (554)

»*L'Impartial*« (Független Újság), Jersey. – *184* (284)

»*L'Indépendance Belge*« (A Belga Függetlenség), Brüsszel. – *34* (78)

Independent *lásd* Jersey Independent

INGLIS, Sir John Eardley Wilmot (1814–1862) – angol tábornok, részt vett az 1857–59-es indiai felkelés leverésében. – *240*

An Inquiry into the Reasons of the Conduct of Great Britain, with Relation to the present State of Affairs in Europe (Vizsgálódás Nagy-Britannia magatartásának okairól, összefüggésben a jelenlegi európai helyzettel), London 1727. – *9*

IRONSIDE, Isaac – angol újságíró, urquhartista, a „Sheffield Free Press" szerkesztője és a londoni „Free Press" társszerkesztője. – *45 54–57 510–513* (651 652)

J

JACOBI, Abraham (1830–1919) – német orvos, a Kommunisták Szövetségének tagja; a kölni kommunista-per egyik vádlottja, az esküdtbíróság felmentette; 1853-ban Angliába, majd az Egyesült Államokba emigrált, ahol az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban; 1885–89 a New York-i orvosi egyetem tanára. – *89*

JACOBI, Fritz (megh. 1862) – német demokrata, az 1848–49-es német forradalom résztvevője. 1852-től amerikai emigráns; a polgárháborúban az északiak oldalán harcolt. – *286*

JAHN, Friedrich Ludwig (1778–1852) – német író és publicista; a németországi torna- és sportmozgalom szervezője, részt vett a Napóleon elleni háborúban; nacionalista. – *412*

»*Das Jahrhundert. Zeitschrift für Politik und Literatur*« (Az Évszázad. Politikai és irodalmi folyóirat), Hamburg. – *92 98* (171)
– 1857. 1. sz.: *Erziehung zum Glauben und Erziehung zur Humanität* (Hitre nevelés és humanitásra nevelés). – *98*
– 1857. 1. sz.: *Jegyzet.* – *98*

JAKAB EDUARD (III. Jakab) (1688–1766) – II. Jakab király fia, angol trónkövetelő. – *8 10*

Jakob *lásd* Robinson, Therese Albertine Luise

JAMES, Edwin John (1812–1882) – angol ügyvéd, a parlament tagja, Simon Bernard védője. – *301* (494)

JAMES, William (megh. 1827) – angol katonai író. – *74*
– *The Naval History of Great Britain, from the Declaration of War by France in 1793, to the Accession of George IV* (A brit flotta története az 1793-as francia hadüzenettől IV. György trónralépéséig), II. kiad., I–VI. köt., London 1837. – *74*

JÁNOS (1782–1859) – osztrák főherceg, tábornagy; részt vett a Napóleon elleni háborúkban; 1848 jún.–1849 dec. a frankfurti nemzetgyűlés választása alapján német birodalmi kormányzó. – *604* (724)

»*Jersey Independent*« (Jerseyi Független Újság). – *186 530* (282)

JOHNSON, Samuel (1709–1784) – angol író, költő és nyelvész; az első angol szótár szerzője. – *47*

JOMINI, Antoine-Henri, Baron (1779–1869) – svájci származású tábornok és katonai író; előbb a francia, majd 1813-tól az orosz hadseregnél szolgált. – *172–174*

– *Vie politique et militaire de Napoléon, racontée par lui-même, au tribunal de César, d'Alexandre et de Frédéric* (Napóleon politikai és katonai pályafutása, ahogyan azt Caesar, Nagy Sándor és Nagy Frigyes ítélőszéke előtt ő maga elbeszéli), I–IV. köt., Párizs 1827. – *172–174 282 286* (259 260)

JONES, Ernest Charles (1819–1869) – angol proletárköltő és publicista, a chartisták balszárnyának egyik vezetője; több chartista lap szerkesztője és kiadója; az 50-es évek derekáig szoros kapcsolatban volt Marxszal és Engelsszel. – *32 37 42 45 55 60 108 144 200 207 222 243 262 335–338 341 546 624* (69 77 298 418 530)

JONES, Jane (megh. 1857) – E. Jones felesége. – *144 624*

JONES, John Felix (megh. 1878) – angol tengerésztiszt és haditopográfus; 1855 és 1858 között politikai ügynök Busirban. – *104 107*

JORDAN, Johann Christoph (megh. 1740) – német történész. – *16*

– *De originibus Slauicis. Opus chronologico-geographico-historicum* (A szlávok eredetéről. Kronologikus földrajzi és történelmi mű), I–II. köt., Bécs 1745. – *16*

JOSS, Fritz (megh. 1517) – német parasztvezér, a Bundschuh (Bocskoros Szövetség) újjászervezője; F. Lassalle „Franz von Sickingen" c. drámájának egyik szereplője. – *579*

JOULE, James Prescott (1818–1889) – angol fizikus. – *317*

»*Journal des Proscrits*« (Száműzöttek Újsága), London. – *85* (162)

JUCH, Hermann – német polgári demokrata újságíró, a londoni emigrációban G. Kinkel híve, 1859-től a „Hermann" szerkesztője. – *391 413–414 441 475 499 502* (453)

JUNG, Georg Gottlob (1814–1886) – német publicista, kispolgári demokrata, ifjúhegeliánus; 1842-ben a „Rheinische Zeitung" társkiadója; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés baloldalának egyik vezetője; később nemzeti liberális. – *446*

JUTA, Johann Karl (szül. 1824) – holland kereskedő, Marx nővérének, Luisénak férje. – *356 377–381 457 566 591 595 631*

JUVENALIS, Decimus Junius (kb. 60–140) – római szatíraköltő.

– *Satirae* (Szatírák). – *438 555* (563 681)

K

KAMM, Friedrich (megh. 1867) – német kézműves, kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a badeni felkelésben, majd Svájcba emigrált, itt tagja lett a genfi Német Munkásegyletnek; 1852-ben kivándorolt Amerikába. – *277 281–282 286 437* (366)

KANT, Immanuel (1724–1804) – német filozófus és természettudós.

– *Kritik der Urteilskraft* (Az ítélőerő kritikája), Berlin – Libau 1790. – *555*

KAPPER, Siegfried (1821–1879) – cseh orvos; regényeket és verseket írt cseh és német nyelven. – *19–20 26*

– *Slavische Melodien* (Szláv melódiák), Lipcse 1844. – *19*
– (Névtelenül:) *Südslavische Wanderungen im Sommer 1850* (Délszláv vándorlások 1850 nyarán), I–II. köt., Lipcse 1851. – *20 26* (45)
– *Die Gesänge der Serben* (A szerbek dalai), I–II. köt., Lipcse 1852. – *19*

KARADZIC, Vuk Stefanović (1787–1864) – szerb filológus és folklorista, az első szerb nyelvű szótár és grammatika szerzője, népdalgyűjtemények kiadója. – *19 26*
– *Wuk's Stephanowitsch kleine Serbische Grammatik, verdeutscht und mit einer Vorrede von Jakob Grimm. Nebst Bemerkungen über die neueste Auffassung langer Heldenlieder aus dem Munde des Serbischen Volks, und der Übersicht der merkwürdigsten jener Lieder von Johann Severin Vater* (A Vuk Stefanović-féle kis Szerb Nyelvtan, németre fordította és előszóval ellátta Jakob Grimm. Megjegyzésekkel a szerb nép ajkán élő, nagy terjedelmű hősi énekekről vallott legújabb felfogásról és a legfigyelemreméltóbb daloknak id. Johann Severin által végzett áttekintésével), Lipcse–Berlin 1824. – *26*
– *Serbische Hochzeitslieder* (Szerb lakodalmi dalok), németre fordította és bevezetővel ellátta E. Eugen Weselý, Pest 1826. – *19*

KÁROLY, I. (1600–1649) – angol király 1625–1649, az angol polgári forradalom alatt kivégezték. – *179*

KÁROLY, II. (1630–1685) – angol király 1660–1685. – *547*

KÁROLY, V. (1500–1558) – I. Károly néven spanyol király 1516–1556; német-római császár 1519–1556. – *567–569 578–580*

KÁROLY, XII. (1682–1718) – svéd király 1697–1718. – *8–10 82*

KÁROLY LAJOS JÁNOS (1771–1847) – osztrák főherceg, tábornagy; 1796, 1799, 1805, 1809 főparancsnok a Franciaország elleni háborúkban, 1805–09 hadügyminiszter. – *162*

KÁROLY VILMOS FERDINAND (1735–1806) – braunschweigi herceg 1780–1806; hadvezér a Franciaország elleni koalíciós háborúban. – *621*

KATALIN, I. Alekszejevna (1684–1727) – 1712-től I. Péter második felesége; orosz cárnő 1725–1727. – *11*

KATALIN, II. (Nagy) (1729–1796) – orosz cárnő 1762–1796. – *3 10*

KINKEL, Gottfried Johann (1815–1882) – német költő és publicista, kispolgári demokrata; részt vett az 1849-es badeni–pfalzi felkelésben, ezért a porosz bíróság életfogytiglani várbörtönre ítélte; a fogságból megszökött és Londonba emigrált, ott a kispolgári emigráció egyik vezetője lett. – *199 286 333 337 345 348 352–356 360–362 365 368 373–375 378 387 391 398 413–418 427–428 431 435 445 471 474–476 480–482 485–487 492–494 498 501–502 539–540 543–547 552 562 580 585 598–600 604 609 613–617 633–634* (453 459 465 555 598 670 727)
– *An unsere Leser* (Olvasóinkhoz); „Hermann", 1859 júl. 2. – *435* (560)

KINKEL, Johanna (szül. Mockel) (1810–1858) – német írónő; G. J. Kinkel felesége. – *348 352–356 368 373–374 378 428 501 546–547 552 614* (448 670)

KISS Miklós, nemeskéri (1820–1902) – magyar honvédezredes; 1849 elején a debreceni kormány diplomáciai megbízással Párizsba küldte; az emigrációban összekötő szerepet játszott Kossuth és III. Napóleon között; 1859-ben a Magyar Légió dandárparancsnoka Itáliában; 1867 után hazatért. – *484* (707)

KLAPKA György (1820–1892) – magyar honvédtábornok, a bánsági honvédsereg táborkari főnöke; 1849 jan. közepétől az I. hadtest parancsnoka; részt vett a győzelmes tavaszi hadjáratban, ápr. 1-én tábornok lett, májusban a Szemere-kormányban a hadügyminisztérium tényleges irányítója, majd október elejéig a komáromi vár parancsnoka; a kapituláció után Berlinen át Londonba, 1850 elején Párizsba ment, majd Svájcban telepedett le; 1853

őszén Törökországba utazott és felajánlotta a Portának a magyar emigráció szolgálatait; 1854-től a svájci hadsereg tüzérségi felügyelője, majd James Fazy svájci kormányelnök bankjának igazgatója; 1859-ben Párizsban Jérôme-Napoléon herceggel részt vett az osztrákellenes tervezgetésekben, egyik fő szervezője volt az olaszországi magyar légióknak; a kiegyezés után hazatért és országgyűlési képviselő lett. – *314 422 479 484* (707)

KLAPROTH, Heinrich Julius von (1783–1835) – német orientalista, ázsiai és kaukázusi nyelvekkel foglalkozott. – *26*

KLEIN, Johann Jakob (szül. kb. 1818) – német orvos, a Kommunisták Szövetségének tagja; a kölni kommunista-per egyik vádlottja; az esküdtszék felmentette. – *445*

KLOTILD (1843–1911) – szavojai hercegnő, II. Viktor Emánuel leánya; 1859-től Jérôme-Napoléonnak, III. Napóleon unokaöccsének neje. – *370 550* (466)

KOENIGSWARTER, Maximilien (1815–1878) – francia bankár, 1852–63 a Corps législatif (Törvényhozó Testület) tagja. – *81*

KOLATSCHEK, Adolph (1821–1889) – osztrák újságíró és politikus, kispolgári demokrata; 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja; a forradalom veresége után lapszerkesztő; *lásd még* Simon. – *98*

KOLB, Gustav Eduard (1798–1865) – újságíró, az augsburgi „Allgemeine Zeitung" szerkesztője. – *490 495 614* (634)

»*КОЛОКОЛ*« (Harang), London–Genf. – *342 435* (428)

KOMP, Albrecht – német emigráns az Egyesült Államokban, 1857-től az ottani kommunista szervezkedés egyik irányítója, J. Weydemeyer barátja. – *315–316 331 373 415 547 582–583* (403 702)

KONSTANTIN (Konsztantyin Nyikolajevics), nagyherceg (1827–1892) – I. Miklós cár másodszülött fia, főtengernagy; 1853–81 a tengerészeti hivatal, 1855–81 a flotta irányítója, 1858–61 az 1861-es jobbágyfelszabadítást előkészítő és végrehajtó főbizottság tagja; 1862–63 Lengyelország helytartója. – *422* (542)

KORFF, Hermann – porosz tiszt, demokrata; politikai meggyőződése miatt a hadseregből elbocsátották; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" felelős kiadója; később az Egyesült Államokba emigrált. – *409*

KOSCIELSKI, Wladyslaw (szül. 1820) – lengyel demokrata, emigráns, majd tábornok a török hadseregben. – *101*

KOSCIUSZKO, Tadeusz (1746–1817) – lengyel nemzeti hős, az 1794-es felkelés vezére. – *76*

KOSSUTH Lajos (1802–1894). – *254 309 314 334 422 426–427 433 444 470 479 484 552 590–591 594–595 604 624* (396 542 572 587 616 617 707 710 712 713 726)
– *Levél John M'Adamhoz*; „The Times", 1859 okt. 4. – *595* (713)

Kölner Zeitung *lásd* Kölnische Zeitung

»*Kölnische Zeitung*« (Kölni Újság). – *26 328 374 378 412 431 443 546 552 630* (59)

KÖSTER, Heinrich (1807–1881) – német pedagógus és filológus; F. Lassalle és F. Freiligrath barátja. – *541–542*

KÖSTERITZ – düsseldorfi főállamügyész; részt vett Hatzfeldt gróf válóperében. – *22*

Kreuzzeitung *lásd* Neue Preussische Zeitung

KRUKOWIECKY, Jan (Iván Petrovics) (1770–1850) – lengyel tábornok, az 1830–31-es lengyel felkelés alatt hadosztályparancsnok és Varsó főkormányzója; 1831 aug.–szept. a

kormány élén; diktátori hatalommal rendelkezett; a felkelés veresége után Kazanyba száműzték; később visszatért Varsóba. – *164*

KUTTER, Wilhelm – Engels bradfordi ismerőse. – *570*

L

LA GUÉRONNIERE, Louis-Etienne, vicomte de (1816–1875) – francia publicista és politikus; az 50-es években bonapartista.
– (Névtelenül:) L'Empereur Napoléon III et l'Italie (III. Napóleon császár és Itália), Párizs 1859. – *372* (469)

LAJOS, XIV. (1638–1715) – francia király 1643–1715. – *547* (360)

LAJOS, XVIII. (1755–1824) – francia király 1814–1815 és 1815–1824. – *20* (47)

LAJOS FÜLÖP (1773–1850) – orléans-i herceg; francia király 1830–1848. – *7 72 166 190–191 223–224 559*

LALLERSTEDT, Sven Gustaf (1816–1864) – svéd publicista és történész. – *82*
– *La Scandinavie, ses craintes et ses espérances* (Skandinávia, félelmei és reményei), Párizs 1856. – *82*

LA MARMORA (Ferrero marchese della Marmora), Alfonso (1804–1878) – olasz tábornok és politikus; 1848, 1849–55, 1856–59 piemonti hadügyminiszter; 1855-ben a piemonti hadsereg főparancsnoka a Krímben; 1859–60, 1864–66 miniszterelnök. – *301* (388)

LAMORICIERE, Christophe-Louis-Léon Juchault de (1806–1865) – francia tábornok és politikus, mérsékelt republikánus; a 30–40-es években részt vett Algéria meghódításában; 1848 jún.–dec. hadügyminiszter; az államcsíny után száműzték; 1857-ben hazatért; 1860 a pápai hadsereg parancsnoka. – *81 175*

LANDOLPHE – francia kispolgári szocialista; emigráns Londonban; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott. – *349 356*

LANDOR, Walter Savage (1775–1864) – angol költő, író és kritikus; 1858-ban Orsini III. Napóleon elleni merényletében való bűnrészességgel gyanúsították. – *283*
– *To the Editor of the Times* (A „Times" szerkesztőjéhez); „The Times", 1858 márc. 17. – *283* (372)

LANGE – londoni emigráns, a londoni Német Munkás Művelődési Egylet tagja, a „Volk" előfizetésgyűjtője. – *452*

LANGERON, Louis-Alexandre Andrault (Alekszandr Fjodorovics), gróf (1763–1831) – francia ellenforradalmi emigráns, orosz tábornok; részt vett a Napóleon elleni háborúkban. – *176–177*

LANNES, Jean, duc de Montebello (1769–1809) – francia tábornagy; részt vett Napóleon hadjárataiban. – *171*

LARREY, Félix-Hippolyte, baron (1808–1895) – francia katonai sebész, 1852-től a francia hadsereg egészségügyi szolgálatának felügyelője, III. Napóleon egyik háziorvosa; 1858-ban ő vizsgálta meg azokat, akik Orsini III. Napóleon elleni merényletekor a bombarobbanástól megsérültek. – *254*

LASSALLE, Ferdinand (1825–1864) – német író és politikus, az Általános Német Munkásegylet alapítója; támogatta Németország „felülről" való egyesítését; a német szociáldemokráciában az opportunista irányzat első képviselője. – *22–24 27 31 36 44 120–122 221 232–234 237 244 247 250–253 257–259 267–269 289 309–312*

315 328–329 371–375 381–389 393–394 398–401 408–411 418–422 425 428–433 439 445–446 449 467 471 478 489 494 521–524 527 530 534–538 541–542 547–559 562–569 573 576–580 583–585 592–593 598–606 609–611 628–629 633 (58 62 315 398 558 633 660 698 735)

– (Névtelenül:) *Franz von Sickingen. Historische Tragödie in fünf Akten* (Franz von Sickingen. Történelmi tragédia öt felvonásban), Berlin 1858. – *577* (697)

– *Franz von Sickingen. Eine historische Tragödie* (Franz von Sickingen. Történelmi tragédia), Berlin 1859. – *122 373 382 418 429 446 557–559 565–569 576–580 585* (222 696 704 728)

– *Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos* (Az epheszoszi Hérakleitosznak, a homályosnak a filozófiája), I–II. köt., Berlin 1858. – *120 221 233 250–253 257–259 309 382–385 521–523 535 557 629* (220 475)

– (Névtelenül:) *Der italienische Krieg und die Aufgabe Preussens. Eine Stimme aus der Demokratie* (Az olasz háború és Poroszország feladata. Egy hang a demokrácia táborából), Berlin 1859. – *410–411 418–420 428–432 471 585 611* (522 523 597)

– *Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder: Kapital und Arbeit* (Bastiat-Schulze von Delitzsch úr a közgazdasági Julianus, vagy Tőke és munka), Berlin 1864. – *258 384 489 494 542* (345)

LAYARD, Sir Austen Henry (1817–1894) – angol archeológus és politikus, polgári radikális, majd liberális; a parlament tagja, 1852, 1861–66 külügyi államtitkár. – *99*

LEDRU-ROLLIN, Alexandre-Auguste (1807–1874) – francia ügyvéd, publicista, a kispolgári demokraták egyik vezetője; a „Réforme" szerkesztője; 1848-ban az ideiglenes kormány belügyminisztere és a végrehajtó bizottság tagja; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti); az 1849 jún. 13-i tüntetés után Angliába emigrált. – *85 272 448 610*

LEIDEN, Kosmos Damian – kölni kereskedő, a kölni kommunista-per esküdtje. – *222 626*

LELEWEL, Joachim (1786–1861) – lengyel történész és forradalmár; az 1830-as lengyel felkelés résztvevője és az ideiglenes kormány tagja, a lengyel emigráció demokrata szárnyának egyik vezetője; 1847–48 a brüsszeli Association démocratique vezető tagja. – *76 97–98*

– *Histoire de Pologne. T. 1: 1. L'histoire de la Pologne racontée par un oncle à ses neveux. 2. La Pologne renaissante* (Lengyelország története. I. köt. 1. Lengyelország története, egy nagybácsi elbeszélése unokaöccsei számára. 2. Az újjáéledő Lengyelország), Párizs–Lille 1844. – *76 97–98* (179)

– *Histoire de Pologne. T. 2: 1. La Pologne sous le règne de Stanislav-Auguste Poniatovski. 2. Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne et sur l'histoire de son peuple* (Lengyelország története. II. köt. 1. Lengyelország Stanislav-Auguste Poniatovski uralkodása alatt. 2. Elmélkedések a régi Lengyelország politikai állapotáról és népének történetéről), Párizs–Lille 1844. – *76 97–98*

Lenchen *lásd* Demuth, Helene

LEO, Heinrich (1799–1878) – német történész és publicista, reakciós, a hegeliánusok ellenfele, a porosz junkerség ideológusa. – *20*

– *Über Thomas Münzer* (Thomas Münzerről); „Neue Preussische Zeitung", 1856 febr. 29. – *20*

LESSING, Gotthold Ephraim (1729–1781) – a német felvilágosodás kiemelkedő képviselője, drámaíró, költő és kritikus, a német polgárság irodalmi előharcosa az abszolutizmus elleni küzdelemben. – *257*

LESSNER, Friedrich (1825–1910) – német szabó, a Kommunisták Szövetségének tagja; részt vett az 1848–49-es forradalomban; a kölni kommunista-perben 3 évi várbörtönre

ítélték; 1856-ban Angliába emigrált, részt vett az Internacionálé minden kongresszusán és konferenciáján, tagja a Főtanácsnak, a londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek, a brit föderális tanácsnak, egyik alapítója az angol Független Munkáspártnak; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *432 441 448 453 464–466 474*

Letters which passed between Count Gyllenborg, Barons Görtz, Sparre, and Others, relating to the Design of Raising a Rebellion in His Majesty's Dominions, to be Supported by a Force from Sweden (Gyllenborg gróf, Görtz és Sparre bárók s mások levélváltása az Őfelsége birtokain keltendő és svéd haderővel segítendő lázadás tervéről), London 1717. – *10*

Levi, Isaak *lásd* Rodenberg, Julius

LEVY, Gustav – német szocialista, az 50-es években Lassalle ellenfele, később híve. – *15 22–24 31 36 38* (57 62)

LEWALD-STAHR, Fanny (1811–1889) – német írónő. – *552* (680)

LICHTENBERG – a londoni német kórház orvosa. – *178*

LIEBKNECHT, Ernestine (megh. 1867) – W. Liebknecht első felesége. – *325 514*

LIEBKNECHT, Wilhelm (1826–1900) – német szocialista; a Kommunisták Szövetségének tagja; részt vett az 1848-as forradalomban, utána Svájcba, majd Londonba emigrált; 1862-ben visszatért Németországba; az I. Internacionálé tagja és a Német Szociáldemokrata Munkáspárt egyik megalapítója; a „Vorwärts" szerkesztője, később a II. Internacionálé egyik fő szervezője; Marx és Engels barátja. – *22 27 33 112 333 356 412–415 418–422 432 442–444 452–453 468–472 490 495–496 514 587–589 599–600 612–615 626* (531 593 634)

– *Politische Rundschau* (Politikai Szemle); „Das Volk", 1859 máj. 21. – *421*

Lina *lásd* Schöler

LIST, Friedrich (1789–1846) – német közgazdász, védővámos, a német Vámegylet előharcosa. – *299*

LIVESAY, Joseph (1794–1884) – angol vállalkozó, burzsoá filantróp, a szabadkereskedelem híve, az antialkoholista mozgalom képviselője, 1844–59 a „Preston Guardian" kiadója; 1858 februárjában a chartisták és a polgári radikálisok egyesülő konferenciájának elnöke. – *262*

LIVIUS, Titus (i. e. 59–i. sz. 17) – római történetíró.

– *Rerum Romanorum ab Urbe condita libri* (Könyvek a rómaiak viselt dolgairól a Város alapításától kezdve). – *287* (379)

LOCHNER, Georg (szül. kb. 1824) – német asztalos; a Kommunisták Szövetségének és a londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek, 1864–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *413*

LOCKE, John (1632–1704) – angol szenzualista filozófus, közgazdász. – *547*

»*Londoner Deutsche Zeitung*« (Londoni Német Újság). – *413–414* (533)

LOWE, Robert (Bob), Viscount Sherbrooke (1811–1892) – angol államférfi és publicista, whig, majd liberális; a parlament tagja; 1855–58 a kereskedelmi miniszter helyettese; a 60-as években a „Times" munkatársa; 1868–73 pénzügyminiszter; 1873–74 belügyminiszter. – *97–98 102 108*

LOWNDES, William (1652–1724) – angol politikus és közgazdasági író; 1695–1724 kincstári államtitkár. – *547*

LÖLLCHEN – kölni vendéglős a XIX. sz. 40-es éveiben. – *445*

LÖWE, Wilhelm (1814–1886) – német politikus, kispolgári demokrata; Kalbe porosz kerület küldötte a frankfurti nemzetgyűlésben (ezért Löwe von Kalbe néven is emlegették); a frankfurti nemzetgyűlés alelnöke (balszárny), majd a stuttgarti csonkaparlament elnöke; a forradalom leverése után emigrált; az 1861-es amnesztia után visszatért Németországba és a haladópárthoz csatlakozott. – *32* (71)

LUCANUS, Marcus Annaeus (39–65) – római epikus költő; Seneca unokaöccse; mint a Piso-összeesküvés résztvevőjét kivégezték.
– *Pharsalia.* – *580* (700)

Lupus *lásd* Wolff, Wilhelm

LUTHER, Martin (1483–1546) – a német reformáció vezére; a paraszthábor ú val szemben szövetkezett a katolikus ellenforradalommal; a Biblia fordítója. – *21 563*
– *Von Kaufshandlung und Wucher* (A kereskedésről és uzsoráról), Wittenberg 1524. – *563* (687)

M

MAC ADAM, John – glasgow-i skót újságíró; az olasz, a magyar és általában az európai szabadságmozgalmakat támogató tüntetések rendezésére és anyagi támogatására az 1850-es években alakult glasgow-i bizottság tagja. – *595*
– *To the Editor of the Times* (A „Times" szerkesztőjéhez); „The Times", 1859 okt. 7. – *595* (713)

MACHIAVELLI, Niccolò (1469–1527) – olasz politikus, történész és szépíró; a feltörekvő olasz burzsoázia ideológusa. – *182*
– *Historie Fiorentine* (Firenze története) (1520–27) [német kiad.: Florentinische Geschichte von Jahr 1492 bis 1512; „Sämtliche Werke" („Összes Művei"), ford. J. Ziegler, VIII. köt., Karlsruhe 1841]. – *182–183*

MACIEJOWSKI, Wacław Aleksander (1793–1883) – lengyel történész, a lengyel történelemről és a szláv államjogról szóló munkák szerzője. – *76*

MACKENZIE, George – angol diplomata, pétervári követ 1710–1715. – *9*

– (Névtelenül:) *Truth is but Truth, as it is timed, or Our Ministry's present Measures against the Moscovites vindicated by Plain and Obvious reasons, tending to prove, that it is no less the interest of Our British trade, than that of our State, that the Czar be not suffered to retain a Fleet, if needs must that he should [have] a Sea Port in the Baltick etc.* (Az igazság igazság marad, ahogyan itt följegyeztetett, avagy: Minisztériumunk jelenlegi moszkovita-ellenes intézkedéseinek igazolása, világos és meggyőző érvekkel bizonyítandó, hogy brit kereskedelmünknek éppúgy, mint államunknak érdeke annak megakadályozása, hogy a cár flottát tartson fenn, még ha szükségesnek mutatkozik is, hogy kikötője legyen a Balti-tengeren stb.), London 1719. – *9*

MACLAREN, James (XIX. sz.) – angol közgazdász. – *308*
– *A Sketch of the History of the Currency; comprising a Brief Review of the Opinions of the Most Eminent Writers on the Subject* (A forgalmi eszközök történetének vázlata; magában foglalja egy rövid áttekintését az e tárgyról írt legjelesebb szerzők véleményeinek), London 1858. – *308–309*

MAGNAN, Bernard-Pierre (1791–1865) – francia tábornok, bonapartista; 1851 decemberétől marsall; részt vett az 1831-es és 1849-es lyoni, az 1845-ös lille-i és roubaix-i munkásfelkelések, valamint az 1848-as párizsi júniusi felkelés leverésében; a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, az 1851 dec. 2-i államcsíny egyik szervezője. – *252* (381)

MAGNE, Pierre (1806–1879) – francia politikus, 1848-ig orléanista, majd bonapartista; 1855–60, 1867–69, 1870, 1873–74 pénzügyminiszter. – *300*

MAŁACHOWSKI, Kazimierz (1765–1845) – lengyel tábornok, az 1830–31-es lengyel felkelés alatt egy hadosztály parancsnoka, 1831 augusztusában a lengyel hadsereg főparancsnoka, a felkelés veresége után Franciaországba emigrált. – *164*

MALMESBURY, James Howard Harris, Earl of (1807–1889) – angol politikus, tory; 1852, 1858–59 külügyminiszter, 1866–68, 1874–76 lordpecsétőr. – *404*

»*Manchester Daily Examiner* & *Times*« (Manchesteri napi vizsgáló és manchesteri idők). – *5 11 105 199 228* (17)

Manchester Examiner *lásd* Manchester Daily Examiner & Times

»*The Manchester Guardian*« (Manchesteri Figyelő). – *5 11 68 71 83 97–98 101–102 111 199 204 208 214 218–219 238 245 259 263–265 268–273 279–282 301–302 518 539–540* (16 136)
– 1856 febr. 7. – *6*
– 1856 nov. 17. – *73–74* (141)
– 1857 nov. 16. – *203 228*
– 1858 jan. 7. – *235 246*
– 1858 márc. 1. – *271*
– 1858 márc. 11. – *280*
– 1858 márc. 17. – *283 288 291*
– 1858 ápr. 8. – *298*

»*Mannheimer Abendzeitung*« (Mannheimi Esti Újság). – *345* (434)

MANSFIELD, William Roice, Earl of Sundhurst (1819–1876) – angol tábornok; 1855–56 a konstantinápolyi brit követség katonai tanácsadója. – *29*

MANTEUFFEL, Otto Theodor, Freiherr von (1805–1882) – porosz reakciós politikus; 1848–50 belügyminiszter, 1850–58 miniszterelnök és külügyminiszter. – *34 429 438 552* (423)

MAR, John Erskine, Earl of (1675–1732) – skót politikus, 1715-ben a skóciai jakobita felkelés vezetője. – *9*

MAREI – a manchesteri kórház által kibocsátott tudományos jelentések szerzője. – *316*

MARX, Edgar (Musch) (1847–1855) – Marx fia. – *7 509 625*

MARX, Eleanor (Tussy) (1855–1898) – Marx legfiatalabb lánya; a 80-as és 90-es években részt vett az angol és a nemzetközi munkásmozgalomban; Dr. E. Aveling felesége. – *7 118 121 314–316 325 338 495* (646)

MARX, Emilie (1822–1888) – Marx húga. – *348*

MARX, Heinrich (1782–1838) – Marx apja. – *534*

MARX, Henriette (1787–1863) – Marx anyja. – *323–325 328 334 337 340 343–344 348 377 562*

MARX, Jenny (szül. von Westphalen) (1814–1881) – Marx felesége és munkatársa. – *7 14 31–35 44 54 57 60–62 76–78 98 103–104 111 117–120 124–126 133–135 139–149 211 222 250 289 301–302 306 314 319–323 326–328 330–331 350 353 377 400 427 446–447 487–489 493 499 506 514 518 522 529 532–534 542 545–546 549 586 596–597 616–617* (62 241 646 656 658 663 682 715 734)

MARX, Jenny (1844–1883) – Marx legidősebb lánya, újságíró; részt vett a nemzetközi munkásmozgalomban és az ír nép függetlenségi harcában; 1872-től Ch. Longuet felesége. – *7 33 118 121 238 243 248 329–330 434 495 500 533 630–634* (646)

MARX, Karl Heinrich (1818–1883).
– *Misère de la philosophie. Réponse à la Philosophie de la misère de M. Proudhon* (A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak „A nyomorúság filozófiájá"-ra), Párizs–Brüsszel 1847. (4. köt. 59–174. old.) – *384* (477)
– és Friedrich ENGELS: *Ansprache der Zentralbehörde an den Bund vom März 1850* (A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez. 1850 március). (7. köt., 236–245. old.) – *510* (648)
– és Friedrich ENGELS (névtelenül): *Revue, Mai bis Oktober* (Szemle, májustól októberig); „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 máj.–okt. (7. köt. 409–449. old.) – *188* (287)
– és Friedrich ENGELS: *Ansprache der Zentralbehörde an den Bund vom Juni 1850* (A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez. 1850 június). (7. köt. 298–304. old.) – *510* (648)
– (Névtelenül:) *Enthüllungen über den Kommunistenprozess zu Köln* (Leleplezések a kölni kommunista-perről), Bázel–Boston 1853. (8. köt. 389–452. old.) – *31–32 502 510 547* (66)
– *Lord Palmerston*; „The People's Paper", 1853 okt. 22–dec. 24.; „New York Daily Tribune", 1853 okt. 19–1854 jan. 11. (9. köt. 333–390. old.) – *45 102–103 107 494 512 613* (92 190 194 640)
– *The Fall of Kars* (Karsz eleste); „New York Daily Tribune", 1856 ápr. 8.; „The People's Paper", 1856 ápr. 5., 12., 19. és 26. (11. köt. 585–618. old.) – *7 28 31–32 37 42–44 621* (21 61)
– *Beszéd a „People's Paper" évfordulóján Londonban, 1856 április 14-én*; „The People's Paper", 1856 ápr. 19. (12. köt. 1–2. old.) – *37* (81)
– (Névtelenül:) *The House of Lords and the Duke of York's Monument* (A Lordok Háza és a yorki herceg szobra); „The People's Paper", 1856 ápr. 26. (12. köt. 3–11. old.) – *42* (85)
– (Névtelenül:) *A spanyolországi forradalom*; „New York Daily Tribune", 1856 aug. 8. (12. köt. 35–40. old.) – *55 60* (106 111)
– *Revelations of the Diplomatic History of the 18th Century* (Leleplezések a XVIII. század diplomáciai történetéről); „The Sheffield Free Press" és „The Free Press", 1856 aug. 16., 23., szept. 13., 20., okt. 4., nov. 8., 29., dec. 6., 20., 1857 febr. 4., 18. és 25., ápr. 1. – *46 54–56 59 68–69 72 102 112 510–517* (96 104 651)
– (Névtelenül:) *Az európai válság*; „New York Daily Tribune", 1856 dec. 6. (12. köt. 73–75. old.) – *84 198 210 217* (141 303 313)
– *The Right Divine of the Hohenzollerns* (A Hohenzollernok isteni joga); „The People's Paper", 1856 dec. 13. (12. köt. 88–93. old.) – *78–79 84 105–106* (143 146 158)
– (Névtelenül:) *Az angol–perzsa háború*; „New York Daily Tribune", 1857 jan. 7. (12. köt. 65–66. old.) – *70 84 89 105–106* (133 158 167)
– (Névtelenül:) *The Maritime Commerce of Austria* (Ausztria tengeri kereskedelme); „New York Daily Tribune", 1857 jan. 9. és aug. 4. (12. köt. 76–87. old.) – *84 105–106* (158)
– (Névtelenül:) *A Traitor in Circassia* (Egy áruló Cserkeszföldön); „The Free Press", 1857 ápr. 1. (12. köt. 156–157. old.) – *105 517* (200 655)
– (Névtelenül:) *The Revolt in India* (Az indiai felkelés); „New York Daily Tribune", 1857 aug. 4. (12. köt. 223–226. old.) – *242* (332)
– (Névtelenül:) *Hírek Indiából*; „New York Daily Tribune", 1857 aug. 14. (12. köt. 232–234. old.) – *242* (332)
– (Névtelenül:) *State of the Indian Insurrection* (Az indiai felkelés helyzete); „New York Daily Tribune", 1857 aug. 18. (12. köt. 235–238. old.) – *242* (332)
– (Névtelenül:) *The Indian Insurrection* (Az indiai felkelés); „New York Daily Tribune", 1857 aug. 29. (12. köt. 245–248. old.) – *150* (242 332)
– (Névtelenül:) *Az indiai felkelés*; „New York Daily Tribune", 1857 szept. 15. és okt. 23. (12. köt. 258–264., 285–289. old.) – *181 242* (276 332)

– (Névtelenül:) *Az 1844-es banktörvény és az angliai pénzválság*; „New York Daily Tribune", 1857 nov. 21. (12. köt. 295–299. old.) – *212* (306)
– (Névtelenül:) *The British Revulsion* (A brit megrázkódtatás); „New York Daily Tribune", 1857 nov. 30. (12. köt. 300–305. old.) – *195* (294)
– (Névtelenül:) *Bonaparte's present Position* (Bonaparte jelenlegi helyzete); „New York Daily Tribune", 1858 ápr. 1. (12. köt. 380–384. old.) – *283 286–287* (127 378)
– (Névtelenül:) *The French Trials in London* (A londoni francia perek); „New York Daily Tribune", 1858 ápr. 27. (12. köt. 393–401. old.) – *302* (352 389)
– (Névtelenül:) *Franciaország pénzügyi helyzete*; „New York Daily Tribune", 1858 ápr. 30. (12. köt. 402–406. old.) – *302* (389)
– (Névtelenül:) *Mr. Disraeli's Budget* (Disraeli úr költségvetése); „New York Daily Tribune", 1858 máj. 7. (12. köt. 413–416. old.) – *302* (389)
– (Névtelenül:) *The English Alliance* (Az angol szövetség); „New York Daily Tribune", 1858 máj. 8. (12. köt. 417–422. old.) – *302* (389)
– (Névtelenül:) *Canning kiáltványa és a földtulajdon kérdése Indiában*; „New York Daily Tribune", 1858 jún. 7. (12. köt. 450–453. old.) – *308 336* (393 417)
– (Névtelenül:) *Bonaparte pénzügyi manőverei – A katonai önkényuralom*; „New York Daily Tribune", 1858 jún. 11. (12. köt. 454–456. old.) – *308* (393 394)
– (Névtelenül:) *A Curious Piece of History* (Egy nevezetes darab történelem); „New York Daily Tribune", 1858 jún. 16. (12. köt. 441–449. old.) – *314* (401)
– (Névtelenül:) *A politikai pártok Angliában – Az európai helyzet*; „New York Daily Tribune", 1858 jún. 24. (12. köt. 468–470. old.) – *350* (445)
– (Névtelenül:) *Az 1844-es angol banktörvény*; „New York Daily Tribune", 1858 aug. 23. (12. köt. 501–505. old.) – *335* (413)
– (Névtelenül:) *Kereskedelmi válságok és bankjegyforgalom Angliában*; „New York Daily Tribune", 1858 aug. 28. (12. köt. 506–509. old.) – *335* (413)
– (Névtelenül:) *Another Strange Chapter of Modern History* (Még egy furcsa fejezet a jelenkori történelemből); „New York Daily Tribune", 1858 szept. 23. (12. köt. 518–525. old.) – *334* (412)
– (Névtelenül:) *The British and Chinese Treaty* (A brit–kínai szerződés); „New York Daily Tribune", 1858 okt. 15. (12. köt. 544–548. old.) – *340–342 355–356 377* (426)
– (Névtelenül:) *A jobbágyság megszüntetésének kérdése Oroszországban*; „New York Daily Tribune", 1858 okt. 19. (12. köt. 549–551. old.) – *350* (445)
– (Névtelenül:) *The King of Prussia's Insanity* (A porosz király elmebaja); „New York Daily Tribune", 1858 okt. 23., 27. (12. köt. 552–555., 562–565. old.) – *346 354* (436 450)
– (Névtelenül:) *The Prussian Regency* (A porosz régenség); „New York Daily Tribune", 1858 okt. 27. (12. köt. 566–569. old.) – *346 354* (436 450)
– (Névtelenül:) *Affairs in Prussia* (A poroszországi helyzet); „New York Daily Tribune", 1858 nov. 3. (12. köt. 570–573. old.) – *346 354* (436 450)
– (Névtelenül:) *Affairs in Prussia* (A poroszországi helyzet); „New York Daily Tribune", 1858 nov. 8. (12. köt. 574–577. old.) – *346 354* (436 450)
– (Névtelenül:) *Bright beszédei*; „New York Daily Tribune", 1858 nov. 12. – *344 350* (432)
– (Névtelenül:) *The New Ministry* (Az új kormány); „New York Daily Tribune", 1858 nov. 24. (12. köt. 588–592. old.) – *346 354* (436 450)
– (Névtelenül:) *The New Ministry* (Az új kormány); „New York Daily Tribune", 1858 nov. 27. (12. köt. 593–596. old.) – *346 354* (436 450)
– (Névtelenül:) *Konfliktus Franciaország és Portugália között*; „New York Daily Tribune", 1858 dec 1. – *345 350* (433)
– (Névtelenül:) *Affairs in Prussia* (A poroszországi helyzet); „New York Daily Tribune", 1858 dec. 13. (12. köt. 605–609. old.) – *348* (438)
– (Névtelenül:) *A kenyérár szabályozásának terve Franciaországban*; „New York Daily Tribune", 1858 dec. 15. (12. köt. 600–604. old.) – *350 550* (444 677)

– és Friedrich ENGELS (névtelenül): *Armada*; „The New American Cyclopaedia", II. köt., 1858. (14. köt. 30–32. old.) – *170 186 201* (286)
– és Friedrich ENGELS (névtelenül): *Ayacucho*; „The New American Cyclopaedia", II. köt., 1858. (14. köt. 103–104. old.) – *130 170 186* (286)
– és Friedrich ENGELS (névtelenül): *Barclay de Tolly*; „The New American Cyclopaedia", II. köt., 1858. (14. köt. 106–107. old.) – *161 164 256* (250)
– és Friedrich ENGELS (névtelenül): Bem; „The New American Cyclopaedia", III. köt. 1858. (14. köt. 117–120. old.) – *168–169 178 256* (251 256 270)
– és Friedrich ENGELS (névtelenül): *Bennigsen*; „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 121–123. old.) – *161 170 256* (257)
– és Friedrich ENGELS (névtelenül): *Beresford*; „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 124–125. old.) – *256 265 268–269 276 280–282*
– (Névtelenül:) *Bernadotte*; „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 127–135. old.) – *162 166 171–174 256* (249 260)
– (Névtelenül:) *Berthier*; „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 136–138. old.) – *162–164 256* (249 250)
– (Névtelenül:) *Bessières*; „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 139–140. old.) – *178 256* (270)
– (Névtelenül:) *Blum*; „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 164–166. old.) – *157 164 170 256* (257)
– és Friedrich ENGELS (névtelenül:) *Blücher*; „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 149–163. old.) – *177 194 256* (269)
– (Névtelenül:) *Bolívar y Ponte*; „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 167–179. old.) – *256 263 268* (349)
– és Friedrich ENGELS (névtelenül): *Bosquet*; „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 195–196. old.) – *175 178 256* (264 270)
– (Névtelenül:) *Bourrienne*; „The New American Cyclopaedia", III. köt., 1858. (14. köt. 197–198. old.) – *157 164 170 256* (257)
– (Névtelenül:) *Brune*; „The New American Cyclopaedia", IV. köt., 1859. (14. köt. 208–210. old.) – *256*
– (Névtelenül:) *Bugeaud de la Piconnerie*; „The New American Cyclopaedia", IV. köt., 1859. (14. köt. 214–216. old.) – *175 232 256* (261 323)
– *Zur Kritik der Politischen Ökonomie. Erstes Heft* (A politikai gazdaságtan bírálatához. Első füzet), Berlin 1859. (13. köt. 1–147. old.) – *213 219 239 252 267 289 292 295–299 308–309 328 333–334 337 342–344 350–354 357 363–367 371–376 379 382 386 389–393 398 401 415 418–420 423 427–429 434 442–449 457 467 487 494 522–524 527–529 534 541 547–550 554 557 561–562 582–586 593 598 600 625 628–629 633* (312 354 462 490 579 586 673 674 685 702 705 720 735)
– *Zur Kritik der Politischen Ökonomie. Vorwort* (A politikai gazdaságtan bírálatához. Előszó); „Das Volk", 1859 jún. 4. – *372 381 428 439 442 447–451 467 553–554* (474 566)
– (Névtelenül:) *The Excitement in Ireland* (Az írországi nyugtalanság); „New York Daily Tribune", 1859 jan. 11. (12. köt. 624–627. old.) – *359* (456)
– (Névtelenül:) *The War Prospect in Europe* (A háborús kilátások Európában); „New York Daily Tribune", 1859 jan. 31. (13. köt. 183–186. old.) – *363 552* (463 679)
– és Friedrich ENGELS (névtelenül): *The Money Panic in Europe* (Az európai pénzpánik); „New York Daily Tribune", 1859 febr. 1. (13. köt. 187–191. old.) – *363 552* (463 679)
– (Névtelenül:) *Louis Napoleon's Position* (Louis-Napoléon helyzete); „New York Daily Tribune", 1859 febr. 18. (13. köt. 192–196. old.) – *370 552* (466 679)
– (Névtelenül:) *The State of British Manufactures* (A brit gyárak helyzete); „New York Daily Tribune", 1859 márc. 15., márc. 24. (13. köt. 216–222., 232–236. old.) – *379* (472)
– (Névtelenül:) *The War Prospect in Prussia* (A háborús kilátások Poroszországban); „New York Daily Tribune", 1859 márc. 31. (13. köt. 287–290. old.) – *386 559* (482)

– (Névtelenül:) *Great Trouble in Indian Finances* (Súlyos pénzügyi zavarok Indiában); „New York Daily Tribune", 1859 ápr. 30. (13. köt. 298–304. old.) – *394–396* (491 497)
– és Friedrich ENGELS (névtelenül): *The State of the Question – Germany Arming* (A helyzet – Németország fegyverkezik); „New York Daily Tribune", 1859 máj. 9. (13. köt. 313–316. old.) – *402* (506)
– (Névtelenül:) *Gatherings from the Press* (Tallózás a sajtóban); „Das Volk", 1859 jún. 4., 25., júl. 9., 16. (13. köt. 594–603. old.) – *431 435 468 600* (555 560)
– (Névtelenül:) *Spree und Mincio* (A Spree és a Mincio); „Das Volk", 1859 jún. 25. (13. köt. 388–390. old.) – *600* (720)
– (Névtelenül:) *Die Erfurterei im J. 1859* (Erfurtoskodás 1859-ben); „Das Volk", 1859 júl. 9. (13. köt. 410–412. old.) – *600* (720)
– (Névtelenül:) *The Peace* (A béke); „New York Daily Tribune", 1859 júl. 28. (13. köt. 416–417. old.) – *433 436–438* (556)
– (Névtelenül:) *Invasion!* (Invázió!); „Das Volk", 1859 júl. 30. (13. köt. 437–439. old.) – *600* (720)
– (Névtelenül:) *Quid pro quo*; „Das Volk", 1859 júl. 30., aug. 6., 13., 20. (13. köt. 442–459. old.) – *438 600 610* (565 720 721 729)
– (Névtelenül:) *The Treaty of Villafranca* (A villafrancai szerződés); „New York Daily Tribune", 1859 aug. 4. (13. köt. 418–421. old.) – *433 436–438* (556)
– (Névtelenül:) *Truth Testified* (Bizonyított igazság); „New York Daily Tribune", 1859 aug. 4. (13. köt. 433–436. old.) – *441* (567)
– (Névtelenül:) *Politische Rundschau* (Politikai szemle); „Das Volk", 1859 aug. 20. (13. köt. 478–480. old.) – *600* (720)
– (Névtelenül:) *Kossuth and Louis Napoleon* (Kossuth és Louis-Napoléon); „New York Daily Tribune", 1859 szept. 24. (13. köt. 491–497. old.) – *455 464 470–471 479 484 590 594–596 604 632* (585 587 595 616 708 714 726)
– (Névtelenül:) *Particulars of Kossuth's Transactions with Louis Napoleon* (Adatok Kossuth és Louis-Napoléon tranzakciójáról); „The Free Press", 1859 szept. 28. – *464–465 470 484 590–591 594–595* (587 596 714)
– (Névtelenül:) *Ludwig Kossuth und Louis Napoleon* (Kossuth Lajos és Louis Napoléon); „Allgemeine Zeitung", 1859 okt. 3. – *470 594* (596)
– *Levél az „Allgemeine Zeitung" szerkesztőjének*; „Allgemeine Zeitung", 1859 okt. 27. (14. köt. 629. old.) – *477 600* (609)
– *Zum Prozesse von Karl Vogt contra die Augsburger „Allgemeine Zeitung"* (A Karl Vogt kontra augsburgi „Allgemeine Zeitung" perhez); „Reform", 1859 nov. 19. (14. köt. 630–633. old.) – *479–480 489 601–603 609* (615 722)
– *Erklärung* (Nyilatkozat); „Allgemeine Zeitung", 1859 nov. 21. (14. köt. 634–635. old.) – *480 489 493 606 612–613* (619 633)
– (Névtelenül:) *The Invasion Panic in England* (Az angliai inváziós pánik); „New York Daily Tribune", 1859 dec. 9. (13. köt. 531–533. old.) – *491* (637)
– *Differenz der demokritischen und epikureischen Naturphilosophie* (A démokritoszi és az epikuroszi természetfilozófia különbsége); „Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle" (Karl Marx, Friedrich Engels és Ferdinand Lassalle irodalmi hagyatékából), kiadta Franz Mehring, I. köt., Stuttgart 1902. – *521 535* (661)
MARX, Laura (1845–1911) – Marx középső leánya, a francia munkásmozgalomban tevékenyen részt vett; 1868-tól Paul Lafargue felesége. – *7 21 33 118 121 243 248 329–330 434 495 533 630–633* (646)
MASSENA, André, duc de Rivoli, prince d'Essling (1756–1817) – francia tábornagy; részt vett Napóleon hadjárataiban; 1814-ben a Bourbonok mellé állt. – *174*
MAURENBRECHER, Romeo (1803–1843) – jogász, államjogról és polgári jogról szóló munkák szerzője. – *112* (210)
Maurus *lásd* Terentianus

MAYHEW, HORACE (1816–1872) – angol újságíró, több humoros elbeszélés és színdarab szerzője, különböző angol folyóiratok munkatársa. – *82*

– *Symptoms of being a confirmed old bachelor* (A megcsontosodott agglegénység szimptómái); „Illustrated London News", 1856 dec. 20. – *82*

MAYNE, Sir Richard (1796–1868) – 1850-től londoni rendőrfőnök. – *250*

MAZZINI, Giuseppe (1805–1872) – olasz polgári demokrata forradalmár; az itáliai nemzeti felszabadító mozgalom egyik vezetője; 1849-ben a Római Köztársaság ideiglenes kormányának elnöke; 1850-ben Londonban az Európai Demokrácia Központi Bizottságának egyik szervezője. – *138 272 338 341 345 386 422–423 426 432 449–450 552 610* (231 419 542)

– *La Guerra* (A háború); „Pensiero ed Azione", 1859 máj. 16. – *338 422 426 432* (543)

– *The European coup d'état* (Az európai államcsíny); „The Times", 1859 aug. 10. – *449–450* (580)

MEHMED RÜSDI pasa (1809–1882) – török tiszt és politikus; 1850-től több ízben szeraszker (hadügyminiszter). – *29*

MEISSNER, Alfred (1822–1885) – német demokrata író, a 40-es években „igazi szocialista", majd liberális. – *62 478 482*

– *Heinrich Heine. Erinnerungen* (Heinrich Heine. Emlékezések), Hamburg 1856. – *62* (115)

Memoir on Russia, for the Instruction of the present Emperor (Emlékirat Oroszországról, tanulságul a jelenlegi császár számára); „The Free Press", 1859 júl. 13. – *432 436–438 444 447 465* (557 562 565 570 576 588)

Memoir on the state and prospects of Germany, drawn up under the direction of a minister at St. Petersburgh, confidently communicated to several of the German governments (Emlékirat Németország helyzetéről és kilátásairól, egy szentpétervári miniszter irányításával kidolgozva és bizalmas úton több német kormányhoz elküldve); „The Portfolio", I. köt., London 1836. – *436* (561)

Mémoire présenté à sa majesté Britannique, par Monsieur Wesselowsky, ministre de sa majesté czarienne (Wesselowsky úr, Ő cári felsége miniszterének emlékirata Ő brit felsége számára), London 1717. – *9*

Mémoires de Frédérique Sophie Wilhelmine, Margrave de Bareith, soeur de Frédéric le Grand, depuis l'année 1706 jusqu'à 1742, écrits de sa main (Frédérique Sophie Wilhelmine-nek, Bareith őrgrófnőjének, Nagy Frigyes nővérének emlékiratai, 1706-tól 1742-ig, saját kezűleg írva), I. köt., Brunswick 1845. – *10–11*

MERCK, Ernst, Freiherr von (1811–1863) – nagykereskedő, 1848–49-ben a frankfurti nemzetgyűlés tagja, birodalmi pénzügyminiszter, a hamburgi szenátus tagja. – *216–217 229*

METTERNICH-WINNEBURG, Klemens Wenzel Lothar, Fürst von (1773–1859) – osztrák államférfi és diplomata; 1809–21 külügyminiszter, 1821–48 kancellár; a Szent Szövetség egyik megszervezője. – *309 314*

MEVISSEN, Elise von (szül. Leiden) (megh. 1857) – K. D. Leiden leánya, G. von Mevissen felesége. – *222 626*

MEVISSEN, Gustav von (1815–1899) – kölni bankár, a rajnai liberális burzsoázia egyik vezetője; 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobbközép). – *34 626*

MEYEN, Eduard (1812–1870) – német publicista, ifjúhegeliánus, kispolgári demokrata; az 1848-as forradalom veresége után Angliába emigrált, majd az amnesztia után hazatért; később nemzeti liberális. – *18 98 411 601–603*

– (Névtelenül:) *Österreich und Deutschland* (Ausztria és Németország); „Der Freischütz", 1859 máj. 7., 10. – *411* (524)
– *Der Prozess Karl Vogt's gegen die Augsburger Allg. Ztg.* (Karl Vogt pere az augsburgi „Allgemeine Zeitung" ellen); „Der Freischütz", 1859 nov. 3. – *479–480 489 601–603 609* (615)
– *lásd még* Simon

MIALL, Edward (1809–1881) – angol publicista, polgári radikális; 1852–57, 1869–74 a parlament tagja; a 40-es években közel állt a chartistákhoz, harcolt az anglikán egyház ellen. – *108 262*

MIEROSŁAWSKI, Ludwik (1814–1878) – lengyel forradalmár, történész; részt vett az 1830–31-es és az 1846-os lengyel felkelésben, az 1848-as poseni és az 1849-es szicíliai felkelés katonai vezetője; 1849-ben a badeni–pfalzi forradalmi hadsereg főparancsnoka; az 50-es években kapcsolatban volt a bonapartistákkal; az 1863–64-es lengyel felkelés idején a lengyel Nemzeti Kormány diktátora, a felkelés leverése után Franciaországba emigrált. – *68 76 82 97–98*
– *De la nationalité polonaise dans l'équilibre européen* (A lengyel nemzetiség helye az európai erőegyensúlyban), Párizs 1856. – *68 71 76 82 97–98*

MIKLÓS, I. (1796–1855) – orosz cár 1825–1855. – *17 407 411 436*

MIKLOŠIČ (Miklosich), František (Franz) von (1813–1891) – szlovén nyelvész, a szláv összehasonlító nyelvészet megalapítója. – *558*
– *Vergleichende Grammatik der slawischen Sprachen. Bd. 1: Vergleichende Lautlehre der slawischen Sprachen* (A szláv nyelvek összehasonlító nyelvtana. I. köt.: A szláv nyelvek összehasonlító hangtana), Bécs 1852.; Bd. 3: *Vergleichende Formenlehre der slawischen Sprachen* (III. köt.: A szláv nyelvek összehasonlító alaktana), Bécs 1856. – *558*

MILL, James (1773–1836) – angol történész, filozófus és közgazdász, Ricardo követője. – *548*

MIQUEL, Johannes (1828–1901) – német politikus, a Kommunisták Szövetségének tagja, később nemzeti liberális; 1867-től Reichstag-képviselő, 1890–1901 pénzügyminiszter. – *42–44 54 91–92 98 128–130* (87)

MIRBACH, Otto von – volt porosz tüzértiszt, kispolgári demokrata; az 1849-es májusi felkelés idején Elberfeld katonai parancsnoka, a vereség után emigrált. – *56 60*

„Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie" (Justus Perthes földrajzi intézetének közleményei a földrajz területén történt fontos új kutatásokról), Gotha. – *342* (431)

Mockel *lásd* Kinkel, Johanna

MOLESCHOTT, Jakob (1822–1893) – holland származású fiziológus, vulgáris materialista filozófus; német, svájci és olasz tanintézetekben tanított. – *277 349 509*

MOMMSEN, Theodor (1817–1903) – német ókortörténész. – *288*
– *Römische Geschichte* (Római történelem), I–III. köt., Lipcse–Berlin 1854–56. – *119 288* (219)

»*Le Moniteur universel*« (Általános Értesítő), Párizs. – *73 85 188–190 328* (140)
– 1802 aug. 9. – *264* (352)
– 1856 márc. 15. – *127*
– 1856 okt. 24.: *Párizs, okt. 23.* – *73* (140)
– 1857 ápr. 30.: *Société générale de Crédit mobilier. Rapport présenté par le conseil d'administration dans l'assemblée générale ordinaire des actionnaires du 28 avril 1857* (Általános Ingóhiteltársaság. Az igazgatótanácsnak a részvényesek 1857 ápr. 28-i rendes közgyűlése elé terjesztett jelentése). – *127* (223)

– 1858 jan. 24.: *Situation des entrepôts à la fin du mois de décembre* (Az áruraktárak december végi helyzete). – *268*
– 1858 márc. 9. – *283–284*

MONTALEMBERT, Charles Forbes de Tryon, comte de (1810–1870) – francia politikus és publicista; a második köztársaság idején az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, orléanista, a katolikus párt feje; támogatta Louis Bonaparte államcsínyjét, majd szembefordult vele. – *354*

MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secondat, baron de la Brède et de (1689–1755) – francia filozófus, politikai író, a felvilágosodás képviselője, az alkotmányos monarchia ideológusa. – *548*

MORELL, John Daniel (1816–1891) – angol filozófus, teológus és író; 1848–76 tanfelügyelő. – *482*

»*The Morning Advertiser*« (Reggeli Közlöny), London. – *42 90 104–105 238 309 355–356 407 486* (89 629)
– 1856 ápr. 26. – *42*
– 1859 nov. 11. – *485*

»*The Morning Herald*« (Reggeli Hírnök), London. – *69* (132)

»*The Morning Post*« (A Reggeli Posta), London. – *103 108 273* (195 363 383)
– 1858 ápr. 13. – *529*

»*The Morning Star*« (A Hajnalcsillag), London. – *82 118–119 231 287 314–316 335 519* (155)

MORNY, Charles-Auguste-Louis-Joseph, duc de (1811–1865) – Louis Bonaparte féltestvére, francia pénzember és politikus, bonapartista; 1849–51 a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az államcsíny egyik szervezője; 1851 dec.–1852 jan. belügyminiszter; 1854–56, 1857–65 a Törvényhozó Testület elnöke; 1856–57 pétervári nagykövet. – *6 34 74 85 97 285–286*

MUÑOZ BENAVENTE (a) Pucheta, José (1820–1856) – spanyol torreádor, az 1854–56-os forradalomban a madridi tömegek egyik vezére; a barrikádokon esett el. – *55*

MURALT, Édouard de (1808–1895) – svájci teológus és történész, a pétervári nyilvános császári könyvtár könyveinek és teológiai kéziratainak a konzervátora, bizánci kronográfiáról szóló művek szerzője. – *3*
– *Essai de chronographie Byzantine pour servir à l'examen des Annales du Bas-Empire et particulièrement des chronographes slavons de 395 à 1057* (Bizánci kronográfia kísérlete a keletrómai birodalom évkönyvei és különösen a 395 és 1057 közötti szláv krónikák kutatásának céljára), Szentpétervár 1855. – *3* (9)

MURAT, Joachim (1767–1815) – francia tábornagy; részt vett Napóleon hadjárataiban; 1808-ban a spanyolországi francia csapatok főparancsnoka; nápolyi király 1808–1815. – *99* (182)

MÜFFLING, Friedrich Ferdinand Karl, Freiherr von (1775–1851) – porosz tábornagy, politikus és író; részt vett a Napóleon elleni háborúkban. – *169 176–177 194*
– *Passages from my Life, together with Memoirs of the Campaign of 1813 and 1814* (Események az életemből, valamint emlékiratok az 1813-as és 1814-es hadjáratról), London 1853. – *169 176 194* (267 269)

MÜLLER, Adam Heinrich, Ritter von Nitterdorf (1779–1829) – német publicista és közgazdász, reakciós; az ún. romantikus gazdaságtani iskola híve. – *3–4* (10)

MÜNCHHAUSEN, Hieronymus Karl Friedrich, Freiherr von (1720–1797) – német katonatiszt, az orosz hadseregben szolgált; nagyotmondásáról legendássá vált. – *119*

MÜNNICH, Burkhard Christoph, Graf von (Krisztofor Antonovics) (1683–1767) – német származású orosz vezértábornagy, erődépítő mérnök; az 1735–39-es orosz–török háborúban főparancsnok. – *3*

– *Tagebuch des russisch-kaiserlichen Generalfeldmarschalls B. Ch. Grafen von Münnich über den Ersten Feldzug des in den Jahren 1735–1739 geführten russisch-türkischen Krieges* (B. Ch. Münnich gróf orosz császári vezértábornagy naplója az 1735–39-es években vívott orosz–török háború első hadjáratáról); Lásd E. Herrmann: Beiträge zur Geschichte des russischen Reiches, Lipcse 1843. – *3* (7)

MÜNZER, Thomas (kb. 1490–1525) – német prédikátor, a reformáció és a parasztháború egyik legradikálisabb vezetője; teljes vagyonközösséget hirdetett. – *20–21 568*

N

NAPIER, Sir William Francis Patrick (1785–1860) – angol tábornok és hadtörténész; 1808–14 részt vett a Pireneusi-félszigeten a Napóleon elleni háborúban. – *280*

– *History of the War in the Peninsula and in the South of France, from the Year 1807 to the Year 1814* (A félszigeti és dél-franciaországi háború története 1807-től 1814-ig), I–VI. köt., London 1828–40. – *280*

NAPÓLEON, I. (Bonaparte) (1769–1821) – francia császár 1804–1814 és 1815. – *74 76 162 166 171–177 263–264 425 442–447* (47 182 215 216 253 254 265 268 352 370 371 517)

NAPÓLEON, III. (Louis Bonaparte) (1808–1873) – I. Napóleon unokaöccse; 1848–52 a második francia köztársaság elnöke; francia császár 1852–1870. – *5–7 31 42 49 68 71–74 80–81 85 97–100 127 142 154–155 166 188–191 211–213 223–226 245 250–254 262–269 280 283–286 289–301 328 331 345–346 350 363 371–372 390 394 400–406 409–412 425–426 432–434 438 441–444 484 491 499 524–526 530 550–551 555 559 585–589 604 609–610 623* (18 64 79 88 121 138 140 157 159 177 180 189 246 271 335 348 350 351 355 359 361 372 377 394 409 433 463 468 469 485 492 508 510 513 521 556 571 582 587 676 677 707 726)

»*La Nation. Organe quotidien démocrate socialiste*« (A Nemzet. Demokrata szocialista napilap), Brüsszel. – *63 85* (117)

»*La National*« (Nemzeti Újság), Brüsszel. – *63 85* (118)

»*Le National*« (Nemzeti Újság), Párizs. – *81* (152)

»*Nationalzeitung*« (Nemzeti Újság), Berlin. – *4 69 72 373–374 594* (13)

NAUT, Stephan Adolf – kölni kereskedő; a „Neue Rheinische Zeitung" felelős kiadója. – *206*

NÉGRIER, François-Marie-Casimir de (1788–1848) – francia tábornok, a 30-as és 40-es években részt vett Algéria meghódításában; részt vett az 1848 júniusi felkelés leverésében. – *175*

»*Neue Oderzeitung*« (Új Oderai Újság), Boroszló. – *400* (502)

»*Das Neue Portfolio*« (Az Új Irattárca), Berlin. – *465 494* (588 640)

»*Neue Preussische Zeitung*« (Új Porosz Újság), Berlin. – *20 26 99 411 580 621* (46)

– 1856 márc. 4.: *Den Streitenden* (A vitatkozóknak). – *20 26*

– 1857 jan. 1.: *Aus der Botschaft des Bundesrats* (A szövetségi tanács üzenetéből). – *85* (160)

»*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*« (Új Rajnai Újság. A demokrácia orgánuma), Köln. – *242* (50 331)

»*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*« (Új Rajnai Újság. Politikai-gazdasági szemle), London–Hamburg–New York. – *20 58 260* (50)

»*Neue Schweizer Zeitung*« (Új Svájci Újság), Genf. – *405* (512)

»*Neue Zeit*« (Új Kor), New York. – *32 111* (72)

»*Die Neue Zeit*« (Az Új Kor), London. – *314 351 398 412–413 598–599* (400)
– 1858 júl. 17. – *333 539–540* (666)
– 1859 márc. 12.: *Zank* (Civódás). – *391*

The New American Cyclopaedia: a Popular Dictionary of General Knowledge (Az új amerikai enciklopédia: az általános tudás népszerű szótára), kiadta G. Ripley és Ch. A. Dana, New York–London 1858–63. – *113–114 129 140 146 157 178 191 210 232–233 259 331 585 609* (213 245 286 344)

»*New York Daily Tribune*« (New York-i Napi Híradó). – *28 57 60–62 83–91 94 97–101 103 107 114 124–126 134 137 144–146 150 157–158 178 195 212 219 231 239 234–245 263 267 291–292 299 315 318–321 325 328–331 334–335 354–355 367 385 389 392 401 422 426 463 487 495 545 560 564 573 585 604* (3 15 61 77 166 194 235)
– 1858 szept. 4.: *The Currency Question* (A forgalmi eszköz kérdése). – *335*
– 1858 okt. 15. – *356*

»*The New York Herald*« (New York-i Hírnök). – *87–89* (164)
– 1858 szept. 14. – *377* (471)

»*The New York Times*« (New York-i Idők). – *87–89 231* (165)
– 1857 nov. 24. – *212*

New York Tribune *lásd* New York Daily Tribune

»*New Yorker Democrat*« (New York-i Demokrata). – *45* (93)

»*New Yorker Staatszeitung*« (New York-i Állami Újság). – *21* (56)

NEY, Michel, duc d'Elchingen, prince de la Moskova (1769–1815) – francia tábornagy; részt vett a Francia Köztársaság és Napóleon hadjárataiban. – *172*

NISARD, Jean-Marie-Napoléon-Désiré (1806–1888) – francia kritikus és irodalomtörténész, az 50-es években a párizsi egyetem tanára. – *5*

»Le Nord« (Az Észak), Brüsszel–Párizs. – *99–103 108* (184)

NORRIS, Sir John (1660–1749) – angol tengernagy, 1719–21 a keleti-tengeri hajóraj parancsnoka. – *82*

The Northern Crisis. Or Impartial Reflections on the Policies of the Czar. Occasioned by mynheer von Stocken's Reasons for delaying the descent upon Schonen. A true copy of which is prefix'd, verbally translated, after the tenour of that in the German Secretary's office in Copenhagen, October 10, 1716 (Az északi válság, avagy pártatlan észrevételek a cár politikájáról, mynheer von Stockennek a schoneni partraszállás elhalasztására vonatkozó indoklása alkalmából. Elöljáróban ennek pontos másolata, szó szerinti fordítása az eredetivel egyező dokumentumnak a koppenhágai német ügyvivő hivatalában 1716 okt. 10-én), London 1716. – *9*

NOTHJUNG, Peter (kb. 1823–1866) – német szabó, a Kommunisták Szövetsége és a kölni Munkásegylet tagja; 1852-ben a kölni kommunista-perben 6 évi várbörtönre ítélték. – *446* (574)

NUTT, David (megh. 1863) – angol könyvkereskedő és kiadó. – *521–523 564*

O

O'BRIEN, James (Bronterre) (1802–1864) – angol publicista, chartista; a 30-as években a „Poor Man's Guardian" szerkesztője; szociálreformista tervezeteket készített; az 1848–49-es forradalom után visszavonult a chartista mozgalomtól; 1849-ben megalapította a Nemzeti Reformszövetséget. – *243*

»*The Observer*« (A Figyelő), London. – *213* (311)
– 1857 dec. 6. – *213*

OELBERMANN, Hugo – író. – *473*

OLMSTED, Frederick Law (1822–1903) – amerikai mezőgazdász, kertészmérnök, a „Putnam's Monthly" munkatársa. – *62–64 72 89 92–95 97–98 115* (166)

OMER pasa (Mihail Latas) (1806–1871) – horvát származású török tábornok, a krími háborúban a török csapatok főparancsnoka. – *29–30*

OPPENHEIM, Heinrich Bernhard (1819–1880) – német politikus, közgazdász és újságíró, kispolgári demokrata; 1848-ban a berlini „Reform" egyik szerkesztője; 1849–61 emigráns külföldön; később nemzeti liberális. – *92 98 412*

ORGES, Hermann (1821–1874) – német újságíró, 1854–64 az augsburgi „Allgemeine Zeitung" szerkesztője. – *484*

ORSINI, Felice (1819–1858) – olasz polgári republikánus; 1858-ban Párizsban sikertelen merényletet követett el III. Napóleon ellen; kivégezték. – *245 250–254 264 271–272 283–285 352 550* (335 348 359 372 387 676)

OSWALD (Osswald), Eugen (1826–1912) – német újságíró, kispolgári demokrata; 1848–49 részt vett a badeni forradalmi mozgalomban, majd emigrált. – *18*

OTTO, Karl Wunibald (szül. 1810) – német vegyész, a Kommunisták Szövetségének tagja. – *62 68* (113)

»*Overland Mail*« (Szárazföldi Posta), London. – *231* (322)

OVERSTONE, Samuel Jones Loyd, Lord, (1860-tól) Baron (1796–1883) – angol bankár és közgazdász, whig; a currency-elmélet híve. – *212 548*

OVIDIUS, Naso Publius (i.e. 43–i. sz. kb. 17) – római költő; Augustusszal szemben ellenzéki; i. sz. 8-ban száműzték Rómából. – *509*
– *Heroides* (Heroidák). – *314* (402)
– *Libri Tristium* (A keservek könyvei). – *509*

ØRSTED, Anders, Sandøe (1778–1860) – dán jogász és államférfi, 1853–54 miniszterelnök. – *126*
– *Af mit Livs og min Tids Historie* (Életem és korom története), I–IV. köt., Koppenhága 1851–57. – *126*

P

PALMERSTON, Henry John Temple, Viscount (1784–1865) – angol államférfi, eleinte tory, 1830-tól a whigek jobbszárnyának egyik vezére; 1809–28 hadügyminiszter, 1830–34, 1835–41, 1846–51 külügyminiszter, 1852–55 belügyminiszter, 1855–58, 1859–65 miniszterelnök. – *7 21 45 71–72 97–105 108–112 120 128 221 251 268–273 279 291 340–342 359 363 377 390 394–395 400 403–404 407 436 439 478 512 521–524 559 573–574 600 613* (22 68 91 137 175 183 188 190 191 195 217 355 359 463 487 492 494 684)

Palmerston for Premier! The claims of Lord Palmerston to fill the post of Prime Minister of England considered (Palmerstont miniszterelnöknek! Palmerston lordnak az angol miniszterelnöki tisztség betöltésére vonatkozó igényének vizsgálata), London 1854. – *103 107*

Pam *lásd* Palmerston, Henry John Temple, Viscount

PANMURE, Fox Maule Ramsay, Baron Panmure, Earl of Dalhousie (1801–1874) – angol politikus, whig; 1846–52 hadügyi államtitkár (Secretary at War); 1855–58 hadügyminiszter. – *21 30*

Papers relative to Military Affairs in Asiatic Turkey, and the Defence and Capitulation of Kars (Az ázsiai Törökországban végbement harci cselekményekre, valamint Karsz védelmére és megadására vonatkozó iratok), London 1856. – *28 31 34 37 621* (60)

PARISH, Henry Headley – diplomácia-történész. – *112*

– *The Diplomatic History of the Monarchy of Greece, from the Year* 1830 etc. (A Görög Királyság diplomácia-története az 1830. esztendőtől stb.), London 1838. – *112*

PASSY, Hippolyte-Philibert (1793–1880) – francia közgazdász és politikus, orléanista; a júliusi monarchia alatt többször volt a kormány tagja, 1848–49 pénzügyminiszter. – *191*

PATKUL, Johann Reinhold von (1660–1707) – livóniai nemes, 1702-től orosz szolgálatban mint titkos tanácsos és tábornok. – *439*

– *Berichte an das zarische Kabinett in Moskau von seinem Gesandtschaftsposten bei August* II. *Könige von Polen* (Jelentések a cári kabinetnek Moszkvába a II. Ágost lengyel királynál betöltött követi posztjáról), I–III. köt., Berlin 1792–97. – *439*

PATOW, Erasmus Robert, Freiherr von (1804–1890) – porosz politikus, mérsékelt liberális; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (jobboldal), ápr.–jún. kereskedelmi miniszter; 1858–62 pénzügyminiszter. – *371*

PAUER, Ernst (1826–1905) – osztrák zeneszerző és zongoraművész; 1851-től a londoni királyi zenede tanára. – *474–475*

PAULY, August Friedrich von (1796–1845) – filológus, 1830-tól a stuttgarti gimnázium tanára. – *145 183*

PEABODY, George (1795–1869) – amerikai pénzember, burzsoá filantróp, 1837-től egy londoni bankcég főnöke. – *209 626* (301)

PEEL, Sir Robert, (1788–1850) – angol államférfi és közgazdász, a mérsékelt toryk (a róla elnevezett peelisták) vezetője; 1822–27, 1828–30 belügyminiszter, 1834–35, 1841–46 miniszterelnök; 1846-ban a liberálisok támogatásával keresztülvitte a gabonatörvények eltörlését. – *94 99* (178 174)

PÉLISSIER, Aimable-Jean-Jacques, duc de Malakoff (1794–1864) – francia tábornagy; 1830–52 részt vett Algéria meghódításában; 1855–56 a krími hadsereg főparancsnoka; 1858–59 londoni nagykövet; részt vett az 1859-es itáliai háborúban; 1860–64 Algéria főkormányzója. – *286 289 308 313 551*

PELLETAN, Pierre-Clément-Eugène (1813–1884) – francia publicista és politikus, polgári republikánus; a második császárság idején több újságba és folyóiratba antibonapartista cikkeket írt. – *42*

»*Pensiero ed Azione*« (Gondolat és Cselekvés), London, Lugano és Genova. – *338 422 426* (419)

– 1858 szept. 14. – *338* (419)

– 1859 máj. 16. – *422 426* (543)

»*The People's Paper*« (A Nép Újsága), London. – *34 42 44–45 207 335* (77 298)

PERCZEL, Mór (1811–1899) – magyar politikus, liberális, majd radikális; 1848-ban országgyűlési képviselő; 1848 őszétől honvédezredes, majd tábornok; a szabadságharc bukása után Törökországba, majd Angliába emigrált, Jersey szigetén élt; 1867 után hazatért. – *595* (714)

PÉREIRE, Isaac (1806–1880) – francia bankár, bátyjával, Jacobbal (Jacques-Emile, 1800–1875) együtt kezdetben saint-simonista és a „Globe" szerkesztője, utóbb bonapartista spekuláns; 1852-ben együtt megalapították a Crédit mobilier-t. – *81 111 127 213* (79 121)

PERSIGNY, Jean-Gilbert-Victor Fialin, comte, (1863-tól) duc de (1808–1872) – francia politikus, bonapartista; 1849–51 a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, az 1851 dec. 2-i államcsíny egyik szervezője, 1852–54, 1860–63 belügyminiszter, 1855–58, 1859–60 londoni nagykövet. – *273*

PETERMANN, August (1822–1878) – földrajztudós és térképkészítő. – *342* (431)

PETERSEN, Nikolai – a dán munkásmozgalom képviselője, weitlingiánus; emigráns, 1859-ben a „Volk" munkatársa, később a dán szociáldemokrácia balszárnyának egyik vezetője. – *444*

– *Feierstunden-Arbeit eines Arbeiters* (Egy munkás szabad óráiban írt munkája); „Das Volk", 1859 jún. 25., júl. 2., 9., 23. és aug. 20. – *444* (570)

PETO, Sir Samuel Morton (1809–1889) – angol vasútépítési vállalkozó, a parlament tagja, liberális; 1866-ban csődbe jutott. – *106*

PETTY, Sir William (1623–1687) – angol közgazdász és statisztikus, a munkaértékelmélet képviselője. – *295 547*

– *A Treatise of Taxes and Contributions* etc. (Értekezés az adókról és illetékekről stb.), London 1667. – *292 295*

PÉTER, I. (Nagy) (1672–1725) – orosz cár 1682–1725. – *8–11 82 112 512* (562)

PFÄNDER, Karl (kb. 1818–1876) – német munkás, miniatúra-festő; az Igazak Szövetségének tagja; a londoni Német Munkás Művelődési Egylet egyik alapítója; a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségének, majd 1864–67 és 1870–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *373 386 393 400 406 413 421 532*

PFEIL, Graf – porosz junker, a porosz Landtag tagja. – *20 26*

PHILIPS – Marx anyai ági holland rokona. – *323–324*

PHILIPS, Lion (megh. 1866) – holland kereskedő, Marx nagybátyja. – *323–324 328*

PHILIPSON, Grigorij Ivanovics (1809–1883) – orosz tábornok; részt vett a Kaukázus meghódításában. – *305*

PIEPER, Friedrich Ludwig Wilhelm (szül. kb. 1826) – német filológus és újságíró, a Kommunisták Szövetségének tagja; emigráns Londonban; az 50-es években Marx és Engels köréhez tartozott. – *8 14 22 32–33 35 38 42 45–46 52–56 60–62 90 112 115–117 120 168 171 220 226 237–238 250 344–345 373 395 421 514 621* (32 102 104 111 654)

– *The coup d'état in Spain* (A spanyolországi államcsíny); „The People's Paper", 1856 júl. 26. – *60* (111)

»*Der Pionier*« (Az Úttörő), New York – Boston. – *238 349 626* (328)

– 1857 dec. 20.: *Die „Revolution der Geister"* (A „szellemek forradalma"). – *238*

PITT, L. K. – W. Pitt unokafivére, a pétervári angol kereskedelmi telep káplánja. – *17*

PITT, William, Jun. (1759–1806) – angol államférfi, tory; 1783–1801, 1804–06 miniszterelnök; a francia forradalom és a Napóleon elleni intervenciós háború egyik szervezője; 1798-ban elnyomta az ír felkelést; számos intézkedést foganatosított a kialakuló munkásmozgalom ellen. – *17*

PIUS, IX. (1792–1878) – római pápa 1846–1878. – *402*

PLACE, Henri – francia pénzember, a Crédit mobilier egyik igazgatója. – *127*

Plon-Plon *lásd* Bonaparte, Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul, Napóleon herceg

PLUTARKHOSZ (kb. 46–kb. 125) – görög történet- és életrajzíró, idealista filozófus. – *523*

POERIO, Carlo (1803–1867) – olasz politikus, liberális; részt vett a nemzeti szabadságmozgalomban; 1848-ban nápolyi rendőrfőnök, közoktatásügyi miniszter; 1849–59 bebörtönözték; 1861–67 az olasz királyság parlamentjének alelnöke. – *559* (684)

„*La Pologne. Annales contemporaines politiques, religieuses et littéraires des peuples de l'Europe orientale*" (Lengyelország. Jelenkori krónika a kelet-európai népek politikai, vallási és irodalmi kérdéseiről), Párizs. – *17* (38)

Porosz herceg *lásd* Vilmos, I.

»*The Portfolio*« (Az Irattárca), London. – *107 436 439* (203 588)

Post *lásd* The Morning Post

POTTER, Sir John (1817–1898) – angol liberális; a parlament tagja, három ízben Manchester polgármestere. – *97 105 108–110 518*

POTTER, Thomas (1773–1845) – angol kereskedő és politikus, a manchesteri liberális burzsoázia egyik képviselője, a „Manchester Guardian" egyik alapítója, két ízben Manchester polgármestere, John Potter apja. – *110*

POZZO DI BORGO, Karl Andrej Oszipovics, gróf (1764–1842) – korzikai származású orosz diplomata; 1814–21 párizsi követ, 1821–35 nagykövet, 1835–39 londoni nagykövet. – *9 436 439* (25)

»*Die Presse*« (A Sajtó), Bécs. – *221 267 400 408–410 422 428 467 524 563 575 630* (315 694)

– 1859 máj. 29. – *425*

»*La Presse*« (A Sajtó), Párizs. – *42* (90)

Preussische Korrespondenz *lásd* Preussische Lithographische Korrespondenz

»*Preussische Lithographische Korrespondenz*« (Porosz Kőnyomatos Tudósító), Berlin. – *32 34* (70)

»*Preussisches Wochenblatt*« (Porosz Hetilap), Berlin. – *342 465* (430 557)

PRINCE-SMITH, John (1809–1874) – angol származású közgazdász, a német gazdasági liberalizmus egyik vezető személyisége, nemzeti-liberális képviselő. – *630*

PROKOPIOSZ, Kaiszariai (?–562) – bizánci történetíró; részt vett a vandálok, gótok és perzsák elleni háborúkban; munkáit görög nyelven írta, legjelentősebb köztük 8 kötetnyi kortörténete. – *15*

»*Protection for Trade*« (Kereskedelem-védelem), London. – *32 35* (74)

PROUDHON, Pierre-Joseph (1809–1865) – francia publicista, szociológus és közgazdász, kispolgári szocialista; az anarchizmus egyik megalapítója. – *18 81 98 384 548 585 610* (225)

– *Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère* (A gazdasági ellentmondások rendszere, vagy a nyomorúság filozófiája), I–II. köt., Párizs 1846. – *81 384 548* (477)
– *Handbuch des Börsenspekulanten* (A tőzsdespekuláns kézikönyve), Hannover 1857. – *81 98* (150)
– *Manuel du spéculateur à la bourse* (A tőzsdespekuláns kézikönyve), Párizs 1857. – *81 98* (150)

PRUTZ, Robert Eduard (1816–1872) – német költő és irodalomtörténész; kapcsolatban állt az ifjúhegeliánusokkal; az 1848-as forradalomban polgári demokrata; 1851–67 a „Deutsches Museum" kiadója. – *348–349 373* (439)

Pucheta *lásd* Muñoz Benavente (a) Pucheta, José

PULSZKY Ferenc (1814–1897) – magyar politikus, író és archeológus; a forradalomban Kossuth mellett működött; 1849 januárjában kinevezték londoni követnek; a forradalom leverése után távollétében halálra ítélték; Londonba emigrált, elkísérte Kossuthot angliai és amerikai körútján; az 50-es években a „New York Daily Tribune" munkatársa; 1860-ban Torinóba költözött, 1867-ben tért haza, országgyűlési képviselő volt, de főleg régészettel foglalkozott. – *309 346 470 479 590 594–596 604*
– *From Our Own Correspondent. London, April 23, 1858* (Saját tudósítónktól. London, 1858 április 23); „New York Daily Tribune", 1858 máj. 8. – *309 314*
– *From Our Own Correspondent. London, August 7, 1859* (Saját tudósítónktól. London, 1859 augusztus 7); „New York Daily Tribune", 1859 aug. 23. – *470 590 594* (595)
– *From Our Own Correspondent. London, Oct. 11, 1859* (Saját tudósítónktól. London, 1859 okt. 11.); „New York Daily Tribune", 1859 okt. 26. – *479* (616)

»*Punch, or the London Charivari*« (Paprikajancsi, vagy a Londoni Zenebona). – *105* (199)

PUTNAM, George Palmer (1814–1872) – amerikai kiadó és publicista; 1853-tól kiadta a „Putnam's Monthly Magazine"-t, melyben Marx és Engels is közreműködött. – *11 62–64 79 87*

»*Putnam's Monthly Magazine*« (Putnam Havi Folyóirata), New York. – *11 46 66 72 84 92 115* (29)

PÜTHAGORASZ (i. e. kb. 571–497) – görög matematikus, idealista filozófus. – *509*

PYAT, Félix (1810–1889) – francia publicista, drámaíró és politikus, kispolgári demokrata; részt vett az 1848-as forradalomban; 1849-ben Svájcba, majd Belgiumba és Angliába emigrált; ellenezte az önálló munkásmozgalmat; 1871-ben parlamenti képviselő, a Párizsi Kommün tagja, a Kommün veresége után Angliába emigrált. – *37–38 85 272–274 332 338 341 345* (362)
– *Lettre à la Reine* (Levél a királynőhöz); „L'Homme", 1855 okt. 10. – *37* (22)
– és A. BESSON és A. TALANDIER: *Letter to the Parliament and the Press with a Preface of the Publisher* (Levél a parlamenthez és a sajtóhoz, a kiadó előszavával), London 1858. – *272–274* (361 410)
– *Lettre au jury. Défence de la lettre au parlement et à la presse* (Levél az esküdtszékhez. A parlamenthez és a sajtóhoz intézett levél védelme), London 1858. – *332 338* (410)

Q

QUETELET, Lambert-Adolphe-Jacques (1796–1874) – belga matematikus és szociálstatisztikus. – *527*
– *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale* (Az emberről és képességeinek fejlődéséről, vagy a társadalmi fizika kísérlete), I–II. köt., Párizs 1835. – *527* (662)

Ŕ

RADETZKY, Joseph, Graf (1766–1858) – osztrák tábornagy; 1848–49 a Felső-Itáliában harcoló császári sereg főparancsnoka, részt vett az itáliai forradalom leverésében; 1850–57 a Lombard–Velencei Királyság főkormányzója. – *177 406–407*

RADOWITZ, Joseph Maria von (1797–1853) – porosz tábornok és politikus; 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés jobboldalának egyik vezetője. – *386 559* ([482])

RAFFAEL (Raffaello Santi) (1483–1520) – olasz reneszánsz festő. – *500*

RAGLAN, Lord Fitzroy James Henry Somerset, Baron (1788–1855) – angol tábornagy; 1808–14, 15 Wellington hadsegéde a Napóleon elleni háborúkban, majd 1827–52 katonai titkára; 1854–55 a krími angol hadsereg főparancsnoka; kolerában halt meg Szevasztopol előtt. – *21 291*

Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft in alphabetischer Ordnung (A klasszikus ókortudomány szaklexikona ábécé sorrendben), I–VI. köt., kiadta August Pauly, Stuttgart 1839–52. – *145 183*

RECHBERG und Rothenlöwen, Johann Bernhardt, Graf von (1806–1899) – osztrák politikus és diplomata, konzervatív; 1859–60 miniszterelnök, 1859–64 külügyminiszter. – *580*

Redcliffe *lásd* Stratford de Redcliffe, Stratford Canning, Viscount

»*Die Reform*« (A Reform), Hamburg. – *601–603*

REINHARDT, Richard (1829–1898) – német költő; emigráns Párizsban; Heine titkára; a Marx család barátja; később kereskedelmi tevékenységet folytatott. – *62*

Remarks on Mr. Jackson's Memorial etc. (Megjegyzések Jackson úr emlékiratára). – *10*

REMUSAT, Charles-François-Marie, comte de (1797–1875) – francia politikus és író, orléanista; 1840-ben belügyminiszter; 1848–49 az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az 1851 dec. 2-i államcsíny után egy időre emigrált; 1871–73 külügyminiszter. – *5*

Report from the Select Committee on the Bank Acts; together with the Proceedings of the Committee, Minutes of Evidence, App. and Ind. Ordered, by the House of Commons, to be printed. 30 July 1857 (A banktörvényekkel foglalkozó szűkebb bizottság jelentése; a bizottság tanácskozásaival, a vallomások jegyzőkönyvével, függelékkel és mutatóval. Kinyomtatva az Alsóház rendeletére, 1857 július 30). – *334–335* ([413])

Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the Half Year ending 31st October 1858 (A gyárfelügyelők jelentései Őfelsége belügyminiszterének az 1858 október 31-ével záródó félévre), London 1858. – *379* ([472])

REVENTLOW – Konrad Schramm és Joseph Weydemeyer amerikai ismerőse; 1857–58-ban a „Hochwächter" kiadója Cincinnatiben. – *519*

Revue der Neuen Rheinischen Zeitung *lásd* Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue

»*Revue des deux Mondes*« (A Két Világ Szemléje), Párizs. – *18* ([39])

REYNOLDS, George William MacArtur (1814–1879) – angol író és politikus; 1846-ban a „London Journal" szerkesztője, a „Reynolds' Miscellany" (1846) és a „Reynolds' Weekly Newspaper" (1850) megalapítója; 1848–56 chartista, O'Briennal együtt a mozgalom balszárnyának vezetője. – *243 337* ([201])

»*Reynolds' Newspaper*« (Reynolds Újsága), London. – *105 222 243 335–338 341* (201)

Rheinische Zeitung *lásd* Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie

RIBBENTROP, Adolf – párizsi emigráns, feuerbachiánus, A. H. Ewerbeck barátja. – *349*

RICARDO, David (1772–1823) – angol klasszikus közgazdász. – *118 278–279 295 384 525 528 547–548*

– *On the Principles of Political Economy and Taxation* (A politikai gazdaság és az adózás alapelveiről), III. kiad., London 1821. – *278–279 292–295 384* (369 414 477)

RICHÁRD, greifenklaui (1467–1531) – trieri választófejedelem és érsek 1511–31, a reformáció üldözője, részt vett a nemesi felkelés (1522–23) és a parasztfelkelés (1525) elfojtásában. – *568 578*

RIPLEY, George (1802–1880) – amerikai unitárius lelkész, a massachussettsi Brook-Farm település és iskola egyik alapítója (1841); 1849-től a „New York Daily Tribune" irodalomkritikusa; 1857–63 Ch. A. Danavel együtt kiadták a „New American Cyclopaedia"-t, melynek Marx és Engels is munkatársai voltak. – *157* (213)

RIPPERDA, Johan Willem (1682–1737) – holland kalandor; 1715–1726 V. Fülöp spanyol király szolgálatában állt, aki granddá és herceggé tette, s miniszterséggel bízta meg. – *9–10*

ROBERT, Cyprien (szül. 1807) – francia publicista és filológus, 1845–57 a szláv nyelvek és irodalmak professzora a Collège de France-ban. – *17 20*

– *Le monde slave, son passé, son état présent et son avenir* (A szlávság, múltja, jelene és jövője), I–II. köt., Párizs 1852. – *17 20*

– *Les Slaves de Turquie, Serbes, Monténegrins, Bosniaques, Albanais et Bulgares. Leurs ressources, leurs tendances et leurs progrès politiques* (A törökországi szlávok, szerbek, montenegróiak, bosnyákok, albánok és bulgárok. Erőforrásaik, irányzataik és politikai fejlődésük), I–II. köt., Párizs 1852. – *17 20*

ROBESPIERRE, Maximilien-Marie-Isidore de (1758–1794) – francia forradalmár, a jakobinusok vezetője; 1793–94 a forradalmi kormány feje. – *25 494* (49 142)

ROBINSON, Smith P. – a Gabonatörvény-Ellenes Liga tiszteletbeli titkára. – *109*

ROBINSON, Therese Albertine Luise (szül. von Jakob) (1797–1870) – német írónő, szlavisztikával is foglalkozott, írásait Talvj néven tette közzé; szerb népdalokat is fordított németre. – *19 26 115* (44)

RODENBERG, Julius (Levi, Isaak) (1831–1914) – német költő, író és publicista. – *337*

ROESGEN, Charles – a manchesteri Ermen & Engels cég alkalmazottja. – *83 96 226 235*

ROGERS, John – angol rendőrügynök; 1858 ápr.-ban tanúként szerepelt a Simon Bernard elleni perben. – *529*

ROTHSCHILD, Alfred (szül. 1842) – L. Rothschild fia, a londoni Rothschild bankház vezetője; 1850–52 W. Pieper tanítványa. – *52*

ROTHSCHILD, James, baron de (1792–1868) – a párizsi Rothschild-bankház főnöke; a júliusi monarchia alatt nagy befolyásra tett szert. – *127 225*

ROTTECK, Karl Wenzeslaus Rodecker von (1775–1840) – német történész, a badeni liberálisok egyik vezetője. – *405*

RÖTH, Eduard Maximilian (1807–1858) – filológus. – *70*

– *Geschichte unserer abendländischen Philosophie. Entwicklungsgeschichte unserer spekulativen, sowohl philosophischen als religiösen Ideen von ihren ersten Anfangen bis auf die Gegenwart.*

Bd. 1: Die ägyptische und zoroastrische Glaubenslehre als die ältesten Quellen unserer speculativen Ideen (Nyugati filozófiánk története. Spekulatív filozófiai, illetve vallási eszméink fejlődéstörténete kezdeteiktől korunkig. I. köt.: Az egyiptomi és a zoroasztrikus hittudomány mint spekulatív eszméink legrégibb forrása), Mannheim 1846. – *70*

RUGE, Agnes – A. Ruge felesége. – *206*

RUGE, Arnold (1802–1880) – német publicista, ifjúhegeliánus; 1826-ban 14 évi várfogságra ítélték, 1830-ban szabadult; 1832-ben egyetemi magántanár, a „Hallische", majd a „Deutsche Jahrbücher" szerkesztője; 1844-ben Marxszal együtt a „Deutsch-Französische Jahrbücher" kiadója, kispolgári demokrata; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); az 50-es években az angliai német kispolgári emigráció egyik vezetője; 1866-tól nemzeti liberális. – *18 47 70 92 98 206 348–349 363 383 522 599* (297)

– *Jagden und Tiergeschichte für Kinder* (Vadászatok és állattörténet gyermekek számára), London 1856. – *70*

– *Die neue Welt. Ein Trauerspiel in fünf Aufzügen. Mit einem Vorspiel: Goethe's Ankunft in Walhalla* (Az új világ. Szomorújáték öt felvonásban, előjátékkal: Goethe megérkezik a Walhallába), Lipcse 1856. – *47*

– *Der Geist unserer Zeit; Zum Neujahrsgruss* (Korunk szelleme; Újévi üdvözletül); „Das Jahrhundert", 1857, 1. sz. – *98*

– *Nach dem Kriege, vor der Entscheidung. IV.* (A háború után, a döntés előtt. IV.); „Das Jahrhundert", 1857, 1. sz. – *98*

– *Idealismus und Realismus im Reich des Ideals. Als Vorläufer zu Schiller's hundertjährigem Geburtstage* (Idealizmus és realizmus az ideál birodalmában. Előljáróban Schiller születésének századik évfordulójára); „Deutsches Museum", 1858 ápr. 1., 8., és máj. 6. – *348–349* (440)

RUGE, Hedvig – A. Ruge leánya. – *206*

RUSSELL, John, Lord, Viscount Amberley (1792–1878) – angol államférfi, a whigek vezetője; 1846–52, 1865–66 miniszterelnök, 1852–53, 1859–65 külügyminiszter, 1854–55 a Titkos Tanács elnöke; 1855-ben Anglia képviselője a bécsi konferencián. – *112 394* (183 492)

RUSSELL, Sir William Howard (1820–1907) – a „Times" haditudósítója. – *301*

– (Névtelenül:) *The capture of Lucknow* (Lakhnú bevétele); „The Times", 1858 ápr. 20. – *301 529* (386)

»*Russia and the United States Correspondent*« (Oroszországi és egyesült államokbeli tudósító), London. – *63 66* (116)

Russisches Memoir zur Belehrung des gegenwärtigen Kaisers (Orosz emlékirat a jelenlegi császár okulására); „Das Volk", 1859 júl. 23., 30., aug. 6., 13. és 20. – *444* (570)

RÜSTOW, Friedrich Wilhelm (1821–1878) – német katonatiszt és katonai író, demokrata, svájci emigráns; 1860-ban Garibaldi vezérkari főnöke, Lassalle barátja. – *120*

– *Heerwesen und Kriegführung C. Julius Cäsars* (Hadügy és hadvezetés C. Julius Caesar alatt), Gotha 1855. – *120 137 145 235*

– *Geschichte der Infanterie* (A gyalogság története), I–II. köt., Gotha 1857–58. – *447* (575)

S

SADLEIR, John (1814–1856) – ír bankár és politikus, az ír parlamenti frakció egyik vezetője; 1853-ban a kincstár egyik lordja; a Tipperary Bank igazgatója, 1856-ban a bank csődje után öngyilkos lett. – *65*

SAFARIK (Schaffarik), Pavel Josef (1795–1861) – szlovák filológus, történész és régész; a cseh és szlovák nemzeti mozgalom liberális szárnyának képviselője. – *16*

– *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (A szláv nyelv és irodalom története az összes nyelvjárások figyelembevételével), Buda 1826. – *16 19*

SAMELSON, Adolf (1817–1888) – német szemsebész, liberális nézeteket vallott; 1857-től emigráns Manchesterben, ahol tagja lett az irodalmi klubnak. – *482–483 596–597*

SÁNDOR, II. (1818–1881) – orosz cár 1855–1881 – *81 436* (422)

SÁNDOR, Nagy (i. e. 356–323) – hadvezér és államférfi; makedón király i. e. 336–323. – *114* (215)

SANDWITH, Humphry (1822–1881) – angol katonaorvos; részt vett a krími háborúban; 1855 februárjától a Karsz védelmére bevetett török hadsereg tábori kórházainak főfelügyelője; 1856 januárjában visszatért Londonba és könyvet adott ki Karsz védelméről. – *21 27 34*

– *A Narrative of the Siege of Kars and of the Six Months' Resistance by the Turkish Garrison under General Williams to the Russian Army etc.* (Beszámoló Karsz ostromáról és a hat hónapi ellenállásról, melyet a török helyőrség Williams parancsnoksága alatt az orosz hadsereggel szemben tanúsított stb.), London 1856. – *21 27 34* (55)

SAY, Jean-Baptiste (1767–1832) – francia vulgáris közgazdász. – *383 548*

Schaffarik *lásd* Šafařik, Pavel Josef

SCHAPPER, Karl (1812–1870) – német forradalmár, az Igazak Szövetsége, majd a Kommunisták Szövetségének vezető tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" korrektora; 1849 febr.–máj. a kölni Munkásegylet elnöke; a Szövetség kettészakadásakor Willichhel együtt a Marx-ellenes frakció vezetője, majd újra csatlakozik Marxhoz; 1865-ben az 1. Internacionálé Főtanácsának tagja. – *38 308–310 320–321 354 378 418 421* (66 83)

SCHARNHORST, Gerhard Johann David von (1755–1813) – porosz tábornok; 1806-ban a porosz hadseregreformot kidolgozó bizottság elnöke, 1807–10 hadügyminiszter, 1807–13 vezérkari főnök; kidolgozta a Napóleon elleni 1813-as hadjárat tervét; a hadjáratban halálosan megsebesült. – *176 621*

SCHERZER, Andreas (1807–1879) – német szabó, a Kommunisták Szövetségének tagja Párizsban; a Szövetség kettészakadása után a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott; 1852 februárjában az ún. német–francia összeesküvési per vádlottja volt; később Angliába emigrált, ott a londoni Német Munkás Művelődési Egylet egyik vezetője; a „Neue Zeit" kiadója, majd a „Volk" munkatársa. – *38 351 360 412 415 434 441 451*

SCHILLER, Johann Christoph Friedrich von (1759–1805) – német költő. – *21 349 471 474–482 485 539 568 579 609 617 633* (440 598 603 624 625)

– *Don Carlos.* – *539*

– *Die Kraniche des Ibykus* (Ibükosz darvai). – *482* (622)

– *Die unüberwindliche Armada* (A legyőzhetetlen armada). – *483* (623)

– *Das verschleierte Bild zu Sais* (A szaiszi fátyolos kép). – *475* (604)

– *Wallenstein. Die Piccolomini.* – *592* (711)

– *Wallenstein. Wallensteins Lager* (Wallenstein. Wallenstein tábora). – *478 483*

SCHLEIDEN, Mathias Jakob (1804–1881) – német botanikus, sejtkutató. – *317 533*

SCHLEINITZ, Alexander, Freiherr von, (1879-től) Graf von (1807–1885) – porosz junker politikus; 1848, 1849–50, 1858-61 külügyminiszter. – *600 610 634* (721)

SCHLOSSER, Friedrich Christoph (1776–1861) – német történész, liberális demokrata, a felvilágosodás eszméinek híve. – *166 510*

– *Zur Beurteilung Napoleons und seiner neuesten Tadler und Lobredner, besonders in Beziehung auf die Zeit von 1800–1813* (Napóleon és legújabb hibáztatói, ill. dicsőítői megítéléséről, különösképpen az 1800-tól 1813-ig terjedő korszak vonatkozásában), Majna-Frankfurt 1835. – *166*

SCHLÖZER, August Ludwig von (1735–1809) – történész és statisztikus. – *16*
– *Allgemeine Nordische Geschichte* (Észak egyetemes történelme). Lásd: *Fortsetzung der Allgemeinen Welthistorie* (Az egyetemes világtörténelem folytatása) 31. rész, Halle 1771. – *16* (36)
– *Nestor. Russische Annalen etc.* (Nestor. Orosz annalesek stb.), 1–2. rész, Göttingen 1802. – *16*
– *Vorschlag das Russische vollkommen richtig und genau mit lateinischer Schrift auszudrücken* (Tervezet az orosz nyelvnek latin írással teljesen helyes és pontos kifejezésére). Lásd: *Nestor.* – *16*
– *Vorschlag zu einer allgemeinen vergleichenden slawischen Sprachlehre und Wörterbuch* (Tervezet egy általános összehasonlító szláv nyelvtanhoz és szótárhoz). Lásd: *Allgemeine Nordische Geschichte*, 330. old. – *16*

SCHNEIDER, Karl – kölni ügyvéd, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es forradalomban; 1852-ben védőügyvéd a kölni kommunista-perben. – *502*

SCHNURRER, Christian Friedrich von (1742–1822) – teológus, filológus és orientalista. – *16*
– *Slawischer Bücherdruck in Würtemberg im 16ten Jahrhundert. Ein literarischer Bericht* (Szláv könyvnyomtatás Württembergben a XVI. században. Irodalmi beszámoló), Tübingen 1799. – *16*

SCHÖLER, Lina – kölni tanítónő, a Marx család egyik barátja, a 40-es évek közepén Edgar von Westphalennek, Marxné bátyjának jegyese. – *4 321 329 335 374 378 445–446 514*

SCHÖNAICH, Christoph Otto, Freiherr von (1725–1807) – német költő. – *546*
– *Hermann oder das befreite Deutschland* (Hermann, vagy a felszabadított Németország). – *546* (671)

SCHRAMM, Konrad (kb. 1822–1858) – német forradalmár, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1849-től emigráns Londonban; a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" felelős kiadója; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *41 111 157 168 184–186 191–194 222 234 241–242 247 254 260–261 289 314 519 525 531 625–627* (207 330 658)

SCHRAMM, Rudolf (1813–1882) – német publicista, kispolgári demokrata; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (baloldal); a forradalom leverése után Angliába emigrált; támadta Marxot; a 60-as évektől Bismarck híve; Konrad Schramm fivére. – *185–186 192 234 242 247 267 314 341 352 364 429 467 525 531*
– (Névtelenül:) *Ostende. 31. August* (Ostende, augusztus 31); „Hermann", 1859 szept. 10. *467* (590)

SCHÜTZ – német kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a badeni–pfalzi felkelésben, a badeni ideiglenes kormány képviselője Párizsban; később Angliába emigrált. – *356*

SCHWANN, Theodor (1810–1882) – német biológus, egyetemi tanár, a sejtelmélet egyik megalapítója. – *317*

»*Schweizer Handelskurier*« (Svájci Kereskedelmi Kurír), Biel. – *427 497* (547)

SCOTT, Sir Walter (1771–1832) – angol író. – *572*

SCSERBATOV, Mihail Mihajlovics, herceg (1733–1790) – orosz történész, közgazdász és publicista; az önkényuralom és a jobbágyrendszer szenvedélyes védelmezője. – *10*

SEILER, Sebastian – német publicista; 1846-ban a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottságnak és a Kommunisták Szövetségének tagja; részt vett az 1848–49-es forradalomban, utána Angliába, majd az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. – *13–14 21–22 27 32–33 35 38 41 45 310–311* (30)
– (Névtelenül:) *Kaspar Hauser, der Thronerbe von Baden* (Kaspar Hauser, a badeni trónörökös), Párizs 1840. – *14 21*

SELMNITZ, Hugo von – porosz tiszt, F. Freiligrath ismerőse. – *96*

SENIOR, Nassau William (1790–1864) – angol vulgáris közgazdász, a kapitalizmus apologétája. – *278*
– *Letters on the Factory Act, as it affects the cotton manufacture. To which are appended a Letter to Mr. Senior from Leonard Horner etc.* (Levelek a gyári törvényről, amennyiben az a pamutipart érinti. Mellékelve Leonard Horner levele Senior úrhoz stb.), London 1837. – *278* (368)

Die Serbische Bewegung in Südungarn. Ein Beitrag zur Geschichte der ungarischen Revolution (A szerb mozgalom Dél-Magyarországon. Adalék a magyar forradalom történetéhez), Berlin 1851. – *20*

SHAFTESBURY, Anthony Ashley Cooper, Earl of (1801–1885) – angol politikus, tory, 1847-től whig; a tízórás törvényért folytatott arisztokrata-filantróp mozgalom egyik vezetője; Palmerston veje. – *559* (684)

SHAKESPEARE, William (1564–1616) – angol drámaíró és költő. – *33 47 348–349 578–579 634* (440)
– *Hamlet, Prince of Denmark* (Hamlet, dán királyfi). – *268* (357)
– *King Henry IV* (IV. Henrik). – *47 119* (218)
– *Much Ado about Nothing* (Sok hűhó semmiért). – *33* (75)
– *The Tempest* (Vihar). – *72* (139)
– *Troilus and Cressida* (Tróilosz és Kresszida). – *67* (129)

»*The Sheffield Free Press*« (A Sheffieldi Szabad Sajtó). – *56 513* (92)

SIBORNE (Siborn), William (1797–1849) – angol katonai topográfus és történész. – *282*
– *History of the War in France and Belgium, in 1815. Containing Minute Details of the Battles of Quatre-Bras, Ligny, Wavre, and Waterloo* (Az 1815-ös franciaországi és belgiumi háború története. A quatre-bras-i, ligny, wavre-i és waterlooi csaták legapróbb részleteivel), Harmadik, javított kiadás, London 1848. – *282*

SICKINGEN, Franz von (1481–1523) – német lovag, a reformációhoz csatlakozott, az 1522–23-as nemesi felkelés katonai és politikai vezetője. – *567–569 578–580* (690)

SIEBEL – barmeni kereskedő, K. Siebel apja. – *571–572*

SIEBEL, Karl (1836–1868) – német költő, Engels távoli rokona, sokat fáradozott Marx és Engels műveinek terjesztése és a „Tőke" első kötetének propagálása érdekében. – *368–369 449–454 465 473 478 482–483 501 571–572 577 617*
– *Sprüche. Für den „Hermann"* (Mondások a „Hermann" számára); „Hermann", 1859 aug. 20. – *454 465* (583)

SIMON, Ludwig (1810–1872) – német ügyvéd, kispolgári demokrata; 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben Svájcba emigrált, 1855–70 Párizsban élt. – *57 81 98*
– *Aus dem Exil* (A száműzetésből), I–II. köt., Giessen 1855. – *57*
– és Adolf KOLATSCHEK és Eduard MEYEN: *Briefe aus Paris, der Schweiz und London* (Párizsi, svájci és londoni levelek); „Das Jahrhundert", 1857, 1. sz. – *98*

SIMPSON, Sir James (1792–1868) – angol tábornok; 1855 febr.–jún. a krími hadsereg főszállásmestere, jún.–nov. főparancsnoka. – *21*

SISMONDI, Jean-Charles-Léonard Simonde de (1773–1842) – svájci francia közgazdász és történész, a politikai gazdaságtan romantikus kritikusa. – *118 547*

Slawismus und Pseudomagyarismus. Von aller Menschen Freunde, nur der Pseudomagyaren Feinde (Szlávizmus és álmagyarság. Írta: aki minden ember barátja, csak az álmagyarok ellensége), Lipcse 1842. – *20*

SLÖR, Balthasar – 1525-ben részt vett a német parasztháborúban; Franz von Sickingen barátja és híve. – *567–568 578*

SMITH, Adam (1723–1790) – angol klasszikus közgazdász. – *278 547–548*
– *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Vizsgálódás a nemzetek gazdagságának természetéről és okairól), I–II. köt., London 1776. – *278 547–548*

»*Soziale Republik*« (Szociális Köztársaság), New York. – *351* (447)

SOULOUQUE, Faustin (kb. 1782–1867) – 1847–49 Haiti néger köztársaság elnöke, 1849-ben császárrá kiáltatta ki magát és I. Faustin néven császár 1849–1859. – *263 559*

SOULT, Nicolas-Jean-de-Dieu, duc de Dalmatie (1769–1851) – francia tábornagy és államférfi; 1808–14 a spanyolországi francia csapatok parancsnoka; 1830–34, 1840–45 hadügyminiszter, 1839–40 külügyminiszter, 1832–34, 1839–40, 1840–47 miniszterelnök. – *171*

SPECK – 1859-ben a „Volk" szerkesztőségében a gazdasági ügyek intézője. – *431–432 466*

»*The Spectator*« (A Szemlélő), London. – *548*
– 1711 okt. 19. *548* (673)

Spenersche Zeitung *lásd* Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen

SPINOZA, Benedictus de (Baruch Despinoza) (1632–1677) – németalföldi filozófus, materialista; Biblia-kritikus. – *535*

»*Staats- und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen unparteiischen Korrespondenten*« (A hamburgi pártatlan tudósító állami és tudós újsága). – *401* (505)

STALKER, Forster (megh. 1857) – angol tábornok; az angol szárazföldi erők parancsnoka az 1856–57-es angol–perzsa háborúban; öngyilkos lett. – *128*

STANLEY, Lord Edward Henry, 1869-től Earl of Derby (1826–1893) – angol politikus, tory, majd liberális; a parlament tagja; 1852-ben külügyminiszter-helyettes; 1858–59 az indiai ügyeket ellenőrző testület elnöke; 1866–68, 1874–78 külügyminiszter; 1858, 1882–85 gyarmatügyi miniszter; E. G. G. Smith Stanley, Earl of Derby fia. – *356 396* (495)

Star *lásd* The Morning Star

STEFFEN, Wilhelm – volt porosz katonatiszt; 1852-ben a kölni kommunista-perben mentőtanú; 1853-ban Angliába, majd az Egyesült Államokba emigrált; az 50-es években Marx és Engels köréhez tartozott. – *38 114 117 120 134 137 145 168 171 185 206 374 415 437 505 625*

STEIN, Maximilian, Baron (Ferhát pasa) (1811–1860) – osztrák katonatiszt; 1848–49 vezérkari főnök a magyar forradalmi hadseregben, majd Törökországba emigrált; 1857–58 Cserkeszföldön harcolt Oroszország ellen; a szultán ellen írt pamfletjáért Konstantinápolyban bebörtönözték; a börtönben valószínűleg megmérgezték. – *309*

STEINTHAL – egy manchesteri kereskedelmi vállalat tulajdonosa; G. Weerth nála dolgozott. – *66 92 453*

STEUART (Stewart), Sir James (Denham), Bart. (1712–1780) – angol klasszikus közgazdász, merkantilista. – *547–548*

– *An Inquiry into the Principles of Political Economy; being an Essay on the Science of Domestic Policy in Free Nations etc.* (Vizsgálódás a politikai gazdaságtan alapelveiről; egyben tanulmány szabad nemzetek belpolitikájának tudományáról stb.), 1–3. köt., Dublin 1770. – *547–548*

STEWART, Charles William, Marquess of Londonderry (1778–1854) – angol tábornok, politikus és diplomata; 1813–14 részt vett a Napóleon elleni háborúkban. – *162*

St. Hilaire *lásd* Geoffroy Saint-Hilaire, Étienne

STIEBER, Wilhelm (1818–1882) – porosz rendőrtanácsos, 1850–60 a porosz politikai rendőrség főnöke; a kölni kommunista-per egyik megszervezője és koronatanúja. – *31 371 488 499–502 510 549* (631)

Stimmen des russischen Volkes *lásd* Götze, P. O.

STIRNER, Max (Johann Kaspar Schmidt) (1806–1856) – német idealista filozófus, ifjúhegeliánus, a kispolgári individualizmus és anarchizmus ideológusa. – *64*

STIRNER-SCHMIDT, Marie Wilhelmine (szül. Dähnhardt) (1818–1902) – M. Stirner felesége. – *64*

STOCKUM, von – düsseldorfi kereskedő; Hatzfeldt gróf ügyvivője. 1855-ben hamisítás miatt elítélték. – *22–23*

STOCQUELER, Joachim Hayard (1800–1885) – angol újságíró. – *130*
– *The Military Encyclopaedia. A technical, biographical, and historical dictionary, referring exclusively to the military sciences, the memoirs of distinguished soldiers, and the narratives of remarkable battles* (Katonai enciklopédia. Műszaki, életrajzi és történelmi szótár; kizárólag a hadi tudományokkal, kiváló katonák visszaemlékezéseivel és a figyelemreméltó csaták leírásával foglalkozik), London 1853. – *130*

STRATFORD de Redcliffe, Stratford Canning, Viscount (1788–1880) – angol diplomata; 1810–12, 1825–27, 1831–32, 1841–51 és 1853–58 konstantinápolyi ügyvivő, majd követ, ill. nagykövet. – *28–31*

STRITTER, Johann Gotthelf (1740–1801) – német származású orosz történész, a régi Oroszország népeiről szóló munkák szerzője. – *15–16*
– *Geschichte der Slawen vom Jahr 495 bis 1222, aus den Byzantinern etc.* (A szlávok története 495–1222, a bizánciak nyomán stb). Lásd *Schlözer*: *Fortsetzung der Allgemeinen Welthistorie* (Az egyetemes világtörténelem folytatása), 31. rész, Halle 1771. – *15–16*
– *Memoriae populorum, olim ad Danubium. . ., e scriptoribus historiae Byzantinae erutae et digestae* (Feljegyzések az egykor a Dunánál. . . élt népekről; a bizánci történetírókból merítve és feldolgozva), II. köt., Szentpétervár 1774. – *16*

STRODTMANN, Adolf (1829–1879) – német író, polgári demokrata; 1848-ban részt vett a schleswig-holsteini forradalmi mozgalomban; 1850-ben emigrált. – *352 501*

STROHN, Wilhelm – a Kommunisták Szövetségének tagja, Marx és Engels barátja, bradfordi emigráns. – *62 414 435 444 448–449*

STRUVE, Gustav von (1805–1870) – német ügyvéd és publicista, kispolgári demokrata; 1848–49-ben a badeni és a badeni–pfalzi felkelés egyik vezetője; a forradalom leverése után Angliába, később az Egyesült Államokba emigrált; az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *351 580* (109 447 701)
– (Névtelenül:) *Bildung macht frei!* (A művelődés felszabadít!); „Die Neue Zeit", 1858 nov. 27. – *351* (447)

STUR, Ludevít (1815–1856) – szlovák politikus és író.
– (Névtelenül:) *Die Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn über die gesetzwidrigen Übergriffe der Magyaren* (A magyarországi szlávok sérelmei és panaszai a magyarok törvényellenes túlkapásairól), Lipcse 1843. – *20*

STURGE, Joseph (1793–1859) – angol politikus, polgári radikális, a szabadkereskedelem híve; küzdött a négerek felszabadításáért; egy időben csatlakozott a chartista mozgalomhoz és igyekezett azt polgári befolyás alá vonni. – *262*

»*The Sun*« (A Nap), London. – *270* (358)

SVOBODA (Szvoboda), Václav Alois (1791–1849) – cseh filológus és költő, V. Hankával adta ki a (hamis) königinhofi kéziratot; számos cseh népdalt fordított németre; *lásd még* Hanka, Václav. – *19 26*

Swan *lásd* Sandwith, H.

SZAZONOV, Nyikolaj Ivanovics (1815–1862) – orosz újságíró, liberális; a 40-es évek elején emigrált, különböző újságoknak és folyóiratoknak volt munkatársa. – *63*

SZEFER pasa (Sefer bej) Zan Oglu (1795–1859) – cserkesz herceg; 1826–28 az orosz–török háborúban a törökök oldalán harcolt, 1855–59 a cserkesz hegylakók Oroszország elleni harcát vezette. – *100–101 305*

SZEMERE Bertalan (1812–1869) – magyar politikus, 1848-ban a Batthyány-kormány belügyminisztere; 1849-ben miniszterelnök és belügyminiszter; a szabadságharc bukása után emigrált, Angliában kapcsolatba került Marxszal; élesen bírálta Kossuth emigrációbeli magatartását; 1851-ben in contumaciam halálra ítélték; 1865-ben gyógyíthatatlan elmebaja miatt kapott engedéllyel hazatért. – *464 479 484 590–591 594–595 604 632* (587 616 707 726)

Слово о полку Игоревь (Ének Igor hadairól). – *15 19 26 31 37*

SZOPHOKLÉSZ (i. e. kb. 497–kb. 406) – görög tragédiaíró. – *253*
– *Οἰδίπους τυραννος* (Oidipusz király). – *385* (480)
– *'Αντιγόνη* (Antigoné). – *253* (341)

T

Tagebuch des Peters des Grossen vom Jahre 1698 bis zum Schlusse des Neustädter Friedens, aus dem russischen Original übersetzt, so nach denen im Archive befindlichen und von Seiner Kaiserlichen Majestät eigenhändigen ergänzten Handschriften gedruckt worden (Nagy Péter naplója az 1698-as évtől a neustadti béke megkötéséig, az orosz eredetiből lefordítva, így a Levéltárban levő és Ő Császári Felsége által saját kezűleg kiegészített kéziratok szerint kinyomtatva), Berlin–Lipcse 1773. – *10*

TALANDIER (Tallandier), Pierre-Théodore-Alfred (1822–1890) – francia újságíró, kispolgári demokrata; részt vett az 1848-as franciaországi forradalomban, az 1851-es államcsíny után Londonba emigrált; Herzen barátja; 1864-ben az Internacionálé Központi Tanácsának tagja; 1876–80, 1881–85 francia parlamenti képviselő; *lásd még* Pyat. – *37 272–273*

TASSILIER – francia nyomdász; 1848 júniusától politikai fogoly Cayenne-ban. – *31 37* (65).

TAUBE, Friedrich Wilhelm von (1728–1778) – osztrák jogász, történész és közgazdász; 1763-tól állami szolgálatban. – *15*
– *Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien* (A szlavóniai királyság történelmi és földrajzi leírása), I. könyv, Lipcse 1777. – *15*

TAUENTZIEN von Wittenberg, Bogislaw Friedrich Emanuel, gróf (1760–1824) – porosz tábornok, 1813–14 részt vett a Napóleon elleni háborúkban. – *177*

TAUSENAU, Karl (1808–1873) – osztrák politikus, kispolgári demokrata; 1848-ban a bécsi demokrata egyletek központi bizottságának vezetője; 1849-től emigráns Londonban. – *18 426*

TAYLOR, Bayard (1825–1878) – amerikai utazó, író és újságíró; a „New York Daily Tribune" tudósítója. – *194 625*

TAYLOR, Tom (1817–1880) – angol színműíró és publicista; több időszaki lap munkatársa, a „Times" művészeti kritikusa, 1874–80 a „Punch" szerkesztője. – *105*

TCHORZEWSKY, Stanislaw – londoni lengyel emigráns; a tulajdonában levő könyvkereskedés a lengyel emigráció céljait szolgálta; bensőséges barátság fűzte Herzenhez, akinek segítőtársa volt a külföldön megjelenő orosz irodalom kiadásában és terjesztésében. – *342*

Telegraph *lásd* The Daily Telegraph

»*Telegraph Morning Express*« (Reggeli Expressz Távíró), London. – *355* (451)

TELEKI László, gróf (1811–1861) – magyar politikus és író; 1848 szeptemberétől a forradalmi kormány párizsi követe majd Párizsba, ill. Genfbe emigrált; 1861-ben a Határozati Párt vezetője. – *484* (707)

TERENTIANUS Maurus (II–III. sz.) – római grammatikus.
– *Carmen heroicum* (Hősi ének). – *576* (695)

TERENTIUS Afer, Publius (i. e. kb. 185–159) – római költő.
– *Andria* (Az androszi lány). – *302 564* (390 689)

THACKERAY, William Makepeace (1811–1863) – angol író. – *576*

THEYLS, Willem – holland diplomata; a XVIII. sz. elején a törökországi holland követség szolgálatában állt; diplomáciai megbízásokat látott el az orosz kormányzat számára; 1711–12-ben az Oroszország és Törökország közti békeszerződésnél közvetített. – *439*
– *Mémoires pour servir à l'histoire de Charles XII., roi de Suède* (Emlékirat XII. Károly svéd király történetéhez), Leyden 1722. – *439*

THIERS, Louis-Adolphe (1797–1877) – francia történész és politikus, orléanista; 1832, 1834 belügyminiszter, 1836, 1840 miniszterelnök, 1848–49 az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1871–73 köztársasági elnök; a Párizsi Kommün vérbefojtója. – *191* (127 152 377)

THIERSCH, Friedrich Wilhelm (1784–1860) – filológus és pedagógus; a sajtóban Görögországnak a török iga alóli felszabadításáért szállt síkra; 1831–32-ben utazást tett Görögországba. – *112*
– *De l'état actuel de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration* (Görögország jelenlegi helyzete és újjászületésének eszközei), I–II. köt. Lipcse 1833. – *112*

THIMM, Franz – Engels manchesteri könyvkereskedője. – *416 435 441 461–466 472–474*

THOLUCK, Friedrich August (1799–1877) – protestáns teológus, pietista. – *4*

THURNEYSSEN, Auguste – a francia Crédit mobilier részvénybank egyik igazgatója. – *127*

»*The Times*« (Az Idők), London. – *3 173 212 231 286 315 318 456 549* (5)
– 1856 jan. 17. – *3* (5)
– 1856 jan. 18. – *3* (5)
– 1856 jan. 31., febr. 1. és 2. – *6*

– 1856 márc. 1. – *21* (52)
– 1856 márc. 4. – *21* (54)
– 1856 márc. 20., 22., 24., 25. és 26.: *The Capitulation of Kars* (Karsz kapitulációja). – *31*
– 1856 márc. 28.: *Berlin, márc. 25.* – *621*
– 1857 márc. 9. és 10. – *97* (177)
– 1857 márc. 21. – *108*
– 1857 márc. 30. – *105*
– 1857 máj. 1.: *The Crédit Mobilier of France* (A franciaországi Crédit mobilier). – *120*
– 1858 márc. 2.: *Express from Paris* (Párizsi expressz hír). – *272 287 336*
– 1858 aug. 12. és 13.: *Mr. Gladstones Homeric studies* (Gladstone úr Homérosz-tanulmányai). – *332*
– 1858 okt. 22. – *344*
– 1859 jan. 5.: *The Revolution in Servia* (A szerbiai forradalom). – *360* (458)
– 1859 febr. 1.: *Express from Paris* (Párizsi expressz hír). – *371 551* (468)
– 1859 ápr. 19.: *Parliamentary intelligence. House of Lords, Monday, April 18. House of Commons, Monday, April 18* (Parlamenti értesülés. Lordok Háza, hétfő, április 18. Alsóház, hétfő, április 18). – *402–404* (506)
– 1859 máj. 31.: *Express from Paris* (Párizsi expressz hír). – *425–426*
– 1859 okt. 4. – *594* (712)

TIZIAN (Tiziano Vecellio) (kb. 1477–1576) – olasz reneszánsz festő. – *124*

TOOKE, Thomas (1774–1858) – angol közgazdász és statisztikus, a currency-elmélet ellenfele; ártörténész. – *94 279 548*
– és William NEWMARCH: *A History of Prices and of the State of the Circulation etc.* (Az áraknak és a forgalom állapotának története stb.), London 1857. – *94 118 548*

TOUROUTE – nyugalmazott francia ezredes; Németországban élt. – *31 45* (62)

Tribune *lásd* New York Daily Tribune

TRUELOVE, Eduard – londoni kiadó; 1858-ban bíróilag felelősségre vonták egy pamfletja miatt, amelyben helyesléssel írt Orsininak III. Napóleon elleni merényletéről. – *270–271*

TRÜBNER, Nikolaus (1817–1884) – londoni kiadó, David Nutt üzlettársa. – *46 51 280 387*

Trübner's Bibliographical Guide to American Literature (Trübner bibliográfiai útikalauza az amerikai irodalomhoz), London 1859. – *280 387* (483)

TUCKER – londoni kiadó. – *102–103 107*

Tucker's Political Fly-Sheets (A Tucker-féle politikai röpiratok), 1–12. sz., London 1853–54 és 1855. – *102–103 107* (190)

TURNER, Jack – J. A. Turner fia. – *110*

TURNER, James Aspinall (1797–1867) – angol gyáros és politikus, tory, a 60-as években közel állt a liberálisokhoz; a parlament és a manchesteri kereskedelmi kamara tagja. – *105 110*

»*Die Turnzeitung. Organ des socialistischen Turnerbundes*« (A Tornászlap. A szocialista tornászszövetség orgánuma), New York. – *360* (460)

TÜRR István (Ahmed Kjámil bej) (1825–1908) – magyar katonatiszt, 1849-ben Piemontban magyar légiót szervezett, részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban, harcolt a török és az angol hadsereg oldalán a krími háborúban, ill. a cserkeszek oldalán Oroszország ellen; 1860-ban Garibaldi vezérkari főnöke, majd Nápoly kormányzója; 1861-ben feleségül vette Adèle Bonaparte-Wyse-t, III. Napóleon unokahúgát; 1867-ben a kiegyezés után hazatért; 1876-ban a Panama-csatorna építésének egyik kezdeményezője. – *314–316*
– *To the Editor of the „Presse d'Orient"* (A „Presse d'Orient" szerkesztőjéhez); „The Free Press", 1858 jún. 30. – *314–316*

U

UHLAND, Ludwig (1787–1862) – német romantikus költő; 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja (balközép). – *411 604* (724)

ULFILAS (Wulfila) (kb. 311–kb. 384) – a nyugati gótok püspöke; a gót ábécé megalkotója, a Biblia gót nyelvre fordítója. – *478* (612)

Univers religieux, philosophique, politique, scientifique et littéraire (Vallási, filozófiai, politikai, tudományos és irodalmi univerzum), Párizs. – *349* (442)

Unsere Zeit. Jahrbuch zum Konversations-Lexikon (Korunk. A Konversations-Lexikon Évkönyve), Lipcse.
– 1858. *Második kötet. Lipcse. F. A. Brockhaus. 342* (429)

Unterhaltende Belehrungen zur Förderung der allgemeiner Bildung (Az általános műveltség elősegítésére szánt szórakoztató útmutatások), 1–27. kiskötet, Brockhaus, Lipcse 1851–56. – *17*

URQUHART, David (1805–1877) – angol diplomata, publicista és politikus, tory; 1847–52 a parlament tagja; a Palmerston-kormány cárbarát keleti politikájával szemben Törökország mellett lépett fel. – *4 56–59 66 69 79 103–105 109 112 279 295 395 436 439 449–450 465 468 479 485 587 591 612* (12 68 190 203 494 521)
– *Diplomatic Transactions in Central Asia, from 1834 to 1839* (Közép-ázsiai diplomáciai ügyletek 1834-től 1839-ig), London 1841. – *112*
– *Familiar Words as affecting England and the English* (Bizalmas szavak Angliával és az angolokkal kapcsolatban), London 1855. – *295*

V

VALDENAIRE, Victor (1791–1859) – Trier környéki földbirtokos, kispolgári demokrata; rajnai Landtag-képviselő; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (baloldal). – *78*

VENEDEY, Jakob (1805–1871) – német politikus és publicista, kispolgári demokrata; 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); később liberális. – *32 283* (73)

VERGILIUS Maro, Publius (i. e. 70–19) – római költő.
– *Aeneis. – 9 387 534 541* (26 484 664)

Victoire de Zaboi (Zaboj győzelme), Lásd F. G. Eichhoff: „Histoire de la langue et de la littérature des Slaves etc." – *19 26*

VIKTOR EMÁNUEL, II. (1820–1878) – szavojai herceg; szárd király 1849–1861; olasz király 1861–1878. – *477 550*

VILMOS, I. (1797–1888) – 1848-ban mint porosz herceg az ellenforradalmi udvari kamarilla feje; 1849-ben a „badeni–pfalzi felkelés ellen bevetett porosz csapatok főparancsnoka" („Kartácsherceg"); 1858–61 régensherceg; porosz király 1861–1888; német császár 1871–1888. – *285 328 339–341 438* (423)

VILMOS, III. (Orániai) (1650–1702) – németalföldi helytartó 1672–1702, angol király 1689–1702. – *8*

VISCHER, Friedrich Theodor (1807–1887) – német hegeliánus filozófus. – *524*
– *Aesthetik oder Wissenschaft des Schönen* (Esztétika, avagy a Szép tudománya), I–IV. köt., Reutlingen, Lipcse és Stuttgart 1846–57. – *524*

VIVIAN, Sir Robert John Hussey (1802–1887) – angol tábornok; 1855–56 a Kercs félszigeten levő török csapatkontingens parancsnoka. – *28–30*

VOGT, Karl (1817–1895) – német természettudós, vulgáris materialista, kispolgári demokrata; giesseni egyetemi tanár, 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben az ideiglenes birodalmi régenstanács tagja, majd Svájcba emigrált; Genfben egyetemi tanár; III. Napóleon titkos ügynöke. – *405 409–411 427–428 433 436 445–447 468 476–479 485 489–490 496–497 585–589 592 598–604 609 612–615* (511 512 521 541 547 577 593 599 607 624 627 628 634 635 644 724)

– *Studien zur gegenwärtigen Lage Europas* (Tanulmányok Európa jelen helyzetéhez), Genf–Bern 1859. – *411* (524)

– (Névtelenül:) *Zur Warnung* (Figyelmeztetésül); „Schweizer Handelskurier", 1859 jún. 2. – *427 497 604 615* (547)

VOIGT, Johannes (1786–1863) – német történész. – *16*

– *Geschichte Preussens* (Poroszország története), 1–5. köt., Königsberg 1827. – *16* (37)

VOIGT, Mikuláš (Adauctus) (1733–1787) – cseh történész, a felvilágosodás híve; a cseh történelem és filológia írásos emlékeinek gyűjtője. – *16*

– *Acta litteraria Bohemiae et Moraviae* (Csehországi és Morvaországi kéziratok), Prága, I. köt. 1774–1775; II. köt. 1776–1783 (Gyűjtemény Adauctus Voigt kiadásában). – *16* (37)

»*Das Volk*« (A Nép), London. – *413–414 416–418 422 426–436 439–441 444 449–453 461–468 471 474–475 485 490–492 495 599–600 603* (531 540 554 565)

– 1859 jún. 11. – *429* (552)

– 1859 jún. 11.: *Zur Warnung* (Figyelmeztetésül). – *427 497 604 615* (547)

– 1859 júl. 2. *9. sz.* – *432 439*

– 1859 júl. 9. *10. sz.* – *439*

– 1859 júl. 16. *11. sz.* – *434*

– 1859 júl. 30. *13. sz.* – *448*

– 1859 júl. 30.: *Eine militärische Instruktion in Versen* (Katonai instrukció versben). – *445* (573)

– 1859 aug. 6. *14. sz.* – *448*

– 1859 aug. 20. – *453*

»*Volksblatt*« (Néplap), Trier. – *484* (627)

Volkslieder der Serben (A szerbek népdalai); Metrikusan lefordította és történelmi bevezetővel ellátta Talvj. I–II. köt., II. kiad., Halle–Lipcse 1835. – *19 26 115* (44)

»*Volkszeitung*« (Népújság), Berlin. – *428 606* (550)

VOLTAIRE (François-Marie Arouet) (1694–1778) – francia író és történész, felvilágosító, deista filozófus. – (668)

VORONCOV, Mihail Szemjonovics, herceg (1782–1856) – orosz politikus, tábornok; 1844–54 kaukázusi helytartó és a kaukázusi csapatok főparancsnoka. – *112*

»*Vorwärts!*« (Előre!), Párizs. – *414* (535)

Vuk *lásd* Karadžić, Vuk Stefanović

W

WACHSMUTH, Ernst Wilhelm (1784–1866) – német történész, lipcsei professzor, az ókorral és Európa történelmével foglalkozott. – *256*

– *Hellenische Altertumskunde aus dem Gesichtspunkte des States* (Hellén ókortudomány az állam nézőpontjából) I–II. köt., Halle 1826–30. – *256*

WALEWSKI, Alexandre-Florian-Joseph Colonna, comte de (1810–1868) – I. Napóleon és Walewska grófnő fia, francia politikus és diplomata; részt vett az 1830–31-es lengyel felkelésben, a felkelés bukása után Franciaországba emigrált; 1855–60 külügyminiszter; 1856-ban a párizsi kongresszus elnöke; 1860–63 államminiszter. – *42* (355)

– *Count Walewski upon the State of Europe* (Walewski gróf az európai állapotokról); „The Times", 1856 ápr. 26. – *42* (88)

WALPOLE, Spencer Horatio (Horace) (1806–1898) – angol államférfi, tory; 1852, 1858–59, 1866–67 belügyminiszter. – *273*

WATTS, John (1818–1887) – angol utopikus szocialista, Owen követője, később polgári liberális. – *323* (407)

»*Weekly Mail*« (Heti Posta), London. – *491* (636)

WEERTH, Georg Ludwig (1822–1856) – német proletárköltő és publicista, a Kommunisták Szövetségének tagja, 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" tárcaszerkesztője; Marx és Engels barátja. – *61 66 92 521 525 545 556* (331)

WEERTH, Karl (1812–1889) – német természettudós, gimnáziumi tanár Detmoldban, G. Weerth fivére. – *92*

WEERTH, Wilhelmine (1785–1868) – G. Weerth anyja. – *92*

WEITLING, Christian Wilhelm (1808–1871) – német szabó, az első német munkásíró, az utopikus egyenlősítő kommunizmus teoretikusa. – *415*

WESELY, Eugen (1799–1828) – osztrák költő és író, délszláv népdalokat fordított németre. – *19*

»*Weserzeitung*« (Weseri Újság), Bréma. – *467 470 474 594* (592)

WESTPHALEN, Christian Heinrich Philipp von (1724–1792) – a braunschweigi herceg titkára és barátja; részt vett a hétéves háborúban és könyvet írt e háború történetéről; Jenny Marx nagyapja. – *621–622*

WESTPHALEN, Edgar von (1819–kb. 1890) – 1846-ban a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottság tagja; Jenny Marx fivére. – *57 83 634*

WESTPHALEN, Ferdinand Otto Wilhelm von (1799–1876) – reakciós porosz államférfi; 1850–58 belügyminiszter; Jenny Marx féltestvére. – *61 328 549 621–622 634* (638 675 738)

WESTPHALEN, Heinrich Georg von (1768–1855) – Jenny Marx nagybátyja. – *621 634*

WESTPHALEN, Karoline von (megh. 1856) – Jenny Marx anyja. – *54 57 622 634* (646)

WESTPHALEN, Ludwig von (1770–1842) – trieri titkos tanácsos, Jenny Marx apja. – *621 634*

WETTE, Wilhelm Martin Leberecht de (1780–1849) – teológus, racionalista. – *256*

– *Lehrbuch der hebräisch-jüdischen Archäologie nebst einem Grundrisse der hebräisch-jüdischen Geschichte* (A héber-zsidó régészet tankönyve a héber-zsidó történelem alapvonalaival), 3. átdolgozott kiad., Lipcse 1842. – *256*

WEYDEMEYER, Joseph (1818–1866) – német tüzértiszt, forradalmár, a Kommunisták Szövetségének tagja; részt vett az 1848-as forradalomban; 1849–50 a „Neue Deutsche Zeitung" szerkesztője; 1851-ben Amerikába emigrált, az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban; a marxizmus első propagátora az Egyesült Államokban; Marx és Engels barátja. – *315–316 331 373 415 437 545 583* (50 403 702)

WEYDEMEYER, Louise – J. Weydemeyer felesége. – *545*

WHITESIDE, James (1804–1876) – ír jogász és politikus, tory; a parlament tagja, magas jogi tisztségeket töltött be Írország angol közigazgatásában, 1858–59, 1866 főügyész. – *407* (519)

WILKS, Washington (kb. 1826–1864) – angol radikális publicista; a „Morning Star" egyik szerkesztője. – *103 107*

– *Palmerston in three epochs: a comparison of facts with opinion* (Palmerston három korszaka; a tények és a vélemények összehasonlítása), London 1854. – *103 107* (193)

WILLIAMS – londoni könyvkereskedő. – *15 135–137 600*

WILLIAMS, Sir William Fenwick, Baronet of Kars (1800–1883) – angol tábornok, 1855-ben a krími háborúban Karsz védelmét irányította; 1856–59 a parlament tagja. – *31–32*

WILLICH, August (1810–1878) – porosz hadnagy, politikai meggyőződése miatt nyugalomba vonult; a Kommunisták Szövetségének tagja; 1849-ben a badeni–pfalzi felkelésben egy szabadcsapat parancsnoka; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor K. Schapperral együtt a Marx-ellenes frakció vezetője; 1853-ban az Egyesült Államokba emigrált, az amerikai polgárháborúban az északiak egyik tábornoka. – *38 338 341 360–362 418 546–547* (66 83 682)

WILSON, George (1808–1870) – angol gyáros és politikus, a szabadkereskedelem híve; 1841–46 a Gabonatörvény-Ellenes Liga elnöke. – *109*

WILSON, James (1805–1860) – angol politikus és közgazdász, a szabadkereskedelem híve; az „Economist" alapítója és szerkesztője; 1853–58 kincstári államtitkár, 1859–60 India kincstári kancellárja. – *548*

WINDHAM, Sir Charles Ash (1810–1870) – angol katonatiszt; 1855 őszén tábornok, dandárparancsnok a Krímben, 1855 nov.–1856 júl. a krími hadsereg vezérkari főnöke, 1857–61 a lahore-i brit csapatok parancsnoka. – *239–242* (332)

WINTZINGERODE, Ferdinand Fjodorovics, báró (1770–1818) – német származású orosz tábornok; részt vett a Napóleon elleni háborúkban. – *177*

WISS, K. – német orvos és újságíró, ifjúhegeliánus, kispolgári demokrata; az 50-es évek elején az Egyesült Államokba emigrált; Kinkel köréhez tartozott. – *356*

WOHL-STRAUSS, Jeanette (1783–1861) – Ludwig Börne barátnője. – *32* (73)

WOLFF (Wolf), Ferdinand (a „vörös Wolff", a „Vörös") (1812–1895) – német újságíró, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; a forradalom után Párizsba, majd Londonba emigrált; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Marx oldalára állt; később visszavonult a politikától. – *79* (331)

WOLFF, Wilhelm (Lupus) (1809–1864) – német tanító és újságíró, a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; a demokraták rajnai kerületi bizottságának és a kölni biztonsági bizottságnak tagja; a forradalom után Svájcba, majd 1851-ben Angliába emigrált; Marx és Engels barátja; emlékének ajánlotta Marx a „Tőke" I. kötetét. – *24 27 33 42 44–45 54 63 66 78–82 90 112 115 119–124 129–130 139–140 154–157 195 210 213 218–222 226–227 230 233–234 237 243–245 248 259–261 269 273 277 282 309–312 316 329–330 334–337 342–344 354–355 358–360 378 408 414–416 420 428–429 435 442–444 447–449 453 457–458 461–464 473 492 500 505 518 521 529 532 536 545 596 603–604 625* (50 330 331 552 638 724)

WURM, Christian Friedrich (1803–1859) – történész és publicista, hamburgi professzor. – *407*

– *Diplomatische Geschichte der Orientalischen Frage* (A keleti kérdés diplomáciai története), Lipcse 1858. – *407*

Y

YORK, Frederick Augustus, Duke of York and Albany (1763–1827) – III. György angol király második fia, 1795-től tábornagy; 1798–1809, 1811–27 az angol hadsereg főparancsnoka. – *42*

YORK (Yorck) VON WARTENBURG, Hans David Ludwig, Graf (1759–1830) – porosz tábornok, majd tábornagy; részt vett a Napóleon elleni háborúkban. – *176–177*

Z

Zaboi *lásd* Victoire de Zaboi

ZITSCHKE – Marx egyik londoni hitelezője. – *46 51 55*

ZITZ, Franz Heinrich (1803–1877) – mainzi ügyvéd és politikus, demokrata; 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben részt vett a badeni–pfalzi felkelésben, utána az Egyesült Államokba emigrált. – *580* ([701])

Tartalom

Előszó a huszonkilencedik kötethez V

Első rész

Marx és Engels egymáshoz írott levelei

1856 január–1859 december

1856

1. Marx Engelshez. Január 18. 3
2. Engels Marxhoz. Február 7. 5
3. Marx Engelshez. Február 12. 8
4. Marx Engelshez. Február 13. 13
5. Marx Engelshez. Február 29. 15
6. Marx Engelshez. Március 5. 19
7. Engels Marxhoz. Március 7. 26
8. Marx Engelshez. Március 25. 28
9. Marx Engelshez. Április 10. 31
10. Engels Marxhoz. Április 14. 34
11. Marx Engelshez. Április 16. 37
12. Marx Engelshez. Április 26. 42
13. Marx Engelshez. Május 7. 43
14. Marx Engelshez. Május 8. 44
15. Marx Engelshez. Május 23. 46
16. Engels Marxhoz. Május 23. 48

17. Engels Marxhoz. Május 26. 50
18. Marx Engelshez. Május 29. 51
19. Marx Engelshez. Június 5. 52
20. Marx Engelshez. Június 6. 53
21. Marx Engelshez. Július 28. 54
22. Marx Engelshez. Augusztus 1. 56
23. Engels Marxhoz. Augusztus 4. 59
24. Marx Engelshez. Szeptember 22. 61
25. Marx Engelshez. Szeptember 26. 64
26. Engels Marxhoz. Szeptember 27 után 66
27. Marx Engelshez. Október 16. 68
28. Marx Engelshez. Október 30. 70
29. Marx Engelshez. Október 30. 71
30. Engels Marxhoz. November 17. 73
31. Marx Engelshez. December 2. 76
32. Marx Engelshez. December 22. 79

1857

33. Marx Engelshez. Január 10. 80
34. Marx Engelshez. Január 14. 83
35. Marx Engelshez. Január 20. 84
36. Engels Marxhoz. Január 22. 87
37. Marx Engelshez. Január 23. 89
38. Marx Engelshez. Február 6. 91
39. Marx Engelshez. Február 16. 92
40. Marx Engelshez. Február 24. 95
41. Engels Marxhoz. Március 11. 96
42. Marx Engelshez. Március 18. 98
43. Engels Marxhoz. Március 20. 101

44. Marx Engelshez. Március 24. 103
45. Marx Engelshez. Március 31. 105
46. Engels Marxhoz. Március 31. 107
47. Engels Marxhoz. Április 2. 110
48. Marx Engelshez. Április 9. 111
49. Marx Engelshez. Április 21. 113
50. Engels Marxhoz. Április 22. 114
51. Marx Engelshez. Április 23. 117
52. Marx Engelshez. Május 8. 120
53. Engels Marxhoz. Május 11. 122
54. Engels Marxhoz. Május 20. 124
55. Marx Engelshez. Május 22. 126
56. Marx Engelshez. Május 23. 129
57. Engels Marxhoz. Május 28. 130
58. Engels Marxhoz. Június 12. 132
59. Marx Engelshez. Június 15. 133
60. Marx Engelshez. Június 29. 134
61. Marx Engelshez. Július 3. 135
62. Marx Engelshez. Július 3. 136
63. Marx Engelshez. Július 6. 137
64. Marx Engelshez. Július 8. 139
65. Engels Marxhoz. Július 11. 140
66. Marx Engelshez. Július 11. 142
67. Marx Engelshez. Július 14. 143
68. Marx Engelshez. Július 16. 145
69. Marx Engelshez. Július 24. 146
70. Engels Marxhoz. Július 30. 147
71. Marx Engelshez. Augusztus 9. 148
72. Marx Engelshez. Augusztus 15. 149

73. Engels Marxhoz. Augusztus 21. 151
74. Engels Marxhoz. Augusztus 25. 154
75. Marx Engelshez. Augusztus 26. 157
76. Engels Marxhoz. Szeptember 8. 159
77. Engels Marxhoz. Szeptember 10. 161
78. Engels Marxhoz. Szeptember 11 vagy 12. 162
79. Marx Engelshez. Szeptember 15. 164
80. Marx Engelshez. Szeptember 17. 166
81. Engels Marxhoz. Szeptember 18. 168
82. Marx Engelshez. Szeptember 21. 170
83. Engels Marxhoz. Szeptember 21. 171
84. Engels Marxhoz. Szeptember 22. 174
85. Marx Engelshez. Szeptember 23. 178
86. Engels Marxhoz. Szeptember 24. 179
87. Marx Engelshez. Szeptember 25. 182
88. Engels Marxhoz. Október 6. 184
89. Engels Marxhoz. Október 19. 186
90. Marx Engelshez. Október 20. 188
91. Engels Marxhoz. Október 29. 192
92. Marx Engelshez. Október 31. 194
93. Marx Engelshez. November 13. 195
94. Engels Marxhoz. November 15. 196
95. Engels Marxhoz. November 16. 203
96. Engels Marxhoz. November 17. 204
97. Marx Engelshez. November 24. 205
98. Engels Marxhoz. December 7. 208
99. Marx Engelshez. December 8. 211
100. Engels Marxhoz. December 9. 214
101. Engels Marxhoz. December 11. 215

102. Engels Marxhoz. December 17. 217
103. Marx Engelshez. December 18. 219
104. Marx Engelshez. December 22. 221
105. Marx Engelshez. December 25. 223
106. Marx Engelshez. December 30. 227
107. Engels Marxhoz. December 31. 228

1858

108. Marx Engelshez. Január 1. 231
109. Marx Engelshez. Január 5. 232
110. Engels Marxhoz. Január 6. 233
111. Engels Marxhoz. Január 7. 235
112. Marx Engelshez. Január 7. 237
113. Marx Engelshez. Január 11. 239
114. Engels Marxhoz. Január 14. 240
115. Engels Marxhoz. Január 15. 241
116. Marx Engelshez. Január 16. 242
117. Marx Engelshez. Január 23. 245
118. Engels Marxhoz. Január 25. 247
119. Engels Marxhoz. Január 28. 249
120. Marx Engelshez. Január 28. 250
121. Marx Engelshez. Január 29. 252
122. Engels Marxhoz. Január 30. 254
123. Marx Engelshez. Február 1. 256
124. Engels Marxhoz. Február 8. 259
125. Marx Engelshez. Február 10. 260
126. Engels Marxhoz. Február 11. 261
127. Marx Engelshez. Február 14. 263
128. Engels Marxhoz. Február 18. 265

129. Marx Engelshez. Február 22. 267
130. Engels Marxhoz. Február 24. 269
131. Engels Marxhoz. Március 1. 271
132. Marx Engelshez. Március 2. 272
133. Engels Marxhoz. Március 4. 274
134. Marx Engelshez. Március 5. 277
135. Engels Marxhoz. Március 11. 280
136. Marx Engelshez. Március 15. 281
137. Engels Marxhoz. Március 16. 282
138. Engels Marxhoz. Március 17. 283
139. Marx Engelshez. Március 19. 287
140. Engels Marxhoz. Március 26. 288
141. Marx Engelshez. Március 29. 289
142. Marx Engelshez. Április 2. 291
143. Engels Marxhoz. Április 9. 298
144. Engels Marxhoz. Április 22. 301
145. Marx Engelshez. Április 29. 302
146. Engels Marxhoz. Április 30. 306
147. Marx Engelshez. Május 1. 307
148. Marx Engelshez. Május 31. 308
149. Marx Engelshez. Június 7. 310
150. Engels Marxhoz. Június 9. 312
151. Marx Engelshez. Július 2. 314
152. Engels Marxhoz. Július 14. 316
153. Marx Engelshez. Július 15. 319
154. Engels Marxhoz. Július 16. 323
155. Marx Engelshez. Július 20. 325
156. Marx Engelshez. Július 25. 326
157. Marx Engelshez. Augusztus 8. 327

158. Engels Marxhoz. Augusztus 10. 330
159. Marx Engelshez. Augusztus 13. 331
160. Marx Engelshez. Augusztus 18. 333
161. Marx Engelshez. Szeptember 21. 334
162. Engels Marxhoz. Október 7. 336
163. Marx Engelshez. Október 8. 338
164. Engels Marxhoz. Október 21. 341
165. Marx Engelshez. Október 22. 344
166. Marx Engelshez. November 2. 345
167. Marx Engelshez. November 10. 346
168. Marx Engelshez. November 24. 348
169. Marx Engelshez. November 29. 350
170. Marx Engelshez. December 11. 352
171. Marx Engelshez. December 16. 354
172. Marx Engelshez. December 17. 355
173. Marx Engelshez. December 22. 357
174. Marx Engelshez. December 28. 358
175. Marx Engelshez. December 30. 359

1859

176. Marx Engelshez. Január 6. 360
177. Marx Engelshez. Január 8. 362
178. Marx Engelshez. Január 13 és 15 között 363
179. Marx Engelshez. Január 21. 365
180. Marx Engelshez. Január 26. 367
181. Engels Marxhoz. Január 27. 368
182. Marx Engelshez. Január 28. 370
183. Marx Engelshez. Február 2. 371
184. Marx Engelshez. Február 8. 372

185. Marx Engelshez. Február 9. 373
186. Engels Marxhoz. Február 10. 375
187. Engels Marxhoz. Február 14. 376
188. Marx Engelshez. Február 15. 377
189. Marx Engelshez. Február 21. 379
190. Marx Engelshez. Február 22. 380
191. Marx Engelshez. Február 25. 381
192. Marx Engelshez. Február 25. 382
193. Marx Engelshez. Március 3. 386
194. Engels Marxhoz. Március 4. 388
195. Marx Engelshez. Március 10. 389
196. Marx Engelshez. Március 16. 391
197. Marx Engelshez. Március 22. 392
198. Marx Engelshez. Március 25. 393
199. Marx Engelshez. Április 1. 394
200. Marx Engelshez. Április 9. 395
201. Engels Marxhoz. Április 11. 397
202. Marx Engelshez. Április 12. 398
203. Marx Engelshez. Április 16. 400
204. Marx Engelshez. Április 19. 401
205. Marx Engelshez. Április 22. 402
206. Marx Engelshez. Május 6. 406
207. Marx Engelshez. Május 16. 409
208. Marx Engelshez. Május 18. 410
209. Engels Marxhoz. Május 23. 416
210. Marx Engelshez. Május 24. 418
211. Marx Engelshez. Május 25. 420
212. Marx Engelshez. Május 27. 422
213. Marx Engelshez. Május 28. 424

214. Marx Engelshez. Június 1. 425
215. Marx Engelshez. Június 7. 427
216. Marx Engelshez. Június 10. 429
217. Marx Engelshez. Július 14. 431
218. Engels Marxhoz. Július 14. 433
219. Marx Engelshez. Július 18. 434
220. Engels Marxhoz. Július 18. 435
221. Marx Engelshez. Július 19. 438
222. Engels Marxhoz. Július 20. 440
223. Marx Engelshez. Július 22. 441
224. Engels Marxhoz. Július 25. 443
225. Marx Engelshez. Augusztus 1. 445
226. Engels Marxhoz. Augusztus 3. 447
227. Marx Engelshez. Augusztus 8. 448
228. Engels Marxhoz. Augusztus 10. 449
229. Marx Engelshez. Augusztus 13. 451
230. Marx Engelshez. Augusztus 26. 453
231. Marx Engelshez. Szeptember 5. 455
232. Engels Marxhoz. Szeptember 8. 456
233. Marx Engelshez. Szeptember 21. 457
234. Engels Marxhoz. Szeptember 22. 458
235. Marx Engelshez. Szeptember 23. 460
236. Engels Marxhoz. Szeptember 23 és 27 között 461
237. Marx Engelshez. Szeptember 27. 463
238. Marx Engelshez. Szeptember 28. 464
239. Engels Marxhoz. Október 3. 465
240. Marx Engelshez. Október 5. 466
241. Marx Engelshez. Október 10. 470
242. Marx Engelshez. Október 26. 471

243. Engels Marxhoz. Október 28. 473
244. Marx Engelshez. November 3. 474
245. Engels Marxhoz. November 4. 477
246. Marx Engelshez. November 7. 479
247. Marx Engelshez. November 16. 480
248. Marx Engelshez. November 17. 481
249. Engels Marxhoz. November 17. 482
250. Marx Engelshez. November 19. 484
251. Marx Engelshez. November 26. 489
252. Engels Marxhoz. November 28. 492
253. Marx Engelshez. December 10. 494
254. Engels Marxhoz. December 11 vagy 12. 498
255. Marx Engelshez. December 13. 499
256. Engels Marxhoz. December 19. 501
257. Marx Engelshez. December 20. 502

Második rész

Marx és Engels másokhoz írott levelei

1856 április–1859 december

1856

1. Engels Wilhelm Steffenhez. Április 15. 505
2. Marx Jenny Marxhoz. Június 21. 506
3. Marx Isaac Ironside-hoz. Június 21. 511
4. Marx William Cypleshoz. Július 22. 513
5. Marx Jenny Marxhoz. Augusztus 8. 514
6. Marx Charles Dobson Collethoz. Augusztus 11. 515
7. Marx Charles Dobson Collethoz. Október 23. 516

1857

8. Marx Charles Dobson Collethoz. Március 25. 517
9. Engels Jenny Marxhoz. Április 16 körül 518
10. Marx Konrad Schrammhoz. December 8. 519
11. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. December 21. 521

1858

12. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Február 22. 523
13. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Március 11. 527
14. Engels Jenny Marxhoz. Április 14. 529
15. Engels Rudolf Schrammhoz. Május 6. 531
16. Engels Jenny Marxhoz. Május 11. 532
17. Engels Jenny és Laura Marxhoz. Május 11. 533
18. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Május 31. 534
19. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Június 10. 536
20. Marx a „Neue Zeit" szerkesztőjéhez. Július 12. 539
21. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. November 12. 541

1859

22. Engels Ferdinand Freiligrathhoz. Január 25. 543
23. Marx Joseph Weydemeyerhez. Február 1. 545
24. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Február 2. 549
25. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Február 4. 550
26. Marx Franz Dunckerhoz. Február 23. 553
27. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Február 23. 554
28. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Február 25. 555
29. Engels Ferdinand Lassalle-hoz. Március 14. 557
30. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Március 16. 559
31. Marx Franz Dunckerhoz. Március 17. 561
32. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Március 28. 562

33. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Április 4. 565
34. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Április 19. 566
35. Engels Elisabeth Engelshez. Április 20. 570
36. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Május 5. 573
37. Marx Max Friedländerhez. Május 16. 575
38. Engels Ferdinand Lassalle-hoz. Május 18. 576
39. Marx Franz Dunckerhoz. Május 21. 582
40. Marx Franz Dunckerhoz. Május 28. 583
41. Marx Franz Dunckerhoz. Június 2. 584
42. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Június 10. 585
43. Marx Franz Dunckerhoz. Június 22. 586
44. Marx Wilhelm Liebknechthez. Szeptember 17. 587
45. Marx Szemere Bertalanhoz. Szeptember 26. 590
46. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. Október 2. 592
47. Marx Szemere Bertalanhoz. Október 8. 594
48. Engels Jenny Marxhoz. November 5. 596
49. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. November 6. 598
50. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. November 14. 603
51. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. November 15. 606
52. Engels Emil Engelshez. November 16. 607
53. Marx Ferdinand Lassalle-hoz. November 22. 609
54. Marx Ferdinand Freiligrathhoz. November 23. 612
55. Marx Ferdinand Freiligrathhoz. November 28. 615
56. Engels Jenny Marxhoz. December 22. 616

Mellékletek

1. Jenny Marx Engelshez. 1856 március 28. 621
2. Jenny Marx Engelshez. 1857 április 12 körül 623

3. Jenny Marx Engelshez. 1857 augusztus 11 és 13 között 624
4. Jenny Marx Konrad Schrammhoz. 1857 december 8. 625
5. Jenny Marx Engelshez. 1858 április 9. 628
6. Jenny Marx Ferdinand Lassalle-hoz. 1858 április 9. 629
7. Jenny Marx Marxhoz. 1858 május 9 előtt 630
8. Jenny Marx Engelshez. 1859 augusztus 13 után 631
9. Jenny Marx Engelshez. 1859 november 4. 632
10. Jenny Marx Engelshez. 1859 december 23 vagy 24. 633

Függelék

Jegyzetek 637
Mutató 708

Képmellékletek

Marx 1856 április 16-án Engelshez írt levelének második és harmadik oldala 39

Londoni ház (9, Grafton Terrace, Maitland Park, Haverstock Hill), ebben lakott Marx 1856 októberétől 1868-ig 68–69

A közepes minőségű orleans-i gyapot árának alakulása 1857 január 1 óta. Július végéig havonta 2 dátum, később havonta 3 dátum van megadva. A legmélyebb pontot nov. 12 képviseli, amikor a Western Bank of Scotland a készleteit bármi áron eladásra bocsátotta. Nov. 13-án kb. 7 pennyn állt, az alkuszok nem jegyezték. [Engels magyarázó szövege] 201

A londoni British Museum 212–213

Marx 1858 április 2-án Engelshez írt levelének második oldala 293

Marx 1858 április 29-én Engelshez írt levele 303

A régi Chetham-Könyvtár Manchesterben, itt dolgozott Engels és időnként Marx is 430–431

Marx 1856 június 21-én feleségéhez írt levelének első oldala 507

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
A MARXIZMUS-LENINIZMUS KLASSZIKUSAINAK
SZERKESZTŐSÉGE

72/2458 Franklin Nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi utca 28.